ZİYA ŞAKİR

یاشاسون وطن - یاشاسون ملت - یاشاسون حریت.

İTTİHAT VE TERAKKİ - II

NASIL YAŞADI?

akıl fikir
YAYINLARI

ZİYA ŞAKİR

İTTİHAT VE TERAKKİ - II
NASIL YAŞADI?

AKIL FİKİR YAYINLARI

İTTİHAT VE TERAKKİ - II NASIL YAŞADI? / ZİYA ŞAKİR

Copyright© Akıl Fikir Yayınları - Ekim 2014

Bu kitabın tüm hakları Akıl Fikir Yayınları'na aittir. Kaynak gösterilmeksizin kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir yöntemle kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

YAYINCI: Akıl Fikir Yayınları
DİZİ: Ziya Şakir Dizisi
KAPAK TASARIMI: Akıl Fikir
İÇDÜZEN: Akıl Fikir
BASIM: Ekim 2014

AKIL FİKİR YAYINLARI

Alemdar Mahallesi Alayköşkü Caddesi
Küçük Sokak No:6/3 Fatih-İstanbul - 212-514 77 77
eposta: bilgi@akilfikiryayinlari.com

TAKIM ISBN: 978-605-5283-34-6
CİLT ISBN: 978-605-5283-36-0

BASIM ve CİLT: Akıl Fikir Yayınları ve Dijital Matbaası

Alemdar Mahallesi Alayköşkü Caddesi
Küçük Sokak No:6/3 Fatih-İstanbul - 212-514 77 77
eposta: bilgi@akilfikiryayinlari.com

Yayınevi Notu:
Bu eser, Ziya Şakir'in 11 Aralık 1932 - 28 Nisan 1935 tarihleri arasında *Son Posta* gazetesinde çıkan tefrikalarının aslına sadık kalınarak hazırlanmış, günümüz gençlerinin daha rahat faydalanması için, bazı kelimelere cümlenin akışına uygun güncel anlamları parantez içinde eklenmiştir.

İÇİNDEKİLER

ZİYA ŞAKİR'İN İTTİHAT VE TERAKKİ'SİNE BİRKAÇ SÖZ 7
ZİYA ŞAKİR'İN TARİHÇİLİĞİMİZE KATKILARI 16
3. BÖLÜM 21
CEMİYETE KARŞI MUHALEFETLER 21
BALKANLAR'DA OSMANLI ALEYHİNE KURULAN İTTİFAKLAR . 39
İNGİLİZLERLE YAKINLAŞMA SİYASETİ 49
MUSTAFA KEMAL BEY'İN FİKİRLERİ 55
KONGRE ÇALIŞMALARI 63
DOKTOR TEMO BEY 73
SEÇİM SONUÇLARI VE TEPKİLER 77
MEBUSLAR ABDULHAMİD'İN HUZURUNDA 93
YILDIZ'DAKİ ARAP VE ARNAVUT TABURLARI DAĞITILIYOR 105
FİTZ MAURİCE 115
KÂMİL PAŞA, HARBİYE VE BAHRİYE
NAZIRLARINI AZLETTİRİYOR 123
SADRAZAM KAMİL PAŞA ISKAT EDİLİYOR 135
VOLKAN VE SERBESTÎ GAZETELERİ 147
SOFTA VE ORDU MUHALEFETİ 153
BOSNA - HERSEK ELDEN ÇIKIYOR 165
İTTİHAD-I MUHAMMEDİ CEMİYETİ 173
31 MART VAK'ASINA TAKADDÜM EDEN GÜNLER 179
TAŞKIŞLA'DA BAŞLAYAN İSYAN İSTANBUL'U SARIYOR 187
SELÂNİK'TE HAZIRLANAN ORDU 219
İSTANBUL'DA CİNAYETLER DEVAM EDİYORDU 233
HAREKET ORDUSU HAZIRLIKLARI 247
MAHMUD ŞEVKET PAŞA HAREKET ORDUSUNUN
BAŞINA GEÇİYOR 263
YILDIZ SARAYI'NDA CEREYAN EDEN HADİSELER 269
ABDÜLHAMİD HAL' EDİLMEKTEN ENDİŞE EDİYOR 273
HAREKET ORDUSU İSTANBUL'DA 289
ENVER BEY YILDIZ'I KUŞATIYOR 335
ABDÜLHAMİD HAL'EDİLİYOR 347
ABDÜLHAMİD SELÂNİK'E NAKLEDİLİYOR 363
İTTİHATÇILARIN İKTİDARI 375

İDÂRE- İ ÖRFİYE VE DİVAN-I HARPLER 385
DİVAN-I HARP TARAFINDAN HAZIRLANAN MAZBATA 397
KIYICI MUSTAFA 413
RUMELİ VE ANADOLU'DA DURUM NASILDI? 427
ADANA'DA ERMENİ AYAKLANMASI 443
4. BÖLÜM 481
YENİ PADİŞAH 481
İLK İTTİHAT VE TERAKKİ KABİNESİ 485
MAHMUD ŞEVKET PAŞA'NIN GÖRÜŞLERİ 499
ERMENİ MEBUSLARIN ÇABALARI 509
GİRİT ELDEN ÇIKIYOR 519
HÜSEYİN HİLMİ PAŞA KABİNESİ 529
HAKKI PAŞA KABİNESİ 541
ORTAYA ÇIKAN YENİ FIRKALAR 549
BALKANLAR KAYNIYOR 557
YEMEN'DE BAŞLAYAN İSYAN 571
ARNAVUTLUK MESELESİ 579
AHMED SAMİM BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİ 589
CEMİYETİN GİZLİ TEŞKİLATI 597
YUNANİSTAN'LA İLİŞKİLER 609
DÂHİLİYE NAZIRI TALAT BEY 619
MECLİSTE ATEŞLİ TARTIŞMALAR 629
İTALYA'NIN TRABLUSGARB SİYÂSETİ 635
HİZB-İ CEDİD 643
PADİŞAHIN ARNAVUTLUK SEYAHATİ 657
İTALYA'NIN TRABLUSGARB'I İŞGAL HAZIRLIKLARI 669
SAİD PAŞA DOKUZUNCU KEZ SADARET MAKAMINDA 677
TRABLUSGARB SAVAŞI 683
HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI 703
KÂMİL PAŞA'NIN LÂYİHASI 707
HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI YÜKSELİYOR 713
NİGÂHBÂN-I HÜRRİYET VE HÂLÂSKÂRÂN-I
VATAN CEMİYETLERİ 725
YENİ KABİNE VE BALKAN SAVAŞI 753
BABIÂLİ BASKINI 783
MEKTUPLAR 807
DİZİN 819

ZİYA ŞAKİR'İN İTTİHAT VE TERAKKİ'SİNE BİRKAÇ SÖZ

Son Posta gazetesinde 5 kısım halinde yayımlanan "İttihat Terakki" tefrikası; "Yakın tarihimizin en mühim, en canlı, aynı zamanda da en feci devri, hiç şüphesiz İTTİHAT ve TERAKKİ devridir. Fakat içinde yaşamış ve muhtelif safhalarına şahit olmuş olmanıza bakarak yakından tanıdığınızı zannettiğiniz bu devrin içyüzünü tamamen bilmediğinizi söylersek hiç şaşmayınız!

Bu iddiamızı size filen ispat edeceğiz. Filhakika elimize öyle vesikalar, öyle deliller geçti ki bunları okuduktan sonra şimdiye kadar şahıslar ve vak'alar hakkında verdiğiniz hükümleri değiştirmeye mecbur kalacaksınız. Bu vesikaları ve delilleri İttihat ve Terakki Nasıl doğdu, Nasıl yaşadı ve Nasıl öldü? ismini taşıyan eserimizde göreceksiniz. Sizi şimdiden temin edelim ki: yeni tefrikamız hakiki vak'alara istinat etmekle beraber bir roman kadar heyecan ve merak edici bir eserdir." sözleriyle başlamıştır (11 Aralık 1932 *Son Posta*).

Birinci Cilt İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu?

Birinci kısım aynı tarihte başlamış ve 128 tefrika halinde devam ederek 22 Nisan 1933'de bitmiştir. Bu bölümde; Damad Mahmud Paşa, Ahmed Rıza, *Mizan*cı Murad, Talat Bey, İttihat ve Terakki Cemiyetinin genişlemesi, yeni üyelerin kayıt edilmeleri ve tahlifleri, Şemsi Paşa'ya düzenlenen suikast, suikastı yapan Atıf Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Beyannamesi, Sultan Abdülhamid'in kararları, Selanik ve Manastır'da Meşrutiyetin ilanı gibi konular bilinmeyen bütün yönleriyle okurlara aktarılmıştır.

İkinci kısmın tefrika sayısı 125 olup *Son Posta* gazetesinde ilk sayısı 23 Nisan 1933'de başlamış ve 125 nolu tefrika 26 Ağustos 1933'te yayımlanarak ikinci kısım tamamlanmıştır.

Meşrutiyetin resmen ilanı, Rumeli'de Meşrutiyet etkileri, Meşrutiyet'in ilk günlerinde İstanbul'un durumu, 99.Bölük, Enver Bey, Beyazkule'nin Cemiyet'e ihsanı gibi konular nefes kesici bir şekilde okurlara aktarılmaktadır. Birinci ve ikinci kısımlar İttihat ve Terakki'nin doğuşundan itibaren nasıl teşkilatlandığını aktardığından her iki kısım birleştirilmiş ve "İttihat Ve Terakki Nasıl doğdu" başlığı altında birinci cilt olarak günümüz okurlarına sunulmuştur.

Gazetede tefrika edildiği dönemde de ikinci kısmın sonunda *Son Posta* tarafından;

"Her satırı vesaike müstenit olan ve ekserisi bizzat bu vekayiin içinde yaşamış zevattan mürekkep binlerce kari kütlesi tarafından ehemmiyetle takip ve takdir olunan bu tefrikamızın bugün ikinci kısmı da hitam bulmuştur. Yarından itibaren üçüncü kısım başlayacaktır. Bu kısım, tefrikanın en heyecanlı ve en hareketli vekayiinin ihtiva etmektedir. Bilhassa 31 Mart hâdisesinin bütün esrar perdesi bu kısımda kalkacak ve okuyanları hayrette bırakacaktır." denilerek adeta o günün duyguları ve kimler tarafından dikkatle takip edildiği konusuna vurgu yapılmıştır.

İkinci Cilt İttihat ve Terakki Nasıl Yaşadı?

Üçüncü kısmın yayımlanması, yine aynı gazetede 27 Ağustos 1933'de başlamış ve 10 Şubat 1934'da bitmiştir. Bu kısımdaki tefrika sayısı 164'tür. Dördüncü kısımdaki tefrika sayısı 155, aynı gazetede 11 Şubat 1934'de başlamış, 18 Temmuz 1934'de tamamlanmıştır. 102 no'lu tefrikaya ulaşılamamıştır. 101 nolu tefrika 26 Mayıs 1934, 103 nolu tefrika ise 27 Mayıs 1934 tarihli gazetede yer aldığında numara atlanması şeklinde yorumlanmıştır. Bu bölümlerde İttihat Terakki'nin kongre çalışmalarından, seçim sonuçlarından, ordunun muhalefetinden, Bosna-Hersek'in elden çıkmasından, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nden, Taşkışla'daki isyandan, 31 Mart Vak'ası'ndan, Hareket Ordusu'nun Selanik'ten gelmesinden, Abdülhamid'in hal' edilmesinden, Sultan Reşad'ın tahta çıkarılmasından, Adana'daki Ermeni Ayaklanmasından, Girit'in elden gitmesinden, Yemen isyanından, Trablusgarp Savaşı'ndan, Balkanlarda karışıklıklardan, İttihat Terakki'nin yönetime giderek ağırlığını

koymasından ve daha pek çok meseleden baş döndürücü bir hızla bahsedilmektedir. Üçüncü ve Dördüncü bölümlerde aktarılan bu konular dönemsel olarak İttihat ve Terakki'nin iktidar yıllarıdır ve "İttihat Terakki Nasıl yaşadı?" başlığı altında toplanarak 2.cilt olarak günümüz okurlarına sunulmuştur.

Üçüncü Cilt İttihat ve Terakki Nasıl Öldü?

Sonuncu kısım (Beşinci) 267 tefrikadan oluşuyor ve yine aynı gazetede 19 Temmuz 1934 ile 28 Nisan 1935 arasında yayınlanmıştır. Bu kısımda artık Osmanlı'nın en zor dönemeci vardır ve bu dönem içinde; Edirne'nin Bulgarlardan geri alınmasından, Cihan Harbi ve Seferberlik hazırlıklarına, Ermeni meselesinden, Kafkas Cephesine, Kanal Harekatına, Çanakkale Harbi'nden, Suriye meselesine, Ermeni isyanları ve Ermeni Tehcirinden, Şerif Hüseyin, Arap isyanı, Irak, Filistin cephelerine kadar pek çok önemli hadise bu bölümde anlatılmaktadır. Cemiyetin dağılmaya başlaması ve İttihat ve Terakki Fırkasının kongrede kendisini yok ederek yeni kurulan Teceddüt Fırkası'na dönüşmesi ile son bulan 5. Kısım tek başına sonuç kısmıdır ve "İttihat Terakki nasıl öldü?" başlığı altında 3.cilt olarak okurlara sunulmaktadır.

1906 yılında, Avukat Mustafa Baha Bey tarafından Galata'daki Tahtaburunyan Han'daki yazıhanede tahlif edilerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olan Ziya Şakir İttihat ve Terakki tefrikalarının tamamlandığı 21 Nisan 1935 tarihli *Son Posta gazetesi*nde;

"Satırların altına imzamı koymakla, zayıf ve naçiz omuzlarıma yüklendiğim ağır yükü, son merhalesine isal etmiş oluyorum. Eğer bu bir muvaffakiyet ise, bunun şerefi – benden ziyade – beni teşci eden, resim, vesika ve malûmat vermek suretiyle kıymetli yardımlarını benden esirgemeyen zevata aittir.

Ben, bu yazılarımdaki mevkiimin, sadece bir nakilden ibaret olduğunu biliyorum. Ve ancak bu dereceye kadar toplayıp nakledebilmek suretiyle ikmal ettiğim şu eserin mükemmel bir tarih olduğunu iddia etmiyorum.

Bu eseri yazdığım müddet zarfında, birçok karilerimin daima şu suallerine maruz kaldım:

- Bunları nasıl yazıyorsun.. Bu kadar malûmatı nereden buluyorsun.

Aziz karilerimin sordukları bu haklı suale, işte cevap veriyorum;

- İttihat ve Terakki cemiyetinin gerek umumî ve gerek gizli muamelâtına ait evrakı, kısmen mahvolmuştur. Yangınlar, muhtelif kabine tebeddüllerinde ve bilhassa İstanbul'un işgali felâketinde alâkadarların evlerine yapılan baskınlar, en mühim esrarın en canlı vesikalarını ortadan silmiş süpürmüştür. Onun için bu işe başladığım zaman, kapı kapı dolaştım. Teker teker kâğıtlar, resimler topladım. Birçok zevatın hatıralarına müracaat ettim. Her meseleyi, bizzat alâkadarlarından dinledim. Yüzlerce zata mektup yazdım. Bunlardan aldığım cevapları birbirleriyle karşılaştırdım. Herhangi bir mesele hakkında, en aşağı - itimada şayan - üç zatın fikri ittihat etmedikçe onu hakikat olarak kabul olarak kabul etmedim. Hatta, bizzat karıştığım bazı vekayiî bile, bildiğim ve gördüğüm gibi kaydetmekten içtinap ederek o vekayie temas eden zevat ile bir kere daha görüşmekten - ve hakikati tam manası ile araştırmaktan - çekinmedim. Bütün bu araştırmalarım esnasında sadece bir cephenin taraftar ve dostlarını dinlemekle de iktifa etmedim. O cephenin muhalifleriyle de temasa geldim. Ve ancak bu suretledir ki, yazılarımın bitaraflığını muhafazaya gayret ettim.

Eserde ismi geçen zevat arasında, ne şahsen ve maddeten menfaatdar olduğum ve ne de, her hangi bir sebepten dolayı aleyhtar bulunduğum bir tek fert yoktur. Bu yazılarıma başladığım zaman bazı zevat, Talât Paşa'ya karşı derin bir kalp yarası taşıdığımı ve ona karşı bitaraf kalamayacağımı iddia etmişlerdi. Ben, böyle bir his taşımadığım ve bitaraflıktan zerre kadar ayrılmadığıma kanaat getiriyorum ve bu zat hakkında yazdığım yazıları işhat ediyorum. Esasen ben yazılarımı yazarken daima şahsî fikir ve tenkit yürütmekten mümkün olduğu kadar içtinap ettim; sadece hâdisatı nakletmekle iktifa eyledim. Gelen tenkit mektuplarını teşekkürle karşıladım. Hattâ bunlardan yazılarımızı kendi görüşleriyle karşılayanları da nazarı dikkate aldım. Bunlardan hakikate temas eden ufak tefek meseleleri, derhal tashih ederek mühim meselelere ait - uzun mektupları, karilere usanç vermek korkusu ile eserin sonuna sakladım. Şimdi sırası geldiği için aynen dercedilecek olan

bu mektuplar, ne sarsılmaz bir bîtaraflıkla hareket ettiğimin en kuvvetli birer şahidi olacaklardır.

Mehezlerimi ve yardım gördüğüm muhterem zevatın isimlerini bu sütunlarda birer birer saymak, imkânsızdır. Buna binaen bunları da – birçok mühim vesikalarla beraber- bu eserin kitap halinde çıktığı zamana terkediyorum.. Ve şimdilik bu zevata ayrı ayrı teşekküllerimi arz ile iktifa eyliyorum.

Yazılarımı takip eden zevat, mütalealarını yazmak bize nisyan ve hatalarımızı hatırlatmak lutfunda bulunurlarsa, istikbal tarihine çok değerli bir hizmet etmiş olurlar. Tevsik edilmek şartile gönderilecek olan bu mektupları, bu eserimin son cildine aynen dercetmek, benim için en mühim bir vazife ve en kıymetli bir borç teşkil edecektir. Velev, yazılarımın aleyhinde olsa bile..." demiştir.

Ziya Şakir kimdir? İttihat Terakki tefrikalarının önemi nedir?

1910 yılında Ziya Şakir Genç Türk'deki başyazarlık köşesinde Genç Türk dergisinde Dâhiliye Nazırı Talat Beyi hedef alan açık bir mektup yayınlayarak Paşayı keskin bir dille eleştirmiş ve istifaya davet etmişti. Ziya Şakir cezalandırılacağı endişesi ile Mısır'a, oradan da Napoli'ye gitmiş ancak İtalyanların Trablusgarb'a saldırmaları üzerine İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da mahkeme edilerek Sinop'a sürülmüş, Talat Paşa'nın ikinci nazırlığında affedilerek İstanbul'a getirtilmiştir. Talat Paşa tarafından memuriyet teklif edilmişse de Ziya Şakir memuriyeti kabul etmemiştir. Bunun üzerine Talat Paşa Süleyman Nazif'in çıkartmakta olduğu *Hak* gazetesinde çalışmasını tavsiye etmiştir.

Balkan harbi başladığında gönüllü asker olmuş ve Edirne muhasarasının bütün zorluklarını ve mahrumiyetlerini yaşamıştır. Siperlerde nöbet değişikliklerinde gazeteye yazılar yazmış, O dönemde tuttuğu notlardan daha sonra Meçhul Asker, Edirne Müdafaası eserlerini oluşturmuştur.

Edirne'de yaralanıp esir düşen ve daha sonra firar ederek İstanbul'a dönen Ziya Şakir, Talat Paşanın yönlendirmesi ile Bursa'ya giderek *Ertuğrul* gazetesinin başyazarlık görevini yürütmüştür. Padişah Vahdettin döneminde İttihatçıların takibatından

O da nasibini almış ve muhtelif maceralar yaşamıştır. Müdafayı Hukuk Cemiyeti'nde görev alarak Milli Mücadeleye iştirak etmiştir.

22 Kasım 1929 tarihinden itibaren Meçhul Asker, *Vakit* gazetesinde, sonrasında Ermeni vakalarını anlatan Kan Dalgası, *Son Posta* gazetesinde, Bektaşilik, *Yeni Gün* gazetesinde yayınlanmış ve Ziya Şakir bu üç tefrika ile hem İstanbul hem de Anadolu'da gazete dünyasında tanınan, bilinen, aranan ve tefrika siparişleri verilen önemli ve tarafsız ve güvenilir biri haline gelmiştir. Ziya Şakir adıyla yazdığı tefrikaların yanı sıra A.R, Z. Melek, Bahtiyar Fenkligil imzasıyla veya isimsiz pek çok eser vücuda getirmiş, bıkmadan usanmadan tarihi kaynaklardan aldığı ilhamlarla büyük eserler oluşturmuştur.

Ziya Şakir eserlerini "O gün okunmasından ziyade, istikbal tarihine naçiz bir yardım olur ümidile" yazmıştır. Ziya Şakir 1930'lardan 1960'lara kadar en çok okunan yazarlardan biri olup muhtelif gazetelerde bine yakın tarihi makalesi yayınlanmıştır. Özellikle din ve İslam tarihine yönelik on senelik uzun bir araştırma sonucunda Hz. Muhammed(SAV) ve İslam dünyası ile ilgili birbirinden kıymetli eserlerinin her biri kendine has dil, üslup, akıcılığıyla zamanında çok büyük ilgi ve iltifat görmüştür.

Çocukluğunda misafir edildiği Yıldız Sarayını ve İkinci Abdülhamid'in, özel yaşamını, hususi özelliklerini, kendisine ulaştırılmış özel yazı ve hatıratı kullanarak ve yaşayan insanlarla bizzat görüşerek hazırladığı "Abdülhamid' in Son Günleri" adlı eseri *Son Posta* gazetesinde tefrika edilmiştir. Bu konuyu en geniş, en tutarlı, en tarafsız etraflıca anlatan yazarlardan biridir.

Bir Haremağasının Anıları için Yıldız Sarayı altında geçen ve şimdiye kadar kimsenin öğrenmemiş olduğu hadiseleri muhtelif belge bilgi ve hatırattan yararlanarak bu bilgilerin toplamını anlattığını belirten Ziya Şakir "Bu eserim öyle bir eser olacak ki ..Bundan sonra Yıldız ve Abdülhamid hakkında başka eser yazılamıyacak. Çünkü bilinmeyen bir taraf bırakmıyacağım . (....) Abdülhamid devrinin en doğru bir saray tarihi olacak" diyecek kadar kendi eseri üzerinde iddialıdır.

Selim Tevfik'in Ziya Şakir ile yaptığı röportajda ise "Tarihe dil uzatanların gafletlerinden birisi de hükümlerinde çok acul ve zalim davranışlarıdır. Gözlerini, tarihe mal olmuş eşhasın sade fena taraflarına dikerler. Benim eserim tarih denilen madalyanın ters tarafını gösterecektir...Okuyucularımdan rica ederim. Beni tenkit etsinler, yanlış noktaları düzeltsinler, eksik tarafları bildirsinler ki eser kitap haline girerken, o devrin mükemmel ve kusursuz bir tarihi halini alabilsin....Bugüne kadar aldığım yüzlerce mektup içinde, taltiften, tebrikten başka tek satır yoktu. Bundan duyduğum iftihardır ki o esere verdiğim bütün emeklerin yorgunluklarını unutturmuştur.....Ve bugün, bu teveccühü kaybetmemek için, elimden gelse yazılarımı değil, öksürüklerimi bile vesaike istinad ettireceğim..." diyerek kendi eserler için ne kadar titizlikle çalışma sürdürdüğünü ve elindeki belgelerin çok kuvvetli olduğunu kuvvetlice vurgulamıştır.

Ziya Şakir'in eserlerinin tefrika edildiği dönemde adı geçen olay kahramanlarının büyük çoğunluğunun sağ olduğunun hatırlanması hatta bir kısmının da devlet içinde yüksek makam ve mevkilerde olduğunun bilinmesi eserlerinin değerlerinin anlaşılması açısından önemlidir.

Yurt içinden ve yurtdışından Çin'den, Hindistan'dan gönderilen vesikaları pek çok dosyayı, defterleri, el yazılarını, yüzlerce belgeyi, birleştirerek oluşturduğu İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşunu, büyümesini ve yıkılışını anlatan Ziya Şakir İttihatçıların içindeki bir gazeteci idi.

Tefrikaların yayımlandığı döneme ise özellikle dikkat çekmek gerekir. İttihat Terakki'nin bitiminden henüz 15 sene geçmişken, İttihat ve Terakki'nin tarihini kaleme almak ve ancak 100 tefrika sürer dedikleri İttihat ve Terakki tarihini toplam 5 kısım ve 846 tefrika devam etmiştir (Zaman olarak da 28 ay 17 gün boyunca her gün.) ve tefrikaların yayımlandığı dönemde İttihatçıların büyük bir kısmı halen hayattadır. Bu süre zarfında bir yandan tefrikalar yayınlanırken öte yandan mektuplarla itirazlar (Kazım Karabekir Paşa başta olmak üzere) doğrulamalar, düzeltmeler yapılabilmiştir. O kadar çok belge ve bilgi üstada gönderilmiştir ki bu dosyalar

çoğunlukla arabalarla taşımıştır. Ziya Şakir'in yaşam öyküsü okunursa bu kitaptan daha çok istifade edilebilir. Torunu Ayda Üstündağ hanımefendinin Dedem Ziya Şakir adlı eserinde aile yaşamı dergi ve gazetelerle mülakatları bilhassa Hasan Eryüksel'in röportajı bu eserin anlaşılması ve değerini ortaya koyacaktır.

Ali Fethi bey (Okyar) Ziya Şakir'in arkadaşıdır. Celal Bayar'la ölümüne kadar dostlukları devam etmiştir. Yazar Sultan Abdülhamid Han'ı çok iyi tanımaktadır. (Sultan Hamid'in yanında bulunanlarla çok fazla ilişki kurmuş ve bilgi belge toplamıştır. Sultan Hamid'in Son Günleri adıyla İttihat Terakki'den önce tefrika edilmiştir. ve daha sonra aynı adla kitap halinde yayınlanmıştır. Ali Birinci hoca rakipsiz bir eser olarak ifade etmektedir. Adı geçen eserde Sultanın İttihatçılarla ilişkisi enfes bir anlatımla aktarılmaktadır.

SONUÇ

Ziya Şakir'in bu eseri akademik bir hüviyet içerdiği iddiasında değiliz ama Osmanlı'nın en çalkantılı son dönemin tarihinin en önemli parçası olan İttihat Terakki Teşkilatını bir de Ziya Şakir'in akıcı uslûbu ile okumak günümüzü hala etkileyen o dönemin temel anlayış ve davranışları daha kolay anlamamızı sağlayacaktır. Bu eser hikâyeler ve belgelerle oluşturulmuş tefrika zinciridir. Ziya Şakir sıralama veya hikayelerin öne çıkarılması haricinde, çok az yargı ifadeleri kullanmaktadır.

Açık, açık İttihat ve Terakki eseri. Bu kitabın yargıçlık görevi için kullanılmaması, anlamlardan sonuç çıkarılması günümüzde bu hikâyelerin ne anlama geleceğini düşünülmesine vesile olmasını diliyoruz. Örneğin: Talat Paşa ile Meclisi Mebusan Reis'i Mecdi Efendi'nin ordunun bir fikri ve inanca sahip olması gerektiği üzerine diyalogları, günümüzde de aynı problemin devam ettiğini görüyoruz. 1.Ekibin 1918'de görevleri sona erdi. 2. Ekip Cumhuriyeti kurdu. 1960'lara kadar 2. Ekip iktidar sahibi oldu. İttihat hareketi sadece bir örgüt üretmedi. Siyasi tarihimizde ve günümüzde halen aşılmamış düşünce ve davranışlar üretmektedir.

İttihat Terakki eserini tamamlayan, yazarın diğer eserleri

1. Sultan Hamid'in Son Günleri
2. Mahmud Şevket Paşa
3. Yakın Tarihin 3 Büyük Adamı Talat, Enver, Cemal Paşalar
4. Hürriyet ve İhtilaf
5. Meçhul Asker Edirne Muhasarası.

ZİYA ŞAKİR'İN TARİHÇİLİĞİMİZE KATKILARI

Ali BİRİNCİ

Ziya Şakir'in(1884-21 Aralık 1959) tarihe yaptığı büyük katkının zamanında tespit ve teslim edilmiş olması arzu edilmekle beraber bu biraz da eşyanın tabiatine aykırı bir durumdu. Çünkü aynı zaman ve zemini paylaşan insanların birbirlerinin kıymetini bilmeleri ve bunu açıkça ifade etmeleri pek az görünen bir kadirşinaslık olmuştur. Bu gerçeği büyük âlim Zehebî de (1273-1347)[1] çok sade ve vecîz bir şekilde ifade etmektedir:

"Aynı devir âlimlerinin birbirleri hakkındaki sözlerine itibar edilmez. Hususiyle bu değerlendirmeler bir düşmanlıktan veya mezhep farklılığından yâhud çekememezlikten doğmuşsa. Allahın koruduğu kimseden başkası bundan korunabilmiş değildir. Peygamberler ve sıddîkler müstesna hiçbir asrın bundan sıyrılabilmiş olduğunu bilmiyorum..."

Yakın tarihimiz hakkında yazdığı dizi yazılarla zamana çok kıymetli bilgiler bırakan Ziya Şakir de zamanı paylaştığı yazar meslektaşları tarafından hakkı verilmeyen bir şahıs olarak tarihe geçmiştir. Gerçekten de yaşadığı devir hakkında yazdığı ve derlediği kitaplar ve hususiyle hâtıralar vasıtasıyla çok kıymetli bilgileri zamanın yok edici elinden kurtaran bu çalışkan gazetecinin hakkı verilmemiş ve yaptığı bazı yanlışlar, biraz da mübalâğalı bir şekilde, aleyhine kullanılmış ve bütün bu gibi yazıları yok hükmünde kabûl edilmiştir[2].

Zamanında yaşamış insanlar ne yazık ki birbirlerinin kıymetini takdir etmemek bir yana birbirlerinin hakkını da teslim etmemektedir. Bu bakımdan en talihsizlerden biri ve belki de birincisinin

---

1- Zehebî'nin bu çok değer verdiğimiz paragrafına üstâdım Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu dikkatimi çekmiş ve tercüme etmiştir. Şükranlarımı sunarım. Metin için: Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, Mısır, 1963, C.I, s. lll. Zehebî'nin hayatı ve eserleri için: Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998, s. 185-189

2- Ziya Şakir'in, biraz da mâsumâne bir keşif heyecanı ile, yazdığı yazılardan birinde Mastafa Kemal Atatürk'e, başka bir asker Mustafa Kemal'in kaleminden çıkmış olan, bir yazıyı atfetmesidir. Bu yanlışı Münir Süleyman Çapanoğlu tarafından aleyhine çok sert bir yazının yazılmasına sebep olmuştur: "Uydurma Tarihçiler Serisinden: Ziya Şakir", *Tarih Hazinesi*, Sayı.5 (15 Ocak 1951), s. 227-229

Ziya Şakir merhum olduğu söylenebilir. Zira tefrika hâlinde neşrettiği ve bir kısmını sonradan kitap hâline getirdiği yakın tarihe dair yazılarının, tarihimize katkıları bakımından, gereği gibi değil, asgarî bir mikyasta bile, değerlendirildiğini söylemek mümkün değildir.

Ziya Şakir'in bu hükmümüze mesnet olarak kastettiğimiz tefrikalarına *Abdülhami'in Son günleri, Sultan Reşad ve İttihadçılar, İttihat ve Terakki Tarihi, Beşinci Murad, Meşrutiyet Devrinde Muhalefet, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Abdülhamid Devrinde Mahbes ve Menfa Hayatı, 28 Sene Çırağan Sarayında Sultan Murad'ın Hayatı, Siyasî Fırka Reislerinin Hayatı, Cihan Harbine Nasıl Girdik, Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik ve Edirne Müdafaası* başlıklı yazıları emsâl olarak gösterilebilir[3].

Bu tefrikaların bir kısmı kitap hâlinde de zamanında basılmıştı. Ancak kitap seçmesini bilmeyen tarih araştırmacıları bile bunların değerini fark edememiş ve değerlendirememiş ve hattâ görmeye mecbur olanların gündemlerine bile bu tefrikalar ve kitaplar girememiştir. Meselâ Abdülhamid'in Son Günleri isimli kitabı, Sultan'ın hâlden sonraki hususî tabibi Hüseyin Atıf'ın günlüğünün, hem de muhafızlarından ve maiyetindekilerden alınan bilgilerle zenginleştirilmiş şekliydi. Ancak bu gerçek tarihçiler ve tarih meraklıları tarafından fark edilmediği gibi bu günlüğü son zamanlarda, birçok okuma yanlışı ile, neşreden tarihçi tarafından da hâlâ fark edilmiş değildir.

Bu gibi misâller çoğaltılabilir. Bu cümleden olarak *Hazret-i Mevlânâ* (İstanbul, 1943, 302 s) bir Mevlevî postnişîninden derlenen bilgilere, *Sultan Hamit-Şahsiyeti ve Hususiyetleri* (İstanbul, 1943, 376 s) isimli mühim kitabı, tahminimize göre, son müsahiplerden Nadir Ağa'nın (Açıkalın, 1882-14 Kasım 1957) hâtıralarına, *Çırağan Sarayında 28 Sene Beşinci Murad'ın Hayatı* (İstanbul, 1943, 243 s) Beşinci Murad'ın 4. ikbâli Filizten hanımın hâtıralarına anlattıklarına dayanmaktadır.

Ziya Şakir'in bu meyanda işaret edilmeye lâyık diğer eserleri arasında *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talât, Enver, Cemal Paşalar* (İstanbul, 1943, 214 s), *Yarım Asır Evvel bizi İdare Edenler* (İs-

3- Tefrikalarının eksik bir listesi için: Hasan Eryüksel, *Ziya Şakir-Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1949, s. 29-35

tanbul, 1943, C. 271 s; C.II, 303 s), *Mehmud Şevket Paşa* (İstanbul, 1944, 268 s) ve *1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik?(* İstanbul, 1943, 360 s) ile bu kitabın devamı *1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?* (İstanbul, 1944, 328 s) bulunmaktadır.

Ziya Şakir'in bilhassa ilk baskısı tefrika hâlinde olan eserleri için dikkat ve ifade edilmesi gereken birkaç husus bulunmaktadır:

1- Bu tefrikalar I. ve II. Meşrutiyet devri üzerinde toplanmıştır. Devrin üzerinden çok bir zaman geçmeden ve hâfızlar ve hâtıralar henüz oldukça taze iken kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu devri yaşayan kişilerden biri olan Ziya Şakir esas itibariyle kendi hâtıralarını ve mahfuzâtını yazıya dökerek tarihin hizmetine sunmuş olmaktadır. Bu şekilde yokluğa mahkûm birçok bilgiyi kurtarmış olduğuna dikkati çekmek gerekiyor. Bunları bir hikâye veya roman kisvesi altında vermesi bu metinlerin değerini azaltmaz.

2- Bilhassa gazetelerde tefrika esnasında yazdıkları bir bakıma bu devri yaşayanların desteği veya tekzibi ve dolayısıyla da tashihi ile karşılaşmaktadır. Bu bakımdan bu metinlerin bilgi değerlerinin arttığına ve bir irdelemeye tâbi tutulduğuna işaret etmek gerekiyor. Nitekim bunun örneklerine İttihat ve Terakki isimli kitabının ciltlerinin sonunda rastlanmaktadır.

3- Bu tefrikalarının kaleme alınması safhasında Ziya Şakir'in, devri yaşayanlarını bilgilerine, Dr Atıf'ın günlüğünde olduğu gibi, gayri münteşir hâtıralarına da başvurduğu görülmektedir. Bu bakımdan meselâ Cemal Kutay'ın veya İsmet Bozdağ'ın yaptığı gibi, başkaları adına hâtırat yazmak gibi bir yola başvurmadığı gözden uzak tutulmamalıdır. Bu vesile ile ifade etmek gerekir ki hâlen Ali Fethi Okyar adına yazılan *Üç Devirde Bir Adam* (İstanbul, 1980) ve *Abdülhamid'in Hâtıra Defteri* gibi kitapların meslekten tarihçiler tarafından bile mehaz olarak kullanılıyor olması tam bir felâket numunesidir. Kaynak arama ve seçme bakımından Türk tarihçiliğinde bir iflâs manzası görülmektedir.

4- Ziya Şakir'in yazdıklarını ne derece ciddiye almak ve tarihin bir malzemesi olarak kullanmak gerekir sualini de gündeme getirmek ve cevap vermek gerekiyor.

Hemen ifade edelim ki tarihçilikte tamamen ve hiç tartmadan teslim olunacak herhangi bir tarih metni bulunmamaktadır. Bu bakımdan bir taze doktora tezi ile bir başka metin arasında da fark

olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Her metnin tartılıp değerlendirmesi araştırmacıya ve hattâ mesuliyet sahibi okuyuculara düşmektedir. Bu bakımdan bütün tarih malzemesi metinlere karşı tam bir müsavât düsturu ile hareket edilmeli ve meselâ her bilgi başka bilgilerin ve metinlerin murakabesinden geçirilmelidir. Tabiî, Ziya Şakir'in yazdığı bütün metinler de bu gibi bir iç ve dış tenkide tâbi tutulmalıdır.

5- Yaşadığı devre dair Ziya Şakir kadar çok yazı yazmış ikinci bir kalem bulmak mümkün görünmemektedir. Hem kendi hâtıralarını ve hem de bu devri yaşayanların bilgilerini derleyip neşreden Ziya Şakir'in kaybolmaktan kurtardığı bilgilerin bir külliyat olarak neşredilmesinin yakın tarihimize büyük bir katkı olduğu açıktır. Bu bakımdan Ziya Şakir'in yakın tarihimize katkılarının hakkı henüz teslim edilmiş değildir.

6- Ziya Şakir külliyâtının neşrinin her şeye rağmen tarihe büyük bir katkı olduğu muhakkak ise de bu metinlere ve okuyucuları karşı bir borç bulunmaktadır. Bu borç ise bu külliyâta bir coğrafya ve bilhassa şahıs ve müessese isimleri dizininin eklenmesidir. Bilhassa şahısların soyadları veya memuriyetleri ve unvanları konulmalıdır.

Henüz gereği derecede fark edilmemekle beraber Akıl-Fikir Yayınları yakın tarih araştırmalarına bu neşriyatıyla büyük bir katkıda bulunmaktadır. Bu bakımdan da bu neşriyatı şükranla karşılanmalıdır.

Ali Birinci

Ankara- Kocatepe / 22 Eylül 2014

3. BÖLÜM

CEMİYETE KARŞI MUHALEFETLER

Mizancı Murad

İntihap *(seçim)* zamanı yaklaştıkça, Cemiyetin maruz kaldığı tehlike artıyordu. Muhalefeti, tedhiş *(korku)* siyâseti ile bastırmak isteyenlerin fikirleri; gerek Selânik'deki Merkez-i Umumî'de ve gerek İstanbul merkezinde, nihayet galebe çalmıştı.

Cemiyetin, bütün kudret ve satvetini *(gücünü)* göstermesi; her ne pahasına olursa olsun, intihapta ekseriyeti ihraz etmesi *(kazanması)* elzemdi.

Anadolu'daki rakiplerle uyuşmak, pek o kadar güç olmadı. Esasen bunlar; her ne olursa olsun bir mevki ve nüfuz sahibi olmak istiyorlardı. Bu mevki ve nüfuzu ister Hükûmet ve ister Cemiyet versin; onlar için bunda büyük bir fark yoktu. Rumeli'de de, üç beş vak'a müstesna olmak üzere bütün İslâmlar, Cemiyete karşı besledikleri rabıtayı *(bağı)* sarsmıyorlardı. Manastır'daki muhalefetin en başında bulunan Süvari Kaymakamı Sadık Bey'e - şimdilik - Debre Mutasarrıflığı verilmiş; kısmen memnun edilmişti. Eğer Selânik'i istisna edersek, Rumeli'de de muhalefet biraz sükûn bulmuş gibiydi.

Fakat İstanbul, buradaki muhalifler; bir türlü iknâ edilemiyor, gün geçtikçe bunların kudret ve nüfuzu artıyordu. Cemiyetin ve henüz Cemiyetle yürüyen Sadrazam Kâmil Paşa Hükûmetinin ef'al ve harekâtını tenkit edenler, kendilerini

mebusluğa namzet görenlerdi. Hepsi de halkın birer zümresine istinad ediyorlar *(yaslanıyorlar)*, perestişkârlarının *(taraftarlarının)* behemehal kendilerine rey vereceklerini tahmin eyliyorlardı.

Cemiyet, hiçbir suretle kendileriyle itilâf imkânı olmayan bu zevatı, teker teker avlamak; faaliyetlerine birer suretle nihayet vererek intihap esnasında atıl ve mefluç *(felçli)* bırakmak istiyordu.

Bunların en başında, Murad Bey geliyordu. Bir taraftan *Tanin* ve *Şura-yı Ümmet* gazeteleri Murad Bey'in neşriyatına makul ve mantıklı bir surette cevap vermekle meşgul iken diğer taraftan da avam arasında Murad Bey hakkında propagandalar yaptırılıyor. Bu zatın Kafkasyalı bir Lezgi olduğundan, bu memleketle hiçbir alâka ve rabıtası bulunmadığından bahsediliyor, gözden düşürmek için en iptidaî vasıtalarla bile hücumdan geri durulmuyordu. Hatta 99'uncu Bölük efradından Kolağası H. Bey, bilhassa bu mesele için İstanbul'a getirtilmiş, *Mizan* gazetesi idârehanesine gönderilerek Murad Bey, revolverle tehdit edilmişti.

Murad Bey, iddia ettiği haktan emindi. Onun için bu tehdide hiç kulak vermemiş hatta neşriyatına biraz daha şiddet vermişti. Nihayet, Eylülün 26'ncı Cuma günü akşamı, *Mizan gazetesi* idârehanesindeki Murad Bey'in odasına bir sivil memur girdi:

— Zaptiye Nazırı Paşa hazretleri, selâm söylediler. Biraz teşrifinizi rica ettiler, dedi ve bu dâvet, meşrutiyet hayatında matbuat hürriyetine ilk kahir *(ezici)* darbeyi indirdi.

Murad Bey, Meşrutiyet'in mevcudiyetine o kadar kâni ve emindi ki; aklından en küçük bir şüphe bile geçirmeden Zaptiye nezaretine gitti ve orada tevkif edildi. Murad Bey, polis müdüründen, hakkında sadır olan tevkif müzekkeresini istedi. Fakat böyle bir tevkif müzekkeresi, mevcut değildi. Buna binaen Sadrazam Kâmil Paşa tarafından Zaptiye Nazırına çekilen iki satırlık bir telgrafname kendisine gösterildi.

Bu telgrafnamede, Murad Bey'in de emsali misillû taht-ı

muhafazaya alınması emredilmişti ve emsali misillû'dan maksat da, Harbiye Nezareti'nde mevkuf *(tutuklu)* bulunan sabık devrin ricali, sarayın bazı büyük ve küçük hafiyeleri idi. Demek ki Murad Bey, başka suretle ıskat edilemeyince, nihayet milletin nefret ve hakaretle gördüğü adamların derecesine indirilmiş ve böylece Cemiyetin kudret ve satveti gösterilmişti.

Burada, dikkate şayan olan bir nokta vardır ki, o da şudur: Cemiyet Murad Bey'i hodbehod *(kimseye danışmadan)* tevkif ettirmekle Meşrutiyet hak ve umdelerini payimal ediyordu. Fakat Kâmil Paşa gibi daima hür ve müstakil düşünür bir zat, acaba nasıl bir tesir altında kalıyor ve Cemiyetin bu kanunsuzca hareketine alet oluyordu?

O zaman birçokları bunu Murad Bey'le Kâmil Paşa arasındaki husumete atfetmişlerdi *(bağlamışlardı)*. Daha makul düşünenler ise; Cemiyet tarafından Murad Bey'in katli ihtimaline binaen, memleketin huzur ve sükûnunu muhafaza etmek için Kâmil Paşa'nın bu ehven-i şerri ihtiyar ettiğini söylemişlerdi.

Mizancı Mehmed Murad Bey

Ertesi gün intişar eden gazetelerde, şu resmî ilân görüldü:

İlân-ı Resmi

Mizan gazetesi, ezhanı umumiyeyi tahdiş ve tehyiç edecek (kamuoyu zihnini karıştıracak ve kışkırtacak) yolda neşriyatı muzırrada devam etmesinden dolayı, icra olunan tahkikat neticesine intizaren (neticesi beklenirken) devletçe görülen lüzum üzerine mezkûr gazete, bâemrisamî muvakkaten (geçici) tatil olunmuştur.

27 Eylül 324

Nezaret-i Umur-u Zaptiye

Osmanlı Meşrutiyet tarihine lüzumu olması ihtimaline binaen aynen dercettiğim *(yer verdiğim)* şu resmî ilân, İstanbul'un mütefekkir zümresini hayretler içinde bırakmıştı. Şu dört satırlık ilân; sabık devirde matbuat serbestisine karşı Hükûmetin bir silâh olarak kullandığı adî bir klişeden ibâretti. Bu klişe, hiçbir harfi, hiçbir kelimesi değiştirilmeden Meşrutiyet devrinin daha ilk aylarında kullanılmış, artık iki devir arasında, idâre sistemi itibariyle hiçbir fark kalmamıştı.

Hiçbir mahkemenin hükmü, hiçbir müddeiumuminin *(savcının)* emri olmadığı halde, Abdülhamid'in yaverlerinden Çerkeş Mehmed ve Rahmi Paşa'lar idâreten sürgüne gönderilmişler, sabık vükelâdan bazıları ile büyüklü küçüklü beş on hafiye, yine aynı maksatla hapsedilmişlerdi. Mevcut olan Kanun-u Esasî ile te'lif kabul etmeyen bu "idareten nef'i *(sürgün)* ve hapisler", koca bir milletin kin ve nefretini kazanmış olan o zevata tatbik edildiği zaman bile hakiki ve hür meşrutiyetperverler tarafından hoş görülmemişti.

Şimdi, Murad Bey gibi herhalde Meşrutiyet rejiminin kuvvetli bir mütefekkiri olduğunda hiç şüphe olmayan bir zatın birdenbire tevkifi ve gazetesinin de böyle -devri sabıkta çok görülmüş ve tiksinilmiş- basmakalıp bir ilân klişesiyle tatil edilmesi; Cemiyetin bir nigehbânı Meşrutiyet olup olmadığı hakkında birçoklarını uzun uzun düşündürmüştü.

Mamafih Murad Bey, bu kanunsuz tevkif ve tatile tam ve mütevekkil bir sükût ile mukabele etmedi, hakkını aramak istedi.

Evvelâ; Dahiliye Nazırı Hakkı Bey'e pek acı lisânla yazılmış bir mektup gönderdi. Sonra da Dersaadet Mukavelât Muharrirliği vasıtasıyla tevkifinde medhaldar olanları protesto etti. Bu protestoda:

1- Kanun-u Esasî ahkâmına mugayir *(aykırı)* olarak tevkifine emir verdiğinden dolayı Sadrazam Kâmil Paşa,

2- Daire-i Askeriye'de kendisini tevkif ve bir odaya hapsettiğinden dolayı da Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa,

3- Neşriyatı sektedar edilen gazetesinin zarar ve ziyanına sebep olduklarından dolayı her iki paşa aleyhine ikame-i dava edeceğini *(dâva açacağını)* bildirdi ve sonra da mahdumu Faruk Bey vasıtasıyla İstinaf Müdde-i Umumisi Necmeddin Molla Bey'e bir istida gönderdi.

Müdde-i Umumî Zaptiye Nezareti'ne müracaat etti. Murad Bey'in sebeb-i tevkifi hakkındaki evrakı istedi. Zaptiye Nezareti, Sadrazam tarafından gönderilen telgrafla, yine Sadrazam

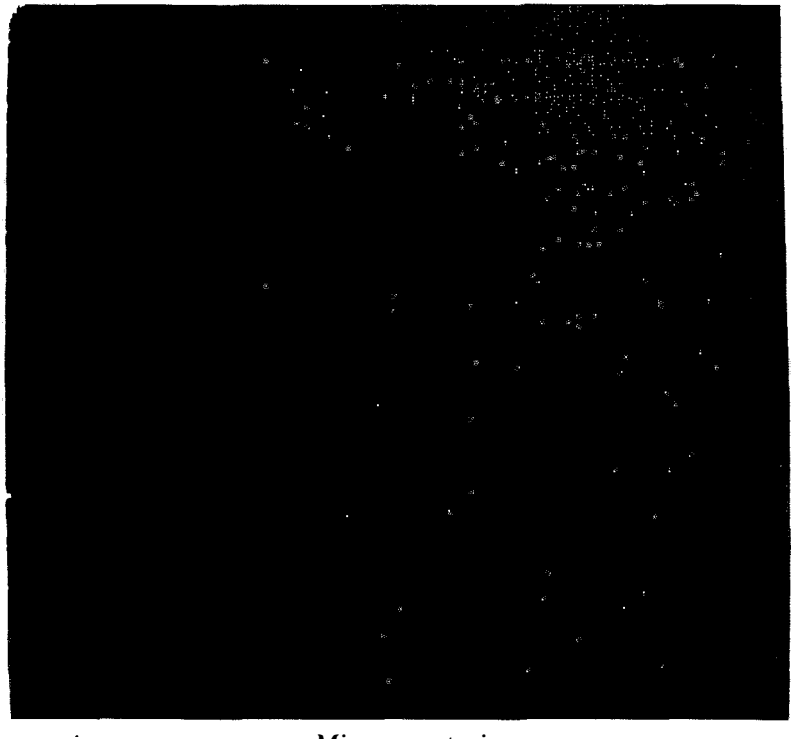

Mizan gazetesi

tarafından Murad Bey'in, galeyanı avamdan muhafazası zımnında verdiği, şifahi emirden başka bir sebep gösteremedi. Bunun üzerine İstinaf Müdde-i Umumisi Necmeddin Bey, harekete geçti. Murad Bey'in derhal tahliye edilmesini ve şayet edilmeyecek olursa, kanunun kendisine bahşettiği salahiyetine istinaden kuvve-i müsellehaya *(silah kuvvetine)* müracaat ederek bizzat tahliye ettireceğini bir tezkere ile Adliye Nezareti'ne bildirdi. Adliye Nezareti bir skandal çıkacağını anlar anlamaz telâş ile Sadrazamı vaziyetten haberdar etti. Ümit edilmeyen bu vaziyet karşısında, altı gün mevkufiyetten *(tutuklulukdan)* sonra Murad Bey, tahliye edildi. Lâkin bu da, bir şart dahilinde idi. Murad Bey, derhal memleketi terk edecek, hudut haricinde, istediği bir yere gidecek; intihap bitip, meclis de açıldıktan sonra, isterse yine avdet edebilecekti. Murad Bey, mecburiyet karşısında bu teklifi kabul etmiş, ailesi efradından bir kısmını toplayarak İstanbul'dan çıkmış, Köstence'ye gitmişti.

Ali Kemal Bey, Prens Sabahaddin ve Şerif Paşa

Cemiyet aleyhine epeyce dedikoduya sebebiyet veren bu hâdise, muhaliflerin cüretlerini bir müddet için sarsmıştı. Murad Bey bu suretle muhalefet sahasından çekildikten sonra meydanda belli başlı şahsiyetlerden, Ali Kemal ve Prens Sabahaddin Beylerle, Şerif Paşa kalmıştı.

Ali Kemal Bey, Sorbon Darülfünunu'nda tahsil ettiği siyasî ve idari dersleri kendi mütalâatıyla mezcediyor; çok ağır başlı bir nâsih *(nasihatçi)* ve münekkit şeklinde muhalefete devam eyliyordu. Yalnız ara sıra lisanını ve kalemini kaydırıveriyor, Cemiyet ile büyük bir rabıtası olmadığı halde Cemiyetin müdafii gibi telâkki olunan *Tanin* gazetesini ve bahusus Hüseyin Cahit Bey'i hiç çekemiyor, makul ve gayri makul sebeplerle *Tanin*'i ve Hüseyin Cahit Bey'i iğneleyerek, gayri memnunların perestişini arttırıyordu.

Sabahaddin Bey, Avrupa'dan avdet ederken yüzüne taktığı Cemiyet maskesini çıkarmış, bir tarafa atmış, yine kendi eski tezini müdafaaya başlamıştı. Muhtelif yerlerde konferanslar veriyor; aynı zamanda da siyasî bir fırkanın temelini hazırlıyordu.

Şerif Paşa'ya gelince: Bu zat, maksadına kısa yoldan vasıl olabilmek için resmen Cemiyete girmiş ve hatta - artık İstanbul'un her semtinde açılmaya başladığı gibi Pangaltı'da da açılan İttihat ve Terakki Kulübü'nün riyâset makamına geçmişti. Fakat Cemiyete karşı olan vaziyeti, hiç de samimî değildi. İstediği parlak memuriyetlerin verilemeyeceğini anladıktan sonra, artık o da fikrini mebusluğa dayamış. Bu vasıta ile mühim bir mevki kazanabilmek için tertibat almaya başlamıştı. Bir taraftan Cemiyete taraftar görünüyor, diğer taraftan da muhaliflere sokularak Cemiyet erkânını şiddetle çekiştiriyordu. Fakat Şerif Paşa esasen biraz fazlaca saf olduğu için bu siyâsetinde icap eden mahareti gösteremiyor; maksadının bozukluğu Cemiyet tarafından anlaşılarak hakkındaki nokta-i nazar gittikçe değişiyordu.

Bu zahirî muhalefet unsurlarının yanında, henüz fikirlerini saklayamayan ve fakat gayeleri uğrunda her fedakârlığı yapmaya hazırlanan diğer kuvvetler de peydah olmaya başlamıştı. Gayrimüslim ve gayritürk unsurlar da, gizli anlaşmalara devam ediyorlar, mecliste bir ekseriyet kazanarak İmparatorluğun mukadderatında mühim roller oynamaya hazırlanıyorlardı.

Şerif Paşa

Artık bütün bu tehlikeleri tam bir vuzuh *(açıklık)* ile görmeye başlayan Merkez-i Umumî; ebedi hakimiyetini elden çıkarmamak için üç cephe göstermeye karar vermişti.

Bunun birincisi - Osmanlılık nam ve unvanını elinde bir silâh gibi kullanarak, bütün anasırı bir nokta etrafında oyalamak.

İkincisi - Sanki gizli bir İttihad-ı İslâm siyâseti takip ediliyormuş gibi, İslâm unsurlar arasında propagandalar yaptırarak, İslâm milletleri, Hıristiyan milletlerden uzak bulundurmak, bu suretle Cemiyet aleyhinde birleşen Türkün gayri unsurların kuvvetini parçalamak.

Üçüncüsü - Cemiyet içinde yalnız öz Türklerden mürekkep bir kuvvet yaratmak, en tehlikeli zamanlarda bu kuvvete dayanmak.

Cemiyet, zahirî siyâsetinde en çok Osmanlılık noktasına ehemmiyet veriyor; fakat bütün ümitlerini üçüncü, yani Türklüğün kudretine raptediyordu *(bağlıyordu)*

Fakat iş bunları düşünmek ve tatbikatına girişmekle bitmiyordu. Günler geçtikçe Cemiyetin omuzlarına ağır yükler biniyor, en korkunç siyasî hâdiseler birer birer zuhura geliyordu. Bu hâdiseler İstanbul halkını fenâ halde sinirlendiriyor, hemen hemen parlamak istidadını gösteren bir barut fıçısı haline getiriyordu.

Murad Bey vak'ası, üzerinden birkaç gün geçer geçmez unutulmuştu. Gittikçe dedikoduyu artıran ağızları, yine korkunç bir vak'a ile susturmak icap ediyordu. Cemiyetin daha hâlâ gizli bir kuvvet beslediğini ve istediği zaman istediği şahsı, bir hamlede ezivereceğini gösterecek olan bir vak'a, muhaliflere karşı sersemletici bir tokat olacak; açılan ağızlar, bir müddet olsun kapanacaktı. Buna binaen birini feda etmek, bütün İstanbul halkına kanlı bir ibret dersi vermek lâzım geliyordu.

Fakat bu kim olacaktı, muhaliflerden biri mi? Hayır. Meşrutiyet rejimine uygun hareket edenleri öldürmek, şimdilik doğru olamayacaktı. Şu halde feda edilecek adamı eski rejime

mensup olanlardan aramak muvafık-ı maslahattı. Bu suretle de halkın eski devir adamlarına besledikleri kin ve nefretten istifade olunacak; mümkün olduğu kadar az tenkide uğranılacaktı.

Bu karar verildikten sonra, bu adamı bulmakta da hiç sıkıntı çekilmedi. Abdülhamid'in yaverlerinden İsmail Mahir Paşa vardı ki, - evvelce yazdığımız vechile - bu zat Meşrutiyet'in ilânından evvel Selânik'e gelmiş, Cemiyet aleyhinde takibat yapmış, fakat gözünün önünde öldürülen hafiyeleri görünce Selânik'te tutunamamış, İstanbul'a dar kaçmıştı. Cemiyet, daha o zaman bu zat hakkında idam kararı vermiş, hatta bu kararın tatbikine de girişmişti. Hafif bir yara ile hayatını kurtarmaya muvaffak olan İsmail Mahir Paşa, Meşrutiyet'in ilân olunduğu günden beri bir köşeye çekilmiş; mevcudiyetini bile Cemiyete unutturmak istemişti. Fakat talih ve kader, bu eski günâhkârı Doktor Nâzım Bey'e hatırlatmış. Hem bu zat ile eski hesabı temizlemek ve hem de İstanbul'a lâzım gelen tedhiş dersini vermek için, 99'uncu Bölükten Kolağası H. Bey, tekrar İstanbul'a yollanmıştı.

İsmail Mahir Paşa, her şeyden gafil ve bîhaberdi. Sultan Mahmud Türbesi civarındaki konağında oturuyor, nadiren sokağa çıkıyordu. Teşrinisaninin sekizinci günü akşamı, kendisine bir telgraf geldi. Bu telgraf Serkâtibi Hazreti Şehriyarî Cevad imzasını taşıyor ve Yıldız Telgrafhanesi'nden çekiliyordu.

Münderecatı da, şundan ibâreti:

"Bu ve yahut yarın akşam, yatsı zamanına doğru Mabeyni hümayuna teşrifiniz, irâde-i seniye-i hazreti padişahı iktizasındandır."

Bu telgrafnamede şüphe edilecek en küçük bir falso bile yoktu. Matbu telgraf kâğıdının üzerine, tarih, keşide mahalli ve saati, veren ve alan memurların imzası, hulâsa bütün işaretleri mevcuttu. İsmail Mahir Paşa, hiçbir şüphe hasıl etmeden telgrafın münderecatını tahlile başladı. Kendisi mabeyne çağırılıyordu. Hem de ortalık kararıktan sonra. Demek ki,

Hünkâr tarafından kendisine yine gizli bir vazife verilecekti. Fakat acaba buna icabet etmek mi lâzımdı, yoksa etmemek mi? İsmail Mahir Paşa birinci şıkkı gözüne yediremedi. Hatta biraz daha ihtiyatla hareket etmek istedi.

Şayet mesele, -artık eski mabeyin dairesi gibi- her şeyden dakikası dakikasına malûmatı olan Cemiyet tarafından haber alınır da başına bir gaile çıkarılır diye, bu dâvete askerce bir mana vermiş gibi davrandı. Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın Çarşıkapısı'ndaki konağına gitti. Telgrafnameyi gösterdi:

— Ne buyurursunuz Paşa hazretleri? Vakıa Zat-ı şahanenin irâde-i seniyelerine muhalif hareket mümkün değildir. Ancak, Meşrutiyet devrinde olduğumuz için bir asker sıfatıyla gidip gitmemeyi zati devletinizden soruyorum, dedi.

Rıza Paşa, bu işe müdahale etmek istemedi:

— Bu mesele, bize taallûk eder *(alâkalı)* bir şey değildir. Hususidir. Siz bilirsiniz. İster gidiniz, ister gitmeyiniz, cevabını verdi.

Sadrazam (Kıbrıslı) Kamil Paşa

İsmail Mahir Paşa, ne yârdan geçebiliyordu ve ne de serden, bunun için birkaç saniye tereddüt devresi geçirdikten sonra:

— Acaba, Sadrazam Kâmil Paşa hazretlerinden de bir kere istizan etsem *(danışsam)* nasıl olur, diye garip bir suâl sordu.

Rıza Paşa, İsmail Mahir Paşa'nın bu suâlinden, onun ruhi temayülâtını *(meylini)* anlar gibi oldu. Artık bahsi kısa kesmek lüzumunu hissetti. Buna da kısaca:

— Vallahi, onu da siz bilirsiniz, cevabını verdi.

İsmail Mahir Paşa, ertesi günü erkenden Babıâli'ye gitti. Telgrafı Sadrazam Kâmil Paşa'ya gösterdi. Kâmil Paşa telgrafı dikkatle okuduktan sonra, Rıza Paşa'nın verdiği cevabı tekrar etti. Lâkin bu işte bir münâsebet göremedi. Çünkü Abdülhamid'in ruhunu çok iyi tanıyan Kâmil Paşa, bu devirde onun gibi kılı kırk yaran evhamlı bir padişahın, eski bir hafiyeyi böyle alenî bir telgrafla gizlice mabeyne dâvet etmesine imkân ve ihtimal veremedi. İsmail Mahir Paşa gittikten sonra Mabeyin Başkâtibi Cevad Bey'e hususi bir tezkere yazdı. Yıldız Telgrafhanesi'nden çekilen böyle bir telgrafla İsmail Mahir Paşa'nın saray'a dâvet edilip edilmediğini sordu. Bu tezkereyi götüren yaver, cevabını da getirmişti. Cevad Bey yazdığı cevapta, gerek telgrafnameden ve gerek İsmail Mahir Paşa'nın saraya dâvetinden kat'iyyen malûmatı olmadığını beyan etmişti.

O gün meclis-i hâs günü idi. Vükelâ toplandığı zaman Kâmil Paşa, Ali Rıza Paşa'yı bir köşeye çekti. İsmail Mahir Paşa'nın kendisine müracaatından ve bunun neticesinden bahsettikten sonra, telgrafın tamamen sahte olduğunu söyledi. Ancak o zaman Ali Rıza Paşa'nın aklına geldi:

— Şu halde, bu adamı tuzağa düşürmek için İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından tertip olunmuştur, dedi.

Dedi amma, ne kadar gariptir ki, bu telgrafın sahte olduğunu ve buna binaen müteyakkız bulunmasını İsmail Mahir Paşa'ya da söylemek; ne Kâmil Paşa'nın ve ne de Ali Rıza Paşa'nın aklına gelmedi ve yahut her ikisi de, bu mesele ile fazla meşgul olarak kendi başlarını da derde sokmak istememişlerdi.

O gün de böylece geçmişti. Gece saat iki raddelerinde, İsmail Mahir Paşa'nın kapısı çalındı. Bir kanun çavuşu:

— Paşa Efendi'ye söyleyiniz. Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri şimdi kendilerini görmek istiyor, dedi ve derhal çekilip gitti.

İsmail Mahir Paşa, bu dâvetle, aldığı telgraf arasında bir münâsebet tasavvur etti. Derhal giyindi. Sultan Mahmud Türbesi'ne doğru ilerledi.

Bu esnada cadde tamamen tenha idi. Paşa, tam bir havagazı fenerinin dibine gelir gelmez birbirini müteakip üç el silâh patladı. İsmail Mahir Paşa, nefes almaya bile muktedir olamayarak evvelâ yüzüstü yere kapandı ve sonra, tramvay yoluna doğru yuvarlandı.

Bir az evvel İsmail Mahir Paşa'yı dâvete gelen kanun çavuşu, pek uzakta değildi. Bu çavuş, şimdi de Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın konağına koştu.

Nöbetçi yaverini gördü:

— Efendim. İsmail Mahir Paşa'yı şimdi Divanyolu'nda vurdular. Vuranın arkasından koştuk, tutamadık, dedi.

Hâdise, Rıza Paşa'ya haber verildi. Artık hakikati büsbütün anlayan Harbiye Nazırı, derin bir teessüfte bulunduktan sonra:

— Ne yapalım? Bu zavallının kaderi de böyle imiş. Cenazesini Harbiye Dairesi'ne kaldırsınlar. Katili de arayıp, bulsunlar, emrini verdi.

Fakat bu emrin son fıkrası, sadece bir gösterişten ibâretti. Çünkü bunun mümkün olmayacağını Harbiye Nazırı herkesten daha iyi bilirdi.

İsmail Mahir Paşa öldü, gitti. Fakat bu kanlı hâdise, her tarafta çok fenâ bir tesir hâsıl etti. Cemiyetin ağır başlı erkânı, Cemiyet hesabına yapılan bu manasız cinayetten müteessir oldular. Merkezde; Doktor Nâzım Bey'le fikren ona taraftar olanlara ağır muahezelerde *(kınamalarda)* bulundular. Artık, Merkez-i Umumî'de bir fikir ihtilâfı başlamış; müfritlerle *(aşırılarla)*, mutedîller *(ılımlılar)*, hissen birbirlerinden ayrılmıştı. Hakikate gelince: En büyük anarşi, Merkez-i Umumî'de ve

bilhassa Cemiyetin temayüz etmiş erkânı arasında başlamıştı. Dün, bir tek gaye etrafında toplananlar; bugün muhtelif emeller takip ediyorlar, hatta birbirlerine karşı bile tefevvuk ve takaddüm edebilmek *(üstün gelmek ve öne geçebilmek)* için, kendilerine ayrı ayrı birer poz veriyorlar, kudretlerine iman ettirdikleri taraftarlarının sayesinde yükselmek ve teferrüd *(tek ve benzersiz)* etmek istiyorlardı.

Erkanıharp Kolağası Mustafa Kemal Bey

Selânik'te, Yonyo Gazinosu'nun üstünde, küçük bir merdivenle çıkılır, ufak ve zarif bir salon vardır. Bir gece, bu salon kâmilen ittihatçılarla ve ekserisi, 99'uncu Bölük efradından olan zabitanla dolmuştu. Mebzulen *(bolca)* rakı ve bira içiliyor, bol bol vatanperverlikten bahsediliyordu. Söz o kadar kızışmıştı ki; dinleyenlerden ziyade, söyleyenler olduğu görülüyordu. Bu esnada, salonun kapısı açıldı. Genç bir Erkânıharp kolağasının çaprast[1] ve parlak düğmeleriyle yakasında sırma işlemeli armalar parladı. Fakat salondakiler o kadar söze dalmışlardı ki, bunun hiç kimse farkında olmadı. Bu erkânıharp, cıgara dumanlarından koyu bir sisle örtülü masalara göz gezdirdi ve sonra salona girerek yavaş yavaş ilerledi. Belki de maksadı, orada bulamadığı bir arkadaşını sorup gitmekti. Bir masanın önünde durdu. Bu masadakiler, inkılâp yapabilmek için büyük adam olmaktan bahsediyorlardı. Erkânıharp, bahsi biraz enteresan buldu. Birkaç dakika şöylece kulak misafiri oldu. Bu müddet zarfında anladı ki, bütün bu konuşanlar büyük adam olabilmek için derin bir hasret çekiyorlardı.

Erkânıharp merak etti.

"Bu zevat, acaba büyük adam olabilmek için ne düşünüyorlar ve kime benzemek istiyorlardı?" Dayanamadı. Bu suâli sordu. Onlar, dalgın dalgın başlarını kaldırdılar. Erkânıharbe baktılar. Hepsi de cevaba hazırlandılar. Fakat içlerinden biri, daha atik davrandı:

— Ben Cemal Bey gibi olmak isterim, der demez, masayı işgal edenlerin hepsi birden:

1- Elbise ve üniformaların göğüs bölümündeki açıklığını birleştiren karşılıklı şeritler.

— Bravo, bravo. Evet, Cemal Bey gibi, diye bağırdılar.

Erkânıharbin çelik rengindeki sert ve ağır nazarları, bir kat daha ağırlaştı. Muhataplarının ayrı ayrı çehrelerinde dolaştı. Aynı zamanda; Cemal Bey gibi olmak isteyenlerin mest ve mahmur nazarları da Erkânıharbin gözlerinde temerküz etmiş *(toplanmış)*, cevap bekliyorlardı. Bu Erkânıharbin vereceği cevap onlar için pek kıymettardı. Çünkü bu Erkânıharp her gün ve her gece Cemal Bey'le temas ediyor, hatta bir odada karşı karşıya çalışıyor, şüphesiz ki Cemal Bey'i hepsinden daha iyi tanıyordu. Bunun için hepsi birden, Erkânıharp kolağasının:

— Şüphesiz. Cemal Bey gibi olmak, demesini bekliyorlardı.

Fakat, Erkânıharp kolağası, cevap vermedi. Ne onların kanaatini kuvvetlendirecek ve ne de şüpheye düşürecek hiçbir şey şöylemedi. Geldiği gibi ağır ağır çekildi, salonu terk etti.

Bir kaza heyet-i merkeziyesinin rehberlerinden olan genç bir mülâzım sordu:

— Kim bu erkânıharp?

Bir kaçı birden, cevap verdi:

— Mustafa Kemal Bey.

— Bizden değil mi? Niçin Cemal Bey'den bahsettiğimiz zaman öyle durgunlaştı.

Hepsinin birden ağzı açıldı. Fakat hiç kimse bir şey söylemeden gizli bir yutkunuşla bu ağızlar, yine kapandı. Fakat bu ağızlardan şayet bazı şeyler işitilmiş olsaydı, ihtimal ki:

— Mustafa Kemal Bey, galiba kendisini o kadar büyük görüyor ve bu sebepten daire-i rüyeti o kadar küçülüyor ki, artık büyüklüğü göremez bir hâle geliyor. Onun için, bizden olamaz.

Sözlerinden ibâret olacaktı.

Erkânıharp Kolağası Mustafa Kemal Bey'e gelince: merdivenleri inerken onun da zihninden şu mülâhaza geçiyordu:

— Bir adam ki büyük olmaktan bahseder, benim hoşuma gitmez. Bir adam ki: "Memleketi kurtarmak için, evvelâ büyük adam olmak lâzımdır." Der ve bunun için de bir nümune inti-

hap eder *(seçer)*, onun gibi olmayınca, memleketin kurtulamayacağına kanaat besler, bence bu, adam değildir. İhtimal ki, bu adamlardan bazıları: "Evvelâ büyük adam olmak, sonra memleketi kurtarmak lâzımdır" zannediyorlar. Bazıları da: "Büyük adam, lâfla olmaz" diyorlar. Halbuki, evvelâ memleketi kurtarmalı. Ondan sonra, zaten büyüklük mevzubahis değildir.

Mustafa Kemal Bey, bu meseleye daha fazla ehemmiyet vermemiş, hatta her gün baş başa çalıştıkları halde, bu mesele hakkında bir şey söylememişti.

Aradan birkaç gün geçti. Mustafa Kemal Bey'le Cemal Bey, o günkü mesailerine de hitam vermişler; beraberce daireden çıkarak Olimpos Gazinosu'na gitmek için tramvaya binmişlerdi; Cemal Bey, elindeki gazeteyi Mustafa Kemal Bey'e uzattı ve sordu:

— Bu baş makaleyi okudunuz mu?

— Hayır.

— O halde, okuyunuz.

Mustafa Kemal Bey gazeteyi aldı. Cemal Bey'in gösterdiği baş makaleyi okudu ve sonra iade ediyordu ki, Cemal Bey tekrar sordu:

— Nasıl?

Mustafa Kemal Bey, mühimsemeyerek cevap verdi:

— Alelâde bir gazetecinin, alelâde bir yazısı.

Cemal Bey, fenâ halde bozulmuştu.

— Amma yaptın ha. Bunu ben yazdım, dedi.

Mustafa Kemal Bey, aynı kayıtsızlıkla mukabele etti:

— Affedersiniz; bilmiyordum. Mamafih, yazmamış olmanızı temenni ederdim.

Cemal Bey, şaşırmıştı. Sabit nazarlarla Mustafa Kemal Bey'in gözlerinin içine bakıyor, ne demek istediğini anlamaya çalışıyordu. O anda Mustafa Kemal Bey'in zihninden; Yonyo Gazinosu'nun zarif ve hususî salonunda bugünün kahraman

vatanperverleri arasında cereyan eden sözler geçti. Şu anda gözlerinin içine bakan ve düşüncelerini anlamaya çalışan Cemal Bey'e doğru eğilerek sözlerine devam etti:

— Cemal Bey! Siz, bir takım kuşbeyinli adamlara şu veyahut bu tarzda, kendinizi beğendirmek hevesine düşmeyiniz. Esasen bu beğendirmenin hiç bir kıymet ve ehemmiyeti olamaz. Siz, içinde bulunduğumuz vaziyeti mütalaa ediniz *(etraflıca düşününüz)* ve evvelâ kabul ediniz ki, biraz feragat sahibi olmak lâzımdır. Eğer, şunun bunun teveccühünden *(yakınlığından)* kuvvet almaya tenezzül ederseniz, hâlinizi bilmem; fakat istikbâliniz, çürük olur. Çünkü bizim, henüz hakikatle hiç temasa gelmemiş vasi *(geniş)* muhitlerimiz vardır. Bu muhitlerde, henüz acemkârî hayalât *(boş hayallerle)* ile meşbu *(kapılmış)* olanlar çoktur. Büyüklük odur ki; hiç kimsenin takdir ve alkışlarına iltifat etmeyeceksin ve hiç kimseyi aldatmayacaksın. Memleket için hakikî mefkure ne ise, yalnız onu göreceksin. Yalnız o hedefe yürüyeceksin. Belki herkes senin aleyhinde bulunacak. Belki herkes seni yolundan çevirmeye çalışacak ve belki de, önüne namütenahi mânialar yığacaklar bulunacak. Sen, bütün bunlara mukavemet edeceksin. Kendini büyük değil; küçük, zayıf, vasıtasız, hatta bir hiç telâkki edeceksin. Hiç kimseden yardım gelmeyeceğini bileceksin ve ancak bu suretle o maniaları devirecek ve gayene ereceksin. Ondan sonra sana, "Büyük adam" diyecekler. Bunu diyenlere de güleceksin.

Cemal Bey, bu sözleri sekînetle dinledi ve sonra feragatkâr olmanın en yüksek bir büyüklük olduğuna kanaat getirmiş gibi:

— Hakkınız var, dedi.

Cemal Bey'e bu sözleri söyleyen Mustafa Kemal Bey, Merkez-i Umumî'ye karşı daha vazıh tenkidatta bulunuyor, ufuklarda belirmeye başlayan felâket fırtınalarını açıktan açığa gösteriyordu.

Mustafa Kemal Bey'in en büyük şikâyeti, inkılâbı yapan ordunun, artık kışlalarına avdet etmemesi idi. Eski çetecilik hayatının şimdi de gizli ve aşikâr bir komitacılığa doğru yürü-

düğünü görüyor, yakın bir zamanda ordunun kıymetini hiçe indirecek olan bu fenâ gidişten endişe ediyordu. O, bu endişede çok haklı idi. Komitacı zabitler, artık bölüklerini ihmal ediyorlar; kahvelerde gazinolarda, kulüplerde siyasî ve idarî münakaşalarla vakit geçiriyorlar; bütün devlet adamlarını kendilerinden pek küçük görüyorlardı. Çavuşlar, akşamları tekmil haberlerini vermek için zabitlerini kahve kahve, kulüp kulüp arıyorlar; güçlükle bulabiliyorlardı, Efradın talim ve terbiyesi, çavuşlarla onbaşıların eline kalmıştı. Bu hâl orduyu maddeten zayıflatıyor, gün geçtikçe bu zaaf artıyordu. Ordunun, kendisini doğrudan doğruya İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin malı bilmesi de ayrıca manevî bir zaaftı. Yarın Cemiyet erkânı arasına girecek bir tefrika *(ayrılık)* ve nifak *(riya)*, şüphesizdir ki orduyu da partilere ayıracaktı. O zaman hudutları kim koruyacak, sel gibi akacak olan düşman ordularına kim karşı koyacaktı?

Mustafa Kemal Bey'in bu tenkidatı, komiteci zabitan arasında büyük bir velvele uyandırdı:

— İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temeli, ordudur. Mustafa Kemal Bey, Cemiyeti bu temelden mahrum etmek, Cemiyeti, kökünden devirmek istiyor.

Feryatları yükselmeye başladı. Bu boş ve haksız feryatlara herkesten evvel, Bulgar manliherleri cevap verdi. Bir Bulgar çetesi, ansızın Çerkesköy İstasyonu'nu bastı. Hattın muhafazasına memur topçu efradîle müsademeye başladı. Şakiler, kurşunlarla telgrafhaneyi delik deşik ettiler. Sonra da çekilip gittiler, Saatlerce süren bu müsademede ne bir şaki tutulmuş ve ne de bir tek tanesi katlolunmuştu. Çobanların rivâyetine nazaran yalnız bir çeteci elinden vurulmuştu.

Gerek bu hâdise ve gerek Rumeli'nin şurasında burasında zuhur eden buna benzer ufak tefek vak'alar gösteriyordu ki, Meşrutiyet'in bidayetinde *(başlangıcında)* silâhlarını teslim eden ve çetecilikten vazgeçen Bulgar komitecileri, yine eski mesleklerine rücu ediyorlardı *(geri dönüyorlardı)*. Çünkü Türklerin kara gözlerine âşık olmayan bu adamlar; her şeyden ve her zahiri dostluktan daha evvel kendi gayelerini düşünüyorlardı.

BALKANLAR'DA OSMANLI ALEYHİNE KURULAN İTTİFAKLAR

Meşrutiyet'in ilânından hasıl olan zaferle sermest olanlar, bütün Osmanlı ülkesinin hudutlarını gülpembe görüyorlar ve bunun böyle kalacağını zannediyorlardı. Vakıa, hiç ümit edilmeyen bir zamanda vukua gelen Osmanlı inkılâbı, bütün cihanı hayretler içinde bırakmış, senelerden beri Avrupa'dan hakaretler yağdıranlar, şimdi Osmanlıları hararetle alkışlamaya başlamışlardı. Devletler, Rumeli'deki murakabelerinden vazgeçmişler, komşu hükûmetlere mensup olan en milliyetperver komiteciler bile, mücadele silâhlarını terk etmişlerdi.

Avrupa muvazenesini *(dengesini)* muhafaza etmek için Şark'ta huzur ve sükûnun devamını isteyen devletler için bu vaziyet, tabiîdir ki çok mucibi memnuniyetti.

Fakat bu inkılâptan sonra Osmanlıların birdenbire terakki edeceğini, ordunun az bir zamanda kuvvet ve satvet kesBey'leyeceğini düşünen menfaatperest komşu devletlerde bir telâş baş göstermişti, inkılâbı müteakip, ilk hayret günleri geçtikten sonra; Bulgaristan'da, Yunanistan'da, Avusturya - Macaristan'da Osmanlı Hükûmeti aleyhine bir cereyan başlamıştı. Çünkü bu üç hükûmetin, bir hayli zamandan beri besledikleri emellerin sektedar olmak ihtimali vardı. Bulgar-

lar, Büyük Bulgaristan emelini tahakkuk ettirmek, Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek meselesini kökünden kesmek, Yunanlılar da Girit'i ilhak eylemek istiyorlardı. Fakat dillerinin altındaki baklaları, henüz ağızlarından çıkarmamışlardı. Bu üç memlekette düşünülen başlıca mesele, şundan ibâretti:

"Türkler, yakın zamanda kuvvetlenecektir ve onlar kuvvetlenince bizim emellerimiz de kolayca husûle gelmeyecektir. Buna binaen, Türkler kendilerini toparlamadan evvel, gayelerimiz tatmin edilmelidir."

Bu fikir, pek o kadar kapalı örtülü kalmıyor, büyük gayelerin husûlüne kapı açmak için iptidai teklifler de vuku buluyordu. Nitekim Bulgarlar, bize karşı bir şaşırtma oyunu oynamak için umumî siyâsetlerinde iki fırka teşkil etmişlerdi. Biri Virhovist, diğeri de Santralist. Virhovistler, Makedonya'nın bilâ kaydüşart (kayıtsız-şartsız) Bulgaristan'a ilhakına taraftardı. Santralistler ise Makedonya meselelerine Bulgaristan'ın müdahalesini tecviz etmiyor *(izin vermiyor)* gibi görünüyorlardı. Bunlar, teşekkül edecek bir komite vasıtasıyla ıslahat yapılarak Türklerle itilâf maksadını takip ediyorlar. Büyük gaye etrafındaki emellerini bu perde altında saklıyorlardı.

Meşrutiyet ilân edilip de her tarafta hürriyet ve müsavat *(eşitlik)* hüküm sürmeye başladığı zaman Santralist Fırkası'nın rüesası, Cemiyetin ittihadına *(birliğine)* dahil olmuş ve artık Makedonya meselesinin mevzubahis olmayacağına dair aralarında bir itilâf husul bulmuştu. Güya, Virhovistler de buna temayül gösterdiler ve onlar da, bundan sonra Makedonya meselesine müdahaleye lüzum ve imkân kalmadığını söylediler. Ancak, Cemiyete bir beyanname verdiler.

Bu beyanname iki kısımdı. Birinci kısımda, 1285 (M. 1870) tarihli Vilâyat nizamnamesinin tatbiki, Türk ve Bulgarlarla meskûn vilâyetlerde bir milis teşkili; ikinci kısımda da Makedonya ile Edirne vilâyetinin bir muhtariyetle ve hususî bir bütçe ile idâre olunması teklif edilmişti.

Bu nazikâne talebin arkasından gelecek teklifleri ve vukuu muhtemel olan hâdiseleri keşfetmek de büyük bir kehanete muhtaç değildi.

Buna binaen, bir taraftan bunlara lâzım gelen oyalayıcı cevaplar verilmekle beraber diğer taraftan da orduyu derhal siyâsetten ayırarak ve geceyi gündüze katarak talimler, manevralar yaptırmak, noksanları ikmal ederek hiç olmazsa bir müdafaa kuvveti hazırlamak icap ediyordu. Bu hususta vakit kazanmak için vaziyet de çok müsaiddi. Rumlar, Bulgarlarla bir türlü geçinemiyorlar; hiçbir mesele etrafında itilâf edemiyorlardı. Köylerde kilise münazaaları şiddetle devam ediyordu. Rum ve Bulgarlarla meskûn köylerde meselâ sabahleyin erkenden Bulgarlar kiliseyi işgal ediyorlar. İbadet için kilise avlusuna toplanan Rumları, inat için saatlerce nöbet bekletiyorlardı. Bir çatı altında Allah'a ve Mesih'e ibâdet edebilmek için her gün kilise kapılarında sille, tokat, yumruk, sopa, bıçak, revolver eksik olmuyor; her gün bir köşeden, kanlı bir hâdise duyuluyordu. Şehirlerde de aynı hâl hüküm sürüyordu. Bir Bulgar'ın geçtiği kaldırımdan bir Rum geçmek istemiyordu.

Ağustos ayının sonlarına doğru Selânik'te mühim bir hâdise olmuş, Rumların Bulgarlara karşı olan nokta-i nazarını tamamen ortaya koymuştu.

Vak'a, şu suretle cereyan etmişti: Bulgaristan'dan dört yüz kişilik bir ziyâretçi kafilesi gelecekti. Cemiyet ve Belediye büyük hazırlıklar yapmış, Bulgar misafirler büyük bir muhabbetle karşılanmıştı. Cemiyet namına Cavit Bey, Bulgarlar namına da Besarya Efendi nutuklar vermişler, yine Bulgarlardan Simon Radef, istinaf müdde-i umumi muavinlerinden Pançe Doref, Türklerden Rıza Tevfik, Musevilerden Samuel Levi Beyler ve Nesim Ruso Efendi Bulgarca, Türkçe, Fransızca hitabelerle milletler arasındaki dostluğu teyid edecek mahiyette sözler söylemişlerdi. Merasim bittikten sonra Bulgar misafirler şehre dağılmış; fakat oturacak ne bir tek kahve ve ne de gazino bulamamışlardı. Çünkü kahve ve gazinolarda çalışan Rum garsonlar, Bulgarlara hizmet etmemek için grev yapmışlar birçok gazino ve birahane sahipleri de dükkânlarını tamamen kapamışlardı. Misafirlere karşı yapılan bu muameleden mütehassis ve müteessir olan Türk ve Musevi gençleri derhal iş başına geçmişler, birer garson önlüğü takarak Beyazkule Bahçesi'nde iki gün iki gece garsonluk etmişlerdi. Rumlar, bununla da kal-

madılar, misafirlere karşı Cemiyeti küçük düşürmek için bir manevra yaptılar.

Bulgarların geldiğinin ikinci günü Vilâdeti Hümayuna *(padişahın doğum gününe)* tesadüf ediyordu. Güya, o geceye mahsus olmak üzere Rumların işleri başına gelmeleri için Cemiyet tarafından rica edildiğine dair duvarlara yaftalar yapıştırıldı. Halbuki Cemiyet namına bunlara hiçbir müracaatta bulunulmamıştı. Rumların Hürriyet Meydanı'ndaki gazino ve birahaneleri kâmilen kapanmıştı. Buralara gitmeyi itiyad etmiş olanlar, ortada kalmışlardı. Mişon Varsano isminde bir Musevî, bundan istifade ederek beş on para kazanmak istedi. Hürriyet Kulübü altındaki boş kahvehaneyi açarak birkaç fıçı bira getirtti. Fakat vaziyeti uzaktan tetkik eden ve bıyık altında gülen Rumlar, Kristal Kahvesi'nde çalışan iki Rum garsonu Mişon Varsano'nun açtığı dükkâna gönderdiler. Bira fıçılarını devirttiler. Camları, çerçeveleri kırdırıp indirttiler. Orada bulunan bir jandarma zabiti işe müdahale etti. Garsonlardan birini tutarak karakola götürmek istedi. Fakat garson bağırmaya başladı. Etraftaki Rumları, derhal başına topladı. Hep bir ağızdan gürültü yaptılar. Garsonu, jandarma zabitinin elinden alarak kaçırttılar. O civarda bulunan zabitler koştular, Rumları dağıttılar, Kristal Kahvesi'nin mahzenine saklanan iki Rum garsonu çıkardılar. Gürültüye yetişen polislere teslim ederek karakola yolladılar.

Bu mesele, halkın o kadar nefret ve heyecanını tahrik etti ki; az kalsın, bütün Selânik Rumları fenâ bir akıbete sürüklenecekti.

İşte, iki milletin arasındaki bu münaferetten *(karşılıklı nefretten)* Cemiyet pek güzel istifade edebilir, hiç olmazsa bir müddet, Abdülhamid'in takip ettiği, "tazıya tut, tavşana kaç" siyâsetini kullanarak az zaman zarfında orduyu bir hayli kuvvetlendirirdi.

Fakat, Cemiyet bunu yapacak vaziyette değildi. Merkez-i Umumî'de ciddi işlerle meşgul olanlar, ancak dahili vaziyetin ıslahı ile meşgul oluyorlar, Anadolu'nun bin bir yerinden gelen

dedikodu telgrafları arasında boğuluyorlar. İşleri biraz daha avare olanlar ise; aziller, nasıplar, nümayişler, kulüp açmalar, teşkilât yapmalarla uğraşıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatını deruhte edenlerin dimağına tam manası ile bir gaflet perdesi gerilmiş. Açıktan açığa cereyan eden hâdisatı, göremeyecek dereceye gelmişlerdi. Van vilâyetinin Ahlat kasasındaki Mal Müdürü'nün, Cemiyete sadık olup olmadığını uzun uzadıya tetkik ve tahkik ile meşgul olanlar; Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın alelacele Budapeşte'ye niçin gittiğini ve orada kendisine muntazır olan Avusturya İmparatoru tarafından, krallara mahsus merasimle kabul edildikten sonra aralarında niçin hususî bir mülâkat cereyan ettiğini merak bile etmiyorlardı.

Lâkin, Sofya'dan Yıldız Telgrafhanesi'ne çekilen bir telgraf, İstanbul'da müthiş bir bomba gibi patlar patlamaz, herkesin aklı başına geldi.

5 Teşrinievvel 1908 tarih ve Ferdinand imzasını taşıyan bu telgraf, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarihinde ehemmiyeti haiz olduğu cihetle bir vesika olmak üzere aynen derc ediyoruz *(yayınlıyoruz)* :

"Taraf-ı eşref-i hazreti padişahîlerinden hakkı senaveranemde ibraz buyurulan measiri celilei hayrıhahîden dolayı Zat-i Hümayunlarına karşı hissiyatı samime-i sadakatkârane ve ihtiramatı fâika perverde ettiğim cihetle şurasını zati hazreti şehriyarîlerine iş'ar etmeyi vazifeden addeylerim ki: Devleti Aliye ile emaret beyninde bu âna değin sûizan ve adem-i emniyeti tevlid edip menafii mütekabilemiz icabınca Devleti Aliye ile Bulgaristan beynindeki münâsebâtı dostanenin tevsi ve teşyidi emrinde birtakım mevani teşkil eyleyen esbabın suret-i kat'iyede ref ve izalesini görmek, Bulgar kavmince şiddetle arzu edilmekte olduğundan, işbu arzuyu kat'iye tebeiyetle Bulgaristan'ın tamamiyle müstakil bir kraliyet haline ifrağ olunduğunu ilân ettim.

Ehalinin bu hareketi, tarafı eşrefi şehriyarilerinden tasvip buyurulmak suretiyle measiri hayırhahî ibraz buyurulacağı Bulgar milleti ile senaverlerince meczum olmakla, gerek Bulgar mille-

ti ve gerek senaverlerinin. hakkı hümayunu mülûkânelerinde hissiyatı amikai şükrü güzerane ve milleti Osmaniye hakkında dahi hissiyatı müveddetkârane besleyeceğimizi, Zat-i hazreti padişahilerine temin eyleriz."

Abdülhamid, bu telgrafı okuduğu zaman büyük bir asabî buhran geçirmiş ve Sadrazam Kâmil Paşa'yı derhal Mabeyni Hümayun'a celbetmişti. Saatlerce yapılan müzakere neticesinde; Ferdinand'ın krallığını tasdik etmemek, bu hareketi devletler nezdinde protesto eylemek gibi faydasız tedbirlere müracaata karar verildi.

Meseleden haberdar edilen Cemiyetin İstanbul Heyet-i Merkeziyesi, derhal makine başına geçerek vaziyeti, Merkez-i Umumî'ye bildirdi. Merkez-i Umumîde cereyan eden heyecanlı bir müzakere ve münakaşadan sonra, evvelâ Ferdinand'dan gelen telgrafa, Hükûmet namına sadrazam tarafından cevap verilmesi ve sonra da İngiltere sefirine müracaat edilmesi emri verildi. Sadrazamın cevap vereceği tabii idi. Fakat bu emrivakiye İngiltere sefiri ne yapabilecekti?

Babıâli tarafından Ferdinand'a verilen cevap âcz ve zaafın bir numunesi idi. Top sesleri ve süngü şakırtılarıyla cevap vermek imkânı olmayınca, Babıâli bu suretle hareketten başka ne yapabilirdi? Lâkin asıl garip ciheti şurasıdır ki, bu hâdisenin bütün mes'uliyeti, Sadrazam Kâmil Paşa'nın sırtına tahmil edildi. İstanbul'da bulunan sefirlere, Hariciye Nazırı'nın konağında resmî bir ziyâfet verildiği esnada Bulgar kapıkâhyası Geşof dâvet edilmemişti. Bu muamele, Geşof Efendi'nin gücüne gitmiş; Osmanlı Hükûmetine darıldığını söyleyerek Bulgaristan'a avdet etmişti. Bulgar Hükûmeti, Geşof Efendi'nin haksız olduğunu bildiği halde, bunu bir haysiyet meselesi hâline getirmek istemiş. Fakat Babıâli, müstakil devletlerin sefirleriyle bir emaret kapıkâhyasının müsavi olamayacağını ileri sürerek, Bulgaristan'a cevap vermişti. Şimdi Bulgar istiklâlinden müteessir olanlar, Kâmil Paşa'nın bu meselede ne kadar haklı olduğunu nazar-ı dikkate almıyorlar Geşof Efendi'yi kızdırarak Bulgaristan'a kaçırdığından dolayı Kâmil Paşa'yı idâresizlikle

itham ediyorlar. Halbuki bu meselenin, Bulgarlar tarafından mürettep bir siyâset oyunu olduğunu hiç düşünmüyorlardı.

Fakat olan olmuş; geçen geçmişti. Yapılan bu emrivakiye hiç bir çare kâr edemezdi. Yapılabilecek yalnız bir şey kalmıştı. O da, bundan sonra basiretkâr davranmak, rüzgâr gelmesi muhtemel olan delikleri tıkamak ve her şeyden evvel, komşu devletlerin amâl ve ihtirasatını nazar-ı dikkate alarak - kâfi derecede kuvvetleninceye kadar - onları münasip tedbirlerle karşılamak ve oyalamaktı.

Hâlbuki bunun aksine hareket edildi. Bulgarlar, krallıklarını ilân ederken hem bir blöf yapmak ve hem de tedbirlice davranmak için manevra bahanesiyle hududa bir miktar asker yığmışlardı. Rumeli'de çıkan gazetelerle bazı İstanbul gazeteleri bunu parmaklarına doladılar. İki yüz bin kişilik Osmanlı ordusunun hazırlanmakta, topların, tüfeklerin, süngülerin yağlanmakta, bir çok kahramanların da çarıklarını bağlamakta olduklarından bahse giriştiler. Ortada fol yok, yumurta yokken; Osmanlı ülkesinden bir karış toprak alacak hükûmetin alnını karışlamaya hazır olduğuna dair tafrafurûşane makaleler neşrettiler. Ortalığı velveleye verdiler. Kahvelerde, gazinolarda türeyen hüdayinabid erkânıharpler, kırk sekiz saatte Sofya'ya gidiyorlar; bir haftada, Tuna sahillerinde atlarına su içiriyorlardı. Bulgarlar hakkında söylenmedik söz bırakılmıyordu. Dün, kardeş diye boyunlarına sarılınan adamlara, bugün:

"Bizim dünkü uşaklarımız", "Domuz çobanları" gibi çirkin ve ölçüsüz sözler söyleniyor, pek hafifmeşrepçe hareket ediliyordu. Halbuki Osmanlı idâresinden çıkalı henüz otuz sene olan yedi milyon nüfuslu bir milletin, koca bir imparatorluğa ve otuz sekiz milyon nüfusa meydan okuyacak kadar cüret ve kudret göstermesindeki sırrı tetkik etmek, bu kadar az bir zamanda gösterdikleri fikrî tekâmülün seyrini takip eylemek daha muvafık olabilirdi. O devrin inkılâpçıları, bu cihete biraz ehemmiyet vermiş ve -Fransa, İngiltere, Almanya gibi uzaklara gitmek zAhmedini ihtiyar etmeden evvel- kısa bir müddet Bulgarların hükûmet ve siyâsetçiliğini takip etmiş olsalardı,

o devrin birçok kaza ve belâlarından kendilerini kurtarmaya muvaffak olurlardı.

Bulgarlara bir nümayiş yapılmak için İkinci Ordu'da manevralar başlamıştı. Bu suretle Bulgarlar, kurtulacaktı. Lâkin birbirini takip eden iki mühim hâdise, gafil inkılâpçıların ensesinde zalim iki tokat gibi şakladı. Hesapsız hareketlerin daima felâketleri tacil edeceğini bir daha anlattı.

Avusturyalılar, Bosna - Hersek'i; Yunanlılar da Girit Adası'nı ilhak ettiklerini ilân ediyorlardı.

Meşrutiyet'in ilk gününden bugüne kadar devam eden şenlikler birdenbire durmuş. Cemiyetin zafer marşlarını çalan çalgılar ve muzikalar, bir anda susmuştu. Herkesin çehresinden zehir akıyor; birbirini takip eden bu felâketler, nasıl derin bir uçuruma doğru gidildiğini açıktan açığa izah ediyordu. Bu vaziyet karşısında herkesin kendini toplaması, vakur ve metin bir tavırla daha büyük tehlikelerden korunulması icap ederken, yeni bir şımarıklık başlamıştı. Meşrutiyet'in ilk günlerinde giyilen keçe külâhlar yine ortaya çıkmıştı. O zaman bunların üzerinde, "Yaşasın Hürriyet" kelimeleri yazılı idi. Şimdi de, "Ya Girit, ya ölüm" cümlesi okunuyordu.

Cemiyet kulüp ve mensuplarının teşvikiyle yine binlerce halk şurada burada toplanıyor; allı yeşilli bayraklar, hararetli nutuklarla nümayişler yapıyorlardı. Fakat dün de aynı şekilde nümayiş yapan bütün bu kitleler, dünkü gibi zafer ve neş'e naraları atarak:

— Yaşasın hürriyet, diye bağırmıyorlar, bilâkis; ye'sin ve ıstırabın verdiği bir hararetle:

— Girit'i vermeyiz, diye haykırıyorlardı.

Vermemek için kuvvet lâzımdı. Halbuki her biri hakkında esatirî menkıbeler naklolunan hürriyet kahramanlarının keçe külâhlarından başka, ortada hiç bir kuvvet görünmüyordu. Gündüzleri, Sirkeci'nin köhne otelleri altındaki loş ve kuytu gazinoların köşelerinde nargile çeken, akşamları da Kanun-u Esasî ve Londra birahanelerinde kafaları tütsüleyen kahramanlar; çeteler teşkil etmekten ve Girit'e giderek oradaki Yu-

nan bayrağını yırtıp denize atıvermekten bahsediyorlardı. Hiç şüphesiz ki bu kahraman efendiler, Girit'in yolunu bilmiyorlardı.

Cemiyete mensup gazeteler, efkârıumumiyeyi *(kamuoyunu)* yatıştırmak için, bu üç büyük hâdiseyi mümkün olduğu kadar küçültmeye çalışıyorlar:

"Devrisabıkın seyyiatı *(kötülükleri)* yüzünden, zaten buralar senelerce evvel manen elimizden gitmişti. Bu günkü hâdise, ancak maddeten bir ilândan ibârettir" diye tesellikârane makaleler yazıyorlardı.

Böyle olmakla beraber, mütecasirlerden intikam almak için, boykotaja karar verilmişti. Bulgar, Avusturya, Yunan emtiası alınmayacak. Bunlar, hakka irca edilinceye kadar ticari münâsebâtta bulunulmayacaktı. İlk defa Selânikli tüccarlara gelen bu ilham, Cemiyet tarafından derhal kabul ve tasvip edilmiş, memleketin her yerinde tatbikatına girişilmişti. Ellerinde külliyetli miktarda satılmamış stok kumaşlar bulunan bu tüccarlar, büyük bir zekâ eseri gösterdiler. En evvel başlardaki feslere hücum ettiler. Yapılan hesap, kuvvetli idi. Eğer başlarındaki fesler, kaldırılıp atılırsa ve kumaştan birer serpuş yapılırsa, Avusturya fabrikaları âtıl *(boş)* kalacak. Amele iş bulamayacak. İhtilâl çıkacak. Otuz iki milletten mürekkep olan Avusturya, bir anda mahvolacak.

Fesler yırtılıp atılıyor; rengârenk kadife kumaşlardan gülünç ve iptidai şekilde külâhlar yapılıyor. Bunları giymeyenlerin alnına: "Hamiyetsiz" damgası yapıştırılıyordu. Hamiyet sahasının ticari kısımlarında derhal boy göstermekte yekta olan Selânikli tüccarlar, bu büyük fırsatı kamçıladıkça kamçılıyor, bir taraftan mağazalarında mevcut - bütün malları nakde tahvil ederek *(dönüştürerek)* kasalarına yerleştirirken, diğer taraftan da, yarın tekrar avdet edecek olan fes için, el altından Avusturya fabrikalarıyla münâsebâta girişiyorlardı. Eğer bu meselede Cemiyet basiretkâr davranmış olsaydı, serpuş meselesi daha o zaman hâl olacak ve hiç olmazsa bütün o musibetlerden medeni bir fayda husul bulacaktı. Fakat maalesef, gerek Devlet ve

gerek millet hakkında hiç bir faydalı netice vermeyen bu boykotaj hâdisesi, birçok safdillerin kesesinden bir hayli paranın çıkmasına; Cemiyete istinad eden bezirgânların da külliyetli miktarda para kazanmasına sebep olmakla kalmıştı.

Bulgar Kralı Ferdinand

İNGİLİZLERLE YAKINLAŞMA SİYASETİ

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarihinde çok mühim bir dönüm noktası olan bu hâdisenin üzerinde biraz daha durmak lâzımdır. Cemiyeti büyük bir hataya sevk eden ve yakında bütün tafsilatıyla yazacağımız 31 Mart Hâdisesi'nin en kuvvetli amillerinden birini teşkil eden cereyan, bugünden itibaren başlamıştı. Cemiyet, Meşrutiyet'in inkılâbını yaptığı zaman, Abdülhamid'in siyasî mesleğini de beğenmemiş; Cermen manzume-i düveliyesinden ve bilhassa Almanlardan uzaklaşarak İngilizlere takarrüp etmek *(yaklaşmak)* ve siyâset âleminde onların müzaheretini temin eylemek istemişti.

Bu maksada binaendir ki, Meşrutiyet'in ilânından birkaç gün sonra İstanbul'a gelen yeni İngiliz sefiri Sir Lavter'e Sirkeci İstasyonu'nda büyük ve nümayişli istikballer *(karşılamalar)* yapılmıştı. İstanbul'da bulunan Cemiyet azaları tarafından hararetli nutuklar verilmiş; İngiltere devletiyle eski dostluklardan bahsedilerek bu tarihî müveddetin *(dostluğun)* ihya ve idamesi *(sürmesi)* temenni edilmişti. Türklerin yaptığı Meşrutiyet İnkılâbı'ndan esasen memnun olan sefir, bu tezahürattan daha ziyade mütehassis olmuş, İngiltere devletinin her hususta Türklere müzaheret *(destek)* göstereceğine dair mukabelede bulunmuştu. Sefire her vesile ile cemileler gösterilmiş, hatta iâde-i ziyâret etmek için Harbiye Nezareti'ne gittiği zaman, dört yüz genç zabit tarafından istikbal edilmişti. Esasen İngiliz

muhibbi ve İngiliz siyâsetinin mürevvici olan Kâmil Paşa'nın sadaret mevkiinde bulunması da bu dostluğa cilâ vermiş. Artık istikbaldeki siyasî işlerde İngiltere'nin muaveneti *(yardımı)* sayesinde hiç bir müşkülata tesadüf edilmeyeceğine dair kanaat hasıl edilmişti. O derecede ki; İttihat ve Terakki Cemiyeti namına İstanbul merkezine iade-i ziyâret eden sefire Cemiyet azasından bazıları tarafından:

— Yaptığımız bu inkılâp hareketine, Ruslarla Bulgarların bir parmak uzatmasından korkuyoruz. Cemiyetin şu zayıf zamanında acaba böyle bir harekette bulunurlarsa, İngiltere Hükûmeti ne suretle hareket eder?

Sualine, Sir Lavter hiç tereddüt etmeden şu cevabı vermişti:

— Katiyen korkmayınız. Açtığınız yolda, devam ediniz. Sizin bu yolunuza uzanan parmağı, İngiltere Hükûmeti derhal kırmaya hazırdır.

Koca bir İngiltere sefirinin bu cevabı o zaman Cemiyet azalarını pek sevindirmiş, hatta Merkez-i Umumî'ye bu hususta yazılan raporda; "İngiliz sefirinden bu teminatı aldıktan sonra, artık sırtımız yere gelmez" denilmişti.

İngiltere sefiri ile yapılan bu dostluk, diğer devlet sefirlerinin ve bilhassa Alman Sefarethanesi'nin gözünden kaçmamış, yapılan muamelelerden artık Alman dostluğunun suya düştüğü anlaşılmıştı. Bu esnalarda, Alman sefiri değişmişti. İstanbul'a yeni sefir olarak, Mareşal Fon Birştayin gelecekti. Fakat sefarethane, çok büyük bir endişede idi. Sirkeci İstasyonu'nda İngiltere sefirine yapılan tezahürat gibi Alman sefirine bir istikbal yapılmazsa, Alman Hükûmeti ve sefiri, pek küçük düşecekti. Bunu temin için Alman sefareti baş tercümanı, Hariciye Nezareti tercümanı Sadeddin Bey'e müracaat etti:

— Yeni sefirimiz geliyor. İngiltere sefirine yapılan istikbal merasiminin bizim sefirimize de yapılmasını rica ederim, dedi.

Mesele Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'dan soruldu. Tevfik Paşa, tam manasıyla diplomatça hareket etti:

— İngiltere sefirine yapılan tezahüratta Hükûmetin hiç bir

alâkası yoktur. İstasyonda Hükûmet namına, her sefir geldiği zaman mutad olan resmî memurlardan başka kimse bulunmamış ve bunlar da, resmî vazifelerinden başka bir şeye karışmamıştır, tezahüratı yapan, millet ve bilhassa memleketin gençleridir. Onlara da biz karışamayız, cevabını verdi.

Aradan zaman geçip de, Bulgaristan istiklâli, Rumeli-i Şarkî'nin Bulgaristan'a ilhakı; Bosna-Hersek hâdisesi, Girit meselesi zuhur edince, Cemiyet erkânı İngiltere sefirine koştular, vaziyet hakkında eski vaatleri hatırlattılar. Tabiîdir- ki sefir, vazifesi itibariyle hâdisatı takip ediyor, hükûmetiyle muhabere ediyordu. Buna binaen müracaat edenlere şu cevabı verdi:

— Müsterih olunuz. İngiltere, bu meselelerde bütün vazifesini ifaya çalışacaktır. Bulgaristan'ın istiklâli, Rumeli-i Şarkinin ilhakı, Bosna - Hersek meselesi hakkındaki endişelerinizi haklı buluyorum. Fakat Girit için neden bu kadar telâş gösterdiğinizi anlayamıyorum. Girit adası, bugün dört devletin murakabesi altındadır. Orada, bu dört devletin bayrağı temevvüç ettikçe, Yunanistan'ın adayı ilhak etmesine imkân ve ihtimal yoktur. Onun için size biraz daha sekinet ve basiret tavsiye ederim, dedi.

Sefirin bu sözleri senet ittihaz edildi. Diğer taraftan Kâmil Paşa hakiki kudret ve liyakatini gösterdi. Bütün bu hâdiseleri, büyük bir teenni *(temkin)* ve ihtiyat ile karşıladı. Düvel-i Muazzamaya müracaat etti. Bulgarlarla Avusturyalılar hakkında protestoda bulunduktan sonra, bu meselelerin halli için bir konferans akdedilmesini istedi. Devletler, bu teklifi tasvip ediyor gibi göründüler. Fakat konferansta tezekkür edilecek maddelere dair bir program tanzim etmediler. Çünkü Avusturya devleti konferansı kabul ediyordu. Fakat Bosna - Hersek ilhakının tasdik olunmasını da şart koşuyordu. Almanya Hükûmeti, hem İngilizlerden, hem de İngiliz siyâsetine dönen Türklerden intikam almak fırsatını ele geçirmişti. Buna binaen Avusturya'nın talebine müzaheret etti.

Birdenbire mesele alevlendi. Bulgarlar da konferansa iştirake muvafakat gösterdiler. Fakat Almanlarla Avusturyalılardan

aldıkları ders üzerine; "Bulgaristan Çarı'nın" "Bulgarlar Çarı" unvanına tebdilini de şart ittihaz ettiler, öteden beri Bulgarlarla Avusturyalılara diş bileyen Sırbistan ile Karadağ Hükûmetleri de ayaklandı. Bunlar da, konferansa girmeyi istiyor ve kendilerine de bir taviz verilmesini talep ediyorlardı.

Konferans, daha başlamadan mesele arapsaçı gibi karışmıştı. Kâmil Paşa, bu vaziyette hiçbir şey yapılamayacağını anladı. Hükûmetin selâmetini temin etmek için kendi başına çare aramaya başladı. Doğrudan doğruya Avusturya ve Bulgaristan'la müzakereye girişmeyi ehven buldu, ne Bulgaristan tacının geri alınmasına ve ne de Bosna - Hersek'in Avusturya gibi kudretli bir Hükûmetin elinden kurtarılmasına imkân ve ihtimal olmayacağı için, meseleyi hiç olmazsa bir miktar tazminat almakla kapatmak zarurî görünüyordu.

Bütün bu gürültüler arasında İngiltere Hükûmeti, Türklerin lehine olarak çalışmış, fakat vaziyetin aldığı karışıklık dolayısıyla hiçbir şeye muvaffak olamamıştı. Cemiyet erkânı bundan müteessir oldular. İngilizleri, lüzumu kadar faaliyet göstermemekle ittihamda bulundular *(suçladılar)*. Almanların ekmeğine tereyağı sürülmüştü. Anadolu Şimendifer Kumpanyası direktörü M. Hoknen, el altından fırıldak çevirmeye başladı. İstanbul'daki vazifesi, bir şimendifer direktörlüğünden ziyade siyâset simsarlığından ibâret olan bu zeki ve girgin zat, Cemiyet erkânına ayrı ayrı hulûl etti. İngiliz siyâsetinin gözden düşmesini temin etmekle beraber, Alman siyâsetine yeniden bir mecra verdi.

İngilizler, bu kadar hüsnüniyet göstermelerine rağmen, yaptıkları hizmetin böyle takdirsizlikle karşılandığını görünce fenâ halde müteessir oldular. Bunun intikamını almak için müsait bir fırsata muntazır bulundular.

İşte o günden itibaren, "Entellicens Servis" İstanbul'da büyük mikyasta çalışmayı kararlaştırdı ve programını takip ederken, en evvel Cemiyete aleyhtar olan kuvvetlerle temas etmeye başladı.

İngiliz siyâsetinin gözden düşmesi, Sadrazam Kâmil Paşa'nın da gönülden düşmesine bir vesile olmuştu. Cemiyet gazeteleri tenkidatını arttırmaya başlıyor; Kâmil Paşa'ya ehemmiyetli ve ehemmiyetsiz meselelerde hücumlar artıyordu.

Bu esnada, Merkez-i Umumî de büyük bir asabiyet devresi geçiriyordu. Muvaffakiyetsizlikler arttıkça, Cemiyetin mevkiini sarsacak hâdiseler çoğaldıkça, muhalif ve münekkitlerin tenkidatı da bunlara munzam oldukça, Selaniktekiler sıkıldıkça sıkılıyor, bu sıkıntıların acısını çıkaracak adam arıyorlardı.

Rıza Tevfik

MUSTAFA KEMAL BEY'İN FİKİRLERİ

Eylülün on ikinci günü Viyana treniyle sessiz sedasız İstanbul muhitine giren ve nümayişlere maruz kalmamak için trenden Çekmece İstasyonu'nda inerek orada velvelesizce Bakırköy'deki evine giden Ahmed Rıza Bey birkaç gün sonra meydana çıkıp da muhiti tetkik eder etmez, vaziyeti çok bozuk buldu. Muhalifler, hemen hemen efkârıumumiyede Cemiyete galebe edebilecek bir mevki tutuyordu.

Prens Sabahaddin Bey, Rumları kâmilen; Ermenileri de kısmen ittifak dairesine almakla beraber Ahrar Fırkası da teşekkül etmek üzere idi. Şu halde, intihapta Cemiyetin kazanacağından biraz şüphe edilebilirdi. Aynı zamanda kulaktan kulağa da bir havadis işitilmekte idi. Az çok sözlerine itimat edilebilen bazı zevat, Abdülhamid'in, Kâmil Paşa ile gizlice birleştiklerini ve Cemiyet azalarına teker teker memuriyetler verilerek birbirlerinden ayrıldıktan sonra Cemiyetin zayıf düşürülmek istenildiğini söylüyorlar. Hatta Manyasîzade Refik Bey'e Zaptiye Nazırlığı teklifinin, bu maksada bir mukaddime olduğunu iddiada bulunuyorlardı. Merkez-i Umumî Bahaeddin Şakir Bey'i idâresizlikle ittiham ediyor, muhaliflerin bu kadar kuvvetlenmesini, onun beceriksizliğine atfeyliyordu.

Artık Bahaeddin Şakir Bey'in Merkez-i Umumî İstanbul murahhaslığından kaldırılmasına karar verilmişti. Fakat bunu açıktan açığa yaparlarsa, onu gücendirecekler, belki de muhalif tarafa mal edeceklerdi. Buna binaen bir taraftan bu vaziyetleri tetkik etmek üzere Talât Bey İstanbul'a gönderilirken, diğer taraftan da Cemiyetin Rumeli ve Anadolu'daki büyük merkezlerine mahrem telgraflar çekildi; Bahaeddin Şakir Bey'in İstanbul'dan kaldırılması hakkında Merkez-i Umumî'ye telgrafla müracaat ve ısrarda bulunulması tavsiye edildi.

İşkodra'dan maada, bütün merkezler, Merkez-i Umumî'nin bu emrini icra etti. O zaman Merkez-i Umumî, bu müracaatlardan bahsederek bir müddet Selânik'e gelmesi için Bahaeddin Şakir Bey'e haber gönderdi.

Aynı zamanda, Cemiyetin nizamname-i esasisi mucibince her Teşrinievvelin beşinci günü toplanması lâzım gelen kongrenin içtimaı da takarrür etmiş, vilâyetlerden istenilen murahhaslar *(delegeler)*, Selânik'e gelmeye başlamışlardı.

Bu esnada Ahmed Rıza Bey de Selânik'e gelmiş, Merkez-i Umumî'nin karışık muamelâtını şiddetle tenkit etmişti. Son hâdiseler, Selânik'te bulunan münevver ve mütefekkirleri de yine harekete getirmişti. Yonyo Gazinosu'nun üstündeki odada Erkânıharp Binbaşısı Fethi Bey, Polis Mektebi Müdürü Cemil Bey[2], Yüzbaşı Nuri Bey[3], Cemiyetin müessislerinden Kaymakam Naki Bey[4], İran'dan henüz gelen Ömer Naci Bey toplanıyorlar; Erkânıharp Kolağası Mustafa Kemal Bey'in tenkidatını tahlil ediyorlardı.

Bu gidişle vaziyetin çok büyük tehlikelere doğru yürüdüğünü izah eden Mustafa Kemal Bey'in fikirlerinde büyük bir isabet görüyorlardı. Manyasîzade Refik Bey de artık Merkez-i Umumî'ye devamı seyrekleştirmişti. Cemil Bey vasıtasıyla tanıştığı Mustafa Kemal Bey'le sık sık görüşmek ve dertleşmek istiyor, vakit buldukça o da Yonyo Gazinosu'nun üstündeki salona devam ediyordu.

2- Sabık Dahiliye vekili. Z. Ş
3- Şimdi Kütahya mebusu. Z. Ş.
4- Şimdi Sivas mebusu. Z. Ş.

Bu sırada, Prens Sabahaddin Bey de Selânik'e gelmiş, Kolombo Oteli'nde, birkaç konferans vermişti. Sabahaddin Bey'in parlak nazariyeleri, gayrimüslim unsurlar üzerinde cazip tesirler husûle getirmiş; oldukça mühim bir halk kitlesi derhal Sabahaddin Bey'in cephesine geçivermişti.

Merkez-i Umumî, büyük bir alâka ve endişe ile Sabahaddin Bey'in bu muvaffakiyetini takip ederken, Selânik'te yaptığı tesirden memnun ve mağrur olan Prens, Merkez-i Umumî'ye müracaat etmiş; yakında toplanacak kongre ile temas etmek istemişti.

Vaziyet, fevkalâde nazikti. Merkez-i Umumî azalarıyla bazı mühim Cemiyet erkânı, Sabahaddin Bey'in kongre ile temasında bir beis görmüyorlar; hatta bunun yeni ve kat'î bir itilâfa zemin hazırlayacağını iddia ediyorlardı. Fakat Ahmed Rıza Bey'le Doktor Nâzım Bey bu fikri kat'iyyen kabul etmiyorlar; büyük bir inat ve ısrar ile:

"Ya o. Ya biz," diyerek şiddetle muhalefet gösteriyorlardı.

Nihayet, kongreye iştirak edecek zevat, Selânik'te toplanmışlardı. Fakat kongrenin açılmasından birkaç gün evvel, Merkez-i Umumî azalarından bazılarıyla vilâyet murahhaslarından beş on zat Spoting Kulüp Salonu'nda içtima etmişler, Cemiyetin hatalı hareketlerini tashih etmek, bundan sonra Cemiyetin gidişine salim bir istikamet vermek esaslarını temin için, kongrede konuşulacak sözlere dair ihzari mahiyette bir müzakerede bulunmak istemişlerdi.

Bu içtimada bulunanların başlıcaları şu zevattan mürekkepti: Erkânıharp Binbaşısı Faik Bey, Ömer Naci Bey, Nesim Mazliyah Efendi, Kaymakam Galip Bey, Erkânıharp Hafız Hakkı Bey, Erkânıharp Fethi Bey, Erkânıharp Mustafa Kemal Bey, Topçu Hasan Rıza Paşa, Doktor Petriçli Emin Bey, Giritli Hasan Kemal Bey, Manyasîzade Refik Bey, Selânik gazetecilerinden Alber Ferid Bey, Adliye Müfettişi Galip Bey, Kaymakam Naki Bey, Cavit Bey, Topçu Rasim Bey, Erkânıharp Hüseyin Kadri Bey, Jandarma Yüzbaşısı Salih Bey, Mülazım İdris Paşa-

zade Nuri Bey, Osmanlı Bankası memurlarından Şerif Bey bilahare Maliye Müfettişi Eczacı Refail Efendi.

Ve bunların en yaşlısı da, Manyasîzade Refik Bey'di. Bu itibarla riyaset mevkiine geçirildi.

Umumî vaziyetten memnun olmayan azalar, Refik Bey'e fazla temayül *(meyil)* gösteriyorlar; zaten o da aynı fikirde olduğu için nokta-i nazarlarını suhûletle *(kolaylıkla)* kabul ettiriyorlardı. Halbuki yapılan işlerde hata değil, bilâkis büyük bir isabet gören Doktor Nâzım Bey'in fikir arkadaşları, bu cereyanı hoş görmüyorlardı. Manyasîzade Refik Bey çarçabuk bunu fark etti. Müzakeratı, her iki tarafı memnun edecek surette idâreye başladı. Fakat ortada dönen sözler ve fikirler, yarım tedbirlere münhasır *(has)* kaldı. Birdenbire bir şikâyet alevi parladı. Refik Bey, riyaset mevkiinden çekilmeye mecbur kaldı.

Riyaset mevkiini işgal etmekten herkes çekiniyor; daha doğrusu o mevkie geçecek olan zatın, itimadı umumîye *(genel güvene)* mazhar olması icap ediyordu.

Birdenbire bir ses yükseldi:

— Meclise Mustafa Kemal Bey riyaset etsin, dedi.

Bu teklif, derhal ekseriyetle kabul edildi. Çünkü Mustafa Kemal Bey, orada bulunan ve pir aşkına çalışanlar için adeta bir sembol hükmüne geçmişti. Mustafa Kemal Bey, ekseriyetin talebini reddetmedi. Riyaset mevkiine geldi. Şimdi bütün gözler, bu genç erkânıharbe çevrilmişti.

Mustafa Kemal Bey, birdenbire esasa girişmedi. Yapılan inkılâbın kıymet ve ehemmiyetini lüzumundan fazla büyülterek kendilerine de bundan pek büyük bir şeref hissesi çıkaranlara, hakikati göstermek istedi. 10 Temmuzda yapılan hareketin nihaî bir inkılâp olmadığını, ancak sarayın kudret ve nüfuzunu kırmakla kaldığını, menfaatleri birbirine uymayan insanların dostlukları devam edemeyeceği gibi bugün aynı hislerle mütehassis olan ve "Osmanlı" namını taşıyan milletlerin artık bu isim altında barınamayacaklarını, buna binaen bundan sonra, Anavatan'da tamamen Türk'ü hâkim kılmak için bu maskeli

siyâsetten vazgeçilerek gerek devleti ve gerek bu devleti teşkil eden milletleri, bugünkü hükûmet şekillerinin en son merhalesine ulaştırmaktan başka çare olamayacağını izah etti.

Mustafa Kemal Bey'in bu fikri, mecliste büyük bir hayret uyandırdı. Doktor Nâzım Bey taraftarlarının arasında, kulaktan kulağa bir fısıltı dolaştı:

— Ne istiyor? Cumhuriyet mi?

— Buna müfrit ihtilâlcilik derler.

Mustafa Kemal Bey, sözüne devam etti. Meşrutiyet'in ilânından evvel bir tek kâlp gibi çalışan Merkez-i Umumî ile Cemiyet kuvvetinin, bugün muhtelif cereyanlara ayrıldığını ve gayenin de yavaş yavaş mecrasından kaydığını, memleketi felâkete doğru sürükleyen anarşinin, bugün bizzat Merkez-i Umumî'de başladığını teşrih ettikten *(açıkladıktan)* sonra her şeyden evvel ihtiras ve teferrüt fikirlerinden azade şahsiyetlerden mürekkep bir Merkezî Umumi'ye lüzum ve ihtiyac olduğunu gösterdi.

Mustafa Kemal Bey, vaziyeti ıslah edebilmek için, evvelemirde ittihazı lâzım gelen mukarrerattan bahse başlamıştı. Bu hususiaki fikir ve mütalaaları, şu noktalar etrafında toplanıyordu:

1- Cemiyeti, artık komite hayatından çıkararak siyasî bir fırka haline sokmak.

2- Orduyu siyâsetten tamamen ayırmak ve bazı zabitana izafe edilen "Kahramanı Hürriyet" vesaire gibi unvanları bir tarafa atmak.

3- Cemiyetle Masonluk arasında hiçbir alâka bırakmamak ve bunu filen göstermek için de Cemiyetin nizamname-i esasisinde tadilât yaparak Mason nizamnamesinden alınan maddeleri çıkarmak. Hatta artık pek gülünç ve iptidaî olan kabul merasimini de kaldırmak.

4- Cemiyet erkân ve efradı arasındaki imtiyazlı mevkileri kırmak. bilâkaydû şart müsavatı hukukun *(kayıtsız şartsız hukuk eşitliği)* teminine çalışmak.

5- Hükûmet işlerini, diyânet meselelerinden ayırmak.

Mustafa Kemal Bey, yalnız maksat ve mütalaasını söylemekle kalmıyor; ittihazı lâzım gelen tedbirleri de, hiçbir tenkit ve münakaşa kabul etmeyecek derecede olgunlukla ortaya koyuyordu. Bunun içindir ki meclisteki ekseriyet, derhal bu cihete temayül etmiş *(meyletmiş)*, verilen kararlar Merkez-i Umumî'ye sadece bir direktif değil, adeta bir program mahiyetine geçmişti.

Meclis dağılırken, tebellür eden *(netleşen)* iki intiba ve cereyan vardı. Biri; hakikati görenler ve Mustafa Kemal Bey tarafından gösterilen çarelerle istikbal tehlikelerinin izale edileceğine *(ortadan kalkacağına)* kanaat getirenlerin kongrede bu noktalar etrafında ısrar etmeye karar vermeleri.

Diğeri ise; Mustafa Kemal Bey'in şu ihzari bir müzakerede bile derhal vaziyete hâkim oluvermesinden kuşkulananların endişe ve telâşları.

Nitekim Meclisin dağılması üzerinden henüz yarım saat geçmemişti ki; Doktor Nâzım Bey tarafından, İstanbul'da bulunan Talât Bey'e şu kısa telgraf çekildi:

"İlk vasıta ile hareket ediniz ve serian (çabucak) geliniz."

Talât Bey birdenbire vuku bulan bu dâvetten helecan içinde ilk vasıta ile hareket etti ve serian Selânik'e geldi. İstasyonda sabırsızlıkla kendisini bekleyen Doktor Nâzım Bey'e telâşla sordu:

— Ne var? Ne oluyoruz?

Nâzım Bey, ona Sporting Kulüp içtimaını anlattıktan sonra, Merkez-i Umumî'ye gelir gelmez de, orada tutulan zabıtları gösterdi. Talât Bey bunları dikkatle tetkik ettikten sonra ayağa kalktı. Masanın üstündeki kâğıtlara parmağını bastı:

— Allah razı olsun, Mustafa Kemal Bey'den. İşte, Merkez-i Umumî'nin direktif ve programı bunlar olmalıdır, diye haykırdı.

Doktor Nâzım Bey, fenâ halde bozulmuştu:

— Çıldırdın mı Talât, demek ki sen de muhalefeti alkışlıyorsun.

Talât Bey, dikkatle Nâzım Bey'in yüzüne baktı:

— Hangi muhalefet azizim? Ben, şu sözlerde bir muhalefet değil, bilâkis büyük bir muhaleset *(dostça geçinme)* görüyorum. Bu inkılâbı biz yaptık diye, alabildiğimize gidecek değiliz ya.

Talat Bey'in bu sözleri, Nâzım Bey'in fikir ve kanaatini tebdil etmedi *(değiştirmedi)*. Çünkü Mustafa Kemal Bey'i çekemeyenler, onu tamamen kurmuşlar, boşanmaya müheyya *(hazır)* bir zemberek haline getirmişlerdi. Talihin çok garip ve hayrete şayan bir cilvesiyle -koca Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatıyla meşgul olan- bir heyetin arasında bulunan bu basit düşünceli zat, artık hislerini ketmedemedi. İptidai ruhunun verdiği bir gayz *(hiddet)* ve kin ile:

— O halde, sen anlamıyorsun Talât. Bu, bir muhalefettir ve bu muhalefet de kökünden izale edilmelidir.

Nâzım Bey'in hâlini çok iyi bilen Talât Bey, artık lâkırdıyı uzatmak istememişti. Fakat biraz sonra, Manuel Karasu Efendi'yi görünce, bu bahis yine tazelendi. Karasu Efendi, Mustafa Kemal Bey'in Masonluğa karşı aldığı vaziyetten çok müteessir olmuştu.

— Ben size söylemedim mi, vaktiyle. Ne yapın yapın, onu Locaya getirin; demedim mi? Şimdi ne yapacaksınız? Görüyorsunuz ya o, hem sizin ve hem de bizim için en tehlikeli bir unsur olmuştur, diyordu.

Bir zümre, Mustafa Kemal Bey hakkında böyle düşünürken; diğer bir zümre de bütün bunların aksine hüküm veriyordu. Sporting Kulüp müzakeratı, çarçabuk Selânik'in dört köşesine yayılmış, günün en mühim mevzuu hâlini almış ve bir anda, Mustafa Kemal Bey'in perestişkârları *(hayranları)* artmıştı.

Merkez-i Umumî, telâş içinde idi. Askerlerden Cemal Bey, Mustafa Kemal Bey'i pek çok sevmek ve hürmet etmekle beraber; Enver, Erkânıharp Hafız Hakkı ve Erkânıharp İsmail Hak-

kı Beylerle[5] birleşmiş, Mustafa Kemal Bey'e karşı bir cephe almıştı. Aynı cephenin temel taşlarını teşkil eden Doktor Nâzım ve Rahmi Beyler de kuvvetlerini arttırmaya çalışıyorlardı. En çok endişe edilen nokta, Mustafa Kemal Bey'in kongreye resmen iştiraki ve ekseriyet kazanarak Merkez-i Umumî azalığına intihabı idi. Böyle bir şey olduğu takdirde, her kuvveti kendi nefislerine hasretmek isteyenlerin bütün kudretlerini kaybederek iflâs edecekleri muhakkaktı. Doktor Nâzım Bey vaziyete bir türlü tahammül edemiyor, mevkiini muhafaza etmek, Mustafa Kemal Bey'in tenkit ve itirazlarına nihayet verebilmek için her vasıtaya başvuruyordu. 99'uncu Bölük efradından en cür'etkâr ve en atılgan zabitler harekete gelmişlerdi.

Mehtaplı bir geceydi. Mustafa Kemal Bey, geç vakit Kasımiye Mahallesi'nde, Islahhane Hamamı civarındaki evine avdet ediyordu. Hamamın karşısındaki köşede bir dükkân kepengi dibine saklanan iki zabit gördü. Derhal silâhına davranarak üzerlerine yürüdü. Pusu tutan bu iki zabit, müsademeye *(çatışmaya)* kıyışamadılar; ay ışığının nüfuz edemediği koyu gölgelere karıştılar ve kaçtılar. Mustafa Kemal Bey, bu iki zabiti çok iyi tanımıştı. Fakat meselenin üzerinde durmadı. Hâdisatı, kendi tabii seyrine bıraktı. Lâkin bu hâdise, ertesi günü Mülâzim Ömer Naci ve Mustafa Necip Beyler tarafından haber alındı. Bu iki zat hâdisenin hangi kanaldan geldiğini bildikleri için Merkez-i Umumî'ye gittiler. Doktor Nâzım Bey'i bir köşeye çektiler. Pek ağır sözler söylediler. Hatta:

— Şu halde, hiçbirimiz hayatımızdan emin değiliz. Demek ki, yarın biz de size haklı bir tenkit ve itirazda bulunsak, bizi de öldüreceksiniz. Ya, Cemiyet arasında ihdas ettiğiniz bu anarşiyi kaldırırsınız veyahut yapacağınız kanlı bir hareketi, size bizzat kendi kanınızla ödetiriz, dediler.

Nâzım Bey, bu iki büyük ve temiz yürekli adamın makul sözleri karşısında büyük bir mahcubiyet hissetti ve artık hiçbir muarız ve münekkide karşı kanlı fikirler beslemeyeceğine namusu üzerine söz verdi.

5- Bursa valililiğinde vefat eden İsmail Hakkı Bey. Z. Ş.

KONGRE ÇALIŞMALARI

1324 senesi Teşrinievvelinin beşinci (18 Ekim 1908) günü Selânik'te Kurrâhane Sokağı'nda Birinci Kulüp binasında açılan kongre, tam yirmi içtima yaptıktan sonra, ayın yirmi beşinci Pazar günü müzakeratına hitam vermişti. Anadolu'dan gelen murahhaslar, hiçbir şeye karışmamışlar, Rumeli vilâyetlerinden gelenler de; Talât, Cemal, Ahmed Rıza, Nâzım, Rahmi, Cavit Beyler tarafından idâre olunmuşlardı. Müzakeratın büyük bir kısmı, suya sabuna dokunmayan işlerle ve ezcümle, Cemiyetin idâre-i dahiliye ve teşkilâtına ait meselelerle geçti. Fakat bazı celseler de epeyce hararetlendi. Ezcümle, ordunun siyâsetten ayrılmasına taraftar olanlardan Edirne murahhası İsmet Bey[6], Cemiyete mensup zabıtanın caka ve tahakkümlerinden bahsederken Enver Bey'in İzmir'e gittiği zaman kendi şahsına lüzumsuz nümayişlere sebebiyet vermesini de zikretmiş, şiddetli tenkidatta bulunarak böyle hafifliklere nihayet verilmesini talep eylemişti.

Kongre mukarreratının, başlıca üç maddesi mühimdi. Bunlardan birinci madde, şu suretle takarrür etmişti:

Madde 1 – Zat-ı hazreti padişahi, Kanun-u Esasî'nin muhafazasına yemin etmiş olduklarından usûlü meşrutiyete riâyetleri bâkî kaldıkça, hayat ve hukuku hümayunları Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce her türlü taarruzdan masun-

6- Başvekil Paşa hazretleri. Z. Ş.

dur. Kongre, bu karara muhalif olarak vuku bulan neşriyat ve eracifi *(uydurma sözleri)*, kat'iyen ret ve tekzip eyler.

Mühim olan maddelerden diğer ikisi de şunlardı:

Madde 9 - Cemiyetin nizamname-i esasisinde tadilât ve tashihat-ı külliye icra edilmiştir.

Madde 10 - Cemiyetin ordu ile münâsebâtı tetkik olunarak bir talimatname kaleme alınmıştır.

Bu iki maddenin başlıca saiki, Mustafa Kemal Bey'in tenkidatı ve onun fikrine iştirak eden zevatın mutalâatı idi. O zamana kadar Cemiyet eski ve mahrem, "Teşkilât-ı Dahiliye Nizamnamesi" ile hareket ediyordu. Bu nizamnamenin büyük bir kısmı, Masonların dahili nizamnamesinden alınmıştı. Kongrede bu maddeler, tadil edilmekle beraber, "fedaî şubeleri", "usulü muhakemat" ve "mücazat" fasılları tamamen ilga edildi. Cemiyet, kendi hayat ve mevcudiyetini şiddetle alâkadar eden bu maddeleri, nizamname-i esasisinden çıkarmakla, büyük bir fedakârlık göstermişti. Cemiyetin tarihinde mühim bir rol oynayan ve Cemiyetin pek çok azasınca da meçhul bulunan bu mühim fasılları, bir vesika *(belge)* olmak üzere aynen dercetmeyi muvafık buluyoruz.

Fedai Şubeleri[7]

Madde 48 - "Cemiyete intisap eden *(giren)* bilumum efrad, icabı halinde Cemiyetin maksad-ı mukaddesi uğruna feday-ı hayata mecbur ise de icraat-ı hususiye için arzuyu vicdanisi" ile "fedai" olarak yazılmak isteyen efrad mensup bulunduğu şubenin rehberi marifetiyle ismini Heyet-i İdâre'ye ihbar etmelidir.[8]

Madde 49 – Heyet-i idâre, fedai yazılan efraddan mürekkep olmak *(oluşmak)* üzere ayrıca fedai şubeleri teşkil ederek icraat-ı hususiyeyi ve Cemiyetin vezaifi zabıtasını bu fedakârlara tevdi edecektir.

Madde 50 — Fedai bir şube, Heyet-i Merkeziye tarafından

7- Fedai şubeleri her yerde doğrudan doğruya Heyet-i İdareler tarafından idare olunur ve, Heyet-i İdare'den madası *(başkası)* bunların isimlerini bilemez. Z. Ş.

8- Bu maddenin tırnak içinde bulunan kısmı dahilî nizamnameden aynen alınmıştır. Z. Ş.

karar verilip Heyet-i İdâre'den tebliğ olunacak bir fedakârlığı icra edeceği zaman, icraat-ı mezkûrenin ifasına bir ferdin himmeti kâfi ise, keyfiyeti icra şube efradından ve talip olanlardan kur'a isabet edene havale ve birden ziyade efrad tarafından mevki-i fiile vaz'ı lâzım geldiği takdirde şubece icra olunur.

Madde 51 - Fedai bir şube, Heyet-i İdâre tarafından tayin olunan müddet zarfında vazife-i fedakâraneyi icraya mecbur olduğundan tavzif ettiği ferdi, fedainin harekât-ı icraiyesini takip edeceği gibi muvazzaf olan fedai şubenin harekâtı da Heyet-i İdâre'nin nezareti altında bulunacaktır.

Madde 52 - Fedai şubeler, Heyet-i Merkeziye'nin malûmatı olmaksızın müstakilen icraata mezun olmayıp yalnız icra edecekleri fedakârlık hakkında sair şuabat-ı esasiye gibi Heyet-i Merkeziye'ce teklifat ve ihtaratta bulunabileceklerdir.

Madde 53 - Fedai olan bir fert veya bir şubenin vazifesinde tekâsülu halinde Heyet-i hakime'ce verilecek karar, nihayet yirmi dört saat zarfında ve heyet-i idâre'ce tayin olunan vesaitle icra olunacaktır.

Madde 55 - Hayatını tehlikeye ilka ile vazife-i fedakâranesini ifa eden her fedainin, hem muhtacı iane *(yardıma muhtac)* olan evlât ve ailesinin maişeti temin edilecek, hem de tercüme-i hâl ve icraatı vakıasını musavvir olmak üzere bir kitap tahrir ve neşrolunarak namı ipka ve tevkir edilecek *(sâygın hale getirilecek)* ve arada sırada, medfen-i mübârekine gidilerek heyetçe nutuklar irad ve evsaf-ı fedakâranesi yâd-ü tizkâr suretîle merasim-i mahsusa-i ihtiramiye icra kılınacaktır.

Usul-ü Muhakemat

Madde 1 - Gerek Cemiyete mensup bulunsun ve gerek hariçten olsun bir şahsın vücudu, Vatanı veya Cemiyeti tehlikeye ilka edecek *(bırakacak)* veyahut icraatı, Cemiyeti akim bırakacak veyahut maksadı Cemiyete cûz'i ve külli halel ve zarar iras eyleyecek *(verecek)* bir hâl ve hareketi vukuunda ve alelumum memurini devlet tarafından onuncu maddede münderiç işkence, zulüm ve gadirlerin irtikâbı hâlinde vaki olacak ihbar ve teklif üzerine emr-i muhakeme, Heyet-i Merkeziyelerce icra olu-

nur. Heyet-i Merkeziyeler, tahkikat-ı amika *(derin araştırma)* ve tetkikat-ı adilâne icrasiyle Cemiyetin menafiini kendi adâlet-i vicdaniyesiyle mezcederek maznunu aleyhin mücrimiyet ve mahkûmiyetine veya beraat ve adem-i mesuliyetine ittifak veya ekseriyet-i âra ile karar verir.

Madde 2 - Eğer iddia olunan fiil, kabahat veya cünha *(küçük suçlar)* derecesinde bir cürüm ise, Heyet-i Merkeziye hükmü ita ile beraber, hemen mevki-i icraya vazeder *(koyar)* ve eğer müddeabih cinayet derecesinde ise, Heyet-i Merkeziye'ce hüküm sudûrunu *(çıkmasını)* müteakip tanzim olunacak ilâm, Merkez-i Umumî'ye ita ve irsal olunarak heyet-i mezkûrece tetkikat icrasından sonra tasdik veya nakzolunur. Tasdik olunduğu takdirde, emr-i tenfizi *(uygulanması)*, Heyet-i Merkeziye'ye havale edilir. Nakzı hâlinde, yeniden icray-ı muhakemesi zımnında Heyet-i Merkeziye'ye iade eder. Şu kadar ki hükmü vakiin tehiri icrası, menafii Cemiyeti haleldar edecek mahiyeti haiz olduğuna Heyet-i Merkeziye'ce kanaati kâmile hasıl olduğu takdirde, kâffe-i mesuliyeti maddiye ve maneviye, kendilerine ait olmak üzere hükm-ü mezkûru Merkez-i Umumî'nin tasdikine iktiran etmeksizin icra edebilirler.

Madde 3 – Heyet-i hâkime, muhakemeyi ve hükmü, maznunu aleyhin gıyabında icra ve ita eder. Ancak, lüzum-u fevkalâde hasıl olduğu ve imkân müsait bulunduğu takdirde, maznunu aleyh bizzat celp ve isticvap dahi olunabiliyor.

Madde 5- Kabahat ve cünha derecesinde Heyet-i Merkeziye'den sadır olan hükümler ile cinayet derecesinde sadır olup Merkez-i Umumî heyetince tasdik olunan hükümlerin süratle ve her ne suretle olursa olsun ve hatta mahkûmu aleyh diyarı baîdeye firar etmiş bulunsun; behemehal infazına, Heyet-i Merkeziye'ler mecburdurlar.

Mücazat *(Cezalandırmalar)*

Madde 6 - Cemiyet veya efradı aleyhinde irtikâp olunan ceraim, üç derece olup birincisi kabahat, ikincisi cünha, üçüncüsü de cinayettir.

Kabahatin cezası: Tevbih *(azarlama)* ve tekdirdir.

Cünhanın *(suçun)* cezası: Cezay-ı nakdîdir. Miktarı yarım liradan elli liraya kadar olup fiilin şiddetine ve mahkûmun hasıl edeceği tesir-i maddiye göre hükmolunur.

Cinayetin cezası: İdamdır.

Madde 10- Cinayet cürmü. Evvelâ, serairi Cemiyeti *(Cemiyet sırlarını)* veya efraddan birinin veya birkaçının isimlerini, gerek suiniyetle ve gerek vehim ve korku sebebiyle Hükûmete ifşa veya ihbar eylemek. Saniyen *(ikinci olarak)* vücudu, Cemiyeti tehlikeye veya maksadı Cemiyeti akamete *(başarısızlığa)* ilka *(düşürme)* ve dûçar edecek şeyleri, ihâneten icra etmek. Salisen *(üçüncüsü)*, husulü maksadı Cemiyet uğrunda icrası Cemiyet nizamnamesi dairesinde merciinden kendisine tebliğ olunan vezaifin icrasından bilâsebebi makbul imtina edilmek. Rabian *(dördüncüsü)*, her ne kast ve niyetle olursa olsun, dahili Cemiyet olmayan bir veya birkaç şahsın vücut ve efradı Cemiyeti keşif maksadiyle takibat-ı hafiyye ve celiyyede bulunarak, Cemiyetin âmali mukaddese-i vatanperveranesini akim bırakmaya çalışmak ve memurîn ve hademe-i devlet tarafından efradı Cemiyete eza ve işkence icra edilmek; ve esnayı istintak *(ifâde)* ve isticvapta *(sorguda)*, tahkiratı şedide *(sert aşağılama)* irtikâp olunmak ve zalemeye *(zalimlere)* yaranmak maksadiyle emr-i tahkikatta, hilaf ve mübalâğalara ictisar kılınmak *(cüret etmek)* ve hüküm icra edilen cezalarda, muhalifi vicdan ifratlara varılmak gibi şahs-ı manevi-i Cemiyete veya efradına karşı irtikâp olunan harekâttır.

Kongre, Cemiyetin nizamnamesi üzerinde bu tadilât ve tashihatı yapmakla beraber, Cemiyete duhul şartlarını da eski, masöneri şekilden çıkarmış; daha basit bir tarza ifrağ etmişti.

Kararnamenin 10'uncu maddesini teşkil eden, Cemiyetin ordu ile münâsebâtı meselesine gelince, bunu doğrudan doğruya kestirip attıramamışlar, bu bapta bir talimatname kaleme alınmak kaydıyla, bu işi şimdilik pamuk ipliği ile bağlamışlardı.

Kongre kararnamesinin en mühim ve en takdire şayan maddeleri, bilhassa ilmî, iktisadî, içtimaî hayatın inkişafına *(gelişmesine)* ait düşüncelerdi.

Kongredeki mütefekkirler, memleketin terakkisinin tevsi ve idamesini *(sürdürülmesini)* ikiye ayırıyorlardı. Biri Hükûmete yaptırılacak terakkiyat. Diğeri de ahali ve efrad-ı Cemiyet tarafından yapılacak terakkiyat. Bu hususta düşünülen ve tespit edilen maddelerin tatbiki halinde, memleketin ilim, fikir ve iktisat hayatında derhal bir değişiklik ve yükseklik husûle geleceği muhakkaktı.

Fakat bütün bunların fevkinde *(üzerinde)* olarak kongrenin verdiği gizli bir karar vardı ki; bu da, yeni Merkez-i Umumî hakkında idi. Meşrutiyet'in ilânı üzerine işlerin kesreti hasebiyle yirmibir azaya iblâğ edilen Merkez-i Umumî, matlup neticeyi vermemişti. Hatta disiplin mekanizmasını elden çıkarmak istemeyenler, yine bütün emir ve kumandayı kendi şahsiyetlerinde toplamak için Heyet-i Fa'ale namıyla, Merkez-i Umumî içinde diğer bir Merkez-i Umumî yarattıkları halde, bu da onların meram ve maksatlarını tatmin edememişti.

Buna binaen Merkez-i Umumî'nin nüfuz, heybet ve halk üzerindeki tesir derecesini arttırmak için yine Meşrutiyet'in ilânından evvelki hâle rücu etmeye; gerek Merkez-i Umumî'nin içtima mahallini ve gerek azalarını gizlemeye karar vermişlerdi. Hatta bu karara o kadar ehemmiyet vermişler ve tatbikine o kadar acele etmişlerdi ki, -en son içtimada verilen- bu kararın müzakeresi biter bitmez evvelâ Binbaşı İsmail Hakkı Bey ve beş dakika sonra da Enver Bey, Merkez-i Umumî Evrak Müdürü Hacı Nuri Bey'in odasına gelmişler; bu karardan bahsederek, gayet tenha bir sokakta kendi namına derhal küçük bir oda tutmasını söylemişlerdi. İkindi ezanları okunuyor, artık akşam oluyordu.

Buna rağmen Hacı Nuri Bey, işini gücünü bırakmış, ev aramaya başlamıştı, Bir hayli dolaştıktan sonra Sanayi Mektebi'nin arkasındaki Portakapı Mahallesi'nde dar bir sokak içinde, Rum mektebinin yüksek duvarlı bahçesine nazır iki katlı ve üç odalı bir Rum kadınının evini bulmuş, ayda sekiz mecidiyeye pazarlık etmiş. Akşam ezanı okunurken Merkez-i Umumî'ye gelmiş, Enver Bey'e haber vermişti. Ortalık karardıktan sonra Enver Bey evi görmek istedi. Arkasına siyah bir pelerin alarak ve ya-

kasını da kaldırarak Hacı Nuri Bey'le arka sokaklardan dolaşarak gitti, evi gördü, beğendi. Ertesi gece Merkez-i Umumî'nin burada içtima edeceğini ve ona göre her şeyin ihzar edilmesini Hacı Nuri Bey'e söyledi ve o geceden itibaren Merkez-i Umumî yine esrarengiz bir şekle girdi.

Artık, akşam olup da ortalık tamamen karardıktan sonra, zulmetler içinde peyda olan hayaller, duvar diplerine sine sine geliyorlar; kararlaştırılan şifre mucibince kapıya vuruyorlar. Aralık edilen kapıdan bir gölge gibi sessizce kayıyorlar, yukarı kata çıkıyorlar. Pencereleri kalın perdelerle sımsıkı kapalı odada toplanıyorlar, sigara dumanlarından göz gözü göremeyecek hâle gelen bu kupkuru odada, dört ayaklı tahta bir masanın etrafında, koca Osmanlı İmparatorluğu'nun hayat ve mukadderatını idâreye çalışıyorlardı. Burada içtima edenler, şu zevattan mürekkepti: Talât, Enver, Cemal, Doktor Nâzım, Binbaşı İsmail Hakkı, Hafız Hakkı, Hacı Adil, Cavit, Giritli Hasan Kemal, İpekli Hafız İbrahim Hoca, Niğdeli Hayri, Yüzbaşı Seyfi Rahmi Bey ve Efendiler.

Gece yarısına doğru, yine o dar sokağın karanlıkları içinde, teker teker başka bir takım hayaller de canlanıyor, bunlar da, muayyen *(belirlenmiş)* şifre ile kapıya vuruyordu. Hacı Nuri Bey tarafından kapı aralık ediliyor, bunlarla parola teati olunuyordu. Cemiyetin Selânik rehberlerinden ve 99'uncu Bölük'ten olan bu zevatı Hacı Nuri Bey alt kattaki odaya alıyor. Kendilerine Merkez-i Umumî'nin kapalı bir zarf içindeki emrini teslim ediyordu. Muhtelif hisler ve mefkûrelerle *(ideallerle)* hareket eden, bütün iman ve kanaatini; Cemiyetin programından ziyade şu veya bu zâtın şahsına rapteden *(bağlayan)* bu rehber ve fedailer; Hacı Nuri Bey'in teslim ettiği zarfı alıyorlar öpüp başlarına koyduktan sonra, çekilip gidiyorlardı.

Merkez-i Umumî'nin geçirdiği bu istihale *(değişim)*, İstanbul merkezinde de bazı değişiklikler yapılmasını icap ettirmişti. İstanbul zabıtasının teftişine memur olan ve bu iş için de yevmiye bir mecidiye alan Rıza Tevfik Bey'e yol verilmişti. Selim Sırrı Bey de artık komiteciliğe nihayet vermek istemiş; millete daha nafi olabilmek için gürbüz bir nesil yetiştirmeye karar vermiş, bir jimnastik mektebi açarak Cemiyetin işlerinden çekilmişti.

Merkez-i Umumî, İstanbul merkezinde halkın pek çok tanıdığı ve alıştığı simaları da tebdil etmek *(değiştirmek)* istiyordu. İstanbul'un sarıklı ve esnaf zümresine tamamen hulul etmeye *(sızmaya)* muvaffak olduğu için Kara Kemal Bey ile onun teşkilâtına kuvvet veriliyor. Fakat İstanbul merkezinde de Selânik ruh ve zihniyetinin hâkim olması düşünülüyordu.

Talât Bey İstanbul'a geldiği esnada, Avukat Baha Bey'i bir tarafa çekmiş:

— İstanbul'da seni çok tanıyorlar. Artık, yeter. Sen çekil de, biraz da bizim arkadaşları tanısınlar, demişti.

Aynı zamanda da Kadıköy'de yapılan bir içtimada, *Şurayı Ümmet* gazetesinin imtiyazı da zorla Avukat Baha Bey'den alınmış; Cemiyet namına Bahaeddin Şakir Bey'e verilmişti. Merkez-i Umumî, her nedense Giritli İsmail Paşa isminde bir zatı elde tutmak ve buna bir mevki kazandırmak istiyordu. Bu zat, usulen İstanbul merkezine bir istida ile müracaat etmiş ve Cemiyete kabulünü rica eylemişti. Fakat İstanbul Heyet-i Merkeziyeti, bir takım esbap dolayısıyla bu müracaatı kabul etmemişti.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra, Rahmi Bey İstanbul'a gelmiş, intihap hakkında bazı emirler getirmişti. Bir gün, Heyet-i İdâre içtima halinde iken kapı birdenbire açıldı. Kapıda Rahmi Bey göründü. Yanında da İsmail Paşa duruyordu. O günkü heyet-i idâre içtimaına riyaset eden Avukat Baha Bey'e:

— Efendim; İstanbul merkezi İsmail Paşa'yı Cemiyete kabul etmiyormuş. Halbuki biz, kendisini Cemiyete aldık ve Heyet-i İdâre'ye de aza yaptık. Beraber çalışacaksınız, dedi.

Baha Bey, Cemiyetin nizamnamesine tamamen muhalif olan bu emri, protesto etti ve hatta bununla da kalmayarak derhal cüzdanından bir kâğıt çıkardı:

"Nizamat-ı mevzuasına riâyet edilmeyen bir Cemiyetin beka ve devamından emin olmadığından, bugünden itibaren İdâre Heyeti'nden istifa ediyorum. Cemiyet, bozulmuştur." Kelimelerini yazdı. Masanın üstüne bıraktı. O da, bu suretle İstanbul merkezinden uzaklaştı.

Avukat Baha Bey'in İstanbul merkezinden uzaklaşması, sadece bir ayrılıktan ibâret kalmadı. İstikbalde Cemiyeti bir hayli uğraştıran muhalefet şebekesinin kuvvetli bir tel ile daha örülmesine kapı açtı. Bu mesele üzerine, artık Ömer Abit Hanı'ndaki yazıhanesine çekilen ve haftada bir defa *İnkılâp* ismindeki gazetesini çıkarmakla iştigal eden Avukat Baha Bey; yeni bir fırka teşkilini düşünmeye başladı. Bu mesele etrafında, Baha Bey gibi düşünenler de vardı. Bunların en başında bulunan da Doktor İbrahim Temo Bey ismindeki zattı.

Doktor Temo Bey, istikbalde mühim bir rol alacak olan bu zat üzerinde biraz durmak icap eder. Bu zat, aslen Arnavut'tu. Tahsil için İstanbul'a gelmiş ve Tıbbiye Mektebi'ne girmişti. Orada 1305 (1890) tarihinde ilk defa olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin esasını kuran beş talebeden biri idi. Temo Bey, Cemiyetin İstanbul'da intişarına pek çok hizmet ettiği gibi bilâhare Cemiyette büyük bir nüfuz ve kuvvet kesbedenlerden bir haylisini de bizzat tahlif etmişti. 1313 (1898) senesinde Cemiyetin İstanbul'da uğradığı felâket üzerine Köstence'ye firar ederek oraya yerleşmiş. Cemiyetin Köstence şubesini tesis eylemişti. O tarihten, Meşrutiyet'in ilânı tarihine kadar geçen on bir sene zarfında Doktor Temo Bey Cemiyet hesabına çok mühim işler görmüştü. Onun idâresi altında çalışan Köstence merkezi de Cemiyetin bir çok merkezine bir tavassut noktası olmuştu. İstanbul, Paris, Ceneve, Londra, Brüksel, Mısır merkezleri; hep Köstence merkezi vasıtasıyla muhavere ediyor. İstanbul'dan firar edenler, hep bu merkeze iltica eyliyordu. Avrupa'dan bu merkeze gelen bütün evrak ve gazeteler; Tuna sahilinde bulunan ve Cemiyet tarihinde unutulmayacak derecede işler görmeye muvaffak olan Vidin, Rusçuk şubelerine sevk olunuyor; oradan da fedakâr Cemiyetçiler tarafından binlerce tehlike altında, huduttan geçiriliyor: bütün Rumeli'ye gönderiliyordu.

Meşrutiyet'in ilânını müteakip, gerek Romanya ve gerek Bulgaristan'da bulunan Cemiyet erkân ve efradı; hem İstanbul'daki Cemiyet erkânıyla temas etmek ve hem de Anavatan'da hüküm süren meserreti görerek senelerce çalıştıkları meşakkatli işin manevî mükâfatını istihsal eylemek istemişler; ayrı ayrı kafilelerle İstanbul'a gelmişlerdi.

DOKTOR TEMO BEY

Bu esnada yüz elli kişilik bir Romanyalı kafilesiyle İstanbul'a gelen Doktor Temo Bey, Galata Rıhtımı'na ayak basar basmaz, yerleri öpüp yüzünü gözünü Anavatan'ın topraklarına sürdükten sonra, gözlerini açmış, karşısında, ona aşina olması lâzım gelen eski Cemiyetçilere mukabil, hiç tanımadığı bir takım şahsiyetlerle karşılaşmıştı. Bu yabancıları yadırgayan Temo Bey bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra, intihap hazırlıkları başlarken kendisi de mebus olmayı tasavvur etmiş; Merkez-i Umumî ile görüşmek ve Cemiyetin ilk müessisi sıfatı ile memleketinde namzetliğini vaz'eylemek maksadı ile Selânik'e gitmişti.

Temo Bey, Selânik'te Merkez-i Umumî namına karşısına çıkan Cemal Bey'e, evvelâ Cemiyetin muvaffakiyetleri hakkındaki tebrikâtını arz ettikten sonra, ne maksatla Selânik'e geldiğini söylemiş ve bu maksadının husulüne yardım etmesi için Manastır valisine bir tavsiyename istemişti. O zaman bu iki zat arasında, dikkate şayan olan şu muhavere başlamıştı:

Cemal Bey: — Pek âlâ amma Doktor Efendi. Sen, ne sıfatla ve ne hizmete mukabil bu tavsiyeyi istiyorsun?

Temo Bey: — Ben, Cemiyetin ilk gününden beri, âciz bir hadimiyim. Lekelenmemiş bir vatan evlâdıyım bu kadar hizmetimden maada, bunca zamandır Avrupa'da yaşadım. Politika

âleminde tecrübelerim var. Vatanın bu hür devrinde de hizmet etmek, tecrübelerimden vatanımı müstefid eylemek isterim. Bu, benim hakkı sarihimdir. Siz de bilirsiniz ki yahut bilmeniz lâzım gelir ki içinizde bulunan zevatın birçoğunu, ben irşad etmişimdir.

Cemal Bey — Peki amma Doktor Efendi; bu inkılâbı yapan, senin bildiğin Cemiyet değil ki.

— Ya, hangi Cemiyet?

— Bizim Cemiyet.

— Allah Allah, acayip şey bakınız bunu, yeni öğreniyorum. O halde, neden bizim Cemiyetin ismini aldınız?

— Onu, teberrüken *(uğur getirsin diye)* kabul ettik.

— Eh, iyi ya işte. Ben, teberrüken ismini kabul ettiğiniz Cemiyetin müessislerinden biriyim. Şu halde o Cemiyet namına mebusluk için namzetliğimi koymak istiyorum ve bunun da benim için sarih bir hak olduğunu iddia ediyorum.

Cemal Bey kızmış; artık bu mülâkatın kâfi olduğunu göstermek için ayağa kalkmıştı. Fakat Doktor Temo Bey'in, bir az daha mücadele ve münakaşaya iştihası vardı. Lâkin tesadüfen yanında oturan Fraşalı Mithat Bey birdenbire doktorun ayağına bastı. Odadan dışarı çıkması için de doktora, kaşı ile gözü ile bir işaret yaptı.

Doktor Temo Bey, aldığı bu ders ile iktifa etmedi. Talihini bir kere de memleketinde tecrübe etmek istedi. Ohri'ye kadar gitti. Vakıa hemşehrilerinden büyük takdir ve teveccühler gördü. Fakat o kadarla kaldı. Cemiyetin rızası inzimam etmediği için mebus olamadı.

Meşrutiyet'in ilânına rağmen halkın kendi mukadderatına hâkim olamamasını Doktor Temo Bey bir türlü havsalasına sığdıramıyordu. O, Avrupa'da ve bilhassa içinde yaşadığı Romanya ve Bulgaristan'da olduğu gibi halkın geniş bir intihap hakkına mâlik olacağını zannediyordu. Kırılan hayali karşısında İstanbul'a avdet eden Temo Bey, her şeyden evvel halkın hâkimiyetini temin edecek bir "Demokrat Fırkası" teşkilini dü-

şünmeye başladı. İşte bu esnada Avukat Baha Bey de İstanbul Hey'eti Merkeziyesi'nden ayrılmış, bir taraftan *İnkılâp* gazetesini çıkarıyor; diğer taraftanda, oda bir şeyler yapmak istiyordu. Bir gün, Baha Bey'in Ömer Âbit Hanı'ndaki yazıhanesinde toplanmışlardı. Baha Bey, bir "Sosyal Demokrat Fırkası" teşkil etmek tasavvurunu ortaya attı. O zaman Temo Bey de, düşündüklerini anlattı. Lâkin bu fikir biraz inceden inceye tahlil edildikten sonra memleketin ve milletin bugünkü vaziyeti nazar-ı dikkate alındı. Yeni bir fırkanın teşkili, pek hayırlı bir neticeye varamayacaktı. Şu halde meclisin açılmasını beklemek ve orada mebuslardan bazılarını kendi fikir ve düşüncelerine raptederek, mecliste böyle bir parti yapmak daha nafi *(yararlı)* olacaktı.

Temo Bey'i mebusluktan mahrum etmekle, Cemiyet oldukça mühim bir hata daha işlemişti. Evvelâ, mazisi tertemiz, münevver ve tecrübeli bir unsur kaybetmiş; sonra da muhalif cepheye bizzat yeni bir kuvvet ilâve eylemişti.

Dr. İbrahim Temo, Arnavut arkadaşlarıyla

SEÇİM SONUÇLARI VE TEPKİLER

İntihap zamanı yaklaştıkça, gayrimüslim unsurların velvelesi de artıyordu. Rumlar, belediye intihabını tamamen kendi lehlerine olarak kazanmışlardı. Tam bir ittihat ile hareket eden ve reylerini nasıl kullanacağını bilen bu unsur, şüphesiz ki mebus intihabında da aynı suretle kazanacaktı. Cemiyetin teklif ettiği itilâfa yanaşmıyorlar; millî bir ekseriyet kazanabilmek için var kuvvetleri ile uğraşıyorlardı.

Ermenilere gelince; Merkez-i Umumî tarafından İstanbul'a gönderilen Cemal Bey vasıtasıyla bunlarla da itilâf edilmek istenilmiş ise de, bu mühim bir netice vermiyordu. Taşnaksaganlar, bir dereceye kadar, Cemiyete takarrüp ediyorlardı *(yakınlaşıyorlardı)*. Fakat İstanbul'daki Rus sefarethanesinden direktif alan Hınçakyanlarla, Çınçak reformeler, müzakerata bile yanaşmıyorlardı.

Cemiyet bu vaziyet karşısında artık her şeyi göze almış; Mecliste mümkün olduğu kadar Türk ve İslâm ekseriyetini temin edebilecek her vasıtaya başvurmaya başlamıştı. Cemiyet, bir taraftan komiteciliğe müracaat ediyor, diğer taraftan da Hükûmet kuvvetini harekete getiriyordu. Rumlar hazırladıkları programın sarsıldığını görünce feryadı koparmışlardı. İzmir intihabatı, adeta bir arbede hâlini almıştı, İzmir Rumla-

rının namzet gösterdiği Atina Darülfununu muallimlerinden Karolidi Efendi İzmir'de partiyi kaybetmişti. Bunun üzerine bir takım gençler Aya Fotini Kilisesi'ne toplanmışlar, dehşetli nümayişlere başlamışlardı. Fakat Bergama'dan da gelen on reyle Karolidi Efendi mebus olunca, artık meserretten çıldırmışlardı.

İstanbul Rumlarını en ziyade heyecana getiren Rumca gazetelerdi. Yazılarında, hiçbir hüsnüniyet olmayan bu gazetelerden bilhassa *Proodos* gazetesi pek ileri gidiyor; Hükûmeti pek çirkin bir şekilde tehdit ediyordu. İntihabat, yavaş yavaş Cemiyetin âmali lehine inkişaf ettikçe feryat artıyor; kiliselerde miting yapılıyordu. Duvarlara, şu beyannameler yapıştırılmıştı:

"Şimdiye kadar vuku bulan intihabat, muhalif-i nizam bulunduğu cihetle, ahali buna karşı itiraz eder ve intihabatın feshini bilcümle akvam arasında fikrî müsavata ve kanuna muvafik surette yeniden icrasını talep eyler."

Şunu da nazar-ı dikkate almak icap eder ki, bu beyanname sadece bir milletin ruhundan doğmuyor ve bir tek kalemde çıkmıyordu. Millî varlığını müdafaa etmek, bir millet için en tabii bir haktı. Fakat bu hakkı yanlış şekillerde müdafaa ettiren ayrıca bir kuvvet vardı. O da, başta Prens Sabahaddin Bey olmak üzere; intihapta hiç bir şey kazanamayacaklarını anlayan bazı zevattı. Bunlar, el altından Rumları ve Ermenileri kışkırtıyor; intihabı bozdurarak Cemiyetin maneviyatını kırmak ve yeniden intihap yaptırarak kendileri de bu gürültü arasında bir şey kazanmak istiyorlardı.

Bu fikir etrafında dönenler, nihayet Beyoğlu'nda büyük bir miting akdettiler. Oradan da kalktılar, Babıâli önüne geldiler. İntihabın feshi hakkında metalibatta *(taleplerde)* bulundular. Hükûmet namına verilen cevaba kani olmadılar. Çirkin bir şekilde yaygaraya başladılar ve hatta Babıâli'nin pencerelerini taşlamaya başladılar. Birkaç cam kırdılar. Fakat Babıâli Karakolu'ndan çıkarılan askere:

"Süngü tak!" Kumandası verilir verilmez, çil yavrusu gibi; dağıldılar.

İntihap, gerek İstanbul'da ve gerek vilâyetlerde; Cemiyetin zaferiyle hitam bulmuştu. İstanbul, birkaç gün yine parlak tezahürata sahne olmuştu.

İntihap sandıkları, büyük alaylarla naklediliyor; her tarafta Cemiyetin lehine olarak ateşli nutuklar veriliyordu. En başta Sadrazam Kâmil Paşa olmak üzere, namzetliklerini koyanlardan birçokları, emellerine muvaffak olamamışlardı. Hele Prens Sabahaddin Bey'le, Ali Kemal Bey, o kadar kendilerine güvendikleri halde acı bir hüsranla karşılaşmışlardı. Gerek bunların ve gerek diğer mebusluk muradına nail olamayanların kalpleri derin bir elem ve ıstırap ile sızlarken, mütemadiyen Sirkeci İskelesi'nden davullu zurnalı alaylar hareket ediyor; muhtelif vilâyetlerin halkı, bazan koca kavuklu, bazan kefiyeli mebuslarını ortaya alarak ve ekseriya da, arabanın atlarını çıkarıp kendileri arabaya koşularak Babıâli Caddesi'nden:

"Yaşasın hürriyet, yaşasın mukaddes Cemiyet" naraları ile geçiyorlar, bu saadetten mahrum kalanların kalplerinde açılan yaralara, tuz biber ekiyorlardı.

Meclisin açılması çok tantanalı olmuştu. 1324 senesi Kânunuevvelinin 4'üncü Perşembe (17 Aralık 1908) günü, sabahleyin erkenden bütün İstanbul allı yeşilli bayraklarla donanmıştı. Kışın en şiddetli zamanı olmasına rağmen hava açık ve berraktı. Hâssa Ordusu'nun İstanbul'da bulunan bütün kıtaatının merasime iştirak etmesi hakkında karar verildiği için Yıldız Sarayı'ndan, Sultanahmed Meydanı'na kadar muhtelif yerlerde muhtelif alayların kıtaları bulunuyor; geçecek mebusları selâmlamaya hazır lanıyordu. Sultanahmed Meydanı'na, bir batarya top getirilmişti. İstanbul'un muhtelif semtlerinden altı batarya top yüz birer pare ateş ederek meclisin açılmasını selâmlayacak ve Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı'nın açıldığını resmen halka duyuracaktı. Ayasofya Meydanı'nda, Adliye Dairesi binasına amut *(dik)* olmak üzere cami tarafına, Mektebi Mülkiye talebesi ile "Nigehbanı Meşrutiyet" denilen ve şimdi de meclisin muhafızlığı hizmetine tayin edilen avcı taburu, bunların karşı tarafına da Mekteb-i Harbiye talebesi dizilmişti.

Alaturka saat beşe doğru, âyan azaları ve müteakiben yeni mebuslar gelmeye başlamışlardı. Askeriye ve mülkiye ve ilmiyeye mensup olanlardan rütbe sahipleri resmî elbiselerini giymişler ve nişanlarını da takmışlardı.

Bunlar gelirken, muhtelif marşlar çalınıyor; Harbiye talebesi tarafından da silâhla selâmlanıyordu. Teşrifat memurları, Âyan ve Mebusanı kapıdan karşılıyorlar ve meclis salonuna götürüyorlardı.

Saat tam yedi buçuğu on geçe, meydanda, bir kaynaşma oldu. Bindiği doru at bembeyaz köpükler içinde kalan bir dragon yaver; Divanyolu'ndan dörtnala gelerek, yıldırım süratiyle meydanı geçti. Adliye Dairesi'nin kapısında bekleyen teşrifat memurlarına:

— Zatışahane teşrif buyuruyorlar, dedi.

Saltanatının ilk seneleri müstesna olmak üzere otuz sene mütemadiyen yalnız Hamidiye Camisi'ne selâmlık eden Abdülhamid, saat yediyi çeyrek geçe Yıldız Sarayı'ndan dört atlı bir saltanat arabasına binmiş. Karşısında Şehzade Burhaneddin Efendi ile Sadrazam Kâmil Paşa olduğu halde Meclis-i Mebusan'ı bizzat açmaya geliyordu. Abdülhamid, millete karşı büyük bir emniyet göstermişti. Mutlakıyet devrinde, sarayının içinde bile kendisini yüzlerce silâhşora, binlerce askere muhafaza ettiren bu evhamlı hükümdar; bugün, arabasının önünde dört dragon yaver, bir takım süvari Ertuğrul Alayı müfrezesi, arkasında da sekiz on yaver ve bir bölük süvari ile milletin arasına karışıyor, Hırka-i Saadet alaylarında, en kısa deniz yolunu ihtiyar ettiği halde bugün Yıldız Sarayı'ndan çıkıyor; Yenimahalle, Ihlamur, Balmumcu Çiftliği, Nişantaşı, Pangaltı, Taksim, Beyoğlu, Tepebaşı, Azap kapısı, Unkapanı köprüsü, Vefa Meydanı, Şehzadebaşı, Bayezîd, Divanyolu'nu dolaşıyor, saat sekizi çeyrek geçe Ayasofya Meydanı'na geliyor; Meclis-i Mebusan Dairesi kapısının önünde arabadan iniyordu.

Fakat şunu da söylemek icap eder ki, bu uzunca dolaşma Abdülhamid'i biraz yormuş gibi idi. İster, bir suikast korkusundan bu karışık ve akla hayale gelmez yolları ihtiyar etsin;

isterse, otuz seneden beri görmediği payitahtı görmek istesin, onun bu şekildeki hareketi hayatının en mühim bir hâdisesi idi.

Şu anda Mecliste bulunan azalara göz gezdirenler, bazı zevatın göze çarpacak derecede bir gurur ile sermest olduklarını görüyorlardı. Ahmed Rıza Bey'in boyu biraz daha yükselmiş; başı daha mağrur bir eda ile dikleşmiş gibiydi. Talât Bey'in içi içine sığmıyor; o sakin ve mütevazı adam büyük bir heyecan ve beşaşetle oradan oraya dolaşıyor, sol eli pantolonunun cebinde olduğu halde, sağ eliyle bazan bir sarıklı mebusun sakalını okşuyor; bazen da elini teklifsizce bir arkadaşının omuzuna koyarak içine sığamayan bir sevinçle konuşuyordu. İttihatçı mebusların hemen hepsi de, aynı hâlet-i ruhiyeyi gösteriyordu.

Abdülhamid, kendisine tahsis edilen odada on dakika kadar istirahat ettikten sonra, Mahfel-i Hümayun'a gelmişti. Âyan ve Mebusan derhal ayağa kalkmışlar, Mahfel-i Hümayun tarafına dönerek Abdülhamid'i selâmlamışlardı. Herkeste ve hatta dört beş ay evvel ona isyan edenlerde bile derin bir hürmet vardı. Abdülhamid, mukabeleten mebusları selâmladıktan sonra, Nutk-u Hümayun'u muhtevî al atlas keseyi Teşrifat-ı Umumiye Nazırı Galip Paşa vasıtasıyla Sadrazam Kâmil Paşa'ya verdi. Kâmil Paşa da, yanında Mabeyn Başkâtibi Cevat Bey olduğu halde kürsünün önüne geldi. Nutk-u Hümayunu keseden çıkardı, öpüp başına koyduktan sonra Cevat Bey'e uzattı. Cevat Bey de aynı suretle öpüp başına koyduktan sonra okumaya başladı.

Nutukta dikkate şayan birçok cümleler vardı. Abdülhamid nutkun bir yerinde;

"... Buna muhalif rey ve mütalâada bulunanlara rağmen, bilâtereddüt Kanun-u Esasî'yi yeni baştan ilân eyledim." diyor ve bununla da Said Paşa'yı kastetmek istiyordu. Sürekli alkışlar arasında hitam bulan nutku, bir duâ takip etmiş ve duâ biter bitmez de, gür ve kalın bir ses yükselmişti. Bu, Abdülhamid'in sesi idi. Locanın önünde kılıcına dayanarak durmuş:

— Meclisimizin, huzurumda küşadından ve sizi cümleten burada gördüğümden dolayı fevkalâde memnun oldum. Devamını ve hüsnü muvaffakiyeti Cenabı Allah'tan niyaz eylerim. Cenabı Hak muvaffak-ı bilhayır buyursun, demiş ve istirahat salonuna çekilmişti.

Burada da vükelâyı huzuruna kabul ettiği zaman; Adliye Nazırı, Manyasîzade Refik Bey'i şimdiye kadar hiç görmediği halde resminden tanımış ve bir müddetten beri hasta olduğunu hatırlayarak:

— İnşâallah tamamiyle iâde-i âfiyet ettiniz?

Hitabıyla iltifat göstermişti.

Meclisin açılması ile artık muradlarına tamamen eren Cemiyet erkânının meserretlerine haddü payân yoktu. Hele Abdülhamid'in gittikçe kendilerine takarrübü, onları büsbütün memnun ediyordu. Abdülhamid'in, Kâmil Paşa ile ittifak ederek Cemiyet azalarını dağıtmak istediğine dair çıkarılan şayialar, teeyyüd etmemişti *(doğru çıkmamıştı)*.

Manyasizade Refik Bey

Yalnız, Kâmil Paşa ile Cemiyet'in arası fenâ halde açılmıştı. Bu açıklık Kâmil Paşa'nın Sadaret mevkiine gelmesini müteakip Cemiyet erkânının Hükûmet işlerine müdahalesiyle başlamış; Bulgaristan ve Bosna-Hersek meselelerinde İngiliz siyâsetinin hiçbir işe yaramamasıyla biraz daha artmış olmakla beraber, şimdiye kadar pek o derece mahsus bir halde değildi.

Fakat son günlerde Londra'dan İstanbul'a gelen Balkan Komitesi yüzünden çıkan bir hâdise Kâmil Paşa'yı fenâ halde kızdırmış, artık iki taraf da birbirine açıktan açığa husûmete başlamıştı. Hâdise, şundan ibâretti. Merkezi Londra'da olan bu Balkan Komitesi, Cemiyetle uzlaşmak için Reis Mister Bakston ile birkaç azasını İstanbul'a göndermişti.

Cemiyet erkânı, bunlara karşı cemilekârane davranıyor; Cemiyetin nüfuz ve kudretini gösterecek sebepler hazırlıyordu. Misafirleri memnun etmek için bir takım ziyâretler ve ziyâfetler tertip ve bunlar için de bir program tanzim edilmişti. Bu programa nazaran bu ziyâfetlerden biri de Sadrazam Kâmil Paşa'nın konağında verilecekti. Bahaeddin Şakir Bey'le Kara Kemal Bey, Kâmil Paşa'ya gittiler, bu programı gösterdiler. Cemiyet tarafından verilen karar mucibince ziyâfete hazırlanmasını söylediler. Kâmil Paşa, kendisinin haberi olmadan kendi konağına misafir dâvet eden bu efendileri hayretle dinledi ve gösterilen cürete taaccüp etti ve sonra:

— Ne münâsebet? Bu adamlarla benim hiçbir alışverişim yok. Memleketimize ne resmi bir iş için gelmişlerdir ve ne de bana, sefir tarafından takdim edilmişlerdir. Devletin bir sadrazamı sıfatıyla bu şekilde adamlara resmen ziyâfet veremem, dedi.

Baha Bey'le Kemal Bey telâş ettiler:

— Aman efendim, nasıl olur? Biz kendilerine Cemiyet namına programın bir suretini verdik. Eğer bu ziyâfet verilmezse, Cemiyet namına büyük bir hakaret olur, diye mukabele ettiler.

Kâmil Paşa, bu ısrara daha ziyade hiddetlendi:

— Efendiler! Resmi umuruma *(işlerime)* müdahale ediyorsunuz. İnkılâbı yapan bir kuvvet olduğunuz için şimdilik buna sabrediyorum. Fakat evimin işlerine kimsenin karışmasına tahammül edemem. Misafirlerinizi istediğiniz surette ağırlamakta muhtarsınız. Fakat rica ederim, evimde olsun beni rahat bırakınız, cevabını verdi.

İşte bu hâdise, Cemiyetle Kâmil Paşa arasındaki uçurumu, birdenbire derinleştirmişti. Bir taraftan İstanbul'daki *Tanin* ve *Şura-yı Ümmet*, diğer taraftan da İzmir, Selânik ve Manastır'daki Cemiyet gazeteleri, Kâmil Paşa aleyhinde şiddetli tenkidata başladılar. Bu dik kafalılığın acısını Kâmil Paşa'dan çıkarmak için Hükûmetin en ehemmiyetsiz hatalarını bile parmaklarına doladılar.

Hatta bunu da kâfi bulmadılar. Kâmil Paşa'nın en zayıf damarını yakaladılar. Oğlu Amiral Said Paşa hakkında neşriyata başladılar. İzmir gazeteleri, Said Paşa'nın İzmir'deki mazisinden, şerefi millîyi haleldar eden suiistimallerinden bahsediyor; Manastır'daki *Neyyiri Hakikat* gazetesi, "Said Paşa'nın rezaili içtimaiyesi" diye fıkralar yazıyor; Selânik'teki *Yeni Asır* gazetesi de, daha beşikte iken yüzbaşı olan bu genç paşanın rütbesi ref'olunarak derhal hudut haricine çıkarılmasını istiyordu.

Seçim Sandığı Kortej Eşliğinde Taşınırken

Tabiidir ki, bütün bunlar Kâmil Paşa'nın mevkiini sarstıkça sarsıyordu. Gerek matbuatta ve gerek halkın lisanında; Kâmil Paşa'nın artık istifasını vereceği ve makamı sadarete de, -Cemiyet tarafından Dahiliye Nezareti makamına getirilen- Hüseyin Hilmi Paşa'nın geçeceği havadisleri dolaşıyordu.

Cemiyet, bir taraftan Kâmil Paşa ile uğraşırken, diğer taraftan da yine Merkez-i Umumî meselesiyle meşgul olmaya başlamıştı. Merkez-i Umumî azalarının mühim bir kısmı mebusluğa intihap edilmiş, İstanbul'a gelmişlerdi. Bu vaziyette Merkez-i Umumî'yi idâre etmek mümkün değildi. Buna binaen, Merkez-i Umumî'yi İstanbul'a nakletmeye lüzum görüldü. Fakat bunu şimdilik hiçbir tarafa hissettirmemek için, şöyle bir şekil düşünüldü:

1 - İstanbul'da, bazı mebusların ikametine mahsus kaydı ile bir ev tutulacak. Merkez-i Umumî azasından bir iki zat burayı kendine güya ikametgâh yapacak. Halbuki burası, doğrudan doğruya gizli Merkez-i Umumî olacak. Mebus olmayan ve Selânik'te bulunan Merkez-i Umumî azaları da İstanbul'a gelerek burada içtima olunacak.

2 - Selânik'teki mahut gizli Rum evi, olduğu gibi kalacak Yüzbaşı Seyfi Bey[9] ile Giritli Hasan Kemal Bey[10] burada gizlice çalışacak. Merkez-i Umumî'nin işlerine bakacak.

3 - Şayet, fevkalâde bir sebeple, İstanbul'daki gizli Merkez-i Umumî faaliyetten sakıt kalırsa; Selânik Vilâyet Heyet-i Merkeziyesi derhal Merkez-i Umumî kudret salâhiyetini ele alacak, Cemiyetin umumî vaziyetine hâkim olacak.

Bu karar verilir verilmez, Selânik'teki Merkez-i Umumî Evrak Müdürü Hacı Nuri Bey İstanbul'a getirtildi. Ayasofya civarında bir ev tedariki emredildi. Hacı Nuri Bey, Divanyolu'nda, Arif'in Kıraathanesi karşısında, Acımusluk Sokağı'nda, hamamın bitişiğindeki kâgir evi buldu.

9- Şimdi Gümrük Muhafaza Kıtaatı Kumandanı Seyfi Paşa. Z. Ş.
10- İstanbul Polis Müdüriyetinde ve muhtelif mutasarrıflıklarda bulunduktan sonra şimdi İnhisarlar Ziraat Şubesi şefi. Z. Ş.

Ve aldığı talimat mucibince, Meclis-i Mebusan azasından Niğdeli Hayri ve İpek Mebusu Hafız İbrahim Efendilerin ikametine mahsus kaydı ile bu evi tuttu. Ev, üç katlı idi. Üst kat, Merkez-i Umumî'nin içtimaına, orta kat, Hacı Nuri Bey'le kalem odasına, en alt kat hademe Zühdü'ye tahsis edilmişti. Çatı arasına da bir iki karyola konulmuştu. Bu suretle hem zevahir muhafaza edilecek ve hem de, azalardan geç kalanlar; burada yatabilecekti.

Merkez-i Umumî'nin bu binada içtimaı o derece mahrem tutuluyordu ki bunu, Merkez-i Umumî azalarından başka, Cemiyetin en yüksek erkânından bile hiç kimse bilmiyordu. Merkez-i Umumî haricinde kalanlardan sadece Bahaeddin Şakir Bey'le Kara Kemal Bey hakikate vakıf oldukları için bazı geceler mühim meselelerin halli için geliyor, gizlice Merkez-i Umumî ile temas ediyorlardı.

Cemiyetin bütün saltanat merkezi, sadece Şeref Sokağı'ndaki Pembe Konak'tı. Artık bütün İstanbul teşkilâtını ele alan Kara Kemal Bey geniş bir salahiyetle Cemiyetin bütün işlerini çeviriyor; taçsız ve tahtsız bir hükümdar gibi saltanat sürüyor-

Seçim Günü Vatandaşlar Galata Köprüsünde

du. Mamalik-i mahrusa-i şahane'den gelen çeşit çeşit mebuslar, birbirine rekabet edercesine bu binayı ziyâret ediyor, hepsi de derecelerine göre izaz *(ağırlanıyor)* ve ikram ediliyordu. Binanın muhtelif odaları, muhtelif zümrelere ayrılmıştı. Göze en ziyade çarpan, sarıklı mebuslardı. Her zümrenin ayrı ayrı teşrifatçıları vardı. Mektep tahsilini terk ederek bu binadan feyz almaya şitap eden *(koşan)* bazı gençler, hatta mektep sıralarında iken başlarında sarık taşıdıkları halde şimdi birdenbire sivilize oluvermiş çömezler; Kara Kemal Bey'in etrafında pervane gibi dönüyorlar, onun nargilesine ateş vermek için birbiriyle rekabete girişiyorlardı.

Daha dört gün evvel, dünyanın en silik, en mütevazı bir şahsiyeti olarak geçinen, ismi hiçbir yerde hiçbir münâsebetle en küçük bir mevzu bile teşkil etmeyen bu zatın haşmet ve azameti şu tarafa dursun; mektep sıralarında, yanındaki arkadaşına hitap ederken kulaklarına kadar kızaran o softa namzedi çömezler bile kendilerine gülünç birer poz vermişlerdi.

Sabık devirde, bir takım adamlar vardı ki bunlar, şahsî hiçbir kıymet ve meziyetleri olmadığı için kendilerine:

Zülüflü'nün adamı Kabasakal'ın mensubu gibi birer unvan izafe ederler ve bunu bir şeref addederek kendilerine bir mümtaziyet vermek isterlerdi. Şimdi de, isimler değişmişti.

Bu, çekirdekten yetişme türedi ve dalkavuklar, Küçük Efendi'nin adamı markasını taşımaktan büyük bir gurur duyuyorlar; eski sarayın iç oğlanları gibi uşaklıktan, süflî işlere alet olmaktan, en yüksek makamlara atlamaya hazırlanıyorlardı.

Cemiyetin hakikaten kudsiyetine iman etmiş olanlar, İstanbul merkezine gidip geldikçe bu hâli görüyorlar, müteessir ve dilhûn olarak yavaş yavaş ayaklarını kesiyorlar, artık bu pembe renkli bina ile alâkalarını kesiyorlardı.

Cemiyetin nizamname-i esasisi, tamamen ihlâl ediliyordu. Bu nizamname mucibince Cemiyet efradından hiç birinin, kendisine Cemiyet namına mümtaz ve müteferrid *(tek başına)* bir mevki ve makam yapamaması lâzım geliyordu. Halbuki Kara Kemal Bey, Cemiyetin yegâne mercii ve mümessili gibi

görünüyor ve Küçük Efendi namı altında, Cemiyetin bütün kudret ve şevketini temsil ediyordu. En çok hayrete şayan olan bir şey varsa artık İstanbul'a nakleden Merkez-i Umumî heyeti de bunu görüyor, Cemiyetin nüfuz ve heybetini ihlâl eden bu hâlin önüne geçmiyordu.

Bu esnada, Selânik'te de gülünç ve garip haller zuhura geliyordu. Merkez-i Umumî'nin, Selânik merkezi ile irtibatını tesis eden ve gizli işlere vakıf olmayanlara Merkez-i Umumî'nin daha hâlâ Selânik'te olduğu hissini veren Giritli Hasan Kemal Bey'le Yüzbaşı Seyfi Bey, İstanbul'dan aldıkları emirleri Merkez-i Umumî namına Selânik ve Manastır Heyet-i Merkezi yerlerine tebliğ etmekle beraber, alelekser mühim ve müsta'cel işlerde de Merkez-i Umumî namına hareket ediyorlar, icap eden emir ve direktifler veriyorlardı. Selânik Heyet-i Merkeziyeti, bu emirleri icrada tereddüt ediyor; bu iki zatın salâhiyetini bir türlü çekemiyordu. Açıktan açığa bir husumet ve münakaşa başlamıştı. Artık, bütün gizli işler ortaya dökülüyor, Merkez-i Umumî'nin ne şekilde İstanbul'a naklettiği meydana çıkarak birçok dedikodulara sebebiyet veriyordu. Kongrede verilen karar mucibince Merkez-i Umumî'nin daima Selânik'te bulunması lâzım gelirken bu kararın bir kaç zat tarafından ihlâl olunması, alâkadarlarda büyük bir hayret ve hiddet uyandırıyordu. Fakat İstanbul'da bulunan heyet, ne bu hayret ve hiddetlere ve ne de gizli protestolara ehemmiyet vermiyor; bir taraftan Meclis-i Mebusan'da parti yapmaya çalışırken diğer taraftan da Hükûmetin bütün nüfuz ve kudretini ele almak için Sadrazam Kâmil Paşa ile uğraşıyordu.

Kâmil Paşa, bu gidişle neticenin memleket için vahim olduğunu görüyor, son defa olmak üzere büyük bir hüsnüniyet göstermek istiyordu. Cemiyetle kendi arasında ihtilâfa badi *(sebep)* olan meseleleri tespit etmiş, bunların halli için müzakerata girişmeye amade olduğuna dair Cemiyete haber göndermişti. Merkezi umumi, bu teklifi tetkik ettikten sonra kabule karar verdi. Bu kararı verdirmeye sebep olan da mecburiyetti. Çünkü matbuatın bir kısmı, Kâmil Paşa'yı şiddetle müdafaa ediyor; atide zuhur edecek mesuliyeti şimdiden Cemiyete yükletmek

istiyordu. Kâmil Paşa'yı müdafaa eden gazeteler, hemen şu fikir ve meal etrafında ittihat ediyorlardı:

"Nazarlarımızı, Kâmil Paşa'nın mesnedi sadarete geçtiği günlere irca edelim. Ne halde idik? Ne buhranlar geçirdik? Ne muhataralı uçurumlardan geçtik? Bizi bütün bu muhataralardan kurtaran Kâmil Paşa'dır. Onun bütün bu hizmetlerine karşı: 'Kim olsa böyle yapardı" diyecek kadar hakşinaslık göstermek Kristof Kolomb'un yumurta hikâyesine benzer. Bugünkü siyasî mevkiimiz dolayısıyla Avrupa'da büyük bir nam almış olan Kâmil Paşa gibi bir dâhiye muhtacız. Avrupa siyâset aleminde bu kadar şöhret kazanmış bir adamı lekeleyecek olursak, bize matuf olan teveccühleri tamamen kaybederiz. Paris, Londra ve hatta İtalya ve Rusya matbuatı, tamamen Kâmil Paşa'nın siyâsetteki maharet ve metanetini saya saya bitiremiyorlar. Bunlara karşı, ehemmiyetsiz bazı kusurlarını ortaya atarak Kâmil Paşa'yı ıskat etmeye çalışmak vahim neticeler tevlid edebilir. Bu mes'uliyeti, kim deruhte edecektir?"

İşte, bu mesuliyeti, kimse üzerine almaya cesaret edemiyordu. Cemiyet, Kâmil Paşa'nın ne zekâsına ve ne de dehasına ehemmiyet vermiyordu. Hatta artık bu köhnemiş dimağda, bir az şuur ve feraset bulunduğuna dahi kani değildi. Onun için Kâmil Paşa'yı sadaret mevkiinde sadece bir göstermelik olarak tutuyor ve ondan bilâkaydüşart itaat bekliyordu.

Cemiyeti en çok kızdıran şey, falan veyahut filân işin yolunda gitmemesi değil, Kâmil Paşa'nın serkeşliği idi. Onu mevkiinden atmayı ve Dahiliye Nezareti'ne getirilen Hüseyin Hilmi Paşa'yı sadaret mevkiine çıkarmayı düşünen Cemiyet, gizlice Abdülhamid'e müracaat etmiş, Kâmil Paşa'yı azlettirmek istemişti. Fakat artık hayat ve saltanatının son senelerine geldiğini hisseden Abdülhamid, tarih korkusu karşısında titremiş:

— Artık, o devirler geçti. Milletin bu derece perestişini celbetmiş olan bir sadrazamı azledemem. Yakında Meclis-i Mebusan açılacak. Meseleyi, Millet halletsin. İsterse itimat; istemezse, adem-i itimat kararı versin, diyerek tereyağından kıl çekilir gibi, bir tarafa çekilmişti.

Cemiyet iyi biliyordu ki, şimdilik mecliste Kâmil Paşa'ya adem-i itimat reyi verdirecek kadar mühim bir sebep yoktu ve yine, şunu da pek iyi biliyordu ki; Avrupa'nın bütün siyasî mahafili, Kâmil Paşa'ya cidden büyük bir kıymet ve ehemmiyet veriyordu. İşte şimdi, Kâmil Paşa'nın tehlikeli bir mevkide olduğunu gören Osmanlı matbuatı da - yukarıda yazdığımız vechile - bu zat hakkında taraftarlık gösteriyor ve Cemiyeti tehdit ediyordu. Şu halde Cemiyet için yapılacak, yalnız bir şey kalıyordu:

— Kâmil Paşa'yı ıskat edebilmek için biraz daha sabretmek, daha mühim sebeplere intizar eylemek *(beklemek)* ve şimdilik de onunla bir itilâf müzakeresine girişmek.

İşte, bu düşünceler neticesidir ki, Kâmil Paşa'nın müracaatı kabul edilmiş ve müzakerata girişilmişti. Pek çok gariptir ki bu müzakereyi idâre eden, Kâmil Paşazade Said Paşa idi. Daha dört gün evvel, Cemiyet gazeteleri tarafından aleyhinde söylenmedik söz bırakılmayan bu genç amiral, şimdi Cemiyetin en mağrur ve mütehakkim erkânından olan Cemal ve Rahmi Beylerle karşı karşıya geçiyor; babası namına müzakerata girişiyordu. Fakat çok tuhaftır ki, Cemiyet gazeteleri her gün Kâmil Paşa aleyhinde sütun sütun yazılar yazdıkları halde bu müzakere pek kısa devam etmiş, Kâmil Paşa ile Cemiyet arasında ihtilâfa badi olan meseleler, bir iki saat zarfında hallediliverdi. Bu kadar kısa zaman zarfındaki itilâfı, Kâmil Paşa'nın mahdumu Amiral Said Paşa'nın zekâ ve dirâyetine mi, yoksa Cemiyetin Kâmil Paşa hakkındaki düşünüşlerinde ricate mi hamletmek icap eder?

Birçok kimseler, bu suâlin cevabına akıl erdirmeye çalışırlarken, Paris'te intişar eden *Tan* gazetesinin İstanbul muhabiri, gazetesine şu telgrafı çekiyordu:

"Hâl-i hazırın müşkülâtı nazar-ı dikkate alınarak ve şimdilik ihtilâfat hasıl etmekte büyük tehlike olacağı anlaşılarak İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumî azaları son içtimaında Sadrazam Kâmil Paşa'ya muzaherete ve Pazartesi günü vuku bulacak Meclis-i Mebusan istizah ve müzakeresinde, Kâmil Paşa'ya itimat reyi kazandırmaya karar vermiştir."

Merkez-i Umumî kapılarının herkese ve hatta en imtiyazlı Cemiyetlere bile sımsıkı kapalı olmasına rağmen, *Tan* gazetesi muhabirinin verdiği şu malûmat, çok şayanı dikkattir. Bunu bir kehanet manası ile tefsir etmekten ziyade, Merkez-i Umumî azalarından birinin ifşaatına hamletmek daha doğrudur. Çünkü telgraf münderecatı *(muhtevası)* Meclis-i Mebusan'da aynen husûl bulmuştur.

Edirne Mebusu Talat Bey

MEBUSLAR ABDULHAMİD'İN HUZURUNDA

Meclis-i Mebusan, mecliste bulunan mebusların en yaşlısı olan Trabzon Mebusu Ali Naki Bey'in riyasetinde içtimaa başladı. 1324 senesi kânunuevvelinin 13'üncü (26 Aralık 1908) günü yapılan beşinci içtima başlar başlamaz, en evvel şu tezkere okundu:

"Heyet-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Beyefendi Hazretlerine;

Heyet-i Mebusan riyaset-i aliyesine, zat-ı valâları tayin buyrulmuş olduğundan muamele-i lâzimenin icrası şerefsadır olan irâde-i seniye-i cenabı padişahi iktizay-ı âlisinden bulunmuş olmakla ifay-ı vezaif-i riyasete himmet buyrulması siyakında tezkere-i senaveri terkim kılındı.

12 kânunuevvel 324

Sadrazam Kâmil"

Bu tezkerenin okunmasını, sürekli alkışlar takip etmiş ve muvakkat reis Naki Bey, ön sırada oturan Ahmed Rıza Bey'e kürsüyü göstererek:

— Buyurunuz, efendim, demişti.

Ahmed Rıza Bey, tıpkı taç giyen bir kralın, tahta yürümesi gibi dik ve mağrur bir eda ile riyaset kürsüsüne geçerken alkışlar devam ediyor, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu büyük zaferini tes'it eyliyordu *(kutluyordu)*. Ahmed Rıza Bey, tam yir-

mi senelik mücahede hayatının nihayet mükâfatını görmüştü. Şu anda işgal ettiği bu yüksek makamın gurur ve sürûriyle dolan kalbi, onu büyük bir heyecana sevk etmekle beraber, yine itidal ve sükûnetini muhafaza etmeye çalışmış, kürsüye çıkar çıkmaz, Naki Bey'in elini öpmek suretiyle büyük bir nezaket göstererek bir kat daha alkışlanmıştı.

Fakat bu alkışlar, asıl şu tezkere okunduğu zaman coşmuş. Bütün İttihatçı mebusların heyecan ve meserreti, son haddi bulmuştu:

"Heyet-i Mebusan Riyaseti Aliyyesine

Heyet-i Mebusan Riyaseti Aliyyesi vekâletine, Edirne mebusu Talât Beyefendi tayin buyurulmuş olduğundan, muamelei lâzimenin ifası şerefsadır olan irâdei seniyyei hazreti padişahı iktizayı âlisinden olarak miri mumaileyhe (ismi geçene) tebliğ edilmiş olmağla icrayı icayı icabına himmet buyurulması siyakında tezkerei senaveri terkim kılındı.

12 Kânunuevvel 1324 (25 Aralık 1908) Sadrazam Kâmil"

Talihin ne garip cilvesi idi? Abdülhamid, Meşrutiyeti vermiş, bizzat hazır bulunarak Meclis-i Mebusan'ı küşad etmişti *(açmıştı)*. Bunlar, onun gördüğü cebrü tazyika hamledilebilirdi. Fakat icabında onun taç ve tahtını sarsabilecek olan böyle bir meclisin başına, Ahmed Rıza ve Talât Beyler gibi kendisiyle en büyük mücadeleye girişen iki şahsiyetin getirilmesi, işte bu, Abdülhamid'in anlaşılmaz bir düşüncesi idi. Nihayet, iki gün sonra, Abdülhamid Yıldız Sarayı'nın merasim salonunda, bu iki büyük düşmanı ile karşı karşıya gelmişti. Fakat en candan ve en samimi bir dost gibi.

Meclis riyâsetine tayin olunan Ahmed Rıza Bey'le Talât Bey'in, Zat-ı şahane'ye arz-ı teşekküre gitmeleri usuldendi. Böyle meselelerde çok hesaplı hareket eden Abdülhamid, Büyük Mabeyn Dairesi'nin orta kattaki salonunun ortasında ayakta durduğu halde Ahmed Rıza ve Talât Beyleri kabul etmişti. Ahmed Rıza Bey, kapıdan girer girmez süratle yürümüş; eğilip Abdülhamid'in ellerine sarılarak iki defa öpmüştü. Talât Bey, daha evvel Abdülhamid'le görüştüğü için o kadar büyük

heyecana kapılmamış; sadece mutad olan merasimi icra etmekle kalmıştı.

Abdülhamid, kendisiyle uzun müddet mücadele eden ve hatta kendisini tâc-ı tahtından bile mahrum etmek isteyen bu iki zata karşı kalbinde hiç bir kin taşımıyor gibi görünüyor, her ikisine de eliyle ayrı ayrı yer göstermek ve cıgara vermek gibi iltifatlarda bulunuyordu. Bu mülâkat tam yirmi dakika sürmüştü. Bu mülâkat esnasında bir müddet havaiyattan bahseden Abdülhamid, nihayet sözü Meclise intikal ettirmiş, Meclis-i Mebusan Dairesi'nin "Mebusanı kiram hazeratına" lâyık bir yer olmadığından bahsederek şimdiki Gülhane Parkı'nın olduğu yere mükemmel bir meclis dairesi yaptırmak tasavvurunda olduğunu ve bu tasavvurunu icra edinceye kadar, şimdiki Meclis dairesinin merdivenleri çok yüksek olduğundan "Muhterem Âyan ve Mebusan'ın gayet kıymettar olan vakitlerini" zâyi etmemeleri için bir asansör inşası arzusunda bulunduğunu söylemişti.

Bu sözlerle hüsnüniyetini göstermek istediğinde hiç şüphe olmayan Abdülhamid, bu mülâkatın sonunda da:

— Kanun-u Esasi ahkâmına, cümleten riâyet etmeliyiz. Çünkü bu defa Kanun-u Esasi, ebediyen ilga edilmemek şartıyla ilân edilmiştir. Yegâne arzum, bütün umuru resmiyede, Kanun-u Esasî ahkâmına tevfikan hareket edilmesidir. İnşâallah, elbirliğiyle bunda muvaffak oluruz, demişti

Abdülhamid'in bu beyanatını samimiyetle kabul etmemek için hiçbir sebep yoktu. Nitekim Ahmed Rıza Bey'le Talât Bey, Yıldız Sarayı'ndan avdet ederlerken, bu mülâkatta Abdülhamid'in kendilerinde bıraktığı intibalardan bahsediyorlar:

— Eğer bu adam vaktiyle iyi bir muhite düşse imiş; şüphesiz iyi bir hükümdar olurmuş, diyorlar ve artık Abdülhamid'in tamamen meşrutiyetperver olduğuna kanaat getiriyorlardı.

Abdülhamid de bütün bu fikir ve kanaatleri takviye edecek fırsatları kaçırmıyor; hüsnüniyetini gösterecek vesileler hazırlıyordu.

Ahmed Rıza Bey'le Talât Bey'in Yıldız Sarayı'na vuku bulan bu ziyâretlerinden üç gün sonra, Abdülhamid bütün mebusları saraya dâvet etmiş ve bir ziyâfet vermişti. O gün Perşembe idi. Mebuslar akşam alaturka saat on birde işlerini bitirmişlerdi. Abdülhamid'in yaverlerinden Miralay Mehmed Ali Bey gelmiş; Meclis Reisi Ahmed Rıza Bey'e:

— Buyurunuz efendim. Zatıâlinizle bütün mebusanı kiramı Yıldız Sarayı'na isale *(ulaştırmaya)* memurum, demişti.

Ayasofya Meydanı, has ahırdan gönderilen arabalarla dolmuştu. En önde iki müzeyyen araba bulunuyordu. Bunların birine reis Ahmed Rıza Bey, diğerine Birinci Reis vekili Talât Bey'le İkinci Reis vekili İzmir Mebusu Aristidi Paşa binmişlerdi. Diğer mebuslar da ikişer ikişer arabalara taksim olmuşlar ve İstanbul halkının hayretkâr nazarlarıyla takip olunarak Yıldız Sarayı'na gitmişlerdi.

Hamidiye Camisi'nin önünden saray kapısına kadar dizilen askerler, milletvekillerini selâmlamışlar, saray kapısının iç tarafında mabeyn erkânı ve teşrifat memurları, misafirleri karşılamışlardı. Mebuslar, doğruca Merasim Dairesi'ne götürülmüşlerdi. Bu dairenin bütün salonları açılmış, bir tanesine de seccadeler yayılarak namaz kılacak mebuslara tahsis olunmuştu. Mebuslar, dairenin alt katında birkaç dakika istirahate terkedilmişlerdi. Bu esnada, muhtelif mebus gurupları arasında kulaktan kulağa bir fısıltı dolaşıyor; Abdülhamid'e karşı yapılacak muamele-i ihtiramiye mevzubahis oluyordu. Mebuslardan birçokları, yalnız birer temenna etmekle iktifa eyleyeceklerini söylüyorlardı. Bazıları da:

— İşte, hepimiz buradayız, şu kapıları çeviriverseler de, hepimizin ellerini bağlayarak ikişer ikişer Beşiktaş Karakolu'na indirseler ve oradan da bir vapura bindirip meselâ, Trablusgarb'a veyahut Yemen'e gönderiverseler, diye daha hâlâ Abdülhamid'e emniyet ve itimat besleyemediklerini hissettiriyorlardı.

Bu sırada Teşrifat Nâzırı gelmiş:

— Buyrunuz, efendim, demiş ve misafirlerin önüne düşmüştü.

En önde Ahmed Rıza Bey, onun arkasında da Reis vekilleri Talât Bey ve Aristidi Paşa olduğu halde mebuslar yavaş yavaş merdivenden yukarı çıkıyorlardı. Merdiven başını geçip de ilk salona girdikleri zaman, Abdülhamid'i karşılarında görmüşlerdi. Abdülhamid, yakası ve kolları hafif sırmalı bir elbise giymiş, yarım ay şeklinde altın kabzalı bir kılıca dayanmış olduğu halde ayakta duruyor, misafirlerini geniş bir tebessümle karşılıyordu. Ahmed Rıza Bey'le, Reis vekilleri, yerle beraber üçer temenna ettikten sonra, sağ tarafa geçmişlerdi. Sıra Hüseyin Cahit Bey'e gelince; bu genç mebus büyük bir heyecana kapılmış, temenna etmeyi bir tarafa bırakarak öpmek için Abdülhamid'in ellerine sarılmıştı.

Salonun tavan ve duvarlarının tezyinatı, yemek masalarının göz kamaştıran takımları, taşra mebuslarının o derecede hayretini mucip olmuştu ki, hepsi de o dakikadaki vaziyetlerini unutmuşlar, bütün bunları temaşaya dalmışlardı. Mebuslar, yemek masalarına gelişigüzel dizildikten sonra ayakta durmuşlar, Abdülhamid'in yerine gelmesine muntazır olmuşlardı. Abdülhamid, diğer bir salondan dolaşarak gelmiş, büyük masanın en başındaki koltuğa oturmuştu. Sağında sırası ile Sadrazam Kâmil Paşa, Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, Meclis-i Mebusan İkinci Reis vekili Aristidi Paşa; solunda da sıra ile Ahmed Rıza, Talât ve mebus sıfatı ile bu ziyâfete iştirak eden Adliye Nazırı Manyasîzade Refik Bey bulunuyordu.

Abdülhamid'in oturmasını müteakip, diğer mebuslar da yerlerine oturmuşlardı. Birkaç saniye derin bir sükût hükümferma olmuştu. Sonra yavaş yavaş yan taraftaki salonlardan birinin kapıları açılmış, birdenbire hasıl olan büyük bir gürültü, mebuslardan birçoklarını yerinden sıçratmıştı. Mabeyn-i Hümayun orkestrası, "Marşı Hamidi"yi çalıyordu; seksen kişilik heyetin sazlarından taşan bu azametli ahenk, salonların camlarını sarsıyor, tavanlarındaki kıymetli avizelerin billurlarını çınlatıyordu. Derhal ayağa kalkan mebuslardan birçokları, başlarını önlerine eğmiş; bu emsalsiz marşın heybet ve tantana saçan nağmelerini dinliyorlar; birçokları da yaşadıkları şu efsanevî dakikaların zevk ve huzurundan daha çok müstefid

olabilmek için gözlerini tavanların ziynet ve haşmeti arasında gezdiriyorlardı.

Bu esnada Abdülhamid, biraz daha dik durabilmek için sol eliyle kılıcına, sağ eliyle de koltuğunun kenarına dayanıyor, misafirlerinin hâlet-i ruhiyesini anlayabilmek için nafiz gözleri, muhtelif şahsiyetler üzerinde dolaşıyordu. O sırada Abdülhamid'in dimağını bir şey kurcalıyordu. Bu misafirler arasında bulunması lâzım gelen birini arıyor bulamıyordu. Marş hitam bulup da herkes yerli yerine oturduğu zaman, eller, gayriihtiyarî, yemek listelerine uzanmıştı. Üzerleri, Osmanlı arması ile müzeyyen listelerin muhteviyatını teşkil eden yemekler, şunlardı:

Yumurtalı bilyon, peynirli börek, mayonezli levrek, sebzeli sığır filesi, soğuk dana ciğeri ezmesi, hindi etiyle karışık keklik kebabı, beyaz salçalı tavuklu pilâv, dört kardeş tatlısı, krema, dondurma, peynir, turfanda meyvalar.

Orkestra, Hamidiye Marşı'nı bitirdikten sonra, o zaman moda olan hürriyet havalarını çalıyor; Mebusan-ı kiramın, bu emsalsiz derecede müzeyyen salon ve sofrada taam etmekten mütevellid zevk ve sürûrunu arttırıyordu. Abdülhamid de gayet şen ve şatır görünüyor, bir taraftan sağındaki Kâmil Paşa'ya iltifatlarda bulunmakla beraber, mütemadiyen Ahmed Rıza ve Talât Beylere de beşuşâne *(güler yüzlü)* hitaplarda bulunuyordu. Bir aralık söz, yemeklerin pişirilme bahsine intikal etmişti. Ahmed Rıza Bey, Avrupa'da bulunduğu zaman bizzat yemek pişirmek mecburiyetinde kaldığından bahsederek bu hususta ihtisas kesbettiğini söyledi. Abdülhamid, Ahmed Rıza Bey'in aşçılığına epeyce güldükten sonra:

— İnşâallah, bundan böyle de; meclisimizde millete nâfi işler pişirirsiniz, dedi ve bu nüktesiyle de Ahmed Rıza Bey'in telmihine zarif bir cevap verdi.

Bu esnada Abdülhamid, tekrar mebuslar üzerinde göz gezdirdi:

— İsmail Kemal Bey'i göremiyorum. Acaba rahatsızlar mı, diye sordu.

Bu suâl o kadar ani olmuştu ki Ahmed Rıza Bey'le Talât Bey verecekleri cevapta tereddüt ediyorlardı. Mamafih, Talât Bey Ahmed Rıza Bey'den daha zeki davrandı. Abdülhamid'in bu suâldeki maksat ve endişesini derhal kavradı:

— Efendimiz! İki gündür kendileri meclise de uğramadılar. Galiba mahdumlarından biri fazlaca rahatsızmış, cevabını verdi.

Halbuki hakikat böyle değildi. Berat Mebusu İsmail Bey, Abdülhamid'in huzuruna çıkacak vaziyette değildi. Bu tarihten on dört sene evvel Abdülhamid'e müteaddit ıslahat lâyihâları veren ve bu suretle onun nazar-ı dikkatini celbeden İsmail Kemal Bey, nihayet kendisini Trablusgarb Valiliği'ne intihap ettirmiş ve hatta harcırahıyla bir hayli de ihsan almış, fakat vazifesi başına gitmeyerek -evvelce yazdığımız şekilde- Avrupa'ya kaçmıştı. İsmail Kemal Bey bununla da kalmamış. Orada Prens Sabahaddin Bey'le birleşerek ve Trablusgarb'tan istipdal edilecek Anadolu efradı ile İstanbul üzerine yürüyerek Abdülhamid'i hal etmek için bir plân tertip etmiş. Bu meselenin husûlü zımnında İngilizlerden bir hayli miktarda Sterling altını çekmiş. Sonra da, bu fikirden vazgeçerek Sanremo'da bir köşeye çekilerek yan gelmişti. Fakat garibi şurasıdır ki İsmail Kemal Bey; bu sebeplerden dolayı Abdülhamid'in huzuruna çıkamayacak bir mevkide olmakla beraber, vaziyetini mahirane setretmek *(gizlemek)* istemiş. Arkadaşlarına:

— Öyle müstebit bir herifin sofrasında yemek yemek istemem, diye büyük bir meşrutiyetperverlik göstermek istemişti.

Hâlbuki Avrupa'da bulunduğu müddet zarfında, Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümferma olan istibdat ile mücadeleden ziyade, Arnavutluk işleriyle meşgul olan İsmail Kemal Bey; Meşrutiyet'in ilânını müteakip -İtalyanlardan aldığı direktif mucibince- memleketi olan Avlonya'ya geldiği zaman, derhal Abdülhamid'e sadakat ve ubudiyetinden bahis bir telgraf çekmiş, bunun üzerine de Sadrazam Kâmil Paşa tarafından İstanbul'a dâvet edilmişti. Bu zat da, birçokları gibi, megalomaniye müptela idi. Cemiyetin en büyük hatalarından biri

de, bu zata lüzumundan fazla kıymet ve ehemmiyet vermesi olmuştu. Nitekim Cemiyetin yardımı ile meclise girer girmez ilk işi Cemiyetin muhalifleri olan mebuslarla birleşmek oldu. Daha ilk günden, Cemiyete ait mebuslarla istihza ediyor, onların her hareketine bir mana vermek istiyordu. İşte, bu ziyâfeti reddetmesinin başlıca sebeplerinden biri de bu oluyordu. Bilâhare, diğer mebusları Abdülhamid'e dalkavuklukla ittiham edecek ve kendisi bundan müstağni kaldığını ileri sürerek bir mümtaziyet iddia eyleyecekti.

Mamafih -her ne sebebe mebni olursa olsun- İsmail Kemal Bey'in bu mecliste bulunmamasına, Abdülhamid'den başka, hiç kimse ehemmiyet vermedi. Mükemmelen yenildi, içildi. Sıra dört kardeş tatlısına gelmişti. Mabeyin Başkâtibi Cevat Bey tarafından Abdülhamid namına şu mühim ve tarihî nutuk kıraat edildi:

"Mebusan efendiler!

Hak taalâ Hazretleri, adedini, saadet-i hâlini müzdâd eylesin (arttırsın), bilcümle Milleti Osmaniye'nin ve tebaa-i şahanemin vekilleriyle yani tekmil milletimle bu akşam taam ettiğimden dolayı hakikaten ve cidden memnun oldum. Bu geceki şu hâl, zannedersem Devleti Aliyemizin tarihinde ilk defa görülmüş bir vak'a-i müteyemminedir. Tebrik ederim. Allah, emsal-i kesiresinin tekerrürüyle cümlemizi müşerref eylesin. Bu Cemiyet-i mes'ude, Kanun-u Esasi'mizin, devletimize milletimize bahşettiği ve ileride bahşedeceği âsâr-ı feyyazanenin mebde ve delili olduğundan şayanı tebcildir.

Mebusan efendiler!

Şurası malûmunuz olsun ki saltanatın, devletin ve memleketin nigehbânı; evvelâ Allah. Sonra da Meclis-i Mebusan-ı millettir. Binaenaleyh vazifeniz hem mühim ve hem de mukaddestir. Say-ü gayretinizin, ve kasd-ü niyetinizin de bu ehemmiyet ve kudsiyetiyle mütenasip olması, kat'iyen matluptur. İşte, bu hukuk-u mukaddeseyi zâmin ve kâfil olan Kanun-u Esasi'miz ahkâmının muhafazasına nasb-i nefs ettiğimi ve bunun hilâfında bulunacak, her kim olursa olsun, onun en birinci hasmı ve en bi-

rinci düşmanı, halifeniz ve padişahınız sıfatıyla ben olacağımı temin ve teyid eylerim. Allah, devlet ve milletimizin, vatan-ı mukaddesimizin saadet ve selâmeti emrindeki say-ü gayretimize muin ve zahir olsun. Âmin."

Başkâtip Cevat Bey, bu nutk-u hümayunu okumaya başladığı zaman mebuslardan çoğu, basmakalıp sözler dinleyeceklerini zannetmişler ve hiç ehemmiyet vermemişlerdi. Fakat gayet açık ve basit bir lisanla, bilhassa resmi nutuklara benzemeyen bir samimiyet ve hayırhahlıkla sıralanmış kelimeler derhal nazar-ı dikkatlerini celbetmiş, hepsi de bu sözlere kulak kabartmaya başlamışlardı.

Bu nutku, bizzat Abdülhamid dikte etmiş ve yine kendi eliyle birçok yerlerini tashih eylemiş. Sözlerinde, müstebit bir hükümdarın meşrutiyetperverlere karşı beslemesi tabiî olan gizli bir kin ve infiale delâlet edecek kelimeler bulunmamasına çok ehemmiyet vermişti. Buna binaen bu nutuk devam ettikçe mebusların nazar-ı dikkati açılmış. Hitamında da Abdülhamid'in gösterdiği bu samimiyet ve hüsnüniyet; büyük bir meserretle candan ve yürekten alkışlanmıştı. O derece alkışlanmıştı ki: nihayet, Abdülhamid ayağa kalkmış; gözleri sulanarak:

— Ömrümde bu kadar mes'ud olduğum bir dakikayı hiç hatırlamıyorum, diye bağırmıştı.

Hatta Abdülhamid, millet vekillerine karşı daha büyük bir cemîle göstermiş, mebusan namına Ahmed Rıza Bey tarafından verilen cevabı ayakta dinlemiş; bütün mebuslar da, hükümdarın hareketine imtisal eylemişti.

Bütün bu hâller, Abdülhamid hakkında beslenen fikirleri o kadar değiştirmişti ki: Mebuslar bir anda Hünkârın etrafını almışlar, alkışlar arasında:

— Efendimiz! Müsaade buyurunuz da, mübârek ellerinizi öpelim, diye haykırmaya başlamışlardı.

Bu esnada Abdülhamid, heyecan içinde kalmıştı. Bütün hayatında, en emektar, en samimi bendegânına bile eli temas etmeyen en candan adamlarını bile vücuduna takarrüp ettirmeyen *(yaklaştırmayan)* bu hükümdar, şimdi tamamen mebuslarla omuz omuza, kucak kucağa muhat bulunuyor:

— Yaşasın hür milletin, hür padişahı.

Avazelerine, sesi titriyerek:

— Siz de yaşayın. Siz de var olun.

Sözleri ile mukabele etmeye çalışıyordu.

Salon kapılarında, duvar kenarlarında duran saray erkânı ve Abdülhamid'in sadık bendegânı, şaşırmış kalmışlardı. Abdülhamid'in, kendisine bu derece yabancı olan şahsiyetlere birdenbire bu kadar fazla emniyet ve itimat göstermesine, hayret ediyorlar; âdeta gözlerine inanamıyorlardı.

Abdülhamid, mebuslardan o derece samimiyetle ayrılmıştı ki, biraz sonra Başkâtip Cevat Bey tekrar mebusların bulunduğu salona gelmiş:

— Muhterem Mebus beyefendiler hazeratı! Efendimiz; *"Millet, her ne zaman isterse, uğrunda canımı feda etmeye hazırım"* buyuruyorlar, irâdesini de tebliğ etmişti.

Otuzüç sene, mütemadiyen zulmünden ve seyyiâtından bahsedilen hükümdara karşı kalplerinde az çok bir infial ve iğbirarla Yıldız Sarayı'na giren mebuslar; o hükümdarda gördükleri samimiyet ve Meşrutiyet'e karşı muhabbet âsârından mütevellid büyük bir meserret ve memnuniyetle avdet ederlerken artık istikbâle karşı emin bir nazarla bakıyorlar, Meşrutiyet'in hiçbir kuvvetle sarsılmayacağına dair büyük bir emniyet besliyorlardı.

İki gün sonra, Kurban Bayramı idi. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'nın otuz senelik muayede teşrifat ve an'anatını bozdurmuş yeni bir usûl koydurmuştu. Bayram günü sabahı, mebusların hepsini Yıldız Sarayı'na dâvet ediyordu. O gün, mebuslar erkenden Nuruosmaniye Kulübünde[11] toplanmışlar; Müslüman mebuslar, Nuruosmaniye Camisi'nde namazlarını kılmışlar ve sonra hep birden Yıldız Sarayı'nın yolunu tutmuşlardı. Sarayın Merasim Dairesi'nde mebuslar için mükemmel bir büfe hazırlanmıştı. Burada nevaleçin olan Mebusan-ı kiram, bir müddet

11- İstanbul merkezine sonraları bu isim verilmişti. Z. Ş.

de istirahat ve aram ettikten sonra, huzura girilmiş ve mebusanın en önünde bulunan Ahmed Rıza Bey'e, Abdülhamid tarafından aynen şu sözler söylenmişti:

— Şimdiye kadar muayede resminde yalnız vükelâ ve ricali devlet *(devlet ileri gelenleri)* bulunurdu. Bu defa millet vekilleriyle dahi bayramlaştığımdan dolayı fevkalâde mesrur *(sevinçli)* ve bahtiyarım. Mebusanın cümlesine, ayrı ayrı bu sözlerimi iblâğ ediniz.

İstikbaldeki hâdisata tesiri olduğu için gerek iki gün evvelki ziyâfette ve gerek bu muayede resminde Abdülhamid tarafından söylenen sözler, acaba ne derece samimi idi? Ve Abdülhamid, -kendisinden hiç ümit edilmediği halde- acaba hakikaten bu derecede meşrutiyetperver oluvermiş miydi? Bu suâlin cevabını yine hâdisata terkederek yalnız şunu söyleyeceğiz ki, artık Cemiyetin Abdülhamid'e karşı beslediği müstereddit fikir silinmiş, onun tam manasıyla meşrutiyete sadık bir hükümdar olduğuna dair Cemiyet erkânına iyi bir kanaat gelmişti. Hatta Abdülhamid'le bu temaslardan sonra bir gün Merkez-i Umumî'de yapılan bir içtimada, Ahmed Rıza Bey aynen şu sözleri söylemişti:

— Bizi, bugünkü perişanlıktan kurtaracak ve istikbalde de bizi en emin yolda yürütecek bir kuvvet varsa, o da Sultan Hamid'in tecrübesidir.

İhtimal ki Ahmed Rıza Bey bu sözleriyle; Cemiyet erkânını teşkil eden zevatın, koca Osmanlı İmparatorluğu'nu idâre edebilecek bir kabiliyet ve hazırlığa mâlik olmadıklarını açıktan açığa itiraf etmek istemişti. Zaten Doktor Nâzım, Rahmi, Cemal, Enver Beyler gibi müfrid zevat müstesna olmak üzere diğer makul ve mutedil zevat da bunu bilmekte ve bir müddet daha eski adamların idâresine arz-ı iftikar *(tevazu)* etmektelerdi. Eğer bu nokta üzerinde bir an tevakkuf edilecek olursa, yapılan inkılâp hiçe iniyor; İki devir arasındaki fark, sadece bir

isim değiştirmekten ibâret görünüyordu.12

Abdülhamid, üç beş sözle Mebusların kalbini teshir edivermişti. Esasen bu hâl, Abdülhamid'in yegâne sihri ve sanatı idi. Otuzüç senelik saltanat hayatında insanları daima kalbinden avlamaya alışmış olan bu tecrübeli hükümdar; en büyük aleyhtarlarını bile kendi tarafına temayüle mecbur etmiş; bu suretle kendi hayat ve saltanatının bir müddet daha endişesizce beka ve devamını temin eylemişti.

12- Hüseyin Cahit Bey itiraz ediyor, dün (21 Eylül 1933 tarihinden bahsediliyor yayın evi notu) Hüseyin Cahit Bey'den bir mektup aldık. İttihat ve Terakki tefrikasında Abdülhamid'in verdiği ziyâfeti anlatırken Sultanın elini öptüğünü yazmıştık. Hüseyin Cahit Bey bu noktaya müteessir olmuş, diyor ki:

"Efendim;

Gazetenizin dünkü İttihat ve Terakki tefrikasında Abdülhamid'in sarayda mebuslara verdiği ziyâfetten bahsedilirken benim Abdülhamid'in elini öpmüş olduğum yazılıyor. Bu kat'iyen yanlıştır. O ziyâfetin tafsilâtı ertesi günkü gazetelerde uzun uzadıya vardır. Onlara bakarsanız görürsünüz ki Abdülhamid'in elini öpen yegâne mebus Suriyeli ve galiba Havran mebusu idi. İsmi de hatırımda iyi kalmış ise Sadeddin'dir.

Muayede resminde saçak öpülmesini insanlık haysiyetiyle telif kabul etmez görerek buna karşı matbuatta ilk isyan sesini çıkaran benim, keyfiyeti aynı sütunda tekzip etmenizi rica ederim efendim.

Hüseyin Cahit"

Biz bu dakikada Hüseyin Cahit Bey'in bu mektubu üzerinde durmuyoruz, bahse ileride avdet edeceğiz.

YILDIZ'DAKİ ARAP VE ARNAVUT TABURLARI DAĞITILIYOR

1324 senesi Kânunuevvelinin 31'inci (13 Ocak 1909) Çarşamba günü Sadrazam Kâmil Paşa resmen Meclis-i Mebusan'a gelmiş. Sadareti deruhte ettiği *(üstlendiği)* günden bugüne kadar Devletin umur-u dahiliye ve hariciyesi hakkında yapılan işlere dair hesap vermişti.

Bu izahatı kâfi gören meclis azaları tarafından Kâmil Paşa şiddetle alkışlanmış ve tam bir ittifak ve itimat kararı almıştı. Fakat meselenin garibi şurasıdır ki; son günlerde Kâmil Paşa hakkında şedit ve tenkitkâr yazılar yazan eller de, bu zatı alkışlamıştır. Bu da gösteriyor ki Meclis-i Mebusan, açılır açılmaz, tesir ve nüfuz altında işe başlamıştır. Cemiyet hesabına bir ricatten başka bir şey olmayan bu hâdise; bütün memlekette Kâmil Paşa'nın perestişini arttırmış. Kâmil Paşa taraftarı olan muhaliflere de hak kazandırmıştı.

Fakat şu anda bütün bu alkışlara ve takdirlere bıyık altından gülen bir kimse varsa; o da bizzat Kâmil Paşa idi. Kâmil Paşa çok iyi takdir etmişti ki, Cemiyetle el ele vererek yürümek, mümkün değildi ve bugün kendisine verilen itimat kararı da, muvakkat bir itilâftan ibâretti. Çünkü Kâmil Paşa'nın şahsî programı başlıca şu üç kısa madde üzerinde toplanıyordu:

1- Mazinin yolsuzluklarını ıslah etmek.

2- Cemiyet erkânının tagallüplerine *(zorbalıklarına)* mümanaat eylemek *(engel olmak)*.

3- Ordunun, siyâsetle alâkasını kesmek.

Kâmil Paşa, son iki madde üzerinde durdukça, Cemiyet ile uzlaşmasına imkân ve ihtimal yoktu. Hâlbuki Kâmil Paşa, memleketin selâmetini bilhassa bu iki maddede mündemiç buluyor ve bunların behemehâl tatbiki için bütün kuvvetiyle inat ediyordu.

Merkez-i Umumî, Abdülhamid'in son iltifatlarından sonra, bir müddet daha Kâmil Paşa'ya mümaşaata *(hoş geçinmeye)* karar vermişti. Bundan maksad da -Kâmil Paşa'ya kati bir darbe vuracak fırsat zuhur edinceye kadar -ona mütemayil olan Abdülhamid'i gücendirmemekti. Hele Ahmed Rıza Bey, artık enikonu Abdülhamid'e tevcih etmişti. Padişahı müteessir edecek her hareketten tevakki gösterilmesini *(sakınılmasını)* tavsiye etmekte idi.

Bu esnada mühim bir hâdise olmuştu ve bu da Abdülhamid'e karşı Merkez-i Umumî'nin nokta-i nazarını ortaya koymuştu. Hâdise şundan ibâretti:

Yıldız'da bulunan Arap ve Arnavut taburlarından şüpheleniliyor; fakat Abdülhamid'e fenâ bir fikir verilmemek için bunlara şimdilik ilişilmeyerek, bazı tedbirler ittihazı ile iktifa ediliyordu. Taşkışla Vakası'nı müteakip, Üçüncü Avcı Taburu Kumandanı Binbaşı Remzi Bey, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın garip bir düşüncesiyle derhal Siroz'da bulunan 34'üncü Alay Kumandanlığı'na tayin edilmişti. Rıza Paşa'nın bu hareketi Taşkışla hâdisesinde Üçüncü Avcu Taburu'nun aldığı vaziyeti hazmedemediğine delâlet etmekte idi. Fakat Merkez-i Umumî bunu haber alır almaz derhal Cemal Bey'i Ali Rıza Paşa'ya koşturmuş, bu emri geri aldırarak Remzi Bey'i Yıldız'da bulunan İkinci Fırka Erkân-ı Harbiye riyâsetine tayin ettirmişti. Yıldız'da vazifeye başlayan Remzi Bey, muhitini tetkik ederken, Arap ve Arnavut taburları üzerinde tevakkuf etti. Bunlar hakkında kolordu tarafından düşünülen ve fakat henüz tatbik edilmeyen tedbirlerin ittihazına girişti.

Kolordu, Arap ve Arnavut taburlarının beher bölüğüne yirmişer Türk neferi vermek ve bu suretle bu taburları muhtelit bir hâle getirerek Arap ve Arnavut damgalarını silmek bununla da senelerdenberi bu iki taburun haiz olduğu imtiyazı refeylemek istiyordu. Fakat bu iki tabur, kendilerine misafir edilmek istenilen Türk neferlerini kabul etmek şöyle dursun, giden efrada hakaret etmişler, kolordunun emrine itaatsizlik göstermişlerdi. Remzi Bey, bu meselenin sekinet ve mülâyemetle halli için doğruca Şeref Sokağı'na gitti. *Şura-yı Ümmet* gazetesi idârehanesinin üstündeki, zahiri Merkez-i Umumî'ye müracaat etti. O esnada orada bulunan Ahmed Rıza, Enver, Hafız Hakkı Beylere meseleyi anlattıktan sonra, Ahmed Rıza Bey'in Abdülhamid'e gitmesini, bu vasıta ile Arap ve Arnavut taburlarına nasihat verilmesi için ricada bulundu. Remzi Bey'in mütalaası doğru olmakla beraber, bir türlü kabul olunamıyor, Abdülhamid'i gücendirmek korkusu ile uzun uzadıya münakaşa olunuyordu. Lâkin vakit geçiyor; askerliğin icap ettirdiği mutlak itaatin, bu taburlarda da temini zaruret kesbediyordu. Arap ve Arnavut taburları, Türk neferlerini kışlalarından kovmuş olmaktan mütevellid bir gurur ile şımarıklıklarını artırmışlar ve tahammül edilmez bir hâl almışlardı. Askerlik namına bunlar tedip edilmezse *(cezalandırılmazsa)*, mühim ve kanlı bir hâdise çıkacağı muhakkaktı.

Buna binaen Fırka Kumandanı Cevat Paşa, Erkânıharbiye Reisi Remzi Bey'i Kolordu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'ya göndermiş, kumandanın bu hususiaki rey ve emrini almaya memur etmişti. Moda'da, Mahmud Muhtar Paşa'nın konağında cereyan eden müzakerede, Arap ve Arnavut taburlarının tedibine karar verildi. Fakat bu defa bu tedip işine, avcı taburları karıştırılmayacak; zabitanının ekserisi genç, mektepli ve Cemiyete mensup olan Birinci Fırka'nın Plevne Taburu ile diğer bir iki tabur bu işi başaracaktı. Bu taburlara derhal emir verildi. Fakat Mahmud Muhtar Paşa, taburların hazırlanıp da Yıldız'a hareketinden evvel Yıldız'a geldi. Refakatine Fırka Kumandanı Cevat Paşa'yı, alay kumandanlarından Miralay Şevki, Miralay Naci, Erkânı Harbiye Reisi Remzi Beylerle yaverleri-

ni ve maiyet zabitlerini alarak takriben on kişiden mürekkep bir heyetle, -Arap ve Arnavut taburları kışlalarının karşısında bulunan- Türk taburlarının koğuşlarına girdi. Bu esnada, Türk taburları, talime gitmişlerdi.

Arap ve Arnavut taburları efrad ve zabitanı bu heyetin geldiğini görür görmez, kendi aleyhlerinde bir hareket vukua geleceğini anlamışlar ve Arap taburları: "Silâh başına!" Borusu çaldırarak kışlalarından dışarı fırlamışlar. Heyetin bulunduğu kışla karşısında silâh çatmışlardı. Vaziyet o anda saraya aksetmişti. sarayın harem ağaları, öteden beri Arap taburlarını benimsemişlerdi. Arnavut tüfekçilerin çoğu da, Arnavut taburları efradının yabancıları değildi.

Buna binaen gerek haremağaları ve gerek tüfekçiler, saraya gidip geliyorlar ve silâh çatılarının etrafında dolaşarak isyana hazırlanan efrad ile telâşlı telâşlı konuşuyorlardı. Bu hareket, orada bulunan heyeti şüphelendirdi. sarayla bu taburların arasındaki irtibatı kesmek için Merkez Kumandanı Kaymakam Şükrü Bey'e emir verildi. Demir kapılar kapattırıldı. Arap efradı teskin etmek maksadı ile de nasihat verilmeye başlanıldı.

Orada Arnavut taburları efradı da henüz müteredditbulunuyor; gayri muntazam bir halde, kışlalarının kapıları önünde duruyorlardı

Çünkü bunların aralarında, Cemiyete mensup olan ve bütün Arnavutlar arasında nüfuz sahibi bulunan Miralay Şahap ve Yüzbaşı Recep Beyler gibi Arnavut ümera ve zabitler, kendilerine mensup efradı zapt etmeye, vaziyetteki vahametin önüne geçmeye çalışıyorlardı.

Merkez Kumandanı Şükrü Bey'in Arap efradına verdiği nasihat kâr etmiyor; bilakis şımardıkça şımaran efradın, heyete karşı hücum vaziyetine geçerek büyük bir faciaya sebebiyet verecekleri hissediliyordu. Askerliğin şerefine vurulan bu darbeden pek acı bir teessür duyan kumandanlarla ümera ve zabitanın çehreleri o anda bembeyaz kesilmişti.

İşte, tam o sırada Yıldız'ın cenup sırtlarından küçük bir yürüyüş kolu göründü. Bu, Üçüncü Avcı Taburu'nun bir bölüğü

idi. Artık, her ne bahasına olursa olsun şu anda asilere bir tedip dersi vermeyi bir anda kararlaştıran kumandanlar, bu bölükten istifade etmek istediler. Daha beş on gün evvel bu bölüğün mensup olduğu tabura kumanda eden Remzi Bey'i bölüğe gönderdiler.

Remzi Bey, bölüğe koştu. Nereye gittiklerini sordu. Ortaköy Deresi'ne endaht *(atış)* talimine gittiklerini söylediler ve yanlarında kâfi derecede cephane olduğunu da ilâve ettiler. Remzi Bey bölüğün başına geçti. Kendilerinden beklenen hizmeti söyledi. Efradı derhal ava çıkardı. Yere yatırdı. Sıçrata sıçrata Arap taburlarının karşısına dayadı. Kumandanlar, Erkânıharp Yüzbaşısı Şamlı Abdülhamid Bey'i Arap efrada yolladılar. Eğer beş dakika zarfında silâhlarını teslim etmeyecek olurlarsa, ateşe tutulacaklarına dair son bir tebliğde bulundular. Arap efrad, yüz metre uzakta, kendilerine çevrilen mavzer namlularını görür görmez vaziyetin artık şaka ve şımarıklık götürmeyeceğini anladılar. Teslim olmak mecburiyeti karşısında kaldılar.

Araplardan Oluşan Sarıklı Zuhaf Alayı

Silâhları ellerinden alınarak hepsi de Taşkışla'ya sevk olundular. Vaziyeti müsait gören kumandanlar, bu fırsatı kaçırmadılar. Ertesi sabah Dördüncü Avcı Taburu ile Arnavutların kışlalarını da kuşattılar. Şahap ve Recep Beylerin de yardımlarıyla Arnavutların da silâhlarını topladılar onları da memleketlerine sevk edilmek üzere Taşkışla'ya yolladılar.

Bu hâdise saray üzerinde mühim bir tesir husûle getirmişti. Bir gün olup da Abdülhamid'in kısa bir irâde ile yine Meşrutiyeti ilga edivereceğini daha hâlâ ümit eden ve bu suretle de sarsılan mevkilerini elde etmeyi bekleyenler; bu vaziyeti bir türlü hazmedemediler:

— Cemiyet, Selânik'ten getirttiği askerlere evvelâ Taşkışla'da birçok masum arkadaşlarının kanını döktürdü. Şimdi de yine o askerlerle, nefs-i şahaneye mahsus olan taburların silâhlarını toplattı, böyle böyle Zat-ı şahaneye sadık olan İkinci Fırka'nın efradını ortadan kaldıracaklar; bu suretle müdafaadan mahrum olan Hünkârı hal'ederek Reşad Efendi'yi tahta çıkaracaklar, diye propagandaya başladılar.

Abdülhamid, esasen avcı taburlarının vaziyetinden şüpheliydi. Bu şüpheyi uyandıran da şu hâdise idi; yukarıda yazdığımız Arap, Arnavut taburları meselesinin zuhurundan bir müddet evvel, Abdülhamid avcı taburlarını görmek istemiş, bir Cuma günü selâmlığa gelmelerini irâde etmişti.

Selâmlık resminde bütün taburların yerleri muayyen olduğu için avcılara yer bulunamamış, nihayet, Arnavut taburunun altında mevki almaları kararlaştırılmıştı. Üçüncü Avcı Taburu Yıldız'a gelmiş, kendilerine gösterilen yere yerleştirilmişti. Fakat biraz sonra, Arnavut taburu da selâmlık mahalline gelmiş, muayyen olan yerlerinin kısmen avcılar tarafından işgal edildiğini görünce hiddetlenmişlerdi. Fesli Zuhaf yani Arnavut Alayı Kumandanı Miralay Müslim Bey, avcı zabitlerini çağırtmış, bir hayli münakaşadan sonra, her iki taburun da teksif ettirilmesi *(sıkıştırılması)* şeklinde uzlaşılmıştı. Fakat Arnavut efradı buna rağmen avcıları tazyike başlamışlar; dar bir yere sıkıştırmışlardı. Vaziyet, Üçüncü Avcı Taburu zabitanının gururuna dokunmuş. Derhal tabura:

— Silâh doldur! Süngü tak!

Emri verilmekle beraber, Miralay Müslim Bey'e de:

— Eğer taburunuzun efradı bir karış daha avcıları tazyik ederlerse, derhal ateş açacağız ve süngüye davranacağız, denilmişti.

Tam bu esnada da Abdülhamid saray kapısından görünmekle: "Selâm dur!" Borusu çalmış, Avcılar, süngülü tüfeklerle selâm durmaya mecbur olmuşlardı.

Abdülhamid, bilhassa görmek için celp ettiği avcıları, selâmlık resminde görülmesi mutad olmayan bir şekilde görünce fenâ halde ürkmüş, bunun esbabını sorup öğrendikten sonra selâmlık mahallinde vuruşmaya kadar kalkışan bu taburun gösterdiği bu cüretkârlıktan büyük bir endişe duymuştu.

Arnavutlardan Oluşan Fesli Zuhaf Alayı

Şimdi, bu taburlara mensup bir tek bölüğün, kendi en güzide iki alayının silâhlarını toplamaya muvaffak olduğunu görünce Abdülhamid'in telâşı artmış; hele bu mesele etrafında çıkan dedikodulardan büsbütün evhamlanmış, Sadrazam Kâmil Paşa'yı saraya getirtmiş, sarayının duvarları dibinde cereyan eden hâdiseden şikâyet etmişti.

O esnada, avcı taburlarından şikâyet eden yalnız Abdülhamid değildi. Bütün ümera zabitan ile şehir halkından birçok kimselerle bilhassa meyhanecilerle umumhaneciler de şikâyetçi idi. Üçüncü Ordu'nun bu güzide askerleri İstanbul'a geldikten sonra yavaş yavaş şımarmışlar, tahammülfersa bir hâl almışlardı. Bilhassa Dördüncü Avcı Taburunun efradı, kendi zabitlerinden maada, hiçbir zabit ve âmire selâm vermeye lüzum görmüyor; izinli günlerinde devam ettikleri meyhane ve umumhanelerde birçok hadise ve arbedelere sebebiyet veriyorlardı. Askerî inzibat memurlarının kanun namına verdikleri emirlere itaat şöyle dursun; zabitlerin bile müdahale ve nasihatlerini dinlemiyorlar; kendi zabitlerinden başka hiçbir kuvvete itaat etmiyorlardı. Kâmil paşa, ertesi günü Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'yı Babıâli'ye dâvet etti. Bu mesele hakkında müzakereye girişti. Nihayet Avcı Taburlarının İstanbul'dan çıkarılmasına ve yine Üçüncü Ordu mıntıkasına avdetlerine karar verildi.

Cemiyet, bu karara muttali olur olmaz, derhal Kâmil Paşa'ya haber gönderildi. Bu mesele ile meşgul olmaması tavsiye edildi. Fakat bu karar, avcı zabitleri tarafından haber alınmış ve Kâmil Paşa'ya karşı bu zabitanda bir nefret uyanmıştı. Bu defa telâş nöbeti, Cemiyetçilere gelmişti. Şimdi de bütün Cemiyet mahfilinde:

"Kâmil Paşa, Abdülhamid ve muhaliflerle gizlice ittifak etti. Avcı taburlarını İstanbul'dan çıkaracak; Cemiyet azalarını bir anda bastıracak; Meşrutiyeti ortadan kaldıracak." şeklinde propaganda işliyor, Kâmil Paşa ile Cemiyet arasındaki münâsebet, gerildikçe geriliyordu. Yine bu esnada, Cemiyetin pek çok ehemmiyet verdiği bir mesele daha zuhur etmiş; Ce-

miyetin nazarından, Kâmil Paşa'nın büsbütün sükûtuna sebebiyet vermişti. Mesele şundan ibâretti:

Ahrar Fırkası, İstiklâl-i Osmanî sene-i devriyesi münâsebetiyle bir ziyâfet vermiş, ricali Hükûmeti de dâvet eylemişti. Kâmil Paşa bu ziyâfete iştirakte bir beis görmemişti. Fakat bunu haber alan Cemiyet erkânı, muhalif bir fırkanın ziyâfetine iştirak ettiğinden dolayı Kâmil Paşa'yı bir türlü mazur görememişler; Paşayı artık sadaret mevkiinden devirmeye kat'iyen karar vermişlerdi.

Garibi şurasıdır ki, hadise hadiseyi takip ediyor ve bütün bunlar, Kâmil Paşa'yı korkunç bir uçuruma doğru sürüklüyordu... Osmanlı Hükûmetinin geçirdiği şu buhran ve anarşi devrinden istifade etmek isteyen Bulgarlar geniş mikyasta tedarikatı harbiyede bulunuyorlar; açıktan açığa harbe hazırlanıyorlardı.

Kâmil Paşa, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ile sık sık temas ediyor; bu zatı bir an evvel ordunun nevakısını ikmale teşvik eyliyorlardı. Fakat bu nevakısı ikmal etmek için her şeyden evvel para lâzımdı. Hâlbuki hazinede para bulmak şöyle dursun daha devletin bütçesi bile yapılmamıştı. Maliye Nazırı Ziya Paşa, bütün maliye erkân ve kâtiplerini gece gündüz çalıştırdığı halde, senelerden beri nezaretlerin biriken hesaplarını tasfiye etmek ve bunların muvazenelerini temin eylemek mümkün olmuyor. Meşrutiyet'in ilânı üzerine baş gösteren ihtiyaçlar, bütçenin açığını bir kat daha genişletiyordu.

Her nazır, temin edeceği muvaffakiyeti bol paradan bekliyor; bilhassa Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, pek çok paraya lüzum gösteriyordu. Ali Rıza Paşa, Cemiyetin iltizamı ile Harbiye Nezareti'ne getirilmişti. Buna binaen Cemiyete ve bilhassa orduya hoş görünmek istiyor, teklif ettiği Harbiye bütçesini pek fazla bulan Maliye Nazırı Ziya Paşa'ya karşı:

— Dört günlük Bulgar ordusu zabitanı bu kadar maaş aldıkları halde, bizim zabitanımız, onların yarısı kadar bile para alamıyor. Bu hâl, devletin şanına yakışır mı, diye çürük bir mantık ileri sürüyordu.

Ziya Paşa, ortada çırpınıyor:

— Evet, amma. Onlar bütçelerini tanzim etmişler. Varidatlarını arttırmışlar, paraları var, veriyorlar. Biz nereden vereceğiz. Rica ederim, paşalar. Yorganımıza göre ayağımızı uzatalım, diye yalvarıyordu.

Mecliste bu münakaşalar olurken, Hüseyin Hilmi Paşa, Manyasîzade Refik, Hakkı, Ekrem Beyler gibi nazırlar, Cemiyetin arzu ve menfaatlerini ihlâl etmekten çekinerek ses çıkaramıyorlar, netice itibarı ile, Kâmil Paşa'nın mevkiindeki sarsıntıya kudretli birer zahir olamıyorlardı.

Yine bu Harbiye bütçesi yüzünden bir gün Ali Rıza Paşa ile Maliye Nazırı Ziya Paşa arasında mecliste şiddetli bir mücadele zuhur etmiş; Sadrazam Kâmil Paşa'nın tavassutu ile iki tarafın asabı da teskin edilmişti. Fakat o gün, Ali Rıza Paşa, meclise karşı son sözünü söylemiş:

— Paşalar hazeratı! Kendimizi aldatmayalım. Şayet bir harp vuku bulursa, ordumuz yerinden kımıldanamaz, demişti.

Ve o gece de -bermutad - konağına gelen Cemiyet murahhaslarına, mecliste cereyan eden vakayı anlattıktan sonra:

— Artık, ben Harbiye Nazırlığı yapamam. Yarın istifa edeceğim, diye son sözünü söylemişti.

Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa

FİTZ MAURİCE

Bu esnada İstanbul şehri, bir çok entrikaların merkezi olmuştu. Cemiyetten istediklerini koparamayan sabık sefir Şerif Paşa, bir taraftan Pangaltı Kulübü'nde Cemiyetin sadık bir ferdi gibi Cemiyet hesabına çalışıyor gibi görünürken; diğer taraftan da muhaliflerle temasını sıklaştırıyor, bunların efkâr ve hissiyatını bir noktaya toplamaya çalışıyordu. Kâmil Paşa'nın Cemiyet tarafından gizli ve aşikâre olarak gördüğü acı muameleler, ona yeni bir arkadaş daha kazandırmıştı. O da Kâmil Paşa'nın mahdumu Amiral Said Paşa idi. Omuzlarındaki parlak apoletleri, babalarının mevkileri sayesinde kazanan bu iki genç asilzade, aynı yolun yolcusu olduklarını anladıkları günden beri anlaşmışlar, sönen ikballerini parlatmak için yapılacak işi, bir anda kararlaştırmışlardı.

Yapılacak iş, gayet basitti: Cemiyetin vücudunu ortadan kaldırmak. Fakat bu nasıl yapılacaktı? Aylardan beri cereyan eden ahvalden sabit olmuştu ki: Cemiyete karşı cepheden yapılan hücumlar, hiç bir muvaffakiyet temin etmiyordu. Hatta bu ufak tefek taarruzlar, Cemiyeti teyakkuz ve intibaha sevk ediyor; müdafaa kudret ve kabiliyetini arttırıyordu. Şu halde muvaffakiyeti başka sahada aramak, lâzım geliyordu.

Bu esnada Fitz Maurice İstanbul'da pek mühim bir rol oynuyordu. Bu zat, Babıâli koridorlarından, gazete idârehanelerine kadar bütün havadis membalarına girip çıkıyor. Resmi vazife-

sinin kendisine bahşettiği salâhiyetin hudutlarını aşarak her sırra vakıf olmaya çalışıyor ve bilhassa, Cemiyetin muhaliflerriyle sıkı temaslarda bulunuyordu.

1324 (1908) senesi Teşrinievvel bidayetlerinde bir gece sessiz sedasız Şerif Paşa'nın konağına giden bu zat, uzunca süren bir mülâkattan büyük bir memnuniyetle avdet etmişti. Bu mülâkatı müteakip de Şerif Paşa'ya bir bankacılık fikri gelmişti, İstanbul'da bir millî banka tesis etmek sevdasına düşen Şerif Paşa, programlar, projeler yaptırmış ve bunları çantasına doldurarak doğruca Londra'ya gitmiş, evvelce İngiltere Hükûmetinin İstanbul Maslahatgüzarı ve -sonraları İngiltere Hariciye Müsteşarı ve Hindistan Vali-i Umumisi - olan Lord Harding'i ziyâret etmişti. Lord Harding, Şerif Paşa'nın karşısına Sir Ernest Cassel isminde büyük bir sermayedar çıkarmış ve artık bu zat ile bankanın tesisi müzakeratı başlamıştı. Cassel, meseleyi bir müddet tehire taraftar görünüyordu. Bununla beraber bir program yapılmış, Şerif Paşa İstanbul'a avdet etmişti.

Amiral Said Paşa

Şerif Paşa, derhal Sadrazam Kâmil Paşa'ya gitmiş, "Bu müessese-i milliyenin teşkil edilmesi, mübahatı *(iftihara)* mucip" olacağına dair Ernest Cassel'e bir telgraf çektirmişti. Bu telgrafın çekilmesinden bir hafta sonra, Cassel İstanbul'a geldi. Şerif Paşa tarafından vükelâya takdim edildi ve Serkl Doryan'da da şerefine bir ziyâfet verildi. Şerif Paşa, mahirane hareket ediyor, rüzgâr gelmesi muhtemel olan delikleri tıkamayı ihmal etmiyordu. Bu cümleden olarak Cemiyetin müstakbel Maliye Nazırlığı'na hazırlanan Cavit Bey'e de bir mektup gönderdi. Bankanın müessisleri meyanında bulunmasını rica etti.

Cavit Bey, bu teklifi, derhal kabul etmekle kalmadı. Hatta Şerif Paşa'ya bir de teşekkürname yazdı.

Ernest Cassel İstanbul'da bulunduğu müddet zarfında en sıkı temas ettiği bir zat varsa, o da Fitz Maurice'di. İki hemşerinin bu temasları da pek tabii görülmekte idi. Artık herkes bankanın açılmasına intizar ederken, Şerif Paşa birdenbire ortadan kayboldu. Ailevi bazı mesâilin tesviyesi zımnında Mısır'a gittiği söyleniyordu. Fakat garibi şudur ki: Münhasıran banka meselesi için İstanbul'a dâvet olunan Ernest Cassel de bu seyahatte Şerif Paşa'ya refakat ediyordu. Bu seyahatin içyüzüne gelince: bunu da, Fitz Maurice'den başka kimse bilmiyordu.

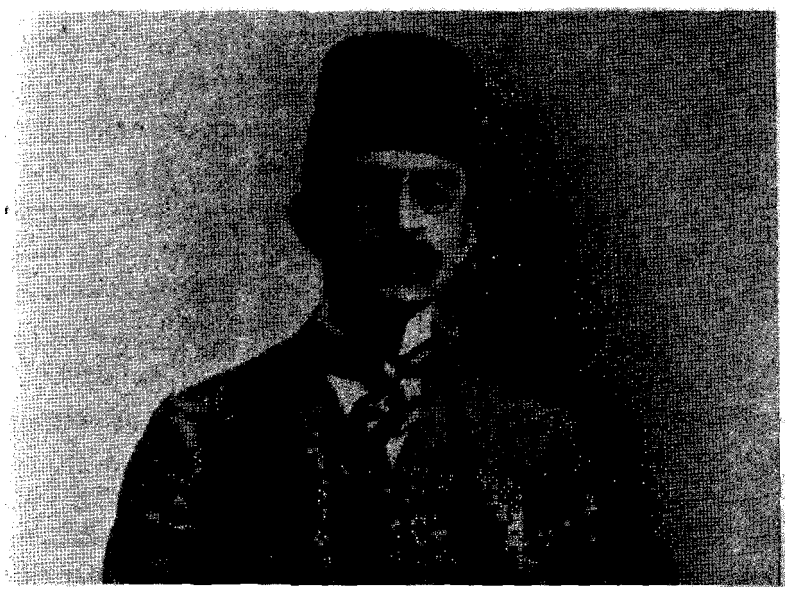

Maliye Nazırı Cavit Bey

Şerif Paşa bu seyahatte devam ededursun, İstanbul'da Meclis açılmış. Fitz Maurice meclise devama başlamıştı. Bu zat her gün sefirlere mahsus locada görünüyor; ekseriya da koridorlara inerek mebuslarla görüşüyordu. Fakat görüştüğü mebuslar, mahdut ve muayyendi. Bunlar da müslim ve gayrimüslim unsurlara mensup olan mebuslardan yeni yeni muhalefete geçmeye başlayanlardan ibâretti.

Yine bu sırada, muhalif gazetelerin bütçeleri birdenbire genişleyivermiş; muhalif matbuat kadrosuna *Serbestî* ve *Volkan* isminde iki gazetenin ismi kaydedilmişti. Bunlardan bilhassa *Serbestî* gazetesi idârehanesinde Şerif Paşa'nın adamlarına sık sık tesadüf ediliyor, bu gazetenin sahip ve muharriri olan Mevlânzade Rıfat Bey, gerek meclis koridorlarında ve gerek Babıâli salonlarında Fitz Maurice'e tesadüf ettikçe yerlere kadar eğiliyor; şaşılacak derecede büyük bir hürmet gösteriyordu.

Gerek Cemiyet ve gerek Hükûmet, derin bir gaflet içinde idi- Fitz Maurice'in ilhamı ile Şerif Paşa tarafından uçurulan Ernest Cassel balonunun, efkâr-ı umumiyeyi İngiliz siyâsetine çevirmekten ibâret bir oyun olduğunun kimse farkına varmıyor. Selânik mebusu Cavit Bey'den sonra, Âyan Reisi Said, Şûrayı Devlet Reisi Hasan Fehmi, Mısırlı Said Halim Paşalarla, Manyasîzade Refik Bey gibi mümtaz zevat da bu muhayyel bankanın meclisi idâre azalıklarını kabule dâvet olunuyordu.

Halbuki herkes, memleketin refah ve imarı için İngiltere'den gelecek çil altınların hayali ile yaşarken; Şerif Paşa - Amiral Said Paşa - Fitz Maurice'ten mürekkep olan şebeke gizliden gizliye çalışıyor; Beyoğlu'nda, Tepebaşı'nda, siyah renkli kapısının üzerinde uzunca bir ok işareti olan binadan aldıkları talimat mucibince, Cemiyeti derin bir uçuruma yuvarlayacak plânın tatbikatına hazırlanıyordu.

Kânunusaninin altıncı Salı günü sabahı İstanbul tarafında görülen bir askeri hareket, herkese bir korku ve hayret veriyordu. Üçüncü Avcı Taburu'na mensup bir bölük ile on polis ve birçok komiserden mürekkep bir heyet Süleymaniye tarafına doğru süratle giderken Binbirdirek, Fazlıpaşa, Sultan Mahmud

Türbesi civarlarında da kuvvetli süvari müfrezeleri sokak aralarında atlarından inerek emre muntazır bulunuyor, iki bölük avcı askeri tarafından Gedikpaşa Karakolu'nun karşısındaki Fedakâran-ı Millet Cemiyeti binası basılıyor, taharriyat *(arama)* icra olunuyordu. Süleymaniye'ye giden heyet, orada ikamet eden Cemiyet reisi Avnullahül Kâzımî Bey'in evini basmış, sıkı bir araştırma yapmış, kâğıt ve kitap namına ne buldu ise toplamıştı. Cemiyetin merkezinde de aynı suretle pek sıkı bir taharriyat yapıldıktan sonra başta Cemiyet reisi Avnullah Bey'le *Hukuku Umumiye* gazetesi sahip ve sermuharriri Doktor Ali Saip Bey olmak üzere Cemiyetin kırka yakın azası tevkif edilmişti. Hâdisenin zahiri şekli şundan ibâretti: Bütün aza ve efradı, dev-

Maurice Fitzmaurice

ri sabıkın menfi ve firarilerinden mürekkep olan bu Cemiyet; İttihat ve Terakki Cemiyetini ortadan kaldırmak, Hükûmetin bütün nüfuz ve kudretini ele almak için Cemiyet rüesasına suikastlar hazırlamışlardı. Bu hazırlığa dair elde edilen malûmat yalnız ihbarlardan ibâret olmayıp Cemiyetin resmi mührüyle mühürlenmiş birçok da evrak vardı.

Hâlbuki hakikat böyle değildi. Cemiyetin kâtibi Kürt Ahmed, Hamdi ve Kâzım Beyler Cemiyetin resmî mührünü aşırmışlar, suikastlara dair yazdıkları sahte kararların altına basmışlar; evvela polis müdüriyetine birkaç ihbarda bulunduktan sonra, bu mühürlü evraktan bazılarını da müdüriyete vermişler, bazılarını da Cemiyet merkezinde -taharri esnasında meydana çıkarmak için- saklamışlardı.

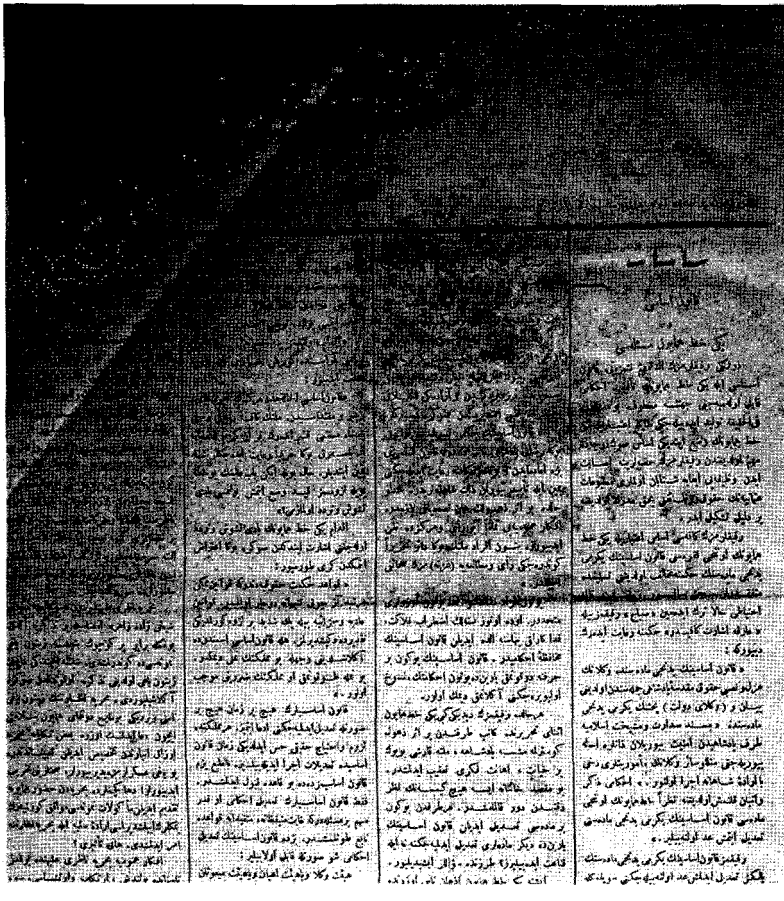

Tanin gazetesi

Adliyenin sıkı ve âdilâne tahkikatı, meselenin hakikatini meydana koydu ve bir buçuk aydan ziyada fuzulî olarak çile çeken mevkuflar da tahliye olundu. Lâkin bu işten dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine pek fenâ bir cereyan uyanmış, mahza, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ni dağıtmak için bu meselenin doğrudan doğruya İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından ihdas edildiğine dair çıkan sözler, İstanbul'un her köşesine yayılmıştı.

Vakıa Kürt Hamdi'nin, İttihat ve Terakki Cemiyeti Nurosmaniye Kulübü'ne bir kaç defa girip çıktığı tespit edilmişti. Fakat milliyet dolayısı ile Şerif Paşa'ya mensubiyeti ve onunla olan hususiyetine hiç ehemmiyet verilmemişti. Tertip edilen vaka, hakikaten mürettepti. Fakat İttihatçılar tarafından değil; bilakis İstanbul'da velveleli hâdiseler yaratarak Cemiyet aleyhine cereyan açmak isteyenler tarafından düşünülmüş ve tatbik edilmişti. Nitekim bu meselenin mağdurları, Cemiyetin muhalifleri tarafından şiddetle müdafaa ve himaye edildi. Bu suretle bunlar da muhalefet cephesinde kuvvetli bir unsur hâline getirildi.

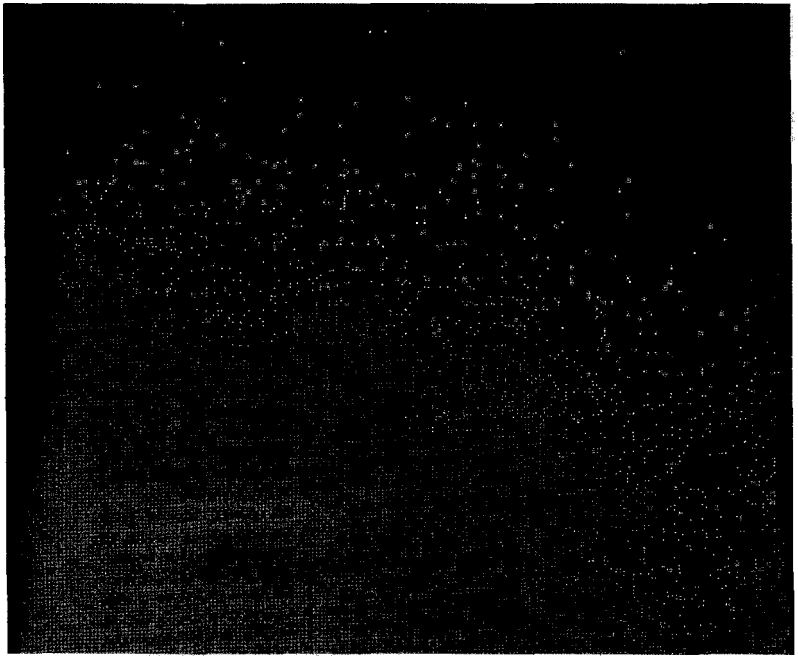

Şura-yı Ümmet gazetesi

KÂMİL PAŞA, HARBİYE VE BAHRİYE NAZIRLARINI AZLETTİRİYOR

İstanbul'da, sinirler gerildikçe geriliyor; iki tarafa ayrılan matbuat, bu gerginliği tezyid ediyordu. Cemiyetin başlıca iki gazetesi vardı: *Tan* (tein), *Şura-yı Ümmet*. Buna mukabil muhalif cephede de belli başlı şu isimler sıralanmıştı: *İkdam*, *Sabah*, *Yeni Gazete*, *Serbestî*, *Volkan*.

Aynı zamanda, Murad Bey de İstanbul'a avdet etmiş, *Mizan*'ı tekrar çıkarmaya başlamıştı. Bu muhalif gazetelerden *İkdam* ve *Mizan* müstesna olmak üzere diğerleri doğrudan doğruya Şerif ve Amiral Said Paşalardan gizli tahsisat alıyor; kendilerine verilen direktif dahilinde yazı yazıyorlardı. Rumca ve Ermenice gazetelere gelince: Bunlar esasen etrafa velvele vermek için bahane arıyorlardı.

Gittikçe şiddetlenen bu matbuat münakaşasından en ziyade endişe eden Abdülhamid'di. Nitekim Kâmil Paşa'yı Mabeyn'e celbederek bu mesele hakkında nazar-ı dikkatini celbetti. Bir taraftan Meclisi Vükelâ, diğer taraftan Şûrayı Devlet harekete geldi. Matbuat Kanunu'nda tadilât icrasına karar verildi. Fakat bu karar matbuat tarafından tertip edilen mitinglerle karşılandı.

Çok gariptir ki, memleketin sükûn ve huzurunu temine matuf olan bu kararı istemeyenler arasında, Cemiyete mensup olanlar da vardı. Selânik'te Beyazkule Bahçesinde Cemiyet tarafından tertip edilen mitingde:

— Kâmil Paşa, hürriyet-i matbuatı tehdit ediyor. Bu, Meşrutiyete karşı bir darbedir.

Feryatları yükseliyor. Kâmil Paşa'yı devirebilecek bir sebep elde etmek için, en büyük bir hata işleniyordu.

Şunu da kaydetmek lâzımdır ki, İstanbul'un ağır başlı matbuatı, bu mesele etrafında oldukça müteenniyane hareket etmişlerdi. Fakat böyle yapacaklarına, o zaman için pek elzem olan bu tahdidatı müdafaa etmiş olsalardı, hem vazifelerini daha iyi ifa etmiş ve hem de birkaç ay sonra İstanbul'u kan ve ateşe boğan bir felâketin önüne geçmiş olacaklardı.

***

Cemiyet, bu mesele dolayısı ile Kâmil Paşa'yı devirecek kuvvetli bir sebep elde etmişti. Hürriyet-i matbuatı tahdide temayül gösteren bir sadrazam, şüphesizdir ki kolayca ıskat edilebilirdi *(düşürülebilirdi)*. Fakat bu mesele Cemiyet mahfilinde tezekkür ve münakaşa edilirken daha mühim bir hâdise zuhur etti; Kâmil Paşa, Harbiye ve Bahriye Nazırlarını azlettirmişti.

Meşrutiyet tarihinin en mühim hâdisesi olan bu vaka üzerinden, tam yirmi altı sene geçtiği halde bu meseleyi örten esrar perdesi bugüne[13] kadar kaldırılmamıştır.

Kâmil Paşa kabinesi erkânından iki mühim nazırın, elimizde bulunan hususî hatıratına ve henüz intişar etmemiş olan resmî vesikalara istinaden biz bu perdeyi kaldırıyoruz; bunun ihtiva ettiği esrarı bugün için karilerimize, yarın için de tarihe arz ediyoruz.

Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın, Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'da: "Eğer bir harp olursa, ordumuz yerinden kımıldayamaz" dediğini ve gece evine gelen Cemiyet murahhaslarına da, ertesi günü istifa edeceğini söylediğini yukarda yazmıştık. Derhal içtima eden Merkez-i Umumî, bu meseleyi müzakere ettikten sonra:

— Zinhar istifa etmesin, diye Ali Rıza Paşa'ya haber göndermişti.

13- 1933

Bu sırada İkinci Ordu Kumandanı Ferik Nâzım Paşa üç gün mezuniyetle İstanbul'a gelmişti.

Nâzım Paşa'nın Sadrazam Kâmil Paşa ile bir dereceye kadar husûsiyeti vardı. Buna binaen Sadrazamı ziyâret için konağına gitmişti. Görüşülürken söz, Bulgaristan'la bir harp ihtimaline intikal etti, Kâmil Paşa'nın:

— Şayet böyle bir harp zuhurunda kumandan olsanız, ne yaparsınız?

Sualine karşı Nâzım Paşa bilâtereddüt ve bilâperva:

— İki fırka askerle derhal Bulgaristan'a taarruz ederim. Dobrıcalılardan da bir fırka teşkil ederim, iki gün zarfında evvelâ Filibe ve sonra Sofya'ya girerim. Eğer bunu yapamazsam, bütün mesuliyet bana aittir, cevabını vermişti.

Kâmil Paşa'nın en çok korktuğu bir meselede yüreğine bu suretle su serpen Nâzım Paşa'nın bu bilâpervazane cevabı Kâmil Paşa'yı tamamen teshir etmişti.

İki gün sonra içtima eden Meclisi Hassı Vükelâ'da, Kâmil Paşa yine Bulgaristan meselesini açarak Harbiye nazırı Ali Rıza Paşa'ya:

— Siz, ordumuzun noksanlarından bahsederek Bulgarların tecavüzüne duramayız, ilk hamlede mağlûp oluruz, diyorsunuz amma, bakınız Nâzım Paşa ne diyor, dedikten sonra, Nâzım Paşa'nın cüretkârane plânını izah etti. Rıza Paşa bundan çok müteessir oldu:

— Paşa hazretleri! Anlaşılıyor ki maruzatıma itimat buyurulmuyor. Halbuki biz, bu meseleyi Gazi Ahmed Muhtar ve Müşir Ethem Paşalarla, sair bazı erkânı askeriyeden müteşekkil askerî bir komisyonda uzun uzadıya tetkik ettik. Bu komisyon bir mazbata kaleme aldı. Bari o mazbatayı getireyim de, vükelâyı faham karşısında okunsun. Yahut şimdi bu zevat buraya celbolunarak huzurunuzda bir daha bu mesele müzakere olunsun. Benim bundan başka söyleyececeğim söz yoktur, diye mukabelede bulundu.

Gerek meclis ve gerek harbiye nazırı müşkül bir vaziyette kalmışlardı. Söze, Şûrayı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşa karıştı. Ali Rıza Paşa'ya:

— Paşa hazretleri! Harbiye Nazırı sıfatıyla bu işte mesul, sizsiniz. Biz, sizi tanırız ve sözlerinize de itimat ederiz. Hariçten gayrimesul zevatın sözlerine itibar etmeyiz. Müsterih olunuz, dedi ve bu bahse hitam verdi.

Aradan birkaç gün geçti. Kâmil Paşa, Ali Rıza Paşa'yı Babıâli'ye dâvet ve bir hayli de iltifat ettikten sonra:

— Paşa hazretleri! Zatıâliniz Harbiye Nezareti'nde çok yoruldunuz. İstirahate cidden muhtaçsınız. Mısır Fevkalâde Komiserliği münhaldir. Maaşı dolguncadır. İşi de pek azdır. Kışın birkaç ay Mısır'da otursunuz. Yazın da Avrupa'da istediğiniz yerde gezer, tozarsınız. Bu suretle istirahat buyurmuş olursunuz. Bu vazifeyi kabul etmenizi rica ederim, dedi.

Ali Rıza Paşa bu teklifin altında gizli bir fikir olduğunu derhal hissetti. Çünkü daha on beş yirmi gün evvel Mısır Fevkalâde Komiserliğinin lüzumsuzluğuna binaen lağvı hakkında meclis-te görüşülmüş ve fakat büsbütün lağvedilmeyerek, liva rütbesinde bir komiser gönderilmesine karar verilmiş, hatta açıkta kalan liva paşalardan birinin tavsiye olunması Kâmil Paşa tarafından Ali Rıza Paşa'ya rica edilmişti.

Ali Rıza Paşa Kâmil Paşa'ya derhal cevap vermiyerek:

— Müsaade buyurunuz da, bir iki gün düşüneyim, demişti.

Bundan maksat da Cemiyet erkânı ile görüşmek ve kendisini atlatmak isteyen Kâmil Paşa'nın vaziyeti hakkında onları haberdar etmekti.

Ali Rıza Paşa, Babıâli'den çıkıp da Harbiye Nezareti'ne gider gitmez, birdenbire İkinci Ordu Kumandanı Ferik Nâzım Paşa ile karşılaştı. Şu anda vazifesi başında bulunması lâzımgelen bu zatı görünce, Ali Rıza Paşa şaşaladı:

— Hayrola Paşa burada ne işiniz var? demeye mecbur kaldı.

Nâzım Paşa, gayet tabiî bir tavır ile:

— Efendim, bir meselenin tahkiki için Tekirdağı'na gelmiştim. İstanbul tarikiyle Edirne'ye avdeti istedim. Yarın gideceğim, dedi.

Velev ki, ordu kumandanı dahi olsa, bir askerin izinsiz olarak kendi mıntıkası haricine çıkmasına Ali Rıza Paşa'nın canı sıkılmakla beraber, ortada bir şeyler döndüğünü hissettiği için bu meseleyi de sükût ile karşılamış, hâdisata muntazır *(olayı bekler durumda)* kalmıştı.

Ertesi günü sabahleyin erkenden çıkan gazetelerin tevcihat sütununda, şu üç kısa havadisi görünce, Ali Rıza Paşa hakikate vasıl olmuştu. Gazetelerde şu satırlar okunuyordu:

"Mısır Fevkalâde Komserliğine, Harbiye Nazırı devletlû Ali Rıza Paşa hazretleri.

Harbiye Nezareti'ne, rütbesinin Birinci Ferikliğe terfii ile İkinci Orduyu Hümayun Kumandanı utufetlû Nâzım Paşa hazretleri.

Bahriye Nezareti vekâletine Ümeray-ı Bahriye'den Birinci Ferik Utufetlû Hüsnü Paşa hazretleri."

Üç satırdan ibâret olan bu üç havadis yalnız Ali Rıza Paşa'yı değil, bütün İstanbul'u hayrette bırakmıştı. Bu hareket, Kâmil Paşa tarafından Kanun-u Esasi'ye vurulan bir darbe gibi telâkki olunuyor ve herkes tarafından şu kısa suâl soruluyordu:

— Sebep?

Sebep; herkesin fikrine ve zihnine göre tefsir ediliyor, birçok mebuslar dahi dahil olmak üzere, bu suâle, şu cevap veriliyordu:

— Abdülhamid ile Kâmil Paşa ittifak etmişler. Meşrutiyet'in tekrar ilgasına karar vermişler. Bunun için de, Avcı Taburlarının Yanya'ya gönderilmesini Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'ya söylemişler. Ali Rıza Paşa kabul etmemiş. Buna binaen Harbiye Nezareti'nden azledilmiş.

Halbuki, o günden bugüne kadar devam eden bu rivâyet, kat'iyen doğru değildi. Ali Rıza Paşa'nın Harbiye Nezareti'nden uzaklaştırılmasındaki maksat, şu sebeplerden ileri gelmişti:

1- Ali Rıza Paşa, bir Harbiye nazırında bulunması lâzım gelen evsafı haiz değildi. O mevkii işgal ettiği günden beri ordunun gerek talim ve terbiyesi ve gerek noksanlarının ikmali

hususunda kâfi derecede bir kudret gösterememişti. Bununla beraber, Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da da - evvelce yazdığımız gibi - ordu namına büyük bir zaaf ve acz göstermişti.

2- Ali Rıza Paşa, Kâmil Paşa'nın maksat ve programını tatbik edememiş, ordunun siyâsetle alâkasını kesememişti.

3- Avcı taburları, sık sık Yıldız Sarayı civarındaki araziye geliyorlar. Orada tatbikat yapıyorlardı. Bu hâl, Abdülhamid'in evhamına dokunmuş; bu taburları başka yerlerde talim ve tatbikata çıkarılması def'aten Ali Rıza Paşa'ya ihtar olunmuştu. Halbuki Ali Rıza Paşa, Cemiyeti rencide etmekten çekinmiş, bu hususta avcı taburlarına hiç bir emir verememişti.

4- Ali Rıza Paşa'nın bu hallerine mukabil, İkinci Ordu Kumandanı Nâzım Paşa İkinci Ordu'da göze çarpacak bir faaliyet gösteriyor, her gün ordusuna büyük mikyasta talimler, manevralar yaptırıyor, ittihatçı zabitana pek o kadar yüz vermiyor, sonra da iki fırka askerle, yirmi dört saat zarfında Filibe ve Sofya'yı alıvereceğini söylüyor ve hatta bu bapta mesuliyet dahi deruhte ediyordu.

İşte, bu sebeplere binaen böyle nâzik bir zamanda Nâzım Paşa gibi celadet gösteremeyen ve her gece Cemiyet murahhasları ile temas ederek ancak onların direktifleriyle hareket eden Ali Rıza Paşa'ya itimat edilememiş, tebdiline karar verilmiş. Kâmil Paşa tarafından yazılan gizli bir mektupla Nâzım Paşa İstanbul'a dâvet edilmişti.

Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa'nın tebdili meselesine gelince: Donanmayı teşkil eden bazı gemiler, Marmara'ya manevra yapmaya çıkıyorlar; ondan sonra da gelerek Beşiktaş önünde demirliyorlardı. Bu gemilerin Yıldız Sarayı karşısında sıralanmaları Abdülhamid'in sinirlerine dokunuyor, orada kaldıkları müddet zarfında sık sık Cihannüma kasrına geliyor; meşhur dürbünü ile gemilerde cereyan eden ahvali tarassut ediyor; sabah akşam yapılan top talimlerinde, tesadüfen topların Yıldız cihetine çevrildiğini görünce, evhamdan evhama düşüyor.

Bu sırada ortaya çıkan bir şayia, Abdülhamid üzerinde çok fenâ bir tesir husûle getirmişti. Bu rivâyete nazaran ordu ve

donanmanın ittifakıyla Abdülhamid, saltanatından ıskat edilecekti. Ortada hiçbir sebep olmadığı için evvelâ Abdülhamid bu şayialara ehemmiyet vermek istemedi. Fakat daha hâlâ saray muhitinde olan bir takım şuursuzlar, sık sık Avcı Taburlarının Yıldız civarına sokulmasını, donanmanın da deniz tarafından ayrılmamasını ileri sürerek bu rivâyetleri teyid edecek ve Abdülhamid'e büsbütün endişe verecek sözler çıkardılar. Abdülhamid'in evhamını büsbütün arttırdılar. Vaziyetten telâş eden Abdülhamid, Kâmil Paşa'yı celbederek bu hallerden şikâyette bulundu. Kâmil Paşa, bir taraftan Abdülhamid'e teminat vermekle beraber diğer taraftan avcı taburları için Ali Rıza Paşa'yı, donanmanın Beşiktaş önüne sokulmaması için de Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa'yı tazyik ediyordu. Bu esnada nezaret umûruna taallûk eden bazı ihtilâflar zuhur etmiş; Arif Hikmet Paşa Bahriye Nezareti'nden istifa etmişti. Fakat yerine münasip bir zat bulununcaya kadar, istifasının kabulü tehir edilmişti.

Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın tebdili Abdülhamid'le Kâmil Paşa arasında kararlaştırıldığı zaman, Bahriye Nezareti meselesi de halledilmek istenildi. Nâzım Paşa'nın İstanbul'a getirtilip de Harbiye Nezareti'ne tayin edildiği gün Arif Hikmet Paşa'nın da istifası kabul olunarak yerine Bahriye Mektepleri Nazırı Hüsnü Paşa geçirildi. İşte, bu meselenin iç yüzü; tamamen bundan ibâretti.

Mesele, Cemiyet mahfiline akseder etmez, kıyâmetler koptu. Merkez-i Umumî azaları Kâmil Paşa'nın çevirdiği bu manevra karşısında; *Tanin*, *Şura-yı Ümmet* ve *Tercümanı Hakikat* gazeteleriyle beraber ateş püskürüyordu. Meclis-i Mebusan'da da ittihatçı mebuslar derhal harekete gelmişler, Kâmil Paşa'nın meclise celbiyle bu meselenin istizah edilmesi hakkında beş mebusun imzasıyla riyasete bir takrir vermişlerdi.

O gece, bizzat Talât Bey iki defa Ali Rıza Paşa'nın Çarşıkapısı'ndaki konağına gitmiş ve Meclis-i Mebusan riyasetine hitaben Ali Rıza Paşa'ya şu garip mealli arzuhali yazmaya icbar etmişti.

"Harbiye Nezaretinden istifa etmediğim halde, esbabı mucibe bildirilmeksizin Mısır Fevkalâde Komiserliğine tayin edilmiş olduğumu geçen Çarşamba günü Sadrazam Kâmil Paşa hazretleri Babıâli'ye dâvetle şifahen tebliğ ve ahiren (sonra) irsal (havale) buyurdukları tezkere ile de teyid eylemişlerdir. Ahkâm-ı mukaddesenin kat'iyen ve tamamen muhafazasına cümlemizin ahdümisak eylediğimiz Kanun-u Esasiye ve hayat-ı Meşrutiyet-i Osmaniye'ye külliyen muhalif bulunan şu tebliğ ve tevcihin, tarafı acizanemden hiçbir vechile kabul olunamayacağını arz ve kanunen tahtı teminde bulunan hukuku salihamın muhafazasını heyet-i muhtereme-i mebusandan talep ve istida eylerim. Olbapta

31 Kânunusani 1324 (13 Şubat 1909) Ali Rıza"

Cemal ve Hafız Hakkı Beyler de Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa'ya aynen şu protestonameyi yazdırmış ve imza ettirmişlerdi:

"Meclis-i Mebusan Riyaseti Celilesine

15 Kânunusani 1324 (28 Ocak 1908) tarihiyle makamı sadarete takdim etmiş olduğum istifa kabul edilmeyerek vaki olan ibram ve ısrar üzerine on beş günden beri vazife-i nazaret-i resmen ifa ve müteaddit kereler Meclis-i Hassa-i Vükelâda ispatı vücut ve meclisi âlinizde de izahat verdiğim halde sadr-ı müşarünileyh tarafından hodbehod azil edilip makamıma diğerinin tayin olunması Kanun-u Meşrutiyete mugayir (aykırı) olduğundan Sadrazam paşa hazretlerinin mugayiri kanun olan şu hareketini protesto ederim.

31 Kânunusani 1324

Sabık Bahriye Nazırı Arif Hikmet"

Bizzat Merkez-i Umumî azaları tarafından yazdırılan şu hayrete şayan istida ile protestoname, mecliste okunur okunmaz müthiş bir tehevvür dalgası husûle gelmiş ve o anda Âyan Meclisindeki ittihatçı azaları da harekete getirmişti. Her iki mecliste de kıyâmetler kopuyor:

— Darbe-i Hükûmet.

— Kanun-u Esasî payimal edildi.

— Hakimiyet-i Milliye ayaklar altına alındı.

— Meşrutiyet mahvoldu.

Feryatları ayyuka çıkıyor.

Başta Berat mebusu İsmail Kemal Bey olduğu halde muhalif mebuslar da:

— Vükelâ protestolara alışmış, Meclis-i Umumî'de ayıptır bu, diye haykırıyordu.

Kâmil Paşa meclisteki bu galeyanı haber alır almaz, bir hakarete uğramamak için meclise gelmemiş. Mebusları biraz oyalamak ve sinirler yatışıncaya kadar vakit kazanmak için şu tezkereyi göndermişti:

"Meclis-i Mebusan Riyaseti Canibi Âlisine

Heyet-i vükelânın tâdilini müstelzim olan esbap hakkında meclisi âliye bizzat gidip itayı cevaba müsaraat (süratle cevap verme) arzusunda bulunmuştum. Harbiye Nazırı'nın tebdilinin,

Hafız Hakkı Bey

hallü fasliyle uğraşmakta bulunduğumuz mesaili mühimme-i hariciyemize şiddeti taallûku olduğundan bugün izahatı lâzıme itasının menafii mukaddese-i vatana iras edeceği (vereceği) derkâr (açık) olan mazarrat (zararlar) sebebiyle heyet-i muhteremece nazarı ehemmiyetle telâkki edileceğine ve umum mebusan-ı kiramca kanaatbahş olacağına emin olduğum izahatı, önümüzdeki Çarşamba gününe talika mecburiyet hasıl olmuştur. Bahriye Nazırı'nın tebdili ise, Arif Paşa hazretlerinin ibrazı mukarrer olan kat'iyyülmefat (kesin anlaşılmış olan) istifanamesinin kabulünden ibâret bir emritabiî olduğu gibi Maarif Nezareti'ne Ziya Paşa hazretlerinin tayini dahi nezaretin zaten açık bulunmasından ve vekilinin istifa eylemesinden inbias eylemiştir (meydana gelmiştir). Bununla beraber istizahın mevzuunu teşkil eden tebeddülü vükelâ meselesine terdifen (katarak) Dersaadet'te bulunan Avcı Taburlarının çıkarılmasına dair Sadaretten emir ita kılındığı ve bu emrin infazına vuku bulan muhalefet üzerine Harbiye Nazırı'nın tebdil edildiği rivâyet olunmakta olup bu rivâyetin dahi mücerret mebusan-ı kiramın takdiratını şimdiden ihlâl ve efkârıumumiyeyi bir galeyanı nabecaya (uygunsuz coşkuya) sevk etmek niyeti mefsedetkâranesine mebni olacağından, bu şayianın mugayiri hakikat olduğunu şimdiden beyan eylerim.

Kanun-u Esasî'mizin kefil olduğu idâre-i meşrutanın muhafazası emrindeki mesaii mütevaliyenin (devamlı çalışmanın) ciddiyetine en büyük delil de Harbiye Nezareti'ne tayin olunan Nâzım Paşa Hazretlerinin şahsıdır ki, iktidar-ı askerisini ve hamiyet-i vatanperverisini takdir etmeyecek bir sahib-i vicdan tasavvur edemediğimin beyanına ibtidar kılındı (süratle başlandı) efendim.

30 Kânunusani 1324 (12 Şubat 1909)

Sadrazam Kâmil"

Kâmil Paşa'nın bu tezkeresi okunurken ittihatçı mebusların kopardığı gürültüden camlar sarsılıyor, sıra kapakları ayak patırtılarına karışıyor. Coşkun bir deniz dalgasını andıran bu mütevali velvele arasında, mebuslardan Yusuf Kemal Bey'in:

— Kanun-u Esasî'ye muhalif olan şeyi dinleyemeyiz efendim, diye feryat ettiği işitiliyordu.

Muhtelif zevata mahsus localardan meclisin şu andaki manzarasını dikkatle tetkik edenler; bütün bu velvele ve gürültülerde suni bir asabiyet ve tam manasıyla bir emr-i kumanda ile hareketin hükümferma olduğunu görüyorlar. Düşmanlar kahkahalarla gülerken, dostlar da kan ağlıyorlardı.

Selanik'teki Beyaz Kule

SADRAZAM KAMİL PAŞA ISKAT EDİLİYOR

Mecliste bu acıklı komedi devam ederken, Merkez-i Umumî azaları bir köşeye çekilmiş, hararetli bir müzakereye girişmişlerdi. Bu müzakerenin esasını şu mesele teşkil etmekte idi:

"Kâmil Paşa, gönderdiği şu tezkere ile Kanun-u Esasî mucibince mevkiini muhafaza edebilir. Şu halde, diğer nazırları istifa ettirmek ve bir kabine buhranı husûle getirilerek Kâmil Paşa'yı da istifa zarureti karşısında bırakmak elzemdir." Bu karar verildikten sonra derhal tatbikatına girişilmişti. Başta, Hüseyin Hilmi Paşa olduğu halde, derhal İttihatçı nazırlara haber gönderildi. Kâmil Paşa'nın hareketi protesto ettirilerek bunların istifası temin edildi. Fakat evinde ölüm döşeğinde yatan Adliye Nazırı Manyasîzade Refik Bey, Merkez-i Umumî'nin bu tebliğini kabul etmedi.

Hatta -son zamanlarda Cemiyetin bazı erkânıyla ve bilhassa Rahmi Bey'le arası tamamen açılmış olan bu zat- yapılan bu hareketi, iyi bulmayarak vatanın selâmeti namına itidal ve sükûnet tavsiye eyledi. Fakat Merkez-i Umumî tavsiye ve nasihat dinleyecek halde değildi. Buna binaen Enver Bey'le diğer bir zat tekrar Refik Bey'in evine gönderildi. Bunca emeklerine

rağmen vatanı huzur ve sükûn içinde görmeye muvaffak olamadan hayata karşı gözlerini kapamaya hazırlanan Manyasîzade Refik Bey, bir taraftan bu teessürle acı gözyaşları dökerken diğer taraftan da ölümle pençeleşiyordu. O halde iken yatağının başına dikilen Enver Bey'in ısrarına mukavemet edemedi. O da, kendisine uzatılan istifanameyi imza etti.

Maliye Nazırı Ziya Paşa'ya gelince; bu zat, şaşırmış kalmıştı. Aylardan beri gece uykularını feda ederek bin müşkülatla bütçeyi hazırlamıştı. Fakat ikmali için pek az bir şey kalmıştı. Birdenbire masanın etrafını alan İttihatçı mebusların:

— Diğer vükelâya imtisalen *(bağlı olarak)* siz de Kâmil Paşa'nın bu hareketini protesto edecek ve istifanızı vereceksiniz, diye vuku bulan tekliflerine karşı:

— Aman efendiler. Kabineyi bir gün daha yaşatmaya çalışınız Hiç olmazsa şu bütçeyi ikmal edeyim. Ondan sonra, zaten ahval-i sıhhiyem dolayısıyla çekileceğim, diye yalvardı. Fakat:

— Hayır, bunun tehirine imkân yoktur. Sadrazamı meclise dâvet ettik; mazeret beyan etti, gelmedi. Yarın tekrar celbedeceğiz ve neticede de ıskat eyleyeceğiz. Buna binaen, siz yaptığınız bütçeyi yeni kabine ile meclise getirirsiniz. Şimdi, behemehal istifa edeceksiniz, cevabını aldı.

Rıza Paşa, aylardan beri sarf ettiği emeklerinin heba olacağını anladı. O gece bütçeyi ikmal ederek yarın sabah istifanamesiyle Babıali'ye göndereceğini vadetmek zarureti karşısında kaldı. Bütçe ile alâkadar memurları kâmilen evine topladı. Bütçeyi ikmal etti. Gece sabaha kadar Osmanbey Matbaası'nı çalıştırarak tertip ve tabettirdi. Sabahleyin erkenden istifanamesini de yazarak bütçe evrakıyla beraber Babıali'ye gönderdi. O dakikada da emektar uşağını huzuruna celbetti.

— Araba ile hayvanları hemen pazara çıkar, sat. Arabacı ile seyisi de sav. Aşçıbaşıyı Erenköy'deki köşke gönder. Ben de odaya çekiliyorum, emrini verdi.

Bir taraftan bu suretle kabine erkânıyla manevra çevrilirken, diğer taraftan da Meclis-i Mebusan'daki gürültü ve asa-

biyet arttıkça artıyordu. Bazı harareti fazla mebuslar, Kâmil Paşa'nın behemehal meclise gelmesini temin için teklifler yapıyorlar; takrirler veriyorlar. Telefonlar ve tezkerelerle Kâmil Paşa'ya haberler göndertiyorlar ve:

— Sadrazam gelip de izahat vermedikçe, meclisi terk etmeyeceğiz.

Feryatları ile meclis salonlarını çınlatıyorlardı. Mebuslardan Emrullah Efendi'nin söylediği uzunca bir nutuktan sonra, Reis Ahmed Rıza Bey:

— Memleketin kuvve-i bahriyesinin heyecan içinde olduğunu gösterir bir kâğıt var. Zırhlı süvarileri tarafından gönderilmiş, dedi ve:

"Okunsun" sedalarını müteakip, mazbata, mebuslardan Seyid Bey tarafından kıraat edildi.

"Meclis-i Mebusan Riyaseti Celilesine

Maruzu çakerleridir;

Merbuten huzuru asafanelerine ve bir suret-i musaddakası da sadareti uzmaya takdim kılınan mufassal protestoda arz ve beyan edildiği üzere Harbiye ve Bahriye Nazırlarının, şöyle bir zamanda ve bilâsebep (sebepsiz) tebdilleri meşrutiyete muvafik görülemeyeceği ve galeyanın tezyidini (çoğalmasını) mucip olacağı ve ileride şayanı teessüf ahvalin zuhur edeceği anlaşılmasına binaen herhalde hususatı maruzanın meclisi celili mebusanca nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınarak icabının icrasına âcilen bezli inayet buyrulması ehemmiyetle rica olunur, olbapta.

30 Kânunusani 1324"

Tam sekiz zırhlı süvarisi tarafından imza edilerek gönderilen bu mazbata, açıktan açığa bir tehditname mahiyetinde olmakla beraber; daha hâlâ askerleri siyâsetten ayırmamak isteyenlerin, şüphesizdir ki, yüzünü kızartacak kuvvetli bir vesika idi. Mebuslardan bazıları:

— Askerler, Meclis-i Mebusan'a karışamazlar, diye bağırmışlarsa da, bu haklı itirazlar; diğer tarafın patırtıları arasında gürültüye gitmişti.

Nihayet Kozmidi Efendi ortaya bir fikir atmış:

— Bu işin neticesi, adem-i itimada dayanacak, demişti.

Bu sözler, meclis salonunda yeniden bir fırtına husûle getirdi.

Mecliste bu gürültüler devam ederken, hariçte ve ittihatçılar mahfilinde de büyük bir asabiyet hükümferma oluyordu. O gün Dördüncü Avcı Taburu zabitlerinden Rasim ve Hacı Şükrü Beyler, taburlarına ait bir meselenin müzakeresi için Şeref Sokağı'ndaki Merkez-i Umumî'ye gitmişler ve tam kapıdan girecekleri zaman, - o sırada İstanbul'da bulunan- doktor Nâzım Bey'e tesadüf etmişlerdi. Bu iki zabit, kendilerine ait meseleyi Nâzım Bey'e hikâye ettikten sonra, Cemiyetin bu müfrid liderinden şu garip cevabı almışlardı:

Şeyhülislam Cemaleddin Efendi

— Bu meselenin ehemmiyeti yok, onu, nasıl olsa hallederiz. Şimdi düşünülecek bir mesele varsa, o da Kâmil Paşa'dır. Bu adam ne olacak? Bunun daha hâlâ Sadarette durmasını isteyecek misiniz?

Bu iki avcı zabiti, "leb demeden leblebiyi" anlamışlar:

— Hayır, istemeyiz, cevabını basmışlardı.

Doktor Nâzım Bey tarafından sorulan bu suâl; kim bilir daha kaç zabite, ne şekilde sorulmuş olmalı ki, o gün akşama doğru üç zabit Kâmil Paşa'nın karşısına dizildi. Hep beraber keskin bir selâmdan sonra, bunların içinde bulunan bir binbaşı:

— Efendimiz, Ordu derhal istifanızı bekliyor, dedi.

Artık bu işin tadı kaçtığını Kâmil Paşa da hissetmişti. Sadrazam ve taraftarlarının mecliste bir hâdise çıkarmasından endişe eden Cemiyet, gerek resmî ve gerek sivil birçok silâhlı zabitleri ihtiyaten meclis koridorlarına tayin ederken, Kâmil Paşa daha hâlâ meclise tezkereler yazarak gösterdiği siyasî mazeretin haklı olduğunu ispata ve meclisteki heyecanı bastırmaya çalışıyordu.

Fakat artık iş işten geçmişti. Kozmidi Efendi'nin teklif ettiği vechile adem-i itimat fikri etrafında nutuklar veriliyor. Kâmil Paşa'nın altındaki sadaret sandalyesinin dört ayağı birden testerelerle kesiliyordu. Nihayet yine reis Ahmed Rıza Bey:

— Efendim! Bir karar var. Yüz iki mebus tarafından imzalanmış. Müsaade ediniz okuyalım, dedikten sonra elindeki takrir kâğıdını Seyid Bey'e verdi.

O zat da şu takriri kıraat etti.

"Sadrazam Paşa Hazretlerinin kabinedeki tebeddülatı (değişikliği) ahire hakkında itayı izahat etmek üzere Meclis-i Mebusan'ca kerraren vuku bulan dâvete rağmen mecliste ispatı vücut etmeyerek izahatı matlûbeyi adem-i itada ısrar etmesi ve devletin siyâset-i dahiliye ve hariciyesini bir hâl-i müphemiyette bırakmakta devam eylemesi, vücud-ü Hükûmetle kabili telif olmayıp bu hâlin devamı meşrutiyet ve hürriyet-i siyasiye-i Osmaniye'yi tehlikeye ilka demek olduğundan, Heyet-i Mebusan, Sadrazama adem-i itimat dermeyan (beyan) eder.

Yüz iki mebus imzaları"

Fakat ne kadar gariptir ki, bu takrir okunur okunmaz, Sadrazam Kâmil Paşa'dan da bir tezkere gelmişti. Yine Seyid Bey tarafından okunan bu tezkere de, şundan ibâretti:

"Tarafı senaveriden Meclis-i Mebusan'da izahat itasının Çarşamba gününe taliki esbabına dair ikinci defa olarak yazılan tezkere-i âcizi üzerine de meclisçe kanaat hasıl olmayarak galeyan-ı efkârın devam etmekte olduğu istitlâatı vakıadan anlaşılmıştır. Kanun-u Esasî'nin otuz sekizinci maddesine riayet olunmadığı halde galeyanı efkârdan dahilen ve haricen husûle gelecek vahametin mesuliyeti bâdilerine olmak üzere hemen bilistifa, mührü hümayunu Zat-ı şahaneye arz ve takdim ile Meclis-i Mebusan'a hazırlamakta olduğum beyanatı matbuat vasıtasîle neşr-ü ilâna mecbur olacağımdan bu bapta cevabı âlilerine muntazır olduğumun beyanına iptidar kılındı.

31 Kânunusani 1324 Sadrazam Kâmil"

Mebusun biri — Biz kararımızı verelim. O, sonra istifa etsin.

Cavit Bey — Yaşasın hâkimiyet-i milliye.

Kozmidi Efendi — İstifayı alkışlarım, diye bağırdılar.

Ve o anda mecliste bulunan 262 mebustan 8 mebusun itimat reyi vermesine, 3 mebusun kendilerini rey vermekte mazur görmesine, 53 mebusun da itayı reyden istinkâf etmesine rağmen; 198 mebusun reyi ile nihayet Kâmil Paşa'yı Sadaret mevkiinden ıskata muvaffak oldular.

***

Mamafih Kâmil Paşa, bu ıskat kararına pek o kadar ehemmiyet vermemiş, hatta mühr-ü hümayunu da Abdülhamid'e göndermemişti. Meclis-i Mebusan riyasetine, son tezkereyi yazdırarak imza ve Ahmed Rıza Bey'e gönderdikten sonra arabasına binmiş; doğruca Bab-ı meşihate gitmiş ve doğruca Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin odasına girmişti. Meclis ile kendi arasında cereyan eden son muameleyi anlattıktan sonra;

— Ben, Kanun-u Esasî ahkâmına göre Sadaretten çekilmeye mecbur değilim. Fakat beyhude yere bir mücadeleye sebebiyet

vermek istemiyorum. Onun için istifa edeceğim. Sadaret makamına, Cemiyet tarafından şüphesiz Hüseyin Hilmi Paşa getirilecektir. Sizden çok rica ederim, Avusturya - Macaristan ile Bosna - Hersek hakkında cereyan eden müzakerat ikmal edilip de hukuk ve menafi-i devlet-i zamın bir müselleha akdedilinceye kadar, kabineden ayrılmayınız. Hüseyin Hilmi Paşa'yı yalnız bırakmayınız, demişti.

Fakat Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, kat'iyen bu fikirde değildi. Nitekim derhal:

— Meclis-i Mebusan'ın bir takım azaları, Cemiyet tarafından silâhla tehdit edilerek ittihazı karara mecbur edilmesi gibi halâkısakime vaki olurken, ben de bu makamı muhafaza edemem, cevabını vermişti.

Hatta Cemaleddin Efendi bu kararını hemen tatbik etmek istemiş; şahsına ait eşyalarını Kuruçeşme'deki yalısına ve istifanamesini de Abdülhamid'e göndermişti. Bu esnada, Ahmed Rıza Bey'le Talât Bey saraya gitmişler; mühr-ü hümayunun derhal Kâmil Paşa'dan aldırılması için başkâtip Cevat Bey vasıtasıyla Abdülhamid'e haber göndermişlerdi. Abdülhamid, gönderilen bu haberi tamamen sükût ile karşılamış, müspet veya menfi bir tek sözle mukabelede bulunmamıştı. Abdülhamid'in bu muamelesi karşısında Talât Bey sükûnetini muhafaza etmiş ise de Ahmed Rıza Bey serinkanlılığını kaybetmiş, odada bir müddet hiddetli hiddetli dolaştıktan sonra birdenbire Cevat Bey'in karşısında durarak

— Kâmil Paşa'dan mühr-ü hümayun derakap *(derhal)* istenilmelidir. Zat-ı şahane, daha hâlâ cevap vermediler, demişti.

Abdülhamid'in sükûtla karşıladığı bir meseleyi tekrar arz etmeye cesaret edemeyen Cevat Bey, Ahmed Rıza Bey'in hiddetini teskin edebilmek için gür sesiyle bazı şeyler söylemek istedi. Fakat Ahmed Rıza Bey'e bu da kâr etmedi.

O sırada odaya Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin mahdumu, Muhtar Bey girdi. Selâm ve senalardan sonra:

— Pederim tarafından geliyorum, Kendileri de istifa ettiler

ve bu istifaları kat'i olduğundan yerine diğer bir zatın intihabı için beni gönderdiler. Zat-ı şahaneye böylece arz ediniz, dedi.

O zamana kadar sakin, mutedil ve hatta mutad olan neşesini muhafaza etmekte olan Talât Bey birdenbire sinirlendi:

— Bu da, nereden çıktı? Efendi hazretleri, bize inadına mı böyle hareket ediyor. Şeyhülislâmın tebdilini kim istiyor? Babanı mutlaka sen teşvik ettin. Allah bilir, seninle de bozuşuruz ha, dedi.

Cemiyet, esasen Muhtar Bey'den şüpheli idi. Meşrutiyet'i müteakip İstanbul'a gelen Heyet-i Mebuse ile Tokatlıyan'da, Tarabya'daki Sümmer Palas'ta müteaddit mülâkatlar yapan ve henüz İstanbul'un acemisi olan bu zatlara, İstanbul'un cereyanlarını tanıtmaya çalışan Muhtar Bey, gün geçtikçe bu zatların kendi düşüncesinden ayrı bir yol takip ettiklerini görür görmez, kendisini geri çekmiş ve artık Cemiyet erkânı ile teması kesmişti. Bu suretle hareket edenlere derhal muhalif mar-

Mevlanzade Rıfat Bey

kasını yapıştıran Cemiyet, Muhtar Bey'i de kendi camiasından ayrılmış telâkki ederek hakkında gizli bir şüphe hâsıl etmişti. Buna binaen, Talât Bey'in bu sözleri, Muhtar Bey'i de Kâmil Paşa tarafına geçmiş zannetmesinden ileri gelmişti.

Bunu hisseden Muhtar Bey, aradaki bu zehabı kaldırmak lüzumunu hissetti. Kemal-i ciddiyetle:

— Babam, benim teşvikimle bir şey yapmaz. Bu kararı vermek için, kendince mühim sebepler olmalıdır. Ben, sadece onun sözlerini iblâğa memur idim. Vazifemi ifa ettim. Artık, gidiyorum. Allahaısmarladık, dedi ve kapıya doğru yürüdü.

Fakat Talat Bey, daha çabuk davranarak kapıya kadar gitti. Muhtar Bey'in yolunu kesti.

— Hayır seni bırakmayacağım. Babanı iknaya çalışacağına bize söz ver, diye ısrar etti.

Tam o anda kapı açıldı. Sarayın iç bekçilerinden biri içeri girdi. Cevat Bey'e:

— Zat-ı şahane sizi istiyor, dedi.

Cevat Bey giderken, Muhtar Bey pederinin ricasını arz etmesini Cevat Bey'e tekrar etti. Cevat Bey:

— Şu halde gitmeyiniz, İrâde-i seniyeyi bekleyiniz, cevabını verdi.

Beş on dakika sonra avdet ederek Ahmed Rıza ve Talât Beylere hitaben de:

— Efendim! Arzunuz yerini bulmuş. Kâmil Paşa, istifanamesiyle mühr-ü hümayunu, Efendimize takdim etmişler. Efendimiz, tensibiniz vechile makam-ı sadareti Hüseyin Hilmi Paşa Hazretlerine tevcihe karar verdiler, dedikten sonra, Muhtar Bey'e de dönerek:

— Şevketmaâp Efendimiz, yarın sabah pederi âlinizin mutlaka Mabeyni Hümayun'a teşriflerini de ayrıca ferman buyuruyorlar, diye irâde tebliğ etti.

Tarihe intikal etmesi lâzım gelen asıl enteresan sahne, ertesi günü Mabeyn'de cereyan etmişti.

Sabahleyin erkenden Hüseyin Hilmi Paşa saraya getirtilmiş ve Sadaret, uhdesine tevcih edilmişti. Vükelâ odasında bulunan yeni sadrazam, büyük bir neşe ve şetaret içinde iken odaya Cemaleddin Efendi girdi. Hüseyin Hilmi Paşa, hemen Cemaleddin Efendi'yi istikbal etti. Büyük bir beşaşetle, kendi teşkil edeceği kabineye dahil olacağından ümitvar olduğunu söyledi. Halbuki Cemaleddin Efendi bu sözlere cevaben, bu fikirde olmadığını söyler söylemez, Hilmi Paşa'nın hararetli neşesi üzerine bir kova buzlu su döküldü.

— Aman efendim, nasıl olur? Ben, sizinle çalışacağımdan emin olarak sadareti deruhte ettim. Yoksa, senakârınızla teşrik-i mesaiyi arzu buyurmuyor musunuz? Dedi.

Cemaleddin Efendi, artık hakikati açıktan açığa söylemek istedi:

— Bugün Kâmil Paşa'ya yapılan muamelenin, yarın bana veyahut diğer rüfekaya yapılmak ihtimâli vardır. Bu şerait altında, bihakkın vazife ifa edilemez, cevabını verdi.

Hüseyin Hilmi Paşa, Cemaleddin Efendi'yi fikrinden vazgeçirmek ve kabineye girmesini temin eylemek için birçok ısrarda bulundu. Fakat iknaa muvaffak olamadı.

Mesele, Abdülhamid'e arz edildi. Biraz sonra, Hünkâr, Cemaleddin Efendi'yi huzura istetti. Böyle nâzik bir zamanda kabinede bulunmasını irâde etti. Fakat Cemaleddin Efendi, affını istirham etmekle beraber, esbabını da izah eyledi. Cemaleddin Efendi'nin Şeyhülislâmlığı kabul etmek istememesinin daha büyük bir sebebi vardı ki, bunu ne Hüseyin Hilmi Paşa'ya ve ne de Abdülhamid'e söylememişti ve söyleyemezdi. Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi pekâlâ hissediyordu ki bu gidişle Abdülhamid'in başına nasıl olsa bir çorap örülecekti. Buna binaen o, böyle tarihi bir hâdiseye karışmamayı tercih ediyor, on sekiz senedir Şeyhülislâmlığını yaptığı bir padişahın hal'i fetvasında kendi imzasının bulunmasını istemiyordu.

Cemaleddin Efendi, huzurdan çıkıp Vükelâ odasına gelerek Abdülhamid'in tavsiyesi vechile yeni Şeyhülislâm hakkında müzakerede bulunduktan sonra Hünkâr tarafından haber

gönderilmiş tekrar huzura celbedilmişti. Abdülhamid, bu defa Cemaleddin Efendi'yi büyük bir teessürle kabul etmiş:

— Belki tekrar mülâkatımız nasip olmaz. On sekiz sene kemal-i sadakat ve istikametle bana hizmet ettiniz. Cenabıhak, sizi iki cihanda aziz etsin. Belki ben uzun müddet saltanatta kalamam. Fakat siz, henüz ihtiyar değilsiniz. Belki tekrar iş başına gelirsiniz. Size, mühim bir tavsiyede bulunacağım.

— Bilirsiniz ki, memleketimizin ahvalini oldukça iyi bilirim. Bu hususta bir hayli tecrübelerim vardır. İşitiyorum ki Kanun-u Esasî'yi tadil ve tebdil etmek istiyorlarmış. Bu esnada, kilitli dolaptan al kadife ciltli bir defter alıp göstererek bunu gördünüz mü? Bu, Mithat Paşa tarafından tanzim ettirilen Kanun-u Esasî'nin asıl nüshasıdır. Kırmızı mürekkeple yazılı olanlar da, benim tarafımdan yapılan tashihlerdir. Bu Kanun-u Esasî şimdilik kâfidir. En aşağı on sene, tağyir ve tebdil edilmemelidir. Almanya gibi pek müterakki ve medenî bir memlekette bile tatbik edilmeyen parlamentarizm usulünün, birdenbire memleketimizde tatbiki münasip değildir. Japonya'da dahi bu usul elan kabul edilmemiştir. Her halde sizin tekrar resikâra geleceğinize eminim. Bu Kanun-u Esasî'nin tağyir ve tebdil edilmemesine gayret etmenizi tavsiye eylerim, dedikten sonra, kirpiklerinin ucunda gözyaşları titreyerek, sadık ve sevgili Şeyhülislâmına veda eylemişti.

Bu hazin ve tarihi sahneden müteessir olan Cemaleddin Efendi, derhal sarayı terk etmiş, tehlikeli bir fırtına olmak istidadını gösteren ihtiras ve mücadele dalgalarından uzak bulunmak için bir köşeye çekilmişti.

VOLKAN VE SERBESTÎ GAZETELERİ

Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaret mevkiine gelmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin büyük bir zaferini teşkil etmişti. Yirmidört saat Harbiye Nazırlığı eden Nâzım Paşa, derhal İkinci Ordu'ya iade edilmiş, Ali Rıza Paşa, tekrar makamına getirilmişti.

Bu işler bittikten sonra Ahmed Rıza Bey, Yıldız Sarayı'na gitmiş, Abdülhamid ile bir saat kadar mülâkat etmiş; Cemiyetin arzularını yerine getirdiğinden dolayı Hünkâra arzı teşekkür eylemişti. Fakat, Kâmil Paşa'nın sukûtundan mütevellid vaziyet, -Cemiyet mensuplarından maada- kimseyi memnun etmemiş, gerek memleket haricinde ve gerek dahilinde göze çarpacak derecede bir hoşnutsuzluk husûle getirmişti.

İngiliz gazeteleri, *"Osmanlılarda bir Meşrutiyet hayatı gecirmek için henüz istidat yoktur." "İttihat ve Terakki Cemiyeti, memleket için yük hâlini almaya başladı. Eski istibdat idâresiyerine bir Jakoben idâresinin kaim olması memleket için büyük bir talihsizliktir"* diyorlar, İtalyan ve Fransız gazeteleri, Kâmil Paşa'yı hem tenkit ve hem de sena ediyorlardı.

Alman ve Avusturya matbuatı vaziyetten memnundu. Hatta bazı Alman gazeteleri, *"Kâmil Paşa'nın ortadan kalkmasıyla, irtica ihtimalâtı bertaraf olmuştur"* demekten bile çekinmiyorlardı.

Kâmil Paşa taraftarları harekete geçmişler, büyük bir içtima akdederek hem Kâmil Paşa'nın konağı hem de İngiltere Sefarethanesi önünde büyük bir nümayiş yapmaya karar vermişlerdi. Hükûmet telâş içinde idi. Fakat Kâmil Paşa, bu nümayişi tertip etmek isteyenlerden birkaç kişiyi celbetmiş, bu hareketi takbih ve meneylemişti *(kınamış ve engellemişti).*

Avuç içi kadar bir kâğıt parçasına basılan ve mesleği sadece Cemiyete muhalefetten ibâret olan *Volkan* gazetesinin sahibi Derviş Vahdeti; bir taraftan Kâmil Paşa lehinde mütemadiyen neşriyatta bulunurken, diğer taraftan da meclis koridorlarını dolaşıyor; Cemiyetten gayri memnun mebuslara propaganda yapmaya çalışıyordu.

Muhalif gazeteler, Cemiyete ve Hükûmete karşı hücumlarında devam etmekle beraber nispeten mutedil bir meslek takip ediyorlar. yalnız, bunlardan *Volkan* ve *Serbestî* Gazeteleri cahil halkın, avam tabakasının his ve fikirlerine her gün avuç avuç zehir akıtıyorlardı. Hükûmet, *Volkan* gazetesini tatil etmeye mecburiyet hissetmişti. Fakat Derviş Vahdeti, zevcesini Cemiyetin Nuruosmaniye Kulübü'ne göndermiş; gazetesini tekrar çıkarmak müsaadesini ele geçirmişti. Bu suretle, *Volkan* gazetesinin bir müddet sükûnetini muhafaza etmesine mukabil *Serbestî* gazetesi gittikçe taşkınlığını arttırıyor ve adeta bütün muhaliflerin resmî lisânı hâlini alıyordu. Bu gazetenin sahibi olan Mevlânzade Rıfat Bey, çok dikkate şayan bir hayat geçiriyordu. Süflî zevklere, içki ve umumhane hayatına esir olan bu zat, o hayatı temadi *(devam)* ettirebilmek için nerede bir para membaı görürse oraya saldırıyor; meşru olan muhalefet mesleğini açıktan açığa şantajcılığa çeviriyordu.

Meşrutiyet'in ilânından bir müddet evvel Yıldız Sarayı'nın Harem Dairesi'nde bir kalfalar meselesi olmuş ve bunda medhaldar *(parmağı olduğu)* görünen Beşir isminde genç bir haremağası saraydan kovulmuştu. Mevlanzade Rıfat Bey bu Beşir'i yanına almış, bundan öğrendiği bazı esrar sayesinde; başta Abdülhamid olduğu halde şehzadegân ve saray kadınlarını teh-

dit ile para çekmek yoluna sapmıştı. Evvelâ, gazetesine abone olmak ve sonra da matbaasına muavenette *(yardımda)* bulunulmak şekillerinde vaki olan müracaatlar, yavaş yavaş şeklini değiştiriyor; bazan Yıldız Sarayı'na ve bazan da sultan ve şehzade saraylarına adamlar göndererek:

— Gazetemizin bugün elli liraya ihtiyacı var. Eğer bu para derhal verilmezse falan ve filân meseleler hakkında neşriyatta bulunacağım, diye şuradan ve buradan bir hayli para çekiyor, başına topladığı aveneleriyle Beyoğlu evlerinde sabahlara kadar içkili ve kadınlı bir hayat geçiriyordu.

Mevlânzade'nin bu halleri, *Serbestî* gazetesinden ümit bekleyen muhalifleri bile gücendirmişti. Hatta Mevlânzade'nin türemesine sebep olan ve *Serbestî* gazetesinin ilk sermayesini koyan Şerif Paşa bile bu adamın takip ettiği yolun çirkinliğinden ürkmüş ve gazeteye olan muavenetini kesmişti. Mevlânzade Rıfat Bey, bir iki defa Şerif Paşa'ya müracaat etmiş, zımnen tehdit eylemiş; fakat istediği parayı ele geçirememişti. Bir iki gün sonra *Serbestî* gazetesinde şu kısa havadis yazılıverdi:

"Sabık Stockholm Sefiri Şerif Paşa Hazretlerinin kerimeleri Hayriye Hanımefendi'nin rakip oldukları (bindikleri) arabanın hayvanları ürkerek araba devrilmiş ve hanımefendi yalnız dizlerinden hafifçe mecruh (yaralı) olarak bu kazayı geçiştirmiştir."

Şerif Paşa bu havadisi, hayretle telâkki etti ve Hayriye Hanım isminde bir kızı olmadığından bunun derhal tekzibi için gazeteye bir mektup gönderdi. O zaman, Mevlanzade Rifat Bey bu mektuba, bir mektupla cevap verdi:

"Filhakika Hayriye Hanım, meşru kerimeniz değildir. Fakat, R.... Paşa'nın hemşiresi Salime Hanım'la geçirdiğiniz gizli hayatın mahsulüdür. Mamafih, biz sizin bu inkârınızı şimdilik gazetemizle ispat etmek istemiyoruz. Bu hususa dair elimizde gayet kuvvetli bir takım vesaik ve eşhas bulunmakla beraber bizzat kerimeniz Hayriye Hanım da bu hakkının müdafaasını bize havale etmiştir. Şu halde işi velveleye dökmeden, anlaşalım." Dedi.

Şerif Paşa, bu iğrenç iftiradan silkinebilmek için Mevlânzade ile uğraşadursun; *Serbestî* gazetesi neşriyatında devam ediyor. Sürümünü arttırabilmek için, Hükûmet ve Cemiyet aleyhinde en ağır ittihamları ihtiva eden yazıları sütunlarına geçirmekten çekinmiyordu.

Serbestî gazetesinin bu cüretkârane neşriyatı, bilhassa avam güruhu üzerinde büyük tesirler husûle getiriyor; cahil ve düşüncesiz halkı derin bir uçuruma doğru sürüklüyordu.

Bu esnada *Volkan* gazetesi de eski neşriyatına rücu ediyor yine masonluktan ve Cemiyet erkânının kâmilen mason olmasından, yakında Şeriatı Muhammediye'nin ortadan kaldırılarak masonluğun resmen ilân olunacağından bahsediliyordu. Nihayet bu gazetenin ilk sayfasında şöyle bir ilân görüldü:

"Kariben, İttihadı Muhammedî namı ile yeni bir Cemiyet teşekkül edecektir.

Cemiyetin maksadı, memalik-i hilâfette ve sair bilâdda mütemekkin anasırı muhtelife-i İslâmiyenin tehzib-i ahlâkına ve içtimaî terakkiyatına bais-i yegâne olan Kur'an-ı Kerim'in, şeriat-ı mutahharenin ilâyevmülkıyâme temin ve davamına say'ügayret eylemek ve kâffe-i müsliminin faaliyeti siyasiye ve içtimaiyelerini tezyid ve tevhid etmek ve şer'işerif ve Kanun-u Esasîi münif ile müeyyed olup Dar'ülhılâfede teessüs eden usulü Meşvereti hırz-ı can bilerek muhafaza eylemek, memalik-i Osmaniye'de, kavanin-i hukukiyeyi, mecelle-i ahkâm-ı adliye müştemil bulunduğu gibi kütüb-ü fıkhıyeden bilistinbat bir de ceza kanunu ve kavanini saire-i muktaziye meydana getirerek Meclis-i Mebusan'a arzetmek ve tasdika iktiran etmesine çalışmak ve bütün harekât ve sekenatımızı şer'i şerifle tayin etmek ve bu suretle istikbalde, Memalik-i Osmaniye'de mahakim-i nizamiyelerde kavanin-i şeriyenin düsturülamel olmasına gayret etmek ve bütün liva-i Muhammedî altında bulunan âlemi İslâmiyeti taarruzdan siyanet etmek.

Cemiyetin saha-ı faaliyeti, bütün memalik-i İslâmiyeyi ihtiva eder."

Pis ve muğlâk bir ifâde ile yazılmış olan bu beyannameyi,

bugünkü ve yarınki nesle bir ibret olsun diye, aynen derceediyoruz. Görünüşte, Kur'an-ı Kerim, Şeriat-i mutahhare, Liva-i Muhammedî gibi mukaddes kelime terkipleriyle süslenen ve fakat hakikatte hiçbir mana ve kıymet ihtiva etmeyen şu sekiz on satırlık beyanname, avamın ruhî ihtiyaç ve ihtirasını hareket ve iştihaya getirecek bir yemleme gibi kullanılmış fakat bu yemin cazibesine kapılıp da başına biriken bedbahtların ortasında, katil bir bomba gibi patlamıştı.

Volkan gazetesi tatil edildikten sonra, onun tekrar intişarına müsaade etmek; Cemiyetin affolunmaz bir hatası idi. Bu müsaade. Kanun-u Esasiye ve Meşrutiyet'in düsturlarına riayet maksadı ile de olsa, yine bir cinayetti. Birçok meselelerde her türlü kanunu hiçe sayan Cemiyet, bu meselede de biraz basiretkâr davranıp o zaman henüz bir kıvılcım halinde olan bu volkanı söndürüvermiş olsaydı, belki Kanun-u Esasi'ye tecavüz etmiş, fakat koca bir 31 Mart felâketinin de önüne geçmiş olurdu.

Bu beyanname intişar etmekle beraber, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti derhal teşekkül etmemişti. Bu fikri ortaya atanlar kurnaz davranmışlar; beyannamenin gerek halk ve gerek Cemiyet üzerinde ne tesir yapacağını görmek istemişlerdi. Cemiyet, bu meseleye hiç ehemmiyet vermemişti. Halbuki başta softalar olmak üzere avam güruhu derhal bu maksada büyük bir temayül göstermişti. Her gün *Volkan* gazetesi idârehanesine müracaatlar vuku buluyor, bu Cemiyetin ne zaman teşekkül edeceği soruluyordu. Camilerde, medrese ve tekkelerde, Cemiyetin emel ve maksadı teşrih ediliyor *(izah ediliyor)* :

— Her tarafı istilâ eden dinsizlik ve ahlâksızlığı tasfiye edecek. İki cihanda cümlemizi aziz eyleyecek, ancak bu mukaddes Cemiyettir.

Sözleri, günden güne hududunu genişletiyordu. Kıpkızıl cahil olan yobazların arasına ulema tesmiye edilen *(denilen)* ve hiç olmazsa az çok münevver olması lâzım gelen birinci sınıf softalar da karışmaya başlamıştı. Fatih, Bâyezîd, Süleymaniye, Ayasofya medreselerinde işleri güçleri minder çürütmek ve lâklâk etmekten ibâret olan dersiâm efendiler, başlarına top-

lanan çömezlerine heceliye heceliye *Volkan* gazetesini okuyorlar; hissî değil ananevî bir taassubun iğrenç ve mülevves riyakârlıklarından doğan bir gayz ile okuduklarını tefsir ediyorlardı. Artık medreselerde bina, izhar, avamil kitapları birer tarafa atılmış; sadece *Volkan* gazetesi okunuyor, "İki cihanda aziz olmak" kaygısına düşen hödükler tarafından, bu gazetenin her kelime ve cümlesi, Allah'ın ilhamı olan bir ders gibi ezberleniyordu.

Ayasofya Önünde İttihat Terakki Gösterisi

SOFTA VE ORDU MUHALEFETİ

1324 Şubatının on yedinci (2 Mart 1909) günü, öğle namazından sonra Bâyezîd Camisi'nin avlusu, beyaz bir mantar tarlası haline gelivermişti. İstanbul'un her tarafındaki medreselerden akın akın gelerek buraya toplanan softa namzetleri nutuklar veriyorlar: Hükûmetin, kendilerini imtihana tâbi tutmak istemesinden, senelerce başlarında sarık ve alınlarında "Talebe-i ulûm" markası taşıdıkları halde daha hâlâ "elifbayı" bile öğrenmeyenlerin askere sevk edilmesi lâzım geleceğine dair yapılan tebliğten şikâyetle Hükûmeti protesto ediyorlardı. Senelerden beri İstanbul sokaklarında salma sığırlar gibi gezen bu yobaz sürüsü, ihtimal ki biraz daha işi azıtacaklar, belki de bir çıban başı koparacaklardı. Bereket versin, Merkez kumandanı meseleyi haber aldı. Derhal Bâyezîd Camisi'ne iki bölük asker yolladı. Parlak süngülerin şakırtısını işiten bu yobazlar, cübbelerinin eteklerini sırtına toplayıp birbirini eze eze kaçışmaya başladı.

Fakat. Bu kaçışmakla bitmiş olmadı. O geceden itibaren, medreselerin örümcekli kemerlerin altında toplanan softalar:

"Ulema, verese-i enbiyadır *(peygamber mirasçılarıdır)*. Bizler, Kisve-i Muhammedî'yi taşıyoruz. Bizlere yapılan bu hakaretin ucu, doğruca Enbiya'ya ve Resulü Kibriya'ya dayanır. Şeraita bu derece hakaret hangi millette ve hangi tarihte görülmüştür. Kahrolsun böyle hürriyet, böyle Meşrutiyet," diye birbirlerinin kalplerindeki ateşi körüklüyorlar, Hain ve sinsi tedbirlerle, rejimden intikam almayı düşünüyorlardı.

Bu düşünceler yavaş yavaş medrese köşelerinden taşıyor, Cemiyetin sükûtunu hazırlayan büyük muhalefet gruplarına kadar akisler yapıyordu. Başta, Fitz Maurice olmak üzere muhalefet cephesini idâre edenler, bu müntekim *(intikamcı)* softa güruhundan istifade etmek istiyorlar, emellerinin bir an evvel tahakkuku için bu fesat unsurunu kendilerine faydalı bir hâle getirmeyi düşünüyorlardı.

Meşrutiyet'in ilânından bir müddet evvel, Kolombo Oteli'nin önünde üç kurşunla yere serilen ve fakat bu kurşunların tam hedefe isabet edememesi yüzünden öldürülemeyen Alay Müftüsü Mustafa Efendi başta olmak üzere, bir kaç softa elde edilmiş. bol paralar ve vaatlerle bu yobaz sürülerinin aralarına salıverilmişti. Geceleri, medreselerde bu softadan ders alan bu yobazlar, ertesi günü İstanbul'un dört köşesine yayılıyorlar. Hemşehrileri olan saf askerleri arayıp buluyorlar. Onlara en korkunç bir fesadın zehrini aşlıyorlardı.

O tarihte, Yenicami'nin avlusu, Cuma günleri bir asker mahşeri hâlini alırdı. Kışlalarından çıkan bütün askerlerin, burada buluşması; şerbetçilerin ve köftecilerin etrafında toplanarak saatlerce ayakta konuşması, adeta bir teamül hâlini almıştı. O zamana kadar burada büyük bir saffetle kebap yiyen ve boyalı şerbet içen zavallı saf askerler, şimdi aralarına karışan softaların damla damla sundukları fesat zehrini nuş ediyorlar *(içiyorlar)* ve bu zehirle yavaş yavaş sermest olarak korkunç bir uçuruma doğru sürükleniyorlardı.

Cemiyet, kulüpler açmak ve bu kulüplerde tafrafüruşane nutuklar ve konferanslar verdirerek efradını çoğaltmakla meşgul oluyordu. Liderlerden hiçbiri, karşılarında günden güne kuvvet bulan bir ejderin kendilerine fenalık yapacağına ihtimal vermiyor; ve kendileri de hayatta oldukça Meşrutiyet'in haleldar olmak imkânı olmadığına tamamen kanaat hasıl ediyorlardı. Halbuki Cemiyete mensup olanlardan bazı söz sahipleri, umumî vaziyetin hoşa gidecek bir şekilde olmadığını iddia ediyorlar; hele vilâyetlerde Hükûmetin nüfuz ve haysiyeti kalmadığını acına acına hikâye eyliyorlar; Cemiyetin ve Meşrutiyet'in mevkiini temin ve temkin için, "bir derece iltizamı şiddet" edi-

:erek "Muhasenatı ibretbahşası, kabil-i inkâr olamayarak idam hükümlerinin her vilâyet dahilinde usûlen birer ikişer mevkii icraya konulmasını" selâmet-i umumiye namına elzem görüyorlardı.

1324 senesi Şubatının 22 inci (22 Şubat 1909) günü İstanbul, adeta milli bir matem içinde idi.

Çünkü Manyasîzade Refik Bey, vefat etmişti. Anasından nasıl saf doğduysa, ömrünün sonuna kadar aynı saffeti muhafaza eden ve Allah'ın huzuruna da öylece giden bu temiz ve büyük adamın ölümü; yalnız kalplerde bir teessür uyandırmakla kalmamış, aynı zamanda büyük bir endişe de husûle getirmişti. Başlarını önlerine eğerek onun tabutunu takip edenler, vakit vakit birbirlerinin kulaklarına eğiliyorlar:

— Cemiyetin temeli, yıkıldı. Zıt cereyanları birbirine çarpıştırmamak için hiç olmazsa o, bir nâzım oluyordu. Şimdi, bu vazifeyi kim ifa edecek? Diyorlardı.

Halbuki bunu söyliyenler; Merkez-i Umumî içinde husûle gelen anarşinin önüne geçmek için her fedakârlığı ihtiyar eden zavallı Manyasizade'nin, hiçbir şey yapmaya muvaffak olamadan, meyus ve meftur bir halde can verdiğini bilmiyorlardı.

Hiç şüphe etmemelidir ki, Merkez-i Umumî'nin bazı erkânı bu ölümden, Abdülhamid kadar bile müteessir olmamışlardı. Abdülhamid bile, senelerce kendisiyle mücadele eden Manyasizade'nin saffeti kalbini takdir etmiş; Meşrutiyet'in ilânından bir müddet sonra onu, "Müşavir-i Hükûmet" sıfatı ile yanına almak istemiş olduğu halde; Doktor Nâzım Bey ve partisi, Cemiyetin bu asil rüknünü adeta istiskal ediyor; Cemiyet arasındaki yüksek ve manevî nüfuzunu daha fazla parlatmak istemiyorlardı.

Zaman, dar ve nazikti. Hâdiseler birbirini takip ediyor; fikirler; bir nokta özerinde tevakkuf edemiyordu. Buna binaen Manyasizade'nin ölümünden hasıl olan teessür ve endişe de kuvvetini kaybediyor. Efkârıumumiye, yeni meseleler arkasından sürükleniyordu.

"Yıldız'daki askerler, isyan çıkarmışlar. Saray kapısının önüne silâh çatmışlar."

Bu sözler, ağızdan ağıza yayılıyor, yeni bir takım dedikodular canlanıyordu. Hakikaten, ortada oldukça mühim bir hâdise vardı. Şubat ayının 28'inci Cumartesi günü İkinci Fırka'nın Beşinci Alayı'nın Üçüncü Taburu, Yıldız Sarayı'nın üst tarafındaki sırtlara talime çıkmıştı. Bölük zabitlerinden Mülâzım Muzaffer Bey bölüğünün talimlerine nezaret ederken, borazanların yanına geldi. Borazan çavuşuna birkaç boru çaldırdı. Fakat çalınan boruları beğenmedi. Bazı ihtaratta bulunmak istedi. Çavuş birdenbire serkeşlik etti. Muzaffer Bey'e ters bir cevap verdi. Genç zabit, efrad arasında vuku bulan bu münâsebetsizliğe tahammül edemedi. Çavuşa birkaç tokat indirdi ve tehdit için de revolverini çıkararak çavuşa çevirdi. Diğer zabitler bunu gördüler. Bir mesele çıkmasına meydan vermemek için koşarak Muzaffer Bey'in yanına geldiler. Muzaffer Bey'i teskin ve borazan çavuşunu da tevkif ettiler. Talim biter bitmez, taburun doğruca kışlasına gitmesi lâzım gelirken; askerler arasında bir fesat rüzgârı dalgalandı. Tabur, kışla yolundan ayrıldı. Doğruca sarayın önüne gelerek Saltanat Kapısı karşısında, silâh çattı. İncir çekirdeğini doldurmayan bir mesele, meçhul bir müfsidin bir anda çevirdiği bir fırıldakla, askerliğin en büyük şerefini teşkil eden itaat ve terbiyeye, yeni bir rahne açmıştı. Bereket versin, idâreli davranıldı. Birkaç nasihatle tabur, o gün kışlalarına çekildi. Ertesi günü de, heyet-i mecmuasıyla Serasker Kapısı'ndaki koğuşlara nakledilerek yerlerine, bir nişancı taburu gönderildi.

Lâkin mesele burada ve bu suretle bitmiş değildi. Tali', Hükûmet ve Cemiyeti devirmek isteyen muhaliflerin eline yeni bir âlet daha vermişti. Fitz Maurice'in ilhamı ile hareket eden bu muhalifler, şimdi bütün kuvvetleriyle iki unsuru birleştirmek istiyorlardı. Bu unsurun biri softalar, diğeri de askerlerdi. Plân, çok esaslı tertip edilmişti. O devrin askerleri hemen kâmilen köylülerden ibâret ve hepsi de tamamen saf ve cahildi. Köylerde doğan ve büyüyenler ise, başlarında iki karış çaput

sarılı olan her adamın sözünü büyük bir dikkatle dinlemeyi, adeta dini bir vazife telâkki ederlerdi, Buna binaen; askerleri, softalarla elde etmek ve onları istenilen mecraya sevk eylemek, en iyi netice verecek bir hareketti. Bir taraftan bu hareket temin edilirken diğer taraftan da muhalif gazeteler vasıtası ile dini propagandalara ehemmiyet verilecek, softa güruhunun maneviyatı ve cüretleri takviye edilecekti.

Muhaliflerin maksatları artık sadece sözde kalmıyor, yavaş yavaş tatbikat sahasına intikal ediyordu. Şerif Paşa'nın konağında yapılan gizli içtimalar daha sıklaşmaya başlamış; muhalefet cephesi, iki kuvvet daha kazanmıştı. Bunun biri, Berat mebusu İsmail Kemal Bey'di. Gerek Avrupa'daki hayatından ve gerek İstanbul'a nasıl geldiğinden birkaç vesile ile bahsettiğimiz bu zat, İstanbul'a geldiği günden beri Cemiyet erkânı ile anlaşamamış. Bunun için de, istediği parlak mevkii alamamıştı. İsmail Kemal Bey, kendisine ehemmiyet verilmediğinden müteessir oluyor; kendisine Cemiyetin nazar-ı dikkatini celbedecek bir poz vermek için, Mecliste Arnavut ve muhalefet mebusları başına toplamak ve bir parti yapmak istiyordu. Hâlbuki o esnada, Mecliste büyük bir ekseriyete mâlik olan Cemiyet, pervasızca hareket ediyor; ne İsmail Kemal Bey'in bu manevralarına ve ne de anasırın saire mebuslarının tenkit ve muhalefetlerine, zerre kadar ehemmiyet vermiyordu. Buna binaen; -mutlaka bir şeye baş olmak sevda ve hırsıyla yanıp tutuşan- İsmail Kemal Bey, faaliyetini sadece meclisteki muhalefet dairesinde bırakmamış, hariçte de Cemiyet aleyhinde çalışan kuvvetlerle teşriki mesaiye başlamıştı.

Muhaliflerin kazandıkları ikinci kuvvete gelince: Bu da Gümülcine mebusu İsmail Bey'di. İsmail Bey; genç, hırsı zekâsına çok galip, gayesine vasıl olmak için ahlâk ve vicdan düsturlarına hiç ehemmiyet vermeyen bir zattı. Meşrutiyet'in ilânına kadar, hayatta böyle bir zatın mevcut olup olmadığını kimse bilmezken, o gürültü arasında, İsmail Bey de birçokları gibi:

— Uydum kalabalığa, diye ortaya atılmış, dar ve basit muhitinde birdenbire kendine bir mevcudiyet yaratmıştı.

İlk zamanlarda, İttihat Terakki Kulübü'nün ayak işlerinde çömezlik eden İsmail Bey, Cemiyetin nafiz azalarından bilahare Gümülcine mebusu olan Arif Bey tarafından Talât Bey'e takdim edilmiş, Mebus intihabında da, Gümülcine'den mebus çıkarılmasına karar verilmiş ve hatta sinni müsaid olmadığı için Merkez-i Umumî'nin emriyle nüfus tezkeresi tashih ettirilmişti. İsmail Bey'in yaradılış ve görgüsü, bu mevkii hazmedecek bir halde değildi. Bunun için hayalinden bile geçmeyen bu mevki ve şerefe nail olur olmaz, bununla iktifa etmemiş, daha yüksek ikbal ve şereflere göz dikmişti. Fakat o, göz diktiği mevki ve makamların Cemiyete mensup daha kudretli şahsiyetler tarafından işgal edildiğini görüyor; bir an evvel gayesine vasıl olmakta ne büyük müşkülât olduğunu idrak ediyordu. Buna binaen, burada sıra beklemektense, o yüksek mevkilere başka bir merdivenden çıkmayı düşünüyor, bunun için de en yakın dostlarına karşı bile fevkalâde ketum davranarak saman altından su yürütüyordu.

Cemiyet, o kadar derin bir gaflet içinde idi ki, kendi eliyle yetiştirdiği Gümülcineli İsmail Bey'in dost suretinde büyük bir düşman olduğunu bile fark edemiyor; muhalif cephenin en gizli fakat en korkunç bir kuvveti olduğunu aklından ve hayalinden bile geçirmiyordu. İsmail Bey, bir taraftan meclisteki muhalif azaları el altından körüklerken diğer taraftan da hariçteki avam kuvvetiyle bilvasıta temaslar temin ediyor; az zaman zarfında muhalif cereyanlara hulûl ederek *(girerek)* bunları Cemiyet aleyhinde en tehlikeli bir silâh hâline getiriyordu.

Manyasîzade Refik Bey'in vefatı üzerine, kendisinin Adliye Nezareti'ne tayini hakkında bilvasıta teşebbüslerde bulunmuştu. Fakat bu arzusunun, pek gülünç ve pek küstahça bir talep olduğu kendisine söylenildiği zaman, Cemiyet aleyhindeki kin ve gayz, azamî dereceyi buldu. Böyle olmakla beraber, o yine plânını bozmuyor; bir taraftan Cemiyet erkânını oyalayacak derecede dostluk eserleri gösterirken, diğer taraftan da Cemiyeti devirip istediği makama geçmek için çalışmaktan geri durmuyordu.

Manyasîzade Refik Bey'in vefatı, İstanbul'da büyük bir hâdise daha yaratmıştı. Bu zattan münhal kalan mebusluk etrafında kıyâmetler kopuyordu. Birçok kimseler, bu mebusluğa intihap için namzetliklerini koymuşlardı.

Bunlar, kazanmak için gerek matbuatta ve gerek halk arasında ne mümkünse yapıyorlar; ortalığı büyük bir velvele içinde bırakıyorlardı. *İkdam* gazetesi sermuharriri Ali Kemal Bey ile *Mizan* sahibi Murad Bey, bu mebusluğu bir türlü paylaşamıyorlar; şiddetli bir kalem münakaşasıyla birbirlerini hırpalıyorlardı. Her işte olduğu gibi bu işte de son sözün Cemiyete ait olduğunu herkes bildiği halde, ne kadar gariptir ki; sadr-ı esbak Kâmil Paşa ve Prens Sabahaddin Bey gibi ağır başlı zatlar da namzetliklerini koymuşlar; mahcup olacaklarını nazar-ı dikkate almamışlardı. Nihayet, Yenipostane binasında Cemiyetin murakabesi altında intihap yapılmış ve yüz küsur namzet arasında bulunan belli başlı zevat şu reyleri almıştı. Rey:

Hariciye Nazırı Rıfat Paşa - 281

Ali Kemal Bey - 129

Murad Bey - 50

Prens Sabahaddin Bey - 3

Kâmil Paşa - 1

Hariciye Nazırı Rıfat Paşa Cemiyetin namzedi olduğu için tabiidir ki en yüksek reyi o almış, diğer muhalefet serfirazları *(liderleri)*, gülünç bir mevkide kalmıştı.

Cemiyet, bu zafer karşısında da bir yudum daha bade-i gurur içerek bir perde daha sermest ve mağrur olurken, talihlerinin bu son tecrübesinden de hüsran ve mağlûbiyetle çıkan muhalifler artık Cemiyet aleyhindeki teşebbüslerini artırdıkça artırıyorlar, ellerindeki gazetelerle, -barut fıçısına dönen efkârıumumiye üzerine- ateş saçıyorlardı.

Bu sırada mecliste bir Hıristiyanlık meselesi ortaya çıkarılmıştı. Rum gazeteleri, bu meseleyi parmaklarına doladıkça dolamış ve muhalif mebuslardan da taraftarlar kazanmışlardı. Cemiyet, Ahrar Fırkasını, açıktan açığa Hıristiyanlara müza-

heretle ittiham ediyor *(destek vermekle suçluyor)* ; gerek mecliste ve gerek hariçte büyük ve dedikodulu münakaşalar zuhuruna sebebiyet veriyordu. Tokatlıyan'da verilen bir ziyâfette Ahmed Rıza Bey, Ahrar fırkası aleyhinde çok ağır sözler söylemiş; adeta yanan ateşin üstüne avuç avuç gaz serpmişti. Ahmed Rıza Bey'in kullandığı bu şiddetli lisan, muhaliflerin de aynı şiddetle mukabelesini mucip olmuştu. Şu anda memleketin seması üstünde müthiş ve korkunç bir nifak havası esiyor, her an kanlı bir facianın zuhuru bekleniyordu.

O günlerde vuku bulan bir hadise, memleketin ahval-i ruhiyesini tamamıyla ortaya koymuştu. Köprübaşı'nda bir kadının parasını çarpan bir yankesiciyi tutmak istemişlerdi.

Bu adi hareket, birdenbire büyük bir velvele husûle getirdi. Herkes beklenilen ihtilâlin zuhur ettiğine zahib olarak *(fikrine kapılarak)* kaçışmaya başladı. Dükkânlar kapandı. Hadisenin mahiyeti anlaşılıncaya kadar halk, heyecan içinde kaldı. Bu basit vaka, gülünç bir neticede kalmak lâzım gelirken, böyle olmadı. Vilayetlerde mühim bir hâdise olmuş gibi endişeli akisler yaptı. Hatta bazı mebuslara, Cemiyet fedaileri tarafından suikast yapıldığına dair şayialar deverana başladı. İstanbul'da bulunan muhalif mebuslarla yine muhaliflerden mühim zevata, mektuplar ve telgraflar yağdı.

Bu meyanda, Gümülcine mebusu İsmail Bey'e de, Gümülcine'de bulunan pek mahrem bir dostu tarafından bir mektup gönderilmiş; İstanbul ahvali ile kendi şahsî vaziyeti hakkında malûmat istenilmişti. İsmail Bey uzunca bir mektupla buna cevap vermişti. İttihat ve Terakki erkânının ne derecede gaflet içinde bulunduğunu göstermeye kâfi olan bu mektubun mühim satırlarını aynen dercediyoruz ve bu suretle de tarihe bir ibret numunesi kaydetmek istiyoruz.

Gümülcineli İsmail Bey'in mektubundan aynen parçalar:

"... Şüun ve havadis; bence asla şayan-ı havf ve telâş değildir. Bitti zannolunan devr-i inkılâp henüz bitmemiştir. Milel-i sabıka-i münkalibenin kanlı sergüzeştlerine ilâve olunacak vukuatın mutlaka hudusunu iddia etmemekle beraber esbap ve se-

vaik itibariyle o sergüzeştlere mümasil vukuatın zuhura gelmesine intizar etmekteyim ..."

"... Bu mücahede-i hamiyetperveraneden benim hisse-i hamiyetime de az çok bir fedakârlık isabet eylemiştir. Semeredar olabileceğini anladığım şecaatten ihtiraz mutadında olmadığımı bildiğin için bunu tabii görürsün itikadındayım..."

".... Fakat nasihat ederim ki, meseleyi izam etme (büyütme). Benim yapacağım fedakârlık, maddi değil manevidir ve bir taarruza maruz kalmayacağıma da emin ol. İstinat ettiğim kuvve-i hamiyet o kadar metin ve o kadar büyüktür ki, bir taarruza karşı bin hücum icrasına muktedirdir."

".... Bütün bu tasvir ettiğim şeyler bence baisi endişe olsa da mucibi yeis ve fütûr (keder) değildir. Beni mustarip ve meftur eden Meclis-i Mebusan'ın hâl ve tavrıdır. Bedbaht millet! Enzarı teslimiyet ve tesliyetinin initafgâhı olan bu meclis ifay-ı vazifeye kadir pek az uzva mâliktir.... Of. Artık susacağım!"

Şu varakamı sizce defi meraka esas olur fikriyle yazdım. Hüsnü Efendi'ye de ayrıca yazacaktım. Fakat sarf edecek fazla vaktim olmadığı için bununla iktifa ettim. Hüsnü ile birleşip okuyunuz ve mündericah yalnız size malûm olsun.

İstanbul 25 Şubat 1324 (10 Mart 1909) İsmail"

Meclis-i Mebusan Reisi gibi mühim ve nâzik bir unvan taşıyan Ahmed Rıza Bey'in tamamen bîtaraf ve gayet teenni *(ihtiyat)* ile idâre-i lisan etmesi lâzım gelirken mahut ziyâfette Ahrar Fırkası aleyhinde ölçüsüz sözler söylemesi, muhalif matbuatın da Ahmed Rıza Bey'e aynı şekil ve şiddette mukabele etmesi; bütün vilâyetlerde ve bilhassa Cemiyetin Manastır Heyet-i Merkeziyesi'nde pek fenâ bir tesir hasıl etmişti. Meşrutiyet'in ilk gününden beri, Merkez-i Umumî ile Manastır Heyet-i Merkeziyesi arasına giren soğukluk, ara sıra tezayüd ettiği gibi bu meselede de artmış halkın ve anasırı sairenin hoşnutsuzluğunu mucip olacak böyle hâdisata sebebiyet verildiğinden dolayı Manastır Merkezi'nden, gerek Merkez-i Umumî'ye ve gerek Selânik Merkezi'ne birçok muaheze ve takbihler *(kınamalar)* yağdırılmıştı.

Bir zamanlar Cemiyetin bütün manasıyla hükümran olduğu Rumeli vilâyetlerinde, Cemiyetin nüfuz ve kudreti yavaş yavaş siliniyor; bunun yerine Başkım, İşkiptar Arnavut Cemiyetleriyle Bulgar, Rum, Ulah ve sair milletlerin -kendi milli gayelerine hadim- Cemiyetleri işliyordu. Bu Cemiyetlerin gizli ve aşikâr faaliyetlerini tenkit eden İttihatçılara karşı gayet sarih cevap veriliyor:

— E, ne yapalım? Görüyoruz ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendi erkân ve efradı arasında bile bir vahdet temin edemiyor. Memleketi bir anarşiye doğru sürüklüyor. Bu gidişin sonunu beğenmiyoruz. Onun için kendimizi tehlikeli cereyanlardan korumak istiyoruz. Ne yapalım, gemisini kurtaran kaptandır, deniliyordu.

Cemiyete karşı beslenilen bu menfi his, yalnız anasırı saire arasında değil; Cemiyetin erkânı asliyesini teşkil eden ve Meşrutiyet inkılâbını silâhları ile temin eyleyen zevatı da tesiri altına almıştı. Niyazi Bey, komitecilikten vazgeçmiş, Resne'ye çekilmiş, küçücük kasabasının mini mini yavrularına mektep yaptırmakla meşgul oluyor. Mustafa Necip Bey de aynı suretle hareket ederek Tikveş dağlarının her köşesinde bir irfan nuru uyandırmaya çalışıyordu.

Meşrutiyet'ten evvel Cemiyete büyük mikyasta muzaheret eden Arnavut Beyleri artık kulüplere uğramıyorlar ve hatta ara sıra Cemiyete mensup zabitan ile ihtilâf çıkarıyorlardı. Sükûtu temin edilmek için Debre'ye mutasarrıf gönderilen Kaymakam Sadık Bey idâresizliği yüzünden Debre'de isyan çıkmasına sebep oluyordu.

Yanya'da bulunan iki ihtiyat taburu isyan etmiş; bu isyan, bir maktul ve dokuz mecruha mal olarak teskin edilebilmişti. Meşrutiyet'in istihsali *(oluşumu)* için senelerce uğraşan, Rumeli Balkanlarının sert kayalıklarında aç ve çıplak olarak çarık paralayan zabitan, yine ücra köylerde kokoroz *(mısır)* ve kumpir yiyerek bütün hayat mahrumiyetlerine katlanırlarken, Manastır ve Selânik'te zoraki kuvvetlerle dağa çıkan kahraman-ı hürriyetler, Selânik ve İstanbul'un muattar salonlarında, ipek

ve kuştüyü yastıklara uzanarak akıllarından ve hayallerinden geçmeyen nimetler içinde yaşıyorlar, hakikî kahramanların haklı olarak Cemiyetten uzaklaşmalarına sebep oluyorlardı. Bir aralık bunu nasılsa Merkez-i Umumî de nazar-ı dikkate almış; bu hoşnutsuzluğu izale maksadı ile, "Kahraman-ı Hürriyet"lerden Binbaşı Enver ve Hafız Hakkı Beyleri birer memuriyetle İstanbul'dan ve istirkab olunan unvanlardan uzaklaştırmaya kalkmıştı. Fakat "mahza bir istirkab-ı askerinin önünü almak maksadiyle" yapılan bu uzaklaştırmak keyfiyeti, Selânik ve Manastır Kışlalarına değil; Enver, Bey'in Berlin'e, Hafız Hakkı Bey'in de Viyana'ya ateşemiliterlikle tayin edilmesi şeklinde tecelli etmiş ve Merkez-i Umumî'nin, hakperestliği muhafaza etmesine imkân ve ihtimal olamadığını bir daha ispat eylemişti.

Enver ve Hafız Hakkı Beylerin ataşemiliterliklere tayini, Şerif Paşa'nın hırs ve iştihasını kabartmış. Meşrutiyet'ten evvel Avrupa'daki Cemiyet erkânına verdiği paralardan bahsederek bunca hizmetine mukabil kendisinin de -hiç olmazsa- Londra Sefaretine tayini hakkında tekrar Merkez-i Umumî'ye müracaatına yol açmıştı. Merkez-i Umumî, gayet tabii olarak bu gülünç teklifi reddetmişti. İhtimal ki Şerif Paşa'nın bu talebi, Cemiyetle olan zahiri münâsebâtı kesmek için bir vesileden ibâretti. Nitekim, aradan birkaç gün geçer geçmez, Şerif Paşa Cemiyetten istifa etti.

Şerif Paşa'nın Ali Kemal'e yazdırdığı istifanamesi de çok şayanı dikkatti. Pangaltı Kulübü heyet-i muhteremesine hitaben yazılan bu uzunca istifanamenin bir yerinde:

"... Bizi sevk ve idâre eden kuvvet, bugün vatan ve milletin istikbali namına gayet tehlikeli bir vadiye sapmış ve bilcümle muhibban-ı memleketi pek düşündürecek bir vaziyet almış olduğundan bir milletin mukadderatıyla oynamak mesele-i azimesinin tevlid eyleyeceği mesuliyeti maneviye-i âtiyesinin velev ki naçiz olsun bir kısmına iştirak ile hissedar olmaktan tevakkiye mecburum." Dediği gibi diğer bir yerinde de:

"Ahrar Fırkası ile peydayi münâsebet ettiğim hakkında deveran etmekte olduğunu işittiğim bazı rivâyete gelince, bunun sırf ürcufe olduğunu ve münâsebetimin kat'iyen aslı esası bulunmadığını temin eder, şimdilik hiçbir fırka ile münâsebettar olmayacağımı arz eylerim."

Sözleriyle, yakın günlerde zuhur etmesi muhtemel olan hâdisatta hiçbir alâkası olmadığını peşinen göstermek istiyordu.

Hakikate gelince Şerif Paşa, artık koca İstanbul'un kupkuru bir barut deposu haline geldiğini hissediyor; pek yakın bir zamanda atılacak bir kıvılcımla her tarafı bir anda sarıverecek olan müthiş bir yangının alevleri arasında bulunmak istemiyordu. Nitekim Martın 10'uncu günü bu istifanameyi verdikten sonra; bıyık altından gülerek İstanbul'u terk etti; Fitz Maurice'le rüfekasının hazırladığı haileyi uzaktan seyretmek için Paris'e gitti.

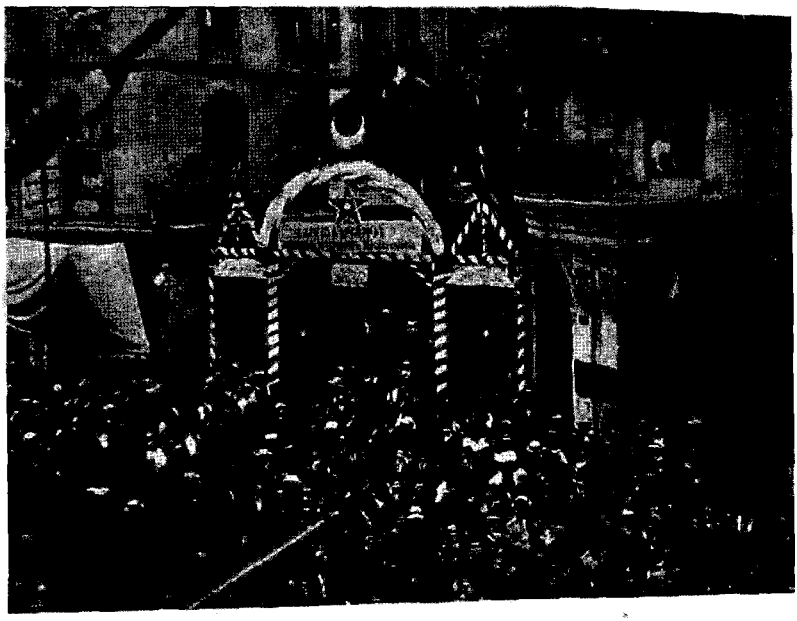

بك وغلى بالق پازارى ارمنى كليسا سى اوكنده تمايش

Ermeni Kilisesi Önünde Gösteri

BOSNA - HERSEK ELDEN ÇIKIYOR

Martın 23'üncü gününe kadar zaman, bilâhâdise geçti. Fakat o gün öğleden sonra Meclis-i Mebusan'ın salon ve koridorlarında acı bir teessür havası esmişti. Alaturka saat sekizde Sadrazam Hilmi Paşa meclise gelmişti. Bosna-Hersek meselesinin kati neticesi hakkında izahat verecek ve bu bapta tanzim edilen protokolü meclise arz edecekti. Meclis salonu, yabancılardan tahliye edildi ve müzakere gizli olarak devam etti. Hüseyin Hilmi paşa, Bosna-Hersek meselesinin geçirdiği safahat hakkında izahat verdi. Bir takım teşebbüsat ve müzakerat-ı siyasiye cereyan ederken, diğer taraftan da bazı erbab-ı hamiyet tarafından şiddetle tatbik edilen boykotaj sayesinde Avusturya - Macaristan Hükûmetinin elli dört milyon altın kuron tazminat vermeye muvafakat ettiğini söyledi.

Hilmi Paşa'nın sözleri vakit vakit mebuslar tarafından kesiliyor; teessür ve heyecan içinde kalan mebuslar arasında şiddetli münakaşalar cereyan ediyordu. Halbuki bütün bu münakaşalar, beyhude sözlerden ibâretti. Çünkü ayın 17'inci Pazartesi gecesi esbak Maarif Nazırı Hakkı Bey'in[14] konağında Cemiyet erkânından Rahmi ve Cavit Beylerle Avusturya sefiri Pallaviçini arasında cereyan eden hususi bir içtimada, zavallı Bosna-Hersek'in feci mukadderatı tamamen halledilmişti.

14- Bilahare Sadrazam olan Hakkı Paşa. Z. Ş.

Hilmi Paşa, kalın ve gür sesiyle protokolü okurken, meclis salonunun kuytu köşelerinde hıçkırıklar yükseliyor; asabiyet ve irâdesine hakim olamayan bazı mebuslar:

— Gitti, vatanın en kıymetli parçası bedava gitti.

— Vatanı para ile satanlar kahrolsun.

— Oraları, binlerce ecdadımızın kanı bahasına mal olmuştu. Damarlarımız kurudu mu?

— Ecdadımız, erkekler gibi kanlarını döktüler, biz de korkak kadınlar gibi gözyaşları döküyoruz.

— Tarihten utanalım, kan ve kılıçla aldığımız yerleri böyle para ile satacaksak, yerin dibine batalım.

Sözleri işitiliyordu. Mecliste sinirleri gerilmeyen mebus, pek azdı. O anda cereyan eden havaya bakılırsa, protokol kabul olunmayacaktı. Fakat Hilmi Paşa'nın şiddetle talep ve ricası üzerine, 46 mebusun bu teklifi reddetmesi, 18 mebusun da rey vermekten istinkâf eylemesine mukabil, protokol 136 mebusun reyi ile kabul edildi. Bu mühim meseleye ve zavallı Bosna-Hersek'in hayatına da bu suretle Fatiha çekildi.

***

Ertesi günü, muhalif matbuat kıyâmetler koparıyor; "Hükûmet ve Cemiyet, Bosna-Hersek'i sattı" feryatları, ayyuka çıkıyordu. Muhalif ve muvafık, bu meseleden müteessir olmayan kimse yoktu. Bu koca kıtanın bir blöfle elden gidivermesine kani olan halkın, cayır cayır içi yanıyordu. Cemiyetin ve Hükûmetin aleyhine yeni bir hücum vesilesi zuhur etmişti. Matbuattan maada, mahalle kahvelerine varıncaya kadar her yer, hararetli bir münakaşa sahası kesilmişti. Efkârıumumiye, cemiyet aleyhinde çok şiddetli hükümler veriyor, bu meselenin bütün günâhını, Meşrutiyet devrinin acemi diplomatlarına yükletmek istiyordu.

Bu hezimet karşısında, Cemiyetin işten el çekeceğine dair rivâyetler deverana başladı. Hatta *Yeni Gazete* sahibi Abdullah Zühdü Bey daha ileri giderek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

yakında feshedileceğine dair bir bent yazdı. Fakat *Tanin* ile *Sura-yı Ümmet* gazeteleri, membaı malûm olan bu havadisi, şiddetle reddediyorlardı.

Bu esnada, Cemiyetin Manastır Şubesi de harekete gelmişti. Ordunun Cemiyet ve siyâsetle alâkasının büsbütün kesilmesi, Cemiyetin, hür ve müstakil siyasî bir fırka hâline getirilmesi isteniyor, hatta Merkez-i Umumî bu talebi nazarı ehemmiyete almayacak olursa, bu talebin matbuat vasıtasıyla bütün Cemiyet azalarına ilân ve teklif edileceği söyleniyordu.

Manastır Merkezi'nin bu talebi, bir bahaneden ibâretti. Merkez-i Umumî'nin bu teklifi kabul edemeyeceğini biliyorlar, bu vesile ile bir çıbanbaşı koparark, kendi arzuları vechile Cemiyette bir tasfiye yapmak istiyorlardı. İstidraden *(yeri gelmişken)* şunu da arz edelim ki; Merkez-i Umumî, iki buçuk ay evvel de bu tehlikeyi geçirmişti. Kâmil Paşa'nın sukûtuna takaddüm eden günlerde, İstanbul, matbuatının pek şımarıkça neşriyatından galeyana gelen Manastır Merkezi, bütün bu halleri Merkez-i Umumî'nin İstanbul'a nakline ve bu suretle meydana çıkarak Cemiyetin vakar ve heybetini kaybettiğine atfediyorlar; Üsküp Merkezi ile birleşerek, Merkez-i Umumî'nin Selânik'e naklini istiyorlar ve şayet nakledilmeyecek olursa, o Merkez-i Umumî'yi tanımayacaklarını söylüyorlardı.

Bu mesele, Selânik'te de bir galeyan husûle getirmişti Üsküp ve Manastır merkezlerinin fikrine iştirak eden Selânik gayrimemnunları, bir gece, askerî kulübüne toplanmışlar ve Selânik Heyet-i Merkeziye azalarını da buraya dâvet etmişlerdi. Bu gece, Heyet-i Merkeziye'yi cebredecekler ve Merkez-i Umumî'yi ıskat eyleyeceklerdi. Salonlar, sivil ve zabit ittihatçılarla dolmuştu. Her köşede şiddetli münakaşalar cereyan ediyordu. Selânik Heyet-i Merkeziyesi'ne mensup olanlar, Merkez-i Umumî'nin vaziyetini müdafaa ediyorlar, hele ıskat fikrine hiç yanaşmıyorlardı. Bu gece birçok mühim hâdisatın zuhur etmesi ve hatta kan dökülmesi bile çok muhtemeldi. Tam, umumî müzakereye girişileceği zaman Selânik Merkezi'nin nafiz azalarından Yüzbaşı Küçük Naki ve Zihneli Said Beyler, koşa koşa askerî kulübe geldiler. Kapının önünde İsmail Canbulat Bey'e tesadüf ettiler.

Canbulat Bey'i bir köşeye çektiler. Ellerinde bulunan ve henüz İstanbul'dan alınan bir telgraf gösterdiler. Bu telgrafta Kâmil Paşa'nın Harbiye ve Bahriye Nazırlarını azlettiği, Avcı Taburlarını da İstanbul'dan uzaklaştırarak Meşrutiyet'i kaldırmak istediği yazılıyordu.

Canbulat Bey, bu telgrafı okur okumaz, galeyan halinde bulunan kalabalık arasına daldı.

— Efendiler, durunuz! Biz burada, nelerle meşgul oluyoruz. Halbuki Meşrutiyet elden gidiyor, diye bağırdı ve elindeki telgrafı okumaya başladı.

Bu telgraf, derhal lâzım gelen tesirleri yaptı. Meşrutiyet'in ve dolayısı ile vatanın tehlikesi karşısında derhal şahsi düşüncelerini unutanlar birleştiler; Merkez-i Umumî meselesiyle meşgul olmaktan şimdilik vaz geçtiler, biraz evvel Merkez-i Umumî'yi tehdit eden galeyan ve tehevvürü, o anda Kâmil Paşa aleyhine çevirdiler. Kâmil Paşa'nın ısrarıyla, tehlikede bulunduğuna zehap hasıl olan Meşrutiyet'in Hüseyin Hilmi Paşa kabinesiyle tahtı temine alınmasından sonra; Üsküp ve Manastır Heyet-i Merkeziyeleri tekrar eski fikirlerine rücu etmişler, İstanbul'da cereyan eden hâdisattan tamamen Merkez-i Umumî'yi mesul addederek yeniden harekete geçmişler ve biraz evvel arz ettiğimiz şekilde bir teklifle Merkez-i Umumî'nin karşısına dikilmişlerdi.

Halbuki, İstanbul'da bulunan Merkez-i Umumî, değil bu sözlere top tarrakalarına bile ehemmiyet verecek vaziyette değildi. Selânik Belediye Hastahanesi'nin Sertabipliğini deruhte eden ve fakat sık sık İstanbul'a gidip gelen Doktor Nâzım bey, her gelişinde kendi taraftarlarının kudret ve merbutiyetine dair haberler getiriyor; tafrafurûşane sözleri ve jestleriyle en küçük bir korku hissedilmeden, yürümek lâzım geldiğini temin ediyordu. Aynı zamanda, Merkez-i Umumî'nin kalın bir direğini teşkil eden Cemal Bey de, gururundan bir tek zerre bile feda etmiyor, Cemiyet ve Hükûmet işlerini, sert ve cahil bir bölük kumandanı kafasıyla ve tıpkı bir bölük idâre eder gibi yürütmek istiyordu. Ahmed Rıza Bey'le Rahmi ve Bahaeddin Şakir Beyler aynı fikirlere taraftar idiler.

Talât Bey ile Cemiyetin sair erkânı, daha mutedil bir sistem takibini istiyorlar; fakat arkadaşlarının kuvvetli cereyanlarından kurtulamıyorlardı. Meşrutiyet'in tamamıyla kökleştiğine, Cemiyetin hiçbir kuvvetle devrilemeyeceğine dair bütün bu zevata kuvvetli bir kanaat gelmiş ve bu kanaat de, hepsine bir gurur vermişti. Hatta bu gurur, yavaş yavaş muhitlerine kadar taşarak bütün Cemiyet mensuplarına sirâyet etmişti.

İkinci Avcı Taburu'na mensup olup bölüğü ile Meclis-i Mebusan'ın muhafazasına memur olan Yüzbaşı Küşat Bey, bir gün köprüden geçerken Fransa Sefareti memurlarından Vikont dö Şafo isminde bir zata tesadüf etmişti. Rumeli Jandarma Tensik heyetinde beraberce çalışan bu iki dost birbirlerinin hal ve hatırlarını sorduktan sonra, söz, günün siyâsetine intikal eylemiş. Vikönt dö Şafo, Küşat Bey'in kulağına eğilerek:

— Kumandan! Sizi, acı bir hakikatten haberdar etmek isterim. Biliyor musunuz ki, sefarethanelerden birine mensup olan mühim bir adam, büyük bir faaliyet sarf ediyor. Bu rejim hakkında, muhalif bir hareket yapmaya çalışıyor. Gözünüzü açın; tedbirli davranın, demişti.

Bu sözler, hakikaten bir dost sözüydü. Fakat ne göz açılmış ve ne de tedbirli davranılmıştı.

Martın yirmi altıncı günü, Yıldız Sarayı'nın en mühim erkânından ve Abdülhamid'in silâhşorları rüesasından Haremi hümayun kapıcıbaşısı Boşnak Bekir Bey, saraydaki nöbetinden çıkmış, evine gelmişti. Biraz sonra kapı çalındı. İki askerin kendisini görmek istediği Bekir Bey'e haber verilmesi üzerine askerler içeri alındı. Bekir Bey, karşısında, hiç tanımadığı iki avcı askeri görünce şaşırdı. Ne istediklerini sordu. Bunlar, kendilerini takdim ettiler:

"Dördüncü Avcı Taburu'ndan Kasım Çavuş, Mehmed Onbaşı."

Kasım Çavuş, Arnavut'tu. Uzun müddet Bosna'da bulunmuştu. İyi Boşnakça biliyor, Bekir Bey'in şöhretini, daha Bosna'da iken işittiğini söylüyordu. Birkaç afaki sözden sonra, Kasım Çavuş maksada intikal etti:

— Beyim! Biz, senden bir akıl almaya geldik. İstanbul'a geldi geleli, ateşten gömlek giyiyoruz; demirden leblebi çiğniyoruz. Zabitlerimiz, bize Rumeli'deki gibi bakmıyorlar. Orada bir evlât, bir kardeş gibi bizim her şeyimize dikkat eder ve daima tatlı sözlerle hatırımızı gönlümüzü alırlarken buraya gelir gelmez, bizi öksüz çocuk gibi bir tarafa bıraktılar. Geceleri kışlaya sarhoş geliyorlar. Acı sözler söylüyorlar. Biz, bu hâle tahammül edemeyeceğiz. Başka alaylarla da anlaştık. İsyan edeceğiz. Hem bunu da yakında yapacağız. Belki de, gelecek Salı günü, dedi.

Bekir Bey, bu sözleri nihayetine kadar dinledikten sonra, diplomatça hareket etti:

— Benim, böyle şeylere aklım ermez. Lâkin mademki benden bir akıl almaya geldiniz, size şu kadar söyliyeyim ki, yapacağınız iş; ateşle oynamaya benzer. Korkarım ki, yanarsınız, cevabını verdi.

Tam bu sırada Bekir Bey'in oğlu, Hünkâr "Dragon" yaverlerinden Yüzbaşı Mehmed Ali Bey eve geldi. Bekir Bey, oğlunu odaya celbederek Kasım çavuş'a, sözlerini bir daha tekrar ettirdi. Kasım Çavuş, bu ikinci ifâdesinde isyan kelimesinden biraz uzaklaşarak:

— Meclis-i Mebusan'a müracaat edeceğiz, dedi.

Mehmed Ali Bey, Kasım Çavuş'u tamamen dinledikten sonra:

— Siz pişkin ve iyi terbiye görmüş askerlersiniz. Bilirsiniz ki askerlikte bir kaide vardır. Bir askerin şikâyeti olursa, doğruca kendi büyük âmirine gider. Siz de başka yerlere değil, kendi büyük âmirinize müracaat edin.

Cevabını vermekle beraber, hudutlarda hazırlık gören Sırplardan, Bulgarlardan bahsederek bu fikirden vaz geçeceklerine dair Kasım Çavuş'la Mehmed Onbaşı'dan besa *(Arnavut sözü)* aldı.

Avcılar çıkıp gittikten sonra baba oğul baş başa verdiler. Bu iki avcı askerinin sözlerini tahlil ettiler. Meseleyi mühim gördüler. O akşam, komşuları olan Bahaeddin Şakir Bey'in evine giderek bu tehlikeli vaziyeti ona anlatmaya karar verdiler.

Bahaeddin Şakir Bey Beşiktaş'ta Kılıçali Mahallesi'nde, Bekir Bey'in evinin üst tarafındaki evde oturuyor; Bekir Bey'in damadı. Mabeyn doktorlarından Rüşdü Paşa ile çok iyi konuşuyordu. O gece Bekir Bey, Damadı Rüştü Paşa'ya da haber gönderdi. Hep beraber Bahaeddin Şakir Bey'in evine gittiler. Kasım Çavuş'la Mehmed Onbaşının söylediklerini hikâye ettiler. Bahaeddin Şakir Bey, bu sözleri tamamen dinledikten sonra güldü ve şu cevabı verdi:

— Şuna emin olunuz ki, avcı taburları, hiçbir şey yapmaz ve yapamaz. Siz onların ne kadar zapturapt *(disiplin)* altında, nasıl zabitlerin kumandasında olduğunu biliyor musunuz? Onlara öyle bir terbiye verilmiştir ki zabitlerinin bir işaretiyle feday-ı can ederler. Karşılarına Kur'an'ı çıkarsanız, yine çiğner geçerler. Size gelenler, belki başka bir maksatla gelmiştir. Böyle bir isyana ihtimal yoktur, dedi.

31 Mart hâdisesinden sonra, divan-ı harp huzurunda da tekrar edilmiş olan bu sözler, lüzumundan çok fazla bir itimada delâlet etmekte idi ve bu fikirde olan yalnız Bahaeddin Şakir Bey değildi. Cemiyetin bütün erkân ve azaları da, aynı fikri beslemekte ve hiç bir kuvvetin isyan ve ihtilâle cüret edemeyeceği fikrindelerdi.

Bekir Bey'in ihbarı üzerine, hiç olmazsa küçük bir tahkikata girişmek lâzım gelirken, bu cihet ihmal edildi. Hatta bu esnada İkinci Fırka'ya mensup taburların bölük eminleri tarafından efrada bazı tahrikât vuku bulduğu hissedildiği halde buna da ehemmiyet verilmedi ve hatta, bu günlerde avukat Mustafa Baha Bey Merkez-i Umumî'ye geldi. Talât Bey'i bularak:

— Ben her sınıf halk ile temas ediyorum. İstanbul'un tenha köşelerinde, bilhassa sarıklılarla avam arasında garip bir anlaşma olduğunu görüyorum. Bu hâli beğenmiyorum. Biraz müteyakkız bulunalım, dedi.

Talât Bey, bu sözlere karşı gülerek:

— Baha! Senin sinirlerin iyice zayıflamış. Bu iş için bana geleceğine bir sinir doktoruna gitseydin daha iyi ederdin. Cevabını verdi.

İTTİHAD-I MUHAMMEDİ CEMİYETİ

Mart sonlarına doğru, İstanbul'un vaziyeti o kadar değişmişti ki artık bunu görememek için maddi ve manevi kör olmak icabederdi. Kapalıçarşıda, börekçinin önüne bir masa konmuş. Masanın başına ikisi sarıklı, biri fesli üç adam oturmuş:

— Buyurun efendim, buyurun. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne kaydolun, diye adeta işporta ile mal satan esnaflar gibi adam dâvet ediyorlar; bu parlak namın cazibesine tutulan ahmakların isimlerini önlerindeki deftere kaydederek kendilerine de mühürletiyorlardı.

Aynı zamanda *Volkan* gazetesinin Yerebatan Mahallesi'ndeki idârehanesi de bir arı kovanı gibi işliyordu. İdârehanenin alt katında ve hemen sokak hizasında bir oda vardı. Bu odanın sokağa açılan penceresinin önünde gecelik entarisi üzerine kirli bir hırka giymiş olan Derviş Vahdeti duruyor; önündeki pis deftere adam kaydetmeye yetişemiyordu. Kayıt muamelesi, şu suretle cereyan ediyordu. *Volkan* gazetesinin neşriyatına ve gazetede yapılan reklâmlarla İttihadı Muhammedî unvanına meftun olan ahmaklar, Vahdeti'nin oturduğu pencereye yaklaşıyor ve soruyorlardı:

— Muhammed'in Cemiyetine burada mı adam yazıyorlar?

Derviş Vahdeti, azametle cevap veriyordu:

— Burada.

— Ben de yazılmak istiyorum.

— Adın ne?

Vahdeti, müracaat edenin derhal ismini yazıyor.

— Muhammed'in Cemiyetinden dönmek olmaz. Onun için ver bakalım mührünü, diyor, yazdığı ismin hizasını mühürlüyordu.

Tuzağa düşen hödük soruyordu:

— Efendim, kaç kuruş vereceğiz.

— Burası Farmasonların Cemiyeti değil; Ehl-i İslâm'ın Cemiyetidir. Burada para, mara alınmaz. Yarın bir *Volkan* gazetesi al, ismini orada okursun, cevabını veriyordu.

En mahir örümceklerin bile kurmaya muvaffak olamayacağı bu ağa her gün binlerce idraksiz şikâr tutuluyor, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mensuplarının adedi, korkunç bir yekûna baliğ oluyordu.

Bu Cemiyeti uzaktan idâre edenler, artık kâfi derecede taraftar kazandıklarını görünce, Cemiyetin dinî bir merasimle açılmasına karar vermiştiler. *Volkan* gazetesi; Martın 28'inci Cumartesi günü, Cemiyetin Ayasofya Camisi'nde resmen açılacağını ilân ediyor, bu münâsebetle okunacak Mevlûdü Şerif'e bütün Cemiyete kaydolanlarla, bilcümle ümmeti Muhammedi dâvet eyliyordu.

Bu ilân ve dâvet, İttihatçıları biraz sersem eder gibi olmuştu. Meselenin ehemmiyeti evvelâ Cemiyetin Nuruosmaniye Kulübü'nde ve sonra da Merkez-i Umumî'de mevzubahis oldu.

Kara Kemal Bey, parlak bir fikir beyan etti:

— Madem ki bizi Farmasonlukla ve gavurlukla ittiham ediyorlar. Biz, bunun aksini ispat edelim. Onlar, Cumartesi günü Ayasofya Camisi'nde mevlid okutacaklar, değil mi? Şu halde, biz daha evvel davranalım. Cuma günü, Cuma namazından sonra, biz bir mevlid okutalım. O gün, Peygamberin doğduğu güne tesadüf ettiği için halk üzerinde iyi bir tesir yaparız, dedi ve bu sözler hararetle kabul edildi.

Her iki taraf ta mevlid okutmaya hazırlanadursun; Cemiyetin Nuruosmaniye Kulübü'ndeki Heyet-i Adül mühim bir müzakere ile meşgul olmakta idi. Halkın gittikçe daha ziyade hissolunan galeyanını durdurmak ve bahusus İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti namına alenen aza kaydeden *Volkan* gazetesi sahibiyle diğer muhalif neşriyatta bulunanları korkutmak için bir hareket gösterilmek istenildi ve bu sırada pek tehditkâr neşriyatta bulunan, *Serbestî* gazetesi sahibi Mevlânzade Rıfat Bey'in öldürülmesine karar verildi. Bu karar verildikten sonra, 99'uncu Bölük efradından Yüzbaşı Abdülkadir Bey'le, avcı zabitlerinden Yüzbaşı Ş.... Bey bu kararın infazına memur edildi. Mevlânzade Rıfat Bey, gazete işlerini bitirdikten sonra Beyoğlu'nun umumî evlerinde sefihane bir hayat geçiriyor; ancak sabaha karşı evine yahut doğruca gazete idârehanesine avdet ediyordu.

Abdülkadir Bey'le Ş.... Bey idam kararını tatbike karar verdikleri gece, Londra birahanesinde birkaç saat vakit geçirdiler. Sonra, doğruca Taşkışla'ya gittiler.

Avcı bölük kumandanlarından R... Bey'in odasında kıyâfetlerini tebdil ettiler. Yüzlerini kozmetikle boyadılar. Bellerine ikişer revolver taktılar. Beyoğlu'na geldiler.

Rıfat Bey'in zevkusefa ile meşgul olduğu evin etrafında dolaştılar. Her gün gazetesinde, ittihatçıları dinsizlikle, sefahate düşkünlük ve sarhoşlukla ittiham eden Rıfat Bey'in meclis kurduğu odadan iğrenç ve boğuk şarkı sesleri geliyor; mestane naralar biri birini takip ediyordu. Abdülkadir Bey'le Ş.... Bey, eğlencenin henüz hararetle devam ettiğini anladılar ve oralarda beyhude yere dolaşarak kendilerini göstermeyi muvafık bulmadılar. Bir müddet daha bir yerde vakit geçirmeyi kararlaştırdılar. Fakat o kıyâfetle bir kahve veyahut birahaneye gitmek mümkün değildi. Nereye gideceklerini düşünürlerken Denizkızı Eftalya Hanım'ın evinde kısa bir zaman geçirmek akıllarına geldi. O esnada Eftalya Hanım musiki sanatkârları arasına henüz karışmış. Fakat ilâhî sesinin sehhar kudretiyle muhitine birçok takdirkâr toplamıştı. Ş.... Bey, bu sanat meftunlarının en başında bulunuyor; sık sık arkadaşlarını alarak

Eftalya Hanım'ın evine gidiyor, bu yeni san'atkârın kendi evinde, samimi bir zevkle söylediği şarkılardan daha büyük bir lezzet duyuyordu.

Bu suretle aralarında teessüs eden hususiyete binaen Ş... Bey, Abdülkadir Bey'le beraber Eftalya Hanım'ın evine gitti. Fakat bu iki zabitin hali derhal Eftalya Hanım'ın nazar-ı dikkatini celbetti. Bu zeki kadın, bu iki komiteci zabitin mutlaka bir işe girişeceklerini anladı. Bu işin ne olduğunu ve kimin aleyhinde bulunduğunu bilmediği halde kadınlık şefkati galebe etti. Ancak birer kahve içmek, beş on dakika vakit geçirmek için gelen bu iki zabite, derhal bir sofra hazırladı. Onları oyalamak için sanatının bütün sihrini kullanmaya başladı. Dakikalar geçtikçe iki zabitin şuuru üzerine bir ağırlık çöküyor. Dimağlarında yazılı olan vazife hisleri yavaş yavaş siliniyordu. Aradan yarım saat, bir saat geçtikten sonra, artık Mevlânzade Rıfat Bey'i tamamen unutan bu iki genç zabit, derin bir mestî içinde masaya dayanmışlar, o tarihte yeni çıkan:

"Gösterip ağyare lütfun, bizlere bigânesin"

Şarkısını dinliyorlar; Eftalya Hanım'ın billûr sedası ile büyülenerek kendilerinden geçiyorlardı.

***

Cemiyetin İstanbul merkezi bu çürük tedbirlerle kudret ve heybet göstermek isterken, Rumeli'de ve hatta Selânik'te bile Cemiyetten memnun olmayanlar çoğalıyordu. Avcı taburları efradının İstanbul'da yaptığı şımarıklıklar Selânik'te çok fenâ akisler yapıyor; evvelce bunları İstanbul'dan uzaklaştırmak isteyen Kâmil Paşa'ya hak veriliyordu. Gariptir ki Merkez-i Umumî de bu taburlara toz kondurmak istemiyordu.

İstanbul'da olduğu gibi Selânik'te de bu taburlara karşı büyük bir aleyhtarlık başladığını hisseden Merkez-i Umumî, bu kanaatin izalesi için Cemal Bey'le beraber Topçu Feriki Hasan Rıza Paşa'yı Selânik'e göndermişti. Bu iki zatın Selânik'e muvasalat ettiği gece, askerî kulüpte büyük bir içtima akdedildi. Bu içtimaa, bütün kulüp murahhasları geldi. Cemal Bey kürsüye

ekarak büyük bir talâkatla avcı taburları hakkındaki dedikoduların mübalâğadan ibâret olduğunu söyledikten sonra bunların tekrar Üçüncü Ordu'ya iadesinin daha büyük suitefehhümlere *(yanlış anlamalara)* meydan vereceğini izah eyledi. Fakat Cemal Bey'in sözleri orada bulunanları tatmin etmedi. Bilâkis; kulüp murahhaslarından Ceza Reisi Necip, Mektebi İdadi Müdürü Bayram Fehmi, Ticaret Mahkemesi azasından İbrahim Beyler[15], birer birer kürsüye geldiler. Cemal Bey'in sözlerine şiddetli bir mukabele gösterdiler. Adeta bir hücum mahiyetinde olan bu mukabeleye; Ömer, Akagündüz, Emniyet Üçüncü Şube Müdürü Abdürrahman Naci Beyler de iştirak ettiler. Lâkin ne de olsa, son söz Cemal Bey'indi. Selânik'e kadar gelip de bu meseleyi mevzu-u bahsetmek bir gösterişten ibâretti.

Avcı Taburlarının aleyhtarları, Merkez-i Umumî'nin bunları feda etmeyeceğini anlayınca lüzumsuz bir münakaşa ve mücadeleye girişmekten çekindiler; hiç olmazsa zuhur etmesi muhtemel olan bir fenalığa meydan vermemek için bu taburların sıkı bir zapturapt altına alınmasını Cemal Bey'e tavsiye ettiler.

Cemal Bey İstanbul'a avdet ederek Selânik'te esen barid havayı ve askerî kulüpte cereyan eden münakaşayı anlattığı zaman Merkez-i Umumî bunu lüzumu kadar ciddiyetle telâkki etmek şu tarafa dursun; bu sözlere, ehemmiyet bile vermemişti. Cemiyetin müfrit liderleri kudret ve nüfuzu elde tutabilmek için akilâne tedbirlere tevessül etmekten uzaklaşıyorlar, -meşrutiyetten evvel olduğu gibi şimdi de tedhiş siyâsetine kapılarak- bir iki muhalifin kafatasını parçalayıvermekle bütün bu karışık işlerin düzelivereceğini zannediyorlar; kendi aleyhlerine açılan ağızları, kurşun mühürlerle kapamak istiyorlardı.

15- Şimdi Ankara'da Baro reisidir.

31 MART VAK'ASINA TAKADDÜM EDEN GÜNLER

Binlerce masum Türk evlâdını yakıp kavuran bu ateş, nasıl parlamıştı? Şimdiye kadar bu meseleden bahsedenler; bu mühim hailenin hakikî sırrını söyleyememişlerdir. Bu faciayı uzaktan tetkik edenlerin bu hususta söyledikleri sözler, ancak bir tahminden ibârettir. Hakikati bilenler ise, bunu açıkça söylemeye cesaret gösterememişlerdir.

Tam yirmi altı sene evvel[16] cereyan eden bu kanlı hâdise üzerindeki esrar perdesini açabilmek için; biz, bir hayli emekler sarf ettik. Birçok vesikalar topladık ve vakanın muhtelif cephesinde bizzat çalışan en doğru sözlü zevat ile mülâkatlar yaptık, yüzlerce sayfa notlar aldık. Bu vakaya uzaktan ve yakından karışan her sınıf zevat ile en küçük bir münâsebetimiz olmadığı cihetle, bunları büyük bir hakkaniyet ve bîtaraflıkla hülâsa ettik. Bugün, muhterem karilerimize, Yarın da, bizden sonra gelecek neslin yazacağı tarihe tevdi ediyoruz.

1325 senesi Martının 24'üncü (6 Nisan 1909) Salı gününün gecesi, İstanbul Köprüsü'nün Galata cihetindeki saati alaturka tam saat beş buçuğu gösteriyordu. En karanlık bir geceydi. Gök simsiyahtı. Ne mehtap ve ne de bir tek yıldız vardı. Köprünün üstünde seyrek fasılalarla uzanıp giden fenerlerin içindeki küçük petrol lâmbalarından süzülen ışıklar bile bu koyu karan-

16- 1909

lıkta eriyor; köprünün ahşap zemini üzerine ancak sarımtırak birer leke gibi aksediyordu.

Köprünün Galata cihetindeki tahsildarlar gişesinin sağındaki gişe kapanmıştı. Soldaki gişenin de yarısı açıktı. Beyaz gömlekli bir tahsildar, soğuktan ellerini ovuşturuyor; yarı açık gişede oturan ve önlerindeki saç mangalda ellerini ısıtan üç kişi konuşuyordu. Bunlardan biri, köprü mıntıka memuru; diğer ikisi de nöbetçi tahsildarlardı. Galata tarafından süratli adımlarla gelen iki yolcu, tahsildarın eline iki metelik vermişler, yine aynı süratle geçerek yollarına devam etmişlerdi. Tahsildar, gişenin içindeki lâkırdıya o kadar dalmıştı ki, bu iki yolcu geçerken sadece elini uzatmış, aldığı iki meteliğe bile bakmadan beyaz önlüğünün önündeki büyük cebe atmıştı. Fakat iki dakika geçer geçmez, acı acı iki el silâh patladı. Lâfa dalan tahsildar:

— Ne var? Diye bağırdı.

Gişenin önünden bir adım ileri sıçrayarak, İstanbul tarafına doğru baktı. O zaman o derin karanlık içinde birbirini müteakip üç alev parladı. Üç acı tarraka daha havayı yırtarak bu sessiz gecenin sükûneti içinde korkunç akisler yaptı.

Gişedekiler, dışarı fırlamışlardı. Tahsildarlar, orada kaldı. Fakat cesur mıntıka memuru, karanlıklar içine atıldı. Şirketi Hayriye'nin üçüncü bilet gişesi hizasına gelince, yavaş yavaş Galata cihetine doğru gelen bir adamla karşılaştı. Silâhı atanı bu adam zannederek ona sımsıkı sarıldı. Fakat sarıldığı adam:

— Aman arkadaş. Yaralıyım. Bir zabit, hem beni hem de arkadaşımı vurdu, dedi.

Bu esnada, birçok koşuşmalar, işitildi. Köprünün dubaları arasındaki polis merkezinden birkaç polisle bir iki bahriye neferi koşmuşlar ve gelmişlerdi. Polisler, mıntıka memurunun, daha hâlâ sımsıkı tuttuğu mecruhun *(yaralının)* etrafını ihata ettiler *(çevirdiler)*. Vaka hakkında izahat istediler. Bu zat kısaca cevap verdi:

— Arkadaşımla Beyoğlu'ndan geliyorduk. Bir zabit, hem beni hem de arkadaşımı vurdu. Arkadaşım şurada yatıyor, dedi ve İstanbul tarafına doğru karanlık bir noktayı gösterdi.

İki polis bu zatın kollarına girerek karakola götürürlerken diğer polislerle askerler; İstanbul tarafına doğru koştular. Bir fenerin ölgün ziyaları altında, boylu boyuna yere serilen ve hafif hafif inleyen bir adam buldular.

Bu esnada İkinci Komiser Eşref Efendi de koşa koşa vaka mahaline gelmişti. Yerde yatan mecruhu muayene etti:

— Daha ölmemiş, dedi.

Polis memurlarından Cafer Efendi'yi bir araba bulmak için Galata'ya yolladı. Polis Tahir ve Ali Rıza Efendileri de yanına alarak carihi *(yaralayanı)* tutmak için İstanbul tarafına koşmaya başladı. Fakat şu anda köprü bomboştu, ortada tek bir insan gölgesi bile göremiyordu. Eşref Efendi, Emînönü'ne kadar boşu boşuna koştuktan sonra, tekrar mecruhun yanına avdet etti. Araba gelmişti. Mecruh eninler *(iniltiler)* içinde arabaya bindirildi. Zaptiye Kapısı'na gönderildi. Fakat araba, Babıâli Yokuşu'nu çıkarken mecruh vefat etti.

Köprü mıntıka memuru tarafından yakalanan diğer mecruh köprü merkezine getirilmişti. Orada ifâdesi, alındı. Bu zatın, Mülkiye kaymakamlarından Şakir Bey; Zaptiye Nezareti'ne sevk olunan mecruh zatın da *Serbestî* gazetesi sahiplerinden Hasan Fehmi Bey olduğu anlaşıldı.

Sabaha kadar süren tahkikat ve taharriyat neticesiz kaldı. Polis, parlak düğmeli carihler hakkında hiçbir ipucu yakalayamadı. Hâlbuki polis merkezinde bu tahkikat devam ederken, bu hadisenin failleri, Bahçekapı Askeri Karakolu'nda oturuyor; vazifelerini ifa ettiklerinden mütehassıl *(oluşan)* bir kanaatle müsterihane cigaralarını içiyorlardı. Bunlardan biri, Karakol Kumandanı Yüzbaşı Abdülkadir Bey'di. Diğeri de M... Bey isminde bir polis komiseri idi. Her ikisi de vurulanlardan birinin Mevlânzade Rıfat Bey olduğuna emindi. Çünkü bu akşam köprüye kurulan bu pusu bilhassa onun için tertip edilmişti. Abdülkadir Bey'le Ş... Bey'in ilk teşebbüsleri akim kaldıktan sonra plân değiştirilmiş. Bu defa Abdülkadir Bey'e M... Bey'in refakat etmesine ve Rıfat Bey'in köprü üstünde öldürülmesine karar verilmişti.

O akşam Rıfat Bey matbaadaki işlerini bitirdikten sonra, mutadı vechile yanında bazı arkadaşları ve bu meyanda, gazetesinin en ateşli muharrirlerinden Hasan Fehmi Bey olduğu halde Beyoğlu'na geçti. Bayram Sokağı'nda, bir umumî evde eğlenilecekti. Rıfat Bey hakkında verilen idam hükmünün o günlerde behemehal infazı icap ettiğinden, kendisini tarassuda memur olanlar, bu vaziyeti Yüzbaşı Abdülkadir Bey'e haber verdiler. Abdülkadir Bey, M... Bey'e haber gönderdi. Köprü Polis Merkezi'ne memur İkinci Komiser Eşref Bey'i de karakola celbetti. Suikast esnasında alınacak tedbirler müzakere edildi.

Gece yarısına doğru, artık Rıfat Bey'in mutadı olan avdet zamanı yaklaşınca, köprü başında çeşmenin yanındaki nokta mevkiine memur olan polis Mehmed Şükrü Efendi ortadan kayboldu. O civarda, başka memur da bulunmuyordu, artık her şey hazırdı. İş yalnız Rıfat Bey'in oradan geçmesine kalmıştı. Fakat talihin çok garip bir cilvesi eseridir ki Rıfat Bey o gece muhibbelerinden biriyle kalmaya karar verdi. Hasan Fehmi de, arkadaşlarından ve Mülkiye kaymakamlarından Şakir Bey'le avdet etti. Şakir Bey şayanı hayret bir derecede Rıfat Bey'e benziyordu. Nitekim fenerlerin hafif ışıkları altında Şakir Bey'i gören Abdülkadir Bey'le M... Bey de bu zatın Rıfat Bey olduğunu zannetmişler ve saklandıkları yerden fırlayarak bilâ tereddüt revolverlerini bunların üzerine çevirmişler, ilk ateşte, Hasan Fehmi Bey'i yere devirmişler; Şakir Bey'in kaçmak istemesi üzerine:

— Al sana da, Mevlân, diye Şakir Bey'in üzerine de ateş ettikten sonra, köprü altında hazır bulunan bir sandala atlayarak kimseye görünmeden Eminönü'ne geçmişler ve doğruca Bahçekapı Karakolu'na gelmişlerdi.

Ertesi günü matbuatta kıyâmetler kopmuştu. Muhalif gazeteler, ateş püskürüyor, Cemiyete mensup gazeteler ise, meseleyi adi bir zabıta vakası gibi göstermeye çalışmakla beraber, deveran eden şayialardan bahsederek, *"Şayet hadisede siyasî bir maksat varsa, cidden şayanı takbihtir (kınanacak haldir)"* şeklinde yazılar yazıyorlardı.

Mevlânzade Rıfat Bey, bu defa da ölümden kurtulmuştu. Şimdi gerek bu zat ve gerek muhalifler, bu kanlı hadiseden büyük mikyasta istifade etmek istiyorlardı. *Serbestî* gazetesinin idârehanesi, bir mahşer hâlini almıştı. Başta Fitz Maurice olduğu halde bütün muhalefet sanadidi harekete gelmişler ve müttehit *(birleşik)* bir cephe teşkil etmişlerdi. Hasan Fehmi Bey'e, emsalsiz bir cenaze merasimi yapılacak ve bu zavallı ölü, elde bir bayrak gibi kullanılacaktı. Tabutun göğsüne, al atlas üzerine beyaz ipekle: "Ve Kefa billâhi şehîda." Ayeti işlenmiş bir örtü konulmuş ve bütün İstanbul halkı, bu hürriyet-i fikriye ve kalemiyenin ilk şehidinin cenazesine dâvet olunmuştu.

Serbestî gazetesi idârehanesinde bu hazırlıklar görülürken, Meclis-i Mebusan'da da kıyâmetler kopuyordu. Mebuslardan, başta Zöhrap Efendi olduğu halde, Kozmidi, Hamparsom Boyacıyan, Ergeri mebusu Müfit, Cidde mebusu Kasım Zeynel, Sinop mebusu Rıza Nur, Amasya mebusu İsmail Hakkı Beyler tarafından şiddetli bir takrir verilmiş ve bu takrirde:

"... Dün gece atılan kurşunlar, Serbestî gazetesinin başmuharririne atılmadı. Bütün matbuata, bütün hürriyet-i fikriye ve vicdaniyeye, bütün Osmanlı milletine atıldı. Bugün İstanbul'da asayişi cidden muhafazaya kâfi bir Hükûmet bulunmadığı, katilin derdest edilememesiyle (yakalanamamasıyla) büsbütün zahir oldu" denilmiş, meselenin Dahiliye Nazırı'ndan istizahı talep edilmişti.

Cemiyete mensup mebuslar, bu takriri derhal makûs mütalaalarla karşılamışlar; hâdise henüz tenevvür etmediği *(aydınlanmadığı)* için sükûnetle düşünmek lâzım geldiğine dair söz söylemeye başlamışlardı. Fakat Zöhrap Efendi kürsüye gelmiş, takriri şiddetle müdafaa etmiş. Biraz sonra da Mebus Varteks Efendi, Zöhrap Efendi'ye iltihak eylemişti. Çok gariptir ki; elde bulunan açık ve sarih delillere rağmen bu kanlı hâdiseyi ilk defa tevil etmek kudretini, Babanzade Hakkı Bey göstermişti. O Babanzade Hakkı Bey ki; Meşrutiyet'ten evvel, kendisine Cemiyete girmesi teklif edildiği zaman:

— Cemiyetin programında adam öldürmek var. Bir mahkemenin kanunî bir kararı olmadıkça hiç kimse öldürülemez. Onun için ben Cemiyete giremem, demiş, Adi hafiyelerin bile öldürülmesine muhalefet göstermişti.

Bu zat şimdi bu kanlı vakayı millet kürsüsünde Cemiyet hesabına tevile çalışıyor;

— ... bizim memleketimizde zannetmem ki böyle bir adama muharrir olduğundan dolayı bu derece bir husumet, hayatına kıyacak derecede bir garez bağlansın... Ahval-i şahsiyeden dolayı cinayetler işlendiği görülmüştür. Maatteessüf bu da ihtimal ki o cinayetlerdendir, diye bağırıyordu.

Reis Ahmed Rıza Bey, derhal bu münakaşaları durdurmuş, ekseriyetin istizah talebine karşı:

— Önümüzdeki Cumartesi günü değil, öbür Cumartesi istizah olunacaktır, demişti.

Ahmed Rıza Bey, böyle mühim bir meselenin istizahını niçin on gün sonraya talik etmişti *(ertelemişti)* ? Bu şüphesiz çok dikkate şayandır. Fakat... Asıl dikkate şayan olan... Ve hem de üzerinde durulacak bir hayli düşünülmeye şayan olan; Varteks Efendi'nin şu sözleri idi:

— Öbür Cumartesi mi? O vakte kadar, neler olmaz?

Varteks Efendi'nin, garip ve tehditkâr bir tebessümle söylediği bu sözler, aynen meclis zabıtlarına geçtiği halde, bunlara kimse ehemmiyet vermemişti. Hâlbuki Varteks Efendi'nin açıkça söylediği gibi, öbür Cumartesine kadar neler ve neler olmuş...

Köhne Bizans'ın surları arasında en iğrenç ve en meşum bir irtica, kanlı sahneler bulmuştu.

***

Hasan Fehmi Bey'in cenazesi, emsalsiz bir kalabalıkla Meclis-i Mebusan binası önünden geçirilirken, hafif tertip bir nümayiş yapılmış;

— Kahrolsun, katiller! Diye bağırılmıştı.

Hükûmet, bütün İstanbul zabıtasını seferber ettiği gibi cenazenin geçeceği yola yakın yerlerde toplu olarak birer miktar da asker bulunduğu için o günkü heyecan o kadarla kalmıştı.

Bu cenaze alayı ve halkın temayülâtı Hükûmet ve ittihatçıları ikaz etmek lâzım gelirken buna da ehemmiyet veren olmamıştı. Yalnız muhalif gazeteler gürültü etmekte devam ediyor, aralarında da daha sıkı bir anlaşma hissediliyordu. Harbiye Nezareti'nden sukût ettikten sonra tamamen muhalifler cephesine teveccüh eden Nâzım Paşa, İstanbul'daki ikametgâhını Ada'ya nakletmişti. Taşkışla koğuşlarının loş ve kuytu köşelerinde Dördüncü Avcı Taburu'nun neferleri üçer beşer toplanıyor, kulaktan kulağa bir fısıltı dolaşıyordu. Efrad da, zabitana karşı oldukça bariz bir huşunet görünüyor, hatta serkeşlik edenler bile bulunuyordu. Üçüncü Ordu'nun bu muti ve temiz efradı, kendilerinden hiç beklenilmeyen böyle tavırlar aldıkça, kışlada bulunan diğer taburlar zabitanının teessürünü mucip oluyor; hatta bu haller Hassa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'ya kadar duyuruluyordu.

İki gün bu suretle geçmiş ve nihayet Cuma günü gelmişti. O gün, İttihatçılar tarafından Ayasofya Camisi'nde mevlid okutturulmuş; Ahmed Rıza Bey de dahil olduğu halde Cemiyet erkânı tamamıyla hazır bulunmuştu. Fakat ertesi gün İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin mevlidi, çok nazar-ı dikkati celbedecek bir hâdise olmuştu. Koca Ayasofya Camisi son cemaat yerlerine kadar halk ile dolmuştu. *Volkan* gazetesinin sahibi Derviş Vahdeti, başına yeşil bir sarık sarmış, arkasına yeşil bir cübbe geymiş, mihraba yakın maksurelerden birinde azametle oturuyor; etrafında, hürmetkâr bir havari kütlesi bulunuyordu. Asıl dikkate şayan olan cihet, camiden çıkmıştı. Etraflarında kılıksız ve serserilerden mürekkep bir muhafız kitlesiyle muhat olan Derviş Vahdeti ile Mevlanzade, Yerebatan Caddesi'ne doğru azametle yürürlerken önlerinde, üzerleri ayet yazılı sancaklar çekiliyor; kısmı azamı softalardan mürekkep olan binlerce halk tarafından tekbirler getiriliyordu.

O devrin gazeteleri, bu içtimaa iştirak edenlerin miktarını, yüz bin kişi raddesinde bulduklarını yazıyorlardı. Bu muazzam alayla Yerebatan Caddesi geçilmiş; Derviş Vahdeti'nin hem ikametgâhı ve hem de *Volkan* gazetesinin idârehanesi olan binaya gidilmiş. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti resmen küşad edilmişti.

Bu mühim hâdiseye karşı da gerek Hükûmet ve gerek Cemiyet, yine büyük bir lâkaydî gösterdikleri halde, Abdülhamid fenâ halde telâş etmişti. O gece Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Ahmed Rıza Bey'i ayrı ayrı mabeyne celbetmişti!

— Ben, bugünkü mevlidten hiçbir şey anlamadım. Ne oluyor? İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ne demektir? Bu haller, bu isimler bana biraz garip geliyor, demiş ve bu Cemiyet hakkında izahat istemişti.

Hüseyin Hilmi Paşa, saye-i şahanede hiçbir şey olmadığından ve olamayacağından bahsetmiş; Ahmed Rıza Bey ise:

— Efendim, bunlar beş on serseriden ibâret. Bu mevlid meselesini biz de nazar-ı dikkate aldık. Aralarına gizlice birkaç kişi yolladık. Meseleyi gayet ahmakça bir hareketten fazla bulmadık. Binaenaleyh hiç merak buyurmayınız. Cevabını vermişti.

Lâkin bu cevap, Abdülhamid'i tatmin etmemişti. O günden itibaren endişesi artmış, İttihad-ı Muhammedi unvanıyla dînî bir mahiyette teşekkül eden bu Cemiyeti, kendisini hilâfetten ıskat edecek ve yeni bir halife nasbeyleyecek bir teşekkül zannetmeye başlamıştı.

TAŞKIŞLA'DA BAŞLAYAN İSYAN İSTANBUL'U SARIYOR

Taşkışla'da bulunan taburlar her gün nöbetle tatbikata çıkarılıyordu. Karargâhı bu kışlada bulunan İkinci Fırka'nın Dördüncü Liva Kumandanı Erkânıharp Miralaylarından Esad Bey, 29-30 Mart günü bermutat, kışla ve civarında talim edecek taburlarla, tatbikata gidecek taburlar hakkında icap eden emirleri vermiş, bu emirler de taburlara tebliğ edilmişti. Fakat biraz sonra, Dördüncü Avcı Taburu'nun bazı zabitanı kumandana müracaat ettiler. Tabur efradının ertesi günü tatbikata çıkılması hakkında verilen emri hüsnütelâkki etmediklerini söylediler.

Kumandan Esad Bey, derhal kışlada bulunan zabitandan muvakkat bir heyet teşkil etti. Dördüncü Avcı'nın çavuş ve onbaşılarını getirterek, niçin talime çıkmadıkları hakkında isticvap ettirdi.

Bu çavuş ve onbaşılar, müttehit *(tek)* bir lisanla yorgun olduklarından ve ertesi gün çamaşır yıkamak istediklerinden bahsettiler.

Hatta bu isticvap esnasında biraz da huşunet *(kabalık)* gösterdiler. Bu tahkikat, gece yarısından iki saat sonraya kadar devam etti. Bu suretle askerlik terbiye ve itaatine muhalefet gösteren çavuş ve onbaşıların kâmilen hapsine karar verildi.

Taşkışla'da zuhur eden bu vaka, üzerine bir taraftan Tahkik Heyeti toplanırken diğer taraftan da İkinci Fırka Kumandanlığı'na arzı keyfiyet edilmişti. O sırada, Süvari Alayları Kumandanı Süleyman Faik Paşa tarafından da Harbiye Nazırı'na bir tezkere gönderilmiş;

"Taşkışla'da ve diğer bazı kışlalardaki askerin bir hareket-i isyaniyede bulunmaya hazırlanmakta oldukları" bildirilmişti. Taşkışla vakasından haberdar olarak zaten endişe içinde bulunan Ali Rıza Paşa, Süleyman Faik Paşa'nın bu tezkeresini de alınca fenâ halde telâş etti. İkinci Fırka Kumandanı'na bir tezkere yazarak Seryaveri Binbaşı Mustafa Bey'e verdi:

— Al, bunu çabuk götür ve cevabını da getir, dedi.

İki saat sonra İkinci Fırka Kumandanı'ndan alınan cevapta; verilen haberin hakikate tamamen mugayir olduğu ve efradı askeriyenin kışlalarında huzur ve sükûn içinde bulunduğu bildirildi. Bu haber Ali Rıza Paşa'yı bir dereceye kadar teskin etti. Dördüncü Avcı Taburu'nda çıkan bu vaka ile diğer Avcı taburlarında görülen ufak tefek münâsebetsizlikleri, iki tabur kumandanının henüz tebdil edilmelerine *(değiştirilmelerine)* atfetmek *(bağlamak)* istedi. Çünkü bu hâdiseden birkaç gün evvel İkinci Avcı Taburu Kumandanı Binbaşı Şükrü Naili Bey, Üçüncü Ordu'ya tayin edilmiş ve karargâhı Sarayburnu'nda Mektebi Tıbbiye binasında bulunan taburunu Erkânıharp binbaşılarından Kâzım Bey'e teslim etmişti. Aynı zamanda Dördüncü Avcı Taburu Kumandanlığı'na da Binbaşı İsmail Hakkı Bey[17] getirilmişti. Bu iki yeni kumandanın henüz kendilerine tamamen yabancı olan taburlarda vaziyete birdenbire hâkim olamamaları tabii idi.

Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa bu teselli ile müsterih olmaya çalışırken, Taşkışla'da büyük bir hailenin ilk sahnesi hazırlanmaya başlamıştı.

Liva Kumandanı Miralay Ahmed Esad Bey itaatsizlik eden çavuş ve onbaşıların hapsedilmesini emrettikten sonra, kışlada sıkı bir inzibat temini için nöbetçi zabitlere emir vermiş ve istirahat etmek üzere evine gitmişti.

17- Şimdi Adana ve havalisi jandarma müfettişi Miralay İsmail Hakkı Bey. Z. Ş.

Fakat aradan az bir zaman geçer geçmez, Dördüncü Avcı koğuşlarında gizli bir kaynaşma başladı. Yataklarına uzanmış olan efrad, yavaş yavaş kalktı silâhlarına sarıldı. Çavuş ve onbaşıların mahpus bulunduğu koğuşun kapıları sessizce açıldı. Bütün efrad, Hamdi isminde bir çavuşun başına toplandı. Hamdi Çavuş derhal kumandayı ele aldı.

Dördüncü Avcı'ya mensup olan ve o gece kışlada nöbetçi bulunan oniki zabit, odalarından alınarak kışlanın köşesinde bulunan kuleye götürüldü, hapsedildi. Kapının önüne bir manga süngülü asker dikildi. Efrad, Hamdi Çavuş tarafından gruplara ayrılıyor, bir kısmı Ayasofya Meydanı'na, diğer kısımları da muhtelif kışlalara gönderiliyordu. Kışlalara gönderilen efrad, oralarda bulunan ve gizli ittifaka dahil olan çavuşlar vasıtası ile askerleri harekete getirecekler ve Ayasofya Meydanı'na sevk edeceklerdi.

Liva Kumandanı Esad Bey'in sadık emirberi, bu hâli görür görmez, derhal kumandanının atına binmiş; dörtnala sürerek Esad Bey'in evine gitmiş hâdiseyi haber vermişti. Esad Bey, bu meşum haberi alır almaz atına atlayarak doğruca Taksim Kışlası'na geldi; oradaki itfaiye alayı nöbetçi zabitini çağırarak:

— Efradınızı derhal silâh başı ediniz. Beherine, yirmişer fişenk veriniz ve hemen Taşkışla'yı ihata ediniz, emrini verdi.

Aynı zamanda Gümüşsuyu kışlasında bulunan Süvari Alayı'na; "Bir bölük süvarinin hemen Maçka ve Dolmabahçe yollarını tutması, o taraflardan geçen efradın toplatılması ve Taşkışla'ya yollanması" hakkında haber gönderdi. Kendisi de doğruca Taşkışla'ya gitti. Vaziyeti Fırka Kumandanlığı'na bildirdi.

Bu esnada, Dördüncü Avcı Taburu'nun bir kısmı dağılmış olduğu halde diğer kısmı henüz Kışla Meydanı'nda bulunuyor, Üçüncü Avcı Taburu'ndan ortada henüz kimse görünmüyor, aynı kışlada bulunan Numune Taburu efradı ise bu hadiseye karşı tamamen kayıtsızlık gösteriyordu. İtfaiye Taburu'ndan gönderilen silâhlı efrad, Taşkışla'yı ihata ederken Esad Bey de Numune Taburu zabitlerini topladı. Bunların gayretiyle Kışla

Meydanı'nda bulunan askerin tekrar kışlaya girmesini temin etti. Numune Taburu efradının koğuşlarına gidildi. Bunlara askerliğin kudsiyeti, şerefi ve haysiyeti izah edildikten sonra amir ve zabitlerine itaat edeceklerine dair yemin ettirildi ve kışla kapıları, bunlara teslim edildi.

Bu sırada, şafak söküyordu. İtfaiye Alayı Kumandanı hadiseyi haber almış, Taşkışla'ya gelmiş; Esad Bey tarafından İtfaiye efradına verilen şifahi emrin, tahriri bir emirle teyidini rica etmişti. Kumandan Esad Bey, "Kendisinin emri olmadıkça, kışlaya girilip çıkılamayacağına ve şayet bu emri dinlemeyen olursa, derhal süngü ve ateşle mukabele" olunacağına dair tahriri emir verdi.

Artık, ortalık yavaş yavaş ağarıyordu. Birdenbire kışlanın karşısında bir takım tekbir sedaları duyuldu. Beş on softa, ellerinde yeşil bayrakları sallıyor:

— Ey kahraman askerler... Ne duruyorsunuz? Şeriat elden gidiyor, diye bağırıyorlardı, yine bu sırada Yıldız Sarayı'nın kapıları açılıyor, o gün nöbete girecek saray memurları ile yaverler, endişeli bir çehre ile kapılardan geçiyorlardı.

Bunlar saraya gelirlerken, Maçka, Kabataş, Dolmabahçe, Beşiktaş taraflarında manga manga silâhlı avcılara tesadüf etmişler; Ayasofya taraflarında da bir askeri içtima olduğunu işitmişlerdi. Bu havadis, kulaktan kulağa aksederken sarayda bulunanları bir korku ve helecan almıştı. Açıktan açığa bir şey söylenemiyor, fakat hariçten gelenler, kendi dostları tarafından kısa bir isticvaptan geçiriliyordu. Hâdisenin mahiyetini, henüz hiç kimse bilmiyordu. Ancak, perakende efrad ile temas cüretini gösterebilen bazı mütecessisler:

"Şeriat istiyorlarmış" "Mektepli zabitleri istemiyorlarmış" gibi müphem malûmat veriyorlardı.

Taşkışla ve saray bu halde iken Ayasofya Meydanı da başka bir sahne hâline geliyordu. Ayasofya ve Sultanahmed Camilerinin minarelerinden henüz sabah ezanının sesleri yükselirken, o civardaki medreselerde bulunan softalar Ayasofya Meydanı'nda toplanıyorlar; Fatih, Bâyezîd, Süleymaniye Med-

reselerinden fevç fevç gelen softa sürülerini karşılıyorlardı. Taşkışla'dan Hamdi Çavuş tarafından gönderilen birtakım avcı, meydana geldikleri zaman softalar tarafından tekbirlerle istikbal edilmiş. Sıra kahvelerin ağaçları altına oturtularak çaylar ve kahveler içirilmişti. Dördüncü Avcı'dan muhtelif kışlalara giden dâvetçiler de yavaş yavaş kendilerine iltihak eden efrad ile geliyor, meydandaki kalabalık arttıkça artıyordu. Ayasofya Meydanı'na yakın olan Ahırkapı'daki Sanayi Bölüğü'nün dikimhane efradı kâmilen toplanmıştı. Bunların arasında, elindeki koskoca süngülü martin tüfeğini taşıyamayan on iki yaşında çocuklardan mürekkep Sanayi Sıbyan efradı da vardı.

Muhtelif kışlalardan gelen askerlerin Ayasofya Meydanı'na toplandığını Merkez Kumandanlığı haber almış; derhal Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'ya malûmat vermişti. O anda Ali Rıza Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne giderek orada bulabileceği askerle bu hareketi durdurması icap ederken Paşa böyle yapmamış; bilakis lüzumsuz yere vakit geçirmişti. Evvelâ, Seryaveri Mustafa Bey'i Moda'da oturan Hassa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'ya yollayarak:

— Çabuk daireye gelsinler, emre intizar etsinler, diye haber göndermiş, Mustafa Bey'in oradan avdetinden sonra da:

— Kıyâfetinizi tebdil ediniz. Askerler arasına giriniz. Ne istediklerini iyice öğreniniz, emrini vermişti.

Harbiye Nazırı beyhude yere bu suretle vakit geçirirken, Taşkışla'daki facia, büyüdükçe büyüyordu. Hamdi Çavuş, Üçüncü Avcı Taburu'nu da isyana teşvik ediyor, koğuş kapılarına ve pencerelere yerleştirdiği Dördüncü Avcı efradının tüfeklerini üzerlerine çevirterek:

— Eğer derhal bizimle beraber gelmezseniz, ateş ettiririm, diye tehditte bulunuyordu.

Bu esnada, Taksim Kışlası'nın karşısında da birtakım yeşil bayraklı sarıklılar peyda olmuş, bunlar da oradaki askeri isyana sürüklüyordu. Kumandan Esad Bey, ordu ve fırka kumandanına zabit koşturmuş, tehditkâr bir harekete geçerek vaziyeti kurtarabilmek için mitralyöz istemiş:

— Her yer karışık. Ne yaparsa yapsın. Başının çaresine baksın, cevabını almıştı.

Esat Bey de bu müşkül vaziyette çırpınıp dururken, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa İkinci Fırka Kumandanı Cevat Paşa ile fırka Erkânıharbi Binbaşı Remzi Bey'i Gedikpaşa'daki evine celbetmiş; Taşkışla'da Dördüncü Avcı Taburu'ndan başlayan bu isyan hareketinin bütün mes'uliyetini üzerine yükletmek istemişti. Bu esnada, kıyâfetini tebdil ederek asi askerlerin arasına giren ve onların fikrini öğrenerek avdet eden Seryaver Mustafa Bey:

— Efendim! Askerler, sadrazam paşa ile sizi istemiyorlar, demiş ve Ali Rıza Paşa'yı büsbütün bir telâşa sevk etmişti.

Ali Rıza Paşa, derhal telefona sarılmış; Sadrazam Hilmi Paşa'ya meseleyi anlatmıştı. Hilmi Paşa daha soğukkanlı hareket ederek Harbiye Nazırı'nı Babıâli'ye çağırmış; diğer vükelaya da haber yollamıştı.

Umumi vaziyet bu merkezde iken, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli Merkez-i Umumî binasında da şu ahval cereyan ediyordu. Divanyolu'nda Acımusluk Sokağı'nda hamama bitişik olan bu binada ve gece Merkez-i Umumî, Ahmed Rıza Bey'in riyaseti altında içtima etmiş ve gece yarısına kadar mutad olan alelade işler müzakere edilmişti. Heyet dağıldıktan sonra binada, Evrak Müdürü Hacı Nuri Bey, Merkez-i Umumî Katibi Mülazım Vasıf Bey, azadan İpek mebusu Hafız İbrahim

İttihadı Muhammedi Üyeleri Yürüyüşü

Efendi, Evrak Kâtibi diğer İbrahim Efendi, bir de hademe Zühtü kalmıştı. Bunlar da bir müddet konuştuktan sonra yatmışlardı. Biraz sonra, Ayasofya Meydanı tarafından gelen gürültü ile uyandıkları zaman, Hacı Nuri Bey Divanyolu'na nazır olan pencereden bakmış, silâhlı ve perakende efradın dolaştığını görür görmez, fevkalade bir hâl vaki olduğunu anlamıştı. Yataklarından fırlayan bu zevat vaziyeti öğrenmek için hademe Zühtü'yü Ayasofya Meydanı'na gönderdiler; biraz sonra da isyan eden askerin kabine aleyhinde bulunduğunu, hatta bazılarının, Cemiyetin merkezini aramakla meşgul olduğunu öğrendiler. Bu tehlike karşısında, en evvel Merkez-i Umumî'nin evrakı ile mührünü saklamayı düşündüler.

Evrakı derhal bir araya toplayarak mühürle beraber evin altındaki mahzenin bir köşesine gömdüler ve üzerini de tuğlalarla örttüler. Hademe Zühtü orada kaldı. Diğer zevat, muhtelif semtlere dağıldı.

Asi askerlerden bir kısmı hakikaten Merkez-i Umumî'yi arıyorlar, fakat bulamıyorlardı. Cemiyet erkânından hiçbiri, meydanda görünmüyordu, Muhtelif semtlerde, bazı evlerin kapılarına kırmızı renkli tebeşirle C, M harfleri yazılmıştı. C, Cemiyete mensup olanların, M de mektepli zabitanın evlerini gösteriyordu. Sanki koca İstanbul şehri, korkunç bir Sen Bartelmi[18] faciasına hazırlanıyordu.

18- Saint Barthelemy Katliamı, Aziz Barthelemy Günü'ne denk düşen 24 Ağustos 1572 tarihinde Fransa'da Katolikler tarafından "Huguenot" denilen Protestanlara karşı gerçekleştirilen katliam.

Bu katliam Fransa ve İspanya'nın Flanderes bölgesini denetim altına almak istemesi sebebiyle ve Katolik ile Protestan asilzadeleri arasındaki iktidar çekişmesinden dolayı meydana gelen olaylardan biridir.

Fransa Kralı IX. Charles'ın İspanya'ya yakınlığı ile bilinen annesi Catherine de Medicis'in I. Henry, Duke Guise'i kullanarak kralın Protestan yardımcısı Amiral Gaspard de Coligny'ye düzenlediği suikasttır. Olaydan yaralı kurtulan ve evinde ağır yaralı yatmakta olan Coligny'i öldürmek için ikinci bir saldırı düzenleyen Katolik asilzadeler bunu başarmışlar, ancak bu kez önü alınamayan bir katliama sebep olmuşlardır.

24 Ağustos 1572 sabaha karşı beyaz haçlı giysileri giymiş Katolikler evlerinde uyumakta olan Protestanlara saldırdılar. Önce Paris'te başlayan katliam daha sonra bütün ülke geneline yayıldı. İki gün süren katliam sonucunda resmî olmasa da on binlerce Protestan'ın öldürüldüğü tahmin edilmektedir.

26 Ağustos 1572'den sonra sağ kalan Fransız asıllı Protestan soyluların tamamı dinlerini terk ederek Katolikliği kabul etmiş, halk tabakası ise İsviçre ve Almanya'ya sığınmıştı.

Şu anda en mühim faaliyet merkezi, Yerebatan da *Volkan* gazetesinin idârehanesi idi. Derviş Vahdeti, yine o yeşil cüppesini giymişti. Bir taraftan, kendisini ihtifal ile evden çıkaracak olan heyeti bekliyor, diğer taraftan da her tarafa adamlar göndererek vaziyetten haberdar oluyordu. Saat, henüz ikiye gelmeden Ayasofya Meydanı'nda toplanan askerin mevcudu, yedi bin rakamını geçiyor ve henüz kumandadan mahrum olan bu başıboş efrad, aralarına karışan softalarla kaynaşıyordu.

Birdenbire, keskin bir boru sadası işitildi. Yerebatan'dan Ayasofya Meydanı'na çıkılacak köşede duran bir borazan, kumandan borusu çalıyor; göğsünde fişeklikler parlayan Hamdi Çavuş, yanında bulunan birkaç çavuşla meydanın ortasına doğru ilerliyordu. Herkes susmuş, olduğu yerde durmuş bu acayip kumandana bakıyordu. Hamdi Çavuş, ortaya gelir gelmez derhal emirler vermeye başlamıştı. Ayasofya Meydanı ihtilâlin merkezi ve karargâhı idi. Sirkeci'deki dört yol ağzına, Babıâli'deki şimdiki Maarif Müdüriyeti'nin köşesine, Sultan Mahmud Türbesi'nin önüne, Sultanahmed Meydanı'nın nihayetine kuvvetli postalar gönderilmiş, buralarda birer karakol tesis edilmiş, köprüye de iki bölük muhafız yerleştirilmişti.

Halk, telâş ve endişe içinde idi. Ayasofya ve civarındaki evlerde oturanlar, gece vakit vakit asker tarafından havaya atılan silâh seslerinden heyecan içinde kaldıkları gibi, uzak semtlerde bulunanlar da, muhtelif istikametlerden Ayasofya'ya gelen asker kafilelerini gördükçe vaziyetteki vehameti hissediyorlar, evlerine dönüyorlardı.

Sabah Matbaasında Ali Kemal Bey'in odasında Ahrar Fırkası'na mensup bir iki kişi baş başa vermiş konuşuyorlar; henüz inkişaf etmeye başlamayan ihtilâl safahatını fırkanın lehine olarak bir mecraya sevk edebilmek imkânı olup olmadığını müzakere ediyorlardı.

Gelelim, Yıldız cephesine; Abdülhamid sabahleyin alaturka saat bir buçukta, Harem-i Hümayun'dan çıkıp da Küçük Mabeyin Dairesi'ne geldiği zaman, Ayasofya Meydanı'nda askerlerle sarıklıların içtima ettiğini haber almış ve birdenbire fenâ halde ürkerek;

— Niçin? diye bağırmıştı.

Fakat bu suâle, açık ve sarih hiçbir cevap veren olmamıştı. Abdülhamid, bu haber karşısında küçük bir buhran geçirdikten sonra kendini topladı. Nöbetçi yaverlerden üçünün kordon ve apoletlerini çıkararak ve kendilerini kat'iyen kimseye tanıtmayarak muhtelif istikametlerden Ayasofya'ya kadar gitmelerini bu içtimaın sebebini öğrenmelerini irâde etti. Yaverlerden, Yüzbaşı Ferid, Süvari Yüzbaşısı Boşnak Mehmed Ali Beylerle diğer bir yaver, ayrı ayrı yollardan Sultanahmed Meydanı'na kadar geldiler. Fakat esaslı hiçbir şey öğrenemeden saraya avdet ettiler.

Abdülhamid'in şu andaki telâşı, doğrudan doğruya şahsına matuf idi. O, henüz bu içtimaın hakiki sebebini bilmiyor. Birkaç gün evvel kendisini şüphe ve endişeye sevk eden İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin, Ayasofya Camisi'nde içtima ederek, ordu ile ulemayı da bu harekete iştirak ettirerek Hilâfet ve Saltanatını tebdile karar verdiklerini zannediyordu. Derhal sadrazam Hilmi Paşa'nın konağına yaver gönderdi. Onu saraya celbederek hakikati öğrenmek istedi. Fakat sadrazam, biraz evvel Babıâli'ye gitmişti. Bu haber, Abdülhamid'i büsbütün

باب عالی اوکنده تمایشلر

Babıali Önünde Gösteri

telâşa sevk etti. Demek ki vükelâ da Babıâli'de içtima edecek ve bu karara iştirak eyleyecekti. Bu sırada Başmüsahip Cevher Ağa huzura girdi:

— Merak buyurmayınız efendimiz. Zatişahaneniz hakkında hiçbir şey yoktur. Gerek asker ve gerek ulema, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Cemiyete mensup olan Sadrazam ve Harbiye Nazırını istemiyorlar. Bendeniz, iyice tahkikat icra ettirdim, dedi.

Abdülhamid, Cevher Ağa'nın verdiği bu malûmata birdenbire inanmak istemedi. Fakat Cevher Ağa, en emin adamlarını Ayasofya Meydanı'na göndererek tahkikat icra ettirdiğini söyledi ve saltanat tebdiline dair en ehemmiyetsiz bir cereyan olmadığına dair Abdülhamid'e teminat verdi. O sırada hususî bendegan da şuradan buradan malûmat toplamışlar ve toplanan askerin, ikide birde:

— Padişahım çok yaşa, diye bağırdığını haber almışlardı.

Bunlar da aldıkları haberi arz edince, artık Abdülhamid'in korkusu zail olmuş; vaziyeti daha serinkanlı düşünecek bir dereceyi bulmuştu. Mamafih, Abdülhamid ortada yine bir tehlike görüyor, askerin ve softaların bu talebine karşı Cemiyetin kolayca sükût edivereceğine ihtimal vermiyordu. Bahusus, işe Avcı taburlarının karışması, ona pek manalı gelmişti. İhtimal ki bu hareketi Cemiyetin ortalığı bir imtihandan geçirmesine ve neticede de kendi aleyhine bir manevra çevirmek istemesine atfetmişti. Buna binaen derhal:

— Kapılara dikkat edilsin. Olur, olmaz adamlar, kabul edilmesin. Saraya mensup olanlardan hiç kimsenin bu işle meşgul olmasını istemiyorum. Ortada Hükûmet varken, bizim karışmamız doğru olmaz. Emrini verdi.

Fakat Abdülhamid'in yegâne endişesi, Hükûmette idi. Acaba Hükûmet bu galeyanı nasıl teskin edebilecekti.

Hükûmeti temsil eden Vükelâ Heyeti, o anda Babıâli'de içtima etmişlerdi. İsimleri âsilerin sık sık dilinde dolaşan Sadrazam Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa endişeli görünmektelerdi. İsyanın ne suretle bastırılabileceğine dair beyan olunan fikirler birbirini tutmuyor, müzakere uzadıkça âsiler

kuvvetleniyordu. Muhtelif alaylara mensup olan askerlerin adedi, yedi bin kişiyi bulmuştu. Bunlar, alaylarının sancaklarını getirmişler; meydanın muhtelif yerlerine dikmişlerdi. Meydana, kucak kucak *Mizan, Volkan, Serbestî* gazeteleri getiriliyor, bir anda softalar ve askerlere tevzi ediliyordu. Bir tarafta softalar askerleri başlarına toplayarak bunların heyecan veren yazılarını okurlarken, diğer tarafta da dili ağzında dönebilen askerler tarafından nutuklar veriliyordu. Avcı çavuşlarından biri, bir masanın üstüne çıkmış şu sözleri söylüyordu:

— Hürriyet ilân olunmadan evvel, bize birçok vaatlerde bulundular. Hürriyet ilân olunursa, kanun mucibince hareket olunacak dediler ve bizi arkalarından sürüklediler. Hani ya. Kanun nerede? Köprünün üstünde koskoca bir gazeteci öldürülüyor da, bunun katili tutulmuyor. Bu mudur, kanun? Kanun demek, Şeriat demektir. Hürriyeti aldıksa, Şeriatı tepelemek lâzım gelmez ya?

Saf ve cahil askerler, bu abuk sabuk sözleri derin bir hayranlıkla dinliyorlar; bu ve bunun gibi bütün acemi hatiplerin sözlerinden hiçbir şey anlamamakla beraber:

"Yaşasın" "Kahrolsun" sözleriyle alkışlıyorlardı. Bütün bu sözler, dönüp dolaşıyor, muhtelif muhalefet erkânının muhtelif fikirlerine, gayet kabataslak bir halde tercüman oluyordu. Saat alaturka üçe geldiği halde, asilerin maksadını ihtiva edecek derecede sarih bir program, henüz ortaya çıkmamıştı. Bir tarafta, Şeriattan, diğer tarafta, Cemiyetten, başka bir köşede de mektepli zabitlerden şikâyet ediliyordu.

Bu sırada, sarıklılardan bazıları da ortaya çıkmışlar, nutuk vermeye başlamışlardı. Bu natıkapervazların hemen hepsi de, "Hürriyet ve Meşrutiyet namı altında Şeriatı payimal eden Cemiyet" diye söze başlamışlar. Sövmüşler, saymışlar. Zaten mevcut olan heyecanı kâfi derecede kıvama getirdikten sonra hitabet kürsüsünü Bâyezîd Medresesi müderrislerinden *(profesörlerinden)* Rasim Efendi isminde bir hocaya bırakmışlardı,

Rasim Efendi evvelâ isyanı alkışlayacak surette uzunca bir nutuk verdi ve nihayet:

— Bu iş böyle bağırıp çağırmakla olmaz. Şurada toplanan cemaati müslimin, içlerinden bir heyet ayırmalı. Her ne talep ediliyorsa, onlar kararlaştırılmalı ve sonra milletvekilleri olan Heyet-i Mebusan'a arz olunmalı, dedi.

Hoca Rasim Efendi'nin bu sözleri, kendisinin pek ihtiyatkâr bir adam olduğunu göstermekte idi. Demek ki bu hoca, Meclis-i Mebusan'ı, daha hâlâ bir Müessese-i Milliye olarak tanıyor ve bu suretle de, Meşrutiyet'e riayetkâr anlatıyordu. Rasim Hoca'nın sözleri derhal kabul edilmiş ve çavuşlarla sarıklılardan seçilen heyetin başına geçirilmişti. Bu hey'et, bir köşeye çekilerek matalibat listesini tanzim ederlerken ihtilâl sahasının hududu genişliyordu.

Asi askerlerden bir kısmı Bâyezîd Meydanı'nda da tâli bir merkez vücuda getirmişler ve Harbiye Nezareti'ni ihata etmişlerdi. Hassa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa, daireye gelir gelmez bütün kapıları kapatmış. Henüz âsilere iltihak etmeyen efradı toplamış. Yüzleri Bâyezîd Meydanı'na gelmek üzere bunları ava yatırmış. Eline geçen bir batarya topunun ağızlarını de Tahtkapı'ya çevirerek tertibat almıştı. Fakat âsiler ve softalar buna rağmen taht kapının iki tarafındaki ve daire avlusunun yanındaki parmaklıklara tırmanıyorlar, henüz itaatini muhafaza eden efradı iğfal etmeye *(kandırmaya)* çalışıyor-

31 Mart Ayaklanması

lardı. Fakat çok gariptir ki cesaretiyle meşhur olan Mahmud Muhtar Paşa burada pek müteenniyâne *(ağır davranarak)* hareket ediyor; asiler üzerine bir iki el yaylım ateşi icra ettirmek suretiyle işi kısaca halletmek, mümkün iken, itfaiye tulumbalarıyla su sıktırarak parmaklıklara biriken muharrik ve müşrikleri dağıtmaya uğraşıyordu.

Bir aralık Mahmud Muhtar Paşa'nın Harbiye Nezareti'ndeki askerlerle Ayasofya Meydanı'na yürümeye hazırlandığı şayi olmuştu. Hüseyin Hilmi Paşa ile Ali Rıza Paşa bu hareketten fenâ halde korkmuşlar; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İzzet Paşa'yı Babıâli'ye getirterek:

— Aman Harbiye Nezareti'ne koşunuz. Sakın Mahmud Muhtar Paşa böyle bir şey yapmasın. Sonra, Ayasofya Meydanı'ndaki asiler de, meclisteki mebusları mahvederler. Şimdi Şeyhülislâm Efendi, Bâyezîd Meydanı'na gelecek. Oradaki asilerle hocalara nasihat verecek. O zamana kadar, her türlü şiddetli harekete mani olunuz, diye, Harbiye Nezareti'ne yollamışlardı. Esasen Mahmud Muhtar Paşa'nın böyle bir fikri yoktu. O, sadece tertibat almıştı.

Elinin altında bulunan epeyce silâh kuvvetine rağmen olduğu yerde duruyor; sanki yavaş yavaş İstanbul'u saran bu felâketten kurtulmak için bir mucize bekliyordu. Harbiye Nezareti'ne vürud eden İzzet Paşa, vaziyeti tetkik ettikten ve Muhtar Paşa ile de görüştükten sonra, parmaklıkların önüne gitmiş; asker ve softalara nasihat vermek istemişti. Fakat bu kudurmuş ve insanlıktan çıkmış olan asiler, tehditkâr naralarla bağırıp çağırmışlar. Parmaklıklara daha çılgın bir hırs ile sarılmışlardı.

İzzet Paşa, şuurunu tamamen kaybetmiş olan bu insanlara artık nasihatin kâr etmeyeceğini anlamış. Ya Şeyhülislâm Efendi'nin bir an evvel gönderilerek son bir tecrübe yapılmasını veyahut da bunlara karşı askerliğin icap ettirdiği hareketin tatbikine müsaade olunması hakkında bir tezkere yazmış ve Babıali'ye göndermişti. Fakat Babıali'den ne Şeyhülislâm Efendi gönderilmiş ve ne de bir cevap verilmişti. Halbuki bu esna-

da henüz itaatini muhafaza eden ve bir zabit kumandasında Davutpaşa'dan gelen bir müfreze süvari meydanda görünür görünmez; bütün fesatçılar güruhu parmaklıkların önünden kaçışmışlar çil yavrusu gibi dağılmışlardı. Süvari kumandanı hiçbir makamdan kati bir emir almadığı için fazla bir hareket göstermemiş, böylece küçük bir nümayişten sonra çekilip gitmişti. O zaman fesatçılar, ellerine geçirdikleri hâlâtları Tahtkapı'nın iki tarafındaki parmaklıklara takmışlar. Bu manileri söküp atmak için zorlamaya başlamışlardı.

Babıâli'de içtima eden vükela, mebusların hayatından ziyade kendi mevkilerini düşünüyorlar; haklarında, asilerin beslediği kin ve hiddeti artırmak istemiyorlardı. O anda meclise gelen mebusların adedi, yirmiyi tecavüz etmiyordu ve bunların içinde de asilerin istemedikleri zevattan hiç kimse bulunmuyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olan zevatın en mühimleri, ihtilâl haberini alır almaz şuraya buraya kaçmışlar. Oldukça kalabalık bir kısmı da, Vefa'da Beşezade Emin Bey'in evine saklanmışlardı. Yalnız Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey büyük bir cüret göstermiş; bütün kin ve infialin kendi üzerinde toplanmasına rağmen, ihtilâl patlar patlamaz -vazifeşinas bir asker gibi- derhal Merkez-i Umumî'ye gelmişti. Orada kimseyi bulamamasına rağmen bir müddet beklemiş. Babıâli tarafından gelen bir aşinasından Meclis-i Hass-ı Vükelâ'nın toplandığını öğrenmiş. Oraya gitmeye karar vermişti. Acımusluk Sokağı'ndan Zaptiye Nezareti'ne doğru döner dönmez asi askerlerle karşılaşmış; Fakat paltosunun yakasını kaldırarak kendisini tanıtmamıştı. Zaptiye Dairesi'nin yanındaki dar sokakta ilerlemiş. Şimdi *Son Posta* gazetesinin binası bulunan ve o tarihte tüccar Abut Efendi'ye ait olan konağın önünde Doktor Temo Bey'e rastgelmişti. Doktor Temo Bey, Ahmed Rıza Bey'e umumî cereyan hakkında öğrenebildiği malûmatı verdikten sonra derhal bir yere gidip saklanmasını halisane tavsiye etmişse de, dinletememiş. Ahmed Rıza Bey, oradan doğruca Babıâli'ye gitmişti. O esnada Selânik mebusu Rahmi, Menteşe mebusu Halil Beylerle mebus Babikyan Efendi de Babıâli'ye

gelmişlerdi. Tabiidir ki, hepsinde de bir kararsızlık ve endişe vardı. Bu zevat, isyanın şiddetli bir Hükûmet darbesiyle bastırılacağını ümit ediyorlar, bu hizmeti de henüz isyana iştirak etmemiş olan İkinci ve Üçüncü Avcı taburlarıyla diğer taburlardan bekliyorlardı. Heyet-i Vükelâ içtima odasında hararetli bir müzakereye tutulmuş olduğu için bunlardan henüz kimseyi görmemişlerdi. Bu sırada salona *Mizan* gazetesi sahibi Murad Bey geldi. Murad Bey vakar ve sekinetini muhafaza ediyor; her zamanki gibi ciddi bulunuyordu. İhtimal ki oraya gelmekten maksadının suitefsire uğramamasını istedi ve evvelâ vaziyete karşı teessür beyan ettikten sonra:

— Asiler arasına nefer kıyâfetinde zabitlerin karışmış olduğunu gördüm. Merak ettim; sordurdum. Bunlar, İttihatçı zabitlerden olacak. Fakat ben yine bu işin, Yıldız Sarayı'nın marifeti olduğunu zannediyorum. Bunun için geldim. Hem bunları sadrazama söyleyeceğim. Hem de bu işlere karşı ne tedbir ittihaz edecek, onu da öğreneceğim. Belki icabında kendisine yardım edebilirim, dedi.

Bu sözler, derhal muhataplarının nazar-ı dikkatini celbetmişti. Şu anda Murad Bey, bir gazeteciden başka bir şey değildi. Hiçbir resmî sıfatı olmayan bir adam, ne salâhiyetle Sadrazamın tedbirlerini sormak istiyor; koca bir Hükûmetin sarsıldığı şu anda hangi kudrete istinad ederek icabında yardım edebileceğini söyleyecek kadar kendisinde nüfuz ve kudret görüyordu.

Ahmed Rıza Bey, bu azametli ifâdeye karşı cevap vermeye davranırken Rahmi Bey gizli bir işaretle onu sekinete dâvet etmiş; sözün mecrasını başka bir bahse çevirmişti.

Bu sırada koridorda bir gürültü oldu. Meclisi Vükelâ salonundan çıkan Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi, Ayasofya Meydanı'na, asilere nasihat vermeye gidiyordu.

Şeyhülislâm Efendi meydanda görünür görünmez, etrafını asilerle sarıklılar kuşattılar. Daha o, nasihate başlamadan evvel tehditkâr bir ifâde ile metalibatta bulunmaya başladılar. Talep edilen şeyler arasında en ziyade İttihatçılarla Şeriat kelimele-

ri geçiyor. Memleketi bu dinsiz Farmasonların eline bırakarak Şeriatı payimal ettirdiğinden dolayı Şeyhülislâm Efendi de muaheze olunuyordu. Tehevvür ve asabiyetle kan çanağına dönen gözler birbirine çarpan silâhlardan husûle gelen hadidî sesler, Şeyhülislâm Efendi'yi sükûta ve hiçbir fayda temin edemeden Babıâli'ye avdete mecbur etmişti.

Saat dört buçuğa kadar meclise ancak yirmi beş mebus gelmiş. Bunlar da asilerin her tarafa koydukları karakollardan güçlükle geçebilmişlerdi.

Gerek Reis Ahmed Rıza Bey ve gerek reis-i saniler meydanda olmadığı için mevcut olan mebuslar Mustafa Efendi'yi muvakkat reis intihap etmişler ve müzakerata girişmişlerdi Tabiidir ki müzakerenin esası, ihtilâle ve Hükûmetin ne gibi tedbirler ittihaz edeceğine dairdi. Birdenbire koridorda bir gürültü koptu. Meclis salonuna, silâhlı askerlerle sarıklılardan mürekkep bir heyet dahil oldu. Darülmuallimin son sınıf talebesinden Zeki isminde genç bir sarıklı:

— Muhterem mebus efendiler. Ulemay-ı kiram ve asakiri-şahane tarafından bir heyet olarak geliyoruz. Maksat umumun talebini arz etmektir. Matlûbatımız tahrir olunmuştur. Berveçhiati arz kılınıyor, dedikten sonra, şu liste ortaya çıkarılmıştı:

1- Hürriyetin ilânından beri haleldar olan ahkâmı şer'iyenin bademe muhafazası ile beraber Şeriat-i Muhammediye'ye münafi ahvalin zuhuruna meydan verilmemesi.

2- Sadrazam Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın azlîle, ahkâmı şer'iyeyi tatbik edebilecek kabiliyette bir heyet-i vükelâ teşkili.

3- Ahmed Rıza, Hüseyin Cahit, Rahmi, Talât, *Şura-yı Ümmet* gazetesi sahibi Bahaeddin Şakir Beylerin derhal mebusluktan ıskatîle memalik-i Osmaniye hudutları haricine ihracı.

4- Bigayrihakkın tekaüd ve ordudan ihraç edilen alaylı zabitanın derhal taburlarına iadesiyle mektepli zabitanın taşradaki alaylara teb'itleri.

5- İşbu hareketi vakıadan dolayı hiçbir neferin ve hiçbir fer-

din kılına bile dokunulmayarak bir ceza ve mesuliyete maruz tutulmayacaklarının temini.

Bu talep listesi meclise verildikten sonra asi çavuşlar tüfeklere dayanmışlar; bunların derhal kabulünü istiyorlardı. Muvakkat Reis Mustafa Efendi:

— Pekâlâ, siz dışarı çıkın da biz aramızda müzakere edelim, dedi ve mebuslardan isteyenlere söz verdi. En evvel mebuslardan Babanzade Hakkı Bey söz aldı. Takdire şayan bir cüretle bir hayli söz söyledikten sonra:

— Bunların metalibini tervic *(kabul)* etmek, memleketi mahvü inkıraza *(yok olup gitmesine)* bir an evvel sevk etmek demektir. Çünkü iş bununla bitmeyecek, daha pek çok metalib dermeyan edilecektir *(ileri sürülecektir)*, diye sözlerine hitam verdi.

Fakat riyaseti idâre eden Mustafa Efendi, bu nazariyenin aksini iddiaya kalkarak şu tehlikeli saatleri geçirmek ve bir mukateleye sebebiyet vermemek tarafını iltizam etti.

O anda, tasvibkârlarla muterizlerin sesleri yükseldi. Müzakere intizamını şaşırmış ve anlaşılmaz bir gürültü hâlini almıştı. Bu sırada birkaç mebus daha gelmiş. Bunlar da müzakerata karışmıştı. Kapının önünde bekleyen çavuşlar, içeri girmek ve neticeyi öğrenmek için sabırsızlanıyorlardı. Yeniden bazı metalibat dermeyan etmek üzere gelen yeni bir sarıklılar heyeti, mütemadiyen içeri haber gönderiyorlardı. Daha fazla beklemek istemeyen çavuşlar, tüfek dipçikleriyle kapıya dayanıyorlar, öfkeli öfkeli söyleniyorlardı. Babanzade Hakkı Bey'le Yusuf Kemal Bey bunların karşısına atılmışlar; Müzakere gizli cereyan ettiği için salona girmenin caiz olamayacağını anlatmaya çalışıyorlardı. Berat mebusu İsmail Kemal Bey, birdenbire kürsüye çıktı:

— Efendiler! Bugün memlekette, şu hazır bulunan birkaç kişiden, yani bizden başka bir kuvvet yoktur. Hâkimiyet, kâmilen bize intikal etmiştir. Buna binaen devletin kuvvetini elimize alalım ve mes'uliyeti deruhte ederek yapılacak işleri müzakereye başlayalım, diye bağırdı.

İsmail Kemal Bey'in bu sözlerini. Ergiri mebusu Müfit Bey'in:

— Kabul, kabul.

Sadası karşıladı. Mebuslardan bir haylisi de, buna taraftardı. Çünkü orada mevcut olanların ekserisi, muhalif cepheye mensup olan mebuslardı.

Mecliste bu müzakere devam ederken Şeyhülislâm Babıâli'ye avdet etmiş; asilerin sükûn bulmak imkânı olmadığını, Hüseyin Hilmi Paşa, Ali Rıza Paşa ve Ahmed Rıza Beyler hakkındaki hiddet-i infiali bildirmişti. Ahmed Rıza Bey bunu haber alır almaz derhal istifaya karar verdi ve şu istifanameyi yazarak Sadrazama verdi:

"Ömrümü şimdiye kadar vatanımın saadetine vakfettiğim gibi mademki aleyhimde bir fikir hâsıl olmuştur. Meclis-i Mebusan riyasetinden istifa etmek suretiyle de vatanıma hizmet etmeği muktezay-ı hamiyyet ve vatanperverî addederim.

1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909) Ahmed Rıza"

Ahmed Rıza Bey bu istifanameyi verip, bir köşeye çekilmek üzere Babıâli'den çıkarken; Sadrazam Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa da Mabeyne gitmeye ve orada Abdülhamid ile görüştükten sonra istifa edip etmemek için vaziyetin icabına göre hareket etmeye karar vermişlerdi.

Zaaf ve idâresizliklerinin cezasını çeken bu iki büyük devlet adamı, yolda bir taarruza uğramadan gizlice Mabeyn'e gidebilmek için tertibat almakla meşgul olurlarken Ayasofya Meydanı'nda:

— Hazır ol!

Boruları çalınıyor:

— Geliyor...

Sesleri dalgalanıyordu.

— Ulan, kim geliyor?

Saf ve cahil askerlerin sorduğu bu suâllere, muhtelif cevaplar veriliyordu:

— Yeşil cübbe, yeşil sarık, sarı mest pabuçla Hünkâr geliyor.

— Hayır hayır. Gelen Hünkâr değilmiş. Şeriat geliyormuş.

Yerebatan Sokağı'ndan üzeri ayetler yazılı yeşil bayraklar görünüyor, tekbir sedaları, Ayasofya Camisi'nin asırdîde kubbesine aksediyordu. Meydanda mevcut olanlar, dindarane bir hürmetle eğiliyorlar. İdraksiz bir iman taşıyan bu ahmaklar da tekbir sedalarına iştirak ediyorlardı. Yeşil sarıklı yeşil cübbeli bir heyulâ. Kollarına giren hödüklerin arasında sahte bir vakar ile aldatıcı bir hayal gibi asker saflarının arasından geçerken, hurafata karşı ezeli rabıtalarla bağlı olan zavallı Anadolu evlâtları başlarını önlerine eğiyorlar. Bu yeşil hayale bakmayı bir hürmetsizlik addediyorlardı. Bu yeşil hayal kimdi?

"Şeriat."

Aldananlardan daha ahmak olan aldatanlar; cahil askerin maneviyatına büsbütün hâkim olmak için, Derviş Vahdeti'ye yeşil cübbesini giydirmişler; ortada dolaştırıyorlardı.

Şu andan itibaren Ayasofya Meydanı -sinesinde bin bir facia hazırlanan- bir komedi sahnesine dönmüştü. Asilerin kalplerine ve vicdanlarına yeni fesatların zehri akıtılıyor. Sabahtan beri henüz hiçbir semere vermeyen bu ihtilâle, kanlı bir zafer yolu hazırlanıyordu.

Zavallı Türk'ü asırlarca felâkete bağlayan fetva, artık ayak üzerinde yırtık hırkalı softalar tarafından veriliyor; sarımsak ve soğan kokan bu ağızlardan:

— Bir kâfir öldürenin, bin yıllık günâhı affolunacaktır. Ne mutlu o adama ki, bu İttihatçı mel'unlarından birini ele geçire de öldüre...

Sözleri ile zavallı askerler katle ve cinayete teşvik ediliyordu, ömürlerinde kasten bir karıncayı bile öldürmemiş olanların gözlerini şimdi kan bürümüştü. Bin yıllık günâhlarının bir anda affolunması için öldürecek bir dinsiz, bir ittihatçı arıyorlardı. Propaganda, pek feci bir şekilde devam ediyor; asker arasına sokulan mütekaid alaylı zabitler:

— Dinsizler, yalnız birkaç ittihatçıdan ibâret değildir. Kışlaların cami odalarını alafranga yemek salonu yaptıran, pir duası sinmiş olan karavanayı ortadan kaldırarak çatal kaşık gibi gâvur icadını kışlalara sokan, Ezan-ı Muhammedi okunurken kahvelerde tavla, iskambil oynayan, her zaman ağızları leş gibi rakı, şarap kokan mektepli zabitler de eşeddü küffardır. Onların da katli vaciptir, inanmazsanız, sorun şuradaki hocalara, diye hazırlanan cinayetin hududunu genişletiyorlardı.

Günah korkusu ile belki ömürlerinde bir karıncayı bile kasten öldürmemiş olanlar, Meclis-i Mebusan kapısı önünde mebus Aslan Bey'i Hüseyin Cahit Bey'e; Adliye Nazırı Nâzım Paşa'yı da Ahmed Rıza Bey'e benzeterek; bin yıllık günâhlarının bir anda affolunması için bu zavallıları yaylım ateşleriyle parçalamışlardı. İttihatçılıkla alâkadar olan mebuslar, bu iğrenç cinayeti görür görmez, artık orada duramamışlar, bazıları kendilerini dairenin arkasındaki pencereden atarak, bazıları da Adliye Dairesi tarafından kendilerine birer yol bularak kaçmışlar. Meclisi artık tamamıyla muhalif mebuslara bırakmışlardı.

Biraz evvel saraya gitmek isteyen sekiz mebustan mürekkep heyet, muhasara hattını yarıp geçememiş ve bu teşebbüs, Lazkiye Mebusu Emir Aslan Bey'in şehit olması gibi müessif bir netice vermişti. Kendilerinden korkan İttihatçı mebuslar tamamen birer tarafa kaçmış olmakla beraber, Mecliste bulunan muhalif mebuslar da pek o kadar taht-ı emniyette değillerdi. Çünkü meydandaki gürültü gittikçe artmakla beraber meclis merdivenleri, koridorlar, encümen odaları da silâhlı askerlerle dolup taşıyordu. İkinci Avcı Taburu'na mensup olan meclis muhafız bölüğünün zabitleri odalarında hapsedilmiş; Meclis telgrafhanesine hatta müzakere salonunun kapılarına süngülü nöbetçiler dikilmişti. Hayrete şayandır ki bütün bu asiler ve fesatçılar arasında kalan Meclis Muhafız Bölüğü daha hâlâ isyana iştirak etmemişti.

Bu bölüğün çavuşlarından Maksud, Yusuf ve Kasım Çavuşlar, daha hâlâ zabitlerine karşı terbiye vazifelerini ifa ediyorlar,

diğer arkadaşlarının da asilere uymamaları için merdane ve fedakârane çalışıyorlardı.

Meclis koridorlarında posta posta dolaşan asi askerler, salonda bulunan mebusları da ittihatçılardan zannediyorlar ve husumetkâr nazarlarla bakıyorlardı. Berat mebusu İsmail Kemal Bey, mütemadiyen asi askerler arasında dolaşıyor, kanlı hâdiseler çıkarılmaması için tavsiyelerde bulunuyordu. Başta İsmail Kemal Bey olmak üzere Ahrar Fırkası'na mensup olan mebuslar, artık işi kısa kesmek istiyorlar; şöylece bir adem-i itimat kararı ile kabineyi ıskat etmeyi düşünüyorlardı. Fakat bu müzakereye girişileceği esnada Hilmi Paşa ile Ali Rıza Paşa'nın istifa ettiğine dair meclise haber gelmiş ve artık bu meselenin müzakeresinden sarfınazar edilmişti.

Bu sırada, evvelâ Fetva Emini ve biraz sonra da Temyiz azasından Haydar Efendi ile Rasim Hoca meclise gelmişler; ulema namına bazı teklifler dermeyan etmişlerdi. Haydar Efendi sükût ediyor, fakat Rasim Efendi, mütemadiyen söylüyordu:

— Efendim! Ulemayikiram, Ünnas Sultanisi'ni istemiyorlar, zira şer'i şerife muhaliftir. Meclis-i Mebusan'a, asla itirazımız yok. Ehl-i kitap olan Hıristiyan vatandaşlarımız dahi dâhil olmak üzere dindar mebuslarımızın cümlesinden, yerden göğe kadar razıyız. Amma ve lâkin dinsiz ve Farmasonların da aleyhtarıyız. Hüseyin Cahit Bey, şeriat hakkındaki makalelerini kimseye yutturamaz. Mamafih, meclis dâhilinde o meşrepte daha kimler olduğu, bizlerce malumdur.

Şeriat-i Ahmediye'yi payimal eden dinsizlerin cümlesi defter edilmiştir. Ancak, nedamet ve tövbe edenler ve bademe, ahkâm-ı şeriyeye temessük eyleyenler halâs bulacaklardır. Ulema ve Asakiri Şahanenin bu galeyan ve heyecanı daha fazla devam edemez.

Biraz evvel verilen metalibat pusulası bir an evvel milletvekilleri tarafından Zât-ı şahaneye takdim edilsin de, ortalığa bir sükûnet gelsin, diyordu.

Haydar Efendi, daha hâlâ sükût ediyordu. Rasim Efendi, kolu ile Fetva Emini'ni dürterek hiç olmazsa onun da birkaç söz söylemesi lâzım geldiğini ihsas etmek istedi. Fetva Emini de dile geldi. Bereket versin, uzun söylemedi. Sadece "Bu meseleyi talik ve tavik eylemekte büyük fenalık vardır. Binaenalâzalik, bunların dediğini yapmaktan başka çare yoktur." Dedi ve başı ile de, Hünkâr locasının altına sıralanmış olan silâhlı askerleri gösterdi.

Kısa bir müzakereden sonra saraya üç mebustan mürekkep bir heyet gönderilmesine karar verildi. Bu heyete de, Dıraç mebusu Esad Paşa ile Ergiri mebusu Müfit ve Yusuf Beyler seçildi. Bu heyet, Yıldız Sarayı'na muvasalat ettiği zaman saray, gizli bir telâş içinde idi. Abdülhamid, hiç kimseyi huzuruna kabul etmiyor ve Dairei Mahsusa'dan dışarı çıkmıyordu. Her tarafta derin bir sükût hüküm sürüyor, bütün saray adamlarının çehresinde bir düşünce ve ağırlık görünüyordu. Biraz evvel saraya gelen Hüseyin Hilmi Paşa ile Ali Rıza Paşa, huzura çıkmak istemişlerse de, Abdülhamid tarafından:

— Başkâtip Cevat Bey'i görsünler. Söyleyeceklerini ona söylesinler, diye baştan savma bir cevap verilmişti.

Artık ikballeri idbara *(geriye)* tahavvül eden bu iki büyük devlet rüknü, Cevat Bey'in önüne oturmuşlar; bu devlet ve bu millete karşı ne büyük hüsnüniyetle hizmetler ifa ettiklerini birer birer saymışlar ve sonra, kıymetlerinin takdir edilemediğine teessüfler ede ede istifanamelerini uzatmışlardı. Başkâtip Cevat bu istifanameleri Abdülhamid'e arzettiği zaman Hünkâr bir an heyecana kapılmış;

— İşi bu hâle getirdikten sonra, değil mi? diye bağırmıştı.

Mamafih Abdülhamid derhal sükûn ve itidale avdet etmiş; birkaç dakika sonra, Seryaver Paşa'yı çağırtarak:

— Kendilerine söyleyiniz, müteessir olmasınlar. Devlet umuru böyledir. Herkesi memnun etmek mümkün değildir, diye Hilmi ve Ali Rıza Paşalara haber göndermiş, teessürlerini tahfif etmek istemişti.

— İşte bu esnada saraya gelen heyet, Ayasofya Meydanı'nda içtima eden asilerin metalibat listesini Abdülhamid'e takdim edilmek üzere Başkâtip Cevat Bey'e teslim etmişler.

Ve Heyet-i Vükela'nın istifası dolayısıyla Hükûmet mevcut olmadığından, efkârıumumiyeyi tatmin edecek zevattan mürekkep bir Hükûmet teşekkül edinceye kadar devletin umurunu bizzat Zat-ı şahanenin ele almasını teklif eylemişlerdi. Bu teklif, en kısa yoldan tekrar Mutlakıyet devrine rücu etmek demek değildi.

Aynı zamanda Berat mebusu İsmail Kemal Bey de birdenbire saraya gelmiş, başmüsahip Cevher Ağa ile Seryaver Paşa'ya müracaat ederek:

— Rica ederim, Zat-i şahane'yi ikna ediniz. Lütfen bir saltanat arabasına binsinler. Ayasofya Meydanı'na kadar gelsinler. Her kudret, yine kendi ellerine geçecektir. Aman bu fırsatı fevt etmesinler, diye, Abdülhamid'e haber göndermişti.

Halbuki Abdülhamid, her iki teklife de ehemmiyet vermemiş, hatta bu sözleri dinlemek bile istememişti. Hünkâr sadece, askerin metalibat listesini dikkatle tetkik etmiş ve sonra Başkâtip Cevat Bey'e şu irâdeyi dikte ettirmişti:

"Heyet-i Vükelâ'nın istifası, nezdi hümayunda kabul olunmuştur. Yeni kabine derdesti teşekküldür (kurulma safhasındadır). Memleket ve vatanın saadeti hâli ve temin-i asayişi zımnında her türlü esbabın istikmaline (tamamlanmasına) sarf-ı mesai ve gayret olunacaktır.

Bugünkü içtimada bulunmuş olan asakirişahane ve birlikte bulunanlar bu işten dolayı hiçbir vechile mesul olmayacaklardır. Haklarında, affi padişahî şayan buyrulmuştur. Devletimiz, hamd olsun Devleti İslâmiye olup ahkâmı- şer'iyenin bundan böyle her tarafça ahkâm-ı celilesine bir kat daha dikkat ve itina olunması te'kiden emrüferman buyrulmuştur. Halife ve Başkumandan olan Zatımülûkâne, asakir-i şahanelerinin kemal-i emniyet ve rahatla kışlalarına ve ahalînin de işleri ve güçleri başına avdet etmelerini kendilerine tefhime ve selâmı şahanelerinin de tebliğine, Şeyhülislâm Efendi'yi memur buyurmuştur.

Bu ferman-ı hümayun, Meclîsi Mebusan'da kıraat olunduktan sonra, tabettirilerek neşir ve ilân olunacaktır."

Abdülhamid'in aynen dikte ettirdiği bu sözler, Başkâtip Cevat Bey tarafından bir tezkere-i husûsiye hâline getirilmiş ve Şeyhülislâm Efendi'ye tebliğ edilmişti.

Sadaret mevkiine ya Said ve yahut Kâmil Paşa'nın gelmesi lâzım olduğuna dair gerek Ayasofya Meydanı'nda ve gerek diğer muhalifler arasında deveran eden fikirler ve yükselen temenniler, Yıldız Sarayı'na ve tabiidir ki Abdülhamid'e kadar aksetmişti. Said veya Kâmil Paşa'nın kudret mevkiine gelmesi, fırka münazaat *(kavga)* ve ihtirasatını yeniden alevlendireceğini tahmin eden Abdülhamid, hiçbir tarafın itirazına meydan vermeyecek bir çare düşünüyor. Sadareti, tamamen bîtaraf bir zata vermek istiyordu. Fakat bu hususta henüz müteredditbulunan Abdülhamid evvelemirde askerin sükûnete avdetini temin etmeyi istemiş: gelen heyetle beraber Meclis-i Mebusan'a gidilerek, biraz evvel dikte ettiği irâdenin alâkadarlara tebliğini, Başkâtip Cevat Bey'e emretmişti.

Derhal saray kapısına iki nöbet arabası getirtildi, öndeki arabaya, Esad Paşa ile Cevat Bey bindi, ikinci arabaya da diğer iki mebus bindirildi. Cevat Bey'in arabasının sağında ve solunda Hünkâr yaverlerinden Binbaşı Sadeddin ve Binbaşı Halil Beyler; arkadaki arabanın yanlarında da Yüzbaşı Ali Rıza Beyler olduğu halde Yıldız'dan hareket edildi. Heyet, bu suretle arızasızca köprüye kadar geldi. Fakat köprüde bulunan müfreze tarafından tevkif edildi, önlerinde bir mitralyöz olarak bekleyen asilerin bu ileri karakolu, ilk cinayeti işlemiş, genç bir zabiti şehit etmişlerdi. Kenarı sırma tırtıllı soluk renkli bir bayrağın beş on adım ilerisinde, geniş bir kan lekesi görünüyor; görenlerin kalbine bir korku ve nefret veriyordu. Bu müfrezenin başında bulunan İdris çavuşa güçlükle meram anlatan heyet, köprüyü geçip de Sirkeci'deki Beşir Kemal Eczahanesi'nin önüne gelir gelmez, oradaki müfrezece arabaların önüne geçilmiş hep bir ağızdan:

— Yasak! denilmişti.

Fakat müfreze çavuşu, yaverleri görür görmez, derhal efradı geri almış ve borazana da:

"Selâm dur" borusu çaldırmıştı. Bu boru, sokak başlarında bulunan ve Ayasofya'ya kadar birbirleriyle irtibatı olan borazanlara da aksetmiş. Sirkeci'den Ayasofya'ya kadar biri birini müteakip çalınan bu, "Selâm dur!" boruları Ayasofya Meydanı'nda büyük bir heyecan tevlid eylemişti.

— Efendimiz geliyor.

Sesleri her tarafı dolaşıyor, asiler, saffiharp nizamına geçiyordu. Mecliste de bir telâş başlamıştı. Odacılar, hademeler, hemen Hünkâr locasına koşmuşlar. Bir anda locayı hazırlamışlardı. İsmail Kemal Bey'in, Abdülhamid'i Ayasofya Meydanı'na dâvetiyle, asilerinin kulaklarının kirişte olması arasında şüphesiz bir münâsebet vardı. Ya İsmail Kemal Bey, Abdülhamid'i meydana getireceğine ve her ne isterlerse Hünkâra kabul ettireceğine dair asilere söz vermişti. Veyahut asiler, aynı maksatla onu Yıldız Sarayı'na göndermişlerdi. Meselenin şekli ne olursa olsun, Abdülhamid'i bekleyen asiler, başkâtiple mebusların geldiğini görür görmez aldandıklarına fenâ halde içerlemişlerdi.

Başkâtip Cevat Bey, doğruca Meclisin içtima salonuna gitmiş ve kürsüye çıkmıştı. Meclis Dairesi askerlerden geçilemeyecek bir hâl almış ve zaten çürük olan tavanlar sallanıp gıcırdamaya başlamıştı. Mecliste kürsünün karşısında, bu ihtilâlin başkumandanı olan Hamdi Çavuş'la, babası tüfekçi ustası Arif, Bölükemini Mehmed, mütekaid Binbaşı Yusuf gibi isyanın büyük mürettip ve müşevvikleri sıralanmışlardı.

Başkâtip Cevat Bey, irâde-i seniyyeyi mevcut mebuslara ve asilere karşı okumuş:

— İşte irâde-i seniyye bu merkezdedir. Hemen, Zatışahane'nin bu lütuflarından istifade ediniz ve derhal dağılınız, demişti.

Fakat asilerin kumandanı, tebliğ edilen irâde-i seniyeye karşı ne yapılmak lâzım geldiğini kestirememişlerdi. Onun için gözlerini mebuslardan bazı zevata ve sanıklardan da birkaç

kişiye çevirerek, işaretle talimat istemişlerdi. Fakat o zaman gerek mebusların ve gerek o sarıklıların kaşları yukarı kalkmış, kapıya müteveccih bir hâl almıştı. Hamdi Çavuş, Cevat Bey'e:

— Müsaade buyurun efendim de. Hele bir müzakere edelim, demiş ve dışarıya çıkmıştı.

Artık vazifesi hitam bulan Cevat Bey avdet etmek istemiş. Fakat etrafı derhal askerlerle çevrilerek:

— Olamaz efendim, biraz bekleyin. Cevabı verilmişti.

Koridora çıkan asi elebaşlarının etrafı sarıklılarla çevrilmiş, Ahrar Fırkası'na mensup Ergiri mebusu Müfit Bey de bunlara iltihak etmişti. Bunlar, Hamdi Çavuş'la Tüfekçi ustası Arif'e talimat veriyorlar; Cevat Bey'e söylenecek sözleri sufle ediyorlardı. Elebaşılar, tekrar salona girmişler ve Cevat Bey'in karşılarına dizilmişlerdi:

— Efendim, irâde-i seniye, başımızın üstüne. Fakat bunlar, sözde kalmamalıdır. Derhal icra olunmalıdır. Bir de, henüz yeni vükelâ hakkında bir söz yok. Bizim asıl maksadımız da bu, dinini, diyânetini bilir bir vükelâ tayin edilmedikçe dağılmayız. Bunu Efendimize telefonla arz ediniz, diyorlardı.

Bu sırada, Şeyhülislâm namına Fetva Emini de meclise gelmiş, güya efrada nasihat vermek üzere Cevat Bey'in sol tarafına geçmişti. Her kafadan bir ses çıkıyor; meclis salonu, arı kovanını andırıyordu. Asilerin ısrarı üzerine Cevat Bey telefon odasına gitmiş. Kendisini takip eden Hamdi Çavuş'la Bölük Emini Mehmed'in önünde sıra ile muhavereye girişmişti. Cevat Bey, buradaki vaziyetin vahametini olduğu gibi izah ettikten sonra telefonda uzunca bir sükût devam etmiş ve nihayet:

— Harbiye Nezareti'ne, Müşir Ethem Paşa tayin olunmuştur. Zat-ı şahanenin irâde-i seniyelerini tatbik etmek üzere biraz sonra oraya gelecektir. Sadaret için henüz kati bir karar verilmemişse de, Tevfik Paşa Mabeyni Hümayun'a celbedilmiştir. Cevabı verilmişti.

Bir taraftan Cevat Bey, diğer taraftan da bu muhavereyi dinleyen Hamdi Çavuş'la Bölükemini Mehmed; saraydan alınan cevabı asilere tebliğ ederlerken, mebus Müfit Bey'le rüfekası, yeniden bir gürültü çıkaracak propagandaya başlamışlardı:

— Pekâlâ amma. Sadrazam kim olacak?

Orada daha fazla durmaya Cevat Bey'in tahammülü kalmamıştı. Bu karışıklıktan istifade ederek hemen Fetva Eminini kolundan sürüklemiş. Onun himayesi altında âsilerin arasından geçerek arabasına binmiş, ortadan kayboluvermişti.

Ayasofya Meydanı'nda ve Meclis salonlarında bu hâdiseler cereyan ederken, Bâyezîd Meydanı'ndaki ahval de vahamet kesbetmekte idi. Meselenin başlangıcında büyük bir cebanet *(korkaklık)* göstererek asilere karşı tecavüzü meneden Heyet-i Vükelâ'nın Babıali'yi terk ettiği Harbiye Nezareti'nden haber alınır alınmaz, dairede bulunan erkân ve ümera Nezaret odasında içtima etmişlerdi. Başta Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi İzzet Paşa olduğu halde herkes, asilerin silâh kuvvetiyle dağılması fikrinde idi. Çünkü dairenin parmaklıklarına hâlâtlar takarak yıkmaya çalışan softalarla avam güruhu, azıttıkça azıttıyorlar, her vasıtaya müracaat ederek içeride bulunan mûtî efradı da kendilerine uydurmaya başlıyorlardı. Unkapanı Köprüsü'nü muhafaza etmek için Binbaşı Muhiddin Bey'in kumandasında gönderilen tabur ile mitralyöz takımının asilere iltihak ettiği haberi gelmiş ve orada içtima eden zevatı müteessir etmişti. Harbiye Nezareti meydanında bulunan taburların rengi değişmişti. Siperlere yatırılan efrad birer birer mevkilerini terk ediyor. Koğuşların önüne küme küme içtima ettikleri görünüyordu. Kapıları açarak bu şüpheli ve müterediddit askerle bir huruç yapmak imkânı da zayıflamıştı. Yalnız sabahleyin Taksim Kışlası'ndan getirtilen Yüzbaşı Halepli Bakır Bey'in kumandasındaki batarya daha hâlâ dairenin önündeki mevzilerini muhafaza ediyor ve efrad zabitlerine itaat gösteriyordu.

Nezaret odasında içtima eden zevat, herçi badiâbat parmaklıklara doğru ateş açılmasına ve gittikçe büyüyen propaganda şebekesinin bu suretle kırılıp dağılmasına karar vermişlerdi Fakat bu tedbir de matlup olan neticeyi temin etmemişti. Artık bir tek ümit kalmıştı. O da, henüz isyana iltihak etmeyen süvari alayından istifade etmek. Bunları derhal harekete getirterek Bâyezîd Meydanı'nda olanlara bir dehşet vermekten ibâretti.

Süvari Alayı'nın celbi için muhabere cereyan ederken Nezaret odasındaki telefon işlemiş. Erkânı Harbiye Reisi İzzet Paşa telefon başına istenilmişti, İzzet Paşa, mikrofonu eline alınca, karşısında Yıldız Sarayı'nı bulmuştu. Seryaver Paşa, kabinenin istifasını İzzet Paşa'ya haber veriyor; taraf-ı şahaneden Harbiye Nezareti'nin kendisine teklif olunduğunu bildirerek cevap istiyordu. Orada bulunan ve bu muhavereyi duyan zevat ısrar etmişler ve bu teklifi İzzet Paşa'ya kabul ettirmişlerdi.

Fakat İzzet Paşa bu muvafakat cevabını alır almaz, yeniden şöyle bir teklif karşısında kalmıştı:

— Efendimiz irâde buyuruyorlar. Şimdi oradaki askeri alınız. Ayasofya Meydanı'na gidiniz. Asi askerlerle onları musafaha ettiriniz. Artık içtimalara da nihayet verdiriniz.

Bu garip teklif İzzet Paşa'nın hiç hoşuna gitmemiş:

— Ben, böyle şey yapamam. Teklif buyurulan vazifeden affımı rica ederim, demiş, telefonu kapayıvermişti.

İşte, biraz evvel Mecliste cereyan eden hâdiseleri yazarken Cevat Bey'in saray ile yaptığı telefon muhaveresinin bir müddet inkıtaa uğraması; Sarayın İzzet Paşa ile görüşmesi zamanına tesadüf etmiş, İzzet Paşa'nın bu suretle Harbiye Nezareti'ni reddetmesi üzerine, Harbiye Nezareti Ethem Paşa'ya verilmişti.

Bir süvari müfrezesinin Bâyezîd Meydanı'na doğru ilerlediği haberi gelince: Harbiye Nezareti'nde içtima eden zevata büyük bir ümit gelmişti. Bu süvari müfrezesi meydandaki halkı dağıtırken, içerde bulunan efradın da tekrar ele alınabileceği ve hatta taarruza geçilerek Ayasofya Meydanı'na kadar gidilebileceği tahmin ediliyordu. Fakat bu sevinç ve ümit çok uzun sürmedi. Süvari Müfrezesi Kumandanı Yüzbaşı Espatari Efendi'nin asiler tarafından telef edildiği ve bu suretle kumandansız kalan müfrezenin de asilere iltihak ettiği haberi geldi.

Hassa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa, bu kuvvetin de elden çıktığını haber alır almaz derin bir teessürle Nezaret odasına gelmiş; İzzet Paşa ile kısa bir müzakereden sonra, son bir necat ve selâmet çaresi olmak üzere, dairenin önünde bekleyen bataryadan istifade edilmeye karar verilmiş-

ti. Mahmud Muhtar Paşa, bu kararı bizzat tatbik etmek için daire meydanına inmiş ve bataryanın başına geçmek istemişti. Fakat Paşa, bataryaya mensup olan efrad tarafından çok fenâ karşılanmış. Hatta bir nefer tarafından acı bir muameleye maruz kalmıştı. Artık bu son ümit kuvvetinin de elden çıktığını gören Hassa kumandanı derin bir yeis ile daireye avdet etmiş ve biraz sonra da dairedeki taburların büsbütün inhilâl etmesi üzerine, - bir taarruza uğramasından korkan dostlarının ihtarîle- Daire-i Askeriyeyi terketmeye mecburiyet hisseylemiş. Süleymaniye kapısından gizlice çıkarak Moda'daki konağına çekilmişti.

Mahmud Muhtar Paşa; acı bir fütur ve teessürle Harbiye Dairesi'ni terk ederken, güneş gurub ediyor. Kılıçlarını çeken ve atlarını dört nala süren bir Ertuğrul Süvari müfrezesi arasında yeni Harbiye Nazırı Ethem Paşa, Ayasofya Meydanı'na geliyordu.

İlk isyan haberinin Yıldız'a vasıl olması üzerine, o civarda bulunan iki bölük Ertuğrul Süvari Kuvveti derhal atlarına binmişler, Hamidiye Camisi'nin karşısına gelerek her Cuma selâmlığında durdukları mevkide atlarından inmişler; akşama kadar hiçbir hareket göstermeden orada beklemişlerdi. Ethem Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne tayin edilmesi ve kendilerine mensup bir müfreze tarafından Ayasofya Meydanı'na götürülmesi üzerine artık bu iki bölük de derhal atlarına binmişler, asilere iltihak için isyan merkezine hareket etmişlerdi. İkinci Fırka askerlerine gelince: Bunlar, isyan propagandasından uzak bulundurulmak için öğle vaktine doğru tatbikat bahanesiyle Kâğıthane sırtlarına gönderilmişlerdi. Fakat biraz sonra karmakarışık bir halde koğuşlarına avdet eden bu askerler, akşam vaktine kadar oralarda beklemişler ve nihayet onlar da Ayasofya Meydanı'na geçmişlerdi. Yine o vakte kadar isyana iştirak etmeyen Üçüncü Avcı Taburu da asilere iltihaka karar vermişti. Bu tabur başıboş bir yürüyüşle Beyoğlu'ndan geçerken, Rum ve Ermeni gençleriyle, muhalif geçinen birçok kimseler efradın kollarına girmişler. Bunları isyan hareketine karşı teşci ediyorlar ve büyük felâketin hudutlarını genişletiyorlardı.

Gece, siyah kanatlarını bu meşum felâket sahnesi üzerine örterken Ayasofya Meydanı bir insan mahşeri hâlini almıştı. Şu anda Taksim Kışlası'ndaki topçu alayı ile Sarayburnu'ndaki Tıbbiye Mektebi'nde bulunan İkinci Avcı Taburu'ndan ve gemilerde bulunan bazı Bahriye efradından başka asilere iltihak etmeyen hiçbir kıta kalmamıştı.

Harbiye Nazırı Ethem Paşa doğruca Ayasofya Meydanı'na gelmiş, asilerin bütün metalibatının tarafı şahaneden kabul olunduğuna dair teminat vermişti. O zaman asiler, çılgın bir sürûr içinde kalmışlar, borularla selâm havası çaldırmışlar, üç defa:

— Padişahım çok yaşa, diye bağırmışlar ve sonra da silâhlarını havaya boşaltmaya başlamışlardı.

Ne yapılmıştı, bu isyan ve ihtilâlden ne kazanmışlardı? Bunu kendileri de bilmiyorlardı. Şuursuz hareketlerle ortada dolaşan ve mütemadiyen havaya silâh sıkan bu yarı mecnun askerlerin dilinde sadece:

— Elhamdülillâh, Şeriatı kurtardık.

Sözleri dolaşıyor, güya, ihtilâlin bütün mana ve mantığı, bu kelimelerde toplanıyordu.

İhtilâlin hakikî unsur ve müşevvikleri, tamamen erimiş ve inhilâl etmişti. İhtilâlin başladığı dakikadan itibaren medreseleri dolaşan, askerlerle softaları, müştereken muhalif unsura raptetmeye çalışan Fitz Maurice'in teşebbüsü akim kalmış, ihtilâle hâkim olarak bütün bu isyanı siyası bir maceraya dökmek isteyen Ahrar Fırkası erkânı da, hiç bir şey yapmaya muvaffak olamamıştı. Çünkü ihtilâl, serkeş ve şuursuz bir unsur eline geçmiş, nasıl ki:

"Şeriat isteriz" sözleriyle başladı ise, aynı sözlerle hitama ermişti. Bugünün gecesi, asiler yavaş yavaş kışlalarına dağılırken, bu isyanın bilançosu, şu şekli göstermekte idi:

Yirmi gün evvel Paris'e savuşan Şerif Paşa ile müştereken çalışarak askere ve softalara isyan fikri veren ve bu suretle de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kudretini devirerek pederi Kâmil Paşa'yı tekrar iktidar mevkiine geçirmek isteyen Ami-

ral Said Paşa; partiyi kaybetmişti. Çünkü işin içinde fırkacılık meselesi de dahil olduğunu ancak öğle vaktine doğru haber alan Abdülhamid, fırka kavgasının tehlikesini nazar-ı dikkate almış; asker ve softalardaki temayülâta rağmen Kâmil Paşa'yı sadrazam yapmamış. Tab'an gayet halim ve sakin, mesleği de tamamen bîtaraf olan Tevfik Paşa'yı makam-ı sadarete getirerek bu tehlikeli ateşi bastırmıştı. Başta İsmail Kemal Bey olmak üzere Ahrar fırkası erkânı da bir şey kazanamamışlardı. İsmail Kemal Bey'in akşama kadar ihtilal safları arasında dolaşmasına, Ergiri Mebusu Müfit Bey'in de Mecliste asilerin elebaşları ile baş başa bulunmasına rağmen asilere hâkim olamamışlar ve asilerle softaları fırka bayrağı altına alamamışlardı.

İhtilâl hazırlıklarının kör bir aleti olan Derviş Vahdeti'ye gelince; iki öküze bir avuç saman vermek kudretinden bile mahrum olan bu ahmak adam, daha öğle vakti vaziyetini şaşırmıştı. Yeşil cüppesiyle Ayasofya'daki asker safları arasında dolaştıktan sonra:

— Varayım, saraya gideyim. Halifeye de yeşil cüppe, yeşil sarık, sarı mest pabuç giydireyim de buraya getireyim, diye bir alay hödükle Yıldız'a kadar giden bu serseri, beyhude yere sarayın duvarları karşısında bekledikten sonra, kudretinin bu hazin iflâsından mütevellid bir teessür ve mahcubiyetle evine çekilmişti.

Ali Kemallerin, Abdullah Zühtülerin, Mevlânzade Rıfatların mukadderatı; Ahrar Fırkası'na merbuttu. Kâmil Paşa'nın mevkii iktidara gelememesi ve Ahrar fırkasının da ihtilâli matlup olan cereyana çevirememesi, bunları da haip ve hâsir bırakmıştı.

O gün akşama kadar saray, hiçbir şeye karışmamıştı. Akşam yatsıya doğru İsmail Kemal Bey saraya celbedilmiş, kendisine bir nezaret teklif edilmişti, İsmail Kemal Bey için bu teklifi kabul etmek mümkün değildi. Çünkü arkadaşlarından ve tanıdıklarından hiçbirinin bulunmadığı bir kabinede vazife kabul ederse, evvelâ fırkası ve sonra da arkadaşları tarafından külâh kapmakla ittiham edilecek ve gözden düşecekti.

İhtilâlin müspet bir şekil almaması üzerine, Gümülcineli İsmail Bey gibi saman altından su yürütenler de sessiz sedasız birer tarafa çekilmişlerdi.

İhtilâlin gizli unsurlarından, ancak bir tek zat mühim bir mevkie geçirilmişti. O da, İkinci Ordu Kumandanlığından - Kâmil Paşa tarafından - Harbiye Nezareti'ne getirtilen ve yirmi dört saat sonra da o makamdan ittihatçılar vasıtasıyla ıskat edilen Birinci Ferik Nâzım Paşa idi. İttihatçılardan bu darbeyi yedikten sonra, Şerif Paşa'nın konağına yerleşen Nâzım Paşa, Hasan Fehmi Bey'in köprüde öldürüldüğü gün Ada'ya naklet-mişti. Ethem Paşa Harbiye Nazırı olur olmaz, Nâzım Paşa'nın da Hassa Kumandanlığını inha etmiş ve o gece bir istimbotla adadan getirtilen Nâzım Paşa, bu asi ordunun başına resmen geçirilmişti.

Hassa Ordusu Kumandanı Nazım Paşa

SELÂNİK'TE HAZIRLANAN ORDU

31 Mart gününün gecesi İstanbul ufukları, korkunç yaylım ateşlerinin tarrakalarıyla sarsılırken Selânik derin bir uyku içinde idi.

Nisanın birinci günü sabahleyin Selânik Redif Fırkası Kumandanı Hüsnü Paşa makamına gelir gelmez, resmî işler için odasına gelen Fırka erkânıharbi Kolağası Mustafa Kemal Bey'e bir telgraf uzatmış:

— Buna ne mana verirsiniz? Demişti.

Gece yarısından sonra İstanbul'dan çekilen bu kısacık telgrafın münderecatı, şundan ibâretti:

"Adadayız ve cümlemiz sıhhatteyiz. Rahmi"

Bu telgraf Hüsnü Paşa'nın damadı olan Selânik mebusu ve Merkez-i Umumî azası Rahmi Bey tarafından çekilmişti. Telgrafa göz gezdiren Mustafa Kemal Bey, derhal cevap verdi:

— İstanbul'da mühim bir hâdise olsa gerek.

Fakat bu hâdise, ne olabilirdi? Merkez-i Umumî'nin daima tafrafüruşane hareket ederek Cemiyetin İstanbul'daki mevkiini daima kuvvetli göstermesine nazaran Hüsnü Paşa Cemiyet aleyhinde fevkalâde bir hareket olduğuna ihtimal vermemekte idi. Mustafa Kemal Bey ise, tamamen bunun aksini hissetmekle beraber Hüsnü Paşa'yı telâşa sokmak istemedi; bu meseleyi

el altından tahkik etmek üzere odasına geldi. Bu sırada kapı açıldı. İçeri Selânik Redif Alayı Kumandanı Binbaşı Naki Bey girdi. Elinde bir tomar telgraf bulunmakta idi. Naki Bey bunları Mustafa Kemal Bey'in masasının üstüne koyarak:

— İstanbul'da, fevkalâde bir hâl olduğunu sabaha karşı haber aldım. Telgrafhanedeki arkadaşlara gittim, İstanbul'la muhabere ederek vaziyeti öğrenmek istedim. Fakat İstanbul bu meseleye kat'iyen cevap vermiyor. Belki bir şey istidlal edilebilir diye dün ve bu gece gelen telgrafların birer kopyesini aldım, mütalaa buyurunuz. Acaba Meşrutiyet tehlikede midir? Dedi.

Mustafa Kemâl Bey, bu telgrafları tetkik eder etmez:

— Evet Meşrutiyet elden gitmiştir, cevabını verdi.

Vaziyet, fevkalâde nazikti. Mustafa Kemal Bey, bir dakika bile vakit geçirmek istemedi. Meseleden Hüsnü Paşa'yı da kısaca haberdar ettikten sonra Naki Bey'i yanına aldı; Müşiriyet Erkânı Harbiye Dairesi'ne gitti. Erkânıharp arkadaşlarından, Kaymakam Halil Recai, Binbaşı Aziz Samih, Kolağası İzzeddin ve Refik Beyleri bir araya toplayarak bu telgrafları gösterdi ve bu telgrafların müphem ifâdelerinden sızan acı manaları birer birer izah ettikten sonra, İstanbul'da zuhur eden bu tehlikeyi karşılamak için ittihazı lâzım gelen tedbiri de söyledi.

Mustafa Kemal Bey'in düşündüğü tedbir, tek ve kati idi:

— Bu isyan ateşini, vilâyetlere sirayet ettirmeden bastırmak. Bunun için de, mümkün olduğu kadar süratli davranmak.

Mustafa Kemal Bey'in bu fikir ve teklifi, erkânıharp arkadaşları tarafından hararetle tasvip edildi ve derhal tatbikatına geçildi. Hep beraber Ordu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'nın odasına gidildi. Gerek vaziyet ve gerek Mustafa Kemal Bey'in teklifi hakkında izahat verildi. Mahmud Şevket Paşa, Mustafa Kemal Bey'in kati ve müessir tedbirini bilâ münakaşa kabul etti ve hemen o anda, meselenin askerî ciheti hakkında müzakereye girişildi.

Verilen karar, şundan ibâretti: En çabuk ele gelebilecek taburlardan mürekkep olmak üzere bir fırka nizamıharbinde bir

kuvvet toplanacak ve bunun ikmali beklenilmeden, hazır bulunan Nizamiye taburları derhal sevk olunmaya başlanacak.

— Fakat, bu fırkaya kumandan kim olacak?

Bu suâl, -galiba- Erkânıharp Binbaşısı Aziz Samih Bey tarafından irâd edilmişti. Fakat buna birdenbire kimse cevap vermedi. Herkesin gözü, bu meselenin mürettibi olan Mustafa Kemal Bey'e çevrildi. Mustafa Kemal Bey, bir an düşünceli gözlerini etrafta çevirdikten sonra, kısaca cevap verdi:

— Hüsnü Paşa.

Mahmud Şevket Paşa, ayağa kalktı:

— Çok âlâ Mustafa Kemal Bey, tarafımdan şimdi kendisine tebligat yapınız. Siz de bu fırkanın Erkânıharpliğini deruhte ediniz ve düşündüğünüz şekilde ihzarata girişiniz. Tahsisatı mestureden on üç bin lira param var. Bu parayı tamamen fırkanın emrine veriyorum. Allah, muvaffakiyet versin, diye mukabele etti.

O andan itibaren geniş ve şümullü bir hareket başladı. Bir taraftan Edirne valisine telgraf çekiliyor, orası İstanbul'a daha yakın olduğu için İstanbul'daki hâdisat hakkında izahat isteni-

قطعاته التحاق ایدن کوکللیلر

Hareket Ordusu Gönüllüleri

liyor; diğer taraftan da kulüplerde içtimalar ihzar ediliyordu. Bu sırada Selânik Telgrafhanesi muhabere başmemurlarından İbrahim Bey'in gayreti ile İstanbul'dan bazı haberler alınmaya başlamıştı. Bu haberler, vaziyetin vahametini gösteriyor; bütün Selânik muhitine büyük bir heyecan veriyordu.

Mahmud Şevket Paşa'nın yanından ayrılır ayrılmaz Redif Fırka Dairesine gelen Mustafa Kemal Bey, ordu kumandanının emrini Hüsnü Paşa'ya tebliğ ettikten sonra icap eden meseleler hakkında da kumandanıyla teati efkâr *(fikir alışverişi)* etmiş ve artık sür'atle hazırlanmak için odasına çekilmişti. ittihaz olunan *(alınan)* karar mucibince, ilk silâhaltı emrini Selânik Redif Alayı Kumandanı ve Liva Kumandan vekili Binbaşı Naki Bey vermişti. Selânik, Serez, Drama taburlarına verilen bu müsta'cel emri, diğer emirler takip etti. Saat tam sekizi çalarken Erkânıharp Mustafa Kemal Bey, mürettep fırkanın nizam harbini tertip etmiş, erzak ve cephane ihtiyacını temin edecek programla hareket cedvellerini tanzim eylemiş ve büro mesaisine hitam vererek bir saat sonra 17'inci ve 18'inci Nişancı Taburlarını İstanbul istikametine doğru götürecek olan trenleri teftiş etmek için istasyona inmişti.

Bu sırada Selânik Jandarma Mektebi'nde de mühim bir hareket husûle gelmekte idi. Mektep muallimlerinden Yüzbaşı Küçük Naki Bey, sabahleyin erkenden İstanbul isyanını haber alınca doğru Jandarma Mektebi'ne gelmiş; derste bulunan Jandarma Nizamnamesi muallimi, Yüzbaşı Refet Bey'i dershaneden dışarı çağırarak hâdiseyi hikâye etmişti. Refet Bey, bu sözleri işitir işitmez heyecan içinde kalarak derhal sınıfa girmiş, kursta bulunan zabitana meseleyi haber vermişti. Zabitan büyük bir galeyan göstererek dersi o anda terk etmişler; hazırlanan fırkanın piştar *(öncü)* kuvvetinde nefer olarak hizmet etmeye ahdeylemişlerdi.

Jandarma Mektebi'nde doğan bu arzu, yalnız zabitana münhasır kalmamış; küçük zabitan ve efradı da şümulü dairesine almış idi. Bu hayırlı teşebbüsten haberdar olan Mustafa Kemal Bey, bu jandarma efrad ve zabitanını derhal cetvelin en başına geçirmiş ve ilk hareket edecek trenle sevklerini temin eylemiş-

ti. Piştar Müfrezeleri Kumandanlığına Erkânıharp binbaşılarından Muhtar Bey tayin edilmişti.

Telgrafhane, Cemiyet erkânı ile dolup boşalıyor; halkın heyecanı arttıkça artıyordu. İstanbul, henüz sorulan suâllere cevap veremiyor; Edirne Valisi de, karanlık vaziyeti tenvir edemiyordu. Nihayet, Sermuhabere memuru İbrahim Bey, İstanbul'da makine başında bulunan samimi bir arkadaşından birkaç kelimelik malûmat alabilmiş ve artık İstanbul'da hain bir irtica'ın hüküm sürdüğü tamamen tahakkuk etmişti.

Tahminlerin bu suretle feci bir şekilde tahakkuk etmesi üzerine ihzaratı askeriyeye bir kat daha ehemmiyet verilmekle beraber Mahmud Şevket Paşa tarafından şu telgraf çekilmişti

"Gayet müsta'cel:

Harbiye Nezareti Celilesine

Dersaadette kital vukuu hakkında buraca deveran eden şayiat üzerine ahali ve ordu fevkalade heyecana gelmiş ve Dersaadete azimet edilmek üzere fevc fevc istihzaratta bulunulmuş idüğinden Dersaadet ahvali kesbi sükûn etmedikçe bu heyecanın teskini dahi kabil olamayacağından ahval-i vakıanın teskini ile beraber suret-i cereyanı bakkında da malumatı kafiye ve vaziha itasına müsaade buyurulması maruzdur ferman.

1 Nisan 1325

Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmud Şevket"

Gece, rıhtımda Mısır Kahvesi ittisalindeki *(yakınındaki)* ikinci kulüpte, bütün kulüplerin mühim azaları birleşmişler ve Mahmud Şevket Paşa'nın kulübe gelerek vaziyet hakkında izahat vermesini istemişlerdi. O sırada ordu kumandanlığı vazifesiyle beraber Rumeli Müfettiş-i Umumiliği Vekaletini de ifa eden Mahmud Şevket Paşa fevkalade meşgul olduğu için kulübe bizzat gelememiş, Müfettiş-i Umumilik Başkatibi Nureddin Bey'i göndermişti. Paşa'nın bu hareketi birdenbire şiddetli bir feveran uyandırmış:

"Mahmud Şevket Paşa, bu işe iştirak edemez.", "Tabii edemez. Çünkü Abdülhamid'in yaveridir."

Gibi bir takım yüksek sesler duyulmaya başlamıştı. Fakat ağır başlı zevat tarafından bu acı ittihamların önüne geçilmiş; o zaman Selânik Düyun-u Umumiye Nazırı Nedim Bey'le Nureddin Bey, Mahmud Şevket Paşa'nın konağına gönderilmişti.

Bu iki zat, kulüpteki galeyanı anlatır anlatmaz, Mahmud Şevket Paşa derhal duvardaki kılıcını alıp öpüp başına koyarak kulübe gelmiş; vatan ve meşrutiyet tehlikesi karşısında gösterdikleri bu alâkadan dolayı orada hazır bulunanlara müheyyiç bir nutuk verdikten sonra:

— Müsterih olunuz. Ordu meseleye vaziyet etmiştir. Ordunun en çok itimadını kazanmış zevattan mürekkep bir kuvvet İstanbul üzerine yürümeye başlamıştır. Bu kuvvet, birkaç gün zarfında irticaı ezecek, Meşrutiyeti iade edecektir, demişti.

Aynı zamanda bir taraftan Harekat-ı Askeriye'nin tanzim ve temini ile meşgul Mustafa Kemal Bey, diğer taraftan da askerî kulüpte büyük bir içtima tertip ettirmişti. Bu içtimada söz alan

Mahmud Şevket Paşa

Mustafa Kemal Bey vatanın bu tehlikeli zamanında zabitanın siyâseî ve ciddi vazifelerine sarılmaları lâzım geldiğini izah ettikten sonra irticaı ezmek için hazırlanan orduya hiçbir kuvvet tarafından müdahale edilmemesini teklif eylemişti. Alkışlarla karşılanan bu sözler en evvel Mahmud Şevket Paşa tarafından tasvip edilmiş.

Ordunun hiçbir tesir altında kalmayacağına dair teminat verilmişti.

İstanbul'daki irtica safahatı tebellür ettikçe, Selânik'te de bazı tedbirler alınmaya lüzum hasıl olmuştu. Son zamanlarda Selânik'te oldukça mühim bir muhalefet partisi türemişti. Bunlar arasında şüpheli olanlar derhal tevkif edildi ve Tophane'ye gönderildi.

Debre Mutasarrıfı Sadık Bey, oradaki vaziyeti idâre edememiş, zabitan ile yerli Arnavutlar arasında birtakım ihtilâfata sebebiyet vermişti Bu ihtilâf Debre'ye münhasır kalmamış, başka yerlere de sirayet etmişti. Nisanın birinci gecesini Selânik Telgrafhanesinde geçiren Binbaşı Naki Bey, Debre'den İstanbul'a geçen bir telgraftan bu ihtilâfın şiddetlenmeye yüz tuttuğunu hisseder etmez derhal İdadi Müdürü Bayram Fehmi Bey'i telgrafhaneye getirtti; aslen Arnavut olan bu zat marifetiyle Başkım kulübünün mührünü ele geçirerek bütün Arnavutluk'taki Başkım kulüplerine telgrafla bir tamim gönderdi. İstanbul'da baş gösteren tehlikeden bahsederek meşrutiyete müzaharat temenni etti. Kulüpler, iki saat sonra cevap verdiler. Tehlikeye karşı ordu ile müştereken hareket etmek üzere hazırlanmakta olduklarını bildirdiler.

İstanbul'daki isyan hareketinin Cemiyet aleyhine yapıldığı ve Merkez-i Umumî'nin de tamamen dağıldığı haberi gelir gelmez Selânik Heyet-i Merkeziyesi derhal Merkez-i Umumî salâhiyetini almış ve bu sıfatla vilâyetlerin merkezleriyle müzakereye başlamıştı.

"Meşrutiyet, mahvoluyor. Teşekkül eden kabine, meşru değildir. İstanbul'a şiddetli protestolar yağdırınız." Diye vilâyetlere verilen talimat, oralarda da büyük heyecanlar uyandırıyordu.

İsyan hâdisesi, Edirne ve Manastır'da da büyük bir nefret husûle getirmişti, İstanbul'dan Çanakkale'ye firar eden bir zat, Edirne Heyet-i Merkeziyesi'ne bir telgraf çekmiş, irticaın şekli hakkında biraz malûmat vermişti. Öteden beri Cemiyete karşı pek mültefit davranmayan İkinci Ordu, Selânik'tekileri düşündürüyor; hemen hemen İstanbul derecesinde korkutuyordu.

Yeni Merkez-i Umumî, bu endişede ne dereceye kadar haklı olduğunu anlamak için, henüz İkinci Ordu'ya tayin olunan binbaşı Vehip Bey'e bir telgraf çekmiş, ordunun hâlet-i ruhiyesi hakkında malûmat istemişti. Vehip Bey, buna kısaca cevap vermiş:

"Bu ordudan ümit beklenemez" demişti.

Vehip Bey'in bu telgrafı, üzerinde çok durulacak ve düşünülecek bir mesele idi. Çünkü bu ordu, eğer asilerin tarafını iltizam ederse, İstanbul'a gidecek olan tedip kuvvetine zarar iras edebilirdi. Buna binaen Edirne'ye mahrem bir telgraf çekildi. Hiç olmazsa, İkinci Ordu mıntıkasından geçecek olan askerî trenlerin bir taarruz karşısında kalmamaları esbabının temini bildirildi.

مناستردہ طوپلانان اوخری ووسنہ قہرمانلری

Manastır'da Toplanan Ohri ve Resne Taburları

Manastır merkezi mülhakat ile mütemadiyen muhabere ediyor; İstanbul'daki hareketin bir fırka kavgası olmayıp hakiki bir irtica olduğuna Arnavutları inandırmaya çalışıyordu. Manastırlıların, Selânik merkezine ve bilhassa Merkez-i Umumî'ye karşı besledikleri menfi hisler, bu vesile ile tazelenmişti. Bütün kabahat, Merkez-i Umumî'nin İstanbul'a nakline ve yine bütün mesuliyet te, İstanbul'da bulunan Merkez-i Umumî'nin idâresizliğine atfediliyordu, Bununla beraber:

— Şimdi, her şeyi unutalım ve bu irtica ateşini bastırmak için İstanbul'a gidenlerin arkasından koşalım.

Sözleri, çarçabuk Manastır ve mülhakatını sardı. Resne'de Niyazi Bey, Ohri'de de Eyüp Sabri Bey; kendi taraftarlarını başlarına toplayarak harekete hazırlanmaya başlamışlardı.

Selânik ve mülhakatında, baş döndürücü bir faaliyet hüküm sürüyor; emsali görülmemiş bir sür'atle hazırlanan taburlar, İstanbul istikametine doğru gönderiliyordu. Meşrutiyetperverler takım takım müracaat ediyorlar, gönüllü yazılıyorlardı.

Selânik'te hazırlanan böyle bir kuvvetin İstanbul üzerine yürümekte olduğunu haber alan Abdülhamid, büyük bir telâş gösteriyor; yeni Sadrazam Tevfik Paşa'yı saraya sık sık celbederek İstanbul'da asayişin iade edildiğine ve böyle bir kuvvetin gelmesine lüzum ve ihtiyaç görülmediğine dair telgraflar çektiriyordu. Mahmud Şevket Paşa, bunlara verdiği cevapta:

"Rumeli'deki heyecan o kadar azimdir ki, maatteessüf keşide buyurulan telgraflar bunu teskine muktedir değildir. Bunun mesuliyeti, vakayı ihdas edenlere aittir. Meşrutiyete riayetleri oldukça Zat-ı Hazreti Padişahîye karşı ahalinin sadakati derkârdır. Müslümanlarla Hıristiyanlar bu hususta müttefiktir. Bu heyecanı teskin etmek için acizlerince bir şey yapılamamaktadır." Diyordu.

Fakat meselenin garabet ve fecaati şuradadır ki: İstanbul Hükûmeti resmen yalan söylüyordu. Birçok genç zabitlerin masum kanları İstanbul kaldırımlarının üzerinde kızıl bir hicap lekesi gibi dururken ve Millet Meclisi'nin karşısında toplanan binlerce asi milletin bir vekili ve devletin bir nazırını parça

parça ederlerken Harbiye Nezareti'ne getirilen Ethem Paşa, Selânik'e şu telgrafı çekiyordu:

"Üçüncü Ordu Kumandanlığına

Gayet müsta'celdir.

İki kıt'a telgrafnameleri, şimdi alındı. Üçüncü Ordu'dan gönderilen İkinci ve Dördüncü Avcı Taburlarının önayak olması ile başlayan iğtişaş (karışıklık), kabinenin tebeddül ile sükûnetyab olmuş olup Adliye Nazırı ile Lâzkiye mebusunun hataen vefatından başka vukuat olmadığı ve Kanun-u Esasî'nin emin ve müstemir olduğu (devam ettiğini) temin ve tebşir ve binaenaleyh diğer gûna (türlü) mehaziri siyasiyeye meydan verilmemek üzere hareketten behemehal tevakki olunması tavsiye olunur.

1 Nisan 325 Harbiye Nazırı Ethem"

Münderecatı baştanbaşa yalan olan bu telgrafın, gülünç ciheti de vardı. Harbiye Nazırı, isyan eden taburları bile bilmiyor; henüz asilere iltihak etmeyerek kışlalarında büyük bir sekinetle *(temkinle)* oturan İkinci Avcı Taburu'nu da bu büyük cinayette medhaldar zannediyordu.

Hele, Dahiliye Nezareti namına Müsteşar Adil imzasını taşıyan telgraf, hakikati tamamen saklıyor; asilerin hareketlerini çok basit ve hatta haklı gösterecek bir tarzda hâdiseyi tasvir ettikten sonra, artık İstanbul'da hiçbir hareket kalmadığına dair resmî bir lisanla teminat veriyordu.

Yazılış tarzlarından ne maksada hizmet ettikleri anlaşılan bu telgraf ve bu teminatlara rağmen, Selânik Redif Fırkası Dairesi'nde Erkânıharp Mustafa Kemal Bey'in odasındaki ışıklar sabahlara kadar sönmüyor; mürettep fırkanın bir an evvel Bizans surları önüne dayanması ve muhakkak olan büyük bir felâketin önünün alınması için harika derecesinde bir sürat ve fedakârlık gösteriliyordu.

Selânik şehri, büyük bir şimendifer merkezi olmadığı için ilk gün yapılan hesaplarda, vagon bulmak hususunda biraz sıkıntı çekileceği tahmin edilmişti. Bu müşkülün iktihamı için Hüsnü Paşa tarafından daireye dâvet edilen Vilâyet Nafia Mü-

dürü Osman Vehbi Bey derhal Şimendifer şirketinin mümessilleri ile temasa gelmiş, sevkiyatın icap eden süratle icrasını temin hususunda değerli hizmetler ifa eylemişti.

Nisanın üçüncü günü, bu seferberlik ve sevkiyat, adeta yarıyı geçmişti. Şu anda Meşrutiyet'in maruz kaldığı tehlikeye rağmen Selânik'te gizli ve tehlikeli bir hava esmekte idi. Bazı kulüplerin ve Merkez-i Umumî'nin tenha köşelerinde toplanan küçük küçük guruplar:

— Nasıl olur? Bizden kimse kalmadı mı ki, bu işin başına Mustafa Kemal Bey geçiyor. Zabitanın mühim bir kısmı zaten yavaş yavaş ona temayül ediyor. Bu işi muvaffakiyetle başarabildiği takdirde taraftarları artacak, artık o zaman bize bütün bütün meydan okuyacak. Mahmud Şevket Paşa, niçin ordunun başına filen geçmiyor, diyorlar ve memleketin en buhranlı bir devrinde bile komiteciliği terk edemeyerek dedikodu yapıyorlardı. Yine bu kulüplerin ve Merkez-i umuminin ağırbaşlı erkânı vatan tehlikesi karşısında bu çirkin propagandaları yenmek istiyorlar:

— Meşrutiyet kurtulsun da, kim kurtarırsa kurtarsın. Bugün, münakaşa günü değil, hizmet günüdür, diye bu dedikoduları boğmaya çalışıyorlardı.

Meşrutiyet'in ilânından evvel hayatlarının bahasına olarak büyük büyük hizmetler gördükleri halde, Meşrutiyet'in ilânından sonra birdenbire ortaya çıkıveren kahraman-ı hürriyetlerden utanarak artık kışlalarından ve taburlarından dışarı çıkmayan temiz yürekli zabitler, takım takım Selânik Redif fırkasına koşuyorlar, Mustafa Kemal Bey'den hizmet istiyorlardı. Bu zabitanın adedi gittikçe artıyor. Bölük kadrolarında yer bulunamıyordu. O zaman bu zabitler, nefer elbisesi giyiyorlar, nefer mangalarının arasına karışıyorlar. Efrad dizileri arasında şerefli birer mevki alıyorlardı. Bu yüksek kalpli zabitan arasında, sevgili anacığını ölüm döşeğinde bırakanlar, ailevî vaziyeti kendisini Selânik'ten ve bulunduğu yerden ayıramayacak derecede müşkül olanlar da vardı. Nuri Bey[19] isminde genç bir zabit,

19- Kütahya Mebusu Nuri Bey

Mustafa Kemal Bey'e müracaat etmiş, vazife istemişti. Halbuki bu zabit daha henüz o gün teehhül eylemişti, insanların hayatlarında en kıymettar addettikleri o mes'ut günleri bile bilâ tereddüt feda ediyor; arkadaşlarının mümanaatlarına *(muhalefetlerine)* rağmen Orduya iltihak için ısrar gösteriyordu.

Aynı zamanda, İkinci Ordu ile de muhabere başlamıştı. Vehip Bey'in çektiği telgrafı haber alan İkinci Ordu Erkânıharpleri bundan müteessir olmuşlar; Vehip Bey'i şiddetle takbih ettikten sonra makine başına geçerek Selânik'le muhabereye koyulmuşlardı. Başta, Erkânıharp Yüzbaşısı İsmet Bey[20] olduğu halde birçok vatanperver zabitan:

"Biz de hazırlanıyoruz ve çıkıyoruz."

Mealinde telgraflar çekiyorlar ve derhal hazırlanarak Çatalca'ya doğru hareket ediyorlardı. Edirne'den ilk partide iki tabur piyade ile iki bölük makineli tüfenk gelmiş. Hadımköyü'nde çadır kuran Selânik te'dip kuvvetlerinin sol tarafına yerleşmişti.

İkinci Ordu Kumandanı Salih Paşa tarafından Mahmud Şevket Paşa'ya gönderilen bir telgrafta, Meşrutiyet'i tehlikeden kurtarmak için teşebbüs olunan harekâtı te'dibe takdir ediliyor; İkinci Ordu'nun da buna iştirake hazır bulunduğu resmen bildiriliyordu. İkinci Ordu'dan bir liva piyade ile bir miktar topçu ve süvari ve iki de zırhlı otomobil gönderilmesine karar verilmiş: bu kuvvetin kumandanlığına Şevket Turgut Paşa; Erkânıharpliğine de Kâzım Bey tayin edilmişti. Bunlar da en seri bir surette Hâdımköyü'ne indirilecek ve Hüsnü Paşa'nın kumandasındaki kuvvete iltihak edecekti.

Tedip kuvveti büyümüş, fırka hâlini geçmişti. Şimdi buna bir isim vermek icap ediyor, Hüsnü Paşa ile bu mesele görüşülüyordu. Hüsnü Paşa'nın garip bir adeti vardı. Arada sırada Fransızca söylemekten hoşlanırdı. Bu meselenin müzakeresi esnasında, Hüsnü Paşa'nın canı yine Fransızca söylemek istemiş.

— C'est un mouvement, deyivermişti.

20- Başvekil İsmet Paşa

Bu kelime, derhal nazar-ı dikkati celbetmiş.

— Evet. Bu, bir harekettir. Binaenaleyh, bu ordunun ismi de "Hareket Ordusu" olmalıdır, denilmişti.

Nisanın dördüncü günü akşamı, artık Hareket Ordusu'nun kısm-ı küllisi tecemmu etmiş ve trenlere irkâb edilmişti *(bindirilmişti)*. Bir taraftan masa işleriyle meşgul olan, diğer taraftan da verilen emirlerin en ince teferruatını bile kontrole koşan Mustafa Kemal Bey, son hazırlıkları da gözden geçirmek için istasyona gelmişti. Bu sırada vagonlara toplar yükletilmekte idi. İki günden beri vagonlar arasında bir gönüllü neferi gibi çalışan Nafıa Müdürü Osman Vehbi Bey, Mustafa Kemal Bey'in yanına geldi. Yapılacak son işler hakkında emir aldıktan sonra söz siyasiyata ve devlet dairelerinin şekillerine intikal etmişti.

O zaman Mustafa Kemal Bey açıkça şu sözleri söyledi.

— Osmanlı saltanatı, feci bir akıbete doğru sürükleniyor, onu bu şekilde yaşatmaya uğraşanlar, hata ediyorlar. Yapılan inkılâp, yarım olmuştur. Bu inkılâp yapılırken en evvel istikbali nazar-ı dikkate almalı ve tam bir inkılap yapılmalı idi. İnkılâbı fiilen idâre edenler, yanlış yola sapmışlardır. Devletlerin, cumhuriyet gibi tekabül etmiş bir derecesi dururken, daha hâlâ bu köhne saltanatı yaşatmak askerce bir tabirle yerinde saymak demektir.

Bu fikir, Mustafa Kemal Bey'de temerküz etmişti. Bir taraftan Hareket Ordusu'nu hazırlayan bu genç erkânı harp, diğer taraftan yarım bir inkılâbın sebep olduğu isyandan ve bu isyanı tedip için dökülmesi zaruri olan kanlardan müteessir oluyor, takip edilen bu idâre sistemi baki kaldıkça bu gibi müessif hadisatın tekerrür edebileceğini söylemekten çekinmiyordu.

Nihayet Nisanın beşinci günü Hareket Ordusu'nun hazırlıkları bitmiş ve o zamana kadar askerlik tarihinde görülmemiş derecede süratle hazırlanan bu ordu İstanbul'un hatta Avrupa'nın nazar-ı dikkatini celbetmişti. O gün bu ordunun kumandanı olan Hüsnü Paşa ile erkânı harbi Mustafa Kemal Bey hususi bir tirene binmişler. İstasyona toplanan halkın ve dostlarının samimi alkışları ve muvafakiyet temennileri arasında Hadımköyü'ne hareket etmişlerdi.

İhtilâl İstanbul'da bütün şiddet ve haşyetle devam ediyor, bütün emr-i irâde, cahil bir unsurun eline geçtiği için, siyasî ve dini mahiyetini tamamen kaybederek büsbütün maksatsız bir mecraya giriyordu. Bir buçuk iki aydan beri bu yangını hazırlayanlar, bir anda her tarafı sarıveren bu çılgın isyan alevi karşısında birdenbire irkilmişler, ilk galeyan geçtikten sonra ihtilâlin makanizmasını ellerine almak istemişler. Fakat artık vaziyete hâkim olmak ihtimali kalmayınca, birer tarafa sinmişlerdi.

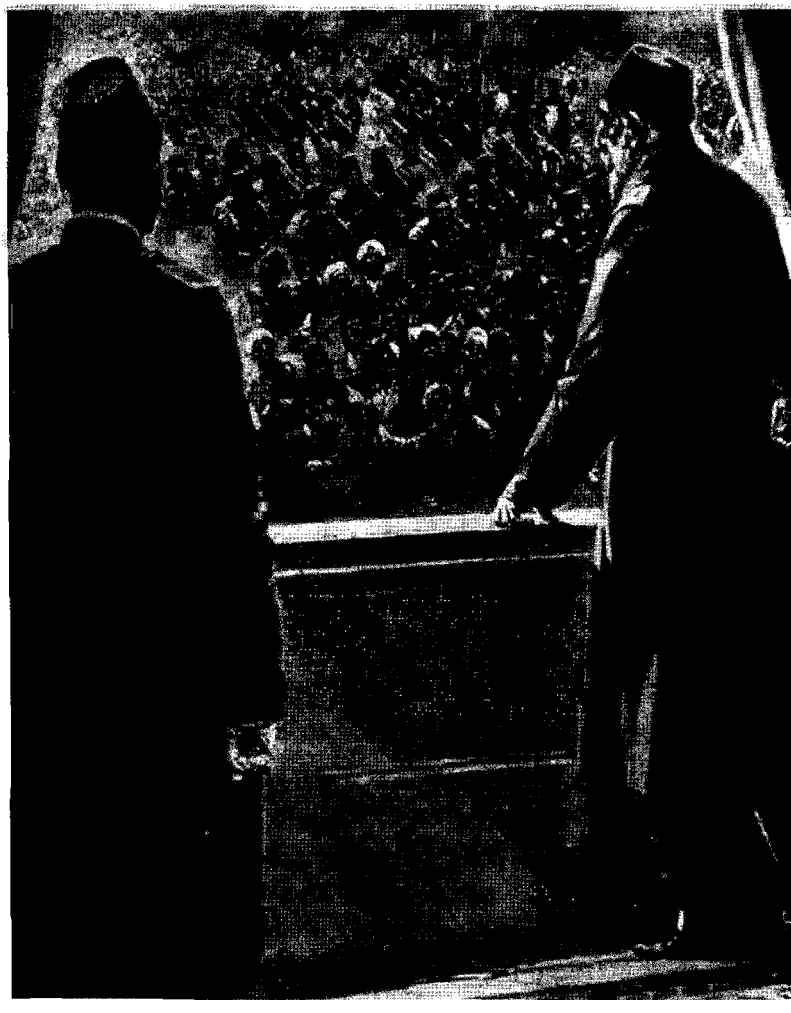

31 Mart İsyancıları Yıldız Saray'ı Önünde

İSTANBUL'DA CİNAYETLER DEVAM EDİYORDU

"Rumeli'den ordu geliyormuş!"

Korkunç bir bomba tarakkasını andıran bu haber, eli silâhlı asilerden ziyade, ihtilâlin gizli unsurlarını titretmişti. Anadolu ve Rumeli'nin İttihat ve Terakki Kulüplerinde yağdırılan protesto telgrafları ile:

"Geliyoruz!" Nâraları; muhaliflerin bütün emel ve maksatlarını kırmış, yere geçirmişti. Ahrar Fırkası, son bir ümit ile asilere hâkim olmaya bir daha teşebbüs etmiş, lâkin hiçbir muvaffakiyet elde edememişti. Hatta idraksiz bir zümrenin kalbine kin ve gayz ateşleri yağdırarak bu feci yangının parlamasına sebep olan *Volkan* gazetesi sahibi Derviş Vahdeti bile bir iki saat zarfında, asiler tarafından unutulmuş, ehemmiyetten sukût edivermişti. Bunca emeklerine ve fedakârlıklarına mükâfaten halife tarafından hiç olmazsa şeyhülislâmlığa nail olacağını ümit eden Derviş Vahdeti, avam güruhunun bu nankörce mukabelesinden teessür içinde kıvranırken, bir de Selânik'ten Hareket Ordusu'nun gelmekte olduğunu haber alır almaz büsbütün aklı başından gitmiş. En imanlı havarilerinden Enderunlu Lütfi Efendi isminde bir genci, *Mizan* gazetesi sahibi Murad Bey'e göndererek:

— Ne yapacağımı şaşırdım. Aman bana bir akıl öğretsin, diye kendine bir necat yolu temin etmek istemişti.

Fakat, vaziyet müşevveşti *(karışıktı)*. Kimse, kimseye akıl öğretecek halde değildi. Ortada ihtilâlin yanılmaz bir düsturu hüküm sürüyor. İhtilâli hazırlayan unsur, kudretini tamamen kaybederek onun mevkiine büsbütün başka bir zümre geçiyordu. Bu zümre, Meşrutiyet'in ilânından bugüne kadar pusuda bekliyor. Kaybolan menfaatlerini tekrar ele geçirmek için en müsaid bir zamana intizar ediyordu. Bunlar da, bazı saray erkânı ile hafiyeliği bilhassa sanat ittihaz etmiş olan kimselerdi. Tarih ve hayat korkusundan bu ihtilâle temas etmek istemeyen Abdülhamid'in tamamen bîtaraf kalmak arzusu göstermesine rağmen, Başmusahip Cevher Ağa ve Tüfekçi Halil Bey gibi müfrid saraylılar el altından asilerle derhal irtibat tesis etmişler ihtilâli, Meşrutiyet aleyhine çevirmek için teşebbüslere girişmişlerdi.

Tüfekçi Halil Bey, Dördüncü Avcı Taburu'nun Arnavut çavuşlarını saraya getirtmiş, bunlara nasihat perdesi altında bir hayli direktif vermişti. Cevher Ağa ise pusuda bekleyen hafiyeleri harekete getirmek istemişti. Cevher Ağa, Şûray-ı Devlet azasından Tayyar Bey'i gizlice mabeyne celbetmiş ve bunun vasıtasıyla çarçabuk bir şebeke teşkil eylemişti. Eski Maarif müdürlerinden Nadirî Fevzi Behçet Paşazade Hakkı, Rüsûmat Müdür muavinlerinden Tevfik Beyler, mühim roller almışlardı. Bunlar, halkı tamamen meşrutiyet aleyhine çevirmek için ittihatçılar aleyhinde velveleli bir hareket yapacaklardı. Fakat, Cemiyeti temsil edenlerden, ortada kimse görünmüyordu. Şu halde bu husumet, İttihatçıların müessesatı aleyhine gösterilmek icap ediyordu. Buna binaen, şuursuz bir avam kitlesini idâre eden Hakkı Bey, bunlara hedef olarak *Tanin* ve *Şûray-ı Ümmet* Gazetelerinin matbaasını gösterdi. Büyük emeklerle kurulmuş olan bu iki mühim fikir müessesesi, cahil ve idraksiz bir zümrenin, "pây-i intikamı[21]" altında, beş on dakika zarfında mahvoluverdi.

Bu iğrenç intikam, ihtimal ki devam edecek. İttihat erkânının bütün müesseselerine ve belki de meskenlerine ka-

21- O esnada bu hâdiseyi tasvir eden *Sabah, İkdam* ve *Serbestî* gazeteleri aynı tabiri kullanmışlardı. Z. Ş.

dar şümul kesBey'leyecekti. Fakat Mahmud Şevket Paşa'dan gelen kati ifâdeli telgraf ve Hareket Ordusu'nun süratle hazırlığına dair birbirini müteakip Selânik'ten gelen malûmat bu küstahça hareketi de durduruvermişti.

Buna mukabil, gözlerini kan bürüyen zümreler türemişti. Facia faciayı takip ediyor; İstanbul sokaklarına serilen kanlı cesetlerin adedi artıyordu. Hâlbuki bu cesetlerin sahipleri, ihtilâlin istihdaf ettiği ittihatçılar değildi. Hatta Meşrutiyet'in ilânı esnasında bol bol nutuk söyleyen Mirza Said Paşazade Kadri Bey müstesna olmak üzere, diğerleri pek az tanınmış kimselerdi. Şerif Sadık Paşa ile kâtibi Esad Bey ve Arnavutköyü'nde ikamet eden Mızraklı Süvari Alay mülâzımlarından Selâhaddin Bey, bu kanlı cinayetlerin en masum kurbanlarını teşkil etmekte idi. Bütün bu feci ölüm hâdiseleri, bir ihtilâl merkezinin emriyle yapılmıyordu. Asiler arasında bir anarşi başlamıştı. Bir kaç değerli Bahriye zabitanının himmet ve gayretiyle İhtilâlden uzak bulundurulan Harp gemileri efradı da fesatçılar tarafından zehirlenmiş ve bu kanlı uçuruma sürüklenmişti. Asar-ı Tevfik zırhlısının süvarisi Binbaşı Ali Kabuli Bey'in öldürülmesi, yürekler parçalayan bir facia teşkil etmekte idi. Bilâhare Abdülhamid'in ittihamına sebep gösterilen bu hailevî hâdise, şu suretle cereyan etmişti:

Nisanın birinci günü alaturka saat on raddelerinde, Yıldız Sarayı'nın Koltuk Kapısı'nın kapıcılarından biri rengi uçmuş ve elleri titremekte olduğu halde hususi yaverlerin odasına girmiş:

— Yaver Beyler. Bahriye askerleri bir binbaşı getirmişler, sarayın önünde öldüreceklermiş. Aman, yetişin, diye bağırmıştı.

O esnada odada Abdülhamid'in hususi yaverlerinden Topçu Livası Sadık ve Namık Paşazade Ubeyd paşalarla Binbaşı Sadeddin, Tarık, Ali ve Mehmed Ali Beyler vardı. Bunlar, bu feci ihbar karşısında evvela donmuş, kalmışlar ve sonra Sadeddin Bey'le Tarık Bey dışarıya fırlamışlardı. Sarayın saltanat kapısı ile mutfak kapısı arasında iki süngülü bahriye neferinin ortasında orta boylu, şişmanca, rengi tamamen uçmuş bir binbaşı bulunuyor; melûl ve mütevekkil nazarlarla önüne bakıyordu.

Birkaç adım uzakta iki bahriye çavuşu endişeli adımlarla geziniyor. Cami duvarı tarafında da bahriye efradıyla karışık en adi sınıf insanlardan mürekkep bir güruh bulunuyordu.

Yaverler oraya koşup gelinceye kadar, Abdülhamid'e haber verilmişti. Bunlar çavuşları isticvap etmeye vakit bulamadan Mabeyin Dairesi'nin alt katındaki pencere açıldı. Abdülhamid başını çıkararak biraz ileride duran Binbaşı Ali Kabuli Bey'e baktı. Abdülhamid görünür görünmez yaverler saraya doğru koşmuşlar, açık pencerenin altında durmuşlardı, Abdülhamid başını karşısında duran bahriye askerlerine çevirdi. Yüksek sesle:

— Ne istiyorsunuz? Dedi.

Bahriyelilerin arasından iki silâhendaz ve Asar-ı Tevfik zırhlısına mensup iki nefer ayrıldı. Bunlar, Abdülhamid'in bulunduğu pencereye yaklaştı.

Abdülhamid suâli, tekrar etti. Gemici neferlerden biri:

— Efendim! Bu adam haindir. Talim zamanlarında geminin toplarını daima Yıldız tarafına çevirtirdi, cevabını verdi.

Abdülhamid birdenbire geriledi Bu arada, sarayın kapısına yakın olan karakolda daima kıta-i muntazıra halinde duran bir müfreze ile Karakol Kumandanı Veli Paşa da koşar adımla oraya gelmişti. Abdülhamid, bir an düşünür gibi olduktan sonra Veli Paşa'ya eliyle Ali Kabuli Bey'i işaret etti:

— Veli. Teslim al, dedi.

Veli Paşa ilerledi. Ali Kabuli Bey'i iki süngülü Bahriye neferinin arasından alarak kendi müfrezesinin arasına getirdi. Abdülhamid'i selâmladı ve yanında Ali Kabuli Bey olduğu halde geri dönerek karakola giden yola saptı.

Hamidiye Camisi'nin önündeki kalabalık o kadar artmıştı ki, Mabeyin Dairesi'nin karşısında duran Bahriye efradını tazyik ediyor; bunları yavaş yavaş ileri sürüyordu. Her kafadan bir ses çıkıyor, oraya toplanan o şerir güruh Ali Kabuli Bey'i, ayrı ayrı şeylerle ittiham ediyordu. Kimi, askere zorla şapka giydirmek istediğinden. Kimi, Allah'a alenen küfür ettiğinden. Kimi

binbaşı elbisesi giymiş bir Hıristiyan olduğunu söylüyor ve o muhitte gittikçe artan heyecan, bir kasırga hâline geliyordu.

Mahza Ali Kabuli Bey'i görmek için oraya toplanan bu halk, onun arka yoldan alınıp götürüldüğünü görür görmez, hemen caminin avlusuna dalmışlar, oralardaki yollara dağılmışlar, Karakola çıkan yokuşu tırmanmışlardı. Veli Paşa, birdenbire önlerini kesen bu haşerat sürüsünü görür görmez telâş etmiş, Ali Kabuli Bey'in etrafını kendi müfrezesiyle ihata ettirmişti. Tam o anda perişan sarıklı bir softa, helecandan boğulan iğrenç bir sesle haykırdı:

— Ne duruyorsunuz, ümmeti Muhammed. Mübarek halifenin sarayına top çeviren bir haini yaşatacak mısınız?

Bu sesi, yüzlerce ses karşıladı:

— Vurun şu haine.

Ortalık bir anda karışmış. Ali Kabuli Bey'i ihata eden askerlerle bir mücadele başlamıştı. Halk, Ali Kabuli Bey'i almak istiyor; fakat askerler de ona sarılarak halkın eline vermemeye çalışıyordu.

Veli Paşa'ya emir verdikten sonra pencerenin önünden çekilen Abdülhamid, bu gürültüyü işitir işitmez tekrar pencerenin önüne gelmiş, ağaçlar arasından hayal meyal seçilen bu taşkınlığı görünce kapının yanında duran Başkâtip Cevat Bey'le diğer saray erkânına dönerek:

— Aman koşun, bu adama bir fenalık mı ediyorlar? Diye bağırmıştı.

Başkâtip Cevat Bey, kapıda duran yaverlerden, Selânik valisi Hasan Paşa'nın oğlu Süvari Mülâzımı İsmet Bey'e bu irâdeyi tebliğ etmiş ve:

— Koş, demişti.

İsmet Bey, gürültünün geldiği tarafa doğru ve bütün kuvvetiyle koşarken, o sırada mutfak kapısından içeri giren yaver Sadeddin ve Tarık Beylere tesadüf etmiş, birkaç kelime ile irâdeyi onlara da söylemiş, bu üç yaver, süratle koşarak karakola giden

yola girmişti. Fakat halkı yarmak, Ali Kabuli Bey'in yanına kadar sokulmak için bir hayli müşkülât çekmişlerdi.

Bu esnada, Abdülhamid, pencerenin önünde durarak asabi ve endişeli nazarlarını ağaçların arasında gezdiriyor. Orada cereyan eden mücadeleyi görmeye çalışıyordu.

— Vurun! Allah'ını seven vursun!

Sesleri Hamidiye Camisi'ne aksediyor, korkunç bir uğultu hâlini alıyordu. Abdülhamid, birdenbire geri çekildi. Askerler arasından Ali Kabuli Bey'in alındığını ve yumruk darbeleri arasında yere yuvarlandığını görmüştü. Süratli adımlarla salon kapısına doğru yürüyen Abdülhamid, sol eliyle kılıcını tutuyor:

— Bu ne rezalet? Halk üzerinde, ne tesir yapar? Diye öfke ile haykırıyordu.

İsyancılar Tarafından Katledilen Ali Kabuli Bey

Kapıdakiler, iki tarafa açılmışlardı. Abdülhamid, kapıdan çıkarak orta salonda duran yaverler ve tüfekçilere baktı. O anda gözleri büyümüş ve daima eğri duran vücudu, dimdik gerilmişti. Sol eliyle tuttuğu kılıcını şiddetli şiddetli yere vurmuş:

— Ubeyd sen. Sadık sen. Koşunuz, bari naşı olsun alın, ahalinin eline bırakmayın, diye haykırmıştı.

Ubeyd Paşa ile Sadık Paşa koşmuşlar, halkı ve bahriye askerlerini yara yara yerde yatan Ali Kabuli Bey'in yanına varmışlardı. Cahil ve idraksiz insanların elinde hain bir taassuba kurban giden bu zavallı adam, arka üstü yerde yatıyordu. Pantolonunun önü tamamen açılmıştı. Başına toplananlar onun sünnetli olup olmadığını münakaşa ediyorlardı. Yaver Binbaşı Sadeddin Bey, kıpkırmızı kesilmiş, halkı dağıtmaya çalışıyor ve sesinin bütün kuvvetiyle:

— Ayıp değil mi? Utanmıyor musunuz? Bu yaptığınız, Müslümanlığa yakışır mı? diye bağırıyordu.

Sadık Paşa ile Ubeyd Paşa da, nefese oraya gelmişlerdi. Şimdi onlar da halka bağırıyor, çağırıyorlardı. Küstahın biri, zavallı Ali Kabuli Bey'in ayağındaki potinlerden birini çıkarmış sallıyor. Hayasız tebessümlerle sırıtarak halka gösteriyordu.

Burada bu feci sahne cereyan ederken, saray kapısının önünde iki genç Bahriye çavuşu, bir köşeye çekilmiş; hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Bunlar Ali Kabuli Bey'in sarayın önüne getirildiği zaman yanında bulunan çavuşlardı ve ağlamalarında da büyük bir sebep vardı. Asiler, Ali Kabuli Bey'i doğruca Kasımpaşa'ya getirmişler, Divanhane'nin önünde öldürmek istemişlerdi. Halbuki bu iki çavuş ortaya atılmış, mahza bu suçsuz binbaşıyı kurtarmak için:

— Durun arkadaşlar. Bunları burada öldürmeyin. Mademki bu adam padişahın sarayına top çevirmiştir. O halde bunu alıp padişahın huzuruna kadar götürelim. Padişaha gösterelim. Ondan sonra ne lâzımsa yapalım, demişlerdi.

Bunlar, saraya gidildiği takdirde Ali Kabuli Bey'in kurtulacağını ümit ediyorlar ve kana susamış cahil bir güruhu Yıldız

Sarayı'na doğru sürüklüyorlardı. Fakat bu büyük hüsnüniyet, iyi bir netice vermemiş. Zavallı Ali Kabuli Bey, talihinin kanlı kalemle yazdığı hükme orada da boyun eğmişti:

"Ali Kabuli Bey'e karşı, askerlik ve insaniyet borcunu ifa eden bu iki çavuş, ihtilâlden sonra Hükûmet tarafından para ve nişan mükâfatlarıyla taltif edilmiştir."

sarayın lehine olarak yapılan bu menfur cinayet, şüphesizdir ki saray erkânından birçoklarını memnun etmişti. Lâkin Abdülhamid'in şiddetli disiplini altında senelerden beri susmaya alışmış olan bu insanlar, birbirlerine karşı bile o derece büyük bir ketumiyet gösteriyorlardı ki değil sözlerinden, hatta tavır ve vaziyetlerinden bile en küçük bir mana istidlal etmek *(çıkarmak)* mümkün değildi. Şu anda Yıldız Sarayı'nda söz söyleyen -ister hakiki ve isterse ca'li olsun- hislerini ifâde eden bir tek kimse vardı. O da, Abdülhamid.

İhtilâl ve cinayetler devam ettikçe, Abdülhamid'in telâşı artıyordu. Hele Mahmud Şevket Paşa'dan gelen telgraflar ve Hareket Ordusu'nun hazırlandığına dair alınan haberler ona bir kararsızlık ve asabiyet veriyordu. Çok zaman uzun ve dalgın düşünüyor, sonra birdenbire başını kaldırarak karşısındakilere soruyordu:

— Geliyorlar, pekâlâ fakat sonra ne olacak? Vuruşacaklar mı?

Bütün hayatında kandan ürkerek yaşamış olan bu Hükümdar hiç şüphesiz ki kanlı mücadeleler tahayyül ediyor ve bu kanlardan biriken bir dalganın, kendi sarayına da çarpmasından korkuyordu.

Devlet ricali ile mecliste bulunan mebuslar da aynı fikirdelerdi. Esasen ortada görünen azalardan bir kısmı, Ahrar Fırkasına mensuptu. Diğerleri de bu vatan ve bu milletle alâkası pek az olan ve bunun için tabiaten Cemiyete muhalif bulunanlarla, meclisin bülbülü namını taşıyan İsmail Paşa gibi basit zevattan mürekkep bulunuyordu. Şu mühim ve tarihi günlerde meclisin hâlet-i ruhiyesi vatan ve millet aşkından çok uzaklaşmış ve ortada ancak şahsi görüşler ve telâkkiler kalmıştı. Arap unsu-

runa mensup olan mebuslar ihtilâl karşısında memnuniyetlerini alenen izhardan çekinmiyorlar. Hatta bunlardan bazıları bu hususta memleketlerine açık telgraflar veriyorlardı. Basra mebusu Talip Bey'in, Meclis Telgrafhanesi'nde çektirdiği şu telgraf, Arap mebuslarının hissiyatına en beli bir misal teşkil etmekte idi:

"Basra Nekabeti Celilesine

Asayiş iade olunarak Cemiyet tarumar oldu. Meclis-i Mebusan reisi, Talât, Rahmi, Cahit kaçtılar. Sıhhatteyiz. Merak buyurmayınız ferman. Talip"

Ve sonra. Mebuslardan bir kısmı da asi askerlerin harekâtını garip tevillerle örtüyorlar ve Meşrutiyeti tehlikede görmüyorlardı. Meselenin en feci ciheti, bunların arasında Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Bey gibi münevver zevatın bulunması idi, İstanbul'da ihtilâl başlar başlamaz asilere iltihak için topları-nı, istihkâmlarını hulâsa bütün şerefli vazifelerini terk ederek İstanbul'a koşan askerler bazı mebuslarda yeni bir telâş ve heyecan uyandırdığı zaman Rıza Nur Bey hemen reisten söz istemiş ve aynen şu sözleri söylemişti:

— Müsaade isterim. Bendeniz bu taburların şey?! ettiğini işittim. Bir kaç zattan ulemadan mürekkep?! olarak beraber gittik?! Kendileri dört tabur imiş. Böyle, tebrik ve teşekkür için geliyorlarmış. Nâzım Paşa hazretlerini de ziyâret ettiler. Onunla görüşmüşlerdir. Başka bir şey değilmiş, Yalnız teşekkür için gelmişler ve Babıseraskeri'ye gitmişler.

Rıza Nur Bey'in bu sözlerine karşı sabrı tükenen bir mebus, acı bir lisanla sormuştu:

— Neye teşekkür etmek için efendim?

Bu manalı suâle, Rıza Nur Bey bilâperva:

— Yani, Şeriatı Muhammediye'nin tatbik... diye bir cevap vermek istemişse de, Debre Mebusu İsmail Bey tarafından susturulmuştu.

Herkesin hakkını veren tarih, bu buhranlı saatlerde iki Osmanlı mebusunun celâdet ve kahramanlığını unutmamalıdır.

Bunlardan biri Sinop mebuslarından Yusuf Kemal Bey'dir. Diğeri de İzmir mebuslarından Nesim Mazliyah Efendi'dir. Koca İstanbul muhiti âsilerin yaylım ateşleri altında cayır cayır yanıp tutuşurken, birçok kahramanlar, sokulacak delik ararlarken Cemiyetin bu iki mebusu muhaliflerle pençe pençeye gelmiş ve fikirlerini açıkça söylemekten çekinmemişlerdi.

Hele, Nesim Mazliyah Efendi'nin meclis kürsüsünde söylediği şu sözler, medeni cesaretin en yüksek derecesini göstermektedir.

—... Hükûmet, milleti birkaç yüzden aldatıyor, vekayii ahireyi başka bir tarzda gösteriyor, "Meşrutiyet'e bir darbe vurulmamıştır," diyor. Halbuki memlekette asayiş kalmadı. Gazeteler de halkı aldatıyorlar. Kendi uhdelerine düşen vazifeyi yapmıyorlar, fakat bunlardan daha acı bir hakikat var ki o da, bu Meclis-i Mebusan'ın milleti aldatmış olmasıdır. Rica ederim, buraya geldiğimiz zaman hepimiz, hürriyeti kanımızın son damlasını akıtıncaya kadar muhafaza ve müdafaa edeceğimize yemin etmiştik. Hangimiz müdafaa ettik? Ben, bu meclis-te, bu halde bulunduğumdan dolayı teessüf ediyorum.

***

Üçüncü ve Dördüncü Avcı taburlarına mensup zabitanın mühim bir kısmı ortadan kaybolmuştu. Bunlardan bazıları, Denizkızı Eftalya Hanım'ın evine iltica etmişlerdi. Eftalya Hanım, müşkül vaziyette kalan bu zabitleri evine almak ve bütün bir gece saklamak suretiyle büyük bir mertlik göstermişti. İkinci Avcı Taburu zabitanına gelince: Bunlar, taburlarının isyandan uzak kalması için Nisanın ikinci günü öğle vaktine kadar ne mümkünse yapmışlar, bir an bile askerlerinin başından ayrılmamışlardır. Nakledeceğimiz şu vaka, bu ihtilâlin psikolojisini göstermeye en kudretli bir misal teşkil etmekte idi.

Senelerden beri bu tabura kumanda eden Şükrü Naili Bey[22] birkaç gün evvel Rumeli'de başka bir tabura tayin edilmiş ve artık İkinci Avcı Taburu'yla alâkasını kesmişti. Fakat bu isyan

22- Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa. Z. Ş.

hâdisesinin Avcı taburları tarafından çıkarılması kendisini pek müteessir etmişti. Aradan iki gün geçtiği halde İkinci Avcu Taburu'nun daha hâlâ isyana iştirak etmediğini haber alınca pek sevindi. Hem, senelerce kumanda ettiği efrada takdirkâr birkaç söz söylemek ve hem de zabit arkadaşlarını görmek için İkinci Avcı Taburlarının karargâhı olan Sarayburnu'ndaki - Tıbbiye Mektebi binasına gitti. Fakat tam kapıdan gireceği zaman, iki tarafta duran çifte nöbetçiler, birdenbire karşısına gerildiler:

— Efendim, yasak! Dediler.

Şükrü Naili Bey, bu vaziyetten çok müteessir olmakla beraber, tab'an sakin ve mutedil olduğu için sekinetle davrandı, nöbetçilerle konuşmaya başladı:

— Bu emri size kim verdi?

— Çavuş efendim.

— Hangi çavuş?

— Rasim Çavuş, efendim.

— Çağırın bana Rasim Çavuşu.

Kapıdaki posta neferi çavuşu çağırmaya gitti. Birkaç dakika sonra koşa koşa kapıya gelen Rasim Çavuş, Şükrü Naili Bey'in ellerine sarıldı.

— İçeri buyurun, efendim, dedi.

Şükrü Naili Bey küskün bir tavırla:

— İçeri girmek, yasakmış. Bu emir, nereden verildi?

Rasim Çavuş, kıpkırmızı kesildi. Bu acı suâle birdenbire cevap veremedi. Başını önüne eğerek:

— Malûm ya, efendim. Ne yapalım? Biz de... diye kekeledi.

Şükrü Naili Bey, nöbetçilerin selâmları arasında kapıdan geçerek sağ taraftaki nöbetçi zabit odasına girdi. Burada birkaç zabit oturuyor, mahzun ve müteessir bir halde düşünüyorlardı. Eski kumandanlarını görür görmez sevinerek istikbal ettiler ve sonra izahat verdiler:

— Tabur, bir saat evveline kadar isyana iştirak etmemişti. Maatteessüf şimdi isyan halindedir. Biraz evvel çavuşlar geldiler. İsim sayarak bazı arkadaşların bir saate kadar taburu terk etmelerini teklif ettiler. Ne yapacağımızı düşünüyoruz, dediler.

Tabur zabitlerinden Mülâzım Gani Bey, fevkalâde müteessirdi. Kendisi, efradın istemediği zabıtan arasında bulunmamakla beraber, senelerce gerek kendisine ve gerek zabit arkadaşlarına büyük bir itaat ve itimat gösteren efradı bu suretle baştan çıkaranlara lânet ediyor. Meşrutiyet'ten evvel, Vodina ve Kırcaova Balkanlarında, Bulgar çetelerinin kurşunları altında binlerce mihnet ve meşakkate tahammül ettikleri halde en küçük bir şikâyet sesi bile çıkarmayan bu efradın; şimdi burada bir hiç yüzünden aldığı bu vaziyeti bir türlü aklına sığdıramıyordu.

Şükrü Naili Bey'in oraya geldiğini haber alan çavuşlar, kapıya toplanmışlardı. Bu vaziyet karşısında, mukadderata boyun eğmekten başka hiçbir çare kalmadığını gören Şükrü Naili Bey, acı bir hüzün ve teessürle avdet ederken, çavuşlar birdenbire onun etrafını aldılar:

— Binbaşım! İlle, gitme. Sen de bizimle kal, diye yalvardılar.

Şükrü Naili Bey, kendini zapt edemedi. Gözleri dolu dolu olarak:

— Sizinle nasıl kalabilirim? Artık siz, askerliğin şeref ve kudsiyetini unutmuş, doğru yoldan çıkmış insanlar olmuşsunuz. Bundan sonra, yollarımız ayrılmıştır. Biz, yine o şerefli yolda bizimle yürüyecek asker arkadaşlarla çalışacağız. Fakat siz, bu hareketinizin ne kadar fenâ olduğunu pek yakında anlayacak ve başlarınızı taşlara vuracaksınız, dedi.

Bu sözler, çavuşlar üzerinde çok büyük bir tesir hasıl etmişti. Bu tesir, fiilen de eserini gösterdi. Ertesi akşam, Şükrü Naili Bey yeni memuriyetine gitmek için ailesiyle beraber Sirkeci İstasyonu'na indiği zaman bu asi taburun bütün çavuş ve onbaşıları oraya gelmişler, eski kumandanlarının karşısına çelik bir duvar gibi gerilerek son hürmetlerini göstermişlerdi.

Bu misal bir değildi. Bütün bu kanlı arbede arasında zabitlerini, kumandanlarını muhakkak ölümlerden kurtaran bir hayli asker vardı. Taşkışla'da Liva Kumandanı Esad Bey'i ölümden esirgeyen, bir emirber neferi idi. Bunlara benzer birçok misallerden de anlaşılıyordu ki: İhtilâle, iştirak edenlerden çoğunun hareketi de, alelâde bir görenekten ibâretti. Nitekim isyan müddeti uzadıkça, askerlerden çoğu ilk heyecanlarını kaybetmişlerdi. Müretteplerı tarafından ciddi ve esaslı bir mecraya sokulamayan bu isyan; bir el, bir merkez, bir komite tarafından muntazam ve şuurlu bir program altında idâre edilmediği için çarçabuk inhilâl ediverecekti. Fakat vaziyetten istifade etmek isteyenler bunu anlar anlamaz derhal isyana başka bir mecra vermişler; asilerin ruhunu intikam hislerine çevirmişlerdi. Buna alet olanlar da; alaylı zabitlerle, saraya ve eski devre mensup olan kimselerdi. Şimdi bunlar, başıboş kalan asi kafilelerini el altından idâre ediyorlar; mektepli zabitlerle Cemiyet mensuplarının evlerini gösteriyorlar; Meşrutiyet taraftarlarına dehşet vermek istiyorlardı.

Lâkin bu suretle çalışanlar arasında da bir rabıta ve ittifak mevcut değildi. Bunların düşündükleri ve yaptıkları da ferdî ve tesadüfî hareketlerdi. Nisanın üçüncü Cuma günü selâmlık resmine gidecek olan askerler; daha erkenden eski alaylı zabitlerinin evlerine gitmişler. Bu mütekaid zabıtana resmî elbiselerini giydirerek kışlalarına getirmişler, bunları alay, tabur ve bölüklerin başlarına geçirerek Yıldız'a gidip merasime iştirak etmişlerdi. Askere bu fikri veren, şüphesiz bir veyahut birkaç alaylı zabitti. Aynı zamanda softalar arasında da isyanın devamını temin edecek propagandalara kuvvet verilmişti. *Volkan* gazetesi, *"Şeyhülislâm Efendi'nin evrak çantası kaybolmuştur. Bulanların idârehanemize getirmeleri rica olunur."* diye bir ilân neşrediyor. Bu suretle, Şeyhülislâm Efendi'nin *Volkan* gazetesiyle olan münâsebetini göstererek softalar nazarında ehemmiyetini muhafazaya çalışıyordu. Hilmi ve Giritli Rıza Efendi isminde iki adam, bir ilâve neşrediyorlar: *"Zat-ı şahanenin talebe-i ulûm hakkındaki teveccühlerinin delili olmak üzere medreselerin ıslahı için taraf-ı şahaneden on bin lira ihsan buyurulduğunu"* ilân eyliyorlar. Bu güruhun mekruh emel ve ha-

reketlerini, Abdülhamid'in tasvip ettiğini kendilerine ve herkese ihsas etmek istiyorlardı. Osmanlı Bankası müdürü Pançiri Bey'in, gece yarısı bankanın mahzenlerini açtırarak külliyetli miktarda para çıkardığı ve bunları Yıldız Sarayı'na yolladığı gazete sütunlarına geçiyor[23].

Volkan gazetesi, Nisanın birinci günü *"Halife-i İslâm, Abdülhamid Hân Hazretlerine açık mektup"* başlığı altında neşrettiği makaleye kuvvet verecek yazılar yazıyor. Meşrutiyet'i yavaş yavaş tehlike uçurumuna sürükleyen bu süngü ve sarık kuvveti; İstanbul'un düşünceli halkını titreten korkuyu büsbütün arttırıyordu. Din ve Şeriat maskesi altında oynanan bu haileye artık kimsede tahammül kalmamıştı. Dinin kudsiyetini muhafaza ve hakikî din ulemasının hukuk ve haysiyetini müdafaa için her fedakârlığı göze alan, "Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye" büyük cesaret göstermiş, birbirini müteakip iki beyanname neşrederek ihtilâli yapan ve yaşatmaya çalışan hazele güruhuna karşı şiddetli bir darbe indirmişti. *Volkan* gazetesinin neşriyatını tenkit mahiyetinde yazılan bu beyannamelerin birindeki satırlar; cidden takdire seza idi. Bu satırlarda; asker ve ahali gibi müntesib-i ilmiyenin de Kanun-u Esasî'yi muhafaza edeceklerine yemin ettikleri, buna binaen Meşrutiyet'in ref'ine dair en küçük bir teşebbüs vukuunda, feday-ı can edileceği ihtar edildikten sonra:

"Kanun-u Esasî'nin muhafazasına yemin etmiş olan Emirülmüminin Efendimiz hazretlerinin Mebusan'ı kapatmaya temayül etmesi muhâl ve adimülihtimal" deniliyordu. Aynı zamanda medreselerin ıslâhı için Abdülhamid tarafından on bin lira verildiğine dair neşrolunan ilâve münderecatı tekzip edilerek, bu müfsidane neşriyata cür'et edenler hakkında polis müdüriyetine müracaat olunduğu bildiriliyordu.

23- Hareket Ordusu İstanbul'a girdikten sonra bu havadis resmen tekzip edilmiştir.

HAREKET ORDUSU HAZIRLIKLARI

İstanbul, bu velveleler içinde çalkanırken, Hadımköy sırtlarında da sessiz sedasız bir faaliyet başlamıştı. Çatalca istihkâmlarına memur olan efrad, alaylı zabitandan Mülâzımıevvel Ömer ve Kadri, Mülâzimisani Fuad Efendilerin teşvikiyle ihtilâle iştirak etmek için İstanbul'a geldiklerinden istihkâmlar tamamen boş kalmış. Selânik ve Edirne'den gelen kuvvetler de Çatalca'dan serbestçe geçerek Hadımköy ile Ispartakule arasında tecemmü etmeye (toplanmaya) başlamıştı. Asiler tarafından köprülerin tahrip edilmesi ve pusu kurulması ihtimali olduğu için Erkânıharp binbaşılarından Muhtar Bey[24], Erkânıharp Yüzbaşısı Kâzım Bey[25], bir lokomotife binmişler, arkadan gelen askerî trenlerine fedakârane rehberlik etmişlerdi. Tecemmu eden kıtaat, Ordu Erkânıharbi Mustafa Kemal Bey'in tanzim ettiği plân mucibince: Ayastafanos[26] Kalfaköy hattına kadar ileri sürülecek, ordunun sağ cenahı, denizden top ateşinin menzili haricinde kalan mevzilere yerleştirilecekti. Bu ihzarî plânın derhal tatbikine başlanmış, Muhtar Bey Piştar Kumandanlığını ele almıştı. Muhabere Sermemuru İbrahim Bey'in gayretiyle muhabere muntazaman cereyan ediyor, Muhtar Bey'le daima ileri hatta bulunan İbrahim Bey, telgraf merkezlerini işgal ederek ordunun her tarafla irtibatını temin

24- Ordu İstanbul'a girdiği zaman Taksim'de şehit olmuştur. Z. Ş.
25- Şimdi Umum Jandarma Kumandanı Kazım Paşa. Z. Ş.
26- Şimdi Yeşilköy denilmektedir. Z. Ş.

eyliyordu. Selânik'ten gelen Jandarma kuvveti, Ayastafanos'un şimaline yerleştirilmişti. Bunlar ilk emirde, bu köyü işgal edeceklerdi.

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a bu derecede yaklaşması, gerek Yıldız'da ve gerek Harbiye Nezareti'yle Babıâli'de büyük bir heyecan uyandırmıştı. Hassa Ordusu Kumandanı Nâzım Paşa, mukabil bir ordu tertip etmek ve Hareket Ordusu'na karşı mukavemet eylemek istiyordu. Hadımköyü'nde faaliyet başlar başlamaz, evvelâ Abdülhamid'e müracaat etmiş, bu hususta kendisine emir verilmesini istemişti.

Halbuki Abdülhamid tarihî bir mesuliyetten korktuğu için Nâzım Paşa'nın bu teklifine hiç bir cevap vermemişti. Bunun üzerine Nâzım Paşa gece yarısı İstanbul'da bulunan zabıtanı Taksim Kışlası'na toplamış. Birinci Ordu'nun haysiyet ve şerefini ileri sürerek Rumeli'den gelen bir takım derme çatma kuvvetlere karşı elleri ve kolları bağlı durmak kanaatinde olmadığını anlatmışsa da; lüzumsuz yere kardeş kanı dökmekten çekinen zabitler arasında Nâzım Paşa'nın fikrine uyan olmamıştı. Nâzım Paşa'nın bu telâşlı hareketi sebepsiz değildi. Çünkü Harbiye Nezareti'nden sukût ettikten sonra Şerif ve Amiral Said Paşaların şebekesine girmiş, ihtilâl hazırlıklarına temas etmişti. İhtilâl patladıktan sonra, Hassa Ordusu Kumandanlığı'na tayin edilmişti. O andan itibaren artık orduya hâkim olmak ve isyanı yatıştıracak tedbirler almak icap ederken Nâzım Paşa bunları yapamamış, asiler tamamen başıboş kalmıştı. Nâzım Paşa bu sebeple mevkiini çok tehlikeli görüyor ve bilhassa İkinci Ordu'dan gelecek kuvvetlerden çekiniyordu. Hareket Ordusu'na mukavemet hususunda kendisine taraftar bulamayan Nâzım Paşa, milliyet karabeti ve şahsî münâsebeti dolayısıyla Harbiye Nazırı Ethem Paşa üzerinde tesir yapmaya ve vasıta ile bir müdafaa zemini hazırlamaya teşebbüs etmişti. Harbiye Nazırı Ethem Paşa'nın odasında, bu mesele hakkında açılan müzakere, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İzzet Paşa'nın müdahalesiyle bir münakaşa hâlini almış. İzzet Paşa bir anda hissiyatına mağlûp olarak:

— Paşa! Gelen ordu, düşman ordusu değildir. Öz kardeşlerimizdir. Bunlara husumet göstermek şu tarafa dursun, bilâkis yardım etmeliyiz, işte ben, bir erkânıharbiye reisi sıfatıyla fikrimi açıkça söylüyorum. Ben gelen orduya düşman değilim. Bilâkis, o ordunun aleyhinde bulunanlara düşmanım. Eğer bu sözlerim hoşa gitmedi ise, işte burada duruyorum. Derhal beni tevkif ettirebilirsiniz, diye bağırmıştı.

Nâzım Paşa, bu sözler üzerine kıpkırmızı kesilmekle beraber, hiç bir şey yapamamıştı. Çünkü ihtilâlin ilk gününden beri mevkilerini terk etmeyen ve askerliğin tam manasıyla şerefini muhafaza eden Erkânıharbiye Birinci ve İkinci Şube Müdürleri. Mahmud[27] ve Ziya Beyler[28] de aynı fikirde bulunuyorlardı, İzzet Paşa mevkiinden ıskat edilse bile erkânıharbiyeden kendisine taraftar bulamayacağını Nâzım Paşa anlamış, artık başını kurtarmak için başka bir çare aramaya başlamıştı.

Bu sırada Vükelâ Heyeti de telâş içinde idi. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gireceği esnada dökülmesi muhtemel olan kanların mesuliyetinden herkes uzak kalmak fikrindeydi. Buna binaen hem Hareket Ordusu'nun hakiki maksadını anlamak ve hem de bu ordu ile Hassa Ordusu arasında bir uzlaşma zemini hazırlamak için Erkânıharbiye Reisi İzzet Paşa gönderilmişti. İzzet Paşa, Çürüksulu Mahmud Bey'i de refakatine alarak Hareket Ordusu ile temasa gittiği zaman, Ispartakule'de Erkânıharp Kaymakamı Pizrenli Salâhaddin Bey'e tesadüf etti. Henüz ordu kumandanı gelmemişti. Tabiidir ki hiç bir salâhiyetleri olmayan alay kumandanlarıyla hiçbir müzakereye girişilemezdi. Yalnız ortada Erkânıharp Kaymakamı Cemal Bey dolaşıyor ve bu da ordu namına hiç bir sıfat taşımıyordu. Esasen Cemal Bey sersemlemiş gibi bir halde idi. Çünkü henüz müthiş ve feci bir ölüm tehlikesi geçirmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı beslenen fikir ve husumete bir misal teşkil edebilecek derecede mühim olan bu hâdise şu suretle geçmişti:

İhtilâle takaddüm eden günlerde, İzmit ve Gebze havalisinde İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin faaliyeti fevkalâde

27- Çürüksulu Mahmud Paşa. Z. Ş.
28- Sonraları Harbiye Nazırı olan Ziya Paşa. Z. Ş.

artmış ve İttihat Terakki Merkez-i Umumîsi'nin nazar-ı dikkatini celbetmeye başlamıştı. Hem bu faaliyetin membalarını tetkik etmek ve hem de bunun önüne geçmek için Cemal Bey Gebze'ye gitmişti. Bu esnada İstanbul'da ihtilâl başlamış, bir iki saat sonra da meseleyi müphem bir şekilde Gebzeliler haber almıştı. Burada bulunan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mensupları bu vaziyet karşısında nasıl bir hattı hareket ittihaz edeceklerini düşünürlerken İstanbul treni gelmişti. Trenden, aynı Cemiyete mensup olan Bakkal Kâmil ve Redif mülazımlarından Çakıcı Mehmed Efendiler çıkmışlar; başlarına biriken ahaliye İstanbul ihtilâlinin şekil ve mahiyetini anlatmaya başlamışlardı. Heyecanları artan halk bunları dinlerken, o sırada kahvenin bir köşesinde oturan Cemal Bey gözlerine ilişmişti. İttihatçıların en mühim bir rüknünün böyle ümit edilmez bir şekilde ele geçtiğini gören Kâmil ve Çakıcı Mehmed Efendiler, derhal feveran etmişler:

— Ulan ne duruyoruz be, biz de şu herifi gebertelim, bundan sonra kim arayıp soracak? Diye, orada bulunanları Cemal Bey aleyhine tahrik etmek istemişlerdi.

Cemal Bey etrafını sarmaya başlayan ölüm dalgasını hisseder etmez bir takrip ile oradan sıvışmış ve istasyon binasına iltica etmişti. Bu hal, müfritleri daha ziyade coşturmuş ve istasyona kadar koşturmuştu. Bu feci vaziyet karşısında gözleri

Selanik'te Toplanan Gönüllüler

bulanan Cemal Bey, her dakika ölüm ıstırabını hissederken, otelci Mustafa Efendi'nin oğlu Hafız İsmail Efendi isminde bir genç araya girmiş, bu kanlı hareketin bilahere büyük bir felâket tevlid etmesi ihtimali olduğuna oradakileri ikna etmiş:

— Mademki İstanbul'da ittihatçıları öldürüyorlarmış. Bırakalım, gitsin de, cezasını orada çeksin, diyerek Cemal Bey'i muhakkak olan o büyük felâketten halâs eylemişti. İstasyona birikenlerin:

— Yuhaaa.

Sedaları arasında trene binen Cemal Bey, vakıa hayatını kurtarmıştı. Fakat haysiyetine vurulan bu ağır darbenin acısını da unutmamıştı. Bu ıstırapla İstanbul'a takarrüp eden Cemal Bey, Ayasofya tarafından gelen yaylım ateşlerini ve sonra asilerin vaziyet ve hareketlerini de haber alınca büsbütün sarsılmış, bu âciz vaziyette hiç bir şey yapılamayacağını anlayınca bir köşede saklanmıştı. Aradan dört gün geçip de Hareket Ordusu'nun ilk taburlarının Hadımköy'e muvasalat ettiklerini haber alır almaz, derhal Hadımköyü'ne can atmış ve geniş bir nefes almıştı.

Cemal Bey, henüz ne yapacağını bilmiyor ve bir şeye karar veremiyordu. Şu anda hiç bir nüfuz ve kudrete sahip olmaması ve askerî işlerinden başka hiç bir şeyle meşgul olmayan efrad ve zabıtan arasında âciz ile dolaşması ona derin bir fütur vermiş, hatta İzzet Paşa ile Çürüksulu Mahmud Bey'in oraya geldikleri gün, akşam vaktine kadar onlarla bile temastan içtinap etmişti. Fakat gece gelen trenle Talât, Doktor Nâzım ve Bolu mebusu Habip Beyler gelir gelmez Cemal Bey birdenbire genişlemiş, artık burada bir faaliyet sahası hazırlamak zamanının geldiğini hisseylemişti.

Talât Bey, meyus ve müteessirdi. Orduyu kendi hâline ve vazifesine terk ederek Selânik'e çekilmek ve orada neticeye intizar eylemek taraftarı idi. Fakat Cemal Bey, Hareket Ordusu'nun karargâhında bir Cemiyet merkezi vücuda getirmek ve faaliyete geçmek istiyordu. Henüz Hadımköyü'ne gelen Erkânıharp Miralayı İzzet Bey'le Kaymakam Selâhaddin

Beyler de Cemal Bey'in fikrine iştirak ediyordu. Nihayet Cemal Bey, Talât Bey'i de ikna etmiş; kendisi de dahil olmak üzere Hasan İzzet ve Selâhaddin Beylerden mürekkep üç kişilik muvakkat bir komite teşkil ederek derhal faaliyete geçmişti. İlk düşünülen şey, Cemiyetin mühim unsurlarıyla İttihatçı mebusları oraya getirtmek ve icap ederse mebusları bir yerde içtima ettirmek, İstanbul'da kalan Meclis-i Mebusan'a mukabil diğer bir meclis vücuda getirmekti. Bu maksada binaen, ilk iş olarak Selânik'e şu telgraf çekildi.

"Hadımköy'den:

Merkez-i Umumî'ye

Oraya geldikleri müstahber olan Hüseyin Cahit ve Cavit ve Rahmi Beylerin ve Karasu Efendi'nin ve mebusandan o havaliye gelmiş olanların kâffesinin ilk trenle Hadımköyü'ne gelmelerinin kendilerine tebliği rica olunur. 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909)

Kaymakam Erkânıharp Miralayı Cemal, Salâhaddin, Hasan İzzet.

Cemal bey, bununla iktifa etmedi. Kısm-ı küllîsi toplanan ve yüksek kumanda heyeti henüz gelmemiş olan Hareket Ordusu üzerinde de bir nüfuz ve hakimiyet temin etmek istedi. Yine Hasan İzzet ve Salâhaddin Beylerin müşterek imzalarıyla Mahmud Şevket Paşa'ya uzun bir telgraf çekti.

Üçüncü Ordu Kumandanlığına

İkinci ve üçüncü ordulardan mürettep fırkalar peyderpey Ispartakule Hadımköy arasında tecemmu etmektedir. Her iki ordunun ahvali ruhiyesi mucibi mennümesardır. Dün öğleden sonra Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi izzet Paşa ile Çürüksulu Mehmud Paşa ve gece dahi Edirne mebusu Talat Bey ve doktor Nazım Bey ve Bolu mebusu Habip Efendi kardeşlerimiz buraya geldiler. Bugün sabahleyin hep birlikte müzakere ederek harekât ve icraatı âtiyemiz için şu kararları verdik. Evvelâ bugün ikinci ve üçüncü ordulara mensup fırkaların piştarları Ayastafanos Kalfa köy hattına kadar ileri sürülecektir. Ayastafanos karyesi

jandarmalarımız tarafından işgal olunacak ve kolordunun sağ cenahı denizden top ateşi menzilinin haricinde kalacak derecede Ayastafanosun şimalinde bulundurulacaktır. Bu tertibata karar verilmiş ve taburları mevkilerine yerleştirmek için Binbaşı Muhtar Bey hemen ileri hareket etmiştir. Saniyen Hadımköyündeki ordunun Harbiye nezaretine karşı yapacağı tebligat için cünkü Harbiye nazırı lâhikı meşru bir nazır tanılamıyacağından Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi muhatap ittihaz olunacaktır. Binaenaleyh İstanbula askerlik noktai nazarından yapacağımız her nevî tebligat Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İzzet Paşa'ya karşı vuku bulacakttr. Bu suret tesrii icraat için fevkalâde şayanı ehemmiyettir. Tensip buyurulacağına iştibahımız yoktur, Salisen hassa ordusu efradının otuz bir Marttan evvelki erkan ve ümera ve zabitanın kaffei evamirine körü körüne itaat ve inkıyat göstereceklerine ve siyasi işlere hiçbir suretle müdahale etmiyeceklerine dair şeyhülislâm Efendi ile fetvaemini ve ders vekili ve hassa ordusu kumandanı Nâzım Paşa huzurunda mushafişerife el basarak beraber birer yemin eyledikleri ve İstanbul'da mevcut olup kendilerini şeriat istemek suretile iğfal etmiş olan alçak istibdat taraftarlarını tedip ve kahretmek maksadile buraya gelmiş olan ordumuza yan gözle bile bakmıyarak ve onları kendilerinin öz kardeşleri gibi telâkki ederek bizim yapacağımız bilûmum icraata zerre kadar müdahaleye kıyam eylemedikleri takdirde kendilerine kat'iyen ilişilmiyeceğinin bir beyanname ile berrî bahri efrada ihtar olunması hakkında Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetine bir tahrirat yazılacaktır. Bu husus pek müteredditve mütehayyir olan İstanbul efradına hüsnü tesir edecektir. Rabian talebei ulûmun yegâne vazifesi medreselerde tahsili ulûmu diniye ile teveggülden ibaret olduğu halde talebei mumaileyhimden bazılarının maatteessüf bu vazifelerini unutarak bir yandan hükümetin ve bir taraftan da ordunun ve askerliğin işine kavlen ve fırsat buldukça filen müdahale etmekte olmaları vatanın elden gitmesini mucip olacak vahim vukuatlar ihdas eylemekte olduğundan bu kere bilhassa istibdat taraftarlarile bir takım alçak menfaatperestlerin tezvirat ve telkinatı yüzünden zahiren şeriat isteniyormuş gibi muhalifi şer'i mübin zuhur

etmiş olan kanlı ihtilâlin zaten malûm bulunan müsebbip ve müşevviklerinin ahkâmı şerîyye ve kanuniye dairesinde tedip ve tecziye için ikinci ve üçüncü ordulardan tertip ve İstanbul üzerine gönderilmiş olan ordumuzun icraatına karşı ufak bir mukavemet veya İstanbul'da ki asker kardeşlerimizi heyecana ve nevima isyana getirmek gibi küçük bir teşebbüse kıyam ettikleri görüldüğü takdirde dini mübini Ahmed'inin ve mukaddes vatanımızın selamet ve mahfuziyeti namına bila merhamet idam edileceklerinin ve İstanbul'un asayişini iade için ordumuz tarafından ittihaz olunacak tedabir esnasında talebei ulumdan hiçbir ferdin kahvelerde ve sokaklarda müctemi olarak oturup gezmelerine ve hele o sıralarda iyi veya fena askerlere hatta nasihat kılıklı bile söz söylemelerine katiyen müsaade edilmeyeceğinin ve aksi hale cüret edenlerin haini vatan telakki olunarak haklarında ona göre muamele olunacağının talebei mumaileyhime anlayacakları lisan ile ihtar ve tenbih edilmesi hakkında cemiyeti ilmiyeye hitaben ordumuz namına bir beyanname neşr olunacaktır. Hamisen İstanbul ahalisi devri sabıkı istibdatta en ziyade zulüm ve taaddi gören ve bütün hürriyeti şahsiyesini kaybeden bir halk olduğu ve binaenaleyh meşrutiyetin istihsalinden en ziyade kendileri müstefit oldukları halde ahali mumaileyhimin nikübedi fark olmayan bir kısmının İstanbul'da ki, melun istibdat taraftarlarının bir takım hain din vatan alçaklarının şeytancasına iğfalat ve neşriyatına kapılarak bu eclaf ve esafil şeriat istiyorlarmış gibi bu mülk vesiai osmanide altı yüz seneden beri icrayı ahkâm eden şeriatı mutalıarrei ahmediyeye küllüyen muhalif ve mugayir olarak bazı kesanı ihtilal ettirdikleri zaman bunların dahi ihtilalcilere iştirak ile erbabı yağma ve tuğyanın tedibine imkân bırakmayacak hareketlere içtisar eylemeleri bu yüzden birçok bigünah ve kıymetli vücutların nahak yere şehadetine ve vatanın pek büyük bir tehlikeye düşmesine sebep olmaları ve neşriyatı vatan pervaneleriyle orduyu ve milleti kendilerine müteşekkir bırakmış olan Tanin ve Şura-yı Ümmet matbaalarının yağma ve tahribine kıyam etmeleri son derece mucibi hayret olduğuna ve bu kere bu vakayı bilerek ihdas etmiş olan deni ve rezil müsebbip ve üçüncü ordulardan gelmiş olan

ordumuzun hükümetle müştereken ve müttehiden ittihaz eyleyeceği tedabiri fevkaladeye karşı ufak bir mukavemet veya âdemi memnuniyet ibrazına ve sokak ve meydanlarda cemmigafir ile toplanarak nümayişler icrasına kıyam eyledikleri halde her kim olursa olsun derakap idam edileceği, hele gerek tüfek ve gerek tabanca ve kama gibi alatı nariye ve cariha ile müdahaleye cüret edenlerin hakkında hiç merhamet hissolunmayacağı ve ordunun İstanbul'a katli nüfus ve yağma ve garat için değil vatanın kalpgahı olan payitahta ihazai hayat için gelmiş olduğuna tamamiyle kani olarak ve irticaiyonun yapacakları aksi telkinata asla kulak asmayarak her ferdin kemali sekinet ve mutavaatla işleri güçleriyle meşgul olmaları hakkında İstanbul ahalisine hitaben bir beyanname neşrolunacaktır. Sadisen İstanbul'da bir yandan süfera ve hükümetle ve bir yandan Meclisi Mebusan ve efkarı umumiye ile daima temasta bulunarak buranın asayiş ve emniyetini layıkıyla iade ve temin için ordumuzun takip eylemesi lazım gelen hattı hareketi kararlaştırmak ve daima bizimle temasta bulunmak üzere Erkanı harbiye reisi İzzet Paşa ile Çürüksulu Mahmud Paşa ve Hassa kumandanı Nazım Paşa'dan ve Bolu mebusu Habip ve sabık Selanik ceza reisi mebus Sabri ve İstanbul mebusu Ahmed Nesimi efendilerden mürekkep bir heyetin teşkili tensip edilmiş donanmanın ahvali umumiyesi daima göz önünde bulundurmak üzere de Abdülhamit ve Berkısatvet Fethibülent süvarileri kaymakam Vasıf ve Arif ve kolağası Rauf Beylerin dahi bu heyette bulundurulması kararlaştırılmıştır. Böyle bir heyetin teşekkülü vazifesinin hüsnü neticeye isali için elzem idi. Maahaza bütün mukarrerat kablelicra makine başında tarafı Samilerine arz ile istizan olunacaktır. İşte şimdiki ahval için verilen karar bundan ibaret olup İstanbul asilerinin tamamiyle inkıyadını temin ettikten sonra meşrutiyetin bundan sonra hiçbir tehlikeye uğramaması için yapılması münasip görülen icraatı şedide hakkında dahi bazı güna efkar teati edilmiş ve mesela kabinenin meclisi mebusanın ademiitimat kararıyla derakap iskatı İstanbul'da idarei örfiyenin ilanıyla bu defaki vakayı ihdas eyledikleri malum olan ve daha zahire çıkaracak olan eşhasın toplanarak hemen, divanı ali teşkili ve iki gün zarfında

cezayı layıklarının icra ettirilmesi ve mektepli zabitleri ve mebusu ve adliye nazırını şehit eden askerlerin divanı harpçe hükümlerinin itası ve padişahın sarayında bulunan eşhasın kamilen dağıtılması gibi hususat teemmül olunmuş ise de bunlar atiyen ilcayı ahvale göre tayin edilecek hususattan olmakla layıkıyla kararlaştırılmasına lüzum görülmemiştir. Bugünkü mukarreratınız mevaddı meşruhadan ibadet olmakla icrayı icabına müsaade buyrulması ve bir nüshasının da Merkezi umumiye itası müsterhamdır. Bu mukarreratın kumandan Paşa'nın vurudundan akdem arz edilmesi esasen kendilerinin dahi fikrimize iştirak edecekleri malum olmakla beraber İstanbul ahalisi bilhassa ecnebiler buradaki ordunun ne maksatla toplanmakta olduğuna dair hiçbir şey bilmeyerek elyevm pek büyük bir havfü heyecan içinde bulunmakta olduklarından bir yandan kendilerini tatmin ve temin eylemek ve bir yandan müdahalatı ecnebiye ihtimalatını bilkülliye izale etmek maksadına matuf olduğu başkaca maruzdur efendim.

6 Nisan 325

Erkânı harp Miralayı Hasan İzzet Erkânı harp Kaymakamı Salahaddin

Erkânı harp Kaymakamı Cemal

Hareket Ordusu Gönüllüleri

Hareket Ordusu'nun ne toplanması ve ne de sevk-i idâresiyle Cemal Bey'in hiçbir alâkası yoktu. O, bu orduyu burada hazır bulmuştu. Asıl garip noktası şurasıdır ki, bu ordunun Erkânı harbi Mustafa Kemal Bey tarafından evvelce tertip edilmiş ve peyderpey Hadımköyü'ne gelen alaylar tarafından tatbikine girişilmiş olan tabiye ve sevkulceyş hareketlerini de Cemal bey kendisine mal etmek istiyordu. Meselâ bu telgrafnamenin birinci maddesinde İzzet Paşa'nın da iştirakiyle yapılan müzakerede piştarların falan ve filân noktalara yerleştirilmesine ve sair bir takım harekât-ı askeriyeye karar verildiği yazılıyordu. Halbuki bunlar esasen evvelce tanzim ve tatbik edilmiş plân iktizasındandı. Esasen İzzet Paşa, salâhiyettar bir kumandan bulamadığı için ordunun suret-ı hareketi hakkında kimse ile müzakereye girişmemişti. Sadece bir müddet Talât Bey'le görüşmüş ve Abdülhamid hakkındaki fikrini sormuştu.

Talât Bey bu suâle şu cevabı vermiş:

— İsyanı vücuda getirenlerle iştirak edenler, tabiidir ki cezalarını göreceklerdir. Padişaha ve hâlihazırdaki kabineye gelince: Bunlar hakkında düşündüğümüz hiçbir şey yoktur, demişti.

Henüz Selânik'ten hareket etmemiş olan Hüsnü Paşa'yı bekleyecek kadar vakti olmadığı için İzzet Paşa avdete karar vermişti. Bu esnada kendisine, donanmanın da Hareket Ordusu ile iştirakini temin etmesi; Abdülhamid, Berkisatvet, Peykişevket, Fethibülend gemilerinin süvarileri olan Kaymakam Vasıf, Arif, Kolağası Rauf Beyler Cemiyetin en hararetli azalarından oldukları için bunlarla görüşülerek gemilerin Çekmece açıklarına gönderilmesi rica edilmişti.

Mahmud Şevket Paşa, Cemal Bey'le iki arkadaşının imza ettiği telgrafı alıp da İzzet Paşa'nın Ispartakule'ye geldiğine ve Talât Bey'le görüştüğüne vakıf olur olmaz fenâ halde telâş etmiş; doğruca Selânik'teki Merkez-i Umumî'ye giderek. :

— Hadımköyü'ndeki arkadaşlarınıza yazınız. Eğer bu işe İzzet Paşa ve saire gibi hariçten kimseler sokulacak ve herhangi suretle benim icraatıma karışılacak olursa, derhal istifa ederim, demişti.

Aynı zamanda, Cemal Bey'e de yüz vermemiş ve hatta - suretini zeylen *(ek olarak)* ve aynen neşrettiğimiz - telgrafın üçüncü maddesindeki beyannameyi beğenmediğini derhal Cemal Bey'e bildirmişti.

Hareket Ordusu, deruhte ettiği vazife itibariyle tarihte şerefli bir yer kazanmaya namzetti. Günler geçtikçe Mahmud Şevket Paşa bunu daha kuvvetle takdir ediyor; yavaş yavaş benimsiyor ve bu ordunun kazanacağı şerefi, kimseye veremeyeceğini ihsas etmek istiyordu.

***

Hareket Ordusu Kumandanı ile Erkânıharbi Mustafa Kemal Bey, Hadımköyü'ne geldikleri zaman orayı bir hayli kalabalık bulmuşlardı. İstanbul'dan firar eden Cemiyet erkânı ile bazı mebuslar karargâha dolmuşlar. Temiz ve asil bir vazife maksadı ile teşekkül eden orduyu, yine Cemiyet ruhu ile aşılamaya koyulmuşlardı. Halbuki bu ordunun teşekkülü lâzım olduğunu en evvel hatırlatan ve sonra da; geceyi gündüze katarak askerlik tarihinde emsalsiz bir süratle bizzat hazırlayan Mustafa Kemal Bey; Cemiyetin bu orduya kat'iyen müdahale etmemesi ve hatta müfrit Cemiyetçi tanınan zabitanın bile kıtaat arasında görünmemesi lâzım geldiğini de söylemiş ve bu teklif en evvel Mahmud Şevket Paşa tarafından kabul edilmişti. Mustafa Kemal Bey'in maksadı; Hareket Ordusu'nun tamamı ile bîtaraf olduğunu göstermek, bu teşekkülün dahile ve hariçe karşı bir intikam ordusu hissini vermemekti.

Halbuki İstanbul ihtilâlcileri -kanlı süngülerinden kaçıp da Hadımköyü'ne gelenler; orada bir çelik cephe görür görmez, geçirdikleri tehlikeli macerayı unutuvermişler. Yine aykırı bir siyâset peşine düşmüşlerdi. Kulüplerde, mahfillerde, akıllarının erdiği ve ermediği her mesele hakkında bilâperva mütalâa beyan etmeye alışmış olan bu efendiler; şimdi burada da köy kahvelerinde ağaç diplerinde ordunun harekâtı hakkında fikirler beyan etmekten çekinmiyorlar; birer erkânıharp kesiliyorlardı. Hüsnü Paşa gelir gelmez, karargâhtaki odası bir gazinoya dönüvermişti:

— Selâmünaleyküm, Paşa hazretleri. Safa geldiniz, diyen mebus kapıdan içeri giriyor, Yapılan ve yapılacak olan askerî hareket hakkında mütalaa beyanına başlıyordu.

Halbuki vakit dar ve nazikti. İhtilâlciler İstanbul'da bir müdafaa tertibatı almadan süratle şehre girmek, fuzulî kan dökülmesine meydan kalmadan asayişi temin etmek lâzımdı. Bunun için de ordunun yüksek kumanda heyeti, son bir müzakerede bulunacak ve derhal harekâta başlayacaktı, Fakat karargâha dolanlar buna meydan vermiyorlar; lâklâkiyat ile boşuna vakit geçmesine sebep oluyorlardı.

Bu vaziyetten müteessir olan Mustafa Kemal Bey, ordunun Erkânıharbi sıfatıyla emir verdi:

— Burası, askerî mıntıkadır. Kim olursa olsun, sivillerin bulunması caiz değildir. Mebuslar kendi vazifelerini idrak etmeli ve ancak kendi işlerinin başlarına geçmelidir. Karargâhta sivil kimse kalmayacak. Ya Selânik'e yahut İstanbul'a buyursunlar.

Bu emir, liva kumandanlarından Binbaşı Naki Bey vasıtasıyla mebuslara ve Cemiyet rüesasına tebliğ edildi. Bundan münfail olan bazıları, haiz oldukları sıfatlara istinaden münakaşa etmek istediler. Fakat Talât Bey derhal ayağa kalktı:

Hareket Ordusu Öncü Birliği Küçükçekmece'de

— Emir, gayet makuldür. Herkes, kendi işine karışmalıdır. Kalkın bakalım arkadaşlar, isteyen, Selânik'e gitsin, istemeyen de, İstanbul'a, diye sözü kısa kesti.

Ordu derhal harekete geçecekti. Karargâh, Halkalı Köyü'ndeki Ziraat Mektebi'ne nakledilmekle beraber jandarma müfrezesine de Ayastafanos'a girmesi için emir verilmişti. Bu emri derhal tatbik eden Jandarma müfrezesi bu zarif köyü işgal etmiş, ordunun telgraf memurları da telgrafhaneye yerleşmişlerdi. 8 Nisan 1325 (21 Nisan 1909) günü bir taraftan bu işler görülürken, diğer taraftan da İstanbul'daki süferaya hitaben Fransızca ve gazeteler vasıtasıyla halka bildirilmek üzere Türkçe beyannameler yazılmış, gönderilmiş, ordunun ne maksatla İstanbul'a gireceği izah edilmişti.

Bu esnada İstanbul'da Meclis-i Mebusan salonunda şiddetli müzakere ve münakaşalar cereyan ediyor, mebusların mühim bir kısmı:

— Meşrutiyet, tehlikede değildir. Hareket Ordusu'nun gelmesine lüzum yoktur, diye büyük bir korku eseri gösteriyordu.

Tabiîdir ki bunlar, Ahrar Fırkası'na mensup olanlarla, muhalif geçinenlerdi. Anadolu ve Rumeli'deki ittihat kulüplerinden gelen ve mecliste okunan telgraflar bu telâşı arttırıyor.

"Meşrutiyeti haleldar edenlerin kâffesini hâki helâke sereceğiz."

"... Dişlerimizle sinelerini çâkiâak ederek (yararak) kanlarını içeceğiz." mealinde olan bu telgraflar okundukça, bazı mebuslar, renkten renge girerek:

— Neuzübülâh, diye mırıldanıyordu.

Nihayet, yirmiyedi mebus seçildi. Bunlar Hareket Ordusu'na gidecek; Ordunun İstanbul'a gelmesine ihtiyaç olmadığına dair icap edenlerle görüşerek, askerin Selânik ve Edirne'ye avdetlerini temin edeceklerdi.

Fakat bu heyete, ancak on bir mebus iştirak edebildi. Kendilerine güvenemeyenler, birer bahane ile ortadan kayboluverdi. Hadımköyü'ne gelenlerin içinde, Sinop mebusu Yusuf Kemal

Bey gibi vaziyeti gayet makul görenler olduğu gibi, Meclis salonunda kuvvetle esen havaya taraftar olanlar da vardı. Hareket Ordusu erkânı ile görüşen sarıklı mebuslardan bazıları, bu zevatı ikna için tarihî misaller gösteriyorlar:

— Herhalde bir Saffeyn Muharebesi olmasını istemezsiniz, diyorlardı.

Bunlara, kısaca cevap verildi:

— Bu ordudakilerin, nasihate ihtiyaçları yoktur. Ordu, ileri attığı adımı geri alamaz. Eğer siz, kan dökülmemesini istiyorsanız, İstanbul'a gidiniz. Asilere nasihat veriniz. Onlara, ellerindeki isyan silâhını terk ettiriniz, denildi.

Yine bu esnada, Heyet-i Vükelâ Babıâli'de mütemadiyen içtima ediyordu. Şûray-ı Devlet Reisi Raif Paşa ile Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey, Heyet-i Vükelâ namına bir taraftan Üçüncü Ordu Kumandanlığı, diğer taraftan da Hareket Ordusu kumandanı ile muhabere ediyorlar, ordunun İstanbul'a girmesine mani olmaya çalışıyorlardı.

Bu muhabere esnasında Hassa kumandanı Nâzım Paşa bir blöf yapmak istemiş:

"Esasen Çatalca istihkâmlarına mensup olup bu karışıklık esnasında İstanbul'a gelmiş olan efradı iade ediyorum." diye Hareket Ordusu'na haber göndermişti. Fakat derhal cevap verildi:

"Köprüler, kâmilen tahrip edilmiştir. Bu askerin gönderilmesi caiz değildir. Şayet bu hususta ısrar edilir ve bu asker gönderilirse, zuhur edecek hâdisenin mesuliyeti müsebbiplerine aittir." denildi.

İstanbul, artık Hareket Ordusu'nu azminden döndüremeyeceğine kanaat hasıl etmişti. Nihayet Sadrazam Tevfik Paşa, Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na son bir telgraf çekti.

"Hassa Ordusu Kumandanı Nâzım Paşa'yı gönderelim. Hareket Ordusu Kumandanı Hüsnü Paşa ile birleşsin. Ordunun İstanbul'a girişinden korkan bazı kesanın teşvikiyle ve sevk-i yeisle şehir dahilinde yeniden bir iğtişaşa (karışıklığa) meydan ver-

memek için iki ordu arasında telifibeyn edilsin. İstanbul'a girişi şekli hakkında da bir karar verilsin" dedi. Nâzım Paşa'yı, ordunun başından çekmek için bu teklif derhal kabul edildi.

Yine bu 8 Nisan gününün muhaberat ve hâdisatı esnasında, Berlin Sefareti Ataşemiliteri Enver Bey'le, Viyana Sefareti Ataşemiliteri Hafız Hakkı Bey Selânik'e gelmişler ve doğruca Mahmud Şevket Paşa'nın odasına girmişlerdi. Hareket Ordusu'nun suret-i teşekkülü ve halihazırdaki vaziyeti hakkında Mahmud Şevket Paşa'nın verdiği izahat bu iki zatı memnun etmemişti. Oradan çıkıp Merkez-i Umumî'ye gitmişler; İstanbul'dan ve Hadımköyü'nden gelen zevat ile derhal bir müzakere akdetmişlerdi. Fakat bu müzakerenin en mühim kısmı, salonun kuytu köşelerinde kulaktan kulağa cereyan ediyor:

— Ne demek? Meşrutiyet, bizim eserimizdir. Onun her şeyi bize aittir. Başladığımız işi, sonuna kadar götürmeliyiz, onun şerefini kimseye vermemeliyiz, deniliyordu.

Bu, kimseden maksat da yalnız bir tek şahsiyetti. O da; Hareket Ordusu Erkân-ı Harbiye Kolağası Mustafa Kemal Bey'di.

Evvelâ, müphem bir zemin üzerinde cereyan eden bu müzakere, yavaş yavaş bütün fikirleri ortaya dökecek kadar şümul kesbediyor. Bugüne kadar karşılarında amansız bir münekkit vaziyetinde olan Mustafa Kemal Bey'in, bu şerefli işi başararak kendisine teveccüh eden perestişi artırdıktan ve ordunun kalbini de tamamen kazandıktan sonra, kendileri için büyük bir tehlike teşkil edeceği hummalı bir telâş ile iddia olunuyordu.

MAHMUD ŞEVKET PAŞA HAREKET ORDUSUNUN BAŞINA GEÇİYOR

Selânik'te, bu hararetli müzakere ve iddialar cereyan ederken, Büyük Halkalı Köyü'ndeki ordu karargâhında da Erkânıharp Mustafa Kemal Bey gece yarısına kadar çalışmış. Ertesi sabah erkenden başlayacak hareketin bütün emirlerini yazmış hazırlamış. Kumandan Hüsnü Paşa'ya teslim ederek bir iki saat istirahat etmek için yatağına uzanmıştı.

Hüsnü Paşa, bu emirleri derhal kıtaata göndererek sabaha karşı üç koldan taarruz emrini vermekle beraber Mahmud Şevket Paşa'ya da usulen bir telgraf çekmiş: *"Bimennihi tealâ şafakla beraber İstanbul üzerine harekât-ı taarruziyeye iptidar olunacağını arz"* eylemişti. Mahmud Şevket Paşa'ya gelen bu telgraftan en evvel yaveri ve biraderi Halet Bey haberdar olmuştu. Merkez-i Umumî'de cereyan eden gizli müzakereden az çok malûmatı olan bu zat, derhal Enver ve Hafız Hakkı Beylere haber göndermiş ve Hüsnü Paşa'dan gelen bu telgrafı göstermişti.

Vakit, geçti. Vaziyetin, uzun muhabere ve münakaşalara tahammülü yoktu. Merkez-i Umumî'deki müzakere hakkında da Mahmud Şevket Paşa'ya henüz bir şey söylenmemişti. Şimdi, kumandana bu şekil arz edilse, belki de söz uzayacak, o zamana kadar ordu taarruza başlamış olacaktı. Buna binaen en evvel

ordunun taarruzunu durdurmak; sonra da ordunun kumanda heyetinde, istenilen tebeddülü yapmak lâzım geliyordu.

Fakat ordu, ne bahane ile tevkif edilecekti? Bu da ayrıca mühim bir mesele idi. Bereket versin akla, gayet uygun bir çare geldi Merkez-i Umumî namına Mahmud Şevket Paşa'ya müracaat edildi:

— Cemiyet, Meşrutiyetin ilân gününe müsadif olan 10 Temmuza bir nazire yapmak istiyor. Bunun için de, Meşrutiyet'i tehlikeden kurtaracak olan ordunun 10 Nisanda İstanbul'a girmesini münasip görüyor, ordu hazır bulunsun. Fakat o güne kadar İstanbul'a girmesin, denildi.

Diğerlerine nazaran askerlik ruhu biraz daha galip olan Mahmud Şevket Paşa, Merkez-i Umumî'nin bu arzusunu reddedemedi. Hüsnü Paşa ile makine başında görüşmek üzere yanına Müfettiş-i Umumîlik Başkâtibi Halil Bey'i[29] alarak Daire-i Askerî Telgrafhanesine gitti. Askeri Posta ve Telgraf Müdürü Mahmud Nedim Bey'in odasındaki makine başında, Hüsnü Bey'le müzakereye girişti.

Mahmud Şevket Paşa, ordunun tevakkufunu emrediyor. Fakat Hüsnü Paşa, bütün kıtaata emirler tebliğ edildiği gibi vaziyet de muvaffakiyetli bir taarruza pek müsait olduğu için yürüyüşe müsaade edilmesinde ısrar gösteriyordu. Gittikçe, asabileşen Mahmud Şevket Paşa artık oturamıyor; Telgraf Müdürü Mahmud Nedim Bey'in karşısında, masaya dayadığı kollarını gererek ayakta duruyordu, Hüsnü Paşa'nın ısrarı birdenbire Mahmud Şevket Paşa'nın gururuna dokunmuş, onda bir hiddet ve infial uyandırmıştı. Birdenbire Mahmud Nedim Bey'in önündeki kalemi almış, öfke ile masanın üstüne atmış.

Kalemin demir ucu masaya saplanmıştı ve sonra:

— Kat'i olarak emir veriyorum. Ordu, olduğu yerden bir adım bile ileri gitmeyecektir, diye bağırmıştı.

Cılız bir telden geçen ve Halkalıköy karargâhındaki makine

29- Sonraları Edirne valiliğinde vefat etmiştir. Z. Ş.

tarafından tebliğ edilen bu emirdeki yolsuzluk aşikâr olmakla beraber, bâlâdan *(yukarıdan)* geldiği için Hüsnü Paşa tarafından kabul edilmek zarureti hasıl olmuş ve iş'arı ahire kadar hareket olunmaması derhal bütün kıtaata tebliğ olunmuştu.

Bir iki saat uykudan sonra gözlerini açan Erkânıharp Mustafa Kemal Bey, meseleden haberdar olur olmaz askerliğin ruhuna vurulan bu darbeden dolayı büyük bir teessür hissetmiş. Fakat düşman karşısında ve tehlikeli bir zamanda sükûtun en büyük bir vazife olduğunu takdir ettiği için:

— Bu adamları, Allah ıslah etsin, demekle iktifa eylemişti.

Lâkin. Selânik'te tahrikât başlamıştı. Bir iki saat zarfında kulüp murahhasları ve sair Cemiyet rüesası Mahmud Şevket Paşa'ya müracaat etmişler:

— Ordunun başına, bizzat sizin geçmeniz lâzımdır, demişlerdi.

Bu teklif, çok iyi düşünülmüş bir fikrin mahsulü idi. Ordunun başına Mahmud Şevket Paşa geçtiği takdirde, şüphesizdir ki ordu erkânıharbiyesi de işe karışacak rütbesi henüz Kolağası olan Fırka Erkânıharbi Mustafa Kemal Bey, tabiatı ile ikinci derecede kalacak ve artık, korkulacak derecede yüksek bir şöhret ve mevki alamayacak, bu suretle de hürriyet kahramanlarına yeni bir şanuşeref ufku açılacaktı.

Böyle mühim ve nâzik bir zamanda ve bir gün zarfında çevrilen bu entrikalardan Mahmud Şevket Paşa'nın ne dereceye kadar malûmatı olduğu meçhul ise de, Ordu kumandanlığını büyük bir hararetle kabul ettiği muhakkaktır. Çünkü bu teklifi derhal kabul eden Mahmud Şevket Paşa, o anda Müfettiş-i Umumîlik Başkâtibi Halil Bey'i çağırtmış, dikte suretiyle şu telgrafı yazdırmıştı:

"Selânik, Kosova, Manastır Deftardarlıklarına

Muhafaza-i Meşrutiyet için İkinci ve Üçüncü Ordulardan tertip ve Dersaadet civarında tahşit edilen (yığılan) kuvay-i as-

keriyenin emr-i idâresine ve kumandasına nezaret etmek üzere bizzat hareket ve Müfettiş-i umumiliğe ait umuru, Başkâtip Halil Beyefendi'ye tevdi eylediğimden Müşarünileyh tarafından umuru maliye ve sarfiyat ve tediyata dair usul ve mukarrerat-ı müttehizeye tevfikan vukubulacak kâffe-i iş'aratın ifay-i icabatına müsaraat olunması tavsiye olunur.

8 Nisan 1325

Müfettiş-i umumî Vekili Mahmud Şevket"

Sakat elfaz ve ibarelerle yazılmış olan şu telgraf, makineye verilir verilmez, Enver ve Hafız Hakkı Beyler de şimendifer istasyonuna şitap etmişler. Hatta o saatte hareket eden trenin yolcu vagonu olmadığı için eşya vagonuna binmeye muvafakat eylemişlerdi.

Aceleden Enver Bey kılıcını unutmuştu. İstasyonda bulunan Sevkiyat Komisyonu Reisi Alay Kâtibi Süreyya Bey kendi kılıcını hediye etmiş, Enver Bey de memnuniyetle kabul eylemişti. Bu kadar aceleden maksat: Mahmud Şevket Paşa'dan evvel Hareket Ordusu'na gitmek, vaziyeti görmek, ona göre kendilerine birer mevki ihzar eylemekti.

Hüsnü Paşa, sekiz günden beri Hareket Ordusu Kumandanı nam ve unvanıyla tanınırken ve meydanda ciddî bir sebep yokken, Mahmud Şevket Paşa'nın birdenbire aynı namı alması ve bu suretle ortaya atılması her tarafta derin bir hayret uyandırmıştı.

Öteden beri Selânik Merkezi'ni ve Merkez-i Umumî'yi şiddetle tenkit eden Manastır Merkezi, Hareket Ordusu'nun başına Hüsnü Paşa gibi bîtaraf bir zatın geçirilmesine memnuniyet göstermişti. Fakat Kosova valiliği esnasında hakkında gizliden gizliye bazı rivâyetler deveran eden Mahmud Şevket Paşa'nın Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na getirilmesinden bile esasen memnun olmayan Manastır İttihatçıları; Mahmud Şevket Paşa'nın şimdi de Hareket Ordusu Kumandanlığını Hüsnü Paşa'nın elinden alarak ordunun başına geçivermesini hiç hoş görmemişlerdi.

Fakat zaman nazikti. Arnavutların müterreddidane hareketleri herkesi korkutuyor ve sükûta mecbur ediyordu. Buna binaen bu meselenin münakaşası, zamanına terk olunarak vatani vazifeye devam edildi.

Hareket Ordusu'nun hazırlanmaya başladığı günden beri, Selânik'te olduğu gibi Manastır'da da birçok gönüllüler meydana çıkıyor ve İstanbul'a gitmek istiyorlardı. Resne'de, Niyazi Bey; Ohri'de de Eyüp Sabri Bey harekete gelmişler; milli taburlarını silâh başına dâvet etmişlerdi. Bulgar komitecileri de bu harekete iştirak etmek istiyorlar ve Niyazi Bey'in taburuna iltihak ediyorlardı. Meşrutiyet'in ilânı günlerinde olduğu gibi Manastır yine bir mahşer hâline gelmişti. Akın akın Selânik'e giden millî taburlar efradı, Manastır'ı velveleye boğuyor; müthiş yaylım ateşleri, heyecanı arttırıyordu. Mektep talebelerine varıncaya kadar herkes bu harekete iştirak etmek istiyordu.

Manastır Harbiyesi talebelerinden Mehmed Ali, Aleşkert İbrahim Ethem[30], Manastır Nuri[31], Manastır Ali Rıza[32], Boyabat Salih Filorina Efendiler mektepten firar etmiş ve Niyazi Bey'in millî taburuna iltihak eylemişlerdi[33]. Manastır'dan Hareket Ordusu'na iltihak edenlerin arasında, Yüzbaşı Süleyman Askerî ve Mülazım Saffet Beyler[34] gibi Manastır merkezini temsil eden komiteci zabitler de bulunuyordu. Manastır merkezinin müessislerinden ve en mühim erkânından olan Topçu Mülazımı Kayserili Ziya Bey, bu esnada Selânik'te bulunuyor ve bütün merkezlerle muhabere ederek vaziyeti idâreye çalışıyordu. İstanbul'daki isyan günleri uzadıkça Manastır'daki heyecan artıyor, millî taburların kadroları dolup taşıyordu. En son hareket eden Eyüp Sabri Bey'in millî taburu Manastır'ı terk ederken heyecan son raddeyi bulmuştu. Beş arkadaşlarının, Niyazi Bey'in taburuna firar ettiklerini haber alan Harbiye Mektebi talebeleri, zapt olunmaz bir hâle gelmişlerdi. Birinci sınıf talebesinden

30- Balkan Harbi'nden sonra Rumeli'de yapılan Teşkilatı Mahsusa'da şehiden vefat etmiştir. Z. Ş.

31- Merhum, Enver Paşa'nın biraderi sabık fahri Ferik Nuri Paşa. Z. Ş.

32- Şimdi İmalâtı Harbiye tüfek fabrikaları müdürü. Z. Ş.

33- Bu beş efendi, İstanbul'daki vazifelerini bitirip mektebe avdet ettikleri zaman, Mektep idaresi tarafından bir hafta riyazet hapsine mahkûm olmuşlardır. Z. Ş.

34- Halk Fırkası sabık Kâtib-i Umumisi. Z. Ş.

Yenicevardarlı Naci Bey[35] kırk beş arkadaşından mürekkep bir müfreze tertip etmiş. Silâhlı olarak gizlice mektepten ve şehirden çıkarak en son hareket edecek olan Eyüp Sabri Bey'in trenini yolda beklemiş, tren gelirken hat üzerine yatan ve treni durduran Naci Bey müfrezesi de bu suretle Hareket Ordusu, Manastır kafilesine iltihak etmişlerdi.

Mahmud Şevket Paşa

35- Şimdi Hava hücumlarından Koruma Cemiyeti müessislerinden ve Cemiyetin Katibi umumîsi. Z. Ş.

YILDIZ SARAYI'NDA CEREYAN EDEN HADİSELER

Mahmud Şevket Paşa'nın hiç beklenilmeyen bir tarzda Hareket Ordusu'nun başına geçmesi, en ziyade İstanbul'dakilere ve bilhassa Abdülhamid'e heyecan vermişti. Bu ordunun geri çevrilmesi için Heyet-i Vükelâ vasıtasıyla her teşebbüsü yapan Abdülhamid, buna muvaffak olamamaktan mütevellid bir yeis ve ıstırap içinde iken, kumandayı bizzat Mahmud Şevket Paşa'nın ele alması onu büsbütün sarsmış ve telâş içinde bırakmıştı. Abdülhamid, şimdi bütün teşebbüsatını bir nokta üzerinde temerküz ettiriyor; Hareket Ordusu İstanbul'a girerken iki ordu arasında bir müsademe vukuuna meydan vermeyecek tedbirler ittihaz ettiriyordu.

Birinci Fırka taburları ile Bahriye ve Topçu efradı koğuşlarına ilmiye mensupları ile mebuslardan mürekkep heyetler göndertiyor; gelen efradın yine kendi kardeşleri olduğuna ve bunlara silâh istimali *(kullanması)* caiz olamayacağına dair nasihatler verdiriyor. Yıldız civarındaki kışlaları da en emin bendegânı tarafından nezaret altına aldırıyor ve bilhassa cephanelikleri, emin adamlarına muhafaza ettiriyordu. Sarayda, silâhşorların ne kadar tüfekleri varsa bir araya toplatmış, rovelverlerin kurşunlarını aldırmıştı. Bu hâl Arnavut tüfekçilerin gururuna do-

kunuyor ve sarayda korkunç bir dedikodu hüküm sürüyordu. Sertüfekçi Müşir Tahir Paşa ile tüfekçi Miralayı Halil Bey huzura çıkmışlar; Hareket Ordusu'na mukabele için istirhamda bulunmuşlardı. Fakat Abdülhamid:

— Biliyor musunuz; İngiliz-Fransız donanması, İzmir önlerinde, Rus donanması da Sinop açıklarında dolaşıyor. Eğer İstanbul'da iki asker arasında bir müsademe olur da, bir tek ecnebi vurulursa, bu donanmalar derhal Boğazlardan girebilir. Ben, böyle bir felâkete sebep olamam, demişti.

O zaman Tahir Paşa; Abdülhamid'in tam otuz dört buçuk senelik sadık dostu olan bu cahil müşir: Bu sözlerin manasını anlayamamış:

— Fakat, sen elden gittikten sonra, isterse dünya dümdüz olsun. Sen bunları düşünüyorsun amma bakalım seni düşünen var mı? diye mukabele etmişti.

Abdülhamid, tekrar kendi mantıkî ve hissiyatı dahilinde vaziyeti izaha başlamış, kan ve tarih korkusu karşısında duyduğu şeyleri bu iki müfrit bendesine anlatmıştı. Lâkin mantık ve görüş hisleri pek noksan olan bu iki cahil silâhşor, nokta-i nazarında ısrar etmişler:

— Bu gelenler, seni tahttan indireceklerdir, diye kat'î bir cevap vermişlerdi.

Abdülhamid buna da:

— Beni niye tahttan indirsinler. Meşrutiyet'in ilânı gününden beri hiçbir şeye karışmadım, isyan hareketine karşı işi tamamen Hükûmete bıraktım ve ben tamamen bîtaraf kaldım. Ortada başka hiç bir sebep yok. Beyhude telâş ediyorsunuz. Cevabını vermiş. Şu üzüntülü vaktinde lafı kısa kesmek istemişti.

Fakat Halil Bey, bu sözlere de kanaat getirmemiş, hiç olmazsa saray etrafında bir müdafaa tertibatı almak için müsaade istirham etmiş ve Abdülhamid'le aralarında şu muhavere cereyan etmişti:

Halil Bey — Müsaade buyurunuz Padişahım. Uzun seneler ekmeğinizi yedik. Etimiz, kemiklerimiz, çocuklarımızın etleri ve kemikleri, sizin ekmeğinizle vücut buldu. Eğer sizin hayatınıza ve tahtınıza karşı bir tecavüz vuku bulursa, biz buna karşı sükût edemeyiz. Bugüne kadar bizi bunun için beslediniz. Eğer size bir hâl olursa, bize herkesten evvel kendi kavmimiz kabilemiz lanet eder; yazıklar olsun şunlara, bu kadar lütfunu gördükleri bir padişahı muhafaza edemediler; derler. Bu, bizim için bir namus meselesidir.

Abdülhamid — Pekâlâ. Sizi çirkin bir vaziyette bırakmamak için vazifenizden affediyorum. Evlerinize gidiniz; istirahat ediniz.

Halil Bey — Fakat efendim, biz ölünceye kadar sizden ayrılmamaya ahdettik. Size besa verdik.

Abdülhamid — İşte ben, o besayı bozuyorum. Şu andan itibaren aramızda hiç bir şey kalmamıştır. Tekrar emrediyorum. Evlerinize gidiniz. İstirahat ediniz.

Halil Bey, ağlayarak Abdülhamid'in ayaklarına kapanırken Tahir Paşa da meyus ve meftur bir halde odayı terk etmişti. Bu kızıl cahil adam, efendisini sürüklemek istediği facianın büyüklüğünü göremiyor. Tam otuz dört buçuk sene derin bir muhabbet ve meftuniyetle merbut yaşadığı bu adama karşı bir anda hissiyatı değişerek:

— Yazıklar olsun sana. Demek ki bu orduyu, sen getirtiyorsun. Hem bizi eli kolu bağlı bunlara teslim edeceksin. Hem de altı yüz senelik hanedana hatime çektireceksin, diye söyleniyordu.

Bu sırada, kapıya yakın bir paravanın arkasında bulunan Başmusahip Cevher Ağa da usulcacık odadan çıkmış, doğruca kendi odasına giderek bir takım evrakı bir araya toplamaya başlamıştı. Bu evrak *Volkan* gazetesinin müteaddit nüshâlârı, ihtilâli müteakip eski hafiyelerden ve yüksek dereceli devlet ricalinden gelen sadakat ve ubudiyet mektup ve telgrafları, arz-ı hizmete hazır ve müheyya olan bir takım hafiyelerin arizaları, gazetesine nakdî muavenet talebine dair Derviş Vahdeti'nin

bir mektubu, bu mektup üzerine -Cevher Ağa tarafından verilen - yirmi liralık *Volkan* gazetesinin idâresinin bir makbuz ve teşekkürnamesi gibi şeylerden ibâretti. Cevher Ağa, bunları büyük bir gazetenin içini sımsıkı paket yaparken odaya Halil Bey girmişti. Halil Bey nemli gözlerle Cevher Ağa'nın telâşlı çehresine bakarak.

— İşittiniz mi? dedi.

Cevher Ağa, bu suâle sadece,

— Evet, dedi ve sonra elindeki paketi göstererek:

— Bunları, külhanda yaktıracağım.

Sözlerini ilâve etti. Anlaşılıyordu ki, sarayın bu iki nüfuzlu şahsiyeti, oynamak istedikleri partiyi kaybetmişlerdi

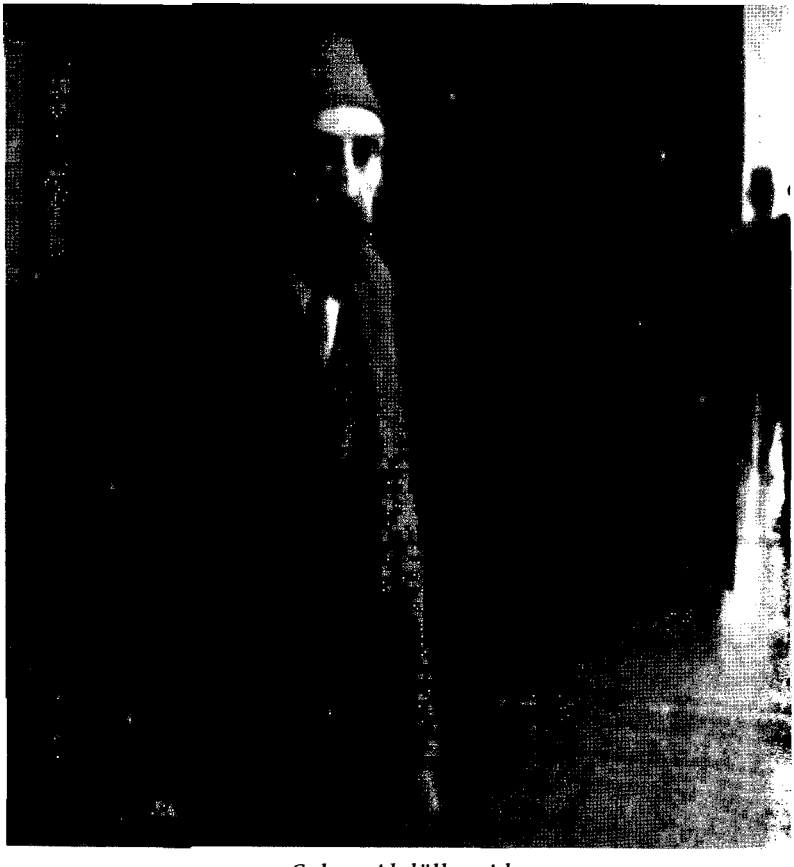

Sultan Abdülhamid

ABDÜLHAMİD HAL' EDİLMEKTEN ENDİŞE EDİYOR

Yıldız Sarayı'nda bu hâdiseler cereyan ederken, İstanbul'un genç ve münevver zabıtanı, takım takım Hareket Ordusu tarafına geçiyorlardı. Halıcıoğlu'ndaki Topçu Mektebinden mühim miktarda zabit ve talebe, bir grup halinde. Halkalı'ya gitmişler ve orduya iltihak etmişlerdi. Taksim Kışlası'nda bulunan Topçu zabitanından da Topçu Süvari yüzbaşılarından Muzaffer[36], Yüzbaşı Zihni[37], erkânıharp yüzbaşılarından Rıza[38], topçu Mülâzimi Salim[39], Mülâzım Küçük Salâhaddin Beyler de Ayastafonos'a gitmişler; Erkânıharp İsmet ve Kâzım Beylerle görüşerek İstanbul ve bahusus henüz isyana iştirak etmemiş olan Taksim Kışlası Topçu efradı hakkında kıymetli malûmat vermişlerdi. Ordu, kâfi ve hatta fazla derecede zabite mâlik olduğu için, bu zatlara İstanbul'da daha mühim birer vazife tevdi edilmiş, onlar da geri gelmişlerdi.

Berlin ve Viyana sefaretleri ataşemiliterleri Enver ve Hafız Hakkı Beylerin Selânik'e geldiklerini haber alan Roma sefareti

36- Şimdi Almanca *(Turkişe Post)* gazetesi sahibi Muzaffer Bey. Z. Ş.
37- Şimdi Topçu Atış Mektebi Müdürü Zihni Paşa. Z. Ş.
38- Erkanıharp kaymakamlığından mütekaid Rıza Bey. Z. Ş.
39- Hâdiseden sonra askerî Tevkifhane Müdürü olan ve Cemiyeti Hafiye meselesinden sonar da "tırnakçı" namı verilerek hakkında birçok dedikodular çıkarılan Salim Bey. Z. Ş.

ataşemiliteri Erkânıharp Kolağası Fuad Bey[40], Mahmud Şevket Paşa'ya bir telgraf çekmiş ve hizmetine ihtiyaç varsa, hareketine müsaade edilmesini istemişti. Fuad Bey'e, teşekkürle beraber buna lüzum olmadığı bildirildi. Fakat Paris sefareti Ataşemiliteri Binbaşı Fethi Bey, Meşrutiyet'in tehlikede olduğunu ve İstanbul üzerine bir ordunun hazırlandığını haber alır almaz, derhal Selânik'e gelmişti. Fethi Bey'e, Paris'te tahsilde bulunan bir kaç talebe de iltihak etmişti.

Mahmud Şevket Paşa, Hareket Ordusu'nun başına geçmek için Selânik'ten hususi bir trene binerken, Üçüncü Ordu Erkân-ı Harbiye Reis-i sanisi Ali Rıza Paşa ve yaveri biraderi Halet Bey'le beraber Fethi Bey'i de refakatine almış, Halkalı Karargâhı'na getirmişti.

Hareket Ordusu'nun karargâhı, henüz burada idi. Enver ve Hafız Hakkı Beyler, karargâhta birer vazife almak için bazı teşebbüslere girişmişlerdi. Başlıca istedikleri yer de, tabiidir ki Ordunun erkânıharbiyesi idi.

Ordunun gerek vazife ve gerek ruh itibariyle istiklâlini tamamen muhafaza etmesine çalışan Mustafa Kemal Bey, bu vaziyetten müteessirdi. Buna binaen, Halkalı'ya gelir gelmez kendisini ziyârete koşan eski ve vefakâr dostu Fethi Bey'e:

— Ordunun erkânıharbiye riyasetini siz alınız. Bari orduyu komiteci ruhu ile hareketten kurtarınız, dedi.

Fakat Fethi Bey; bu ordunun teşekkülü fikrini en evvel ortaya atan, orduyu en kısa bir zamanda en büyük muvaffakiyeti toplayan bir hafta zarfında en karışık işleri dahiyane bir kudretle başarmış olan bir silâh arkadaşının, bu kadar fedakârlıklarına mukabil tam onun şerefli mükâfatını göreceği bir zamanda gösterdiği bu büyük feragatte müteessir oldu. Kendisinin böyle bir vazifeyi kabul etmesi ihtimali olmadığını söylemekle beraber Enver ve Hafız Hakkı Beylerin giriştiği haksız teşebbüse karşı da karargâhta pervasızca beyan-ı mütalâada bulundu.

Esasen Mahmud Şevket Paşa'nın ve Erkânıharbiyesi'nin oraya gelmesi, meseleyi komitecilerin arzusu dairesinde hallet-

40- Ali Fuad Paşa. Z. Ş.

mişti. Ordunun istihsal edeceği şeref, muayyen bir kadro dahilindeki zevata inhisar ettirilecek, bunun haricinde hiç kimseye karşı, zerre kadar bir pay verilmeyecekti. İbrete şayan bir misal olarak şunu da zikredelim ki: Üçüncü Ordu'nun Erkânıharbiye Reisi Pertev Paşa idi. İhtilâlden evvel mezuniyetle İstanbul'a gitmişti. Hareket Ordusu'nun başına Mahmud Şevket Paşa'nın geçtiğini haber alır almaz Üçüncü Ordu'nun Erkânıharp Reisi sıfatı ile koşmuş vazifesinin başına geçmek istemişti. Fakat Pertev Paşa'ya vazife verilmedi. Karargâhta bir köşeye çekilerek istirahat etmesi tavsiye edildi. Hareket Ordusu İstanbul'a girerken, bu ordunun resmen Erkânıharp Reisi sıfatı ile en şerefli mevkii alması lâzım gelen Pertev Paşa, ordunun bir saka neferinden daha silik bir halde İstanbul'a girdi.

Mahmud Şevket Paşa'nın Halkalı'ya geleceği gün, İstanbul'da Topçu Feriki Hurşit Paşa Erkânıharbiye Reisi İzzet Paşa'nın nezdine gelmiş, telâşlı bir lisan ile:

— Hadi paşam. Hiç durmadan biz de Hareket Ordusu'na gidelim, demişti.

Esasen İzzet Paşa da o fikirde idi. Bu teklif karşısında en küçük bir müzakere lüzumunu bile hissetmeyen İzzet Paşa derhal muvafakat cevabı verdi. Bir iki saat sonra bu iki zat Halkalı'ya gelmişler ve Mahmud Şevket Paşa ile görüşmüşlerdi. Vaziyetin vahametine dair açılan bahiste İzzet Paşa, Hareket Ordusu'nun şayan-ı hayret bir surette ihzar edildiğini ve bu ordunun vazifesini pek kısa bir zamanda ifa edeceğine kanaat beslediğini söylüyor. Hurşit Paşa ise büyük bir teessür gösteriyor ve hatta arasıra gözlerinden yaş dökülüyordu. Bu iki büyük rütbeli paşa için orduda yapılacak bir iş olmadığı cihetle Mahmud Şevket Paşa'yı işleriyle meşgul olmaya bırakmışlar; Ayastafanos'a çekilmişlerdi Şimdi, Ayastafanos'ta da mühim bir hareket başlamıştı. Başta Talât Bey olmak üzere İttihatçı mebuslardan birçokları ile Cemiyet rüesası toplanmışlardı. Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey de oraya gelmişti. Hele ihtilâlin ilk günü Pera Palas Oteli'ne kaçan ve orada saklanan Âyan Reisi Said Paşa'nın da birdenbire orada görünüvermesi, herkesi hayretlere gark etmişti.

Bir taraftan Mahmud Şevket Paşa karargâhta telgraf makinesinin başında muhaberat ile meşgul olurken Ayastafanos'ta Yat kulüpte ve muhtelif köşklerde de içtimalar oluyor, orada mevcut olan âyan ve mebusanın iştirakiyle bir Meclis-i Millî kurulmasının esasları hazırlanıyordu. O gün akşama doğru Hassa Ordusu Kumandanı Nâzım Paşa, refakatinde Erkânıharp Halil Paşa olduğu halde doğruca karargâha gelmişti. Bu iki zat, Abdülhamid'in emriyle geliyorlar; Hareket Ordusu'nun ya olduğu yerde tevakkufu veyahut asilerle bir itilâf akdi için müzakereye girişmek istiyorlardı. Nâzım Paşa, metin ve mağrur görünüyor; azametini muhafaza ediyor, buna rağmen kumanda ettiği ordudaki askerin, henüz isyan halinde bulunduğunu itiraf etmekten de çekinmiyordu. Nâzım Paşa, sözü döndürüyor, dolaştırıyor, askerî hareketin şekline getiriyordu. O zaman Mahmud Şevket Paşa derhal sözün mecrasını değiştiriyor, bu hususa dair ne mübahase ve ne de müzakereye yanaşmıyordu.

Bu sırada, İstanbul'da bulunan donanmanın da Ayastafanos açıklarına gelerek demirlediği ve Hareket Ordusu'na iltihak ettiklerine dair murahhas gönderdikleri Ayastafanos Telgrafhanesi'nden Mahmud Şevket Paşa'ya bildirilmişti. Bu vaziyete muttali olan Nâzım Paşa, birdenbire büyük bir sarsıntı geçirdi.

Yine bu esnada telgraf makinesi işledi. Yıldız Telgrafhanesi, Mahmud Şevket Paşa ile görüşmek istedi. Paşa'nın, makine başında olduğu cevaben söylendi. Makine başına bizzat gelen Abdülhamid, evvelâ vaziyeti suâl etti. Mahmud Şevket Paşa, henüz ordunun başına geldiğini ve umumi vaziyeti tetkik edemediğini söyledi. Sonra yine Abdülhamid, oraya gönderilen heyet Nâzım Paşa ile ne yapıldığını sordu. Mahmud Şevket Paşa, buna da, "henüz müzakere hitam bulmadı" cevabını verdi.

Nâzım Paşa'nın karargâha ne sıfatla geldiği ve bilhassa neler öğrenmek istediği çarçabuk anlaşılmıştı. Bu şekilde gelen bir hasım ordusu kumandanının tekrar ordusu başına avdetine müsaade etmek tabiidir ki bir felâket hazırlamak demekti. Mahmud Şevket Paşa ihtimal ki fazla meşguliyeti arasında bunu düşünememiş ve Nâzım Paşa'nın İstanbul'a avdetine

müsaade edilip edilmeyeceği hakkında kimseye bir şey söylememişti.

Vakit akşamı geçmişti. Mahmud Şevket Paşa, makine başında oturuyor, Selânik'le mühim bir muhabereyi takip ediyordu. Nâzım Paşa, ayağa kalktı:

— Paşa Hazretleri şurada bir bildik vardır, biraz yemek yiyelim, dedi.

Fakat, Mahmud Şevket Paşa o kadar dalgındı ki, başını bile çevirmeye lüzum görmeden:

— Benim mühimce bir işim var. Siz buyurun, cevabını verdi.

Nâzım Paşa, telgraf odasından çıkar çıkmaz, sür'atli adımlarla uzaklaşmaya başlamıştı. Nâzım Paşa'nın bu vaziyeti; o sırada arkadaşlarıyla yemek yemeye giden Mustafa Kemal Bey'in nazar-ı dikkatine çarptı.

— Acaba kumandan paşa. Nâzım Paşa'nın avdetine müsaade mi etti? Diye arkasından baktı.

Bu suâlde ciddî ve haklı bir endişe vardı. Bunu bizzat kumandandan anlamak ve şayet Nâzım Paşa'nın avdetinden husûle gelmesi muhtemel olan feci akıbet, fazla meşguliyet arasında düşünülemedi ise bunu hatırlatmak lâzımdı.

Mustafa Kemal Bey, arkadaşlarının ricası üzerine derhal telgrafhaneye gitti. Kapıdan içeri girdi. Mahmud Şevket Paşa, elan masanın üstüne eğilmiş, muhabereyi takip etmekte idi. Paşa arkasını dönmeden sordu:

— Kim, o?

Ayakta duran ordu Erkânıharp reisi Ali Rıza Paşa cevap verdi:

— Erkânıharp Kolağası Mustafa Kemal Bey.

Mahmud Şevket Paşa, meşguliyetini bıraktı. Derhal ayağa kalktı.

Mustafa Kemal Bey, bu iltifatın uzun süreceğini ve belki de lüzumsuz yere vakit geçirerek Nâzım Paşa'nın savuşuverece-

ğini anladı. Derhal bir vazife ile geldiğini ihsas edecek bir tavır aldı. Nâzım Paşa hakkındaki meşhudatı anlattı. Mahmud Şevket Paşa, birdenbire şaşaladı. Ayrı ayrı oradakilerin yüzüne baktı:

— Acaba, meşguliyet arasında İstanbul'a avdetine müsaade ettim mi? Diye mırıldandı ve sonra kendini topladı:

— Hayır oğlum. Benden, yemek için müsaade aldı. Zannederim ki gelir. Hem, gelmezse de ne olur? Yüz Nâzım Paşa bile olsa ehemmiyet vermem, dedi ve bu ikazından dolayı Mustafa Kemal Bey'e teşekkür ettikten sonra; Nâzım Paşa'nın derhal tarassut altına alınması, fakat, kendisine ihsas olunmaması hakkında Ali Rıza Paşa'ya emir verdi.

Yine bu esnada, Cemiyetin nafiz erkânından, sabık Üçüncü Avcı Taburu kumandanı ve Yıldız'daki İkinci Fırka erkânıharbi olup ihtilâlin üçüncü günü Hadımköy karargâhına gelen Erkânıharp Binbaşısı Remzi Bey, Mahmud Şevket Paşa'nın odasına girdi ve aralarında şu mükâleme cereyan etti:

Remzi Bey — Efendim! Dayımın İstanbul'da Sultanhamamı'ndaki mağazasına sarayın harem ağalarından biri gelmiş bendenizle görüşmek istemiş. Burada bulunduğumu haber alınca "Remzi Bey'e çabuk bir adam gönderiniz. Efendimiz kendisinden mühim bir hizmet bekliyor. Eğer, icap eden zevat ile görüşerek Hareket Ordusu'nun şehir haricinde kalmasını temine muvaffak olursa; Zat-ı şahane kendisine pek büyük bir mükâfat-ı nakdiye ile gözdelerinden birini ihsan buyuracaklar" demiş. Dayım da kendi adamlarından Naşir Efendi isminde birini göndermiş. Adam, burada bekliyor. Ne emir buyurursunuz?

Mahmud Şevket Paşa — Epeyce düşündükten sonra siz de bu adamla cevap gönderiniz. Hareket Ordusu, behemehal İstanbul'a girecektir. Ancak, Zat-ı şahane bu hususta kat'iyen telâş buyurmasınlar. Çünkü, ordunun kendilerine hürmeti bakidir. Ordu sadece asileri tedip edecektir.

Remzi Bey bu emri alır almaz derhal Naşir Efendi'nin yanına geldi. Mahmud Şevket Paşa'nın sözlerini aynen tekrar ede-

rek bu zatı İstanbul'a iade etti.

Bu sırada, Ayastafanos'ta içtimaı takarrür eden Meclis-i Millî'yi toplayabilmek için bir miktar paraya ihtiyaç görünüyordu. Cemiyetin o günlerdeki servetinin mecmuu, on dört bin liradan ibâret olup bu da Osmanlı Bankası'nda mahfuz bulunuyordu. Bu paradan lüzumu kadar alabilmek için yazılacak çeke, Mithat Şükrü Bey'le Enver Bey'in imza etmesi, usul iktizasındandı.

Vakıa Mithat Şükrü Bey'le Enver Bey oradalardı. Fakat Merkez-i Umumî mührünün nerede olduğunu kimse bilmiyordu. Şehzadebaşı'nda - şimdi Millî sinema denilen - küçük tiyatronun üst katındaki odalardan birinde saklanmış olan Kara Kemal Bey'e, Talât Bey tarafından gizlice haber gönderildi. Merkez-i Umumî evrak Müdürü Hacı Nuri Bey, güç halle buldurulabildi. Hacı Nuri Bey, müteaddit revolverle müsellâh *(silâhlı)* olan Beşezade Emin Bey'le, Divanyolu'nda Acımusluk Hamamı bitişiğindeki eve geldi. Bin müşkülatla mührü gömülü olduğu yerden çıkararak Kara Kemal Bey'e teslim etti.

Hazırlıklar, çarçabuk ikmal olunarak 1325 senesi Nisanının 9'uncu (22 Nisan 1909) günü alaturka saat sekizi çeyrek geçe, Ayastafanos'ta Yat kulübü binasının büyük salonunda "Meclisiumumî-i Millî" resmen küşat edildi. Meclise, Âyan Reisi Said Paşa ile Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey müştereken riyaset etmektelerdi. İstanbul'daki Âyan ve mebusandan bir kısmı Ayastafanos'a gelmişler ve meclise iştirak eylemişlerdi. Meclis en evvel, şu beyannamenin ilânına karar verdi:

"Ayan ve Meb'usandan mürekkep Meclis-i Umumî-i Milletin beyannamei resmisi

Üç yüz yirmi beş senesi Martının otuz birinci Salı günü İstanbul'da başlayan hâdisei müellimei istibdadiye ile Meşrutiyet-i Osmaniye'ye vurulan darbenin ve bu suretle başgösteren istibdadın bittevfikihi tealâ külliyen ve tamamen izalesi ve Meşrutiyet'in teminîle asayişi memleketin iade ve istikrarı ve hadise müsebbiplerinin ahkâmı şer'iye ve kanuniye dairesinde tedipleri hakkında Hareket Ordusu tarafından neşrolunan

beyannamenin muhteviyatını Meclisiumumîi Millet tasvip eder ve ordunun emir ve hareketi, amali millete muvafık olduğu ve binaenaleyh umum için vacibül'itaa bulunduğu cihetle buna muhalefet, her halde müştekimi mes'uliyet ve mücazat olacağını beyan ve ilân eyler.

9 Nisan 1325

Meclis-i Umumî-i milli"

Derhal Babıâli ile İstanbul matbuatına ve telgraflarla da vilâyetlere tebliğ edilen şu beyanname, Hareket Ordusu Kumandanı'na açıktan açığa bir diktatör salâhiyeti verildiğini gösteriyor; adeta teşriî ve icra-i kuvveti bile orduya veriyordu.

Abdülhamid bu beyannameyi görür görmez, hayretler içinde kalmış. Derhal Mahmud Şevket Paşa'yı telgraf makinesinin başında bularak muhabereye başlamıştı.

Abdülhamid İstanbul'da bulunan Âyan ve Mebusan Meclisleri ilga edilmediği ve hatta mebuslar her gün serbestçe içtima ettikleri halde memlekette bir ikilik husûle getiren böyle bir meclisin toplanmasına ne lüzum olduğunu soruyor ve sonunda da, "Eğer maksat beni hal'etmekse hayatıma ilişilmeyeceğine dair teminat verilsin. Ben derhal bir köşeye çekilirim" diyordu. Abdülhamid'in telâş ve endişelerle malamal olan bu suâllerine Mahmud Şevket Paşa oyalayıcı cevaplar veriyor:

"Mukaddes hayatınız, her şeyden evvel ordunun taht-ı zamân ve emniyetinde olduğu gibi zatişahanelerini hal'etmek gibi bir fikir de mevcut değildir. Maksat, asilerle bunların müşevviklerini tedip etmektir. Tamamen mutmain ve müsterih olunuz." diyordu.

Tabiidir ki; Mahmud Şevket Paşa, Abdülhamid'e karşı hakikati söylemiyordu. Zira Meclis-i Milli'nin akdinden bir gün evvel Âyan Reisi Said Paşa, orada bulunan ve kendi hususiyetine dahil olan bazı mühim zevata Abdülhamid'in hal'i lâzım geleceğine dair ikna etmişti. Ahmed Rıza ve Talât Beyler evvela bu fikre taraftar görünmemişlerse de, Said Paşa'nın sihirli beyanatına ve her türlü kanaatleri sarsan mantık ve mütalâatına

mukavemet edememişler onlar da bu meseleye rıza göstermişlerdi. Mahmud Şevket Paşa'ya gelince; Ancak Abdülhamid'in hayatına dokunulmamak şartıyla bu teklifi derhal kabul etmiş ve hatta bu fikrin kendisine daha Selânik'te iken geldiğini söylemekten çekinmemişti. Bu meselede en çok hayret ve ibrete şayan olan bir cihet varsa o da; Said Paşa'nın -en acı hakaretlere maruz kaldığı- İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşmesi ve tam otuz üç buçuk sene, hadsız hesapsız lütuflarını gördüğü -veli nimet-i azamı- Abdülhamid'in hal'inde en ön safa geçmesidir.

Aşağı, yukarı Mahmud Şevket Paşa da o halde idi. Meşrutiyet'in ilânından sonra suhuletle Cemiyetin ruhuna istihale edivermesi *(girivermesi)*, bu zatın zekâsına bir mikyas addedilebilir. Fakat, birdenbire kraldan ziyade kral taraftarı kesilerek, Ahmed Rıza ve Talât Beyler gibi müfrit Cemiyetçileri de bir anda geçivererek Abdülhamid'in hal'inde baş taraftar olması, Mahmud Şevket Paşa'nın ne derece seyyâl bir ruha mâlik olduğunu ispata kâfidir. Böyle olmakla beraber, Mahmud Şevket Paşa'nın refakatinde olarak Selânik'ten Hareket Ordusu karargâhına gelen ve sözlerine pek çok itimat edilmesi lâzım gelen muhterem bir zat; bu seyahati esnasında Mahmud Şevket Paşa'nın hâlet-i ruhiyesinden bahsederken:

— Bu adamda gördüğüm vatanperverlik, hürriyet aşkı, İstanbul'daki isyanı tedip etmek maksadı, fevkalâde bir halde idi, demektedir.

Bîtaraflığımıza binaen aynen kaydettiğimiz bu sözlerle Mahmud Şevket Paşa'nın ruh ve hissiyatı hakkında bir müşahede daha naklettikten sonra sadede rücu ediyoruz.

Abdülhamid'in hal'i hakkında Ayastafanos'ta tebellür eden fikirleri, Mahmud Şevket Paşa tabiidir ki bir müddet gizlemek istedi. Hem Abdülhamid'i üzüntüden kurtarmak ve hem de müfrit Abdülhamid taraftarlarının çıkarmaları muhtemel olan kanlı hâdiselerin önünü almak için derhal bir beyanname neşretti. Bu beyannamade: Hareket Ordusu Kumandanlığı'nı deruhte ederek Ayastafanos'a geldiğinden, isyanda taannüt edenlerin şiddetle tecziye edileceğinden bahseyledikten son-

ra, Hareket Ordusu'nun "... Güya, Zat-ı hazreti padişahiyi hal' maksadıyla geldiği işaa edilmiş ise de, bunu suret-i kat'iyede tekzip eylerim" ; dedi.

Bu beyannamenin bir suretini bir arızaya raptederek Abdülhamid'e takdim etti. Bir suretini de makam-ı sadaret-i uzmaya hitabıyla ve:

"Balâda münderiç ordu beyannamesinin, bilâ ifate-i vakit, hemen şimdi ilâvelerle neşir ve sefarata da tebliğ buyurulmasını istirham eder ve zati hazreti padişahiye dahi bu bapta taraf-ı çakeranemden re'sen maruzatta bulunulduğunu arzeylerim, ferman. 10 Nisan 1325

Üçüncü ve Hareket Ordusu Kumandanı

Birinci Ferik Mahmud Şevket"

Haşiyesile bir telgraf gönderdi. Bu suretle, yakın günlerde vuku bulacak mühim bir hâdisenin esrarı üzerine muvakkaten bir perde çekti.

Abdülhamid, bu telgrafı almakla beraber, henüz sükûn bulmamıştı. Fazla evhamından dolayı ekseriya kablelvuku hisleri kuvvetli olan bu hükümdar, sanki kendisine mukadder olan akıbeti tamamen anlamış gibiydi. Saray, birdenbire suyu çekilmiş değirmene benziyordu. Bendegânın büyük bir kısmı, birer bahane ile evlerine çekilmişlerdi. Sarayda kalanlar, sıtmadan mustarip hastalara dönmüşlerdi. Böyle mühim zamanlarda, zahiri kurtarmak için metin görünmeyi itiyat etmiş olan Abdülhamid, gene abanoz bastonuna dayana dayana azametle dolaşmaya gayret ediyor; fakat göğsünün üstüne biraz daha fazla düşen başını dik tutamıyor; yüksek topuklu potinlerini mecalsiz bir hasta gibi sürükleyerek geziyordu.

Abdülhamid, Mahmud Şevket Paşa'nın verdiği bu teminatı kâfi görmemiş, hakikati başka şekilde öğrenmek istemişti. Gene bizzat makine başına geldi. Mahmud Şevket Paşa'yı makine başına istedi. İki orduyu barıştırmak maksadıyla oraya gönderilen Nâzım Paşa'nın niçin geri dönmediğini suâl etti. Mahmud Şevket Paşa, Nâzım Paşa'nın Ayastafanos'ta bir akra-

başının nezdinde kaldığını söyledi. Abdülhamid ısrar etti:

— Nâzım Paşa ile arkadaşlarını hemen İstanbul'a iade ediniz. Çünkü Nâzım Paşa, İstanbul'daki asker ve fırka üzerinde müessirdir. Onun yardımına pek fazla muhtacım, dedi.

Abdülhamid'in büyük bir ihtiyatsızlıkla söylediği bu son sözler, Mahmud Şevket Paşa'ya birdenbire büyük bir hayret ve korku verdi. Tam on günden beri bir tek asiyi tedip etmeyen ve bilâkis, Birinci ve İkinci Fırka zabitlerini gece yarısı Taksim Kışlası'na toplayarak Hareket Ordusu'na mukavemet tavsiye eden ve hatta bu maksadın temini için bizzat Abdülhamid'e müracaat eyleyen Nâzım Paşa'yı Abdülhamid'in bu kadar iltizamkâr bir lisan ile istemesinden şüphelendi. Padişahın, son dakikada Hareket Ordusu'na karşı bir mukavemet hazırlamak fikrinde olduğuna hükmetti. Mamafih, Abdülhamid'e hiçbir şey sezdirmedi:

— Kendisini şimdi buldurur, İrade-i seniyenizi tebliğ ederim.

Cevabını verdi. Abdülhamid, Ayastafanos içtimaına dair haber almak için Nâzım Paşa'yı dört gözle bekliyordu. Aradan, saatler geçti; Nâzım Paşa gelmedi. Dışarıda muzikalar çalınıyor; İstanbul'un her tarafından gelen askerler, mutad olan yerlerini alarak selâmlığa hazırlanıyordu. Taburların başında hemen kâmilen eski mütekaid zabitler bulunuyordu, İkinci Nişancı Taburuna mensup iken son zamanlarda tekaüd edilen Kaymakam İbrahim Bey, tekrar taburunun başına geçmiş ve selâmlık yerine gelmişti. Abdülhamid, bu muzika seslerini, uzaklara kadar akseden uzun at kişnemelerini işittikçe, üzüm üzüm üzülüyor; âdeta, kalbinin yavaş yavaş eridiğini hissediyordu.

Selâmlık tertibatının hazır olduğunu haber verdikleri zaman, derin derin içini çekmiş:

— Pekâlâ, demekle iktifa etmişti.

Gerdune-i Hümayun *(sultan arabası)* kapıya gelmişti. Bir çift baklakırı at, sabırsızlıkla ayaklarını yere çarpıyor, çehreleri

hüzünle malâmal *(dopdolu)* olan bendegân ve hususi yaveranın gözleri, kapıdan ayrılmıyordu. Halbuki Abdülhamid, mütemadiyen odasında geziniyor; sarsılan mevkiinin vahametini düşünerek, meçhul bir korku içinde titriyor; Ayastafanos'ta yapılan içtimalara mukabil, kendisinin burada mutad olan merasimle selâmlığa çıkmasına bir nümayiş manası verilmesinden büyük bir endişe hissediyordu.

Nihayet; bu endişesini bir türlü yenememiş, selâmlığa çıkmasında bir mahzur olup olmadığını Mahmud Şevket Paşa'dan telgrafla sordurmaya karar vermişti. Makine başına koşan mabeynci Rıza Bey, avdet edinceye kadar, Abdülhamid adeta ölüm azap ve ıstırapları çekmişti Rıza Bey, nefes nefese gelerek:

— Selâmlığa çıkmanızda hiç bir mahzur olmadığına dair cevap verdiler, dediği zaman, Abdülhamid'in yüzünde birdenbire umulmaz bir neşe ve meserret husûle gelmişti.

O, şu dakikada artık kendisini tamamen kudret ve şevketten düşmüş bir hükümdar olarak telâkki ediyor. Tam otuz üç buçuk sene emsalsiz bir saltanat ve haşmetle göründüğü millet ve ecnebilere karşı, şimdi düşkün görünmemek istiyordu.[41]

Fakat selâmlığa çıkmasında hiç bir mahzur olmadığına dair Mahmud Şevket Paşa'dan gelen cevabı, mevkiinin henüz korktuğu kadar sarsılmadığına bir delil telâkki etmiş. Mutad olan zamandan tam yirmi beş dakika sonra, memnun ve mütebessim bir çehre ile arabasına binmişti.

Halk ve asker, onu bugün daha coşkun bir hisle selâmlamıştı. Günlerden beri İstanbul surlarının karşısında bekleyen ordunun; artık İstanbul'a hiçbir felâket getirmeyeceğine dair herkeste garip bir his uyanmıştı. Marş-ı Hamidi'nin tantana ve azamet saçan nağmeleri, Yıldız ufuklarında bugün de aksetmiş; selâm havasını müteakip: "Padişahım çok yaşa" sadaları; kükremiş deniz dalgaları gibi Yıldız Sarayı'nın, Hamidiye Camisi'nin duvarlarında medit uğultular husûle getirmişti. Şu

41- "Birkaç nüsha evvelki tefrikamızın birinde Mahmud Şevket Paşa tarafından Pertev Paşa'ya lâkaydane muamele gösterildiğini yazmıştık. Bazı karilerimizden aldığımız mektuplarda bu muamelenin o günlere ait olmayıp bilâhare vukua geldiği bildirilmiştir. Bu hususta bizi ikaz eden karilerimize teşekkürler ederiz."

anda bile şevket ve haşmet kaynayan şu muhitin üzerinde dönen felâketten herkes bihaberdi. Yalnız, sefaret erkanına mahsus olan set üzerinde, Rusya Sefareti Baştercümanı ile Fransa Ateşenavalı arasında şu kısa muhavere cereyan etmişti:

Ataşenaval — Bandoların sesi ve bugünkü coşkunluk bana o kadar garip geliyor ki.

Baştercüman — (Ateşenavalın kulağına eğilerek cevap verdi.) Her halde, son olduğu için.

Baştercüman, bu sözlerinde çok haklı idi. Nitekim Abdülhamid'in camiye girmesinden beş on dakika sonra, birdenbire ortalıkta gizli ve telâşlı bir hava esmeye başlamış, bilhassa Avcı taburları efradı kulaktan kulağa bir fısıltıdan sonra endişeli bir sükûnet kesbetmişlerdi. Göğüsleri, çapraz fişeklerle donanmış olan Hamdi Çavuş'la, Bölük Emini Mehmed, Avcı taburları safları arasında dolaşıyorlar; her manganın önünden geçerken:

— Hareket Ordusu gelmeye başlamış. Yolda, sakın dağılmayın. Doğruca kışlaya gideceğiz, diyorlardı.

Hareket Ordusu Heyeti Alisi

Bu sırada camide bulunan Abdülhamid:

— Asker evlatlarıma selâm ederim. Kışlalarına avdet etsinler, diye irâde etmişti.

Bu irâde askere tebliğ edilir edilmez, taburlar harekete gelmişlerdi. Bir aralık Maiyetiseniye Tüfengî Bölüğü'nden Arnavut bir mülazım, Avcı taburları önünde süratle dolaşıyor, telâş ile Hamdi Çavuş'u arıyordu. Onunla karşılaştığı zaman, koluna girmiş. Koltukkapı'dan beraberce saraya girmişlerdi. Hamdi Çavuş doğruca tüfekçi Miralay Halil Bey'in odasına götürülmüş, aralarında şu mülâkat cereyan etmişti:

Halil Bey — Gel bakalım çavuş! Hareket Ordusu geliyormuş, işittin mi?

Hamdi — Öyle bir şey kulağımıza çalındı.

— Pekala, Şimdi ne yapacaksınız?

— Eh. Vallahi bilmiyorum. Kışlaya gidip arkadaşlar ile şöyle bir konuşacağız.

— Malum ya. Efendimiz askerler arasında kan dökülmemesini istiyor. Tabii, hepimiz emir kuluyuz. İyi amma, bilmem ki bu nasıl olacak. Elinde silâh olan adam da kolayca teslim olur mu? Demek ki daha siz bir şeye karar vermediniz.

— Hayır. Hiçbir şeye karar vermedik. Kışlaya gidince görüşeceğiz.

— Galiba gelenlerin yarısı da Bulgar çeteleri imiş.

— ...

— Eğer gelenler Bulgar olmasaydı, ne ise. Ötekiler, kardeş demektir. İki asker, birbirlerine kurşun atmazlardı. Amma, bu Bulgarlar işi bozuyor. Ne ise. Ne yapalım? Mademki efendimiz vuruşulmasını istemiyor, emir emirdir... Amma asker bunu dinler, dinlemez; onu da bilmem... Hadi uğurlar olsun...

Bu sözlerle başı dönen Hamdi Çavuş saraydan çıkarken: Avcı taburları, yavaş yavaş Yıldız Yokuşu'ndan aşağıya iniyor... Önlerinde bulunan Yedinci Alayın bandosu; Sivastopol Marşını çalıyordu.

Beş on dakika evveli mahşer gibi asker kaynayan sarayın önü birdenbire tenhâlâşıvermişti. Biraz sonra, caminin binek taşında Abdülhamid'in solgun çehresi görüldü. Mahmud Şevket Paşa'nın verildiği teminata binaen büyük bir neş'e ile camiye gelen Hükümdar; Hareket Ordusu'nun Bakırköy'e doğru ilerlediğini camide haber alır almaz birdenbire telâşlanmış. Kalbinde muvakkaten uyuşan şüphe ve heyecan, tekrar uyanmıştı. Aynı zamanda, bütün saray muhiti de matemî bir hâl almıştı. Renkleri solmuş bendegân arasında, hissolunacak derecede bir telâş vardı.

Herkes Abdülhamid'in fevkalade emirler vereceğini, hiç olmazsa, kapılardaki muhafaza kuvvetlerini tezyid edeceğini, saray etrafında mutadtan fazla devriyeler gezdireceğini ümit ediyordu. Halbuki Abdülhamid, arabasının etrafı yaverler ve tüfekçilerle muhat olarak sessizce saraya geldikten sonra, doğruca Çit Kasrı'na girmiş, adet olduğu vechile merasimde bulunan sefirleri sükunetle kabul etmiş. Bunlar gittikten sonra:

— İkindi nöbetine gelen musika, çalmasın, diye irâde ederek Harem Dairesi'ne çekilmişti.

İstitrat *(arasöz)* - Bu esnada sarayda bulunan bazı bendegânın beyanatına ve bilâhare Abdülhamid'in bizzat ifşaatına nazaran Çit Kasrı'nda Abdülhamid'i ziyâret eden Rus sefiri, Hünkârı mustarip ve endişeli görür görmez:

— Şevketmeâp! hiç müteessir olmayınız. Eğer arzu buyurursanız, şimdi imparatoruma bir telgraf çekeyim. Odesa'da bulunan koca bir kolordu, yirmi dört saat zarfında İstanbul'a gelebilir, demiş, Abdülhamid de buna mukabil:

— Teşekkür ederim, sefir hazretleri mevkiimden ve hayatımdan endişe etmiyorum. Çünkü henüz bunun için ortada bir sebep ve alâmet görmüyorum. Olsa bile, memleketime ait bir meselenin halli için ecnebi bir ordunun İstanbul'a girmesine taraftar değilim, diye cevap vermiş.

Fakat, bu sözler, henüz bir rivâyetten ibâret olup elimizde bunu teyid edecek kati bir vesika veyahut bizzat istima eden bir zatın ifâdesi mevcut değildir."

HAREKET ORDUSU İSTANBUL'DA

Hareket Ordusu mıntıkasında çok sıkı bir tertibat alınarak İstanbul'daki mürteciler tarafından efradın zehirlenmemesine çok ehemmiyet verilmişti. Fakat buna rağmen İkinci Ordu'nun Türk efradı arasında İstanbul'dakilere karşı bir temayül hissediliyor; bilhassa Abdülhamid'e karşı sadakat besleniyordu.

İkinci Ordu efradı ile temas eden Milli Manastır Taburu gönüllülerinden Hüseyin ve Lütfi Beyler; Manastır Rehber-i Umumîsi Süvari Mülazımı Nezir Bey'e gelmişler:

— İstanbul'a gidildiği zaman Padişaha ne suretle muamele edileceğine dair İkinci Ordu efradı arasında bir dedikodu var, demişlerdi.

Nezir Bey, derhal zabit elbisesini çıkararak bir Arnavut elbisesi giydi. Yanına da elliyi mütecaviz millî elbiseli çete efradı aldı. İki yüz nefer kadar İkinci Ordu efradının toplandığı yere vardı, onlara, İstanbul'daki irtica işinde Padişahın alâkası olmadığını, bu İşin hafiyeler tarafından yapılarak askerin büyük bir iğfal karşısında kaldığını anlattı. Sonra; bu efradın mensup olduğu taburlardan mektep arkadaşları olan zabitleri görerek vaziyet hakkında onları ikaz etmekle beraber, bu hususta bir de rapor yazdı ve kumandanlığa yolladı. Bu mesele, belki de Ordu'da şümullü bir dedikodu uyandıracaktı. Fakat Ordu,

Cuma günü öğleye doğru, ileri hareket emrini aldı ve bu mesele derhal kapandı.

İlk hareket emri verildiği zaman Ordu Viranbosna - Kalfaköy hattında toplanmıştı. Liva Şevket Paşa'nın[42] kumandasındaki İkinci Ordu kıtaatı da sol cenah gerisinde İkitelliköyü civarında bulunuyordu. Topçularla bir bölük süvari Halkalı'da idi. Ordu karargâhında bulunan Pertev Paşa tarafından 9-10 Nisan gecesi, yazılan 2 numaralı ordu emri, kıtaata tebliğ edilmişti. Cuma günü öğleye doğru, makine başında bulunan Mahmud Şevket Paşa, harekete başlandığını telgrafla Selânik'e bildirirken, her taraf ateşli bir heyecanla sarsılıyor. Yollarda ve tarlalarda emirberler dörtnala atlarını sürüyor, uzaktan uzağa: "Silâh başına!" Çalan boruların tiz ve tannan sesleri işitiliyordu.

2 No'lu ordu emrine nazaran hareket eden ordunun sağ cenahı, Bakırköy'e, Merkezi; Davutpaşa Kışlası ile, Maltepe Hastanesi istikametine, Sol cenah ise Ramis Kışlasına doğru ilerliyorlar. Süvariler de Kâğıthane Köyü'nü işgale gidiyorlardı.

Harekete gelen kuvvet, şundan ibâretti:

25 tabur piyade,

7 sahra bataryası,

2 cebel bataryası,

10 süvari bölüğü.

Bu üç koldan sağ cenahla merkez kuvvetleri, - İstanbul cihetini işgal edeceklerdi. Bu kuvvetin kumandanı Hüsnü Paşa erkânıharbi de Kolağası Mustafa Kemal Bey'di. Sol cenah kuvveti, Silâhdarağa ve Sünnet Köprülerinden geçecek ve Beyoğlu cihetini işgal edecekti. Bunun kumandanı da, İkinci Ordu'dan gelen Liva Şevket Paşa, Erkânıharbi de Kâzım Bey'di. Sağ cenah koluna Erkânıharp Binbaşılarından Muhtar Bey kumanda ediyordu. Muhtar Bey, Bakırköy istikametine doğru ilerlemiş. Baruthane'deki nöbetçilerle bir iki tüfek ateşi yaptıktan ve korkutmak için havaya bir de top attıktan sonra Bakırköy'ü işgal etmişti.

42- Şevket Turgut Paşa. Z. Ş.

Asıl mühim olan, merkez kolu idi. Bu kol, Edirnekapı'dan girecek, koca bir isyan sahasının ortasından geçerek Harbiye Nezareti'ni işgal edecekti. Evvelce bu kolun kumandanı, Erkânıharp Miralayı Hasan İzzet Bey'di. Fakat vazifenin ehemmiyet ve nezaketi Mahmud Şevket Paşa'nın gözünü korkuttuğu için Hasan İzzet Bey'i geri almış. Bu kolun kumandanlığına Paris Sefareti Binbaşı Ali Fethi Bey'i yollamıştı. Milli taburu ile 10 Temmuz inkılâbının hakiki ve mütevazı kahramanı Niyazi Bey'in kumanda ettiği Resne Milli Taburu Fethi Bey'in maiyetine verilmişti. Bu kol da, yavaş yavaş ilerlemiş, Davutpaşa Kışlası'na gelmişti.

Piştarı teşkil eden Manastır Taburu efradı kışlaya geldikleri zaman, kapıları sımsıkı kapalı bulmuşlardı. Süvari alayı efradı o gün selâmlığa gitmişler, henüz geri dönmemişlerdi. Kışla, ihata edildikten sonra, cümle kapısına bir keşif postası gönderilmişti. Kışla muhafazasına memur olan nöbetçi çavuşu, pencereye gelmiş, kapıyı açamayacağını söylemişti. İçeride zabit olup olmadığı sorulmuş, Miralay Aziz ve Kolağası Ferhat Beylerin bulunduğu cevabı alınmıştı. Aziz ve Ferhat Beyler pencereye çağırılmış, Kışlanın teslimi talep edilmişti Fakat Aziz bey:

— Efrada söz geçirecek vaziyette değiliz. Beş vakit namazımızı kıldığımız için bizi burada ibka ettiler. Fakat hiçbir işe karıştırmıyorlar, cevabını vermişti.

Bu sırada, karşıki sırtlardan acı acı boru sesleri işitilmeye başlamış. Dürbünle tarassut edildiği zaman, selâmlıktan avdet eden süvarilerin, Hareket Ordusu efradını kışla civarında görür görmez atlarından inerek yaya cengi yapmak için ava yayıldıkları anlaşılmıştı. Bu süvarilerden bir kısmı, Hareket Ordusu kuvvetlerine ateş ediyor; bir kısmı da dörtnala Rami Kışlası'na doğru gidiyorlardı. Bunların maksadı o kışladaki topçu ve süvarilerle birleşmek ve bir mukavemet kuvveti vücuda getirmekti. Fakat Hareket Ordusu'nun topçuları derhal mevzi almışlar ve süvarilerin üzerine ateş açmışlardı. Süvariler topçu ateşinden şaşırmışlar, İstanbul'a doğru ricate başlamışlardı. Top tarrakaları, derhal ateş kestikleri gibi, kışlada bulunan nöbetçi efrad da kapıları arkalarına kadar açmışlardı. Miralay Aziz Bey,

Perakende efrada nasihat vermeye ve onları toplayıp getirerek silâhlarını teslim etmeye memur edilmişti. Fakat Aziz Bey, atına atlar atlamaz dörtnala sürerek doğruca Harbiye Nezareti'ne koşmuş. Merkez Kumandan muavini Süvari Miralayı İhsak Bey'in[43] odasına girerek:

— Basıldık, diye bağırmıştı.

Hareket Ordusu'nun yürüyüşünü daha evvel haber almış olan bu dürüst ve hamiyetli zat hemen ayağa kalkmış:

— Nasıl basıldınız, efendim, kim bastı? İngilizler mi, Fransızlar mı, yoksa Moskof ordusu mu? Gelenler, yabancı değil, kardeşleriniz, evlâtlarınızdır. Merkez Kumandanı sıfatıyla, size emir veriyorum. Derhal vazifenizin başına avdet ediniz, diye, askerce bir cevap vermişti.

Aziz Bey'in vazifesi başına avdet edip etmediğini bilmiyoruz. Ancak, top ateşi üzerine ateş kesen süvari efradı; bu alaylı miralaydan daha akıllı hareket etmişler. Derhal bir araya gelip kısa bir müşavereden sonra, silâhlarını bizzat getirerek Hareket Ordusu piştarlarına teslim eylemişlerdi. Bir taraftan bu hâdise cereyan ederken, Maltepe Hastanesi tarafından bir hastane hizmetçi neferi koşa koşa gelmiş; hastanede bulunan asi askerlerin doktorları bir odaya hapsettiklerini haber vermişti. Aynı zamanda hastane tarafından da hafif bir tüfek ateşi başlamıştı. Buna mukabil, hastane üzerine üç mermi atıldı. Bunlardan biri, hastanenin köşe duvarına isabet etmiş ve bunun üzerine, asiler tarafından derhal ateş kesilmişti. Piştar kumandanı mülâzim Nezir Bey[44] yanına yüz nefer alarak hastaneye gitmiş asi efradı kâmilen teslim almış ve doktorları da tahlis etmişti. Merkez kolu, muvakkat karargâhını Davutpaşa Kışlası'nda tesis eylemişti. Geceyi bu hat üzerinde geçirecekti.

Sol Cenah Kolu Kumandanlığına sabık 3'üncü Avcı Taburu Kumandanı ve İkinci Fırka Erkânıharbi Binbaşı Remzi Bey muvakkaten tayin edilmişti. Selânik redif alayı kumandanı ve liva kumandan vekili olup Hareket Ordusu'nun ilk taburları ile

43- Mütekaid Süvari Livası İshak Paşa. Z. Ş.
44- Mütekaid Süvari Binbaşısı Nezir Bey. Z. Ş.

Hadımköyü'ne gelen Binbaşı Naki Bey de bu kolda Liva Kumandanı sıfatı ile bulunuyordu.

Kolun pişdarlığını, 10 Temmuz inkılâbında temayüz eden ve fakat bundan en küçük istifadeyi bile aklından geçirmeyen Kolağası Eyüp Sabri Bey -Ohri Milli Taburu'nun başında olarak- ifa ediyordu. 250 Bulgar çetecisinden mürekkep bir müfreze ile Hareket Ordusu'na iltihak eden meşhur Bulgar Komitecilerinden Sandanski de bu kola verilmişti.

Bu çeteler, icap ederse mühim işler göreceğinden Selânik'teki Merkez-i Umumî'nin emir ve tensibi üzerine muhtelif takımlara ayrılmış ve her takımın başına 99'uncu Bölüğe mensup zabitlerden Mülazım İsmail Bey'le sivillerden Bahri, Mehmed, Hasan, Cemil ve Hüseyin Beyler tayin edilmişti. Sol cenah kolu, Rami Kışlası'nın üstünden geçmiş ve silâhtarağa -Alibeyköyü- Çobançeşme hattını işgal eyleyerek geceyi orada geçirmek için tevakkuf etmişti.

Karargâh-ı umumi, henüz Halkalı'da idi. Mahmud Şevket Paşa Ayastafonos'ta bulunuyor; askerî harekâttan ziyade, İstanbul'a girildikten sonra yapılacak siyasî ve idarî işlerle meşgul oluyordu.

Çatışmalarda Öldürülen İsyancılar

İstanbul Şehremini Hâzım Bey de Şehir Meclisi azalarından bazıları ile Ayastafanos'a gelmiş, Hareket Ordusu'na iltihak etmişti. Meclis-i Millî, Âyan Reisi Said Paşa'nın riyaseti altında içtimalara devam ediyor, fakat mecliste ciddi hiçbir müzakere cereyan etmeyerek sadece her taraftan gelen telgraflar okunuyor, bunlar etrafında konuşuluyordu. İhtilâl patlar patlamaz Selânik mebusu Cavit Bey'le ve Kıraliçe Olga vapuru ile Odesa'ya firar eden Hüseyin Cahit Bey, Budapeşte tarikiyle Selânik'e gelmiş; Meclis-i Millî'nin teşekkülünü haber alır almaz Ayastafanos'ta bulunan mebuslardan Emrullah Efendi'ye bir mektup göndermiş ve şu beyannameyi de leffetmişti.

"İstanbul ahalisine ve muhterem refiklerim mebuslara,

Uhdeme millet tarafından tevdi edilen vazife-i vekâleti vicdanımın telkin ettiği daire-i hamiyette şimdiye kadar ifadan geri kalmadım. Son dakikaya kadar vatanımın selâmeti için çalışmaktan içtinap etmeyeceğim, Hiçbir zaman mebusluktan istifa etmek niyetinde değilim. Ne gibi esbabı mücbireden (mecburi sebeplerden) dolayı vatandan mübaadet mecburiyet-i elimesinde bulunduğum meydandadır. Fakat nerede olursam olayım, bütün mevcudiyetimle vatan ve milletin saadetini temine hasr-ı mesai etmekten hâli durmayacağım.

İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit"

Muhalif mebusların birer birer İstanbul'dan kaçmaya başladıkları haber alınmıştı. Başta, ihtilâlin en kuvveti müşevviklerinden olan muharrir Ali Kemal Bey'le, Ergiri mebusu Müfit ve Berat mebusu İsmail Kemal Beylerle, Sinop mebusu Rıza Nur Bey ortadan kaybolmuşlardı. İsmail Kemal Bey, hareketini setretmek için Ayastafanos'a şu telgrafı çekmişti:

"Meclis-i Mebusan Riyaseti Celilesine

Zaten mübrem işlerim için mezuniyet talep edecektim. Ahval-i malûma cihetiyle kalmış isem de birdenbire rahatsızlığım hasebîle dünkü vapurla harekete mecbur oldum. Yirmi gün mezuniyet itasını rica ederim.

Berat mebusu İsmail Kemal"

Pek dar bir zamanda yazıldığı ifâdesinden belli olan şu telgraf, meclisin sakin havasına biraz hareket vermiş; bu garip mezuniyet talebinin lehinde ve aleyhinde dedikodulu bir müzakere cereyan etmişti.

Ordunun harekete geldiği ve İstanbul surlarına tekarrüp ettiği haber alınır alınmaz, İstanbul'da büyük bir heyecan başlamıştı. Herkes Yıldız'daki askerlerden ve Abdülhamid'in mukavemetinden husûle gelecek neticeden korkuyordu:

— Yıldız'da dört bin asker, müdafaa tertibatı alıyorlarmış.

— Hayır, dört bin değil, tam sekiz binmiş.

— Sarayın etrafında tabyalar vücuda getirilmiş. Muhtelif çapta yetmiş iki top yerleştirilmiş.

Sözleri dilden dile dolaşıyor; halk üzerinde büyük bir korku uyandırıyordu. Saf ve cahil halk arasında yer bulan bu sözlere, Cemiyet erkânından inananlar da vardı. Bahaeddin Şakir Bey, sarayın etrafında birçok lâğımlar hazırlandığından bahsediyor ve Mahmud Şevket Paşa'yı ikaza çalışıyordu. Hükûmet halkın heyecanını teskin için bir beyanname neşretmiş; Hassa Ordu-

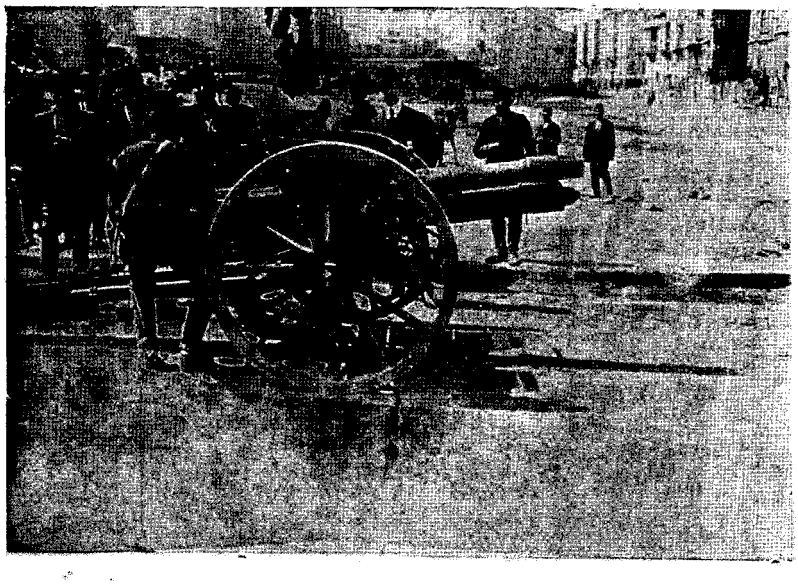

تقسیم قیشله‌سی بومباردمانی

Taksim Kışlası Bombardımanı

su efradı ile Hareket Ordusu arasında hiçbir ihtilâf kalmadığından korkuya mahal olmadığını ilân eylemişti.

Hükûmetin bu ilânı da birçok dedikoduya meydan vermişti. İyi havadis almak ve vermekle maruf olan bazı kimseler, Abdülhamid'in büyük bir manevra çevirdiğini, on milyon lira vermek suretiyle Hareket Ordusu ile itilâf eylediğini söylüyorlar; birçok mühim meclislerde de Abdülhamid'in:

— Hele bana zerre kadar fenalık etmeye kalksınlar; öyle bir şey yaparım ki, bu millet ilelebet altından çıkamaz dediğini iddia eyliyorlardı.

Babıâli Caddesi, en büyük şayiat kaynağı olmuştu. Mevsûkan kaydı ile gazete idârehanelerine gelen havadisin haddi hesabı yoktu. Her saat başında Abdülhamid'in saltanatından çekildiği, firar eylediği, korkusundan nüzul isabet eylediği şayi oluyor; fakat biraz sonra da tekzip olunuyordu. Bu meyanda Galata Rıhtımı'nda ve ecnebi vapur acentelerinde dolaşan, ecnebi vapurlarının hareket vakitlerini soranlar da çoğalmıştı.

İsyanı doğuran ve alkışlayan gazetelerin susmaları; on günden beri asilere taraftarlık eden büyük gazetelerin de birdenbire Hareket Ordusu'na ve Cemiyete çığırtkanlığa başlamaları ihtilâlcileri ürkütüyor; başlarına birer çare aramak lüzumunu hissettiriyordu.

Cuma günü çıkan sabah gazetelerinde, hükûmet şu resmî ilânı neşretmişti:

"İkdam gazetesinin bugünkü - dünkü nüshasında ikinci fırka efradına taraf-ı şahaneden yüzer fişek ile beşer liray-ı osmanî tevzi edilmiş olduğu yolunda La Türki gazetesinden naklen bir fıkra münderiç bulunmuş ise de işbu rivâyetin kat'iyen aslı ve esası olmadığından tahdiş-i efkârı mucip bu gibi rivâyetlere ahalimizce sem'i itibar edilmemesi ilân olunur."

Bu ilâna rağmen, öğleye doğru korkunç bir havadis şüyu buluyor:

"Abdülhamid, selâmlık resminden sonra bütün İkinci Fırka efradını sefarethanelere yollayacak. evvelâ sefaretler erkânını

süngülettikten sonra, İstanbul'da ne kadar ecnebi varsa, hepsini pırasa gibi doğratacak, bu suretle ecnebi müdahalesini celbederek, kendisini felâkete sürüklemek isteyenlerden intikam alacakmış" sözleri, kulaktan kulağa fısıldanıyordu. Herkesin yüzünde endişe dolaşıyor; birçok aileler, Boğaziçi ve civar köylere taşınıyordu.

Cuma gününün gecesi; İstanbul'da vaziyet ve helecan içinde iken Halkalı'daki Karargâh-ı Umumi'de de İstanbul'un işgal plânı tanzim ediliyor; Pertev Paşa tarafından hazırlanan ve -o esnada Ayastafanos'ta bulunan- Mahmud Şevket Paşa namına imzalanan 3 numaralı ordu emri, Erkânıharp Enver, Hafız Hakkı, Fethi Beylere dikte ettiriliyordu.

Bu emre nazaran Hareket Ordusu, iki kısma "İstanbul –Beyoğlu" ve müteaddit kollara ayrılmıştı.

İstanbul ciheti için, şu kollar tertip edilmişti:

Gülhane Kolu – Kumandanı Viyana Sefareti Ataşemiliteri Erkânıharp Binbaşısı Hafız Hakkı Bey, ona merbut olan Köprü Kolu Kumandanı Erkânıharp Binbaşısı Aziz Samih Bey, Tophane kolu Erkânıharp Rıza Bey, Harbiye Nezareti kolu Kumandanı Paris sefareti Ataşemiliteri Erkânıharp Binbaşısı Fethi Bey, ona merbut Fatih ve Langa kolları.

Beyoğlu ciheti;

Taşkışla Kolu – Kumandanı Berlin Sefareti Ataşemiliteri Erkânıharp Binbaşısı Enver Bey, ona merbut Taksim Kolu, Kumandanı Muhtar Bey, İhtiyat makamında Kabayot Kolu Kumandanı Erkânıharp Binbaşısı Ali Hikmet Bey. 3 Piyade taburundan ibâret olan ihtiyatı umumi, Bakırköy'de kalacak ve bir kısmı ile Zeytinburnu fabrikasını işgal edecekti.

Yapılan şu kadroda en çok nazar-ı dikkati celbedecek nokta; Erkânıharp Binbaşısı Muhtar Bey'in mevkii idi. Hareket Ordusu'nun teşekkülü emri verilir verilmez yüz elli jandarma ile en önde koşan, bir tek lokomotife binerek köprüleri en evvel kendisi geçmek suretiyle keşif vazifelerini bizzat yapan, Çatalca istihkâmlarına karşı pervasızca atılan ve son güne kadar,

sağ cenah kolu kumandanı sıfatıyla tanınan Muhtar Bey'in, bütün bu hizmetleri unutuluvermiş, bu cesur ve fedakâr Erkânıharp, adeta Enver Paşa maiyetinde bir kol kumandanlığına tayin olunarak, onun parlak ve şerefli mevki, Cemiyetin birinci sınıf gözdelerinden Hafız Hakkı Bey'e verilmişti. Gündüz icra olunan harekette, kendi kolu ile Bakırköy'ü işgal eden Muhtar Bey, bu emri aldığı zaman fevkalâde teessür göstermiş ve hatta ağlayacak dereceye gelmişti. Fakat ne temiz bir asker ruhu taşıdığını ispat etmiş ve hiç tereddüt etmeden yeni vazifesi başına şitab eylemişti. Ne kadar garipti ki, Muhtar Bey'in yeni vazifesi başına gelmesi, diğer bir zatı da müteessir etmişti. Bu da, yine Hareket Ordusu'nun bir pişdar neferi gibi en evvel Hadımköyü'ne koşanlardan, Selânik Redif Alayı Kumandanı ve Liva Kumandan vekili Binbaşı Naki Bey'di. On günden beri Hadımköy tarlalarının toprakları içinde yuvarlanan, bin bir meşakkate karşı koyan Binbaşı Naki Bey, Silâhtarağa Köyü'nde bu emri telâkki eder etmez adeta beyninden vurulmuş. Fakat itiraz ve münakaşa zamanı olmadığı için sükûta mecbur olmuştu. Bu iki büyük ruhlu asker, vazife başında yedikleri bu haksız ve manasız darbeden kalben acı teessürler hissederken Hafız Hakkı Bey'in arzusu yerini bulmuş. Binbaşı Enver Bey de istediği gibi şerefli bir vazifenin başına geçerek muradına nail olmuştu.

Ertesi günü yani, 11 Nisan 325 - Cumartesi günü sabahleyin erkenden İstanbul'a girecek olan ordu, bu emri aldıktan sonra karargâhıumumî de Bakırköyü'ne hareket etmişti.

Karargâh-ı Umumî'de Ordu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'nın refakatinde, Hareket Ordusu Erkânıharbiye Reisi unvanını alan Ali Rıza Paşa'dan maada, Üçüncü Ordu Erkânıharbiye Reisi Pertev Paşa bulunuyordu. İstanbul'dan gelen Erkânıharbiye Reisi İzzet, Tophane Kumandanı Ferik Hurşit, İkinci Ordu Kumandanı Salih Paşalarla -kendilerine hissettirilmeden- esir-i harp gibi Ayastafanos'ta alıkonulan Hassa Ordusu kumandanı Nâzım Paşa ile Hassa Ordusu Erkânıharbiye Reisi Halil Paşa da misafir sıfatı ile Mahmud Şevket Paşa'ya refakat ediyorlardı. İstanbul ciheti kolları Ku-

mandanı Hüsnü Paşa ile Erkânıharbi, Kolağası Mustafa Kemal Bey, daha evvel Bakırköy'e gelmişler, Alyon Mektebi binasında karargâh tesis ederek yürüyüşe geçen kolların kumanda işlerine girişmişlerdi.

Karargâh-ı Umumî'nin Bakırköy'e girmesi, göze çarpacak derecede bir karışıklık husûle getirmişti. On günden beri, birer köşede sinen palavracı güruhu, derhal ortaya atılmışlar; kulüp binasını açmışlar; çirkin ve iğrenç bir şaklabanlığa başlamışlardı. Ellerine keçe külâh geçiremeyenler, beyaz gecelik takkelerinin üzerine birer Trablus kuşağı sarmışlar; Cemiyetin fedaîleri namıyla ortaya atılmışlardı. Husumet ve intikam, derhal kaynamaya başlamıştı. Hiçbir hak ve sıfata mâlik olmayanlar, herhangi bir sebeple gayz ve garez besledikleri kimseleri yakalıyor; şüpheli kesan diye cebren sürükleyerek kız mektebinin bodrum katına kapatıyordu. Pek kısa bir zamanda, mektebin alt katı tamamen dolmuştu. Bu küstahça tecavüze kurban olanların arasında, haysiyet ve şeref sahibi zevat da bulunuyordu.

Mahmud Şevket Paşa Telgrafhane'de muhaberat ile meşgul olurken, Meclis-i Mebusan Reis-i sanisi Talât Bey'le Âyan aza-

أثناى محاربه ده

Çatışma Esnasında Çekilmiş Bir Fotoğraf

sından Galip Bey Ayastafanos'tan gelmişler, Paşa ile gizli bir mülâkat icra etmişlerdi. Bu mülâkatın mevzuu şundan ibâretti:

Mahmud Şevket Paşa tarafından bir gün evvel Sadaret makamına -bir sureti de Abdülhamid'e gönderilen telgrafname, Meclis-i Vükelâ'da müzakereye vazedilmiş, fakat bunun gerek lehinde ve gerek aleyhinde hiç kimse mütalaa beyanına cesaret edemediği için "evvelemirde Meclis-i Umumi-i Millî tarafından beyanırey edilmek" kaydı ile Ayastafanos'a gönderilmişti. Buna verilmesi lâzım gelen cevaba ehemmiyeti olmasa bile artık Padişahın vaziyeti cok nâzik bir devreye girmişti. Âyan Reisi Said Paşa'dan ilham alan bazı Âyan azalariyle mebuslardan ekserisi:

— Her halde bir tebeddülü saltanat lâzımdır. Zira her tebeddülde bir hayır vardır, demeye başladıkları gibi, Selânik Merkez-i Umumîsî'nin teşviki ile Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif merkezlerinden gelen telgraflarda da Abdülhamid'e lânetler yağdırılıyordu.

Ancak, Abdülhamid'in hal'i için henüz esbabı mucibe mevcut değildi. Buna binaen meseleye bir şekil vermek, istikbalde Cemiyeti herhangi bir mes'uliyetten kurtarabilmek için ihtiyatlı bir zemin ihzar eylemek lâzımdı. Ayastafanos'taki rüesa, şöyle bir şekil düşünmüşlerdi. Eline hudutsuz bir kudret ve salâhiyet verilen Hareket Ordusu Kumandanı'na şu teklifte bulunacaklardı:

1- Meşrutiyet'i ihlâl eden ve isyana her hangi bir şekilde iştirak eyleyenlerin mevki ve makamları nazar-ı dikkate alınmayarak cümlesi, siyâset-i askeriye ile tedip edileceklerdir.

2- Zat-ı şahanenin Meşrutiyet'e sadakati tebeyyün ve tahakkuk ettiği takdirde mevkilerini muhafaza edeceklerdir.

Çok lâstikli ve her maksada pek elverişli olan bu teklif müsveddesini görünce Mahmud Şevket Paşa gülmüş:

— Bence hava hoş. Matlup olan dumanın doğru çıkması. Cevabını vermişti. Bu şekilden Mahmud Şevket Paşa da memnun oluyor, o da kendisini mesuliyetten kurtarıyordu. İstanbul'da on bir gün kanlı bir ihtilâl yaşatan isyan şebekesinin bir teli,

şüphesizdir ki Yıldız Sarayı'na temas etmişti ve yine şüphesizdir ki, bu temas ikinci maddenin herhangi bir şekilde halline kifayet edebilirdi.

Bahusus Anadolu'dan ve Rumeli'den gelen tehdit telgrafları, Abdülhamid'in hal'ini bir zaruret haline getiriyor; bu meselenin mürettiplerine:

— Ne yapalım, efendim. Efkârıumumiyenin aldığı şedit cereyana mukavemet mümkün değildi, demek için bir zemin ihzar ediyordu.

Birçok meselelerde olduğu gibi bu meselede de Cemiyet rüesası arasında ihtilâf vardı. Doktor Nâzım, Cemal, Enver, Hafız Hakkı, Bahaeddin Şakir Beyler, Âyan Reisi Said Paşa'nın fikrini tervic ediyorlar *(uygun görüyorlar)*. Abdülhamid'in derhal hal'ini istiyorlardı.

Ahmed Rıza Bey'le Talât Bey, Cemiyeti bu tarihî mes'uliyetin altına sokmaktan korkuyorlar; Abdülhamid'in, Meşrutiyet'e karşı sarih ve müdellel bir surette ihâneti sabit olmadıkça, bir saltanat tebeddülüne lüzum görmüyorlardı. Bu iki zatın bilahare vuku bulan ifşaatına nazaran, onları da hâl'fikrine muvafakat zarureti karşısında bırakmak isteyen Mahmud Şevket Paşa ile yukarıda ismi sayılan zevat, telgrafla Selânik'e müracaat etmişler:

"Merkez-i Umumî tarafından bütün Heyet-i Merkeziye'lere emir göndertiniz. Abdülhamid'in hâl'i için Meclis-i Umumî-i Milliye telgraflar çektirtiniz" demişlerdi.

İşte bu suretle Meclis-i Milli'ye çektirtilen bu telgraflardan sonradır ki: artık Ahmed Rıza ve Talât Beyler fazla taraftarlık etmek istememişler; onlar da bu cereyana tabi oluvermişlerdi. Bu bahse hitam vermeden evvel şunu da arz edelim ki, Merkez-i Umumî'nin elinde kör bir aletten başka bir şey olmayan vilâyet Heyet-i Merkeziyelerinin Meclis'e çektikleri telgraflar, çok calib-i dikkatti. Ekserisi, aynı kelimeleri ihtiva etmekte idi. Bunların bazıları da müfrit bir lisan ve heyecan ile yazılmıştı. Hatta Bandırma'dan çekilen şu telgraf, Meclis'te bile bir hayret uyandırmıştı.

"İstanbul Meclis-i Umumî-i Millî Riyasetine

Otuz üç senedenberi zulüm ve itisafile velîdi anîde sani olup enzarı mazlume-i millette esasen mahlû bulunan hâkan-ı cabirin, lâyıkı olmadığı saltanat ve hilâfetten hal'iyle Türklüğün ve İslâmiyetin tahlisi, selâmet-i millet namına müsterhamdır.

9 Nisan 1325

Bandırma Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti

Beşyüz azası namına Cemiyet Reisi ve Tütün Rejisi Müdürü

Mehmed Necip"

Yine bu yolda telgraf çeken bir kulüp reisi, Abdülhamid'in hal'inden sonra Cemiyet mensuplarıyla beraber bir resim aldırmış, resmin arkasına, tarafından çekilen telgrafın sureti ile şu satırları yazmıştı:

Binbaşı Muhtar Bey

"31 Mart 1325 hâdisesi üzerine Merkez-i Umumî'den Hamid-i Sâni'nin hal'i için Meclis-i Umumî-i Milli Riyaseti'ne telgrafla müracaat edilmesi emrine karşı bilâteallül balâdaki telgraf tarafımdan keşide kılınmıştı. Vatanın her tarafından bu yolda, fakat bu telgrafım gibi sarihulmeal olmayan telgraflar çekilmişti."

İşte, Cemiyetin bu şekildeki siyâsetine sahne olmaya hazırlanan Meclis-i Umumî-i Millî, Bakırköy Telgrafhanesi'nde Meclis Reis-i Sanisi Talât ve Âyandan Galip Beyler vasıtası ile Mahmud Şevket Paşa ile son bir anlaşma yaptıktan sonra, artık intizar devresine girmiş; İstanbul'un mukadderatını tamamen Mahmud Şevket Paşa'nın eline teslim etmişti.

11 Nisan 1325 (24 Nisan 1909) günü sabaha karşı bütün ordu harekete gelmişti. Ordunun sağ cenah pişdarları Bakırköy'den trene bindirilmiş ve İstanbul istikametine doğru sevk edilmişti. Pişdar müfrezesinin mühim bir kısmı, İstanbul'dan orduya iltihak eden -nefer kıyâfetinde- zabitlerden mürekkepti. Bu müfrezenin hiç bir mukavemete maruz kalmadan, İstanbul'da Ahırkapı'da Topkapı Sarayı'nın surları dibindeki Dikimhane Kışlası'na muvasalat etmesini müteakip, Bakırköy'den ikinci bir tren hareket etmişti. Bu trende de Yüzbaşı Nuri Bey'in[45] kumanda ettiği Köprülü Redif Taburu ile Drama Taburu ve bir bölük mitralyöz bulunuyordu.

Bunları müteakip, kısmıküllî hareket etmiş evvelâ Topkapı Sarayı içindeki askerî müessesattan başlanılarak o civar tamamen işgal edilmişti. Bu işgal sırasında Meclis-i Mebusan'ın muhafazasına memur olan İkinci Avcı efradı tarafından Adliye Dairesi'nin damına bir mitralyöz çıkarılarak Hareket Ordusu müfrezelerine ateş açılmak istenilmişti. Fakat İshakpaşa Yokuşu tarafından Ayasofya'ya çıkarılan bir müfrezenin kısa bir yaylım ateşinden arkalarının çevrilmekte olduğunu anlayan asiler, derhal bu fikirden vazgeçmişler ve teslim oluvermişlerdi.

Ayasofya Camisi'nin Meyt kapısı önüne gelen müfreze, orada derviş kıyâfetinde bir adama tesadüf etmişlerdi. Silâh seslerini işiten bu zavallı, bir köşeye sinmişti.

45- Kütahya mebusu Nuri Bey. Z. Ş.

Bu adam, Derviş Vahdeti zannedildi. Az kalsın, dayaktan öldürülecekti, Bereket versin, silâh seslerini duyarak kapıya koşan cami hademeleri tarafından bu zavallının daima oralarda dolaşan bir eskici olduğu temin edildi; yüzü gözü kanlar içinde kalan adamcağız, salıverildi.

Sağ cenah kolu, bu suretle kendisine tayin edilen mıntıkayı işgal ederken, merkez kolu da Edirnekapı'dan içeri girmiş ve bir tek silâh patlatmadan Bâyezîd Meydanı'na kadar gelmişti. Fakat burada, vaziyet biraz fazlaca nazikti. Çünkü korkudan ne yapacağını şaşırmış olan itfaiye efradı, dairenin duvarları dibinde bir avcı hattı vücuda getirmişlerdi. Burada patlayacak bir tek silâh, bütün İstanbul'u altüst edebilirdi. Halbuki Kol Kumandanı olan Fethi Bey'in yegane maksadı, buna meydan vermemekti. Kendi kolunun en önünde bulunarak oraya kadar gelen Fethi Bey bu vaziyeti görür görmez meseleyi bir tedhiş ile halletmek istedi. O aralık meydana gelen iki bataryaya dörtnalla dairenin meydanına girmesini emretti.

Bataryalar, koca dairenin duvarlarında müthiş aksisedalar yaparak meydana doğru atılırlarken, Niyazi Bey'in Milli Taburu dairenin Saraçhane Kapısı'ndan meydana girmişti. Bu vaziyet karşısında büsbütün şaşıran efrad koğuşlarına doğru kaçışırlarken Fethi Bey de Bâyezîd Meydanı'na nazır olan Tahtkapı'dan atını mahmuzlamış, meydana dalmıştı. Kapıda nöbet yerinde duran bir nefer, derhal silâhını kaldırdı, Fethi Bey'i nişan aldı. Fethi Bey'in yanında bulunan neferler de derhal bu neferi nişan almışlardı. Fakat Fethi Bey, iki tarafın tetik düşürmesine meydan bırakmadan, silâhların arasına atıldı. Asi neferin elindeki silâhı namlusundan kavradı. Hem kendi hayatını kurtardı ve hem de burada başlayacak ve bütün İstanbul'a yayılacak olan bir facianın önünü aldı.

Bataryaların bu tehdit vaziyetleri, ateşe hazırlanan asi askerleri derhal durdurmuştu. Yattıkları yerlerden fırlayan asilerin bir kısmı koğuşlarına kaçıyor. Birkaç nefer de şaşkın şaşkın etraflarına bakıyorlardı. Fethi Bey, bunlardan birkaç tanesini yanına çağırdı. Arkasında duran kendi askerlerini göstererek:

— Görmüyor musunuz, kardeşleriniz geldi. Ne duruyorsunuz, sarılıp öpüşsenize, diye bağırdı ve sonra, hiç ümit edilmeyen bu tatlı sözlerden büsbütün hayrette kalmış olan asilerden bir çavuşa doğru iki adım attı. Kollarını uzatarak onu kucakladı.

Fethi Bey'in bu büyük ve alicenabane hareketi derhal tesirini gösterdi Öteki neferlere de emniyet geldi. Orada bulunanlar, birbirlerine yaklaştılar, kucaklaştılar. Koğuşların pencerelerinden bu hâli gören diğer askerlere de itimat geliyor, onlar da yavaş yavaş koğuşlarının önlerine çıkıyor, müteredditbir vaziyetle ilerlemek istiyorlardı. Fethi Bey, artık kendilerine ısınan neferler ve çavuşlarla bunlara haber gönderdi:

— Silâhlarını koğuşlarında bıraksınlar. Hepsi buraya toplansınlar. Biz, askerlerin suçsuzluğunu biliyoruz. Onlara, bir fiske bile vurmayacağız. Asıl onları bu hâle getirenlerden hesap soracağız, dedi.

Fethi Bey'in büyük bir ciddiyetle söylediği bu sözler, derhal tesirini göstermişti. Daha birkaç saat evvel fesatçıların elinde iğrenç birer alet olan bu zavallılar, şimdi takım takım geliyorlar, hareketlerine nadim ve müteessir bir halde boyunlarını bükerek af talep ediyorlardı. Fakat bu esnada çirkin bir vaka zuhur etti; Resne gönüllülerinden birkaç kişi, asi itfaiye çavuşlarından birini yakalamışlar. Kollarını bağlamışlar, üzerine kurşun sıkmaya başlamışlardı. Zavallı çavuş, on, onbeş kurşun yediği halde ölmemişti. Nihayet, kafasına sıkılan bir kurşunla, başı göğsünün üstüne eğildi, burnundan bir kaç damla kan geldi. Melun bir ihtiras ve fesada bilmeyerek alet olan bu zavallı çavuş, cehaletine kurban gitti.

Bu suretle diğer asilere bir tedip dersi vermek isteyen gönüllüler, birkaç çavuşu daha yakalayarak onları da kurşuna dizmek istediler. Fakat bir taraftan Niyazi Bey'le, gönüllüler arasında bulunan Manastır Harbiye talebesinden Nuri Bey'in müdahalesi, diğer taraftan da Fethi Bey'in mümanaat etmesi sayesinde bu çavuşlar kurtarıldı. Efrad kâmilen meydanın Mercan cihetindeki boşluğuna toplatıldı.

Fethi Bey, bir taraftan koğuşlardaki silâhları toplatarak dairenin Mercan kapısı içine yığdırırken, diğer taraftan da Bakırköy'deki Karargâh-ı Umumî'ye telgraf çekmiş; Harbiye Nezareti'nin bilâhâdise işgal edildiğini bildirmişti. Mahmud Şevket Paşa bu muvaffakiyetten büyük bir memnuniyet hissetmiş. Fethi Bey'e bir teşekkürname ile cevap vermişti. Bu sırada, dairenin avlusunda yine silâh sesleri işitilmeye başlamıştı. Manastır gönüllülerinden biri, çeke çeke bir hoca getirmiş ve arkadaşlarına göstererek:

— Gördünüz mü, şu herifi. Bu benim dayımdır. "Şeriat elden gidiyordu, çok şükür onu kurtardık." diye bana mektup göndermişti. Ne yapalım bu herifi? diye bağırmıştı.

Hocanın çarçabuk üstü arandı. Hakikaten o Manastırlıya gönderdiği mektup ve bu mealde diğer birtakım kâğıtlar çıkarıldı. Hemen kollarından yakalandı. Saraçhane Kapısı'nın iki tarafını teşkil eden taş duvarlardan birine dayandı. Kalabalık bir yaylım ateşle, bu müfrit hocanın vücudu, kan fışkıran bir kalbur gibi yere yuvarlandı.

Hocanın üstünde çıkan o fesat evrakı, gönüllü efrad üzerinde büyük bir hiddet ve infial uyandırmıştı. Bu öfke ile birkaç softa daha yakalandı. İhtilâlin intikamı, bunlardan alınacaktı. Gönüllüler, o kadar büyük bir tehevvür içinde idiler ki, Niyazi Bey bile, softaları bunların elinden almak mümkün olmadığını anlamıştı. Meydanın karşı cephesinde, önlerine Hareket Ordusu Nizamiye efradından nöbetçiler dizilmiş olan Hassa efradı bu manzarayı görüyor, kendi akıbetlerinden de endişeye başlıyorlardı. Bereket versin, Niyazi Bey bunların alenen kurşuna dizilmesine mani oldu. Gönüllüler, softaları Bâyezîd Meydanı'na nazır Taht Kapı'nın sağ tarafındaki taş karakol kulesinin kapısından içeri soktular. Birer birer duvara dayadılar. O daracık yerde üzerlerine ateş açarak, bu cahil ve küstah siyâsetçilere, kötü amellerinin cezasını, kendi kanları ile ödetmiş oldular.

Hareket Ordusu'na karşı kalplerinde henüz tam bir itimat hasıl olmayan ve kulakları tetikte bulunan yüzlerce âsi efrad,

karşılarındaki karakol kulesinde patlayan silâh seslerinden acı endişeler hissederlerken, karşı yakadan, Beyoğlu sırtlarından da top, tüfenk, mitralyöz sesleri işitilmeye başlamış bunlar, büsbütün heyecan içinde kalmışlardı. Önlerinde zayıf bir muhafaza kordon hattı bulunan bu askerlerin bir anda dağılıvermeleri ihtimali vardı. Fethi Bey, böyle bir hâle meydan vermemek için icap eden tedbirleri ittihaz ederken, Mahmud Şevket Paşa'dan bir telgraf gelmiş:

"Taşkışla mukavemet ediyor. Derhal oraya git."

Emri verilmişti ve hakikaten sol cenah koluna kumanda eden Enver Bey; acilane hareketi yüzünden muhtelif yerlerde mukavemetlere maruz kalmış; beyhude telefata sebebiyet vermişti.

Sol cenah kolu, gece saat altı buçukta Silâhtarağa'dan hareket etmiş, Kâğıthane sırtlarını tırmanmaya başlamıştı. Kolbaşında 24'üncü Alayın Birinci Taburu ilerliyor; iki piyade taburu ile bir batarya top ve bir süvari bölüğü bu taburu takip ediyordu. Kolun pişdarlığı Selânik jandarmalarından bir müfrezeye tevdi edilmişti. Bu suretle ve adeta, yol kolu nizamı ile ilerleyen kolbaşı Harbiye Mektebi önünden geçerken birdenbire şedit ve müessir bir ateşle karşılaşmış, efrad derhal cenahlara dağılarak, kendilerine birer sütre aramaya başlamıştı. Bu ateşi açanlar, Mekteb-i Harbiye'de bulunan, manej efradı idi. Pişdarlar, kendilerine birer siper temin eder etmez, derhal âsilerin üzerine şiddetli ateş açmışlar bu ateşin intizam ve tesiri sayesinde on dakika zarfında âsilerin gözlerini yıldırmışlardı. Asiler, burada tutunamayacaklarını anlayınca oradaki Ermeni Mezarlığı yanından firara başlamışlardı. Bu kısa ve şiddetli müsademe esnasında, Erkânıharp Binbaşısı Muhtar Bey'in kumanda ettiği kol gelmiş; Taksim Kışlası'nı işgal etmek için ileri geçmişti. Kolbaşında bizzat Muhtar Bey'le, Kolağası Servet, Süvari Mülazımı Salih Beyler bulunuyor, bunları takip eden efrad, iki tarafın ateşleri altından geçiyordu, önde, yine Selânik jandarmalarından bir müfreze ile nefer elbisesi giymiş zabitler ilerliyor; caddeye amut olan sokakları gözden geçiriyorlardı. Bu suretle ilerleyen kol, Taksim Kışlası'na yaklaşır yaklaşmaz, Taksim

Bahçesi'nin parmaklıkları arkasına yerleşmiş olan âsiler tarafından şiddetli bir ateşle karşılaşmışlardı. İlk ateşte, pişdarlardan üç nefer; şehit verilmişti ve şu vaziyetten anlaşılmıştı ki, artık caddeden ilerlemek mümkün değildi. İtfaiye, topçu ve avcı efradından mürekkep olan asiler, bir taraftan Taksim Bahçesi'nin ve kışlasının önündeki setlerin duvarı arkasına, diğer taraftan da Talimhane Meydanı'ndaki ahırların civarına yerleşmişlerdi. Bunları, cepheden söktürmek pek güç olacağı için Kol Kumandanı Muhtar Bey, asileri burada oyalamak maksadıyla 38'inci Alayın Üçüncü Taburu ile Sandanski'nin ve 99'uncu Bölük mensuplarının- kumanda ettiği Bulgar müfrezesini burada bırakmış. 24'üncü Alayın bir taburu ve 10'uncu Alayın Birinci Taburu ile arkadan dolaşarak Talimhane meydanını kuşatmıştı. Bu kuşatma hareketi biter bitmez, asilerin üzerine her taraftan ateş açılmıştı. 3'üncü Ordu'nun iyi talim ve terbiye görmüş efradı, bu ateşi çok müessir bir surette idâre ediyor ve asilere mühim miktarda telefat verdiriyordu. Asi efradın başlarında Hamdi Çavuş'la, Hazım Onbaşı bulunuyor; bunlar muhtelif asi gruplarına koşarak icap eden talimatı veriyordu. İki tarafın piyade ateşi o derece şiddet ve dehşet kesbetmişti ki, Taksim Meydanı âdeta mühim bir muharebe meydanı haline gelmişti. Asiler, bir müddet ateşe devam ettikten sonra dayanamayacaklarını anlamışlar:

— Ateş kes!.

— Teslim.

— Yaşasın hürriyet, diye bağırmaya başlamışlardı.

Hareket Ordusu efradı ve bilhassa Bulgar çeteleri, asilerin bu feryadı üzerine yattıkları yerden kalkmışlar, kışlaya doğru yaklaşmışlardı.

Fakat bu defa, asiler tarafından daha müessir bir ateş karşısında kalmışlardı. Bu fırsattan istifade eden asilerden mühim bir kısmı, derhal kışlaya çekilmişler, pencereleri siper alarak meydana daha hâkim bir noktadan müsademeye girişmişlerdi. Asiler, epeyce telefat vermekle beraber Hareket Ordusu efradının zayiatı da göze çarpacak dereceyi bulmuştu. Bu esnada

kumanda hataları olmaya başlamıştı. Geriden gelen ve kışlanın setlerine kadar ilerlemiş olan Hareket Ordusu efradını gören, meydanın tehlikeli bir mıntıka olduğunun farkına varamıyorlar. Kışlaya hücum ediliyor zannı ile ileri sürüyorlar ve sonra, üst üste yığılan efradı, sağanaklı yaylım ateşlerine maruz bırakıyorlardı. Bölüklerden bir kısmı, Talimhane'nin ortasında ve iki ateş arasında kalmıştı.

Artık tamamen kışlaya kapanan efrada piyade ateşinin hiçbir tesir yapamayacağı anlaşılmıştı. Bölük kumandanları:

— Topçular, nerede topçular? Diye bağrışıyorlardı. Bunu daha evvel nazar-ı dikkate alan Kol Kumandanı Muhtar Bey Yüzbaşı Sadık Bey'in kumandasında bulunan bataryayı arka sokaklardan dolaştırmış, Taksim Karakolu'nun önüne getirtmiş, orada mevzi aldırıyordu.

Aynı zamanda Taşkışla cihetinden de cehennemî bir gürültü başlamıştı. Taşkışla'yı muhasara eden Enver Bey'le, kışlaya kapanan Dördüncü Avcı Taburu pek şedit bir müsademeye tutuşmuşlardı. Birbirine yakın olan iki kışlanın piyade ateşi, bütün o civarı sarsıyor vaziyetin dehşetini artırıyordu.

Birdenbire Taksim Karakolu'nun önünden gürleyen bir top sesi, piyade ateşinin arasında cehennemî bir uğultu ile aksetmiş; ilk mermi, kışlanın sol taraftaki kulenin duvarını delmişti. Artık ikinci ve üçüncü mermiler birbirini takip ediyor ve her defasında kışlanın cephesinde korkunç delikler açılıyordu. İtfaiye ve topçu efradının bir kısmı pencerelerin önünden şiddetle harbe devam ederlerken, bir kısım topçu efradı da kışlanın koridorlarında şaşkınlıkla oradan oraya koşuyor. O dakikaya kadar kışlayı terk etmemiş olan Binbaşı Ali ve Topçu Yüzbaşısı Muzaffer Beylerin[46] ellerine sarılarak:

— Aman efendim, tövbeler tövbesi, bizi kurtarın, diye yalvarıyorlardı.

Fakat iş işten geçmişti. Şu vaziyette, ne yapılabilirdi? Korkudan husûle gelen şaşkınlıkla çılgın bir hâle gelen âsi efradın pek mühim bir kısmı, pencerelerden şiddetle ateşe devam edi-

46- Almanca *Türkişe Post* gazetesi sahibi mütekaid Binbaşı Muzaffer Bey. Z. Ş.

yordu. Bunları ikna etmek ve ateş kestirmek mümkün değildi. Bir iki defa tecrübe edilmek istenilmiş, fakat efradın tehditkâr bir vaziyet almasından başka hiç bir netice vermemişti.

Şimdi de, bir kısım efradın Ali ve Muzaffer Bey'e müracaatlarını gören, Hamdi Çavuş, kudurmuş gibi bir vaziyetle onların üzerine atılmış, korkunç bir tavırla bağırmaya başlamıştı. Kendilerini mukavemet edilmez bir tehlike içinde gören Ali ve Muzaffer Beyler, artık başlarına çare aramaktan başka yapılacak bir şey kalmadığını anlamışlardı.

Sadık Bey'in bataryası gürlemeye başlar başlamaz, asilerin aklına kendi topları gelmişti. Bir topçu çavuşu:

— Arkadaşlar, top başına! Diye bağırmıştı.

Topçuların bir kısmı, Talimhane Meydanı'na koşmuşlar, top ambarının kapısını parçalayarak, top çıkarmışlardı. Fakat topların kamaları evvelce Muzaffer Bey'le arkadaşları tarafından gizlice bozulduğu için büyük bir öfke ile zabitler aleyhinde haykırışmaya başlamışlardı.

Ölümün pek yaklaştığını gören Muzaffer Bey, o karışıklıktan istifade ederek bir nefer kaputu giymiş, arka taraftan kışlayı terk etmeye mecburiyet hissetmişti. Topçular, artık hiç bir işe yaramayan topların başında bağırıp çağırırlarken, itfaiye efradı ellerine bir mitralyöz geçirmişler kışlanın Taksim bahçesine nazır duvarına yerleştirmişlerdi.

Fakat bu kahir ateşe rağmen, Taksim Bahçesi'ne yine bir tabur girmiş; mitralyözün ölüm saçan ateşini, kendi tüfenklerinin kesif ateşiyle söndürmek istemişti. Telefat artıyor. Al kanlar içinde yerlere serilen iki fedakâr zabitin ölüsü, bahçenin henüz yeşillenmeye başlayan tarhları arasında yatıyordu.

Şu anda vaziyete hâkim olan, yalnız Sadık Bey'in bataryası idi ve öyle anlaşılıyordu ki; son sözü o söyleyecekti. Birbirini takip eden tahrip taneleri, kışlanın duvarlarında geniş rahneler açarken, kışlanın tepesinde patlayan şarapneller, asilere kaçmak ümidinin de kalmadığını anlatıyor; pencerelerdeki çılgın ateş yavaş yavaş azalıyordu.

Kol kumandanı Muhtar Bey, Bu sırada Taksim Karakolu'nun önünde bulunuyordu. Hafifleyen ateşten, asilerin firara başladıklarını zannetmiş, Kışlaya doğru birkaç adım ilerlemişti. Mümtaz Kolağası Servet Bey, biraz gerisinde duruyor ve Muhtar Bey'e ihtiyatla hareket etmesini tavsiye ediyordu.

Muhtar Bey, birdenbire sağ elini havaya kaldırdı:

— Aman... Diye bağırdı.

Bir iki kere, öne ve arkaya sallandı. İki eliyle, sol böğrünü tutarak yere kapandı. Orada bulunanlar, bu fedakâr erkânıharbin yanına koşmuşlardı. Muhtar Bey, dayanılmaz bir ıstırap ile inliyor:

— Aman, bir kurşun daha atın. Çabuk öleyim, diye mırıldanıyordu.

Bu sözleri söylerken, ağzından koyu renkli bir kan boşanmış. Zavallı genç vatanperver, gayesini görmeye muvaffak olamadan gözlerini ebediyen kapamıştı. Muhtar Bey'in na'şı, karakola nakledilirken, kışladaki piyade ateşi yavaş yavaş şiddetini kaybediyor. Hareket Ordusu efradının, manga manga ileri sıçradıkları görülüyordu. Kışladaki cephanenin pek büyük bir kısmını isyanın başlangıcında havaya atan asiler şimdi cephane deposunun iflâsı karşısında ne feci bir akıbete maruz kaldıklarını anlamışlar:

— Teslim olmaktan başka çare yok, demeye başlamışlardı.

Birkaç nefer, kışlanın cümle kapısı[47] üstündeki büyük salona koşmuş, teslim bayrağı yapacak bir şey arıyorlardı. Bu salon, son zamanlara kadar kışlanın camisi idi. Birkaç ay evvel kışlalarda ıslahat yapılırken, bu cami lokantaya tebdil edilmişti. Softalar tarafından askere şeriat namı altında hezeyan karışık birtakım yalan yanlış telkinler icra edilirken masa başında yemek yemenin de günâh olduğu söylenmişti. Dünkü Cuma selâmlığından gelen askerlerden bazılarının hatırına bu mesele gelmiş, birkaç nefer lokantaya girerek masaları, büfeleri, tabakları kırmış, geçirmişti. Masaların örtüleri, şuraya buraya

47- Şimdi (Taksim) Stadyumun kapısı. Z. Ş.

atılmıştı. Teslim bayrağı yapılacak bir şey arayan neferlerden biri, yırtık bir yaygı aldı. Neferin biri de bir sırık yakaladı. Bu suretle yapılan ilk teslim bayrağı, kapının üzerindeki pencereden dışarı uzatıldı İki üç nefer, bu işle meşgul iken bir emirber neferi de bağıra bağıra:

— Ulan, ben size daha dün akşam söyledim. "Şu, kırpık bıyıklı yüzbaşının sözünü dinleyelim. Bu adamın söylediği sözler boş değil. Eğer bir bildiği olmasa, koskoca paşaların karşısında böyle direnmez" dedim, ahhhh, kafa, ah, diyor ve iki yumruğuna başına vuruyordu.

Bu nefer, kışlanın nöbetçi Beylerine mahsus odanın hizmetçisi idi ve söylediği sözler de büyük bir ehemmiyeti haizdi. Dün selâmlık dönüşünden sonra, sabık İkinci Fırka Kumandanı Cevat Paşa, Topçu Livası Şevket Paşa, Topçu Birinci Liva Kumandanı Sakıp Paşa ve daha bir iki zabit bu odaya gelmişler, oturmuşlar; vaziyetin ne olacağından ve Hareket Ordusu'ndan bahsediyorlardı. Bu zevatın bazıları, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmeyeceğini söylüyorlar, gittikçe yükselen bir sesle münakaşa ediyorlardı. Hareket Ordusu'nun gizli bir ajanı olan Yüzbaşı Muzaffer Bey, o sırada ayakta duruyor ve münakaşaya iştirak ediyordu. Büyük bir kat'iyetle:

— Yarın, muhakkak İstanbul'a girecekler, dedi.

Fakat Topçu Livası Şevket Paşa, büyük bir hiddetle buna:

— Kimdir gelenler? Dört buçuk kişi ile Bulgarlar değil mi? Gelirlerse, sanki ne yaparlar? Cevabını verdi.

Muzaffer Bey bu sözlerden müteessir olarak birdenbire öfkelendi:

— Öyle değil. Paşa Hazretleri yanılıyorsunuz. Ne ise, gelenlerin kim olduğunu sonra görürsünüz, diyerek odayı terk etti.

Son vaziyetler dolayısı ile gayet hassas ve mütecessis olan efrad, son zamanlarda zabitlerin konuştuklarını dinlemeyi adet etmişlerdi.

Paşaların bu münakaşalarına da gizlice kulak veren hizmetçi neferleri bu sözleri işitmişler. Şevket Paşa ile kırpık bıyıklı

dedikleri Muzaffer Bey'in heyecanlı muhaveresini o gece arkadaşlarına nakleylemişlerdi. Hadisat, bu hizmetçi neferine hak kazandırdığı için şimdi arkadaşları birer birer onun etrafına toplanıyor, ondan medet umuyorlardı.

Kapının üzerine çekilen teslim bayrağını, diğer pencerelere de asılan beyaz bez parçaları takip etmişti. Taşkışla'da mücadeleye devam eden Enver Bey, piyade ateşiyle Dördüncü Avcı Taburu'nu ezemeyeceğini anladığından toplarını Mekteb-i Harbiye Talimhanesi'ne yerleştirmiş; kışlayı top ateşi altına aldırmıştı. Muhtar Bey'in şehid ve Taksim Kışlası'nın da teslim olduğunu haber alınca, vaziyeti görmek istemiş; bahçe tarafından kışla kapısına geçmek istemişti. Bahçedeki manzara cidden feciydi. Çiçek tarhları arasında, taflanların diplerinde karmakarışık cesetler birbirinin üstünde yatıyor, can çekişen ağır yaralılar, inim inim inliyordu. Karşıda ahırların önünde siper alan asiler, henüz teslim olmamışlardı.

Hareket Ordusu efradı, şimdi bu cephedeki ateşi söndürmeye çalışıyorlardı. Enver Bey, bahçeden çıkıp da kışla kapısına yaklaştığı zaman, Taşkışla Kumandanı Erkânıharp Miralayı Esad Bey'le[48] karşılaştı. Bu zat, Hareket Ordusu'nun bu sabah İstanbul'a gireceğini haber almış, atına binerek ordunun pişdarlarını Şişli'de karşılamıştı. Esad Bey, Enver Bey'le konuşurken yanında bir onbaşı olduğu halde Hamdi Çavuş duvardan atladı. Enver Bey'in önüne koşarak ellerine sarıldı. On günden beri koca İstanbul'a sığamayan ve asiler tarafından Serasker tesmiye olunan bu ihtilâl kahramanı, şimdi birdenbire küçülmüş, korkak ve mütevazı bir hâl almıştı. Bir taraftan Enver Bey'in ellerine sarılıyor, öpmek istiyor; diğer taraftan da:

— Aman beyim. Bu iş nasılsa oldu. Bizi affedin, diye yalvarıyordu.

Enver Bey, o kadar sıkılmış ve şaşırmıştı ki yalnız:

— Peki, peki, diyor, başka bir şey söylemiyordu.

Bu esnada, Taşkışla'daki ateşin şiddeti son haddi bulduğu için Enver Bey burada daha fazla kalamamış, işinin başına av-

48- Mektebi Harbiye'nin eski muallimlerinden Beşinci Kolordu Kumandanlığı'ndan mütekaid Esad Paşa. Z. Ş.

det etmişti. O metin bina dahiline yerleşen Dördüncü Avcı Taburu, gerek top ve gerek tüfek ve mitralyöz ateşlerine mukavemet ediyor; isyan rüesasından Hâzım Onbaşı, koğuştan koğuşa koşarak her tarafa cephane yetiştiriyordu. Kışlanın cephesindeki pencereler, Hareket Ordusu piyadelerinin mermileriyle kâmilen parçalanmış; duvarlardaki taşlar, delik deşik bir hâl almıştı. Kışlanın içinde de tüyleri ürperten bir fecaat vardı. Koridorlar, ağır yaralıların feryatlarıyla inliyor, her pencerenin dibinde bir veyahut birkaç âsinin kanlı cesetleri yatıyordu. Vakit vakit, hiçbir mana ifâde etmeyen nâralar ve küfürler işitiliyor; ümitsizliğin verdiği ıstırapla boğulan sesler:

— Cephane, diye yükseliyor ve sonra birdenbire sönüveriyordu. Son cephane sandığı parçalanırken:

— Cephane bitti, sözleri, bir anda her tarafı dolaşmış. Asiler, çılgın ve şuursuz bir hâl almıştı.

Ceplerine fişek bağlarını dolduran asiler, kışlanın arka tarafındaki talimhaneye koşuyorlar, Gazhane tarafına doğru kaçıyorlardı. Kaçamayan yaralılar, bunların arkasından:

— Bizi nereye bırakıp da kaçıyorsunuz. Sözümüz böyle mi idi? Kahpeler, namussuzlar, diye acı acı bağrıyorlar, ağız doluları, küfürler savuruyorlardı.

Asilerin kodamanlarından Bölük Emini Mehmed'le, isyanın en mühim mürettiplerinden Tüfekçi ustası Arif, kan ter içinde koğuştan koğuşa koşuyorlar:

— Haydi babam, gemisini kurtaran kaptandır, diye haykırıyorlar, bazı neferler de pencereden sarkıtacak beyaz bez arıyorlardı.

Taksim ve Taşkışla'da bu kanlı hâdiseler cereyan ederken Babıâli civarı da büyük bir faciaya sahne olmuştu. 3 numaralı ordu emri mucibince sağ cenah koluna verilmiş olan İkinci Ordu'ya mensup Topçu 11'inci Alayın 3'üncü iki bölüğü, Yedikule Kapısı'ndan girmiş, Aksaray'ı geçmiş, Sultan Mahmud Türbesi'nin yanından kıvrılarak Babıâli'ye doğru inmeye başlamıştı.

Bataryanın önünde, bir zabit kumandasında yirmi atlıdan mürekkep bir pişdar müfrezesi vardı. Bu batarya, bu tarik ile İran Sefareti önünden inecek, sağa saparak Babıâli binalarının önünden geçecek, Topkapı Sarayı'nın Soğukçeşme Kapısı önünde Hafız Hakkı Bey'in kolu ile birleşecekti.

Batarya, hiç bir mâniaya maruz kalmadan, halkın alkışları arasında Kapalıfırını ve İran Sefarethanesi önüne gelmiş; Birinci top, Babıâli'ye elli metre kadar takarrüp etmişti. Kolbaşında, Müfreze Topçu Yüzbaşısı Hamdi Bey'le, Batarya Kumandanı Yüzbaşı Ziya Bey bulunuyordu. Birdenbire Bâbıâli binasının önündeki duvarın üstünden hafif bir alev parladı. İyi kullanılan bir mitralyözü andıran şedid bir yaylım ateşi başladı ve o anda topçulardan üç nefer yere yuvarlandı. Hiç beklenilmeyen bu ateşten bir an için şaşıran Hamdi ve Ziya Beyler derhal hayvanlarından yere atladılar Toplara çarh ettirmek için emirler vermeye başladılar. Bu esnada Babıali'nin sokağına girmiş olan pişdar müfrezesi hemen geri dönmüş; müsademeye başlayarak parmaklıklar arasından asileri yan ateşine almaya teşebbüs etmişti Bu müsademe, topçulara vakit kazandırıyordu. Fakat bu dar yerde, manevra yapmak mümkün olmuyordu. Üç çift hayvanla top indirerek geriye harekete meydan yoktu. Onun için şivgar ağacını oktan ayırıyorlar; yalnız dip hayvanları ile topu çevirmeye çalışıyorlardı.

Bereket versin ki; ikinci, üçüncü, dördüncü toplar, henüz sefarethanenin önünde ve dört yol ağzında bulunuyordu.

Birinci top aşağıda manevra yapmakla meşgul iken ikinci top, Nafîa Nezareti[49] Sokağı'na üçüncü top, Sefarathane kapısı önüne, dördüncü top da, Kapalıfırın'ın karşısındaki sokaklara çekilmişti. Top neferlerinden bir kısmı, caddenin sağını solunu siper alarak müsademeye girişmişlerdi. Bu suretle meydan alan birinci top, askerî kulübünün[50] önüne getirilmişti. Bu sırada Babıâli'nin karşısında köşe başında sekiz on sivil peyda olmuş, bunlar da batarya efradına ateş etmeye başlamışlardı. Sert, bir kumanda sesi işitildi.

49- Şimdi İstanbul Maarif Müdüriyeti. Z. Ş.
50- Şimdi Halkevi Binası. Z. Ş.

— Birinci top! İstikamet, karşıki Babıâli binası. Ateeeş!

Birinci top, tannan bir tarraka ile gürledi. Babıâli binasının cephesinde bir toz duman sütunu yükseldi. Kapının sol tarafındaki yaverler odasının penceresi üstünde büyük bir delik açıldı. Panjurların bir tanesi, aşağıya sarktı.

Fakat o anda ortalık karıştı. Evvelâ, topların tepesinden ve sonra, sağdan, soldan, geriden ateş yağmaya başladı. Askerî kulübünde bulunan on altı asi nefer, pencerelerin dibinde duran birinci topa şiddetli bir ateş açmışlar; Nafîa Nezaretiyle Kapalıfırın'ın içine saklanan asiler de topçu efradını bir ölüm çemberiyle sarmışlardı. Askerî kulübünün dibinde duran topun cephane arabası üzerinde bir alev parlamış; sanki orada, müthiş bir volkan kaynamaya başlamıştı. Asilerden biri cephane arabasına bir kurşun atmış, mermiler ateş almıştı. Korkunç infilaklar, birbirini takip ediyor; o civardaki evlerin camları, şangır şangır kırılarak yerlere iniyordu, Kulübün karşısına tesadüf eden topun namlusu, derhal yukarı kaldırılmış; bir mermi savrularak pencereye toplanan asiler dağıtılmıştı. Topun nişangâhını bizzat idâre eden Mülazım Abdullah Bey ikinci mermiye hazırlanırken, sol gözü üzerine bir kurşun yemiş, yüzü, bir anda al kanlar içinde kaldığı halde yine nişangâhı terk etmemişti. Topçuları çepeçevre ateş altına alan asilerin müessir yaylım ateşleri, kahir top mermilerinin infilaklarıyla karşılaşıyor; bu dar muhitte öldürücü bir sokak harbi devam ediyordu. Her tarafı, sis gibi bir duman kaplamıştı. Duvar diplerinde, kaldırım kenarlarında Hareket Ordusu'nun şehitleri yatıyor. Bunların cesetlerinden sızan kan izleri gittikçe genişliyordu. Halıcıoğlu'ndaki Topçu Mektebi'nden Hareket Ordusu'na iltihak eden Harun Bey isminde genç bir zabit, şehitlerin intikamını almaya çalışıyor; gözüne ilişen asiye, göz açtırmıyordu.

Üç saatten fazla devam eden bu kanlı müsademeden sonra asiler, ateş kesmişler, birer tarafa sinmişlerdi Batarya, tekrar harekete gelmişti. Emir aldığı noktaya gidecekti. Fakat her ihtimale karşı, yol değiştirildi. Nafîa Nezareti'nin karşısındaki sokaktan sapılarak, Zaptiye Nezareti'ninin önünden Divanyolu'na çıkılmasına karar verildi. Fakat tam, Hukuk

Mektebi önüne gelinir gelinmez, oradan da bir yaylım ateş boşandı. Batarya, yine asilerin bir mâniası karşısında kaldı. Derhal top indirildi. Namlunun ucu, mektebin bahçesine çevrildi, Üç mermi ile buradaki ateş söndürülüverdi.

Artık bu ölüm çemberinden kurtulan topçular, Ayasofya'nın geniş meydanına doğru rahat rahat giderlerken Fatih civarında da silâhlar patlamaya başlamıştı. Edirnekapısı'ndan giren müfreze, Fatih Camisi'nin önüne gelip de karakolu teslim alacağı zaman hem karakoldaki efrad ve hem de caminin avlusundaki pencerelere yerleşmiş olan mürteci softalar tarafından oldukça şiddetli bir ateşle karşılaşmış ve derhal müsademeye başlamıştı. Fakat Hareket Ordusu efradının kahir ateşi karşısında mukavemet edemeyen softalar, çarçabuk kaçmışlar, karakoldaki efrad da:

— Teslim, diye bağırarak ellerinden silâhları atmışlardı.

Bazıları firara muvaffak olmuşlar, bazıları da, arkalarından yetişen yaylım ateşleriyle vurularak cürümlerinin cezasını bulmuşlardı.

Beyoğlu ve İstanbul cihetlerinde artık top ve tüfek sedaları kesilmişti. Ayasofya'daki Meclis-i Mebusan binası önünde toplanan ve parmaklıklı kapıları açmayan İkinci Avcının bir bölüğü, daha hâlâ silâhlarını teslim etmemişlerdi Bunların da silâhlarından tecridine ve Harbiye Nezareti'ne sevklerine memur olan Manastırlı Mülâzım Nezir Bey, Resne Milli Taburu'ndan bir müfreze ile Ayasofya Meydanı'na vâsıl olduğu zaman, sarıklı bir adam asîlere mukavemet tavsiye ediyordu. Bu adam, Nezir Bey'in müfrezesini görür görmez firar etmek istedi. Fakat derhal yakalandı ve demir parmaklıklar arkasından seyreden Avcı efradının gözü önünde kurşuna dizilerek cesedi, asilerin önüne atıldı. Aynı zamanda vaziyetin ciddiyeti de asi efrada anlatıldı. Esasen isyana isteyerek iştirak etmemiş olan İkinci Avcı efradı, ağlayarak kapıları açtılar; silâhlarını, Resne gönüllülerine uzattılar.

Artık her tarafta perakende asiler toplanıyor ve kafile kafile Harbiye Nezareti'ne sevk olunuyordu. Taksim Kışlası'nda tes-

lim olan efrad sevk olunurken, Ahmed isminde bir çavuş tarafından zabitlere garip bir ihbarda bulunuldu:

— Hareket Ordusu'na, bu suretle mukavemete sebep olan, Topal İsmail Bey isminde bir miralaydır. Dün, selâmlıktan avdet edildikten sonra bu İsmail Bey, Hamdi Çavuş'u, Bölük Emini Mehmed'i, Hazım Onbaşı'yı, Tüfekçi ustası Arif'i Taşkışla'da gizlice bir odaya çekmiş: "Gelenler, üç buçuk Bulgar'dan ibârettir. Aman, şunlara dayanalım. Askerliğin şerefini muhafaza edelim. Elaleme rezil olmayalım," demiş ve mukabelenin ne şekilde olacağını uzun uzadıya anlattıktan sonra, kendisi de gizlice Taksim Kışlası'nda bulunacağını söylemiş, müsademe esnasında bizzat orada bulunmuş. Hamdi Çavuş, gidip gelerek ondan emir almış, kışlanın teslimi üzerine de kaçamayarak bir tarafa saklanmış, bu ihbar üzerine kışla dahilinde derhal taharriyat başlamış ve hakikaten Miralay İsmail Bey, boş bir odanın peykesi altında saklı olduğu yerden çıkarılmıştı.

İsmail Bey'in derhal kolları bağlanmış, silâhlarından tecrid edilen bir kafilenin önüne geçirilerek Harbiye Dairesi'ne yollanmıştı. Aynı zamanda yapılan kısa bir tahkikat neticesinde; sabahleyin Hareket Ordusu İstanbul'a girerken, sefarethaneleri muhafaza için Taksim Kışlası'nın önünden geçen Mekteb-i Harbiye talebelerini yoldan çevirmek isteyen Avcı neferlerine gizlice emir veren ve çıkan arbede esnasında Harbiye efendilerinden birinin yaralanmasına sebebiyet veren; bu İsmail Bey olduğu anlaşıldı.

Artık, İstanbul ve Beyoğlu taraflarında silâh sesleri kesilmişti. Şimdi, Tophane ve Fındıklı taraflarından muhtelif fasılalarla bazan hafif ve bazan şedid silâh sesleri geliyordu. Köprü koluna memur Erkânıharp Binbaşısı Aziz Semih Bey, evvelâ Köprübaşı'ndaki Aziziye Karakolu'nu sonra Galata'daki Voyvada ve Şişhane Karakollarını da işgal etmiş, kendi koluna merbut olan Tophane müfrezesini ileri sevk eylemişti. Kol başında, Drama taburu bulunuyordu. Tabur Tophane'ye takarrüp ettiği zaman, fabrikaya yerleşen asiler tarafından ateşle karşılandı. Fakat şiddetli bir mukabele neticesinde derhal bu ateş bastırıldı ve asiler teslim alındı. Kol Dolmabahçe ve Beşiktaş istikametine doğru

yürürken, Taşkışla ve Taksim'den kaçan silâhlı asilere tesadüf ediyor, bunlarla müsademeye girişiyordu. Fındıklı odun depoları önünde de bir müsademe vukua gelmiş. Üsküdar'a geçmek için vasıta arayan asi kafileleri burada tevkif edilmişti. Fakat kol buralara yetişinceye kadar, asilerden birçokları ellerine geçirdikleri kayık ve mavnalara binmişler, denize açılmışlardı. Erkânıharp Yüzbaşısı Rıza Bey, Boğaz'ı taramaya ve asilerin karşı yakaya geçmesine mani olmaya memur edilmiş. Birkaç zabit ve beş on neferle bir römorköre binerek denize açılmıştı. Römorkör; asilerin bindikleri kayık ve mavnaları takibe başlamıştı. Kaçanların hâlet-i ruhiyesi, şayanı hayretti. Softalar, siviller, askerler bu mavnalara üst üste dolmuşlar; bilhassa softalar, başlarından sarıklarını çıkararak koltuklarının altlarında saklamışlardı. Römorkörün tekarrüp ettiğini görünce bunlar, hep bir ağızdan yalvarıyor; mavna ve kayıkların iplerini, kendi elleriyle römorköre bağlıyorlardı. Bu suretle bağlanan mavna ve kayıkların adedi gittikçe çoğalmış ve artık römorkörün cer kabiliyeti bir hayli azalmıştı. Bu müşkül vaziyette Üsküdar önlerinden geçerlerken -daha evvel karşı yakaya can atan- asiler tarafından römorkörün üzerine şiddetli bir ateş açılmıştı. Vaziyet, nazikti.

Bu şuursuzca harekete, gerek Hareket Ordusu mensuplarından ve gerek teslim olan asilerden yüzlerce insan kurban gidebilirdi. Lâkin römorkörden açılan şiddetli bir mukabil ateşle, sahildeki düşüncesiz asiler dağılıverdi.

Ayastafanos önünde demirli olan donanma da sabahleyin yavaş yavaş İstanbul'a doğru hareket etmiş; gemilerden bir kısmı, Hareket Ordusu'nun sağ cenahına muvazi bir surette İstanbul sahilini takip ederek Beşiktaş önüne gelmiş; diğer kısmı da Selimiye Kışlası önünde demirlemişti. Donanmada, Hareket Ordusu'na iltihak eden bir hayli ümera ve zabitan ile mümtaz Bahriye ümerasından Amiral Rüstem Paşa bulunuyordu. Donanmanın vaziyetine nazaran, Yıldız Sarayı'nın pek tehlikeli bir top ateşi tehdidi altında bulunduğu anlaşılıyordu.

İkinci fırkaya merbut olan Taşkışla, Taksim, Maçka ve Gümüşsuyu Kışlalarının ele geçirilmelerine rağmen, Yıldız cihe-

tine matuf olan korku, daha hâlâ devam ediyordu. O anda, Yıldız Sarayı'nın yanındaki kışlalarda mevcut silâh kuvveti, şu mevcudu gösteriyordu:

2 Alay Piyade.

2 Tabur Fesli Zuhaf Alayının yerine getirilen Birinci Fırka efradı.

2 Tabur Sarıklı Zuhaf Alayının yerine getirilen Nişancılar.

400 kılıçtan mürekkep Süvari Ertuğrul Alayı.

Süvari Beşinci Alayı.

1 İstihkâm Taburu.

Bunlardan maada saray dahilinde de:

100 Atlıdan mürekkep Söğütlü Süvari Bölüğü.

150 Neferden mürekkep Piyade Tüfekçi Bölüğü,

Takriben 100 Sivil Tüfekçi.

35 kadar yaver.

31 Mart günü isyan başlar başlamaz Abdülhamid bütün cephanelikleri şiddetli bir muhafaza ve kontrol altına aldırdığı için Yıldız kuvveti, mebzulen de cephaneye mâlik bulunuyordu.

Hareket Ordusu yüksek kumanda heyeti, bu cihetleri ve bilhassa Yıldız etrafında yapıldığı şayi olan müdafaa tertibatını nazar-ı dikkate alarak bütün endişesini bu nokta üzerinde teksif ediyor, büyük bir kan dökülmesine sebebiyet verilmemek için gayet teenni ile hareket etmeyi düşünüyordu. Fakat bu düşünce beyhude idi. Hareket Ordusu'nun yürüyüşe başladığını haber alan Abdülhamid, muhitindeki bu askerî kuvvetleri en şayan-ı itimat bendegânı tarafından şiddetli bir kontrol altına aldırmış:

— Asker evlâtlarıma ayrı ayrı selâm ederim. Gelen asker, yabancı değil, kendi öz kardeşleridir. Onlara karşı bir tek silâh atarlarsa, benim göğsüme atmış olsunlar. Eğer bir fenalığa sebebiyet verirlerse, yarın ahirette hakkımı helâl etmem, diye bütün kışla ve koğuşlardaki askerlere haber göndermişti.

Hele Taşkışla ve Taksim'deki müsademe başladığı zaman,

Abdülhamid'in korku ve heyecanı daha ziyade artmış. Kışlalara daha sık adamlar göndermeye başlamıştı. Hatta asker arasında:

— Efendimiz bize böyle haber gönderiyor amma, bakınız, bu tarafta da cayır cayır harp oluyor. Gelen asker bize ateş ederse, ellerimizi kollarımızı bağlayıp da kendimizi pisipisine öldürtecek miyiz? Diye gizli bir propaganda başlamıştı.

Bu propaganda neticesinde, askerin mühim bir kısmı silâhlarını koğuşlarında bırakmış. Şuraya buraya dağılmıştı. Hatta son zamanlarda, bazı koğuşlar, bomboş kalmıştı. Donanmanın Beşiktaş önünde demirleyişi, Abdülhamid'i fenâ halde korkutmuştu. Derhal Cihannüma Köşkü'ne gitmiş ve oradaki meşhur dürbünü ile uzun müddet donanmanın vaziyetini tetkik etmiş, bir kısım topların Yıldız üzerine çevrildiğini gördüğü zaman, adeta mühim bir buhran geçirmişti.

İstanbul'un her tarafında ateş sesleri kesilip de hâl-i tabiî avdet etmiş gibi göründüğü zaman, Abdülhamid geniş bir nefes almıştı. Bir aralık sivillerden birkaç kişiyi saray etrafına göndermiş, Hareket Ordusu tarafından saraya karşı bir hazırlık olup olmadığını tetkik ettirmişti. Gelen haberlerde, Yıldız civarında sarayı tehdit eden hiçbir kuvvet bulunmadığını öğrenen Abdülhamid, artık tehlikenin geçtiğine hükmetmiş ve bir dereceye kadar sükûnet kesbeylemişti.

Bu sırada Dolmabahçe Sarayı'nın veliaht dairesinde garip haller cereyan ediyordu. Vaktiyle Cemiyetin ilk teşkilâtına dahil olup da sonraları kapağı İstanbul'a atan ve askerî mekteplerinin birinde hocalık yapan Arnavut Abdülkadir Bey isminde bir kolağası, hemen kılıcını beline takmış veliaht sarayının kapısına dayanmıştı:

— Mori, kim var Beylerden. Geldim, ben biraz görüşmeğe.

Arnavut lehçesiyle ve sert bir ifâde ile söylenen bu sözler üzerine kapıcılar yerlere kadar eğilmişler. Hareket Ordusu'ndan geldiğini zannettikleri bu kolağasının koluna girerek misafir salonuna götürüp üst köşeye geçirmişlerdi. Abdülkadir Bey'e

bir taraftan kahveler, şerbetler cigaralar ikram olunurken, diğer taraftan salonun kapıları gıcırdıyor; bu mübârek ve muhterem misafir büyük bir hayranlıkla gözden geçiriliyordu. Bu ikram bolluğundan şahsına verilen ehemmiyeti anlayan Abdülkadir Bey kılıcına daha büyük bir celâdetle dayanıyor:

Veliaht Reşad Efendi'yi ima ederek:

— Abe, ben istemem ki o, buraya kadar gelerek rahatsız olsun. Yok mu, hani herhangi bir şehzade efendilerden? Diye vakar içinde bir tevazu göstermek istiyordu.

Nihayet, insan yüzü görmemiş kedi yavruları gibi ürke ürke salondan içeri Şehzade Necmeddin Efendi girmiş, daha hâlâ halâskârlardan olduğu zannedilen Abdülkadir Efendi'nin karşısındaki kanepenin bir köşesine ilişmişti.

Abdülkadir Efendi;

— Eh. Çok şükür Hak Teâlâ'ya. Bize bugünleri de gösterdi be, beyim. Ben rüyasını gördüm. Artık çok sürmez bu iş, inşâallah. Amma, duymuş olmayın benden, sakın haaaa, diye bir mukaddemeden sonra, veliaht Reşad Efendi'nin padişah olacağını tebşir etmişti.

Zaten, başta Reşad Efendi olmak üzere bütün saray halkı da iki üç günden beri gördükleri rüyaları birbirlerine anlatıyorlar, İstanbul'u kan ve ateşle yoğuran bu felâketli kasırgadan kendilerine bir menfaat hasıl olup olmayacağını düşünüyorlardı. Veliaht sarayına böyle bir tebşirde bulunmak için hiçbir taraftan bir emir almamış ve sadece bir açıkgözlülük yapmış olan Abdülkadir Efendi; en büyük hürmet ve tazimlerle saraydan çıkarken; otuz üç sene bir mezar gibi matemî bir sükûn içinde yaşayan bu muhitte:

— Müjde!

Sesleri, şakrak ve sevinçli kahkahalarla karşılanıyor. Vallahi Reşad Efendi'den sarayın külhancısına kadar herkes, padişahlık zevkini sürmeye hazırlanıyordu. Sarayda hüküm süren bu neşe ve şetaret esnasında, Dolmabahçe tarafından Hareket

Ordusu'na mensup beş silâhlı geliyor. Beşi de henüz çocuk denilecek derecede genç olan bu silâhlılar, İstanbul'u henüz gördükleri için her tarafı uzun uzun tetkik ediyorlardı. Bu gençler, Veliaht sarayının kapısına gelince durmuşlar, kapıda duran ve artık yüzlerinden neşe taşan kapıcılara sormuşlardı:

—Burası da saray mı? Herkes gibi, Hareket Ordusu mensupları ile konuşmaya can atan kapıcılar derhal bu beş genç silâhlı ile konuşmaya başlamışlar, nereli olduklarını sormuşlardı. Bu beş gençten biri, kendilerinin Manastır Harbiye Mektebi talebelerinden olduklarını, gönüllü olarak Hareket Ordusu'nda bulunduklarını söyledikten sonra, muhatabının kulağına eğilmiş:

— Hatta, şu da Enver Bey'in biraderi Nuri Bey'dir, demişti.

Bu söz, saray halkını yeni baştan coşturmaya kâfi gelmişti. Derhal Nuri Bey'in etrafı veliahdın bendegânı tarafından ihata edilmiş; arkadaşları da beraber olduğu halde salona alınarak azami derecede izzet ve ikram gösterilmiştir.

Artık akşam oluyor saat Alaturka dokuz buçuğa geliyordu. Sirkeci şimendifer istasyonu medhaline bir takım askerî binek atları getiriliyor; Hareket Ordusu'na mensup bir bölük süvari diziliyor:

— Mahmud Şevket Paşa geliyormuş.

Sözleri, kulaktan kulağa aksediyordu. Tam dokuz buçukta keskin bir düdük sesi işitildi. Arkasından küçük ve hususi bir tren istasyona girdi. Trenden, şu zatlar indi:

Hareket Ordusu Kumandanı namını alan Mahmud Şevket Paşa, Hareket Ordusu Kumandanı Hüsnü Paşa, Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi İzzet Paşa, Tophane Kumandanı Hurşid Paşa, şu dakikaya kadar esir-i harp sıfatıyla Hareket Ordusu Karargâhı'nda bulunan Hassa Orduları Kumandanı Nâzım Paşa ile Erkânıharbî Halil Paşa, Üçüncü Ordu Erkânıharbiye Reisi Pertev Paşa, Hareket Ordusu Erkânıharbiye Reisi unvanını alan Rıza Paşa, Hareket Ordusu'nun ilk ve hakiki Erkânıharbi Kolağası Mustafa Kemal Bey, İkinci Ordu Kumandanı Salih

Paşa, Erkânıharp Binbaşısı Remzi Bey, İkinci Ordu'ya mensup Şevket Turgut Paşa ve maiyetleri zabitanı. Mahmud Şevket Paşa, en öne geçmiş, sol eliyle kılıcını tam ortasından sımsıkı tutuyor; başını ve omuzlarını dikleştirmeye çalışarak sert adımlarla yürüyordu. Onun hayatının nasıl bir tevazuyla geçtiğini bilenler, birdenbire dikleşen ve sertleşen bu zatın mağrur ve mütehakkim yürüyüşüne bakarak hayret ediyorlar, muzaffer bir kumandan rolünün bu kadar maharetle oynanmasına şaşıp kalıyorlardı.

Mahmud Şevket Paşa, istasyon önüne biriken halkı, yalnız, bir isyan muhitinin halkı olduğu için nefret ve istikrahla süzdükten sonra önüne çekilen ata doğru yürümüş ve tam bineceği zaman cakalı bir surette arkasına dönerek, herkese işittirmek istediği bir azametle; Nâzım Paşa'ya:

— Size, uğurlar olsun Paşa, demişti.

Fıtraten mağrur ve mutaazzım olan Nâzım Paşa, o anda sapsarı kesilmişti. Kendisi, henüz Hassa Ordusu Kumandanı olduğu halde, Mahmud Şevket Paşa'nın onu bu suretle kovuvermesi, Nâzım Paşa'ya bir tokat darbesinden daha acı gelmişti. Nâzım Paşa, sendeliyerek kendisini köprüye kadar götürecek bir araba araştırırken; Mahmud Şevket Paşa atın üstüne sıçramış, Babıâli caddesine doğru dörtnala sürmeye başlamıştı. Önde bir süvari müfrezesi pişdarlık ediyor, diğer zevat ile süvari bölüğünün diğer kısmı da paşayı takip ediyordu. Babıali'nin önünden geçerken Mahmud Şevket Paşa atını yine dörtnala sürmekle beraber geriye dönmüş, kendisini takip eden zevata eliyle binanın cephesinde açılan top rahnelerini göstermişti. Sultan Mahmud Türbesi'nin önünden tramvay yolunu takip ederek Bâyezîd'a gelen bu kafile, Harbiye Nezareti'nin Taht Kapısı'ndan girerken, kumandan borusu çalmış; Hareket Ordusu'na mensup bir tabur, Mahmud Şevket Paşa'yı selâmlamıştı. Burada, hiç bir askerî tarihin kaydetmediği mühim bir hadise olmuştu. Fethi Bey'in tatlı sözleriyle silâhlarını terk eden ve müfsidlerin şerrine uğradıklarından dolayı kalben büyük bir nedamet ve teessür gösteren asi efrad, meydana dizilmişlerdi. Hepsi de mahcup ve meyustu. O levent

gibi Anadolu aslanlarının hepsi de omuzlarındaki yükün ağırlığını hissediyorlar ve bunun altında eziliyordu. Şu halleriyle; şimdi önlerinden geçecek olan muzaffer kumandandan sanki af diliyorlardı.

Taht Kapısı'nın kubbesi, nal sedalarıyla şakırdayarak Mahmud Şevket Paşa dolu dizgin meydana girdiği zaman, Hareket Ordusu efradının selâmına parlak bir mukabele göstermiş ve sonra asi efrada dönerek birdenbire atının gemini çekmişti. Yaptıkları cürmün manevi cezası karşısında titreyen bu asilerle beraber, diğer zevat da, bu büyük kumandanın ağzından çıkacak sözleri bekliyorlardı. Evvelâ:

"Tuuuu!" diye bir tükürük sesi işitildi ve sonra:

— Alçaklar, hainler, ben size gösteririm, sözleri yükseldi.

Büyüklüğünü ve azametini bu suretle gösteren, nedametin, affolunmak olduğunu düşünemeyen Mahmud Şevket Paşa, büyük ve manasız bir hiddetle atının karnını mahmuzladığı zaman, o zavallı Anadolu yavruları, ellerini yüzlerine kapayarak hıçkıra hıçkıra ağlıyorlar:

— Keşke bir kurşun sıkıp öldürseydi de, yüzümüze tükürmeseydi. Bize bu sözleri söylemeseydi. Bundan sonra bizi, ölüm paklar diye, ölümden daha beter olan hakaretin acısı ile inliyorlardı.

Mahmud Şevket Paşa, İstanbul ve civarında idâre-i örfîye ilân etmiş; telgrafla Ayastafanos'daki Meclis-i Umumî-i Millî'ye bildirmişti. Mecliste, bu meselenin müzakeresi başlar başlamaz, azadan Babikyan Efendi bunun tasdiki lehinde söz söylemişti. Fakat Dersim mebusu Lütfi Fikri Bey, büyük bir cesaret-i medeniye göstererek, Kanun-u Esasî'nin 113'üncü maddesi mucibince, idâre-i örfiye ilânının hükûmete ait keyfiyet olduğunu söyledikten sonra:

— Hükümdarın tasdikine arz etmek lâzım gelir, dedi.

Bu hususta, münakaşa büyümek istidadını göstermişti. Fakat meclise riyaset eden Âyan Reisi ve Sultan Abdülhamid'in, ezelî ve ebedi Sadrazamı Said Paşa, meseleyi kısaca halletmek istemiş:

— Mademki Hâkimiyet-i Milliye mevcuttur. Hükümdarın tasdikine hacet yoktur, demişti.

Lâkin bu sözler, mebusları bütün bütün galeyana getirmişti. Muhtelif hatipler söz istiyor ve söylüyorlardı. Bütün bu sözlerde anlaşılmaz bir tezat vardı. Bir taraftan Hâkimiyet-i Milliyeden bahsedilirken, diğer taraftan da Hareket Ordusu'nun bir kuvve-i icraiye olduğu ileri sürülüyordu. Kırkkilise mebusu Emrullah Efendi'nin, Hareket Ordusu'na tam bir salâhiyet ve İdâre-i Örfiyenin devamına da hudutsuz bir müddet teklif etmesi üzerine mebus Buşo Efendi buna mukabele etmiş, aynen şu sözleri söylemişti:

— Burada, bir yanlışlık görüyorum. Hürriyet ordusu için, kuvve-i icraiye deniliyor. Askerî kumandanı, kuvve-i icraiye değildir. O, hürriyeti muhafaza için gelmiştir. Geçenlerde bize denildi ki: "- Kumandan, meclisin kararını tatbike memurdur." Halbuki şimdi bunun aksi anlaşılıyor. Hürriyet ordusu bizim emrimiz altında değil; biz onun emri altına girmişiz.

Sürekli bir gürültü ile Buşo Efendi'nin sözleri kesilirken o, hiç istifini bozmamış:

— İdâre-i örfiyenin adem-i lüzumuna kailim, diye sözünü bitirmişti.

Sinop mebusu Yusuf Kemal Bey, hemen yerinden atılmış ve bağırmıştı:

— Buşo Efendi, Hareket Ordusu'nun buraya gelmesini arzu etmiyordu ki, burada idâre-i örfiyeyi muvafık görsün. O, bunun aleyhinde söz söyleyemez.

Mesele, birdenbire alevlenmişti, birçok hatipler söz söylüyor, üst üste takrirler veriliyordu. Said Paşa, bu işin müzakere halinde halledilemeyeceğini anlamış ve içtima haricinde işi kararlaştırmak için:

— Heyet, teneffüse pek muhtaçtır, diye celseyi tatil ettikten sonra ayağa kalkmıştı.

Meclisteki azalar beyhude yere çenelerini yoradursunlar. Harbiye Nezareti'ne yerleşen Mahmud Şevket Paşa, çoktan ic-

raata başlamıştı. İstanbul'un her tarafında vasi mikyasta tevkifat icra olunuyor, kim oldukları ve niçin tutuldukları meçhul olan birçok kimseler, Harbiye Nezareti'ne getirilerek Bekirağa Bölüğü'ne dolduruluyordu.

Perşembe günü Galata rıhtımından hareket eden Hidiviye kumpanyasına mensup İsmailiye vapuru ile pasaportlu ve pasaportsuz olarak tam dört yüz yirmi kişinin Pire ve İskenderiye'ye müteveccihen hareket ettikleri anlaşılmıştı. Bunların arasında, Kâmil Paşazade Amiral Said Paşa da vardı. Kâmil Paşa, İngiliz sefirine müracaat etmiş; kendisinin her türlü tecavüzden masuniyeti temin edilmişti

Derhal tevkif edilen Prens Sabahaddin ve *Mizan*cı Murad Beylerin kaçmadıklarına herkes hayret ediyordu. İkisi de Harbiye Nezareti'ne getirilmiş ve ayrı odalarda hapsedilmişti. Murad Bey, biraz telâşlı gibi görünüyor; Fakat Prens Sabahaddin Bey itidal ve sükûnetini tamamen muhafaza ediyordu.

Cemiyetin İstanbul merkezi derhal açılmış; korkunç bir intikam şebekesi, o anda işe başlamıştı. On bir günlük acı bir sukût ve inhizamdan sonra, tekrar kuvvet ve nüfuzuna kavuşan Kara Kemal Bey'in önünde uzun bir liste duruyor; bu liste mucibince her tarafa adamlar saldırıyor. *Tanin* ve *Şura-yı Ümmet* matbaalarını yağma edenlerden başlanarak, *Volkan* ve *Serbestî* gazetelerini okuyanlardan ve falan mahallenin, falan kahvesinde, falan efendinin kulağına eğilerek gizlice bir şey söylediği ihbar olunanlara kadar birçok kimseler tutturuluyor; Bekirağa Bölüğü'nün zindan gibi karanlık koğuşlarına tıkılıyordu. Birkaç saat zarfında bu hapishanede kımıldayacak yer bulunmuyor; bir dereceye kadar kalbur üstüne gelen mahpuslar, Hassa Dairesi'nin alt katındaki dar ve rutubetli odalarla Merkez Kumandanlığı'nın altındaki odalara taksim olunuyordu.

Ortalık kararmaya başladığı zaman, Galata ve Beyoğlu taraflarından fasılalı fasılasız silâh sesleri işitilmeye başlamış ve herkes, yeniden bir müsademe başladığını sanmıştı. Hâlbuki biraz sonra, bu silâhların Hareket Ordusu gönüllüleri tarafın-

dan atılmakta olduğu anlaşılmıştı. İstanbul Zabıtasına itimat etmeyen Mahmud Şevket Paşa, Selânik'ten yirmi polis getirtmiş ve bunları İstanbul ve Beyoğlu'nun muhtelif mıntıkalarına sevk ettirmişti. Yirmi polisle İstanbul asayişini temin edebileceğini ümit eden kumandan, şimdi telâşa başlamış; o aralık Harbiye Nezareti'nde bulunan, Erkânıharp Binbaşısı Remzi Bey'i derhal Merkez Kumandanlığı'na tayin ederek ateş kestirmek için Galata ve Beyoğlu taraflarına yollamıştı. Fakat manzara, feci ve biraz da tehlikeli idi. Bugün kazandıkları şanlı zaferin mükâfatı olarak her geçtikleri yerden alkışlar toplayan Hareket Ordusu gönüllüleri, akşam olup da vakt-i kerahet hulûl eder etmez; artık vazifelerinin hitam bulduğuna hükmetmişler, önlerine gelen meyhanelere dağılarak, mavzerleri masaların kenarlarına dayadıktan sonra kafaları iyice çekmişlerdi. Zaferin neşesi rakının neşvesiyle karıştıktan sonra, artık irâdelerini kaybeden gönüllüler, kol kola vermişler, caddelere ve sokaklara yayılmışlar, bir taraftan şarkı söylerken diğer taraftan da havaya ateş etmeye başlamışlardı. Galata ve Beyoğlu sokaklarını dolaşan Erkânıharp Remzi Bey gruptan gruba koşuyor, tatlılıktan başka bir çare ile yatıştırılması imkânı olmayan bu sarhoşların boyunlarına sarılıyor; bu mestane kucaklaşma ve okşamalarla silâh seslerini kestirmeye çalışıyordu. Remzi Bey'in Selânikli olması ve gönüllüler arasında nüfuz sahibi olanlardan birçoklarının da tanıdık bulunması büyük bir fayda temin etmiş; gece yarısına doğru artık silâh sesleri güç hâl ile kestirilmişti.

Şimdi bütün endişeler, Üsküdar cihetinde temerküz etmişti. Vakıa, Üsküdar ciheti Kumandanı Mirliva Süleyman Şefik Paşa'nın hüsnü idaresi sayesinde bugüne kadar Selimiye Kışlası'nda bulunan efrad tarafından büyük bir taşkınlık gösterilmemişti. Hatta Hareket Ordusu girerken, Selimiye Kışlası'ndaki efradın, gelenleri büyük bir samimiyetle istikbal edeceği temin edilmişti. Ancak; Taşkışla ve Taksim'de patlayan silâhlar, Selimiye Kışlası'ndaki efrada bir şüphe verdi; bu müsademelerden kaçarak karşı yakaya firar eden asilerin propagandası da bu şüpheyi fenâ bir mecraya çevirdi. Koca Selimiye Kışlası'nın koğuş ve koridorlarında:

— Rumeli'den gelen ordunun efradı, kâmilen Bulgar, Rum ve Yahudilerden mürekkepmiş. Ellerine geçen Türk askerlerini derhal öldürüyorlarmış. Bunlara nasıl teslim olacağız?

Sözleri dolaşmaya başladı. Kısa bir zamanda efradı bir korku ve dehşet kapladı. Çavuşlar, onbaşılar toplandılar. Müdafaaya karar verdiler. Kışlada mevcut olan yüz toptan bir miktarını çıkararak İstanbul tarafına dizdiler. Kâfi derecede cephaneleri olmadığı için İstanbul Telgrafhanesi vasıtası ile Merkez Kumandanlığı'na telgraf çektiler. Cephaneliğin kendilerine teslimi için Selimiye Kumandanı'na emir verilmesini rica ettiler. Tabiidir ki İstanbul Telgrafhanesi bu telgrafı İstanbul Merkez Kumandanlığı'na vermemiş. Hareket Ordusu Kumandanlığı'na takdim etmişti. Efradın, doğrudan doğruya cephaneliği yağma etmeyerek kemal-i safiyetle Merkez Kumandanlığı'na müracaat etmesi, Hareket Ordusu Kumanda Heyeti'nin nazar-ı dikkatini celbeylemek ve askerî terbiyesini muhafaza eden bu telgraf sahiplerine münasip ve tatlı bir cevap verilmek lâzımdı. Fakat bu, yapılmadı. Telgraf, sükût ile karşılandı. Bunun üzerine efradın korku ve şüphesi bir kat daha arttı. Otuz, kırk kadar çavuş ve onbaşı, Üsküdar Telgrafhanesi'ni bastılar. Oradaki memurların telgrafı çekmediklerini zannederek memurları sıkıştırdılar. Telgrafın çekildiği ispat edildi. O zaman çavuşlar İstanbul Telgrafhanesi'yle muhabereye giriştiler. Yazdıkları telgrafa cevap alamazlarsa bir kayıkla İstanbul'a geçerek bütün memurları kasaturadan geçireceklerini söylediler. Zavallı İstanbul Telgrafhanesi, iki ateş arasında kaldı. Memurlar, ne yapacaklarını şaşırmışlardı. O gece İstanbul Telgrafhanesi helecanlı saatler yaşadı.

Hareket Ordusu Kumandanlığı, üç satırlık bir telgrafla henüz terbiye ve itaatlerini muhafaza eden bu askeri temin ve tatmin edebilirken bunu yapmamış, kumandanla beyhude yere birçok muhaberelerle oyalanmıştı. Kumandan, tekrar efradın ortasına atılmış; Rumeli'den gelenlerin, kendileri gibi Türk ve Müslüman olduğunu anlatmış ve hatta:

— İşte size, kendi evladımı rehin bırakıyorum. Eğer gelenler, Hıristiyan ve yahudi ise ve bunlar da size tecavüz eder-

lerse, en evvel evlâdımı öldürünüz, diyecek kadar büyük bir fedakârlık yapmıştı.

Üsküdar'da bu ahval cereyan ederken, Hareket Ordusu yüksek Kumanda Heyeti de 4 numaralı ordu emrini yazıyor; ertesi günü sabahleyin Üsküdar'ı ve bilhassa Selimiye Kışlası'nı işgal edecek kuvveti hazırlıyordu. Bu ordu emri mucibince bir Üsküdar İşgal Müfrezesi tertip edilmiş, kumandanlığı da Erkânıharp Miralayı Hasan İzzet Bey'e verilmişti. Müfrezeyi teşkil eden, 18'inci Nişancı, Selânik Redif, Ohri Millî taburları ile Ethem Servet Bey'in kumandasında bulunan Manastır taburu erkenden Sirkeci ve Kabataş iskelelerinden vapurlara bindirilmiş, Üsküdar iskelesine geçirilmişti. Bu esnada Selimiye kışlasındaki efrad, tam bir sükûn içinde idi. Bu sükûnu, kumandanın verdiği teminattan daha ziyade bir tek topçu neferinin cesurane ve fedakârane bir hareketi husûle getirmişti. Maalesef ismi tespit olunamayan bu nefer, gece yarısı bir sandala binmiş, Sarayburnu'na geçmiş, orada tevakkuf eden Hareket Ordusu kıtalarının arasına sokulmuş, nefer kıyâfetinde gönüllü olarak harekete iştirak eden Selânik Hastanesi eczacılarından Nevzat Bey'le konuşmuş, gerek bu zatın sözlerinden ve gerek orada dolaşan efradın lisan ve hareketlerinden Türk ve Müslüman olduklarını anlayınca tekrar Selimiye Kışlası'na

Hareket Ordusu Kampı

geçmiş, vaziyetten arkadaşlarını haberdar etmişti. Şunu da kaydetmek lâzım gelir ki, Üsküdar Ciheti Kumandanı, bir taraftan efradı iknaa çalışırken diğer taraftan da emin vasıtalarla kışlada mevcut olan topların kamalarını kâmilen çaldırmış, efradın elinde ciddi bir müdafaa ve mukavemet aleti bırakmamıştı.

Bir dereceye kadar müsterih olan efrad, kâmilen koğuşlarına çekilmişler; derin bir sükûn ve tevekkül içinde, işgal müfrezesini bekliyorlar; gelenleri büyük bir samimiyetle karşılamayı düşünüyorlardı. Lâkin birdenbire Üsküdar İskelesi tarafından gelen şiddetli tüfek sesleri, efradı büyük bir heyecan içinde bırakmış:

— Bizi aldatıyorlar. Burada eli kolu bağlı öldürtecekler.

Sözleri yeniden meydan almıştı. Üsküdar İskelesi'nde kıyâmetler kopuyor, yalnız kışladaki efrad değil; Üsküdar halkı da bu korkunç yaylım ateşlerinden titriyordu. Herkes, Üsküdar İskelesi'nde büyük bir harp başladığını söylüyordu. Halbuki birdenbire parlayan bu ateş bir harp değil; münâsebetsizlikten mütevellid bir hâdiseden ibâretti. Üsküdar'a geçirilen işgal müfrezesi, derhal mürettep olan mahallere sevk edilerek, iskele civarında ve cami avlusunda teksif olunmuştu. Müfreze ve tabur kumandanları, itfaiye karakolunda içtima ederek yürüyüş istikametlerini tayin ile meşguldü. Bu sırada çarşıda dolaşan İstihkâm Yüzbaşılarından Behram Bey isminde bir zat, şüpheli bir nefere tesadüf etmiş, onu tevkif etmek istemiş. Neferin kaçması üzerine hemen tabancasını çıkararak arkasından altı el ateş etmişti. Bu silâh sesleri üzerine çarşıdaki halk kaçışmaya başlamışlardı, işgal müfrezesi efradı da bir baskına uğradıklarını sanmışlar. Güya basanları korkutmak için silâhlarını havaya çevirerek şiddetli bir ateşe başlamışlardı. Karakoldaki kumandanlar derhal dışarı fırlamışlar borular çaldırarak bir müddet sonra ateş kestirmeye muvaffak olmuşlardı. Mesele, yalnız bir gürültü ve heyecandan ibâret kalmamış; atılan kurşunların tesadüfüyle halktan ve askerden dört kişi ölmüş, on bir kişi de yaralanmıştı.

Selânik Taburu'ndaki gönüllüler arasında bulunan Selânik İdadi Mektebi mubassırı ve vekilharcı Mustafa Efendi ile genç bir Bulgar, bu kaza kurşunları ile feci birer ölüm akıbetine uğramışlardı.

Bu hâdise, hareketi tacil etti. Fakat o zaman da, Selimiye Kışlası'ndaki efraddan bir kısmının kışlayı terk ile Karacaahmed Mezarlığına çekildiğine dair bir haber geldi. Müfreze tarafından derhal o istikamete doğru bir keşif kolu çıkarıldı. Bu haberin yalan olduğu anlaşıldı. Kışlada bulunan efrad, ilk silâh seslerini işitince heyecan göstermişler, lâkin meselenin bir kuru gürültüden ibâret olduğunu öğrenince tekrar sükûnet kesbetmişlerdi. Buna binaen Selimiye'ye ilerleyen taburlar, hiç bir maniaya maruz kalmadan Kışla kapısına yaklaştılar. Orada durdular. Kışladan bir zabit kumandasında silâhlı bir müfreze çıktı. Kapının önünde, selâm durarak işgal müfrezesini selâmladı. Sonra iki asker birbirine sarıldı, kucaklaştı. Helecanlar içinde neticeyi bekleyen Üsküdar halkı, geniş ve rahat bir nefes aldı.

Üsküdar işgal müfrezesinin bir kısmı da, Bostancı taraflarına çıkarılmıştı. Bu müfreze de o tarafları taradı. Perakende asileri topladı. İki üç gecedir rahat uyku uyumayan o civardaki köşklerin sakinleri de rahatladı. 18'inci Nişancı Taburu Kumandanı Asım Bey, iskele civarındaki karakola yerleşmiş, çarçabuk sükûn ve asayişi temin etmişti. Yüzbaşı Abidin Bey'in kumandasındaki bir bölük de Beylerbeyi Sarayı'nın karakolunu işgal eylemişti. Bu suretle, Üsküdar Yakası da Hareket Ordusu'nun eline geçmiş. Mahmud Şevket Paşa tarafından Ayastafanos'taki Meclis-i Milli'ye şu telgraf çekilmişti:

"Harbiye Dairesi'nden

Meclis-i Umumî-i Millî Riyaset-i Celilesine

Üsküdar cihet-i kıtaat-ı askeriyesi de tamamen teslim-i silâh eylemiş ve Yıldız'dan firar ettikleri bildirilen ikinci tabur efradından başka teslim-i silâh etmemiş kıt'a kalmamış olmasına mebni Meclis-i Umumî-i Millî'nin mahall-i mahsusunda içtima-

ına bir gûna mani kalmamış olmakla iktizasının ifası manutu reyiâli-i fahimaneleridir, ferman.

12 Nisan 325

Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanı

Mahmud Şevket"

Mecliste alkışlar arasında okunan bu telgrafı müteakip, derhal karmakarışık bir muhavere başlamıştı. Mebuslardan bir kısmı, derhal gitmeyi; bir kısmı da ertesi gün muayyen bir zamanda Ayasofya'daki Meclis binasında içtima etmeyi teklif ediyorlardı. Gürültü o dereceyi bulmuştu ki, Reis Said Paşa:

— İtaate dâvet ediyorum bağıran zevatı. Kim dinlemezse muameley-i kanuniye ifa ederim, demeye mecbur olmuştu.

Said Paşa'nın vaziyetine ve sözlerine bakılırsa İstanbul'un ve bilhassa Abdülhamid'in vaziyeti temerküz etmeden, buradan ayrılmak istemiyordu. Said Paşa meclise hitaben aynen şu sözleri söylüyordu:

— Her şey, bir maksad-ı sahiha müsteniddir. Müsaraat-ı kâmile ile gitmeye zaman müsait olsa bile, maksad-ı sahih, ne olacak; malûm değil. Mücerret ısbat-ı vücud etmek ise bu, yarın da kabil.

Bu sözler, tam otuz üç buçuk sene, kısmen sadaret sandalyesinden ve kısmen de evinin köşesinden koca Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatını idâre eden Said Paşa'nın maddî ve manevi bir korku çektiğini açıkça anlatıyordu.

ENVER BEY YILDIZ'I KUŞATIYOR

Nisanın 12'inci günü İstanbul'da bir tek gazete çıkmamıştı. Herkes, ne olup bittiğini öğrenmek istiyor ve birbirine müracaat ediyordu. Hareket Ordusu Kumandanlığı tarafından öğleye doğru bir beyanname bastırılmış ve halka dağıtılmıştı. Bu beyannamede, ordunun İstanbul'u ne suretle işgal ettiği muhtasaran hikâye edildikten sonra, herkesin işiyle gücü ile meşgul olması, serbestçe dükkânlarını açması tavsiye olunuyordu. Bu beyannameyi ikinci bir beyanname takip etmişti. Bunda da İstanbul ve civarı ile İzmit ve Çatalca sancaklarında İdâre-i Örfiye'nin ilân ve tatbikine başlandığından bahsediliyor; asayişi ihlâl edecek en küçük hareketin pek ağır mücazatı müstelzim olacağı halka bildiriliyordu.

Nihayet, akşama doğru şu üçüncü beyanname çıkmıştı. Bu beyanname biraz çetrefildi. Bundaki mana ve maksat, okuyanlar tarafından bir anda anlaşılamamakta idi. İdâre-i Örfiye korkusundan, görünüşte derhal birer balık gibi susmuş olan halk, gizli köşelerde birbirlerinin kulağına eğiliyor; Mahmud Şevket Paşa'nın imzasını taşıyan şu beyanname-i resmiyi, muhtelif şekillerde tefsir ediyordu. Halkın ekserisi, beyannameyi gülünç buluyor:

— Böyle ciddi bir işin başına geçenler, resmen yalan söylememeli ve bâhusus bunu resmen ilân eylememelidirler, diyorlardı.

Bir kısım halk da:

"Mahmud Şevket Paşa, artık diktatörlüğü ele almaya başlıyor ve ilk darbeyi de Cemiyete vurmak istiyor," zannediyorlardı. Bu arada beyannamenin:

"Esasen siyasiyat-ı devlete müdahaleleri kat'iyyen caiz olmayan zabitan ve efradı askeriye-i osmaniye, yalnız mafevkleri tarafından aldıkları evamiri harfi harfine icra ederek, başka hiçbir kuvvetin taht-ı nüfuz ve tesirinde bulunmayacaklar ve aksi hareketi sabit olanlar, kanunen tecziye edileceklerdir."

Cümlesine ehemmiyet verenler:

"Bravo, Mahmud Şevket Paşa'ya, orduyu, komitecilik ve politikacılıktan ayırıyor, bazı İttihatçı zabitlerin alabildiklerine gitmemeleri için, bunlar üzerinde fren yapıyor" fikrinde bulunuyorlardı.

Halbuki hâdisat, bilhassa bu son fikrin tamamen aksini gösteriyordu. Hatta o derecede ki: Harbiye Dairesi'nde, Nazırlara mahsus büyük salona yerleşen Mahmud Şevket Paşa; yukarıda harfiyen naklettiğimiz satırları havi beyannameyi imza ederken, aynı salonun bir köşesine çekilmiş olan Hareket Ordusu sağ cenah kolu kumandanı Erkânıharp Hafız Hakkı Bey de, Merkez-i Umumî'ye hitabiyle İstanbul'un işgalini tebşir eden uzunca bir telgraf yazıyor ve bunun altını "Vicdanî"[51] imzasını koyarak Selânik'e yolluyordu. Aynı zamanda, Erkânıharp Cemal Bey de ortada dolaşmaya başlıyordu. Hâlbuki bu zat, İstanbul'dan firar ederek Hadımköyü'ne geldikten sonra, oradan Selânik'e çektiği telgraflarla Mahmud Şevket Paşa'ya adeta direktif vermek istemiş. Lâkin bu telgraflar Mahmud Şevket Paşa'nın gururunu rencide ettiği için Şevket Paşa, Hareket Ordusu Karargâhı'na geldiği zaman Cemal Bey'e iltifat etmemişti. Mahmud Şevket Paşa'dan yüz bulamayan Cemal Bey, Hareket Ordusu İstanbul'a girinceye kadar Âyastafanos'ta bir köşeye çekilmiş; orada bulunan Cemiyet erkânı ile sadece komite işleriyle iştigal eylemişti. Fakat ordu İstanbul'a hâkim olup da

51- Cemiyet erkanından mühim şahsiyetlerin birer müstear ismi vardı Hafız Hakkı Bey de "Vicdani" ismini kullanırdı. Z. Ş.

Mahmud Şevket Paşa Harbiye Dairesi'ne yerleşir yerleşmez, Cemal Bey birdenbire Harbiye Dairesi'nde zuhur edivermiş. Evvelâ bir erkânıharp arkadaşıyla dairenin telgrafhanesine gelerek Selânik'e muhtelif telgraflar çektirdikten sonra, o esnada tevkif edilen bazı mühim kimselerin odalarını dolaşmış, ezcümle *Mizan* gazetesi sahibi Murad Bey'in mevkuf bulunduğu odada fazla kalarak muzaffer Cemiyetin mağrur bir lideri şeklinde mühim ve müntekim bir mülâkat yapmış. Oradan da, komitenin İstanbul merkezine giderek işe başlamıştı.

Gerek ordunun ve gerek Cemiyetin iki imtiyazlı şahsiyetinin şu hareketleri de gösteriyordu ki, Mahmud Şevket Paşa'nın - yukarıdaki satırları ihtiva eden - resmî beyannamesi, bir gösterişten ve bütün dünyanın gözüne bir avuç kül serpmekten başka bir şey değildi.

Eğer mesele, yalnız bunlardan - ibâret kalsaydı, bir şey değildi. Lâkin Enver Bey'in yapmış olduğu cüretkârane bir hareket, Mahmud Şevket Paşa'nın bu resmi beyanatını bir anda sıfır derecesine indirivermişti. Çünkü Enver Bey, Mahmud Şevket Paşa'nın en mühim fikir ve tasavvurunu alt üst etmiş, ordunun yüksek kumanda heyetinden hiçbir emir almadığı halde Yıldız Sarayı'na hücum etmiş ve saray kapılarından pervasızca girivermişti.

"Beyanname-i Resmi

Ceraid-i mahalliye ve ecnebiyeden ekserisi Hareket Ordusu'nun İttihat ve Terakki Cemiyetiyle münâsebette bulunduğunu dermeyan ediyorlar. Bu fikir ve mütalaa tamamile hilaf-ı hakikattir. Umum Osmanlı orduları kâfil-i fevzunusreti osmanî olan idâre-i meşrutanın muhafazası namına ahd-ı misak etmiş olmaları hasebiyle ahiren İstanbul'da vukua gelen teşebbüsatı irticaiyeyi imha ve devlet-i tersin emeliyle bilittifak müsteinen bitevfikihi teala İstanbul üzerine bir ordu sevk etmişlerdir. Bu ordunun kumandanlarıyla zabitan ve efradından hiçbiri hiçbir Cemiyete ve firka-ı siyasiyeden hiçbirisine mensup değillerdir. Esasen siyasiyat-ı devlete müdahalesi kat'iyen caiz olmayan zabitan ve efradı askeriye-i osmaniye yalnız mafevkleri tarafından

aldıkları evamiri harfi harfine icra ederek başka hiçbir kuvvetin taht-ı nüfuz ve tesirinde bulunmayacaklar ve aksi hareketi sabit olanlar kanunen tecziye edileceklerdir. Binaenaleyh Hareket Ordusu'nun bir Cemiyet-i hafiye veya celiyyeye mensubiyeti ve bahusus ordunun herhangi bir tesir tahtında hareket etmekte bulunduğu hakkındaki müddeanın külliyen aslı esası olmadığı ilân ve ihtar olunur.

12 Nisan 325

Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanı

Birinci Ferik Mahmud Şevket"

Hareket Ordusu faaliyetlerinin en enteresan safhasını teşkil eden bu hareket, Mahmud Şevket Paşa'yı büyük bir arzudan mahrum eylemişti. Çünkü Ayastafonos'ta Abdülhamid'in hal'i gizlice takarrür ettikten sonra, Yıldız'ı işgal etmek ve Abdülhamid'i tahtından indirmek gibi mühim ve tarihi bir vazifeyi bizzat Mahmud Şevket Paşa benimsemişti. Hatta bunun içindir ki, ordunun işgal edeceği mıntıkalarda harekâta dair

Yıldız'da Teslim Olan İkinci Fırka Askerleri Götürülürken

mufassal emirler verildiği halde. Yıldız ve civarı hakkında hiç kimseye hiç bir emir tebliğ edilmemişti. Ancak yüksek kumanda heyeti 13 Nisan günü Harbiye Mektebi'nde içtima edecek, Yıldız'a karşı yapılacak hareketin, plânını ihzar eyleyecekti. Enver Bey bu karara vakıf olur olmaz, bu tarihi ve şerefli vazifeyi Mahmud Şevket Paşa'ya kaptırmak istemedi. Taşkışla ve civarında muzaffer olan kuvvetlerini sessiz sedasız Maçka sırtlarında tahşit etti *(topladı)* ; alelâcele Yıldız Sarayı'na hücum ederek bir emr-i vaki yapmaya karar verdi.

Nisanın 12'nci Pazar günü öğleden sonra, Enver Bey'in topları Yıldız Sarayı üzerine çevrilmiş; Resne ve Manastır gönüllüleri de saray istikametine doğru ileri sürülmüştü. Yıldız tepesi, yavaş yavaş abluka ediliyordu. Saray, bu hareketi çarçabuk haber almış; her tarafta bir telâş başlamıştı. Çete elbisesiyle uzaktan görünen pişdarlar *(öncüler)* saray adamları arasındaki korkuyu arttırmış, bahusus bu çeteler arasında, Sandanski ve Paniçe'nin kumandasındaki Bulgar komitecileri bulunduğu haberi alınır alınmaz, saray halkı dehşetler içinde kalmıştı.

Bu vaziyetten en çok şaşırmış olan Abdülhamid idi. O, bugüne kadar Mahmud Şevket Paşa'nın verdiği teminata inanmış ve bahusus ihtilâlin hiç bir safhası ile alâkadar olmadığına güvenerek saraya karşı hiç bir hareket yapılmayacağı zannına kapılmıştı. Fakat önde Bulgar çeteleri olduğu halde Yıldız'ın etrafı sarılmaya başlandığını haber alır almaz, artık kendisine mukadder olan akıbeti derhal anlamış; hiç olmazsa bu badirede hayatını muhafaza etmek endişesiyle tedbirler almaya başlamıştı.

Abdülhamid'e büyük bir sadakatle merbut olup, son nefesine kadar efendisini takip eden Kahvecibaşı Ali Bey, rengi uçmuş bir halde Başkâtip Cevat Bey'in odasına girmiş:

— Tüfekçibaşı Tahir Paşa, silâhhaneyi açtırmış, bütün bendegâna silâh dağıtıyor. Bu hareket Efendimizin rızası hilâfınadır. Size malûmat veriyorum, demişti.

Başkâtip, koşa koşa giderek bu haberi Abdülhamid'e verdiği zaman zaten sinir buhranları geçiren Abdülhamid, az kalsın

tecennün edecekti. Derhal Tüfekçibaşı Tahir Paşa'yı çağırttı. Bu emektar bendesine:

— Herkese silâh dağıtıyormuşsun. Sen, ne yapıyorsun? Kimden emir aldın, diye bağırdı.

Bu saf ve cahil Arnavut, Efendisinin ince hislerinden bîhaber olduğu için cevap verdi:

— Bu, benim vazifem. Evvelce de söyledim ya. Bizi ancak bugün için besledin.

Deruhte ettiği vazife ve kalben hissettiği sadakate binaen şu anda kendisini ateşe atmaya hazırlanan Tahir Paşa'nın bu sözleri, Abdülhamid'i pek mütehassis etmişti. Fakat o, hayatının bütün necat ve selâmetini ancak hâdisatı sükûnetle karşılamakta bulacağını tahmin ettiği için Tahir Paşa'ya cevap verdi:

— Paşa! Gelenlere benim tarafımdan hiçbir mukabele edilmeyeceğini sana geçen gün de söylemiştim. Hatta senin vazifene de hitam vermiştim. Kati olarak irâde ediyorum; dağıttığın silâhları, derhal topla. Ondan sonrada evine git, istirahat et. Allah aşkına benim başımı derde sokma.

Tahir Paşa adeta sendeleye sendeleye odadan çıkar çıkmaz kapının önündeki bendegânın yüzüne bakmış. Ellerini semaya kaldırmış:

— Allah encamını hayreyleye, diye mırıldanmış ve derhal, dağıttığı silâhları toplamıştı.

Fakat, bir taraftan Tahir Paşa silâhları toplatırken, diğer taraftan da saray civarındaki kışlalarda bulunan efrad toplanmış:

— Ya bize cephane dağıtılsın yahut cephanelikleri kıracağız, diye İkinci Fırka Kumandanı Memduh Paşa'ya haber yollamışlardı.

Memduh Paşa saraya gelmiş, askerin bu talebini Başkâtip Cevat Bey vasıtasıyla Abdülhamid'e arz etmişti.

Abdülhamid, bu haberden daha ziyade telâş ederek:

— Memduh Paşa, ne yapsın yapsın, buna mani olsun. Eğer bir tek silâh patlarsa, kendisini mesul ederim, cevabını vermişti.

Fakat Memduh Paşa, bu irâdeyi tebliğ için kışlalara avdete vakit bulamadan. Hareket Ordusu efradının saraya yaklaşmakta olduğu haberi gelmişti.

Abdülhamid, bu korkunç haberi alır almaz:

— Yaverlerden kim var, diye sordurmuştu.

Halbuki kimse yoktu. Herkes birer bahane ile evlerine savuşmuştu. Şu anda yaveran odasında, Süvari Binbaşılarından Çerkeş Mehmed Ali Bey'le, Esvapçıbaşı İsmet Bey'in oğlu kaymakam Tarık Bey'den başka hiç kimse bulunmuyordu. Senelerden beri in'am ve ihsana gark ettiği bendegânının, böyle bir anda kendisini terk edivermelerinden Abdülhamid çok büyük bir teessür duydu. Tarihin ne acı bir ibret dersi olduğunu, ihtimal ki, şu anda herkesten ziyade Abdülhamid anlıyordu. Yaver Mehmed Ali Bey'i huzura istedi ve kendisine şu emri verdi:

— Koluna beyaz bir şey bağla. saraya yaklaşan askerlerin kumandanlarına git. Buradaki vaziyeti anlat. Böyle muharebe vaziyetinde gelmeye ne lüzum var. Gelenlere evimin kapısı açık, koş, bir saniye vakit geçirme.

Mehmed Ali Bey, bu emri alır almaz odasına koşmuş. Yastık örtüsünün kenarını yırtarak koluna bağlamış. Atına atlamış. Yıldız civarındaki süslü karakol önünden yıldırım gibi geçerek tepeyi tırmanmış.

İlk teşadüf ettiği kıta kumandanına kendini tanıtmış. Gözleri bağlanarak götürüldüğü Tabur Kumandanı'na, Abdülhamid'in irâdesiyle Yıldız'ın vaziyetini anlatmış. Fakat:

— Biz, işimizi biliriz. Kimseden ders almaya ihtiyacımız yok, cevabını almıştı.

Yaver Mehmed Ali Bey'in getirdiği bu cevap, Abdülhamid'i pek müteessir etmiş. Artık o zaman her ümidin tamamen mahvolduğunu anlayarak meyus ve meftur bir halde Harem Dairesi'ne çekilmişti.

Hareket Ordusu kıtaları artık tamamen saraya yaklaşmışlar. Hatta kışlaların etrafını sarmışlardı. Pencerelerde, beyaz bez parçaları sarkıyor. Kışlaların önüne toplanan silâhsız askerler:

— Teslim, diye bağırıyorlardı.

Bulgar çetelerinden ve gönüllülerden mürekkep bir kol, Hamidiye Camisi'nin karşısındaki Talimhane'ye girmişti. Bütün tüfekler, saraya karşı çevrilmiş olduğu halde sıçrıyorlar, siper alıyorlar, adım adım ilerliyorlardı. Ancak Cuma günleri açılan Saltanat kapısından maada, sarayın diğer kapıları, her günkü gibi arkasına kadar açıktı. Kapıların iki tarafındaki nöbetçi kulübelerinin önünde bermutat, birer tüfekli nöbetçiden başka bir tek silâhlı asker görünmüyordu. Hamidiye Camisi ile sarayın arasındaki yokuş cadde, tamamen bomboştu. Yalnız, Koltuk kapının önünde, Yaver Mehmed Ali Bey'le, kapıcılardan ve saray hademelerinden mürekkep birkaç kişi bulunuyor. Artık Talimhane Meydanı'nın duvarlarını siper eden ve oradan tüfek namlularını saraya çeviren Hareket Ordusu efradını seyrediyorlardı. Yaver Mehmed Ali Bey, sabredemedi. Yavaş yavaş, yokuştan indi. Fakat o anda, dehşetli bir ses şu emri verdi:

— Geri!

Mehmed Ali Bey, ellerini kaldırdı. Vuruşmak maksadı ile gelmediğini anlattı ve sonra söylemeye başladı:

— Azizim, zorunuz nedir ki bu tozların, toprakların içinde yuvarlanıyorsunuz. İşte görüyorsunuz ya, sarayın kapıları ardına kadar açık. Karşınızda da bir tek silâhlı yok. Buyurunuz, geliniz.

Mehmed Ali Bey'in bu sözleri hakaretle karşılandı. Kendisi de derhal yakalandı. Talimhane Meydanı'ndaki Sergi binasına yollandı.

Bu sırada, arkadan gelen Harbiye Mektebi efendilerinden mürekkep küçük bir müfreze, muntazam adımlarla saray kapılarına doğru ilerledi. Gayet sakin ve tabiî bir vaziyette; sanki nöbet değiştirir gibi kapıları işgal eyledi. Bu andan itibaren de Yıldız Sarayı, Hareket Ordusu'nun emrine geçmişti.

Fakat..

Mahmud Şevket Paşa, Yıldız'ın Enver Bey tarafından işgalini haber alır almaz fenâ halde hiddetlendi. Çünkü hem bütün tasavvuratı hercümerç edilmiş; hem de resmî beyannamesin-

deki sözler gülünç bir dereceye inmişti. Komitacılık yüzünden orduda husûle gelen anarşiyi bütün vuzuhuyla gösteren şu hareket, cezasız kalmaya mahkûmdu.

Zira Mahmud Şevket Paşa, şayet Enver Bey'i tecziyeye teşebbüs ederse karşısında Merkez-i Umumî'yi bulacağını pekâlâ biliyordu. O Merkez-i Umumî ki, kendisini zahiren bir diktatör mevkiine çıkarıyor, fakat aynı zamanda onu bir maske gibi kullanarak bütün kudreti, kendi elinde bulundurmak istiyordu.

Zafer tacının mühim bir parçası bu suretle noksan kalan Mahmud Şevket Paşa; Harbiye Nezareti'nin, nazırlara mahsus odasında neşesini kaybetmiş bir halde aşağı yukarı gezerken Yıldız Sarayı'nda korkunç bir fırtına hüküm sürüyordu.

Koltuk kapıdan ve mutfak kapısından içeri giren Manastır ve Dırama taburu efradı, büyük bir sükûnetle hareket ediyorlar, saray hademelerini, sivil tüfekçileri, aşçı, seyis, bahçıvan gibi saray adamlarını tevkif eyleyerek ikişer ikişer saray haricine gönderiyorlardı. Buna mukabil, Sandanski çetesinin mensupları doğruca Mabeyni hümayun dairesine dalmışlar, kasaturaları sıyırmışlar. Koltuk ve kanepeleri baştanbaşa kesip yırtıyorlar. Mevcut eşyayı tüfek dipçikleriyle ve kasatura darbesiyle kırıp parçalıyorlardı. Birkaç gönüllü, Yaver Tarık Bey'in kordonunu boynuna takmışlar sürüklüyorlar. Kim olduklarını sormaya lüzum bile görmeden, önlerine gelen adamı yakalıyorlar. Kollarından çeke çeke saray kapısından çıkarıyorlardı. İkinci fırka kumandanı Ferik Memduh Paşa'nın kılıcını almışlar; Tüfekçibaşı Müşir Tahir Paşa ile beraber Sergi dairesine yollamışlardı. Tahir Paşa, öfkesinden titriyor; Hareket Ordusu'nu, Abdülhamid'in getirtmiş olduğuna hükmederek:

— Yazıklar olsun, sana. Bizi ayaklar altında çiğnettin. Getirttiğin orduya, bizi böyle teslim ettin. Âleme karşı rezil, rüsva eyledin, diye söyleniyordu.

Harem Dairesi'nin duvarlarını aşan sert ve öfkeli sesler, Harem Dairesi'nde büyük bir korku ve heyecan husûle getiriyordu. Abdülhamid, Harem kapısının derhâl sürgülenmesini emretmişti. Kendisi, Küçük Mabeyin Dairesi'nde, merdiven

başında duruyor ve dışardan gelen gürültüyü dinliyordu. Kendisini yakalayanların elinden bir takriple kurtulan Kahvecibaşı Ali Bey, arka taraftan dolaşarak Harem Dairesi'ne gelmiş, Küçük Mabeyin Dairesi'nin kapısından içeri girmişti. Abdülhamid, Ali Bey'i görür görmez, hayrette kalmış:

— Bendegânı alıp götürüyorlarmış. Sen, nasıl geldin? Diye bağırmıştı.

Ali Bey, nasıl gelebildiğini anlattığı zaman Abdülhamid, mütehassis olmuş:

— Allah, senden razı olsun. Böyle bir zamanda, beni unutmadın, dedikten sonra:

— Nadir Ağa filân, ne oldu, diye sormuştu.

Bu sırada Başkâtip Cevat ve Seccadecibaşı İzzet Bey'le birkaç bendegândan başka sarayda kimse kalmamıştı Kaçan kaçmış, ele geçenler de yakalanarak Harbiye Mektebi'ne yollanmıştı. Ortalık kararmaya başlamış, her tarafı matemî bir sükûnet sarmıştı. Bu akşam Hamidiye Camisi'nin minaresinde bile ezan okunmamıştı. Havagazı boruları kesildiği ve sarayın elektrik merkezi de işlemediği için, saray, derin bir zulmet içinde kalmıştı. Artık buhran geçmiş; Enver ve Resneli Niyazi Beylerle beraber bazı zabitler de saraya gelmişti. Bunu haber alan Abdülhamid, Harem kapısını açtırdı. Büyük Mabeyindeki Şamdan odası denilen mum deposundan mum, mutfak kilerlerinden de bir miktar erzak aldırttı. Bunları taşıyan bendegân, süngülerle muhat olarak gidip geliyor; taşıdıkları şeyler de sıkı bir muayeneden geçiriliyordu.

Sarayda tevkif olunanlardan mühim şahsiyetler, Harbiye Nezareti'ne sevk edilmişlerdi. Omuzlarında henüz müşir apoleti taşıyan Tüfekçibaşı Tahir Paşa'ya hürmet gösterildi. İkinci Fırka Kumandanı Ferik Memduh Paşa'nın da derhal kılıcı iade edilerek yanlışlıkla tevkif edildiği söylenildi ve tarziye verildi.

31 Mart gününden beri tehlikeli bir uçurumun kenarında bulunan Abdülhamid, şimdi baş döndürücü bir süratle o uçuruma yuvarlanıyordu. Birdenbire her şey onun aleyhine dönüyor; her şüpheli hareketin mesuliyeti, onun sırtına yükletilmek isteniliyordu.

Fakat, dikkat ve ibrete şayan olan bir nokta varsa; bütün bu hareketler senelerce onun lütfunu görmüş olanlar tarafından vukua getiriliyordu. Nisanın 13'üncü günü Osmanlı Bankası Direktörü Pançiri Bey erkenden bankaya gelmiş, kasaları açtırarak hemen elli bin altın liranın hazırlanmasını memurlarına emretmişti. Bu hareketi haber alanlar derhal güzel bir kulp taktılar. *Jamanak*, *İkdam*, *Serveti Fünun* gazeteleri "Osmanlı Bankasının şubeleri açılmış, saraya külliyetli miktarda para gönderilmiş" diye heyecanlı birer parça yazdılar. Hâlbuki bankanın açılması ve böyle mühim miktarda bir paranın çıkarılması, büsbütün başka bir maksada müstenidti. Hareket Ordusu'nun esasen parası mevcut değildi. Tren ücretleriyle ilk zarurî masraflar bile, Mahmud Şevket Paşa'nın on üç bin altın lirası ile tesviye[52] edilmişti. Ordu, İstanbul'a gireceği esnada, Cemiyet tarafından da bir miktar para verilmişse de bu da kâfi gelmedi. Mahmud Şevket Paşa, sağa sola kapanıyor, ordunun ihtiyacına tekabül edecek derecede mühimce bir para arıyordu. Düyun-u Umumiye Komiseri Said Bey, hızır gibi Mahmud Şevket Paşa'nın imdadına yetişti. Hükûmete ait olan ve fakat bu karışıklık arasında teslim edilecek makam bulunmayan elli bin altın liralık bir çeki, Mahmud Şevket Paşa namına Maliye Nezareti'ne gönderdi. Hareket Ordusu'na emsalsiz bir şekilde yardım etti. İşte, 13 Nisan günü sabahleyin erkenden acele ile Osmanlı Bankası'nın kasalarından çıkarılan para, bu elli bin liralık çekin tediyesinden ibâretti.

Bu sırada yine bu gazeteler, "Ada misafirleri kaçıyor" diye bir velvele koparmışlardı. Halbuki Ada misafirleri denilen ve Abdülhamid'in eski nazırlarıyla bazı mühim bendegânını teşkil eden kimseler, Zabıta nezareti altında kemal-i sükûnetle yerlerinde oturuyorlardı. İsyan hâdisesinin hakiki mahiyeti henüz anlaşılamadığı için bunlara emniyet edilemedi. Derhal Büyükada'ya Hareket Ordusu'ndan bir bölük gönderildi. Bu Beyler ve paşalar Harbiye Nezareti'ne getirtildi Dairenin karşısındaki Çiftesaraylar denilen binada hapsedildi.

52- Bu onüç bin liradan evvelce de bahsetmiş ve bunun Üçüncü Orduya ait tahsisatı mestureden *(örtülü ödenekten)* olduğunu söylemiştik. Bilahare bize gönderilen bir vesikadan anlaşıldı ki bu para Mahmud Şevket Paşa'nın şahsi parasıdır. Z. Ş.

ABDÜLHAMİD HAL'EDİLİYOR

Nisanın on üçüncü günü İstanbul'da tam manası ile sükûnet teessüs etmiş ve hâl-i tabii avdet eylemişti. Derseadet Jandarma ve Polis Müfettiş-i Umumiliği'ne Miralay Galip Bey tayin edilmiş ve Selânik'ten gelen yirmi polis de muhtelif karakollara yerleştirilmişti. Bunlar, tabii şeylerdi. Fakat dikkat erbabının hayrette kaldığı bir mesele varsa o da, Hareket Ordusu'nun tüfekleriyle ihata edilmiş olan Abdülhamid'in bir irâdesinin ilânındaki garabetti. Sadrazam Tevfik ve Dahiliye Nazırı Rauf Paşaların imzalarını taşıyan resmî bir ilânda:

"Ahval-i hazıra-i malûmeden dolayı bir gûna (türlü) uygunsuzluk vukuuna, meydan verilmemek için heyet-i vükelâ karariyle bilistizan şerefsudur buyrulan irâde-i seniye-i mülükâne mucibince" İstanbul ve civarında İdâre-i Örfiye ilân ve "İdare-i Örfiye divan-ı harbi riyasetine Tophane Nazırı Saadetlû Hurşit Paşa Hazretlerinin tayin kılındığı" tebliğ ediliyordu. Vakıa, bu İdâre-i Örfiye ilânı, Mahmud Şevket Paşa'nın ilân ettiği İdâre-i Örfiye'yi Kanun-u Esasî mucibince hükümdarın ve hükûmetin tasdikinden ibâret bir şekil meselesiydi. Ancak, bunun ilân edildiği gün Abdülhamid'in bulunduğu vaziyet nazar-ı dikkate alınırsa, onun makamı ve mevkii ile talihin hazin bir istihzasını göstermekte idi.

Nisanın 14'üncü Salı günü Âyan ve Meclis-i Mebusan azaları, erkenden Ayasofya Meydanı'ndaki Meclis Dairesi'nde[53] toplanıyorlardı. Meclis koridorlarında, encümen odalarında muhtelif aza grupları baş başa vermiş konuşuluyor; mühim bir meselenin müzakeresine taalluk edecek olan gizli bir celse hazırlanıyordu. Aynı zamanda meclis binası etrafında da kuvvetli bir muhafaza tertibatı alındığı göze çarpıyordu. Ayasofya Meydanı'na iki tabur Hareket Ordusu efradı getirilmiş ve her taraf muhtelif müfrezelerle ihata edilmişti. Sultanahmed Meydanı ile Topkapı Sarayı'nın kapısı önüne birer batarya top yerleştirilmişti.

Meclis kapısından girenler, şiddetli bir kontrolden geçiriliyor; Ayasofya ve Sultanahmed Meydanı'nda şüpheli adam gezdirilmiyordu.

Meclis koridorlarında mebusları içtimaa dâvet eden ziller çalınmaya başladığı zaman, Âyan ve Mebusan azaları yavaş yavaş meclise giriyorlar, sessizce yerlerini işgal ediyorlardı. Meclis, bugün de Âyan ve Mebusandan mürekkep olarak Meclis-i Millî halinde ve yine Âyan Reisi Said Paşa'nın riyasetinde toplanıyordu. İçtima hitam bulduğu zaman yapılan yoklamada anlaşılmıştı ki, o anda Meclis-i Umumî-i Milli'de 240'ı mebus ve 34'ü Âyan olmak üzere tam 274 aza bulunuyordu. Yoklama bittikten sonra, evvelâ usulen zaptı sabık ve sonra da Anadolu İttihat ve Terakki kulüplerinden gelen heyecanlı bir kaç telgraf okunmuştu. Bu telgraflarda, Meşrutiyeti haleldar edenlerin şiddetle tecziyesi talep olunuyordu.

Bu esnada birkaç mebus tarafından riyasete bir takrir verildi. Hareket Ordusu Kumandanlığı'ndan gelen telgrafın okunması istenildi. Celsenin hafî olması lâzım geleceği Riyaset tarafından tebliğ edilmesi üzerine Mecliste bulunan gazetecilerle heyete dahil olmayanlar derhal içtima salonundan dışarı alındı. Kapılar kapatıldı. Riyaset mevkiinde bulunan Said Paşa, cebinden çıkardığı telgrafı okumaya başladı.

Bu telgraf, Mahmud Şevket Paşa tarafından Meclis-i

53- O tarihin Meclisi 3 Birincikanûn Pazartesi gecesi kâmilen yanan adliye dairesi binasının orta kısmında idi. Z. Ş.

Umumî-i Milli riyasetine hitaben yazılmıştı. Asker arasında Abdülhamid aleyhinde şiddetli bir galeyan olduğundan bahsedildikten sonra bu bapta meclisçe bir karar ittihazı talep olunuyordu. Bu telgrafın da gerek yazılması ve gerek okunması bir şekil meselesinden ibâretti. Cemiyetin müessislerinden olup Hareket Ordusu'nun ilk kuvvetleriyle Hadımköyü'ne gelen Selânik Redif Alayı Kumandanı Binbaşı Naki Bey, bir gün evvel Mahmud Şevket Paşa ile görüşürken Abdülhamid hakkında Hareket Ordusu zabitan ve efradının hissiyatı mevzuubahis edilmiş. Bu meselenin biran evvel neticelenmesini isteyen Mahmud Şevket Paşa, derhal meclisçe bir karar verilmesi için Naki Bey'i –henüz Ayastafanos'ta bulunan- Talât Bey'e göndermişti. Zaten ayrı ayrı bu meseleye hazırlanan azaları Meclis-te harekete getirmek için Mahmud Şevket Paşa tarafından bu yolda bir telgraf çekilmesi takarrür etmiş; onun üzerine Hareket Ordusu Kumandanlığı'ndan, Meclis Riyasetine bu telgraf gönderilmişti.

Telgrafın okunması üzerine derhal müzakerata girişilmişti. Başta Biga mebusu Doktor Arif İsmet Bey olduğu halde bazı mebuslar Abdülhamid aleyhinde şiddetli sözler söylemişler, bazıları da başlarını önlerine eğerek sadece dinlemekle iktifa etmişlerdi: Mecliste görülen şu hareket, esasen hazırlanmış olan bir emrivakiyi, tasdikten ibâretti. Hatipler; uzun uzadıya yorulmadan, hiçbir itiraz ve münakaşaya maruz kalmadan Abdülhamid'in hal'i lâzım geldiğini ileri sürmüşler ve karşılarında, yalnız susan ve dinleyen bir kitle görmüşlerdi.

Artık Abdülhamid'in hal'i icap ettiğine dair cereyan eden müzakerenin kifayetine karar verilmiş; Reis Said Paşa tarafından, Abdülhamid'in hal'i muvafık olup olmayacağı Meclise suâl edilmişti. O anda, Meclis salonundan sanki uğultulu bir rüzgâr geçti. Salonda hazır bulunan 274 azadan, yalnız bir tek aza müstesna olarak diğerlerinin ağzından kısa bir kelime dökülüverdi:

— Muvafık.

Fakat, O bir tek azanın titrek ve ümitsiz sesi yükseldi:

— Yazıktır, günâhtır.

Birdenbire başlar, Âyan azalarının oturdukları yere çevrildi Osmanlı Meclis-i Umumî-i Millisi'nin bu tarihî celsesinde şahsî kanaatini gizlemeyen ve bu tarihî sözleri pervasızca söyleyen zat, Âyan Meclisi azasından Yorgiyadis Efendi idi. Meclis, birdenbire tehevvüre geldi. Muhtelif yerlerden:

— Alçak, hain, mürteci.

Naraları işitildi. Eğer Âyan azasından Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın gür sesi yükselmeseydi, Mecliste belki de müessif bir hâdise zuhur edecekti.

Ahmed Muhtar Paşa:

— Minelkadim bir usul ve adet vardır. Hal'ler ve iclâslar, daima fetvalara istinad eder. Evvelâ bu fetva alınsın, sonra karar verilsin, demiş, azalardan birçokları da Paşa'nın bu teklifini tasvip etmişti.

Bu nâzik ve tarihi mesele üzerinde bütün zekâ ve maharet kuvvetlerini işleten Said Paşa, bu ciheti de reye koymuş; mebuslar tarafından kabul olunmuştu. Âyan azasından teklif sahibi - Ahmed Muhtar Paşa ve Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ile Mebusan Meclisi Reis Vekili Talât Bey ve İstanbul mebuslarından Hoca Mustafa Asım Efendilerden mürekkep bir heyet seçildi. Lâzım olan fetvayı istihsal için Şeyhülislâm kapısına gönderildi.

Heyet, doğruca Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi'nin odasına gitmiş; Fetva emini Nuri Efendi'yi odaya dâvet ederek Abdülhamid'in hal'i hakkında fetva istemişti. Fakat Nuri Efendi, bin dereden su getirmiş, fetva vermemişti. Vakit geçiyor, bin türlü aksilikler akla geliyordu. Heyet azası arasında kısa bir müzakereden sonra, Şeyhülislâm ile Fetva Emîni arabalara bindirildi. Meclis-i Mebusan Dairesi'ne getirildi. Aynı zamanda Heyet-i Vükelâ ile Mahmud Şevket Paşa da Meclise getirilmişti.

Saat, alaturka altıya gelmişti. Meclis reisine mahsus olan odanın kapısı sımsıkı kapalı idi. İçeride, isimleri yukarda geçen zevattan maada Vükelâ Heyeti ve Meclis Reisi Ahmed Rıza Bey bulunuyor; bütün bu zevat, Fetva Emini Nuri Efendi'yi iknaa

çalışıyordu. Mahmud Şevket Paşa, mahmuzlarını şakırdata şakırdata Öfke ile odada dolaşırken, Fetva Emini Nuri Efendi:

— Ben, yaşlı bir adamım. Artık, bir ayağım çukurda. Rica ederim, beni böyle şeylere alet etmeyiniz. Hem ben iki hal'gördüm. Biri, Sultan Aziz'in, diğeri Sultan Murad'ın. Ben bu meselenin aleyhindeyim. Benim kalemimden böyle bir şey çıkmasın, diyordu.

Lâkin karşısındakiler, artık Abdülhamid'in saltanat makamında kalmasında birçok mahzurlar olduğundan ve birçok fenalıkların zuhuru melhuz bulunduğundan bahsediyorlar; yavaş yavaş Nuri Efendi'nin kanaatini sarsıyorlardı. Fetva Emini nihayet biraz yumuşamış:

— Pekâlâ, amma. Ben, doğrudan doğruya halka fetva veremem. Ancak, kendisine "saltanattan feragat tavsiyesi veyahut hal'edilmesi", "erbabı hallü akde aittir", derim ve bu suretle terditli bir fetva verebilirim. Meclis-i âli, "erbabı hallüakid'den" mürekkeptir. İstediği şekilde hareket edebilir, diye bir muvafakat sureti göstermişti.

Heyet, sözü daha fazla uzatmamak için bu şekli kabul etmişti. Çünkü böyle bir fetva alındıktan sonra, meclisin istenilen kararı vereceği şüphesizdi Ahmed Rıza Bey:

— Buyurunuz, hoca efendi, masanın başına geçiniz de, yazınız, dedi.

Fakat Nuri Efendi, bunu da kabul etmedi:

— Ben, yazamam, mebusan-ı kiramdan bir ehil ve münasip bulunsun, o yazsın da, ben imza edeyim.

Cevabını verdi. Odaya derhal Antalya mebusu, Elmalılı Hamdi Efendi[54] celbedildi. Fetva ona yazdırıldı. Sıra, imzaya gelmişti. Nuri Efendi, buna da itiraz etti. Eline verilen Ahmed Rıza Bey'in demir uçlu kalemini reddederek:

— Bu, firenk kalemidir. Bununla, böyle şer'î bir meselenin fetvasını imzalayamam, dedi.

Kalem odasından bir kamış kalem celbedildi. Fetva emini Nuri Efendi:

54- Damat Ferit Paşa kabinesinde Evkaf Nazırı olmuştur. Z. Ş.

— Günahı ve vebali boynunuza olsun, diyerek, nihayet fetvayı imza etti.

Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi'ye verdi.

Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi de fetvayı imza ve Meclis Reisi Ahmed Rıza Bey'e teslim etti. Kısas, idam, hal'gibi mühim fetvalar yazıldıktan sonra, o fetvayı yazan kalemin kırılması, eski bir anane idi. Buna binaen Nuri Efendi de kalemin kırılmasını istedi. Fakat Ahmed Rıza Bey:

— Bu kalem, tarihi bir hâdisenin hatırasıdır. Onu, bana veriniz, dedi ve kalemi alarak yazıhanesinin gözüne kilitledi.

Heyet-i vükelâ ile diğer zevat, ellerinde fetva olduğu halde içtima salonuna gelmişlerdi. Salondaki gürültü, bir anda kesiliverdi. Heyet-i umumîye azaları, tarihin tam bir dönüm noktasında olduklarını hissediyorlar; otuz üç buçuk sene hükümdarlık eden, İkinci Sultan Abdülhamid'in mukadderâtını halledecek olan sözleri dinlemeye hazırlanıyorlardı. Ahmed Rıza Bey, elindeki fetvayı, yanında duran Hamdi Efendi'ye verdi. Hamdi Efendi, riyaset kürsüsünün, hitabet mevkiine geldi. Meclis, derin bir sükûnet içinde idi. Birçok mebusların başları, önlerine eğilmişti. Hamdi Efendi'nin tannan ve ahenktar sedası yükseldi.

"Fetvay-ı Şer'î

İmamülmüslimin olan Zeyd bazı mesail-i mühime-i şer'iyeyi kütüb-ü şer'iyeden tay ve ihraç ve kütüb-ü mezkûreyi men ve harkuihrak ve Beytülmalde tebzir ve israfla mesuguşer'i hilâfında tasarruf ve bilâsebebişer'î katl ve hapsü tağribiraaye vesair gûne mezalimi itiyad eyledikten sonra salâha rücu etmek üzere ahdükasem etmiş iken yemininde hânis olarak ahval ve umurumüslimin-i bilkülliye muhtel kılacak fitneiazime ihdasında ısrar ve mukatele ika etmekle meneaimüslimin Zeydimezburun tegallübünü izale ettiklerinde bilâdı islâmiyenin cevanibî kesiresinden mezburu mahlû tanıdıklarına dair ihbarımütevaliye vürud edip mezburun bakasında zarar muhakkak ve zevalinde salâh melhuz olmağın Zeydi mezbure imamet ve saltanattan fe-

ragat teklif etmek veya hal'etmek suretlerinden hangisi erbab-ı hall-ü akid ve evliyayiumur tarafından ercah görülür ise icrası vacip olur mu?

Elcevap: Olur.

Ketebehülfakir

Esseyd Mehmed Ziyaeddin Afa anhü"

Fetvanın okunmasını yine bir derin sükûn takip etmişti. Meclis-i Umumîye riyaset eden Said Paşa'nın sesi işitildi; fetvada yazılı olan iki şıktan hangisinin ihtiyar olunacağı Heyet-i Umumi'yeden suâl edildi. Kısa bir müzakere neticesinde, meclisin hal' şıkkını ihtiyar eylediği tebellür etti. Derhal toplanan reylerin sayılmasını müteakip; "Meclis-i Umumî-i Milli'nin, fetvay-ı şerîde münderiç şıkkeynden hal' cihetini rüçhan-ı müdellel ile bilittifak tercih ve kabul etmesine binaen Sultan Abdülhamid-i Sani'nin Hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniye'den iskat edildiği Ayân Reisi Said Paşa tarafından Heyet-i Umumiye'ye bildirildi.[55]

Ve derhal yeni padişah hakkında müzakereye geçildi. Veliahtlık makamında Abdülhamid'in biraderi M. Reşad Efendi bulunuyor. Senelerden beri, saltanat sırasını bekliyordu. Saltanatın veraset usulü mucibince, Osmanlı İmparatorluğu'nun taç ve tahtı, bu zata intikal ediyordu. Bu mesele hakkında usulen icap eden müzakere cereyan ederken ayan azasından Gazi Ahmed Muhtar Paşa, şu teklifte bulundu:

— Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri İstanbul'u fethetti. İkinci defa da şimdi fetholunuyor. Binaenaleyh, Reşad Efendi Hazretlerine Sultan Mehmed Hân-ı Hamis unvanı verilmelidir.

Bu teklif, "Hay, hay.", "Verilmelidir." Sadaları ve uzunca süren alkışlarla kabul olundu.

Heyet-i Umumîye arasında derhal iki heyet seçildi. Birinci heyeti teşkil eden ayan azasından Arif Hikmet Paşa ile Aram Efendi ve mebusan azasından Draç mebusu Esad Paşa

55- Rebiulâhır 1327 - 14 nisan 1325 - Salı - alaturka saat, tam 6:30. Z. Ş.

ile Selânik mebusu Emanuel Karasu Efendi; doğruca Yıldız Sarayı'na gidecekler, meclisin hal'kararını Abdülhamid'e tebliğ edeceklerdi. Öteden beri Abdülhamid ile geçinemeyen ve mutlakıyet devrinde hafiyelerin jurnallerinden rahat ve huzur yüzü görmeyen ayan azasından Sahip Molla Bey'e de bu heyette bulunması teklif edilmiş ise de, bu necip zat kabul etmemişti. Âyan azasından Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın riyaseti altındaki heyet de, Dolmabahçe Sarayı'na gidecek, henüz Veliaht dairesinde bulunan yeni padişahı, Harbiye Nezaret-i dairesine getirecekti.

Aynı zamanda, Bolu Mebusu - topçu kolağası - Habip Bey'e de Cemiyet tarafından mühim bir vazife verilmişti. Habip Bey, süratle Dolmabahçe Sarayı'na gidecek, yeni padişahı görecek. Hem İttihat ve Terakki Cemiyeti namına kendisine saltanatı tebşir ve tebrik edecek, hem de heyetin geleceğini bildirecek ve heyet tarafından saltanatın tebşiri esnasında Beşinci Sultan Murad gibi aklını oynatmaması için yeni padişaha itidal tavsiye edecekti. Habip Bey yanına bir zabit ve bir de polis alarak Dolmabahçe Sarayı'na gittiği zaman intizar salonunda hiç beklememişti. Çünkü, gizliden gizliye hâdisatı takip ettiren Veliaht Reşad Efendi, her halde kendisi hakkında verilen kararı daha evvel haber almış olacak ki: Habip Bey'in karşısına, henüz tıraş olmuş ve istanbolinini giymiş bir halde çıkıvermişti.

Habip Bey:

— Milleti temsil eden İttihat ve Terakki Cemiyeti, zat-i şahanenizi saltanat makamına getirmeye azmetmişti. Mesele, şimdi Meclis-i Umumî-i Millî'de karargir oldu. Zat-i şahanenize, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Merkez-i Umumî'si namına saltanatı tebşir ve tebrike memurum. Biraz sonra bir heyet gelecek, saltanatınızı resmen tebşir edecektir. İtidal üzere bulunmanızı tavsiye ederim, demiş, Beşinci Sultan Mehmed de büyük bir beşaşetle:

— Otuz üç senedir itidalimi muhafaza ettim. Bu müddet zarfında daima milletin selâmet ve saadetine dualar eyledim. Mademki millet beni arzu ediyor; maatteşekkür bu hizmeti ka-

bul ederim. Benim birinci emelim, Şer'i şerif ve Kanun-u Esasî mucibince icrayı hükûmettir. Milletin arzu ve âmâlinden zerre kadar inhiraf etmem. Cenab-ı Hak muvaffakiyet ihsan ederse, bahtiyarım. Cevabını vermişti.

Bu resmî sözler taati edildikten sonra, Beşinci Sultan Mehmed oturmuş, Habip Bey'i de karşısına oturtmuş; büyük bir telhalükle sormuştu:

— Heyet ne zaman gelecek?.

— Yarım saate kadar gelir, efendim.

— Biat merasimi nerede yapılacak, acaba?

— Kat'i olarak bilmiyorum amma, bendeniz mecliste iken Harbiye Nezareti'nde olmasına dair kuvvetli bir cereyan vardı.

— Orada biat icrası usulden değildir amma, mademki öyle tensip etmişler, pekâlâ.

Aradan birkaç dakika sükût ile geçmiş, yeni padişah müteredditbir tavırla bir suâl daha sormuştu:

— Ya, birader. onu ne yapacaklar?

Habip Bey de tereddütle cevap vermişti:

— Henüz bu bapta kat'i bir karar yoktur. Meclis, şimdilik sadece kendilerinin hal'ine karar vermiştir.

— Yaaaa. Demek ki, başka bir karar yok. Tabiî, onu da düşüneceklerdir. Benim bir arzum var, acaba mümkün olur mu?

— Ne gibi efendimiz?

— Biat merasimi icra edildikten sonra Topkapı Sarayı'na giderek Hırka-i Saadet'i ziyâret etmek istiyorum. Tabiî mümkündür, değil mi?

— Tabiî, efendimiz. Bu cihet, reyişahanenize mütevakkıftır.

Saltanatın henüz ilk dakikalarında, yeni padişah ile topçu kolağası Habip Bey arasında geçen şu mülâkat tamamen gösteriyordu ki; Beşinci Sultan Mehmed Reşad, kendisini saltanat makamına getirenlere karşı sadece kalben bir minnet ve şükran beslemekle kalmıyor; aynı zamanda, o kuvvetin arzusuna muhalif hareket etmek istemediğini de ihsasa çalışıyordu.

Saat altıdan itibaren Hareket Ordusu kol kumandanlarından Hafız Hakkı Bey tarafından Beşiktaş ve Dolmabahçe civarında, Erkânıharp Aziz Samih Bey tarafından da Sirkeci'den itibaren Harbiye Nezareti'ne kadar olan caddelerde tertibat alınmaya başlamıştı. Sirkeci ile Bâyezîd arasındaki caddelerin sokak başları tamamen kesilmiş, her taraf ahaliden tahliye edilmiş, halkın ve vesaid-i nakliyenin gidip gelmesi, arka sokaklara çevrilmişti.

Harbiye Nezareti meydanında Tahtkapı'dan, daire kapısına kadar Manastır ve Resne Millî Taburları efradı ile Mekteb-i Harbiye talebeleri dizili bulunuyor. Daire kapısının önünde de iki gönüllü neferi, garip bir levha tutuyordu. Bu levha, kırmızı atlas üzerine beyaz ipekle işlenmiş, birbirini tutan iki elden ibâretti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin alâmeti farikasını göstermekte olan bu levha:

— Hareket Ordusu'nun, hiçbir Cemiyetle alâka ve münâsebeti yok, diyenlere karşı pek açık bir istihza teşkil etmekte idi.

Resne Milli Taburu Kumandanı Kolağası Niyazi Bey, büyük kapının önünde duruyor; mütebessim bir çehre ile yanındaki arkadaşlarıyla konuşuyordu.

Caddelerde ve Harbiye Nezareti'nde bu hazırlıklar görülürken, Mecliste bir faaliyet hüküm sürüyordu. Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey, birer birer mebuslara müracaat ediyor, elindeki yemin suretini gösteriyordu. Yeni padişaha, evvelâ bu kâğıtta yazılı olan yemin ettirilecek ve sonra kendisine biat edilecekti.

Saat yediye gelmişti. Herkes telâş içinde idi. Harbiye Nezareti'ne gidecek ve biat merasimine iştirak edecek olan Âyan ve Mebusan, Meclisten hareket etmişler. Yollarda dizili olan askerlerin selâmları arasından geçerek Harbiye Nezareti'ne gelmişlerdi. Niyazi Bey, büyük kapının önünde duruyor; ellerine sarılan Âyan ve Mebusan azasının tebrik ve iltifatlarına mukabeleye çalışıyordu. Teşrifatçılık hizmetine ayrılan zabitler, Âyan ve Mebusan azalarını istikbal etmişlerdi. Önde giden Âyan Reisi Said Paşa bastonuna dayanarak ağır

ağır merdivenleri çıkıyor, omuzlarında ağır bir yük taşıyormuş gibi, önüne doğru fazlaca eğiliyor, dalgın ve düşünceli görünüyordu.

Âyan ve Mebusan ile Vükelâ Heyeti ve Ümeray-ı Askeriye'den bazılarının Taht salonunda toplanmasını müteakip, salona bir zabit girmiş:

— Zatışahane, saat yediyi çeyrek geçe, saraydan hareket buyurmuşlar, demişti.

Biraz sonra da Bâyezîd tarafından Zat-ı şahane borusu ile:

"Padişahım çok yaşa." Sesleri işitilmişti.

Beşinci Sultan Mehmed, Dolmabahçe Sarayı'nın Veliaht Dairesi önünden istimbota bindirilmiş, Sirkeci İskelesi'ne çıkarılmış. Oradan da kapalı bir araba içinde Harbiye Dairesi'ne getirilmişti. Mahmud Şevket Paşa, yeni padişahı Sirkeci İskelesi'nde istikbal etmiş. Hareket Ordusu'na mensup büyük rütbeli ümera ve zabıtan ile beraber, padişahın arabasını atla takip eylemişti. Beşinci Sultan Mehmed Reşad, Harbiye Dairesi'nin avlusuna girdiği zaman Harbiye Mektebi talebesi ve Hareket Ordusu efradı tarafından selâmlanıyor. Hareket Ordusu'na mensup olan bando tarafından:

Biz ne idik, ne olduk.

Şimdi hürriyet bulduk

Saye-i Cemiyette,

Esaretten kurtulduk.

Yaşasın Niyaziler, Enverler.

Var olsun. Hamiyetli askerler.

Şarkısı çalınıyordu.

Otuz üç senelik hayatını, Dolmabahçe Sarayı'nın tenha bir köşesinde, insandan uzak olarak geçiren yeni padişah, birdenbire karşılaştığı bu velveleden ürkmüş ve şaşırmış gibi heyecan içinde arabadan inerek; Harbiye Nezareti'nin merdivenlerinden çıkarken, dairenin ikinci kat merdiven başında Ahmed Rıza Bey tarafından istikbal edilmişti. Ahmed Rıza Bey, Beşinci Sultan Mehmed'in elini öptükten sonra:

— Meşrutiyetimizin ilk padişahı zatışahaneleri olacaksınız, demiş, heyecan içinde bulunan Sultan Mehmed, bu sözlere:

— İnşâallahütaalâ cümleten, el birliğiyle diye, arkası gelmeyen müphem bir cevap ile mukabele etmişti.

Yeni padişah, Hünkâr Dairesi'nin istirahat salonunda beş on dakika istirahat ederken, Taht salonunda bulunan âyan ve mebusan arasında biatin ne suretle icra edilmesi lâzım geleceğine dair açılan münakaşa devam ediyor. Konya mebusu Ebüzziya Tevfik Bey'le İstanbul mebusu Hüseyin Cahit Bey'in:

— Biat esnasında el ve saçak öpmek, yerlere kadar eğilerek temenna etmek doğru değil, hatta bir nevi zillettir. Sadece musafaha edelim, diye ortaya koydukları nazariye, diğer zevat tarafından kabul ediliyordu.

Saat alaturka sekizi kırk geçe Beşinci Sultan Mehmed, Taht salonuna girmiş; babası Sultan Mecid'e mahsus olan geniş ve altın yaldızlı koltuğa şöylece ilişmişti. Derhal Gazi Ahmed Muhtar Paşa, yeni padişahın yanına tekarrüp etti. Elindeki kâğıdı gösterdi ve sonra kâğıda baka baka:

— Şer'i şerifi, Kanun-u Esasî ahkâmını, Usulü Meşrutiyeti, Hukuku milleti, menafi-i vatanı siyanet edeceğinize dair yemin eder misiniz, efendim? Dedi.

Sultan Mehmed ayağa kalkarak:

— Kasem ederim, diye, cevap verdi.

Ahmed Muhtar Paşa şu sözleri de ilâve etti:

— Bunu, böyle edeceğime, vallahi ve billâhi diyor musunuz?

Sultan Mehmed, bu ısrardan sıkılmış ve müteessir olmuş gibi başını önüne eğdi, güç anlaşılır bir surette:

— Vallahi ve Billahi, dedi. O zaman Muhtar Paşa:

— Şu halde, biz de zatişahanelerine biat ediyoruz. Allah, tacütahtınızı mübârek etsin, diye mukabele ederken, nakibüleşraf ortaya çıktı.

Kısa bir duâ okudu. Artık, başta Âyan Reisi Said Paşa ve Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey olduğu halde Âyan ve Mebusan

azaları tarafından Beşinci Sultan Mehmed Reşad'a biat olunuyordu.

Bu sırada pencereden verilen işaret üzerine, Harbiye Dairesi Meydanı'ndaki bataryadan cülûs topları atılıyor; meydandan askerler: "Padişahım çok yaşa," diye bağırıyor, Yangın kulesinin bayrak direğine yavaş yavaş çekilen koyu vişne çürüğü renkli zemin üzerine beyaz renkli güneş işlenmiş Hünkâr bayrağı dalgalanıyordu.

Yıldız Sarayı'na Nizamiye Taburu yerleştirildikten sonra, hâl-i tabii avdet etmiş, ilk karışıklık zamanlarını buhran ve korku içinde geçiren Abdülhamid'e de bir sükûnet gelmişti. Öğle yemeğini yedikten sonra, Küçük Mabeyin Dairesi'nin alt katındaki, havuza nazır salonda oturmuş. Bir müddet Fransızca mecmuaların resimlerine bakmakla meşgul olmuştu. Mütemadiyen cıgara içiyor, sık sık kahve istiyordu. Bütün bu hallerden, Abdülhamid'in pek fazla canı sıkıldığı anlaşılıyordu. Saat sekiz buçuğa doğru Şehzade Abdürrahim Efendi'yi istetmiş, onunla konuşmaya başlamıştı. Baba ile oğul, havuz tarafındaki pencerelerden birinin önünde ayakta duruyorlar, öylece konuşuyorlardı. Abdülhamid, mutad-ı vechile uzun uzun bir şeyler anlatıyor; Abdürrahim Efendi de dalgın bir halde dinliyordu. Birdenbire İstanbul tarafından gelmeye başlayan top sadaları üzerine Abdülhamid derhal sözünü kesti. O şimdi top seslerini dinliyor ve muntazam fasılalarla atılan bu toplar, otuzüç senedir korktuğu feci akıbetin, nihayet kendisine mukadder olduğunu Abdülhamid'e ihsas ediyordu. Omuzunu, pencerenin kenarına dayayarak:

— Olan, oldu. Elhükmülillâh, dedi ve yavaş yavaş salonun ortasına doğru ilerledi.

Salonun kapısı, vuruldu. Açıldığı zaman, Mabeyn Başkâtibi Cevat Bey'in, bembeyaz kesilmiş olan çehresi görünüyordu. Cevat Bey, o kadar heyecan ve telâş içinde idi ki; fesini arkasına doğru giymiş, redingotunun önünü iliklemeyi bile unutmuştu, Bu sırada koridorda da karmakarışık ayak sesleri duyuluyordu Cevat Bey, helecandan titreyen bir sesle:

— Âyan ve Mebusan'dan mürekkep bir heyet gelmiş, dedi.

Abdülhamid, sükûnetini muhafaza ederek:

— Buyursunlar, cevabını verdi.

Cevat Bey'in dâveti üzerine Âyan azasından Arif Hikmet Paşa ile Aram Efendi ve mebusan azasından Draç Mebusu Esad Paşa ile Manuel Karasu Efendi'den mürekkep olan heyet, salon kapısından içeri girdi. Abdülhamid, salonun ortasında duruyor, hafifçe masaya dayanıyor, karşısında bir hizaya dizilen heyet azalarının yüzlerine bakıyordu. Bir kaç saniye sükût ile geçti. En evvel, Abdülhamid bu sükûtu ihlâl etti. Oldukça metin bir sesle:

— Buyurunuz, dedi.

Heyet azasının üzerinden sanki bir tereddüt dalgası geçti ve sonra, çetrefil bir Arnavut lehçesiyle:

— Millet, seni azletti.

Sözleri yükseldi. Abdülhamid'in birdenbire büyüyen gözleri, Draç mebusu Esad Paşa'nın çehresinde temerküz etti *(toplandı)*. Azil kelimesi, Abdülhamid'e pek acı bir hakaret gibi tesir etmişti.

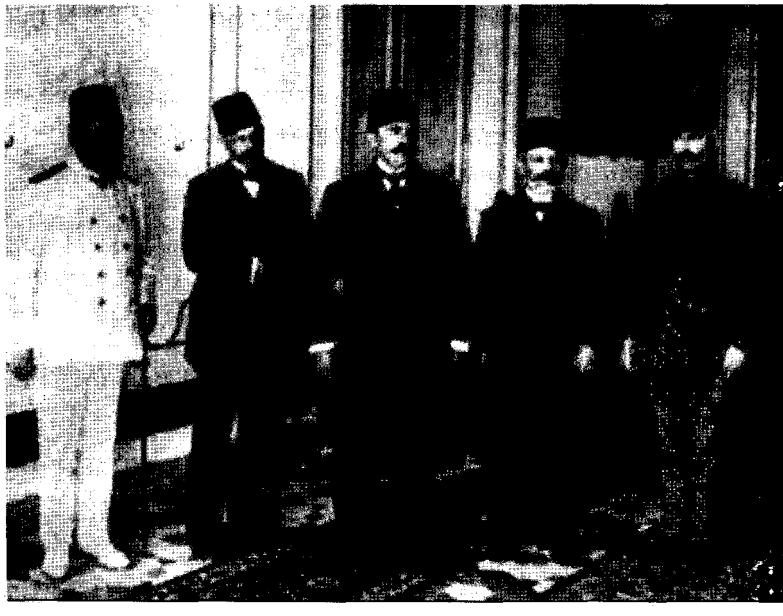

Abdülhamid'in Hal Edildiğini Bildiren Heyet

— Zannederim ki hal'demek istiyorsunuz. Pekâlâ, buna ne sebep gösteriliyor, dedi.

O zaman Arif Hikmet Paşa, Esad Paşa'nın kırdığı potu tamir etmek için daha mülâyim görünerek, Fetva suretini okumaya başladı. "Kütüb-ü şer'iyeyi ihrak" bahsine gelince, Abdülhamid sabredemedi:

— Allah, Allah. Ben hangi kütüb-ü diniyeyi yakmışım? Hasbinallah, derim. Başka bir şey demem, diye söylendi.

Fakat derhal, yine sükunetini iktisap etti. Fetva, tamamen bitinceye kadar dinledi. Bu esnada, gözünü Arif Hikmet Paşa'dan ayırmıyor, sol kulağı ağırca işittiği için sağ kulağını kabartıyordu. Arif Hikmet Paşa fetvayı okuyup bitirince, Abdülhamid sordu:

Fetvada hal'için kat'î bir şey yok. Bu kararı hangi makam verdi?.

— Meclis-i Millî, efendim.

— Meclis-i Millî öyle mi? Pekâlâ bu Meclise kim riyaset etti?.

— Âyan Reisi, Said Paşa, efendim.

Abdülhamid, büyük bir hayret gösterdi.

— Yaaaa. Said Paşa, ha, dedi ve sonra, hafif bir tebessümle başını sol tarafına eğdi.

Vazifesi hitam bulmuş olan heyet, geri çekiliyor, dışarı çıkmaya hazırlanıyordu. Abdülhamid'in söze başlaması, onları durdurdu.

— Otuzüç sene çalıştım, uğraştım. Amma iyi yaptım, amma kötü yaptım, onu ancak Allah-ü Taalâ bilir. Bu memleketi nasıl teslim aldımsa, hiç kimseye bir karış yer vermeden yine öylece teslim ediyorum. Ne yapalım. Kader, kısmet bu kadarmış.

Bu anda, bir hıçkırma sesi işitildi. Herkesin başı, salonun kuytu bir köşesine çevrildi. Burada, şehzade Abdürrahim Efendi bir kanepeye kapanmış, katıla katıla ağlamakta idi. Bu hal, Abdülhamid'e bir rikkat verdi. Sesinde, gizli bir ağlayış titremekle beraber, ihtimal ki evlâdını teselli etmek istedi. Metin ve memnun bir vaziyet almaya çalışarak:

— Ben, kat'iyen müteessir değilim. Esasen şu ağır yük altından bir an evvel kurtulmak istiyordum. Hatta bana teklif etselerdi şu makamdan kendi rızam ile de çekilirdim. Neyse. Hayırlısı, böyle imiş.

Heyet, artık çıkıyordu Abdülhamid;

— Sizden bir ricam daha var, dedi.

Arif Hikmet Paşa, vaziyetten müteessir bir halde cevap verdi:

— Estağfurullah efendim. Emir buyurunuz.

— Acaba, ben nerede ikamet edeceğim?

Bu mühim suâl, Arif Hikmet Paşa'yı tereddüde sevk etti.

—Buna dair hiçbir şey işitmedim efendim.

— Şu halde, icabedenlere benim tarafımdan söyleyiniz, ben Çırağan Sarayı'nda doğdum. Hayatımın bakiyesini orada milletime dua etmekle geçirmek isterim. Buradan oraya bir köprü ile geçilir, ben de kolayca geçer, orada yerleşirim. Bu ricamı, biraderim de kabul eder. Ben, otuzüç sene elimden geldiği kadar ona baktım. Ümit ederim ki, bundan sonra da o bana iyi bakacaktır. Ne yapalım, dünya hâli bu, dedi ve başını heyete karşı hafifçe eğdi; söyleyecek başka bir sözü olmadığını ifham etmek istedi.

Heyet, Küçük Mabeyin kapısından çıkarak Haremi Hümayun kapısına doğru ilerlerken, arkalarında kalan kafesli pencerelerden hıçkırık sesleri duyuluyor.

Istırap ve teessürle boğulan kadın ağlamaları arasında:

— Efendimiz, ah efendimiz.

Sözleri, matemî bir uğultu hâlinde yükseliyordu.

ABDÜLHAMİD SELÂNİK'E NAKLEDİLİYOR

Heyet, saray kapısından çıkıp da arabalarına biner binmez, Yıldız'ı ihata eden Hareket Ordusu tarafından şiddetli bir ateş nümayişi başlamıştı. Müthiş yaylım ateşleri, Yıldız ufuklarını korkunç tarrakalarla sarsıyor. Abdülhamid ile saray halkı, helecanlarla birer köşeye sinerek titreşiyorlardı. Beşiktaş, Nişantaşı, Maçka sakinleri, evvelâ saray etrafında kanlı bir harp başladığına hükmetmişlerdi, Fakat yarım saat kadar devam eden bu nümayiş yavaş yavaş sönüverdikten sonra bu velvelenin, Abdülhamid'in hal'inden mütevellid neşeden ileri geldiğini öğrenmişlerdi.

Heyet gider gitmez, Abdülhamid Harem Dairesi'ne geçmiş, kadınları teskin etmek istemişti. Fakat şimdi o, herkesten ziyade muhtac-ı teselliyetti. Hareket Ordusu efradı Yıldız'ı ihata etmeye başladığı dakikadan itibaren o, ezeli takdirin kendisine hazırladığı akıbeti anlamış, otuzüç sene müddetle kendisini korkutan bu sukûtun ıstırabını mümkün olduğu kadar az duymak için, metin olmaya çalışmıştı. Bilâhare Abdülhamid'in bizzat kendisinden işitildiğine göre; o, hal'edilmekten ziyade hal'in şeklinden müteessir olmuştu. Bir halifeye hal' kararını tebliğ eden heyetin arasında, bir Hıristiyan ve bir Musevî bulunmasını, kendisinin mutaassıp zihniyetine sığdıramıyor ve

hele, Draç mebusu Esad Paşa gibi en büyük lütûfdîdelerinden olan bir adamın, bu heyet arasına girmesine, karşısına dikilerek:

— Millet seni azletti, demesine hayretler içinde kalıyordu.

O gece yatsıdan sonra tekrar Küçük Mabeyin Dairesi'ne gelen Abdülhamid, artık sarayda iki üç kişiden ibâret kalan bendegânını huzuruna kabul etmiş, Şimdiye kadar kendisine gösterdikleri sadakate teşekkürler eylemişti. Söz arasında Abdülhamid, bu mahrem adamlarına dert yanmış. Kendisini müteessir eden sebepleri anlatmıştı. Yukarıda söylediğimiz iki sebebe, Abdülhamid bir üçüncü sebep daha ilâve ediyor:

— Ya, Said Paşa. Otuz üç sene en büyük in'am ve ihsanlarımı gören bu adam. Nasıl oluyor da, benim aleyhime teşekkül eden bir Meclise riyaset ediyor. Nasıl oluyor da benim aleyhimde bir karar veriyor? Ben, ne yaptımsa onunla istişare ederek yaptım. Eh, Allah büyüktür. Eğer günün birinde karşı karşıya gelirsek, elbette bunları yüzüne karşı çatır çatır söylerim. Yoook, eğer bu mümkün olmazsa, onunla Allah'ın huzurunda muhakeme olurum. Bu dünya kimseye kalmaz, diyor ve bu teessür altında, ne derece dilhûn olduğu, çehresinden belli oluyordu.

Yıldız Sarayı'nda bu hâl cereyan ederken, Harbiye Nezareti'nde de başka bir sahne canlanıyordu. Yatsıdan biraz sonra Mahmud Şevket Paşa, Erkânıharp Fethi Bey'i odasına çağırtmış:

— Oğlum! Sultan Hamid'i Selânik'e nakletmek icap ediyor. Bu mühim ve nâzik vazifeyi siz ifa edeceksiniz. Şimdi, Polis ve Jandarma Müfettiş-i Umumîsi Galip Bey'e de emir vereceğim. Hâkan-ı mahlûu saraydan çıkarıncaya kadar size refakat edecek.

Emrini vermişti. Vazife, cidden mühim ve nâzikti. Birçok aksilikler, akla ve hayale gelmez hâdiseler olabilirdi. Böyle olmakla beraber, Fethi Bey büyük bir memnuniyet hissetmişti, çünkü tarihî bir iş görecekti.

Mahmud Şevket Paşa, Abdülhamid'in Selânik'e muvasalatına kadar bu meselenin fevkalâde mahrem tutulmasına büyük bir ehemmiyet veriyor; çıkması muhtemel olan en küçük bir sızıltının bile önünü almak istiyordu. Şark Şimendifer Kumpanyası direktörüne hususî bir adam göndermiş; kendisinin acilen Selânik'e avdet edeceğinden bahisle, direktörün rükûbuna mahsus olan salonlu vagonla diğer bir vagondan mürekkep küçük bir tiren hazırlanmasını rica eylemişti. Aynı zamanda Üçüncü Ordu Kumandan vekili Ferik Hadi Paşa'ya da şifre ile bir telgraf çekmiş;

"İstibdat erkânından mühim bir zatın İstanbul'da bakası caiz görülemediğinden derhal Selânik'e nakli icabediyor. Jandarma tensikine memur Robilan Paşa'yı görünüz. Tarafımdan selâm söyleyiniz. Şehir haricinde ikamet ettikleri Alâtini Köşkü'nü ordu namına bize terk etsinler. Göndereceğimiz misafirin halk tarafından görülmemesi matlup olduğu için, kendisini nakleden tirenin oraya gece yansı muvasalat etmesi hesap edilmiştir. İstasyon ile Alâtini Köşkü arasında sessiz sedasız fevkalâde askerî inzibat tertibatı alınız" emrini vermişti.

Abdülhamid'i Selânik'e götürecek olan hususi tiren, tam gece yarısı Sirkeci İstasyonu'ndan hareket edecekti. Şimendifer Kumpanyası Müdür-ü Umumîsi M. Gros'un, rukûbuna mahsus olan muhteşem salonlu vagon ile birinci mevki vagonundan mürekkep olan bu küçük tireni hazırlarken istasyon civarında lâzım gelen tedbirler ittihaz edilmişti.

Bir taraftan bu işler görülürken, diğer taraftan da Mahmud Şevket Paşa'nın aklına mühim bir mesele gelmişti. Bu karar, Abdülhamid'e tebliğ edilince tabiidir ki fevkalâde telâş edecek. Bir binbaşı ile bir miralaydan mürekkep iki zatın kendisini İstanbul'dan çıkarmasına itimat ve emniyet göstermeyecek, belki de bu endişe ve heyecan ile bir hâdiseye sebebiyet verecekti. Bu ciheti nazar-ı dikkate alan Mahmud Şevket Paşa, derhal Hareket Ordusu'nun ilk kumandanı Ferik Hüsnü Paşa'yı daireye getirtti. Abdülhamid'e tebliğ edilecek kararda onun da bulunmasını emretti.

Artık, vakit gelmişti. Alafranga saat onda Hüsnü Paşa ile Miralay Galip ve Fethi Beylerden mürekkep olan heyet Yıldız Sarayı'na gitti. Saray, Hareket Ordusu efradı tarafından sımsıkı muhasara edilmişti, Başkâtip Cevat Bey henüz sarayı terk etmemişti. Gecenin bu vaktinde, bu üç zat odasına girince hayret etti:

— Ne istiyorsunuz? Dedi.

Hüsnü Paşa:

— Hakan-ı mahlûun Selânik'e nakline karar verildi. Kendileri orada daha ziyade emniyet altında bulunacaklar. Derhal hazırlansınlar. Çünkü iki saat sonra tren hareket edecek, cevabını verdi.

Başkâtip Cevat Bey, heyetin bu sözlerini Abdülhamid'e tebliğ için Harem Dairesi'ne gitti.

Heyeti, küçük bir salona almışlardı. Üst üste kahveler, sigaralar, limonatalar ikram ediliyor; fakat Cevat Bey ortada görünmüyor; Abdülhamid'in hazır olduğuna dair de bir haber getirilmiyordu. Halbuki hareket zamanı geliyor, vakit darlaşıyordu. Merak içinde kalan heyet, tekrar Cevat Bey'e haber göndermişler, bulundukları salona celbetmişler.

— Vakit geliyor. Acaba hazırlandılar mı, diye sormaya mecbur olmuşlardı.

Cevat Bey tekrar Harem Dairesi'ne gitmiş, biraz sonra da heyet, Küçük Mabeyn Dairesi'ne dâvet edilmişti. Heyet, Harem kapısından içeri girdiği zaman, bütün dairelerin pencerelerinde ışıklar görünüyor; birçok telâşlı kadın sesleri işitiliyordu. Heyet, gündüz hal' kararı tebliğ edilen salonda Abdülhamid ile karşı karşıya gelmişlerdi. Abdülhamid, iki eli pardösüsünün cebinde ve arkası duvara müteveccih bir vaziyette olarak ayakta duruyor. Elleriyle, ceplerindeki revolverleri sımsıkı tuttuğu anlaşılıyordu.

Heyet, kapıdan girer girmez, bir hizaya dizilmiş, Abdülhamid'e sadece birer asker selâmı vermekle iktifa etmişti. Abdülhamid'in büyük bir korku ve endişe içinde bulunduğunu anlayan Hüsnü Paşa, mülâyim bir lisanla söze başlamış:

— Zat-ı şahanelerinin hayatı, orduca tamamı ile emniyet ve kefalet altına alınmıştır. Bundan dolayı asla endişe buyurmayınız. Ancak, ordu bunu daha sağlam bir şekilde temin etmek istemiş ve Zat-ı şahanelerinin Selânik'e nakillerine karar verilmiştir. Rükûbü şahanelerine tahsis edilen tiren bir az sonra hareket edecek. İstical buyurmalarını istirham ederiz, demişti.

Fakat Abdülhamid, buna derhal itiraz etmiş:

— Selânik'e mi? Niçin? Ne münâsebet. Ben, buradan hiç bir yere gidemem. Bütün ecdadım, burada medfundur. Hem, tarihte de bunun emsali yoktur. Hal'edilen padişahlar, daima İstanbul'da kendilerine tahsis edilen saraylarda ikamet etmişlerdir. Ben, biraderime böyle mi yaptım? Hem de, ben artık hal'edilmiş bir padişahım. Hiçbir sıfatım kalmamıştır. Milletin bir ferdinden başka bir şey değilim. Mademki memlekette Meşrutiyet var. Meşrutiyette de her fert, istediği yerde, oturup kalkmakta serbesttir. Ben de, burada oturmak istiyorum. Şurada Çırağan Sarayı'na bir yol vardır. Ben derhal oraya geçebilirim. Orada doğdum, ömrümün bakiyesini de orada geçirmek isterim. Hayır, hayır, hayır. Ben, Selânik'e filân gidemem.

Meselenin böylece sarpa sarması, heyetin fenâ halde canını sıkmıştı. Abdülhamid'in gösterdiği hareket ve huşunetten, kolay kolay bu kararı kabul etmeyeceği ve tahmin edildiği gibi sessiz sedasız Selânik'e gitmeyeceği de anlaşılıyordu. Hüsnü Paşa, onu tekrar ikna edebilmek ümidiyle, sesini bir az daha tatlılaştırmış:

— Efendim. Zat-ı şahaneleri, her fert ile müsavi olamazsınız. Malûmu seniyeniz, birçok dedikodular olabilir. Katiyen korku ve endişeye lüzum yok. Orduca her şey düşünülmüş ve karar verilmiştir. Ancak zatışahanelerinin nakli, halihazır vaziyetinin siyasiyatına taallûk eder keyfiyettir, demiş, fakat Abdülhamid, derhal buna da:

— Hal' edilmiş bir padişahın siyasiyatla hiçbir alâkası olamaz, cevabını vermişti.

Miralay Galip Bey, artık pek ziyade bunalan Hüsnü Paşa'nın imdadına yetişmek istemiş, fakat o da Abdülhamid'i ikna edememişti. Anlaşılıyordu ki bu münakaşa, böylece uzayıp gidecekti. Buna ise, vaziyet mütehammil değildi. Arkadaşları arasında, sükûnet ve itidali ile maruf olan Fethi Bey bile bu hâle fena halde sinirlenmişti. Bu vazifenin asıl sahibi sıfatıyla nihayet o da söze karışmak lüzumunu hissetmiş, kat'î bir lisanla:

— Efendim! Biz, asker sıfatı ile aldığımız emri icra etmeye mecburuz. Hüsnü Paşa'nın söylediği gibi, zatışahanelerini bu gece Sirkeci'den hareket edecek trenle sevk etmek emrini aldık. Şimdi bu emri icra etmek mecburiyeti karşısında iki şık var. Ya, Zatışahaneleri muvafakat buyurursunuz ve yahut muvafakat edilmediği takdirde, muvafakatiniz haricinde sizi götürmeye mecbur olacağız. Pek âlâ bilirsiniz ki, şu anda Yıldız'ı muhafaza eden bütün askerler, bizim emrimizin altındadır. Bizi böyle bir mecburiyete sevk etmemenizi rica ederiz, demiş, aynı zamanda Hüsnü Paşa da:

— Hem Efendimiz; ecnebi donanmaları Çanakkale'de. İstanbul'da bir karışıklık olursa, bunlar içeri girecek. Biliyorsunuz ki bugün memleket, ikiye ayrıldı. Bu meseleden dolayı bir fenalık zuhur edebilir. Buna siz sebep olursanız, isminiz tarihe fenâ geçer.

Sözlerini ilâve etmişti.

Bu sözler, Abdülhamid'in üzerinde mühim bir tesir husûle getirmiş; onu derin bir düşünceye sevk etmişti.

O, şu dakikada acaba ne düşünüyor, neden korkuyordu? Fethi Bey'in tehditkar sözlerinden mi. Yoksa -Hüsnü Paşa'nın da dediği gibi - isminin, tarihe fenâ geçmesinden mi?

Bir kaç dakika devam eden bu düşünceden sonra Abdülhamid yavaş yavaş başını kaldırmış, aynen şu sözleri söylemişti:

— Yaaa. Mademki öyledir. Ben, bu kadar fedakârlık ettim; buna da razı olurum. Pekâlâ gideyim, hazırlanayım.

Heyet, üzüntülü bir işten kolayca kurtulduklarından dolayı geniş nefes alırken, Abdülhamid Harem Dairesi'ne geçmiş, derhal hazırlanılması için emir vermişti.

Yıldız Sarayı, kurulduğu günden beri böyle bir telâş görülmemişti. Saraya kapandıkları günden beri uzak ufuklara hasretle bakan saray kadınları, bu uzunca seyahatten ürkmekle beraber, tatlı bir macera ümidiyle bu yolculuğa iştiraki kalben istiyorlar. Kendilerini de refakatine alması için Abdülhamid'e rica ediyorlardı. Şehzade Abdürrahim Efendi ağlıyor, kendisini de beraber götürmesi için babasına yalvarıyordu. Abdülhamid, bütün saray halkını beraber götüremeyeceğini biliyor; bunların arasından mahdut bir kısmını seçiyordu. Götüreceği kadınların en başında, Ayşe Sultan'ın validesi Müşfika Kadınefendi bulunuyordu. Bütün kadınlarına karşı hürmet ve muhabbet beslemekle maruf olan Abdülhamid, bilhassa Müşfika Kadınefendi'ye karşı derin bir sevgi besliyor.

Yirmi seneden beri kendisini bir an bile kırıp incitmemiş olan bu sevgili zevcesini, ömrünün son dakikasına kadar yanından ayırmak istemiyordu. Aynı zamanda, pek çok sevdiği en küçük şehzadesi Âbid Efendi ile validesi Naciye Kadınefendi'den de ayrılamıyor, onları da refakatine alıyordu.

Birçok rica ve istirhamlardan sonra, bu yolculuğa iştirak edeçekler şu suretle tespit edilmişti:

Müşfika Kadınefendi

Naciye Kadınefendi

Şehzade Abid Efendi

Şehzade Abdürrahim Efendi

İkinci Hazinedar Zülfet Kalfa

İkinci Hazinedar Gülşen Kalfa

İkinci Hazinedar Fulya Kalfa

Hünkâr cariyelerinden Mah-ı Enver Kalfa -aynı zamanda Şehzade Abid Efendi'nin dadısı

Hünkâr cariyelerinden Dilruba -Dilberyar Kalfa

Hünkâr cariyelerinden Dilbeste Kalfa

Hünkâr cariyelerinden Çeşmipeykân Kalfa

Kahvecibaşı Ali Bey

Musahip Nuri Ağa

Musahip Şöhreddin Ağa

Musahip Cavit Ağa

Bu adlardan başka bendegândan Mehmed Paşa, aşçıbaşı Raşid Ağa iki aşçı ve sofracı,

En lâzım şeyleri ihtiva eden birkaç bavuldan başka eşya alınmıyordu.

Zaten Üçüncü Ordu Kumandan vekili Hâdi Paşa'dan gelen telgraftan da, ağır eşyaya lüzum olmadığı anlaşılıyordu

Selânik'teki vaziyeti şöylece anlatıyordu:

"Mahramane Gayet Müsta'celdir

Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa Hazretlerine

C 14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909)

Robilan Paşa'nın muvafakatını istihsal eyledim. Yarına kadar haney-i mobilyası ile beraber terkedecektir. Lüzumu varsa

ahçısını ve sofra takımını dahi verebilecektir. Selânik'e gece geç vakitte muvasalat edebilecek vechile tirenin hareketini tanzim etmek lâzımdır. Robilan Paşa'nın otomobili ile trenden haneye nakli tensip edildi. Trenin İstanbul'dan zamanı hareketinin ve mümkünse Selânik'e vakti muvasalatının ve hanede kaç zat için yatak ihzarı lâzım geleceğinin ve aşçı ile sofra takımının buraca tedarikine lüzum olup olmadığının işarı ve talimat-ı saire hakkında tafsilât itası mütemennadır. Robilân Paşa'ya malûmat-ı kat'iye verebilmek için bu baptaki evamiri devletlerine makine başında muntazırım.

Ferik Mehmed Hâdi"

Mahmud Şevket Paşa ile Hâdi Paşa, makine başında muhabere ederlerken Yıldız'daki hazırlıklar da bitmişti. Mabeyindeki arabalar, saray kapısının önüne çekilmiş; bir bölük de süvari getirtilmişti. Herkes telâş içinde idi. Bugüne kadar esatirî bir mahlûk gibi Abdülhamid'in yalnız ismini işitenler, şimdi onu gözleriyle görecekleri için büyük bir heyecan hissetmektelerdi. Harem kapısının bir kanadı açılmış. Titrek fener ziyaları, oradan oraya koşuşmaya başlamıştı.

Şu anda, Abdülhamid'in hususi hayatında yeni bir safha açılıyor, ibrete şayan olan şu hazin sahne, tarihe mal oluyordu. Abdülhamid, otuz üç sene mütemadiyen büyük merasim ve saltanatla girip çıktığı şu kapılardan, artık son defa olarak büyük bir hüsnü tevekkülle çıkıyor. Kendisi için ne bir tek silâh ve ne de tek el kalkmıyordu. O, iki elleri koyu kurşuni kısa bir pardösünün ceplerine sokulmuş sedef saplı iki Smit Venson revolverini avuçlarının içinde sımsıkı tuttuğu halde yavaş yavaş harem kapısı önündeki arabaya doğru ilerliyor. Arkasından da, onu bu felâketli günlerinde takip eden sadık kadınları geliyordu. Abdülhamid rükûbuna *(binmesi için)* tahsis edilen adi bir tebdil arabasının yanına geldiği zaman durmuş, kendisine refakat edenlere son defa olarak göz gezdirmiş ve sonra da arkasında bıraktığı Harem Dairesi'ne bakarak derin derin içini çekmişti. Şu anda Harem Dairesi'nden, güçlükle boğulan feryatlar ve ağlaşmalar işitiliyor. Asabi eller tarafından, kafesler açılıp indiriliyordu. Abdülhamid'e refakat eden kadınlar da kendilerini

tutamıyorlar; birdenbire karşılaştıkları erkek ve asker kalabalığı önünde birbirlerine sokularak hıçkırıklarını kimseye göstermemeye çalışıyorlardı. Abdülhamid, rükûbuna tahsis edilen bir tebdil arabasına en evvel sevgili zevcesi Müşfika Kadınefendi'yi bindirmiş ve sonra da kendisi binerek Şehzade AbidEfendi'yi de arabaya istemişti. Şu da kayda şayandır ki Abdülhamid, hayatında ilk defa olarak bir kadınla arabaya biniyor.

Bilhassa böyle, gece yarısı akıbeti kendisince meçhul bir yolculuğa çıkıyordu. İkinci arabaya Naciye Kadınefendi ile Şehzade Abdürrahim Efendi binmiş. Diğer kalfalar da geride kalan arabalara taksim edilmişti.

Süvarilerle muhat olan bu araba kafilesi, yavaş yavaş Yıldız Yokuşu'ndan iniyor; Abdülhamid'i Selânik'e nakle memur olan Fethi Bey de kafileyi atla takip ediyordu. İdâre-i Örfiye bütün şiddetiyle hükümran olduğu için sokaklarda halktan kimse bulunmuyordu. Yalnız, Beşiktaş'tan Sirkeci İstasyonu'na kadar olan caddelerde, kuvvetli devriyeler geziyor. Bunlar, kafilenin uzaktan gelişini görünce, hemen bir kenara çekilerek merak ve hayretle arabalara bakışıyorlardı. Kafilenin Galata Caddesi'nden geçişi, muhite heybet ve haşyet saçıyordu. Gecenin derin zulmet ve sessizliği içinde kaldırım taşlarından kıvılcımlar çıkaran at nalları ve arabaların demir tekerlekleri, büyük bir gürültü ile yüksek binaların cephesinde korkunç akisler yapıyor, binaların karanlık cephelerinden camlar açılarak mütecessis başlar uzanıyordu.

Hüsnü Paşa ile Miralay Galip Bey, daha evvel Sirkeci İstasyonu'na gelmişler; oradaki tertibatı gözden geçirmişlerdi. Abdülhamid'in, son ve hazin mevkibi istasyon önüne geldiği zaman, istikbal etmişler ve doğruca trene binilmesi için yol göstermişlerdi. Abdülhamid, kendisini takip eden kadınların önünde yürüyor, metin görünmeğe çalışmasına rağmen. heyecanını zapt edemiyordu. Vagona girer girmez pencerenin önüne gelmiş, bir şişe Taşdelen suyu istemişti. Şimendifer memurlarından biri koşmuş, suyu getirmişti. Abdülhamid şişeyi almış, üzerindeki mührü muayene ettikten sonra açtırmış. Suyu içmiş, getiren memura otuz kuruş vererek:

— Bunu sucuya veriniz, demişti.

Tren hazırdı. Yolcular bindikten sonra da lokomotif trene bağlanmıştı. Bu küçük tren iki vagondan ibâretti. Öndeki salonlu vagon Abdülhamid ile refakatindeki kadınlara; arkasındaki birinci mevki vagonu da, Fethi Bey'le, kırk Selânik Jandarmasından mürekkep olan muhafızlara ve sabık padişaha refakat eden erkek bendegâna tahsis edilmişti. Fethi Bey, Hüsnü Paşa ve Galip Bey'e veda ederek trene bindi. İstasyonun büyük saati alafranga tam biri gösterirken, tren hareket etti.

Azami süratle yoluna devam eden bu küçük tren, bilâhâdise Serez İstasyonu'na kadar geldi. Buraya gelinceye kadar geçilen istasyonlarda Fethi Bey tarafından icap eden tedbirler ittihaz edilmişti. Tren mümkün olduğu kadar istasyonların haricinde durduruluyor; o civardaki halk uzaklaştırılıyordu. Böyle esrarengiz bir trenin Selânik istikametine doğru ilerlemesi nazar-ı dikkati celbetmiş, ilerdeki istasyonlara haber verilmişti. Serezliler yolda bulunan trenin Abdülhamid'i Selânik'e naklettiğini haber almışlar ve istasyona toplanmışlardı. Halk, birdenbire o kadar çoğalmıştı ki bunları men etmek imkânı hasıl olamamıştı. Fethi Bey Serez İstasyonu'na yaklaşıp da bu kalabalığı görür görmez, tireni mümkün olduğu kadar istasyondan uzakta durdurmuşsa da yine halkın oraya koşuşmasını men'e imkân bulunamamıştı. Halkın bir kısmı, büyük bir merak ile uzaktan olsun Abdülhamid'i görmeye çalışmışlar. Bir kısmı da, beraber getirdikleri gaz tenekelerini çalarak gürültülü bir nümayiş yapmışlardı. Serez'den sonra bir iki istasyonda daha bu suretle nümayişlere maruz kalan tren Selânik'e tekarrüp ederken, gerek Selânik İstasyonu'nda ve gerek istasyonla Alâtini Köşkü civarında fevkalâde askerî tedbirler alınıyor; Fethi Bey'in İskeçe İstasyonu'ndan çektiği telgraf mucibince, Alâtini Köşkü'nde hazırlıklar yapılıyordu.

"Gayet müsta'celdir

Selânik'te, Üçüncü Ordu Kumandan vekili Hâdi Paşa Hazretlerine

Tren-i mahsus, alafranga saat on ile on bir arasında Selânik'e vâsıl olacaktır. Otomobil arzu edilmiyor. Bunun yerine dört kişi

alabilecek vechile geniş bir lândon arzu ediliyor. Bu landondan maada sekiz dokuz landon orada hazır olmalıdır. Bütün arabalar ve muhafız süvari büyük istasyonda bulunmalıdır. Tiren-i mahsus, büyük istasyonda tevakkuf edecektir. Büyük istasyon ile şehir arasındaki şose sulanmalıdır. Köşkte, aptest ve hamam için lâzım olan eşya dahi hazır olmalıdır. Lâmbalar yakılmalıdır, efendim.

16 Nisan 325 (29 Nisan 1909)

Erkânıharp Binbaşısı Ali Fethi"

Nihayet tiren, Selânik'in büyük istasyonuna gelmişti. Abdülhamid'le refakatındakiler, trenden indirilmiş, arabalara bindirilmişti. Fethi Bey önde, Robilan Paşa'nın otomobili ile gidiyor; Abdülhamid ile refakatindekilerin arabaları onu takip ediyordu. Etrafı süvarilerle muhat olan bu araba kafilesi, tenha ve karanlık yollardan Alâtini Köşkü'ne doğru ilerlerken, uzaktan muzika sesleri duyuluyor. Beşinci Sultan Mehmed Reşad'ın cülûsu şerefine muazzam şenliklere sahne olan Selânik şehri; parlak elektrik ziyaları altında yanıp tutuşuyor. Beyazkule Bahçesinden yükselen fişek ve mehtaplardan, rengârenk ve neşeli nurlar saçılıyordu.

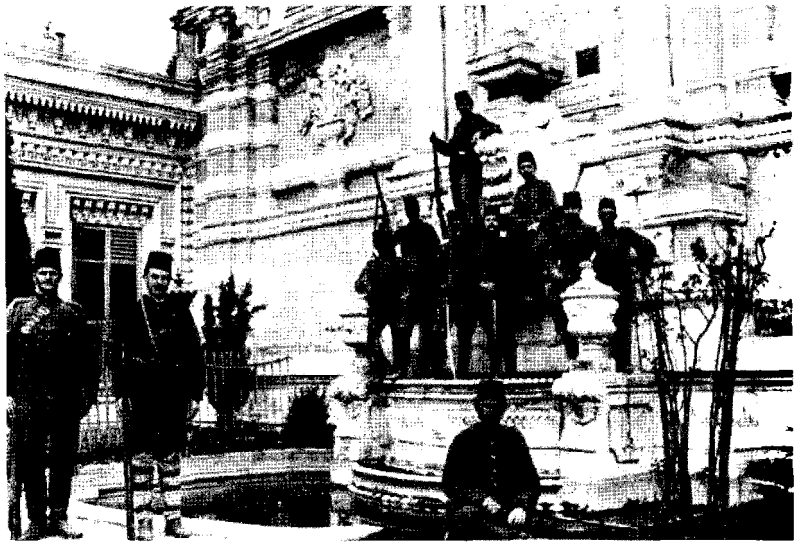

Abdulhamid tahttan indirildikten sonra Yıldız'da hatıra fotoğrafı çektiren askerler

İTTİHATÇILARIN İKTİDARI

Alâtini Köşkü'nün kapıları Abdülhamid'in üzerine kapanarak, artık onu dünyanın bütün alâkalarından tecrid ederken İstanbul'da da mühim hâdiseler cereyan ediyordu.

Nisanın 14'üncü Çarşamba günü sabahleyin erkenden meclis açılmış; Âyan ve Mebusan azaları toplanmıştı. Âyan Reisi Said Paşa, Âyan azasından Bahriye Feriki Arif Hikmet Paşa'yı bir köşeye çekmiş, aralarında şu muhavere geçmişti:

— Dün, Sultan Hamid'e hal' kararını tebliğ ettiğiniz zaman başka bir şey konuştunuz mu?

— Evet. Tam çıkacağımız zaman bizi alıkoydu. Meclis-i Millî'ye kimin riyaset ettiğini sordu.

— Siz, ne cevap verdiniz?

—Zati devletinizin riyaset ettiğini söyledim.

— Ne dedi?.

— Yaaaa... Said Paşa, ha; dedi.

— Yaaaa...

Said Paşa bu "ya" yı dört eliften bir hayli miktar uzatırken rengi kül gibi kesilmişti[56]. Acaba Paşa, niçin bu kadar büyük

56- Arif Hikmet Paşa tarafından bizzat nakledilmiştir. Z. Ş.

bir korku ve hayret eseri göstermişti? Alâtini Köşkü'nün aşılmaz duvarları arasında çelik süngülerden mürekkep bir zincirle ihata edilen Abdülhamid'in, günün birinde tekrar saltanat makamına gelivermesinde ve:

— Gel bakalım, buraya Said Paşa. Seninle bu kadar eski hukukumuz varken, şu meclise nasıl riyaset ettin. Benim hakkımda o kararı nasıl verdin? Demesi ihtimalinden mi, bu derece telâş etmişti?

Hele biraz sonra, *Sabah* gazetesini eline aldığı zaman koca Âyan reisi, artık yerinde duramayacak hâle gelmişti. Çünkü *Sabah* gazetesinde yazılı olan bir fıkrada, Abdülhamid'in hal'i hakkındaki bir teşebbüsün, kendi tarafından vukua geldiği ifşa edilmekte idi. Said Paşa, derhal Mahmud Şevket Paşa'ya müracaat ederek *Sabah* gazetesinin bu ifşaatını resmen tekzip ettirdi. Aynı zamanda Said Paşa büyük bir zekâ eseri daha göstermiş, Abdülhamid'in Selanik'e naklinden kendisinin kat'iyen malûmatı olmadığını Meclis ve dolayısıyla efkârıumumiyeye anlatmak istemişti. Meclis içtimaa başlar başlamaz Mahmud Şevket Paşa'dan şu telgraf gelmişti:

"Meclis-i Umumî-i Milli Riyaset-i Celilesine

Padişah-ı mahlûun Dersaadet'te ikameti vatan ve milletimizin temini selâmeti emrinde pek ziyade dai mehazir olacağı muhtac-ı izah ve isbat olmadığından, müşarünileyh hazretlerini Selânik'te ikamet ettirmek orduca münasip görülmüş ve dün gece izam kılınan memurin-i mahsusa vasıtasîle gerek kendileri ve gerek izhar buyurdukları arzu üzerine mahdumları Abdürrahim Efendi Hazretleri, taife-i nisadan bazıları ihzar olunan tiren-i mahsusa bil'irkâp saat yedide Selânik'e izam kılınmış (gönderilmiş) olmakla niyet-i hâlise ile tensip ve icra kılınan şu tedabir-i ihtiyatinin dahi Meclis-i Umumî-i Milli'ce rehini tasvip olacağına ordunun itimat ve emniyeti berkemal olduğu arzolunur ferman.

15 Nisan 1325 (28 Nisan 1909)

Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanı

Mahmud Şevket"

Meselenin iç yüzünden haberdar olan birkaç mebustan başka, Âyan ve Mebusan azalarının parmakları ağızlarında kalmıştı. Demek ki artık Mahmud Şevket Paşa; evvelâ yapacağını yapacak, sonra da Meclisten karar alacaktı? Gayet tabii idi ki, bu gibi tekliflere muhalif kalacak bir tek babayiğit çıkmayacaktı.

Bunu bildiği için Said Paşa evvelâ bu mesele etrafındaki müzakereyi serbest bıraktı.

Mebusların reyleri, Mahmud Şevket Paşa'nın hareketini tasvip lehinde tebellür etmiş hatta Manastır Mebusu Vasıf Efendi, açıktan açığa:

— Emrivakiyi tasvip ediyoruz. Bizce musaddaktır, demişti.

Said Paşa, bu Vasıf Efendi'nin emrivaki sözlerini bir daha tekrar etti. Şüphesiz ki bununla, Abdülhamid'in Selânik'e naklinden kat'iyen malûmatı olmadığını herkese ihsas etmek istedi. Sonra da, meclisin umumen tasvibine rağmen:

— O halde, kumandan paşanın telgrafı bilittifak tasdik olundu. Muhalif varsa ayağa kalksın, dedi.

Hiç kimse ayağa kalkmayınca da:

— Kıyam eden olmadı. Demek ki, bilittifaktır, diyerek bu kararın mesuliyetini, meclise yükletti ve kendisini daraya çıkarıverdi.

O günün mühim hâdiselerinden biri de, Hareket Ordusu şühedasının cenaze merasimi idi. Bu hazin merasime, İstanbul halkının mühim bir kısmı iştirak etmişti. İhtilâle kurban olan şehitlerden bazılarının naaşları, Gümüşsuyu Hastanesi'nde toplanmıştı. Bunların arasında, gençliğini ve parlak istikbalini, bu şuursuz ihtilâlde kurban eden zabitlerle beraber, Şûray-ı Devlet Mazbata Kalemi kâtiplerinden ve devrin yeni yetişen edip ve şâirlerinden, Memduh Macid Bey ve Kırımlı Ali Rıza Bey gibi fedakâr siviller de vardı. Memduh Macid Bey, gönüllü olarak Hareket Ordusu'na iltihak etmişti. Kırımlı Ali Rıza Bey'e gelince: Bu zat, Romanya'daki İttihat ve Terakki şubelerinin müfettişi ve Köstence Heyet-i Merkeziyesi'nin de reis-i sanisi idi. İstanbul'da Meşrutiyet'in tehlikeye girdiğini haber alır almaz derhal silâhlanmış, bir vapura atlamış,

İstanbul'a gelmişti. Onun İstanbul'a vürudu *(varması)*, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gireceği güne tesadüf etmişti. O gece, Galata Köprüsü'nün üstünde bir vazifeye tayin edilen Ali Rıza Bey, fenâ halde üşümüş, hastalanmış, tedavisine çalışılmışsa da, muvaffak olunamamış.

Bu hakiki ve samimi meşrutiyetperver, ertesi günü arkadaşlarından Bahriyeli Sami[57] ve Doktor Temo Beylerin kucağında can vermişti. Bu zatın bu fedakârlığı nazar-ı dikkati celbetmiş, o da Hareket Ordusu şehitleri arasına ithal edilmişti. Şehitlerin cenazeleri mutantan bir alayla Gümüşsuyu Hastanesi'nden kaldırılarak Şişli civarında bir tepeye defnedildi ve bu tepeye, "Hürriyet-i Ebediye" tepesi denildi. Bilâhare, buraya bir muhteşem abide rekzine karar verildi. İhtilâl esnasında her iki tarafın zayiat miktarına gelince:

Hareket Ordusu'ndan 97 şehit ile 160 mecruh, asilerden de 297 maktul ile 585 mecruhtan ibâretti.

Şehitlerin defin merasimi de icra edildikten sonra, artık sıra, diğer işlere gelmişti. Bir taraftan, birçok kimseler Hareket Ordusu'nun kazandığı zaferden istifadeye hazırlanırken; diğer taraftan da korkunç bir tedip ve tedhiş siyâseti başlamıştı. Zaferden, muhtelif şahsiyetler, muhtelif şekillerde istifade temin etmek istiyorlardı. Rejimi kuvvetlendirmek, yeni bir irtica felâketine meydan vermemek lâzım geldiğini iddia edenler; artık her kuvvete ve her membaa en koyu ittihatçıların vaziyet etmesi icap eylediğini ileri sürüyorlar; hükûmet mekanizmasını tamamen ele almak lüzumuna hükmediyorlardı.

Bu fikirlerin mürevviçlerinden ilham alan gazetelerde, garip fıkralar görülmeye başlamıştı. Gazetenin biri Mahmud Şevket Paşa'nın sadaret makamına ve Mahmud Muhtar Paşa'nın da Harbiye Nezareti'ne getirilmesini ileri sürüyor ve efkârıumumiyenin de buna mütemayil olduğundan bahsediyordu. Gazetenin biri de *"Memalik-i Osmaniye'de kuvve-i hâkimeyi tecessüm ettiren Meclis-i Umumî-i Milli'nin Ahmed Rıza Bey'i kabine teşkiline memur ettiğini"* yazıyor ve hatta teşkil ettiği kabinenin listesini de şu suretle neşrediyordu:

57- Ankara Mebusu Sami Bey. Z. Ş.

"Ahmed Rıza Bey - Sadrazam

Hüseyin Hilmi Paşa – Dahiliye Nazırı

Hüseyin Cahit Bey – Maarif Nazırı

Cavit Bey - Maliye Nazırı

Rifat Paşa – Hariciye Nazırı

Vitalis Efendi – Orman, maadin

G. Noradonkyan – Ticaret, Nafia."

Daha insaflıca havadis veren gazeteler ise, memleketin münevverlerinden ve genç mebuslarından bazılarının İngiltere'de olduğu gibi nazırlara müşavir verilmesi için mecliste hasıl olan cereyanlardan bahsediyorlardı.

Bütün kıymet ve mahiyetleri, efkârıumumiyeyi yoklamak ve hazırlamak için uçurulan birer balondan başka bir şey olmayan bu havadisler, halk ve ecnebiler üzerinde fenâ tesirler husûle getiriyor, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sırtına çok ağır ittiham yükleri tahmil ediyordu. Kısmen Avrupa'ya kaçan ve kısmen şuraya buraya dağılan ve hatta hain ve riyakâr çehrelerini, şimdi de İttihatçılık maskesiyle kapayanlar:

— Gördünüz mü İttihatçıların oynadıkları oyunu. Evvela İstanbul'u kana boyadılar. Şimdi de, devletin en yüksek makamlarını paylaşıyorlar, diyorlardı.

İdare-i Örfiye ve darağacı korkusu ile evvela, kulaktan kulağa söylenen bu sözler, yavaş yavaş genişliyor; dedikoduya daha ziyade meyyal olanların ağızlarında şeklini değiştiriyor:

"31 Mart meselesini, çıkaranlar doğrudan doğruya İttihatçılardır. Maksat Abdülhamid'in hadsiz hesapsız servetini yağma etmek. Sonra da, hükûmeti tamamen ele geçirmekti. Bunun için, emirlerine tamamen muti olan Avcı taburlarını el altından tahrik ettiler. Bunlar vasıtası ile bir irtica hareketi vücuda getirdiler. Güya bunu bastırmak için bir Hareket Ordusu teşkil ederek İstanbul'a geldiler. Abdülhamid'i tahtan indirdiler. Yıldız Sarayı'nı bastılar. Dünyanın en zengin adamı olan Abdülhamid'in bütün servetini aşırdılar. Şimdi de, kendilerine

ebedi bir kudret temin etmek için, hükûmetin en mühim mevkilerini bizzat idâre etmek istiyorlar."

Tarzında bir şümul peyda ediyordu. Hatta birçok müdekkik geçinenler:

"1324 senesi Ağustos ayının sonlarına doğru Hüseyin Cahit Bey *Tanin* gazetesinde "Korkulu bir Rüya" serlevhasıyla bir makale yazmış. Rüyasına giren ihtilal hareketini tasvir etmiştir. 31 Mart hareketi, aynen o tasvir edilen rüya şeklinde olmuştur. İşte bu da, bu facianın İttihatçılar tarafından vücuda getirildiğine bir delildir" diyorlardı...

Nitekim, *Mizan*cı Murad Bey de bu cereyana kapılmış. Sultanahmed Meydanı'na giden âsi askerler arasında, nefer elbisesi giymiş olan İttihatçı zabitan bulunduğunu bir eserinde yazmıştır.

Bütün bu sözler; 31 Mart ihtilâlini istedikleri şekilde idâre edemeyen muhaliflerin, bu büyük mağlûbiyet karşısında duydukları acıdan tevellüd ediyorlardı. Hiç ümit etmedikleri halde Bey'inlerine inen bu darbenin acısından bir teselli ve şifa bulmak. Aynı zamanda, efkârıumumiyeye bir heyecan vererek, umumi isyan korkusu ile İdâre-i Örfiye'nin şiddet ve tesirini azaltmak isteyen muhalifler şimdi de bu gizli silâhı kullanıyor: efkârıumumiye ile Cemiyetin arasına gizli bir kin ve nefret sokuyorlardı.

Bu son günlerde, İstanbul efkârıumumiyesi Cemiyete karşı son derece dilhûn ve müteessirdir. Hareket ordusu ile İstanbul'a gelenler, İstanbullulara karşı, çok yüksekten bakıyorlar ve âdeta isyan hareketinde, bütün İstanbulluları medhaldar addediyorlardı. İstanbul, ecnebi bir ordu tarafından istilaya uğramış bir beldeye; İstanbul halkı da, yabancı bir bayrak altında diz çökmek mecburiyeti karşısında kalan mağlûp bir belde sekenesine dönmüştü. İstanbul ve İstanbullular reva görülen bu soğuk muamele bundan ibâret de kalmıyor; taşra İttihatçıları tarafından en acı hakaretler yağdırılıyordu. İzmir'de, *"Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bütün ihvan-ı vatana beyannamesidir"* başlığı ve İzmir Vilâyet Heyeti imzasıyla neş-

rolunan beyannamede; İstanbul halkından bir tek tanesi bile daraya çıkarılmayarak; *"İstanbul'un bu nankör ve alçak olan halkını tedip"*den bahsediyordu. Selânik'te çıkan Cemiyet gazeteleri, daha köpüren bir lisanla haykırıyordu;

"Köhne Bizans'a, müstekreh (iğrenç) çehreye" diye söze başlayarak:

"Akur (kuduz) Bizans! Millet sana bir kanlı cinayet sahnesi, fakat hayır bir medeniyet safhası yaşatacak"

"Ufku adalarından, seması yıldızlardan, muhiti pis böcekler gibi ayaklar altında zelil ve makhûr (ezilmiş) bir sürü haşeratı lâyüflihun (iflah olmaz böcekler)" demekten çekinmiyorlardı.

Revaç bulunan dedikodular arasında en çok ağdalanan ve bilhassa basit düşünceli güruhun ağzını sulandıran, Yıldız yağması meselesi idi. Kulağı delik geçinenler ve Yıldız ahvaline vakıf olduklarını söyleyenler, Abdülhamid'in sarayda yirmi milyon lira raddesinde bir serveti olduğunu iddia ediyorlardı. Halbuki servet namına, Yıldız Sarayı'nın kasalarından çıkarılan şeyler, şunlardı:

Abdülhamid'in hususi odasındaki iki demir kasada:

• Bazı tapu senetleriyle Abdülhamid tarafından Alman bankalarına yatırılan paraların ve muhtelif şirketlere ait hisse senetlerinin hesap defterleri - üç valizden birinde, yüz otuz altı bin liralık Osmanlı bankası banknotu diğerlerinde muhtelif cins ve cesamette mücevherat.

Abdülhamid'in şahsına mahsus marangoz atölyesinde:

• Bir sandık içinde, üç yüz bin liralık banknot.

Taş oda denilen kasa odasında:

• Bir sandık içinde iki yüz otuz liralık altın, gümüş para ile muhtelif şekilde birkaç parça elmas.

Taş odada bulunan ve çilingirler tarafından kırılan dört büyük kasada:

• Küçük, büyük torbalar ve al atlas keseler içinde, yirmi dört

bin adet altın lira ile sekiz bin kuruşluk gümüş mecidiye.

sarayda müze ittihaz olunan salonda:

• Çilingirler vasıtası ile kırdırılan iki kasadan biri kâmilen boş. Diğerinde de 16 adet Rumeli Şimendifer tahvili *(hisse senedi)*, 18 adet esham-ı umumiye-i Osmaniye, birkaç gümüş zarf, tabaka ve saire. Sultan Aziz'in mührü, 900 nüsha el yazması Kur'an-ı Kerim ve Delâili hayrat. Yusuf İzzeddin Efendi'ye ait bazı evrak.

• Jale Kasrı'na müntehi koridorun sağ tarafındaki kilitli odada: Bir çanta içinde, beheri 500 Rublelik 12 adet Rus banknotu.

• Büyük Mabeyin Dairesi'nde kahveci ve tütüncübaşılara ait kasalarda altın, gümüş, elmas işlemeli zarflar, fincanlar, çubuklar ve sigara takımları.

• Bütün bunların ve sarayın muhtelif yerlerinden toplanan para ve tahvilâtın mecmuu, şu suretle tesbit olunuyordu:

• 1.800.000 Liralık muhtelif bankalara mevdu Esham ve tahvilât ve senedat.

• 1.000.000 liralık tahmin olunan mücevherat.

• 900.000 lira miktarında altın, gümüş, kâğıt para. Abdülhamid'in vefatından sonra Beylerbeyi Sarayı'ndaki odasından çıkan para, pek ehemmiyetsiz bir şeyden ibâretti.

Yalnız, Kur'an-ı Kerim mahfazası şeklinde bir kutunun içinden, dört yüz bin küsur liralık tahmin edilen kıymetli taşlar zuhur etmişti.

Şu halde, Abdülhamid'in dillere destan olan serveti de, bir efsaneden ibâretti. Bir taraftan Yıldız taharriyatı devam ederken, diğer taraftan divan-ı harpler azami derecede faaliyet gösteriyordu. İlk hamlede, muhaliflerden kim varsa tevkif edilmiş, Harbiye Dairesi'ne getirilmişti.

Cemiyetin ezeli muarızı olan Prens Sabahaddin Bey de bu meyanda idi. Oğlunun akıbetinden endişe ve heyecan içinde bulunan Seniha Sultan bastonuna dayana dayana Harbiye Nezareti'ne gelmiş; evlâdı için şefaat dilemişti. Sabahaddin

Bey, Mahmud Şevket Paşa'nın emriyle tahliye edildi ve muvakkaten Merkez Kumandanlığı vazifesini gören Binbaşı Remzi Bey tarafından da kendisine bir hayli nasihat verildi.

Yine bu karışıklık esnasında, sabık Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa da, İran Sefarethanesi karşısındaki evinden kaldırılmış. Harbiye Nezareti'ne getirilerek tevkif edilmişti. Halbuki Zeki Paşa hakkında ne bir şikâyet ve ne de bir ihbar vukua gelmemişti. Remzi Bey'in müdahalesiyle bu müşir de serbest bırakıldı; fakat bir müddet hiç kimse ile ihtilât etmemesi hakkında akilane bir ders verilmesi de unutulmadı.

Akıbetleri en çok tehlikede bulunanlar, isyanda alâkaları görülen ve ihbar olunanlarla bilhassa saray adamları idi. Asi askerler tarafından Serasker tesmiye edilen Hamdi Çavuş'la, isyanın elebaşlarından olan Hazım Çavuş, Bölük Emini Mehmed, Tüfekçi ustası Arif, Binbaşı Yusuf, Miralay Topal İsmail, yine tüfekçi ustalarından İdris, Hapishane-i Umumî Muhafaza Bölüğü çavuşlarından Nuri, Çatalca'dan gelen efrad arasına nefer elbisesiyle karışan Mülazım-ı evvel Ömer ve Kadri, Mülazımı sani Fuad, İkinci Nişancı Taburu sabık Kumandanı Kaymakam İbrahim, Yıldız'da öldürülen Ali Kabuli Bey'in katilleri olmakla müttehem *(suçlanan)*, birkaç Bahriye neferi, kâmilen ele geçmişlerdi.

Hareket Ordusu İstanbul'a girerken, Üsküdar yakasına can atan Derviş Vahdeti de doğruca Gebze'ye gitmiş. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin en hararetli taraftarlarından Bakkal Kâmil'in evinde bir gece misafir kaldıktan sonra, İç Anadolu'ya giderek orada bir köşeye gizlenmek istemişse de, Balıkesir'de yakayı ele vermişti. Bu mecnun ve serseri politikacı, yakalandığı zaman cidden acınacak bir halde idi. Arkasındaki aba, lime lime olmuş. Birer asker postalı geçirdiği ayakları, yürüyemeyecek derecede tutulmuştu. Derviş Vahdeti İstanbul'a naklonurken, Kirmastı'da menfi bulunan meşhur Kabasakal Çerkeş Mehmed Paşa da beraber getirilmişti. Bu adamın İstanbul'a niçin getirildiğini hiç kimse bilmiyordu. Evrakında sadece *"İstanbul'daki hâdise-i irticaiye esnasında şüpheli hareketleri görülmekle mahfuzan izam kılınmıştır."* Diye müphem bir cümle bulunuyordu.

İDÂRE- İ ÖRFİYE VE DİVAN-I HARPLER

Bekirağa Bölüğü ile Çiftesaraylar'da mevkuf bulunanlar arasında Abdülhamid'in Başmusahibi Cevher Ağa ile müsahiplerden Nadir Ağa, tüfekçilerden Miralay Halil Bey, Abdülhamid'in tütünlerini kıymaya memur kıyıcı Mustafa, Enderunlu diğer Mustafa, Maarif Meclisi azalarından Nadir Fevzi, Rüsûmat İstatistik Kalemi Müdür Muavini Tevfik Behçet Paşazade Hakkı Bey'lerle, isyanın ilk günü Ayasofya Meydanı'nda toplanan askerin metalibatını Meclis-i Mebusan'a izah eden ve Encümen odasında Babanzade Hakkı Bey'le münakaşaya girişen Hoca Rasim Efendi en ağır ittihamlar altında eziliyorlardı. Buna rağmen mevkuflar gayet büyük bir sükûnet gösteriyor; hemen hepsi de mukadderatlarına razı gibi görünüyorlardı.

Çiftesaraylar'daki manzara, cidden ibrete şayandı. Daha pek yakın bir zamana kadar koca Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatını ellerinde tutan ve her geçtikleri yere haşmet ve azamet saçan koca vezirler, müşirler, nazırlar, seraskerlerden mürekkep tam yüzsekiz zat, büyük bir tevazu ve tevekkülle yataklarını yerlere yapmışlar, arkalarında rengârenk gecelik entarileri, dikişli hırkalarla bu yer yatakları üzerine yayılmışlar. Kimi, önündeki mangalda kahve pişiriyor; kimi de, gazetelerin münderecatından kendi haklarında hükümler çıkararak

Divan-ı harp huzurundaki müdafaanamelerini hazırlıyordu. Yoklama zamanlarında bazıları, büyük bir kayıtsızlıkla:

— Efendim, diye bağırıyor, bazıları eski azametli devirlerini hatırlıyor; isimlerinin laubaliyane bir tarzda çağırılmasından sinirleniyor, bir kısmı da, aczin ve şaşkınlığın verdiği garip bir hâlet-i ruhiye ile hemen yatağının üstünde ayağa kalkıp ellerini kavuşturarak miskin ve zelil bir hâl alıyordu.

Avam güruhuna tahsis olunan Bekirağa Bölüğü, mahşer gibi altlı üstlü dolmuştu. Burada en çoğu isyanda fiilen alâkadar olan askerlerden mürekkep olmak üzere her sınıf ve her zümreye mensup insanlar bulunuyordu. Hocalar, şeyhler, keçekülâhlı Kürtler, sakalar, hamallar, isyana karışan en sefil güruh burada haşroluyordu. Haklarında derin bir kin beslenen bazı mühim kimseler de bu haşerat arasına atılmış. Sabık Taşkışla Divan-ı harp Müddeiumumisi Birinci Ferik Reşid Paşa, Sakallı Mehmed Paşa, Abdülhamid'in başmusahibi Cevher Ağa, Tüfekçi Halil Bey vesaire gibi Abdülhamid devrinin maruf ve mümtaz şahsiyetleri, kendilerinden pek uzak gördükleri bir zümre meyanına katılmıştı.

Her iki tevkifhane, bir heyet tarafından idâre olunuyordu. Bu heyette de, Erkânıharp Yüzbaşısı Rıza, Piyade yüzbaşısı Macid, İstihkâm Yüzbaşısı Hamdi, Topçu Mülâzımı Salâhaddin, Piyade Mülazımı Ahmed Reşid, 18. Nişancı Mülâzımlarından Ethem, Topçu Mülâzımı Salim, Topçu Mülâzımı Mahmud Esad, Mitralyöz Mülâzımı Erzurumlu Mehmed, avcı mülâzımlarından Rasim Beyler bulunuyordu.

Her iki tevkifhanede bulunan mevkuflara da hakaret edilmiyor; mümkün olduğu kadar müsaadekâr davranılıyordu. Mutlakıyet devri ricaline; mutlakiyet devri ile Meşrutiyet devri hapishanelerinin arasındaki farkı göstermek için:

— Efendiler! Hakkınızda Divan-ı harpten hüküm verilinceye kadar burada misafirsiniz. Evlerinizden yataklarınızı getirtebilirsiniz. Hariçten yiyecek alırsınız. Kitap ve gazete okuyabilirsiniz. Haftada iki gün ailelerinizle, ahbaplarınız sizi ziyârete gelir. İnzibat memurları refakatinde Süleymaniye'deki hama-

ma gidersiniz. İstediğinize mektup yazmakta serbestsiniz ancak, firar teşebbüsünde bulunmayınız, denilmişti.

İlk anlarda hayatlarından şüpheli olan bu insanlar, bu geniş hürriyet hududuna hayrette kalmışlar; kendilerini tevkif eden kuvvetin, tam bir adâlet göstereceğine kanaat getirerek müsterih olmuşlardı. Derhal üç divan-ı harp teşekkül etmişti. Birincisi, Tophane Nazırı Ferik Hurşit Paşa'nın, ikincisi Topçu Livası Hasan Rıza Paşa'nın, üçüncüsü de Liva Nazif Paşa'nın riyasetleri altında idi. Bunlardan başka, Erkânıharbiye Kaymakamı Fahreddin Bey'in riyaseti altında bir de Tetkikat komisyonu yapılmıştı.

"Fikrî irtica ve istibdatta bulunan ve hâdise-i zaileyi ika eden fesada ve müşevvikîn haklarında malumatı olan zevat" ya tahriren veyahut şifahen bu komisyona müracaat edecek, muzır kimseleri, "şühud ve delâili mukniaya ibtinaen" haber verecekti. Komisyon bu hususta yararlık göstermek isteyen kimselere bir kolaylık olmak üzere şu resmî ilânı da neşretmişti:

"Üsküdar ve havalisindeki ehaliden olup erbab-ı fesat hakkında gerek posta ve gerek bizzat ve tahriren ihbaratta bulunacakların tesrian lilmaslahat Üsküdar Büyük Karakolu'nda müteşekkil, Üsküdar Heyet-i Tahkikiyesi'ne müracaat eylemeleri lüzum-u ilân olunur. 21 Nisan 1325 (4 Mayıs 1909)"

Bu ilân halk üzerinde çok çirkin bir tesir hasıl etmişti. Abdülhamid devrinde herkesi nefret ettiren ihbar ve istihbarlar, yine canlanıyor; yeni bir tarzda hafiyeliğe yol açılıyordu.

Birçok zayıf ahlâklı ve menfaatperestler derhal harekete gelmişler; şunun bunun hakkında ihbaratta bulunmayı iş güç edinmişlerdi.

Ortada başlıca iki his dönüyordu. Biri menfaat, diğeri de intikamdı. Dün, asilerin kanlı safları arasında bulunan ve bu hareketlerini maharetle saklamaya muvaffak olanlar, isyanın inhilâl etmesi üzerine hiç bir menfaat temin edemeyince, bugün derhal galip tarafa dönüyorlar. Hürriyet ve Meşrutiyet'e hizmet maskesi altında, şunu bunu ihbar etmek suretiyle göze girmek ve kolayca külâh kapmak istiyorlardı.

Bir iki gün zarfında Heyet-i Tahkikiye'ye vuku bulan ihbarların adedi, mühim bir yekûna baliğ olmuştu. Bunların muhbir-i sadıkları arasında; muhtelif sebeplerle birbirine düşman olanlar, borcundan kurtulmak için her vicdansızlığı göze alanlar, aşk rakipleri, kocalarından kurtulmak isteyen kadınlar, hattâ ustalarından intikam almak isteyen işçi çırakları bile bulunuyordu. Abdülhamid devrinde herkesin rahat ve huzurunu selbeden o meşum ve melun çığır, yeniden açılmıştı. Meşrutiyet'in ilânından beri hafiye korkusundan endişesiz ve müsterih bir halde yaşayan İstanbul halkı, dokuz aylık mes'ud bir rüyadan sonra, yine acı bir hakikatle karşılaşmış. Herkesi yine bir hayat ve haysiyet endişesi sarmıştı.

Adedi birdenbire binleri geçen bu ihbarat karşısında, tahkik komisyonları da şaşırmış ve bunalmıştı. Bu vaziyet içinde lüzumu kadar sür'at ve dikkatle tahkikat icrası mümkün olmuyor; tam manası ile Bâbil kulesine dönen Bekirağa Bölüğü'nün koğuşları, haddinden çok fazla yüklenen bir gemiye benziyordu.

İrticaın önünü almak için İstanbul'a gelen ve eli silâhlı âsileri tedip ettikten sonra artık haksızlıklara nihayet vermesi icap eden kuvvet, yalnız bu tezvirata âlet olmakla kalmıyor; kanlı hâdiselere de sebep oluyordu. Hareket Ordusu İstanbul'a gireli üç gün olmuş, sükûn ve asayiş temin edilmişti. Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey'in Bağlarbaşı'nda oturduğu eve birkaç kişi gelmiş; Hamdi Bey'i görmüş:

— Sizi Mahmud Şevket Paşa istiyor, demişlerdi.

Vaziyetin inceliklerine vakıf olan Hamdi Bey, en küçük bir münakaşaya bile lüzum görmemiş; derhal gelenlerin önüne düşerek Üsküdar vapur iskelesine inmişti. Abdülhamid devrinin belli başlı adamlarına karşı ihtiyatî bir tedbir olarak yapılan şu tevkif; gayet tabii görülebilirdi. Fakat. İskelenin üzerinde büyük bir tevekkülle vapur bekleyen Hamdi Bey, birdenbire süngülerle delik deşik edilmiş ve denize atılıvermişti. İşte bu hareket, Meşrutiyeti müdafaa etmek için kullanılan şerefli kılıcın üzerine, çirkin ve haksız bir leke sürmüştü.

Hamdi Bey'in bu feci akıbete uğramasına sebep, eski bir kin ve intikam meselesi idi. Çamlıca'da oturan şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin sarayına mensup bir zat, vaktiyle o civarda büyük bir aşk macerası yaşıyordu. Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey de, Yıldız'dan aldığı emre binaen bu maceraya mani olmaya çalışıyordu. Bu aşkın kahramanı bundan müteessir oluyor; Hamdi Bey'e karşı kalben kinleniyordu. Aradan seneler geçmiş. O aşk kahramanı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, bir hayli nüfuz kesbetmişti. Şimdi bu intikam devri hulûl eder etmez, o aşk kahramanının aklına da eski günlerin hesabı gelmiş. Hamdi Bey'e bu hesabı, kanı ile ödetmişti. "İstitrat - Hamdi Bey'in, Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin teşviki ve Mahmud Şevket Paşa'nın emri ile öldürüldüğüne dair de bir rivâyet vardır. Fakat Mahmud Şevket Paşa'nın, Yusuf İzzeddin gibi mecnun bir şehzadenin sözü ile adam öldürteceğine hükmetmek, büyük bir insafsızlıktır."

***

İdare-i Örfiye şiddetle hüküm sürüyor; divan-ı harpler, büyük bir faaliyet gösteriyordu. Birinci divan-ı harp'ten sâdır olan ilk karar, şu olmuştu:

"31 Mart, sene 325 vak'ai ihtilaliye-i müessifesinin tahaddüsün mucip olacak surette neşriyatta bulunmalarından dolayı divan-ı harpçe tevkiflerine karar verilip bilmuhabere hâl-i firarda bulundukları anlaşılan İkdam ve Independiente gazetelerinin sahibi imtiyazı Cevdet ve sermuharrir Ali Kemal Beylerin derdestle divanı mezkûr tevkifhanesine teslimi hakkında işbu ahzügirift müzekkeresi bittanzim ilân olunur.

21 Nisan 1325 (4 Mayıs 1909)"

Ve yine aynı günde matbuata şu emir tebliğ edilmişti:

"Osmanlı gazetesi, tebligat-ı resmiyeye mugayir olarak tahdiş-i ezhanı mucip olacak neşriyatta bulunduğundan dolayı baemri nezaretpenahi mezkûr gazete bugünden itibaren bila müddet tatil kılınmıştır."

Divan-ı harp bu kararları ittihaz ederken Zaptiye Nazırı Ali Paşa da; son derece şiddetle ifay-ı vazife eyleyeceğini söylemekten çekinmiyordu. Esasen vaziyetin bu merkezde olduğu açıkça görünüyor; muhalefeti ezmek için sürekli bir tedhiş siyâseti takip olunacağı hissediliyordu. Hâlbuki muhaliflerin belli başlı erkânı tam vaktinde kaçmışlar, kurtulmuşlardı. Ele geçenler ise, birtakım aceze ve gevezelerle, saraya ve eski devre mensup olan adamlardı...

Abdülhamid vükela ve vüzerasını teşkil eden Ada sakinleri, uzun zamandan beri Hükûmetin ve bilhassa Cemiyetin kontrolü altında oldukları için, isyan hadisesinde bunların alâkadar olmadıkları aşikârdı. Şu halde ittiham altında kalan başlıca iki kuvvet vardı: saray adamları, hafiyeler ve muhalifler.

Divan-ı harpler, üç beş günlük tetkikat neticesinde saray mensuplarının birçoklarını da masum bulmuşlardı. Fakat bunların içinde hadise ile alâkadar hissini verenler de vardı. Mesela Musahip Cevher Ağa'nın *Volkan* gazetesi namına yirmi lira verdiği tahakkuk ediyor; Abdülhamid'in mukarriplerinden Tüfekçi Miralay Halil Bey'in Hamdi Çavuş'la bir mülâkat yaptığı tespit ediliyordu. Sonra ortada bir de tütün kıyıcısı Mustafa'nın ismi dönüp dolaşıyordu. Sarayın ve Abdülhamid'in esrarına vakıf olduklarını iddia edenler, bu Mustafa'nın - Meşrutiyet'in ilânından sonra dahi - tütün kutuları içinde Abdülhamid'e jurnal takdim ettiğini ve isyan esnasında da asilerle sık sık temasa geldiğini söylüyorlardı.

Abdülhamid'i darağacına kadar sürükleyerek intikam almak istediği resmen iddia edilen bu şahıs hakkında çok ehemmiyetli tetkikatta bulunduk. Bunu, yerinde arz edeceğiz.

Bütün o günlerin buhranına ve asabının gerginliğine rağmen, divan-ı harp Abdülhamid bendegânına karşı mümkün olduğu kadar cömert davranmıştı. İkinci Fırka Kumandanı Memduh Paşa'ya kılıcını iade eden ve Tüfekçi Tahir Paşa'ya büyük bir hürmet gösterenler Yıldız kapılarına hücum esnasında tevkif edilen Yaver Süvari Binbaşısı Mehmed Ali Bey'i de üç günlük bir mevkufiyetten sonra tahliye etmişlerdi. Hak-

larında ağır ihbar ve ittihamlar bulunan birkaç kişi, Bekirağa Bölüğü'nün korkunç zindanlarına sımsıkı kapatıldıktan sonra, sarayın adi bendegânı derhal memleketlerine gönderilmişti. Bu iki sınıfın ortası olan zümreye gelince: Hem matlup olan dehşet siyâsetini bu şekilde de göstermek, hem de Bekirağa Bölüğü'nün kalabalığını hafifletmek maksadıyla bunların idâreten muhtelif mahallere sürülmesine karar verilmişti. İlk partide sürülenler şunlardı:

Tüfekçibaşı Müşir Tahir Paşa Rodos Kalesi'ne,

Doktor Miralay Yasef Zeki Bey Trablusgarb'a,

Yaverandan Topçu Feriki Sadık Paşa Taif'e,

Tüfekçi Miralay Yusuf Bey Taif'e,

Basurcu Agâh Paşa Fizan'a,

Bahriye Kaymakamı Salih Bey Sa'na'ya,

Tüfekçi Ferik Mehmed Arif Paşa Taif'e,

Maiyeti Seniye Kolağası Ali Bey San'a'ya,

Yaverandan Kaymakam Tarık Bey Taif'e,

Tüfekçi Mülazım Nuri Bey Taif'e,

Yaver Yüzbaşı Ali Bey Sa'na'ya,

Şamdancılardan Ali Rıza Bey Taif'e,

Kitapçılardan Hacı Mehmed Bey Taif'e,

Mabeyin doktorlarından Binbaşı Ethem Bey Taif'e,

Hademe Kolağası Hasan Bey Taif'e, bunlardan başka, güzide tüfekçilerden, Yüzbaşı Matlı İbrahim, Mürsel Bey ve saire gibi muhtelif rütbeli Arnavut tüfekçiler, kâmilen Sa'n'a ve Taif'e sürülüyordu.

Maksat bu adamları mümkün olduğu kadar, Arnavutluk'tan uzak bulundurmak ve oralarda bir irtica hareketinin önünü almaktı.

Bilâhare bazı harem ağalarıyla saray bendegânı ilâve edilen bu paşalar, Beyler ve efendiler. Ohri Milli Taburu Kumandanı Kolağası Eyüp Sabri Bey'in refakati ile ve hususi bir vapurla

evvelâ Selânik'e götürülmüş, kaleye hapsedilmişlerdi. Bunlardan hiçbiri, hayatından emin değildi.

Hemen hepsine de, Selânik'te idam edileceklerine dair bir fikir ve kanaat gelmişti. Her gün heyecandan kurtulamıyorlar, mütemadiyen abdest alıp namaz kılarak Kur'an-ı Kerim okuyorlardı. Hatta, sevkiyat Komisyonu Reisi Alay Kâtibi Süreyya Bey, Kale hapishanesine gelerek herkese gidecekleri menfa mahallini söylediği zaman, artık hayatlarının kurtulduğuna kanaat getiriyorlar ve sevinçlerinden gözyaşları döküyorlardı.

Bu teb'it siyâsetinin en facialı cephesini, "efrad-ı âsiye" teşkil ediyordu. İsyan esnasında İstanbul'da bulunan Birinci ve İkinci Fırka efradı, Hareket Ordusu tarafından kâmilen aforoz edilmişlerdi. Evvelâ Harbiye Nezareti'nde toplanan ve sonra oradan da Davutpaşa Kışlası'na sevk olunan bu asi efraddan, "isyanı tahrik - teşvik" ve "katil- cerh" gibi fiillerle alâkası olanlar, Bekirağa Bölüğü zindanlarında karanlık akıbetlerine intizar ederlerken; saflık ve cehalet yüzünden kalabalığa uymaktan başka hiçbir günâhı olmayan diğer efrad da, posta posta Rumeli'ye sevk olunuyorlardı. Bunlar artık silâh taşımak şerefinden mahrum kalmışlar; amele taburları hâlinde yol yapmaya mahkûm olmuşlardı.

Bu efradın bir kısmı, yukarıda isimlerini saydığımız saray adamları ile beraber, Eyüp Sabri Bey'in nezareti altında vapurla Selânik'e gönderilmişlerdi. Diğer mühim kısımları da trenlerle sevk ediliyor; Selânik Nafia Müdürü Osman Vehbi Bey'in emrine veriliyordu. Selânik, Kosova, Manastır yollarında çalıştırılacak olan bu efrad, günlerden beri aç ve uykusuz kaldıkları için sefil ve perişan bir haldelerdi. İaşeleri için para verilmemişti. Tevkif edildikleri zaman üzerleri aranarak paraları kâmilen alındığı için, hepsi de açtı. Osman Vehbi Bey, birdenbire kendisine devredilen bu binlerce efrad karşısında şaşırmış ve bunalmıştı. Nafia kasalarındaki para, bunların bir gün bile iaşesine kâfi değildi. Osman Bey, oradan oraya başvuruyor; para ve tahsisat istiyor, fakat para yerine, hiç beklenilmeyen cevaplar alıyordu. Hastalık ve ölüm, daha yollarda başlamıştı. Bir takım şeytanî zekâlı alçakların, mel'unane teşvikleri yüzünden bu hâle gelen bu zavallı Anadolu evlâtları bu aslan Türk yavruları

nedamet ve mahrumiyet acıları içinde kıvrana kıvrana can veriyorlardı.

"İstitraden şunu arz ederim ki: 31 Mart hâdisesinin en acı cezasını bu zavallılar çekmişlerdir. Her biri, Türk yurdunun birer temel taşı olan bu saf ve cahil adamların pek mühim bir kısmı, Rumeli Balkanlarında erimiş gitmişlerdir. İhtiras yüzünden bu büyük faciaya sebep olan müfsid ve muharriklere, ebediyen lânet olsun."

Hüseyin Cahit Sanılarak Öldürülen Lazkiye Mebusu Emir Aslan Bey

"Abdülhamid, ucuz kurtuldu" diyenler, aldanıyorlardı.

Bilâkis, en büyük tehlike Abdülhamid'in başında dolaşıyor; onu ortadan kaldırmak için sebepler aranıyordu. Bu mesele hakkında da Cemiyetin fikri, ikiye ayrılmıştı.

Bahaeddin Şakir, Doktor Nâzım, Enver ve Cemal Beyler, Abdülhamid'in behemehal ortadan kaldırılmasını istiyorlar. Bunun için de şu sebepleri ileri sürüyorlardı:

1- Abdülhamid sağ oldukça, irtica taraftarları daima ümid besleyecekler ve rahat durmayacaklar.

2- Abdülhamid'in Alman bankalarında oldukça mühim bir serveti ve muhtelif devletlerin siyasî ricali arasında da eski dostları var. Bu iki kuvvet birleşince, Hükûmetin ve Cemiyetin başına büyük ve siyasî bir gaile açılabilir.

3- Abdülhamid'in dahilde de birçok taraftarları bulunduğu muhakkak. Hem bu taraftarlar; yalnız fertler ve şahıslardan ibâret değil. Arnavutlar, Araplar, Çerkesler gibi oldukça mühim milletlerden mürekkep. Cemiyetin ve Hükûmetin zayıf bir zamanında bunların da harekete geçmeleri muhtemel.

4- Tarih gösteriyor ki; velev ıskat edilmiş olsa bile, iki hükümdarın bir ülkede yaşaması fenâ neticeler vermiştir. Bunlardan birinin ve şüphesiz ki ıskat edilenin vücudu izale edilmelidir. İşte, Ali Suavi meselesi meydanda, o zaman Abdülhamid'in aleyhine yapılmak istenilen bu vaka bugün de lehine yapılabilir. İşte bu mahzurlara binaen, Abdülhamid'i tecrim edecek sebepler bulmalı ve kendisi bir mahkeme-i fevkalâdeden geçirilerek idam edilmelidir.

Cemiyetin diğer erkânı ise; bu fikri pek adi bir Fransız mukallitliği telâkki ediyorlar, Cemiyetin tarihine bir 14'üncü Lui faciası karıştırarak bunun mesuliyetini deruhte etmek istemiyorlardı.

Merkez-i Umumî'de pek mahrem olarak bu iki fikir çarpışa dursun, divan-ı harpler büyük faaliyet gösteriyor ve artık icraata geçiriyorlardı. Nisanın yirminci Pazartesi günü sabahı, sokağa çıkanlar, İstanbul'un muhtelif semtlerinde kurulan da-

rağaçları ile karşılaşmışlardı. O gece, ilk icraat olmak üzere on üç kişi asılmıştı. Bunların hepsi de, isyanda birinci derecede âmil ve fail olan efrad ve çavuşlardı. Adliye Nazırı Nâzım Paşa ile Lâzkiye mebusu Emir Aslan Bey'i öldürdükleri tespit edilen beş kişi Sultanahmed Meydanı'nda; askeri isyana sevk ve teşvik eden diğer beş çavuş ve onbaşı, Bâyezîd Meydanı'nda; Mülazım İlyas Bey'i şehid eden üç nefer de, Köprübaşında salben *(asılarak)* idam olunmuşlardı

Asilerin böyle bir akıbete uğrayacakları pek tabiî bir keyfiyet olmakla beraber şimdiye kadar görülmemiş olan bu korkunç; manzara karşısında İstanbul halkı dehşetler içinde kalmıştı. Artık icraat teselsül ediyordu. İkinci partide de Kabasakal Çerkes Mehmed Paşa, Erzurum Kumandanı Yusuf Paşa, Miralay Topal İsmail ve Mehmed Beylerle, Mülâzım Hasan Efendi, Bahriye yüzbaşılarından Niyazi Efendi Ali Kabuli Bey'in katilleri olmak üzere altı Bahriye neferi, yine İstanbul'un muhtelif mevkilerinde asılmışlardı. Aynı zamanda, Edirne'de de bir divan-ı harp faaliyete başlamıştı. Nâzım Paşa'nın ordu kumandanlığı zamanında bozulan rabtuzaptın ıslahı cihetine gidiliyor; zabitlerine itaatsizliği sabit olan yedi çavuş idam olunmakla beraber, bir yüzbaşı ile bir tabur imamı da askerlikten tard ve müebbet kürek cezasına mahkûm ediliyordu.

Takip edilen bu dehşet siyâseti, derhal semere vermişti. Cemiyet ve hükûmet aleyhinde söz söylemek şu tarafa dursun; birçok kimseler, akın akın Cemiyet tarafına geçmek mecburiyetini hissetmişlerdi. Kıyıda köşede kalan tek tük muhalifler ise, şimdilik susmayı ve neticeyi beklemeyi muvafık görmüşlerdi.

Kısa bir müddet zarfında idam edilenlerin yekûnu 75 kişiye baliğ olmuş; 330 kişi kadar da muhtelif derecede ağır ve hafif cezalara mahkûm edilerek, Sinop, Bodrum, Rodos kalelerine sevk olunmuştu. Bu suretle artık memleketin sükûn ve asayişi kâfi derecede kıvamını aldıktan sonra, sıra Abdülhamid'e gelmişti.

DİVAN-I HARP TARAFINDAN HAZIRLANAN MAZBATA

Üç divan-ı harp birleşmiş, bir mazbata vücuda getirmişti. 31 Mart hâdisesinin esbap ve avamilini, ne şekilde başlayıp ne surette neticelendiğini gösteren bu mühim ve kıymetli vesika, -bugüne kadar hal olunmayan bir muamma şeklinde telâkki olunan- bu kanlı ihtilâlin, tarihe devredilecek yegâne anahtarıdır.

Her cümlesi üzerinde durulmak ve düşünülmek lâzım gelen bu vesikayı, aynen ve harfiyen aşağıya dercediyoruz

Birinci, ikinci ve üçüncü divan-ı harbi örfilerin içtimainden mütevekkil Heyet-i Umumiye'de tanzim ve Hareket Ordusu Kumandanı Birinci Ferik atıfetli Mahmud Şevket Paşa Hazretlerine takdim kılınan 8 Haziran 1325 (21 Haziran 1909) tarihli mazbatanın suretidir:

"Dersaadet'te vukua gelen İhtilâl-i Askeriyi Hareket Ordusu'nun muvaffakiyeti kat'iyesi mahvettiğinden bu ihtilâli irticaın esbab-ı zuhuru hakkında tahkikat ve tetkikat icrasıyla meydana çıkarılacak mürettip ve faillerinin muhakeme ve tecziyeleri zımnında Dersaadet ve mülhakatında İdâre-i Örfiye ilân olunarak üç divan-ı harbı örfi ve beş Heyet-i Tahkikiye teşkil kılındığı cihetle amâl ve esbabı muhtelife-i adideden dolayı zuhur eden ihtilâl ve irticaın netice-i muhakematında tahakkuk eden esbap ve safahatını beyandan evvel suret-i zuhur ve hitamı Bervech-i zîr (aşağıdaki gibi) arz olunur:

31 Mart Salı gecesi saat sekize doğru Taşkışla'da bulunan Dördüncü Avcı tabur ve efradı zabitanını uykuda iken odalarında hapsederek müsellâhan Ayasofya Meydanı'nda ve Meclis-i Mebusan önünde içtima etmiş ve o gece kendilerine iltihaklarını temin ettikleri bazı kıtaatı ve kararü kıyamdan haberdar olmayan kıtaat-ı saireyi isyana iştirak ettirmek için muhtelif kışlalara müfrezeler sevk eylemiş ve bu müfrezelerin ayaklandırdıkları diğer kıtaat-ı âsiyenin peyderpey vürûduyla adetleri artan Cemiyeti bâgiyyeleri kuvvet bulan asilerin arasına nefer kıyâfetinde kadro harici zabitler, sarıklı ve fesli birçok müfsidler karıştıkları için evvelce 'Şeriat isteriz' diye ilân-ı kıyam ve isyan eden askerlerin ağızlarında Heyet-i Vükelâ'dan ve Mebusan'dan bazılarının isimleri bir gayz-i müntekimane ile deverana başlamış, öğleye doğru ahaliden bir cemmigafir, (çoğunluk) softa kıyâfetli adamlarla beraber Harbiye Nezareti'nin Bâyezîd kapısı önüne gelerek Hassa Ordusu'nun emre muti kalan kıtaatını da Şeriat namına iğfal ve isyana teşvik ettiğinden Ordu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa Hazretleri muti süvari ve piyade kıtaatiyle Bâyezîd Meydanı'nı tahliye ettirmiş. Ayasofya Meydanı'ndaki asker kâfi derecede tesmim olunduğu (zehirlendiği) cihetle Adliye Nazırı Nâzım Paşa ile Lâzkiye Mebusu Emir Aslan Bey'i katl ve şehid etmişler ve Bahriye Nazırı Rıza Paşa'yı da cerh eylemişlerdi. Asakir-i âsiyenin galeyanı bu suretle nokta-i zevebanı bulduğu Meclis-i Mebusan binası kurşunlarla zedelendiği halde asilerin tedibi yolunda tedabir-i müessire ittihaz olunması sebebiyle asakir-i bâgiyye Meclis-i Mebusan'a girmişler ve metaliblerini silâh kuvvetiyle is'af ettirmek (yerine getirmek) hususundaki kararlarını tehditkârane tebliğ etmişler ve bu suretle Meclis-i Mebusan ussatı askeriyenin ve onlara bir şekli mefsedetkâranede iltihakla bu bâği (yoldan çıkmış) askerlerin vekâleti namıyla amal ve arzuyu fesatcuyanelerini; dermeyan ederek tervic ettirmek isteyen, kadro harici bazı ümera ve zabitan ile sarıklı ve fesli müşevviklerin tahtı zaptlarında kalmış idi.

Saat sekiz raddelerinde kabinenin tebdil olunduğuna şer'i şerifin hükmü- güya, evvelce mer'iyül- icra değilmiş gibi- icra olunacağına ve kıyam eden askerin metalibatı mucibince hare-

ketleri affolunduğuna dair sabık Mabeyin Başkâtibi Cevat Bey'in getirdiği irâde, asakir-i âsiyeye tebliğ edilmiş.

Akşama doğru Hassa Kumandanı'nın azli ve Müşir Ethem Paşa'nın irâde-i seniye Harbiye Nezareti'ne tayin ve ilânı hükmü kuvvetin yeniden Yıldız'ın yedizaptına (eline) geçtiğine delil teşkil ettiği için cân-ı gönülden taraftar-ı irtica olan kafile-i cevasis (casuslar) ve taraftaran-ı istibdat ile 'Şeriat isteriz' nidalarını bir emeli dindaraneye müstenid zanneden sadedilân (safdiller) ve her nümayişe bilmeyerek, anlamayarak iltihak eyleyen bülehâ (ahmaklar), büsbütün Meşrutiyet aleyhine dönen bu isyana katılmışlar ve gündüz saat dokuza kadar, Birinci Nişancı taburuyla Birinci Alayın Birinci Merkez Taburu, Üçüncü İtfaiye Taburu ve aldığı emir üzerine Fatih'ten halkın galeyanı arasında süngülerle kendisine yol açarak Harbiye Nezareti'ne gelen Birinci Alayın Fatih Karakolu'ndaki İkinci Taburu ve iki süvari alayı ile iki Mitralyöz Bölüğü, Hassa Kumandanı'nın emrine muti kalmışlardı.

Geceye kadar isyana iltihak etmeyen ve Harbiye Nezareti'nde bulunan Birinci Nişancı Taburu Kabine ve Hassa Kumandanı'nın tebeddülü üzerine âsilerle birleşmiş ve bu suretiyle Hasa Kıtaatı hemen kâmilen daire-i isyana girmiş ve gece sabaha kadar yaylım ateşlerle ilân-ı zafer ve şadi eden (sevinç gösteren) âsi askerlerin bu tezahürat-ı bâgiyaneleri payitaht sekenesini bir heyecan ve helecan-ı daimî içinde bırakmıştı. Asi askerlerin gayz ve şiddetleri aralarına karışan müfsidinin ilkaat ve tahrikât-ı bedhahaneleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti azaları ve mektepli zabıtanın aleyhine çevrildiği için, Salı ve mütebaki günlerde bir takım genç ve zeki mektepli zabıtanın vahşiyane ve denaetkârane (alçakça) şehid ve itlâf olundukları gibi Perşembe günü de isyan-ı berriyeye (kara askerlerinin isyanına) başka bir tarzda bir nazire-i me'lunane yapmak emeliyle Asakir-i Bahriye'den bir kısmı, Âsar-ı Tevfik Süvarisi Binbaşı Ali Kabuli Bey'i Yıldız Sarayı önünde ve Hâkan-ı mahlûun enzarı tasvip ve memnuniyeti altında - denilebilecek bir tarzda şehid ve itlâf ve badehu bir ağaca salbederek vahşet-i hunharanenin emsalsiz bir levha-i mel'anetini vücuda getirdiler.

Birbirini velyeden bu kanlı faciaların ve efrad-ı âsiyenin, sivillerin boyun bağlarına ve kahvelerde oynanan tavlalara kadar

müdahaleleri ve mektepli zabitleri idam için semt ve hanelerinde aramaları; topçu, bahriye, sanayi alayları efrad-ı bâgiyanesine debboylar kırılarak asiler yediyle silâh ve cephane verilmesi ve Cuma günü her yerde silâh atılması; zabitanın ifay-ı vazife etmesi şöyle dursun, polis ve jandarmadan hemen cümlesinin fiilen asilere iltihak ve iştirak ettikten başka, bazılarının bizzat muharrik ve müşevvik olmaları, payitahtın asayişini kâmilen ihlâl ettiğinden hemen mukatelât-ı umumiye ve hayat-ı devlet pek büyük bir tehlikeye düşmek üzere iken Hareket Ordusu, hazarî kuvvetiyle yetişerek Meşrutiyet'i yeniden tesis, milleti esaret-i mutlakadan ve devleti izmihlal-i muhakkaktan tahlis etmiş olduğundan salif-ül arz (evvelce arz olunan) bu müthiş ihtilâl-i askerî ile bunun netice-i gayri münfekki bulunan (sonucu ayrılmayan) irtica-i hainanenin esbab-ı husul ve zuhurunun bastu temhidine iptidar olunur :

Cihet-i askeriyeye ait esbap: Üçüncü Ordu'dan celbedilen avcı taburlarının payitaht asayişine müteallik icraatı mülkiye ve askeriyede bilmecburiye münhasıran istihdamlarının kıtaat-ı saireye karşı bahşeylediği rüçhanın diğer kıtaat-ı askeriyenin ihtilâle iltihak ve iştirak etmeleri hususunda bir tesir-i mahsus göstermesi. İstanbul da kumandayı deruhte etmiş bulunan heyet-i zabıtan tarafından efradın terbiye-i maddiyeleri ve talimleriyle iktifa edilerek terbiye-i manevilerine lüzumu derecesinde ehemmiyet verilmemesi.

Yani silâhendazanın (silâhlı askerlerin) hâlet-i ruhiyelerine kâfi surette vukuf peyda edilerek hissiyat-ı kalbiyelerine nüfuz edilememesi, efrad-ı askeriye ile talim zamanlarının haricinde temasa atfolunmayarak ahval ve hareketlerinin taht-ı teftişte bulundurulmaması sebebiyle Yıldız Sarayı tüfekçileriyle Dördüncü Avcı çavuşlarından bazılarının münâsebâtı gibi muzır ihtilâtların vukuuna meydan verilmesi ve hatta zabıtanın silâhendaze elbisesiyle askerî koğuşlarında ifsadatta bulundukları halde farkına varılamamış olması da kıtaat-ı askeriye arasına ve kışlalara askerin gayri kimselerle birtakım sarıklıların girmeleri ve ilkaatta (zararlı konuşmalarda) bulunmaları. 'Volkan' vesair emsali muzır gazeteleri efrada okutturmaları. Senelerden

beri atâlete mahkûm Heyet-i Askeriye'nin, Kanun-u Esasî'nin, ilânından sonra talim ve raptuzapt hususunda bihakkın gösterilen faaliyetten memnun kalmamaları ve Hassadan ve muhtelif ordulardan tensikat icabı olarak açığa çıkarılan birçok erkân, ümera ve zabıtanın İstanbul'da işsiz bir halde müctemi (toplu) bulunması. Menfadan gelen ve istibdat mağdurlarından bulunanlara icap eden muamele-i muavenetkârinin ifa olunmaması. Hâsılı zabıtanın, içlerinde büyük rütbelerden mülazımlara varıncaya kadar kıraathanelerde ve hususiyle Harbiye Nezareti Dairesi'ndeki kıraathanede birçoğunun mugayir-i kanun olarak mitingler akdetmeleri. Matbuat-ı muzırraya imzaları tahtında münekkidane makaleler, şikâyetnameler yazmaları. Şikâyette bulunanların şikâyetleri tetkik olunmadığı için gayrimemnunların bu suretiyle de çoğaltılması. İlân-ı hürriyeti müteakip tiyatro ve konserlerde zabitanın ve Mekteb-i askeriye talebesinin oyun oynamaları ve kıtaat-ı askeriyenin müsellehan resmigeçit yapması ve bu vesile ile terbiye-i askeriyenin inhilâle uğraması. Hiçbir kıymet-i askeriyeleri olmadığı halde Kanun-u Esasî'nin neşrini müteakip iki bine karib sunuf-u muhtelifeden çavuşun açıktan mülâzım-ı saniliğe terfi edilmeleri. İdâre-i sabıka-i müstebidede tezkere istemek bahanesiyle serkeşliğe alışmış bulunan asakirin, idâre-i meşrutanın ilânından sonra o itiyadı kadim sevkiyle tezkere istemek, talime çıkmamak, zabıt istememek, terfi talebinde bulunmak gibi gösterdikleri itaatsizlik ve ihtilâlcilikte müşevvik ve muharrik olanlara mücazat-ı kanuniyenin tamamen icra edilmemesi.

Cemiyetler ve Fırkalar: İttihat ve Terakki cemiyetinin milleti esaretten kurtarıp hürriyet ve Meşrutiyete nail etmesi hususundaki hidematı her türlü sitayişin fevkindedir. Fakat bu Cemiyete evvelce mensup olanların tekrar Cemiyete kabul edilmemelerinden münfail olmaları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul merkezi azalarından bazılarının muamelat-ı hükûmete müdahalelerinin şuyuu, kesirül'adet (çok sayıda) menfi ve mağdurin-i siyasiyenin istedikleri muavenet ve sahabeti görmemeleri hasebiyle Cemiyete ve Cemiyetin zahir olduğu zannında bulundukları Hükûmete düşman olmaları, muhalif fırkalar ve Cemiyetlerin

vücut bulmalarına sebep olmuştur ki, bu muhtelif fırka ve Cemiyetlerin muhasede ve rekabetleri ve Hükûmetin hiç bir nizam ve kanuna tâbi olmayarak teşekkül eden bu Cemiyet ve fırkaların ahval ve harekât-ı muzırralariyle tehdidat-ı ihtilâlcuyanelerine seyirci kalmasının ihtilâlin binaberin (bunun üzerine) irticaın hazırlanıp zuhur etmesine sebep teşkil etmesi.

Matbuat- Tesmim-i ezhanda (zehirli zihinlerde) ihlâl-i ahengi vifakıanasırda (unsurların uyumunu ihlal etmek) evrak-ı havadisin hadsiz hudutsuz hürriyeti matbuatı suiistimal etmek suretiyle icra ettiği tesirat-ı meş'ume malûmu havâssu avamdır.

Esnay-ı muhakematta mücrimlerin eshab-ı kaleme zemin-i suâl teşkil eden münderecatı - ceraidin - Hükûmeti tahkir ve terzile ve ordunun kumanda heyetinin tezyifine (küçük düşürülmesine) hasredilmiş olduğunu irâde etmesi ve bir kısım matbuat erbabının icabında istimal edilmek üzere bir kuvve-i maddiye şeklinde bulunan avamı celp için halkın taassubu dindaranesinden istifade maksadı menfaaticuyanesiyle hilâf-ı hakikat neşriyat-ı mühimmeye bilâmani devamları gazetelerin şahsiyat ile uğraşmalarının kendilerine verdiği tahakküm ve tegallüp kuvvetiyle mukarreratı Hükûmete ika-ı tesirat-ı mahsusa eylemeleri ve hükûmetin matbuattan akan bu seylihuruşanı (coşkun sel gibi) tecavüz ve tahrikata karşı aczüteslimiyetten başka bir tedbir ittihaz edememesi.

Mitingler- Konser, konferans ve mitinglerde ölçüsüz, mikyassız mütecavizane ve müheyyicane nutuklar verilmesi, beyanat-ı muharrike bast olunması, hiçbir kaydünizama tabi olmayan bu içtimaatta Meclis-i Mebusan ve Meclisin itimadına mazhar bir hükûmet-i meşrutaya edilen tecavüzat ve tahrikatın yalnız sükûtla mukabele görmesi.

Ahali- Ahalinin bazı fesadenin ittifak-ı melânetkâranelerine bilâ teemmül (düşünmeden) tebaiyet ederek ne taraftan rüzgâr esmiş ise ona tâbi olarak hareket etmiş olduğu ve Hareket Ordusu'nun İstanbul'u işgali sıralarında şüphe üzerine tevkif edilenlere sorulan suâllerle tetkikat-ı vakıa neticesinden anlaşılmış olmasına binaen maatteessüf hükûmetçe bu hususta hiç-

bir tedbir-i muvafık ittihaz olunamaması sebebiyle ahaliden bir kısm-ı aziminin suret-i aleniyede tesmimiefkâr ve ifsadına meydan verilmiş olması.

Memurin-i Zabıta - Muhafaza-i asayişi memleket vazifesiyle mükellef olan polis ve jandarmaların ussâta (asilere) iltihak ve iştirak eylemiş olmaları.

Vilâyet - İstanbul'da vuku bulan hareket-i irticaiyenin taşralara da teşmili için ifsadat ve istihzaratta (hazırlıklarda) bulunulmuş olduğu Erzurum vesair mevkide İstanbul vak'asını hemen takiben zuhura gelen vakayi-i irticaiye ile müspet olup bu istihzarat ve teşebbüsatı temine de meşru ve gayrimeşru menafi-i zatiyelerini düşünmekten başka bir şey düşünmemeye alışmış olan eşraf ve mütehayyizan ve büyük küçük memurin-i vilayetten bazılarının meşrutiyetî idâreden hoşnut olmamaları.

Heyet-i Hükûmet - Balâda mufassalan beyan olunan ahvale ve bu yolsuzluklara karşı hükûmetin bidayeti meşrutiyetten beri tedâbir-i lâzıme ve müessire ittihazında bir kudret gösterememesi ve hareket-i ihtilâliyede yani devletin pek tehlikeli olan avanında elde mevcut muti kuvay-ı askeriyenin muhafaza-i meşrutiyet uğrunda istihdam kılınmamış olması.

Hakan-ı Mahlû Abdülhamid - Otuz üç senelik müddet-i saltanatı ciltler dolduracak enva fecayi ile memlû bulunan Abdülhamid'in müstebidane ef'al ve arzularına mümaşat göstermeyen erbab-ı hamiyet ve taraftaran-ı hürriyeti, ifha ve teb'itte ve kütüb-ü mukaddese-i İslâmiye-i mahvüihrakta, devletin ordu ve donanmasını tahrip ve tatilde, ahlak-ı milliyeyi casuslukla, rüşvetle ifsatta nur-u irfanı enzar-ı milleti tenebbüh ve tenevvür etmesün için maarif düşmanlığında takip ettiği meslek-i sakime herkesçe malûm olduğundan ve divan-ı harbı örfiler de esasen 31 Mart 1325 ihtilâl-i askerisiyle iştigale memur bulunduklarından o meş'um mazinin tafsil-i seyyiatına girişmeye lüzum görülmemiştir.

11 Temmuz 1324'te Kanun-u Esasî'yi kabul ve Meşrutiyet'e sadık kalacağına yemin eylediğini neşr-ü tebliğ ettiren Abdülhamid, tahrib-i vatan ve takviye-i istibdat en dehşetli silâh olarak kullandığı hafiyeliğin lağvolunduğunu ilân eyledi.

12 Temmuzdan itibaren yine hafiye jurnalleri aldığı, İttihat ve Terakki Cemiyetinin, Selânik'te mün'akit (akit) kongresiyle Dersaadet'teki bilcümle konferans ve içtimalara hafiyeler gönderdiği istima edilen (duyulan) bendegânı beyanatından ve elde edilip de Divan-ı harbi örfiye verilen mevcut jurnallerden müsteban (açık) olduğu gibi hafiyeliği idame ettirdiğinin şuyuundan ihtirazen güya meşrutiyet padişahı olan Abdülhamid'in tertib-i fesat için birisiyle konuştuğunu aharine (başkasına) işittirmemek gibi tedabir-i ihtiyatiyeye riayet etmiş bulunduğu, Mabeyin tütün kıyıcısı Mustafa'yı, 25 seneden ziyade Çırağan Sarayı muhafızlığı eden Birinci Musahip Cevher Ağa'yı en kanlı icraat-ı hafiyesinde kullandığı, tüfekçilerinden Miralay Halil Bey'i vesaid-i mefsedet olarak intihap ve bunları meşhur hafiyelerden ve Şuray-ı devlet azay sabıkasından Tayyar, sabık Maarif Nezaret-i encümen teftiş ve muayene azasından Nadir Fevzi ve sabık Rüsumat İstatistik Kalemi Müdür Muavini Tevfik Beyleri temasta bulundurmuş olduğu ve sarayın dahil ve haricindeki esdıkasından bu müfsidlerin mesaisine servet-i müddaharesini de zammederek Meşrutiyet'in aleyhinde sırf şeytanet ve faaliyette kusur etmemiş bulunduğu tahakkuk eylemiştir.

İhtilâl-i askerîden evvel 'Volkan' gibi muzır bir cerideye Musahip Cevher Ağa yediyle müteaddit defalar para vermesi, 'Serbestî' gazetesinin kendi aleyhindeki neşriyatı tecavüzkâranesinden pek müteessir olmasından sahib-i imtiyazı Mevlânzade Rifat Bey'in ref'i vücudu için Musahip Halil Bey'i memur etmesi ve Halil Bey'in de bu cinayeti tütün kıyıcısı Mustafa da hazır olduğu halde Tayyar'ın Fener yolundaki evinde vasıta tedarikini Tayyar'a teklif eylemiş bulunması ve onun da 3. 000 lira istemesi ve muahharen 'Serbestî' gazetesi sermuharriri Hasan Fehmi Bey'in Köprüde katlinin teşebbüsat-ı mebhusenin mevki-i icraya konulduğuna zehap hasıl eylemesi ve Abdülhamid'in hatt-ı destiyle muharrer olarak tütün kıyıcısı Mustafa'ya ahvale dair jurnal vermesini mutazammın verdiği bir pusulayı selp olunacağı gün Mustafa hafi bir yerinden çıkararak teslim ettikten sonra selp olunmazdan biraz evveli vasiyetnamesini yazdırır iken bütün o işlerin Abdülhamid'in başı altından çıktığını ifâde ederek:

'Eğer bu divan-ı harp Sultan-ı mahlûu da idam etmeyecek olursa ahirette beş parmağım yakanızda kalsın, ben bir yaptımsa o bin yapmıştır' demesi, Hakan-ı mahlûun kendine has eski ve hafi vesaid-i ifsad-ü imhayı kullanmakta devam ettiğine delâlet eder. Hususiyle 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) 'de ve bunu velyeden ihtilâl günlerinde asakir-i âsiyenin katl-ü şehid ettikleri bazı ümera ve zabitanın hûn-i şehadetleri bir taraftan daha akıp dururken zabitsiz ve hâl-i isyanda Yıldız'a giden âsi askerlere - bu bâğî askerler tabur tabur geldikçe - Harem Dairesi'nden suret-i mahsusada araba ile Mabeyne gelen Abdülhamid'in bizzat ruy-i iltifat göstermesi, âsi ve katil silâhendazları bizzat nezdine çağırarak makam-ı celil-i hilâfetin tahtıâli-i Osmanînin şeref-i kudsiyet ve adâletini düşünmeyerek mükâleme eylemesi ve bilhassa Asar-ı Tevkif[58] *Süvarisi Binbaşı Ali Kabuli Bey merhumu ihtilâlin üçüncü Perşembe günü ussatı asker-i bahriye enva-i tehdit ile Yıldız'a götürdükleri vakit Abdülhamid'in içerden mabeyne ve pencerenin önüne gelerek ussattan ikisini eliyle işaret ederek çağırması ve Mabeyn bâşkatib-i sabıkı Cevat Bey'in mükerreren ihtar ve ricasına rağmen her ikisiyle ayrı ayrı ve pencerenin önünde lâkırdı etmesi ve Cevat Bey'in, 'Bunlarla görüşmek zatişahanenize yakışmaz' ihtarına 'Bizi yatağımızda yatarken niçin yaksınlar? Sormayalım mı?' demesi ve müteakiben mumaileyh Ali Kabuli Bey'in gözünün önünde feci bir surette ussat tarafından süngülerle şehid edilmesi ve badehu sürüklenerek saray civarında bir ağaca asılması ve âsi Bahriye Taburunun evvelce sancağında muallak Birinci Mecidî nişanını mezkûr tabur zabitleri ihtilâl askerinin birinci günü sancağı ussat kışladan cebren aldıkları esnada çıkarmış oldukları halde, Hakan-ı mahlûun bu âsi askerin elinde bulunan mezkûr sancağa yeniden ve sarayının kapısı önünde, aynı rütbeden nişan talik ettirmesi. Yıldız Sarayı civarında mukim süvari Ertuğrul Alayı'ndan dört beş genç mektepli zabitlerin vahşiyane bir suretle katl ve şehid edilmeleri; bu ihtilâlin müşevvik ve muharriki olduğuna bir takım delâil (deliller) teşkil eder.*

58- Asar-ı Tevfik, Osmanlı Donanması'na Sultan Abdülaziz döneminde katılan zırhlı savaş gemisi.

İhtilâl askerinin ve bu vasıta ile irticaın esbap ve suver-i (örnek) zuhurunu hülâsaten mübeyyin olan (açıklayan) işbu mazbata-i kemteranemizin takdiminden maksat, keyfiyet-i umumun enzar-ı tetkik ve intibahına koymak ve bununla beraber bu kadar fecayia ve idamlara sebep olduğu, cereyan eden muhakemelerle kanaat-i vicdaniye hasıl olan Abdülhamid'in dahi muhakemesini talep ve teklif etmekten ibârettir. Efkârıamme tarafından mukadderat ve hükümleri kemal-i dikkatle tetkik ve takip kılınmakta bulunan heyet-i kemteranemizin izhar-ı hak ve icray-ı adâletten başka bir harekette bulunmamış olduğu tanınmak üzere işbu mazbatanın aynen neşrine müsaade buyrulmasını istirham eyleriz olbapta.

8 Haziran 1325 (21 haziran 1909)

Birinci Divan-ı harbi Örfî Reisi Tophane-i Amire Nazırı Ferik Hurşit, Miralay Hasan Rıza, Mirliva Nazif, Mirliva Ferid, Miralay Hüseyin Hüsnü, Kaymakam Muhiddin, Kaymakam Mehmed Emin, Kaymakam Halil, Binbaşı Hakkı, Binbaşı Ahmed Muhtar, Binbaşı Akif, Binbaşı Yusuf, Binbaşı ...., Binbaşı İsmail Hakkı, Kolağası Celâl, Kolağası Sadık, Kolağası Hasan Hüsnü, Kolağası Recep, Kolağası Cemal, Yüzbaşı Mehmed Hulûsi, Yüzbaşı İhsan, Yüzbaşı Ali, Yüzbaşı Halil, Fırkateyn Kâtibi Ahmed Sami, Mülâzım Eşref, Mülâzım İhsan."

***

Şu imza sahiplerinden birçoklarının, henüz hayatta bulunduklarını biliyoruz ve bu meseleyi onların huzurunda mevzu bahsetmiş olmakta da tarih için büyük bir faide ümit ediyoruz.

Üç divan-ı harbın birleşmesi, Abdülhamid gibi – zulüm ve istibdat ile şöhret kazanmış olan – bir hükümdarı mevzu ittihaz etmesi ve onu, idam sehpasına sürükleyecek derecede mühim ve esbap delail göstermesi, şüphesiz ki tarihin çok ehemmiyet vereceği bir hareket ve hadisedir. Bu itibar ile de. yukarıdaki, aynen ve harfiyen dercettiğimiz mazbata da çok büyük bir kıymet-i tarihiyeyi ihtiva etmektedir.

Bu mazbatayı imza eden zevatın, bu büyük ve tarihî meselede bîtaraflıklarını muhafaza edip etmedikleri, hüsnüniyet gösterip göstermedikleri hakkında bizim en küçük bir iddiamız bile yoktur. İmparatorluk devrinin mühim bir hadisesinde, hakim vaziyetinde bulunan bu zevatın, içtihatlarını da tenkit etmek istemiyoruz. Biz sadece o devir râvî *(rivâyet eden)*, müddei veyahut şahitleri tarafından tahrif edilmek zarureti hasıl olan bazı hakikatleri bugünün bîtaraf gözleriyle görerek, tam bir çeyrek asırdan beri karanlık kalmış olan bazı mühim esrarın perdesini kaldırmak ve tarihî vazifemizi yapmak istiyoruz.

Müşterek divan-ı harplerin şu mazbatası, ihtilâlin tasviriyle başlamaktadır. Fakat bu tasvirde, ihtilâlin bidayeten bastırılmak imkân ve ihtimali mevcut olduğu halde bunun tevessü ve şümul kesbetmesindeki esbap, layıkıyla izah olunmamaktadır. Mazbatada bu cihetin müphem bırakılması calib-i dikkattir. Buna da sebep, o devirde Cemiyetin gözdelerinden olan Hassa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'yı gücendirmemekten ibârettir. 1313 (1897) Yunan Harbi'nde parlak bir kahramanlık gösterdiği muhakkak olan bu kahramanzâde kumandan, maalesef bu isyan hareketinde vaziyete hâkim olamamış, kazandığı o şöhreti fenâ halde sarsmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, ihtilâlin bidayetinde kendisine muti olan piyade, topçu ve süvari kuvvetleriyle Ayasofya'daki asilerin üzerine bir yürüyüş yapmış olsaydı, emir ve kumandadan mahrum olan asiler sürüsünü bir anda dağıtır ve birkaç saat zarfında büyük bir felâket hâlini alan bu isyanın önünü alırdı.

İsyan safahatını uzun uzadıya yazdığımız için bunları burada tekrara lüzum görmüyoruz. Ancak Mahmud Muhtar Paşa'nın, kendisini maddî ve manevî mes'uliyetten kurtarmak için Harbiye Nezareti'ndeki meflûcane hareketini bir takım tevillere uğrattığını hatırlıyoruz. O gün ikindiden sonra Harbiye Dairesi'ni terke mecbur olan Mahmud Muhtar Paşa, iki gün sonra da İstanbul'da barınamayarak Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi İzzet Paşa'nın delâleti ve Alman konsolosunun tavassutu ile Selânik'e firar etmek zarureti karşısında kalmıştı.

Ne kadar gariptir ki orada kendisini ziyâret eden ve isyanın başlangıcı hakkında malûmat isteyen gazete muhbirlerine izahat veren Mahmud Muhtar Paşa; isyanın önüne geçilememesindeki hatayı başkalarına atfetmek istemiş, fakat sonra bu ifâdesinden de ricat eylemişti. Bu hususta İstanbul'a gönderdiği bir mektubu aynen ve harfiyen dercediyoruz. Aldığımız varakadır:

"Selânik'te neşrolunan 'Yeni Asır' gazetesinden naklen ceride-i feridenizin 16 Nisan 1325 (29 Nisan 1909) tarihli nüshasında münderiç olup 31 Mart hâdise-i meş'umesine dair olan bend-i mahsusta Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi İzzet Paşa Hazretlerine ait bulunan suturun bir gûna su-i tefsir ve tefhime maruz kalmaması için müşarüleyhin dahi kuvve-i cebriye istimalîle teskin-i iğtişaş etmek derkâr (açık) bulunduğu defaatle makamat-ı iadesine tavsiyeden hâli kalmamış olduğunu ve eşiranın mühacematı esnasında bizzat mehalike maruz kalarak fedakârane ve şayan-ı tebcil ve mübahat bir hiss-i vatanperverane ile ibrazı say-ü metanet eylediğini ve orada mevcut bulunan büyük ve küçük bilcümle arkadaşların dahi selâmet-i vatan uğrunda fevkalâde fedakârane surette izhar-ı gayret ve hamiyetten bir an hâlî bulunmayarak her gûna muaveneti filiye ve fikriyeye sarf-ı mukadderet eylemiş olduklarını ve mukaddema kıtaata yerleştirilmiş mektepli zabitanımızın, kendilerini efrada sevdirmediklerine dair olan fikra dahi sadedin fevkinde bir surette yazılmış olduğu cihetle mumaileyhin de ifay-ı vazifeye daima şayan-ı şükran bir sıdk-u gayretle saî bulunmuş olduklarını tashihen ve ilâveten beyan ederim.

14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909)

Birinci Ferik Mahmud Muhtar"

İstanbul'da intişar eden *Sabah* gazetesinin 15 Nisan 1325 (28 Nisan 1909) tarih ve 7036 numaralı nüshasında münderiç olan bu mektupta gösteriyor ki, Mahmud Muhtar Paşa Selânik'e muvasalat ettiği zaman bir buhran geçiriyor ve sözlerine hâkim bir vaziyette bulunmuyordu. Eğer mektubun sonundaki tashihen kelimesinin yerinde tekziben lâfzı bulunmuş olsaydı, Muhtar

Paşa'nın ilk beyanatını gazetecilerin tevil ettiğine (hükmetmek mümkün olurdu. Fakat bu tevilen itirafta göstermektedir ki, Mahmud Muhtar Paşa, böyle fevkalade zamanlarda bir ordu kumandanından beklenen vazifeperverlikten çok uzak kalmış, bidayeten beş on kişinin feda edilmesiyle bastırılabilecek isyan ateşi, birkaç saat zarfında bütün İstanbul'u sarmıştır.

Şu münâsebetle bir hakikati daha söylemek icap eder ki, o da bu ihtilâlin mes'ulleri arasında Mahmud Muhtar Paşa ile Nâzım Paşa'nın bulunmamasıdır. İhtilâl esnasında Hassa Ordusu Kumandanlığı makamını işgal eden bu zevattan Mahmud Muhtar Paşa ihtilâli söndürememiş, Nâzım Paşa ise, söndürmek şu tarafa dursun; bilâkis müteaddit vesaidle isyanı idame ettirmiştir.

Yine bu mazbatada cihet-i askeriyeye ait esbap izah olunurken, ihtilâle önayak olunan avcı taburları zabitan heyetine birtakım mes'uliyetler atfediliyor. Fakat tüm bunlar, bu mazbatada sayılmakla kalmış; idâresizliklerinden bahsolunan Avcı zabitanından hiçbiri ceza almamıştır.

Matbuat bahsine gelince: muhalif matbuat efkârıumumiyeyi hakikaten tasmim etmişti. Lâkin Cemiyete mensup gazeteler de aynı efkârıumumiyeyi teşvişten *(karıştırmaktan)* hâli kalmamıştı. İki tarafın lüzumsuz münakaşaları, halkın bilhassa avamın zihin ve fikirlerini delâlete sevk etmiş; fayda yerine zarar getirmişti. Bilhassa şahsiyat ile uğraşmak, sinirleri büsbütün germiş, efkârıumumiyenin büyük bir kısmını Cemiyet gazetelerinden nefret ettirmişti. Buna binaen divan-ı harpler, muhaliflerin alemdarı olan Derviş Vahdeti Efendi'nin idam sehpası karşısına, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çığırtkanlarından bir de X Bey'i sallandırmış olsalardı, adâleti daha tam bir surette tatbik etmiş olurlardı.

Mazbatada, 31 Mart ihtilâlinin bütün ağırlığı, Abdülhamid'in sırtına yükletilmek istenilmektedir. Fakat bu hususta gösterilen deliller, çok kuvvetsiz vaziyettedir. Abdülhamid'in otuz üç senelik devri saltanatındaki idarî ve içtimaî seyyiat ile Meşrutiyet'in ilânından 31 Mart gününe kadar geçen -İtti-

hatçıların benimsedikleri – dokuz aylık Meşrutiyet hayatının hâdisatı karşılaştırılacak olursa o meş'um mazinin başka bir şekilde kopya edilmiş olduğu derhal göze çarpar. Abdülhamid'in zulüm ve seyyiatına kanaat getirmiş olan İttihatçıların; Meşrutiyet'in ilânı ile beraber Abdülhamid'i de hal'etmeleri büyük bir hata, hatta bir cinayettir. Hâlbuki Cemiyet rüesası bilâkis Abdülhamid'le itilâf etmişler ve onunla el ele yürümekten, siyasî ve idarî faide beklemişlerdir. Meşrutiyet devrinde cereyan eden ahvali bütün tafsilatıyla yazdığımız için bunları burada hulâsatan bile tekrara lüzum görmüyoruz. Ancak, 31 Mart'ın hakiki müttehem *(zanlı)* ve mücrimlerini ararken, müşterek divan-ı harp heyetinin en esaslı noktalarını göremediğini işaret etmek istiyoruz.

Nitekim bu kanlı isyana takaddüm eden günlerden bahsettiğimiz zaman, bazı taraflardan Cemiyet rüesasına vuku bulan ihbarları, hatta hem Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve hem de Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Beylerin saraya celbedilerek Abdülhamid tarafından ikaz edildiğini yazmıştık. Cemiyet erkânı, bütün bu ikazlara tafrafurûşane cevaplar vermekle iktifa etmişler. Zuhur edeceği aşikar olan büyük bir faciaya ehemmiyet bile vermemişlerdi. Bugün henüz hayatta bulunan alâkadar zevatın hakperestlikten ayrılmayacaklarını ümit ederek bu hakikati bir misalle daha takviye etmek istiyoruz. İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin ilk teşekkül ettiği günlerden birinde, Müşir Ethem Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İzzet Paşa saraya dâvet edilmiş, Ethem Paşa bir *Volkan* gazetesi göstermiş:

— Bu kabil neşriyat memleketin başına bir felâket getirecek. Aynı zamanda çarşılarda, sokaklarda Cemiyet-i Muhammediye namına aza yazıyorlarmış. Bunlar iyi şeyler değil askerin de fikrini zehirleyebilir. Erkân-ı Harbiye-i umumîye sıfatı ile Harbiye Nazırı'nı ikaz etseniz de, büyük bir tehlikenin önüne geçseniz, demiş, İzzet Paşa, Harbiye Nezareti'ne gelmiş, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'yı görerek Ethem Paşa'nın sözlerini tekrar etmiş, hatta tehlikenin pek aşikâr olduğunu da ilâve etmiş, Fakat Cemiyet erkânının direktifiyle hareket eden ve

onların sözlerini ayn-ı keramet bilen Ali Rıza Paşa, bu fikir ve mütalaalara gülüvermiş:

— Cemiyet, her kuvvetin fevkindedir. O, ne yanar; ne yıkılır. Mealinde bir cevap vermiş.

Ethem Paşa gibi bütün hayatında dürüst yaşamış büyük bir askerden menkul olan şu rivâyetin doğruluğuna hiç şüphe etmemek ve Yıldız Sarayı'nın son gününe kadar devam eden teamülüne binaen, bu tebligatın doğrudan doğruya Abdülhamid'in irâdesiyle vuku bulduğuna da kanaat göstermek zarurîdir. Şu hâle nazaran Abdülhamid; 31 Mart tehlikesini herkesten evvel gerek bizzat gerek bilvasıta hem Hükûmete ve hem de Cemiyete bildirmiş. İdâreyi eline alan kuvveti muhtelif vasıtalarla ikaz eylemiştir.

Abdülhamid'i ittiham altında bulunduran sebeplerden biri de Meşrutiyet'ten sonraki jurnalcilik meselesidir. Bu nokta üzerinde biraz durmak lâzım gelir. Vakıa, Abdülhamid'in hal'inden sonra Yıldız Sarayı işgal edildiği vakit yapılan taharriyat esnasında Ali Kemal Bey'in iki jurnali ele geçmiş, memleketin en münevver bir rüknünü teşkil ettiği iddia olunan bir zatın irtikâp eylediği bu fazahat *(işlediği bu alçaklık)*, milletin enzar-ı ibretine arz edilmişti. Fakat Meşrutiyet'in ilânından sonra Abdülhamid'in jurnal kabul edip etmediği meselesi divan-ı harpçe mevzubahis olurken; ne diğer bir jurnal ortaya konulabilmiş ne de bu iddiayı takviye edecek bir delil gösterilmişti. Hatta acı bir hakikat olmak üzere şunu söylemek lâzım gelir ki; bu jurnaller meselesinde divan-ı harp istiklâl ve bîtaraflığını bile muhafaza edememişti. O devirde birçoklarına uygun gelen ittihatçılık maskesinin yırtılması ve altında saklanan kirli çehrelerin meydana çıkarılması için Yıldız'da ele geçen jurnalların teşhiri pek çok kimseler tarafından talep edilmiş ve hatta Meclis-i Âyan azasından merhum Sahip Molla'nın günlerce ısrarı neticesinde 28 Nisan 1325 Salı günü mecliste cereyan eden müzakere neticesinde jurnaller eshabının ilânı için karar verilmiş, bu kararın derhal tatbiki zımnında da Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'ya bir tezkere gönderilmişti. Mahmud Şevket Paşa bu tezkereyi alınca Merkez-i umumî aza-

larından bazı zevatı Harbiye Nezareti'ne dâvet etmiş, bunlarla suret-i mahremanede görüştükten sonra, âyandan gönderilen tezkerenin altına:

"Jurnaller hakkında iş'ar vechile muamele olunması," diye bir havale yazarak divan-ı harp riyasetine göndermişti.

Ancak Mahmud Şevket Paşa bu emri vermekle beraber aynı tezkereye bir kâğıt leffetmiş bunda da verdiği emri nakzedecek diğer bir mütalaa beyan eylemişti. Bu melfuf mütalaanamedeki satırlar da şunlardan ibâretti:

"Jurnaller eshabının teşhir ve ilânı, bunlardan herhangi birine karşı efkârıumumiyenin temayül etmesiyle ahval-i gayr-i münasibe zuhuru muhtemel bulunduğu zamanlara talik olunmak lâzım gelir."

Mahmud Şevket Paşa'nın bu dâhiyane mütaleası, şüphesiz ki bir korku eseri idi. Çünkü jurnallerin neşri, birçok maskeleri düşürecek, o maskelerin altındaki müstekreh çehreleri gösterecekti. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kudsî emelini ancak 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinden sonra anlamış ve artık Cemiyete dahil olmaktan başka hayat ve tefeyyüz kapısı olmadığına iman getirmiş nice kimseler vardır ki: Bugün kraldan ziyade kral taraftarı olmuşlardı. Jurnalleri ortaya dökerek bunların sahiplerini neşr-ü ilân etmek lâzım gelirse; adedi milyonlara baliğ olan Cemiyet efradı, birdenbire ters çevrilmiş bir fasulye çuvalı gibi boşalacak; Cemiyetin hakiki ve faziletkâr efradı, Meşrutiyet'in ilânından evvel olduğu gibi üç, beş yüz mert ve fedakâr şahsa münhasır kalacaktı. Mahmud Şevket Paşa'nın bunu yapması ise, şüphesiz ki imkândan pek uzaktı, buna binaen Meşrutiyet'i tehlikeden kurtarmak için hakikî hamiyetperverlerin hazırladığı ordunun başına geçmek maharetini gösteren Mahmud Şevket Paşa, jurnaller eshabının teşhirini zamana talik ettirmekle büyük bir dirayet ve kiyaset de göstermiş, hele az bir zaman sonra da, bu korkunç vesikaların Harbiye Nezareti meydanında yakılıp kül edilmesi, Abdülhamid devrinin levsinde âmil olanların izini büsbütün kaybedivermişti.

KIYICI MUSTAFA

Mazbatada, bahsedilen tütün kıyıcısı Mustafa ile Abdülhamid arasındaki rabıta ve münâsebete gelince: divan-ı harpler heyet-i müşterekesinin bu hususta da derin bir tahkikata girişmemiş oldukları aşikârdır. Bu iki şahsiyetin de hususiyetlerine vâkıf olanlardan yaptığımız çok ince ve çok bîtarafane tahkikat, mazbatada görülen iddiadan büsbütün başka bir netice göstermektedir. Bu hususta salâhiyetle fikir beyan edenler, Kıyıcı Mustafa denilen şahsa en küçük bir kıymet bile vermiyorlar; hele bu adamın, böyle mühim bir ihtilâlde kuvvetli bir âmil olmasına imkân ve ihtimal göremiyorlar.

İki tarafın iddiasından birini kabul edebilmek için evvelâ bu Mustafa'yı iyice tanımak lâzımgelir.

1319 (1903) senesi evasıtında *(ortalarında)* İskeçe, Kavala ve civarı tütüncüleri tarafından Abdülhamid'e takdim edilen nefis tütünlerin tab'ı şahaneye muvafık bir surette harman edilmesi ve kıyılması için Mabeyin Başkatibeti'nden rejiye müracaat edilmiş, sanatında mahir bir tütüncü istenilmişti. Reji idâreside bu Mustafa'yı saraya göndermişti. Mustafa, kendisine gösterilen tütünleri matluba *(istenilene)* muvafık surette harman etmiş ve kıymış; Abdülhamid'in memnuniyetini celp etmişti. Bugünden itibaren bu adi tütün amelesine ikbal teveccüh eylemiş; artık sarayda yerleşmişti. Fakat Mustafa'nın şaraya yerleşmesi, kendisine resmi bir vazife verilmesi şeklinde değildi. Hatta

tütüncüleri arasına bile ithal edilmemişti. Daima ibriktarların odasında bulunur; lâzım oldukça, saray bekçilerinin veyahut musahiplerinden birinin nezareti altında Abdülhamid'in şahsına mahsus tütünleri kıyar; tütüncübaşıya teslim ederdi. Bütün vazifesi, bundan ibâretti. Bu adamın saraydaki mevkii, silik ve ehemmiyetsizdi. Bendegâna mahsus olan bir isim ve şöhreti olmadığı gibi jurnalciliği de görülmemişti. Abdülhamid ile hususiyeti bulunmak şu tarafa dursun, vazifesini bile sıkı bir kontrol altında ifa ederdi. Abdülhamid'in garip halleri arasında bir şey daha vardı kendisiyle daimi surette temasta bulunan musahip ve bendegânına, arada sırada:

— Benim irâdelerime dikkat edin. Olabilir ki gafil bulunur, size bir emir veririm. Eğer verdiğim bu emrin icrasında bir zarar gelmek ihtimali varsa, onu yapmayın. Beni ikaz eyleyin, derdi.

Meşrutiyet'in ilânına takaddüm eden aylardan bir gün, Mustafa yine tütün kıymak için Harem Dairesi'ne celbedilmişti. Harem Dairesi'nde, "ikametgâh-ı hümayun" denilen Abdülhamid'in yattığı dairenin arka tarafında[59] münferid ve küçük bir daire vardı. Bu daire Abdülhamid'e mahsus eşyaların deposu idi. Hünkârın hususi tütünleri burada durur; burada kıyılarak tütüncübaşıya teslim olunurdu. O gün Mustafa bu dairede tütün kıyıyor; Sarayın iç bekçilerinden zülveçheyn bekçisi Hüsnü Ağa da Mustafa'ya nezaret ediyordu.

Odadan içeri birdenbire Abdülhamid girdi. Kıyılan tütünlere baktı. Yaptırmak istediği bir harman hakkında Mustafa'dan izahat aldı. Bu sırada aklına bir şey geldi. Bir irâde tebliği için bekçi Hüsnü Ağa'yı Büyük Mabeyin Dairesi'ne göndermek istedi. Fakat Hüsnü Ağa:

— Vazifem var, efendimiz. Buradan ayrılamam, cevabını verdi.

Abdülhamid, derhal verdiği emirleri hatırladı:

— Ben buradayım. Sen, çabuk git de, gel, dedi.

59- Şimdi film merkezi olan binanın arkasında. Z. Ş.

Hüsnü Ağa, o irâdenin infazı için gidip gelinceye kadar orada bekledi. Fakat Hüsnü Ağa'nın bu vazifeperverliği Abdülhamid'in hoşuna gitti. Birkaç saat sonra Hüsnü Ağa'yı suret-i mahsusada huzuruna istedi:

— Beni ikaz ettiğine memnun oldum Hüsnü. O adam, Rumelilidir. Malûm ya, bunlara itimat caiz değildir, diyerek Hüsnü Ağa'yı taltif etti.

Şu münâsebetle söyleyelim ki Abdülhamid, Rumelilileri hiç sevmez ve onlara itimat etmezdi. Alemdar Mustafa Paşa'nın Rumelili olması, Abdülâziz'in hal'ini tertip edenlerin ekserisinin de Rumelili olması onun dimağında meçhul bir vehim uyandırmıştı. Ne kadar garip bir tesadüf eseridir ki; kendisini hal'eden ordu da –tıpkı Alemdar ordusu gibi – Rumeli'den gelmiş; korktuğu akıbet, Rumelililer tarafından ihzar ve tatbik edilmiştir.

Kıyıcı Mustafa denilen adamın şahsı, şu suretle anlaşıldıktan sonra, Abdülhamid'in böyle bir adamla çarçabuk hususiyet kesbetmesine, sarayda o kadar hususi ve zeki bendegân dururken cahil ve ahlâkı tecrübe edilmemiş bir adama Hünkarın emniyet ederek ona sır tevdi etmesine imkân ve ihtimal tasavvur olunamaz.

Mazbatada, *"Tertib-i fesat için birisiyle konuştuğunu ahare (başkasına) işittirmemek gibi tedabir-i ihtiyatiyeye riayet etmiş"* olduğundan bahsedilen Abdülhamid'in *"Hattıdestiyle muharrer (el yazısı ile yazılı) olarak tütün kıyıcısı Mustafa'ya, ahvale dair jurnal vermesini mutazammın verdiği bir pusulayı salbolunacağı gün Mustafa hafi bir yerinden çıkararak teslim"* ettiği yazılıyor. Buna inanmak, çok büyük safderunluk olur. Bütün hayatı en ince ihtiyatkârlıklarla geçmiş ve ömründe kimseye itimat etmemiş olan Abdülhamid'in, böyle tehlikeli bir meselede Mustafa gibi kendisine külliyen yabancı olan bir adama hattıdestile muharrer pusula vermesi, aklın ve mantığın kabul edeceği şey değildir. Hele Mustafa'nın vasiyetnamesine yazdırdığı cümle ise, tamamen efsaneden ibârettir.

Gelelim Cevher Ağa meselesine; talih ve kaderin cilvesiyle Abdülhamid sarayının en yüksek şahsiyeti sırasına geçen bu haremağası, saray ağalarının hiçbirine benzemeyen bir ruh ve tabiatta bir adamdı. Sert ve haşindi. Müteazzım ve mütekebbirdi. Başı ancak Abdülhamid'in önünde eğilirdi. Muhitine karşı hiçbir zaman en küçük bir sempati bile uyandırmamıştı. Mevki ve vaziyeti dolayısıyla önünde eğilen, ellerini ve eteklerini öpen nice nice vüzeraya karşı iltifatı bile bir tenezzül addederdi. Beşiktaş Muhafızı Hacı Hasan Paşa gibi Allah'tan başka kimseden korkmayan mağrur ruhlu bir adam bile ondan çekinir ve her görüşte:

— Asılacak bir Arap'tır, derdi.

Onun yegâne düşüncesi, Efendisine karşı körü körüne sadakat, Efendisinin mevki ve şerefini muhafazaya çalışmaktan ibâretti. Bihakkın insan sarrafı olan ve insanları kendi kabiliyetleri dairesinde, büyük bir mahareti bulunan Abdülhamid Cevher Ağa'ya da ruh ve istidadı ile mütenasip bir vazife vermiş, saraydaki memuriyetine de ilaveten Hakan-ı sabık Sultan Murad merhumun mahpus bulunduğu sarayın dahilî kontrolünü ona havale etmişti. Efendisinden başka kimseye ehemmiyet vermeyen, bahusus Sultan Murad'ı, Efendisi için daima tehlikeli bir rakip addeden Cevher Ağa Çırağan Sarayı'nın sakinlerine karşı da güler yüz göstermez, Sultan Murad mensuplarının halk ile temaslarına meydan vermek istemezdi. Tabiidir ki, Çırağan Sarayındakiler bundan müşteki idi. Nitekim Meşrutiyet'in ilânından sonra, Sultan Murad mensup ve taraftarları, Abdülhamid'den şikayet edenlerin en ön safına geçmişlerdi. Bilahare polis müdürü olan Bedri Bey'in büyük babası Osman Bey adında büyük bir zattı. Bu zat, esircilik ederdi. Sultan Murad'ın oğlu Selâhaddin Efendi'nin validesini de saraya bu Osman Bey vermişti. Buna binaen Bedri Bey, kendisini adeta Selâhaddin Efendi'nin bir kardeşi addederdi. Meşrutiyet'in ilânından sonra Cemiyetin Nuruosmaniye Kulübü'ne intisap eden Bedri Bey, bu münâsebetle Sultan Murad veresesinin yegâne müdafii kesilmişti.

İntikam devri hulûl edip de herkes kalbine biriken hicranların gayzını *(hiddetini)* teskine çalışırken Bedri Bey de Cevher Ağa'yı ihmal etmedi. Cevher Ağa'nın bu suretle ileri sürülmesi, Abdülhamid'i tecrim etmek *(suçlamak)* isteyenlerin de işine elvermişti.

Bu mesele ile alâkadar olanlar, Cevher Ağa'nın can korkusuyla yelkenleri suya indireceğini ve mesuliyeti Abdülhamid'e yükletecek sözler söyleyeceğini ümit etmişlerdi. Fakat Cevher Ağa, metanetini muhafaza etti.

— Velinimetimin bu kadar ekmeğini yedim. Kendisini hiçbir şeyle itham edemem, demekte ısrar gösterdi.

Hatta Yıldız Sarayı'nda yükselen başını da bir parmak bile aşağıya indirmedi. Mamafih, Cevher Ağa'yı da tecrim edecek sebepler de yok değildi. Evvelâ o, Meşrutiyet'i hiçe saymış ve bu galeyanın geçici bir buhran olduğunu sanmıştı. Meşhur hafiyelerden Tayyar, Nadiri Fevzi, Tevfik, Behçet Paşazade Hakkı Beyler gibi fıtrî redaetlerini *(alçaklıklarını)* muhafaza eden şerirlerle rabıtasını kesmemiş, bu adamların saray haricinden getirdiği dedikoduları dinlemiş ve belki de bunları Abdülhamid'e nakletmekten çekinmemişti. Evvelce yazdığımız vechile, *Volkan* gazetesi sahibi Derviş Vahdeti'ye yirmi lirada iane vermişti.

Fakat ahvale vakıf olan ve elveym *(bugün)* berhayat bulunan bazı bîtaraf zevatın kat'i ifâdelerine bakılırsa, Cevher Ağa'yı idam sehpasına sevk eden sebepler, bunlar değildi. Bir noktada toplanan rivâyetlere bakılırsa, Cevher Ağa'yı ölüme sürükleyen sebep, huşuneti ve pervasızlığı olmuştu. Yine bu rivâyetler cümlesindendir ki, Yıldız Sarayı'nda tevkif edilen Cevher Ağa Harbiye Nezareti'ne getirilmiş ve doğruca Mahmud Şevket Paşa'nın huzuruna çıkarılmıştı. Paşa, Cevher Ağa'yı görür görmez alaylı bir lisanla:

— Ooo. Gel bakalım başmüstebit, demiş, Cevher Ağa da hiç bozulmadan:

— Niçin böyle söylüyorsunuz Paşa hazretleri. Ortada bir istibdat meselesi varsa bunu hepimiz taksim etmeliyiz. Senelerce sizin hususî maruzatınıza ben tavassut ettim. Şu taşıdığınız

nişanları ve sırmaları benim vasıtamla aldınız. Şimdi müstebitliği niçin sadece bize yükletiyorsunuz, cevabını vermişti.

Bu meselenin sıdkına da, kizbine de *(doğrusuna da yalanına da)* ihtimal verenler olabilir. Belki de, Mahmud Şevket Paşa'nın Yıldız Sarayı'nda bulunduğu esnalarda Cevher Ağa'nın dairesine sıkça devam etmesinden mütevellid bir şaiyadır.

Mamafih birçoklarının iddialarına rağmen, Cevher Ağa'yı idam sehpasına sürükleyen sebebi bu kısa muhavereye atfetmek, insafsızlık olur. Bu hususta yukarıda saydığımız meseleleri de nazar-ı dikkate almak ve bilhassa kendi hayatlarını kurtarmak için bütün hâdisat-ı câriyeyi onun üstüne yıkanları da hesaba katmak lâzım gelir.

Tüfekçi Miralay Halil Bey'e gelince: Bu adam, Hareket Ordusu'na mukavemet için Abdülhamid'e müracaat ve hatta ısrar etmiştir. Ancak, Abdülhamid gerek bu adamın gerek başkalarının bu hususstaki teklifini suret-i kat'iyede reddeylemiştir.

Halil Bey'in bu hareketi, şüphesizdir ki bir cinayettir. Fakat Abdülhamid, bu cinayete iştirak etmemiştir. Şu hâle nazaran, iştirak etmediği bir cinayet için Abdülhamid'i ittiham etmek, hakikat namına bir mürüvvetsizliktir.

Mazbatada bir de suikast meselesinden bahsolunuyor. Güya Abdülhamid, kendi aleyhindeki neşriyattan dolayı Mevlânzade Rıfat Bey'i öldürtmek istemiş, bu işe Musahip Halil Bey'i memur etmiş. Feneryolu'nda, Tayyar Bey'in köşkünde bir müzakere olmuş. Bu müzakerede tütün kıyıcısı Mustafa da bulunmuş. Abdülhamid'in hususiyeti ve karakteri nazar-ı dikkate alınırsa, bu da çok istibat edilecek bir keyfiyettir. Gürültülü işlerden, dedikodu tevlid edecek keyfiyetlerden daima kaçan Abdülhamid'in böyle bir işe girişmesine imkan ve ihtimal mevcut değildir. Abdülhamid'in musahipleri arasında Halil Bey isminde kimse bulunmadığı için burada ismi geçen adamın, tüfekçi Halil Bey olması lâzım gelir. Eğer Abdülhamid bu suikastın yapılmasını istemiş ve bunu da tüfekçi Halil Bey'e emretmiş olsa idi Tayyar Bey'in köşkünde müzakereye hacet

kalmadan Mevlânzade Rıfat'ın vücudu bir anda ortadan kalkar ve çok hayırlı da bir iş görülmüş olurdu.

Yine mazbatada, isyan halindeki askerler tabur tabur Yıldız Sarayı'nın önüne geldikçe Abdülhamid'in Harem Dairesi'nden suret-i mahsusada araba ile Mabeyn Dairesi'ne geldiğinden ve bunlara iltifat ve mükâlemeden bahsediliyor. Bu meselede de divan-ı harbe yanlış malûmat verildiği anlaşılıyor. Evvela Harem Dairesi ile Mabeyn Dairesi arasındaki mesafe kırk beş adımdan ibârettir. Buna binaen Abdülhamid'in Harem Dairesi'nden Mabeyn Dairesi'ne araba ile geldiği görülmüş ve işitilmiş şey değildir. Sonra Abdülhamid biri, isyanın ilk günü, diğeri de Ali Kabuli Bey merhumun şehid edildiği gün olmak *üzere iki defa pencereye gelmiş*.

Birincisinde; henüz isyanın mahiyetini ve hedefini layıkıyla bilmediği için büyük bir korku ve heyecan içinde görünmekle iktifa etmiş. Diğerinde ise, en ince tafsilatıyla yazdığımız vechile hareket etmiştir. Tekrar edelim ki, Ali Kabuli Bey bir düşüncesizliğe kurban gitmiştir. Eğer o esnada Abdülhamid heyecanına kapılmayarak daha mutedilâne hareket etmiş ve pencerenin altında bulunan yaverlere:

— Alın bu efendiyi, getirin içeri. Ben cezasını veririm, demiş, Ali Kabulî Bey de saray kapısından içeri girmiş olsa imiş; bu facia vuku bulmayacakmış.

Şu hakikati de söylemek lâzımdır ki, Ali Kabulî Bey'in şehadetinden dolayı askerleri tenzih etmek lâzımdır. Merhumun na'şını görenler, vücudunda kat'iyen süngü yarası olmadığını temin etmekle beraber, bilhassa saray civarında bir ağaca asılmış olduğunu da kat'iyen reddediyorlar:

"Yıldız Sarayı civarında mukim Süvari Ertuğrul Alayı'ndan dört beş genç mektepli zabitlerin vahşiyane bir surette katl ve şehit edilmeleri" de hakikatten pek uzaktır. Süvari Ertuğrul Alayı isyanın ilk günü Ethem Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne tayin olunduğu saate kadar isyana iştirak etmemiş, zabitlerin kumandasında olarak Hamidiye Camisi'nin önündeki talimhane meydanında nöbet beklemişlerdir. Yıldız civarında, bir tek zabit şehit edilmiştir. O da, asiler saraya gelirken onları geri

çevirmek istemiş, hatta önlerine atılarak silâh çekmiş, bunun üzerine birkaç asi neferin attığı kurşunlarla yere serilmiş, saray aşçıları tarafından mutfak dairesine nakledilmiştir.

Müşterek divan-ı harpleriın şu mazbatası tanzim olurken yalnız bu ittihamların derci ve Abdülhamid'in dahi muhakemesinin talep ve teklifi ile iktifa etmeyen azalar da vardı. Heyete dahil olan zevattan bazıları:

— İdamını da talep ederiz, diye bağırmışlardı.

Bu suretle tanzim olunan bu mazbata, Mahmud Şevket Paşa'ya takdim edildi. Mahmud Şevket Paşa Merkez-i Umumî azaları ile müşavere etti. Talât ve Ahmed Rıza Beyler bu hareketi müfritane telâkki ettiler, bu mazbatanın mevki-i muameleye konulmasına muhalefet gösterdiler fakat tedhiş siyâsetine taraftar olanlar, buna bilâkis lüzum gördüler. Mahmud Şevket Paşa, icraatını daha sağlam esaslara raptettirmek istedi. Mazbatayı Harbiye Nazırı Salih Paşa'ya verdi. Meclis-i Hassı Vükelâya gönderdi.

Salih Paşa bu mazbatayı meclise arz ederken vaziyeti şayan-ı dikkatti. Mahmud Şevket Paşa'nın, kendisine tahmil ettiği bu vazifeden memnun görünmüyor ve mazbata münderecatına taraftar olmadığı açıktan açığa hissediliyordu. Mazbatanın okunması mecliste çok soğuk bir tesir hasıl etti. Cemiyetin en sadık ve en muti bir taraftarı olan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa bile, gayri memnun bir vaziyet alırken Şeyhülislâm Sahip Molla Bey büyük bir tehevvür ve infial gösterdi:

— Ben, Hakan-ı mahlûun en büyük zulüm ve itisafına uğramış bir adamım. Bununla beraber kendisinin bu suretle muhakemesine şiddetle muhalefet ederim ve bu suret-i kat'iyede caiz değildir. Bu hususta kanunî noktayı da nazar-ı dikkate almalıdır. Adliye Nazırı Beyefendinin bu bapta beyan-ı mütalâa buyurmalarını isterim, dedi.

Şeyhülislâm Sahip Molla'nın bu celâdetkârana sözleri, Hüseyin Hilmi Paşa'nın yüreğine biraz su serpti. Çünkü omuzlarına yüklenecek mes'uliyet yükü, derhal hafiflemişti. Hemen başını, Adliye Nazırı Necmeddin Molla Bey'e çevirdi:

— Efendim. Bu bapta mütalâa-i devletiniz? Dedi.

Adliye Nazırı, bir padişahın taht-ı muhakemeye alınmasına mevzuat-ı hukukiyenin müsait olmadığını ve bunun için bir kanun tedvini *(düzenlemesi)* ve usul-ü muhakeme ihdası *(kurulması)* mümkün olmayacağını izah ettikten sonra, böyle bir hâdise vuku bulacak olursa, dahilî siyâsetimiz noktasından da bazı mahzurlar tevellüd edeceğini ilâve eyledi.

Adliye Nazırının bu mütalâası, mecliste derin bir sükut hasıl eylemişti. Hiçbir zat, bu mazbatayı tervic etmemiş, hiçbir zat, bu bapta müzakereye girişmek istememişti. Bu vaziyet karşısında, büyük bir memnuniyet hisseden Salih Paşa, kerhen deruhte ettiği bir vazifeyi, vicdanî arzusu dahilinde ifa etmekten mütevellid bir memnuniyetle mazbatayı dürdü, büktü cebine yerleştirdi:

— Efendim. Zaten bendeniz bu mazbatayı bir şekl-i resmide takdim etmemiştim. Maksat, sadece Vükelâyifeham Hazeratının bu hususta**ki** nokta-ı nazarlarını istimzaç etmekten *(yoklamaktan)* ibâretti. Bu da anlaşıldı, dedi ve doğruca Harbiye Nezaretine gelerek mazbatayı Mahmud Şevket Paşa'ya iade etti.

Abdülhamid, İttihat ve Terakki Cemiyeti için büyük ve ciddi bir tehlike teşkil etmekte idi. Kendisini tac-ü tahtından edenlere karşı kalbinde bir gayzükin beslemesi şüphesizdi. Cemiyet Abdülhamid'i Selânik'teki Alâtini Köşkü'ne hapsetmek ve emin olduğu zabitandan mürekkep bir heyeti de onun muhafazasına memur eylemekle beraber yine endişeden azade kalamıyor; bir taraftan Abdülhamid taraftarlarına, diğer taraftan da muhaliflere karşı fevkalâde tedbirler almaya çalışıyordu.

Halbuki bu telâş, beyhude idi. Abdülhamid, tac-ü tahtı ile birlikte bütün taraftarlarını da kaybetmiş, değil onun lütf-u ihsanına gark olanlar, hatta evlâtları bile birdenbire ondan yüz çevirmişti. İkbal ve saltanat devrinde Yıldız Sarayı'nın kapı eşiklerine tapanlar, Zat-ı şahaneleri uğrunda "feday-ı canı, cana minnet addederiz." diye bar bar bağıranlar şimdi Şeref Sokağı'nın kaldırım taşlarını aşındırıyorlar. Yeni efendilerine

hoş görünebilmek için birer, "Hain Yahuda" kesiliyorlardı. Muhalifler de, artık bu işin sökmeyeceğini hissetmişler birer köşeye çekilmişlerdi. Halk, bu iki unsurdan da birdenbire uzaklaşmış; İstanbul'da ilk defa görülen darağaçlarının manzara-i dehşeti karşısında sinmiş kalmıştı.

Cemiyet erkânı da kendilerini toparlamışlardı. Eski gurur ve tafrafuruşluğu terk etmişler; daha emin ve tehlikesiz bir yolda yürümeye karar vermişlerdi. Müşterek divan-ı harbin mazbatası, Abdülhamid'e karşı müessir olamayınca, diğer ihtiyati tedbirler alınmak lüzumu hissedilmişti. Bunun için de bütün gözler, "enkaz-ı istibdat" denilen Abdülhamid vükelâ, vüzera ve mensuplarına çevrilmişti. Harbiye Nezareti'nin karşısındaki Çiftesaraylar binasında mevkuf bulunan ve adetleri 108'e baliğ olan bu zevat, korkulu günler yaşıyorlar, bilhassa günâhkâr olanları mukadderatlarının hangi meydanda ve hangi darağacı altında söneceğine intizar ediyorlardı.

31 Mart'ta şehid olanların hakkını unutamayanlar, kanı kanla yıkamak istiyorlar. Hamdi ve Hâzım çavuşların Vahdeti ve Cevher Ağaların asıldıkları idam sehpalarında beş on maruf şahsiyetin de sallanmasına lüzum görüyorlardı. Hareket Ordusu Kumandanı, bir taraftan jurnallerin neşrini tehir ederken diğer taraftan da bunların divan-ı harbe sürüklenmesini düşünüyordu.

Fakat 31 Mart hailesinde hiç bir tesirleri olmadığı anlaşılan bu mevkufların, sorguya çekilmesi için bir sebep bulunamıyordu. Aynı zamanda, bu zevatın bir heyet huzurunda yapılacak mahkemelerinde, vuku bulacak bazı ifşaattan da korkuluyordu. İçlerinden bazılarını ayırmak, sadece onları cezalandırmak mümkün değildi. Çiftesaraylar'ın kapılarını açarak:

— Paşalar hazeratı, masumiyetiniz anlaşıldı. Buyurunuz, serbestsiniz, demek de imkân ve ihtimâl haricinde idi.

Şu halde? Tedhiş siyâsetini ikmal etmek, artık memlekette, endişeyi mucip olacak membaları tamamen kurutabilmek için bir formül bulmak lâzım geliyor; fakat nedense bununla hiç kimse alâkadar olmak istemiyordu. Birdenbire Merkez-i

Umumî'den bir sada yükseldi. Bu sadanın sahibi, o zamana kadar sesi işitilmemiş olan Ziya Gökalp Bey'di. Ziya Gökalp Bey:

— Bu adamlar, vicdan-ı umumî tarafından mahkûm olmuşlardır, demişti.

Bu söz, şüphesiz ki büyük bir hakikatti. 10 Temmuz'un kuvvetli cereyanı Abdülhamid'in ikbal devrinde birer Zaloğlu Rüstem gibi kuvvetli olan bu zevatı hep birden yıkmış, devirmiş, hepsinin sırtını birden yere getirmişti. "Halkın lisânı, hakkın lisânı" hükmü, hakkın hükmü idi.

Fakat bu defa da, divan-ı harpler muhitinden bir seda yükselmişti. Hurşit Paşa divan-ı harbin müddeiumumîsi olan Miralay Ferid Bey, böyle karakûşi hükümlere itiraz ediyor:

— Hayır, olamaz. Ceza, bir kanunun hükmü ile yapılmalıdır. Bu zevatı kanun karşısına getirmeden ve muhakeme etmeden, hiçbir şeye karar verilemez. Bu da, nâzik bir meseledir. Divan-ı harbe getirilecek olan bu zevat arasında bihakkın ceza görecek olanlarla, tamamen masumiyeti sabit olması ihtimal dahilinde bulunanlar da vardır.

Halbuki devr-i sabıkta, hepsi de aynı safta bulunmuşlardır. İdâreten nef'i gibi bir muamele yapılması da doğru değildir. Çünkü o zaman, haklı ile haksız büsbütün birbirine karıştırılmış olur. İhtimal ki yarın bir af kanunu çıkarılır. O zaman, haksızlığa kurban olanlar, kurtulur, fakat cezaya müstahak olanlar da bundan müstefid olurlar. O takdirde, adâlet ve müsavatın manası kalmaz. Buna binaen mücrimler cezalandırılmalı. Masumlar af olunmalıdır, diyordu.

Ferid Bey'in mantığı kuvvetli gelmiş ve alâkadarları derin bir düşünceye sevk etmişti.

Fakat aynı zamanda:

— Ferid Bey mürtecileri himaye ediyor, diye, bu zat aleyhinde bir vaveylâ yükselmişti

Müfrit Cemiyetçiler tarafından yükselen bu vaveylâ, maalesef biraz sonra zabitan heyetini ikiye ayırmış. Hatta ordunun intizamını ihlâl etmek şu tarafa dursun, âdeta kanlı hâdisata yol açacak bir takım vekayi hazırlamıştı.

Mamafih, Cemiyet artık korkulu rüya görmek istemiyor; Devr-i sabık ricali unvanı verilen kesanın muhtemel olan şer ve zararlarından kurtulmak için bir çare aramak lüzumunu hissediyordu. Bu çare de çarçabuk bulunmuş, Mahmud Şevket Paşa vasıtasıyla Divan-ı harbe tebliğ olunmuştu.

Nihayet, devr-i sabık ricali denilen kimselerin isimleri tespit edilmiş ve haklarında şu karar verilmişti:

"Esamisi balâda muharrer kesanın (İsimleri yukarıda yazılı olan kişilerin), mevcut vesaikin tetkikiyle haklarında hükm-ü kanunun tatbikine değin bir kısmının kılâı (her iki) muhtelife derununda taht-ı muhafazaya alınmasına ve kısm-ı diğerinin mevaki-i münasibeye tebitlerine ve 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinden sonra icra etmiş oldukları intikal ve ferağ muamelâtı nazar-ı itibara alınmamak şartıyla emval ve emlâklarının taht-ı hacze alınmasına ve rütbe-i mülkiye ve askeriyelerinin ref'ile nişan ve madalyalarının istirdadına ve sahib-i mülk olmayanların ailelerinin taraf-ı Hükûmetten iaşesine 25 Mayıs 1325 (7 Haziran 1909) tarihinde karar verilmiştir."

Bu karar üzerine devrisabık adamları, İdâre-i mahsusanın Şark Vapuru'na bindirilmiş, kısmen Midilli ve Rodos adalarına kısmen de diğer ada ve kalelere gönderilmişti. Bu suretle Cemiyet, korkulu rüyalardan kurtulmuş; artık hiçbir rakip, hiçbir muhalif endişesi olmadan, Osmanlı İmparatorluğunun bütün varlığına sahip olmuştu.

Şimdi, işi idâre etmek, asiyab-ı devlet denilen bu koca dolabı döndürmek lâzımdı. Asırlardan beri ekseriya ve hattâ daima, atıl dimağlarla döndürülegelmiş olan bu harap ve köhne dolap; her birinin dimağında gençliğin cevher ve zekâsı kaynayan yeni asrın kudretiyle döndürülemez mi idi?

Bilhassa İttihat ve Terakki Cemiyeti ricali tarafından ortaya atılan bu suâle, yine kendileri cevap vermişler:

— Niçin döndürülemesin? Devr-i sabık ricalinden ne eksiğimiz var? Zekiyiz. İlim ve irfan sahibiyiz. Amma biraz tecrübemiz kıtmış. Esasen buna ne lüzum var? Biz, mazinin köhne ananelerinden değil; medeni devlet ve milletlerin, tecrübe ve

tatbik ettikleri düsturlardan ders alırız. Elverir ki, hüsnüniyetimiz olsun, demişlerdi.

Şüphesiz ki bu sözler, inkâr olunmaz bir hakikatti. Fakat?

***

Şu satırları yazarken; İttihat ve Terakki Cemiyetinin tarihini alâkadar eden ve ikinci Sultan Abdülhamid'in saltanat devrine tesadüf eyleyen hâdisata hitam vermiş oluyoruz. Ancak, bu son günlerde başlayan, bazısı kolaylıkla bastırılan, bazısı da kanlı ve korkunç bir iz bırakarak Beşinci Sultan Mehmed devrine intikal etmiş olan birkaç vak'a var ki, onları da bu fasıldan ayırmak istemiyoruz.

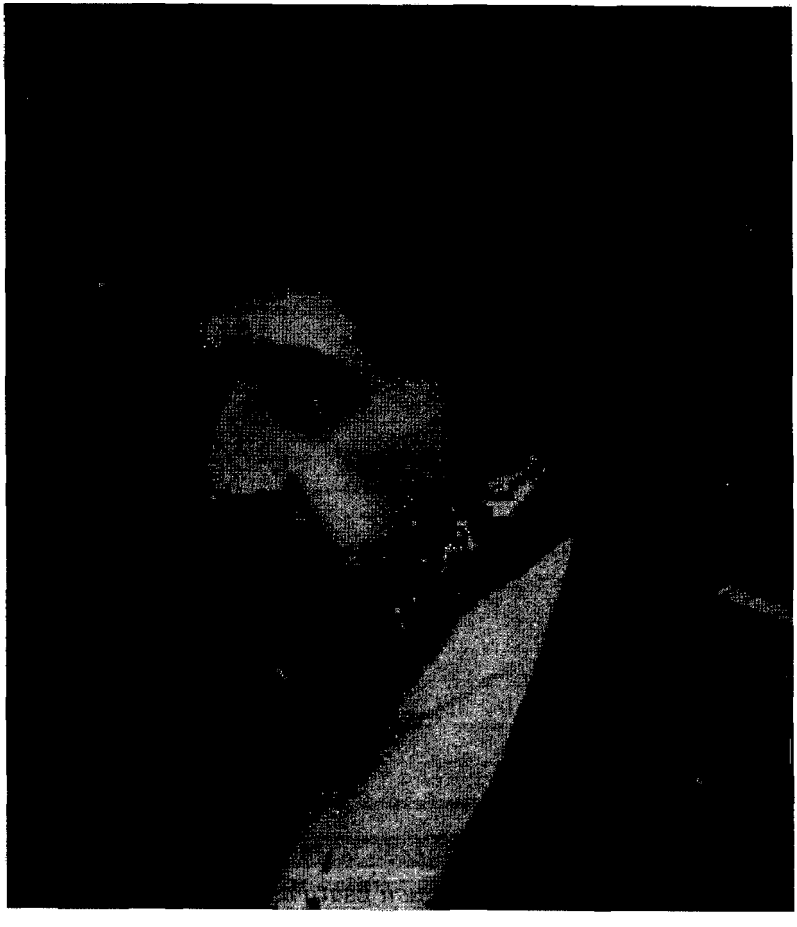

RUMELİ VE ANADOLU'DA DURUM NASILDI?

31 Mart ihtilâlindeki hareket ve heyecan, sadece İstanbul muhitine münhasır kalmıştı. Rumeli ve Anadolu vilâyetlerinde de bu vak'aya müşabih bazı hâdisat zuhur etmişti.

Bu hadiseler arasındaki irtibat ve saiklerin neden ibâret olduğunu daha vuzuh ile anlatabilmek için evvelâ vak'aların nakline başlıyacağız.

Evvelce de münâsebet düştükçe arz etmiştik ki, İstanbul'da bulunan Avcı taburları tarafından bir mesele çıkarılacağı Cemiyetçe meçhul değildi. Hatta bu tehlike, Selânik Heyet-i Merkeziyesi'ne kadar ihbar edilmişti, Mart ayı evasıtında, avcı taburları efradıyla zabitanı arasındaki gerginlik ve hoşnutsuzluğu izale etmek, bundan tevellüd edebilecek müessif bir akıbetin önüne geçmek için Selânik Heyet-i Merkeziyesi'nden Hacı Âdil, Topçu Yüzbaşısı Hamdi ve diğer bir yüzbaşı Beyler[60] İstanbul'a gönderilmişti. Bu zevata İstanbul'da nişancı taburu zabitanından sakallı Şeref Bey de iltihak etmiş; hissedilen tehlikenin önüne geçmek için teşebbüsata girişilmişti. Fakat, avcı taburları zabitanından birçoklarının vaziyeti endişeden tamamen azade göstermesi, bazılarının da ortada telâşı mucip olacak bir hâl mevcut olmadığına dair teminat vermesi.

60- Bu zatın ismini bulamadık. Z. Ş.

Bazılarının ise, bir taf[r]afuruşlukla Selânik'i korkaklıkla ittiham etmesi üzerine heyet bu mesele üzerinde daha fazla durmaya lüzum görmemiş. Hatta zabitler arasında bile mevcut olan gerginlik ve hoşnutsuzluğa nihayet verileceğine, ihtilafı mucip olan meselelerin kendi aralarında hâl ve izale edileceğine dair söz alınarak Selânik'e avdet edilmişti. Lâkin heyet, vaziyeti o kadar gergin görmüştü ki, ne bu sözler ve ne de verilen bu teminat, bu zevatı layıkıyla tatmin etmemişti.

Gün geçtikçe İstanbul'dan fenâ haberler geliyordu. Selânik'te, Manastır'da, Üsküp'te, Rumeli'nin diğer şehirlerinde ahbap ve akrabası bulunan zabitlerden gelen mektuplar, İstanbul üzerinde kıpkızıl bir bulutun dolaştığını hikâye ediyor. Cemiyete muvafık ve muhalif gazetelerin neşriyatı ise, bu kızıl buluttan kanlı bir yağmur boşanacağını hissettiriyordu.

Muhalifler arasında ismi geçen belli başlı şahıslar, Rumeli'nin muhtelif mıntıkalarında temayüz etmiş adamlardı. Tabiîdir ki bu adamların şahsiyet ve vaziyetleri o muhitlerde büyük bir alâka uyandırıyor. Rumeli, baştanbaşa dedikodu içinde çalkalanıyordu. Gerek Selânik ve gerek Manastır merkezi, İstanbul vaziyetinin gün geçtikçe fenalaştığını görüyor. Beklenilen hadise zuhur ettiği takdirde ne gibi tedbirler ittihaz edilmesi lâzım geleceği müzakere ediliyordu. Bu arada, Cemiyetin ikinci derecede haiz-i ehemmiyet olan merkezleri de sıkı bir kontrolden geçiriliyordu.

İstanbul vaziyetinin ıslahı hakkında Merkez-i Umumî'ye sorulan suâller alelekser cevapsız kalıyor; hususî mektuplarla yapılan muhaberelerden de böyle bir tehlikenin mevcut olup olmadığına dair kati bir mana anlaşılamıyordu. İstikbali daha karanlık gören ve yaklaşan korkunç fırtınaya karşı daha ciddî tedbirler almak isteyen Manastır merkezi, azadan Topçu Kayserili Ziya Bey'i bu meselenin tetkikine memur etmiş, Selânik'e göndermişti. Ziya Bey, burada icap edenlerle görüştükten sonra İstanbul'a geçecek. Orada, tehlikenin neden ibâret olduğunu inceden inceye tahkike girişecekti. Ziya Bey, henüz Selânik'te

iken 31 Mart vak'ası patlamış; herkes, bu acı ve kanlı hakikat karşısında adeta afallamıştı.

Merkezler, kendini toparlayıp da bu vak'anın bir irtica hadisesi olduğunu anlatıncaya kadar, Arnavutluk'ta korkunç bir cereyan uyanmıştı. Bir zamanlar silâhları ve taraftarları ile Cemiyete muzaheret eden Arnavut rüesası:

— Bu, bir irtica değildir. Fırka münazaasıdır. Eğer siz, İttihatçılar; bu meseleyi vesile ittihaz ederek Ahrar Fırkası'nı mahvetmek istiyorsanız, bizi karşınızda bulacaksınız. Dün, hak yolunda size yardım ve muavenet ettik. Bugün, haksızlık yapıyorsanız, size mukabele edeceğiz, diye bağırıyorlardı.

Bu sırada, evvelce Selânik'e dâvet edilmiş olan Arnavutluk murahhasları, 31 Mart günü Selânik'e gelmişlerdi. Bunlar da, muhtelif Arnavut rüesasından gelen tehdit telgraflarına iştirak ediyor; Cemiyete karşı barid bir çehre gösteriyorlardı. Murahhaslar arasında bulunan Üsküp Belediye Reisi arkadaşlarını etrafına toplamış; İstanbul'da vukua gelen hâdisenin, Ahrar Fırkası aleyhinde olmadığını güç hâl ile onlara anlatmış. Arnavutluk'un her tarafına çekilen teminat telgrafları ile ilk buhranın vereceği tehlike atlatılmıştı.

Şurada burada zuhur eden ufak tefek bazı kanlı vak'alardan sonra; umumî tehlike karşısında, Rumeli derhal birleşmiş. İstanbul'da zuhur eden irtica tehlikesini ezmek için Hareket Ordusu'na iltihaka karar verilmişti. Buna mukabil, Anadolu'da yer yer küçük ve büyük hâdiseler zuhur etmişti.

İstanbul'a yakın olması hasebiyle ilk isyan, Çanakkale'de vukua gelmişti. Fakat bu isyan, askerin kıyamıyla başlamamıştı. Buna bilakis, İttihat ve Terakki mensupları ile genç ve mektepli zabitler sebep olmuşlardı. İstanbul'da ittihatçılarla mektepli zabitler aleyhine bir ihtilâl zuhur ettiği Çanakkale'ye akseder etmez; kasabada bulunan İttihat ve Terakki mensupları ile mektepli zabitler, derhal Ezine taraflarına çekilmişler, meydanı boş bırakmışlardı. Bunun üzerine Sûdi Çavuş isminde biri, işbaşına geçmiş. Topçu ve istihkâm çavuşlarından mürekkep bir teşkilât vücuda getirmiş. Çanakkale'de de bir çavuş-

lar saltanatı ilân eylemişti. Asiler ilk iş olarak İttihat ve Terakki Kulübü'ne gelmişler, bomboş kalan kulübün kapısındaki levhayı ters çevirmişlerdi. Mevki Kumandanı Manastırlı Mehmed Paşa ile Mutasarrıf Samih Rifat Bey âcz içinde sükût ediyorlar. Kuru bir nümayişten başka hiçbir şey yapmayan çavuş ve askerlere, iki kelimelik bir nasihat olsun veremiyorlardı.

Bunlar, her kuvveti elinde tutmak istiyorlar, hakikî İttihatçılara göz açtırmıyorlardı. Cemiyetin ismiyle mütenasip olması lâzım gelen ahenk gittikçe bozuluyor; ortada dönen dedikodulardan, Cemiyetin manevî nüfuzu halk arasında haleldar oluyordu. Doktor Nâzım Bey, İzmir'de bulunduğu müddet zarfında Cemiyetin lehine olarak salim ve dürüst bir meslek takip edememiş. Cehil, inat ve idâresizliği yüzünden İttihatçılar arasında devamlı bir ihtilâf husûle getirmişti. En açık iyiliklere matuf nasiyet ve tavsiyeler, en haklı ve yerinde olan tenkitler, derhal:

"Muhalefet... İhanet..." Sözleriyle karşılanıyor, Cemiyetin buradaki ilk müessisleriyle her türlü ihtirastan azade erkân ve azasının alnına, derhal muhalif damgası basılıyordu.

Bu hâl Cemiyet arasında bir ikilik vücuda getiriyor; İzmir gibi muhtelif ırkların ve muhtelif emellerin çarpıştığı bir muhitte, hakikî muhaliflere cür'et ve kuvvet temin ediyordu. İlk partide bu halden istifade etmek isteyenler 10 Temmuz'dan evvel mâlik oldukları nüfuz ve imtiyazları kaybedenlerdi. Nitekim son zamanlarda İstanbul'daki vahamet arttıkça yakın günlerde bir yeni inkılâp olacağını düşünen bu adamlar, sevinmişler ve yine eski devrin avdet edeceğinden ümitlenmişlerdi. Mebusan Meclisi'ndeki çarpışmalar, muvafık *(yandaş)* ve muhalif gazeteler tarafından koparılan yaygaralar, İzmir'in hassas muhitinde bir hamam kubbesi gibi akisler yapıyor; şer ve fesat taraftarı olanları memnun ederken, hakikî vatanperverlere de kan ağlatıyordu.

İzmir şehrinin meşhur ve cüretkar sergerdelerinden Kömürcü Ahmed'le Tulumbacı Ali Bey, yine gizliden gizliye çalışmaya başlıyorlar. Başlarına, ayak takımından mürekkep

haşerat zümresi topluyorlardı. Bu hâli hisseden hakikî İttihatçılar, buhranlı zamanlar geçiriyorlar; zuhuru muhtemel olan bir felâketin önüne geçmek istiyorlardı. Bunlar ara sıra toplanıyorlar; böyle bir hâdise vukuunda ittihaz edilecek tedbirleri konuşuyorlardı. Cemiyetin fedakâr erkânından Mülazım Şaban Bey'e[61] epeyce müşkül bir vazife tevdi edilmişti. Şaban Bey, ne yapıp yaparak Kömürcü Ahmed'le Tulumbacı Ali Bey'e hulûl edecek, onların emniyet ve itimadını celbeyleyecek, tasarladıkları fesat tertibatını öğrenecekti. Şaban Bey, bir hayli maharet gösterdikten sonra, bu iki sergerde ile dostluk temin etmeye ve onların hazırladıkları işleri öğrenmeye muvaffak olmuştu. Bunlar başlarına kâfi derecede kuvvet toplar toplamaz bir kıyam vücuda getirecekler. Dinî tahrikât sayesinde avamı da arkalarından sürükleyerek bütün İttihat rüesasını öldürecekler. Başta, Cemiyetin İzmir'deki müessislerinden mülâzım Hüseyin Lûtfi Bey olduğu halde hepsinin ölülerini kışla meydanında teşhir edeceklerdi.

Plân az çok İstanbul'da hazırlanan ihtilâlin şekline uygun geliyordu. Fakat şunu da kaydetmek lâzımdır ki, bu adamlarla İstanbul ihtilâlini hazırlayanlar arasında bir rabıta görülmüyordu. Şaban Bey'in himmetiyle öğrenilen bu tertibata mukabil, icap eden tedbirler derhal alınmıştı. Nitekim İstanbul'da 31 Mart faciası patladığı zaman, bu ihtiyatkârane hareketten çok istifade edilmiş ve İzmir'de, kanlı bir hâdisenin zuhuruna meydan verilmemişti. Kolağası Hafız Gani Bey bu meselede büyük bir hizmet ve fedakârlık etmiş; asker arasında yapılan tahrikâtın önüne geçmeye muvaffak olarak İzmir'i büyük bir felâketten esirgemiştir.

Vaziyetin vahameti, birbirine zıt olan İttihatçıları kısa bir müddet için birleştirmiş; İzmir Heyet-i merkeziyesi, derhal faaliyete geçmişti. Muhalifler tarafından yapılması muhtemel olan tahrikatın önüne geçilmek için mülhakat derhal sıkı bir kontrol altına alınmıştı. Bu sırada, Medrese-i Süleymaniye'den mezun imzalı bir mektubun kopyası, kaza merkezlerinde elden ele geziyor. İstanbul'da vuku bulan isyanın meşruiyetinden

61- Bilahare Cemiyettten ayrılan ve Şaban Ağa namıyla şöhret bulan zat. Z. Ş.

bahseden bu mektup, cahil ve masum halkın efkârını İttihatçıların aleyhine sürüklemek istiyordu. Mektup sahibi aranmış, bulunamamıştı. Fakat heyet-i merkeziye tarafından kazalara telgraflarla verilen emirle mektup kopyaları toplattırılmış, ortadan kaldırılmıştı. Hareket Ordusu İstanbul'a girdikten sonra da, Kömürcü Ahmed'le, Tulumbacı Ali Bey ve arkadaşları yakalanmış, Çerkes Sami'nin nezareti altında İstanbul'a getirilmiş, hepsi de Divan-ı harbe teslim edilmişlerdi.

Bu sırada, İzmir Valisi, sadr-ı sabık Ferid Paşa da büyük bir korku geçirmekte idi. Çünkü Hareket Ordusu İstanbul'a gireceği zaman, Selânik'te toplanan Merkez-i Umumî tarafından Abdülhamid'in hal'i hakkında yaygara koparılması ve mahalli ulemasının iştiraki temin edilerek hal'e fetva alınması hakkında verilen emir, İzmir heyet-i merkezîyesine de tebliğ edilmişti. Bundan haberdar olan Vali Ferid Paşa, derhal Müftü Ayetullah Efendi'yi Hükûmet dairesine getirtmiş; kat'iyen bu yolda fetva vermemesi hakkında tehdit etmişti. Heyet-i merkeziye bunu duyar duymaz Maarif Müdürü Tevfik ve Mülâzım Hüseyin Lütfi Beyleri gece yarısı Ferid Paşa'nın Göztepe'deki konağına yollamış. Evvelâ münasip bir lisanla, sonra da biraz sıkıştırılmak suretiyle Ferid Paşa Cemiyetin talebine boyun eğmek mecburiyeti karşısında kalmıştı. Fakat İttihatçılar, bu meseleden dolayı Ferid Paşa'dan intikam almak lüzumunu hissetmişler; hatta bir müddet sonra bu zatı İstanbul'a getirterek Dahiliye Nezareti makamına geçirmişlerdi.

İttihat ve Terakki aleyhine gösterilen husumet sadece buralara münhasır kalmamış, birkaç vilâyet merkezinde daha bu hareket canlanmıştı. Kastamonu'da vali ve kumandan birleşmişler; Abdülhamid Hükûmetine yani Tevfik Paşa kabinesine açıktan açığa taraftarlık etmişler ve hatta orada bulunan İttihat ve Terakki mensuplarını tevkife bile teşebbüs eylemişlerdi; Buna, muhit ve zaman çok müsaitti. Fakat alay kumandanı Erkânıharp Miralayı Arif Bey'in[62] cür'etkârane bir manevrası sayesinde, bu meselede önayak olanların taassupkârane gale-

62- Mütekaid Yanbolulu Arif Paşa. Z. Ş.

yanı teskin edildi. Herhalde kanlı neticeler vermesi muhakkak olan bir arbedenin önüne geçildi.

Korkulu rüyalar geçiren yerlerden biri de Trabzon'du. Çünkü burada, muhalefet daha bariz bir şekilde tebellür etmiş ve Ahrar Fırkası da teşekkül eylemiş olduğu için vaziyet çok nazikleşmişti. Nisanın birinci günü, İstanbul'da bulunan bazı mebuslar tarafından, sıhhatte olduklarına dair Trabzon'a bazı telgraflar gelmişti. Bu manalı telgraflar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup muhitlerde derhal bir endişe ve telâş husûle getirmiş; İstanbul'da fevkalâde bir hâdisenin zuhuruna işaret addedilmişti. O gün vaziyet, müphemiyet içinde geçmişti. Fakat akşamdan sonra Telgraf Müdürü Hafız Kâzım Bey'le, Cemiyetin nafiz azalarından Kırzade Mustafa Bey *Meşveret* gazetesi sahip ve başmuharriri Naci Bey'i bulmuşlar; İstanbul'da asker ve softalara Meclis-i Mebusan'ı bastıklarını, mebusları dağıttıklarını, Adliye Nazırı ile bazı mebusları öldürdüklerini, kabine değiştirttiklerini söylemişler; muhalifler tarafından hazırlandığına hiç şüphe olmayan bu felâketin, Trabzon'a da sirayet etmemesi için *Meşveret* gazetesiyle ve münasip bir lisanla halka hakikatin anlatılmasını rica etmişlerdi. Bu acı haberden müteessir olan *Meşveret* gazetesi sahibi ile muharrirlerden Sadık ve Cemiyet mensuplarından Muallim Hafız Mahmud, vilâyet evrak Kalemi Başkâtibi Remzi, Tapu Başkâtibi Nuri Beyler derhal *Meşveret* matbaasında toplanmışlar. Yapılacak işlere, yazılacak şeylere dair müzakereye başlamışlardı.

Yapılacak işin başlıcası; Trabzon'daki askerleri isyan cereyanlarından korumak, buradaki muhaliflere göz açtırmamaktı. Bunun için de heyet-i merkeziyeyi toplamak ve onlarla müştereken icap eden tedbirleri almak lâzım geliyordu. Bir taraftan heyet-i merkeziye azalarına adamlar koşturulurken, diğer taraftan da Naci ve Sadık Beyler, Rüsumat Başmüdürü büyük Türk şâiri Emin Bey'in evine koşmuşlardı. O tarihte Emin Bey Heyet-i Merkeziye'de aza bulunuyor; Cemiyetin en kuvvetli unsurunu teşkil ediyordu. Uykudan uyandırılan Emin Bey, misafirlerini yatak odasında kabul etti. Kendisine nakledilen bu felâket haberini, büyük bir ıstırapla dinledi. Naci Bey'le

Sadık Bey, heyecan içindelerdi. Emin Bey evvelâ misafirlerinin heyecanlarını teskin edecek sözler söyledi Sonra:

— Mademki, bu isyanı tertip edenler, bu işte softaları âlet ittihaz etmişlerdir. Biz de, bunlara aynı silâhla mukabele ederiz. Cemiyete mensup sarıklıları toplarız. Bunlar vasıtası ile saraya, Bâbıâli'ye ve sair makamata telgraflar çektirir; İstanbul'daki softa hareketini protesto ettiririz, dedi.

Emin Bey'in bu tedbiri, Naci ve Sadık Beylere biraz yavan ve çürük gelmişti. Vakit gece yarısını geçiyordu. Gün; doğarken, ne gibi hâdiselerin de zuhur edeceği bilinmiyordu. Lâfla vakit geçirilecek zaman değildi.

Naci ve Sadık Beyler; mühim bir iş göremeden *Meşveret* matbaasına avdet etmişler; artık, orada, adedi epeyce artan Cemiyet mensuplarına, bu mülâkatın neticesini söylemişlerdi. Meşrutiyete, müdafaa için Emin Bey'in gösterdiği çare, oradakilere de pek zaif görünmekle beraber, mahza bir hareket yapılmış olmak için hemen birkaç telgraf sureti yazılmış. Naci ve Sadık Beyler, bunları imzalatmak için Cemiyete mensup hocaların evlerini dolaşmaya başlamıştı.

Sabahleyin erkenden, Telgrafhane'deki makine işlemeye başlamış; Selânik Merkezî Telgraf Müdürü Kâzım Bey'i aramıştı. Selânik'teki muvakkat Merkez-i Umumî'den Trabzon Heyet-i Merkeziyesi'ne bir telgraf veriliyor; İstanbul'da irticaın başladığı, buna mukabil Selânik'te de İstanbul üzerine yürümek üzere bir ordu hazırlandığı, bu irtica ve isyan hareketinin oralara da sirayet etmemesi için tedbirler alınması tavsiye olunuyordu. Bu telgraftan en evvel haberdar olan Sadık ve Naci Beyler, Heyet-i Merkeziye azasından Yüzbaşı Dursun Bey'in evine haber göndermişler, bu zatı İttihat ve Terakki Kulübü'ne getirterek yeniden müzakerata girişmişlerdi. Şimdi verilen karar, daha emin ve daha calib-i emniyetti. Evvelâ, telgraf sureti, Cemiyetin bütün kaza ve nahiye teşkilâtlarına gönderildi. Sonra da, gerek İstanbul'da başlayan ve gerek vilâyetlere de sirayet etmesi ihtimali olan irticaın önüne geçmek için millî bir tabur teşkil edileceği ilân edildi. Derhal gönüllü yazılmaya başlan-

mıştı. İttihat Kulübü, Cemiyetin mensupları ile dolup boşalıyor; birçok genç silâhlı ortada dolaşıyordu. Her taraf heyecan içinde idi. Vaziyetin ne şekil alacağını kestiremeyen muhalifler, endişeli saatler geçiriyorlar; Hıristiyanlar, bir katliam korkusundan titriyorlardı. Kaza ve nahiye merkezlerine telgraflar çekiliyor; Cemiyet mensupları, silâhlanmaya dâvet ediliyordu. Ahalisinin büyük bir ekseriyeti esasen silâhlı olan Trabzon muhiti, şu anda infilâka müheyya bir barut ambarına dönmüştü. Kulüp binasının önü mahşer gibi kaynıyor; mürteci ve muhaliflere lanetler yağdırılıyordu. Telgraf Müdürü Hafız Kâzım Bey, İstanbul'daki telgrafçı arkadaşlarından hususî haberler alıyor; bunları, Kırzade Mustafa Bey'e haber veriyor. bunlar, ilâveler halinde neşrediliirken, diğer taraftan da *Meşveret* gazetesi bu telgrafları zemin ittihaz ederek, heyecanlı makaleler yazıyor, halkı Meşrutiyet'i muhafaza ve müdafaaya dâvet ediyordu.

Vali Hacı Arifi Paşa ile Fırka Kumandanı Ahmed Abuk Paşa'ya birer heyet gönderilmiş, İstanbul'dan alınan hususi telgraflarla Merkez-i Umumî'den gönderilen emirler gösterilmiş, Heyet-i Merkeziye tarafından ittihaz edilen tedbirler izah edilmişti. Gerek vali ve gerek kumandan, meşrutiyetperverleri iltizam etmektelerdi. Ahmed Abuk Paşa, Cemiyetin itimat ettiği hocalardan heyetler teşkil olunarak askerî mevkilere gönderilmesini ve askere nasihat verilmesini tavsiye etmişti. Kendi yardımı ile de kuvvetlenen bu fikir, asker üzerinde cidden iyi bir tesir husûle getirmişti. Türk şâiri Mehmed Emin Bey İttihat ve Terakki Kulübü'nün önünde uzun bir nutuk söylemiş, halkı hem Meşrutiyet'in muhafazasına dâvet, hem de gittikçe vahamet kesbetmek istidadını gösteren galeyanı teskin eylemişti.

Sinirler biraz sükûnet bulur bulmaz, muhalifler büyük bir cüret göstermişler; sindikleri yerlerden birer birer çıkarak İttihatçılarla mukabeleye girişmişlerdi. Burada Ahrar Fırkası henüz teşekkül etmişti. *İkbal* gazetesi, bunların efkârına tercüman olmakta idi. Şimdi bu gazetenin sütunlarında da bir takım yazılar görünüyor, ittihat ve Terakki mensupları, telâşçılıkla ittiham edilerek, İstanbul'da vuku bulan kıyam ve isyanın adî bir nümayişten ibâret olduğu, iddia olunuyordu.

Aynı zamanda muhalifler, sırtlarına yükletilmek istenilen mes'uliyetin ağırlığından silkinmek istiyorlar. İttihatçıların fikir ve iddialarına karşı mukabil propagandaya geçiyorlar; halkın efkârını altüst ediyorlardı. Vaziyet, bu şekilde devam ettiği takdirde bir felâketin zuhuru muhakkaktı. Birbirleri aleyhinde bağıran, çağıran fırka çığırtkanları, nasıl olsa bir yerde karşılaşacak, bu basit adamlar birbirini sözle ikna edemeyince mesele, silâha dayanacak, fakat bir tek silâh patlarsa, Trabzon kan ve ateş içinde kalacak, bu ateş, belki de bütün Karadeniz sahiline sirayet ederek önü alınamayacak, olan büyük bir felâket hâlini alacaktı.

Bu esnada, Erzurum ve Erzincan'dan da fenâ haberler gelmeye başlamıştı. Anlaşılıyordu ki bir kıvılcım, bir volkan yaratacaktı. Bereket versin, O sırada Belediye Reisi olan Nemlizade Cemal Bey, bu felâketin önünü aldı. Memleketin hayat ve selâmeti namına, her iki tarafın gazetelerini sükûn ve itidale dâvet etmekle beraber, gerek İttihatçılar ve gerek Ahrarcıların ileri gelenlerini belediye dairesine topladı. Bu toplantıda, memleketin eşraf ve muteberanı ile müftü ve hükûmet rüesası da vardı. Cemal Bey, her iki tarafın fikirlerini telif etmek ve memleketin başına bir felâket getirecek olan münakaşa ve münazaalara nihayet vermek istiyordu. Bu zeminde bir başlangıç nutkuyla açılan içtima, birdenbire hararetlendi. Her iki tarafın hatipleri, şiddetli bir fikir ve içtihat düellosuna girişmişlerdi

Bu aralık hatiplerin sözleri korkunç bir şekil almıştı. Önüne geçilmek istenilen felâket asıl burada başlayacaktı. Eşraftan Eyüpzade Ali Efendi, ortaya atıldı. Halkın rahat ve huzurunu selbeden ve ihtirastan başka hiçbir mana ifâde etmeyen particiliği tel'in ettikten sonra;

— Biz, memlekette yalnız bir kuvvet tanıyoruz, O da, Pâdişahımızın vekili olan Hükûmettir. Şimdi şurada, Sadrazam Paşa'dan gelen telgraf okundu. Hepimiz, dinledik. Sadrazam, "Meşrutiyete tecavüz edilmemiştir" diyor. Biz buna inanıyoruz. Başka sözlere de kulak vermiyoruz, diye bağırdı.

Eyüpzade'nin bu sözleri, derin ve düşündürücü bir sükût

ile karşılandı. Bu sözler ister sakat, ister sağlam olsun; lâzım gelen tesiri yapmış, her iki taraf, o sükûtu muhafaza ederek dağılmıştı.

Trabzon kurtulmuştu. Fakat şimdi, başka bir endişe başlamıştı. Erzincan ve Erzurum'dan fenâ haberler geliyor: Trabzonluları ihtiyatkâr bulunmaya mecbur ediyordu. İstanbul'daki askerî ihtilâl haberi, Erzincan'da akseder etmez; orada da aynı şekilde bir isyan parlamış, bir kısım efrad Cemiyete mensup olanlarla genç ve mektepli, zabitan aleyhinde harekete başlamıştı. Bu cahil ve asi efrad, bazı zabitanı ve bilhassa Erkânıharp Yüzbaşısı Kemaleddin Sami Bey'in apoletlerini koparmışlar ve kendisini de bir hayli hırpalamışlardı. Fakat burası Ordu Merkezi olduğu için Cemiyetin teşkilâtı kuvvetli idi. Buna binaen derhal hâdisenin önüne geçilmişti. Fakat. Ordu kumandanı Müşir İbrahim Paşa da, bir hayli telâş etmişti. Bu zat, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ezeli bir düşmanı olmakla beraber, Meşrutiyet'in ilânı sıralarında Selânik'te - Üçüncü Ordu Müşiriyetini ifa ettiği zaman- bir hayli müşkülât çıkardığından, burada da başlayan ve fakat derhal bastırılan ihtilâl ateşinin kendisine atfedileceğinden endişe etmiş. İttihatçı zabitan tarafından yazılan şu telgrafı, hiç bir tereddüt ve münakaşa eseri göstermeden imza edivermişti.

Erzincan'dan:

"Meclis-i Mebusan Riyaseti Celilesine

Şekl-i idâre-i meşrutiyet ve meşruiyeti tebdil ve tağyire teşebbüs ettikleri fart-i heyecanla istima kılınan ve Dersaadet'te türeyen bir takım müstebitan-ı irticaiyyunun harekât-ı vakıa-i fetretkâ- ranelerini, Dördüncü Orduy-u Osmani, şiddetle protesto eder. Kanun-u Esasî'nin ve Meşrutiyet'in muhafazası uğrunda, son katre-i hûnunu iraka azm-i vatan- perveranesinde. bulunduğundan Dersaadete hareket emrine sabırsızlıkla intizar eyler. Kâfi miktarda vesaid-i nakliye-i bahriyenin Trabzon'a yetiştirilmesi kemal-i ehemmiyetle arz ve istirham olunur.

3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909)
Dördüncü Ordu Müşiri İbrahim"

Meşrutiyet'in ilânı günü Selânik caddelerine yapıştırılan, beyannameleri bile, İstanbul'a jurnal eden bir zatın, böyle bir telgrafnameye imza koyması, cidden şayan-ı hayrettir. Bu telgrafnameye, İbrahim Paşa'nın şahsî kanaatinden ziyade, maiyetinde bulunan meşrutiyetperver zabıtanın heyecan ve tahassüsatını taşıyan bir vesika nazarı ile bakmak zarurîdir.

Bir sureti de Selânik'e çekilen bu telgrafnameye, Mahmud Şevket Paşa acilen cevap vermişti. En parlak ve takdirkâr kelimelerle başlayan bu telgrafta, bastırmak için İstanbul'a yürümek üzere bir ordunun hazırlandığından bahsetmiş, şimdilik Dördüncü Ordu'nun harekâta iştirak etmeyerek mürteciler tarafından İstanbul'a celbi muhtemel olan Anadolu rediflerinin katiyyen tecemmu ve hareketine meydan verilmemesi ve Dördüncü Ordu mıntıkasından İstanbul'a zinhar akçe-i vahide gönderilmemesini istirham eylemişti.

Ordu merkezi olan Erzincan'da bu ahval cereyan ederken, Erzurum'da da kanlı akıbetler hazırlamak istidadını gösteren sahneler görülüyordu. İstanbul ihtilâli Erzurum'da şayi olur olmaz, sanki meçhul bir emir ve kumanda ile hareket ediyorlarmış gibi, kışladaki askerler de bir an içinde silâhlarına sarılmışlar; İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup zabitanı tevkife başlamışlardı. Tevkif edilenler, kırk beş genç zabitten ibâretti. Bunlar, komitecilikle ve ölen Ermeni komitacılarının mezarında merasim yapmakla ittiham ediliyordu.

Erzurum ve havalisinde komitacı demek, hususî bir mana ifâde ederdi. Bu unvan, öteden beri Ermenistan istiklâline çalışan Ermeni fedaîlerine verilmişti. Meşrutiyet'in ilânından sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, ittihad anasırı temin maksadıyla Ermeni fırkalarıyla müşterek bir mesaiye girişmesi ve bunun zahirî bir delili olmak üzere İstanbul'da yapıldığı gibi oradaki Ermeni mezarlığında da zabitan ve askere nümayiş tertip ettirmesi, Erzurum'un müfrit milliyetperver muhitinde iyi bir tesir hasıl etmemiş. Birçok cahil ve mutaassıp hocalara Cemiyetin Ermenilerle kardeş olduğu zehabını vermişti. Şimdi, bu ihtilâl patlar patlamaz, İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhtarları derhal askerin önüne geçmişler ve onları ellerinde bir

intikam silâhı olmak üzere kullanmak istemişlerdi. Cemiyetin Heyet-i Merkeziyesi'ne mensup olanlar, şuraya buraya kaçmış ve saklanmışlardı. Hatta bunların içinde, ecnebi konsoloshanelerine iltica edenler de vardı. Askerin bir anda silâha sarılması üzerine, mevki kumandanı Yusuf Paşa'nın ortaya atılması ve her vasıtaya müracaat ederek askeri durdurması lâzım gelirken; bu zat, derin bir sükût gösteriyor ve âdeta askerin bu hareketini tasvip ediyormuş gibi müdahaleden içtinap ediyordu.

Ahval ve vaziyet birdenbire o kadar gerilmişti ki, ekserisi Cemiyete mensup olan Erzurum'un, meşhur dadaşları bile bir tarafa çekilmişler, memlekette bir kan ve ateş tufanı hazırlayan bu felâkete sebep olmamak için sükûtu ihtiyar etmişlerdi. Zavallı saf ve cahil askerleri, ellerinde bir gayz ve intikam aleti gibi kullanmak isteyenler, ele geçecek ittihatçı zabitleri öldürtmek, parçalatmak istiyorlardı. Tabur kumandanlarından Binbaşı Mehmed Ali Bey[63] asi askerlerin önüne atılmış:

— Evvelâ beni vurun, diye bağırmıştı.

Bir anda şakır şakır silâhlar doldurulmuş ve tüfeklerin namlusu, bu cesur binbaşının sinesine doğrultulmuştu. Parmaklar, tetiklere dayanmış, koca bir asi kütlesi, Mehmed Ali Bey'i nişan almıştı. Fakat bu büyük mertliğe ve kahramanlığa karşı, hiç bir parmak hareket edememiş, hiç bir tetik düşürülememiş. bilâkis kalkan silâhlar yavaş yavaş, indirilmiş ve uçları yere çevrilmişti.

Mehmed Ali Bey'in bu merdane hareketi, yalnız kendi hayatını kurtarmakla kalmamış, diğer İttihatçı zabitan aleyhindeki fenâ düşünceler de sönmeye başlamıştı. Nihayet birkaç ittihatçı evlerinden ve kışlalardan toplanmış. Arabalara bindirilerek Erzurum'dan çıkarılmıştı.

Bütün bu hareketler esnasında, Fırka ve Mevki Kumandanı Yusuf Paşa, mevkiinde hissiz ve camit *(donuk)* bir heyula gibi kalmıştı. Bu sırada:

— İttihatçılar geldiler, şehri bastılar, diye bir ses yükselmiş, bu ses bir anda bütün Erzurum muhitinde aksetmişti.

63- Bu zat Balkan Harbi'nde Çatalca müdafaa hattında şehit olmuştur. Z. Ş.

Hakikaten, birkaç atlıdan mürekkep bir kafile şehre giriyor; bunların yanık çehreleri, meşin elbiseleri, pervasız ve cüretkârane hareketleri görenlere korku ve heybet veriyordu. Asiler, birdenbire şaşırmışlardı. Bu gelen süvarileri, büyük bir ittihatçı kuvvetinin pişdarları zannederek şuraya buraya dağılmışlar. Askerlerin birçoğu da kışlalarına giderek sakin bir vaziyet almışlardı. Halbuki gelenler, dört beş zabitle, bir kaç neferden ibâret bir heyetti. Bu heyet de, İran'dan avdet etmekte idi. Meşrutiyet'in ilânından sonra İran hürriyetperverlerine yardım etmek, orada da Meşrutiyet'in istihsalini temin eylemek için Selânik'teki İttihat ve Terakki Merkez-i Umumîsi tarafından bir karar ittihaz edilmiş; Cemiyetin itimat ettiği zabitandan Kolağası Halil, Yüzbaşı Yakup Cemil, Mülâzım Hilmi Beylerin refakatine bir komiteci zabit verilerek bu zevat İran'a gönderilmişti. Evvelce İran meşrutiyetperverlerle teşrikimesai etmiş olan Cemiyetin meşhur hatibi A. Naci Bey'in de beraber çalıştığı bu heyet; İran'a gitmiş, maddî ve manevî bir hayli fedakârlık göstermişse de, teşebbüsleri matlup olan neticeyi vermemişti. Bu esnada, 31 Mart ihtilâlinin de başladığını haber alan heyet, derhal oradaki işlerine hitam vermiş ve avdet etmişlerdi.

Tesadüfün sevkiyle bu heyetin Erzurum'a girmesi, tam yerinde bir blöf husûle getirmişti. Şehirde kalan bazı İttihatçılar, etrafa heyecanlı propagandalar yağdırırken, Erzurum'un en namdar Dadaşlarından Sami Kıran Hacı Akif Ağa ile Mezar Arkalı Mevlud Ağa, heyet azalarını karşılamış, vaziyeti anlatmışlardı. Heyet, şehirde birdenbire hasıl olan bu sükûndan istifade etmek ve cüretkârane bir hareketle isyana nihayet vermek istemişti. Heyete riyaset eden Kolağası Halil Bey, Kumandan Yusuf Paşa ile mülâkata giderken, diğer heyet azaları misafir bulundukları handa Dadaşları ve birdenbire nedamet gösteren askerleri topluyorlar, memlekette bir sükûn ve asayiş tesisine çalışıyordu. Halil Bey, bir müfreze tarafından muhafaza edilmekte bulunan Kumandan Yusuf Paşa'nın evine gitmiş, bu zat ile uzun uzadıya mülâkat etmişti. Gerek İstanbul'a Hareket Ordusu'nun girmek üzere olduğunu işiten ve gerek şehirde birdenbire hasıl olan tebeddülü gören kumandan, artık partiyi kaybettiğini anlamış. Bu isyan karşısında aldığı vaziyeti, çaresizliğe atfettirecek mazeretler saymaya başlamıştı.

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girdiğine ve Abdülhamid'in saltanattan ıskat edildiğine dair İstanbul'dan telgraflar gelmesi üzerine isyan hâdisesi kendiliğinden eriyivermişi. İttihatçılar da çarçabuk, eski nüfuz ve kudretlerini yeniden iktisap eylemişlerdi. İsyanın başlangıcında arabalara bindirilerek şuraya buraya gönderilen İttihatçı zabitan Erzurum'a avdet eder etmez, ilk iş olarak Kumandan Yusuf Paşa tevkif edilmiş; kuvvetli bir muhafaza altında İstanbul'a sevk edilmişti. Kısa bir muhakemeden sonra, Yusuf Paşa'nın salben idamına karar verilmişti. Fakat şunu da kaydetmek lâzım gelir ki, Yusuf Paşa hakkında verilen bu idam kararı, hiç bir esbab-ı subutiyeye *(sabit sebebe)* müstenid değildi. Ancak, tesadüfen Erzurum'dan geçen heyetin, orada kısa bir zamanda hasıl ettikleri kanaati küçük bir telgrafla İstanbul'a bildirmeleri, Divan-ı harbi böyle bir karar ittihazına mecbur etmişti. Yusuf Paşa, gerek divan-ı harp edildiği ve gerek idam sehpasına götürüldüğü zaman tamamen masum olduğunu iddia etmiş ve harikulade bir metanet göstermişti. Yusuf Paşa'yı yakından tanıyanlar, onun Erzurum hâdisesinde büyük bir alâkası olmadığını söylemekle beraber, bu feci akıbete uğramasının esbabını, cezay-ı İlâhîye atfetmektedirler. Çünkü Erkânıharp kolağalığıyla Yemen'e giden bu zat, uzan müddet orada kalmış ve arkasında ancak zulüm kelimesiyle hulâsa edilebilecek kanlı bir iz bırakmıştı. Bir zamanlar Yemen'de Miralay Kürt Mehmed Bey isminde bir Alay kumandanı türemişti. Herhangi bir sebeple eline geçen Bedevileri, boğazından çiviletmek suretiyle tecziye ederdi. Buna binaen kendisine "Ebül mismar" *(Çivi Babası)* unvanı verilmişti. Yusuf Paşa da Yemen'de aynı siyâseti takip etmiş; memur olduğu mıntıkalarda acı hatıralar bıraktıktan sonra, Meşrutiyet'in ilânı üzerine İstanbul'a gelmişti. Şöhrete ve yüksek mevkilere haris bir zattı. Eğer böyle bir akıbetle karşılaşmasaydı, belki de ittihatçıların başına kuvvetli bir engel olacaktı.

Nihayet, Erzurum vakası da bu suretle hitama ermiş, Şarkî Anadolu'da sükûn devresi avdet etmişti. Yalnız cenupta, Akdeniz sahillerinin mamur ve feyizdar bir mıntıkası kan ve ateşle yoğruluyor; Adana şehrinden parlayan ihtilâl alevleri, bütün o havaliyi korkunç bir tehdit altında bırakıyordu.

ADANA'DA ERMENİ AYAKLANMASI

31 Mart'ın meş'um tarihi, yalnız İstanbul'un başına kanlı bir felâket getirmekle kalmamış; Adana'da daha müellim, daha feci bir cidal sahası açmıştı.

Asırlarca kardeş gibi yaşayan iki millet, şimdi şuursuz bir ihtiras ve intikamla birbirine saldırıyor. Hain siyâsetçilerin entrikalarına aldanarak birbirini boğazlıyordu.

Tam bir çeyrek asırdan beri bu kanlı hailenin üstünü örten esrar perdesini tamamen kaldırmak, bu müessif facianın esbap ve avamilini bütün iç yüzüyle anlatmak için en bîtaraf ve en salahiyettar zevatın hatıratına müracaat ediyoruz ve aynı zamanda da, hiç bir şahıs ve hiç bir makam tarafından ret ve tekzibe imkân olmayan vesaika istinaden hakikati, - Nasıl cereyan etmişse - öylece istikbal tarihine tevdi ediyoruz:

Bu vesaik bize gösteriyor ki; 10 Temmuz 1324 hareketiyle Meşrutiyet'in ilânından sonra; siyasî mahiyeti haiz olan komitelerin, artık gizli faaliyetlerine nihayet vermeleri ve sadece Meşrutiyet'in devamına birer nigehban vaziyetine geçmeleri mevzuu bahis olmuş; hatta en salahiyettar zevat tarafından da bu hususta birçok nutuklar irâd olunmuştu.

Bir taraftan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en mühim liderleri bundan bahsederlerken, Ermeni Komitelerinin reisleri de bu fikri alkışlıyor; aynı şekilde yürümeyi, memleketin ve mil-

letlerin menafiine muvafık buluyorlardı. Ermeni Hınçak Komitesi Reisi meşhur Sabah Gülyan, Meşrutiyet ilânından tam otuz beş gün sonra Beyoğlu'nda Surp Perortutyun Kilisesi'nde, Hınçak Komitesi tarafından akdolunan içtimada, Hınçak Komitesi programından ve komitenin istikbalde alacağı vaziyetten bahsederken:

— Biz Hınçaklar, artık ihtilal fikir ve faaliyetlerine hitam vereceğiz. Bütün varlığımızla, Osmanlı vatanının terakkisine çalışacağız, sediği gibi, Taşnak Komitesi rüesasından Aknoni dahi:

— Biz Taşnaksaganlar, artık hatt-ı hareketimizi değiştirmek mecburiyetini hissediyoruz. Bundan sonra en mühim ve en birinci vazifemiz, Osmanlı Meşrutiyeti'ni muhafaza etmek. Osmanlı unsurlarının birbiriyle hoş geçinmesini temin eylemek ve İttihat - Terakki Cemiyeti'yle birleşmek olacaktır.

Sözlerini söylemişti. Bunlara mukabil İttihat ve Terakki erkânından söz sahibi olanlar da:

— Biz, Ermenilerle pek çabuk anlaşabiliriz, çünkü onları severiz. Ermeniler, bahusus onların komitecileri, Rumlardan ve Bulgarlardan daha ziyade bize samimidir. Ermeniler, ikiyüzlülük bilmezler. Dostlarına sadıktırlar. Aramızda milli bir husumet yoktur. Din ayrılığı, asırlardan beri bizimle Ermeniler arasında bir ihtilaf teşkil etmemiştir. Gerek İstanbul'da ve gerek Anadolu'da, Türklerle Ermenilerin hususi münâsebetleri, akrabalık ve kardeşlik derecesindedir. Ermeniler, devletin en yüksek makam ve memuriyetlerine bile çıkarılmış ifa ettikleri hizmetlerden daima memnun kalınmıştır. Mazide olduğu gibi istikbalde de Ermenilerle el ele vereceğiz. Bu dost milletin, Rus çarlığı elinde esir olan mazlum unsurlarını halâs eyleyeceğiz, diye mukabele etmişlerdi.

İki millet rüesasının birbirlerine verdikleri bu teminat, şüphesiz dikkat ve memnuniyeti celbediyor, muhtelif vesilelerle mütekabilen cemîleler gösteriliyordu. Bu kuvvetli sözler üzerine İstanbul'a bir Ermeni akını başlamıştı. Avrupa'da, Mısır'da, Kafkasya'da çalışan Ermeni komitecilerinden başla-

yarak birçok Ceraim-i Siyasiye mahkûmları, firariler, serseriler İstanbul'a doluyor; yağlı kalpaklı kelebek şeklinde bağlanmış kirli ve siyah boyunbağlı, aç ve zayıf bir güruh, Beyoğlu cadde ve sokaklarında göze çarpıyordu. Kiliselerde, mekteplerde, resmi ve hususi mahfellerde sık sık toplantılar ve nümayişler yapılıyor; buraların en ön saflarında, Ermenilerin temayüz etmiş komitecileriyle İttihat Terakki Cemiyeti'nin nafiz erkânı yan yana bulunuyordu. Şişli'de Ermeni mezarlığında, Ermeni şehitleri namına büyük bir ayin yapılmıştı.

Dini bir mahiyetten ziyade milli mefkûreyi istihdaf eden *(hedefleyen)* bu ayin yahut nümayişe; İttihat Terakki rüesa ve mensuplarıyla beraber Harbiye Mektebi talebesi ve Cemiyetin genç zabitleri de iştirak etmişler, iki millet arasındaki dostluğun ne kadar kuvvetli olduğunu göstermek istemişlerdi.

Bir taraftan İstanbul'da bu huluskârana hareketler devam ederken, diğer taraftan Ermeni komiteleri Anadolu'da yeni bir programla işe girişiyorlar, Meşrutiyet'in ilânından evvel mevcut olan komite teşkilatına yeni bir mecra veriyorlardı. Aradan pek az zaman geçer geçmez, Hınçak, Taşnak, Virangamyal ve daha sonra Sahmanatragan, Ramgavar komiteleri Ermenilerle meskûn olan en ücra köşelere kadar şubeler açmış millî muhit fikrini, her tarafa yaymışlardı.

Gariptir ki, İstanbul'da ağır başlı Ermeni hatipleri Türk – Ermeni dostluğunu kuvvetlendirmeye; Osmanlı camiasını ilmî, içtimaî, iktisadî tedbir ve düsturlarla birbirine rapteylemeye çalışırlarken, ikinci plândaki Ermeni komitecileri yavaş yavaş İstanbul'da Patrikhane muhitine sokuluyorlar; muhtelif nam ve unvanlarla Ermeni meclislerine hulûl ederek *(sızarak)* gizli faaliyetten geri durmuyorlardı. Aradan pek az zaman geçer geçmez, ilk samimiyetten eser kalmamış; Ermeni muhitlerinin en kuvvetli makamlarını, Rusya'dan kovulanlar, komitecilik uğrunda Avrupa ve Mısır'da aç kalan serseri diplomatlar, kalplerinde yurt ve vatan sevgisi olmayan sefil ve haris mahluklar işgale başlamışlardı. Yavaş yavaş, nutuklar ve lisanlar da değişiyordu. Türkler karşısında söylenen İttihat ve muhabbet sözleri ve fikirleri yerine ağır ve manasız ittihamlar kaim oluyor, hele Anadolu kulüplerinde gerek Türk milletine ve gerek Osman-

lı Hükûmetine karşı açıktan açığa husumet gösteriliyordu. Bu hâl, Anadolu'da daha elim bir hâl alıyor. Türkler kadar saf ve cahil olan Ermeni köylüleri, haris komitecilerin zehirli telkinleri altında derin ve kanlı bir uçuruma sürükleniyordu.

Bu hallerden endişe edenler, bir aralık vilâyetlerdeki Ermeni kulüplerinden şikâyet etmişlerdi. O zaman Ermeniler; vilâyet, sancak, kaza ve nahiye merkezlerinde açılan İttihat ve Terakki kulüplerini göstermişler; kendilerinin de aynı hakka mâlik olduklarını ileri sürmüşlerdi. Fakat Ermeni kulüpleri boş durmuyor; İttihat ve Terakki kulüplerinde olduğu gibi vakitlerini lâklâkiyat ile geçirmiyor, dev adımlar ile gayelerine doğru yürüyorlardı. Bir taraftan gizliden gizliye silâhlı teşkilât yapan Ermeni kulüp ve komiteleri diğer taraftan Ermeni gençlerinin fikrî inkişafına çalışıyorlar, hemen her kulüpte bir kütüphane tesis ediyorlardı. Bu kütüphanelere tarihî kıymeti haiz olan Ermeni fedailerinin isimleri veriliyor, bu şekilde de halkın ruhu fedakarlıklara sevk ediliyordu. Millete okutulan kitaplar da şayan-ı dikkatti; Unutulmuş Kahramanlar, Kan Yolu Üzerinde, İtiraz, Ermeniler için, Sosyalizm nedir?, İhtilal, Islahat Meselesi, Zindandan Zindana, Yıldız Bombası, Mukaddes Ana vesaire gibi; millî ruhu hırs, intikam ve galeyana getirecek heyecanlı eserlerden mürekkepti. Her kulüpte, Ermenistan timsalleri, komite armaları, Ermenistan uğrunda can veren fedailerin resimleri, müstakbel Ermenistan haritaları asalı duruyor; Ermeni ilk mekteplerinde bile:

Emelime nail olayım da
Varsın beni darağacına çıkarsınlar.
Darağacından boğuk bir sesle:
-Ah Ermenistan, diye bağıracağım.
Ah Ermenistan! Kalbimi, ruhumu
Sana ithaf ediyorum; kabul et.
Mümkün ise. Ben öleyim yalnız
Biçare Ermenistan yaşasın.
Benim de, elmas taçlı bir kıralım olsun.
Ermenistan bayrağı semada dalgalansın.

Gibi millî ve mefkûrevi neşideler alenen okunuyordu.

Bir çok müdürler de erkek ve kadın muallimlerle papazlar ve murahhasalar, komitecilerin en faal ve en kudretli vasıtaları idiler. Bunlar her fırsat ve vesile ile halka, gençlere ve hatta çocuklara bile istiklâl ruhunu aşılıyorlar, şu koca dünya tarihinin bir köşesine sıkışıvermiş olan eski bir Ermenistan'ın efsanelerinden bahsederlerken en yüksek hayal ve bummalar içinde çırpınıyorlardı. Tarihî bir ölüyü diriltmek isteyen ve şu halleriyle, züğürtledikçe eski defterleri yoklayan bezirganlara benzeyen Ermeni komitecileri ham hayallerinin tahakkuku için Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi Şark vilayetlerinde ve bilhassa Cenup havalisinde büyük mikyasta işlere girişmişlerdi. Antep, Urfa, Maraş Zeytun ve havalisinde Ermenilerin toplu bir halde bulunması bu komitecilere büyük ümit veriyor; buralardan başlayacak bir Ermeni isyanının bir anda bütün Anadolu Ermenilerine sirayet edebileceğini zannettiriyordu. Çok tabiidir ki, bu bir düşüncesizlikti. Çünkü ezelden beri oraların hakikî ve meşru sahibi olan Türkler, bugün de kahir bir ekseriyet teşkil etmektelerdi. Cenup komitecilerinin en mühim faaliyet merkezi yaptıkları Adana vilayetinin o tarihte - beş yüz bin nüfusu vardı. Bu, beş yüz bin nüfusun altmış beş bin kadarını Ermeniler, yirmi beş binini Arap Uşak denilen muhacirler, on binini Rumlar, geri kalan mühim adedi de Türkler dolduruyordu. Bu sayı belagatini, Ermeniler de biliyordu. Bunun içindir ki, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden birçok aileleri hicret ettiriyorlar; Adana mıntıkasına yerleştirerek adetlerini arttırmak istiyorlardı.

Komitecilerin bu telâşlı hareket faaliyetleri, Türkler kadar Ermenileri de hayrette bırakıyordu. Çünkü gittikçe rengi değişen bu vaziyet karşısında haklı olarak endişeye kapılan saf Ermeni köylüleri, asırlardan beri Türklerle bir kardeş gibi geçiniyordu. Birbirlerine karşı tam ve mütekabil bir emniyet içinde yaşayan bu iki unsur arasında, o zamana kadar hiçbir ihtilaf zuhur etmemişti. Hatta 1894 -1896 senelerinde komitecilerin çıkarmak istedikleri ihtilallerin kanlı neticesini bu havaliye sıçratmamak için, Türkler ve Ermeniler el ele vermişler; saadetlerini tehdit eden bu felâketi, yurtlarına sokmamak için vilayet hudutlarına müştereken göğüslerini germişlerdi.

Fakat Komitecilerin şeytanî zeka ve desiseleri, bu saf adamların necip emellerini öldürmeye hazırlanıyordu. Komiteciler, işin başına ruhanî bir şahıs geçirmişlerdi. Ruhanî bir şahıs, saffet ve cehalet içinde yaşayan zümrelerin kalbini kolayca açabilen bir anahtar demekti.

Bir elinde haç, diğer elinde kanlı bir hançer olarak ortaya atılan bir papaz; din namına emrediyor; masum bir halkı, karanlık ve korkunç bir uçuruma doğru sürüklüyordu. Bu papazın ismi, Adana ve havalisinde felâkete uğrayan her Ermeni'nin kalbine, kızıl bir damga gibi işlenmiştir, zannederim. insanları sulha ve selâmete sevk etmeye memur olduğu halde; kendi milletini, kan ve ateşle dolu bir çukura yuvarlayan ve şüphesiz ki bizden ziyade, Hazreti Mesih'in nefretini kazanan bu papaz, Adana Ermeni murahhasası, Muşeg Efendi idi.

Muşeg Efendi, gençti, zekiydi, haristi, cüretkârdı. Bunları, birer meziyet olmak üzere kabul etmek zarurî ve mümkündür. Fakat Muşeg Efendi, ahlâksızdı. Bundan dolayı da ağırbaşlı ve namuskâr Ermeni aileleri arasında derin bir nefret uyandırmıştı. [64] Böyle olmakla beraber Muşeg Efendi girgin ve cerbezeli idi. Sözleri ile muhataplarını derhal teshir eder, yazıları da bir hayli nazar-ı dikkati celbederdi. İyi ve kötü, bu kadar evsafa mâlik olan bir adamı, tabiidir ki, komiteciler ihmal edemezlerdi. Buna binaen, Muşeg Efendi gençliğinin en hararetli çağında Hınçakyan komitesine alınmış ve Adana murahhaslığına tayin olunur olunmaz da komitenin gizli rüesası arasına katılmıştı.

Abdülhamid devrinin en meşhur simalarından olan Bahri Paşa, uhdesine valilik verilerek Adana'ya sürgün edilmişti. Muşeg Efendi, derhal Bahri Paşa'ya hulûl etti. Az zaman zarfında bu Kürt Bey'ini, adeta kıpkızıl bir Ermeni taraftarı hâline getirdi. O havalide Ermeni komitelerinin faaliyetinden kuşkulanan

64- Bilahare Adana'da valilik eden ve bu meseleler hakkında bir hayli malumat edinen bir zatın hatıratından şu satırları aynen ve harfiyen naklediyorum." Bu adamın ahlaksızlığının derecesini Ermeniler bile söyliye söyliye bitiremezler. Eğer bizzat Ermenilerden işittiğim hikayeler sahih ise her şenayi ahlakiye bu şahısta içtima etmiştir; diyebilirim." Z. Ş.

Abdülhamid, bu hususta kendisinden malûmat istediği zaman Bahri Paşa, şu cevabı vermişti:

"Adana Ermeni sekenesi hakkındaki isnadat ve ittihamat kat'iyen bîesastır. Bu müfteriyatı olanca itimadımla red ve tekzip ve vilâyetim dahilindeki Ermenilerin hüsnüniyet ve Hükûmet-i seniyelerine kemal-i sadakatları bahsinde, emniyet-i kat'iyemi arz eylerim. Nitekim bu bapta Adana Ermeni murahhasasıyla Sisi Katigagosu'nda da ayrıca teminat-ı lâzıme ahzeyledim. Kullarına kanaatbahş olan bu teminat hilâfına olarak dihahı mülûkânelerine münafi edna bir hareket zuhurunda, evvelâ murahhasa ile Katigagos'un idamı ve müteakiben de kullarının intiharı nezd-i memlûkânemde kat'iyen müsammem olduğuna atebe-i seniye-i tacidarilerine arz eylerim."

Fakat ne kadar gariptir ki Bahri Paşa bu teminatı verirken, Kıbrıs adası ile Adana sahilleri arasında kayıkçı gemileri vızır vızır işliyor; her defasında çuvallarla komite evrakı ve sandıklarla silâh ve cephane nakledilivordu.

Meşrutiyet'in ilânını müteakip, Adana'da İttihat ve Terakki Kulübü açılır açılmaz; Ermeniler tarafından da Taşnaksagan, Hınçakyan ve diğer komitelerin şubeleri meydana çıkıvermişlerdi. Senelerden beri mevcut olan bu gizli teşkilât, hiç şüphesizdir ki; İttihatçıların acemiliklerine mukabil birçok kuvvetlerle mücehhezdi. Türkler, Meşrutiyet'in ferdası günü muhalefet ve muvafakat namı altında parti kavgalarına girişirken, Ermeni komiteleri birleşmişler ve gayeleri hakkındaki kararlarını vermişlerdi, işte, o günden itibaren, Adana murahhasası Muşeg Efendi ehemmiyet kesbetmiş ve kendisine, Adana Ermenilerinin en büyük dini ve siyasî reisi mevkiini vermişti.

Hürriyetin anarşi telâkki edildiği o devirde, Muşeg Efendi her gün bir parmak daha gemi azıya alıyor, Cemiyet mensuplarının, şımarık halkın aykırı cereyanlarından ürkmüş ve sinmiş olan Hükûmet memurları karşısında şahlandıkça, şahlanıyordu Bu adamın cüret ve pervasızlığı o dereceyi bulmuştu ki; -intihap esnasında oradaki Ermeni nüfusunu çok göstermek için başka vilâyetlerden getirdiği Ermenilerin bir arazi mese-

lesinden dolayı - meclisi idârede fenâ halde hiddetlenmiş, Vali Cevat Bey'i mecliste tahkir ettikten sonra:

— Şimdi gider, o Jandarma kumandanı denilen adamı tokatlarım, diye bağırarak meclisi terk etmişti.

Vali Cevat Bey, temiz ruhlu temiz ahlâklı bir zattı. Fakat hükûmet ve halk idâresi hususunda büyük bir aczi vardı. Bu gibi halleri hazmediyor; o buhran esnasında bir fenalığa meydan vermekten korkarak, gayet geniş bir idâre-i maslahat siyâseti takip eyliyordu. Hükûmeti zayıf gördükçe, Muşeg Efendi şımarıklığı arttırıyor; başına topladığı birçok Ermeni gençlerine mitingler yaptırıyor; millî heyecanı arttıracak nutuklar veriyor;

— Biz Ermenilerin, Türk boyunduruğu altından kurtulmamız yaklaştı diye, barbar bağırıyordu.

Muşeg Efendi, bu beyanatını sözde bırakmıyor:

— Evinde, iki çuval unu olan bir çuvalını satacak silâh alacaktır. Çünkü. Vakit, yakındır. Bu sözlerimizi dinlemeyenler, sonra pişman olacaklardır, diye yarı ümit ve yarı tehdit ile Ermenilerden para topluyor; bu paralarla getirttiği silâhları Ermenilere dağıtıyordu.

Bu suretle silâhlanan Ermeni gençleri, başlarında Taşnaksagan komitesi fedailerinden ve komitenin Adana şubesi azasından Gökdorelyan Karebet olduğu halde, bağlara ve kırlara gidiyorlar. Talimler, ateş tecrübeleri yapıyorlar; açıktan açığa ihtilâle hazırlanıyorlardı. Muşeg efendi, halkı bir taraftan bu suretle kıyama hazırlarken diğer taraftan başka tedbirlere de müracaat ediyor; bir takım aceze ve kadınları teşvik ederek Türkler ve Hükûmet memurları aleyhinde şikâyetlerle mahkemelere gönderiyor, davalar açtırıyor; çıkartmak istediği isyanda, Ermenileri haklı gösterecek sebepler hazırlıyordu. Bu ihzarat ve tertibat, yalnız Adana'ya münhasır kalmıyordu. Adana mülhakatı ile civar vilâyetlere de vaizler ve propagandacılar gönderiliyor.

Köylülerden mürekkep mangalar, bölükler teşkil ediliyor; evler, her türlü müdafaaya kabiliyetli şekillere getiriliyor, köylerin etrafında siperler ve hendekler tesis ettiriliyordu.

Bu hâller, İslâm halkın nazar-ı dikkatini celbediyor; Jandarma ve polis tarafından verilmiş raporlar da, oldukça mühim bir yekûn teşkil eyliyordu. Fakat buna mukabil, Hükûmet manasız bir teenni ve sükûn gösteriyor; Hükûmetin bu hâli ise, İslâm ahali arasında büyük bir dedikodu ve korkuya sebebiyet veriyordu. Halk, Ermenilerin silâh ve bombalarından ziyade Hükûmetin gösterdiği âciz ve atâletten korkuyordu. Şayet Ermeniler harekete geçecek olurlarsa, Hükûmetin bu hareketi men'e muktedir olamayacağına kanaat getiriliyor, herkes derin derin düşünüyordu.

Mart ayının ortalarına doğru, İstanbul'dan Taşnaksağan ve Hınçak komitelerinden birer murahhas gelmiş; Adana Hınçak Komitesi şubesi reisi Çalyan Karabet, Gökdereliyan Karabet ve Muşeg Efendi'nin de iştirakile gizli müzakereler cereyan etmişti. Bu müzakerelerin mevzuunu da şu maddeler teşkil eylemişti:

1- İstanbul'da vaziyet çok gergindir. Yakında bir ihtilalin patlaması muhakkaktır.

2- İstanbul'da bu ihtilâlin başladığı gün, Ermeniler için de fırsat gelmiş demektir.

3- Böyle bir hâl zuhurunda ilk isyan Adana'da zuhura gelmelidir. Çünkü Adana sahildedir Birçok ecnebi vardır, isyan haberini alan ecnebi zırhlıları derhal Mersin Limanı'nı işgal ederek Adana'ya asker çıkaracaklardır.

4- Adana'da, Osmanlı Hükûmetini ıskat ederek bir muvaffakiyet istihsal edildikten sonra; Amasya, Tokat, Merzifon, Sivas gibi merkezî Anadolu şehirlerinde ve bütün Şark vilâyetlerinde umumi isyan hareketine geçilecek, oralarda bulunan ecnebilerin hayat ve hukukunu, sıyanet bahanesiyle ecnebi askerlerinin bütün Anadolu'yu muvakkat bir işgal altına almalarına zemin ihzar edilecektir.

5- İstanbul'dan Adana'ya şifre ile vaziyet bildirilecektir. *"Pamukları hazırlayınız"* mealinde çekilecek telgraf, isyana hazırlanınız demektir. *"Pamukları satınız"* diye telgraf geldiği anda, ihtilâl başlayacaktır.

6- İhtilâlde Ermenileri haklı göstermek için, ilk hareketin Türkler tarafından vukua getirilmesi için bahaneler icat edilecektir. Şayet, bu suretle kızdırılan Türkler, herhangi bir sebeple hareketsiz kalırsa, o zaman yine bir bahane ile Ermeni fedaileri ortaya atılacaklar ve Türkleri silâha davranmaya mecbur bırakacaklardır.

7- Demir su boruları kesilecek, top haline getirilecektir.

Bunlar sadece barutla doldurularak ateşlenecek ve Türklere korku verilecektir. Aynı zamanda İngiliz askerî üniformasına müşabih elbiseler tedarik edilecek. Bunlar, fedailere giydirilecek, top gibi patlayan su boruları civarında gezdirilerek Türklere; "İngiliz askeri, Ermenilere imdat geldi." hissi verilecektir.

8 - İhtilâlin devam ettiği müddet zarfında -Mersin'de tedarik edilecek emin bir vasıta ile- ihtilâlin bütün safahatı, İstanbul'da bulunan Fitç Moris'e bildirilecektir.

İki gün süren bu müzakerelerden sonra, İstanbul'dan gelenler avdet etmişlerdi. O günden itibaren de Muşeg Efendi azamî faaliyete geçmişti. İlk iş olmak üzere demir su boruları - top gibi kullanılmak için - komiteye mensup Ermeni demircilere kestirilmiş; İngiliz Hassa efradına benzemek ve uzaktan nazar-ı dikkati celbetmek için kırmızı çuhadan elbiseler diktirilmişti. Muşeg Efendi, Adana barut bey'iye memurlarından elli kilo barut aldırmıştı. Müteaddit Ermenistan bayrakları ile işaret flamaları hazırlanmıştı. Aynı zamanda Türkleri hiddete sevk edecek sebeplerin ihzarına da çalışılıyor, Bunun için de müteaddit vasıtalara müracaat olunuyordu. Ermeni gençlerinden mürekkep bir temsil heyeti, Sivas'ın Timurlenk tarafından tahribi isminde bir piyes hazırlıyor, Ermeni Mektebi'nde büyük bir faaliyetle provalar yapılıyordu. Bu piyes Mersin'de ecnebilerin gözü önünde oynanacak, Ermenilerin mazisine dair onlara bir fikir verilmekle beraber, kalplerde de bir rikkat uyandıracaktı.

Bu sırada, İstanbul'dan Gökderelyan Karabet'e bir telgraf gelmiş; *"Pamukları acele hazırlayınız"*

Emri verilmişti. Bu emrin geldiği gece, değil yalnız İslâmları, kalbinde medeniyet hissi taşıyan bütün insanları teessüf ve teessüre sevk edecek iğrenç bir hâdise zuhura gelmişti. O gece, büyük caminin kapısı, baştanbaşa insan pisliği ile sıvanmış, sabah namazına gelen İslâmlar, bu küstahlık ve cür'etkârlık karşısında şaşırmış kalmışlardı. Mesele, derhal valiye haber verilmişti. Vali, ücretlerini kendi kesesinden tediye ederek adamlar göndermiş; kapıyı temizletmişti. Fakat bu hâdise İslâmların sinirlerini fenâ halde germişti.

İstanbul'a gelen şifreli telgraflar birbirini takip ediyor, artık Muşeg Efendi, ordusunu taarruza hazırlayan bir ordu kumandanı gibi durup dinlenmeden hazırlıklarını bitirmeye çalışıyordu. Nihayet, 1325 senesi Martının yirmi dokuzuncu Pazar (11 Nisan 1909) günü - yani isyandan iki gün evvel - Ermeni gençlerinden mürekkep olan tiyatro heyeti Mersin'e gitmiş orada Ziya Paşa gazinosunda, *"Sivas'ın Timurlenk tarafından tahribi"* piyesini sahneye vazeylemişti. Tiyatro haline getirilen gazino, ecnebiler ve Ermenilerle hıncahınç dolmuştu. Her ecnebinin yanında lisân bilen bir Ermeni genci bulunuyor ve mevzuu tercüme ediyordu. Piyes, muvaffakiyetle oynanmış; coşan Ermeni hayalperestleri tarafından:

"Yaşasın Ermeniler. Yaşasın Ermenistan. Yaşasın Ermenistan krallığı."

Naraları, çılgın alkışlarla karşılanmıştı.

Mersin İslâmlarını teessüre sevk eden bu hâdise, çarçabuk Adana'da intişar etmiş; zaten gergin olan sinirleri, artık kopacak dereceye getirmişti. Türkler, Ermenilerin gösterdikleri bu cüret ve şımarıklıklara hayret ediyorlar; bunların herhalde büyük bir ecnebi devletine istinad ederek memlekette bir facia yaratacaklarını tahmin eyliyorlardı. Türklerin bu fikrine vakıf olan Ermeniler de bu fırsatı kaçırmıyorlar; Türk muhibbi görünen bazı Ermeniler vasıtasıyla bunların kulaklarına:

— Londra'da yapılan gizli bir konferans neticesinde, Avrupa devletleri Ermenistan'ın teşekkülüne karar verdi. Bugün, yarın Mersin'e Avrupa donanmaları gelecek, bütün vilâyeti iş-

gal edecek. Adana, Maraş ve havalisi kâmilen Ermenilere verilecek. Buna en küçük muhalefet gösterenler, kâmilen kılıçtan geçirilecek, diye fısıldıyorlardı.

Saf ve cahil Türkler buna inanıyorlar; hatta eşraftan bazıları, ailelerini emin mıntıkalara gönderiyorlardı. Mart ayının son iki günü Ermenilerin vaziyet ve tavırları birdenbire o derecede değişmişti ki: Artık korkulan felâketin başlayacağını hissetmemek mümkün değildi.

31 Mart, bu meşum gün, İstanbul ufukları şuursuz bir isyanın yaylım ateşleriyle sarsılırken, Adana Ermeni murahhasası Muşeg Efendi de elini kaldırmış:

— Arrrş, diye bağırmış ve o anda – aylardan beri bir dinamit mahzeni gibi hazırlanan Adana'da ihtilâlin ilk korkunç alevi parlamıştı.

Bu alev, o kadar keskin ve o kadar göz kamaştırıcı idi ki; Türkler birdenbire şaşırmış ve bir ân için müteredditt kalmışlardı. İhtilâlin başkumandanı olan Muşeg Efendi, bu meselede de zeki davranmış; gerek Türkleri ve gerek Hükûmeti yanıltacak mahirane bir manevra kullanmıştı. Ortada bir isyan, bir ihtilâl değil; âdi bir zabita vak'ası vardı. O gün bir Türk genci, bir Ermeni kızını kaçırmıştı. Bu kızın akrabasından olan birkaç Ermeni de, kızlarını kurtarmak için ortaya atılmışlardı. Halbuki bu kız bizzat Muşeg Efendi'den aldığı ders üzerine o genci baştan çıkaran ve bu suretle ihtilâle ön ayak olan bir fedaiden başka bir şey değildi. Maksat, bir çıban başı koparmak ve dinamit fıçısına, ilk ateşi koymaktı.

Böyle olmakla beraber, Türkler itidal ve sekinetlerini muhafaza etmişler; şurada burada Ermenilerin taşkınlık göstermesine rağmen işi Hükûmete bırakarak şahsen bu taşkınlıklara mukabeleden çekinmişlerdi. Bu baptaki resmî vesaike istinaden arz ediyoruz ki, - Hükûmet bile Ermenilerin bu hareketini geçici bir taşkınlığa atfetmiş, Vali Cevat Bey tarafından dahiliye nezaretine basit bir telgraf çekilerek, müstakbel asayişin temini için İstanbul'dan birkaç polis istenmişti.

Valinin bu telgrafında, ne ihtilâl ve iğtişaştan *(karışıklıktan)* bahsediliyor ve ne de Adana'da büyük ve korkulu günler geçirildiğine dair tek bir kelime görülmüyordu. Bundan da anlaşılıyordu ki; Türkler, memleketlerini kan ve ateşe boğacak olan bir felâkete sebep olmaktan çekiniyorlardı. Muşeg Efendi; Türkleri kâfi derecede kızdıramadığını ve onları silâha sarılmağa mecbur edemeyeceğini anlayınca, ikinci bir tecavüze geçmiş ve artık o zaman, işin rengi değişmişti.

31 Mart günü Ermeniler tarafından gösterilen şımarıklık üzerine, derhal her tarafa devriyeler çıkarılmış, şurada, burada içtima eden Türkler ve Ermeniler dağıtılmış, sükûnetin muhafazasına çalışılmıştı. Hatta ertesi gün, yani Nisanın birinci Çarşamba günü, çarşılar açılmış. Daha erkenden, gerek Türkler ve gerek Ermeniler işlerinin başlarına gelerek dükkânlarında, tezgâhlarında çalışmaya başlamışlardı. Saat alaturka ikiye doğru, Muşeg Efendi tarafından, emir alan papazlar ve komiteciler, çarşılardaki Ermeni dükkânlarını dolaşmışlar; işiyle gücüyle meşgul olan Ermenilerin kulaklarına:

— Derhal dükkânlarınızı kapayınız. Sür'atle evlerinize dönün, diye fısıldamışlardı.

O anda Ermeniler telâşla dükkânlarını kapamaya başlamışlar; bunu gören İslâm dükkâncılar da, aynı surette harekete mecbur olmuşlardı. Çarşılar, bir anda boşalıvermiş. Ortalık bir sükûnet ve tenha kesbetmişti. Türkler, Ermenilerin bu hareketini nasıl karşılamak lâzım geldiğini düşünüyorlar; henüz müteredditbulunuyorlardı. Saat alaturka dörde gelmişti. Hükûmet dairesinin karşısındaki kahvenin önünde Reji Kolcubaşısı Çerkes Aslan Bey oturuyor; şu anda hayatını tehdit eden felâketten gafil ve bihaber bir halde sakin sakin kahve içiyordu.

— Sabahlar hayrola Aslan Bey.

Aslan Bey, başını çevirdiği zaman, omuz başında dimdik duran genç bir Ermeni papazı ile karşılaşmış Papazın tavrında ve nazarlarındaki istihzanın manasını birdenbire anlayamamış.

— Ooo, sabahlar hayrolsun. Buyurun bir kahve için, diye yanındaki sandalyeyi gösterdikten sonra, papaza bir kahve ısmarlamıştı.

Papaz sandalyeyi çekmiş, Aslan Bey'in karşısına oturmuş. Büyük bir sekinetle kahvesini içerken, kolcubaşı ile dereden tepeden konuşmuş ve sonra, elindeki boş fincanı, masanın üstüne koymuş. Büyük bir soğukkanlılıkla elini koynuna sokmuş. Bir anda çıkardığı Smit Vetson markalı revolverini Aslan Bey'in üzerine çevirmiş. Onun bir anlık hayretinden istifade ederek üst üste üç el ateş etmişti. Bu suretle Aslan Bey, biranda göğsüne saplanan üç kurşunun tesiriyle sandalyesinden yere yuvarlanmış olmakla beraber, bu katil ve kancık papazın ihânetini cezasız bırakmak istememiş. Bir taraftan ölüm ıstırabıyla kıvranırken diğer taraftan revolverini çekmiş, kaçmaya hazırlanan papazın üzerine iki el ateş ederek o hain komiteciyi kara kanları içinde yere sermişti.

Bu, ilk ve kanlı vak'anın en yakın ve en canlı şahidi, Adana Reji Müfettişi Fransa tebaasından Mösyö Yons idi. Bu faciayı böylece divan-ı harpte nakletmiş; ilk tecavüzün Ermeniler tarafından yapıldığına namus ve vicdanı üzerine şehadet eylemişti.

Bu fedai papazın attığı üç silâh, umumî hareketin işareti idi. Nitekim o dakikadan itibaren İslâm Mahallelerine mücavir olan Ermeni evlerinden silâh sesleri işitilmişti. Taş köprü civarında bulunan Cipro'nun mağazası, fedailere merkez ittihaz edilmişti. Buradan sağa sola ateş ediliyor; göze görünen her İslâm, hain bir kurşunla yere seriliyordu. Hükûmet, birdenbire parlayan bu ateş karşısında şaşırmış; nasıl bir vaziyet alınması lâzım geldiğini düşünmeye başlamıştı. Vali Cevat Bey, âcz içinde kıvranıyor; fırka kumandanlığında bulunan Ferik Mustafa Remzi Paşa ismindeki ihtiyar asker, aynı şekilde çırpınıyordu. Mustafa Remzi Paşa, çok vatanperver ve çok namuskâr bir zattı. Fakat tabiidir ki elinde kâfi derecede asker kuvveti olmadığı için bir şey yapamazdı. Polis ve jandarma mevcudu ise, bir mahallenin bile asayişini iade ve tanzime kâfi değildi. Hükûmetin bu âcz ve sükûneti karşısında artık halk; kendi mukadderatını halletmeye karar vermişti.

Derhal İslâm mahallelerinin ahalisi birleşmişler; İslâmlar üzerine ateş edilen fedai pusularını basmaya ve ellerindeki

silâhları toplamaya karar vermişlerdi. O zaman vaziyet tamamıyla değişmişti. Beş on el silâh atmakla, birkaç kişiyi öldürmekle kolayca bir muvaffakiyet kazanacaklarını ümit eden Ermeniler; karşılarında hak ve hayatlarını müdafaaya hazırlanan İslâmları müttehit *(birleşik)* bir kitle halinde görünce fenâ halde korkmuşlar, daha emin daha sağlam bir cephe aramaya başlamışlardı. Kadınları ve çocukları, Amerikan mektebinin geniş binalarına, konsoloshanelere naklediyorlar; muhtelif müfrezelere ayırdıkları fedaîleri de Ermeni mahallelerinin geçit yerlerine yerleştiriyorlardı. Ermeni evlerinin pek çokları bomboş kalmıştı. Boş kalan bu evlerde, ya telâş ile kaçılırken mangal devrilmesinden veyahut her türlü fedakârlığı göze alan Ermenilerin kendi mallarını ateşe vermeleri yüzünden yangınlar başlamıştı.

Yangın tehlikesi, Adana gibi büyük bir ticaret merkezi ve pamuk deposu için ciddî bir felâketti. Herkes hayatından ziyade bu ateşten korkuyor; bunun önüne geçilecek tedbirlere başvuruluyordu. Mevsim münâsebetiyle Adana'da, muhtelif vilâyetlerden gelen binlerce amele ve rençper bulunuyordu. Bunlar, her tarafa dağılmışlar, bilhassa yangın zuhur eden yerlere koşuşmuşlardı. Bu sırada Ermeni fedaîlerinin kendi üzerlerine ateş açtıklarını görür görmez, bundan müteessir olmuşlar; ellerine geçirdikleri, kazmalar ve baltalarla fedailerin pusu tuttukları yerlere atılmışlar; boğaz boğaza mücadeleye başlamışlardı.

Bu suretle Ermeni mahallelerine dağılan bu fakir amele gürûhu, birçok evleri bomboş bulunca, tabiidir ki hırs ve tamaa kapılmışlar, artık her şeyi ve hatta hayatlarını bile unutarak buldukları eşyayı, yağma etmeye koyulmuşlardı. Adana halkı, bu kanlı ve ateşli haile karşısında acı bir ıstırap ve teessür duyuyor; İslâmlardan birçokları bu felâketin önüne geçmek için Ermeni mahallelerine koşuyor; birer müstahkem mevki haline getirilmiş olan evlerdeki Ermeni komitecilerine ateş kestirmek için yalvarıyor;

— Yüzlerce sene, kardeş gibi yaşadık, size de, bize de ayıp değil mi? Sebep olanların gözleri kör olsun diye.

Hüngür hüngür ağlıyorlardı. Halbuki Ermeniler, vaziyete hâkim oldukları için programlarından hiç birşey feda etmiyorlar, büyük bir şiddetle ateşe devam etmekle beraber İslâm mahallerine daha hakim mevkileri elde etmeye çalışıyorlardı. Bu kanlı taarruzun başkumandanı olan Muşeg Efendi başta olmak üzere Ermeni rüesasından Doktor Recepyan, Taşnaksaganlardan ve un tüccarlarından Aşıkyan, Hınçaklardan ve manifatura tüccarlarından Sisliyan, Avukat Karabet Gökdereliyan, kasap Misak, Mihran Keşişyan[65] ismindeki sergerdeler semt semt fedai gruplarını geziyor; tecavüz hareketini teşci ediyorlardı.

İslâmlar, bu müessir ateş altında fenâ halde bunalmışlar; şehirde bulunan Nusayrilerin de Ermenilere müteveccih bir tavır alması üzerine büsbütün düşünmeye başlamışlardı.

Bir aralık, hapishanede bulunan yüzlerce mahpus da kapıları kırmak ve ortayı dağıtmak için her tarafa şiddetli bir hücum göstermişlerdi. Fakat her tarafı abluka etmiş olan jandarmaların yaylım ateşleri altında bir kaç kurban verdikten sonra bu teşebbüsten vaz geçmişlerdi. Perşembe günü, kat'i galebe kazanmak isteyen ihtilâlciler, en kanlı ve en menfur tecavüzlere atılmışlardı. Kasap Misak denilen o katil sergerde, yanında bulanan aveneleriyle bir medreseyi basmıştı. Müderris Mehmed Efendi ismindeki ihtiyar bir hoca ile eline geçen talebeyi feci işkencelerle öldürdükten sonra hepsini birden medresenin kapısına atmıştı. Şurada burada ele geçirilen İslâm çocuklarının elleri, burunları, kulakları kesilmiş, kendini müdafaadan âciz olan masumların kanlı cesetleri, İslâm mahallelerine kadar sürüklenerek sokak ortalarına atılıvermişti.

Vali ve kumandan, acz içinde kıvranıyorlar; bu kanlı tecavüzleri durdurmak imkânını bulamıyorlardı. Şu anda Adana'da mevcut olan kuvvet, mevcudu dört yüz neferi bile doldurmayan bir Nizamiye Taburu ile otuz kırk jandarma ve yirmi beşi tecavüz etmeyen polisten ibâretti. Hükûmetin bu âciz hâlini

65- *Tavzih:* Adana faciası failleri arasında ismi geçen Mihran Keşişyan ile o tarihte Adana'da Yağ Camii civarında bonmarşe ittisalinde avadisyan ve keşisyan mağazasında ve bugünde Pangaltı-hamam civarında Fatin efendi sokağında ticaret ile meşgül olan Mihran keşişyan efendi arasında hiçbir münasebet yoktur. Bu isim iltibasına meydan vermemek için tavzih ediyoruz.

gören ve artık bıçağın kemiğe dayandığını hisseden İslâmlar, canlarını bizzat korumak lüzum ve ihtiyacını hissetmişler. Perşembe günü ikindiye doğru, ellerine birer silâh geçirebilmek için Redif debboyuna hücum etmişlerdi. Fakat bu hücum, orada bulunan bir kaymakamın debboy muhafızlarına verdiği ateş emriyle püskürtülmüş; artık iki ateş arasında kalan İslâmları, derin bir yeis ve teessür bürümüştü.

Böyle olmakla beraber, bu hareket birdenbire ihtilâlcileri fenâ halde ürkütmüştü. İslâmların ellerine külliyetli miktarda silâh ve cephane geçirdiklerini zanneden ihtilâlciler birdenbire ateş kesmişler; müdafaa vaziyetine geçerek İslâmların hücumunu beklemişlerdi. İşte bu vaziyet, o cehennemî velveleye bir sükûn vermişti, iki gündür devam eden silâh seslerine mukabil şimdi, gecenin zulmetleri arasında semalara kadar yükselen yangın alevlerinin çatırtıları işitiliyor, şurada burada inleyen yaralıların acı ve mustarip sesleri, kalplere derin bir korku ve teessür veriyordu.

Ermeni ihtilâlcilerinin tertip ettiği bu kanlı facia, yalnız Adana şehrine münhasır kalmamıştı. Adana'ya civar olan muhtelif yerlerde de İslâmlara karşı aynı şekilde taarruz ve tecavüzler başlamıştı. Cebeli Bereket Sancağı'nın[66] bütün Ermeni köyleri bir anda ihtilâl etmişler: muntazam fedai çeteleriyle İslâm köyleri üzerine harekete geçmişlerdi. İhtilâlciler, Dörtyol'da bulunan asker kışlasını kanlı bir mukavemeti kırdıktan sonra zapt etmişlerdi. Hamidiye Kazası'ndan çıkarılan ihtilâlci müfrezelerle Misis ve Bahçe'den hareket eden çeteler, mutasarrıflık merkezine doğru ilerliyor; Önüne gelen İslâm köylerini yakıp yıkarak müdafaadan âciz olan kadın ve çocukları, kurşundan geçiriyorlardı. Sancak merkezine doğru yaklaşan silâh seslerinden halk korku içinde titriyor; hasıl olan heyecan, artık önüne geçilemeyecek bir dereceye geliyordu; Adana'nın ateşler içinde yandığını haber alan mutasarrıf Asaf Bey, oradan imdat gelemeyeceğini anladığı için Dahiliye Nezareti'ne mütemadiyen telgraf çekiyor; gittikçe yaklaşan bu felâkete karşı bir halâs ça-

66- Osmaniye İli

resi arıyordu.

Adana faciasının mesuliyetini Türklerin ve İslâmların omuzlarına yükletmek isteyenlere karşı en müskit *(susturucu)* bir cevap teşkil etmesi lâzım gelen bu telgraflardan bir ikisini aynen ve harfiyen dercetmeyi; ve bu suretle de istikbal tarihine bu mesele hakkında en emin bir tetkik vasıtası vermeyi vazife addediyoruz[67]:

"Dahiliye Nezareti Celilesine

Bahçe[68] vukuatı fevkalâde kesb-i şiddet ederek ahalinin heyecan ve figan içinde olduğu, hemen asker yetiştirilmesi kaymakamlıktan bildirilmiş ve buradan kuvvet irsaline imkân olmadığından, Islahiye ve Osmaniye kazalarından mümkünse bir miktar kuvve-i muavine ve muhafıza irsali. Ahali-i müsellâha, topluca bulunuyor. Yalnız muhafaza-i nefs etmeleri kaymakamlığa bildirildiği ve ancak malûm-ü fahimaneleri buyurulduğu üzere bu vezaifi ahali ifa edemeyip maazallah her türlü fenalığa meydan verileceği derkâr olduğundan askerin yetiştirilmesi maruzdur.

Cebeli Bereket Mutasarrıfı Asaf"

***

"Dahiliye Nezareti Celilesine

Fevkalâde müsta'celdir:

Şimdi fenâ halde silâh sesleri memlekete doğru işitiliyor. Memleketi muhafaza edecek ahali ve asker nihayet iki yüz kişiden başka kimse olmadığı ve hatta hücum başlarsa, aile-i çakeranemi ve ahaliyi alıp Osmaniye'ye rıhlete mecbur olacağım. Liva, ateş içindedir. Mutlaka üç, dört tabur asker yetiştirilmesi maruzdur.

3 Nisan 325

67- Aynen ve harfiyen naklettiğimiz telgrafların ifadesindeki perişanlığa bakılırsa, ne büyük bir buhran ve heyacan içinde yazıldığı derhal anlaşılır. Z. Ş.
68- Bir kaza merkezidir. Z. Ş.

Cebeli Bereket Mutasarrıfı Asaf"

"Dahiliye Nezareti Celilesine

Fevkalâde müsta'celdir.

Hâlâ silâh sesleri dehşetli devam ediyor. Mademki İskenderun'dan asker gelmeyecek. Hiç olmazsa efrad-ı redifeye buradaki İskenderun Redif Taburu yüzbaşısı ve Hükûmet marifetiyle tevzi edilmek üzere dört yüz Martini cephanenin ya, Misis veyahut İskenderun'dan muhafaza-i kâfiye ile veyahut muhafaza bulunamazsa buradan gönderilen jandarmalarla isali (ulaştırılması) ve çünkü maazallah bir de buraya hücum vuku bulursa ve ahali ve memurini dağıtırlarsa bir daha bu havalide önlerine duramayıp, kimse kalmayacağından tekmil livayı mahvile Adana'ya kadar gelmeleri kaviyyen memul olduğu ve maahazâ ve her halde ne yapılırsa yapılıp nizamiye askeri yetiştirilmesi ehem ve elzem ve dakika fevetmek fevkalade muhataralıdır. Zira beş bini mütecaviz Ermeni martin, mavzer ve bombalarla mücehhez olarak buraya doğru yürüyor, ferman.

3 Nisan 325

Cebeli Bereket Mutasarrıfı Asaf"

Dikkat ve ibrete şayan olan şu telgraflara iki telgraf daha ilâve etmeyi faydalı addediyoruz. Birinci telgraf:

"Dahiliye Nezaretinden;

Halep Vilayetine

Cebeli Bereket Mutasarrıflığı'ndan şimdi alınan telgrafta, hanelerin yanmakta ve ahalinin yekdiğerini katletmekte olduğu ve serian asker yetiştirilmezse umum kaza ahali-i müslimesinin tehlike içinde bulunduğu Bahçe Kaymakamlığı'ndan bildirildiği ve Livaca muavenete imkan olmadığı beyaniyle serian kuvvet yetiştirilmesi lüzumu iş'ar olunduğundan şimdi Harbiye Nezareti'ne dahi yazıldığı vechile kumandanlık ile hemen bilmuhabere İskenderun'dan ve mahallisaireden ne miktar asker sevki mümkün olabilirse hemen yola çıkarılarak Bahçe kazasına bir dakika evvel yetiştirilmesi ve yine bir miktar jandarma tefrik ve izamı mümkün ise anların da acilen izamı esbabının istikmali,

himmet-i mahsusa-i aliyelerinden mütemennadır olbapta.

3 Nisan 325"

Umumi vaziyetin ne kadar acıklı olduğunu gösteren ikinci telgraf:

"Dahiliye Nezaretine

Gayet müsta'celdir:

Adana iğtişaşında bu gece bir dereceye kadar asarısükûn görülmekte ise de şehrin nokta-ı muhtelifesinde yangınlar dehşetli surette devam etmekte ve mülhakatın İçel Sancağı'ndan maada mahalleri ateş-i ihtilâl içinde bulunmakta ve her taraftan, asker diye feryat olunmaktadır. Vilâyetin jandarma ve polisi ne halde olduğu nezaret-i celilelerince de malûmdur. Bir mahalden diğer mahalle vesaid inzibatiyeden bir neferin bile izamına imkân yoktur. Dört geceden beri kumandan paşa ile birlikte daire-i askeriyede bulunarak kesret-i iştigal sebebiyle uykuya değil, güç halle tedarik edebildiğimiz kuru ekmeği bile yemeye vakit bulamıyoruz. Hâl ve mevki pek tehlikelidir. Teyid-i inzibat için silâh altına alınan Kara İsalı ve Tarsus Redif taburları efradı köylerine tecavüz vuku bulduğu serriştesiyle silâhlarıyla beraber dağılmışlar - ve Tarsus efradı, cebren tirene binerek azimet eylemişlerdir. İskenderun Redif taburu, Cebeli Berekete altmış neferden ziyade efrad sevk etmiyor. Çünkü orada da heyecan ve telâş başlamıştır. Eldeki üçyüz küsur mevcutlu Nizamiye Taburu efradı, nöbetçi suretinde değil, bekçi gibi dört gündür nokat-ı müteaddide-i lâzımeye dağıtılarak beklettiriliyor. Bir kaç gün ve belki yarın bu efrad bitap düşerse, elde hiç bir kuvvet kalmamış olacaktır. Mersin ahvali de mucibi endişedir. Üç günden beri ahali takım takım Hükûmete muhaceme ederek silâh talebiyle tazyikat icra eylemektedir. Artık mezkûr iki tabur nizamiyenin sürati irsali, vatan için ne derece mühim ve mübrem olduğu tamamıyla tezahür etmiş olacaktır, olbapta.

3 Nisan 325

Adana valisi Cevat"

Mersin halkının çok hakkı vardı. Çünkü Mersin tüccarların-

dan Kasapyan ismindeki komiteci, evinin mahzenlerinde depo ettiği tüfekleri ve revolverleri Ermeni ihtilâlcilerine dağıtıyor; evinin balkonuna çıkarak ve elindeki revolveri sallayarak:

— Bundan sonra İslâmlarla ağızlarımızla değil bu silâhlarla konuşacağız. Bakalım, bunlara ne cevap verecekler, ne halt edebilecekler, diye bağırıyordu.

Fakat, Mersin mutasarrıfı Esad Rauf Bey'in ittihaz ettiği akilane tedbirler sayesinde bu ticaretgâh belde, kan ve ateş felâketine uğramaktan kurtulmuştu.

Adana'da nispeten hasıl olan tereddütlü bir sükûna bedel civarda, fecaat devam ediyor; her taraftan asker kuvveti isteniliyordu. Harbiye Nezareti'ndeki alâkadar makamlar da şaşırmış kalmışlardı. Erkânıharbiye-i Umumiye Dairesi, İkinci Ordu'dan bir Alayın süratle Adana'ya gönderilmesini istemişti. Fakat Mahmud Şevket Paşa; İkinci Ordu Kumandanı Salih Paşa'ya:

— Dikkat et. Bu, bir manevradır. Buradan oraya göndereceğin Alay, yarın ellerindeki silâhları senin göğsüne çevirebilirler, demiş; Salih Paşa'ya tevekki etmesini tavsiye eylemişti.

Aynı zamanda Meclis-i Mebusan'da da çok garip cereyanlar husûle gelmişti. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı'nın azası ünvanını taşıyan bazı mebuslar, millet karşısındaki vaziyetlerini unutuyorlar;

— Ermeniler, mahvoluyor, diye, barbar bağırıyorlardı.

Ezcümle bu mebuslardan Zöhrap Efendi çok ileri gidiyor; Adana'da bir günde otuz bin Ermeni'nin kesildiğini iddia ediyordu. Fakat işin garibi şurasıdır ki, bu kanlı facianın nasıl başladığını ve ne şekil aldığını henüz kimse bilmiyordu. Babıâli'ye gelen telgraflar, meselenin asıl ve esbabını anlatmadığı gibi mesuliyet unsurlarını da göstermiyordu. Buna binaen kuvvetli zan ve tahminlere istinad ediliyor; gerek Babıâli'de ve gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti mahfilinde 31 Mart İstanbul isyanı ile Adana ihtilâli arasında bir alâka ve rabıta olduğuna hüküm veriliyordu. Fikirler bu nokta üzerinde o derece saplanıp kalmıştı

ki; bir zamanlar İstanbul'da Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ni teşkil eden ve bu Cemiyetin dağılması üzerine merkezden uzaklaştırılmak için Kerkük Mutasarrıflığına tayin edilen Avnullahül Kâzımi Bey'in Halep'te tevkifine emir verilmişti Bu zat, Cemiyetten intikam almak için Adana kıtalini tertip etmekle maznun bulunuyor; hatta evvelâ papaz kıyâfetine girerek Ermenileri, sonra da hoca kıyâfetine girerek İslâmları kışkırtmak suretiyle bu kanlı faciayı yarattığı iddia olunuyordu. Halbuki, filhakika *(gerçekten)*, birkaç gün evvel bu zat ailesini toplamış; bir sürgün gibi gönderildiği memuriyete gitmek için vapurla yola çıkmıştı. Bilahare inceden inceye yapılan divan-ı harp muhakemesinde sabit olmuştu ki: Avnullah Bey'in bindiği vapur Mersin'e muvasalat ettiği zaman, ihtilâl henüz başlamış, bu zat ise Adana toprağına ayak basmamıştı.

Görülüyor ki, gaflet ve telâş perdesi bütün alâkadarların gözlerini kapamış. Kimsede fikir selâmetiyle düşünülecek hâl kalmamıştı. Meclis müzakeratı bir iki gün buhranlı bir surette cereyan ettikten sonra, nihayet bir miktar asker gönderilmesine ve felâketten müteessir olan Adana halkına muavenet icra edilmesine meselenin aslını mahallinde tetkik etmek üzere Ermeni ve İslâm mebuslardan mürekkep bir heyetin Adana'ya gönderilmesine karar verilmişti.

Adana'ya gönderilen asker kuvveti şundan ibâretti:

Binbaşı Ahmed Bey'in kumandasında: 10'uncu Alayın 3'üncü Taburu.

Kolağası Mustafa Bey'in kumandasında: 77'nci Alayın 4'üncü Taburu.

Kolağası Osman Bey'in kumandasında: 83'üncü Alayın l'inci Taburu.

Binbaşı Osman Bey'in kumandasında: Tire Redif Taburu.

Kolağası Besim Bey'in kumandasında: 81'inci Alayın 1'inci Taburu.

Yüzbaşı Şükrü Bey'in kumandasında: üçüncü Cebel Bataryası.

Muhtelif yerlerden toplanan bu kuvvet, vapurlarla Mersin'e

sevk edilmiş ve oradan da süratle Adana'ya geçirilmişti. "Adana Kuvayi Mürettebesi" unvanı verilen bu kuvvetin kumandanlığına da Miralay Mehmed Ali Bey tayin edilmişti. Adana'ya gelen ve Seyhan sahilindeki kumlukta çadırlı ordugâh tesis eden bu kuvvet; elan korku ve dehşet içinde bulunan İslâmlara ne derece büyük bir emniyet verdi ise, Ermeni komitecilerinin üzerinde de o derece büyük bir hiddet ve infial husûle getirmişti.

Bu kuvvetin Adana topraklarına ayak bastığı günden itibaren komiteciler arasında hummalı müzakereler başlamıştı. Muşeg Efendi ile arkadaşları, gelen askerlerin yorgunluğundan ve henüz vaziyete hâkim olamamalarından istifade etmeyi düşünüyorlar, evvelâ kendi vaziyetlerini takviye etmek ve sonra bir taraftan çadırlı ordugâha diğer taraftan da yine İslâm mahallâtına tecavüz ederek son ve kat'i bir zafer kazanmak istiyorlardı.

Yapılan müzakereler neticesinde bu kararlar verilir verilmez, derhal Ermeni mahallesini ihata eden evlerle köşe başları tahkim edilmiş; bilhassa askerin şehre gireceği yollardaki evler, âdeta bir kale haline getirilmişti. Bu esnada, Türk kıyâfetine girecek bazı Ermeni fedaileri tarafından bankalara ve ecnebi müessesatına bombalarla tecavüz edileceği; bu suretle de Avrupa devletlerinin müdahalesine sebebiyet verileceği haber alınmıştı. Merkez Kumandan Muavini Mülâzım Emin Âli Bey derhal bankalarla ecnebi müesseselerinin muhafazasına tayin edildi. Tehlikeli mıntıkalar tamamıyla kontrol altına alınarak komitecilerin bu hainane teşebbüslerine meydan verilmedi.

Sükûnetle geçen bu günler esnasında, vilâyetçe de bazı tedbirlere tevessül edilmişti. İslâm mahallelerinin imamları, muhtarları, halk arasında nafiz olan zevat Hükûmet dairesine getirtilmiş, sükûnet ve itidal tavsiye edilmişti. Aynı zamanda Ermenilerin papazları da Hükûmete dâvet edilmiş, asırlardan beri kardeşçesine muhafaza edilen dostluğun daha fazla haleldar edilmemesi için nasihat verilmişti. Saatler sükûnetle geçtikçe, ihtilalcilerin nedamet ettikleri zannediliyor; gerek Hükûmet mahafili ve gerek İslâm ahali büyük bir memnuniyet

hissediyordu. Fakat bu sükunet, Nisanın on ikinci Pazar günü, ikindi vaktine kadar devam etti. O gün, kiliselerde yapılan heyecanlı bir ayinden sonra, bütün ihtilâlciler, kendilerine tayin edilen pusulara yerleşmişlerdi.

Büyük caminin minaresinde henüz ezan okunmaya başlamıştı. Tepebağ semtinde Ermeni fedailerinin pusu kurduğu evlerden birinden bir silâh patladı. Seyhan sahilindeki çadırlı ordugâhın üstünden vızıldayarak geçen bu kurşun yan yana bulunan iki zabit çadırının tepelerini deldikten sonra, üçüncü çadırın direğine saplandı. Bu silâh sesini bir ikinci ve üçüncü ses takip etti. Şüphesiz ki bu, bütün Ermeni komitelerine verilen bir işaretti. Bir kaç saniye sonra birkaç Ermeni fedaisi "Ketzi Hayestan!" nâralarıyla ortaya atıldılar. Ellerindeki silâhları sıka sıka çarşıya kadar yaklaştılar. Orada bir asker devriyesi ile karşılaştılar. silâh seslerini işiten ve fakat nereden geldiğini kestiremeyen devriye efradı, ortada durmuş silâh seslerinin geldiği istikameti tayine çalışıyorlardı.

Karşılarına birdenbire bu kudurmuş komiteciler çıkar çıkmaz, devriye efradı şaşırmışlardı. Askerler, silâhlarını omuzlarından indirmeye vakit bulamadan şiddetli bir ateşe maruz kalmışlardı. Bir nefer yüzüstü yere yuvarlanmış; diğerleri de siper alacak birer yer aramaya başlamışlardı. Fakat, bu efradı gafil avlanan komiteciler, ellerindeki otomatik revolverlerle mütemadiyen ateş ediyorlar, zavallı askerleri birer birer kanlar içinde yere seriyorlardı.

Bu faciayı gören İslâmlardan bazıları, büyük bir heyecan içinde Hükûmete koşmuşlar; vakayı, haber vermişlerdi. Ermeni mahallesinin her tarafında patlamaya başlayan silâhlar üzerine, Çadırlı ordugâhtaki taburlar da harekete gelmişlerdi. Kumluktan koşar adımla şehre girmeye teşebbüs eden askerler, Ermeni evlerinden makas ateşi altına alınıyor, köşe başlarında üst üste yere serilen askerlerin acıklı inleyişleri, yürekleri parçalıyordu.

Kumlukla şehrin arasındaki en mühim geçit yerinde bulunan Aşıkyan'ın evi, müstahkem bir kale hâline getirilmiş ve

azılı komiteciler, buraya yerleştirilmişti. Bu komiteciler mitralyözü andıran bir şiddet ve intizam ile bölüklerin üzerine ateş ediyorlar, bir tek askerin bile şehre girmesine kanlı bir set çekiyorlardı. Tabur kumandanları, bu cehennemî maniayı ortadan kaldırmadıkça şehre girmek, asayiş ve inzibatı muhafaza etmek mümkün olmadığını anlamışlar; buna bir çare düşünmeye başlamışlardı. Bu evin vaziyeti, top istimaline müsait değildi. Buna binaen, bu katiller yuvasını piyade ateşiyle dağıtmaya karar verildi. Derhal münasip yerlere yarım bölük asker yerleştirildi. Silâhlar, Aşıkyan'ın evine tevcih edildi. Askerler üzerine fasılasız ateş eden oradaki hain silâhlar, mütemadî yaylım ateşleriyle susturulmak istenildi. Fakat bir kale gibi muhkem olan bu evdeki komitecileri mağlup etmek; ateş kestirmek mümkün olmuyor, mazgal deliklerinden süzülen hain kurşunlarla, şehidlerin adedi gittikçe yükseliyordu.

Artık hava tamamen kararmıştı. Şiddetli silâh sesleri, Ermeni mahallesinde umumi bir hâl almıştı. Aynı zamanda. Ermeni mahallesinin İslâm mahallelerine bitişik olan kısımlarda da korkunç yangın alevleri parlamaya başlamıştı. Komiteciler tarafından gazlı paçavralarla yapılan yanmış kundaklar, İslâm mahallelerine fırlatılıyor; yangın sahasının genişletilmesine çalışılıyordu. Asker kuvvetleri, her tarafta kurulan pusulara ve göz açtırmayan yaylım ateşlerine rağmen bu ihtilâl sahasını ihata etmeye muvaffak olmuşlar; artık sabır ve tahammülü tükenen, korku ve heyecan ile sokaklara dökülen İslâm halkı, Ermeni mahallesinden tamamen uzaklaştırmışlardı.

Yangınların hududu gittikçe genişliyor; bu ticaretgâh beldesinin servet ve ümranını tehdit ediyordu. Şehirde, kâfi derece söndürme vesaidi mevcut değildi.

Belediyenin ve İslâm mahallelerinin derme çatma tulumbaları, her alev fışkıran yere atılıyor; tulumbacılar, adeta ecelle çarpışarak yangınları söndürmeye uğraşıyorlardı. Lâkin komiteciler, bu fedakâr adamlara nefes aldırmıyor; üzerlerine mütemadiyen ateş açarak, tulumbacıların yapmak istedikleri insanî vazifeyi felce uğratıyorlardı.

Bu hâl; tabiîdir ki böyle devam edemezdi. Şimdiye kadar komitecilerin yüzlerine gülmekle, hiç bir fayda temin etmeyen nasihatler vermekle işi yatıştırmaya çalışan Hükûmet ve asker mahfili; artık şiddete, şiddetle mukabele etmek lüzumunu hissetmişlerdi. Vaziyetin birdenbire değiştiğini hisseden ihtilâlciler, yer yer ateş kesiyorlar; bütün kuvvetlerini bir noktaya teksif ederek kuvvetli bir müdafaa cephesi vücuda getiriyorlardı. İhtilâl rüesası Hükûmete karşı muzaffer olmaktan ümidini kesmiş ve hatta başta Muşeg Efendi olduğu halde bazıları ortadan kayboluvermişlerdi. Gece yarısından sonra Ermeni mahallesinin bütün cadde ve sokaklarını istilâ eden asker kuvvetleri, artık komitecileri kımıldayamayacak bir hale getirmişlerdi. Silâh sesleri yavaş yavaş azalıyordu. Bu kanlı ve korkunç ihtilâlin hain alevleri teker teker sönmeye başlıyordu.

Ortalık ağarırken, artık hem askerin, hem de ihtilâlcilerin silâhları susmuş. Uzun bir gecenin karanlık ve esrarlı perdesi altında cereyan eden bu acıklı facianın kanlı cidali durmuştu. Seyhan sahillerinde yükselen güneş, acı, pek acı bir haile sahnesi gösteriyordu. O eski mamur ve mesud Adana şehrinin üstünde şimdi siyah ve matemî dumanlar tütüyor; yanan ve yıkılan perişan ve tarumar olan bucakların enkazı, kalplere bir haşyet ve ürperme veriyordu. Cadde ve sokaklar, kanlı cesetlerle dolmuştu. Üst üste yığılan bu cesetlerden hazin ve feci iniltiler yükseliyordu.

Bu emsalsiz vahşet ve fecaatin mesul ve müsebbipleri, ortadan kaybolmuşlardı. Kan ve ateşe boğdukları binlerce kardeş ve komşularının felâketlerini unutmuşlar; sefil hayatlarını kurtarmak için yılan gibi görünmez deliklere sokulmuşlardı. Avukat Gökdereliyan, İngiltere Konsoloshanesi'ne kaçmış, ruhani cübbesinin eteklerinden kan damlayan Adana murahhası Muşeg Efendi Mersin sahiline can atarak engin denizlere doğru açılmaya başlamıştı. Ne oldu ise; asırlardan beri Türkü ve İslâm'ı kardeş bilen, kardeşi gibi seven saf, temiz, masum ruhlu Ermeni vatandaşlara olmuştu. Bu cahil ve uysal insanlar, nihayet aç ve haris komitecilerin şahsî ihtiraslarına kör bir âlet olmuşlar, kendi yurtlarını, kendi bucaklarını kan ve ateşe boğmuşlar, kendileri de bu kan ve ateş içinde boğulmuşlardı.

Fakat bunlar, yalnız kendi amellerinin cezasını çekmemişler; büsbütün masum olan bir zümreyi de beraberce felâkete sürüklemişlerdi. İhtilâlin şiddetini azaltmak ve facia sahnesini daraltmak için ortaya atılan asker kuvvetleri de bir hayli telefat vermişlerdi. Bu aziz ve fedakâr şehitleri anarken, tatlı canını memleketin necat ve selâmeti uğruna siper eden ve bir gece zarfında ihtilâlin önüne geçen asker ve kumandanları da hürmetle yad etmek icap eder.

Beşinci Ordu Erkânıharbiye Riyaseti'nden, Kuvay-ı Mürettebe Kumandanlığı'na getirilen Miralay Mehmed Ali Bey, kuvvetli tedbirler almak sayesinde Adana'yı daha büyük bir felâketten esirgemiş, şehrin bir köşesinde parlayan bu hain ateşi, mülhakata sirayet ettirmemişti. Derhal İdâre-i Örfiye ilân edilmiş; asayiş, emniyet altına girmişti. Asker, tam manası ile ve büyük bir bîtaraflıkla vazifesini ifa ediyordu. Bu ikinci ihtilâle Adana'nın Türk ve İslâm halkı kat'iyen karışmamış; ihtilâlciler tamamen askerlerle karşı karşıya kalmıştı. İlk defa olarak askerlerin karargâhına kurşun atan ve çarşıdaki devriye efradına ateş açan komiteciler; bir anda askeri hiddete getirmek ve bu hiddetle şehre girecek olan askeri, karanlıktan ve karışıklıktan istifade ederek her tarafta pusuya düşürmek istemişlerdi. Fakat komitacıların bu fikrini derhal anlayan kıta kumandanları, bu hainane tecavüz karşısında bile sükûnet ve itidallerini muhafaza etmişler; kendilerine ateş açılan yerlerden başka, hiçbir eve hiçbir kiliseye tecavüz göstermemişlerdi. Bunun aksini iddia edenlere karşı, Adana'da sağ kalan Ermenileri göstermek kâfidir. Bir anda vaziyete tamamen hakim olan asker; eğer intikam teşebbüsüne girişmiş olsaydı, şüphesizdir ki Adana'da bir tek Ermeni bile sağ kalmazdı.

Şu hakikati söylemek de icap eder ki, bu hâle ecnebiler bile hayrette kalmışlardı. İhtilâl havadisi intişar eder etmez, muhtelif devletlere mensup birkaç harp gemisi Mersin'e gelmişti. Bunların tetkikatı neticesinde, İslâmların Hıristiyanlara karşı mütecaviz bir şekilde bulunduğu tahakkuk etseydi, hiç olmazsa kendi tebaalarını korumak iddiasıyla bir harekete geçmeleri

muhakkak ve şüphesizdi. Nitekim ihtilâlin devam ettiği müddet zarfında İtalya Konsolosu M. Dragi ismindeki zat, muslihane ve insaniyet- perverane bir meslek takip etmiş, haklı olan İslâmlara karşı büyük bir itimat ve muhabbet göstermişti. Bu arada, Mersin İngiliz Konsolosu'nun vaziyeti de bu facia sahnesinde bir mudhike *(gülünçlük)* teşkil etmekte idi. İlk ihtilâl patlar patlamaz şimendiferle Adana'ya gelen bu zat, doğruca valiye müracaat etmiş:

— Hükûmet-i metbuam'dan aldığım emir üzerine ihtilâl yerlerinde tetkikat yapacağım, demişti.

Vali Cevat Bey'le Kumandan Remzi Paşa bu teklif karşısında şaşırmışlar; bir ecnebi konsolosunun, gözlerini kan bürüyen ihtilâlcilerin arasında dolaşmasındaki mahzuru anlatmışlar; fakat meram anlatmaya muvaffak olamamışlardı. Konsolosun bu şiddetli ısrarına mukavemet edemeyen vali ile kumandan nihayet, Jandarma Alay Kumandanı ile bir Nizamiye zabitinin kumandasında on nefer ve bir borozanı, Konsolos Efendi'nin refakatine vermişler. "Mesuliyet, size aittir. Buyurun istediğiniz gibi gezin" demeye mecburiyet hissetmişlerdi. Konsolos Efendi, bir taraftan da kavasın elinde temevvüç eden İngiliz bayrağının arkasında ihtilâl sahasını dolaşıyordu. İstasyon civarındaki Yenimahalle denilen Ermeni mahallesinde, birkaç askerin komiteciler tarafından şehid edildiği haberi alınmıştı. Konsolos, bu şehidleri görmek hevesine kapılmıştı. Fakat tam oraya gelir gelmez, komitecilerin yaylım ateşi ile karşılanmış ve kendisinin de İngiliz konsolosu olduğunu bağıra bağıra söyleyerek ateş kestirmek istediği zaman da kolundan yaralanmıştı.

Meselenin ibrete şayan olan mühim bazı sahneleri de, İstanbul'da cereyan ediyordu. Zöhrap ve Vartkes Efendiler gibi düşünen; aynı zamanda ihtilâlcilerin bu muazzam cinayetlerini setretmek isteyen *Pozantiyon* ismindeki Ermenice gazete, Adana hailesini Türklere atfetmek için bazı yazılar yazıyor; hatta biraz daha giderek; hükûmeti de çirkin bir zan altına alıyordu. O esnada Dahiliye Nezareti'nden Adana vilâyetine çe-

kilen bu telgrafta, müessesat-ı ecnebiye ve konsoloshanelerin muhafazasına ehemmiyet verilmesi tavsiye edilmişti. Bu telgraftan bahseden *Pozantiyon* gazetesi, işi mugalataya dökmek istiyor; bu baptaki mütaleasını şu satırlarla ikmal ediyordu:

"... Ecanibin müessesat-ı diniye ve konsoloshanelerine taarruz olunmasın da başkalarına yani Ermenilere ne istenilirse yapılsın, değil mi? Tıpkı, 13-14 sene evvel vuku bulan kıtal esnasında olduğu gibi..."

Bu satırlar, şüphesizdir ki beslenen nifak ve fesat fikrinin bir makesi idi. 13-14 sene evvel ne olmuştu? Sason ve Zeytin hadiseleri mi? Tokat vakası mı? Yoksa Babıâli'nin ve Osmanlı Bankası'nın basılması mı? Bütün bu acı ve kanlı hadiselerde en evvel Ermeni fedaileri ortaya atılmışlar; Türk ve İslâmların üzerine bombalar ve otomatik silâhlarla saldırmışlar. Fakat zavallı Türk ve İslâmlar; bunlara karşı ancak sopalarla karşı koymuşlardı. Evet; 13-14 sene evvel... Rusya Sefareti Baştercümanı Maksimof, elinde kanlı bir sopa ile Yıldız Sarayı'na dayanarak:

— Bu, ne vahşettir. Türkler, Ermenileri bununla öldürüyor, dediği zaman, Abdülhamid gülerek:

— Ona söyleyiniz. Ermeniler de Türkleri revolverle öldürüyor.

Cevabını vermişti. Kalbe karşı dayanan tabancaya, ancak kırık bir sopa ile mukabele edilen bu hâdiselerde, acaba hangi tarafı mücrim görüyordu ve bu satırlarla, neyi hatırlatmak istiyordu.

Mazide, Ermeni fedailerinin senelerce yapmakta devam ettikleri cinayetleri bu suretle tevil etmek isteyen *Pozantiyon* gazetesi; şimdi de İslâm ve Türk halkı tecrim ediyor; hükûmetin büyük bir hüsnüniyetle yazdığı resmî ve açık bir telgrafı, büyük bir yüz pekliği ile tevil ediyordu. Halbuki bu resmî telgraf, aynen şu satırlardan ibâretti;

Aynen ve harfiyen:

"Adana Vilâyetine

10 Nisan 325 tarihli iki kıt'a telgrafnamei atufilerine cevaptır.

İhtilâl ve yağmagerlik, şayan-ı teessüf ve hemen önünün alınması lâbüttür. Harbiye Nezaret-i celilesine de tebligat icra edildi. Deminki telgrafla tavsiye olunduğu üzere kumandanlıkla hemen bilmuhabere, mevcut askerden ve jandarmadan mürekkep kollar çıkarılarak ve en karip mevkiden âcilen asakirikâfiye celbolunarak asayişin bir dakika evvel behemehal takriri ve yağmagerliğin suret-i kat'iyede men'i ve sunufuahalinin yekdiğerine tecavüz, hususan, konsolatolarla müesseatı maliyeye taarruz etmelerine zinhar meydan verilmemesi ve peyderpey malûmat itası mütemennadır olbapta."

Şu telgarafname ile *Pozantiyon* gazetesinin mütalaası arasındaki farkı, her kuvvetin fevkinde olan tarihin nazarı ibret ve adâletine bırakıyoruz.

Mecliste bulunan komitecilerin hamisi olan bazı mebusların fikir ve emelleri de aynı merkezde idi. Azadan Agop Babikyan Efendi, Hükûmet memurlarının derhal kellelerinin kestirilmesini istiyor. İslâm ve Türk ihtilâlcilerini ima ederek:

— Haleb'e, Antakya'ya kadar gelmişler, diye tevehhüm ettiği bir kuvvetin oradaki Ermenileri de keseceklerini iddia ediyordu.

Mebus Dağavaryan Efendi, daha kuyruklu bir yalan uyduruyor:

— Sivas da var. Sivas'a kadar gelmişler, diye bağırıyordu.

Asayişin iade ve muhafazası, müsebbiplerinin cezalandırılması hakkında meclisten seçilmiş bir heyet tarafından Hükûmete hitaben yazılan tezkereyi, bu sınıfta mensup olan mebus efendiler beğenmemişlerdi, Babikyan Efendi:

— Bu resmî bir tahrirattır. Bu derecede adi bir şey yazılmak olmaz. Pek adi. Babıâli lisanı. Artık kanlar akar dururken bu suretle yazış şayan-ı teessüftür, diye bağırırken, Dagavaryan Efendi:

— Bırakın, Babikyan Efendi yazsınlar efendim, diye haykırıyordu.

Şu anda mecliste esen hava, pek karışık ve sağanaklı idi. Bu hâle karşı gülmek mi, yoksa ağlamak mı icap ediyordu? Bunu tayin etmek bile muhaldi.

Nihayet, Ermeni mebuslarının fikri kabul edilmiş; Babikyan Efendi'nin de bulunduğu bir heyet tarafından yeni bir karar müsveddesi tertip edilmişti. Meclisi, henüz Meclis-i Umum-i Millî halinde içtima ettiği için riyaset mevkiinde Âyan Reisi Said Paşa bulunuyor, galeyanda bulunan mebusları, pek güçlükle teskin edebiliyordu. Heyetin kaleme aldığı bu karar müsveddesini, Said Paşa bizzat okumuştu. His ve fikirleri birleşmeyen bir heyet azası tarafından yazılmış olan bu müsvedde hiçbir mana ve hiçbir maksat ifâde etmiyordu. Yazılış tarzı bile pek garip olan bu kararnamenin, Said Paşa tarafından okunması da oldukça mühim bir komedi sahnesi gösteriyordu. Said Paşa, her cümleyi okudukça duruyor, Heyet-i Umumîye'ye karşı:

— Nasıl efendim, bu tabir, yerinde mi?

— Nasıl efendim, doğru mu?

— Bu cümle de karargir oldu mu? Diye sorduktan sonra, diğer cümleye geçiyordu.

Bu da, Said Paşa'nın malûm ve meşhur olan vehmine, yeni bir misal teşkil ediyordu. Fakat Reis Said Paşa'nın bu vehmi ve okuduğu kararnameyi cümle cümle Heyet-i Umumiye'ye tasdik ettirmesi, pek boşuna bir yorgunluktan ibâretti. Çünkü o esnada Ermeni mebuslar o kadar büyük bir buhran geçiriyor; davalarındaki haksızlıkların meydana çıkmasından o derece telâş ediyorlardı ki; yine kendi unsurlarına mensup olan Hallaçyan Efendi gibi nispeten itidalini muhafaza edenler bile onları teskin edemiyordu.

Bir aralık Zöhrap ve Varteks Efendiler pek fazla şımarmışlar; Türkleri ve hükûmeti ağır ittihamlar altında hırpalamaya başlamışlardı. Varteks Efendi, hükûmeti açıktan açığa yalancılıkla itham ediyor; Adana valisinden gelen telgraflar okunurken:

— Bunlar yalandır, bir takım irticaiyyun, şehre mutlaka yağmacılığa ve yahut başka desiselerle Hıristiyan ahalisini kır-

maya gelmişlerdir. Edepsizce hareket ediyorlar, diye bar bar bağırıyordu.

Bütün bu haksızlıklar ve şımarıklıklar karşısında, yalnız İslâm mebusları değil, insaf ve vicdan ile düşünen Hıristiyan mebuslar da müteessir oluyor, sinirler gerildikçe geriliyordu. Nihayet, hükûmetten istizaha *(sorulmasına)* karar verilmiş;

Dahiliye Nezareti namına izahat vermek üzere Dahiliye Nezareti Müsteşan Adil bey, meclise gelmişti. Adil Bey, gerek sorulan suâllere cevap ve gerek hâdise hakkında validen gelen telgraflara atfen tafsilat verirken Ermeni mebuslar tarafından ağır hücumlara uğruyor; meclis müzakaratı artık tamamen intizam ve selâmetini kaybettiği için bir münakaşa sahnesi hâline geliyordu.

Bazı Türk ve İslâm mebuslar söz alıyorlar, bazan nalına ve bazen mıhına vurmak suretiyle bu heyecanı teskine çalışıyorlardı. Fakat açık söylemek lâzım gelir ki hiç biri de ne bu kanlı yaranın üzerine parmaklarını basabiliyorlar ve ne de -artık açıktan açığa Türklük ve İslâmlık husumeti gösteren- Zöhrap, Varteks ve rüfekası efendilere ciddî birer ders veremiyorlardı.

Nihayet, İzmir mebusu Aristidi Paşa, söz almış, "cereyan eden mübahasat ve münakaşatın, milliyet mecrasına dökülmek" istidadını gösterdiğine işaret ettikten sonra sözlerini bilhassa Ermeni mebuslara tevcih etmiş; onların bütün iddialarını ret ve cerh edecek bir mahiyeti haiz olan şu mühim ve tarihi sözleri söylemişti:

— 1311 (1895) senesinde vuku bulan karışıklıklara bu son günlerde Adana'da zuhur eden fecayi arasında bir müşabehet-i tamme vardır. Ben zannediyorum ki, ikisi de aynı makinenin işidirÇünkü kat'iyen eminim bunu İslâmlar yapmamışlardır.

Eğer 1311 (1895) senesinde İslâmlar Hıristiyanları katletmiş diye bir fikir olmuş ise, bu pek yanlıştır. Osmanlı tarihinde böyle bir şey yoktur. İslâm ve Hıristiyan birlikte yedi yüz seneden beri ömür geçirmiştir. Celâli vakaları olmuş; yeniçeriyle zuhur etmiş; fakat umumiyetle Hıristiyanları katletmeye kimse kıyam eylememiştir. Hatta buna kimse cevaz vermemiştir.

Katiyen böyle bir şey yoktur. Osmanlı tarihi, bu gibi mülevvasattan masundur.

Türklerin ve İslâmların hak ve tarihini bîtaraf bir insanla müdafaa eden bu sözler, alkışlarla karşılanırken; bunun aksini iddia etmeye yeltenenler derin bir hicap ile başlarını eğiyorlar. Artık lâfı daha fazla uzatmakta bir fayda kalmadığını hissediyorlardı.

Meselenin garabet ve fecaatine bakmalıdır ki; Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı'nda bir Hıristiyan mebus bu sözleri söyler ve bütün Türk ve İslâmların minnet ve muhabbetini celbederken; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Adana'ya gönderdiği bir zat, adeta bu sözleri tekzip ediyor; facianın bütün kuvvet ve sıkletini Türk ve İslâmların omuzlarına yükletiyordu.

İstanbul'da 31 Mart hadisesi başlar başlamaz, vaka'nın İstanbul haricindeki askerî mevkilere ve sair vilâyetlere intişar etmemesi için Selânik Merkez-i Umumîsi tarafından Kolağası Cemil, Yüzbaşı Küçük Naki ve mülâzım Faik Beylerin

Ayaklanma Sonrası Adana Halkı

Çanakkale'ye gönderildiğini ve orada ne suretle hareket ettiklerini yazmıştık. Bu zatlar, Çanakkale'deki işlerini bitirdikten sonra İzmir'e geçmişler, oradaki vaziyeti tetkik etmişler; Ferid Paşa'nın İzmir'deki ittihatçılardan vuku bulan şikayetlerini dinlemişler, birbiriyle anlaşamayan bu iki kuvveti pamuk ipliğiyle birbirine bağladıktan sonra yine Merkez-i Umumî'den aldıkları emir üzerine Konya tarikiyle Adana'ya gitmişlerdi.

Heyet Adana'ya muvasalat ettiği zaman her taraf derin ve matemî bir sükûnet içinde idi. Herkes kalbindeki derin yaranın ıstırabını dinlemekte idi. Böyle mühim ve tarihi anlarda söylenecek sözler de, şüphesiz pek ölçülü ve ancak hakikatin tezahürüne hizmet edebilecek sözlerden ibâret olmak lâzım gelirdi. Hâlbuki bu heyet Adana'ya gelir gelmez doğruca İttihat ve Terakki Kulübü'ne gitmiş; Ermeni ve İslâm rüesasını kulübe dâvet etmiş, bunlarla bir hasbıhal yapmak istemişti.

Rütbesinin yüksekliği hasebiyle kendisini heyetin reisi makamında telâkki eden Kolağası Cemil Bey, bu esnada uzunca bir nutuk irâd etmiş; evvelâ ittihad-ı anasırdan *(unsurların birliğinden)* ve saireden bahseyledikten sonra: "31 Mart hâdisesiyle Adana faciası arasında münâsebet bulunduğunu ve Abdülhamid parmağıyla, bu ihtilalin vuku bulduğunu" söylemişti. Fakat Cemil Bey hiç düşünmemişti ki: Abdülhamid'i halkın gözünden düşürmek için bu sözleri söylerken, tamamen masum olan bir zümreyi de suçsuz yere lekelemiş. Kanlı bir cinayete alet olmakla ittiham eylemişti. Adana'ya gelir gelmez; facia hakkında hiçbir tetkike girişmeden ve hatta facianın esbabını sathî bir nazarla bile görmeden evvel söylenen bu sözler; şüphesiz ki hiçbir kıymeti haiz değildi. Ancak, Ermeni komitacıları bu sözleri ellerinde senet ittihaz etmişler ve kendi menfur cinayetlerini, bu boş sözlerle örtmek istemişlerdi.

Ne kadar çok gariptir ki hâdisat, Cemil Bey'in -gerek İttihat ve Terakki Kulübü'nde ve gerek Hükûmet konağının önünde aynı mana ve mealde olan- bu nutuklarını çarçabuk tekzip etmiş. Ermeni komitecileri -her tarafı askerle muhafaza edilen- Cizvit Kız Mektebi'ne gizlice bir fedai gönderip mektebi ateşleterek, son defa olmak üzere giriştikleri tali tecrübesini enzar-ı ibret ve basirete arz eylemişti.

İş bu kadarla kalsa ve artık kanayan yaralar sarılmaya başlansa tabii çok iyi olurdu. Halbuki Ermeni komitecileri, karşılaştıkları talisizliğe bir türlü razı olmuyorlar ve sonuna kadar uğraşmaya hazırlanıyorlardı. Bir taraftan İstanbul'da Meclis-i Mebusan salonunda Mebus Zöhrap Efendi:

— Abdülhamid'in mallarını alalım. Adana'da zarar gören Ermenilere dağıtalım.

Sözleri hayretle dinlenirken; Akdeniz'in sakin sularını yara yara ilerleyen bir vapurla onun sürüklediği iki mavna gizlice Silifke'nin Çayağzı denilen sahiline yanaşıyor. Vapur ve mavnalardaki komiteciler, çete halinde Adana dağlarına yayılmak ve yeni bir ihtilâl zemini hazırlamak için birer birer sahile atılıyorlardı. Bereket versin ki bu hadiseyi o civarda bulunan Sökun Köyü'nün halkı haber almış. Bir taraftan musellâh halkın sahile koşması, diğer taraftan da Hükûmetin icap eden tedbirleri alması sayesinde komitecilerin bu teşebbüsü de akim kalmıştı.

***

İdaresizlikle ittiham edilen Adana Valisi Cevat Bey'e işten el çektirilmiş yerine Babanzadelerden Zihni Paşa gönderilmişti. Aynı zamanda, teşekkül eden altı Heyet-i Tahkikiye ile üç divan-ı harp de işe girişmişti. Fazıl Paşa'nın riyaseti altında teşekkül eden divan-ı harp, adâleti izhar için kılı kırk yarıyor; tahakkuk eden mesailden ilham alarak vaziyetin ıslahı maksadiyle Hükûmete lâyihâlâr yazıyor; Merkez Kumandan muavini Mülâzım Emin Âli Bey'e konferanslar verdirerek iki millet arasına giren soğukluğu izaleye çalışıyordu.

Bilaistisna Adana'nın bütün evleri aranmış, gerek İslâm ve gerek hıristiyan evlerinde bulunan silâhlar kâmilen toplanmıştı. Şurada burada ele geçirilen yağma malları da sahiplerine verilmiş; evleri yanan Ermeni ve İslâmlara birer mesken tedarik edilmişti.

Şimdi gözler tamamen divan-ı harplere çevrilmişti. Tahkik heyetlerine ihbar edilen İslâm ve Ermeni mücrimler birer birer yakalanıyor; doğruca divan-ı harplerin huzuruna yollanıyor-

du. İstanbul'da olduğu gibi divan-ı harplerin biri karakuşî hükümler veriyor; bu suretle bir tedhiş hareketi göstererek etrafa korku ve sükûn saçmak istiyordu. Cürmü tahakkuk edenlerin, cezalarını çekmelerine bir şey denilemez. Fakat verilen bu hükümlerden ekserinin de tam bir adâlete makrun *(yakın)* olduğu iddia edilemez. Acı acı şunu itiraf etmek lâzım gelir ki divan-ı harplerden sadir olan bazı kararlar; düşman ateşlerinden daha ziyade İslâmların kalbini yakmış; ebediyen kapanmayacak olan birer teessür yarası açmıştı. Fedai çetelerinin hücumuna karşı hayat ve namuslarını koruyacak hükûmet kuvveti bulamayan Bahçe halkı, silâhlarına sarılmak ve meşru bir hakka istinad ederek kendilerini müdafaa etmek istemişlerdi. Halbuki Bahçe Müftüsi, halkı silâhlandırmak cürmüyle ittiham edilmiş ve bu talihsiz adam, darağacında can vermişti.

Sonra Ermeniler hakkında verilen hükümler İstanbul'da büyük bir ihtilaf tevlid etmişti. O devirdeki Hükûmetin zaaf ve aczini ve Hükûmetin idâresi namına en çirkin bir yüz karasını gösterecek olan bu ihtilafı sırası geldiği zaman arz edeceğimiz için burada bu hususta sözü kısa kesiyoruz. Ermeni komitecilerinden doksan dokuz defa mücrim olması lâzım gelen başlıca iki kuvvet üzerinde bir an durmak ve düşünmek mecburiyetini hissediyoruz. Bu iki kuvvetin biri, Adana hükûmet erkânı, diğeri de Adana ittihatçılarıdır. Adana gibi muhtelif milletlerin menfaat ve ihtirası çalkanan bir muhitte, hükûmetin daha basiretkâr ve nafiz bulunması icap etmez mi idi? Her gün Ermeni mekteplerinde, "hayestan" fikirleriyle zehirlenen Ermeni muhitlerinde bağıra bağıra söylenen marşlar, şarkılar, şiirler, konferansların manası nedir? Bunu uzaktan olsun murakabe etmek. Sinsi bir ocak üzerinde gittikçe kaynayan ve taşmak istidadını göstermekte olan hisleri merak edip öğrenmek lâzım gelmez mi idi? Komitecilerin ihtilâle hazırlanmaları gizli kapaklı bir mesele değildi. Biraz zekâ, biraz idrâk, biraz da nüfuzunazar olsaydı; hükûmet erkânı bu faciaya meydan vermez. Her iki unsura mensup olan birçok masum insanların bir damla bile kanını döktürmezdi.

Adana İttihatçılarına gelince; Bunlar hükûmet erkânından daha ağır bir mes'uliyet altına alınmalıdır. Meşrutiyeti ilân

eden ve hükûmet kudretini ele geçiren bu Cemiyetin mensupları, oradaki vaziyet ve vazifelerini kat'iyen anlamamışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, vakıa henüz resmî bir fırka hâlinde teşekkül etmemiş olmakla beraber kendisini yine bir fırka halinde görüyor. Millet ve memleketin mukadderatına hükmediyordu. Bütün kudret vesaidini elinde tutan bir fırka; bir taraftan milletin, diğer taraftan da Hükûmetin nigehbanı olmalıdır. Kulüplerde tafrafuruşane nutuklar, riyakârane konferanslar, gülünç ve iptidai müsamerelerle vakit geçirenler karşısında asırlarca evvel sönen ateşi yeniden parlatmaya çalışan bir unsurun kalplerinden taşan marşlarını, mektep ve kulüplerinde duvarları süsleyen ideallerini görecek ve Hükûmeti de o derin gaflet uykusundan uyandırabilecek bir kiyaset ve dirayet göstermiş olsalardı, hiç şüphesiz ki, bu facia vuku bulmayacak. Ne bir tek Ermeni'nin ve ne de bir tek İslâm'ın burnu kanamayacaktı.

Olan olmuş, biten bitmişti. Yalnız, 13 Nisan gecesi Adana topraklarına dökülen kanlar, tarihin mühim bir dönüm noktasına, kıpkızıl bir perde çekmişti.

Otuz dört sene evvel, Balkanlar kan ve ateşle yoğrulurken İkinci Sultan Abdülhamid, Osmanlı saltanatının asırdîde tahtına geçmişti. Ne kadar gariptir ki otuz dört sene sükûn içinde geçen bu saltanat devresi, tarihin tetkikine şayan birçok esrar ve ibret elvahı bıraktıktan sonar yine hailevi bir ihtilâlin kan ve ateşleri arasında bitmiş, hitama ermişti.

Olaylar sonrasında Adana

4. BÖLÜM

YENİ PADİŞAH

Abdülhamid'in sukûtu, muhtelif zümreler üzerinde, muhtelif tesirler yapmıştı:

"Ooh! Şu zalim ve müstebit heriften kurtulduk," diyenlerin yanında:

"Allah encamımızı *(sonumuzu)* hayır eyliye..." diyenler ve düşünenler de vardı.

Harbiye Nezareti'nde yeni padişaha biat olunurken, Nezaret Telgrafhanesindeki makinenin, biri işliyor ve Selânik'e şu telgraf çekiliyordu:

"Selânik İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezî Umumîsi'ne

24 Nisan 325'de Salı günü saat yedide Sultan Abdülhamid hal'olundu. Saat dokuza çeyrek kala da Harbiye Nezareti'nde Sultan Mehmed Reşad-ı Hamis'e biat olundu. İstanbul'un her tarafın da toplar atılmaya başladı ki el'an atılıyor. Umum efrad-ı millet birbirini tebrik etmektedirler. Sizi de tebrik ederiz. Selânik'te elde edilmiş mektupların, tahkikata yardım etmek üzere, serian ordu kumandanına tahriratla birlikte gönderilmesi lâzımdır. Nadir Ağa, yakalandı. Kendisiyle görüştük. Masum olduğunu iddia etmektedir. Biz de inandık. Hiç durmayıp siz de orada topları attırınız. Bütün merakize (merkezlere) tebşir ediniz

14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909)

Rasim, İhsan"

O dakikadan itibaren Selânik'te de cülus topları atılmaya başlamış, bu top sesleri Adriyatik sahillerinden, Basra Körfezi'ne kadar dalgalanmıştı. Herkeste, yeni bir ümit uyanmıştı. Otuz üç seneden beri Dolmabahçe Sarayı'nın Veliaht dairesinde sessiz sadasız oturan Boğazın lâcivert sularına karşı, şahane hülyalarına dalan Reşad Efendi'nin; Beşinci Sultan Mehmed ünvanîle tahta çıkması Millet hakkında bir fâl-i hayır telâkki ediliyor, Padişah ile Cemiyet arasında teessüs edecek ahenk dolayısı ile, Meşrutiyet'in ilk gününden beri başlayan cidal ve ihtirasların birdenbire bir sükûn ve terakki devresine gireceğine hüküm veriliyordu.

Eskiden beri Abdülhamid'in alnına kızıl bir damga basılmıştı:

"Zalim ve müstebit."

Yeni padişah ise yine eskiden beri kendisine atfolunan şu hasletlerle milletin karşısına çıkarılmıştı:

"Halim ve mûnis."

Yeni padişah; görünüşüne çok yakışan bu iki sıfatı fiilen de izhar etmek istemiş, kendisiyle pazarlığa girişen Cemiyet, erkânına, ebedî sadakat vadi vermekle beraber halka hitaben de:

"Bir millet kendisine bir padişah bulabilir. Fakat herkesin teveccüh ve itimadını kaybeden padişah, kendisine bir millet bulamaz," demişti.

Birçok kimseler bu sözlerin, yeni padişaha Cemiyet erkânı tarafından telkin ve talim edildiğini söylerler. İster öyle ve isterse, otuz üç sene saltanat hülyaları ile yaşayan yeni padişahın bu uzun müddet zarfında hazırlanmış olduğu parlak bir hitabe olsun; bu sözler, avamın ve basit düşünceli Cemiyet erkânının pek hoşuna gitmişti.

Abdülhamid'in sukûtundan hasıl olan hayret zâil olur olmaz, yeni bir fikir ve tahmin husûle gelmişti. O günden itibaren bir Devrisaadet açıldığından bahsediliyordu. Yalnız Sarayın iç yüzüne vakıf olan bazı eskiler, yeni padişahın şahsı ile saadet

kelimesi arasında bir münâsebet bulamıyorlar, senelerden beri kulaktan kulağa fısıldanan eski bir saray rivâyetini hatırlayarak, bilakis büyük bir şeametle karşılaştıklarına esef ediyorlardı. Bu da, sebepsiz değildi. Hatta bizzat Sultan Abdülmecid bile bu şehzadesinin uğursuz ve meş'um olacağını söylemişti.

Abdülmecid devrinde sarayda bulunan ve bu hükümdarın bütün hususiyetlerine vakıf olan bazıları rivâyet ederler ki: bir gün hamama girerken bir müjdeci gelmiş, bir şehzadenin dünyaya geldiğini tebşir etmiş.

O sırada Abdülmecid, iki kapı arasında bulunuyormuş. Padişah, derhal yüzünü ekşitmiş:

— Bana bu müjdeyi pek sıkıntılı bir yerde verdiniz. Eğer günün birinde bu şehzadem padişah olursa, millet çok sıkıntı çekecek, demiş.

Padişahın bu sözleri kulaktan kulağa yayılmış, bazı zayiçe meraklıları, Reşad Efendi tesmiye edilen bu şehzadenin yıldızına bakmışlar, şu neticeye varmışlar:

"Şehzade Reşad Efendi, günün birinde padişah olacak. On bir sene tahtı saltanatta yaşayacak. Lakin bu müddet zarfında, ümmet-i Muhammed de sıkıntı ve felâketten bunalacak."

Bu rivâyet, eğer Beşinci Sultan Mehmed'in vefatından sonra şuyu bulmuş olsaydı, şüphesiz ki bir efsane addedilirdi. Fakat bu hakikat, Abdülhamid'in saltanat devrinde, gizli musahabeler arasında sık sık söylenir ve işitilirdi. Hatta garibi şurasıdır ki, bunu Abdülhamid de bilirdi. Buna binaen, babasının uğursuz addettiği bu biraderiyle temasa gelmekten fevkalâde çekinirdi.

Fakat İttihatçılar böyle düşünmüyorlar. Kendi nüfuz ve kudretleriyle tahta çıkardıkları yeni padişahın birçok evsaf ve meziyetlerinden bahsediyorlar; onu olduğu gibi değil, bilâkis göründüğü gibi millete tanıtmak ve sevdirmek istiyorlardı. Yeni padişaha ilk verilen sıfat; Melek haslet" olmuştu. Hatta onun, henüz sağlığında iken erenler ve evliyalar mertebesine vasıl olduğunu iddia edenler bile bulunuyordu, alnında, zalim ve müstebit damgasını taşıyan Abdülhamid'den sonra, böyle

melek gibi bir padişaha mâlik olmak tabiidir ki, pek çok kimseleri sevindiriyordu. Lâkin bu vaziyetin hakikî manasını bilen ve hissedenleri de, derin derin düşündürüyordu. Şüphesizdir ki yeni padişah ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arasında bir anlaşma hasıl olmuştu. Bu anlaşmanın hülasası pek kısa ve yalnız şundan ibâretti;

"Padişah, yalnız saltanat sürecek. Cemiyet ise, tamamen icray-ı hükûmet edecek."

Vakıa bu anlaşma zemini pek o kadar aykırı bir mesele değildi. Meşrutiyet'le idâre olunan devletlerde kabul edilmiş bir düstur ve prensipti. Yalnız arada mühim bir fark vardı. Başka meşruti hükûmetlerde, doğrudan doğruya milletin benimsediği bir hakkı şimdi Cemiyet doğrudan doğruya kendi üzerine alıyor; kendi kudretinden başka hiçbir varlık tanımıyordu.

Karadeniz sahillerinden Sahrayıkebir çöllerine, Adriyatik sahillerinden Basra Körfezi'ne kadar yayılan ve içinde, birbirine zıt emeller ve duygularla çarpışan muhtelif unsurlar barındıran bu koca ülkenin idâresi acaba zannedildiği gibi kolay mı idi? 10 Temmuz tarihinden 31 Mart gününe kadar cereyan eden hâdisat, bu suâle karşı pek beliğ bir cevap teşkil ediyordu. Bu kısa müddet esnasında kendilerine atfedilen hatalara açık ve sarih bir lisanla cevap veremeyen hatta bazan vukubulan haklı tenkitleri bile hazmedemeyen İttihat ve Terakki ricali bundan sonra nasıl bir hatt-ı hareket takip edecekler; asırlardan beri takarrür etmemiş olan bir idâreyi, hangi programla yürütebileceklerdi?

İLK İTTİHAT VE TERAKKİ KABİNESİ

10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde, hükûmete karşı murakıp *(denetleyici)* vaziyeti alan Cemiyet; işe başladığı zaman bir programa mâlik değildi. Şimdi de fiilen hükûmete vaziyet ederken yine elinde bir program bulunmuyor, sadece kendi kudretine güveniyordu. Bu kudretin esasını da, ordu ve 10 Temmuz'dan sonra Cemiyete dahil olan -yüz binlerce ve yüz binlerce efrad-ı cemiyet teşkil ediyordu. Muhakkak olan bir keyfiyet vardı ki o da, şundan ibâretti: Gerek İstanbul'da ve gerek Selânik'te Merkez-i Umumî azalarından biri parmağını oynatsa, Basra vilayetinin Fav kazasına varıncaya kadar bütün Heyet-i Merkeziyeler harekete geliyor: Rize kazasında yükselen sesler. Fizan çöllerine kadar aksediyordu. Hiç şüphesiz ki bu bir kuvvetti. Fakat bu kuvvet, henüz ihtilâlci ve henüz yıkıcı bir kuvvetti. Merkez-i Umumî tarafından, "Abdülhamid'i istemiyoruz" diye birer telgraf çekiniz.

Emri verildiği zaman, bütün Rumeli ve Anadolu Cemiyetleri bir anda harekete gelmiş, Abdülhamid'in tahtını altüst edivermişlerdi. Fakat ertesi gün yine Merkez-i Umumî bir emir verse: "Yarın, bütün Cemiyet efradı kazmalarını küreklerini alacaklar, her vilâyette birer arşın yol yapacaklar." Demiş olsaydı, hiç şüphesiz bu emir yerini bulmayacak ve bir karış yol dahi yapılmayacaktı? Şu halde, Cemiyet henüz yıkıcılık devresinde bulunuyordu.

Vakıa bu da lâzımdı; Mutlakıyet devrinin çirkin, iğrenç usul ve ananelerini yıkmak, ortadan kaldırmak da lâzımdı. Lâkin yıkılanların yerlerine neler yapılacak ve bunları kimler yapacaktı? Nisanın 14'üncü Salı günü Veliaht Reşad Efendi'yi Beşinci Sultan Mehmed unvanıyla Osmanlı saltanatının tahtına oturtan İttihat ve Terakki Cemiyeti; Selânik mebusu Emanuel Karasu ve İzmir mebusu Nesim Mazliyah Efendiler vasıtasıyla Beyoğlu Frenk mahfilinde evvelâ bir balon uçurtmuştu.

Bu balonu uçurtmaktan maksat, hükûmetin idâresini filen deruhte eden Cemiyete karşı ecnebi mahfilinde esecek havayı anlamaktan ibâretti. Arz ettiğimiz iki zattan ilham alan *İstanbul* gazetesi aynen şu satırları yazmıştı:

"Memalîk-i Osmaniye'de kuvve-i hâkimeyi tecessüm ettiren Meclis-i Umumî-i Millî, Ahmed Rıza Bey'i kabine teşkiline memur eylemiştir. Yeni kabine, berveçhiatî teşekkül eyleyecektir:

Sadrazam - Ahmed Rıza Bey,

Dahiliye Nazırı - Hüseyin Hilmi Paşa.

Maarif Nazırı - Hüseyin Cahit Bey.

Maliye Nazırı - Cavit Bey.

Hariciye Nazırı - Rifat Paşa.

Orman, Maadin Nazırı - Vitalis Efendi.

Ticaret, Nafıa Nazırı - Gabriyel Narodonkyan Efendi."

Uçurulan balonun renk ve şekli cazipti. Senelerce Paris sokaklarında levent endamıyla dolasan Ahmed Rıza Bey, Senelerce Rumeli'de ecnebi ajanlarına hoş görünen Hüseyin Hilmi Paşa. Genç ve münevver dimağlarıyla kendilerinden parlak işler beklenebilecek olan Cahit ve Cavit Beyler. Kibar ve zarif bir diplomat olan Rıfat Paşa ve sonra biri Rum diğeri de Ermeni olan iki Hıristiyan nazır. İşte, köhne mutlakıyetin son temel direğini yıkan genç Osmanlıların, yeni kabinesi.

Fakat buna rağmen, büyük bir heyecanla neticeyi bekleyenler, bu fikirlerinde aldandıklarını derhal anlamışlardı. Daha aradan yirmi dört saat geçmeden birçok dedikodular başla-

mış. Henüz sözden ibâret olan bu fikir, pek büyük bir burudetle karşılanmıştı. Hakikate vâkıf olanlar; Fransızca *İstanbul* gazetesinden yerli Türkçe matbuata akseden bu havadisin, adi bir blöften ibâret olduğunu anlamakla beraber yine hayrette kalmışlardı. Hükûmetin şekli, henüz İmparatorluk olduğu ve ortada henüz bir de hükümdar bulunduğu halde Meclis-i Umumî-i Milli'nin doğrudan doğruya işe müdahale etmesini, Ahmed Rıza Bey'i kabine teşkiline memur eylemesini pek garip buluyorlar; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, diktatörlüğü ele aldığını göstermek istediğine zahip oluyorlardı. Bu zan ve zehap, çok doğru idi. Meşrutiyeti ilân eden ve bu sefer de muhalefetin ve irticanın önüne geçtiğini zanneyleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, yeni tehlikelere meydan vermemek için her vasıtaya tevessül edecek. Dokuz aylık bir tecrübe devresinden sonra yeni bir sistem takip eyleyecekti. Hareket Ordusu İstanbul'a girerken, bir çok münevverde parlak bir ümit hasıl olmuştu. Bunlar, ordunun kazanacağı zaferden sonra, istibdat namına her zaman tehlike teşkil edecek olan - saltanatın artık kökünden yıkılacağını ve derhal cumhuriyet İlân edilerek bir hamlede bütün tehlikelerin önü alınacağını zannediyorlardı.

Fakat tahta yeni bir padişahın çıkarılması bu ümidi kırmakla kalmamış, İttihat ve Terakki erkânının henüz büyük işlere yanaşamayacak kadar cüretsiz olduğunu anlatmıştı. Vakıa İttihatçılar, Beşinci Sultan Mehmed'i sımsıkı bir ağ içine sarmışlardı. Artık saraydan gelecek her türlü entrikaların önünü almışlardı. Fakat Osmanlı taht ve saltanatı, bu adamla kaim değildi. Arkada sıra bekleyen şehzadeler vardı ki, birinin yarı mecnun diğerinin de dessas ve hilekâr olmasına nazaran istikbali de düşünmek icap etmekte idi.

14 Nisan zaferinin ertesi günü vaziyete kuş bakışı bir nazarla bakıldığı zaman görünen manzara, şundan ibâretti: - irtica ejderini çiğneyen ve o kadar korkulan Abdülhamid'i de sırtüstü deviren Hareket Ordusu'nun başında bulunan Mahmud Şevket Paşa, kendisini fiilen diktatör mevkiinde addediyor, bir taraftan orduya, diğer taraftan da Merkez-i Umumî'ye istinad ederek, idâre kuvvetini büsbütün kendi elinde tutmaya çalışı-

yordu. Merkez-i Umumî ise şimdilik bu vaziyeti muvafık görüyor; memleketin dahili ve haricinde nazar-ı dikkati kendi üzerine toplayan bu zatı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir putu, bir timsali gibi göstermek istiyordu.

***

İttihat ve Terakki Cemiyeti, hükûmetin idâresini doğrudan doğruya kendi üzerine almak istediği zaman dâhilî ve haricî siyâsetlere taalluk eden şu meselelerle karşı karşıya bulunuyordu:

Girit - Makedonya - Şarkî Rumeli ve şimendiferleri - Arnavutluk'ta hoşnutsuzluk - Ermenilerde gizli ve aşikâr bir faaliyet- Yemen'de imam Yahya –Asir'de İdris – İtalya'nın Trablusgarb'a karşı beslediği ihtirasat - Basra Körfezi'nde ve Irak'ta İngiliz nüfuzunun tefevvuku *(üstün gelmesi)* ve buna taalluk eden meseleler. "Necid ve İbnissuud meselesi – Kuveyt ve Mübareküssabah - Muhammere şeyhi Hazel –Irak'ta urban ve aşairin mütemadi isyanları - Müntefik ve Sa'duniler" Bağdat şimendifer hattının müntehası hakkında İngiliz ve Alman rekabeti - Kerbelâ ve Necef'te Şiîlik ile İran siyâseti arasındaki münâsebet - İran hükûmetiyle hudut meselesi Musul ve Süleymaniye civarındaki Hamuvant aşiretinin, şekaveti- Sincar'da Yezidîlerin itaatsizliği, - Havran- ve Kerek'te isyan emareleri –Cebelilübnan'da Fransız Siyâseti –Suriye'de Fransız nüfuzunun manevi tesiratı – Suriye'deki Ortodokslar üzerinde Rusya hükûmetinin iddia ettiği hak ve himaye - Siyonizm cereyanları - Boğazlar meselesi.

Anadolu'yu baştan, başa kasıp kavuran, şekavet ile gizliden gizliye saltanat süren mütegallibenin hükûmete karşı daima ika ettikleri müşkülâtı; bu hesaba katmak icap ediyordu.

Bu yük, ağırdı. Hem de, en mükemmel organizasyona mâlik olan bir hükûmet için bile pek çok ağırdı. Böyle ağır bir yükü taşımaya teşebbüs etmek, şüphesizdir ki, pek büyük bir cür'etti. Halk, her iyilik ve her fenalığı hükûmete atfetmeye alışmıştı. Hakimiyet-i Milliye'yi temsil eden Meclis-i Mebusan'ı bile he-

nüz ciddî bir kuvvet olarak tanıyamamıştı. 10 Temmuz hareketinde milletin karşısına parlak vaatlerle çıkan Cemiyet, programsızlığı yüzünden hiçbir muvaffakiyet gösterememiş. Hatta birbirini müteakip değişen kabinelerin hatasını da fuzuli olarak kendi sırtına yüklenmişti.

Cemiyetin, kendisini mes'ul bir mevkie sokması, büyük bir hata olmuştu. Artık herkes, her şeyi Cemiyetten bekliyor. Gerek ferdî ve gerek umumî hayatta herhangi bir sebepten dolayı bir hoşnutsuzluk hissederse, derhal Cemiyeti muaheze *(tenkit)* ediyordu. 31 Mart faciasını yaratan irtica ve muhalefetin esbabı artık tahakkuk etmişti. Bu meselede, hüküm süren en büyük âmil haset ve ihtirastı. Fakat bu iki iğrenç sebebin yanında bir de idâre beceriksizliği vardı. Vakıa Hareket Ordusu, irtica ve muhalefetin kafasına ağır bir darbe indirmişti. Lâkin bu darbe, acaba tam bir isabetle tesirini icra etmiş mi idi? Yoksa muhalefet, sersemleyen bir yılan gibi, bir müddet sonra yine dirilecek ve Cemiyetin karşısında yine mi şahlanıverecekti? Tabiîdir ki Cemiyet her şeyden evvel bu cihete ehemmiyet vermiş ve her tarafta idâre-i örfiye ilân etmişti.

Divan-ı harpler, şiddetli davranıyorlar; muhalefeti büsbütün felce uğratmaya çalışıyorlardı. Artık Cemiyet, rakipsiz olarak kalıyor; her ne pahasına olursa olsun, hükûmeti bizzat idâreye hazırlanıyordu.

İlk düşünülen nokta, kabine meselesi idi. 31 Mart ihtilalinin doğurduğu Tevfik Paşa kabinesi, şüphesiz ki ıskat edilecekti. Şu halde iktidar makamına kimler getirilecekti? Genç İttihatçılardan mürekkep bir kabine teşkili hakkında çıkarılan havadis, pek soğuk karşılanmıştı.

Hatta Cemiyetin ağır başlı erkânıyla meclis azalarından makul düşünenler arasında bu fikri hoş görmeyenler vardı. Bütün hudutları dahilinde şiddetli bir anarşi devam eden, hudutları haricindeki siyâsetinde de birçok teşevvüş ve tehlikeler görünen koca bir hükûmeti bu buhran içinde idâre etmek yalnız bir zekâ ve dirayet işi değil; biraz da şahsiyet meselesi idi. Harice ve dahile karşı kâfi derecede ehemmiyet verebilmek için

hükûmetin başına geçirilecek zevatın, idarî ve siyasî mahfillerde tanınmış simalardan olması düşünülmekte idi. Nihayet, bu fikir galebe etti. Mecliste cereyan eden uzunca bir müzakereden sonra, Heyet-i Vükelâ erkânının yanında, "Müsteşar" sıfat ve unvanıyla birer zat bulundurulmasına karar verildi. Bu suretle genç ve münevver ittihatçılar, staj göreceklerdi. Fakat bunlar hakkında verilen karar da biraz acayipti. Bu müsteşarlar, Meclis-i Vükelâ müzakeratında hazır bulunmayacaklar. Ancak nazırlarla nezaret umuru için istişare hakları olacak. Nazırların herhangi bir sebeple meclise izahat vermeye gelemedikleri zaman onlar gelip nazır namına izahat verebilecekler. Yine nazırların nezaretlerde bulunamadıkları vakitlerde de nazırlara vekâlet edebilecekler. Şayet Heyet-i Vükelâ sukut ederse, bunlar da beraberce sukut edecekler. Görülüyor ki bu müsteşarlar, âdeta mes'uliyet kabul etmeyen birer nazır hükmünde idiler.

Bu şekil Cemiyetin hükûmete fiilen vaziyet etmesinin bir mukaddemesi idi. Babıâli mektebinde yetişecek olan bu müsteşarlar az bir zaman sonra nezaret mevkilerini alacaklar ve artık memleket ve hükûmeti eski devrin köhne dimağlı vezirlerinden kurtaracaklardı.

***

Vaziyetin nezaketini en çok hisseden Talât Bey, Cemiyetin İstikbalini karanlık görüyor; vaziyeti başka bir kalıba dökmeyi düşünüyordu. Talât Bey'in o esnadaki düşüncesi, başlıca şu noktalar üzerinde temerküz ediyordu:

— Cemiyet, 10 Temmuz tarihinde vazifesini ifa ve ikmal etmiştir. Biz bu tarihî teşekkülün asalet ve nezahetini muhafaza etmek için o gün Cemiyeti feshetmeli. İttihat ve Terakki ismini tarihin sine-i tekrimine gömmeli idik. Bunu, yapmadık, yapmamakla da kalmadık, Cemiyete, önümüze geleni aldık. Bu karmakarışık insanların ihtirasatı yüzünden, bütün işlerimizi yüzümüze gözümüze bulaştırdık. Eğer, 10 Temmuz tarihinde Cemiyeti resmen ortadan kaldırmış ve eskisi gibi gizli bir kuv-

vet olarak yaşatmış olsaydık; devletin umumi vaziyetini daha iyi kontrol edebilir ve birçok fenalıkların önüne geçebilirdik. Bunu yapmamakla hata ettik.

Bari şimdi, ikinci bir hataya düşmeyelim. Mademki hükûmeti doğrudan doğruya ele alıyoruz. O halde Cemiyeti feshedelim. Yeni bir teşkilâtla yeni bir fırka yapalım o suretle işe başlayalım, hükûmet elimizde olduktan sonra, Cemiyetin mevcudiyetine ne lüzum var? Cemiyet baki kaldıkça hükûmet içinde hükûmet yaşayacak ve bu da birçok dedikodulara sebep olacak.

Talât Bey'in bu fikrine en çok Halil Bey taraftar oluyor:

— Şüphesiz bu, böyledir. İleride Cemiyet mensupları arasında bir tefrikaya meydan vermemek için Cemiyetin manevi şahsiyetini gizlice ipka edelim *(sürdürelim)*. Fakat Merkez-i Umumî'yi büsbütün kaldıralım. Merkez-i Umumî'nin kudret ve salâhiyetini hükûmet kuvvetinde toplayalım. Diyordu.

Aşağı yukarı Enver Bey de bu fikre yanaşıyordu. Lâkin, Doktor Nâzım ve Bahaeddin Şakir Beyler, bu mütalâalara şiddetle itiraz ediyorlar; Cemiyetin ne isminden ve ne de mevkiinden hiçbir şey feda etmek istemiyorlardı.

Ahmed Rıza Bey'e gelince: O kendisine mevki verilmek şartıyla her iki fikri de kabul ediyor, bu hususta münakaşaya lüzum bile görmüyordu.

Esasen vaziyetin uzun münakaşalara tahammülü yoktu. Merkez-i Umumî'nin mühim bir sırrı hâlinde kalması lâzım gelen bu mütalâalar harice sızar sızmaz derhal muhaliflerin diline düşecek ve mübalağalı akislerle birçok dedikodulara sebebiyet verecekti. Aynı zamanda, orduda da fenâ tesirler husûle getirecekti. Çünkü ordunun bir kısım zabitanı ittihatçılığı adeta mukaddes bir tarik gibi benimsemişlerdi. O isme söz bile söyletmeye tahammül edemiyorlar, ordunun bütün vahdet ve rabıtasını, yalnız bu isimden bekliyorlardı.

Talât Bey, bu fikrine kuvvetli taraftar bulamayınca, Cemiyetin fırka haline istihalesini *(başkalaşmasını)* ve kulüplerin

kâmilen ilga edilmesini teklif etmişti. Bu da kabul edilmedi. Artık suyun akıntısına doğru gitmekten ve sinirlerin pek gergin olduğu bir zamanda bir ihtilafa meydan vermekten çekinildi. Bu meselenin üzerine de bir perde çekildi.

***

Cemiyetin erkân-ı asliyesi arasında bu sessiz sadasız fikir müsademeleri cereyan ederken, hâdisat durmadan yürüyordu.

İstanbul halkı, hayretler içinde idi. Yeni bir devre girilmişti. Bu devir, muhtelif sahneler göstermekte idi. Ömürlerinde ellerine silâh almamış olanlar, muharebe lâfzını tarih kitaplarında okurken helecan duyanlar; kanlı sahnelere seyirci olmuşlardı. Zafer ve cülus şenlikleri halkı oyalıyordu; Otuz üç buçuk seneden beri İstanbul ilk defa olarak bir padişahın sukutunu ve diğerinin de cülusunu görüyordu. Bir taraftan bu şenlikler devam ederken, diğer taraftan da İstanbul'un şurasında burasında hevenk hevenk adamlar asılıyordu. Bu da şimdiye kadar görülmüş ve işitilmiş şey değildi. Abdülmecid, Abdülâziz devirleri, tam bir sükûnet içinde geçmişti. Ermeni vakaları istisna edilirse, Abdülhamid devri de aynı şekilde devam etmişti. Bir kaç idam hâdisesi olmuşsa da bu da adeta halktan gizlenmişti. Şimdi meydanlarda kurulan darağaçlarının etrafı, kalpleri helecanla çarpan halk zümreleriyle çevriliyor; beyaz gömleğiyle, iki karış ipin ucunda sallananların korkunç manzarası, galip kuvvetlere muhalefet edenlerin akıbetini gösteriyor, halka en açık bir ibret dersi veriyordu.

10 Temmuz gününden beri coşan ve istediği gibi bağırıp çağırmaya alışan halk, bu dehşet levhâları karşısında derhal susuvermişti. En azılı muhalifler bile yalnız tenha köşelerde dişlerini sıkmakla iktifa ediyorlar, bütün davalarından vazgeçmiş görünüyorlardı.

Cemiyetin önünde, artık geniş bir saha açılmıştı. Bir taraftan tenkit ve muhalefete uğramayacağına emin bir halde, hükûmet makinesini, işletmeye başlayacaktı. Evvelâ saray ve Padişah, tamamen emniyet altına alınmıştı. Zat-ı şahanenin Dolmabahçe

Sarayı'nda ikameti tensip edilmiş; cidden meşrutiyet perverliklerine hiç bir şüphe olmayan zevattan mürekkep bir saray erkânı seçilmişti. Genç ve münevver zümrenin pek haklı olarak perestişini kazanan büyük edip, reji komiseri Uşakizade Halid Ziya Bey, Mabeyn Başkitabetine; Tahriratı Hariciye Kâtibi Lütfi Simavi Bey Başmabeynciliğe; sabık Üçüncü Avcı Taburu Kumandanı Erkânıharp Binbaşısı Remzi Bey de Seryaverliğe tayin edilmişti. Bu zevat, tam manasıyla meşrutiyetperver bir saray muhiti vücuda getireceklerdi. Beşinci Sultan Mehmed, vesayet altına girdiğini pek iyi hissetmekle beraber vaziyetinden çok memnun görünüyor; suyun akıntısına gitmekten ve ancak bu suretle Cemiyet erkânının gözlerine girmekten başka hiçbir çare olmadığını biliyordu.

Yeni padişahın bütün gayesi, millete ve Cemiyete hoş görünmekti. Bunun için hiç bir fırsatı kaçırmıyor, hususiyetine taalluk eden meseleleri bile, kendisini vesayet altına alanların arzu ve irâdesine bırakıyordu. Meclis tarafından tahsis olunan ayda yirmi beş bin altın liranın kendi ihtiyacından fazla olduğunu söylüyor:

— Hazine-i milletin müzayakası malûm. Beş bin lirasını millete terk ediyorum, diyor; bununla kendi lehinde bir takdir uyandırıyor, Mücahid-i Hürriyet Kolağası Niyazi Bey'i sağ tarafına alarak resim çıkartıyor, kendi cebindeki altın saatini çıkarıp hediye ederek meşrutiyetperverlere olan muhabbetinin derecesini göstermeye çalışıyordu.

O esnada garip bir hâdise zuhur etmişti. Padişahın üç oğlu vardı. Bunlardan erkeklik hissinden mahrum olan Necmeddin Efendi, terbiyeli ve ağır tabiatlı bir şehzade idi. Fakat Hilmi Efendi ile bilhassa Ziyaeddin Efendi, Meşrutiyet'in ilânından sonra pek çirkin bir takım dedikodulara sebebiyet vermişlerdi. Hele şehzade Ziyaeddin Efendi, Kuşdili Çayırı'nda beslemelere varıncaya kadar yaptığı sarkıntılıklarla herkesi kendinden iğrendirmiş, nihayet bir gün mahud salaş tiyatronun arkasında cürmümeşhud hâlinde yakalanarak, meşhur komik merhum Kel Hasan Efendi'den güzelce bir papara bile yemişti. Bu iki şehzade, babalarının tahta çıkması üzerine derhal işi azıtmış-

lar; artık Beyoğlu âlemlerinin en süflî köşelerine dalmışlardı. Her gün birçok dedikodular oluyor; ecnebi mahfilinde bu padişahzadelerin iğrenç kumar ve kadın hayatı gülünç mevzular teşkil ediyordu. Bu dedikodu dalgası, nihayet saraya aksetmiş, hanedan-ı saltanat azalarından bazılarını da şikâyete sevk eylemişti.

Bu şikâyetleri dinleyen Seryaver Remzi Bey, bunun önüne nasıl geçilebileceğini bir hayli düşündükten sonra bir gün münâsebet getirmiş; Efendiler Hazeratının şerefleriyle mütenasip bir surette gezip eğlenmelerinin kendilerine ihtar buyurulmasını bir baba sıfat ile Sultan Mehmed'e söylemiş. Fakat Sultan Mehmed'ten:

— O çapkınlar benim sözümü dinlemezler. Haydi git, Mahmud Şevket Paşa'ya söyle de kendilerini biraz korkutsun. Cevabını almıştı.

Bu, şüphesiz ki Sultan Mehmed'in, Mahmud Şevket Paşa'ya karşı gösterdiği bir riyakârlıktı. Bir gün, yine tuhaf bir hâdise olmuştu. Sarayda bazı tadilât yaptırılıyordu. Bu tadilâtı, Mimar Vedat Bey deruhte etmiş, Enver Bey'in pederi Ahmed Bey de inşaata nezarete memur edilmiş idi. Amele yevmiyelerinin tamamen tesviye edilmemesinden dolayı Vedat Bey'den şikâyet ediyor; Ahmed Bey de işte haksızlık görerek ameleye taraftarlık ediyordu. Bu mesele Padişaha aksetmişti. Fakat o anda, hangi tarafın Cemiyetçe daha mergup olduğunu kestiremeyen Beşinci Mehmed, sabahlayın bahçeye indiği zaman yaverlerden Sadullah Bey'i[69] görmüş, Ahmed Bey'in münâsebetsizliğinden bahsetmişti. Sadullah Bey, Ahmed Bey'in namuskâr bir zat ve bahusus Enver Bey'in pederi olduğunu söyler söylemez, Padişah fenâ halde bozulmuş:

— Ne bileyim oğlum. Bana mimar Vedat Bey, böyle söyledi. Günahı onun olsun, cevabını verdikten sonra, meseleyi unutturmak için başka bahislere koyulmuştu.

Sinsi bir ruh, fakat aciz bir karakterde olan Beşinci Mehmed, bütün selâmeti, riya ve müdahenede *(dalkavuklukta)* bul-

69- Sabık Seyrisefain Müdür-ü Umumîsi. Z. Ş.

muştu. Karada ve denizde küçük gezintiler yaparak kendisini halka alkışlatmaktan zevk duyuyor; fakat bundan mağrur görünmeyerek, derhal sarayına dönüyor; Mesnevi-i Şerif hatmiyle meşgul oluyordu. Hülasa beşinci Sultan Mehmed Derviş Mehmed rolünü oynamakta büyük bir maharet gösteriyordu.

Bu vaziyet tabiîdir ki Cemiyetin de pek işine geliyordu. Buna binaen her iki kuvvet de birbirinden memnun görünüyordu. Ortada fazla olan üçüncü bir kuvvet vardı. Bu da sessiz sadasız Babıâli'de sakin olan ve kendisine mukadder akıbete muntazır bulunan Tevfik Paşa Kabinesi idi. Bu kabine, 31 Mart günü isyandan korkarak istifa eden Hilmi Paşa Kabinesi'nin mevkiini almış, fakat vaziyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lehine inkişaf eder etmez artık mevkiinde barınamayacağını anlamış; ne şekilde çekinmek lâzım geldiğini düşünmeye başlamıştı. Bu kabine meselesi Cemiyet erkânı için iki noktadan düşünülen bir keyfiyetti. Birincisi, bütün varlığı ile Cemiyete bağlanmış olan Hilmi Paşa'nın böyle acı bir hezimetle çekilmesi, Cemiyet için bir izzetinefis meselesi idi. İkincisi de, hükûmeti ele alan İttihat rüesası; tabiidir ki, idâre makinesinin başına kendi mensuplarını ve itimat ettikleri zevatı getireceklerdi. Fakat İttihatçılar nezaket göstermişler; Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girdiği gün bu kabineyi altüst etmek ellerinde iken, mutedilâne hareket etmişlerdi. Nisanın 15'inci günü, yeni Padişaha arz ettikleri bir liste mucibince, kabinede bir tadilât vücuda getirmişlerdi. Bu tadilât mucibince, Dahiliye Nezareti'ne, İzmir valiliğinde vekil olarak bulunan, Âyan azasından ve Abdülhamid'in güzide Sadrazamlarından Ferid Paşa ile Harbiye Nezareti'ne İkinci Ordu kumandanı Ferik Salih Paşa, Bahriye Nezaretine eski nazır Birinci Ferik Rıza Paşa, Maliye Nezareti'ne yine eski Nazır Rıfat Bey getirilmiş; Şeyhülislâm ile diğer nazırlar ipka edilmişti.

Fakat sadaret mevkiinde Tevfik Paşa'nın bulunması bu kabinenin payidar olamayacağını gösteriyor; bîtaraflığı tanınmış olan bu zatın Cemiyetle teşrik-i mesai etmesine ihtimal verilemiyordu.

Bu hususta helecan çekenlerin asabı Nisanın 22'inci günü sükûn bulmuştu. O güne kadar müzakereler ve müşavereler-

le vakit geçiren Cemiyet rüesası nihayet son kararlarını vermişler; Tevfik Paşa'yı bir tarafa çekerek Hüseyin Hilmi Paşa'yı onun yerine geçirmeye teşebbüs etmişlerdi.

21 Nisan gecesi, Başmabeynci Lütfi Bey Sadrazam Tevfik Paşa'nın konağına gönderilmişti. Mühr-ü hümayun geri alınacak, bu suretle de -tıpkı mutlakıyet devrinde olduğu gibi sadrazam- azledilmiş olacaktı. Halbuki Tevfik Paşa'ya başka bir vasıta ile haber gönderilmiş olsaydı derhal istifa edeceği muhakkaktı. Bu suretle de, meşrutiyet devrine yakışmayacak çirkin bir usule müracaat edilmiş olmayacaktı. Lütfi Bey, hoşa gitmeyen bir vazifeyi deruhte ettiğinden müteessir bir surette söze nasıl başlayacağını düşünürken, Tevfik Paşa vaziyeti idrak etmiş:

— Galiba, mühr-ü hümayunu almaya geldiniz. Buyurun, demiş, gözleri yaşla dolu olduğu halde, yeleğinin cebinden çıkardığı mühür kesesini, Lütfi Bey'e uzatıvermişti.

Ertesi gün; Beşinci Sultan Mehmed'in bir irâdesiyle, Hüseyin Hilmi Paşa'yı sadaret mevkiine getirmişler ve bu zata ilk İttihat ve Terakki kabinesini teşkil etmişlerdi. Kabinede, bazı eski azalar ibka edilmekle *(görevinde kalmakla)* beraber, göze çarpacak derecede bir tebeddül vardı.

Bu ilk İttihat ve Terakki kabinesini teşkil eden zevat şunlardı: Sadrazam, Hilmi Paşa

Şeyhülislâm, Meclis-i Âyan azasından Sahip Molla Bey

Dahiliye Nazırı, -ibkaen Ferid Paşa

Hariciye Nazırı, -ibkaen Rıfat Paşa

Şûrayıdevlet Reisi, -ibkaen Raif Paşa

Harbiye Nazırı -ibkaen Salih Paşa

Bahriye Nazırı -Ayan asasından, eski Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa

Maliye Nazırı -ibkaen Rifat Bey

Nafıa Nazırı -ibkaen Gabriyel Noradonkyan Efendi.

Maarif Nazırı, Meclis-i Mebusan azasından Nail Bey,

Evkaf Nazırı -ibkaen Halil Hamade Paşa.

Orman, Maadin, Ziraat Nazırı Meclis-i Mebusan İkinci Reis vekili İzmir mebusu Aristidi Paşa.

Çok tuhaftır ki: Bu bapta neşredilen resmî tebliğde Adliye Nezaretinden hiç bahsedilmemiş, hattâ birçok kimseler bunu ittihatçıların Adliye Nezaretini ilga etmiş olduklarına hükmeylemişlerdi.

22 Nisan 1325 (5 Mayıs 1909) tarihinde teşekkül eden bu kabineye, 3 Mayıs 1325 (16 Mayıs 1909) tarihinde de Bağdat valisi Necmeddin Molla Bey Adliye Nazırı olarak ilâve edilmiş; kabine bu noksanını da ikmal eylemişti.

Sadrazam Tevfik Paşa

MAHMUD ŞEVKET PAŞA'NIN GÖRÜŞLERİ

Cemiyet, Hükûmet makinesini kendi arzusu vechile işletebilmek için en evvel hükûmet memurları arasında esaslı bir tensikat yapmaya karar vermiştir. Bu mesele, birdenbire hiç ümit edilmedik bir karışıklık husûle getirdi. Devlet dairelerinde, memurlar arasında haksızlığa uğradıklarından bahsederek feryat edenlerin yekûnu artar artmaz, Sadrazam Hilmi Paşa birdenbire şaşırdı; bu ağır yükün maddi ve manevi mesuliyeti altında ezileceğini anladı:

— Eğer bu işi kuvve-i icraiye görürse, şikâyetleri tamamen üzerimizde temerküz ettireceğiz. Belki de bir gün gelecek ki Âyan ve Mebusanın karşısında uzun uzadıya hesap vermek mecburiyetini hissedeceğiz. İyisi mi, biz karışmayalım; onlar yapsınlar. Bu baptaki mes'uliyeti de onlar üzerlerine alsınlar, dedi.

Şüphesiz ki bu, pek kurnazca bir hareketti. Fakat ne oluyorsa memurlara oluyordu. Devlet teşkilatına bihakkın vâkıf olmayan Âyan ve Mebusandan mürekkep bir heyet -devair *(dairеler)* rüesasıyla müşavereye lüzum bile hissetmeden- birçok memurun hayat ve mukadderatını söndürüyordu.

Cemiyet, bir taraftan Meşrutiyet aleyhtarlarını ve muhalifleri Hareket Ordusu'nun kahir darbesiyle ezdiğine kanaat ha-

sıl ederken, diğer taraftan yine müstakbel bir tehlikeye zemin hazırlıyor; büyük bir emniyet ve kanaatle yerleştiği dala, kendi eliyle ilk darbeyi indiriyordu. Devlet daireleri, İstanbul'un kıyı ve köşeleri, bir anda feryadı figan ile dolmuştu. İşlerinden çıkarılan memurlar, başlarını taştan taşa çarpıyor, sesi güzel olan ve musikiye intisabı bulunanlar toplanarak muhtelif namlar altında gazinolarda, umumi yerlerde çalgı çalıyor; yanan kalplerinin acısıyla hem kendileri ağlıyor, hem de dinleyenleri ağlatıyorlardı. Merhum İsmail Hakkı Bey'in riyaseti altında – tensike uğrayan zevattan mürekkep olarak- teşekkül eden saz heyeti, Şehzadebaşı'nda Küçük Tiyatro'nun salonunda bir gün yine böyle muhitine hüzün ve teessür saçarken; bir yüzbaşının çıldırdığını:

— Sebep olanlar, "Kahhar" ismiyle kahrolsun, diye bağırarak, sokağa uğradığını çok iyi hatırlıyorum.

Yine bu esnada fikirleri bulandıran meselelerin mühimlerinden biri de askeri rütbelerin tasfiyesi olmuştu. 31 Mart hâdisesinden evvel Erkânıharbiye'ye mensup iki zat, bu meseleyi ortaya atmışlar. Abdülhamid devrinde saraya ve saray mensuplarına intisap eden bazı zabıtanın liyakatleri fevkinde rütbelere nail olduklarından bahsederek, bunların emsalleri derecesine indirilmesi hakkında gazetelere bazı yazılar yazmışlardı. Şüphesiz ki bunda büyük bir hak vardı. Eğer, bu şekilde, pek genç yaşlarında yüksek rütbelere nail olan saray perverdigânı ve bazı zadegânın rütbeleri emsali derecesine indirilivermiş olsaydı, hiç şüphesiz ki bu mesele sükûnetle hallolunacaktı. Fakat Harbiye Nezaretinde bulunan Müşir Ali Rıza Paşa, bu işe girişmek için kendisinde cesaret bulamamıştı.

31 Mart badiresi atlatıldıktan sonra, birdenbire bu fikir yeniden parladı. Cemiyete mensup zabitan ve ümera arasında umumi bir arzu hâlini aldı. Bir komisyon teşkil edildi. Tasfiye işine girişildi. En evvel Mahmud Şevket Paşa, kendisini Birinci Feriklikten, Ferik rütbesine indirdi Mahmud Şevket Paşa bu hareketiyle bir nümayiş yapmış; fakat bundan bir şey kaybetmemişti. Kendisi şu anda Harbiye Nezaretinden daha kudretli ve şümullü bir mevkide idi. Omuzunda eksilecek bir yıldız, olsa

olsa, yükünü biraz hafifletecekti. Lâkin birçok erkân, ümera ve zabitan, çok müşkül vaziyetlere girmişlerdi. Rütbelerinin tenzili bazıları için mühimce ve maddi bir hasar teşkil etmekle beraber, daha ziyade bir izzetinefis meselesi hükmüne girmişti. Hareket Ordusu kumandanının pek vakitsiz olarak giriştiği bu iş de, Cemiyetin büyük bir emniyet ve kanaatle yerleştiği dala, diğer bir darbe indirmişti.

Aynı zamanda, zabitan ve ümeradan bazılarının parlak mülkiye hizmetlerine yerleştirilmesi de orduda bir istirkab *(rekabet)* ve infial uyandırmıştı. Cemiyetin en mümtaz simalarından olan Erkânıharp Kaymakamı Cemal Bey, Hareket Ordusu'nun zaferinde hiçbir hissesi olmamakla beraber yeni idârede Üsküdar Mutasarrıflığına tayin olunmuştu. Halkı gecelik entarisiyle sokağa çıkmaktan men etmek gibi medeni bir icraatla bu mutasarrıflıkta unutulmaz bir hatıra bırakan Cemal Bey, 31 Mart günü kendisini çok müşkül vaziyette bırakan Gebzeli muhaliflerden intikamını almayı da unutmamıştı. Beyoğlu Mutasarrıflığına Kaymakam Muhiddin, Adalar Kazası Kaymakamlığına -Cemiyetin müessislerinden- Mülâzım İsmail Canbulat Beyler tayin edildiği gibi vilâyetlerde de bir hayli mülkiye memuriyetlerine askerler yerleştirilmişti. Bu tarzda başlayan idâre sistemi, hükûmetin dahili siyâsetinde sert bir program takip edeceğini gösteriyor, Mahmud Şevket Paşa'nın mevkiine daha bariz bir diktatörlük rengi veriyordu.

1293 (1877) senesinde ilk Meclis-i Mebusan'ı ilga eden Abdülhamid, bu hareketine bir sebep göstermiş; milletin henüz Meşrutiyeti hazmedecek dereceye gelmediğini ileri sürerek vaktimerhunu *(zamanı)* gelinceye kadar millete vesayet edeceğini söylemişti. Şimdi, aynı fikir ve mütalaa Cemiyet muhitlerinde da mubahase ve münakaşa zemini teşkil ediyor. Halk bu sefer de; idâre-i örfîyesiyle, divan-ı harpleriyle, askerî disipline yakın bir idâre tarzıyla Cemiyetin vesayeti altına girmiş oluyordu.

Cemiyetin orduya istinad etmesi ve her iyiliği ordudan beklemesi zaruri idi. Kendi elemanları, devlet idâresinde kabiliyet ve muvaffakiyet gösterecek derecede yetişinceye kadar halkı,

sıkı bir zapturapt altında bulundurmak, şüphesiz ki bir zaruretti. Fakat bu zarureti hissedemeyenler ile Cemiyetten bekledikleri mükâfatı göremeyenler, sinsi ve gizli bir muhalefet cephesi alıyorlar, -bugün için değilse de, yarın için- Cemiyetin büyük bir emniyet ve itimatla yerleştiği dala, bir darbe hazırlıyorlardı.

Meşrutiyet'in ilânından evvel Manastır'da mühim işler gören ve oradaki teşkilâtı büyük fedakârlıklarla idâre eden Kaymakam Sadık Bey'in, Debre Mutasarrıflığı'na nasıl tayin edildiğini, yerinde yazmıştık. İyi bir komiteci olan bu zat, bu işte liyakat gösterememiş, halkın isyanına sebebiyet vermişti. Hâl böyle iken Sadık Bey daha hâlâ kendi kudret ve kabiliyetini ölçemiyor; mazideki hizmetlerinin mükâfatını, parlak memuriyetlerle Cemiyete ödetmekte ısrar gösteriyordu. Sadık Bey'in, Cemal Bey ve emsaliyle boy ölçmeye kalkışması, şüphesizdir iyi bir netice vermiyor; aynı hırs ve arzuya kapılanlar da yavaş yavaş bu cereyana sürükleniyordu. Cemiyet, bu vaziyetten endişe ediyor, Mahmud Şevket Paşa'nın kudret ve salâhiyetini takviyeye lüzum görüyordu.

İhtiras ve menfaat cereyanının dalgalandığı bir devirde, geniş müsamahalarla hiçbir şeyde muvaffak olunamayacağını Mahmud Şevket Paşa anlamış; kendisine bahşedilen kudret ve salâhiyeti bütün şiddetiyle tatbike başlamıştı. Mahmud Şevket Paşa Meşrutiyet'in ilânından sonra Cemiyete dahil olmakla beraber çok kuvvetli bir Meşrutiyetperver olmuştu. Fakat o da -tıpkı Abdülhamid gibi- Osmanlı milletinin Meşrutiyet'e hak kazanmadığını zannediyor ve bu fikrini açıkça söylemekten çekinmiyordu. Hocası Vonder Golts Paşa'ya yazdığı bir mektuptan çıkarılmış olan şu satırlar, bir taraftan Mahmud Şevket Paşa'nın o zamanki düşüncesini ortaya koyuyor, diğer taraftan da o devrin idâre tarzında takip edilen sistemin mecburiyetini izaha kâfi geliyordu:

"Size karşı büyük bir hissihürmet besleyen talebenizi; eski Türk hükûmetini, idâre-i müstebide-i meş'umeyi terk ve Meşrutiyeti kabule mecbur ettiklerini zatıalinize tebliğ ile kesb-i şeref eylerim.

Osmanlı milletinin Meşrutiyet ile idâre olunacak kadar henüz kemale ermediğini tasdik eylerim. Fakat Türkiye ahvaline vakıf olan bir kimse, saray hükûmetinin istimal ettiği desayis (hileler) ve veliaht ile bilcümle azay-i hanedanının tamamen mahpus bir halde bulundurulmalarından dolayı bir gün ihraz edecekleri mevkii âli için lâzım olan talim ve terbiyeyi iktisap edemedikleri nazar-ı dikkate alınacak olursa, her iki usul-ü hükûmeti yekdiğeriyle mukayese edip; Meşrutiyet'in her halde idâre-i müstebideden daha ziyade vatanı tahlis etmeğe kabiliyeti olduğunu tasdik edeceğinde şüphe yoktur. Talebenizin icraatı bu sebepten şayan-ı takdirdir."

***

Mahmud Şevket Paşa, bu fikrinde çok haklı idi. 10 Temmuz inkılâbı ile şımaran, hürriyet ve meşrutiyetin manasını kendi telâkkilerine uyduran bir halk zümresini, bir anda mülâyemetle susturmak mümkün değildi. İdâre-i örfiyeler, divan-ı harpler bile matlup olan sükûnu temin edemiyor. Bir taraftan muhalifler perde arkasından Cemiyete sopa sallarlarken, diğer taraftan da Cemiyetin sinesinden aykırı cereyanlar husûle geliyordu.

Askerlerin mümtaz mülkiye memuriyetlerinde kullanılması, yeni ihtiraslara yol açmıştı. Mahmud Şevket Paşa, bundan endişe ediyor, birçok zamandan beri tasavvur edip de şimdiye kadar tatbike imkân bulamadığı bir meseleyi artık tamamen ortaya atmak ve orduyu siyâsetten ayırmak istiyordu. Mahmud Şevket Paşa, ordunun ağır başlı zabitanın arzu ettiği bu hayırlı işi başarmaya teşebbüs eder etmez, Merkez-i Umumî 'de:

"Mümkün değil. Ordu, Cemiyetten ayrılamaz ve bîtaraf kalamaz. Cemiyetin yegâne medarı istinadı olan kuvvet ordudur." diye bir velvele kopmuş ve hatta, Mahmud Şevket Paşa'nın hüsn-ü niyeti hakkında bir şüphe hasıl olmuştu.

Doktor Bahaeddin Şakir Bey Üsküdar Kulübü'nde bu meseleye dair bir konferans vermiş; basit düşünceli Cemiyetçilerin fikirleri üzerinde bir heyecan husûle getirmişti. Mahmud Şevket Paşa bunu haber alınca büyük bir teessür duymuş; Ba-

haeddin Şakir Bey'i Harbiye Nezareti'nden Hareket Ordusu Karargâhına getirterek nokta-i nazarı hakkında uzun uzadıya mütalaatta bulunmuştu.

Merkez-i Umumî, Mahmud Şevket Paşa'nın fikirlerini dinlemek ve onu tasdik etmekle beraber, kalplerinde hasıl olan şüpheyi silememişlerdi. Hele kaymakam Sadık Bey'in tekrar meydana çıkmasıyla başlayan hareketten sonra, bu şüphelerini büsbütün takviye etmişlerdi. Sadık Bey sık sık Mahmud Şevket Paşa'yı ziyâret ediyor; Manastır dostlarından birçok zabitleri de daima evine toplayarak bunlarla müdavele-i efkâr eyliyordu. Bu vaziyet derhal Merkez-i Umumî'nin nazar-ı dikkatini celbetmiş:

"İşte, Mahmud Şevket Paşa, kendisine bir askerî parti hazırlıyor. Günün birinde Cemiyetten ayrılacak o zaman bizi sol tarafa atarak hakikî bir diktatör olacak" fikri yükselmişti.

Halbuki Mahmud Şevket Paşa, Merkez-i Umumî'nin istiskal ettiği Sadık Bey'in teessürünü tadil etmek için onu hoş tutuyor ve bu suretle Cemiyetin erkânı asliyesi arasında zuhuru muhtemel olan makûs bir cereyanın önüne geçmek istiyordu. Hatta Sadık Bey'in etrafına toplanmaya başlayan zabitanın adedi, nazar-ı dikkati celp edecek dereceyi bulduğu zaman Merkez-i Umumî'yi ikaz etmiş, Sadık Bey'e karşı gösterilen soğuk muamelenin yakın bir zamanda vahim akıbetle tevlid edeceğini ihtar eylemişti. Fakat Mahmud Şevket Paşa'nın gösterdiği bu hüsnüniyet de Merkez-i Umumî erkânı tarafından onun aleyhine olarak kaydedilmişti. Böyle olmakla beraber gerek Mahmud Şevket Paşa'nın ve gerek Sadık Bey'in fikir ve maksatlarına layıkıyla nüfuz edebilmek için bu ihtara ehemmiyet verilmiş gibi davranılmış. Sadık Bey'e daha mülayim bir muamele tatbikine başlanmıştı. Hatta bu muamele de kâfi görülmemiş ona Selânik merkezinde çalışması tavsiye edilmişti. Mithat Şükrü ve Babanzade Naim Beylerle Selânik'e giden Sadık Bey, bir imtihan geçirmekte olduğunu hissedememiş.

Cemiyetin memlekete nafi bir kuvvet olabilmesi için bir takım ıslahattan bahsetmekle beraber Ahmed Rıza, Hüseyin

Cahit, Cavit, Bahaeddin Şakir Beyler gibi hoşuna gitmeyen zevatın Cemiyetten tardını teklif etmiş, sonunda da:

— Merkez-i Umumî'nin mühim mukadderatına ben de vâkıf olmak isterim. İstanbul'da verilecek kararlarda benim de reyim bulunmalıdır, demişti.

Sadık Bey'in bu sözleri, tabiidir ki aleyhinde hasıl olan şüpheleri takviye etmiş, işte o günden itibaren bu zat İttihat ve Terakki rüesasınca artık Cemiyet için muzır bir unsur telâkki edilmişti.

Sadık Bey'in bu sözleri yalnız söylenmiş olmakla kalmamış; Selânik ve Manastır muhitlerinde müsbet ve menfi tesirler de yapmaya başlamıştı. Cemiyetin, mevki ve ikbal temin ettiği zabitanın vaziyetlerinden müteessir olan bir kısım ümera ve zabitan, yavaş yavaş Cemiyet kulüplerinden uzaklaşmış; hoşnutsuzluğu ima eden sözler ve fikirler çoğalmıştı.

Bu sırada İstanbul'da bulunan bazı zabitler de garip bir tavır almışlardı. Cemiyetin en müfrid ve en fedakâr azalarından biri olduğu halde Cemiyet kulüplerinin ilgasını teklif etmiş olan Kolağası Halil Bey, bu fikrinin kabul edilmemesi üzerine bir köşeye çekilmişti. İran'dan geldikten sonra, yeni padişahın muhafız bölüğü kumandanlığına tayin olunan Halil Bey, Beşiktaş'ta oturuyor, günlerini sarayla evinin arasında geçiriyordu. Onun bu vaziyeti yavaş yavaş samimi arkadaşlarının nazar-ı dikkatini celp etmişti. Aynı fikir etrafında birleşen bu arkadaşlar, birdenbire sessiz sadasız bir teşekkül vücuda getirivermişlerdi. Bu teşekkül, bir parti veyahut Cemiyet şeklinde değildi. Sadece fikir arkadaşlarının birleşmesinden ibâretti. Bu arkadaşlar, Cemiyetin muhtelif cereyanlarından uzak yaşıyorlar; Cuma günleri selâmlık resminden sonra Halil Bey'in evinde toplanarak biribirlerine haftanın havadislerini veriyorlar; umumi vaziyet hakkında tenkitler ve hasbıhallerde bulunuyorlardı. Aralarında tebellür eden gaye, sadece şundan ibâretti:

— Şimdilik, hiçbir şeye karışmamak. Fakat şayet, ileride Cemiyet bir tehlikeye maruz kalırsa, derhal ileri atılmak.

Meclis-i Mebu'san'a gelince: Zahiren sessiz sadasız çalışı-

yordu. Divan-ı harplerin dehşet saçan kararları karşısında, Cemiyetin aldığı istikameti karşılayacak şekilde bir cephe göze çarpmıyordu. Ufak tefek münakaşalardan sonra, muvazene-i umumîye, Tatilii işgal, Serseri, Cemiyetler, İçtima, Tahsili emval, tensikat, Tasfiyeirütep, Matbuat, Askeri tekaüd ve İstifa ve saire gibi kanunlar çıkarılıyordu. Yalnız, Cemiyetin ilk hamlede müzakereye vazettirdiği Müsteşarlar kanunu gürültüye gitmişti. Buna da sebep. Merkez-i Umumî'de birdenbire değişen kanaatti. Böyle dolambaçlı yollardan yürümektense, vakti gelince nezaret sandalyelerinin birer birer genç Cemiyet liderleri tarafından işgal edilmesi daha muvafık görülüyor; bunun için de münasip zemin hazırlanıyordu.

***

Fakat her tarafta ve her cephede görünen bu zahiri sükûn perdesinin arkasında, yine gizli bir fırtınanın ilk emareleri görülmeye başlamıştı. Tensikat yüzünden Babıâli'de ve Nezaretlerde vukua gelen teşevvüş vilâyetlere de sirayet etmişti. Mevkilerinden emin olamayan memurlar, artık tamamen mevki ve ekmek derdine düşmüşlerdi. Bunlardan bir kısmı, bütün necat ve istikbalini Cemiyetin kulüp kapılarında boyun bükmekte görüyor; diğer bir kısmı da vurulacak son vurgunu vurduktan sonra bir köşeye çekilmeyi düşünüyordu. Riya, tabasbus, müdahene arttıkça artmıştı. Valiler bile sakallarını Heyet-i Merkeziye azalarına kaptırmışlardı. Dün, hiçten ibâretken bugün dalkavukluk sayesinde Heyet-i Merkeziye'lerde nüfuz sahibi olanlar, hükûmetin kudret ve nüfuzunu tamamen kendi ellerine alıyorlar; kanunları payimal eden teklifler, hırs ve menfaati istihdaf eden direktiflerle hükûmet memurlarına göz açtırmıyorlar -en fecii, şurasıdır ki- bu hareketleriyle kendi mensup oldukları bir kuvvete ne büyük fenalıklar yaptıklarını bilmiyorlardı.

Heyet-i Merkeziyelerin hükûmete karşı bu şekildeki müdahalâtı ve şahsî menfaatlere müncer olan icraatı arttıkça Türkün gayri unsurlarında şikâyet ve tazallümü artıyor; memleketin her tarafında yeniden soğuk bir hava esmeye başlıyor-

du. Bu soğuk hava cereyanlarını İstanbul'da idâre eden iki kuvvet vardı. Biri müşteki unsurlara mensup mebuslar, diğeri de Cemiyetten para yardımı göremeyen matbuat.

Bu şikâyetlerin bazıları mühim ve haklı sebepleri ihtiva ediyor, fakat ekserisi de, hükûmetin acz ve zaafından istifade gayesini istihdaf eyliyordu. Bu cereyanlar arasında en ziyade sarsılan, Sadrazam Hilmi Paşa idi. Bu zat, ikinci defa olarak sadaret sandalyesini işgal ettiği günden beri hükûmetin müzebzep siyâsetine bir salâh ve İstikamet veremediği gibi istikbal için de hiç kimsede bir ümit husûle getiremiyordu.

Abdülhamid mektebinde yetişen ve Rumeli Müfettiş-i Umumîliği'nde daima suyun akıntısına tâbi olmakla mevkiini temin eden bu zat; devletin en çok ıslahata muhtaç olduğu bir zamanda, yine aynı sistemi takip ediyor; bu hâlin neticesinden hasıl olacak zararları bir türlü kestiremiyordu. Türkün gayrı unsurlarının şikâyetleri dindirilmeğe çalışılırken, zavallı Türk unsurunun ne hakkı veriliyor ne de ehemmiyet gösteriliyordu. Programı tamamen Türklük esasına müstenid olan Cemiyetin erkânı bile, istinad ettikleri bu sahipsiz unsuru yabancıların haksız tecavüzlerinden sıyanet edemiyordu.

ERMENİ MEBUSLARIN ÇABALARI

Yeniden her tarafta kan kokmağa başlamıştı. Yemen'de, Asir'de, Havran'da Hükûmet memurlarından şikâyetler ediliyor, Bağdat ve Basra havalisindeki kabilelerde gizli hareket emareleri görülüyordu. Amâra civarında bulunan bir aşiret birdenbire isyan etmiş; Bağdat ile Basra arasındaki nehir yolunu kapatıvermişti. Fakat Bağdat valisinin derhal icap eden tedbirleri alması sayesinde asker kuvvetleriyle asiler sür'atle tedip edilmiş, isyanın etrafa sirayetine meydan verilmemişti.

Fakat asıl tehlike, Rumeli cihetinde görünmekte idi. Balkan hükûmetlerinin emel ve ihtirasları çarpışan bu muhitte, işler gittikçe fenalaşıyor. Her taraf, için için yanan bir ateş hâlini alıyordu. Abdülhamid'e indirilen darbe, bir kısım Arnavut rüesasına pek ağır gelmişti. Bunlardan, "muameleci" denilen ve halk ile hükûmet arasındaki entrikalı işlerle geçinenler, Abdülhamid'in sukûtundan memnun değillerdi. Meşrutiyet'in ilânında en mühim âmil olan Firzovik içtimaına iştirak eden bu adamlar, o esnada Abdülhamid'e dokunulmamasını şart ittihaz etmişlerdi. Hatta 31 Mart hâdisesinde de aynı şekilde ittihatçılara müzaheret eylemişlerdi. Fakat Hareket Ordusu'nun kazandığı zaferden sonra Abdülhamid'in ıskat edilmesi bunlarda Cemiyet aleyhine bir cereyan açmış, kendilerini aldatanlara karşı kalplerinde bir kin uyandırmıştı. Geniş bir Sırbistan yapabilmek için Arnavutların ahval ve harekâtını göz önünde

tutan Sırplar, bu fırsatı kaçırmak istemiyorlar. Bir taraftan, gizliden gizliye Arnavutların kinini tahrik ederlerken, diğer taraftan da ittihatçıları hiddet ve harekete getirecek manevralar kullanıyorlardı. Bazı Sırp çetebaşıları, İttihatçı zabitlerle dost olmuşlardı. Bunlar, Türklere büyük birer dost gibi görünüyorlardı. Arnavutların büyük bir isyana hazırlandıklarından bahsediyorlar ve bazı Arnavut rüesasının isimlerini sayarak bunların kulelerinin birer silâh deposu olduğunu söylüyorlardı. Bu şeytan komitecilerin maksadı, Hükûmetle Arnavutların arasını açmak, Arnavutların ellerindeki silâhları toplatmak, bu esnada - tabiî olarak- bir isyan çıkarmak, ondan sonra da harbe müncer olacak bir vesile bularak kolayca Arnavutluk'a sahip olmaktı.

Sırp komitecileri bu suretle Hükûmeti gafil avlamaya çalışırlarken, Bulgarlar da boş durmuyorlardı. Bir Bulgar erkânıharp yüzbaşısı, Edirne'ye gelmiş bozacılık ediyor, her gün ve her gece iki elinde boza güğümleri olduğu halde Edirne'nin dört bucağını dolaşıyor; cadde ve sokakları adım adım tespite uğraşıyordu. Aynı zamanda diğer bir erkânıharp zabiti de amele sıfatıyla taş ocaklarına yerleşmişti Bu da bir taraftan her gün sırtında taş taşıyor, diğer taraftan da o civardaki istihkâmların plânını almaya gayret ediyordu. Aynı zamanda Rumlarda da birdenbire Hükûmete karşı bir infial uyanmıştı.

Askerliğin gayrimüslim Osmanlı tebaasına da teşmil edilmesi en ziyade Rumları telâşlandırmıştı. Bu hâli iktisadî ve içtimai sebeplerle hoş görmeyen Rumlar hükûmetin bu kararından ürkmüşler; bunu daha ehven bir şekilde tadil ettirmek istemişlerdi. Halbuki bu mesele hakkında Mahmud Şevket Paşa'ya müracaat eden, Rum Patriki Yuvakim Efendi tahkir ve tehdit ile karşılanmış. Bu hâdise yalnız yerli Rumların değil, hariçteki Rumların bile kalbinde derin bir infial uyandırmıştı.

Bu esnada Yunanlılarla Osmanlı Hükûmeti arasında esas Girit Adası yüzünden bir ihtilaf vardı. Osmanlı Hükûmeti 1898 senesi Teşrinisanisinde *(Kasımında)* düvel-i muazzamanın verdiği bir ültimatom üzerine Girit'i düvelihamiyeye[70] terk etmiş ve

70- Düvelihamiye: Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya Devletleri. Y. N

hatta bütün memurlarını bile geri çekmişti. O tarihten itibaren büyük adanın idâresini Fransız, İngiliz, İtalyan, Ruslardan mürekkep düvelihamiye denilen dört hükûmet ele almış; orada Osmanlılıktan yegâne hâtıra olarak bu dört devlet bayrağının yanı başında dalgalanan, bir tek Osmanlı bayrağı kalmıştı.

Meşrutiyet'in ilânından sonra, Bulgaristan istiklâlini ilân ve Avusturya da Bosna-Hersek'i imparatorluğa ilhak ettiği zaman, Girit Rumları da Yunanistan'a iltihak etmek istemişlerdi. Fakat bazı siyasî hâdisat, gerek Yunanistan'ın ve gerek yerli Rumların bu arzularını muvakkat bir müddet için tehir etmişti. Tabiîdir ki bu teehhür, muvakkatti. Yunanlılar nasıl olsa bu hazırlanmış nefis lokmayı, bir anda yutuvereceklerdi. Ordusu henüz perişanlıktan kurtulamamış olan, hele o orduyu Girit adasına nakledecek en basit bir vasıta-i bahriye ve harbiyesi olmayan Osmanlı Hükûmeti için bunun önüne geçmek imkân ve ihtimalin haricinde idi.

Meşrutiyet'in ilânını müteakip Anavatan'dan büyük parçaların kaybedilmesindeki mesuliyet halk tarafından İttihatçıların suiidaresine atfolunuyordu. İttihatçılar bu ittihamı üzerlerinden atmak istiyorlar; fakat basit düşünen halka anlatamıyorlardı. Henüz bu ağır yükün altında ezilirlerken şimdi bir de Girit'in Yunanistan'a iltihakı tabidir ki, büyük bir velvele husûle getirecek; her taraftan:

— Dün; Bulgaristan, Rumeli-i şarki, Bosna – Hersek, bugün de, Girit. Bunlar hep sizin zamanınızda gidiyor, diye, umumî bir feryat yükselecekti.

Cemiyet, buna meydan vermek istemiyor; Avrupa devletleri tarafından Girit Adası'ndan kaldırılan Osmanlı hâkimiyetinin iadesi için her türlü siyasî tedbirlere müracaat ediyordu. Hatta adada Osmanlı bayrağı dalgalanmak şartı ile en geniş bir muhtariyete bile rıza gösteriliyordu. Buna mukabil, Yunanlılar da boş durmuyorlardı.

Bir taraftan Girit'e gönderdikleri komitecilerle yerli Rumlar arasında ilhak fikirlerine kuvvet ve sür'at verirlerken diğer taraftan da Avrupa devletlerine müracaat ediyorlar; bu vaziyetin

nihayet bir harp ile neticeleneceğini ihsas ederek bu hususta ki mes'uliyeti peşinen Osmanlı Hükûmetine yükletmek istiyorlardı. Aynı zamanda Yunan komitecileri mahirane bir plân takip ediyorlar; Osmanlı efkârıumumiyesine Girit'i unutturmak için, Rumeli'de yeniden bir çete faaliyeti uyandırmaya başlıyorlardı. Vardas ve Tistos ismindeki kaptanların riyaset ettiği çeteler, Larisa istikametinden şimale doğru geçtikleri gibi Dimistoklu ismindeki bir Yunan zabitinin kumanda ettiği çete de Florina civarında faaliyete başlamıştı. Bilhassa, "Vardar güneşi Apistol" her gün bir köy basıyor, etrafa dehşet saçıyordu. İki ay zarfında otuzu mütecavizsiyasî cinayet vuku bulmuştu. Ekseriya Bulgar köylerine tecavüz eden bu çeteler, Bulgar komitecilerini de igzap ediyor *(gazaba getiriyor)*; onların da çıkardıkları mütekabil çeteler Rum köylerine baskınlar veriyor; iki ateş arasında kalan Türk ve İslâm köylüleri ise ezildikçe eziliyordu.

Sadrazam Hilmi Paşa ile Merkez-i Umumî, bu çetin vaziyeti ıslah edebilmek için çırpınıp dururken, Ermeni Patrikhanesi de hükûmete karşı garip ve tehditkâr bir cephe almıştı. Adana faciasını dillerine dolayan ve bu faciadan müteessir olan Ermenilere karşı Hükûmetin birçok fedakârlıklar yapmasına rağmen bir türlü gözleri doyamayan mebus Zöhrap, Varteks, Sivas mebusu Dagavaryan Efendiler Mecliste feryat etmekten, Meclis haricinde de hükûmet aleyhine fakirleri zehirlemekten bir an hâli kalmıyorlar; muhtelif sebep ve vesilelerle nifak uyandırmaya çalışıyorlardı. Dagavaryan Efendi, bir gün Patrik Yağişe Toreyan Efendi ile mülâkatta bulunduktan sonra Patrik Babıâli'ye dayanmış, Dahiliye Nezaretine bir takrir vermişti. Bu takrirde, Ermeni milletinin her yerde zulüm ve işkence gördüklerinden bahsediliyor ve neticede: Sivas valisinin tebdili, Ayıntap mutasarrıfının azli, İslâm olan bir Ermeni gencinin iadesi, üç Ermeni mahpusunun tahliyesi isteniliyordu.

Babıâli bu metalibatı tetkik ederken, şüpheli bir ölüm vak'ası zuhur etmiş; adeta mühim bir hâdise zuhuruna sebebiyet vermek istidadı göstermişti. Bu vak'a da, şundan ibâretti: Ermeni mebusların talebi üzerine Adana hâdisesini mahallinde tetkik etmek üzere muhtelif mebus ve memurlardan mürekkep ola-

rak Adana'ya bir heyet gönderilmişti, heyet uzunca müddet Adana'da kalmış, tetkikat ve tahkikatını yapmış, İstanbul'a avdet etmişti. Heyet azaları, ayrı ayrı birer rapor vereceklerdi. Bu heyet azasından olan Tekirdağı mebusu Agop Babikyan efendi birdenbire vefat etti. Babikyan Efendi raporunu ikmal ettiği gün Patrikhane'ye gitmiş, patrikle bir buçuk saat kadar görüşmüş; oradan Meclise gelmiş; bir saat kadar da orada kaldıktan sonra trenle Ayastafanos'daki[71] ikametgâhına avdet etmiş; aile efradıyla konuşurken:

— Aman, bana bir fenalık geliyor, demiş ve derhal vefat eylemişti.

Bu hâdise duyulur duyulmaz, derhal müthiş bir dedikodu alevlenmişti. Her hâdisede Türkler aleyhine bir mesuliyet hissesi çıkarmak isteyen Ermeni fesatçıları:

— Eyvah, Adana'daki foyaların meydana çıkmaması için İttihatçılar zavallı adamı mecliste bir kahve ile zehirlediler, diye bağırmaya, mukabil taraf ta:

— Yazık, Babikyan Efendi gayet dürüst ve bîtaraf bir adamdı. Ermeniler, Adana'daki tahkikatın kendi aleyhlerine olduğunu hisseder etmez biçare adamı Patrikhanede zehirlediler, diye haykırmağa başladılar.

Bereket versin ki, son sözü, küçük bir neşter söyledi. Fransız Hastahanesi Sertabibi Doktor Dolakomp, Miralay Operatör Cemil, Doktor Osman Remzi Beylerle Ermeni doktorlardan Terziyan, Uzunyan, Kılıçyan Efendilerin huzuruyla Zaptiye Nezareti operatörü Doktor Simon Bey tarafından bir fethimeyt ameliyatı yapıldı. Babikyan Efendi'nin bir suikasta değil, ancak bir kalp sektesine kurban gittiği anlaşıldı. Mamafih, Cemiyet bu hususta hassas davrandı. Zöhrap Efendi ile arkadaşlarının yaygarasından utanan bu tarihî adama muhteşem bir cenaze alayı yaptı. Bakırköy İttihat ve Terakki Kulübü'nün resmi bayrağı getirtildi. Babikyan Efendi'nin tabutu üzerine örtüldü. Cenaze büyük merasimle Patrikhane'ye nakledildi. Hararetli nutuklar verildi.

71- Yeşilköy Z. Ş.

Artık herkes fesatçıların utanacaklarını ve bir müddet susacaklarını ümit ediyorlardı. Halbuki bunlar, utanmıyorlar ve susmuyorlar, bir taraftan Hükûmeti tazyik ederlerken, diğer taraftan da Patrik Efendi'yi kendi arzuları arkasından sürüklemeye çalışıyorlardı. Hükûmet tarafından kâfi derecede menfaat koparıldıktan sonra, sıra divan-ı harplerden şikâyete gelmişti. Adana divan-ı harplerinin Ermeniler hakkında zalimane davrandığına dair tevali eden müracaatlar, muz'iç bir şekil almıştı. Halbuki burada hakikati söylemek lâzım gelirse, divan-ı harplerin şiddetini asıl hissedenler, İslâmlardı. Üsküdar mutasarrıflığından Adana valiliğine tayin edilen Cemal Bey, takip etmek istenilen dehşet siyâsetini göstermek için bir çırpıda Adana'da otuz Müslümanı salben idam ettirdiği gibi iki gün sonra da Erzin Kasabası'nda on yedi Müslümanı ipe çektirmişti. Bunlar arasında Adana'nın eski hanedan evlatları bulunduğu gibi o civardaki Türkler arasında pek çok sevilen Bahçe Müftüsü İsmail Hakkı Efendi ile biraderi Belediye Reisi Yusuf Ziya Efendi de bu meş'um siyâsete kurban gitmişlerdi. Halbuki bütün o civar halkının perestişini kazanmış olan bu iki zat, kendi evlerine iltica eden iki Ermeni'nin hayatını kurtarmak için bütün kuvvetlerini sarf ettikleri gibi şurada burada gizlenen komitecilerin hayatlarından ailelerini haberdar etmek ve karışıklığı teskin eylemek suretiyle insanî vazifelerini ifa etmişlerdi.

Fakat bu iki zatın idamıyla halka dehşet vermek için bir satırlık yazı kâfi geldi, isyan başladığı zaman Adana'da bulunan Yusuf Efendi, biraderi Müftü İsmail Hakkı Efendi'ye:

"Buraları karıştı, Orası nasıl? Çocukların sıhhatinin iş'arı."

Diye bir telgraf servisi çekmişti. Bu servis, ele geçti. Bu, bir iğtişaş parolası telâkki edilerek bu iki masum ve haluk kardeş darağacında can verdi. İslâmlar bu suretle hesapsız ve kitapsız olarak Cemal Bey'in siyâsetine kurban giderken Ermenilerin şikayetleri nazar-ı dikkate alınmış; bunlara karşı daha mülayimane davranılması hakkında divan-ı harplere karşı tavsiye ve ihtarlar başlamıştı.

Divan-ı harp heyetleri, bu müdahaleye tahammül edememişler, istifalarını vermişlerdi. İkinci divan-ı harp riyasetine, İzmir Mevki Kumandanı İsmail Fazıl Paşa getirtilmiş; istifa eden heyetler de, bu fikirlerinden vazgeçirilmişti. Divan-ı harpler tarafından verilen idam hükümleri, reis ve azaların mühürlerini havi birkaç satırdan ibâret bir mazbata ile ve Harbiye Nezareti vasıtasıyla Babıâli'ye gönderiliyor, Sadrazam bunları - Meclis-i Vükela'ya bile tebliğ etmeden-doğrudan doğruya Padişaha arz ediyor, bu hükümlerin tatbik ve infazına dair sadır olan irâdeyi bir cevap tahrîratile Adana'ya bildiriyor. Hükümler derhal infaz ediliyordu.

İslâmlara ait hükümler, hiç kimsenin itiraz ve tenkidine uğramadan infaz ve tatbik edilirken Ermenilere ait hükümlerin padişaha arz edilmek üzere Babıâli'ye gelmesini müteakip, Mecliste yeniden bir feryat yükselmişti. Ermeni mebuslar, -bermutad -Adana'da taarruza uğrıyan Ermenilerin sefâlet ve perişanlığını ileri sürüyorlar:

— Bu, kâfi değilmiş gibi, şimdi bir de masum Ermenileri asmak istiyorlar, diye haykırmaya başlamışlardı.

Erzurum Mebusu Varteks Efendi

Bir Osmanlı mebusu sıfatıyla, Osmanlı camiasını teşkil eden her unsurun maruz kaldığı haksızlığa isyan etmesi lâzım gelen bu efendilerin bu hodperestane feryatları, Mecliste bir infial uyandırmış, İslâm mebuslar şu tarafa dursun, diğer dinlere mensup olan mebusların bile kalplerini kanatmıştı. İsimlerini evvelce saydığımız bu müfrit ve düşüncesiz Ermeni mebusları bununla da kalmamışlar; Patrikhane'de bir içtima yapmışlar; Patrik Efendi'yi iknaa uğraşmışlar, nihayet önde Patrik Yagışetoryan, Meclis-i Cismanî Reisi İstepan Karayan Efendiler olduğu halde meb'us Zöhrap ve Varteks Efendiler de beraber olarak dört kişilik bir heyet halinde Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın karşısına dayanmışlardı. Ermeni milletini temsil ettiklerini söyleyen bu heyet, evvelâ divan-ı harpça idama mahkûm edilen üç Ermeni komitecisi hakkındaki hükmün icra edilmemesi hakkında maruzatta bulunmuşlardı. Hilmi Paşa, bidayeten iyi davranmış, divan-ı harp tarafından verilen hükümlere müdahale imkânının olmadığını anlatmıştı. Zöhrap Efendi, derhal müracaatın şeklini değiştirmiş:

— Pekâlâ. Fakat bu ceza, beşeriyetin kanunlarındaki en ağır bir cezadır. Bazen hâkimler de takdirlerinde hata ederler, kanuna muhalif hüküm verebilirler. Şu halde müsaade buyurunuz da, bu Ermeniler hakkında verilen hükümleri görelim, demişti.

Zöhrap Efendi'nin bu sözleri, şüphesiz ki bir manevra idi. Maalesef Hüseyin Hilmi Paşa, oynanılan oyunun inceliğini takdir edememiş; yandaki odada tetkik edilmek üzere, divan-ı harp hüküm mazbatalarını bu heyete vermişti.

Esasen heyetin istediği de bundan ibâretti. Çünkü gayet kısa olan bu hüküm hulâsalarına, bin bir noktadan itiraz edilebilirdi. Nitekim İstepan ve Zöhrap Efendiler de böyle yapmışlardı. Mazbataları okur okumaz, derhal kaleme sarılmışlar, hepsine de ayrı ayrı birer itiraz lâyihası yazmışlardı.

Hüseyin Hilmi Paşa bu lâyihâları kabul ettikten sonra ilk içtima eden Meclis-i Vükelâ'da, Ermeni heyetinin müracaatından bahsetmiş ve verdikleri raporları göstermişti. Heyet, Sad-

razamın bu sözlerini derin bir hayret ve teessürle karşılamış:

— Şimdiye kadar divan-ı harp mazbataları meclise bile gösterilmiyor. Vükelânın müzakeresine arz edilmiyordu. Böyle, suret-i teşekkül ve müracaatları pek garip olan gayr-i resmî bir heyete, divan-ı harp mazbatalarının gösterilmesi ve bunların ihtiva ettiği hükümlerin tenkit ve itirazına, meydan verilmesi ne kanuna ve ne de usule muvafık değildir. Bakalım bu işe Adliye Nazırı ne diyecek?

Sözleri, kulaktan kulağa dolaşmış ve bütün nazarlar, Adliye Nazırı Necmeddin Molla Bey'in üzerinde toplanmıştı. Nazır, bu istizah hareketine karşı cevap vermiş; nokta-i nazarını *(bakış açısını)* hülâsaten şu sözlerle meclise arz etmişti:

— Sadrazam Paşa'nın divan-ı harp hüküm mazbatalarını böyle bir heyete tetkik ettirmesi ve bu heyetten de bu hükümlerin tenkidi yolunda verilen layihâlârı kabul eylemesi ve sonra da Heyet-i Vükelâya da bundan bahseylemesi, hiçbir sebep ve hikmete mukarin olamaz.

Divan-ı harp mazbataları, bir ilâm mahiyetinde değildir. Bunlarda, hükmün verilmesine sebep olan muhakemat safahatîle cürmü tespit eden esasat uzun uzadıya izah edilmez. Buna binaen bu üç satırlık mazbatayı, lalettayin herkes istediği gibi tahlil ve tenkit edebilir. Bundan maada, asıl nazar-ı dikkate alınacak nokta, şudur. Bu divan-ı harp mazbatalarını tetkik ve tenkit eden heyet, bu işe salâhiyettar mıdır? Bu salâhiyeti kimden ve nereden almışlardır? Ermenilere verilen idam hükümleri için böyle bir tetkik yolu varsa, Bahçe Kazası müftüsü ve diğer Müslümanlar hakkında verilen hükümler niçin böyle bir tetkike tâbi tutulmamıştır? Asıl üstünde durulacak ve sorulacak cihet, burasıdır.

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, çok müşkül bir vaziyete girmiş; yaptığı hareketin ne derecede hatalı ve tehlikeli olduğunu hissetmişti. Adliye Nazırı'nın bu mütalaasına mukabele etmediği gibi vükelâdan başka bir zatın söz söylemesine de meydan vermemiş; derhal başka işlerin müzakeresine geçmişti.

Adliye Nazırı, çok doğru söylemişti. Anavatan'ı parçalamak

isteyenler, asırlardan beri kendilerini birer öz kardeş gibi sinelerine saran İslâm ve Türkleri, kalplerinden hançerlemişler, bu kanlı cinayetten hiç bir azap ve ıstırap duymadan şimdi de canileri kurtarmak sevdasına düşmüşlerdi. Adana faciasındaki can zayiatının bilânçosu şu idi:

İslâmlardan:

1924 maktul *(ölü)* - 533 mecruh *(yaralı)*

Ermenilerden:

1455 maktul - 382 mecruh

Ecnebi konsolos ve alâkadarlarının da iştirakiyle tespit edilen bu rakamların belagati karşısında devleti idâre eden bir hükûmet reisinin bir an için olsun durup düşünmesi ve kendisine müracaat eden heyete, bu rakamlarla cevap vermesi icap ederdi. Bu feci noktayı pek güç ve pek geç anlamış olan Hüseyin Hilmi Paşa, filhakika derhal ric'at etmişti.

Fakat bu ric'at, meselenin kapanmasına kafi gelmemiş, bilâkis hoşa gitmeyecek bazı münakaşalara sebebiyet vermişti. Hatta neticede, komitecilerin icbariyle Patrik Yagişe Toreyan Efendi istifa etmişti.

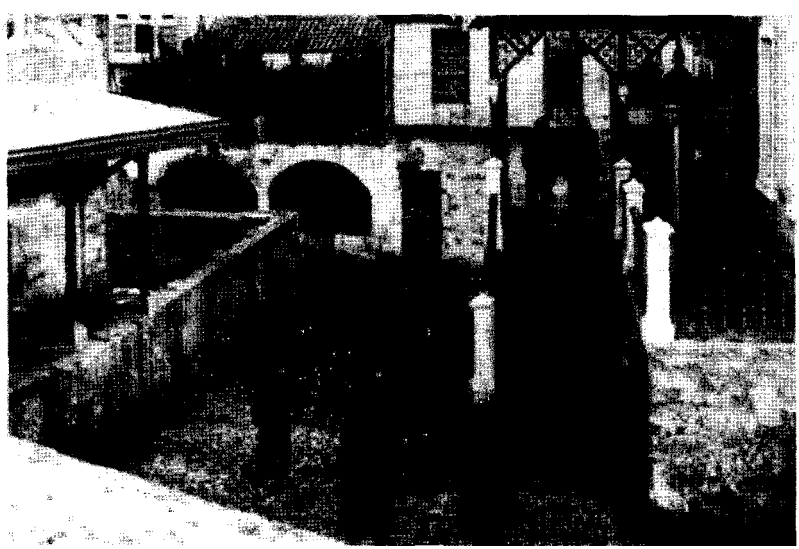

Osmanlı Dönemi Girit

GİRİT ELDEN ÇIKIYOR

Devlet ve milletin sinesinde kanayan yara, yalnız bundan İbaret değildi. Girit meselesi, gittikçe alevleniyor, büyük bir facia yaratmak istidadını gösteriyordu. Hüseyin Hilmi Pasa, her vaziyeti hakiki cephesiyle görebilecek derecede nüfuz-u nazara mâlik, eski bir devlet adamı olmakla beraber bu meselede de hatalı yollara sapıyor, gayrimesul olan Cemiyet erkânının tesiri altında kalarak, hükûmeti, neticesi vahim olan bir akıbete sürüklüyordu.

1325 (1909) senesi Temmuz ayının sonlarına doğru İstanbul'a gelen *Standart* gazetesinin muhabiri Sadrazam Hilmi Paşa ile Girit meselesi hakkında bir mülâkat yapmıştı. Hilmi Paşa'nın, muhabire söylediği sözleri, aynen şuraya kaydediyoruz:

"Devlet-i Osmaniye. Girit adası üzerindeki hâkimiyetinden kat'iyen vazgeçemez."

O devrin en büyük bir devlet adamı tarafından söylenen bu sözlere, *Standart* gazetesi muhabirinin ne derecede güldüğünü bilmiyoruz ve ancak şuna kani oluyoruz ki, Devlet-i Osmaniye'nin Girit Adası üzerindeki hâkimiyetinin ne derecede olduğunu pekâlâ bilen o İngiliz gazetesi muhabirine şu sözleri söyleyen Hüseyin Hilmi Paşa, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumîsi'ne gitmiş ve oradaki acemi politikacıları başına toplamış ve onlara:

— Efendiler!. Millete karşı bir zaaf ve mağlubiyet göstermiş olmamak için Girit adası üzerinde bir hak iddia ediyorsunuz. Fakat bu hak senelerce evvel, sakıt olmuştur. Bugün bu hakkı yeniden ele geçirebilmek için evvela çok, amma pek çok mükemmel bir ordu ve sonra da yine öylece bir donanma lâzımdır. Buna mâlik misiniz? Hayır. Vakıa Üçüncü Ordu'nun süngü uçlarıyla Abdülhamid'i ürküterek Meşrutiyet'i ilân ettiniz. Arkasından, Hareket Ordusu ile bir zafer de temin eylediniz. Fakat bu ordu, Girit'i kurtarmaya ve icab-ı takdirde koca Avrupa devletlerine karşı koymaya kâfi değildir.

Bugünkü iddianızda yarın mağlûp ve mahcup olmak. Hatta Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan da mahrum kalmak ihtimali var. Geliniz, efendi efendi oturunuz, biraz ağır olunuz da size molla desinler, demiş olsaydı, her halde çok hayırlı bir iş görmüş olurdu.

Tecrübe görmüş büyük bir devlet adamının bu sözleri, yalnız -vaziyetlerini o günkü tehlikeden kurtarmak isteyen- İttihat ve Terakki erkânının ve bilhassa cahil ve gafil halkın ümit ve kanaatlerini takviye ediyor; Merkez-i Umumî tarafından bütün Vilâyet Heyet-i Merkeziye'lerine telgraflar çekilerek:

"Girit meselesinin suret-i Şeriada halli için heyecanlı telgraf çekiniz" diye emirler veriliyordu. Artık vilâyetlerden, çeşit çeşit telgraflar geliyor; bu telgrafları çekenler, birer "Zaloğlu Rüstem" kesiliyordu. Merkez-i Umumî'ye gelen bu telgraflar, derhal meclisteki İttihat ve Terakki Fırkası Reisi Emrullah Efendi'ye havale ediliyor ve sonra, Mecliste okutturularak Mebusan-ı Kiram'ın urûk ve asabı heyecan ve galeyana getiriliyordu.

Selânik'te 10 Temmuz Meydanı'nda muazzam bir miting akdedilmiş ve silâhçı Tahsin Bey tarafından emsalsiz bir nutuk verilmişti.

"Silahçı Tahsin Bey'in unvanına bakıp da, bu zatı bir silâh tüccarı zannetmemelidir. Bilâkis kendisi Cemiyetin, eli kalemli fedaîlerindendir. Meşrutiyet'in ilânı esnasında mülâzım iken bilâhare istifa etmiş. Cemiyetin bazı müfrit palavracılarının

muhaliflere karşı çıkardıkları *Top, Tüfek, Süngü, Kasatura, Palaska, Tabanca* vesaire gazeteleri gibi bu zat da *Silâh* isminde bir gazete çıkarmış; hatta matbuat lisanında ilk defa olarak bir sövme edebiyatı çığırı açmıştı. Komşu devlet ve milletlere; "Elinos piçleri", "domuz çobanları" vesaire gibi isimler takan bu zat, 31 Mart faciası esnasında da İstanbul'u Bizans'ın muhit-i sefili, İstanbul halkını da pis böcekler gibi ayaklar altında sürünen zelil ve makhur bir sürü haşarat-ı lâyüflihun tesmiye etmişti. Devletin dahili ve harici siyâsetine en küstah bir lisanla karışan ve Balkan matbuatını tamamen aleyhimize tutuşturan bu zata, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gösterdiği müsamaha ve hatta teşvik, cidden hayrete sezâdır."

Selânik'te yapılan mitingde, Yunanlılara karşı boykot ilânına karar verilmişti. Girit'in mukadderatı, Hükûmet-i Osmanîye lehine olarak halledilinceye kadar Yunanlılarla alış veriş edilmeyecek, Osmanlı limanlarına gelecek olan Yunan vapurlarının alıp vereceği tüccar mallarına hamallar ve kayıkçılar tarafından el sürülmeyecekti. Boykotun tatbik ve idâresine Selânik Hamalbaşısı Kerim Ağa memur edilmiş ve bu adam o günden sonra ehemmiyet kesbederek adeta bütün Osmanlı limanlarının âmirimutlakı kesilmişti. Kerim Ağa, İstanbul, İzmir, Samsun, Beyrut, Mersin limanlarının hamallar ve kayıkçılar kâhyalarıyla muhabere ediyor; emirler ve direktifler veriyor; Cemiyet ve Hükûmetten sonra üçüncü bir kuvvet olarak hüküm sürüyordu.

Gümrüklerde, Yunanistan'a sevk edilecek ihracat malları yığılıp kalıyor; limanlara uğrayan Yunan vapurlarına bir tek bile sandal yanaşmıyordu. Yunanlıların mağaza ve dükkânları önünde adamlar dolaşıyor; bilerek veyahut bilmeyerek buralardan alışveriş edenlerin aldıkları eşya ellerinden alınarak parça parça edildikten sonra, sahiplerine de güzelce bir dayak atılıyordu. Halbuki ahvale vakıf olan bazı zevatın iddialarına nazaran bu meselenin bir de iç yüzü vardı. Başta Manuel Karasu Efendi olmak üzere Selânik, İzmir ve İstanbul'un Musevi tüccarları ve müesesat-ı maliyeleri, bu boykotu Cemiyete ilham etmişler ve bunun idamesi için de bir hayli maddi menfa-

at temin eylemişlerdi. Bu iddiayı kabul etmekte tereddüt edilse bile, boykotun teşdit ve idamesi hususunda bu Musevi grubunun Kerim Ağa üzerinde pek müessir bir müşevvik olduklarını kabul ettirecek birçok deliller ve sebepler mevcuttur.

Selânik mitinginden ve bu şedit boykotajdan müteessir olan Yunanlılar, derhal mukabeleye geçmişlerdi. Elli bin Yunanlının iştirakiyle Yunanistan'da da muazzam bir miting akdedilmiş; her taraftan intikam feryatları yükselmişti.

Meselenin en düşünülecek ciheti bu mitingi akdedenlerin verdikleri kararı derhal tatbike geçmeleri idi. Daha miting dağılmadan, altı yüz Yunanlı Türkler aleyhine yapılacak her hangi harekete iştirak için gönüllü kaydedilmişlerdi.

Doktor Tıryandafilidis isminde bir Yunanlı da, Tırhâlâ, Kardiça, Lârisa'da gönüllü toplamak için bir teşkilat vücuda getirmişti. Şüphesiz ki bunlar, birer harp mukaddemesi idi. Tam bu esnada, bu gergin vaziyeti koparacak bir havadis işitildi. Girit Umur-u Hariciye Müdürü E. Venizelos'un riyaset ettiği parti tarafından Girit'in Yunanistan'a iltihakına kat'iyen karar verilmiş ve hatta Hanya Kalesi üzerine Yunan bayrağı çekilmişti.

E. Venizelos, bundan sonra, Osmanlı ve İttihat - Terakki tarihlerinde yer alan bu isim üzerinde bir lâhza durmak ve bu mühim şahsiyeti biraz tanımak icap eder. E. Venizelos, aslen Giritli idi. Girit'in Isfakya kasabasında doğmuş[72], ilk tahsilini Girit'te yaptıktan sonra Atina Darülfünunu'na girmiş, muvaffakiyetli bir tahsil devresi geçirmişti. Bu genç ve ateşli zat, en evvel doğduğu toprakların müzebzep *(karmakarışık)* vaziyetini nazar-ı dikkate almış; millî duygularından aldığı ilhamla, Girit'in Yunanistan'a ilhakı fikri etrafında çalışmaya başlamıştı. 1312 (1897) - Osmanlı - Yunan harbinden biraz evvel Miralay Vasos tarafından Girit'te vücuda getirilen isyan hareketlerine iştirak etmiş ve hatta fiilen asilerle birleşerek birçok müsademelere girişmişti. E. Venizelos'un bu vatanperverane hareketleri yalnız Girit'te değil, Yunanistan'da da nazar-ı dikkati

72- E. Venezelos'un İsfakya kasabasından doğduğunu yazmıştık. Halbuki bazı eski Giritlilerden aldığımız müteaddit mektuplarda bu zatın, Hanya'ya üç çeyrek mesafede Mornes köyünde tevellüt ettiği bildiriliyor. Tashihi keyfiyet olunur.

celbediyor, ona istikbalde çok yüksek bir mevki hazırlıyordu. E. Venizelos, Büyük Yunanistan taraftarı idi. Buna binaen bir taraftan Girit'in Yunanistan'a ilhak edilmesine çalışırken, diğer taraftan da Girit'in müstakil bir idâre altında kalmasını isteyenler ile de uğraşıyordu. Bu hususta cür'etini o derece ileri götürmüştü ki; düvel-i hâmiye tarafından Girit'i muvakkaten idâreye memur olan Yunan Kralının oğlu Prens Yorgi'yi bile tevkif etmiş ve bir vapura bindirerek Yunanistan'a yollamıştı. 1908 senesinde, Bulgaristan ve Bosna Hersek gürültüleri esnasında Giritlilerin da ilhak teşebbüsünde bulundukları zaman, düvel-i hamiye daha büyük karışıklıkların önünü almak için Girit'in mukadderatını bir sene sonra halledeceklerini vadetmişlerdi.

Nihayet, bu müddet hulul etmiş, düvel-i hâmiye tarafından 1325 (1909) senesi Haziranının son günü, düvel-i hamiye süferası tarafından Babıâli'ye şu nota verilmişti.

1- Düvel-i hamiye, efrenci Temmuzun 26'ıncı günü Girit'i tahliye edecek ve askerlerini çekeceklerdir.

2- Devletler, askerlerini çekmeden evvel Girit'e birer istasyoner "harp gemisi" gönderecekler; Suda Limanı'nda bulunacak olan Osmanlı bayrağı ile kendi bayraklarını bunlar vasıtasıyla muhafaza ettireceklerdir.

3- Bu tedbirden maksat da asayişin muhafazasından ibârettir.

4- Devletler, Zat-ı şahane'nin Cezire üzerindeki "hukuk-u hükümranî"sini tasdik ediyorlar. "Notada, hakimiyet veya metbuiyet" kelimeleri kullanılmamıştır."

5- Cezire, hâl-i hazırdaki Heyet-i Muvakkate tarafından idâre edilecektir.

6- Devletler, ileride Girit ahalisine karşı hüsnüniyet ibrazıyla usul-ü idârelerini kat'iyen tayin eyleyeceklerdir.

Bu notanın bir sureti de Yunan hükûmetine verildiği gibi bir beyanname ile Girit ahalisine tebliğ edilecek ve aynı zamanda Giritlilere düvelihamiye kumandanları tarafından şifahen itidal ve sükûnet tavsiye edilecektir.

Düvel-i hamiye, bu notanın münderecatını aynen tatbik etmişler, Temmuz'un 28'inci günü, adayı tahliye eylemişlerdi. Fakat Yunanistan'a iltihaka can atan Giritliler de bu fırsatı kaybetmek istememişler, derhal her tarafa mavi beyaz bayrakları çekivermişlerdi. Gerek Girit'te ve gerek Yunanistan'da, bu mühim hâdisenin heyecan ve meserretleri dalgalanırken dillerde yalnız bir isim dolaşıyor; Girit Adası Hükûmet-i Muvakkate Umur-u Hariciye Müdürü E. Venizelos'un adı; milli kahramanlar sırasına kaydediliyordu. İşte bugünden itibaren E. Venizelos'un ehemmiyeti artmış, artık önünde geniş bir ufuk açılmıştı.

Lâkin bu darbe, Osmanlılara pek acı gelmişti Yüz binlerce ecdadın kanına mal olan bu ada, senelerce evvel manen ve maddeten Anavatan'dan koparılmış olmakla beraber; o adanın yalçın kayalarında dalgalanan, bir tek sancak, eski ve şerefli maziyi hatırlatıyor, ölen bir sevgilinin, kalpte kalan aziz hatırası gibi -hiç olmazsa- bir teselli yaşatıyordu.

Vaziyet vahamet kesbetmiş, her taraftan haklı bir feryat yükselmişti. Nitekim bu haksızlık ve taşkınlığı Avrupa'nın büyük devletleri de idrak etmişlerdi. Aynı zamanda Avrupa'daki siyasî cereyanlar da gerginleşmişti. Şarkta parlayacak bir kıvılcım, Avrupa'da da bir yangın husûle getirebilirdi. Buna binaen Avrupa devletleri, Osmanlı Hükûmetinin protestosuna ehemmiyet vermişler; Girit sularına vasıl olan istasyonerlerdeki askeri karaya çıkararak Yunan bayraklarını indirmeye teşebbüs etmişlerdi. Fakat ilhak taraftarları, buna kolay kolay rıza göstermemişler; hatta yüksek tepelere çekilen bayrak direklerinin etraflarına siperler kazarak, Yunan bayrağını muhafaza etmek istemişlerdi. E. Venizelos, siperden sipere koşuyor; müdafaa kuvvetlerini teşci ediyordu. Bir gün kendi bulunduğu sipere bir mermi isabet eylemiş ve Yunan bayrağını taşıyan direk bir tarafa eğrilmişti. E. Venizelos, hemen siperden sıçramış, direği kavramış, daha yüksek bir yere saplamıştı. Bu pervasızca hareketi gören düvel-i müttefika amirali, asilerin davalarına ne derece merbut olduğunu hissetmiş ve lüzumsuz yere telefata sebebiyet vermemek için o sipere karşı açılan ateşi kestirmişti.

Mamafih, Giritliler, devletlerin tazyikine mukavemet edememişler, Yunan bayrağını indirmek mecburiyetini hissetmişlerdi. Babıâli'nin teşebbüsünün de az çok inzimamıyla kazanılan bu netice, Osmanlı Hükûmeti için şüphesiz ki siyasî bir zaferdi. Şimdi, bu zaferden akilane bir surette istifade etmek için sükûnetle hareket eylemek ve suyun akıntısına gitmek lâzımdı. Fakat bilâkis her tarafta eskisinden daha fazla bir galeyan artmıştı. İstanbul'da, Selânik'te, İzmir'de, bütün büyük ve küçük şehirlerde heyecanlı nutuklar veriliyor; ortada 10 Temmuz ve 31 Mart günlerinden yadigâr kalan keçe külahların üstüne bu sefer de,

"Ya Girit.. Ya Ölüm" yazıları yazdırılmış fedailer ortada gezdiriliyor;

"Girit bizim canımız,

Feda olsun, kanımız!"

Şarkıları her tarafta terennüm ediliyordu. Çekilen telgrafların haddi hesabı yoktu. Bunların hepsinde de Girit için feday-ı cana ahdlar ve yeminler ediliyor:

"Girit'e giden yolu gösteriniz. Yedi yaşından yetmiş yaşına kadar cümlemiz harekete amadeyiz," deniliyordu.

Halbuki Girit'in yolu meydanda idi. Hakikaten Girit için canlarını feda etmek isteyenler birer çete teşkil etseler, sessiz sadasız Anadolu'nun garp sahiline inseler, oradan da birer kayığa binseler, beş on saat zarfında Girit'in yalçın sahillerine yanaşabilirler ve Girit asilerinin karşılarına dikilerek davayı tam yerinde halletmek şerefini ihraz ederlerdi.

Vakıa bu yol, çıkmaz bir yoldu. Fakat devlet ve millet cebren bir harbe sürüklemektense, ecdadın kahramanlığına tevarüs etmiş olan evlâtlarına henüz varlığını gösterecek şerefli bir misal olurdu. Nitekim Yunanlılar böyle yapıyorlardı. Fakat bu mesele etrafında yaygara koparanlar bu şahsî fedakârlığı göze aldıramıyorlar; oturdukları yerlerden kuru gürültü ile ortalığı birbirine katıyorlar, hatta kadınları bile işe karıştırıyorlardı. Gülünç olmaktan başka hiçbir kıymet ve ehemmiyeti olmayan bu telgraflardan birini aynen dercediyoruz:

“”Meclis-i Mebusan Riyasetine

Girit’in müdafaası için evlatlarımızın başlarını toplara mermi yapmaya ve umumumuz meydan-ı harpte şehid olmaya hazırız.

Beyrut muhadderatı (namuslu Müslüman kadınları) namına telgraf müfettişi ailesi Selânikli Rabia Seza, Yüzbaşı Ömer Efendi haremi Fatma Zehra, Müteveffa Tabip Binbaşı haremi Mavrakil!”

Bir taraftan bu sahte fedakârlık gürültüleri devam ediyor; diğer taraftan da boykotaja şiddet ve kuvvet veriliyordu. Devletin harici münâsebetini haleldar edecek ve şüphesiz en vahim neticeler husûle getirecek olan bu şımarıkça hareketlerin, doğrudan doğruya milletin ruhundan doğduğu iddia ediliyor ve buna “galeyan-ı milli” manası veriliyordu. Devlet ve milletin yuvarlanmakta olduğu uçurumun derinliğini görenler Babıâli’ye müracaat etmişler. Bu hâlin önüne geçilmesini rica eylemişlerdi. Fakat aldıkları cevap şundan ibâretti:

“Ne yapalım? Selânik Hamallar Kâhyası Kerim Ağa’ya meram anlatamıyoruz ki.”

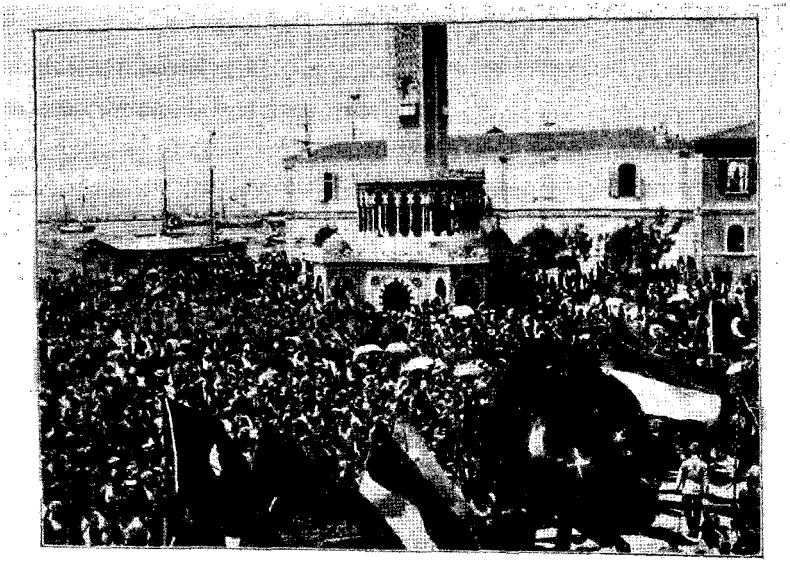

ازمیرده دائرهٔ عسکریه اوکنده کرید ایچون عقد اولنان میتینغلردن بر منظره « قوطوغرافیه حلیم لوندرات »

İzmir’de Girit için düzenlenen miting

Verilen şu kısa cevap, memlekette Hükûmetin varlığını hiçe indiriyor, asıl idârenin, hangi dimağlara intikal ettiğini gösteriyordu. Bu hâle, Meşrutiyet'in icap ettirdiği Hâkimiyet-i milliyenin tezahüratı dinlenemezdi. Çünkü ortada hâkim olan kuvvet, milletin ruhu olmayıp, avamın tahakkümünden başka bir şey değildi. Milleti temsil eden ağırbaşlı mebuslar, bu vaziyet karşısında şaşırmış kalmışlardı. Hükûmet, kendi mevkiini muhafaza etmekten başka bir şey düşünmüyordu. İdâre-i örfiyeler ve divan-ı harpler ise sadece iki şeye karşı dil uzatanları tecziye ediyorlardı. Bunun biri Cemiyet, diğeri de Meşrutiyetti.

Hâlbuki Cemiyetin de, Meşrutiyet'in de varlığı, ancak bu memleketle kaimdi. Bu iki kuvveti yaşatabilmek ve memlekette hükümran olmasını temin etmek için evvela harici ve dâhili bir siyâsete ehemmiyet vermek lâzımdı. Hâlbuki dâhili siyâset, vilâyetlerde Heyet-i Merkeziye'lerin eline geçmiş; her merkez, müstakil bir derebeyliği hâline gelmişti. Ekserisi, başlarına beş on serseri toplayabilmekten başka hiçbir kıymet ve meziyete mâlik olmayan cahil ve cüretkârlardan mürekkep olan bu Heyet-i Merkeziyeler, hükûmete karşı tahakküm ve tecebbürü *(zorbalığı)* arttırıyorlar; validen tahsildara kadar bütün devlet memurlarını, esaret altına alıyorlardı. İşlerine gelen ve gelmeyen şeyleri evvela icra ve sonra Merkez-i Umumî'ye – usulen – ihbar eden bu Heyet-i Merkeziyeler, yeni bir türedi zümresi doğurmuştu. Her türlü mantık ve şuurdan mahrum olan ve ancak ellerine geçen bu fırsattan bilistifade küplerini doldurmaya çalışan bu türedi güruhunun cüret ve şımarıklığı günden güne artıyor; devletin siyâseti, milletin menfaati, bu cahil serserilerin hırs ve tahakkümlerine kurban oluyordu.

İlk zamanlarda buna ehemmiyet vermeyen Merkez-i Umumî, pek az bir zaman sonra bunun fecaatini hissetmiş, harici siyâseti de altüst etmek istidadını gösteren bu tehlikeli hareketlerin önüne geçmek istemişti. Bazı dost devletlerin sefaret erkânı tarafından vuku bulan şifahi tavsiyeler üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânı daha mutedilane harekete karar vermişlerdi. Girit'ten Yunan bayrağının indirilmesi, Cemiyet matbuatı tarafından Osmanlı Hükûmetinin bir zaferi

şeklinde ilân edilmişti. Halkın cahil kısmı, bu uydurma zaferin neşesiyle mahzuz olurken, boykotaj dalavereleriyle para kazananlar, bu zafere kani olmuyorlar:

"Girit bizim canımız,

Feda olsun kanımız."

Şarkısına devam ediyorlardı. Artık bu işin tadı pek kaçmış; Silâhçı Tahsin Bey'in, Boykotaj Reisi ve Hamallar Kâhyası Kerim Ağa'nın açmakta devam ettikleri uçurumun derinliği, nihayet Merkez-i Umumî tarafından da anlaşılmıştı. Boykotaja nihayet verilmesi, Kerim Ağa'ya emredilmişti. Kerim Ağa tarafından da, kendi teşkilatına dâhil olan İstanbul, İzmir, Beyrut, Samsun, Mersin, Antalya, Çanakkale limanları hamallar ve kayıkçılar kâhyalarına şu şahane telgraf çekilmişti:

"Girit meselesi, Devlet-i Aliye'nin amaline muvafık bir surette hallolundu. Bu sebeple boykotajın ref'ini tabii buluyoruz. Eğer Allah göstermesin, Girit meselesi aksi bir suret gösterirse, hemen betekrar boykotaja kemal-i şiddetle kıyam, vazife-i milliyemizdir. Tafsilat-ı lâzıme verilecektir, sevgili kardeşler."

Eleftherios Venizelos

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA KABİNESİ

Artık Meşrutiyet'in muvazenesi bozulmuştu. Hükûmetin idâresini deruhte etmiş olan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, memlekette hükümran olan kuvvetler arasında bir ahenk ve tevazün husûle getiremiyordu. Orduya istinad eden Mahmud Şevket Paşa, bu kuvvetlerin en başında geliyordu. Mahmud Şevket Paşa, 14 Nisan zaferinin kendisine temin ettiği mevkiden istifade etmek istiyor; devletin dâhili ve harici siyâseti hakkında düşündüklerini tatbike çalışıyordu.

Her şeyden evvel orduyu siyâsetten ayırmak lüzumuna kani olan Mahmud Şevket Paşa, artık manası kalmayan Hareket Ordusu Kumandanı namını bırakmış; maksadına daha elverişli olan Birinci, İkinci, Üçüncü Ordular Müfettiş-i Umumîsi unvanını almıştı. Ordunun siyâsetten ayrılmasına taraftar olan birçok ağırbaşlı zevat, Paşa'nın fiilen giriştiği bu işten büyük bir memnuniyet hissediyordu. Fakat Mahmud Şevket Paşa'nın dâhili ve haricî siyâsette takip ettiği yolun sakametini *(eksikliğini)* de tenkitten vazgeçemiyorlardı. Uzun müddet Kosova valiliği yapmış olan bu zat, Arnavutluk'ta takip edilmesi lâzım gelen idâre sistemini pek yanlış anlamıştı. Aynı zamanda harici siyâsette de Yunanlılara ehemmiyet vermeyişi, devlet hesabına mühim bir zarardı. En salâhiyettar makam sahipleri tarafın-

dan, Yunanlılarla tesis edilecek mukarenetin faydaları hakkında kendisini ikaz edenlere karsı Mahmud Şevket Paşa omuzlarını silkiyor:

— Ben şimdi Sırplarla Bulgarları birbirinden ayırmak ve Sırpları kazanmakla meşgulüm, diyordu.

Şüphesiz ki bu da faydalı bir şeydi. Fakat bir devlet idâre adamı sıfatıyla siyâsetin dört köşesini birden düşünmek elzemdi. Yalnız şu var ki, o sırada Mahmud Şevket Paşa henüz kabineye girmemiş olduğu için harici siyâset hakkında bu suretle düşünme ve çalışmasında kendisine bir hisse-i mes'uliyet verilemezdi.

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile hoş geçinmek istiyor; bu zata ve dolayısıyla orduya istinad ettiği takdirde mevkiinin sarsılmayacağını zannediyordu. Hatta orduyu memnun edebilmek için Meşrutiyet'in en esaslı bir kaidesini bile çiğnemiş, ancak mutlakıyet devrinde yapılabilecek bir hata daha ihtiyar eylemişti Abdülhamid'in hal'ini ve Selânik'e teb'idini müteakip Yıldız Sarayı taharri edildiği zaman nakit olarak bir milyon altı yüz bin altın lira zuhur etmişti. Mahmud Şevket Paşa, bu parayı doğruca Harbiye Nezaretine naklettirmişti. Maliye Nazırı Rıfat Bey, Meşrutiyet'in usul ve kavaninine *(kanununa)* tevfikan bu paranın umumi bütçeye ithalini ve Maliye veznesine irsalini *(havalesini)* birkaç defa Harbiye Nezareti'ne yazmışsa da ehemmiyet verilmemişti. Gayet dürüst ve meslekperver bir zat olan Rıfat Bey, nihayet kanuni salâhiyetini kullanmak mecburiyetini hissetmiş Harbiye Nezareti'ne yazdığı son tezkerede paranın Maliye'ye devredilmesini kat'î bir lisanla istemişti. Fakat Harbiye Nezareti'nden gelen cevap, Rıfat Bey'i hayret ve taaccübe sevk etti. Çünkü Harbiye Nezareti paranın Harbiye bütçesi hesabına irad, masraf edilmek suretiyle hazine hesabına geçirilmesini teklif ediyor; bu yolsuz teklifle beraber, Avusturya'dan tazminat olarak alınan paradan, masarifi askeriyeye tahsis olunan bir milyon beş yüz bin liranın da Nizamiye hazinesine teslimini talep eyliyordu. Aynı zamanda, Maliye Nezareti ile cihet-i askeriye arasında başka bir ihtilâf noktası daha vardı. O sırada, eski devirlere ait işe yaramaz bir takım

toplarla Taksim Kışlası ve Talimhane Meydanı satılacaktı. Bunlar, Emval-i Umumiye'den olduğu için paraları Maliye Nezareti alarak, bütçeye geçirmek istiyor; Harbiye Nezareti ise:

— Hayır. Bunlar, cihet-i askeriyenin malıdır. Bedelleri de Harbiye Nezareti'ne aittir. Buna, Maliye Nezareti karışamaz, diyordu.

Şu üç mesele gösteriyordu ki: Mahmud Şevket Paşa'nın direktifi ile hareket eden Harbiye Nezareti, açıktan açığa Meşrutiyet usullerini çiğniyor bütçe intizamını ihlal edecek şekilde, Maliye Nezareti'ne tahakküm etmek istiyordu.

İki nezaret arasında zuhura gelen bu ihtilafı, Kabine Reisi sıfatıyla Hüseyin Hilmi Paşa'nın halletmesi lâzım gelirken Mahmud Şevket Paşa'yı gücendirmek korkusuyla Paşa, bu meseleyi bizzat halletmekten çekiniyor, hatta diğer kabine azalarının da, bu yolsuzluğa karsı muhalif bir cephe almalarına meydan vermiyordu. Mesele Meclis-i Mebusan'a intikal etmişti. Fakat Mahmud Şevket Paşa'nın meclis koridorlarında duyulan mahmuz şakırtıları, mebusları da ıskata kâfi gelmişti. Meşrutiyet'in en sarih bir hak ve usulünün, askerî tahakküm altında çiğnendiğini gören Maliye Nazırı Rıfat Bey, kendisini mesuliyet-i vicdaniyeden kurtarmak büyüklüğünü göstermiş, derhal istifasını vermişti.

Rıfat Bey'in istifası, Cemiyet muhitinde yeni bir hareket husûle getirmişti. Maliye Nezareti'ne kim getirilecekti. Yine eskilerden biri mi? Hayır. Artık Cemiyet köhne kafalara muhtaç olmadığını ispat edecek; cevval zekâsı iktisat ilmindeki ihtisası ve bilhassa parlak natıkasıyla meclisteki alaylı mebusları mebhut *(şaşkın)* ve hayran bırakan mebus Cavit Bey'i, Nezaret makamına geçirecekti.

Cavit Bey'in birdenbire Maliye Nezareti sandalyesine oturması, muhtelif zümreler arasında muhtelif tesirler husûle getirmişti. Cemiyet mahfiline mensup olanlarla Cemiyetin her hareketinde bir hikmet ve keramet bulunduğuna kanaat gösterenler, memnuniyet izhar ediyorlar, az zamanda devletin mali ve iktisadi işlerinde büyük bir intizam ve inkişaf husûle gele-

ceğini söylüyorlardı. Muhaliflerle bîtaraflar ise; iptidaî mekteplerinde hocalıktan ileri geçememiş olan bir gencin, zekâ ve malûmatı ne derecede yüksek olursa olsun koca bir imparatorluğun Maliye Nezareti gibi mühim bir mevkiini idâre edemeyeceğini iddia eyliyorlar; böyle tecrübesiz bir gencin birdenbire bu derece yüksek bir makama çıkarılıvermesine hayrette kalıyorlardı.

Bize kalırsa ortada, -Cavit Bey'in Maliye Nezareti makamına çıkarılmasından daha ziyade- hayrete şayan olan bir mesele vardı. O da, istifa eden Maliye Nazırı Rıfat Bey'in, Maliye Müsteşarlığı'nı kabul etmesi ve Meşrutiyet'in ruhunu haleldar etmemek için istifa ederek kazandığı büyüklük şerefini, bir anda söndürüvermesi idi.

Cavit Bey, Babıâli ve Meclis-i Mebusan saḥa-i faaliyetine, büyük bir nefis itimadıyla atılmıştı. Güler yüzü, tatlı sözü ve kuvvetli mantığı ile herkesi ikna ediyor; muarızlarını bile çarçabuk susturmanın yolunu biliyordu. Fakat ne çare ki: Maliye Nezareti'nin veznesindeki kasalar, bomboştu. İlm-i iktisatın kupkuru düsturları, karın doyurmıyordu. Bunları saha-i tatbike koymak şöyle dursun, aydan aya memurlara aylık bile bin müşkilât ile veriliyordu. Devletin ahval-i maliyesinin bozukluğu bütün müessesatı maliyece malumdu. Diğer yabancı müessesat hatta Osmanlı Bankası bile, memurların maaşı için alınan kırk ellibin liralık avansları bir takım teminatlar ve uzun uzadıya kaydüşartlarla verebiliyordu.

Fakat Cavit Bey hükûmetin umur-u maliyesinin üç ay zarfında düzeliverdiğinden o derece kuvvet ve talâkatla bahsetmeye başlamıştı ki, buna yalnız dostları ve Cemiyetin taraftarları değil; Osmanlı Bankası'nın Müdür-ü Umumisi Mösyö Defsi cenapları bile iman etmiş, hatta kefil ve teminat istemeye lüzum bile görmeden yüzde dört faizle yedi milyon altın lira borç vermeyi bilâtereddüt kabul eylemişti.

Cemiyete mensup olan gazeteler, İttihat ve Terakki hükûmetinin bu ilk ve parlak istikrazını, -*Genç Türk* hükûmetine hasıl olan emniyetin en bahir bir delili- olmak

üzere ilân ediyorlardı. Eğer bu meseledeki en mühim amili, Cavit Bey'in sihr-ü füsun ile malamal olan beyanatına atfetmiş olsalardı, şüphesiz daha doğru söylemiş olacaklardı.

Bu istikrazın akdiyle vakıa bazı açıklar kapatılmıştı. Lakin devlet ve milletin zararına olarak da en muzır ve en meş'um bir yol açılmıştı. Bugünden itibarendir ki Osmanlı Hükûmeti tefecilerin elinde esir olan bir mirasyedi vaziyetine düşmüş, birbirini takip eden istikrazlarla yaşayarak koca bir ülkenin feyyaz ve tabii servet membaları ihmal edilmiş; iktisadî sahada milletin kabiliyetinin inkişafına hiç ehemmiyet verilmemişti.

Cemiyet, 1325 (1909) senesi sonlarına doğru Hüseyin Hilmi Paşa kabinesini kuvvetlendirmek lüzumunu hissetmişti. Eylül ayı iptidasında İstanbul Mebusu Hallaçyan Efendi Ticaret ve Nafıa Nezareti'ne; Teşrinievvelin beşinci günü de Edirne Mebusu Talât Bey Dahiliye Nezareti mevkiine geçmişlerdi. Bir ay zarfında kabinenin kazandığı bu iki genç nazır, yeniden birçok dedikodulara sebebiyet vermişti. Devlet idâresinin yavaş yavaş tecrübesiz ellere intikal etmesi, herkeste bir korku ve şüphe uyandırıyor, dahili ve harici gailelerin çoğalması, bilhassa bu korkuyu arttırıyordu. Ellerinde hüsnüniyetlerinden başka hiçbir sermayeleri olmayan saf İttihatçılar da bu endişeye iştirakten hâli kalmıyorlardı. Büyük bir hakikat olduğu için şunu da ifşaya mecbur oluyoruz ki, Dahiliye Nezareti makamını işgal ederken -Talât Bey bile aynı üzüntüyü hissetmiş, ilk defa olarak Dahiliye Nezareti'ne mahsus olan odaya girip de Nezaret sandalyesine oturur oturmaz; tavanlara, duvarlara göz gezdirmiş. Kendisiyle beraber gelen Mithat Şükrü Bey'le diğer bir samimî dostuna dönerek:

— Hey gidi Dünya, hey. Bugünleri kim aklından geçirirdi? Nihayet, iş bize kaldı ha. Allah vere, yüzümüze gözümüze bulaştırmasak, demişti.

Velev en samimi iki arkadaşı karşısında bile olsa, yine mertçesine bir itiraf sayılan şu sözler, şüphesizdir ki Talât Bey'in hüsnüniyetten başka hiçbir kuvvetle mücehhez olmadığını ihsas etmekte idi. Halbuki o esnada devleti ihata eden gaileler o

kadar artmış ve o derece dal budak salmıştı ki, bunlarla mücadele edebilmek için değil sadece hüsnüniyet; olur olmaz zekâ ve dirayet de kâfi değildi.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın muvazenet tesis edemediği kuvvetlerden biri de, Cemiyetti. 31 Mart hâdisesinden evvel Hüseyin Hilmi Paşa'ya müzaheret eden müttehid kuvvetli Cemiyet, bugün eski kudret ve ittihadını tamamen kaybetmişti. Hatta Merkez-i Umumî kapılarından hariçte yaşayanlara heyulâî bir korku ve mehabet veren Cemiyet, Merkez-i Umumî binasının oda ve koridorlarında varlığı pek şüpheli bir mevcudiyet hâline gelmişti.

Zahirî markası, aynı şekli muhafaza etmekle beraber Cemiyet tamamen ikiye ayrılmıştı. Bir kısmı başlarında Doktor Bahaeddin Şakir ve Nâzım Beyler olduğu halde Şeref Sokağı'nda faaliyetine devam ediyor; diğer kısmı ise, Edirne Meb'usu Talât Bey'in nüfuzu altında Meclis-i Mebusan'da Cemiyeti fırka halinde temsil eyliyordu. Harice karşı tam manasıyla müttehid gibi görünen bu iki zümre ayrı ayrı çalışıyorlar, birbirlerinin işlerine karışmıyorlardı.

Lâkin bir taraftan İstanbul merkezini ve diğer taraftan Merkez-i Umumî'deki cereyanları idâre eden Bahaeddin Şakir Bey, hükûmete hâkim olan kuvvetin yavaş yavaş meclisteki fırkaya intikalinden endişe ediyor, bunun önüne geçmek için Merkez-i Umumî'yi kuvvetlendirmek istiyor; fakat buna bir türlü muvaffak olamıyordu.

"İstitraden şunu arz edelim; o tarihten itibaren Merkez-i Umumî hiçbir zaman o kuvveti temin edememiş; hükûmete hâkim bir vaziyete gelememiştir. Cemiyetin Merkez-i Umumî'si, sonuna kadar bir gösterişten ibâret olarak yaşamış; Hükûmet üzerinde tesir yapan kuvvet, Talât Bey'in nüfuzu altına giren Meclisteki fırka azalarına münhasır kalmıştır. İleride arz edeceğimiz bazı hâdisat ile de sabit olacaktır ki, bu meselede en şayan-ı hayret olan nokta; ismi var cismi yok olan bir kuvvetin on sene koca bir imparatorluğun mukadderatına hâkim olması; milyonlarca halkı blöfle karşısında durdurup yaşatmasıdır."

Talât Bey, 31 Mart hâdisesinin esbap ve avamilini çok iyi bir surette takdir ve tahlil etmiş; Doktor Nâzım Bey'in hatalı bir siyâset-i ile safiyet-i asliyesini kaybeden Cemiyeti, artık eski şekli ile idâre etmekteki imkânsızlığı kabul eylemişti. Onun içindir ki; 14 Nisan zaferini müteakip, işi tadında bırakmak ve tarihî İttihat Terakki Cemiyeti'ni lekelenmekten kurtarmak için Cemiyetin feshini istemiş; lâkin müfrid Cemiyetçilere fikrini kabul ettirememişti.

Talât Bey, bu vaziyet karşısında gayet sakin bir vaziyet almış, fikrini başka noktadan yürütmeye başlamıştı. Cemiyet, muhaliflerin vesair birtakım menfaatperestlerin -meselâ, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti gibi- bir takım gizli siyâsete alet olabilecek teşekküller vücuda getirmesinden korkuyordu. Bu korku, Talât Bey'le beraber onun nüfuzu altında bulunan Meclisteki fırkanın işine yaramıştı. Hazırlanan Cemiyetler Kanunu derhal Meclise verildi. Kanun oldukça hararetli bir münakaşadan geçirildi. Nihayet fırkanın istediği şekilde kabul olunarak 3 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909) tarihinde de Hükûmet tarafından ilân edildi.

Kanunun neşrinden birkaç gün sonra, Dahiliye Nazırı Ferid Paşa Merkez-i Umumî'ye resmen bir tezkere gönderdi; diğer Cemiyetler gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de kanun mucibince tescilini talep etti. Merkez-i Umumî, bu kanunî talep karşısında bir sarsıntı hissetti. Ferid Paşa'ya karşı derhal büyük bir infial husûle geldi. Çünkü Cemiyeti o gün teşkilatıyla kanuna uydurmak mümkün değildi. Kanunun altıncı maddesinin birinci fıkrası gayet sarih olarak şu kelimelerden mürekkepti.

"Hafi Cemiyetler teşkili, memnudur."

Halbuki İttihat ve Terakki Cemiyeti, daha hâlâ gizliliğini muhafaza eden ve etmek isteyen bir Cemiyetti. Kuvvet ve kıymeti her neden ibâret olursa olsun, tabiidir ki kanun, Cemiyetin bu vaziyetini istisna edemezdi. Sonra; tescil için kanun mucibince müessislerini ve idâre erkânını Hükûmete bir beyanname ile bildirmek, müzakerat ve muamelatını gizlememek lâzımdı. Bunlar ise, Cemiyetin dahili nizamnamesi mucibince kabil olamazdı.

Şeref Sokağı partisinin rüesası, bu cereyanın hangi kanaldan geçtiğini anlamışlardı. Fakat âdeta bir nevi tefrikaya benzeyen bu vaziyeti düşmanlara değil, dostlara bile hissettirmemek için büyük bir ketumiyet ve soğukkanlılık göstermek mecburiyeti karşısında kalmışlardı. Zaten bu suretle hareket etmekten başka da bir şey yapamazlardı. Fırkanın meclisteki ekseriyeti, Hükûmeti tamamen ele geçirmişti. Aynı zamanda Mahmud Şevket Paşa da fırkaya istinad etmekte idi. Demek ki, Meclis ve Ordu birleşmişti. Bu iki kuvvet karşısında Merkez-i Umumî'nin yapacağı yegâne hareket; sükût etmek ve artık Talât Bey'in gizli siyâsetine boyun eğmekten ibâretti.

Talât Bey'in Mecliste temin ettiği kuvvet vaziyete o derece hâkimdi ki; bunu Mahmud Şevket Paşa bile takdir ediyor, mevkiini muhafaza etmek için Talât Bey'le aynı yolda yürümek mecburiyetini hissediyordu. Mahmud Şevket Paşa'nın bu makul hareketi, tabiidir ki Talât Bey'in pek işine geliyor; Paşa'nın diktatörlük rolünü muvaffakiyetle oynayabilmesi için lâzım gelen dekorları ihzar etmekten çekinmiyordu. Çok gariptir ki Mahmud Şevket Paşa oldukça yüksek zekâsına rağmen hakiki vaziyeti göremiyordu. Kendisini o günün amir-i mutlakı mevkiinde gören bu zat, tam manasıyla bir esaret altına girdiğini hissedemiyordu.

Mahmud Şevket Paşa, maiyetinde bulunan zabitler vasıtasîle sıkı bir kontrol altında bulunduruluyor; şayet fırkanın amaline muhalif bir harekete geçecek; ve şayet hakikî bir diktatör vaziyetine sıçramak isteyecek olursa; ona bir anda mevkiinden iskata muktedir olan fırka kuvveti, Talât Bey'in bir işaretine bakıyordu.

1325 (1909) senesi Teşrinievvelinde Selânik'te İttihat ve Terakki, kongresi büyük içtimaını akdettiği zaman Talât Bey'in fikri şu noktalar üzerinde tebellür ediyordu:

1- Eski İttihat ve Terakki Cemiyeti, artık tarihe intikal etmeli. Mevcut teşkilâtın siyâset ve hükûmet işleriyle alâkası kesilmeli. Sadece içtimaî bir program takip edilmeli.

2- Meclisteki fırka kuvveti daima Hükûmete hakim olma-

lı, Hükûmet idâreside eski devrin idâreimaslahat siyâsetinden kurtulmalı ve Hükûmet otoritesi, her yerde kuvvet bulmalı.

3- Ordu, fırkacılıktan tamamen ayrılmalı.

Talât Bey, üçüncü madde üzerinde daha ziyade duruyor ve bu hususta, Mahmud Şevket Paşa ile tamamen anlaşmış bulunuyordu.

Talât Bey'in şahsî nüfuzu, kongrede galip gelmiş; uzun uzadıya yapılan müzakerelerde teferruata ait birçok kararlar verilmekle beraber netice; şu esaslar üzerinde takarrür etmişti:

"Cemiyet, artık siyasî şeklinden tecerrüd edecek, bütün teşkilât ve vesaidini izhar eyleyecektir. Şimdiye kadar Cemiyetin deruhte ettiği siyasî vazife, Meclis-i Mebusan'da teşekkül eden İttihat ve Terakki Fırkası'na devredilmiştir. Bundan sonra Cemiyet yeni programıyla ortaya çıkacak, vazifesi de; memleketin refah ve ümranına, maddî ve manevî terakkiyatına hâdim esbabı hazırlamak olacaktır.

Cemiyetin en mühim erkânını teşkil eden asker azaları Cemiyetle olan alâkalarını derhal kesecekler, ordu zabıtanı da fırkacılıkla iştigal etmeyeceklerdir."

Bu karar, eski Cemiyetçilere çok acı gelmiş, gizli ve mukaddes bir din gibi kalplerinde taşıdıkları Cemiyetin ruhundan ayrılmak, bir hayli gözyaşlarının dökülmesine sebebiyet vermişti. Hatta bu vaziyeti ihdas etmeye sebep olan Talât Bey bile, o kadar metin olmasına rağmen aynı acı ve ıstırabı hissetmiş,

— Zaten ben, bu işin sonunun böyle olacağını biliyordum. Çavuş Manastırı'nda Cemiyeti teşkile ilk teşebbüs ettiğimiz gece, ilk yazıyı yazarken lâmbanın iki defa sönmesi; bir gün gelip bu Cemiyetin de böyle hazin bir surette söneceğini bana ilham etmişti, demişti.

Kongre biter bitmez, derhal bu kararın tatbikatına geçilmişti. Mahmud Şevket Paşa, İstanbul'da bulunan bütün ümera ve zabıtanı Harbiye Nezareti meydanına celbetmiş; o günlerde askerî fırkanın tesiri altında büyük bir buhran geçiren Yunanistan'ın hâlini misal göstermiş; badema zabitanın

siyâsetle iştigal etmemelerini tavsiye ettikten sonra artık Cemiyetle ve kulüplerle alâkalarını keseceklerine dair birer taahhütname istemişti. Bu hareket, orduda İttihatçı zabıtan aleyhinde hasıl olan gizli tehevvürü bir dereceye kadar teskin eylemişti. Merkez-i Umumî, kongre mukarreratîle yeni ilmî, içtimaî ve iktisadî programını Vilâyet Heyet-i Merkeziye'lerine tamim etmiş ve bundan sonra bu program mucibince hareket edilmesini tavsiye eylemişti. Birdenbire bütün İttihat ve Terakki kulüplerini bir sükûnet istilâ etmişti. Fakat bu sükûn, tamamen bir gösterişten ibâretti. Her işi gizli kuvvetin gizli parmaklarıyla çevirmeye alışmış olan Heyet-i Merkeziye azaları:

— Hiç böyle iş olur mu, canım? Cemiyet kıyâmete kadar bakidir, diyorlar; zahiri perdenin arkasında Cemiyetin bekasını temin eden gizli bir varlık gösteriyorlardı.

Meclis-i Mebusan'a gelince, kongrenin kararı, meclisteki İttihat ve Terakki Fırkası'nı tamamen kuvvetlendirmiş; eline de büyük bir kudret ve salâhiyet vermişti. Fırka, Mecliste ekseriyet teşkil ediyordu. Meclisin alenî ve umumi içtimaları, göz aldatmaktan ibâretti. Verilecek kararlar, fırka Heyet-i İdâresi tarafından hazırlanıyor; meclisteki fırka azalarının vazifeleri de, sadece ellerini kaldırmaktan ibâret kalıyordu.

Cemiyete mensup gazeteler vazifelerini ifada devam ediyorlar; bir zamanlar Merkez-i Umumî'nin hareketini takviye ederlerken, şimdi de fırkanın icraatına müzaheret gösteriyorlardı. Fırka, dahilî siyâsette Cemiyetin 10 Temmuz'dan sonraki siyâsetini takip ediyor; muhalefetin önüne geçmek için; Hükûmetin tedhiş ve terhib *(yıldırma ve korkutma)* sistemine devamını istiyordu.

Zavallı milletin ne büyük talihsizliği eseridir ki; Abdülhamid, "Millet, henüz siyasî rüştünü ispat etmemiştir." diye memleketi otuz üç sene istibdat altında idâre etmişti. Hürriyet aşkıyla ortaya atılan Cemiyet ise, kendi muhaliflerini susturmak için aynı istibdat idâresini başka şekilde idame eylemişti. Şimdi de istibdat yerini değiştirmiş; fırkanın eline geçmişti. Kime, kimden şikâyet edilecekti. Bu idâreyi terviç *(geçerli kılan)*

ve tatbik edenler, bizzat intihap ettikleri kendi vekilleri idi. Hükûmet ise, artık fırkanın her arzusuna koru körüne itaat eden bir icra kuvvetinden başka bir şey değildi.

Talât Bey Dâhiliye Nazırlığı'nı kabul ettiği zaman fırka riyasetine, Kırkkilise Mebusu Emrullah Efendi geçmişti. Fakat Emrullah Efendi'nin bu vaziyeti, bir gösterişten ibâretti. Bir taraftan fırkayı diğer taraftan da hükûmeti idâre eden yine Talât Bey'di. Talât Bey, kabineye geldikten sonra beraber çalışmaya başladığı Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'yı daha iyi anlamış; Abdülhamid mektebinde yetişen bu zatın idâre-i maslahat siyâsetini beğenmemeye başlamıştı. Talât Bey, Hükûmetin şeref ve haysiyetini gösterebilmesi için icabı takdirde şiddet ve sür'at gösterilmesini istiyor; hâlbuki eski devrin vahime-i mesuliyetinden ders almış olan Hilmi Paşa ise, buna pek cesaret gösteremiyordu. Gün geçtikçe Hüseyin Hilmi Paşa, kendisine karşı gösterilen istiskalin arttığını görüyor; artık Sadaret sandalyesinde daha fazla barınamayacağını anlıyordu. Evvelâ; Girit meselesinin böyle heyecanlar içinde uzayıp gitmesi, Hilmi Paşa'nın beceriksizliğine atfolunuyordu. Adana divan-ı harbinde mahkum olan Ermeniler meselesinden dolayı Patrikhane ile Hükûmet arasında çıkardığı ihtilâf bir türlü unutulamıyordu. Sonra, Arnavutluk'ta, Yemen'de, Irak'ta, Suriye'de vuku bulan karışıklıklar da yine onun idâresizliğinden biliniyordu. Nihayet "Linç" meselesi zuhur etmiş; bu mesele Hüseyin Hilmi Paşa'ya son darbeyi indirmişti. Halbuki, menşei itibariyle Hilmi Paşa'nın idâresine hiç taallûku olmayan bu mesele, bu Zâtı baştan atmak için icat edilmiş bir vesileden ibâretti. 1250 (1835) tarihinde, yani İkinci Sultan Mahmud devrinde İngiltere hükûmetine verilen bir ferman mucibince; Linç isminde bir İngiliz, Dicle ve Fırat nehirlerinde İngiliz bayrağı altında iki vapur işletmek imtiyazını almıştı. Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinde bu imtiyaz temdit ve tevsi edilmiş, Linç tarafından üçüncü bir vapur işletilmişti.

Fakat o havalide İngiliz nüfuzunun kökleşmesini istemeyen Abdülhamid, derhal bir manevra çevirmiş; her iki nehirde vapur işletmek hakkını Hazine-i Hassa'ya devretmişti. O tarihten

itibaren bu mesele etrafında bir müzakere başlamış; fakat Abdülhamid, bu müzakereyi tavikten tavike uğratarak, hürriyetin ilânına kadar, Linç kumpanyasını oyalamıştı. Abdülhamid'in sükûtunu ve Hilmi Paşa'nın Hükûmet riyasetine gelmesini müteakip Linç kumpanyası namına hareket eden Mister Vitol, tekrar Hükûmete müracaat etmiş, bu meseleyi Hüseyin Hilmi Paşa ile bir suret-i tesviyeye rapteylemişti.

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa

HAKKI PAŞA KABİNESİ

Senelerden beri Abdülhamid'in sürüklediği bu meselenin Hüseyin Hilmi Paşa tarafından kolayca hal've tesviye edilivermesi derhal nazar-ı dikkati celbetmiş; bu da Hilmi Paşa'nın sükûtuna sebep arayanların eline bir silâh vermişti. En evvel fırkanın gazeteleri ortaya atılmışlar, kumpanyanın hissedarlarından ekserisinin İngiliz olması hasebiyle bu imtiyazın devamındaki tehlikeleri sayarak neşriyata başlamışlardı. Diğer gazeteler ise, memleketin bir köşesinde ümran yaşatacak bu medeni teşebbüsü müdafaa etmişler; Hilmi Paşa'ya taraftarlık göstermişlerdi. İki tarafa ayrılan matbuat, birkaç gün şiddetli bir fikir düellosu yapmışlar, meclis azalarını coşturmuşlardı. O esnada Hilmi Paşa'yı iskata hazırlanan fırka erkânı, bu işi daha kolaylıkla halledebilmek için bazı nazırları istizaha *(sorguya)* çekmek istiyorlardı. Nihayet Vükelâ Heyeti meclise dâvet edildi. En evvel, Babımeşihat'teki tensikat meselesinden dolayı Şeyhülislâm Sahip Molla Bey sorguya çekildi. Bu dürüst ve pervasız zât, sorulan suâllere, kemal-i vakar ile cevap vererek kendisine tevcih edilen hücumları kolayca defetti. Sıra Harbiye Nazırı Salih Paşa'ya geldi. O da vuku bulan istizaha karşı kanuna muvafık hareketlerini izah ile cevap verdi. Maarif Nazırı Nail Bey ise;

— A benim efendilerim. Bendenizden talep buyurulan bu şeyler, ancak para ile yapılabilir? Ne para verdiniz ki, benden ne iş bekliyorsunuz diyerek sözü, dört köşe balla kesti.

Nihayet sıra Hüseyin Hilmi Paşa'ya gelmişti. Zaten tezelzüle uğrayan mevkiinden dolayı maneviyatı da sarsılmış olan Hilmi Paşa'nın karşısına birdenbire üç mühim şahsiyet dikilmişti. Bunlar da, firkanın en ileri gelen mebuslarından, Emrullah Efendi, Ferid Bey ve Babanzade Hakkı Bey'di. Bunların ateşîn istizahları karşısında Hilmi Paşa terler döküyor; kendisini sukût felâketinden kurtarmak istiyordu, Artık bütün ümitler kesilmişti Hilmi Paşa; kendisini bu makam-ı muallâya çıkaran Cemiyetin acı bir darbesîle tekerlenecekti. Fakat teneffüs esnasında fırka idâre odasına çekilen azalara birdenbire bir fikir geldi:

— Aynı zamanda İngilizlere de ağır bir darbe teşkil edecek olan bu hareket, acaba İngiltere devletini gücendirmeyecek mi?

Bu mühim suâl, derhal süratli bir muhakemeden geçirildi. Devletin harici siyâsetindeki vaziyet ve buhrana bir de İngiliz aleyhtarlığı inzimam ettirilmemesi için meselenin tatlıya bağlanılmasına lüzum hissedildi, icap eden mebuslara direktif verilerek gerek Hilmi Paşa ve gerek kabine heyeti bu mebuslara müdafaa ettirildi. Neticede; düşüne düşüne Meclise gelen kabine heyeti -ancak sekiz muhalif reye karşı- meclisten itimat kararı alarak sevine sevine Babıâli'ye avdet etti.

Lâkin, Hilmi Paşa ile kabine azalarından bazılarının artık suret-i kat'iyede değiştirilmesine ve kabine riyasetine Ulûm-u Siyasiye ve İdariye'de yed-i tûlâsı *(geniş nüfuzu)* olan Roma Sefiri Hakkı Bey'in geçirilmesine karar verilmişti. Hakkı Bey, Hariciye şifresiyle Talât Bey'den aldığı bir telgrafname üzerine süratle İstanbul'a geldi. Gelir gelmez de Hüseyin Hilmi Paşa'ya istifası teklif edildi. Hilmi Paşa sadaret mevkiini terk ederken pek müteessir görünmüş olmakla beraber, yavaş yavaş Arapsaçına dönen gaileler arasından zararsızca sıyrıldığına da büyük bir memnuniyet hissetmişti.

Hakkı Bey; uhdesine, rütbe-i samiye-i vezaret tevcihiyle, Sadrazam Hakkı Paşa olmuştu.

Aynı zamanda fırka ile Mahmud Şevket Paşa arasında cereyan eden müzakereden sonra; kabinede de bazı değişiklikler vuku bulmuştu. Buna binaen 30 Kânunuevvel 1325 tarihinde teşekkül eden Hakkı Paşa kabinesi şu zevattan mürekkep bulunuyordu:

Sadrazam - Hakkı Paşa

Şeyhülislâm - Hüsnü Efendi

Harbiye Nazırı - Mahmud Şevket Paşa

Bahriye Nazırı - Bahriye livalarından Halil Paşa

Dahiliye Nazırı – Talât Bey

Hariciye Nazırı - Rıfat Paşa

Adliye Nazırı ve Şûrayı Devlet Reisi - Necmeddin Molla Bey

Maliye Nazırı - Cavit Bey

Nafia Nazırı - Hallaçyan Efendi

Maarif Nazırı - Kırkkilise meb'usu Emrullah Efendi

Orman Maadin Nazırı - Mavrokordato Efendi

Evkaf Nazırı - Şerif Ali Haydar Bey

Halim, selim ve o nispette de müştekim, bir zat olan eski Harbiye Nazırı Salih Paşa, Müşir Edhem Paşa'nın vefatıyla münhal kalan Âyan azalığına tayin olunmuş; günden güne ehemmiyet kesbeden Harbiye nezaretini bizzat Mahmud Şevket Paşa'nın işgal etmesine mecburiyet hasıl olmuştu. Çünkü her tarafta isyan ve ihtilâl emareleri artıyor, aynı zamanda gittikçe sarpa saran Balkan meselelerinden dolayı, artık orduya çok fazla ehemmiyet verilmesi lüzumu büyük bir hakikat hâlini alıyordu.

Hakkı Paşa, İstanbul'a gelir gelmez umumi vaziyet hakkında kendisine Talât Bey tarafından kâfi derecede malûmat verilmiş; bu tehlikeli vaziyetleri yatıştırabilmek için düşünülen tedbirler de izah edilmişti. Dahilî siyâsetin tanzimi için fırkaca tespit edilen tedbirlerin hülâsası, şu üç kelimede toplanıyordu: "İsyanları, şiddetle bastırmak."

Zeki bir zat olan Hakkı Paşa kendisine verilen şu üç kelimelik programı pek güzel kavramış olmakla beraber, bunu millete hissettirmek istememiş; bilâkis kendi kabinesinin programını şu iki kelimede hülâsa eylemişti: "Adil ve ihsan..." Yeni Sadrazam ve yeni kabine tarafından ilân edilen bu "adil ve ihsan" politikası, en evvel tensikatta açıkta kalan zavallıları memnun etmiş ve artık sürünmelerinin nihayet bulacağına ümitler vermişti Diğer halk sınıfları ise:

— Bu memlekete böyle bir politika girmez amma, hele bakalım sonu nereye çıkacak. Sakın bu da damağımıza bir parmak bal çalmaktan ibâret olmasın, demişlerdi.

Hakkı Paşa, bir taraftan hükûmetin takip edeceği siyâseti böyle süslü bir perde ile örtmeye diğer taraftan da kendi şahsına karşı bir sempati husûle getirmeye çalışırken, talih ona hiç ümit etmediği hâdisatı hazırlıyordu: "Ne uğursuz Sadrazammış."

Daha onun sadaret sandalyesine oturduğunun altıncı günü, her taraftan bu sözler işitilmişti. Çünkü Çırağan Sarayı, çılgın alevler arasında, bir iki saat zarfında yanmış, bir taş yığını haline gelmişti. Bazı dedikodulu safhâlârıyla İttihat ve Terakki tarihinde karanlık bir nokta teşkil eden bu hâdise üzerinde küçük bir tevakkuf lâzım gelir.

İttihat ve Terakki Fırkası, Adliye Nezareti binasındaki eski ve karanlık mebusan dairesini beğenmiyor; bomboş duran saraylardan birinin Meclis-i Mebusan ve Âyana verilerek – İngiltere'de olduğu gibi - Millet Sarayı tesmiye edilmesini istiyordu. Meclisin birinci devresi, iyi kötü burada geçirilmişti. Fakat ikinci devrenin açılması yaklaştıkça, fırka azaları arasında Çırağan Sarayı'nın ele geçirilmesi hakkındaki arzu kuvvetlenmişti. Nihayet fırkaca bu meseleye karar verildi ve Meclis-i Mebusan namına Reis Ahmed Rıza Bey, Padişaha gönderildi. Ahmed Rıza bey, Çırağan Sarayı'nın meclis binasına tahsisi halinde milletin pek büyük bir memnuniyet hissedeceğini padişaha arz etti. Kurnaz padişah, işi bermutad safderunluğa vurdu:

— Hay, hay. Milletin arzusu, benim de arzumdur. Ancak malûm ya; Saraylar, Padişahın değil, hanedanın malıdır. Bahusus o sarayı amcam yaptırmıştır. Azizilerle[73] bizim aramızda biraz şekerrenklik vardır *(aramız bozuktur).* Mamafih, ben icap edenlerle görüşeyim; bir çare bulmaya gayret edeyim, dedi.

Fakat Ahmed Rıza Bey'in getirdiği bu müphem cevaba, Fırka hiçbir ehemmiyet vermedi. Ertesi günü çıkacak gazetelere şu kısa ilân dercettirildi.

"Her gün bir suretle milletin celbimemnuniyetine çalışan Padişah-ı meşrutiyetperver efendimiz, bu kere de Çırağan Sarayıhümayununu Meclisi Meb'usan'a ihsan buyurmuşlardır."

Tabiidir ki, bu bir emrivakiydi. Derhal sarayda icap eden tadilât yaptırıldı. Adliye binasındaki evrak ve eşyalar taşıttırıldı. İkinci içtima devresi, sarayın haşmet ve azametiyle mütenasip bir tantana ile açıldı. Padişahın nutkunu müteakip Ahmed Rıza Bey tekrar riyasete intihap edildi. Maliye Nazırı Cavit Bey, -vaadi mucibince- bütçeyi çarçabuk tanzim etmiş, Meclisin küşad günü şerefine olarak heyete arz eylemişti. Genç Nazırın bu muvaffakiyeti alkışlarla karşılandı.

Yapılacak yegâne iş olarak; yeni Hakkı Paşa Kabinesi'nin programını meclise arz etmesi kaldı. Fakat Hakkı Paşa, adl-ü ihsan ile hulâsa ettiği programını burada okumaya muvaffak olamadan, zavallı Çırağan Sarayı, baykuşlar yuvası bir harabezar hâlini aldı.

Sarayın yanması, tabiatıyla birçok dedikodu uyandırmıştı. Fakat gariptir ki, bütün bu dedikodular Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'in üzerine toplanıyor; bu zatı, çok ağır ittiham altında bulunduruyordu.

— Sarayı Ahmed Rıza Bey yaktırmış. Buna sebep de, imha edilecek bazı evrak varmış.

Sözleri dilden dile dolaşıyor; Cemiyeti baltalamak fırsatını kaçırmayanlara geniş bir propaganda zemini hazırlıyordu.

73- Aziziler; Sultan Abdülaziz soyundan gelen hanedan mensuplarıdır. Aziziler de Sultan Abdülmecid soyundan gelenlere "Mecidiler" derdi.

Halbuki yangın, doğrudan doğruya binanın çatısından çıkmıştı. Saray ve meclis açıldığı zaman kalorifer tesisatı henüz bitmemişti.

Çatı arasında birkaç Rum ve Ermeni amele çalışıyordu. Akşama doğru bu amele paydos etmişti. İşte yangın da o zaman, bu amelenin çalıştığı yerde zuhur etmişti. Bugüne kadar esrarengiz mahiyetini muhafaza etmiş olan bu yangın o koca taş sarayı birkaç saat zarfında nasıl yakmış, kül etmişti? Buna, sarayın daima rüzgârlara maruz bir mevkide bulunması ile itfaiye vesaidinin kâfi derecede olmaması cevabı veriliyor. Bu husta ele kat'î deliller geçirilinceye kadar bu fikri kabul etmek zarurîdir.

Bazı evrakın imhası için sarayı Ahmed Rıza Bey'in yaktırmış olması hakkındaki -hatta bugüne kadar sürüklenen- rivâyet ve kanaatlere gelince, akıl ve mantık bunu suret-i kat'iyede reddeder. Günün birinde büsbütün millete mal olması ihtimali olan böyle muazzam ve muhteşem bir saraya karşı eğer bir suikast yapılmışsa bunun faili veyahut müşevviki ne Ahmed Rıza Bey ve ne de arkadaşları olamaz. Hakikati kabul edenler, şunu da itiraf etmelidir ki, millî varlığa karşı merbutiyetleri inkâr edilmeyecek kadar kuvvetli olan bu zatları cehalet ve idâresizlikle ittiham etmek mümkün olabilir. Fakat başka şekilde imhası da kabil olan birkaç parça kâğıt için, tam dört milyon altın lira sarf edilerek yaptırılmış olan bir sarayı yakmak veyahut yaktırmak. Bir daha söyleyelim; bunu akıl ve mantık reddeder.

"İstitrat olarak söyleyelim ki, bir rivâyet ve bir yangın hâdisesi daha vardır. Güya saray; meclis namına tesellüm edildiği zaman, sarayda mevcut olan birçok kıymetli eşya ve mobile fazla görülmüş; bunların bir kısmı da bazı İttihat rüesasının ikametgâhlarına nakledilmiş. Bilâhare bu eşyanın izini kaybetmek için bu yangın husûle getirilmiş. Bu iddia ve rivâyeti de kabul etmek, biraz güçtür. Ancak, yine bir yangın hâdisesi; bir hayli dedikoduyu mucip olmuştur. O da, şudur. Abdülhamid, hal've Selânik'e teb'it olunduktan sonra, Yıldız Sarayı'ndan bir hayli eşya ve mobile kaldırılmış, sarayın arka cihetindeki bir pavyona naklolunarak depo edilmişti.

Bir gece bu depo ansızın yanmış, kül oluvermişti. İçindeki eşyaya gelince; bunu aramak ve sormak da, hiç kimsenin aklına gelmemişti."

Hakkı Paşa, acaba hakikaten uğursuz mu gelmişti? Biz, bunun cevabını, hâdisata terk ediyoruz. Daha henüz Çırağan Sarayı'nın enkazı üzerinde dumanlar tüterken Trablusgarb çöllerinde de siyasî bir yangın husûle getirmek istidadı olan bir şerare parlamıştı. Trablusgarb vilâyetinin cenubu garbisinde *(güney batısında)* Düheybe Vahası'nda ehemmiyetsiz bir meseleden dolayı Osmanlı hudut muhafızlarıyla Fransız hudut muhafızları arasında şiddetli bir müsademe vukua gelmiş ve bu hâdise Fransız efkârıumumiye ve askeriyesinde ehemmiyetli bir heyecan husûle getirmişti. Dahili ve harici gailelerin sükûnetle halledilmesi için büyük devletlerin muzaheretine en çok ihtiyaç olan bir zamanda zuhur etmesi Babıâli'ye büyük bir telâş vermişti. Bir taraftan İstanbul'daki Fransız sefirine, diğer taraftan da Paris Sefarethanesi vasıtasıyla Fransa Hariciye Nazırına gösterilen cemileler sayesinde mesele beş on gün zarfında örtbas edildi. Fakat şunu da ilâve etmek lâzım gelir ki; müsademe mıntıkasına memur olan Osmanlı yüzbaşısının mahallinde gösterdiği dirayet, Hakkı Paşa'nın siyasî kiyasetinden daha mühim bir tesir husûle getirmişti.

Hakkı Paşa, daha Sadaret sandalyesine oturur oturmaz, aleyhinde başlayan dedikoduların ve yine aleyhine tefsir edilen hâdisatın hoşnutsuzlukları arasında kabinesi erkânı ile meclise gelmiş; dahilî ve haricî siyâset hakkında hazırladığı programını okuduktan sonra bir miktar da şifahen izahat vermiş ve hatta şimdiye kadar hiçbir sadrazamın, hiçbir kabine reisinin söylemediği şu sözleri söylemişti:

— İşte Efendiler; programımız bundan ibârettir. Eğer biz, bu programı tatbike muvaffak olamazsak millet bizi makamlarımızdan süpürge sapı ile kovsun.

Ve bu açık teklif ve pazarlıktan sonra da, muhataplarına göz gezdirmiş, meclisten itimat beklemişti. İtimat reyi, derhal verilmişti. Fakat bu rey verilirken Dersim Mebusu Lütfi Fikri

Bey'in şu derin ve manalı sözleri işitilmişti:

— Hakkı Paşa, itimadı meclisten değil, seleflerini ıskat eden ve kendisini de sadaret mevkiine getiren zevattan istesin. Kendini onlara sevdirsin.

O zaman müstakil fikirli bir mebus olan Lütfi Fikri Bey bu sözleriyle; bütün kudret ve kuvveti kendilerine hasreden ve Ekseriyet Fırkasını teşkil eyleyen İttihatçı mebusların, Hüseyin Hilmi Paşa'yı nasıl ıskat ettiklerini ima etmek istemişti.

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa

ORTAYA ÇIKAN YENİ FIRKALAR

İttihat ve Terakki Fırkası'nın umumî muamelât üzerinde iktisap ettiği vaziyeti, adeta bir parlâmento istibdadı şeklinde telâkki edenler çoğalmıştı. Şüphesizdir ki parlâmento istibdadı, istibdatların en fecii idi. Buna binaen İttihat ve Terakki Fırkası'na dahil olmayan mebuslar arasında hafif bir kımıldanma baş göstermişti. Dersim mebusu Lütfi Fikri Bey'in müstakil fikirli mebuslardan mürekkep bir fırka teşkiline teşebbüs ettiği ve bu fikre yirmi mebusan da iştirak eylediği rivâyet olunuyordu. Aynı zamanda, Meclis-i Mebusan İkinci Reis vekili Süleyman Büstani Efendi ile mebuslardan Rüştü Bey, Nafi Paşa, Salih Paşa, Boşo Efendi ile Rum, Ermeni, Arnavut ve bilhassa Arap mebuslardan ekserisinin muhalif bir fırka tesis etmek istedikleri söyleniyordu. Hatta Osmanlı Ajansı tarafından yapılan bir tebliğde, bu harekete bazı İttihatçı mebusların da iştirak ettiği ve Mutedil Hürriyetperver namı altında bir fırka teşkiline karar verildiği bildiriliyordu.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın nüfuz ve kudretini kırmak için Mecliste bu kımıldanmalar husûle gelirken, hariçte de bazı teşebbüsler göze çarpıyordu. Daha mektep sıralarında iken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, ilk müessisliği şerefini kazanmış olduğu halde bugünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânından istiskal görmüş olan Doktor Temo Bey başka kuvvetlerle çalış-

mak mecburiyetini hissetmiş ve Meşrutiyet'in ilânı akabinde bir takım gençler tarafından tesis edilen Selâmet-i Umumiye Kulübü'ne girmişti. Lâkin, siyasî faaliyetlerden daima uzak kaldığı için İttihatçılar tarafından muhalif tanınmış ve onun için de uzunca bir müddet yaşamış olan bu kulübün programı ve çalışma tarzı Doktor Temo Bey'i tatmin edememişti.

Doktor Temo Bey, demokratik esaslara istinad eden bir fırka teşkilini ve bu fırkanın mecliste de faaliyete girişmesini düşünüyor ve onun bu düşüncesi, birçok fikir arkadaşlarına pek cazip görünüyordu. Bunların arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kalben merbut olanlar da vardı. Ancak; Cemiyet erkânının fazla tahakküme kapılması, sonradan Cemiyete intisap eden bazı mazisi bozuk eşhasın, iğrenç birer türedi hâlini alması, bu genç ve oldukça münevver unsuru Cemiyetten uzaklaştırmış, daha temiz, daha demokratik bir çalışma sahası aramağa mecbur etmişti.

Doktor Temo Bey, etrafına toplanan genç havarilerinin saf ve samimi temennilerinden aldığı ilhamla doğruca Talât Bey'e gitmiş; Demokrat fırkası namıyla bir fırka teşkili arzusunda bulunduğunu söylemiş ve sonra da;

— Bizim maksadımız, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin demokrasiye istinad eden programına muhalif değildir. Biz, Cemiyetten uzaklaşmak; değil; bilakis bazı eşhas yüzünden Cemiyetten uzaklaşanları, tekrar Cemiyete yakınlaştırmak istiyoruz. Bize yardım edin. Eğer yardım etmek istemezseniz, hiç olmazsa, bizi muhalif tanımayın, demişti.

Fakat Talât Bey, Temo Bey'e şu kısa cevabı vermişti:

— Olamaz. Memleketin vaziyeti, muhalif bir fırkanın çıkmasına ve yaşamasına müsait değildir.

Talât Bey, bu cevabında haksız değildi. İnkılâbı yapan bir kuvvetin, kendi programını tam manasile tatbik edip de memleketi selâmete çıkarıncaya kadar karşısında muhalif bir kuvvet görmek istememesi tabii idi. Aynı zamanda haricî ve dâhili gaileler de, hakikaten o esnada muhalefete müsait değildi. Ancak, memleketi tek fırka ile idâre etmek isteyenlerin, o idâreye

muktedir olan kuvvet ve dimağlara mâlik olması icap ederdi.

Halbuki gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânının ve gerek -artık tamamıyla hükûmete hâkim olan- meclisteki İttihat ve Terakki Fırkası azalarının kemiyet ve keyfiyetleri nazar-ı dikkate alınırsa; - aralarında birkaç münevver zat müstesna olmak üzere, diğerleri "tok"çulardan ibâretti[74].

Doktor Temo Bey, Talât Bey'in cevabındaki manayı veyahut manasızlığı anlamamıştı. Şimdi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin diğer meclis ve mahfillerini dolaşıyor:

— Canım, nasıl olur? Meşrutiyet'in ilânında, her şeyden evvel demokrasi vadettiler. Bu vaat üzerine muhtelif milletlere mensup olanlar, kendi amal ve makasıd-ı milliyelerini bertaraf ettiler; Cemiyetle birleştiler. Vadettiğiniz demokrasi, bugün ancak lafta kalıyor. Bu hâl ise milletleri Cemiyetten soğutuyor. Cemiyeti müfrit milliyetperverlikle ittiham ediyorlar. Onun için, Osmanlı camiasına dahil olan milletler, kendi başlarının çaresine bakmaya hazırlanıyorlar. Siz, yine programınıza devam ediniz. Bırakınız, ben Demokrat Fırkası'nı teşkil edeyim. Dağılmak istidadı gösteren fikirleri bir araya toplayayım. Hiç olmazsa, milliyet cereyanları yüzünden çıkması muhtemel olan kavganın önüne bir set çekeyim, diyordu.

Fakat bütün bu sözleri, ya müstehzi bir kahkaha veyahut acı bir tehdit ile karşılanıyordu. Çünkü İttihatçıların en büyük hatalarından birini de, nefislerine ve kudretlerine fazla itimat teşkil ediyordu.

Doktor Temo Bey, İttihatçılardan aldığı menfi cevaplara rağmen fikrinden dönmedi. İlk defa olarak "Fırka-i ibat"ı teşkil etti. Eğer Temo Bey bu fırkayı teşkil ederken sadece saf ve münevver gençlerle işe girişmiş olsaydı, şüphesiz çok iyi etmiş olacaktı. Fakat bu zat da büyük bir hataya kapıldı. Kim bilir, belki de bir isim şaşaasına mağlûp olarak *Mizan*cı Murad ve artık Cemiyetin kendisine ehemmiyet vermemesinden muğber

74- Bulgaristan Meclisi Mebusanı'nda fırkaların ekseriyetini temin etmek için cahil mebuslardan seçilen bir zümre vardır ki bunlar fırkalarının her arzusuna körükörüne itaat ederler; ve bir mesele hakkında rey toplandığı zaman Tok! diye derhal ellerini kaldırarak fırkalarının lehine hüküm verirlerdi. Z. Ş.

olarak açıktan açığa muhalefete başlayan - Miralay Sadık Beylerle müzakerata başladı Temo Bey'in bu hareketi hem kendi şahsının ve hem de fırkasının hakkında hiç de hayırlı olmadı. Cemiyet tarafından Temo Bey'le arkadaşları, aleyhine şiddetli bir takip başladı. Vakıâ Temo Bey, ne *Mizan*cı Murad Bey'le ve ne de Sadık Bey'le uyuşamamıştı. Fakat onlara başvurması bile bu zatın hüsnüniyetinden Cemiyeti şüphelendirmiş, kendi mevkiini de müşküllendirmişti.

Fırkanın merkezi, Cağaloğlu'nda (bugün (1934) Kız Ortamektebi'nin işgal ettiği o zamanki Hukuk mektebinin karşısındaki binada) idi. Aksaray'da da bir şube küşad edilmişti. Az zamanda Anadolu ve Rumeli'de on beş şube açılmış, İstanbul'da bir gazete çıkarılmaya başlanmıştı.

Merkez-i Umumî, itimat ettiği birkaç adamı, gizlice fırkanın İstanbul'daki merkezlerine yerleştirmekle beraber, Vilâyetlerdeki Heyet-i Merkeziyelere de aynı şekilde hareket edilmesi hakkında emir vermişti. Bu İttihatçı hafiyeleri -tıpkı Abdülhamid devrinde olduğu gibi- gerek Doktor Temo Bey'e ve gerek arkadaşlarına karşı ve bilhassa fırkanın programına karşı büyük bir merbutiyet ve sadakat gösteriyorlar; Cemiyet aleyhine atıp tutuyorlar; muhitlerini harekete getiriyorlar; onlardan aldıkları cevapları ve her içtimada verilen kararları, günü gününe Şeref Sokağı'na bildiriyorlardı. Cemiyet şu hareketiyle, Abdülhamid'i en büyük felâkete sürükleyen jurnalciliğe başvuruyor; İttihat ve Terakki kulüplerine sokulan, bütün hayat ve terakkisini çanak yalayıcılıkta arayan bazı mayası bozuklara, çirkin bir saha-i tezvir ve mefsedet hazırlıyordu.

Cemiyetin o derece korktuğu muhalefet, nihayet yavaş yavaş uyanmaya başlamıştı. Fakat 31 Marttan evvelki muhteris muhaliflere benzemeyen ve bütün maksatları, ateşli bir vatanperverlikle hulâsa edilebilen yepyeni ve genç bir muhalefet zümresi ortaya atılmıştı. Pertev Tevfiklerden, Hakkı Tarıklardan, Bezmi Nusretlerden; İsmail Faik, Namık, Asaf ve sair münevver gençlerle bunların müfrit ruhlu arkadaşlarından mürekkep olan bu genç zümre, muhtelif isimler altında küçük gazeteler çıkarıyorlar, Cemiyete ve hükûmete karşı muha-

lefete girişiyorlardı. Lâkin vaziyetleri zayıf, maddî ve manevi kuvvetleri azdı. Tenkit ve muhalefetlerinde, esaslı noktaları bir tarafa bırakıyorlar; alelekser şahsiyetlere hücum ederek fedakârlıklarını israf eyliyorlardı.

Üç beş günden fazla hayata mâlik olamayan bu muhalif gazeteler, ya Divan-ı harbın kısa bir emriyle neşriyatı tatil ediyor ve yahut müteşebbislerinin küçük sermayeleri tükenerek kapanıveriyordu.

Bu bir avuç gencin ortaya atılması ve oldukça mefkûrevi bir şekilde muhalefet yapması, diğer zümreler üzerinde de büyük bir tesir husûle getirmişti. Gerek mecliste ve gerek meclisin haricinde muhalefet kıvılcımları parlamaya başlamış; hem fırkayı ve hem de kulüpleri, 31 Mart'tan evvelki şuursuz ve muhteris muhalefetten daha korkunç bir tehlike sarmıştı. Fırka ve Merkez-i Umumî bu tehlikeyi olduğu yerde boğmak için divan-ı harpleri şiddetli hükümler vermeye icbar ediyor; İttihatçı gazetelere vakit vakit yaptırdığı neşriyatla muhalifleri, ordunun kahir darbesiyle tehdit ettiriyordu.

İlk zamanlar muhalefet, tam bir şuur ve programa istinad edememişti. Mecliste ekseriyet teşkil eden fırkanın müstebidane harekâtı, dâhili ve haricî siyâsette hükûmetin bocalamaları hiç nazar-ı dikkate alınmıyor; genç ve ateşli muhalifler tarafından sadece şahıslar üzerinde oynanıyordu. Talât Bey'in dört yüz kuruşluk bir telgraf kâtibi olduğu halde bir sene zarfında koca bir imparatorluğun Dahiliye Nezareti gibi en yüksek bir makamına çıkıvermesinden, Mahmud Şevket Paşa'nın meclis salonlarında mahmuzlarını şakırdatarak kalpağını lüzumundan fazla eğri giymesinden, bazı Cemiyet türedilerinin Beyoğlu salon ve sokaklarında, eski devrin Fehim Paşalarını andıran bir tarzda caka ve tahakküm göstermelerinden bahsediliyor, muhalefet, maksat ve kuvvetini kaybederek şahsiyatla uğraşmak çizgisini geçemiyordu.

Muhalefet, bir bayrak altında toplanamıyor; Cemiyete karşı metin ve söz geçirecek bir cephe alamıyordu. Cemiyet ise, bundan çok güzel istifade ediyor, bu müteferrik kuvvetleri bi-

rer birer avlayarak divan-ı harbın kısa bir hükmüyle Bekirağa Bölüğü'nün zindanlarına attırıyordu. Abdülhamid devrindeki Taşkışla, mevkiini Bekirağa Bölüğü'ne terk etmişti. Aradaki fark ise, Bekirağa Bölüğü hapishanesine memur olan genç ittihatçı zabitlerin daha insaflı, daha terbiyeli, daha nâzik olmalarından ibâretti.

Meclis haricinde birkaç gence münhasır kalan muhalefet kuvveti, bu suretle başladıkları işi yavaş yavaş mefkûrevi bir şekle istihale ettirmeye çalışırken mecliste de muhalefet tebellür etmeğe başlamıştı.

Dersim mebusu Lütfi Fikri Bey, uzun ve beliğ hitabeleriyle hükûmeti hırpalamak istidadı gösteriyor. Genç ve zînüfuz *(etki sahibi)* ittihatçılar birer birer nezaret mevkiine geçirilirken kendisine hiç ehemmiyet verilmeyen Gümülcineli İsmail Bey, bu vaziyeti bir türlü hazmedemiyor; ahalinin cahil ve mutaassıp güruhundan mürekkep bir fırka teşkil ederek ve bazı mebusları da bu fırkaya iştirak ettirerek bir lider mevkiine geçmek ve bu suretle de Cemiyetin nazar-ı dikkatini celbetmek istiyordu. Bu hallerden en ziyade Arap, Arnavut, Rum, Ermeni mebuslar istifade ediyorlar. Bunlardan, Hükûmeti bir an evvel yıkmak ve parçalamak isteyenler; muhtelif vesilelerle bu muhalefet kıvılcımlarını körükleyerek bir yangın husûle getirmeye çalışıyorlardı.

Fırkanın ve Hükûmetin filen -ve yegâne- hâkimi olan Dahiliye Nazırı Talât Bey, kısmen aşikâr ve kısmen gizli cereyan eden bu kaynaşmaları görmüyor değildi. Fakat onda, garip bir kanaat kökleşmişti. Hükûmetin her zamandan daha kuvvetli olduğuna kanaat besliyor; gerek dahilde ve gerek hariçteki büyük ve küçük tehlikelere karşı pervasızca omuzlarını silkerek:

— Bir şey yapamazlar, diyordu.

Tuhafı şurasıdır ki Talât Bey'in bu zihniyeti, İttihat ve Terakki'nin diğer erkânına da sirayet ediyor; aynı sözler, Şeref Sokağı'nda daha kuvvetle işitiliyordu. Vakıa kabine, kuvvetli ittihatçı unsurlardan teşekkül etmiş; Rumeli ve Anadolu vilayetlerine de en itimada şayan valiler, mutasarrıflar ve kuman-

danlar yerleştirilmişti. Fakat her gün merkezden muhite doğru yayılan muhalefet fikirlerine acaba bu şahsiyetlerden mürekkep olan hükûmet teşkilâtı kâfi gelebilecek miydi?

1325 (1909) senesi sonlarına doğru, Osmanlı tarihinde görülmemiş bir hâdise vukua gelmiş; herkesin nazar-ı dikkati, Hükûmetin üstüne çevrilmişti. Pek basit ve pek tabii olmakla beraber, halkı hayret ve heyecana sevk eden bu hâdise de, şundan ibâretti: Hükûmet, programını muvaffakiyetle tatbik edebilmek için paraya muhtaçtı. Genç ve pervasız Maliye Nazırı, bir taraftan istikrazdaki muvaffakiyetinden mağrur olarak yeni istikrazlar yapmaya ve bu suretle bütçe açığını kapamaya hazırlanırken, diğer taraftan da, "Tahsil-i Emval Kanunu"nu Meclisten geçiriyor ve cidden takdire şayan bir müsavatperverlikle tatbikatına girişiyordu. Osmanlı Hükûmeti kuruldu kurulalı, ilk defa olarak, İstanbul'da ciddi bir surette vergi tahsil ediliyor; Hükûmete borçlu olanların ne şahsiyetlerinin ehemmiyetine ve ne de içtimai mevkilerinin yüksekliğine bakılmayarak vergiler toplanıyor; vermeyenlerin malları haczedilerek haraç mezat satılıyordu. Halk, bunu evvelâ geçici bir sağanak gibi telâkki etmiş, hatta mevkiine güvenen bazı zevat, Maliyenin bu faaliyetine ehemmiyet bile vermemişti. Ehemmiyet vermeyenlerin başında Âyan Reisi Said Paşa da bulunuyordu. Her nedense bu zata, hükûmete karşı olan borcunu ödemek, lüzumsuz bir şey gibi geliyordu. Abdülhamid devrinde, hayatını ekseriya Sadaret mevkiinde geçiren ve menkûb olduğu *(düştüğü)* zamanlarda da hiçbir suretle ve hiç bir kimse ile ihtilât ettirilmeyen *(görüştürülmeyen)* Said Paşa, vergi vermeye alışmamıştı. Bunun içindir ki büyük kıymetleri haiz olan emlâkinden bir hayli vergi borcu vardı. Tahsil-i Emval Kanunu'nun tatbikatına geçilir geçilmez, her tarafta husûle gelen velveleye Said Paşa ehemmiyet vermemiş; kendisinden istenilen borçları da, mahirane muhaberat ile tavik etmek istemişti. Fakat Maliye Nazırı Cavit Bey, Said Paşa'dan daha maharetli davranmış; bu muhaberata cevap olarak, vergi ve haciz memurlarını Paşa'nın konağına yollamıştı. Haşim ve Niyazi Efendi isminde iki memur, konakta vuku bulan bütün itirazlara rağmen yedi mum-

luk bir gümüş şamdan ile Abdülhamid tarafından Said Paşa'ya hediye edilen kıymettar bir dolabı, vesaire bazı eşyaları toplamışlar: satılığa çıkarmışlardı. Şimdiye kadar daima imtiyazlı bir şahsiyet halinde yaşamış olan Said Paşa, bu gayrime'mul *(beklenmeyen)* hareketten fenâ halde bocaladı, Derhal telefona sarıldı. Makamına ve haysiyetine bir tecavüz telâkki ettiği bu muameleden şikâyet için Maliye Nazırı Cavit Bey'i aradı. Şikâyetini söylemekle beraber, parası olmadığından bahsederek vergi borçlarının bir müddet daha tehirine çalıştı. Fakat Cavit Bey'den pek kısa ve kat'i olarak menfi bir cevap aldı. İşte ancak o zaman Said Paşa şahsî ve resmî haysiyetini bizzat kurtarmaktan başka hiç bir çare olmadığını anladı. Krediliyone Bankasına 114. 890 kuruş 20 paralık bir çek yazdı. O kıymettar eşyalarını haraç mezat satılmaktan kurtardı. Fakat Paşa, Cemiyete mensup gazetelerin dilinden kurtulamamıştı. Bilhassa *Tanin* gazetesi, bu meseleyi parmağına doladı; bu eski ve büyük devlet adamı hakkında yazmadık söz bırakmadı. Bu hâdiseyi şurada zikretmemiz alelâde şahsî bir meseleyi nakletmekten ibâret değildir. Bu hâdise, ileride mühim bir meseleye temas edecek ve İttihat-terakki erkânı arasında mühim bir münakaşa mevzuu teşkil eyleyecek; aynı zamanda da Cemiyet liderlerinin hâlet-i ruhiyesini gösterecektir.

Cemiyetin Önde Gelen Azaları

BALKANLAR KAYNIYOR

Balkanlardaki kaynaşma, gittikçe tesirini arttırıyor; Bulgarlarla Sırplar ve Karadağlılar arasındaki anlaşmanın tevlid edeceği neticeye ait rivâyetler çoğalıyordu. Bulgaristan Kıralı sıfatını az görerek kendisine Bulgarlar Kıralı unvanını veren Kral Ferdinand, Belgrad'a gidiyor; Sırp Kralını ziyâret ediyor; üç devletin siyasî ricali arasında, Rumeli'nin mukadderatı hakkında gizli kararlar veriliyordu.

Osmanlı Hükûmetine gelince; bu ciddi vaziyet karşısında daha ciddi kararlar vererek, ufuklarda biriken korkunç bulutların tevlid edebileceği fırtınaya mukavemet imkânını sessiz, sedasız ihzar etmek lâzım gelirken; Berlin sefareti vasıtasıyla Alman gazetelerinde beyannameler neşrettiriyor; bu gizli, sinsi, fakat kuvvetli düşmanları bir blöfle tehdit etmekle iktifa ediliyordu. *Lokal Ançayker* gazetesiyle neşredilen, bir beyannamede:

"Ahiren Hükûmet-i Osmaniye tarafından ittihaz olunan tedabir-i askeriyenin, nizamat-ı cedide mukteziyatında bulunduğu ve rediflerin her ilkbaharda silâh altına çağırılması usul ittihaz olunduğu cihetle, hâdisat-ı mezkûrenin mucib-i endişe görülmemesi" tavsiye edildikten sonra, bu beyannameye şu gülünç satırlarla hitam veriliyordu:

"Yunan hükûmetinin ahval-i dahiliyesinin gittikçe vehamet kesbetmesine, Hükûmet-i Osmaniyece ehemmiyet-i mahsusa atfedilmektedir."

Abdülhamid'i bir blöfle devirdikten sonra, artık bu silâhı en kuvvetli bir muvaffakiyet sırrı gibi kullanmaya başlayan İttihatçılar, şimdi de bu beyanname ile, Balkan devletlerinin ihtirasatına bir set çekeceklerini zannediyorlardı.

Halbuki, Berlin sefareti vasıtasıyla neşredilen bu beyanname, Sofya ve Belgrat siyasî ve askerî mahfillerinde bir endişe ve heyecan husûle getirmek şu tarafa dursun; en küçük bir alâka ve istihza bile uyandırmamıştı. Çünkü devletin kalpgâhına kadar giren ve dost geçinen düşman casusları ittihaz olunan tedabir-i askeriyenin nelerden ibâret olduğunu devlet ricalimizden daha iyi biliyorlar, takdir ediyorlar. Milletin ve Hükûmetin sinesini kemiren karhanın, Osmanlı bünyesindeki bütün kudret ve kuvvetleri ne korkunç bir felce sürüklediğini vazıh bir surette görüyorlardı.

1325 senesi Kânunuevvelinin birinci (14 Aralık 1909) günü, Nişantaşı'nda, Ferid Paşa'nın konağında yapılan bir içtimaı; İstanbul polis müdüründen evvel, Bulgar ve Sırp sefarethaneleri haber almış ve cereyan eden müzakeratın neticesi o anda şifreli telgrafla Sofya ve Belgrat'a yollanmıştı. Abdülhamid devrinin son senelerinde, dört sene mütemadiyen Sadrazamlık eden ve Meşrutiyet devrinde de, İzmir Valiliğinden, Dahiliye Nezaretine; oradan da Âyân azalığına geçirilen Avlonyalı Ferid Paşa, İstanbul'da bulunan Arnavutluk eşrafını konağa dâvet etmiş, parlak bir ziyâfet vermişti. Bu ziyâfet, tabiidir ki sebepsiz değildi. Reşid Akif Paşa, Beyrut Vali-i sabıkı Halil Paşa, iki âyan azası, birkaç vali ve mutasarrıftan mürekkep olan bu mutantan ve muşa'şa içtimada, şu maddeler müzakere edilmişti:

1- Arnavutluk'ta günden güne artan hoşnutsuzluğun sebepleri.

2- Vukua gelen ufak tefek hâdiselerin büyümek istidadını göstermesi.

3- Bir an evvel asayişin iadesiyle sükûnun temini.

Vakıa müzakereye zemin teşkil eden şu maddeler; her vatanperverin, vatanı namına düşünüp konuşabileceği şeylerdi. Fakat aynı zamanda bu, bir devlet meselesi idi. Bu devlet me-

selesi, bu içtima ve müzakere dolayısıyla, bir milliyet meselesi hâline intikal etmişti. Her türlü hüsn-ü niyetlerle tefsir edilmesine rağmen bu içtimada verilen hüküm, şundan ibâretti: Arnavutlar, artık kendi millî varlıklarını müdafaa etmek için bir cephe alıyorlar ve verilen bu hüküm, sadece bir dedikodudan ibâret kalmamış; mecliste de mühim derecede sarsıntılar yapmıştı. Ekseriyet Fırkasının, büyük bir tahakküm ve tecebbürle *(zorbalıkla)* hareketine, hükûmetin idâre kabiliyetine kanaat getiren bazı mebuslar, maddî ve manevi mesuliyetten korkmuşlar, İttihat ve Terakki Fırkası'ndan istifa etmeye başlamışlardı.

Gümülcine mebusu İsmail Bey'in de iştirakiyle, "Ahali Fırkası" teşekkül etmiş, Ekseriyet Fırkasından ayrılan yedi mebus, bu fırkaya iltihak etmişti. Aynı zamanda, Âyan Meclisi'nde de İttihatçı azalara mukabil ekseriyeti Arap ve Arnavut azalardan mürekkep bir cephe husûle gelmişti. Yakın vakte kadar İttihatçılarla hoş geçinen Damat Ferid Paşa bile Mebusan Meclisi'nde fırkanın nüfuzunu kırmak ve saltanat kuvvetini hâkim kılmak için Âyan Heyeti'ne bir lâyiha vermişti. Birdenbire matbuatta büyük bir velvele koparan bu lâyiha, Meşrutiyet'in esasatını haleldar edecek mahiyette görüldüğü için derhal reddedilmişti. İşte o günden itibarendir ki, Damat Ferid Paşa ile ittihatçılar arasında, gittikçe şiddetlenen bir mübareze baş göstermişti.

Artık her iki mecliste de çarpışmalar başlamıştı. Bazan meclisteki partiler de birbirlerine hücum ediyor; bu koca devlet ve millet meclislerinde gülünç hâdiseler zuhura geliyordu. Âyan azasından Yorgiyadis Efendi'nin bazı sözleri Meclis-i Mebusan salonunda fenâ akisler husûle getirmiş; bunu hakaret addeden mebuslardan Basra mebusu Zühirzade Ahmed Paşa, Yorgiyadis Efendi'yi düelloya dâvet etmişti. Tabidir ki bu düello olmamış; yetmiş yaşındaki bir ihtiyara karşı Ahmed Paşa'nın meydan okuması, gülünç bir Donkişotluk sahnesinden ibâret kalmıştı.

Devlet ve milletin yüksek işleri ve menfaatleriyle alâkadar olması lâzım gelen bu meclislerde, hayrete şayan olan bu hâdiseler cereyan ederken Cemiyet mahfilinde de garip meseleler müzakere ediliyor, hanedan-ı saltanat azasını daha yakından murakabe edebilmek ve aynı zamanda bu müteredd

unsuru ıslah eylemek için Cemiyetin genç, dinç ve güzide zabitanından azalarını hanedan arasına sokmaya, bunları sultanlarla evlendirerek yeni bir nesil yaratmaya karar veriliyordu. Saraylarda, derhal hazırlıklar başlamıştı.

Beşinci Sultan Murad'ın hafidesi ve Şehzade Salâhaddin Efendi'nin kerimesi Behiye Sultan ile Hürriyet kahramanlarından Viyana Sefareti Ataşemiliteri Erkânıharp Binbaşısı Hafız Hakkı Bey'in; Rukiye Sultan ile de - Cemiyetin gözdelerinden Evkaf Nazırı Şerif Haydar Bey'in mahdumu Şerif Abdülhamid Bey'in düğünleri mutantan merasimle icra olunuyor, Berlin Sefareti Ataşemiliteri Enver Bey'in de diğer bir sultanla izdivacı düşünülüyordu. Sultan düğünleri, son zamanlarda maddî ve manevi ıstıraplar altında ezilen İstanbul hayatına birkaç gün için biraz neş'e ve ahenk vermişti. Sultan sarayları, bazı vükelâ konakları tatlı bir sürur içinde çalkanıyordu. Fakat Mabeyn-i Hümayun orkestra heyetinin sazlarından taşan coşkun nağmeler Boğazın lâcivert dalgaları üzerine dökülürken; Bulgar hudutlarında da silâhlar patlıyor. Göktepe, Bosnakule mıntıkalarında hain Bulgar komitecilerinin pususuna tutulan aslan Türk neferleri, al kanlar içinde, çırpına çırpına can veriyorlardı.

***

Bulgar hudutlarındaki müsademeler, ehemmiyet kesbetmişti. Tımraş havalisinde, hududun muhtelif noktalarındaki Bulgar karakollarından Osmanlı askerleri üzerine mütemadiyen ateş ediliyor. O civara yerleştirilen bir batarya cebel topu; Osmanlı karakollarıyla içindeki efrada oldukça mühim derecede zayiat verdiriyordu. Bulgarların bu ani taarruzu Edirne, Selânik, Manastır ve İstanbul'da derin bir hayret uyandırmıştı. Harp ilân edilmemişti. Ortada birdenbire onu icap ettirecek bir sebep de mevcut değildi. Şu halde durup dururken Bulgarlar tarafından topuyla, tüfeğiyle açılan bu ateş, neye idi? Vakıa, Babıali'nin şiddetli müdahale ve protestosu ile yirmi dört saat süren bu manasız ateş kestirildi. Fakat birdenbire her tarafta akseden harp dedikodularının millete verdiği telâş ve heyecan kolaylıkla teskin edilemedi. Hatta bu şayialar, saraya kadar

girmiş ve Beşinci Mehmed'in kulağına gitmişti. Padişah, Sadrazam Hakkı Paşa'ya haber göndermiş; gerek bu mesele ve gerek devletin haricî siyâseti hakkında malûmat istemişti. Hakkı Paşa, Sultan Mehmed'e umumi vaziyet hakkında bazı izahat verdikten sonra, sözlerini şu suretle bitirmişti:

— Müsterih olunuz, şevketmeap! Komşu hükûmetlerle aramızda bir husumet zuhuruna imkân ve ihtimal yoktur. Hudutlarımız her taarruzdan masundur. Düvel-i muazzamanın muhalâsat ve muhadenetine istinaden parlak ve emin bir istikbale doğru yürüyoruz. Göründüğü ve zannedildiği kadar safdil olmayan Beşinci Sultan Mehmed'in, bu teminata ne dereceye kadar itimat ettiğini bilmiyoruz. Yalnız şu sözlerle Hakkı Paşa'nın kendini mi, yoksa Padişahı mı aldatmak istediğini düşünmek mecburiyetini hissediyoruz.

***

1326 (1910) senesi, artık örtülüp bastırılamayacak derecede mühim kanlı hâdisat ile başlamıştı. Arnavutluk'ta yer yer vuku bulan gizli kaynaşmalardan sonra İpek'te patlayan iki el silâh, bu sinsi hareketlerin üstündeki esrar perdesini açıvermişti.

Martın 22'inci Cumartesi gecesi İpek Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerine müsta'cel ve şifreli olarak iki telgraf gelmişti. Bu telgrafların mealine nazaran İpek'te hiç beklenilmeyen bir hâdise zuhur etmişti. Bir gün evvel, Cuma idi.

İpek Mutasarrıfı Erkânıharbiye Binbaşısı İsmail Hakkı Bey, yanında 7'inci Alay'ın Kumandanı Rüştü Bey olduğu halde bazı eşraf dostlarını ziyârete çıkmışlardı. Tam dörtyol ağzına gelince; birbirini müteakip iki silâh patladı. Rüştü Bey, ilk kurşunda cansız olarak yere kapandı. Mutasarrıf İsmail Hakkı Bey de yaralandı. Katil arandı; bulunamadı. Fakat biraz sonra, evvelce idama mahkûm edilip de ele geçirilemeyen Abbas oğlu Yaşar isminde bir Arnavut olduğu anlaşıldı.

Tafsilâtın kıymet ve ehemmiyeti yoktu. Mutasarrıf ve alay kumandanına çevrilen bu silâhın, bu iki zatın şahsına değil;

doğrudan doğruya Hükûmete tevcih edildiği anlaşılıyordu. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, yaralı olan İpek mutasarrıfının telgrafına hemen şu kısa cevabı verdi:

Derhal idâre-i örfiye ilân ediniz. Kâfi derecede kuvvet gönderilecektir. Katilin behemehal derdesti lâzımdır.

İpek'te patlayan bu iki el silâhın aksisedaları İstanbul'da korkunç tesirler yaptığı zaman, Ekseriyet Fırkasına hücum için vesile arayanlar, bunu bir isyan başlangıcı telâkki etmişler ve hatta bazı dedikoducular da, meselede bir kadın parmağı olduğunu söylemişlerdi. Mutasarrıf İsmail Hakkı Bey'in ne kadar ciddî ve ağır başlı baba bir asker olduğunu bilenler, bu çirkin şayiaya inanmıyorlar; bu mühim cinayetin altında daha ehemmiyetli sebepler arıyorlardı. Bu araştırma, uzun sürmedi. Yine aynı günde gelen telgraflar, Priştine'de zuhur eden diğer bir hâdiseyi bildirmekte idi. Bu hâdise, hiç şüphesiz ki İpek'tekinden daha mühimdi. Gelen telgraflara nazaran vaziyet şundan ibâretti:

Martın 22'inci günü Priştine civarında Lap Kolu denilen köylerin halkından iki bin kadar silâhlı Arnavut Pelava mevkiinde birleşmişler; Kulak cihetinde caddeyi işgal ederek yolu kesmişlerdi. Bu içtima Hükûmetçe haber alınır alınmaz bir taraftan Priştin'de mevcut bulunan asker silâh başı edilirken diğer taraftan da içtima mahalline bir heyet gönderilmiş; toplananların maksatları anlaşılmak istenilmişti. Toplanan Arnavutların reisleri suâllere şu cevabı vermişler:

— Devletin aşar, ağnam, emlâk vergilerini tanırız. Boynumuzun borcudur; bunları memnuniyetle veririz, Lâkin "oktruva" ve saire gibi bir takım yeni vergileri tanımayız. Sonra, çocuklarımızın mekteplerde okudukları kitaplarda bir takım resimler var. Bunları ve Hıristiyan'dan polis, jandarmaları da istemeyiz. Eğer bu teklifimiz kabul edilirse, ne âlâ, yoksa besamız *(yeminimiz)* var; dağılmayız, demişler, tabiidir ki bu teklifler Hükûmetçe kabul edilmemiş, gittikçe çoğalan halkın orada içtima hâlinde durması da hoş görülmemişti.

Priştine mevki kumandanı Şevki Paşa, derhal piyade ve topçu kıt'alarına emir vermiş, bir tabur piyade ve birkaç cebel to-

pundan ibâret olan kuvve-i askeriye asileri dağıtmak üzere içtima mahallîne gitmiş, evvelâ asilere dağılmaları teklif edilmiş, fakat bunlar söz dinlememiş, mesele silâha dayanmıştı. Asiler de mukabeleye başlamış, fakat üç misli fazla olan Arnavutlar, askeri ric'ate mecbur etmişler. Hatta topun birini de ele geçirmişler.

Bâbıâli'ye gelen bu resmi haber, çarçabuk Meclise ve Arnavut mebuslara sirayet etmişti. Fırkasına taraftar kazanmak için var kuvvetiyle çalışan Gümülcüneli İsmail Hakkı Bey, derhal harekete gelmiş; Ahali Fırkası namına bir takrir vermiş, bu iki hâdisenin istizahı zımnında Sadrazam Hakkı Paşa'nın meclise dâvetini teklif etmişti. İsmail Bey'in bu takririni, on iki Arnavut mebusun aynı mealde olan müşterek takriri takip eylemişti.

Bu hareket gösteriyordu ki; korkulan akıbet, zuhura gelmiş; için için kaynayan bir hoşnutsuzluk; nihayet kan ve ateşe dayanan mühim bir mesele husûle getirmişti. Vaziyetten istifade etmek isteyen muhtelif zümreler, faaliyete geçmişlerdi Arnavutluk'ta, baştanbaşa bir ihtilâl zuhurundan bahsediliyor; her tarafta korkunç ve mübalağalı şayialar canlanıyordu. Böyle İşlere karışmak istememesine rağmen Beşinci Sultan Mehmed bile işittiği sözlere dayanamamış; bu sefer de Hakkı Paşa'yı saraya çağırtmıştı. Hakkı Paşa, Padişaha emniyetbahş cevaplar verdikten sonra, yine:

— Müsterih olunuz, şevketmeap! İpek ve Priştine'de, asayiş tamamen iade edildi. Bademe tedabir-i adilâne ve müessirane ittihaz olunacak. Bundan sonra Arnavut tebaanız da, saye-i şahanenizde saadet ve sadakat-i tamme içinde yaşayacaktır, demişti.

Halbuki Sadrazam, Dolmabahçe Sarayı'nda Padişaha bu teminatı verirken Selânik - Manastır - Üsküp Şimendifer hattında askerî trenler birbirini takip ediyor. İstanbul'da da; Selimiye Kışlasında bulunan dördüncü alayın 1'inci ve 3'üncü taburları, Erkanıharp Kaymakamı Cemil Bey'in kumandasında olarak Galata Rıhtımı'na geçiriliyor, oradan da vapurlara doldurularak Selânik'e sevk ediliyordu.

Sıra, Meclisteki istizaha gelmişti. Hakkı Paşa, meclise gelmek için ağır davranıyor, vakit kazanmak istediği anlaşılıyordu. Bu sırada Lütfi Fikri Bey tarafından da diğer bir takrir verilmiş; İki mühim meselenin daha istizahı teklif edilmişti. Bu maddelerden biri; Evkaf Nazırı Şerif Ali Haydar Bey aleyhinde zemmü-kadhi mütezammın (ayıplayıcı –kınayıcı) neşriyatta bulunan Evkaf muhasebecisi Necati Bey'in usulen Adliye mahkemelerinden birine tevdi edilmesi lâzım gelirken, hilâfıusul olarak divan-ı harbe verilmesi, diğeri de son günlerde divan-ı harp kararıyla tatil edilen gazetelerin divan-ı harp tarafından tekrar neşrine müsaade olununcaya kadar yeniden diğer bir gazetenin neşrine ruhsat verilmemesi ve gazete sahiplerinin üzerinde bulunan imtiyazların mefsuh addedilmesi, meseleleri idi. Birbirini takip eden ve üst üste biriken bu istizahlara Hakkı Paşa'nın ne cevap vereceği derin bir merak ve endişe ile beklenirken, Sadrazam refakatinde Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa ile Dahiliye Nazırı Talât ve Adliye Nazırı Necmeddin Beyler olduğu halde meclise gelmişti.

Mecliste, Ekseriyet Fırkasını teşkil eden mebusan grupları üstünde, sakin ve müstehzi bir hava esmekte idi. Ekalliyette kalan mebuslar ve bilhassa Arnavut mebuslar da derin bir heyecan ve teessür içinde idi. Celse başlar başlamaz, Sadrazam Hakkı Paşa kürsüye gelmiş, evvelâ Lütfi Fikri Bey'in takririne cevap vermişti. Hakkı Paşa'ya nazaran; kabineye dahil olan bir Zat-ı muhtereme tecavüz etmek büyük bir cinayetti, Bahusus bu cinayet öyle bir Zat-ı âliye karşı irtikap edilmişti ki: (Onun aile-i muhteremesi, Sultan Selim-i Evvel Hazretleri zamanında devlete kan dökülmeksizin arz-ı mutavaat etmiş ve Hulefay-ı Osmaniye'nin, Hâdimül Haremeynişşerifeyn olmaları sıfatı mübeccelesini haiz olmalarını teshil eylemişti.) Bu ailenin erkânına herkesin hürmet göstermesi; vacipti. Mademki Şürefa'dan olan böyle bir zata hakaret vuku bulmuştu; bu hakarete cesaret gösterenin cezadan kurtulmasına imkân yoktu. Amma, hu ceza, nizamî bir mahkemede olmamış da, örfî bir mahkemede olmuş. Bu da o kadar üzerinde, durulacak bir mesele değildi.

Sadrazamın bu şekildeki beyanatı, Ekseriyet Fırkasına mensup mebusları coşturmuştu. Sarıklı ve Arap mebuslar birbirlerini müteakiben söz alıyorlar; Hanedan-ı Resulüllah'a karşı hakarette bulunan sabık evkaf muhasebecisine karşı en ağır ittihamatta bulunuyorlar; şiddetle tecziyesini istiyorlardı.

Lütfi Fikri Bey, şaşırmış kalmıştı. Divan-ı harplerin vazifesi mahdut ve muayyen olduğu halde böyle iki şahıs arasında geçen adi bir cürmün divan-ı harbe verilmesindeki mahzurları anlatmaya çalışıyor; fakat gösterdiği bütün mantık ve delâil, sert bir kayaya çarpıyordu. Gerek bu mesele ve gerek gazeteler meselesi birdenbire garip bir müzakere devresine girmiş; mecrasını da değiştirmişti. Doktor Arif İsmet ve Ergiri mebusu Müfit Beylerle Serfiçe mebusu Buşo Efendi, idâre-i örfiyenin artık lüzumsuzluğundan bahsediyorlar;

Payitahtta üç sene idâre-i örfiye ilân olunamaz. Bu, hükûmetin aczine delâlet eder. Diyorlardı. Birdenbire Vükelâ Mevkiinde oturan Mahmud Şevket Paşa yerinden fırlamış; mebuslara karşı tehditkâr bir harekette parmağını uzatarak:

— İdâre-i örfiye kalkamaz, diye bağırmıştı.

O zaman, Ahmed Rıza Bey de söze karışmış:

— Efendim! Asayiş-i memleketi temin için hükûmet ne isterse yapabilir, diye vaziyeti tasvip etmişti.

Fakat ne zamandan beri pusuda duran Edirne mebusu Rıza Tevfik Bey hemen kürsüye gelmiş; İttihat ve Terakki tarihini her halde alâkadar etmesi lâzım gelen şu mühim sözleri -aynen- söylemişti:

— ... Tuhaf bir suiistimal daha var. Güya bugünkü kabineye itiraz eden bir adam, idâre-i meşrutaya itiraz etmiş oluyor. Binaenaleyh, bu adamın bu hareketi, irticaî bir hareket olmuş oluyor. Eğer bu bir irtica ise, ben irticacı bir adamım, İrticaiyundanım. Asın beni. *(Sağ ve sol taraftan alkışlar)* Bu, nedir? Bu, rezalettir. Siz, Meşrutiyet'in timsal-i müşahhası mısınız?

Bunun üzerine kısa bir muhavere olmuştu.

Dahiliye Nazırı Talat Bey — Bunu kimse iddia etmedi.

Rıza Tevfik Bey — Demin söylendi.

Sadrazam — Tevfik Bey! Siz, söylediğimi anlamamışsınız.

Gerek Dahiliye Nazırı'nın ve gerek Sadrazamın sözleri Rıza Tevfik Bey'i teskin edememiş, bilâkis coşturmuştu. Rıza Tevfik Bey, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'yı parmağıyla göstermiş ve sözüne devam etmişti:

— Paşa Hazretleri de söyledi. Hatta geçende, Hallaçyan Beyefendi Hazretleri de söyledi. Arap mı memnun? Türk mü memnun? Arnavut mu memnun? Kimdir, memnun? Meşrutiyette şaka istemiyoruz. Meşrutiyet, ya vardır yahut yoktur. Artık illâllah, Bir adam bir memura itiraz edemiyor. Eğer o memur kabinede ise, buna irticadır demek olur mu? Bu, memleketi altüst etmektir.

Rıza Tevfik Bey'in oldukça mühimce bir cesaret-i medeniye mahsulü olan bu sözleri, Ekseriyet Fırkası azalarını biraz sarsar gibi olmuş, o hararetli hatipler susmuştu. Menteşe Mebusu Halil Bey, bu tehlikeli münakaşayı derhal kapatmak istemiş; müzakerenin kifayetine dair riyasete bir takrir vermişti. Bu teklif, Sadrazam Hakkı Paşa'nın da canına minnetti. Binaenaleyh derhal reye müracaat edildi. Lütfi Fikri Bey'in verdiği takrir mucibince vuku bulan istizahta, Hükûmet haklı görülerek, Hükûmet erkânına itimat reyi verildi.

Şimdi sıra Gümülcineli İsmail Bey'le Arnavut mebuslarının verdiği takrire gelmişti. Üsküp Mebusu Necip Draga Bey, Arnavutluk'un bugünkü vaziyetini uzun uzadıya teşrih ediyor *(tafsilatlı açıklıyor)* ; bütün kabahat ve mesuliyeti, başta Kosova Valisi Mazhar Bey olduğu, halde diğer hükûmet memurlarıyla asker kumandanlarına yükletiyordu. Hele kumandan Cavit Paşa'dan bahsederken çok acı ve sert bir lisan kullanıyordu. Bu bahse, Berat mebusu İsmail Kemal Bey ile Ergiri mebusu Müfit Beyler de iştirak etmişlerdi. 31 Mart faciasını takip eden Hareket Ordusu istilasında İstanbul'dan firar eden ve bir müddet Atina'da vakit geçiren bu iki zat, tekrar İstanbul'a avdet etmişler; bazı arkadaşlarının, himaye ve şefaati sayesinde hayatlarını idam sehpasından kurtararak tekrar meclise girmişlerdi. Bun-

lardan Müfit Bey, Necip Draga Bey'in beyanatını teyid etmek için kumandan Cavit Paşa'dan şikâyet ederken meclis salonunun duvarlarında şu acı ve çirkin sözler aksediyordu:

Müfit Bey — ... Cavit Paşa'nın hunhar, canavar, zalim, gaddar olduğunu söyledim.

Orduda fazilet ile temayüz etmiş bir kumandana karşı söylenen bu küstahça sözler, Ekseriyet Fırkası üzerinde pek elim bir tesir yapmış.

Dahiliye Nazırı Talât Bey, kendini tutamayarak:

— Reddederim. Reddederim, diye bağırmıştı.

O zaman bu iki zat arasında - parlâmento tarihlerinde ender görülen - şu ateşli, söz düellosu başlamıştı:

Müfit Bey — Evet öyledir. Tekrar ederim.

Talât Bey — Reddederim. Kemal-i şiddetle reddederim.

Müfit Bey — Bunun böyle olduğunu kendisi de tasdik etti. "Müfit Bey başkalarının yüzüne bakarak söylediği bu sözleriyle Talât Bey'i kastetmek istemişti."

Talât Bey — Bütün kuvvetimle sözlerini reddederim.

Müfit Bey (Bu defa Talât Bey'e hitap ederek) - Evet, öyle dedin. Bu hıyanetleri, rezaletleri, denaetleri Cavit Paşa irtikâp etmiştir; dedin.

Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa *(söze karışarak)* - Reddederim. Bu sözleri bütün mevcudiyetimle reddederim. (Merkezden şiddetli alkışlar.)

Ahmed Rıza Bey de bu hararetli münakaşaya lâkayt kalmak istemedi: — Bir Osmanlı zabiti canavar olmaz.

Müfit Bey *(Şiddetle bağırdı)* - Canavardır. Katildir. Ben mebusum. Bildiğimi söyleyeceğim. Bundan bizi hiç kimse menedemez. (Azim -Fakat kuru kuruya- gürültüler. Heyecanlar. Çekmece takırtıları.)

Talât Bey — Sözlerini kat'iyen reddederim.

Harbiye Nazırı - Hiç bir vesaika müstenid olmayarak devletin mümtaz bir generali hakkında söylenen şu sözü bütün mevcudiyetimle reddediyorum. *(Şiddetli ve sürekli alkışlar)*

Müfit Bey — Ben, elli bin kişinin reyiyle buraya geldim. (İn aşağı. Sus, sedaları. Şiddetli ve daimi gürültüler.)

Müfit Bey — *(sözüne devamla)* İsterse Cavit Paşa benimle düello eder.

Talât Bey — Seninle, ben düello ederim. İstediğin yerde hazırım.

Düello. 10 Temmuz inkılâbından sonra, ikide birde teklif edilmesi moda olan ve fakat bir kere dahi tatbikine hiç kimse tarafından cesaret olunamayan bu mesele; bu sefer de yalnız sözde kalmıştı. Ne Müfit Bey, Talât Bey'e şahitlerini yollamış ve ne de Talât Bey meclis huzurunda yaptığı teklifi bir kere daha hatırlamıştı. Bu düello teklifinden daha garip ve daha hayrete şayan olan bir şey varsa o da, nasıl olmuştu da Müfit Bey'in o anda masuniyet-i teşriiyesi kaldırılmamış, kolundan tutulup meclis kapısından dışarı atılmamıştı?

Sadrazam Hakkı Paşa kürsüye gelmiş. Kendine has olan belagatle Arnavut mebusların takrirlerine cevap vermiş Ekseriyet Fırkası tarafından Arnavut mebuslarının Arnavutluk'a bir tahkik heyeti gönderilmesine dair olan teklifleri reddedilerek sürekli alkışlar arasında, Hakkı Paşa'ya, Harbiye Nazırı'na, hükûmet memurlarına emniyet ve itimat reyleri bahşedilmişti.

Ekseriyet Fırkasına mensup bazı basit düşünceli azalar, mecliste cereyan eden şu hâdiseyi, fırkalarının bir zaferi telâkki etmişlerdi. Şüphesiz ki bu, bir hata idi. Mecliste cebir ve tehdit ile susturulan muhalif azalar, gittikçe artan bir kin ve gaye ile birbirlerine daha ziyade yaklaşıyorlar; müteferrik kuvvetlerini bir noktada teksife çalışıyorlardı.

Gerek Hakkı Paşa'nın ve gerek Mahmud Şevket Paşa'nın verdiği teminata rağmen Arnavutluk'tan gelen haberler, hoşa gidecek bir vaziyette değildi. Priştine'den dağılan asiler, kulelerine çekiliyorlar; isyanda devam ediyorlar; muhtelif yerlerde-

ki Arnavut kabileleri de aynı surette husumet gösteriyorlardı. Asilerin tedibi ve isyan hareketinin her tarafa şümul kesbetmemesi *(yayılmaması)* için Kosova Kuvay-ı Mürettebesi namı altında seyyar bir kuvvet teşkiline karar verilmiş, bu kuvvetin başına da 3'üncü Nizamiye Fırkası Kumandanı, Şevket Turgut Paşa geçirilmişti. Manastır, Selânik ve Serez'de bulunan Nizamiye taburlarının ekserisi ile İstanbul'daki 8'inci Alay'ın 3 Taburu, Miralay Hurşit Bey'in Kumandasında olarak Arnavutluk'a sevk ediliyor; büyümek istidadı gösteren isyanın önüne geçilmek isteniliyordu. Halbuki, böyle mühim derecede bir asker kuvvetinin Şimal-i Arnavutluk'ta içtima etmesi Arnavutluk'ta büsbütün heyecan tevlid ediyor; Yakova civarında da İsa Bulatın ismindeki sergerdenin riyaseti altında yeniden birçok asilerin içtima ettiği haberleri geliyordu. Nisan ayının evasıtına doğru Turgut Paşa, erkânıharbiyesile Üsküp'e gelmişti.

Paşa'nın muktedir ve cesur bir asker olması, hükûmet mahfilinde memnuniyetle telâkki ediliyor; hemen birkaç gün içinde asilerin tedip edileceğine dair kuvvetli ümitler besleniliyordu.

Ne kadar gariptir ki Babıâli, daha hâlâ bu isyanın esbap ve hakikî saiklerini araştırarak daha basit ve daha müşfikane bir siyâsetle vaziyeti idâre etmeye lüzum ve ihtiyaç görmüyor, Meşrutiyet'in bidayetinden beri birçok meselelerde olduğu gibi bu meseleye de yanlış bir teşhis koyarak hastalığı tehlikeli ilâçlarla tedavi usulünü takip ediyordu. Babıâli'de fevkalâde olarak içtima eden Vükelâ Meclisi'nde:

"Mücerret menafi-i gayrimeşruasını temin maksadîle bir kısım ahaliyi Hükûmete karşı kıyama ve tecavüzatı fiiliyeye sevkeden ve pişvayı fesat olan eşirranın tedip ve tenkilile o havalice asayiş ve emniyetin takriri, ve ehali-i kurâ ve kasabatın o gibi eşirranın yed-i tegallüplerinden tahlisîle o havali halkının da fevaid-i meşrutiyetten müstefid olmalarını temin için lâzım gelen Islahatın mevki-i tatbika vaz'ına" karar verilmişti. Vaziyetin zahiri şekline nazaran Babıâli bu kararında çok haklı idi. Hükûmet aleyhine yapılan herhangi bir isyan, her nerede olursa olsun, Hükûmetin tedibi ile neticelenirdi. Ancak bir taraftan asiler tedip edilirken diğer taraftan da isyanın mahiyeti ve sa-

ikleri tetkik edilmek, hoşnutsuzlukların önüne geçilmek lâzım geliyordu. 31 Mart hâdisesinde olduğu gibi, İttihat ve Terakki hükûmeti bu meselede de sadece mücrimleri ve cürmü nazar-ı ehemmiyete almış; buna sebebiyet veren esbap ve eşhası ihmal etmek suretiyle hatalı bir yola saplanmıştı.

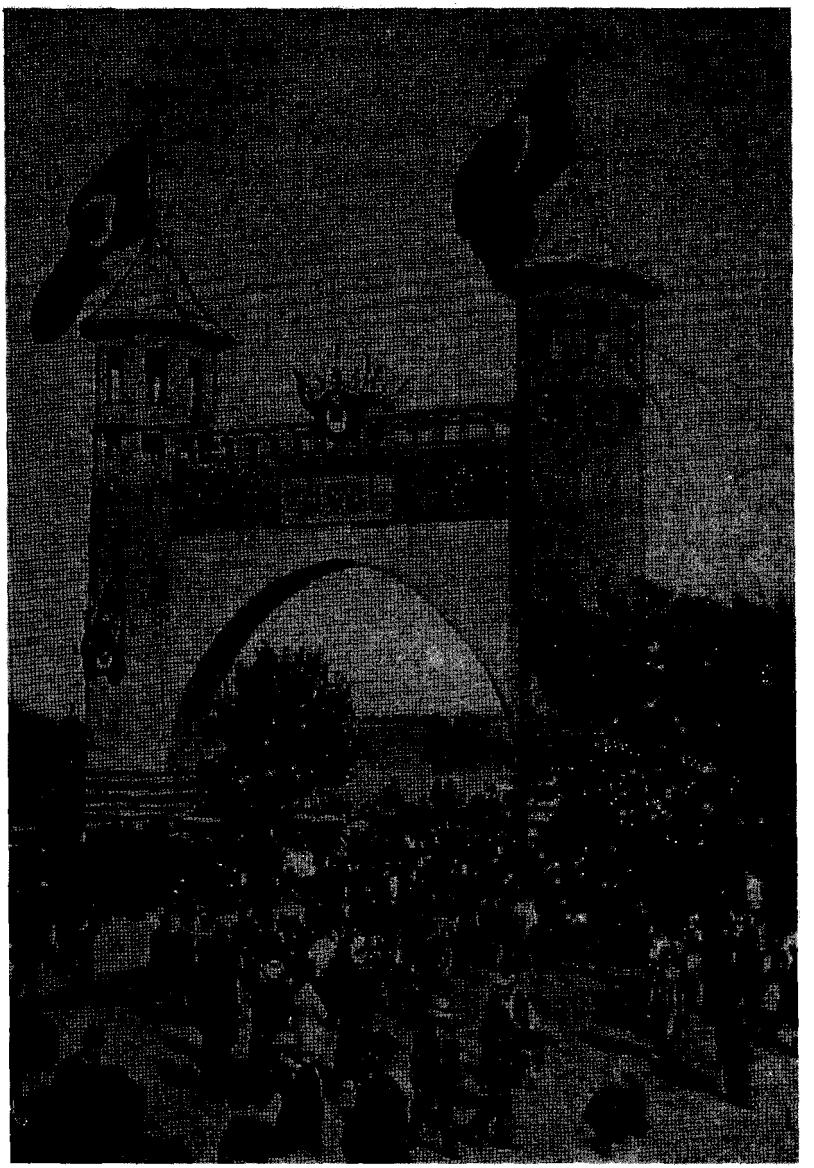

Meşrutiyet Kutlamaları İçin Kurulmuş Bir Zafer Takı

YEMEN'DE BAŞLAYAN İSYAN

Arnavutluk'ta parlayan bu ateş, bütün Rumeli'yi yakıp kavurmak istidadını gösteriyordu. Fakat garibi şurasıdır ki, o büyük yangının neticesinden istifade bekleyen devletlerin kralları birer birer İstanbul'a geliyor: bu iki büyük ve sinsi düşman kıralı, selâm topları, hararetli nümayişlerle karşılanıyor, Hürriyet-i ebedîye tepesinde, o muazzez şehitlerin huzurunda resmigeçitler birbirini takip ediyordu, Halk, her şeyden gafil ve bihaberdi. Bütün bu ziyâretler, artık Rumeli'de sükûn ve selâmetin temin olunacağına atfediliyor; her gün sinirleri oynatan harp şayialarına artık nihayet verileceği bekleniyordu. Birbirini müteakip İstanbul'a gelen Bulgar ve Sırp Krallarının resmî bir nezaket icabı olarak söyledikleri sulhperverane sözler, safdil ve acemi devlet ricalini bile teshir ediyor; mahalle kahvelerinden en yüksek siyasî mahfillere kadar her yerde Bulgar ve Sırplarla teessüs eden dostluk, büyük bir memnuniyet husûle getiriyordu. Cemiyetin avam propagandacıları kralların bu ziyâfetlerinden de bir şeref hissesi çıkarıyorlar:

"İttihat ve Terakki Hükûmetinin büyüklüğüne bakınız ki, koskoca kralları bile ayağına kadar getiriyor, iki bardak şampanya, bir tabak mayonezli levrekle düşmanları dost yapıyor," diyorlardı.

Ahval ve hakikati bütün incelikleriyle gören bazı zevat istisna edilirse, herkese de bu kanaat gelmiş; artık Rumeli'de Yunanlılardan başka hiçbir düşmanımızın kalmadığına hüküm verilmişti. Ne kadar tuhaftır ki -bazılarının safiyet ve bazılarının da belâhat izafe ettikleri- Beşinci Sultan Mehmed, ne halkın ve ne de devlet ricalinin bu nikbinliğine iştirak etmemişti.

Huzuruşahanede mütevazı ve samimi bir tavır alan Sırp Kıralı, Padişahın az çok hoşuna gitmişti Fakat Bulgar Kıralı Ferdinand'ın ince suâlleri ve mütecessisane nazarları Sultan Mehmed'in kalbine bir şüphe vermiş; hatta saray erkânına:

— Bu adamın izhar ettiği dostluğa güvenilemez, demişti.

Halbuki ortada güvenilemeyecek bir şey varsa, o da devletin umurunu idâre edenlerin kudret ve kabiliyetleri idi. Bulgarlar, Sırplar ve bunlar vasıtasıyla da Karadağlılarla itilâf eden devlet ricali, Arnavutluk'ta vasi mikyasta tedhiş siyâseti takip ederek Rumeli'de ıslahata hazırlanırlarken, Yemen'de büyük bir isyan ateşi parlamış. Havran ve Kerek'te aynı emareler görünmeye başlamıştı. Vakıa, Yemen meselesi, yeni bir şey değildi. 1904 senesinden beri bu havali ateş içinde idi. Bir taraftan İmam Yahya'nın teşvikiyle Zeydi kabileleri ikide birde kıyam ediyor, diğer taraftan mürtekip vali ve kumandanların suiahvali yüzünden ordu ve zabitan arasında isyan eserleri görünüyordu. 1323 (1907) senesinde ordu zabıtanı San'a Telgrafhanesi'ni işgal etmişler; ordu müşirinin artık tahammül hududunu aşan suiistimallerini makine başında Abdülhamid'e bildirmişlerdi. Hiçbir yerde sızıltıya, meydan vermek istemeyen Abdülhamid, derhal zabıtana selâmlar ve mültefitane haberler göndermekle müştekilerin sinirlerini yatıştırmış; bir askerî isyanın önünü almıştı. Maiyetindeki bazı kimselerle uyuşarak askerin erzakını tüccarlara sattığı ve devecilerle, geniş mikyasta ortaklık yaptığı iddia olunan ordu müşiri ile maiyetindeki şebekesi hakkında yapılan tahkikat kat'î bir netice vermeden Meşrutiyet ilân edilmişti. Bu esnada Yemen halkı da Hükûmetten son derece dilgîr idi. Gerek halk ve gerek İmam Yahya, o zamana kadar yapılan zulüm ve suiistimalleri Abdülhamid devrinin seyyiatına atfediyorlar; ordu kumandanı ile zabıtan arasındaki teşeddüd ve

nifaktan istifade ederek isyan halinde bulunuyorlardı. Meşrutiyet ilân olunur olunmaz, artık idârede bir tebeddül ve salâh ümit eden Yemenliler derhal hareketlerine fasıla vermişler; idâreyi ele alan İttihat ve Terakki Cemiyeti rüesasıyla müzakerata girişmek üzere Seyyid Abdullah İbni İbrahim isminde bir zatı murahhas olarak İstanbul'a göndermişlerdi. Bu zatın gelişi, Hüseyin Hilmi Paşa'nın ilk sadaretine tesadüf etmişti. Abdülhamid devrinde Yemen'de valilik etmiş olan Hüseyin Hilmi Paşa, oradaki idâre usullerini ıslah ve tespit için bir komisyon teşkil etmişti. Fakat Komisyonda bulunan zevatın ekserisi Yemen ahvaline vâkıf olmadıklarından halkın mizaç ve hissiyatına muhalif gelecek teklifler dermeyan etmektelerdi. Halbuki Yemen'in bir hususiyeti vardı. Bu hususiyet nazar-ı dikkate alınmazsa, oradaki çıban, ikide birde tekrar açılacak ve kanayacaktı, Komisyonda bulunan Erkân-ı Harbîye Reisi İzzet Paşa, uzun müddet Yemen'de ifay-ı memuriyet ettiği için bu hususiyetleri biliyor; zamanın nezaketini nazar-ı dikkate alarak bu işin en kestirme yoldan hallini teklif ediyordu, İzzet Paşa, bu mesele hakkında mufassal bir raporla beraber komisyona bir hayli izahat vermiş; bazı şerait dahilinde İmam Yahya ile itilâf olunmasını teklif etmişti. Büyük bir vukuf ile yazılan bu rapor ve şifahi izahatı nazar-ı dikkat ve tasvibe alan komisyon, derhal o mealde bir mazbata tanzim ve Sadrazam Hilmi Paşa'ya takdim eylemişti.

Fakat Hilmi Paşa, ne zamanın nezaketini ve ne de Yemen halkının hissiyatını nazar-ı dikkate almadan bu mazbata üzerinde bir hayli tadilât yapmıştı. Yapılan bu tadilâtı ne Yemen halkının ve ne de İmam Yahya'nın kabul etmek imkân ve ihtimali yoktu.

Şayet kabul etseler bile, bunun muvakkat olacağı ve bir müddet sonra Yemen'de tekrar bir isyan çıkacağı açıktan açığa görünüyordu. Araya, 31 Mart hâdisesi ve sair gaileler girdi. Bu meselenin bir neticeye iktiranı, Talât Bey'in Dahiliye Nezareti zamanına kadar sürüklendi. O esnada Dahiliye Nezareti'nde bulunan eski sadrazam Ferid Paşa'nın ıskatı, Nezaret mevkiini Talât Bey'in işgali kararlaştırılmıştı. İttihat ve Terakki

Fırkası'nda verilen bu kararın tatbiki için, Ferid Paşa'nın bu sakat lâyihayı imza etmesi bahane ittihaz edildi. Ferid Paşa ıskat edildi. Yerine Talât Bey geçti. Talât Bey nezaret mevkiine gelir gelmez, birçok müsta'cel işler arasında bu meseleyi de halletti. Babıâli'nin mukarreratını havi olan evrakı, aylardan beri İstanbul'da bekleyen Yemen murahhası, Seyyid Abdullah'a verdi. Seyyid Abdullah artık memnunen memleketine avdet edecekti. Çünkü İmam Yahya'ya geniş bir takım imtiyazlar bahşeden bu kararın alınması, şüphesiz ki bir muvaffakiyetti. - Fakat bu meseleye biraz geç vakıf olan bazı düşünceli zevat, Babıâli'ye koşmuşlar; bu gafilâne hareketten dolayı Talât Bey'i ikazda bulunmuşlardı. Talât Bey; artık memleketine avdet için kendisiyle veda etmiş olan Yemen murahhasını arattı. Vapura binmiş olduğunu haber aldı. Vapura adamlar gönderildi. Murahhasın elindeki evrak istirdat edildi. Bu hâl karşısında tamamen şaşırmış - olan Seyyid Abdullah'a, Hükûmet namına şifahî bazı vaatler verildi, güya hem bu zat ve hem de İmam Yahya tatmin edilmek istenildi. Halbuki basiretsizlikten doğan şu hareket, bir devlet idâresinin ciddiyetîle kabil-i telif değildi. Nitekim, Seyyid Abdullah'ın Yemen'e avdeti ve maruz kaldığı ahval hakkındaki şikâyeti senelerden beri mutlakıyet hükûmetinden müştekî olan Yemen halkının, meşrutiyet hükûmetinden de nefret etmesine sebebiyet vermişti.

Yine bu esnada Asîr'de Seyyid İdris ismindeki türedi ortaya atılmış, hükûmeti tehdide başlamıştı. Şu vaziyete nazaran Arabistan'daki tehlike, çatallanmış ve şimale doğru dalbudak salmıştı. Ahval gittikçe nezaket kesbediyor; koca bir kıtanın elden çıkmaması için çok büyük dirayet ve kiyasete ihtiyaç hissediliyordu. Her türlü vesaidin mebzuliyetine rağmen, Rumeli'de bile sükûn ve asayişi istikrara muvaffak olamayan âciz ve müptedi hükûmet erkânının bu muazzam işleri başarmaktan çok uzak oldukları görünüyor; bu da memleket kaygısıyla mütehassis olanlara büyük bir endişe veriyordu.

Dürzilerle meskûn olan Havran havalisinden de fenâ haberler gelmeye başlamıştı. Abdülhamid devrinde, Hicaz Şimendifer hattının muhafazası için Hükûmetten bir miktar tahsisat

alan El Cemal ismindeki Dürzi Aşiretinin Şeyhi Kadir bin Salih, bu tahsisatın kesilmesinden münfail olmuş; diğer Dürzi kabilelerini hükûmet aleyhine isyan için teşvike koyulmuştu. Bu teşvik az zamanda tesirini göstermişti. Kasabalarda ve şimendifer hattı güzergâhında Dürziler Hükûmet memurlarına bed muamelelerde bulunuyor: münferid kanlı hâdiseler, her gün biraz daha artıyordu. Gerek'de de halk, vergi memurlarının zulüm ve taaddisinden şikâyet ederek vergi vermek istemiyordu. Muazzam bir maiyet kafilesi ve salâhiyet-i fevkalâde ile Bağdat vali ve kumandanlığına tayin edilen -sabık, Harbiye Nazırı ve Abdülhamid'in Hassa Ordusu Kumandanı- Birinci Ferik Nâzım Paşa'nın gayret ve faaliyetine rağmen Irak'ta da işler pek düzgün gitmiyordu. Barzan şeyhi, daha hâlâ hükûmete karşı huşunet göstermekte devam ediyor; Hamuvant Aşiretinin şekaveti ve kanlı baskınlarının önüne geçilemiyordu. Bütün bu karışık işler ve tehditkâr hâdiseler İstanbul'un muhtelif mahfellerinde mübalâğalı akisler yapıyor; fırka gazetelerinin ortalığı süt limanlık göstermesine rağmen muhalif gazeteler Hükûmet aleyhindeki tenkidatı arttırdıkça arttırıyordu.

Hükûmet ricali, daha hâlâ blöf siyâseti kullanmak istiyorlar; Hükûmetin satvetini Arabistan sahillerinde göstermek için Donanmay-ı Hümayun'u Akdeniz sahillerinde gezdirmeyi tasavvur ediyorlardı. Donanmanın ıslah ve idâresine memur olan Gambel Paşa ismindeki İngiliz, bu tasavvura vakıf olur olmaz bu gülünç teşebbüse alet olmak istememiş, derhal istifasını vermişti. Fakat gariptir ki, bunun sebebini bile kimse sorup öğrenmek istememişti. Bu sıralarda devlet ricalini meşgul edecek yeni bir iş zuhur etmişti. Bir gün saray erkânından bir zat Sultan Reşad'a:

— Şevketmaâp. Vükelâ Heyetine dahil olan bazı sivil zevatın rütbe ve nişanları yok. Bunların simsiyah redingotlarla merasime iştirakleri, devletin şeref ve saltanatı namına çirkin oluyor, demişti.

Bu teklif, kapalı zekâsını işletmek için fırsat arayan Sultan Reşad'a pek hoş gelmiş:

—Münasip. Talât Bey'e söyleyiniz. Hatta elbise paralarını da ben veririm. Gitsinler, bizim terziye yaptırsınlar, cevabını vermişti.

O sırada saraya gelen Talât Bey'le bazı rütbesiz arkadaşlarına Sultan Reşad'ın bu irâdesi tebliğ edilmişti. Bu zatlar evvelâ birbirlerine göz gezdirmişler, sonra tatlı tatlı gülümsemişler ve daha sonra da:

— Zat-ı şahane arzu buyurduktan sonra irâde-i seniyelerine ittiba etmek vazifemizdir, demişlerdi.

Yalnız, saray terzisi Vidoviç'in diktiği elbiseleri; beğenmediklerini de ilâve etmişler, bu işin terzi Boyer'e ısmarlanmasını rica eylemişlerdi. Saray erkânı bir iki sene evvel İstanbul ve Selânik'in hazır elbiseci dükkânlarında giyinen ve ara sıra da bunların tersini yüzüne çevirtmek ile geçinen bu zevatın, terzi Boyer'i ne kadar çabuk öğrendiklerine hayret ediyorlar. Hele Meşrutiyet'in bidayetinde en ziyade Abdülhamid devrinin rütbe ve nişanlarına itiraz eden bu inkılâp üstadlarının o muhteşem ve mutantan sırmalı üniformayı giydikten sonra ne şekil alacaklarını büyük bir merakla bekliyorlardı. Nihayet bedelleri ceb-i Humayun'dan verilmek üzere -Abdülhamid devrinin basit ve kaba işlemeli vezir üniformasından daha zarif ve parlak bir şekilde- alay elbiseleri yaptırılmış ve bu elbiselerin zinetini arttırmak için Sultan Reşad tarafından ihsan buyurulan birinci rütbeden Osmanlı nişanlarının geniş kurdelaları da, pürşân-ü şeref birer hamail gibi omuzlarından sarkıtılmıştı. Etrafa haşmet ve saltanat saçan bu üniformanın üstünde sade ve kırmızı bir fesin pek çirkin durduğu iddia edilmiş, sırma işleme bir serpuşun bu elbiseye daha büyük Bir revnak vereceği söylenmişti. Fakat halkın buna şapka manası vereceği teemmül edilerek bu fikirden vaz geçilmişti. Mamafih, başlarında sırmalı takkeler ile omuzlarında birer nazar boncuğu eksik olan bu zevat, bu gıpta veren elbiseleri sadece kendileri giyerek birçok rakiplerinin dedikodularına meydan verecek derecede budala değillerdi. Onun için derhal -Abdülhamid devrinde rütbesi olmayan - vali mutasarrıflarıyla diğer devlet rüesay-i memurine de teşmile karar verildi. Bunun için de bir kanun-u mahsus tanzim

edildi. Bu suretle de -Meşrutiyet'in ilânı esnasında- Abdülhamid devrinin en çok göze batan bit'ad ve imtiyazlarından biri daha ihya edilmişti. Abdülhamid devrine şatafat veren sırmalı üniformalara gizli gizli içlerini çekenler, şimdi bunlardan da bol bol istifade edeceklerdi.

Mahmud Şevket Paşa; Abdülhamid'i hal'etmek için Hareket Ordusu'nun başına geçtiği zaman, senelerden beri göğsünde taşıdığı Abdülhamid'in sırmalı yaver kordonunu çıkarmış, bir tarafa atmıştı.

1326 senesi Nisanının 14'üncü (27 Nisan 1910) günü, Beşinci Sultan Mehmed'in cülusu şerefine şenlikler yapılırken, Mahmud Şevket Paşa da fevkalâde olarak taltif edilmek istenilmiş; uhdesine "yaver-i ekremlik pâye-i celilî" verilmişti. Hâlbuki Abdülhamid'in tesis ettiği bu pâye, Meşrutiyet'in ilânından sonra ilga edilmişti. Mamafih bu şeref, sâdece Mahmud Şevket Paşa'nın şahsına hasredildi; Yaver-i ekremlik orduda yalnız bir zata münhasır kalmak şartıyla diye bir kayıt konularak kordon taşımaya heveskâr olan diğer bir takım zevatın muhasedelerine meydan verilmedi.

Padişah V. Mehmed Reşat

ARNAVUTLUK MESELESİ

İstanbul'da, Abdülhamid devrinin bu fuzulî bidatleri birer birer ihya edilerek sırmalı elbiseler ve kordonlar, kalpaklar ve üniformalarla meşgul olunurken Arnavutluk dağlarında tüfekler patlıyor, toplar gürlüyor. İdâresizliğe, kurban olan bir milletin efradıyla onları tedibe giden Türk evlâtlarının sineleri insafsız kurşunlarla deliniyor; birçok zavallılar al kanlar içinde çırpına, çırpına can veriyordu. Vaziyet, büyük bir ciddiyet ve ehemmiyet kesbetmişti. Şimalî Arnavutluk'da artık harekete gelmişti. Yakova, Priştine, Vilçitrin, Firzovik ahalisi kâmilen silâha sarılmışlardı.

İsa Bulatin, Bayram Sur gibi Arnavut rüesası ortaya atılmışlardı. Bu asi kafileleri kendilerini karşılayan tedip kuvvetlerini bozmuşlar, şimendifer hattının en mühim geçidi olan Kaçanik Boğazı'nı tutmuşlardı.

Vaziyetin böylece birdenbire hâd bir şekil alması, Hükûmeti telâşa düşürmüştü. Bir taraftan 50 tabur asker harekete getirilirken diğer taraftan başka tedbirlere de tevessül edilmiş; ulemadan ve şürefadan bazı zevata müracaat olunarak din kardeşleri arasındaki mukatelâtın rizay-ı Bâriye münafi olduğuna dair bir takım nasihatler ve mev'izelerle asi kuvvetlerinin arasına tefrika düşürülmüştü.

Bu esnada Şevket Turgut Paşa; 16 tabur asker ve 3 batarya topla Kaçanik üzerine yürümüştü. Bir gece sabaha kadar devam eden müthiş bir muharebeden sonra, asiler muntazam asker kuvvetlerine dayanamamışlar, evvelâ perişan bir halde dağılmışlar ve sonra da Çırnaluva Geçidi'nde toplanmaya başlamışlardı.

Arnavutların bu vaziyeti, İttihat ve Terakki mahfilinde pek büyük bir gayz ve tehevvür husûle getirmişti. Bu hareket, doğrudan doğruya, muhalif fırkaların ve bilhassa Arnavutluk amali besleyenlerin tahrikâtına atfediliyor; meclis koridorlarında, İttihat ve Terakki kulüplerinde:

"Meşrutiyete darbe indirilmek isteniliyor,"

"Vatanın mühim bir kısmı parçalanıyor."

"Bu bahane ile Abdülhamid yeniden saltanata getirilmek isteniliyor."

Şikâyetleri duyuluyordu.

Asilerin fiilen galebesi, Hükûmet için acı bir mağlûbiyet telâkki ediliyor; her neye mal olursa olsun, asilerin şiddetle tedibine karar veriliyordu. Tedibe taraftar olanlar da ikiye ayrılmıştı. Bir kısmı, yalnız asilerle bunları tahrik edenlerin tecziyesini istiyorlar; diğer kısmı ise, bütün Arnavutluk'a şamil olmak üzere bir terhib ve tedhiş siyâsetine lüzum gösteriyorlardı. Birinci şekli ileri sürenler, akalliyette kalmışlardı. Hâlbuki asilerin hareketlerini Meşrutiyet'i baltalamak ve vatanın bir kısmını parçalamak telâkki eden müfritler, galebe çalmışlardı. Merkez-i Umumî'nin nokta-i nazarını müdafaa eden Doktor Nâzım Bey; azamî şiddet gösterilmesi için mütemadiyen ısrarda bulunuyor; hatta Talât Bey'in nüfuz ve telkini altında bulunan Meclisteki fırka azaları üzerinde bile tesir yapmaya muvaffak oluyordu.

Aynı zamanda Mahmud Şevket Paşa ile ona taraftar olan Zabitan Partisi de aynı fikri takip ediyordu. Mahdut bir sahada zuhur eden bu isyan hareketinin henüz esbap ve avâmili kati olarak anlaşılmadan bütün Arnavutluk'a karşı tatbik edilmek

istenilen şiddetli bir tedhiş politikasının ne vahim neticeler husûle getirebileceği bazı mühim zevat tarafından Mahmud Şevket Paşa'nın nazar-ı dikkatine arz edilmiş; fakat bu makul mülâhaza ve mütalealar, hiçbir netice vermemişti. Mahmud Şevket Paşa, nokta-i nazarında ısrar ediyor:

— Bu iş dayaksız bitmez, diyordu.

Paşa'nın bu fikirde dayanıp kalması birçok dedikodulara sebebiyet veriyor; onun Kosova valiliği esnasında cereyan eden bazı hâdisatı hatırlayanlar:

— İşte, Mahmud Şevket Paşa eline geçen fırsattan istifade ediyor. Arnavutlardan intikam alıyor, demekten çekinmiyorlardı.

En müşkül vaziyette kalan, Dahiliye Nazırı Talât Bey'di. Talât Bey, deruhte ettiği makam ve vazife hasebiyle, herkesten ziyade bu işte alâkadardı. Bir taraftan Hükûmetin Dahiliye Nazırı, diğer taraftan de bir komitenin ve bir fırkanın lideri sıfatını taşıyan Talât Bey tabiidir ki; bu isyanın bir an evvel sükûnet bulmasını istiyor fakat tedibin hangi şekline baş vurmak lâzım geldiğini bir türlü kestiremiyordu.

Bu müşkül vaziyette bir kararsızlık devresi geçiren Talât. Bey, bunalan dimağını biraz dinlendirmek için bir gece Büyükada'ya, Adalar Kaymakamı İsmail Canbulat Bey'in evine misafir gitmişti.

Biraz sonra, Doktor Nâzım Bey de oraya geldi. Bir müddet afaki şeyler üzerinde dönen mükâleme, birdenbire Arnavutluk meselesine intikal etti. Doktor Nâzım Bey, yine kendi düşüncelerindeki isabeti izah ettikten sonra Merkez-i Umumî namına Talât Bey'i sıkıştırmaya başladı. Hatta yumruğunu şiddetle masaya vurarak:

— Bütün Arnavutluk'ta büyük bir tarama hareketi yapılmalı. Arnavutların ellerindeki silâhlar kâmilen toplattırılmalı, diye bağırdı.

Talât Bey, Doktor Nâzım Bey'in bu müfrit düşüncesine birdenbire iştirak etmedi:

— Korkuyorum. Başımıza büyük bir gaile açarız, dedi.

Fakat Doktor Nâzım Bey noktainazarını o kadar şiddetle müdafaa etti ki; nihayet Talât Bey buna sükût ile davranmak mecburiyetini hissetti.

Ne kadar gariptir ki, Doktor Nâzım Bey'in Merkez-i Umumî namına ileri sürdüğü bu şiddetli tedip ve ıslah fikrine aynı müesseseye mensup olan en nafiz zevattan itiraz edenler de vardı. Meselâ, Doktor Bahaeddin Şakir Bey, bu fikre tamamen muhalifti. Bu meselenin her tarafta velvele uyandırdığı günlerin birinde Bahaeddin Şakir Bey Âyan Meclisi'ne gitmişti. Encümen odasında azadan Besarya ve Ercüment Ekrem Beylerle konuşuyordu. Söz, bu meseleye intikal etmişti. Bahaeddin Şakir Bey, fikrini açıkça söyledi:

— Arnavutlar, Avusturya ve İtalya'ya karşı birer siperdir. Benim fikrime göre; orada kâfi derecede asker kuvvetleri bulundurmalı. Arnavutları zapturapt altına almalı. Her yerde bunlardan birer milis teşkilâtı yapmalı. Bu suretle istifade çaresine bakmalı, dedi.

Bahaeddin Şakir Bey'in bu sözlerini Besarya Efendi de tasdik etti.

Kabinenin reisi sıfatıyla en son sözü söylemek hakkı kendisine ait olan Hakkı Paşa'ya gelince: Bu mesele etrafında en kuvvetli cereyana uymaktan ve Talât Bey'in fikrine tabi olmaktan başka şahsen hiçbir varlık gösterememişti.

Kaçanik Boğazı'nın asilerden istirdat edilmesi, Hükûmet namına kat'i bir zafer temin etmemişti. Bir taraftan Çırnaluva'da, diğer taraftan da, İpek ve Yakova taraflarında asilerin içtimaı devam ediyor. İsyan, hâd şeklini muhafaza eyliyordu. Tedip kuvvetleri, muhtelif gruplara ayrılmıştı. Harekâtı tevhid ederek asilere kati bir darbe vurmak lâzımdı.

Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da Mahmud Şevket Paşa'nın askerce, bir nutku ve Talât Bey'in de bu nutku tasvip etmesi üzerine, Harbiye Nazırı sıfatıyla Mahmud Şevket Paşa'nın Arnavutluk'a azimetine ve oradaki kumandanlarla bir Harp Meclisi akdede-

rek isyanın sür'atle intacı için lâzım gelen tedbirlerin ittihaz edilmesine karar verildi.

Bu karar üzerine İstanbul'dan hareket eden Mahmud Şevket Paşa, Mayısın yedinci günü Selânik'e geldi. Erkânıharp Binbaşılarından Mustafa Kemal Bey ile Aziz Samih, Bursalı Bahaeddin, Cafer Tayyar, Nuri Beyleri Erkânıharbiye Müşaviri sıfatile yanına alarak üç gün sonra Üsküp'e muvasalat etti. Vaziyet hakkında icap eden malûmatı aldı ve sonra Firzovik'e gelerek kumandanları orada topladı. Bu toplantıda Tedip Kuvvetleri Kumandanı Turgut Şevket Paşa ile Kaçanik'te Arnavutların baskınına uğrayan Erkânıharp Livası Esad Paşa, Osman Paşa, Liva Kumandanlarından Hasan Tahsin Bey, Kosva Valisi Mazhar Bey vardı. Umumi vaziyet hakkında daha esaslı malûmat aldıktan sonra asilerin tedibi için umumi bir hareket plânının tanzimi lâzım geldi. Mahmud Şevket Paşa bu plânın tanzimini, Selânik'ten beraber getirdiği Erkânıharbiye heyetine tevdi etti. Heyet müzakereye girişti. Mustafa Kemal Bey'in mütalaa ve teklifleri kâmilen kabul edildi. Tanzim edilen plân, Mahmud Şevket Paşa'ya verildi.

Mustafa Kemal Bey'in bu plânı, askerlik nokta-i nazarından gayet metin esaslara istinad etmekle beraber, son derece makul ve adilane idâre noktalarına da temas eylemekte idi. Mustafa Kemal Bey, bilhassa istikbali nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alıyor; mücavir devletlerle Arnavutluk'un vaziyet ve münâsebâtını göstererek, Arnavut milletini lüzumsuz yere hırpalamakta hiç bir mana ve faide olmadığını ileri sürüyordu. Mahmud Şevket Paşa, bilâmünakaşa bu plânı kabul etmiş ve derhal tatbikini emreylemişti. Aradan yirmi dört saat geçmeden her tarafta bir salâh eseri baş göstermişti. Günlerden beri toplarla tüfeklerle yapılan takip ve taarruzlardan hiç bir netice hasıl olmadığı halde, bu plân sayesinde, muhtelif asi kuvvetleri ihata edilivererek kan dökülmeden istimanlar birbirini takibe başlamış ve o koca isyan sahasında birdenbire silâh sesleri azalmıştı. Bu esnada mühim bir hâdise olmuş ve herkes hayrette kalmıştı. Çirnalova boğazı, elan asilerin elinde bulunuyordu. Altı tabur piyade ile Dugla tepelerinde bekleyen

Liva Kumandanı Hasan Tahsin Bey, boğazı geçmek ve asileri Çırnalova'dan püskürtmek istiyor; fakat bu harekete münasip bir vaziyet bulamıyordu.

Bu sırada Mahmud Şevket Paşa, Erkânıharbiye Heyeti ile Firzovik'teki Kuka Karargâhı'na gelmiş, Çırnalova'da bulunan asilerin variyetini tetkik etmek istemişti. Mustafa Kemal Bey, hem asilere en yakın bulanan kıt'aları teftişten geçirmek ve hem de Çırnalova'nın vaziyetini daha yakından, tetkik eylemek için Mahmud Şevket Paşa'yı ileri harekete teşvik etti. Teklif, pek cesurane idi. Fakat asiler üzerinde icra edeceği tesir de o nispette mühimdi. Buna binaen Mahmud Şevket Paşa, Mustafa Kemal Bey'in bu teklifine muvafakat gösterdi.

Mahmud Şevket Paşa ile Mustafa Kemal Bey yanlarında Yüzbaşı Nuri[75] ve yaver Mülâzım İsmail Hakkı Beyler[76] olduğu halde atlara bindiler. Maiyetlerine on beş süvari aldılar. İleri doğru hareket ettiler. O civardaki kıt'alan teftiş ettiler ve sonra Çirnalova'nın yalçın kayalardan mürekkep geçitlerine doğru ilerlediler. Asilerin işgal ettiği mıntıkaya girdiler. Yirmi atlıdan ibâret olan bu asker kafilesi, sarp ve çetin patikalardan ilerlerken, binlerce asinin tahassun ettiği kayaların arasından, öbek öbek yakılan ateşlerin dumanları tütüyor. Yüzlerce asi, pusularından dışarı uğrayarak pervasızca geçen bu cür'etkârları hayretle seyrediyordu. Nihayet, askerliğin aşk ve imanı galebe çalmış. Asiler, akıl ve hayallerine sığdıramadıkları bu hareket ve cesaret karşısında dona kalmıştı. Bu suretle, binlerce asinin arasından bilâ hâdise geçen bu yirmi kahraman; Liva Tahsin Bey'in karargâhına vâsıl oldukları zaman, emsalsiz bir hayret ve takdir ile karşılanmıştı.

Mahmud Şevket Paşa'nın - bilahare Meclis-i Mebusan'da vuku bulan - beyanatına nazaran tam 100 tabur askerle yapılan harekât neticesinde Arnavutluk kısa bir zaman içinde sükûnet kesbetmişti. Fakat bu müddet zarfında gerek Arnavutlardan ve gerek askerden bir hayli zayiat verilmiş; birçok köyler, hâk ile yeksan edilmişti. Avrupa devletlerinin müdahalesinden

75- Kütahya mebusu Nuri Bey. Z. Ş.
76- Eski Sinop mebuslarından şimdi A. E. G Şirketi komiseri İsmail Hakkı Bey

korkulduğu için Hıristiyan Arnavutlara karşı hafifçe birer göz dağı verilmiş; fakat silâh toplamak ve asi aramak bahanesiyle İslâm Arnavutlara pek acı muameleler tatbik edilmişti. Mahmud Şevket Paşa, her fırsattan istifade etmiş; halka ve Arnavut rüesasına müteaddit nutuklar vermişti. Paşa bu nutuklarında daima Makam-ı Hilâfet'in kudsiyetinden bahsediyor, İslâm Arnavutların bu kuvvete merbutiyetini takviye etmekle onların sadakatini temin eylemek istiyordu. Daha hâlâ isyanın hakikî sebepleri araştırılmıyor; daha hâlâ Hükûmetin halka olan borcu nazar-ı dikkate alınmıyordu. Dökülen kanlar henüz ortada duruyor; yanan ve yıkılan ocaklardan dumanlar tütüyor; koca bir milletin bunlardan hasıl ettiği acı intiba, boş ve beyhude sözlerle teskin ve teselli edilmek isteniyordu. Mahmud Şevket Paşa'nın, ayetler ve hadislerle karışık nutuklarını dinleyen Arnavut rüesasının halinde bir inkıyat ve teslimiyet görünüyordu. Fakat bunların gözlerinde için için bir ateş yanıyor; yaralanan izzetinefislerinin ıstırabı çatılan kaşlarından anlaşılıyordu.

"Et tırnaktan ayrılmaz, İslâmlık, en büyük kardeşliktir. Cümlemizin başı, makam-ı muallây-ı Hilâfete bağlıdır." Mahmud Şevket Paşa'nın verdiği nutukların esasını teşkil eden bu cümleler, ne yavan sözlerdi. Bir memurun hatası ve idâresizliği yüzünden babasını, kardeşini, evlâdını kaybetmiş. Bir hiç yüzünden mukaddesatını çiğnetmiş olan insanlar, bilmem ki bu sözlerden ne dereceye kadar sükûnet kesbedebilirdi? Nitekim Mahmud Şevket Paşa'nın bu nutku, orada bulunan Erkân-ı Harbiye Heyeti'nin bile nazar-ı dikkatini celbetmişti.

Bir gün karargâhta bu genç erkân-ı harp arkadaşlar arasında bu mesele açılmıştı. Meşrutiyet'in ilk gününden beri Hükûmet namına yapılan hataları pervasızca söylemekten çekinmeyen Erkân-ı Harp Mustafa Kemal Bey yine bugünkü vaziyeti haklı bir surette tenkide başlamıştı.

Mustafa Kemal Bey diyordu ki:

— Bunlar, yarım tedbirlerdir. Bugün bir milletin istikbalini düşünmek vazifesini deruhte edenler, artık bu manasız sözleri söylememeli ve yirminci asırda modası geçmiş olan mukadde-

sattan bahsetmemelidir. Böyle boş sözlerle halkı avutmaya çalışmak, fayda yerine zarar getirir- Asıl hastalık keşfedilmeli ve onu tedavi edecek hakiki deva verilmelidir.

Mustafa Kemal Bey'in bu sözlerini büyük bir dikkatle dinleyenlerden biri sordu:

— Pekâlâ. Buna karşı ne yapılabilir?

Mustafa Kemal Bey, ezelî gaye ve mefkûresine temas eden bu suâle karşı, hararetle cevap verdi:

— Haaaa. Ne mi yapılabilir? Yapılacak ilk hareket, bugün yeryüzünde refah ve saadet içinde yaşayan devlet ve milletlerin benimsedikleri idâre sistemini kabul etmektir. Artık buna herkes, kani olmalıdır ki, milletleri mes'ut ve memnun eden yegâne idâre tarzı, ancak ve ancak, cumhuriyettir. Köhne usulperestlikler, anane ve teamüle istinad eden zahiri rabıta ve itaatler. Bunlar, ne bir devleti memnun ve ne de bir milleti mes'ut edebilir. Tedrici tekâmülden hayır beklemek de bugün için doğru olamaz. Çünkü dünyanın umumi vaziyeti, bizden yüz, yüz elli sene ilerdedir. Eğer biz, bu terakkiye tedricî tekâmülle varmak, fikrinde devam edersek, onların bugün vardıkları merhaleye vasıl olduğumuz zaman, onlar bizden yine yüz elli sene ileride bulunacaklardır. Buna binaen, öyle bir hareket lâzım ki, bize bu yüz elli seneyi kolayca atlatsın, o mesut ve bahtiyar milletlerin saflarına ulaştırsın, cehalet, çarçabuk ortadan kalksın. Milletin her ferdi, kendi kudret ve kabiliyeti nispetinde çalışsın ve kazansın, aynı zamanda da herkeste yurt sevgisi uyansın. İşte o zaman, ortada ne kan kalır, ne de cidal.

Biz, bu büyük sözler karşısında hiç bir fikir ve mütalaa beyanına cesaret edemiyoruz, gene hâdisatın seyrini takipte devam eyliyoruz.

***

Arnavutluk isyanı, Hükûmetin telâş ve endişe ettiği derecede büyük bir müşkülât ihdas etmeden hitama ermiş, fakat İttihat Terakki tarihinde de kanlı bir leke husûle getirmişti. Daha henüz bir sene evvel Rumeli'nin bütün İslâm halkını gizlice

silâhlandırmak isteyen ve bunun için de uzun bir nizamname tanzim ettiren Talât Bey; şimdi bu siyâsetten vazgeçiyor, Doktor Nâzım Bey'le Mahmud Şevket Paşa'nın ve bunlara taraftar olanların tesiri altına girerek İslâm halkının silâhlarını toplatıyordu. Filhakika bu silâh toplama keyfiyeti yalnız İslâmlara değil, bütün halka teşmil edilmişti.

Fakat Rumların, Bulgarların, Sırpların komiteciler vasıtasıyla kendi milletlerine yapılan telkinat dolayısıyla bu unsurlar, ancak kırık dökük beş on silâh vermişlerdi.

Buna mukabil - Rumeli'de mühim bir müdafaa unsuru teşkil edecek olan - İslâmların elinden alınan silâhların miktarı elli bini mütecavizdi. Yalnız Serez'de on beş bin, Dırama'da sekiz bin, Kavala'da on bin silâh toplanmış; etrafı Rum ve Bulgar çeteleriyle muhat olan İslâm köyleri, mal ve canlarını müdafaadan tamamıyla mahrum kalmışlardı. Hükûmet de bu köylüleri sıyanet ve muhafazadan acizdi. Selânik ve Manastır Jandarma mekteplerinde yetişen jandarma efrad ve zabıtanı, en müşkül vazifeyi deruhte etmişlerdi. Az zamanda büyük bir terakki eseri gösteren bu jandarma kuvvetleri köyden köye koşuyor; emniyet ve asayişi temin etmek için binlerce zAhmed ve meşakkate göğüs geriyordu. İslâm halkın elinden silâhlarının alınması, Rum ve Bulgar çetelerinin cür'etlerini arttırmıştı. Bir taraftan meşhur Bulgar çetebaşısı Plâje İslâm köylerini kasıp kavuruyor; diğer taraftan Vardar güneşi Apustol her gün bir köy basıyor, İslâmlar arasında rahat ve huzur bırakmıyordu. Manastır Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Hasip Bey, Plâje denilen bu canavarın imhası için Balkanların yalçın kayalarında hergün kanlı bir cidale atılırken Beşinci Sultan Mehmed'in Maiyet Bölük Kumandanlığı'nı terk ederek Selânik Takip Taburu'na nakleden Kolağası Halil Bey de Vardar Nehri'nin bataklıkları arasında maceradan maceraya atılıyor; artık halk arasında efsanevî bir kahraman hükmünü alan Apustol'u tepelemeye çalışıyordu

Rumeli yeniden bir kan ve ateş sahnesi hâlini almış, Yemen, Asir, Havran, Kerek ve havalisinden de gelen kanlı haberler de artmıştı. İstanbul'da bulunan devlet ve milletin ricali daha hâlâ

derin bir gaflet içindelerdi. Meş'um talih ve tesadüflerle milleti korkunç uçurumlara sürükleyen Hakkı Paşa Kabinesi'nin, en sakîm mütalaat ve icraatı bile meclisteki Ekseriyet Fırkası tarafından alkışlanıyor; buna en küçük itirazda bulunanların alnına, siyah bir muhalefet damgası basılıyordu. Anadolu'nun birçok yerlerinde de açlık ve sefâlet başlamıştı. Konya, Sivas, Ankara köylüleri mebuslarına acı telgraflar çekiyorlar; dünyanın en bereketli yerlerinde yaşadıkları halde bir taraftan talihin, diğer taraftan da tahsildar ve zaptiyelerin zulmüne uğrayarak öküzlerinden mahrum kalan bu bedbaht zavallılar:

— Açız. Ot ve toprak yiyoruz. İmdat, diye feryat ediyorlardı.

Fakat bu feryatlar, İstanbul'un muhteris ve riyakâr muhit ve mahfellerinde boğulup gidiyor. Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey tarafından Beykoz Sarayı'nın çamlıkları altında; Âyan Reisi Said Paşa tarafından da Tokatlıyan'ın mükellef ve muattar salonlarında Âyan ve Mebusan azalarına parlak ziyâfetler çekiliyor, Nutuklar veriliyor, baştanbaşa harabezara dönen koca memleket günlük, gülistanlık diye tasvir ediliyordu.

Ve fincancı katırlarını ürkütmeden yaşamak sanatına vakıf olanlar, Abdülhamid devrinin leva ve riyasına karışan bütün bu hâl ve ahvali, icabat-ı zaman diye telâkki ederek kendi kınalarını un gibi öğütmeye çalışırlarken yeni yetişen genç ve münevver nesil gittikçe yaklaşan felâketi daha iyi hissediyor; yavaş yavaş artan şikâyet ve isyan eserleri gösteriyordu. Tabiîdir ki, İttihat ve Terakki'nin mütemerrid muhalifleri de bunu istiyor ve bekliyorlardı. Muhtelif unsura mensup olan mebuslar, biraz daha biribirlerine kaynaşmış anlaşmışlardı. Her gün yeni muhalif gazete çıkıyor; her gün divan-ı harbe genç ve ateşli bir Muharrir sürükleniyordu. Evvelce o kadar korkulan Divan-ı harbin de pek o kadar korkusu kalmamıştı.

AHMED SAMİM BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİ

31 Mart vakasının alâkadarlarına azami şiddet gösteren divan-ı harpler, yavaş yavaş itidal kesbetmişlerdi. Bilhassa genç ve münevver zümreye karşı daha yumuşak davranıyorlar; huzurlarına getirilen saf ve ateşli vatanperverleri, kısa müddetli cezalarla sükûn ve itidale getirmek istiyorlardı. Halbuki bu hâl, bilâkis gençliğin cür'etini artırtıyor; matbuattaki tenkit ve muhalefet sedası her gün biraz daha yükseliyordu. Muhalif partilere mensup gazetelerin içinde *Saday-ı Millet* gazetesi birinci plâna geçmişti, Bu gazeteyi, muhalif mebusların elebaşlarından olan İstanbul mebusu Kozmidi Efendi idâre etmekte idi. Gazetenin iki cephesi vardı. Zahiri cephesi, Hükûmetin idâresizliğini tenkit ve muhalefetti. Fakat ikinci -ve bilhassa gizli- cephesi, Rum Patrikhanesi'nin hukuk ve imtiyazlarını muhafaza ve müdafaa etmekti. Hakiki his ve prensiplerini büyük bir maharetle saklamayı çok iyi bilen Kozmidi Efendi bu ikiyüzlü gazetesine genç ve ateşli bir muharrir bulmuş, gazetesinin mesleğinde sadece vatanî muhalefette bulunulacağına bu masum genci de iknaa muvaffak olmuştu. O zamana kadar hayatı; vatanına milletine karşı temiz bir hamiyet ve samimiyetle geçen bu muharrir Ahmed Samim Bey'di.

Samim Bey; idâresizlik yüzünden her gün bir köşesi isyan ve ihtilâllerle sarsılan koca vatanın, elim bir sükût ve inhidama doğru sürüklendiğini gören gençlerdendi. O da, felâketi

hisseden diğer bazı gençler gibi ortaya atılmıştı. Meşrutiyet'in ilânından sonra bir taraftan Fecr-i ati zümre-i edebiyesine dahil olarak Servet-i Fünun'da edebî yazılar yazan Samim Bey diğer taraftan da politika işlerine karışmış. Ahrar Fırkası'na intisap etmekle beraber *Ahrar, Cidal, Hilâl* adını taşıyan gazeteler çıkarmış. 31 Mart hâdisesi esnasında *Hilâl* gazetesinde ve Abdülhamid'in aleyhinde Şürut-u Hilâfet başlığı altında yazdığı makaleden dolayı asi askerlerin tecavüzlerine uğrayarak büyük bir tehlike atlatmıştı. Nihayet, *Hilâl* gazetesi de divan-ı harp tarafından tatil edildikten sonra artık Samim Bey, gazetesiz kalmıştı. İşte o zaman, kalbi tenkit ve muhalefet ateşleriyle yanan bu gencin karşısına mebus Kozmidi Efendi çıkmış, onu ikna ederek gazetesine almıştı. Samim Bey, muhalefet hususunda kendisine uygun bir saha bulur bulmaz, kalbinde biriken hisleri dökmeğe başlamıştı. Onun böyle pervasızca ortaya atılması, Hükûmetin ve bilhassa Talât Bey'in nazar-ı dikkatini celbetmiş, bilmeyerek Kozmidi Efendi'nin gizli siyâsetine alet olan bu taşkın ruhlu gencin susturulmasına karar verilmişti. Talât Bey, Samim Bey'in dostları vasıtasıyla kendisine memuriyet teklif etmiş; Onun parlak zekâsının Hükûmet işlerinde daha müfid *(istifadeli)* bir surette vatana nafi *(faydalı)* olacağına dair haberler göndermişti. Samim Bey, dostlarının tavsiyelerine kanaat getirmiş ve Talât Bey'le bilvasıta müzakereye girişmişti. Fakat Kozmidi Efendi bu cereyanları haber alır almaz, yine Samim Bey'in karşısına geçmiş:

— Seni aldatıyorlar. Namus ve vicdanını para ile satın alıyorlar. Eğer bu teklifi kabul eder; gazetecilikten ve muhalefetten vazgeçersen, namussuz olursun, demiş ve bilhassa son sözleriyle bu saf ve temiz ahlâklı gencin gururuna dokunmuştu.

Bu esnada, bazı müfrid İttihatçıların Samim Bey hakkında ağır sözler söyledikleri işitilmiş, hatta komite tarafından idam edileceğine dair kendisine pembe bir kâğıt üzerine yazılmış bir mektup gönderilmişti. Samim Bey, bir taraftan Talât Bey'in teklifleri, diğer taraftan da komitenin tehditleri arasında vaziyetine bir muvazene vermek istemiş; fakat Kozmidi Efendi'nin zehirli telkinleri hasebiyle bu muvazeneyi temin ve tesis edememişti.

Nihayet. Mayısın 10'uncu Perşembe günü akşamı alaturka saat ikide Samim Bey matbaadaki işlerini bitirmiş, dostlarından ve *Tanin* gazetesi muharrirlerinden Fazıl Ahmed Bey'le birleşmişti, iki arkadaş kol kola girmişler, Babıali Caddesi'ne inmişler, Bahçekapı'da dört yol ağzındaki poğaçacı fırınının önüne gelmişlerdi, O anda, Ahmed Samim Bey'in pek yakınından üç el silâh patlamış. Bu zavallı genç, ensesinden giren ve dimağından geçerek sağ gözünü tamamen tahrip eden kurşunla bir anda yere yuvarlanmıştı Samim Bey'in sağ tarafında bulunan Fazıl Ahmed Bey can korkusuyla kendisini fırına atmış, tesadüfen oradan geçmekte olan Sarraf Bodos isminde bir Karamanlı da, kaza kurşunlarından biriyle ayağından yaralanmıştı.

Katil, kimdi? Bunu gören olmamıştı. Çünkü bu kanlı facianın vuku bulduğu zaman on beş adım ilerdeki Bahçekapı Karakolu'nun önünde bekleyen İbrahim Onbaşı isminde bir asker, ilk silâh patlar patlamaz koşa koşa, cinayet yerine gelmiş; eliyle Orozdibak Mağazası tarafını göstermiş:

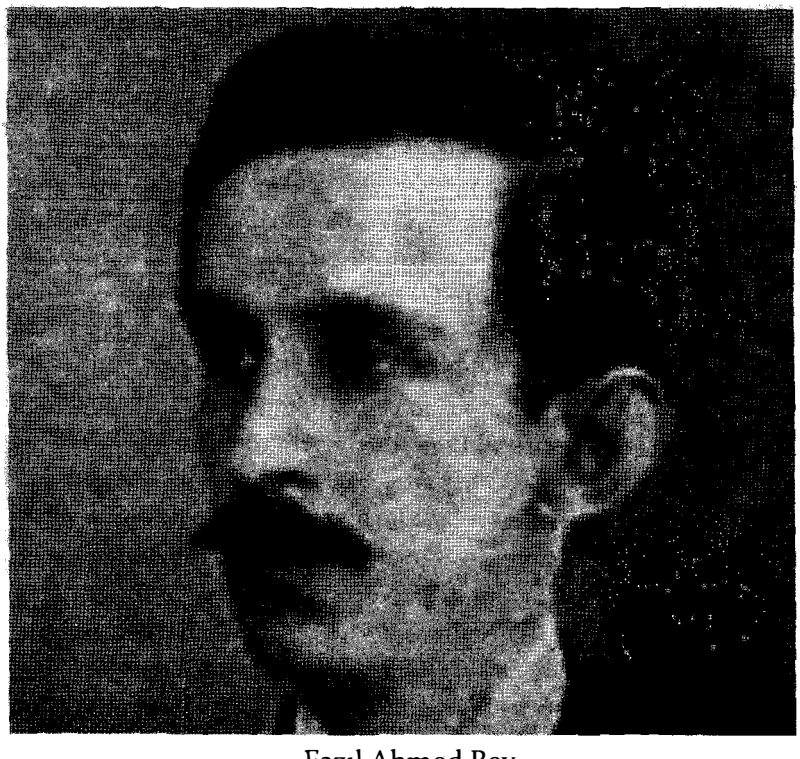

Fazıl Ahmed Bey

— Koşun, tutun. Katil kaçıyor, diye bağırıp kendisi de koşarak oradaki halkın nazarlarını o tarafa sürüklemişti.

Samim, kanlar içinde yatıyor, silâh seslerinden korkmuş ve şaşırmış olan halkın bir kısmı şuraya buraya kaçıyor, bazı cür'etkârlar da İbrahim Onbaşı'nın mahirane manevrasına kanarak Orozdibak mağazası önünde katili arıyordu. Halbuki bu esnada siyah ve sivil elbiseli bir adam büyük bir sekinetle *(temkinle)* oradaki karakolun kapısından girmiş; doğruca Karakol Kumandanı Yüzbaşı Abdülkadir Bey'in odasına gitmişti. Abdülkadir Bey, odasının penceresinde ayakta duruyor; on beş adım ilerdeki o kanlı cinayet sahnesine bakıyordu. Oda kapısının açıldığını duyar duymaz geri çekildi. Kapıdan giren adama doğru ilerledi. Memnun bir çehre ve gülümseme ile:

— Aferin, Ahmed. Hem çabuk hem temiz bir iş oldu, dedi.

Ahmed denilen bu siyah ve sivil elbiseli adam, bu sözlere hafif ve soğuk bir tebessümle mukabele etti. Ceketinin cebinden çıkardığı -henüz namlusu ılık- Brovnik tabancasını oradaki karyolanın yastığı altına soktu. Masanın üstünde açık duran paketten bir cigara aldı. Büyük bir sükûnetle yaktı. Karyolanın yanındaki eski bir kanepenin üzerine boylu boyunca uzandı.

Bu Ahmed, kimdi? Bu feci cinayeti niçin ve kimin emriyle icra etmişti? Bu suâllere vereceğimiz cevaplar, bu güne kadar en koyu İttihatçıların bile taşıdıkları yanlış bir zehabı tashih edeceği için çok şayan-ı ehemmiyettir. Samim faciasını yaratan Ahmed'e, Çerkes Ahmed denilir. Bu adam, senelerce evvel Serez'e gelmiş, orada yerleşmiş. Meşrutiyet'in ilânından evvel İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşkilâtı yapılırken Cemiyete girmiştir. Pek cesur ve cür'etkâr olduğu için -sivil olmasına rağmen - takip taburlarındaki arkadaşlarıyla beraber Bulgar çetelerinin takiplerinde bulunmuş ve hatta tenha yerlerde avladığı Bulgar komitecilerinden birçoklarını gizlice öldürmeye muvaffak olmuştu. Meşrutiyet'in ilânından sonra bazan Serez'de ve bazan da İstanbul'da vakit geçiriyor; daima genç ve müfrit İttihatçı zabit arkadaşları arasında yaşıyordu. Kraldan ziyade kral taraftarı olan bu genç zabitler, Harbiye Nezareti tarafından verilen mükerrer emirlere rağmen komiteciliği terk edemiyorlar; hudutlar düşman tehlikesîle sarsılırken bunlar daha hâlâ poli-

tika oyunları oynayarak askerliğin mukaddes vazife hislerine ihânet ediyorlardı.

Siyasi işleri benimseyen ve bunun idâre mesuliyetini deruhte eden bir Hükûmet heyet-i mevcut olduğu halde bu zabitler şurada burada toplanıyorlar; muhaliflere ve Cemiyet aleyhinde yazı yazan muharrirlere ateş püskürüyorlar; bu taşkın hislerle güya Cemiyetin mevki ve kudretini takviye etmeyi kendilerine bir vazife addediyorlardı. Son zamanlarda muhalif gazetelerin neşriyatı bu genç komitecileri küplere bindirmişti. Bir gün aralarında bu hususa dair yine hararetli bir bahis açıldığı zaman, Yakup Cemil Bey:

— Böyle olmayacak. Bunlardan birkaçının beynini paralamak lâzım, demişti.

O zaman, o Mecliste bulunan Çerkes Ahmed ortaya atılmış:

— Bunu bana bırakın. Kozmidi'nin elinde oyuncak olan şu Ahmed Samim'e çok içerliyorum. Evvelâ şuna bir kurşun sallayayım. Bakalım, sonu ne olur, diye mukabele etmişti.

Çerkes Ahmed'in bu teklifi derhal kabul edilmiş ve tertip edilen plân mucibince zavallı Samim, bu şuursuz katilin kurşunuyla koca bir inzibat karakolunun karşısında kanlar içinde can vermişti.

Çerkes Ahmed'in Serez ile alâkasını bilenler, bu menfur cinayetin Serez Heyet-i Merkeziyesi tarafından yaptırıldığına zahip olmuşlardı. Halbuki, bugüne kadar devam eden bu zehap, kat'iyen yanlıştır. Ahmed Samim'in katli kararı, üç komitecinin hasbihali arasında takarrür etmiş ve Çerkes Ahmed tarafından tatbik edilmiştir.

Talât Bey vak'adan haberdar olur olmaz büyük bir teessür hissetmiş:

— Şimdi bunu, benden bilecekler, demişti.

Fakat gerek bu teessüre ve gerek ismi etrafında uyanması muhtemel olan dedikodulara rağmen, katilin ele geçmemesine ve hiç kimse tarafından görülmemesine de memnuniyet hissetmişti. Cinayetin Cemiyet mensuplarına ait bir zümre ta-

rafından irtikâp edildiği kuvvetle tahmin olunuyordu. Ancak, katilin meydanda olmaması, meseleyi bir dereceye kadar tevile yardım ediyordu. Bu da, yine Cemiyet hesabına, bir kâr addediliyordu. Nitekim ertesi gün intişar edeni Cemiyet gazeteleri, katile lânetler yağdırıyorlar ve bu kanlı hâdiseyi takbih ediyorlardı *(kınıyorlardı)*.

İstanbul, teessür içinde kalmıştı. Bir takım müfrid ittihatçılar, bu menfur cinayetin muhaliflere bir ibret dersi olduğunu söyleyerek Cemiyetin kudret ve azametiyle böbürlenirken, muhalifler ve bîtaraflar hâdiseyi nefretle karşılıyorlar:

— Samim'in beyninden sıçrayan kanlar, yüz bin muhalif daha vücuda getirecektir, diye bağırmaktan çekinmiyorlardı.

İstanbul'un semasında bir anda soğuk bir hava esmeye başlamış, Babıâli caddesindeki muhalif matbuat unsurunun sinirleri gergin bir hâl almıştı. Muhalifler tarafından Ahmed Samim'e büyük bir cenaze merasimi yapılmak için ihzaratta bulunulduğu söyleniyordu. Talât Bey bunu haber alır almaz, derhal 31 Mart'ı doğuran Hasan Fehmi cenaze alayını hatırlamış, polis müdüriyetine ve merkez kumandanlığına fevkalâde tedbirler aldırılmıştı.

Gece, Samim'in kanlı naaşı, vurulduğu yerden kaldırılmış, Hocapaşa Camisi'nin avlusuna getirilmişti. Orada Adliye doktorları tarafından usulen muayenesi icra edilmiş, defnine ruhsat verilmişti. Merhumun dostları, o kanlı naaşı camide gusletirmişler ve sonra *Saday-ı Millet* matbaası'na nakleylemişlerdi. Matbaanın önündeki kalabalık gittikçe artıyor; zavallı gencin bu kanlı akıbetine tahammül edemeyen ailesi efradıyla dostlarının feryad-ü figanı, pencerelerden taşıyordu. Birdenbire Babıâli karakolundan gelen bir silâhlı asker müfrezesi tarafından matbaa derhal kordon altına alındı. Matbaanın önünde biriken halk dağıtıldı. Diğer bir asker müfrezesiyle zabıta memurları tarafından matbaa ile Sultan Mahmud Türbesi arasındaki yollarda tertibat yapıldı. Cenaze çarçabuk kaldırılarak Sultan Mahmud Türbesi'ne getirildi. Orada sessizce defnedildi.

Vatanperverliği, sadece şurada burada palavracılıktan ve adam öldürmekten ibâret zannedenler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin alnına kızıl bir leke daha sürmüşlerdi.

O İttihat ve Terakki Cemiyeti ki, Abdülhamid devrinin zulmüne, seyyiatına, haksızlık ve kanunsuzluğa isyan etmiş. Milletin efradını hiçe sayan bir takım imtiyazlı şahsiyetlerin tahakküm ve istibdadını yıkıp devirmek için vücuda gelmişti. Bu yüksek ve temiz gaye ile ortaya çıkan Cemiyet, yine kendi sinesinden doğan şuursuz evlâtların elleriyle her gün biraz daha nefret ve hakarete maruz bırakılıyor; her gün biraz daha felâket ve ölüme doğru sürükleniyordu. Samim'in beynini delen kurşun, yalnız memleketin bir zekâ nurunu söndürmekle kalmamış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sinesinde de derin bir yara açmıştı. Fakat ne kadar feci bir hakikattir ki Cemiyeti candan benimseyen ve bugün onun en yüksek şahsiyetini temsil edenlerde de bunu idrak edebilecek derecede iz'an kalmamıştı. Yapılacak tek bir hareket vardı. Cemiyeti siper ittihaz ederek bu menfur cinayeti yapanlar derhal tutulacak, Bahçekapı Karakolu'nun önünde asılacaktı.

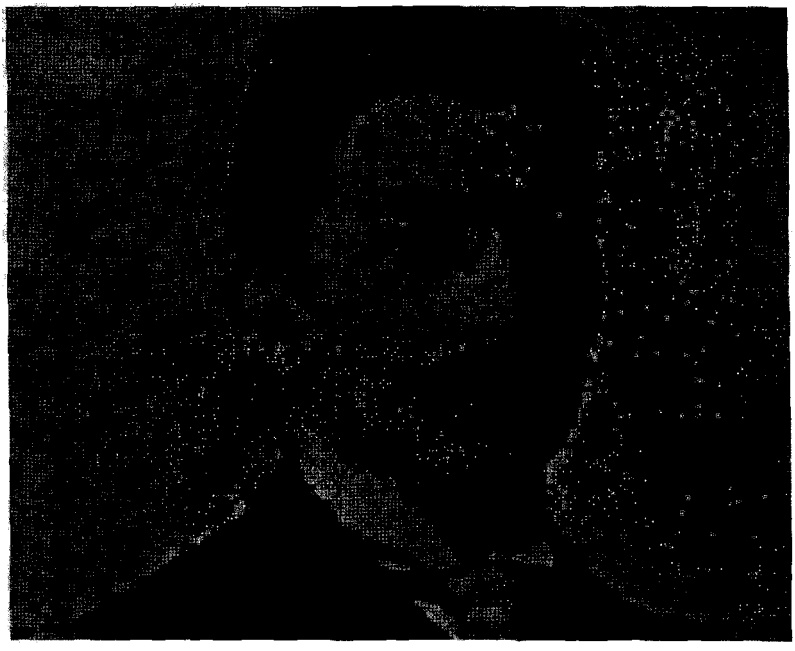

Ahmed Samim Bey

CEMİYETİN GİZLİ TEŞKİLATI

Samim'in feci ölümünden hasıl olan dedikodu henüz kuvvetini kaybetmeden, İstanbul'da yeni bir hâdisenin şayiaları alevlenmişti. Başta Talât Bey olduğu halde bütün İttihat ve Terakki erkânını öldürmek maksadıyla teşekkül eden bir Cemiyet keşfedilmiş ve bu Cemiyetin bazı azalarıyla evrakı, muhaberatı, vesaiki de ele geçirilmişti. İttihat ve Terakki tarihinde, Cemiyet-i Hafiye meselesi namını alan bu hâdisenin de bugüne kadar gizli kalmış cepheleri vardır. Bu Cemiyetin maznun ve mensubu olanlar tarafından bu hususa dair yazılmış olan bazı yazılar varsa da, bunları hakikat olarak kabul etmek caiz değildir. Çünkü bir hâdisede alâkadar olanların o hâdiseye ait görüş ve düşünüşlerinde bîtaraf kalamayacakları pek tabiîdir.

Cemiyet-i Hafiye ne idi ve ne suretle keşfedilmişti? Bu cihetleri izah etmeden evvel, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'daki gizli bir teşkilâtından bahsetmemiz lâzımdır.

31 Mart vakasından ders alan Cemiyet, yine böyle bir felâket karşısından kalmamak için evvelâ İstanbul kışlalarındaki askeri sıkı bir kontrol altında bulundurmaya karar vermiş, bunun için de en emin olduğu genç zabitanı, çavuş, onbaşı ve hatta nefer kıyâfetine koyarak taburlara yerleştirmişti. Arkadaş sıfatıyla her dakika efradla temasta bulunan bu zabitler asker arasındaki cereyanları, düşünüşleri, efkâr ve temayülâtı tetkik

ediyorlar; bu teşkilâtın başında bulunan İstanbul Ahz-ı Asker Reisi, Miralay İsmail Hakkı Bey'e bildiriyorlardı. Asker arasındaki bu gizli teşkilâttan maada bir de Cemiyetin İstanbul Murahhası Kara Kemal Bey'in idâre ettiği geniş mikyasta bir istihbarat şebekesi vardı. Bu da merkezi, Nuruosmaniye'deki kulüpte olmak üzere her şubedeki açıkgöz ve kulağı delik İttihatçılarından mürekkepti. Bunlar da, kendi muhit ve mıntıkalarını mütemadi bir murakabe altında bulunduruyorlar; halkın efkâr ve temayülâtı hakkındaki düşünce ve sözleri derhal Kara Kemal Bey'e arz ediyorlardı. Bu teşkilâtın İstanbul gümrüklerinde de bir şubesi mevcuttu. Bu şubenin başında da, - İttihat ve Terakki'nin ilk defa olarak İstanbul teşkilât-ı müessislerinden- Hamdi Baba isminde bir zat bulunuyordu.

1326 (1910) senesi Haziranının evasıtında, gümrük muayene memurlarından -ve Hamdi Baba'nın teşkilâtına dahil olan İttihatçılardan - Yanyalı Rıza Efendi koşarak Hamdi Baba'ya geldi. Şu malûmatı verdi:

— Bey baba! Bizim arkadaşlardan Kadıköylü Kemal Bey, kaç günden beri yüzüme gülüyor; etrafımda dönüp dolaşıyordu. Nihayet, ağzından baklayı çıkardı. Maksadını anlattı. İstanbul'da yeni bir Cemiyet teşekkül ediyormuş. Bu Cemiyetin başında da Paris'teki Şerif Paşa ile bazı mühim mebuslar bulunuyormuş. Eğer ben de bu Cemiyete dahil olursam, hakkımda çok hayırlı olacakmış, dedi.

Hamdi Baba derhal Nuruosmaniye merkezine geldi.

Rıza Efendi'den işittiklerini Kara Kemal Bey'e hikâye etti. Verilen karar mucibince, Rıza Efendi'nin bu Cemiyete girmesine ve Cemiyetin azalarıyla bunların maksatlarını öğrenerek günü gününe Kara Kemal Bey'e bildirilmesine karar verildi. Bu şekilde gizli Cemiyete dahil olan Rıza Efendi'nin delaletiyle evvelâ şunlar öğrenildi:

Firarî Şerif Paşa ile yine firari mebuslardan Hoca Sabri Efendi birleşmişler. Merkezi Paris'te olmak üzere gizli bir Cemiyet tesis etmişlerdir. Bu Cemiyetin önüne şimdilik Islahat-ı Esasiye Cemiyeti ismi adında bir perde gerilmiştir. Bu perdenin üstün-

deki göstermelik ise, sabık Stokholm sefiri, Şerif Paşa'dır. Hoca Sabri Efendi ise, eski tanıdıklarından gümrükteki Kemal Bey vasıtasıyla Cemiyete gizlice adam ve taraftar toplamaktadır.

Bir taraftan bu malûmat alınırken diğer taraftan da Beyoğlu kışlalarının birinde Paris'te basılmış bir beyanname ele geçirilmişti. Bu beyannamede askere hitap ediliyor; Arnavutluk'ta yapılan bir takım mezalimden bahsedildikten sonra hulâsaten:

"Siz de Müslümansınız. Arnavutlar da Müslüman ve kardeşlerinizdir. Şayet sizi de oraya gönderirlerse, gerek orada ve gerek başka yerlerde din kardeşlerinize silâh atmayın" deniliyordu.

Yazılış tarzına nazaran saf askerleri aldatmak, 31 Mart hâdisesinde olduğu gibi yine devlet ve millet aleyhine kullanılacak adi ve kanlı bir alet yapmak esasına matuf olduğu anlaşılan bu beyanname, derhal Mahmud Şevket Paşa'ya takdim edildi. Gümrükteki meseleden de haberdar olan Mahmud Şevket Paşa, her iki meselenin tahkik ve tetkikini Miralay İsmail Hakkı Bey'e emretti.

Aradan bir iki gün geçer geçmez, gümrükte Rıza Efendi, daha şayan-ı dikkat malûmat getirdi. O da şu idi:

Islahat-ı Esasiye Cemiyeti ismi, hakikatin önüne çekilmiş bir perdeden ibârettir. Bu perdenin arkasında hazırlanan oyuna gelince: İttihat ve Terakki erkânının ileri gelenlerini bir anda katletmek ve Hükûmet-i hazırayı devirmekten ibârettir. Şerif Paşa her hafta muntazaman Fransız postasıyla evrak ve talimat gönderiyor. Hoca Sabri Efendi'nin adamlarından Hafız Sami, bu evrakı postaneden alıyor, Kadıköy'de, Kuşdili'nde bir evdeki Cemiyetin merkezine götürüyor.

Bu heyecanlı haber alâkadarların gözlerini fal taşı gibi açmış, Hafız Sami Efendi, artık adım adım takip edilmeye başlanmıştı Takibe memur olan iki zabitti. Bunların biri, Mülazım İbrahim Bey[77] diğeri de Mülâzım Kâzım Bey'di.[78] Bir taraftan bunlar takibatta devam ederlerken, diğer taraftan da Cemiye-

77- Sonraları İttihat ve Terakki Cemiyetinin Bursa müfettişi olmuştur. Z. Ş.

78- Sonraları muhalefete geçmiş Mahmud Şevket Paşa'nın katli meselesi ile alakadar olduğu için salben *(asılarak)* idam edilmiştir.

tin içtimalarına nüfuz ediliyordu. O sırada Kuşdili'ndeki evde yapılan bir içtimada, Talât Bey'in katline karar verilmiş, bu işi de içtimada bulunan maliye vergi memurlarından Mustafa Bey deruhte etmişti.

Cemiyet-i Hafiye mensupları, etraflarını çeviren takip şebekesinden tamamıyla gafil ve bihaber olarak işlerini yürütmeye çalışıyorlardı. Halbuki her taraftan sımsıkı sarılmışlardı. Nihayet, Haziranın yirmi ikinci günü, Hafız Sami Efendi, elinde bir zembil olarak Galata'daki Fransız Postanesi'ne girmiş. Orada posta memurlarından Saim Efendi'nin verdiği paketi alarak zembile yerleştirmiş.

Hiç bir ihtiyata lüzum görmeden, Karaköy'e doğru inerken yakayı İbrahim ve Kâzım Beylerin eline vermiş, aynı dakikada, Posta ve Telgraf memurlarından Saim Efendi de derdest edilmişti. Artık ilk adım atılmış, Kadıköy'de, Kuşdili'ndeki merkez binasıyla Gümrük memuru Kemal Bey'in evi de basılmıştı. Meydana çıkan evrak, mühimdi. Bilhassa Paris'ten Şerif Paşa tarafından gönderilen külliyetli miktarda beyanname ele geçmişti. Bu beyannamelerin bir kısmı, Arnavutları ihtilâle teşvik ediyor, diğer kısmı ise askere hitaben yazılmış olup dindaşlarına karşı ateş edilmemesini tavsiye eyliyordu. Muhabere evrakından, merkezde elde edilen defterlerden ve derhal tevkif edilen bazı kimselerden bir hayli malûmat alınmıştı. Bu malûmata nazaran Cemiyetin İstanbul'da on şubesi vardı. Her şube bir reis, bir kâtip, bir aza, bir seyyar propagandacı ve bir de fedaîden mürekkepti.

Yine aynı günde, Üsküdar ve Bâyezîd'taki şubeler de basılmış; kaçırılamayan kasa defterleriyle birçok matbu beyannameler yakalanmıştı. O geceden itibaren artık geniş mikyasta tevkifat başlamıştı.

Cemiyetin müessislerinden Kemal Bey kaçmış, kurtulmuştu. Fakat refikasının da bu gizli Cemiyetle alâkası haber verilmiş, bu hanım derhal tevkif edilerek polis müdüriyetine gönderilmişti. Bir gece zarfında yakalananların adedi yirmi sekizi bulmuştu. Bunların ekserisi ketum davranıyor; fakat bazıları

mühim ifşaatta bulunuyordu. Bu ifşaata nazaran tebellür eden malumat, şundan ibâretti.

"Cemiyetin Merkez-i Umumîsi Paris'tedir. Fakat İstanbul'da olduğu gibi Bulgaristan, Romanya ve Mısır'da da şubeleri vardır. Cemiyet, henüz Anadolu'da teşkilâta girişememiştir. Yalnız Bursa'da iki kişi Cemiyetin maksadını kabul ve bir şube tesisini deruhte etmişlerdir. Ramazan ayına kadar bütün teşkilat ikmal edilecek, Ramazan içinde, kararlaştırılacak bir günde umumi bir isyan vücuda getirilecektir. Cemiyetin başlıca iki müdürü vardır. Biri Sinop meb'usu Rıza Nur, diğeri de Mustafa Natık Bey'dir. Fakat bunlara da direktif veren, hâl-i firarda bulunan mebus Hoca Sabri Efendi'dir. Teşkilât için lâzım olan parayı veren Paris'teki Şerif Paşa'dır. Cemiyet nizamnamesi, İttihat ve Terakki komite teşkilatından alındığı için azalardan ancak birkaç kişi birbirini tanımaktadır."

İlk hamlede toplanan şu malumat, vaziyetin pek ciddi olduğunu gösteriyordu. Buna binaen gerek Cemiyet mahfilinde ve gerek hükûmetin alâkadar devairinde işe ehemmiyet veriliyor; tevkifatın mikyası genişletiliyordu. Üç parti, tahkikat ve taharriyat ile meşgul oluyordu. Biri, resmen Dâhiliye Nezareti ve polis müdüriyeti diğeri Mahmud Şevket Paşa'nın emriyle Miralay İsmail Hakkı Bey, üçüncüsü de, Kara Kemal Bey'in istihbarat şebekesi. Mevkuf ve maznunların isticvabı için de Beyoğlu Polis Müdürü Hasan Kemal Bey'in[79] riyaseti altında, Emniyet-i Umumiye Merkez memurlarından Zekeriya Macit ve Deniz Merkezi memuru Fahri Beylerden mürekkep olmak üzere üç kişilik bir heyet teşekkül etmişti. İlk tahkikat, bu heyet tarafından yapılıyor; sorguya çekilen maznunlardan itirafatta bulunan veyahut aleyhinde delil olanlar divan-ı harbe veriliyordu. Adedi gittikçe artan mevkuflar, divan-ı harp tevkifhanesinde bulunduruluyordu. Bunların mühim bir kısmı, kadro haricinde kalan veyahut işsiz güçsüz dolaşanlardan ibâretti. Hepsi de birer memuriyet veyahut maddî menfaat vaatleriyle iğfal edilmişlerdi. Basılan evlerde birçok evrak ele geçirilmiş, bu gizli Cemiyetin asıl elebaşları tespit edilmişti. Mevkuflardan üzerlerinde durulabilecek başlıca isimler de şunlardan ibâretti:

79- Şimdi, İnhisarlar Ziraat Şubesi şefi Kemal Bey. Z. Ş.

"Gümrük memurlarından Kemal Bey firari, Doktor Münir Bey, Hamdi Efendi, Matbaacı Enver, dava vekili Said Efendi, Rüsumattan Hurşit Bey, Mahkeme aza mülâzımlarından Mahmud Nedim Bey, Gözlüklü Mustafa Bey, Hacı Kemal Efendi, Rüsumattan Nurullah Bey, Demokrat Mustafa."

İlk tahkikat heyeti tarafından yapılan isticvaplar neticesinde Sinop mebusu Rıza Nur Bey'in Cemiyetle alâkası olduğuna kanaat gelmişti. Ancak bir mebusa karşı birdenbire ağır bir muamele gösterilmek istenilmiyor; aleyhinde itiraz kabil olmayacak delâilin zuhuru bekleniyordu. Nihayet bu delâil de zuhur etmiş. Rıza Nur Bey, tevkif edilmişti. Fakat bu tevkif doğrudan doğruya divan-ı harp tarafından yapılmamıştı. Evvela Rıza Nur Bey'in tevkifi lâzım geldiği Harbiye Nezareti'nden Sadarete bildirilmişti. Tahkik Heyeti Reisi Hasan Kemal Bey Babıâli'ye celbedildi. Heyet-i Vükela huzurunda verdiği izahat dinlenildi. Elde edilen delâil kâfi görülmekle Vükela Meclisi tarafından Rıza Nur Bey'in tevkifinin zaruri olduğuna karar verildi. Bu suretle Sinop mebusu, Vükela Heyeti'nin inzimam-ı reyi ile tevkif olunarak, Bekirağa Bölüğü hapishanelerinin üst katında, camiye bitişik -ve İstanbul limanının haşmetine, Boğaziçi'nin bütün füsun ve letafetine nazır olan- odaya hapsedildi.

Bu esnada Ramazan gelmişti. Aleyhindeki masonluk, dönmelik, Siyonistlik, dinsizlik gibi ithamlardan korkan İttihat ve Terakki hükûmeti avama karşı hoş görünmek için dini bir siyâset takip ediyor; polisler, alenen oruç yiyenleri derhal tutarak divan-ı harbe gönderiyordu.

Divan-ı harp tevkifhanesinde birdenbire izdiham artmıştı. Buna bir çare bulmak lâzım geldi. Mahmud Şevket Paşa'ya arz edildi. Harbiye Nazırı meseleyi kısaca halletti:

— On beşer sopa atın, koyuverin. Emrini verdi.

Bu suretle divan-ı harp tevkifhanesine resmen sopa girmişti.

Ramazanın beşinci günü idi. Şimdiki Emniyet Sandığı'nın bulunduğu binanın karşısındaki medresenin civarında bulunanlar medreseden gelen acı acı bir feryat duymuşlar; imdada

koşmuşlar; fakat pek çirkin bir sahne ile karşılaşmışlardı. O medresede ikamet eden bir hoca, genç bir çocuğa vahşiyane savlet ediyor *(saldırıyor)*, iğrenç bir manzara, görenlerin tüylerini ürpertiyordu. Hoca, fenâ halde sarhoştu. Hatta kendisini bu rezilane hareketten menetmek isteyenlere bile ehemmiyet vermiyordu.

Bu ahlâksız adam derhal derdest edilmiş, divan-ı harbe gönderilmişti. Pek dindar ve ahlâkî meselelerde taassupkâr olan Mahmud Şevket Paşa, bu meseleyi haber alır almaz büyük bir hiddete kapıldı:

— Mübârek günde bu fazihâlârı irtikap eden *(alçaklıkları işleyen)* mel'una yüz sopa vurun, diye bağırdı.

Doktor hocayı muayene etti. Yüz sopaya tahammül edebileceğine rapor verdi. Mahmud Şevket Paşa'nın emri yerine getirildi.

Bu dayak hâdisesinin, diğer mevkuflardan yayıla yayıla harice intişar ettiği esnada alâkadarların sinirlerini harekete getirecek derecede mühim bir hâdise daha zuhura gelmişti. Ramazanın sekizinci veya onuncu gecesi Şehzadebaşı'nın en kalabalık bir zamanında birdenbire Vefa tarafından bir bando mızıka sesi gelmeye başlamış, biraz sonra da bandoyu takip eden bir tabur askerin tüfek namluları parlamıştı. Böyle önlerinde bando olarak bir tabur askerin geçişi halkın hayretini celbetmiş, birçok meraklıların askerleri takip etmesine sebebiyet vermişti. Tabur, Şehzadebaşı'nı geçerek Bâyezîd Meydanı'na doğru ilerlemeye başladığı zaman, epeyce kalabalık bir halk kitlesiyle muhat bulunuyor. Hatta bazı sarıklıların tekbir sesleri de duyuluyordu.

Bu sırada Emniyet-i Umumiye Müdürü Galip Bey Bâyezîd Meydanı'na nazır olan dairesinde idi. Mızıka seslerine karışan bu tekbir sadaları, onun da nazar-ı dikkatini celbetti. Mesele derhal Merkez Kumandanlığı'na haber verildi. Askerle halktan mürekkep olan bu kitle, Divanyolu'na doğru inerken polisler ve askerî inzibat memurları yetişti. Halk, askerden tecrit edildi. Askerler de kışlalarına gönderildi.

Fakat bu hâdise, 31 Mart vak'asına bir nazire mukaddemesi gibi telâkki edilmişti. Hükûmet ve Cemiyet muhalifinde mühim bir buhran ve asabiyet husûle getirmişti. Bu hissi verecek sebepler de eksik değildi. Askeri bu şekilde harekete getiren Tabur Kumandanı isticvap edilmiş.

— Hiçbir maksadım yok. Canım böyle istedi; böyle yaptım, cevabını vermişti.

Askerlikle te'lif-i kabil olmayan bu cevaba, pek tabiidir ki inanılmadı. Bu harekette, Cemiyet-i Hafiye'nin henüz bilinmeyen ve tevkif edilmeyen - erkânının parmağı olup olmadığı araştırılmaya başlanıldı. Mevkuflar tazyik ediliyor ve Cemiyetin daha başka mensupları olup olmadığı öğrenilmesi isteniliyordu. Ramazan iptidasından beri oruç yiyenlere ve hilaf-ı şer'i şerif hareket edenlere tatbik edilen sopa cezası, ketumiyet gösterdiklerinden şüphe edilen Cemiyet-i Hafiye mevkuflarına da teşmil edildi. Cemiyetin en mühim erkânından olduğuna hüküm verilen dava vekili Said Bey ile Cemiyetin müessislerinden matbaacı Enver ve propagandacılarından Demokrat Mustafa birkaç kere falakaya çekildi. Said Bey, böyle acı muamelelere alışık olmadığı için diline bir rekâket gelmiş ve cinnet alâimi göstermişti. Bu zat, derhal Gülhane Hastanesi'ne gönderildi. Muayene ettirildi. Cinnet asarı olmadığı tahakkuk etti.

"Bilâhare -İttihatçıların sukûtu üzerine- gerek Arif Paşa divan-ı harbında ve gerek Adliye'de bu mesele hakkında ikame olunan davada Said Bey'i muayene eden Doktor Mazhar Osman Bey şu ifâdeyi vermişti:

— Bu Said Bey'i Gülhane Hastanesi'ne getirmişlerdi. Kendisinde asar-ı cinnet yoktu. Yalnız lisânında korkmaktan mütevellid biraz rekâket vardı. İşbu rekâket korku tesiriyle hasıl olmakla beraber kendisi de merhametimizi celp için biraz fazla yapıyordu. Vücudunu kemal-i itina ile muayene ettiğimde, kollarında âsar-ı keddiyye müşahede edilmişti. Başka suretle âsar ve alâim görülmedi. Birkaç gün tedaviden sonra lisânı açıldı. Bu baptaki kanaatim, herhalde kendisi fevkalâde bir havf-ü herasa maruz kalmıştır."

Bu dayak hâdisesi, Meclis--i Mebusan'da bulunan muhalif azaları birdenbire harekete getirmişti. Mecliste, divan-ı harp ve tevkifhanesi aleyhinde kıyâmetler kopuyor:

— Vatandaşlar, sopalar altında inliyor. Zulümler işkenceler yapılıyor. Kanun-u Esasiye ve Meşrutiyet esasına mugayir olan bu hâli bizzat Meclis tetkik etmeli ve mütecasirlerinin cezası verilmelidir.

Feryatları yükseliyor. Kanlı sopalar, kopmuş tırnaklar ortaya dökülüyordu. Bütün şikâyetler, Tevkifhane Müdürü Topçu Yüzbaşı Salim Bey'in üzerinde temerküz ediyor; kendisine Tırnakçı Salim unvanı veriliyordu.

Meclisteki Ekseriyet Fırkası, bütün bu hücumlara göğüs geriyor, Cemiyetin hatipleri de muhaliflere karşı:

— Yalan söylüyorsunuz. Gösterdiğiniz tırnak, nalbant dükkânından alınmış bir eşşek tırnağıdır. Kopmuş tırnağı göstereceğinize, tırnağı kopan adamı göstersenize. Vatanı tehlikeye sokmak cinayetini irtikâp edenlere birkaç sopa atılmışsa ne olmuş? 31 Mart faciasını unuttunuz mu? Dökülen masum kanları daha hâlâ sokaklarda duruyor. Gene binlerce vatan evlâdının felâkete uğramasını mı istiyorsunuz? Böyle bir felâket zuhur edip de yüzlerce, binlerce cana kıyılmaktansa, varsın birkaç kişi sopadan geçsin. Ortada bir davacı ve bir cürüm varsa, kanun mücrimlerin cezasını verir. Böyle adi bir meseleden dolayı "Anket parlamenter" olamaz, diye haykırıyorlardı.

Bu davada, hangi taraf haklı idi? Bunun cevabını vermek için vaziyeti hâdisat ile ölçmek icap eder. Cemiyetin ve Cemiyeti yaşatan örfî kuvvetlerin, ihtilâl ve vatan tehlikesi karşısında birkaç kişiyi tazyik etmesi ve sopadan geçirmesi doğru mudur, değil midir? Buna kat'i cevap vermek, ancak bir telâkki meselesidir.

Şu hakikati de söylemek icap eder ki, muhtelif zamanlarda, muhtelif siyasî cürümlerle divan-ı harp tevkifhanesine sevk edilmiş olanlardan hiçbirine hakaret edilmemiş ve bir fiske bile vurulmamıştır. Siyasi mahpuslara karşı tatbik edilen bu dayak cezası, ancak bu meselede bir iki şahsa münhasır kalmıştır.

İttihat ve Terakki tarihinde mühim bir fasıl teşkil ettiği için biraz fazlaca izah mecburiyetinde kaldığımız bu meselede en şayan-ı dikkat bir nokta varsa, o da Meclis'te vukua gelen skandaldır. İttihatçıların en büyük hatalarından biri de bu skandala sebebiyet vermek olmuştur. Muhaliflerin teklif ettikleri anketi kabul etmemekle İttihatçılar, sadece iddia edilen bir cürmü setretmek mevkiinde kalmamışlar; kendilerine daha büyük hücumların vukuuna da sebep hazırlamışlardır.

Mevkuflar, divan-ı harpte muhtelif cezalara mahkûm edilmişler ve Sinop Kalesi'ne gönderilmişlerdi. Fakat sıra, Sinop Mebusu Rıza Nur Bey'e gelince, iş değişmişti. Cereyan eden muhakeme neticesinde, Rıza Nur Bey aleyhindeki delâil kâfi görülmüş ve mücrimiyetine karar verilmişti. Lâkin tam hüküm tebliğ edileceği zaman Talât Bey işe müdahale etmiş, Rıza Nur Bey'in mücrimiyet kararını refettirmiş, beraatına hüküm verdirmişti.

Bahsi daha fazla uzatmamak için birçok hususiyetlerini tayyetmek mecburiyetinde kaldığımız Cemiyet-i Hafiye meselesi acı bir hakikati ihtiva etmekte idi. O da, vatanperverane bir nümayişle ortaya atılmağa hazırlananların istihdaf ettiği iğrenç bir hırs ve menfaatti. Zekâ ve tefekkür kabiliyetinin derecesinden dolayı frenkler arasında "Beau Şerif" namıyla yadolunan ve İttihatçılar tarafından da "boş herif" tesmiye olunan Şerif Paşa'nın bol parasına tamah eden birkaç kişi ortaya atılmış: Bu büyük yaşlı adamı:

— İhtilâl yapacağız. Seni de Sadaret mevkiine çıkaracağız, diye aldatarak parasını çekmeğe başlamışlardı.

İçlerinde birkaç okur yazardan maada diğer uzuv ve unsurları, hamallardan, sakalardan mürekkep olarak teşekkül eden bir zümrenin, ittihatçılar gibi koca bir orduya ve binlerce hin oğlu hin[80] efrada mâlik olan kökleşmiş bir kuvvete galebe çalması imkân ve ihtimal haricinde idi. Akla hayale gelmez bir ihtimal ile İttihat ve Terakki'ye galebe edilmiş ve hükûmet kuvveti de ele geçirilmiş olsaydı, acaba bu koca ülkeyi, bu köhne ve harap devleti hangi kafalar idâre edecekti?

80- Muhaliflerin tabir ve tavsifi. Z. Ş.

Ve sonra. Hiç düşünülmüyordu ki, o esnada çıkacak bir ihtilâl, Osmanlı İmparatorluğu'na mukadder olan akibeti tacil etmekten başka hiç bir netice vermeyecekti? Filhakika, devletin bünyesi mütemadiyen isyan ve ihtilallerle sarsılıyor, her tarafta, bu altı yüz senelik binanın inhidam alâmetleri göze çarpıyordu. Fakat bu devlet yıkıldığı zaman, Milleti kurtaracak olan dehâ ve halâs kuvveti, henüz ortada görünmüyordu. Bulanık suda balık avlar gibi, bir taraftan Şerif Paşa'nın Mısır altınlarıyla yaşayan, diğer taraftan da Şeyhülislâmlık, Maarif Mazırlığı makamlarına hasret ve hasetle bakan basit ruhlu ve iptidai düşünceli Cemiyet-i Hafiye erkânı; böyle büyük bir felâket karşısında bir milleti kurtarmak değil; kendi yakalarını bile sıyırmak zekâ ve kudretine mâlik değillerdi. İttihatçılar; aralarında birkaç zeki, anlayışlı adam bulunmak ve henüz Abdülhamid devrinin tecrübeli ricaline dayanmakla beraber, devleti fenâ bir şekilde idâre ediyorlardı. Halbuki ihtilâl yapmak ve Hükûmetin idâresini ele almak isteyen Cemiyet-i Hafiye erkânına gelince; bunların arasında, bir köy muhtarlığını idâre edecek kabiliyette bir tek adam bile görünmüyordu.

YUNANİSTAN'LA İLİŞKİLER

Hakkı Paşa kabinesi, fırtına, içinde bocalayan bir gemiye benziyordu. Memlekete, hakikaten büyük bir şeamet getiren bu kabine, o fırtınanın kanlı dalgalarından kurtulamıyordu. Arnavutluk'ta dökülen kanlar henüz kurumağa başlamadan Arabistan'ın muhtelif yerlerindeki isyan kaynakları da taşmış, muhitlerine yeni kanlar saçmağa başlamış. Havran'da aylardan beri eserleri görünen isyan, nihayet patlamıştı.

Arnavutluk'taki isyanı çarçabuk kan ve ateşle bastıran Hakkı Paşa kabinesi Havran asilerine karşı da aynı tedbiri kullanmış. Arnavutluk'taki zaferinin mükâfatı padişahtan mücevher işlemeli bir kılıç alan Mahmud Şevket Paşa tarafından Havran'a derhal otuz tabur asker yollanmıştı. Bu ordunun kumandanlığını eski Zaptiye Nazırlarından ve Âyan Meclisi azasından Erkân-ı harp Feriki Farukizade Sami Paşa'ya verilmişti. Sami Paşa esasen Suriyeli idi. O havalinin lisân ve ahvalına vakıf olduğu için bir çırpıda bu isyanı bastırıvereceği tahmin edilmişti. Lâkin Sami Paşa, kendisinden beklenen faaliyeti çarçabuk gösteremedi. Hatta isyan Gerek mıntıkasına da sirayet etti. O civardaki Arap kabileleri birleşti. Asiler Gerek kasabasına hücum etmişler, mülkiye ve askeriye memurlarından bazılarını öldürmüşler, Hicaz şimendifer hattının da, altını üstüne getirmişlerdi.

Dürzü dağlarında bu kanlı mücadeleler devam ederken, İstanbul'da da yeni bir hâdise baş göstermişti. Evvelce yazmış olduğumuz vechile Rumeli'de senelerden beri kanayan bir çıban vardı: Rumlar ve Bulgarlar arasındaki kiliseler ihtilâfı.

Bulgarların Rum kiliselerinden ayrıldığı günden beri başlayan bu ihtilâf, geniş ve asude bir zamanda halledilmesi lâzım gelen bir mesele idi. Fakat İttihat ve Terakki hükûmeti -Rumeli'deki karışıklıklara bir sükûn temin etmek maksadıyla- bir Kiliseler Kanunu yaptırmış ve bu tehlikeli işi mecliste kurcalatmıştı. Rum mebuslar, bu kanunun müzakeresine mâni olmak istemişler, fakat muvaffak olamamışlardı. Nihayet Ekseriyet Fırkasının tasvibi ile kanun meclisten çıkarılmıştı. İşte o zaman Rumlar arasında bir telâş uyanmış; bu kanunu akim bırakmak için Patrikhane şiddetle faaliyete başlamıştı. Rum Patriği Yuvakim Efendi saraya koşmuş kanunun tasdik edilmemesi için padişaha yalvarmıştı. Halbuki Beşinci Sultan Mehmed tam bir hükümdar-ı meşrutiyetperver olduğunu söyledikten sonra, patriğin bu ricasını:

— Millet Meclisinin yaptığı bir kanunu, tasdikten başka bir şey yapamam.

Sözleriyle karşılamıştı. Bunun üzerine Patrik istifa etmek istemiş; fakat Patrikhane'nin ruhani ve cismanî meclislerinin ricası üzerine bu fikirden vazgeçmişti. Artık yapılacak yalnız bir şey kalmıştı. O da -hiç olmazsa- bu kanunun tatbikini tehir için Hükûmet nezdinde teşebbüsatta bulunmaktı. Yuvakim Efendi biraz mutedil ve muslihane hareket etmiş olsaydı, belki de bu hususta muvaffak olacaktı. Fakat kanunun tehir-i tatbiki için Babıâli'ye yazdığı takrirlerde Hükûmete karşı şedit ve tehditkâr bir lisan kullandı. Buna binaen bu takrirler red ile karşılandı hatta, derhal kanunun tatbikine başlandı.

Patrikhane, ruhanî nüfuzuna indirilen bu darbeden dolayı büyük bir teessüre kapılmış, artık şiddetli hareketler icrasına başlamıştı. Bir taraftan patrikhanenin idâre-i ruhaniyesi altında bulunan yerlere haber gönderiliyor; Kiliseler Kanunu aleyhinde hükûmetin protesto edilmesi hakkında propagandalar

yaptırılıyor, diğer taraftan da Patrikhane'de bir Meclis-i Milli toplamaya çalışıyordu. Hükûmet tarafından, Patrikhane'nin bu teşebbüsü haber alınır alınmaz Patriğe haber gönderilmiş:

"Memlekette, yalnız bir tek Milli Meclis vardır. O da, Meclis-i Mebusan'dır. Patrikhane'de bir meclisi toplamak hükûmet içinde başka bir hükûmet kurmak demektir. Buna binaen bu teşebbüsten derhal vaz geçmelidir," denilmişti.

Patrik, neticenin vahim olacağını görmekle beraber başladığı bu işten ricati Patrikhane'nin haysiyet ve şerefine yedirememişti.

Aynı zamanda bazı müfrit düşünceliler bu vesile ile bir çıbanbaşı koparmak istemişlerdi. İstanbul'da bulunan ve aklı başında olan bazı Rumlar, bu şımarıkça hareketin önüne geçmeye çalışırlarken, vilâyetlerdeki kiliseler tarafından seçilen kırk elli murahhas da İstanbul'a gelmeye başlamıştı. Hükûmet, Fener Patrikhanesi'nde içtima edecek olan Milli Meclisin, o arada Yunanistan'da toplanan Meclis-i Milli Fevkalâde'nin küşadı günü açılacağı haber alınmıştı. Tabiidir ki bu, bir tesadüf olamazdı. Fener Patrikhanesi'nin bu düşünüşünde, Hükûmet camiası aleyhinde gizli ve muzır bir maksat vardı. Buna binaen hükûmet, lâzım gelen tedbirleri almak mecburiyetini hissetti. O gün, İstanbul'da bulunan askerî kuvvetlere hazır bulunmalarına dair emir verildi. Patrikhane'nin civarındaki cadde ve sokaklar da zabıta memurları tarafından abluka edildi. İçtimaa gelen murahhaslar birer birer yakalanarak mahkemeye gönderildi. Hayret ve esefle söylemek lâzımdır ki, Hükûmet aleyhine yapılan bu harekete iştirak edenler arasında birkaç Osmanlı - Rum mebusu da mevcut idi.

Hükûmet, basiretkârane bir tedbir ile münâsebetsiz bir hareketin önüne geçmişti. Lâkin Hükûmetin bu haklı müdahalesi derhal karşı gazetelerinde ve Yunanistan matbaasında bir velvele husûle getirdi. Hükûmet aleyhinde sayfalar dolusu yazılar yazılıyor, Patrikhane'nin basıldığından ve oradakilerin cebren çıkarıldığından bahsediliyor; iki unsur ve iki hükûmet arasındaki vaziyet gerildikçe geriliyordu.

Bu esnada, Yunanistan'da da fevkalâde hâdiseler cereyan ediyor ve bunların akisleri, Babıâli ile İttihat ve Terakki muhalifini şiddetle alâkadar eyliyordu. Yunanistan'da da -İttihat ve Terakki teşkilatına benzeyen- askerî Cemiyet, Hükûmetin idâresini büsbütün ele almış; bir seneden beri müzebzep bir halde bulunan hükûmet umurunu tanzim için bir Fevkalâde Meclis-i Milli toplanmıştı. Kral Yorgi -tıpkı Beşinci Sultan Mehmed gibi- sakin ve hareketsiz bir seyirci mevkiinde kalmıştı. Bu meclise, Yunanistan'a iltihak taraftarı olan Rumlar da iştirak etmişler ve beş meb'us seçmişlerdi. Babıâli, Girit'in henüz Devleti Aliye-i Osmaniye'nin hukuk-u hükümranisi altında bulunduğunu ileri sürerek bu hareketi Avrupa devletleri nezdinde protesto etmişti. Fakat bu protesto, matlup olan neticeyi tamamen verememişti. Hakkı Paşa Kabinesi de pek ileriye gidememiş; kibarane bir adem-i hoşnudî göstermekle iktifa eylemişti. Giritli azalar arasında bulunan E. Venizelos, Girit'in Yunanistan'a ilhakı etrafında gösterdiği faaliyetle Yunan Cemiyet-i Askeriyesi'nin öteden beri nazar-ı takdirini celbettiği için Atina'da büyük bir hararetle karşılanmış. İstikbalde büyük bir devlet adamı olmak istidadı gösteren bu fitrî diplomat, derhal etrafında hararetli bir perestişkâr zümresi toplamıştı.

Bu perestişkârlar, o sırada Yunanistan'ın geçirdiği buhranı, ancak E. Venizelos'un izale edebileceğine hükmediyorlar; onu hükûmet riyasetine geçirmek istiyorlardı. Ancak bu hareketin, Osmanlı Hükûmetini büyük bir hiddet ve infiale sevk edeceğini de nazar-ı dikkate alıyorlardı. Askerî Cemiyet, nihayet bu işe girişmiş Dragomis kabilesini bir hamlede devirerek E. Venizelos'u başvekâlet makamına geçirmişti. Venizelos'un hükûmet riyasetine gelmesi, Osmanlı Hükûmetinden ziyade, hususi mahfilleri teessür ve harekete sevk etmişti. Yine bir takım palavracılar ortaya atılmış, protestolarla, boykot propagandalarına başlamışlardı. Hükûmete gelince Girit'in sabık Kuvve-i İcraiye Reisi olan ve bugün de Yunanistan Hükûmeti Reis-i Vükelâsı tavır ve sıfatını takınan E. Venizelos ile münâsebette bulunamayacağını Yunanistan'a bildirmiş, zaten o aralık izinli olarak İstanbul'da bulunan Atina Sefirine de

bilâ müddet bir mezuniyet vererek -nazikâne ve yarı resmi bir şekilde- güya, Yunanistan ile olan münâsebâtını kesmişti. Halbuki E. Venizelos, başvekâlet mevkiine gelir gelmez Osmanlı Hükûmeti ile uyuşmak siyâsetini izhar etmiş Ve hüsnüniyetine delil olmak üzere münâsebât-ı hasene taraftarlığıyla meşhur olan -M. Grparis'e Hariciye Nezareti makamını vermişti.

E. Venizelos, Türk milleti ve Osmanlı Hükûmeti ile uzlaşmak politikasını yalnız resmi tedbirlere bırakmıyor; bu maksadını temin için hususi fırsatları da kaçırmıyordu.

Nitekim Başvekâlet mevkiini işgal etmesinden bir müddet sonra, Girit Meclis-i Millisi Türk azalarından Macit Bey bazı işlerinin tesviyesi için İstanbul'a gelirken vapuru Pire'ye uğramıştı. Macit Bey'in eskiden beri Girit'teki ikametgâhı, Hanya'nın yarım saat mesafesindeki Halepa kasabasında olduğu için -o civardaki Mornes köyünde doğan- ve aynı kasabada ikamet eden E. Venizelos'la aralarında eski bir dostluk vardı. Macit Bey uzunca müddet Pire'de kalacak olan vapurun bu tevakkufundan istifade ederek eski dostunu, yeni mevkiinde görmek istemiş ve Atina'ya gitmişti. E. Venizelos. Macit Bey'i eski samimiyetiyle karşıladıktan sonra evvelâ evinde yemek yemeye ve sonra da bir araba gezintisine dâvet etmiş. Bir buçuk saat süren bu gezinti esnasında "Yunanistan'ın vaziyet ve münâsebâtı her hangi başka bir devletten ziyade Türkiye ile müşterek olduğuna Ve binaenaleyh bu iki devlet bir ittifak rabıtasıyla bağlandığı takdirde her noktainazardan müşterek menfaatlerinin temin edileceğine" dair uzun uzadıya beyanatta bulunduktan sonra:

— Siz, şimdi İstanbul'a gidiyorsunuz. Orada Hakkı Paşa ile görüşünüz. Türkiye hükûmeti iki şart kabul ettiği takdirde, Yunan hükûmeti Türkiye ile bir ittifak, hatta icabında askerî bir ittifak akdine hazır bulunduğunu tarafımdan söyleyiniz ve bana cevap getiriniz. Teklif ettiğimiz şartlardan biri; Türkiye'nin Girit Adası'na, eski Rumeli-i şarkî vilâyetine müşabih bir idâre verilmesine, ikincisi de; Türk-Yunan şimendiferlerinin iltisakına razı olmasıdır, demişti.

Macit Bey, İstanbul'a gelir gelmez Babıâli'de Hakkı Paşa tarafından kabul edilmiş; Hariciye Nazırı Rifat Paşa da hazır bulunduğu halde cereyan eden mülâkat esnasında Macit Bey evvelâ, Girit Meclis-i Millisi azası sıfatıyla Girit'teki Müslümanların hâl ve vaziyetlerini anlattıktan sonra E. Venizelos'la görüşülen sözleri ve onun tekliflerini nakletmişti. Hariciye Nazırı Rıfat Paşa bu sözleri büyük bir dikkat ve sükûnet ile dinlemekle iktifa etmiş; Hakkı Paşa ise, aynen şu cevabı vermişti:

— Devletler, bize Girit Adası üzerinde resmen bir hakk-ı hâkimiyet vermişler ve bu hakkı tasdik etmişlerdir. Şimdi bu vaziyette biz, Girit için Rumeli-i Şarki vilâyetine müşabih bir idâre kabul ettiğimiz taktirde bizim, ada üzerindeki musaddak hukuk-u hükümranımız, nominal[81] kalır. Zira bu idâre muhtezasınca Yunanistan'ın Cezire'ye bir asker müfrezesi sevk etmesi lâzım gelir. Binaenaleyh E. Venizelos'un tekliflerini kabul etmek, bizim için mümkün değildir.

Hakkı Paşa'nın bu sözleri o derece tafrafurûşane idi ki; Macit Bey büyük bir hayretle dinlemiş; Hariciye Nazırı ise, bir tek söz bile ilâve etmemişti. Sadrazamın bu sözleri hem şahsî kanaatinin sakatlığını ortaya koyuyor; hem de İttihat ve Terakki rüesasının fikirlerine tercüman oluyordu. İttihatçılar, Meşrutiyet'ten sonra Anavatan'dan ayrılan Bosna-Hersek ve Rumeli-i Şarki'nin elden çıkmasındaki mesuliyeti kendilerine atfeden millete karşı henüz açık bir hesap veremedikleri için Girit hakkında söz söyletmiyorlar; bu talihsiz adayı kurtaracak bir mucize bekliyorlardı. E. Venizelos'a gelince: Onun mevkii de İttihatçıların vaziyetinden pek farklı değildi. Bu zat, senelerce Girit'te gösterdiği faaliyet ve fedakârlık yüzünden bütün Yunanistan'da büyük bir şöhret ihraz etmiş -tıpkı İttihatçılar gibi- askerî bir ihtilâl kuvvetinin delâletiyle iktidar mevkiine getirilmişti. Buna binaen E. Venizelos'un Girit hakkında göstereceği en küçük müsamaha, şüphesiz ki onun şöhretini sarsacak ve hiç şüphesiz ki bulunduğu o yüksek mevkiden bir anda yuvarlanacaktı? Buna binaen Girit – birbirine müşabih vaziyette olan- İttihatçılarla E. Venizelos'un ellerinde -bir kumaş par-

81- Nominal: Sembolik, Sözden ibaret.

çası gibi- çekiştiriliyor; bu çekiştirmelerden hasıl olan heyecan, iki komşu memlekette sinir gerginliğini artırdıkça artırıyordu.

***

Mahmud Şevket Paşa'nın gayreti -ve o zamana kadar siyâsetten uzak yaşamış olan- Erkân-ı Harbiye-i Umumiyenin himmeti ile ordu bir dereceye kadar ıslah edilmişti.

Hükûmet, orduda hasıl olan bu terakkiyi dostlara ve düşmanlara göstermek, bu suretle de, Balkan komşularına bir heybet dersi vermek için Çorlu civarında, Seyyidler Ovası'nda yetmiş bin kişilik bir kuvvetle büyük bir manevra yapmaya karar vermişti.

Hazırlık, aylarca devam etti. Bu sırada Selânik, Edirne ve havalisinde şiddetli bir kolera hastalığı hüküm sürüyor ve bu korkunç afet, İstanbul tarafına doğru ilerliyordu. Bu felâketin önünü almak için, tek şahıslar üzerinde bile fevkalâde takyidat ve tahaffuzat yapmak lâzım gelirken, Böyle muazzam bir insan kitlesini koleralı bir muhite toplamak, şüphesiz ki bir cinnetti.

Nihayet kolera gelmiş, İstanbul surlarına dayanmıştı. Çırpıcı Veliefendi çayırlarında karantina merkezleri tesis edilmişti. Buralarda çadırlarda taburlar kordon altına alınıyor; günlerce karantina bekletildikten sonra, Çorlu'ya sevk ediliyordu.

Bu muazzam manevraya, Fon Der Golç Paşa ile bütün Sefaret Ataşamiliterleri de dâvet edilmiş; hatta Beşinci Sultan Mehmed ile Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi de getirilmişti. Manevra, muvaffakıyetle hitam bulmuştu. Lâkin neticesi, yine feci olmuştu. Vesaid-i sıhhıyenin kâfi derecede olmamasından dolayı asker arasında mühim miktarda zayiat vuku bulmakla beraber terhis edilen efrad tarafından da hastalık Anadolu'ya sıçramış; köylerde ve kasabalarda korkunç bir felâket başlamıştı. Hükûmet, epeyce müddet bu felâketin önünü alamamış; bu yüzden binlerce zavallının kapısı ebediyen kapanmıştı.

Bütün bu müessif ahval ve hâdisata rağmen Hakkı Paşa Kabinesi; Meclis-i Mebusan'ın üçüncü içtima devresinin küşadında yine itimat reyi almıştı. Mamafih, bu gayet tabii idi. Çünkü

meclisin bütün mukadderatı; Ekseriyet Fırkasının ve daha doğrusu Talât Bey'in eliyle idâre edilmekte idi. Muhalif mebuslar tarafından vücuda getirilen Mutedil Hürriyet Perveran Fırkası, Ahali fırkası, Demokrat Fırkası namları altındaki partiler el ele verdikleri halde bile Ekseriyet Fırkasına karşı bîhakkın ispat-ı mevcudiyet edemiyorlar; bol bol nutuk söylemek ve bazan bağırıp çağırmaktan başka bir şey yapamıyorlardı. Halbuki bütün bunlar Ekseriyet Fırkasının mağrur azalarının kulaklarına bile girmiyor, meclisteki işler, ancak ve ancak Ekseriyet Fırkasının hâkim-i mutlakı olan -ve aynı zamanda Hükûmetin de Dahiliye Nazırı bulunan -Talât Bey'in dilediği gibi cereyan ediyordu. Talât Bey, gerek mecliste ve gerek kabinede iktisap ettiği nüfuz sayesinde bütün kudret ve kuvveti doğrudan doğruya kendi şahsında toplamış: hatta orduya istinad ederek kendisini diktatör mevkiinde gören Mahmud Şevket Paşa'yı bile ikinci plânda bırakmıştı. Kabine reisi Hakkı Paşa'ya gelince; bu zat, daha Babıâli'ye ilk ayağını bastığı günden beri, Talât Bey'in arzularına boyun eğmekten başka çare olmadığını anlamıştı. Talât Bey'in hem Hükûmete ve hem de meclisteki Ekseriyet Fırkasına hakim olması ona bir diktatör vaziyeti veriyor; artık hem kuvve-i teşriiye ve hem de kuvve-i icraiyedeki hataların bütün mes'uliyeti -muhalifler tarafından- onun omuzlarına yükletiliyordu

Daha pek az bir zaman evvel, içinde yuvarlandığı hayat itibariyle görgüsüz, tecrübesiz ve bilhassa muhiti pek dar olan Talât Bey, bu kadar ağır yüklerin altına girmekle şüphesiz pek büyük bir hata ediyordu. Onun büyük bir azım-ü imanla bizzat ve yalnız kendi başına kurtarabileceğini zannettiği Vatan, günden güne izmihlâl ve sukuta doğru sürükleniyordu. Kabinede bulunan hüsnüniyet ve vatanperverliklerinde hiç şüphe olmayan zevat bile onun gittikçe artan tahakkümü karşısında âciz kalıyorlar; Ekseriyet Fırkasında az çok müdrik ve kabiliyetli azaların bulunmasına rağmen onlar da kendilerini Talât Bey'in nüfuzundan kurtaramıyorlardı. Dahili ve harici gailelerin günden güne artması, kabine erkânını âdeta sersemletmiş; vaziyetin kesbettiği vahameti görmeyecek bir hâle getirmişti. Mecliste çalışan Ekseriyet Fırkası azaları da, bütün faaliyetleri-

ni muhaliflerle münakaşalara hasretmişlerdi. Meclis teşekkül edeli üç sene olduğu halde daha henüz meclise mahsus bir nizamname-i dahilî bile vücuda getirilememişti.

1325 (1909) senesinde padişahtan istihsal edilen bir irâde mucibince; artık idâre-i örfiyenin müddeti hitam bulmak üzere idi. Fakat başta Talât Bey olduğu halde İttihat ve Terakki erkânı idâre-i örfiyeyi tekrar temdide karar vermişlerdi. Bunun için de pek garip ve hatta büyük bir esefle tarihe geçmesi lâzım gelen bir sebep göstermişlerdi. Bu hususta neşredilen resmi tebliğ aynen şu satırlardan ibâretti:

"İnzibatın vesaid-i teminiyesi bulunan polis ve jandarmaya ait teşkilât ve nizamat henüz ikmal olunamamış ve asayiş-i memlekete tesiri olan kavanin-i hazıradan bazısının tadil ve ikmali muktezi bulunup idâre-i örfiyenin bu ihtiyacat-ı mühimmenin ikmalinden evvel ref'i gayr-ı caiz görülmüş olduğundan, idâre-i mezkûrenin bir müddet daha devamı zarurî bulunduğu meclis-i mahsus-u vükela kararıyla ledelarz, mucibince irâde-i seniye-i cenabı padişahî sâdır olmuştur."

Dost ve düşmanların nazarlarına arz edilen şu resmi tebliğ, pek acı bir manayı ihtiva etmekte idi. Demek hükûmet; istediği kanunları tanzim ve kabul ettirmek aynı zamanda muhalifleri de dilediği şekilde takip ve tecziye edebilmek için idâre-i örfiyeyi temdide lüzum görüyordu. Halbuki İttihat ve Terakki'ye mensup olan gazeteler, hükûmetin bu kararını da alkışlıyorlar:

"Böyle serbest, böyle hürriyetperver bir idâre-i örfiyeden şikâyet etmek hatadır. Çünkü bugünkü idâre-i örfiye memleketin hiçbir hareketine müdahale etmiyor. Sadece mücrimleri cezalandırmakla iktifa ediyor," diyorlardı.

İdare-i örfiyenin münhasıran muhalifler ve muhalif matbuat ile meşgul olmasına bakılırsa memlekette yalnız muhalefet, bir cürüm olarak telâkki ediliyor; Babıâli Caddesi'nde yüzlerce halkın gözleri önünde muhalif gazetecilere dayak atmak, muhalif mebuslara kan rengi mürekkeplere yazılmış tehdit mektupları yollamak, Bahçekapı Karakolu önünde bilâperva zavallı Samim'i kanlar içinde yere yuvarlamak cürüm addedilmiyor; bunların failleri de tutulup divan-ı harbe verilmiyordu.

DÂHİLİYE NAZIRI TALAT BEY

İdâre-i örfiyenin mevcudiyeti, muhalifler ve bilhassa genç ve ateşîn muharrirler üzerinde hiçbir tesir husûle getirmiyordu. Bilakis bu gençler son zamanlarda cüret ve faaliyetlerini artırmışlar; Hükûmetin icraatını az çok bir şiddetle tenkide başlamışlardı. Fakat bu tenkitler bir noktada birleşemiyor, ciddi esaslara istinad edemiyor; ekseriya da, pek hoş görülemeyecek bir şekilde şahsiyet derecesinden ileri geçemiyordu.

Talât Bey'e karşı vuku bulan tenkitlerde hemen daima onun yakın bir mazide dört yüz elli kuruşluk bir memur olduğu halde bugün yüzlerce lira aldığından bahsolunuyor; bilhassa Mahmud Şevket Paşa'nın kalpağını eğri giymesi ve kollarını açe açe yürümesi, Millete karşı bir caka manasıyla tefsir olunarak, muhalefetin ruh ve esası, bütün bu hiçten tenkit ve itirazlar arasında kaybolup gidiyordu. *Yeni Ses* gazetesinde bu şekilde bir makale yazdığından dolayı Fuat Şükrü Bey, beş sene kürek cezasına mahkûm edilmişti. *Muahede* gazetesinde farmasonluk aleyhinde bir makale neşreden Pertev Tevfik ve *İnsaniyet* gazetesinde Talât Bey'in şahsına ait bir yazıdan dolayı Asaf Beyler de aynı şekilde tecziye edilmişlerdi. Bu kaynaşma devam ederken divan-ı harp de şiddetini arttırmış, artık her hareketi mutlaka bir mahkûmiyet darbesiyle karşılamaya başlamıştı. *Kalem, İştirak, Jön Türk* gazeteleri tatil edilmişti. *Sosyalist* ga-

zetesinin sahibi Hilmi Bey'le muhalif gençlerden İsmail Faik ve Namık Beylere de divan-ı harp tarafından muhtelif cezalar verilmişti. Hükûmet bilhassa demokratlara göz açtırmak istemiyor; adedi beş on kişiyi tecavüz etmeyen sosyalistlere karşı ise azamî şiddeti gösteriyordu. İsmini bile okuyup yazmaktan aciz olduğu halde, mahza inat ve sebatı yüzünden sosyalistlerin reisi olarak tanınan Hilmi Bey'in İstanbul'da bakası bile caiz görülmemiş, Kastamonu'ya nefyedilmişti. Her gün bir gazete tatil edildiği için muhaliflerin elinde gazete imtiyazı kalmamıştı. Şu hâle nazaran kalplerde biriken feryat ve şikâyetler, yine orada boğulup kalacaktı. Bu esnada Muhlis Sabahaddin Bey[82] de muhalif zümre meyanında ortaya atılmış ve *Hukuk-u Beşer* gazetesini çıkarmaya başlamıştı. Fakat birkaç nüsha çıkar çıkmaz divan-ı harbin emriyle bu gazete de kapanmıştı.

Matbuatla Hükûmetin bu mücadelesi memlekette çok mühim bir dedikodu yaratıyor; bilhassa Talât Bey'in hüsnüniyetine karşı büyük bir şüphe uyandırıyordu. Mecliste Edirne mebusu Rıza Tevfik, Dersim mebusu Lütfi Fikri, Çanakkale mebusu Doktor Arif İsmet, Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa ve diğer muhalif mebuslar da kabineyi tenkit hususunda gittikçe artan bir şiddet gösteriyorlar; dahili ve harici siyâsetin ne kadar yanlış izler üzerinde yürüdüğünü, bütün üryanlığı ile tasvir ediyorlardı.

Fakat gerek Kabine Reisi Hakkı Paşa ve gerek kabinenin hakiki hâkimi olan Dahiliye Nazırı Talât Bey bütün bu tetkiklere karşı bazen alaylı bir tebessümden ve bazen de tehevvür ve tehditle karışık cevaplar vermekten çekinmiyorlardı. Hatta ara sıra Hakkı Paşa işi o derece pişkinliğe vuruyordu ki; herhangi bir meseleyi tenkit için kürsüye gelen muhalif mebuslara müstehzi bir tavırla:

— Efendim. Bu bapta bir vesika ibraz buyurabilir misiniz? Demek garabetini bile gösteriyordu.

Artık milletin meclis salonu, tam manasıyla bir mücadele sahası olmuştu. Müzakereler ekseriya gürültü, patırtı ile geçi-

82- Maruf bestakârımız. Z. Ş.

yor; localardaki misafirlere ve bahusus ecnebilere karşı pek çirkin hâdiseler zuhura geliyordu. Bir gün yine böyle bir velvele esnasında, Dahiliye Nazırı Talât Bey kürsüde bulunan Mebus Buşo Efendi'ye:

— İn aşağı kerata, diye bağırmış, fakat Buşo Efendi tarafından da:

— Vay, bana külhanbeylik mi taslıyorsun?

Sözlerinden mürekkep acı bir cevap almıştı. Yine bir gün o mahut büyük manevraların memlekete getirdiği kolera felâketinin önü alınmak için tahsisat meselesi müzakere olunuyordu. Biga mebusu Doktor Arif İsmet Bey bu mesele etrafındaki yolsuzluklardan dolayı Dahiliye Nezaretini tenkitte bulunuyordu. Talât Bey bu mebusun sözlerini:

— Ben, senin sözlerine ehemmiyet bile vermem.

Cevabı ile bir kalemde kesip atmak istedi. Fakat Arif İsmet Bey, sükûn ve itidal ile sözüne devam etti. Bu sefer de Talât Bey yerinden fırladı:

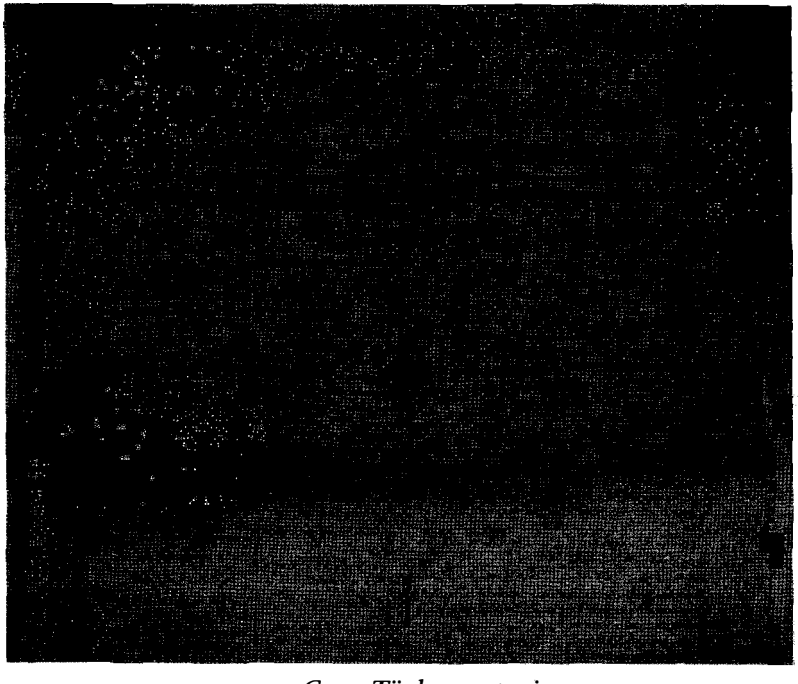

Genç Türk gazetesi

— Yalan, diye bağırdı.

İşte o zaman milletin bir mebusu ile devletin Dahiliye Nazırı arasında şu korkunç söz düellosu başladı[83] :

Mebus Arif İsmet Bey:

— Yalanı sen söylüyorsun. Sen yalan söylemek istiyorsun, lakin daha öğrenememişsin.

Dahiliye Nazırı Talât Bey:

— Senin mahiyetin malûm. Dolandırıcı!

Arif İsmet Bey:

— Benim mahiyetimi herkes bilir. Senin de alnın açıksa, çık söyle, *(pek şiddetli gürültüler)* ispat et mahiyetimi? Sen, kolay kolay bu güne kadar namusuyla yaşamış bir adamı nasıl lekeleyebilirsin? Dolandırıcı, edepsiz, sensin. Rezil sensin. Buşo Efendi'ye hakaret. Ötekini tahkir, berikini terzil. Bu ne demek? Demek ki bu memlekette Meşrutiyet yoktur; tahakküm vardır.

Arif İsmet Bey'in bu sözleri, şiddetli bir gürültü arasında boğulmuş ve gürültü esnasında, Ekseriyet Fırkası cenahından sövüp saymalar duyulmuştur.

Bu gibi hâdiseler, meclis salonlarından harice taşıyor; -muvafık ve muhalif- halkın zihniyet ve telâkkisine göre akisler yapıyor ve bu feci hâdiselere sebebiyet verdiğinden dolayı, Talât Bey'in mevki ve şerefini sarsıyordu.

Bu vakaların tekerrürü, düşmanları güldürürken, dostlara da kan ağlatıyordu. Muhalifler şu tarafa dursun, Cemiyetin hararetli taraftarları arasında bile vaziyetten hoşlanmayanların adedi artıyordu. Talât Bey biraz kendini toplamak, biraz daha –bir devlet Dahiliye Nazırına daha uygun gelecek şekilde- ağır ve vakur davranmakla, gittikçe aleyhine dönen efkârıumumiyeyi ıslah edebilirken bu cihete yanaşmıyor; yalnız divan-ı harpler vasıtasıyla muhaliflerini susturmaya çalışıyordu. Bu sırada divan-ı harp bütün şiddetiyle genç muhalifler karşısında korkunç bir cephe almış; bu gençlerin -son olarak

83- Meclis zabıtlarından aynen naklediyoruz. Z. Ş.

çıkardıkları– *Hukuk-u Beşer* gazetesini de bilâmüddet kapatmıştı. Gazetenin sahibi Muhlis Sabahaddin Bey, yeni bir imtiyaz alamayacağını anlamış; evvelce imtiyazı alınıp da henüz neşriyat sahasına çıkmamış olan bir gazete aramaya başlamıştı.

O sırada *Genç Türk* isminde bir gazete imtiyazı alınmıştı[84]. Gazetenin sahibi hiçbir siyasî fırka ile ne yakından ve ne de uzaktan alâkadar olmadığı için gazetesine bîtaraf bir yol vermek istiyor, bilhassa, son zamanlarda iğrenç bir şekil alan şahsiyattan mümkün olduğu kadar uzak yürümeyi tercih ediyordu.

Filhakika o zamanın bütün hassas gençleri gibi umumî vaziyetin şeklinden o da müteessirdi. Fakat iktidar mevkiinde olanların şahıslarına, mazilerine, hususiyetlerine hücum etmekle hiçbir fayda elde edilmeyeceğini tahmin ettiği için gazetesine daha müspet bir şekil vermek niyetinde idi. Bunu haber alan Muhlis Sabahaddin Bey bazı arkadaşlarıyla beraber *Genç Türk* gazetesi sahibine müracaat etmiş; gazetenin derhal intişar sahasına çıkarılmasını teklif eylemişti. Maddi hiçbir ihtiyaçları olmadığı halde yalnız memleket aşkıyla çırpınan bu gençler arasında cereyan eden hararetli müzakere neticesinde, *Genç Türk* sahibi, gazetesini neşre karar vermiş, hatta Demokrat Fırkası'na mensup olan o gençlerin meslek aşkına karşı hissettiği takdir dolayısıyla –kendisinin o fırka ile hiçbir alâkası olmadığı halde gazetesinin üstüne "Demokrasi mesleğinin hâdim ve müdafii" kelimelerini yazdırmaya bile muvafakat etmişti. O günler, hâdisatın en çok dalgalandığı günlerdi. Haricî ve dâhili birçok meseleler birbiriyle çarpışıyor; her an sinirlerde bir buhran yaratıyordu. *Genç Türk* neşriyatına mutedil bir lisan ile başlamış; Rıza Nur Bey meselesi ve kabine, Kürsi-i millet önünde, Bey'insiz muarızlar, Hakikata doğru makaleleriyle birkaç gün zarfında her muhitte göze çarpmıştı.

Bunun üzerine Talât Bey, *Genç Türk* sahibini[85] hususî bir vasıta ile Dahiliye Nezareti'ne celbetmiş; teneffüs odasında karşılaşır karşılaşmaz:

84- *Genç Türk*, Ziya Şakir'in imtiyazını aldığı ve başyazarlığını yaptığı gazetedir. Y.N.
85- Ziya Şakir Y. N.

— Gazetecilikten vazgeçiniz. Hemen şimdi bir istida yazınız. Sizi bir kaza kaymakamlığına tayin edeyim, demişti.

Genç Türk sahibi, bu ani teklif karşısında ilk hayret saniyelerini geçirir geçirmez kendisini toparlayarak:

— Teşekkür ederim efendim. Fakat memur olmak niyetinde değilim. Mekteb-i hukuka devam ediyorum. Tahsilimi bitirip avukat olmak istiyorum. Cevabını vermişti.

O zaman Talât Bey derhal müstehzi bir tavır almış; elleri pantolonunun ceplerinde olduğu halde *Genç Türk* sahibinin karşısında durarak gözlerinin içine bakmış:

— Anlaşıldı. Seni de Ahmed Samim gibi zehirlemişler. Eğer Demokratların partiyi kazanacağını ümit ediyorsan, çok beklersin. Acırım senin gençliğine, diye mırıldanmıştı.

Talât Bey'in bu telâkkisi *Genç Türk* sahibini fenâ halde rencide etmiş, matbaasına gelir gelmez ertesi günü çıkacak gazetesine birkaç satırlık ilân koyarak Demokratlarla derhal alâkasını kesmişti. Fakat iş bu kadarla kalmamıştı. Ertesi gün tehditler

Genç Türk gazetesi Sahibi Ziya Şakir

başlamıştı. Sivil elbiseli iki zabit hem matbaaya ve hem de Kadıköyü'ndeki evine gelerek *Genç Türk* sahibini hoşa gitmeyecek bir şekilde aramışlardı.

Demokrat fırkasıyla hiçbir alâkası olmadığını ilân eden *Genç Türk* sahibi, omuzlarından bu fırka yükünü atar atmaz, yalnız başına Talât Bey'e hücuma karar vermişti. İki gün sonra, Talât Bey'e hitaben iki buçuk sayfalık bir açık mektup neşretmişti. Neticesi itibariyle, İttihat ve Terakki tarihinin sayfaları arasında oldukça mühim bir nokta teşkil eden bu açık mektup:

"Dahiliye Nazırı Talât Efendi'ye

Siz, milleti iğfal ediyorsunuz (kandırıyorsunuz)."

Diye başlıyor. Hakkı Paşa Kabinesi'nin âmir-i mutlakı olan Talât Bey'in, idari ve siyasî hatalarını en sert ve en acı bir şekilde izah ettikten sonra şu satırlarla hitam buluyordu:

"Artık yeter. Millet; o sizin nazırlığınız anından beri istihfaf ettiğiniz (küçümsediğiniz) millet, bundan fazlasına mütehammil değildir. Bu memleketin ahval-i dahiliyesi pek perişan haldedir. Bunu, siz de itiraf edersiniz ki: siyâset-i dahiliyesi, mihveri lâyıkında deveran etmeyen bir devlet pâyidar olamaz. Şimdiye kadar herkesin kalplerinde uyuşarak maatteessüf söyleyemedikleri şu hakayık-i müdellele ile şüphesiz canınızı sıkmış oldum. Fakat, kuvve-i tahammüliyenizin mertebesi buna kâfidir. Yalnız en son söz olmak üzere şunu da söyleyeceğim ki, artık ananatı muazzamamızı gülünç bir neticeye isal eden idâre-i sakimenize nihayet veriniz ve eğer hâlâ sebata niyetiniz varsa, mevkiiniz hakkında ihatalı bir malûmat iktisap ediniz.

İstibdat nazırları ucuz kurtuldu. Fakat bir gün olup millet sizden hakiki bir hesap isterse, eminim ki bunu açık bir yüz ile veremeyeceksiniz. Çünkü siz, milletin umur-u dahiliyesinde idâre etmiyorsunuz; âdeta milleti iğfal ediyorsunuz."

Genç Türk gazetesinin bu yazısı, İstanbul'da bir bomba tesiri husûle getirmişti. Cemiyete mensup olan gazetelerin, bir anda *Genç Türk* gazetesi aleyhine şiddetli bir bombardıman açacakları zannedilirken, onlar bile vaziyeti sükûn ile karşı-

lamak mecburiyetini hissetmişlerdi. Çünkü söylenen sözler, hakikaten başka bir şey değildi. Hatta Cemiyetin en müfrit bir organı olan ve Cemiyet mensuplarına toz kondurmayan o meşhur küfürbaz *Silâh* gazetesi bile bu hâdiseyi sütunlarına şu satırlarla geçirmiştir.

-Aynen-

İstanbul'dan aldığımız şayan-ı dikkat bir telgraftır:

"Bugün İstanbul'da en acı, en zehirli bir surette efkârıumumiyeyi altüst eden, dünkü 'Genç Türk' nam-ı muhalif yevmî gazetede gayet sarih, açık ve bîperva bir lisan ile neşredilen üç sayfalık, yani on, on iki sütunluk bir makale-i müheyyicedir ve bu serapa (baştan sona) 'Dahiliye Nazırı Talât Bey'in' icraatı aleyhindedir. Bundan da muhtasaran bir iki söz söyleyeyim: Bu şikayet Edirne mebusu Talât Bey'in değil, Dahiliye Nazırı Talât Bey'in hakkındadır. Başlıca şu esaslar üzerine ibtina (bina) ediyor.

Bu kadar hareketlere karşı Dahiliye Nazırının istifa etmemesini namussuzluk sayıyor, kendisinin nezarete geldiğinden beri en müthiş ihtilâller yüz gösterdi. Kendi cehli bu iştialleri ebedi yaptı; kendi aleyhinde muhik (makul) olarak, fakat nazikâne bile yazılan bir cümle için kaç dimağ söndü. '"

Böylece devam eden bu yazı şu satırlarla bitiyordu:

"Buna dair bir muhaveremiz var, onu da yarın öbür gün yollayacağım! Şurasını da ketmetmeyeyim ki ben, bu bapta en sehil, en memnuniyet aver bir tarik-i selâmeti kabinenin icraatında ve yahut istifasında görüyorum."

Talât Bey, hiç beklemediği bu şedit tenkit darbesi karşısında evvelâ şaşırmış, kendisinin derhal her taraftan müdafaa edileceğini sanmıştı. Halbuki matbuatta hasıl olan derin bir sükûta mukabil Meclis-i Mebusan koridorlarında ve hatta fırkaya mensup bazı azalar arasında *Genç Türk* gazetesinin neşriyatını tasvip edecek şekilde fikirler ve mütalaalar cereyan ettiğine vakıf olur olmaz, mevkiinin ne derecede sarsıldığını anlamış; artık istifa etmekten başka vaziyeti ıslaha çare bulamamıştı.

Talât Bey'in istifasını haber alan mebuslar, Mecliste toplanmışlar; bu istifanın sebebini kendisinden sormuşlardı. Çünkü bu istifayı daha hâlâ başka sebeplere atfedenler vardı. Bazı mebuslar, o aralık İngiltere'de Lordlar Kamarasında Lord Krev tarafından Makedonya mesaili hakkında irâd edilen bir nutka; bazıları da Yemen meselesinden dolayı Mahmud Şevket Paşa ile hasıl olan bir ihtilafa atfediyorlardı. Fakat Talât Bey bu zan ve ihtimalleri tekzip etmiş; mertçe ve açıkça bir lisan ile:

— Efkârıumumiyeyi ve matbuatı hoşnut edemedim. Artık ifay-i memuriyette mazurum, demişti.

Hatta istifanameyi alır almaz telâş ile Babıâli'ye gelen ve acilen telefonda Talât Bey'i dâvet eden Sadrazam Hakkı Paşa'nın -istifayı geri aldırmak- ısrarlarına karşılık aynı şekilde cevap vermişti[86].

Dahiliye Nezareti'nden Talât Bey'in çekilmesi, ortaya yeni bir mesele çıkarmıştı. Dahiliye Nezareti'ne kim getirilecekti? Bu mesele de epeyce münakaşayı mucip olduktan sonra, bütün nazarlar, Menteşe Mebusu Halil Bey [87]üzerinde temerküz etti.

Halil Bey, kendi ihtisasının mecliste ve fırka mesailinde olduğunu ileri sürerek bu ağır yükü yüklenmekte tereddüt etti. Fakat ısrarlar umum bir şekil alınca:

— Vatanî bir hizmet olmak üzere kabul ederim, dedi ve idâresizlik yüzünden memleketin her tarafını istila eden gailelerle çarpışmak üzere Dahiliye Nezareti makamına geçti.

Bu esnada, Yemen Meselesi ve Asir İsyanı tamamen alevlenmişti. Bu alev, şimdiye kadar vakit vakit o havalide parlayan isyan ateşlerine benzemiyor; yalnız Arabistan'ı değil; Hilâfet makamını bile tehdit ediyordu. Mahmud Şevket Paşa, bu tehditkâr yangını söndürmek için ahval-i mahalliye tamamen vakıf olan Erkânıharbiyesi Umumiye Reisi İzzet Paşa'nın gönderilmesini teklif etti. Halbuki bu da Mahmud Şevket Paşa'nın bir manevrası idi. Çünkü bu iki büyük askerî şahsiyet arasında hâsıl olan fikrî tezat ve münaferet şiddetle devam ediyor ve Mahmud Şev-

86- O zamanın gazelerindeki tafsilâttan aynen hulâsa edilmiştir. Z. Ş.
87- Şimdi Büyük Millet Meclisinde müstakıl İzmir Mebusu Halil Bey. Z. Ş.

ket Paşa, İzzet Paşa'yı bir sebep ve bahane ile kendi muhitinden uzaklaştırmak istiyordu. İzzet Paşa, kendisine teklif edilen memuriyeti, vatanî bir borç olarak telâkki etti. Erkânıharbiye riyaseti yine uhdesinde kalmak ve Yemen vilâyetinin Mülkiye umuruna da nezareti şamil olmak üzere isyanın teskini ve icabeden ıslahatın tatbiki için güzide Erkânıharp zabitanından mürekkep bir heyetle Hamidiye Kruvazörü'ne bindi. Yemen'e gitti. Bu heyetin temayüz eden simaları arasında, Meşrutiyet inkılâbının banilerinden Erkânıharp Kolağası İsmet Bey de[88] bulunmakta idi.

Kırk tabur piyade, on cebel ve bir hafif obüs bataryası, on bölük makineli tüfenkten teşekkül eden tedip kuvveti, kısa bir zaman zarfında ihtilâlleri teskin etmiş ve Hükûmetin menfaatine çok uygun bir şekilde vaziyeti ıslah eylemişti.

Erkânıharp Kolağası İsmet Bey

88- Başvekil İsmet Paşa. Z. Ş.

MECLİSTE ATEŞLİ TARTIŞMALAR

Talât Bey'in istifası, çarçabuk unutulamamıştı. Aradan günler ve haftalar geçtiği halde halk arasında garip dedikodular devam ediyor; Babıâli ve meclis koridorlarında mebuslarla vükelânın çarpıştığı görülüyordu.

Mecliste Talât Bey'e en ağır sözlerle hücum eden Biga meb'usu Doktor Arif İsmet Bey, anî ve esrarengiz bir ölümle vefat etmişti. Aradan on gün kadar geçer geçmez, 24 Kânunusani 1326 (6 Şubat 1911) Pazartesi gecesi sabaha karşı Babıâli'nin Şûray-ı Devlet Dairesi dahilinde Telgraf odasından ateş zuhur etmiş. Şûray-ı Devlet daireleriyle Dahiliye Nezareti kısa bir zamanda yanıp kül oluvermişti. Tabiî zamanlarda, çok tabii telâkki edilmesi lâzım gelen bu hâdiseler, tamamen suikasta atfolunuyor. Arif İsmet Bey'in mahza intikam için zehirlendiğine; kabinenin seyyiatine ait bazı vesikaların imhası için de Babıâli'ye ateş verildiğine dair çıkan şayialar devam edip gidiyordu.

Sadrazam Hakkı Paşa, telâş içinde idi. Nafia ve Maarif Nazırlarının istifası da kabinede büyük bir muvazenesizlik husûle getirmişti. Hakkı Paşa mevkiini elden kaçırmak endişesiyle meclisteki Ekseriyet Fırkasına başvuruyor; dahili ve haricî mühim mesailden bahsederek, mevkiinin sağlamlaştırılması için meclisten itimat kararı verilmesini istiyordu. Fakat çok gariptir ki talih, bir türlü yâr olmuyordu.

Yemen ve Arabistan'dan gelen memnuniyeti mucip haberler, yine Arnavutluk'ta başlayan yeni bir felâketin havadislerine karışıyor; her tarafa yeis ve elem saçıyordu. Bu sefer de Garbî Arnavutluk'ta Malisorlar isyan etmişler; Hükûmetin cebren toplamak istediği silâhları, vermedikten maada, bizzat Hükûmetin sinesine çevirmişlerdi.

Malisorların isyanı, sadece bu zahirî şekilden ibâret görünmüyordu. Vaziyete biraz dikkatle, bakılınca, bu kanlı hâdisenin esbap ve avamili arasında Karadağ ve İtalya parmaklarının mühim bir rol oynadığı derhal göze çarpıyordu. Babıâli, yine telâş içinde çırpınıyor yine fırka karargâhlarında alayların bandoları:

"Ey gaziler yol göründü
Yine garip serime..."

Marşının hüzün ve elemle malâmal nevhâlârını yaralı gönüllere bir avuç kıvılcım gibi serpiyordu. Senelerden beri kalpleri sevgililerin hasret ateşiyle yanıp tutuşan Türk evlâtları, yine Arnavutluk'un bitmez tükenmez yollarına dökülüyor, yine o yalçın kayaların şahikalarında sürüm sürüm süründürülüyordu. Bu seferde kırk tabur asker harekete getirilmişti. Fakat asiler, karşılarına çıkan bazı asker müfrezelerini çiğneyip geçmişler, Tuz kasabasıyla İşkodra civarına kadar ilerlemişlerdi. Asilere Karadağ zabitleri kumanda ediyor, İtalya tarafından da bol para ve cephane verildiği rivâyet ediliyordu.

Hâlbuki Arnavutluk'ta silâhlar toplanırken kafile kafile Karadağ'a geçen Malisorların, böyle isyana atılacakları Babıali'ce aylardan beri biliniyor; fakat buna ehemmiyet verilmiyordu. Şimdi kırk tabur askerin Karadağ hududuna sevk edilmesi, siyasî bir çıbanbaşı koparmıştı. Karadağ hükûmeti, hudutlarının tehdit altına girdiğini bahane ederek feryada başlamıştı. Rusya hükûmeti, harekâtın durdurulması için Babıâli'ye bir nota yollamıştı. İşe, Avusturya da karışmıştı. Artık Malisorlarla uyuşmaktan başka yapacak hiçbir iş kalmamıştı. Malisorların metalibatı, on iki maddelik bir liste teşkil ediyordu. Bu maddelerin arasında vergi vermemek, askerlik etmemek, Hükûmet tarafından yakılan ve yıkılan evler için tazminat verilmek gibi ağır teklifler göze çarpıyordu.

Babıâli, bu teklifleri kabul etmek mecburiyeti karşısında kalmıştı. Lâkin asiler önünde gösterdiği bu ric'at ve mağlûbiyetle de pek şerefsiz bir mevkie yuvarlanmıştı. Esasen bu isyana sebebiyet veren ancak ve ancak, Hakkı Paşa kabinesinin bir seneden beri takip ettiği siyâsetti. Kabinenin programsız hareketi; idâre kabiliyetinden mahrumiyeti, rehaveti, tereddüdü, beceriksizliği nihayet işi bu dereceye getirmişti. Yine yok yere birçok paralar saçılmış; yine birçok Türk evlâtlarının kanı beyhude olarak akıtılmıştı. Halbuki bütün bunların neticesinde, hükûmetin vakar ve haysiyetini tamamen kaybetmesinden başka hiçbir şey kazanılmamıştı. Mesele yalnız bu derecede olsaydı, belki unutulabilirdi.

Lakin Malisorlar karşısında Hükûmetin gösterdiği bu ric'at ve mağlubiyet, bütün Arnavutluk'ta pek acı bir tesir husûle getirmişti. Bu vaziyetten cür'et alanlar, Malisorlara verilen imtiyazın bütün Arnavutluk'a teşmilini talep ediyorlar:

"Biz de isteriz" feryatlarını yükseltiyorlar; Görice ve Avlonya'da, takım takım dağlara çıkarak Arnavutluk muhtariyatının ilk temel taşını koyuyorlardı.

Küçük bir çıbanı kangren eden Hakkı Paşa kabinesi, Anavatanın en kıymetli bir uzvunu kendi eliyle devletin bünyesinden parçalayıp ayırırken İstanbul'da, Millet Meclisinin sinesinde de en çirkin ve en iğrenç bir hâdiseye sebebiyet veriyor; Arnavutluk'ta gerilen sinirleri sanki büsbütün koparmak istiyordu. 1326 senesi Şubatının 21'inci (6 Mart 1911) günü mecliste bütçe meselesi müzakere ediliyordu. Zöhrap Efendi kürsüde söz söylerken Berat mebusu İsmail Kemal Bey söze karışmış kinayeli bir söz söylemişti. Sadrazam Hakkı Paşa da vükeladan bazıları ile mecliste idi. Hakkı Paşa, İsmail Kemal Bey'in sözlerinden alınmış; hemen yerinden fırlayarak:

— Ne söylediniz, İsmail Kemal Bey? Tekrar ediniz, diye bağırmıştı.

O zaman mecliste derhal bir fırtına baş göstermiş ve şu muhavere yükselmişti;

Hariciye Nazırı — Gazetelerin yazmış olduklarını iddia ediyorlar.

Hakkı Paşa (İsmail Kemal Bey'e hitaben) — Söylenecek lakırdıyı ayağa kalkarak söyleyiniz.

Hariciye Nazırı — Ve hem de göze bakarak söylemeli, kafa çevirerek değil.

Maliye nazırı Cavit Bey — Mertçe.

Hakkı Paşa — Evet, mertçe.

İsmail Kemal Bey — Paşa hazretleri! Ben kafa çevirmem.

Hakkı Paşa — Ne söyledinizse, tekrar ediniz.

İsmail Kemal Bey — Bana niçin hücum ediyorsunuz?

Hakkı Paşa — Ne söylediniz tekrar ediniz diyorum.

İsmail Kemal Bey — Ben, ne söyledimse yine onu söylüyorum. Sizin vasıta-i neşri efkarınız olan gazete.

Hakkı Paşa — Hiçbir gazete vasıta-i neşri efkarımız değildir. Ne söyledinizse onu tekrar ediniz.

İsmail Kemal Bey — Ben, para verilmeyerek olan şeyden para komisyon alırım[89].

Hakkı Paşa — Hangi komisyon?

İsmail Kemal Bey, Hakkı Paşa'nın bu suâline cevap vermeye vakit bulamamış. Çünkü İttihat ve Terakki Fırkası'nın en ateşli azalarından olan Serez mebusu Derviş Bey'in attığı şiddetli bir tokat Berat mebusunun yüzünde şaklamıştı.

O zaman Hakkı Paşa, Meclis Reisi Ahmed Rıza Bey'e bakmış, azametle kabaran başını biraz daha kaldırarak:

— Reis Bey! Mecliste vükelanın haysiyetini muhafaza etmenizi rica ederim. İsmail Kemal Bey gibi adamların sözleri, hakikatin ayağına çıkamaz, diye haykırmıştı.

İsmail Kemal Bey'e gelince; aksakallarına sızan gözyaşlarıyla ıslanmış olan kıpkırmızı yüzünü Ahmed Rıza Bey'e göstermiş:

89- Bu manasız sözler aynen böylece söylenmiştir. Z. Ş.

— Reis Bey, şimdi memnun oldunuz mu? Demekle iktifa etmişti.

Fakat bu suâl karşısında cevap bulamayan Ahmed Rıza Bey sükût ederken Piriştine Mebusu Fuat Paşa ayağa kalkmış:

— Bizim nazarımızda, bir Arnavut mebus tahkir olunmuştur, diye bağırmış, Arnavut Mebuslarının;

— Tecavüz değil, Tokat.. Tokat.

Sesleri, meclis salonunda kindar akisler yapmıştı.

Birçok ağır hücumlar karşısında bazan müstehzî bir hâl alarak ve bazan de tehditkâr bir lisan kullanarak işi tatlıya bağlayan Hakkı Paşa, bu meseleyi de kısa kesmiş ve İsmail Kemal Bey'e karşı o derece ısrar etmemiş olsaydı, şüphesizdir ki bu hâdise zuhur etmeyecekti. Hele, diğer vükelânın da söze karışması fırtınayı körüklemişti. Meclis reisi vasıtasıyla İsmail Kemal Bey'in sözlerini tashih ve tavzih ettirmeli, icap ederse tarziye verdirmek veyahut tecziye ettirmek de mümkündü. Fakat Hakkı Paşa, hem hakkını ve hem de haddini tecavüz etmiş, dahili siyâsette pek elim bir tesir husûle getiren bu hâdiseye sebebiyet vermişti. Çünkü; İstanbul'da, meclis salonunda şaklayan bu tokat, bir yıldırım süratiyle Arnavutluk'a aksederek orada müthiş bir infilâk tarrakası husûle getirmişti.

İTALYA'NIN TRABLUSGARB SİYÂSETİ

Arnavutluk'ta parlayan bu ikinci ihtilâl ateşi biraz söndürülmeye istidat kesbettiği bir zamanda, kuvvetli bir şayia deveran etmeye başlamıştı. Bazı İtalya gazeteleri; İtalya Kraliyetinin bânilerinden olan meşhur Garibaldi'nin torunu Riçyoti Garibaldi'nin Arnavutluk'ta yeni bir ihtilal çıkarmak için gönüllü topladığından ve çıkartacağı bir ihtilâl neticesinde Arnavutluk'u İtalya'ya ilhaka çalıştığından bahsediyorlardı, İtalya hükûmeti bu haberi resmen tekzip etti. Fakat buna mukabil İtalya gazeteleri Osmanlı Hükûmeti aleyhine ateş püskürmektelerdi. Nimresmî gazeteler bile:

"Arz-ı mev'uda, Trablusgarb'a. "

Başlığı altında heyecanlı makaleler yazıyorlar; İtalya'nın eski siyasî ricalinden Kırispi'nin hatıratından bahsediyorlardı. Kırispi daha 1890 senesinde İngiltere ve Fransa ile anlaşmış; Fransa'nın Tunus'taki mevkiini tahkim etmek mukabilinde İtalya hükûmetinin de Trablusgarb'ı ilhak edebileceği hakkında bu iki devletten vaat almıştı. Bu mevzumuzu alâkadar etmeyen birçok siyasî manevradan sonra Kırispi bu fikrin tahakkukuna ait teşebbüslere başlamıştı. Trablusgarb'taki İtalya konsoloshanesi, açıktan açığa bir propaganda ve faaliyet merkezi olmuştu. Bu hususta yerli ahali arasında müessir

olmak üzere Karamanlı Hasan isminde bir adam bulunmuştu. Sonraları Hasûne Paşa unvanını alan ve İtalyanların gizli nüfuzuyla belediye reisi olan bu adam, İtalyanlardan mühim miktarda para çekiyor; sessiz sedasız manevralarla yerli ahaliyi İtalya'nın tesiri altına sokmağa çalışıyordu. Az bir zaman sonra Kırispi'nin iktidar mevkiinden düşmesi, İtalya'nın bu gizli siyâset faaliyetini felce uğratmıştı. Buna binaen bu fikir, bazı müfritlerin dimağında bir hayalden ibâret kalmıştı. Lâkin son zamanlarda Almanya'nın Fas umuruna müdahale etmesi, İtalyanların da gözünü açmıştı.

İtalya'nın günden güne büyük bir süratle artan nüfusu, artık o dar çizmenin içine sığamıyordu. Şap Denizi sahilindeki müstemleke de bu kalabalık hükûmeti tatmin etmiyordu. Buna binaen Fas meselesi ortaya çıkar çıkmaz, İtalyanlar Krispi'nin dimağından doğan hayali hatırlamışlar; bunu tahakkuk ettirmek için; "Şu halde biz de Trablusgarb'ı, isteriz. Zaten vaktiyle Fransa ve İngiltere tarafından bize vadedilmişti" diye bağırmaya başlamışlardı.

Tabiidir ki, devletin dahili ve harici işlerini Babıâli sakinlerinden daha iyi bilen İtalyanlar, Trablusgarb'taki vaziyeti kendi emellerine pek uygun bulmuşlardı. Vaktiyle Abdülhamid, İtalyanların bu emellerini bildiği için Trablus'a az çok ehemmiyet veriyor, İtalya siyâsetini iyi idâre ediyor, bu gizli ihtirasın önüne geçiyordu. Fakat İttihat ve Terakki hükûmeti bu yolun büsbütün aksine yürüyor Trablus'a hiç ehemmiyet vermiyordu. Eski devirde Trablus, en mühim bir Fırka-i Askeriye Merkezi idi ve bu fırka Müşir Recep Paşa, Müşir Arif Paşa gibi namlı müşirler tarafından idâre edilmişti. Nizamiye askerinin kuvvet, hiçbir zaman yirmi bin silâhtan aşağıya düşmemişti. Aynı zamanda Kuloğlu namını taşıyan ve Trablus'u [illegible]tihleri olan eski Türk evlâtlarının torunlarından da kırk beş bin kişilik bir silâhşor sınıfı yetiştirilmişti. Anadolu'daki Hamidiye Alayları'na benzeyen bu teşkilat, icabında; derhal vatanı müdafaa edebilecek kabiliyette idi. Halbuki Meşrutiyet, bu teşkilatı altüst etmişti. Nizamiye kıt'alarının mühim bir kısmı Yemen'e gönderilmişti. Süvari 37 ve 38'inci Alaylar da dağıtılmış, süvari miktarı bir

alaya indirilmişti. Yine eski devirde, icabı takdirinde Kuloğlu Ocakları efradına dağıtılmak üzere Trablus Askerî depolarında daimi surette kırk bin martin ve şinayder tüfengi bulunuyordu. Mahmud Şevket Paşa, bunları son sisteme tebdil ettirmek için İstanbul'a aldırmış, hâlbuki ne bunları tebdil ettirmiş, ne de bunların yerine başka silâh göndermemişti, Vaktiyle -İtalyanları kuşkulandırmamak için- arada sırada gizlice top ve cephane gönderiliyordu. İttihat ve Terakki hükûmeti zamanında ise, bu da ihmal edilmişti. Evvelce Trablus'a gönderilen zabitan uzun müddet orada terfi ettiriliyor, adeta yerlileştiriliyor; büyük bir hususiyeti olan o muhit ve halk ile kaynaştırılıyordu ve bilhassa Arap ırkına mensup olan zabitanın ekserisi oraya gönderiliyordu. İttihat ve Terakki hükûmeti, ahval-i mahalliyeye tamamen vakıf olan o eski ve tecrübeli zabitleri oradan kaldırdığı gibi, Araplık meselesini mühim görerek Arap ırkına mensup olan zabitanı da başka ordulara göndermişti. "Gariptir ki, Osmanlı ordusunun mukadderatına hâkim olan Mahmud Şevket Paşa da Bağdatlı ve Arap'tı."

Bunlar, askerî hatalardı. İdari seyyiatı ise, saymak mümkün değildi. Mevkiin merkeze uzak olması hasebiyle her sınıf memurlar, adeta halkı haraca kesmişlerdi.

Bunda Cemiyet de müşteki olduğu halde, Hükûmet makinesini idâre edenler, bu cihete de hiç ehemmiyet vermemişlerdi. Sonra, dört sene devam eden kıtlık, Trablus havalisini kasmış kavurmuştu. Mebusların mütevali feryatlarına karşı Hükûmet, on bin liralık bir yardım vadetmiş ise de bunun ancak iki bin lirasını göndermişti. Buna binaen Trablus ve havalisi halkından iki yüz bin nüfus, açlıktan ölmemek için Tunus'a hicret etmişlerdi. Sokaklarda, dilenciden geçilmiyordu. Bu müddet zarfında tam 514 kişi açlıktan can vermişti.

Hükûmetin kayıtsızlığı yüzünden zuhura gelen ve İtalyanların gözleri önünde cereyan eden bu facialar, tabiidir ki, İtalyanlara büyük ümit ve cesaret vermişti. Hakkı Paşa kabinesi, bu mühim dertlere deva olmak şöyle dursun; cereyan eden birkaç hâdise ile acz ve zaafını bir kat daha üryanlığıyla göstermişti. İtalyan gazeteleri, Osmanlı Hükûmeti aleyhinde ateş püskü-

rüyordu. İstanbul matbuatı ise, bu haksız hücumları sükût ile karşılıyordu. Yalnız, Fransız lisanıyla intişar eden bir Osmanlı gazetesi ortaya atılmış, İtalyan gazetelerine cevap vermeye başlamıştı. İtalya sefiri Babıâli'ye müracaatla şikâyet etmiş, o gazeteyi derhal tatil ettirmişti. Hükûmetin şeref ve hürriyetini kıran bu hâdise tek kalmamıştı. O esnada, Şap Denizi'nde kaçakçılık pek ziyade artmıştı. Gümrük memurları, Osmanlı kara sularına giren gemileri sık sık taharri ediyorlardı. Günün birinde, İtalya bandırasını taşıyan küçük bir gemi de aynı suretle aranmıştı. Babıâli'nin acz ve zaafını bilen İtalya, derhal bu meseleyi parmağına doladı. Bayrağına tecavüz vuku bulduğundan bahsetti. Vazifelerini ifadan başka hiçbir şey yapmamış olan Osmanlı memurlarının derhal cezalandırılmasını istedi. Efkârıumumiye, henüz bu hâdise ile meşgul iken bir vaka daha zuhura geldi. Bir akşam geç vakit İtalya sefiri Mayevr dö Blanş cenaplarıyla madaması, Tophane'de bir arabaya binmek istemişlerdi. Fakat arabacı bu zengin müşterilerini kaçıracağına müteessif olmakla beraber:

— Affedersiniz. Doğruca ahıra gidiyorum. Çünkü hayvanlarım sabahtan beri çok yoruldular. Kabil değil, Boğazkesen yokuşunu çıkamazlar. Sizlere karşı mahcup olurum, demişti.

Fakat arabacının bu nazikâne sözlerine mukabil sefirin yanında duran kavas hemen belindeki kılıca sarılmış, arabacıyı tazyike başlamıştı. Hakaret gören ve izzeti nefsi rencide edilen arabacı da derhal arabadan atlamış, kırbaca yapışmış kavasın kılıcı karşısında müdafaa vaziyeti almıştı. Türkçe bilmediği için vaziyeti kavrayamayan sefir cenapları, arabacının bu hâlini kendi kavasına tecavüz ediliyor gibi telâkki etmiş; arabacının başına bir baston darbesi indirmiş. Arabacı bu darbeden fenalaşmış, bunu gören sefirin refikası, zavallı fakir adamın uğradığı bu haksızlığa dayanamamış oldukça mühim bir heyecana kapılmıştı.

Hâdise gayet basitti. Derhal unutulması lâzım gelirdi. Fakat İtalya gazeteleri bu basit hâdiseyi derhal parmaklarına dolamışlar sefirin tahkir edildiğine dair uzun ve müheyyiç yazılar yazmaya başlamışlardı. Türklerin aleyhine yazılan bu yazılar

gitgide o derece ağırlaşmıştı ki; âdeta Hükûmeti harbe teşvik eder bir mahiyet almıştı Matbuatın bu yaygarasına mukabil İtalya'nın resmi makamatı sükunetini muhafaza ediyor; Osmanlı Hükûmeti ile mevcut olan dostluğu haleldar etmek fikrinde olmadığını gösteriyordu.

Bu esnada İngiliz, Fransız, Alman matbuatı da harekete gelmişler; İtalya'nın gizliden gizliye, Trablusgarb'ı işgale hazırlandığı hakkında neşriyata dökülmüşlerdi.

Bu neşriyat, artık lâkayt kalınacak şekli geçmiş, Türk matbuatının da nazar-ı dikkatini celbetmişti. *Tanin*'de vesair bir iki gazetede İtalya siyâseti ve Trablus vaziyeti hakkında yazılar yazılıyor; Trablusgarb'ın müdafaa vesaidinin bir an evvel ikmali tavsiye olunuyordu.

Gazetelerin bu yazıları en evvel Erkân-ı harbiye-i Umumiye'nin nazar-ı dikkatini celbetmişti. Buna binaen Harbiye Nezareti'ne müracaat edilmiş; Harbiye Nezareti'nden de Hariciye Nezareti'ne şu tezkere gönderilmişti:

Numara: 2048

"Bugünlerde gerek ecnebi ve gerekse Türk matbuatında Trablusgarb hakkında İtalyan gazetelerinden naklen birçok havadis ve şayiat görülmekte olduğundan esas mesele hakkında nezaret-i celilelerince mevcut olan malûmat-ı sahihanın itası mütemennadır olbapta. 29 Ağustos 1327 (11 Eylül 1911)"

Aradan bir aya yakın bir zaman geçtiği halde, Hariciye Nezareti bu tezkereye cevap vermemişti. Harbiye Nezareti Roma Ataşemiliteri'ne de aynı mealde bir tahrirat yollayarak oraca mevcut olan efkâr ve hissiyatı sormakla beraber Hariciye Nezaretine tekrar şu tezkereyi göndermek mecburiyetini hissetmişti.

"Harbiye Nezaretinden;

Hariciye Nezaretine:

Numara: 2338

"Şimdiye kadar nezareti celileleri tarafından İtalya hükûmetinin son zamanlarda aldığı vaziyet-i siyasiyeye dair

cihet-i askeriyeye hiçbir malûmat itâ buyurulmamıştır. Yalnız bu kere 751 numaralı ve tarihsiz[90] *bir tezkere-i nezaretpenahileri, 16 Eylül 1327 tarihinde Harbiye Nezareti'ne vâsıl olmuştur ki, mezkûr tezkerede de İtalya'nın şimalinde Tireviso'daki kıt'a-i askeriye müfrezelerinin etıbbay-i askeriye tarafından bilmuayene, alettedriç sevk edilmeye salih oldukları bildirildiği ve kendilerinin işbu sefere iştirake müheyya olup olmadıkları, ledessual, hemen kâmilen cevabı tasdik alındığı ve keyfiyetin gayet mahrem tutulmakta olduğunun beyanından ibârettir. İtalya'nın vaziyet ve âmali siyasiyesine dair Hariciye Nezareti'nden, ancak bundan başka hiçbir malûmatın Erkân-ı harbiye-i Umumiye dairesine verilememesi, ittihaz-ı muktazi tedabir-i askeriyece* badi-i teahhur olmuştur. *Bu kerre yine gazetelerde Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve diğer hükûmat-ı mütecavirenin vaziyat ve âmal-i siyasiyeleri ile ittifaklarına ve seferberlik hazırlıklarına dair birçok havadis ve rivayat neşredilmeye iptidar edilmiş olduğundan, düvel-i mezkûrenin âmal ve makasıd-ı siyasiyeleri hakkında olsun vaktiyle malûmat-ı mevsuka ve seria ita buyurulması mütemennadır olbapta. 18 Eylül 1327 (1 Ekim 1911)"*

Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın imzasını taşıyan bu tezkere, görülüyor ki, oldukça ağır ve muahazekâr bir lisanla yazılmıştı. Fakat Hariciye Nezareti'nden buna verilen cevap da, sertlik itibariyle bundan daha aşağı kalmamıştı. Böyle nâzik bir zamanda, devletin en yüksek iki idâre makamı arasında, en mühim bir meseleye ne dereceye kadar ehemmiyet verildiğini ortaya koyan bu tezkereyi aynen klişe ediyoruz ve bazı mühim cümlelerini de, yine aynen derceyliyoruz.

"Nazır-ı sabık Rıfat Paşa'nın geçen Şubat zarfında Meclis-i Vükelâ'da kıraat eylediği bir raporda, İtalya ricalinin teminat-ı hilâfına olarak Trablusgarb'ı tehdit eden muhataratın ne gibi çarelere tevessül edilmesini istilzam eylediğini izah etmiş ve bunlar meyanında en ziyade tedabir-i askeriye ittihazına lüzum-u kat'î göstermiş olduğunu dermeyan etmek kifayet eder."

Filhakika mezkûr raporun fıkrat-ı mütemmimesi berveçhiatidir.

90- Mühim bir mesele-i siyasiyeyi ihtiva eden teskereye tarih konulmaması? Z. Ş.

"Hulâsa: Vilâyetin ve valinin mevkii naziktir. Bu müşkül hâl, iki veya üç sene daha devam edecektir. Binaenaleyh, böyle müddet-i muvakkate için müşkülât dahi olsa, onu iktiham edip (katlanıp) İtalyanların besledikleri amal-i siyasiyelerinin meydana çıkarılmasına sebebiyet verilmemelidir. Binaenaleyh Vali de, büyük bir itidal, onunla beraber hazm-ü ihtiyat ve vukuf elzemdir. Bahusus nazar-ı dikkati celbetmeyecek surette vilâyetin mevaki-i askeriyesini takviye elzemdir. Orada mükemmel bir fırkanın vücudu hukuk-u düvel-i kavaidinin en kuvvetlisi yerine kaim olur."

"Şu hâle göre Nezaret-i Hariciye, tehlike-i melhuzayı (akla gelen tehlikeleri) ve icap eden tedabiri yalnız daire-i askeriyeye değil, bütün nuzzar-ı kiram hazeratını ihtiva eden Meclis-i Vükelâ'ya arz île devair-i devletin kâffesini ikaz etmiş bulunmaktadır. En son zamanlarda cereyan eden ahvale gelince; İtalya hükûmetinin Fas meselesinden dolayı Almanya ile Fransa arasında tahaddüs eden ihtilâfı bahane ederek Trablusgarb üzerindeki emellerinin kuvveden fiile isali esbabına birdenbire tevessül etmiş olduğu cümlenin malûmu olmak hasebiyle, nezaret-i asifanelerince elbet meçhul kalmamış olmak gerektir."

Hariciye Nezareti'nin 24 Eylül 1327 (7 Ekim 1911) tarihli şu cevabındaki ehemmiyet, başlıca iki nokta üzerinde toplanıyor. Biri, gittikçe yaklaşan tehlikeye karşı mes'uliyetten kaçınılmak istenilmesi, diğeri de Harbiye Nazırı'nın gafletle itham edilmesidir. Halbuki vatanın yüksek menfaatlerini her an düşünmesi lâzım gelenlerin, böyle büyük tehlikeler karşısında:

— Vaktiyle bunlar size söylenmişti, demekle iktifa etmesi, devlet idâresinin ciddiyeti ile telif kabul edebilir mi idi?

Bahusus Rıfat Paşa Meclis-i Vükelada: "Bu müşkül hâl, iki veya üç sene devam edecektir." Demiş, İtalya'nın tecavüz ihtimali zamanını epeyce uzak göstermişti.

İtalya fabrika ye tersanelerinde hummalı bir surette hazırlıklar devam ederken, Hakkı Paşa kabinesi daha hâlâ büyük bir serinkanlılık gösteriyor; işar ve istişarlarla vakit geçiriyordu. Bizzat Hakkı Paşa'nın kayıtsızlığını gören diğer alâkadarlar ise:

"Hakkı Paşa buraya, Roma sefaretinden geldi. İtalya politikasına herkesten daha ziyade vakıf olmak lâzım gelir. Mademki o telâş etmiyor; şu halde endişeye ne lüzum var." Diye bir kanaat besliyorlardı. Yalnız Harbiye Nezareti bir hareket göstermek istemiş; Derne ismindeki küçük bir vapura bir miktar silâh ve cephane koyarak Trablusgarb'a göndermişti.

دونمای عثمانی معاونت ملیه جمعیتی طرابلس غرب هیئت مرکزیه سی

Trablusgarb Heyeti ve Hüseyin Hüsnü Paşa

HİZB-İ CEDİD

Anavatan'ın koca bir kıt'asını tehdit eden büyük bir tehlike, bütün sür'at ve şe'ameti ile takarrüp ederken, İttihat ve Terakki Cemiyeti mahfilinde de büyük bir telâş hüküm sürüyordu. Fakat bu telâş, ne İtalya siyâsetine ne de Rumeli'yi bir anda yakıp kül edecek olan Balkan ittifakı mukaddesine ait değildi. Bunlardan da mühim görülen bu hâdisenin hulâsası, şundan ibâretti:

— Sadık Bey, bazı dostlarıyla birleşiyor, Cemiyet içinde yeni bir hizip teşkil ediyor.

Kendisini Cemiyetin en büyük banisi addeden Sadık Bey, Filhakika böyle bir teşebbüse girişmişti.

Bir rivâyete nazaran, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, safiyet-i asliyesini kaybettiği günden beri, diğer bir rivâyete nazaran da, İttihat ve Terakki erkân ve mensuplarından bazılarının nazırlıkları, âyanlıkları, mebuslukları, valilikleri paylaşmaya başladıkları zamandan beri Cemiyet liderlerini şiddetle tenkit eden Miralay Sadık Bey, artık lâklâkiyattan vazgeçmiş ve faaliyet sahasına girmiş gibi görünüyordu. Sadık Bey, inkılâptan evvel Manastır'da beraberce çalıştığı arkadaşlarını ara sıra Şehzadebaşı'nda, imaret sırasındaki kırmızı boyalı evine dâvet ediyor, Cemiyetin istikbalini kurtarmak için ne gibi tedbirler

ittihazı lâzım geldiğini bunlarla görüşüyordu. Nihayet bir gün, aynı fikirde bulanan arkadaşların toplanmasına karar verilmişti. O gün, Harbiye Nezareti'nde, Yıldız jurnallerinin tetkikine memur Mülâzım Şaban Bey'in[91] delâletiyle bazı zevat Sadık Bey'in evinde içtima etmişlerdi. Bu içtimada, mebuslardan İsmail Sıtkı[92], Babanzade Naim, Yüzbaşı Hüseyin Kadri[93], Vehbi Beylerle -bazı işlerinin tesviyesi için İstanbul'a gelen- Kaymakam Rasim[94] Hüseyin Lütfi Beyler bulunmuşlardı.

Sadık Bey, bu zevata şu sözleri söyledi:

— Birkaç gün evvel bana Bolu Mebusu Habip Bey geldi. O akşam, bir evde yapılacak bir içtimada bulunmamı rica etti. Gittim. On iki zattan mürekkep bir toplantıda bulundum. Artık İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin infisaha doğru yürüdüğünü ileri sürdüler ve Cemiyette bir tasfiye lüzumundan bahsettiler. Bu işte, benim öne geçmemi istediler. Düşüneyim, taşınayım diye cevap verdim. Çok zorladılar. Beni müşkül bir vaziyette bıraktılar. Biliyorsunuz ki Talât, Nâzım, Mahmud Şevket Paşa vesaire bana kancayı taktılar. Ne yapsam ne söylesem muhalefete hamlediyorlar. Ancak bu işe biraz aklımı yatıran bir mesele varsa; o da beni bu işe sürüklemek isteyen adamın, Bolu Mebusu Habip Bey gibi eski bir arkadaş olmasıdır.

Malûm ya Habip Bey, eski bir arkadaştır. Bugün de koyu bir ittihatçıdır. Kendisine itimadım olmakla beraber daha hâlâ tereddüt ediyorum. Acaba, hakikaten eski arkadaşlar arasında böyle bir cereyan var mı? Yoksa beni bir tuzağa mı düşürmek istiyorlar? Buna, sizler ne buyurursunuz? Dedi.

O esnada Selânik'te bulanan Merkez-i Umumî'nin oldukça nüfuzlu azasından olan Rasim Bey[95]:

— Merkez-i Umumî de tasfiye taraftarıdır. Hatta aramızda bir seneden beri böyle bir cereyan vardır. Fakat henüz bir

91- Meşhur Şaban Ağa. Z. Ş.
92- Esbak Adliye Nazırı. Z. Ş.
93- Balıkesir Mebusu. Z. Ş.
94- O zaman Abdülhamid'in muhafızı idi. Yakın bir zamanda Bilecik mebusu iken vefat etmiştir. Z. Ş.
95- Aynı zamanda Selânik'te Abdülhamid'in sermuhafızı olan bu zat, o esnada mezunen *(izinli)* İstanbul'a gelmişti. Z. Ş.

teşkilât yapılmamıştır. Şimdi biz burada düşündüklerimizi tespit edelim. Ben Selanik'e gittiğim zaman arkadaşlarla görüşürüm. Fikirlerimizi Hacı Adil Bey'le Eyüp Sabri Bey'e derhal kabul ettireceğime eminim. Ancak Doktor Nâzım'la Ömer Naci'den ümidim azdır. Mamafih arkadaşlarla anlaştıktan sonra, neticeyi ben size bildiririm, dedi ve bu sözlerini de yemin ile teyid etti.

Hazır bulunan zevat, Rasim Bey'in büyük bir ciddiyetle söylediği bu sözleri derhal tasvip etmişlerdi, İsmail Sıtkı Bey hemen kâğıdı, kalemi almış; kısa bir münakaşadan sonra iptidaî programın müsveddesini yazmıştı,

Aynı zamanda vazifeler de taksim edildi. Rasim Bey, Selânik'e gider gitmez harekete geçecek Cemiyetin tasfiyesi hakkında Merkez-i Umumî'den karar istihsal edecektir.

Balıkesir Mebusu Hüseyin Kadri, İsmail Sıtkı ve Bolu Mebusu Habip Beyler de Meclisteki arkadaşlarından bu fikre taraftar olanları bir araya toplayarak bir grup teşkil edeceklerdi. Hâlbuki, Rasim Bey Selânik'e geleli bir hayli zaman olduğu halde bu zattan hiç bir cevap gelmemişti. Mecliste İsmail Sıtkı Bey'in faaliyete geçmesi üzerine de büyük bir velvele husûle geldi. Başta Talât Bey olmak üzere Ekseriyet Fırkası kıyâmetler koparıyor; Cemiyeti tefrikaya uğratmak isteyenlere lânetler yağdırılıyordu. Bolu Mebusu Habip Bey, derhal ricat etmişti. Sadık Bey'in rivâyetine nazaran tasfiye talebinde en büyük rolü bizzat kendisi oynamak için ortaya atıldığı halde şimdi Habip Bey bu meselenin en şiddetli bir muarızı kesilmişti.

Fakat birdenbire Sadık Bey'in taraftarları artmış; Cemiyetin vaziyetinden hoşlanmayan gayr-i memnunlar bu zatın etrafına toplanmıştı. Sadık Bey'i ihata eden bu zevatın adedi bir hayli yekûna baliğ oluyor; bunların arasında altı yüz zabit bulunduğu da rivâyet olunuyordu. Talât Bey'le Mahmud Şevket Paşa telâş içindelerdi. Hatta Hakkı Paşa bile bu gizli hareketi kabinenin aleyhinde hazırlanan bir darbe telâkki etmişti. Hatta o esnada Beşinci Sultan Mehmed tarafından Yıldız'da merasim dairesinde Vükela ile bazı Âyan ve Mebusan'a verilen ziyâfetten sonra bir aralık Hakkı Paşa vaziyeti Padişaha izah etmiş:

— Arkadaşlar bu mesele karşısında lüzumu kadar faaliyet göstermiyorlar. Galiba Sadık Bey'den çekiniyorlar. Bendeniz işte tehlike görüyorum. Hatta istifa etmek bile istiyorum, demişti.

Halbuki bu esnada Talât Bey işi tatlıya bağlamak ve Sadık Bey'in etrafındakileri dağıtmak istiyordu. Bu iş için en büyük faaliyeti Sapancalı Hakkı Bey gösteriyordu. Aynı zamanda Talât Bey Balıkesir mebusu Mecdi Efendi'ye müracaat etmiş:

— Rica ederim, şu Sadık Bey'e gidiniz. Cemiyeti tefrikaya uğratacak bu fikirlerden vazgeçirtiniz. Kendisinin bilhassa ellerinden öperim. Bizim hürmetimizi suiistimal etmesin. Eğer Cemiyetteki yolsuzluklara ben sebep oluyorsam, yalnız bana hücum etsin. Karşı karşıya çarpışalım. Hatta bu uğurda kendisiyle düelloya da hazırım. Böylece söyleyiniz, demişti.

Mecdi Efendi bu tavassutun icrasıyla meşgul iken Beşinci Sultan Mehmed de Başmabeyincisi Lütfi Simavi Bey'i Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'ya yollamış:

— Süvari Dairesi sabık Reis Muavini Sadık Bey namında birisi, bir fırka-i siyasiye teşkil ediyormuş. Memleketi velveleye veriyormuş. Sıfat-ı askeriye ile kabil-i telif olmayan bu hâl, kat'iyen tecviz olunamaz. Mumaileyhin harekâtına bir nihayet verilmediği takdirde, kabinenin istifaya mecbur olacağını Sadrazam Paşa söyledi. Bu müstafi miralay hakkında muameley-i kanuniyenin ifasını arzu ediyorum diye haber gönderdi.

Mahmud Şevket Paşa, esasen hiç mutad olmadığı halde Başmabeyinci Lütfi Bey vüruduna hayret etmişti. Şimdi bu irâdeyi de telâkki eder etmez de, Beşinci Sultan Mehmed'in bu umulmaz cür'etine taaccüp gösterdi ve:

— Zat-ı Şahanenin hakları var. Biz, Sadık Bey'i dikkatle takip ediyoruz, Şüphesiz ki, bu adamı ya İstanbul'dan çıkaracağız veyahut başka bir surette cezalandıracağız. Lâkin daha henüz vakti gelmemiştir, dedi.

Başmabeyinci Lütfi Bey kendini tutamayarak:

— A, paşam, sıfat-ı askeriyesini suiistimal eden ve siyasiyat ile uğraşarak memleketi tefrikaya düşüren bir zabitin, velev askerlikten istifa etmiş olsun, cezalandırılması için vakit beklemenizdeki manayı anlamıyorum. Bahusus Başkumandan olan Zat-ı Şahanenin bu bapta emr-i kat'isi olduktan sonra.

Cevabını verdi, Mahmud Şevket Paşa, müşkül bir vaziyete girmişti. Çünkü o, Sadık Bey'in altı yüz kişilik bir zabit kitlesiyle muhat olduğunu biliyor ve şu sırada zabıtanı gücendirecek bir harekete meydan vermek istemiyordu. Buna binaen Mahmud Şevket Paşa Lütfi Bey'e, Padişahın irâdesi vechile hareket edileceğini söyledi ve Lütfi Bey'in avdetinden sonra da Talât Bey'i telefonla Harbiye Nezareti'ne dâvet ederek meseleyi müzakere etti.

Bilahare zabitan tarafından bir hareket vuku bulursa, mesuliyet Beşinci Sultan Mehmed'in sırtına yükletilmek üzere Sadık Bey'in Selânik'e teb'it edilmesine karar verildi. Halbuki Sadık Bey'in birdenbire Selânik'e gönderilmesi, en küçük bir hareket bile husûle getirmemişti. Çünkü Sadık Bey'in etrafına toplananlar, bu zâta karşı ciddi bir rabıta ile merbut değillerdi. Hatta onun gizli ve aşikâr ihtiraslarına vakıf oldukları için kalben biraz da hoşnutsuzluk beslemektelerdi. Meşrutiyet'ten evvel Cemiyetin Manastır Heyet-i Merkeziyesi'nde çalışan ve o tarihte Cemiyete mensup zabitanın en yüksek rütbelisi bulunan Sadık Bey, filhakika bazı mühim işlerde cür'etkârlık göstermiş ve Cemiyete mensup zevatın hürmetini celbetmişti. Fakat o, bu hürmeti bile suiistimal ediyor; Kâzım Bey[96], Ziya Bey[97], Enver Bey[98] gibi Manastır'da Cemiyetin ilk banileri dururken; Cemiyetin müessislik şerefini bizzat kendisine hasretmek istiyordu. Nitekim inkılâptan sonra da Sadık Bey bu meseleyi öne sürmüş ve Merkez-i Umumî'den, hizmetlerinin mükâfatını istemişti. Kâfi derecede tatmin edilemeyince de hırsını Cemiyetten intikam almakla teskine karar vermişti.

96- Kazım Karabekir Paşa. Z. Ş.
97- Kayserili Ziya Bey. Z. Ş.
98- Enver Paşa. Z. Ş.

Hatta istidrat olarak şunu da arz edelim ki, Sadık Bey Cemiyet erkânına olan kin ve gayzını bir türlü yenememiş; Selânik'in Yunan idâresine geçtiği zaman, oradan Rusya İmparatorluğu'na bir telgraf çekerek, *"İttihat ve Terakki hükûmetinin Türkiye'yi mahvettiğinden bahis ile müdahalesini talep ve istirham"* eylemişti.

Talât Bey'in gösterdiği hüsnüniyete rağmen itilâf kabul etmeyen Sadık Bey Selânik'e gönderilmişti. Fakat bu keyfiyet, ortada dönen dedikodulara nihayet vermemişti. Cemiyet dahilinde tasfiyeye taraftar olan mebuslar, noktainazarlarında ısrar ediyorlar; Sadık Bey'e taraftar olan zabitler de fikirlerinden vazgeçmiyorlardı. Mesele günden güne büyüyor, Mecliste gizliden gizliye teşettüd *(ayrılma)* emareleri görünüyordu. Meclisten taşan dedikodular hariçte de fenâ tesirler husûle getiriyor; Ekseriyet Fırkası istibdadının, diktatörlüğe doğru yürüdüğüne dair çıkan rivâyetler, bir çığ gibi büyüyordu.

Bu vaziyetin yakın bir zamanda husûle getireceği tehlikeyi görenlerden Balıkesir Mebusu Mecdi Efendi, gerek Meclisteki temayülâta ve gerek efkârıumumiyedeki, acı tefsirata bir mecra ve sükûn vermek zamanının geldiğini hissetmiş ve kendisi ile hemfikir olan arkadaşlarıyla harekete geçmişti.

Talât Bey, Sadık Bey'le itilaf etmek için Mecdi Efendi'yi tavsit *(aracı)* ettiği cihetle bu zat her iki tarafın da istihdaf ettiği gayeyi biliyor ve sonra da, efkârıumumiyenin tatmini için ne gibi bir çareye başvurulması lâzım geleceğini çok iyi tahmin ediyordu. Bunun için evvelâ Cemiyete karşı olan kinleri kaldırmak ve sonra da maddî ihtirasların önünü almak lâzımdı. Bunu idrak eden Mecdi Efendi de en evvel Sadık Bey'in havarileri olan birkaç mebusla müzakerata başlamıştı. Fındıklı Sarayı'nın tenha bir odasında başlayan bu müzakerat, çarçabuk matlup olan neticeyi vermişti. O zaman Mecdi Efendi de faaliyet sahasını genişletmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kalben merbut oldukları için Cemiyetin sukut ve zevalini istemeyen bazı mebuslar, her şeyden evvel Millet Meclisinde bir ahenk ve tavazün hasıl olmasını istiyorlar; Mecdi Efendi'nin bu gayeyi istihdaf eden fikri etrafında birleşiyorlardı. Bu meselede fikrin cazibesi kadar şahsın tesiri de vardı.

Mecdi Efendi, fazl-ü kemal ile mecliste herkesin hürmetini celbeden bir zattı. Hayatı, ihtiraslardan ve entrikalardan azade geçmişti. Evvelâ Balıkesir İdadisi'nde ve Girit'teki Hanya Mekteb-i Kebir-i İslâm'ında edebiyat muallimliği ile ve sonrada Tantavizade Halid Bey'in refakatinde ticaretle meşgul olarak bütün hayatını dürüst geçirmiş olan bu zat, kendine has olan telâkati ve fikirlerinin metanet ve salabeti ile Mecliste adeta bir nâzım vaziyetine geçivermişti. Başta, İttihat ve Terakki Cemiyetinin bir numarasını teşkil eden Bursa mebusu Tahir Bey olduğu halde tam doksan dokuz mebus Mecdi Efendi'nin etrafına toplanmıştı. Mecliste mevcut olan azanın üçte birini ihtiva eden ve hepsi de Ekseriyet Fırkasının ağır başlı ve mutedil birer rüknünü teşkil eyleyen bu zevatın, birdenbire Mecdi Efendi'nin merkezi etrafında bir muhit vücuda getirmeleri, Talât Bey'le arkadaşlarının pek büyük telâşını mucip olmuş; müfrid Cemiyetçiler mahfilinde bir hayret ve korku husul bulmuştu. Birdenbire zühura gelen bu teşekküle muhalefet manası vermek ve bu suretle efkârıumumiyeyi de şüpheli göstererek bunları bir Hükûmet darbesiyle sükûta mecbur etmek imkân ve ihtimali de yoktu. Çünkü o zaman 17 mebustan mürekkep olan Ahali Fırkası ile Cemiyete fikren ve fiilen muhalif olan mebuslar bu teşekküle kabul olunmuyordu. "Konya Mebusu Zeynelâbidin Efendi'nin, bu meselede âmil olduğuna dair bugüne kadar beslenen zanlar, suret-i kat'iyede yanlıştır. Ne Zeynelâbidin Efendi'nin ve ne de diğer bir muhalif mebusun bu teşekkülde uzaktan ve yakından en küçük bir tesirleri bile olmamıştır."

Tamamen İttihatçılardan ve Ekseriyet Fırkasına mensup mebuslardan vücuda gelen bu teşekkül; Mecliste varlığını gösterir göstermez, derhal ilk umdelerini de ortaya koymuştu. Gayeleri, başlıca iki noktayı istihdaf ediyordu:

1- Her ne şekilde olursa olsun, hariçte teşekkül etmiş ve yahut teşekkül edecek olan bir kuvvetin, meclis üzerindeki tesirine mahal bırakmamak

2- Biri liberal, diğeri de muhafazakâr olmak üzere bir kuvvetin iki muhalif fer'i şeklinde mecliste serbest bir faaliyete yol açmak.

İkdam gazetesi sahibi Ahmed Cevdet Bey tarafından Hizb-i Cedid namı verilen bu teşekkülün iki maddeden mürekkep olan bu umdesi, efkârıumumiye üzerinde büyük bir tesir husûle getirmişti. Hizip müessislerinin birinci maddeden maksatları, Merkez-i Umumî ile zabitandan mürekkep teşekkülleri meclisin işine karıştırmamak. İkinci maddedeki gayeleri de; Talât Bey'le arkadaşlarının, diledikleri gibi sevk ve idâre ettikleri Ekseriyet Fırkasını, keyfi kararlar ittihazından kurtarmaktı.

Gerek Mecliste ve gerek efkârıumumiyede Cemiyetin muvazenesi birdenbire sarsılmış ve galebe, hizip taraftarlarında kalmıştı. Hizbe intisap eden *(geçen)* azaların yekûnu, yüz on adedini bulunca, Talât Bey'le arkadaşlarında büyük bir telâş başlamıştı. Nihayet Talât Bey Mecliste Mecdi Efendi'yi tenha bir odaya çekmiş; vaziyetten şikâyet etmiş; Mecdi efendi ile bir itilâf husûle getirmek istemişti. Talât Bey evvelâ, Cemiyetin nizamnamesini ileri sürerek Cemiyetin her ferdinin bilâkaydüşart o nizamnameye ittibaa mecbur olduğunu iddia etmiş. Hizip erkânını, bu nizamnameyi ihlâl ve Cemiyet efradı arasında tefrikaya sebebiyet vermekle ittiham eylemişti. Mecdi Efendi ise, Meşrutiyet'in hâmisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ancak ve ancak ihtiras ve teferrüd hislerinden uzak efrad ile idamesi mümkün olabileceği cevabını vermiş. Mecliste hâkim olan şahsî fikirlerin, milleti derin bir felâket uçurumuna sürükleyeceğini izah ettikten sonra da:

— Telâşa hiç hacet yok. Bizim maksadımız gayet sarihtir. Hiçbirimiz Cemiyetten ayrılmıyoruz. Bilâkis, bir ağacın gövdesinden çıkan iki dal gibi beraber yaşamak istiyoruz. Biliyorsunuz ki efkârıumumiyede korkunç bir zan var. Meclis, istibdat yapıyor diyorlar. İşte biz, mecliste ciddi ve hakikî bir fırka hayatı tesis ederek, serbest münakaşalara girişerek bu zannı ortadan kaldırmaya çalışacağız. Dahilî ve haricî düşmanların tesvilâtına sizinle müştereken set çekeceğiz. Aynı maksada hâdim iki makine gibi, sizinle karşı karşıya işleyerek milleti terakkiye doğru sevk edeceğiz.

Bu sözler, Talât Bey'i tatmin etmemişti. O, günün birinde harp erkânının birdenbire şiddetli bir muhalefete geçiverme-

sinden ve kendi kuvvetlerini devirmesinden endişe ediyor ve bu fikrini de Mecdi Efendi'ye açıkça söylemekten çekinmiyordu. Mecdi Efendi, Talât Bey'in bu zan ve zehabını tashih etmek istemiş; kendi şahsına karşı Talât Bey'in beslediği emniyet ve itimadı nazar-ı dikkate alarak:

— Pekâlâ. Mademki korkuyorsun; bir fırkanın başına sen geç, ötekinin başına da ben geçeyim. Bu suretle mecliste bir muvazene tesis edelim, demişti.

Fakat Talât Bey, Mecdi Efendi'nin hüsnüniyetine tamamen emin olmakla beraber, bu teklifi de kabule cesaret edememişti.

O anda Meclisin ve memleketteki vaziyetin yegâne hâkimi tamamen Mecdi Efendi idi. Eğer Mecdi Efendi küçük bir çarpışmayı göze aldıktan sonra bir anda Hükûmeti devirmek ve efkârıumumiyede hoşnutsuzluk husûle getirenleri dağıtıvermek isteseydi; bu, işten bile değildi. Lâkin Mecdi Efendi, bu atılganlığı gösterecek bir yaradılışta değildi. Aynı zamanda memleketin umumî vaziyeti de - velev ki muvakkat bile olsa - bir karışıklığa tahammül edemeyecek derecede buhran içinde idi. Buna binaen. hizip erkânı, her türlü velveleden uzak kalmayı tercih etmişler; ve yeniden, 10 maddelik bir program vücuda getirmişler; yalnız mecliste fikir mücadelesiyle bu programın tatbikini temine karar vermişlerdi. Bu 10 maddelik program da şundan ibâretti:

1- Mebusların imtiyaz ve sair menafii takip etmemeleri.

2- Mebusların Hükûmet memuriyetini kabul etmemesi.

3- Mebusların nazır olabilmesi hakkında fırkaca re'yi hafi *(gizli oy)* ile ve aded-i mürettebin sülüsan ekseriyetle kabul olunmak usulü takarrür ettiğinden nizamname-i dâhilinin olbaptaki madde-i mahsusası tadil olunacaktır.

4- Ahkâm-ı kanuniyeye tamami-i riayet ve mes'uliyet-i vükelâya dikkat.

5- Kemakân, ittihad-ı anasıra çalışmak. Ticaret, ziraat, sanayi ve maarifin terakkisine, derece-i ihtiyacına göre gayret etmektir.

6- Ahlâk ve adab-ı umumiye-i diniye ve milliyenin muhafazasıyla beraber, Garbın terakkiyat ve tekemmülâtı medeniyesinin memlekette inkişafına hizmet etmek.

7- Kanun-u Esasî dairesinde ananat-ı Osmaniye-i tarihiyeyi idame ve muhafaza etmek.

8- Memurinin tayin ve azline intizam-ı kanunî vermek.

9- Hukuk-u mukaddese-i hilâfet ve saltanata mütedair Kanun-u Esasînin bazı mevaddının, kuvay-ı selâse esasındaki muvazenetini temin edecek surette tadili.

10- Maksad-ı hafiyye-i mahsusaya binaen teşekkül eden Cemiyetlerin harekât ve amaline mümanaat *(muhalefet)*.

Bu on maddelik programın neşri, Hizb-i Cedid'den mühim işler bekleyenlerin ümitlerini bir anda kırıvermişti. Çünkü programın heyet-i umumiyesi, lüzumu kadar kuvvetli ve asrın icap ettirdiği idâre ve siyâset ilimlerine müstenid değildi. Eğer bu program sadece 1-2-8-10'uncu maddelerden mürekkeb olsaydı; hiç olmazsa birçok yolsuzlukların önünü alacak ve bütün münevver fikirleri de etrafında toplayacaktı. 3'ncü madde büyük bir kıymeti ihtiva etmiyordu. 4 ve 5'nci maddeler, basmakalıp sözlerden ibâretti. Çünkü kuvvetli bir meclis, esasen bu vazifelerle mükellefti.

6'ıncı maddenin ilk fıkrasında medreselere mahsus bir küf kokusu hissediliyordu. 7'inci ve 9'uncu maddeler ise, Türk milletini hakiki terakkiden mahrum edecek olan saltanat devrini kökleştirecek bir mahiyet arz ediyordu. Netekim bu program, Cemiyet mahfillerinde de muhtelif tefsirata ve dedikodulara sebep olmuştu.

Müfrit İttihatçılar, hizip erkânını ve bilhassa hizbin reisi olan Mecdi Efendi'yi ham sofulukla meşbu göstermek ve bu suretle hizbin teşekkül ve programını gözden düşürmek için çok garip bir hikâye uydurmuşlardı. Güya bir gün Mecdi Efendi, meşhur Fiç Moris[99] ile görüşürken

99- İstanbul'da, her fesat işinin başında gizlice görünen meşhur İngiliz. Z. Ş.

— Yakında, hepiniz Mason olacaksınız. Talât Bey'le arkadaşları gizlice buna karar verdiler. Hatta bu maksadın husulü için de Musa Kâzım Efendi gibi bir sarıklı masonu Şeyhülislâmlık makamına geçirdiler. Günün birinde bir fetva ile masonluk resmî bir din şeklini alacak. Eğer bunda tereddüt ediyorsanız, gidiniz; Musa Kâzım Efendi'yi bir tecrübeden geçiriniz, demiş ve masonların el işaretlerini de Mecdi Efendi'ye öğretmiş, Mecdi Efendi, bu sözlere pek o kadar inananmamakla beraber doğruca Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'ye gitmiş. Mason işaretini vermiş. Şeyhülislâm'ın:

— Vaay kardeşim. Demek ki, sen de bizdenmişsin? diye beyan-ı memnuniyet etmesi üzerine Mecdi Efendi sabredememiş, Şeyhülislâm'ın yüzüne tükürerek izhar-ı teessür etmiş.

Mason İttihatçılardan intikam almak için mutaassıp İttihatçıların zihnini çelmiş. Bu maksatla hizbi teşkil etmiş.

En yüksek şahsiyetlerin bile; bugüne kadar doğruluğuna kanaat besledikleri bu hâdise, bir tek harfi dahi doğru olmamak şartıyla adi bir hikâyeden başka bir şey değildir. Mecdi Efendi, Musa Kâzım Efendi'nin yüzüne tükürmek şöyle dursun; bu zata karşı sonuna kadar hürmetini muhafaza etmiştir.

Bu hikâye, Mecdi Efendi'nin Masonluk hakkında beslediği menfi hisse bir telmih telâkki edilebilirdi. Eğer böyle ise, buna da bizzat Talât Bey sebebiyet vermişti. Talât Bey'in samimi bir dostuna bizzat naklettiğine göre bir gün Mecdi Efendi ile aralarında çok şayanı dikkat bir muhavere geçmişti. Bu iki zat, galiba bir cenaze için araba ile Erenköyü'ne gidiyorlardı. Aralarında şöyle bir muhavere başladı:

Talât Bey — Efendi! Şu bizim Cemiyete bir tarik şekli versek acaba nasıl olur?

Mecdi Efendi — Ne gibi?

— Meselâ. Şövalyelerin salik olduğu tarikler gibi,

— Eh, olur a. Mevlevî olalım.

— Olmaz. Mevlevilik, eksantriktir.

— Eh, Kadiri...

— O da olmaz.

— Rıfai.

— O hiç olmaz

— Bektaşilik nasıl?

— O, fenâ değil ama kafî derecede de şümullü değil.

İlk suâlden itibaren Talat Bey'in fikrini anlayan Mecdi Efendi birdenbire Talat Bey'e döndü ve şu cevabı verdi:

— Ben sana bir şey söyliyeyim mi Talât Bey? Senin dilinin altındakini ben biliyorum. Yani, farmason olalım; diyeceksin değil mi? Bunu, aklından çıkar. Biz, Garpten gelen ve din aleyhinde gizli maksatları ihtiva eden hiçbir cereyana tabi olamayız. Hem sana kat'i olarak söylüyorum. Böyle aykırı bir fikri ortaya sürdüğünüz gün; hem kendinizi hem de Cemiyeti mahvedersiniz, dedi. [100]

Şu muhavere de gösteriyordu ki: Cemiyetin yüksek tabakasına mensup olan zevat arasında masonluğa olan temayül artıyor; mason aleyhtarı olanların da şüphesini arttırıyordu. Gayet açık bir hakikattir ki, Hizb-i Cedid'in ortaya koyduğu on maddelik programın son maddesindeki: *"Makasıd-ı hafiye-i mahsusaya binaen teşekkül eden Cemiyetler"*den maksat sadece gizli bir takım komiteler ve siyasî teşekküller değil, doğrudan doğruya Masonluktu. Masonluğu, dinin inbası *(tebliği)* için kurulmuş bir tuzak gibi telâkki edenler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ruhunda masonluğun hâkim olmasını istemiyorlardı. Hizbe dahil olanların ekserisi, Masonluk aleyhtarı olmakla beraber Hizb-i Cedid, hiçbir zaman sadece Masonlarla mücadele etmek için teşkil edilmiş değildi. Hakikî gaye, Cemiyeti yavaş yavaş sukut ve inkıraz tehlikesine sürükleyen bütün esbap ve mevaniyle mücadele etmekten ibâretti.

100- Aynen naklettiğimiz şu muhavereyi muhterem karilerimiz bir hayal mahsulü zannetmesinler. Konuşulan şu sözleri kabul veya tekzip edecek iki zattan Talat Bey her nekadar bu fani dünyadan göçüp gitmişse de, Mecdi Efendi hamdolsun hayatta ve henüz aramızda bulunuyorlar. Eğer yazdıklarımızda yalan ve yahut yanlış bir nokta varsa, bizi tekzip veya tashih buyurabilirler. Z. Ş.

Hizb-i Cedid; müfrit Cemiyetçiler mahfilinde bir taraftan softalık ve taassupla itham ediliyor; diğer taraftan da, İngiltere ve Rusya sefaretlerinin gizli parmaklarıyla oynatılan bir âlet gibi telâkki edilmek isteniliyordu. Fakat hizbe dahil olan zevatın şahsiyetleri, böyle bir dedikodunun önüne geçiyor; bu iğrenç bir propagandaya cüret edenlere mecburiyetten başka hiçbir şey temin etmiyordu. Gittikçe kuvvetlenen bu teşekkülün önüne geçmek için tehditler başlamıştı. Hizip erkânından bazılarına korkunç imzalarla mektuplar gönderiliyor; bazılarına da tenha yerlerde tabanca namluları gösteriliyordu. Lâkin bu tehdit ve nümayişler de hiçbir tesir husûle getirmiyor; hizip müessislerini gayelerinden vazgeçiremiyordu.

Nihayet bir gece, Meclis-i Mebusan salonunda tam 163 aza içtima etmiş, hareketli bir müzakere cereyan eylemişti. Talât Bey'le arkadaşları bu müzakerede büyük bir maharet göstermişler; hizbin teklifatını tasvip ediyorlarmış gibi göründükten sonra;

— Bu mesele Cemiyetinin ruhu ve hayatiyle alâkadardır. Buna binaen burada değil, yakında içtima edecek olan İttihat Terakki kongresinde hallolunmak lâzımdır, demişler, sinirlere muvakkat bir sükûn vermişlerdi.

İttihat Terakki kongresi toplandığı zaman Filhakika Hizb-i Cedid'in 10 maddelik teklifnamesi kongreye arz edilmiş; bu maddelerden bazılarının da kısmen tadili ile kabulüne karar verilmişti. Fakat bu karar, müfrit Cemiyetçilerin mahirane bir manevrasından başka bir şey değildi. Esasen mücadeleye girişecek bir yaradılışta olmayan hizip erkânının damaklarına birer parmak bal çalınmış, kolayca bir sulh yapılmıştı. Ondan sonra da birbirini takip eden mühim hâdisat arasında bu karar da nisyana karışmıştı.

PADİŞAHIN ARNAVUTLUK SEYAHATİ

Son zamanlarda gösterilen şiddetli tedip hareketlerinden dolayı bilhassa şimalî Arnavutluk'ta bir hoşnutsuzluk havası esiyor ve cenubî Arnavutluk'a doğru sirayet ederek kuvvetini tezyid ediyordu.

İstanbul matbuatıyla diğer bazı muhalif ve bîtaraf zevatın ikaz sadaları nihayet Cemiyette bir intibah husûle getirmiş, Arnavutluk'ta gittikçe artan bu hoşnutsuzluğun önünü almak ve Arnavutlara da bir nevi tarziye hükmüne kaim olmak üzere Padişahın Arnavutluk'ta bir seyahat icrasına karar verilmişti. Bu seyahatten başka bir fayda daha bekleniyor; daha şiddetli bir ihtilâl çıkararak istiklâllerini ilân edecekleri rivâyet olunan Arnavutların bu muhtemel hareketinin önüne geçilmek isteniliyordu.

Dahiliye Nazırı'nın riyaseti altında Arnavutluk'u dolaşarak bir taraftan halkı okşamak, diğer taraftan da Arnavutları memnun edecek ıslahat esasları koymak isteyen heyetin bütün faaliyeti hiçbir semere vermemiş. Arnavutluk'un bazı şehir ve kasabalarında Arnavut rüesasına irâd edilen, basmakalıp nutuklarla, Meclis-i Mebusan'da verilen izahat, ne Arnavutları ve ne de Arnavut mebusları tatmin etmemişti.

Senelerden beri için için kaynayan Arnavutluk istiklâli fikirleri bu milletin hâlet-i ruhiyesini Osmanlı devletinin idari ve

siyasî ricalinden daha iyi bilen Avusturya ve İtalya diplomatlarının gizli siyâsetleriyle yavaş yavaş galeyan hâline getirilirken; Babıâli ricalinin ve Arnavutlarla meskûn vilâyetlerdeki idâre memurlarının hataları, vaziyeti salâh kabul etmez bir şekle getirmişti Bu tehlikeli hâli ıslaha muktedir olamayacağını idrak eden Hükûmet, artık son çareye başvurmak mecburiyetini hissetmiş, Arnavutluk'un âsi ve muhteris ruhunu, Hilâfet gibi köhne ve kıymetsiz bir silâhla avlamak istemişti.

Padişahın Arnavutluk seyahatini, dâhiyane bir siyâset gibi telâkki eden devlet ricali, bu seyahatin diğer unsurlar üzerinde bir tesir husûle getireceğini zannediyorlar; bütün Rumeli'de çarpışan millî ihtiras cereyanlarının bir anda duruvererek her tarafın bir sütliman oluvereceğini tahmin eyliyorlardı. Nihayet, 1327 Mayısının 23'üncü (5 Haziran 1911) günü, sabahleyin erkenden İstanbul limanında bir kaynaşma başlamış; -ecnebi sefaretlerinin maiyetlerinde bulunan istasyonerlere kadar- limanda bulunan bütün gemiler, allı yeşilli bayraklarla donanmıştı. Dolmabahçe Sarayı'nın önünde demirli olan Barbaros Hayreddin zırhlısının kalın bacalarından buram buram siyah dumanlar taşıyor; bu ılık Mayıs gününün berrak ve mavi semasına doğru yükseliyordu. Cemiyet erkânı ile devlet ricali, sevinç içindelerdi. Koskoca Halife-i müslimin ve Padişahı ruy-i zemin hazretleri, "kâbe-i hürriyet" olan Selânik'i ziyâretle Cemiyetin mevcudiyet-i maneviyesine büyük bir şeref verecek, hem de şöylece bir cevelân edeceği yerlere saadet ve refah bahşederek devlet ricalinin âciz kaldığı muazzam ve karışık mesaili, -sadece duası berekâtiyle-hâl ve tesviye eyleyecekti. Fakat eski devirden intikal eden bir zihniyetle, fal ve zayiçe gibi ulûm-u hafiyeye itikat edenlere gelince bunlar bilâkis derin bir teessür içindelerdi. Çünkü bu mutekitler:

— Zayiçelerin ahkâmı, baş gösteriyor. Bu meşum padişahın ayak bastığı topraklar, tamamen düşman eline geçecek, diye izhar-ı teessüf etmektelerdi.

İstanbul, bu zıt fikir cereyanlarıyla meşgul iken Dolmabahçe Rıhtımı'na ve Selimiye Kışlası önüne dizilen bataryalardan selâm topları atılıyor. Lange Bey'in kumanda ettiği Ertuğrul

Bandosu Padişahı Derviş Nihad'ın bir tekke ilâhisine benzeiyen marşını çalıyor. Grandi direğinde koyu vişne çürüğü zemin üzerine beyaz güneş mürtesem padişah sancağını hâmil olan Barbaros Hayreddin zırhlısı ağır ağır Marmara'nın durgun sularını yarıyor, köhne Bizans'ın surları üzerine üşüşen İstanbul halkı, mendillerini sallayarak:

"Şevketli padişahımız, uğurlar olsun."

Nidalarıyla ufukları sarsıyordu.

Beşinci Sultan Mehmed, ilk şevket ve haşmetini o gün hissetmiş; hatta bu amiyane tezahürat, ona biraz da gurur vermişti. Fakat hislerini büyük bir maharetle saklamayı bilen bu kurnaz hükümdar, bu mutantan seyahatin ümit edildiği kadar bir uğur getirmeyeceğini herkesten daha iyi biliyor; belki de kalben duyduğu bir eza ve ıstırapla içi sızlıyordu.

Halifenin seyahatine dinî bir şekil vermek ve bu suretle iptidai ruhlu insan kitlelerini Makam-ı Hilâfete daha büyük bir kuvvetle raptederek bu seyahatten istifade etmek isteyenler, padişahın seyahat filosunu teşkil eden Barbaros ve Mesudiye zırhlılarıyla -Padişahın validesinin ismini taşıyan- Gülcemal vapurunu Gelibolu civarındaki Yazıcızade türbesinin önünde durdurmuşlar, bu büyük Türk şâirinin ruhuyla şüheday-ı müslimin ervahına fatihâlâr okutmuşlardı. Fakat. Ne büyük ve ne garip bir gaflet eseridir ki, Marmara denizinde bu dinî nümayişi yapanlar derhal maksatlarını unutmuşlar; Selânik'te Halife-i müslimin, cemaat-i kübra ile Cuma namazı kılarken, onlar elleri arkalarında olarak cami kapısında dolaşıp durmuşlardı.

Ehemmiyetsiz gibi görünen bu meseleye, halkın bir kısmı bilakis büyük bir ehemmiyet vermişti. Bilhassa sadrazam Hakkı Paşa'nın kendinden geçerek ve haiz olduğu makamın icabettirdiği vakar ve resmiyete ehemmiyet vermeyerek halk muvacehesinde ıslık çala çala cami kapısının önünde bir aşağı iki yukarı dolaşması ve namazın uzun sürdüğünden şikayette bulunması, bu hâli görenler üzerinde çok acı bir tesir husûle getirmiş, yalnız Padişahın ve Halifenin vekil-i mutlakı unvanını haiz olan bu zatın hafifmeşreplikle ittihamından ibâret kalmamış, daha birçok münâsebetsiz dedikodulara da yol açmıştı.

Hükûmetin, siyasî maksatla hazırladığı bu seyahat-i Şahane'nin gülünç ciheti yalnız bundan ibâret kalsaydı, bir şey değildi. Fakat öyle ufak tefek bir takım hâdiseler olmuştu ki, bunlar seyahatten beklenen faydayı, sıfır derecesine indirivermişti: Meselâ: Selânik, koskoca bir vilâyet ve ordu merkezi idi. Padişahın gelip geçeceği ve ikamet edeceği muhitler, merasim dolayısıyla kâmilen asker ve zabıta memurlarıyla ihata edilmişti. Buna rağmen Padişah sokağa çıktıkça başı keçe külahlı, bacakları beyaz aba dolaklı çete kıyâfetinde silâhlı bir takım adamlar zuhur ediyor; yolda Padişahın arabasının iki tarafından gidiyorlardı. Bu adamlar Merkez-i Umumî tarafından seçilen ve padişahın hayatını muhafazaya memur edilen fedaîlerdi. Halbuki Beşinci Sultan Mehmed, bu gibi külfetlerden esasen azada idi. Çünkü onu öldürecek bir tek düşmanı bile olmadığı için maiyetinde bulunan muhafaza kıt'ası bile resmî bir zaruretten ibâretti. Buna binaen Merkez-i Umumî'nin bu nümayişkârane hareketi ecnebileri ve birçok ağır başlı kimseleri güldürmekle beraber maiyet-i Şahanede bulunanları, nefs-i hümayunun muhafazasıyla alâkadar olanları da fenâ halde rencide etmişti. Hünkârın maiyetine memur olanlardan mühim dereceli bir zatın dediği gibi, "Bir hükümdar için en büyük muhafız, milletin muhabbeti olduğu düşünülmeli." Milletin misafiri olarak seyahate çıkarılan Hükümdarı, millete emniyetsizlik beslenildiğini gösterecek derecede gülünç bir hâle getirmemeli idi.

Sonra, Manastır'da Padişaha karşı bir temsil yapılmak istenilmiş; tanzim edilen program mucibince, Niyazi ve Eyüp Sabri Beyler mücahit arkadaşlarıyla birlikte ve Meşrutiyet'in ilânı sıralarında dağa çıktıkları kıyâfette Manastır şehrine girerek hürriyetin ilânı taklit edilmişti. Padişah bu temsili, ikamet ettiği dairenin penceresinden seyrediyordu, Ufak tefek vücuduyla nispet kabul etmeyecek derecede cesim cüsseli bir ata binmiş olan Niyazi Bey, Padişahın önünden bıyıklarını bura bura geçmiş, bu laubaliyane hareketiyle derhal nazar-ı dikkati celbetmişti. Cemiyetin ve Hükûmetin siyâseti, Padişahı Arnavutlara karşı büyük göstermek ve onun azametinden istifade etmekti.

Niyazi Bey -ihtimal ki farkında olmayarak- bu maksat ve siyâseti baltalamış, hürriyetin hakikaten ilânı zamanında bile göstermediği azametli bir tavır almıştı. Bereket versin ki, asilane bir tevazu ile muttasıf olan -Eyüp Sabri Bey- bu büyük ruhlu ve feragatkâr asker- nümayişten hicabını gösteren bir tarzda kızararak Hükümdarın önünden geçmiş; halk üzerinde husûle gelen fenâ tesiri bir dereceye kadar izale etmişti.

Bu, seyahat-i hümayun komedisinin en gülünç sahnesi, meşhur Kosova sahrasında cereyan etmişti. Program mucibince padişah bu sahrada, üçüncü padişah Sultan Murad'ın şehit edildiği noktada Meşhet namı verilen namazgâhta bir Cuma namazı kılacak ve Arnavutluk'un her tarafından gelen halk ile temasta bulunacaktı. Koca sahra baştanbaşa Arnavutlarla dolmuştu. Halkın mevcudu yüz bin kişi tahmin olunuyordu. Bu azim cemaat ile Cuma namazı eda olundu. Artık Padişah tarafından vuku bulacak beyanatı bekliyordu. Suret-i mahsusada yaptırılan kürsüye Sadrazam Hakkı Paşa çıktı. Hakkı Paşa'yı, Padişahın Başmayencisi Lütfi Bey ile Âyandan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi takip etti. Hakkı Paşa -o vaktin muğlak ve çetrefil resmî lisanına rağmen- cidden şaheser denilecek derecede açık, sarih, temiz bir Türkçe ile güzel bir nutuk verdi; Padişahın seyahatindeki maksadı izah etti. Sıra, hiç Türkçe bilmeyen Arnavutlara bu nutku tercüme etmeye gelmişti. Hakkı Paşa geri çekildi. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'ye:

— İleri geçiniz de, efendim, nutk-u tercüme buyurunuz, dedi.

O anda zavallı İsmail Hakkı Efendi'nin rengi bembeyaz kesildi.

— Aman Paşa Hazretleri, bir kelime dahi Arnavutça bilmem, diye kekeledi.

Hâlbuki bu zatın İstanbul'dan buraya kadar getirilmesi, ancak ve ancak bu iş içindi. Ne kadar tuhaftır ki; şahsen Manastırlı, şeklen de sarıklı olan bu zatın şahsından ve şeklinden istifade etmek isteyenler onun Arnavutça bilip bilmediğini sormaya lüzum bile hissetmemişlerdi. İsmail Hakkı Efendi'nin

verdiği cevap programı altüst etmiş, Hakkı Paşa'yı da müşkül bir vaziyete getirmişti. Yüz bin kişinin gözlerini ve kulaklarını diktikleri yerde vaziyeti münakaşa etmek de imkân haricinde idi. Buna binaen -bu seyahati tertip edenlerin başında bulunan Hakkı Paşa, gafletinin cezasını çekti:

— Bari bir şeyler söyleyiver hocam, dedi.

Zavallı İsmail Hakkı Efendi derhal ellerini semaya kaldırdı. Arapça bir duay-ı beliğe başladı. Günlerce mesafelerden, Padişah namına Arnavutça nutuk dinlemeye gelen binlerce Arnavut da bu işe şaşa kaldı.

İstanbul'dan başlayarak Selânik, Üsküp, Priştine, Kosova sahrası, Manastır'a kadar uzayan ve dolaşan, Hükûmete ve halka da bir hayli paraya mal olan bu seyahatten ne kazanılmıştı? Buna cevap vermeden evvel yine bir vak'a ve münakaşadan bahsetmek icap eder. Padişah Selânik'ten hareket ederken Merkez-i Umumî'nin ve Cemiyetin bazı erkânı padişaha resmen refakate başlamışlardı. Maiyet-i şahanede bulunan ve son Arnavutluk içyüzüne vâkıf olan bazı ciddi düşünceli zevat, bu hâli görür görmez bu vaziyetin hayırlı bir netice veremeyeceğini hissetmişler; Sadrazam Hakkı Paşa'ya müracaat ederek:

— Selânik'e ayak bastığımız dakikadan beri, adeta İttihat ve Terakki Cemiyeti Padişahı inhisar altına aldı. Halbuki gideceğiniz yerlerde halk Cemiyetten müşteki ve müteneffirdir. Cemiyet erkânını Padişahın bu kadar yakınında görmeleri büyük bir su-i tesir husûle getirecektir, demişlerdi.

Hakkı Paşa, bu doğru mülâhaza karşısında bir lâhza bile düşünmek lüzumunu hissetmemiş ve derhal:

— Bu seyahati, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tertip ettiğini unutmamanız lâzım gelir, cevabını vermişti.

Şu halde, bu seyahatten ne beklenebilirdi? Mamafih, bu seyahat-i hümayun komedisinde Beşinci Mehmed kendisine verilen rolü çok mahirane oynamıştı. Huzuruna çıkarılan muhtelif unsurlara mensup heyetlere nasihatler etmiş. Hediyeler, ihsanlar vermiş. Hatta Arnavut çocuklarını elleriyle se-

vip okşamıştı. Arnavutluk'un en acı derdi olan kan davalarının faslı ve diyetlerin tesviyesi için üç bin altın tahsis edilmiş ve Arnavutluk'u baştanbaşa birbirine düşman eden bu kanlı ananenin ortadan kaldırılmasına karar verilmişti. Bundan maada, her tarafta sükûn ve huzurun temini için de bol bol vaatlerden çekinilmemişti. Lakin bütün bunlar kuru vaatlerden ibâret kalmış; artık Arnavutluk istiklâlini kafasına yerleştirenlerin, yeni ihtilâller hazırlamak için gizliden gizliye çevirdikleri manevraların önü alınamamıştı.

***

Ne kadar hayrete şayandır ki gerek Cemiyet ve gerek hükûmet, Arnavutluk'ta hasıl olan fenâ tesir ve cereyanların önüne geçmek için birçok fedakarlıklar ihtiyar ederek koca bir padişahı Arnavutluk'a sürüklerken, Manastır'da kanlı bir hâdise vukua gelmiş. Özbeöz bir Türk evladı olan Bidayet Müddeiumumisi Ünyeli Haşim Bey, Arnavutlara taraftarlık töhmetiyle, Manastır şehrinin ortasında üç kurşunla yere serilmişti. Düşüncesiz dimağlar tarafından tertip olunan ve fakat gerek Hükûmetin ve gerek Cemiyetin siyâsetini altüst etmeye sebep olan bu feci hâdisenin sebebi de şundan ibâretti:

Haşim Bey, İttihat–Terakki Manastır Heyet-i Merkeziyesi azasından idi. Son zamanlarda idâre memurlarının hatası yüzünden Arnavutların hatası yüzünden Arnavutluk'ta vukua gelen karışıklıkların önüne geçilmesini ve ileride daha büyük fenalıklara yol açılmamak için daha makul bir idâre sistemi takip edilmesini müteaddit defa gerek Heyet-i Merkeziye'ye ve gerek Merkez-i Umumî'ye arzetmişti. Bunun semeresi görülmeyince, Cemiyetten istifa etmişti. Haşım Bey'in bu hareketi, Cemiyete mensup mahfilde fenâ bir tesir husûle getirmişti. Vazifesi dolayısıyla ekseriya civardaki köylere ve kaza merkezlerine gidip gelen bu zat, Arnavutlara karşı mülayim ve cemilekârana hareket ediyor; bu hareketinin tehlikeli olduğunu ihtar eden dostlarına da:

— Ben Türk'üm. Arnavutlarla hiçbir münâsebetim yok, Ancak, idraksiz bazı memurlar tarafından yapılan haksızlıkları görüyorum. Bir adâlet memuru olduğum için bu haksızlıkların önünü almak ve Arnavutları Hükûmete ısındırmak istiyorum, cevabını veriyordu.

Fakat Haşim Bey'in Arnavutlarla bu şekilde teması ve – Arnavutluk istiklâlinin hadimi olan – Başkım Kulübü'ne devamı, onun üzerine çevrilen şüpheli nazarları arttırıyor; İttihat ve Terakki tarihine mal olacak yeni bir kanlı haile hazırlıyordu.

Nihayet Manastır Heyet-i Merkeziyesi'ne merbut olan gizli zabıta heyeti Haşim Bey'i takibe başlamış; Cemiyetin avam güruhuna mensup olan bazı müfrit gayretkeşlerin tesiratına dayanamamış, Heyet-i Merkeziye'ye malûmat verilmeden Haşim Bey'in idamı kararlaştırılmıştı.

Bu kararın tatbiki için de Manastır'ın Dehova köyünden Halid[101] isminde bir fedai ayrılmıştı.

1327 senesi Mayısının yirmi ikinci (4 Haziran 1911) Pazar günü, Haşim Bey öğle yemeğini yemek için dairesinden çıkarak evine gelmiş, yemeğini yemiş, tekrar adliye dairesine, vazifesinin başına avdet ederken, Drahor boyunda Ziya Bey'in konağının arka sokağında kendisini takip eden fedai Halid, birdenbire Haşim Bey'e takarrüp etmiş *(yaklaşmış)*. Elindeki nagant tabancasıyla üst üste üç el ateş ederek zavallı müddeiumumiyi kanlar içinde yere sermişti.

Bu menfur hâdise, Manastır'ın her makam ve mahfelinde çok acı bir teessür husûle getirmişti. Çünkü Haşim Bey ciddi, fazilet sahibi, temiz, her türlü ihtiras ve menfaatten azade bir zattı. Gerek vazifesindeki adilane hareketleri ve gerek şahsî meziyetleri dolayısıyla bu zata karşı herkesin kalbin-

101- Dehovalı Halit, müfrit bir İttihatçı idi. Bu cesur ve pervasız adam, cemiyetin aleyhdarlarından nefret eder, komitenin menfaati namına kendisine teklif edilen her şeyi bilatereddüt icra eylerdi. Harbiumuminin başlangıcı esnasında İttihat ve Terakki'nin Teşkilatı Mahsusası'na girmiş, Erkânıharp mülâzımlarından Bosnalı Mehmed Ali Bey'in maiyetinde Makedonya'ya gönderilmişti. Oradan, Bulgar çetelerile müştereken Sırbistan'a geçerek Sırp çeteleriyle müsademeye tutuşmuşlar, mağlup olmuşlar, Sırplara teslim olmamak için kendi bombalarıyla kendi vücutlarını parçalamışlardı. Z. Ş.

de bir hürmet ve muhabbet vardı. Cemiyetten istifasına rağmen, Cemiyetin salim düşünceli erkan ve mensupları bile ona eski rabıtalarını el'an muhafaza ediyorlardı. Buna binaen bu hâdise, Manastır'da bir galeyan husûle getirmiş; hatta en başta Heyet-i Merkeziye olmak üzere katilin meydana çıkarılması için ciddi bir takibata girişilmişti. Fakat bu velveleye sebep olan Halid, bu meselede kendisine muavenet eden Mernûş ismindeki arkadaşıyla firar etmiş. Manastır Heyet-i Merkeziyesi rehberlerinden ve Ordu Levazım memurlarından Seyfi Bey[102] bu cinayetin amir ve müşevviki şüphesiyle derdest ve Selanik'e gönderilerek tevkif edilmişti.

Bu hâdisenin tahkikatı bir sene devam etti. Seyfi Bey'in meselede alâkası görülemediği için beraatına karar verildi. Fakat Seyfi Bey birçok kimseler nazarında, bu ağır ittihamdan kurtulamadı. Hatta İttihat ve Terakki'nin şiddetli muhaliflerinden olan Perlepe Müddeiumumisi Mithat Bey, bu hususta bir kitap yazdı. Seyfi Bey'le beraber, Vilayet Maarif Müdürü Zekeriya[103], Resneli Niyazi Beyleri[104] de bu cinayetin mürettipleri arasında göstererek efkarıumumiyede bugüne kadar devam eden bir iz bıraktı. Halbuki bu kanlı hâdisenin iç yüzünü bilenlerden büyük bir bîtaraflıkla icra ettiğimiz tahkikat, şüphe üzerine verilen bu şahsî hükümlerin aksini ispat etmektedir. Nitekim Selânik'te cereyan eden adilane muhakeme neticesinde Seyfi Bey'in beraatına, Halid'in on beş sene ve Mernûş'un da yedi sene mahkumiyetine hüküm verilmiştir.

Fırkacılık gayretini çirkin bir şekilde güden, Cemiyete ve memlekete hizmeti, sadece adam öldürmekten ibâret zanneden müfrit ruhlu ittihatçıların bu gibi kanlı teşebbüsatı, İttihat ve Terakki erkanını müşkül vaziyetlerde bırakıyor. Halkın Cemiyetten nefret ve istikrahına sebebiyet veriyordu. Bu cahil ve idraksiz zümre, bir gün gelip de tarihin bütün bu hâdiseleri birer birer kaydedeceğini düşünmüyorlar; en saf ve en temiz emellerle teşekkül eden vatanî bir müesseseyi, kan lekeleriyle telvis etmek *(kirletmek)* gafletinde devam ediyorlardı.

102- İnhisarlar idaresi İstanbul Baş Müdüriyeti müskirat imalat kısmı şefi Seyfi Bey. Z. Ş.
103- Esbak Edirne valilerinden. Z. Ş.
104- Meşhur Kolağası Niyazi Bey. Z. Ş.

Manastır'da dökülen Haşim Bey'in kanları kurumadan İstanbul'da da yeni bir cinayet vukua getiriliyor; efkârıumumiye karşısında, Cemiyetin varlığına yeni bir darbe indiriliyordu.

Temmuz ayının birinci günü intişar eden İstanbul gazeteleri Bakırköy'de, Hûban Sokağı'nda vukua gelen feci bir cinayetten bahsediyorlar; Düyunuumumiye-i Mühimme Müdürü Zeki Bey'in katli dolayısıyla sütun sütun yazı yazıyorlardı. Zeki Bey, memleketin münevver bir ferdi idi. Uzun müddet, *Mizan*cı Murad Bey'e kâtiplik ve fikir arkadaşlığı etmişti. İçtihadı dolayısıyla Cemiyetle fikren birleşememiş; Murad Bey'in izini takip ederek muhalefeti kendisine meslek edinmişti. Katline takaddüm eden günlerde, Zeki Bey'in neşriyatı biraz daha şiddetlenmişti ve nihayet, Hûban Sokağı'nın kaldırımları üzerinde, kanlar içinde can vermişti.

Cinayet akşamla yatsı vakti arasında vuku bulduğu için Bakırköy sokakları henüz tenha değildi. Buna binaen silâh seslerini işitenler, derhal cinayet mahalline şitap etmişlerdi *(koşmuşlardı).* Bu cinayet kurbanının Zeki Bey olduğu şüyu bulur bulmaz, Bakırköy'de büyük bir heyecan husûle gelmiş, artık, arkası kesilmeyen bu hainane ve kahpece cinayetlerin sinirler üzerinde hasıl ettiği tesirle, birçok halk zabıtaya yardım etmiş, biraz sonra da katillerden ikisi ele geçmişti. Ele geçenlerden biri, geçen sene Bahçekapı'da Ahmed Samim'i öldüren Çerkez Ahmed'ti. Diğeri de Serez mebusu Derviş Bey'in biraderi, Mustafa Nâzım Bey'di. Mehmed isminde olan cinayet arkadaşları ise firar etmişti.

Ele geçenlerin müfrid ve mutaassıp birer İttihatçı olması, bu cinayetin ağır yükünü de Cemiyetin omuzlarına yükletmişti. Halbuki Cemiyetin İstanbul Heyet-i Merkeziye'leri, Zeki Bey'in muhalif neşriyatından memnun olmamakla beraber, bu zatın katli hakkında hiçbir hüküm, hiçbir karar vermemişlerdi. Bununla beraber, Cemiyeti idâre edenler, bu cinayetin mes'uliyetinden büsbütün teberri edemezler. Çünkü, Cemiyet dahilinde anarşi husûle getiren ve şahsî düşüncelerîle Cemiyetin muhaliflerini öldüren bu cahil ve idraksiz guruhu Cemiyetin sinesinden atmak, Cemiyeti ancak münevver ve şuurlu

insanlarla yaşatmak icap ederdi. Cemiyetin şahsiyet-i maneviyesini, en şiddetli muhaliflerden daha ziyade baltalayan bu küstah ve pervasız güruh, cüretlerini o derece arttırmışlardı ki, hoşlarına gitmeyen herhangi bir şahsa karşı derhal mütecaviz bir tavır alıyorlar; yalnız silâhlarîle, sopalarîle, yumruklarîle değil; tezvirleri ve iftiralarîle de namuslara ve vicdanlara hücum ediyorlar; kahbece bühtanlar ve ihbarlarla birçok temiz insanları lekedar etmeye çalışıyorlardı. Bunların cezasız kalması, bu iğrenç ruhta yaratılmış olanların cüretini arttırıyor; Cemiyetin mevki ve şerefini baltalıyordu.

İTALYA'NIN TRABLUSGARB'I İŞGAL HAZIRLIKLARI

1327 senesi 10 Temmuz (23 Temmuz 1911) günü, Meşrutiyet'in sene-i devriyesi şerefine büyük şenlikler ve resmigeçitler hazırlanmıştı. Fakat o günü, akşama kadar memnun ve mesrur geçiren halk, akşama doğru derin bir elem ve ıstırap içinde kalmıştı. Çünkü Mercan Mahallesi'nde çıkan bir yangın birdenbire genişleyerek o koca mahalleyi yakıp kül ettikten sonra Lâleli semtine de sıçramış; o havaliyi de bir harabezar hâlinde bırakmıştı. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, yangın devam ederken ateşler arasına atılmış; bu büyük felâketin önünü almak için itfaiye efradına emirler vermeye başlamıştı. Lâkin bu esnada, yıkılan bir duvar arasındaki direk parçası başına çarpmış. Mahmud Şevket Paşa sendeliyerek düşmüş bayılmıştı.

Cidden takdire lâyık bir vazifeperverlik göstermiş olan Mahmud Şevket Paşa'nın geçirdiği bu kaza, ortaya pek dikkate şayan bir hakikat çıkarmıştı. Çünkü Paşa, o baygınlık esnasında yanında bulunanlara:

— Aman. Sakın mebustan nazır yapmayınız, diye mırıldanmıştı.

Mahmud Şevket Paşa'nın bu sözleri, ölümü hisseden bir adamın vasiyetine benziyor ve bu zatın en büyük düşünce ve

şikâyetini kısa bir cümle ile hulâsa ediyordu. Demek ki artık, fırkanın kabine üzerinde icra ettiği tesirden Mahmud Şevket Paşa da bunalmış ve bilhassa mebusluktan nazırlığa gelen ve kabinede fırkayı temsil eden zevatın tahakküm ve tecebbüründen *(zorbalığından)* bıkmış usanmıştı. Mahmud Şevket Paşa'nın bu kısa ve fakat samimi ifâdesinde, halkın düşüncesine de tercüman olan bir mana vardı.

Çünkü; devletin dahili ve harici siyâsetinde en küçük bir salâh ve ümit husûle getirebilmek şöyle dursun; idâresizliği dolayısıyla -bilhassa – Rumeli'nin şimal ve cenup hudutlarını büyük tehlikelere maruz bırakan Hakkı Paşa kabinesi, artık tahammülfersa bir hâl almıştı. Vakıa ortada zahirî bir sükûn, görünüyordu. Fakat bu derin sükûn, büyük fırtınalardan evvel hükümferma olan ağır ve sıkıntılı bir havaya benziyordu. Bu hal, 1327 (1911) senesi Eylülünün iptidalarına kadar devam etmiş ve ancak o zaman, o korkunç fırtınanın ilk alâmetleri zuhur eylemişti.

Trablusgarb Valisi Müşir İbrahim Paşa, vilâyeti dahilinde pek fenâ bir idâre sistemi takip etmiş ve bilhassa İtalyanlara karşı ne derece nâzik bir vaziyette bulunulduğunu takdir edememişti. Bu hâli, İbrahim Paşa'nın dirayetsizliğine hamledenler arasında; Paşa'nın İttihatçılara karşı -Meşrutiyet'in ilânı sıralarında Selânik'ten başlayan ve sonra da muhtelif vesilelerle artan - intikam hisleriyle mahmul olduğuna atfeyleyenler de az değildi. Hangi sebeple olursa olsun, Müşir İbrahim Paşa azledilmiş ve valilik, sabık Bursa Valisi Bekir Sami Bey'in uhdesine verilmişti. Lâkin, Trablusgarb gibi günden güne nezaketi artan bir yere yeni valinin bir an evvel gönderilmesi ve artık her türlü şüpheden azade bir hâle gelen İtalya istilâsına karşı icap eden tedbirlerin ittihaz ettirilmesi icap ederken, yeni valinin mahallî memuriyetine izamı teehhür etmişti.

İtalya limanlarındaki zırhların bacalarından buram buram dumanlar taşıyor. İtalyan alaylarıyla doldurulmuş olan cesim nakliye vapurları hareket için ilk emre bakıyordu. İstanbul'a gelince; gerek Babıali'de ve gerek sair Hükûmet mahfilinde en küçük bir telâş ve heyecan eseri bile görünmüyor; koca Devlet

merkezinin üstünde -en tabiî zamanlarda olduğu gibi- sakin ve rahavetkâr bir hava esiyordu.

Nihayet 1327 Eylülünün 10'uncu günü İtalya Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir takrir Babıâli'nin bu mahmur sükûnetini ihlâl eder gibi oldu. Çünkü takrirde, şu satırlar yazılı bulunuyordu.

"İtalya sefaretinden, Hariciye Nezaretine gönderilen ilk takrir sureti

Osmanlı zabitanı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti adamlarının mutaassıp ve cahil ahaliyi İtalya ve İtalyanlar aleyhine tahrik ettiğini ve bu hâlin ise Trablusgarb ile Bingazi havalisinde bulunan İtalyanların emniyetlerini münselip edecek (yok edecek) derecede vahim bir tehlikeye maruz bıraktığını hükûmet-i matbuam, suret-i mahremanede istihbar eylemiştir.

Bir takım İtalyan aileleri, kendilerini tehlikeye maruz gördüklerinden, yarın havaliy-i mezkûreyi terk edeceklerdir.

Ahval-i hazırada asakir, erzak ve mühimmat-ı harbiyeyi hâmil Osmanlı vapurlarının, Trablusgarb ile Bingazi'ye muvasalatını hükûmet-i kraliye, kendi tebaası için tehlikeli görmektedir. Çünkü mezkûr vapurların vürudu, galeyan-ı taasubu mucip olacak ve Hükûmet-i Osmaniye, işbu galeyanı teskine hahişker (istekli) olsa bile, bunda muvaffak olamayacaktır. 23 Eylül 1911"

Sefir, o esnada İstanbul'da bulunmadığı için maslahatgüzarı Di Martino'nun imzasını taşıyan bu hayrete şayan takrir karşısında bile Sadrazam ve Kabine Reisi Hakkı Paşa kat'iyen istifini bozmadı. İtalya hükûmeti namına verilen bu garip takriri -garabet itibariyle ondan aşağı kalmayan- şu cevap ile karşıladı:

-Cevap-

"Trablusgarb ile Bingazi havalisinde bulunan İtalyanların tehlikeye maruz kaldıklarına da hükûmet-i matbuanızca vaki olan istihbaratı mütezammın 23 Eylül 1911 tarihli takririnizi aldım.

Vilâyet-i mezkûrenin ahval-i hakikiyesine tamamen vakıf olduğum için havali-i mezkûrede mütemekkin İtalyanların emni-

yetlerini selbedecek hiçbir tehlikeye maruz kalmadıklarını teyid ederim. İtalyanların hicretleri, hiçbir sebebe müstenid olmadığı gibi birdenbire galeyan-ı taassup vukuu hakkında dermeyan edilen endişeleri hiçbir şey muhik (haklı) gösterememektedir. Vilâyat-ı saire misullû vilâyet-i mezkürede emniyet ve asayişin temini hususunda, uhdesine terettüp eden vazifeyi ifadan emin bulunan Hükûmeti seniye, Trablusgarb'ta bu vazifesinin tamami-i ifasına kadir bulunmakta ve bulunacaktır. Meşruhat-ı ânifeyi Hükûmeti metbuanıza tebliğ etmenizi rica ederim.

23 Eylül 1911"

Cevap; hem yâve *(saçma)* hem de tafrafurûşane idi. Vaktiyle Hukuk Mektebi'nde Hukuk-u idâre hocası ve sonra da Babıâli'de mütercimlik eden Sadrazam Hakkı Paşa'ya nazaran, devletler arasında aht ile tasdik ve kabul edilmiş olan bir hukuk-u düvel kanunu vardı. Mekteb-i Hukuk'ta bile okutulan bu hukuk-u düvel kitabında münderiç maddeler mucibince harbi icap ettiren bir sebep olmadıkça, İtalya limanlarındaki nakliye vapurlarını dolduran İtalyan alayları, yerlerinden bile kımıldanamazdı. Ortada, bu vaziyeti harbe kadar sürükleyecek hiçbir sebep mevcut değildi. İtalyanlara, karşı bir oyun oynamak. Nakliye gemilerinde son emri bekleyen İtalyan alaylarını ilânihaye o vaziyette bırakmak için vilâyetlere kısaca bir emir vermek kâfi gelecekti Buna binaen Hakkı Paşa, Dahiliye Nezareti vasıtasıyla derhal valilere ve müstakil mutasarrıflara uzunca bir şifreli telgraf çektirdi.

"Şu aralık İtalya hükûmetiyle hükûmetimizin arası biraz şekerrengi olmuştur. İtalyanlar Trablusgarb'i işgal için harp ilânına sebep arıyorlar. Mıntıkanız dahilinde suret-i mahremane ve münasibede ahaliye tebligat-ı lâzimede bulunularak İtalya tebeasına tecavüz, İtalya bayrağını tahkir, İtalya konsolosu ile konsoloshane mensuplarını'darp, cerh ve katil'gibi hâlâta (hallere) meydan verilmemesi fetanet, dirayet ve hamiyetinize mevdudur." mealinde bir emir verdi.

Bu emir çarçabuk etrafa yayılmış. Sükûnu temin etmek şu tarafa dursun, bilâkis büyük bir telâş ve galeyan başlamıştı.

Halkın en basit ve iptida-i düşünceli zümresi bile Hükûmetin aczini biliyor; şayet harp başlayacak olursa, donanmasızlık yüzünden husûle gelecek felâketi takdir ediyordu. Ne kadar hayrete şayandır ki; değil felâketi bütün vuzuhuyla gören münevverler, hatta düşüncesi kısa olan avam bile teessür içinde çırpınırken; İttihat ve Terakki kulüplerine mensup olan bir takım riyakârlar gülünç bir propaganda ile ortaya atılıyorlar:

— İtalya'da bu kadar zaman sefirlik yapan, İtalyanların içyüzüne tamamen vâkıf olan Hakkı Paşa işin başında iken telâş etmekte mana ne? Bu meseleyi bir poker masası başında, iki dakika zarfında halledivermek, Hakkı Paşa için işten bile değil, demekten sıkılmıyorlardı.

Bu acı hâdise, derhal Selânik'e de aksetmişti. O esnada İttihat – Terakki'nin senelik kongresi, Selânik'te içtima hâlinde idi. Hakikati bütün çıplaklığıyla gören bazı münevver ittihatçılar, İtalyanların bu tehditkâr vaziyetinden fevkalâde müteessir olmuşlar; ancak, şimdi -Hakkı Paşa kabinesini sersemlik ve rehavetkârlıkla ittihama başlamışlardı. Selânik ile Babıâli telgrafhanesi arasındaki tel mütemadiyen işliyor; makine başında Hakkı Paşa'dan izahat talep ediliyor, bu eski hukuk idâre hocası, daha hâlâ hukuk-u düvelden bahsetmekte ve

— Bizim tarafımızdan harbe sebebiyet verilmedikçe hiç bir şey olamaz, demekte devam ediyordu.

Mamafih, meselenin artık şaka hududunu aştığı anlaşılmış; Babıâli'de de ciddî bir endişe başlamıştı. Fakat bu da; kuru bir telâş ile acz içinde düşünmeye münhasır kalmıştı. Halbuki -bu hususta ihtisas ve alâka sahibi bazı zevatın bugün bile iddia ettiklerine göre- İtalyanlar tarafından harp ilânına takaddüm eden bugünlerde bile, yapılabilecek birçok şeyler vardı. Eğer devlet idâresinin başında fa'al ve cür'etkâr bir sadrazam, bir harbiye nazırı olsaydı, böyle kuru bir acz ve telâş içinde kalmazdı.

Son zamanlarda, Donanma Cemiyeti ve Harbiye Nezareti tarafından oldukça sür'atli büyük nakliye vapurları satın alınmıştı. Bunlara gizlice, en güzide alaylardan beş on tabur asker-

le bol silâh ve cephane yükletmek ve her fedakârlığı göze alarak bunları Trablus ve Bingazi sahillerine sevk etmek, yapılmaz bir iş değildi. Çünkü Trablusgarb, İstanbul'a bin mil kadar bir mesafede idi. Bu vapurlar, bu mesafeyi 70-80 saatte kat edebilirlerdi.

Vakıa bu vapurların yolda İtalya filosu ile karşılaşmaları, imkân dahilinde idi. Fakat henüz ilân-ı harp edilmediği için bir taarruza uğramaları ihtimali biraz zayıftı. Velev bu taarruz vaki olsa bile; miskin ve zelil bir mevkide kalmaktansa, düşmanla o şekilde karşılaşmak da Devlet ve Millet için büyük bir şerefti.

Bu şerefi kazanacak derecede cür'et ve kiyasetten mahrum olan Babıâli, böyle bir kahramanlık göstermek şu tarafa dursun bilâkis tamamen aykırı bir meslek takip ediyor:

"İtalyanlar tarafından Trablusgarb'ın işgal olunacağına dair bazı rivâyetler deveran etmekte ise de böyle bir meselenin aslü esası yoktur." diye resmî tebliğler neşrettiriyordu.

Nihayet, bu son fırsat da böylece beyhude yere hebâ olup gittikten sonra ayın 15'inci günü (28 Eylül 1911) İtalya sefaretinden bir ültimatom verildi ve buna, yirmi dört saat zarfında cevap istenildi. Bir hayli uzun olduğu için buraya aynen naklinden sarfınazar ettiğimiz bu notada:

"Trablusgarb, Osmanlı Hükûmeti tarafından senelerden beri imar edilememiştir. Aynı zamanda İtalyanların o havalideki her türlü meşru faaliyetlerine husumetle mukabele edilmiştir. İtalya ile Trablus arasında pek az bir mesafe olduğundan orada terakkiyatın inkişafı ve medeniyetin ihtiyacat-ı umumiyesinin temini; İtalyanlar için hayatî bir menfaattir. Buna binaen İtalya hükûmeti, haysiyet ve menafiinin sıyaneti maksadîle Trablus ve Bingazi'yi kuvve-i askerîye ile işgale karar vermiştir. Bu işgale muhalefet etmeyiniz ve işgalin bilâmüşkilat icrası zımnında -Trablus ve Bingazi'deki- memurlarınıza emirler veriniz." Deniliyordu.

Hakkı Paşa bu notayı alır almaz, vaziyetin ne vahim bir hâle geldiğini - ancak o zaman- anlamış ve fenâ halde şaşırmıştı. Meselenin artık poker masası başında halledilecek şekilden

tamamen çıkmış olduğunu idrak eden İttihat ve Terakki Fırkası erkânı da fenâ halde bocalamışlardı. Artık harp, nâkabil-i içtinaptı. Bu takdirde yalnız Trablus ve Bingazi işgal edilmiş olmakla kalmayacak Osmanlı donanmasının bir kısmı da mahvolacaktı. Yine Kabinenin büyük bir gaflet eseri idi ki, bu esnada muhtelif gemilerden mürekkep olan bir filonun Akdeniz'de bulunduğu akla gelmemiş; daha ilk İtalya notasında, her ihtimale karşı bu gemiler sür'atle Çanakkale'den içeri çekilmemişti. Buna binaen Hakkı Paşa işi muhaberatla oyalamak istemiş ve İtalya'nın bu ültimatomuna uzun bir cevapla mukabele eylemişti. İtalyanların ilk notasına verilen tafrafurûşane cevabın yanında pek mutedilâne kalan bu uzun cevabî notayı da buraya dercetmekle sözü uzatmak istemiyoruz. Ancak karilerimize bir fikir verebilmek için bu cevapnamenin son fıkrasını aynen va harfiyyen nakletmekle iktifa eyliyoruz:

29 Eylül 1911 tarihli cevabî notanın son fıkrası

-aynen ve harfiyen-

"Hükûmet-i kraliye, işgal-i askeri gibi bir tedbir-i vahime teşebbüs etmediği halde, taraf-ı Babıâli'den halliihtilâf emrinde azmikavîye tesadüf edecektir. Binaenaleyh, tamami-i mülkîsini muhil olmamaları şartîle kabulünde tereddüt etmeyeceği teminatı mephusenin, Hükûmet-i kıraliye tarafından tasrii iltimas olunur."

"Babıali; mütakerat esnasında, Trablusgarb ve Bingazi'de hal ve mevkii hiçbir suretle ve betahsis askerî nokta-i nazarından tebdil etmeyeceğini taahhüd ve Hükûmet-i kraliyenin Babıâli'nin amal-i muhâlâsetkâranesini takdir ederek bu teklife muvafakat edeceğini ümit eder."

Mesele; asırlarca hükümran olan bir devletin şeref ve haysiyet hisleriyle telifine imkan olmayan şu cevapta ki:

"Aman, durunuz. Her türlü müzakerata hazırız."

Gibi açık ve sarih bir yalvarmadan ibâret kalsaydı, yine bir şey değildi. Halbuki aynı zamanda Trablusgarb'a bir telgraf çekilmiş:

"Şayet İtalyanlar tarafından bir tecavüz vuku bulursa, düşmana bir bahane verilmemiş olmak üzere mukabele etmeyiniz. Şehri muvakkaten tahliye ederek geri çekiliniz," denilmişti.

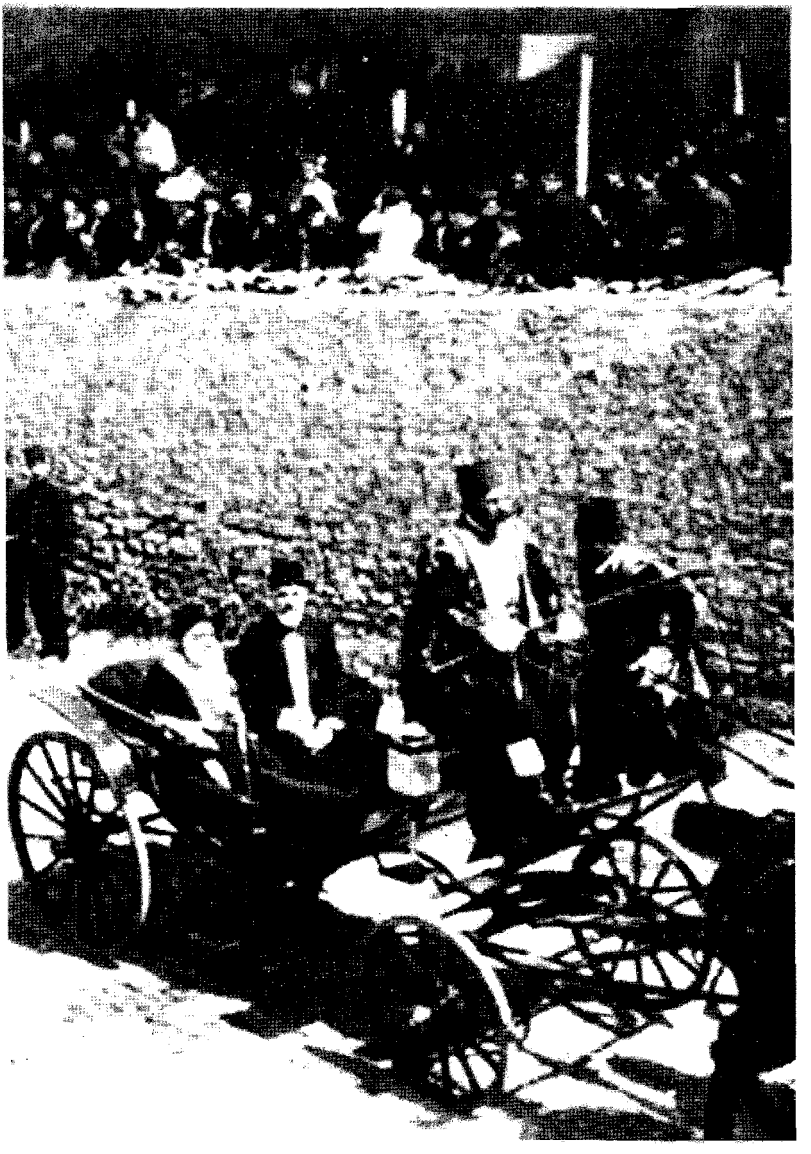

Sadrazam Said Paşa ve Ahmed Rıza Bey

SAİD PAŞA DOKUZUNCU KEZ SADARET MAKAMINDA

Hakkı Paşa, gaflet uykusundan birdenbire uyandığı için, İtalyanların ültimatomu, ağır bir darbe gibi onu sersemletmişti. Hatta bu meselenin müzakeresi zımnında sarayda içtima eden Fevkalâde Müşavere Meclisi'nde Hakkı Paşa cismen ve ruhen bitkin bir halde idi. Sadrazam sıfatıyla meclisi idâre etmek şöyle dursun; söylenen sözleri bile işitmiyor, bir köşeye çekilmiş ah-ü enin ediyor ve teselli için yanına gelen arkadaşlarına:

— Eski devirlerde, böyle bir vaziyet karşısında kalan sadrazamların derhal kafasını keserler, kellesini saray kapısına atarlarmış. İşte şimdi, ben de o haldeyim, diyordu.

Sarayda toplanan bu mecliste, Vükela Heyeti'nden maada, Âyan ve Mebusan reisleriyle salâhiyettar bazı askerî rical de bulunuyordu. Bütün korku ve endişeler, Akdeniz'de bulunan donanma üzerinde toplanıyordu. İtalya filolarının donanmayı bir noktada bastırmak ve batırmak ihtimali vardı. Mecliste bulunan zevattan bir kısmının; böyle bir vaziyet karşısında donanmanın harp etmeden teslim olması hakkındaki mütalaalarına rağmen meclisteki ekseriyet; milli şeref ve haysiyetin muhafazası zımnında her fedakârlığın göze alınmasına ve İtalyanların bu haksız taarruzuna karşı şiddetle mukabele ve müdafaa

olunmasına taraftardı. Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa, Sultan Osman ve Reşadiye dretnotlarının inşaatını teftiş etmek için bir müddet evvel Londra'ya gitmiş, sonra bir ay mezuniyet *(izin)* istemiş, Avrupa gazeteleri devleti tehdit eden bu büyük felâketin ne kadar yaklaştığını en açık ve sarih bir lisanla bar bar bağırırken bu zat yani Osmanlı devletinin Bahriye Nazırı bu velveleden kendisine ait intibah ve teyakkuz hissesini hissedememiş, nihayet bu hâdiseden bir gün evvel İstanbul'a gelmiş ve saraydaki bu meclise iştirak etmişti. Donanmanın maruz kaldığı bu büyük tehlike mevzuubahis olur olmaz Mahmud Muhtar Paşa, sarayda başmabeyncinin odasına çekilmiş. Donanmanın akıbetinden zuhur edecek bütün mes'uliyeti Hakkı Paşa'nın üzerine yıkarak yazdığı dört sayfalık istifanameyi bedbaht sadrazama göndermişti.

Halbuki İtalyanlardan müzakereyi kabul cevabı beklerken harp ilânı notasıyla karşılanan sadrazam Hakkı Paşa, artık bütün metanet ve irâdesini kaybetmiş; adeta şuuru sarsılmış bir hâle gelmişti. O vaziyetteki bir adama, ağır bir mes'uliyet darbesi daha indirmek, şüphesizdir ki hoş görülemezdi.

Nitekim Hakkı Paşa'nın eski ve şahsî dostu olan Adliye Nazırı Necmeddin Bey, Muhtar Paşa'nın bu muamelesine tahammül edememiş. Muhtar Paşa'ya koşarak:

— Hakkı Paşa'nın hâline acıyınız. Zaten bitkin bir halde. Şimdi onu mesuliyete sevk edecek bir istifaname yazmak doğru değil, esasen Sadrazamın istifası ile hepimiz müstafi *(istifa etmiş)* addolunucağız, demişti.

Ondan sonra Necmeddin Bey, Hakkı Paşa'nın nezdine avdet etmiş; ona bazı tesliyetkârane sözler söyledikten sonra:

— Böyle ıstırap ve acz içinde çırpınmak doğru değil. Eğer kendinde bir şey yapacak, vaziyete mukavemet edebilecek kudret görüyorsan, ne âlâ, göremiyorsan istifa et, demek mecburiyetini hissetmişti.

O zaman Hakkı Paşa ile Necmeddin Bey'in arasında, şu kısa muhavere geçmişti.

Hakkı Paşa — İstifanamemi dahi yazmaya muktedir değilim.

Necmeddin Bey — Öyle ise ben yazayım.

Hakkı Paşa — Pekâlâ, yaz.

Ve Sadrazam Hakkı Paşa'nın istifanamesini Necmeddin Bey yazmış, kendisine vermişti.

Hakkı Paşa konağına gittikten sonra saraya telefon etmiş, başmabeyncinin konağa gelmesini rica eylemiş ve bu vasıta ile istifanamesini Beşinci Sultan Mehmed'e takdim ederken:

— Devleti bu müşkül vaziyetten ancak Said Paşa'nın kurtarabileceğini tahmin ediyorum. İstifamı zatişahaneye takdim ederken, bunu da hatırlatmanızı rica ederim, demişti.

Hakkı Paşa'nın istifasını kabul eden Padişah, Said Paşa hakkındaki tavsiyesini de nazar-ı dikkate almıştı. Ancak, bu meseleyi İttihat ve Terakki Cemiyeti rüesasıyla müzakere etmeden yapamazdı. Bu hususta rey vermek için Merkez-i Umumî'ye toplanan İttihat ve Terakki erkânı ikiye ayrılmıştı. Bir kısmı:

— Said Paşa'yı ne yüzle iktidar mevkiine getirebiliriz. Bu adamı, biz ıskat ettik. Aleyhinde en acı sözler söyledik. Vergi borçlarını vermediği için kendi gazetelerimizle aleme karşı çirkin bir surette teşhir eyledik, diyor; diğer kısmı da:

— Ne yapalım, köprü geçeceğiz. Malûm ya? Diye cevap veriyordu.

Selânik'le de cereyan eden sür'atli bir muhabere neticesinde Said Paşa ile müzakerata girişilmiş; kabinede Cemiyetin itimat ettiği bazı zevat; ezcümle Mahmud Şevket Paşa bulunmak şartıyla Said Paşa'nın sadaret mevkiine gelmesi, ittihatçılar tarafından da kabul edilmişti.

Bir taraftan Said Paşa'nın kabine riyaseti ve yeni kabineye kimlerin girebileceği meselesi müzakere olunurken diğer taraftan da saraydaki istişare meclisi devam ediyordu. Hakkı Paşa'nın derin bir ye'süfüturla bir tarafa çekilmesi üzerine meclisteki Riyaset Makamına Said Paşa geçti. Said Paşa ilk defa olarak meclise şöyle bir teklif arz etti:

— Derhal, İngiltere hükûmetine bir telgraf çekelim. Bingazi ve Trablus'u, Mısır Hidiviyeti gibi İngiltere kıralı hazretlerinin himayesine verelim, dedi.

Oraları büsbütün kaybetmektense, bu şerait altında muhafaza eylemek muvafık görülerek meclis tarafından derhal kabul edildi. Aynı zamanda Mahmud Şevket Paşa, Almanya sefarethanesine gönderildi. İtalya hükûmetinin bu haksız tecavüzü karşısında Alman sefiri Baron Marşal'dan müzaheret talep edildi. Baron Marşal; Mahmud Şevket Paşa'ya şu cevabı verdi:

— Memleketinizi, aslanlar gibi müdafaa etmekten başka çare yoktur.

İngiltere'ye çekilen telgrafa ise, şu kısa, fakat veciz olan cevap geldi:

"Çok geç."

Tabiidir ki her iki cevap da sadra şifa verecek şeyler değildi. Buna binaen, artık meclis, İtalya taarruzuna karşı müdafaaya karar vermişti. Fakat bu karar, Trablusgarb'ta ne suretle ve kimin vasıtasıyla tatbik edilecekti? Bir buçuk ay kadar evvel azledilmiş olan vali ve kumandanın yerine kimse gönderilmemişti. Bir ay evvel valiliğe tayin edilen Bekir Sami Bey, henüz İstanbul'da idi. Artık yollar kapandığı için bundan sonra da gitmesi imkânsız bir hâle gelmişti. Trablus'ta rütbe ve mevki itibarîle en yüksek şahsiyet olarak Mevki Kumandanı Miralay Neş'et Bey bulunuyordu. Trablusgarb'ın mukadderatını bu zatın eline teslim etmekten başka bir çare görülmüyordu.

***

Dokuzuncu defa olarak sadaret mevkiine gelen Said Paşa, kabineyi teşkilde pek fazla acele etmediği için muvakkaten eski vükelâ heyeti ile işe başlamıştı. İlk iş olarak Trablus'taki Neş'et Bey'e müdafaa emri verilecekti. Said Paşa mutadı olan ihtiyatkârlığı bu işte de gösterdi. İçtima halinde bulunan Meclis, sol tarafında oturan Adliye Nazırı Necmeddin Bey'e:

— Efendim! Bu bapta bir şey kaleme alıveriniz, dedi.

Necmeddin Bey kısaca bir telgraf yazarak Said Paşa'ya verdi.

Said Paşa bunu okuduktan sonra:

— Münasip, lâkin şuraya da imzanızı koyuveriniz, dedi.

Necmeddin Bey, yazdığı telgrafın altını imza etti. Said Paşa bu sefer de eliyle nazırları gösterdi:

— Elden ele verilsin. Bütün Vükelâyikiram mütalaa ve imza buyursunlar, dedi.

Telgraf, elden ele gezdi ve bütün vükelâ tarafından imza edildi. Said Paşa, büyük bir sükûnetle çantasını açarak bu imzalı kâğıdı dikkatle oraya yerleştirdi. Bu suretle, bilâhare kendisini mes'uliyetten kurtaracak vesikayı ele geçirdikten sonra Neş'et Bey'e hitaben şu telgrafı dikte etti:

"İtalya hükûmeti ile haliharp tahaddüs ettiği (var olduğu) cihetle, şayet o havaliye bir tecavüz vuku bulursa müdafaa-i lâzımeye teşebbüs edilmesi Meclis-i Vükelâ'da cereyan eden müzakerede kararlaştırılmış olmakla emr-ü kumandayı deruhte ederek karar-ı âli vechîle icray-ı muamele olunması beyan olunur" şeklinde bir emir verdi.

TRABLUSGARB SAVAŞI

İtalyanlar, hukuk-u düvel kaidelerini çiğnemişler; daha ilân-ı harp notasının Babıâli'ye tebliğinden evvel taarruza geçmişlerdi. Kralın amcası, Duk de Zabroz'un kumandasında olarak Arnavutluk sahillerine gönderilen muazzam bir İtalya filosu, Pireveze sahillerinde iki küçük Osmanlı torpidosuna tesadüf etmişti. Henüz harp ilân edilmediği için bu torpidolar -dost bir devlet sıfatıyla- İtalya filosunu selâmlamışlar. Fakat çok acı ve kanlı bir mukabele karşısında kalmışlardı. İtalya filosu, mukabil selâm bekleyen bu iki küçük ve masum Osmanlı torpidosuna derhal ateş açmış, mermiler yağdırmış. Bu harbin ilk kurbanı olan bu iki torpido, yavaş yavaş denize gömülürken, ilk Türk kanları da Adriyatik Denizi'nin mavi sularına karışmıştı.

***

Bu suretle birdenbire harbin ilânı, gerek İstanbul'da ve gerek vilâyetlerde pek büyük bir tesir ve teessür husûle getirmişti. Artık Trablusgarb ve havalisinin elden çıkmaya mahkûm olduğunu idrak etmek için büyük bir zekâ lâzım değildi. Koca bir Akdeniz'in Anavatan'dan ayırdığı -ve İngilizlerin himayesinde bulunan Mısır topraklarının da kara yolunu kapadığı – Trablusgarb'ın müdafaasına imkân görülmemekte idi.

Zelilâne bir tevekkül ve mağlûbiyete, şerefli bir ölümü tercih eden birçok hamiyetperver, kalplerinde derin bir acı hissediyorlar:

— Ah, ne olurdu? Oraya geçmek için bir karışçık olsun yolumuz olsaydı, diye inliyorlardı.

Bu teessürü hissedenler, bu meş'um vaziyete sebebiyet verenleri de ihmal etmiyorlar; onlara da küfürler ve lânetler yağdırıyorlardı. Bütün böyle fevkalâde zamanlarda olduğu gibi yine birtakım dedikodular almış yürümüştü. Hemen kâmilen muhaliflerin muhitinden taşan bu sözler, bir iki gün zarfında pek iğrenç safhâlâra dökülmüştü. Avamı, sinirlendirmek hükûmetle İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine harekete getirmek isteyenler; hakiki ve meşru tenkitleri bir tarafa bırakıyorlar; aklın ve mantığın almayacağı çirkin propagandalarla halk arasına fitne ve zehir saçıyorlardı. Günden güne şeklini değiştiren bu meş'um rivâyetler, nihayet şu suretle tebellür ettirilmek istenilmişti:

Almanya imparatorunun teşvikiyle İttihatçılar Trablusgarb'ı İtalya'ya satmaya karar verdiler. Bunun için de Hakkı Bey'i Roma'ya sefir tayin ettiler. Hakkı Bey, Roma'ya gitti, İtalyanlarla pazarlığa girişti. Fakat bu işi yalnız başına beceremedi. Onun için, Hakkı Bey'e yardımcılar, gönderilmek lâzım geldi. Onun sıfat-ı resmiyesi dolayısıyla bizzat temas edemeyeceği yerlere girip çıkmak ve görüşemeyeceği adamlarla görüşüp konuşmak için bu işe "bu gibi dekayık-ı ahvale vâkıf ve tarafeynin mazhar-ı itimat ve emniyeti olan bezirgânlar" gönderilmesi icap etti. Selânik mebusu Karasu Efendi ile Farmasonların rüesasından Metr Salem, gizlice İtalya'ya gönderildiler. Sefir Hakkı Bey ile birleşerek meseleyi gerek İtalyanları ve gerek İttihatçıları memnun edecek şekilde hallediverdiler.

Sonra İstanbul'a gelerek Roma'da, hazırlanan programın tatbikine geçilmesi lâzım geldiğini söylediler. Bu program mucibince Hilmi Paşa ıskat edildi. Onun yerine, sefir Hakkı Bey vezaret rütbesi tevcihi ile sadaret mevkiine geçirildi. Hakkı

Paşa Sadaret sandalyesine oturur oturmaz programın tatbikine başlandı. Evvelâ, bazı vesaikin imhası için Babıâli binası yaktırıldı. Sonra da gizli maksadın takibine başlanıldı. Trablusgarb vali ve kumandanı olan Müşiri Felâtuntedbir, İbrahim Paşa azledildi. Gerek halk ve gerek asker, müdafaadan mahrum bırakılmak için askerî debboylarındaki silâhlar İstanbul'a istenildi. Askerin büyük bir kısmı Yemen'e gönderildi Hatta, İtalya donanmasına mukabele ve müdafaa edilmemek için istihkâm kumandanı Binbaşı Vahid Bey İstanbul'a celbedildi. Bütün bu işler görülüp de Trablusgarb artık müdafaadan tamamen mahrum bir hâle getirildikten sonra İtalyanlara:

— Buyurun, her şey hazırdır, hemen ilân-ı harp edin, Trablusgarb'ı, Bingazi'yi işgal eyleyin, denildi.

İtalya hükûmeti de, âdet yerini bulsun diye bir nota gönderdi. Sonra da ilânıharp ediverdi.

Tabiidir ki bütün bu rivâyet ve iddialar, hiçbir asıl ve esasa istinad etmiyor böyle tehlikeli bir zamanda memleket dahilinde nifak uyandırmak ve bu suretle de İttihat - Terakki Fırkasını devirerek Hükûmet mevkiini ele almak isteyenler tarafından uyduruluyordu.

Ekseriyeti cahil ve muhakemesi kıt olan halkın ruhu üzerinde çirkin bir tesir husûle getireceği şüphesiz olan bu propagandalar; İttihat rüesasının maneviyatında da bir sarsıntı hasıl ediyor; derhal bu iğrenç iftiraların önüne geçmek ve halkın dimağında uyanan şüpheli hisleri tashih etmek lâzım geliyordu.

O sırada, senelik içtimaını akdetmek için Selânik'te toplanan kongrede bu mesele suret-i hususiyede mevzuubahis edilir edilmez, Trablus ve havalisinin şiddetle müdafaasına karar verilmişti. Fakat bu müdafaayı, harp meydanlarına ordular göndermek suretiyle tatbik etmek artık mümkün değildi. Buna binaen Cemiyetin, vatanperver zabitlerin hamiyetlerine müracaat etmesi ve onları gizlice Trablus'a göndererek oradaki asker ve ahali kuvvetleriyle müdafaaya girişmesi takarrür etti.

İtalyanlar, askerlerini Trablusgarb'a kolayca çıkarmışlardı. Çünkü bu iş için senelerden beri hazırlanmışlardı. İlânıharp gününe kadar Trablus, Bingazi, Derne vesaire yerlerde bakkal, kasap, doktor, fabrikatör olarak tanınan- İtalyan zabitleri; İtalya askerleri karaya ayak basar basmaz derhal sivil elbiselerini asker üniformasıyla değişmişler, Evvelden hazırlanan plân mucibince muhtelif sahalarda işgal ordusunun önüne geçmişlerdi. Eskiden beri İtalyan casusu olan Trablus Belediye Reisi Karamanlı Hasune Paşa isminde bir sefil de yerli halkın imanı zayıf olan kısmını muhtelif propagandalarla iğfal etmiş, işgal müfrezelerinin kolaylıkla karaya çıkmasını temin eylemişti.

Buna mukabil, vali ve kumandanlığı deruhte eden Miralay Neş'et Bey, mevcut askeri ve kendisine iltihak eden memurlarla yerli ahaliden bazı hamiyetperverleri almış; geri çekilerek bir müdafaa hattı tesis eylemişti. Bu zayıf müdafaa tertibatı bile İtalyanların dahile doğru ilerlemelerine derhal bir set çekmişti. Yirmi beş bin kişilik bir asker kuvvetiyle çarçabuk Trablus ve havalisini istilâ edivereceklerini ilân eden İtalyanlar, ancak sahillerde ve gemilerinin top menzili dahilinde tevakkuf etmişlerdi. Trablus'a yapılan ihraç hareketini; Bingazi, Derne, Humus, Tobruk gibi yine sahile münhasır kalan işgaller takip etmekle beraber, ileri harekete devam etmek isteyen istilâ kuvvetleri, Türk kahramanlarının çelik sineleriyle karşılaşmışlar, yalçın kayalara çarpan birer deniz dalgası gibi geri çekilmeye mecbur kalmışlardı.

İtalya'da kâğıt üzerine yapılan hesabın, Trablus çöllerinde kurulan şehamet ve celâdet çarşısına uymadığını gören İtalyanlar birdenbire afallamışlar, yirmi beş bin kişilik bir kuvvetle istilâya hazırlandıkları Trablus ve havalisinde, bu umulmayan müşkülât zuhur eder etmez ordularını birkaç misli artırmaya mecbur kalmışlardı. Aynı zamanda da derin bir hayret içinde şu suâllere cevap aramaya başlamışlardı. Issız çöllerin, ortasına birer âbide-i hamiyet gibi dikilen bu Türk kahramanları kimlerdir? Buralara nasıl ve nerelerden gelmişlerdir? Hangi toplarına, hangi silâhlarına, hangi kuvvetlerine güvenerek- senelerden beri hazırlanan -İtalya istilâ ordusunun yolunu kesivermişler-

dir? O zamanlar cevabı bulunamayan ve hatta bugüne kadar da kısmen bir sır halinde kalan bu meselenin üzerindeki esrar perdesini kaldırmayı ve milli mefahirimiz arasına karışan bu çöl müdafaasının kahramanlarını, Tarihe tanıtmayı bir borç addederiz.

Siyasî vaziyetin aldığı şekli ve Trablusgarb'ın müdafaa vesaidini yakından takip eden Paris Sefareti Ataşemiliteri Erkânıharp Binbaşısı Fethi Bey[105], harp ilân olunur olunmaz, Fransız dostlarının yardımıyla derhal Trablusgarb'a geçivermiş; Miralay Neşet Bey'in kumanda ettiği bir avuçtan ibâret müdafaa kuvvetinin erkân-ı harbiye reisliğini deruhte etmişti. Aynı zamanda- Selânik'teki kongrede Trablusgarb ve havalisini şiddetle müdafaaya karar veren İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından da güzide zabitlerden otuz zat, muhtelif, namlar altında Paris ve Marsilya'ya gönderilmişti.

Bu zabitler, sivil elbiseler ve müstear isimlerle -Tunus tarikiyle Trablusgarb'a geçecekler ve orada vazife deruhte edeceklerdi. Fakat Fransızlar bu teşebbüsün farkına varmışlar; -bîtaraflığı muhafaza maksadıyla- bu zabitlerin Tunus'tan ileriye geçmemeleri için icap eden tedbirleri almışlardı. Bu mania karşısında kalan zabitler, mecburen Paris'e dönmüşler, Trablus'a geçmek için başka çareler aramaya başlamışlardı. Bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşkilât-ı hafiyesi tarafından başka bir meselede kullanılmak için Almanya'dan mühim miktarda dinamit mübayaasına karar verilmiş ve bu işe de Kolağası Halil Bey memur edilmişti. Fakat harbin patlaması ve Trablus'un bu şekli alması üzerine artık bu dinamit mübayaasından vazgeçilmiş, Halil Bey de –Trablusgarb'a gitmek üzere- Paris'e gönderilmişti. Halil Bey Paris'e muvasalat ettiği zaman orada vasıta arayan zabitlerle karşılaşmış; gerek bunlarla ve gerek sefir Rıfat Paşa ile -Trablus ve havalisine silâh ve cephane kaçırmak mümkün olup olamayacağını tetkik vazifesiyle Cemiyet tarafından gönderilmiş olan -Selânik mebusu Rahmi Bey'le mülâkatı neticesinde Trablus'a geçmenin müşkülâtını anlamıştı. Bu müşkülât karşısında meyus olmayan Halil Bey

105- Şimdi Londra sefiri olan Fethi Bey. Z. Ş.

talihini tecrübe etmek istemiş. Rıfat Paşa'dan aldığı bir adrese güvenerek Tunus'a geçmişti. Halil Bey, bir Macar ismi taşımasına ve mahirane manevralarla bir yolculuk yapmasına rağmen Tunus'a çıkar çıkmaz Fransız Polisi tarafından tevkif edilmiş sıkı bir isticvaptan geçirilmişti. Diplomatça cevaplarla polisi oyalayan Halil Bey, aynı zamanda Sefir Rıfat Paşa'dan adresini aldığı zata[106] müracaat etmiş, bu zat tarafından tedarik edilen bir otomobille ve Tunus'un meşhur kaçakçılarından İbrahim isminde bir gencin rehberliğiyle bir gece ansızın Fransız hududuna akıvermişti. Halil Bey'in – Tunus'ta tesadüf ettiği - süvari mülazımı - Recep Paşazade - Ekrem Bey'i de yanına almış ve bir gece zarfında Trablus hududuna varmıştı. Fakat sabaha karşı otomobilin benzini bitmiş; vaziyetten şüphelenen Fransız askerleri tarafından tevkif edilmişti. Artık bu iki zabit, şüphesiz geri çevrilecekti Lâkin vatanperverliğin kudsî kıymetini takdir eden bir Fransız zabitinin hissiyatı gıcıklanmış, silâhsız ve sivil olarak bir zabitin her yerde seyahat edebileceğine dair Konvasyon dö Jenev'de kabul edilen madde hatırlatılmış: Halil ve Ekrem Beyler bu sayede hududu geçmeye muvaffak olmakla beraber; Paris'te vasıta arayan diğer zabıtanın da birer ikişer Trablusgarb'a geçmelerine yol açılmıştı.

Tunus tarafında bu hâdisat cereyan ederken Mısır'da da başka bir sahne canlanıyordu. Sabık Basra valisi Mardinizade Arif Bey isminde bir zat, o esnada Mısır'da ikamet ediyor; Fas hükûmeti ordusunun islahı için oraya gönderilecek zabitan hakkında İstanbul'da, Harbiye Mektebi İkinci Tabur Kumandanı olan mahdumu Ömer Fevzi Bey'le muhaberede bulunuyordu. Trablusgarb harbi patlar patlamaz bu zat bütün servetini bu uğurda feda etmeye karar vermiş. Bir taraftan bu fikrini mahdumu vasıtasîle Sadrazam Said Paşa ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'ya bildirirken, diğer taraftan da bir gönüllü müfrezesi toplayabilmek için Mısır gazeteleriyle bir beyanname neşretmişti. Said Paşa, Fevzi Bey'in suâllerine

106- Bu zat aslen Türk'tür. Ailesi senelerce evvel Tunus'a gelmiş yerleşmiştir. Kendisi Tunus ordusuna intisap ederek alay kumandanlığı derecesine çıkmış sonra tekaüd edilmiştir. ismini yazmakta mazur olduğumuz bu zatın Türk zabitlerine gösterdiği kolaylık takdire sezadır. Z. Ş.

müspet veya menfi hiçbir cevap vermemişti. Mahmud Şevket Paşa Mısır'da alenen gönüllü toplamak şeklinde yapılan bir hareketin iyi bir netice vermeyeceğini söylemişti.

Mardinizade Arif Bey cevap beklerken mahdumu Fevzi Bey yanında üç zat ile Mısır'a gelmiş ve bu zatları pederine takdim etmişti. Bunlar, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumîsi tarafından Trablusgarb'ta teşkilât ve müdafaaya gönderilen Enver, Rauf ve Mülazım Recep Beylerdi. Arif Bey bu zatlara Arap elbiseleri ve kılavuzlar tedarik ederek Bingazi istikametinde yola çıkardı; kendisi de mütekaid Liva Ethem Paşa ve sabık Zaptiye Nazırı Şefik Paşa'nın mahdumu Neş'et Bey'le onları takibe başladı.

Enver Bey Bingazi'ye muvasalat eder etmez kendisini Bingazi Kuvvetleri Kumandanı ilân etti. Mardinizade Arif Bey'e de Bingazi Mutasarrıflığına tayin ettiğine dair emir verdi. Arif Bey, Enver Bey'in bu emrini evvelâ şaka zannetti. Çünkü Enver Bey'in böyle bir salâhiyete mâlik olamayacağını ve olsa bile bu salâhiyeti kendi hakkında bu şekilde kullanacağını aklından geçirmemişti. Arif Bey bir vali idi. Valilik etmiş bir adamı, bir binbaşı nasıl mutasarrıflığa indirir ve onu bir vazife ifasına cebredebilirdi. Fakat Enver Bey, vaziyete hâkim olur olmaz, o havalideki mes'uliyeti tamamen deruhte etmiş ve çölde, tam manasıyla bir idâre-i askeriye tesis eylemişti. Halbuki kesesinden bir hayli paralar sarf ederek büyük bir tantana ile Bingazi'ye giden ve orada Sünûsilerle birleşerek büyük işler görmek isteyen Mardinîzade Arif Bey'le Enver Bey'in arasına o günden itibaren fenâ bir soğukluk girmiş; harp cephesi, bir rekabet sahası hâline gelmişti.

***

Selânik Fırkası Erkânıharbiye Reisi Binbaşı Mustafa Kemal Bey, aynı zamanda Selânik Zabitan Kursu'nda muallimdi. Bir gün ordu teşkilâtı hakkında zabitana ders verirken söz kumandanlara intikal etmiş; Mustafa Kemal Bey kumanda heyetinin pek zayıf olduğunu söylemiş, bilhassa Üçüncü Ordu gibi mü-

him bir ordunun başında bulunan kumandanları maddeler tayin ederek tenkit eylemişti.

Merkez-i Umumî bunu haber alır almaz telâşa kapılmış ve kendi gözdeleri aleyhinde bir propaganda sanmıştı. Mustafa Kemal Bey, Merkez-i Umumî'nin bu boş zehabına muttali olur olmaz; büyük bir cesaret-i medeniye göstermiş; ders esnasında söylediği sözleri daha kuvvetli delillerle ispat edecek mahiyette bir layiha yazarak resmen Harbiye Nezareti'ne göndermişti. Mustafa Kemal Bey'in bu lâyihası hulasaten şu satırları ihtiva ediyordu:

"Orduda, iş başına geçirilenlerde ehliyet ve liyakat aranmıyor. Hatta bir yerde muvaffak olmayan bir kumandan; oradan kaldırılarak başka bir yere tayin olunuyor. Muvaffakiyetsizliğin esbabını aramaya ehemmiyet verilmiyor. Ordu müfettişleri her üç ayda bir, kıt'aları teftiş etmeli; zayıf, âciz ve kudretsiz kumandanları tekaüde sevk eylemelidir. Böyle yapılmadığı için ordularımız bugün matlup olan inkişafı gösterememektedir. Orduların, fırkaların başlarına geçirilecek zevatın mutlaka Paşa rütbesini haiz olmaları lâzım gelmez. Böyle mühim makamlarda ehliyetsiz paşaları bulundurmaktansa; bu vazifeleri ehliyetli miralaylara ve hatta kaymakamlara vermek ve bir an evvel orduyu *tensik etmek daha muvafıktır. Ezcümle, Selânik'teki Kolordu Kumandanı Tahsin Paşa ile Fırka Kumandanı Enver Paşa, bugün işgal ettikleri mevkilerin ehli değildirler. Bir harp vukuunda en mühim işlere atılmaya namzet olan bu ordunun başına, daha kudretli daha cevval kumandanlar geçirilmelidir."*

Mustafa Kemal Bey bu lâyihasında gerek Kolordu Kumandanı Tahsin Paşa'nın ve gerek Fırka Kumandanı Enver Paşa'nın isimlerini gayet açık bir surette yazmış olduğu halde, müdafaa ettiği hakikatin herkes tarafından kabul edileceğine hükmetmiş; Harbiye Nezareti'ne hitaben yazılan bu lâyiha – silsile-i meratib-i askeriyeye riayeten - bizzat fırka kumandanı Enver Paşa ve Kolordu Kumandanı Tahsin Paşaların kanalından geçmiş; Harbiye Nezareti'ne takdim edilmişti.

Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa bu layihayı okur okumaz büyük bir hayret göstermiş; Tahsin ve Enver Paşaları derhal tekaüde sevk etmiş ve bu iki Paşa'nın itirazı üzerine de:

— Sizi, makamınızdan geçen bu lâyiha üzerine tekaüd ettim. Evvelâ bu layihaya itiraz etmeniz ve itiraznamenizi leffen *(ekte)* göndermeniz lâzım gelirdi. Mademki bu layihayı mütevekkilane bir sükût ile bana yolladınız. Şu halde kendi liyakatsizliğinizi bizzat kendiniz tasdik etmiş oldunuz, cevabını verdi.

Aynı zamanda Mustafa Kemal Bey'i de İstanbul'a celbederek Erkanıharbiye Beşinci Şubesi'nde mühim bir vazifeye tayin etti. Bu vazife, parlak olmakla beraber Mustafa Kemal Bey'in lehinde değildi. Maksat, muhitinde ve orduda günden güne taraftarları çoğalan ve ilk intihapta mebus çıkması muhtemel olan Mustafa Kemal Bey'i Selânik muhitinden uzaklaştırmak ve İstanbul'da, göz önünde bulundurmaktan ibâretti.

Bu sırada Trablus Harbi başlamış, devam ediyor; Merkez-i Umumî'nin ilhamîle harp sahasına peyderpey zabitan gönderiliyordu. Vazife ve askerî ihatası hasebiyle Trablus ve havalisindeki vaziyeti çok iyi bilen Mustafa Kemal Bey, vatanın mühim bir kısmında böyle çetin şerait altında bir harp devam ederken İstanbul'da masa başında çalışacak yaradılışta değildi. Buna binaen Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'ya müracaat etti. Gönüllü olarak harbe iştirakine müsaade edilmesini istedi. Mahmud Şevket Paşa, Mustafa Kemal Bey'in bu arzusuna memnuniyetle muvafakat gösterdi.

Mustafa Kemal Bey, o sırada Trablus'a gitmeye hazırlanan -Hatip- Ömer Naci Bey'i refakatine alarak gazete muhabiri Şerif Bey namı müstearıyla derhal Mısır'a gitti. Bir taraftan çöl yolculuğunun levazımını hazırlatırken diğer taraftan da harp sahalarından son gelen haberlere nazaran müdafaa vaziyetini tetkik etti. Harita üzerinde yaptığı bu tetkikat neticesinde, Derne ve havalisinin ehemmiyetine binaen o cephenin kumandanlığını deruhteye karar verdi.

Mustafa Kemal Bey, hazırlıklarını ikmal etmiş; refakatinde Ömer Naci ve Mülazım Hakkı Beyler olduğu halde Mısır garp

hattı şimendiferine binmiş, Osmanlı hududuna müteveccihen hareket etmişti. Fakat günlerden beri sarf ettiği bedenî ve dimağı meşguliyet Mustafa Kemal Bey'i pek fazla sarsmış; alışmadığı bir iklimin havası ile de karşılaşınca vücudunu şiddetli bir hummanın ateşleri sarmıştı. Tren Ceravule istasyonuna geldiği zaman, artık bu nöbetler korkulacak dereceye varmış; bu hâl ile çöl yolculuğunun devamına imkan ve ihtimal kalmamıştı.

Mustafa Kemal Bey, buna rağmen yola devam etmek istemiş ise de; senelerden beri kendisinin perestişkarı olan Ömer Naci Bey neticenin vahametini takdir etmiş; büyük bir ısrar ile Mısır'a avdetini rica eylemişti. Mustafa Kemal Bey, bu mecburiyetle Mısır'a döner dönmez bir taraftan tedavi edilirken diğer taraftan da harp mevkilerinin son vaziyetlerine dair topladığı son malumattan mürekkep bir rapor tanzim etti; Harbiye Nezareti'ne gönderdi. Erkânıharp Nuri[107] ve Fuad Beylerin[108] de seri'an gönderilmesini istedi.

Nuri ve Fuat Beylerin Mısır'a muvasalatlarına kadar Mustafa Kemal Bey biraz iyileşmiş ve nekahet devresine girmişti. Bir kaç gün daha istirahat etmesi elzemdi. Fakat deruhte etmek istediği vazifenin başına bir an evvel geçmeyi arzu eden Mustafa Kemal Bey, Nuri ve Fuat Beyleri refakatine alarak Osmanlı hududu istikametine tekrar hareket etti. Kızgın çöllerin tahammülfersa ateşleri altında kavrula kavrula harp mıntıkasına geldi. Muvasalatını haber alan Mardinîzade Arif Bey'le Enver Bey ve arkadaşları tarafından istikbal edildi. Akdedilen harp meclisinde, günden güne ehemmiyet kesbeden Derne Cephesi Kumandanlığı'nın Mustafa Kemal Bey tarafından deruhte edilmesine karar verildi.

Biz; aylarca süren bu kanlı müdafaanın Türk tarihine ebedi mefharetler kaydettiren safahatından bahsedecek değiliz. Ancak; İtalya'nın muazzam bir istila ordusu ile tecavüz ettikleri yüzlerce kilometrelik sahaya göğüslerini geren ve o kızgın çöllerin dayanılmaz mihnet ve mahrumiyetlerine rağmen Türk

107- Şimdi Gaziantep mebusu Nuri Bey. Z. Ş.
108- Rize mebusu ve Tayyare cemiyeti reisi Fuad Bey. Z. Ş.

kudretinin şeref ve şehametini temsil eden bir avuç kahramanın hangi mıntıkalarda ne gibi işler başında bulunduklarını göstermekle iktifa edeceğiz.

Bu geniş müdafaa hattında en kuvvetli mevki Trablusgarb mıntıkası idi. Trablus şehrinde ve civarında bulunan bir-iki bin neferden mürekkep asker kuvvetleri, geri çekilmiş, iltihak eden yerlilerin de iştirakiyle bir müdafaa cephesi tesis edilmişti. Bu cephenin kumandanı Miralay Neş'et Bey, Erkânıharbiye Reisi de, Paris Ataşemiliteri Fethi Bey'di. Paris tarikiyle gelen Mümtaz Kolağası Halil Bey, Hums mıntıkasına yerleşmişti. O gelinceye kadar bu mıntıkayı, Mutasarrıf Şefik Bey isminde bir zat müdafaa etmiş; sivil olmasına rağmen 40-50 asker ve 250 yerliden mürekkep zayıf bir kuvvetle mevkiini muhafaza etmişti. Halil Bey buradaki idâreyi eline alır almaz bu müdafaa hattını kuvvetlendirmiş; vuku bulan kanlı harplerde muhacimlere korkunç zayiat verdirmişti.

Doktor İbrahim Tali Bey[109] bu mıntıkanın sıhhiye teşkilâtını deruhte etmiş; harbin devamı müddetince, refakatinde bulunan etibba ve sıhhiye heyetîle, sayılamayacak derecede mühim ve değerli hizmetler ifa eylemişti. Mısrata'da - Enver Bey'in biraderi - Mülazım Nuri Bey bulunuyordu. Enver Bey de Bingazi Kuvvetleri Kumandanı unvanını taşıyordu. Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı, Mümtaz Beyler, Enver Bey'in maiyetinde kol kumandanlıkları vazifelerini ifa etmektelerdi.

Mustafa Kemal Bey, Derne Cephesi Kumandanı idi. Nuri Bey bir müddet Mustafa Kemal Bey'in Erkânıharbiyesinde bulunmuş ve sonra Brâasa Kolu Kumandanlığına tayin olunarak vazifesini Fuat Bey'e devretmişti.

Müdafaa sahasının son mühim noktası olan Tobruk'da Halepli Ethem Paşa bulunuyordu. Fakat bu zat biraz sonra hastalanmış; Mısır'a avdet etmiş; mevkiini Kaymakam Nâzım Bey'e[110] terk etmişti.

109- Şimdi Trakya Müfettişiumumisi İbrahim Tali Bey. Z. Ş.

110- Bu zat, Meşrutiyetin ilanı sıralarında Selânik'te İttihatçılardan Mustafa Necip Bey tarafından kurşunla yaralanan Selânik Merkez kumandanı Nazım Bey'dir. Harbin ilanına kadar münzevi bir halde yaşıyan bu zat harp başlar başlamaz Mısır'a gelmiş Menzil teşkilatını deruhte etmiş ve sonrada Tobruk müdafaasında Ethem Paşa'nın yerine geçmişti. Z. Ş.

Harp temadi ettikçe *(sürüp gittikçe)*, müdafilerin adedi de artmıştı. Bunların içinde büyük fedakârlıklara katlanarak çöllere koşanlar da vardı. Paris'ten Tunus tarikiyle Trablusgarb'a geçmeye muvaffak olamayan Yüzbaşı Ali Bey[111], Mısır'a gelmiş; bin müşkülât ile Derne müdafaasında Mustafa Kemal Bey'in maiyetine iltihak etmişti. Bağdat Jandarma tensikatına memur olan Kolağası Süleyman Askerî Bey'le yine aynı vazifeye memur olan Mülazım Cemil Bey de hoca kıyâfetine girerek uzun ve tehlikeli bir yolculuktan sonra Bingazi'ye gelebilmişlerdi. Şu naçiz yazılarımızda, bu şerefli müdafaanın kahramanlarını birer birer zikrederek isimlerini tarihe intikal ettirmek bizim için de büyük bir vesile-i mefharet olacaktı. Maalesef buna imkân bulamadık. Ancak, muhtelif müdafaa gruplarında çalışan zevattan bir kaçının isimlerini kaydetmekle iktifaya mecbur kaldık.

Trablusgarb topçularının içinde Ahmed Baba isminde bir zat temayüz etmişti. Bu aksakallı zat, alaydan yetişme bir yüzbaşı idi.

Elindeki bir tek çürük topla İtalyanlara şayan-ı hayret zararlar vermişti.

"Hatta uzun müdafaadan sonra nihayet Hükûmetin emriyle düşmana teslim olmaya mecbur kalındığı zaman İtalyanlar bu zatın hayrete şayan hizmet ve kahramanlığını takdir etmişler; onu omuzlarında taşımak kadirşinaslığını göstermişlerdi."

Bingazi'de topçu kumandanı Selim Sadık Bey'le arkadaşı İsmail Hakkı Beyler düşmandan seri ateşli bir top zapt etmişler, uzun müddet bu topu sahipleri aleyhinde istimal eylemişlerdi. Mısır'dan kendisine teslim edilen kırk bin altın lirayı tek başına o koca çöllerden geçirerek harp sahasına getiren Müşir Fuad paşazade Süvari Mülazımı İslâm Bey'le biraderi Mülazım Reşid Bey de, bulundukları mıntıkada temayüz etmişlerdi. Trablus cephesinde yüzbaşı Musa Bey isminde bir zat da birçok muvaffakiyetli baskınlarıyla düşmana mühim zararlar vermişti.

Trablusgarb ve havalisi ilk taarruza uğradığı zaman Hükûmet

111- Büyük Millet Meclisinde Afyon mebusu ve şimdi Nafia vekili olan Ali Bey. Z. Ş.

büyük bir acz ve zaaf göstermiş; istilâ ordusuna mukabele emri vermekle beraber ciddî bir müdafaanın imkânsızlığına hüküm vermişti. Hatta Mustafa Kemal Bey'in maiyetinde harbe gitmek için izin isteyen Mülâzım Hakkı Bey'e:

— Siz, hepiniz delisiniz. İtalyanlardan evvel Araplar sizi kıtır kıtır kesecek, demişti.

Halbuki; - aslen Arap olan Mahmud Şevket Paşa'nın bu su'izannı, büsbütün aksine zuhur etmişti. Trablusgarb ve havalisinde sakin olan vatanperver Araplarla, Şeyh Sünusi'ye merbut olan kabilelerin muzahereti sayesinde aylarca ve hatta senelerce devam eden bu şerefli müdafaa ciddi bir şekil alınca Harbiye Nezareti de bu mesele ile lüzumu derecede alâkadar olmaya başlamış, her ay müdafaa kuvvetlerine yüz bin lira göndermekle beraber birkaç mitralyöz, iki bin mavzer ve bir hayli de cephane yollamıştı. Bu silâhların kaçak suretiyle ve Mısır tarikiyle harp cephelerine yetiştirilmesini, Mısır yüzbaşılarından Elmas Efendi isminde zenci bir zabit deruhte etmiş, bu uğurda ihtiyar ettiği fedakârlıklarla cidden unutulmaz hizmetler ifa eylemişti. Fakat ekseriya müdafaa hatlarında büyük harpler cereyan ediyor; mevcut silâh ve cephane kâfi gelmiyordu. O zaman müdafiler taarruz vaziyetine geçiyorlar; Tel örgülerini paralayarak, binlerce kum torbalarından teşekkül eden siperleri aşarak düşman karargâhlarına kadar giriyorlar; ihtiyaçlarını oradan ikmal ediyorlardı.

Az zaman zarfında Mısır ile Derne arasında muntazam bir telgraf hattı tesis ve İstanbul'la muhabere temin edilmişti. Birkaç ay evvel, kuş uçup kervan geçmeyen çöllerde, bir taraftan harp devam ederken diğer taraftan da yollar açılmış, yer yer çarşılar ve pazarlar kurulmuş, hattâ Derne mıntakasında Arap çocuklarını okutmak için çadır altında bir mektep bile vücude getirilmişti. İlk zamanlarda, bu müdafaanın pek boş ve lüzumsuz olduğu iddia olunuyor:

— Sanki bu kadar fedakârlıktan ne çıkacak? Deniliyordu.

Halbuki bunu söyleyenler, tamamen aldanıyordu. Çünkü Trablusgarb müdafaası; Türk vatanperverlerinin büyük ve

hakikî bir imtihanı oluyor; başı sıkışan bir Türkün -velev acz ve mahrumiyet içinde kalsa bile- neler yapmaya, neler yaratmaya kadir olduğunu bütün cihan karşısında ispat ediyordu. Asrın en mükemmel harp vasıtalarıyla mücehhez olan 30-40 bin kişilik İtalyan fırkalarının karşısında, 30-40 asker ve 3-5 yüz yerli mücahitle ve bahusus birbirine uymayan kırık dökük silâhlar ve pek mahdut bir cephane mevcudu ile -kilometrelerce uzayan cepheleri müdafaa etmek düşmanı sahildeki toplarının hududundan bir adım bile ileri geçirmemek yalnız Osmanlı ve Türk tarihine değil, Cihan harp tarihine bile şeref veriyordu.

Maamafih, vakit vakit bazı hoşa gitmeyecek hâdiseler de zuhur ediyordu. Enver Bey'in maiyetinde çalışan Yüzbaşı Yakup Cemil Bey bir vazife ile Tobruk Mıntıkası kumandanı Ethem Paşa'nın nezdine gönderilmişti. Ethem Paşa'nın çadırında oturulup görüşülürken, Mülazım Şükrü Efendi isminde bir zat, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı icraatını tenkit etmişti. Bundan münfail olan Yakup Cemil Bey derhal tabancasını çekmiş; Şükrü Efendi'nin üzerine ateş etmiş; gevezeliğinden başka hiçbir kabahati olmayan bu talihsiz zabiti kanlar içinde yere sermişti. Filhakika o cidal sahasında, fırkacılık oyunlarına yol açmak büyük bir kabahatti. Fakat Yakup Cemil Bey'in, tabancayı çekerek hodbehod bir zabiti öldürmesi ve sonra da hiçbir ceza görmemesi af olunmaz bir cinayetti.

Hoşa gitmeyen hallerden biri de Enver Bey'in kendisini âdeta Osmanlı Hükûmetinin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mümessili gibi göstermesi idi. Enver Bey her ne kadar Merkez-i Umumî'nin kararı ile gönderilmiş ise de Hükûmet tarafından kendisine vâsi bir salâhiyet bahşolunduğuna dair eline bir ferman verilmemişti. Böyle olduğu halde Enver Bey kendi mıntıkasında, Hükûmet namına kaydıyla birçok icraata girişiyor. Yavaş yavaş vaziyete tamamen hâkim olduktan sonra orada müstakil bir İslâm hükûmeti kurmak fikrinde bulunduğunu hissettiriyordu.

Halbuki vaziyet buna mütehammil değildi. Müdafaa hatlarının en kudretli vasıtasını temin eden Sünusilerin, bu fikre vâkıf oldukları anda, bir tefevvuk *(üstünlük)* iddiasına kalkışma-

ları çok muhtemeldi. Bereket versin ki Enver Bey'in bu gizli gayesine ne –amcası- Humus Kumandanı Halil Bey ve ne de diğer cephe kumandanları iştirak etmemiş; bu meselede Enver Bey'in dimağında uyanan bir hayal derecesinden ileri geçememişti.

Şimalî Afrika sahillerinde top gürlemeleri duyulur duyulmaz, Makedonya'da da bomba tarrakaları işitilmeye başlamıştı. Bulgar komitecileri de derhal harekete geçmişler; Şimendifer hatlarını, köprüleri, karakolları tahribe girişmişlerdi. Bütün bunlar Bulgarlar hakkında büyük bir hoşnutsuzluk tevlid etmekle beraber yine az çok bir sükûnet ile karşılanmıştı. Fakat bir Cuma namazında İştip Camisi'ne konulan saatli bir bombanın patlaması, on beş İslâm'ın ölümüne, kırk üç kişinin de yaralanmasına sebep olması, artık halkta sabır ve sükûn bırakmamıştı. Buna binaen İştip İslâmları galeyana gelmişler; bu cinayetin faillerini bulmak için Hıristiyan mahallesine hücum etmişler. Yarım saat süren karışıklıkta beş on kişiyi yaralamış; birkaç kişiyi de öldürmüşler; asker kuvvetlerinin şiddetle müdahalesi üzerine tekrar sükûnete avdet eylemişlerdi.

Avrupa gazeteleri bu hâdiselerden bahsederken, birdenbire şiddet kesbeden bu komitecilik faaliyetini İtalyanların teşvikine atfediyorlar; Trablus, Bingazi, Derne sahillerinde hiç beklemedikleri bir mukavemet karşısında kalan İtalyanların Bulgar komitecilerini teşvik ederek Balkanlar'da bir hâdise çıkarmak bu suretle de Osmanlı Hükûmeti ile ordularını Rumeli'de oyalayarak kendi programlarını kolaylıkla tatbik sahasına koymak istediklerini yazıyorlardı.

Hükûmet de bu ciheti nazar-ı dikkate almış ve derhal bunun önüne geçecek tedbirler ittihazına başlamışlardı. İlk tedbir olarak bütün Şimendifer hat boyuna ve köprülerin altına asker dizilmiş; komitecilerin cevelangâhı olan yerlere de kuvvetli müfrezeler göndermişti. Bu sayede Makedonya'da nisbeten bir sükûnet temin edilmişti. Fakat bu sükûn muvakkatti. Babıâli sakinleri, bu dejenere olmuş muhitin ezeli programını an'anevi bir atalet ve usulperestlik ile takip ediyorlar; Afrika ve Avrupa kıt'alarında Osmanlı İmparatorluğunun varlığı bütün

kuvvetiyle sarsılırken, matlup olan cevval bir faaliyet ve dirayet eseri gösteremiyorlardı. Hakkı Paşa, arkasında acı ve karanlık bir iz bırakarak sükût edip gitmişti.

Fakat vaziyetin tehlikesine binaen büyük ümitlerle -ve hatta fedakârlıklarla- Sadaret Makamı'na getirilen Said Paşa da hiçbir salâh eseri temin edememişti. Hatta birçok ahvalin delâleti ile iddia edebiliriz ki; Said Paşa bu kudret mevkiini ancak ve ancak İttihatçılardan intikam almak için kabul etmişti. Abdülhamid'i tam otuz dört sene bocalattıktan sonra en korktuğu uçuruma yuvarlayan Said Paşa, Meşrutiyet'in ilk günlerinde İttihatçıların kendisine karşı reva gördükleri hakaretleri bir türlü hazmedememiş;

— Pekâlâ, bekleyiniz. Bir gün, sıra size de gelir, demişti.

Ve bu maksatladır ki Said Paşa kendi kabinesini teşkil ederken -Hakkı Paşa kabinesine mensup ve bilhassa Trablusgarb meselesinden dolayı divan-ı âliye sevkleri talep olunan- İttihatçı vükelanın ekserisini ipka etmişti *(görevinde bırakmıştı)*. Halbuki Said Paşa'nın bu hareketi, her şeyden evvel Meşrutiyet'in kavaidine muvafık değildi. Efkârıumumiye karşısında henüz müttehem *(suçlanan)* mevkiinde bulunan zevatın kabinede aza bulunması hoş görülemezdi. Buna binaen her taraftan bir itiraz velvelesi yükselmişti. Said Paşa, bu hususta kendisinden gayriresmi surette izahat isteyenlere, işine gelecek surette idâre-i lisan ediyor; bazılarına:

— Benim istiklâlim var. İşime kimse müdahale edemez, derken bazılarına da:

— Ne yapayım? Mecliste Ekseriyet Fırkasından itimat reyi almak için bu suretle harekete mecburum. Hele bir iki ay işi böylece idâre edelim de, tedricen Erkân-ı müşarünileyhimi değiştirmek kolay, cevabını veriyordu.

Hakikî maksadına gelince:

1- İttihatçıların emniyetini kazanmak, bir müddet onları oyalamak ve sonra da tam zamanında istediği darbeyi vurmak.

2- Yegâne rakibi Kâmil Paşa'yı iktidar mevkiinde görmemek için muhaliflere göz açtırmamak.

Maddeleri üzerinde toplanıyordu.

Bu prensiplerle hareket eden Said Paşa, o zamana kadar hiçbir kabine reisinin hazırlayamadığı parlak ve uzun bir programla meclisin huzuruna gelmiş. Hafi bir celse akdini istemiş. Kabinenin bu tarzda teşekkülüne muarız olan bazı İttihatçıların da iştirak ettiği heyecanlı bir müzakereyi, kuvvetli mantıkları ve sihirkâr talâkatı ile teskine muvaffak olduktan sonra, itimat reyi alarak memnuniyetle Babıali'ye avdet etmişti.

Aradan aylar geçmişti. Fakat Said Paşa, mecliste okuduğu parlak programdaki cazip vaatlerinden hiçbirinin semeresini gösterememişti. Dahili ve harici siyâsette en küçük bir salâh eseri görülmek bile şu tarafa dursun; Rumeli ahvali büsbütün korkunç ve karışık bir şekle girmişti.

Cemiyetin Said Paşa'yı tekrar kudret mevkiine getirmesi, onun Avrupa siyâsetindeki marufiyeti aynı zamanda zekâ ve siyasî tecrübelerinden istifade ederek Trablusgarb'ı her ne pahasına olursa olsun kurtarabilmekten ibâretti. Halbuki Afrika çöllerinde devam eden kanlı cidali durdurmak şu tarafa dursun, İtalya kıralı kısa bir beyanname ile Trablusgarb'ın suret-i kat'iyede İtalya'ya ilhak edildiğini bütün kâinata ilân edivermişti.

Mamafih bu ilhak, henüz sözden ibâretti. Çünkü Akdeniz sahillerinden Fizan çöllerine kadar bu koca kıt'ayı bir anda benimseyen İtalya istilâ orduları, henüz top menzillerinden bir adım bile ileri geçememişlerdi. Bu şerait altında siyasî ve makul teşebbüslere girişildiği takdirde, şüphesiz ki birçok menfaatler elde edilecekti. Nitekim bu mesele Trablusgarb'ın kahraman müdafileri arasında da mühim bir mevzu teşkil etmekteydi. Hums ve Derne'de İtalyanların bütün kuvvetleriyle yaptıkları büyük bir taarruz, İtalyanlara kanlı bir hezimet ve ye'saver bir ümitsizliğe mal olduğu vakit; bu zaferi kazanan kumandanlardan Derne Cephesi müdafii Mustafa Bey:

— İşte, tam zamanıdır. Sulha teşebbüs ediniz, demişti.

Fakat Said Paşa bu parlak zaferin en küçük bir semeresini bile almaya teşebbüs göstermemişti.

Günden güne vahamet kesbeden ahvalin halk üzerinde husûle getirdiği heyecan ve hoşnutsuzluktan artık bunalmış kalmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, yeni bir buhran ve dedikoduya sebebiyet vermemek için Said Paşa'yı pek fazla tazyik edemiyor; ancak hususi vasıtalara başvurmak sureti ile derdine derman arıyordu.

Bu sırada mühim bir hâdise vukua gelmiş. Cemiyetin hesabına yine acı bir hata kaydedilmişti. 22 Şubat efrencî tarihinde Roma'dan Viyana'daki *Nöyye Fraye Prese* gazetesine şu telgraf çekilmişti:

"Selânikli avukat Salem Efendi Roma'ya muvasalat etmiştir."

Mumaileyhin Hükûmet-i Osmaniye tarafından bir memuriyet-i mahsusa ile geldiği yolundaki şaiyat hilâfına olarak, Salem Efendi gazetelerde vuku bulan beyanatında:

"Hükûmet-i Osmaniye tarafından hiçbir memuriyeti resmiyeyi haiz olmadığını ve bunu herkesin bilmesi lâzım geldiği ve buraya gelmesinden maksat, Selânik bankerlerinden Modyano ve Alâtini müessesatının muharebe esnasında dûçar oldukları müzayaka-i maliye hasebiyle, İtalya piyasasının muavenet-i maliyesini talep etmekten ibâret bulunduğunu" söylemiştir.

Avukat Salem Efendi, Hariciye Nazırı Marki di San Colyani ile yarım saat kadar mülâkat etmiştir?

Tribuna gazetesi, Avukat Salem Efendi'nin Hariciye Nazırına -mezkûr bankanın ahval-i maliyesi hakkında- bir muhtıra verdiğini zannediyor.

Avukat Salem Efendi, *Vita* gazetesi muharririne, *"İstanbul'da her şeyin sakin olduğunu beyan eylemiştir."*

Bu havadis başka bir zamanda verilmiş olsa idi: belki de hâdisat arasına karışıp gidecekti. Halbuki, bütün münevver muhitlerde Hükûmetin aleyhine şiddetle ateş püskürüldüğü bir zamana tesadüf etmişti. Çünkü herkes Adalar'ın işgalinden, Beyrut'ta- kahramanca bir müdafaadan sonra- İtalyanlar tarafından batırılan Avni-İlahî Zırhlısı ile Ankara Torpidosu'nun kalplere verdiği tesirden. Çanakkale'de gürleyen top seslerinden mustaripti. Osmanlı ticareti, tamamen felce uğramıştı.

Her gün birkaç Osmanlı ve Türk müessesesi kapanıyor; iflâs, iflâsı takip ediyordu. Buna mukabil, gerek İstanbul'da ve gerek Osmanlı memleketinin her tarafında – tıpkı harpten evvel olduğu gibi– bütün İtalya tebaası büyük bir huzur ve sükûn içinde çalışıyor; hatta gözü açık olanlar, haiz oldukları kapitülasyon haklarından istifade ederek eskisinden daha iyi para kazanıyordu. Bu vaziyet aklı erenlere pek güç gelmiş, hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yegâne istinadgâhı halinde kalan *Tanin* gazetesi bile artık sabredemeyerek şu satırları yazmaya mecburiyet hissetmişti:

"İtalya tebaasının memleketimizde artık yeri kalmamıştır. Biz bunu, ta bidayet-i harpte istedik. Israr ettik. Fakat Hükûmet bir takım hikmetler düşünerek bu tedbiri tatbik etmedi. İtiraf ederiz ki bu derin hikmetlere bizim aklımız ermiyor ve efkâr-ı umumiye-i Osmaniye de, bu kadar ulüvv-ü cenaba lüzum görmüyor.

Hükûmet bütün Suriye'deki İtalyanları tarda karar vermiştir[112]*. Fakat bütün Memalik-i Osmaniye'deki İtalyanlara da teşmil edilmelidir. Osmanlılar pek sabırlıdır. Fakat halkın tahammülü ile sabrı sükût ile Hükûmet de bu kadar oynamasa, daha muvafik olur zannederiz."*

Tanin'in bu neşriyat heyecanı bir kat daha tezyid etmiş ve Said Paşa –güya bu neşriyatı tekzip için– Meclis-i Mebusan kürsüsünde izahat vermek mecburiyetini hisseylemiş, göz önünde açıktan açığa görünen bedahetler karşısında:

— ... Hariçten gelen İtalyanları da kabul etmiyoruz. Onların pasaportlarını vize etmemek için sefirlerimize, konsoloslarımıza emir verdik, demişti.

Fakat iki gün sonra Sirkeci İstasyonu'na muvasalat eden Şark Sürat Katarı ile ve muntazam pasaportuyla Avukat Salem Efendi İtalya'dan çıkagelmiş, şöhret-i siyasiye ve idâresi,

112- İtalyan filosu hukuku düvel kaidesi hilafına olarak Beyrut Limanı'nı bombardıman etmişti. Bu haksız muamele karşışında halk fevkalade heyecana gelmiş ve orada bulunan İtalyan tebaası hakkında mukabelei bilmisile kıyam etmişlerdi. Fakat o zaman vali bulunan Ebu Bekir Hazım Bey takdire şayan tedbirlerle müessif bir hâdisenin önüne geçmişti. Bu mesele dolayısı ile oradaki halkın gazap ve hiddetinin teskini için hükûmet, Suriye'deki İtalyanların memleketi terk etmelerini ilân eylemişti. Z. Ş.

meşhur-u afak olan koca Sadrazam Said Paşa'nın Meclis-i Mebusan kürsüsünde resmen söylediği sözleri, fiilen tekzip edivermişti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti meclislerinde Farmason mahfillerinde Metr Salem tesmiye edilen Salem Efendi Sadrazam Said Paşa'nın resmen beyanatına rağmen İtalya'ya niçin gitmiş ve niçin gelmişti?

Tabiîdir aklı erenler ve ermeyenler tarafından buna birçok manalar verilmişti. Fakat bunların çoğu, zan ve tahminlerden ibâretti. Metr Salem; ihtimal ki İtalya'da vaki olan beyanatı vechile birtakım mali meselelerin halli için gitmişti. Fakat bu meyanda İtalyanlara eski bir meseleyi hatırlatmak ve onları evvelce verdikleri söze ircaa çalışmak için Cemiyet tarafından gönderilmiş olmak hakikate en karib olan bir ihtimaldi. Çünkü İtalya'da Trablusgarb'ın istilâsı için ordular ve donanmalar hazırlanırken İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânı bundan şüphelenmişler. Ekserisi Mason olan İtalya ricali hükûmetinden – suret-i hususiye ve gayr-i resmiyet – bu hazırlığın esbabını suâl etmişlerdi. Bu zevat ise:

— Hiç telâş etmeyiniz. Bizim hazırlığımızın hedefi büsbütün başkadır, demişlerdi.

Halbuki aradan pek az bir zaman geçer geçmez, İtalya ordu ve donanmaları Trablusgarb sahillerine dayanmışlar. Bu vaziyet karşısında şaşırıp kalan İttihat ve Terakki erkânı ile Hakkı Paşa kabinesine vatanperverliğin her histen üstün olduğunu fiilen anlatmışlardı. Şimdi Metr Salem'in Hükûmetin vazettiği memnuiyete rağmen İtalya'ya gitmesi, Hariciye Nazırı ile mülâkat etmesi; gazetelere *"Ben Hükûmet-i Osmaniye tarafından hiç bir memuriyeti haiz değilim. Bunu herkesin bilmesi lâzımdır."* şeklinde beyanat vermesi; bu son ihtimali takviye ediyor; Cemiyetin devlet siyâseti ile beceremediği bir işi, hususî vasıtalarla halletmek zarureti karşısında kaldığına dair çıkarılan şayiaları kuvvetlendiriyordu.

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI

Harp, devam ediyordu. Ne Cemiyetin hususî teşebbüsatı ve ne de Avrupa devletlerinden bazılarının sulh lehindeki temenniyatı Said Paşa ve kabinesini makul bir mecraya çeviremiyordu. Devlet ve milletin felâketine sebep olanları mes'ul edecek, onlara lâyık oldukları cezayı verecek bir kanun mevcut değildi. Hakkı Paşa kabinesi, adeta hıyânet-i vataniye mahiyetini haiz maddeleri ihtiva eden bir takrirle divan-ı âliye verilmek istenildiği halde, bu da zamanın hâdisatı arasında gürültüye gidivermişti. Yalnız Erkânharbiyeiumumiye, mebuslar tarafından meclise takdim edilen bu takrirde askerliğe temas eden ittihamların hesaplarını vermiş; vazifesine temas eden hususatta ihmal ve hata etmediğini ispat eylemişti[113].

Cemiyet, bütün bu maddî ve manevi ıstıraplar içinde çırpınırken, Sadrazam Said Paşa kendisinden beklenen kudret ve likayatı gösteremiyor; İttihatçıların dertlerine derman olmak şöyle dursun, bilakis Babıâli'deki mevkiini tahkim etmeye çalışıyordu. Bu zeki adam, ancak naçarlık yüzünden kendisini iktidar mevkiine getiren İttihatçıların şu aralık ne olursa olsun bir kabine tebeddülüne cesaret edemeyeceklerini çok iyi biliyor;

113- Trablusgarb mebusları tarafından tertip olunan bu takririn ilk maddesinde oradaki askeri teşkilatın hattı asgariye tenzil edildiğinden bahsediliyordu. Halbuki erkanıharbiyeyi umumiye Trablus ve havalisinde yaptığı son tensikatta, piyada taburlarının adedini azaltmış ise de tabur mevcutlarını çoğaltmış bu seretle taburlar erkanından oldukça mühim bir tasarruf yapmıştı. Aynı maksatla mevcutları pek az olan iki süvari alayı birleştirilmiş, yeni bir alay vücuda getirilmişti. Gerek piyade ve gerek süvaride yapılan bu tensikat her iki kuvvetinde kıymetine helal vermememişti. Topçu kadrosu ise hiçbir tebeddül görmemişti. Z. Ş.

icab-ı takdirde Cemiyetin bütün varlığını bir fiske darbesiyle devirebilecek silâhları ele geçirmek istiyordu.

Said Paşa'nın iktidar mevkiine gelmesi, Cemiyet için bir tehlike teşkil etmişti. Cemiyet, bu tehlikeden masum kalmak çarelerini aramakla meşgulken; daha büyük bir felâket baş göstermişti. 1327 senesi Teşrinisaninin 13'üncü (26 Kasım 1911) günü intişar eden gazeteler; Hürriyet ve İtilaf isminde siyasî bir fırkanın teşekkülünü ilân etmişler; 71 Maddeden mürekkep olan programını da aynen derceylemişlerdi. Ayın 15'inci günü çıkan muhalif gazetelerde, şöyle bir havadis vardı:

"Zat-ı Hazret-i Padişahî, Hürriyet ve İtilâf Fırkası Reisi Âyan azasından Damat Ferid Paşa Hazretleri huzur-u şahanelerine kabul buyurarak müşarünileyh tarafından fırkaları hakkında verilen izahatı istima etmişler (dinlemişler) ve suret-i mahsusada tanzim ve takdim olunan ariza-i izahiye ile program ve nizamnamenin bir nüshasını lütfen nezdi hümayunlarında alıkoymuşlardır."

Halbuki bu havadisin son kısmı tamamen yalandı. Yeni fırkanın kendi gazetelerine bu havadisi yazdırmaktan maksadı efkârıumumiye karşısında İttihatçılara bir darbe vurmaktı. Filhakika bir gün evvel Damat Ferid Paşa, sabık Şeyhülislâm Hüseyin Hüsnü ve Tokat Mebusu Mustafa Sabri Efendilerle yeni fırkaya mensup iki azayı peşine takarak saraya gitmiş, Padişahın huzuruna kabulünü istemişse de, Başmabeyinci Lütfi Bey'in pek yerinde müdahalesi ile Padişah bu heyeti huzuruna kabulden çekinmişti. Fakat halk bu vaziyetten bîhaberdi, Muhaliflerin mahfillerinde, avamın toplandığı mahalle kahvelerinde bu mesele etrafında birçok dedikodular cereyan ediyordu:

— Padişah yeni fırkaya müzaheret edecek *(arka çıkacak).* Artık hem kendisinin, hem de milletin yakasını İttihatçıların istibdadından halâs eyleyecekmiş, sözleri yükseliyordu.

Hürriyet ve İtilâf'ın programı halkın avam kısmına pek cazip gelmişti. İttihatçılara karşı ne zamandan beri oynadığı oyundan bir türlü partiyi kazanamayan Miralay Sadık Bey, nihayet

Cemiyetin en azılı muhalif ve aleyhtarları ile birleşmiş; son koz olarak bu fırka meselesini ortaya çıkarıvermişti. Fırkanın riyasetini Âyan azasından Damat Ferid Paşa'nın kabul etmesi de işe başka türlü cila vermişti. Memlekette millî hakimiyeti yıkmak ve saltanat kuvvetinin ebediyen galebesini yaşatmak için vaktiyle Âyan Meclisi'ne verdiği takriri ittihatçıların paçavraya çevirmesi, bu haris ve cahil adamı Cemiyet aleyhine düşman etmiş, o tarihten itibaren Ferid Paşa İttihatçıların hasm-ı canı kesilmişti. Karakter itibariyle Miralay Sadık Bey'e uygun olan Damat Ferid Paşa; fırkanın liderliğini kabul ederken, arkasından bir alay da yobaz ve hödük zümresi sürüklemişti. Buna binaen vatan duygularından daha ziyade kin ve gayz hisleriyle meşbu *(doymuş)* olan bu muhteris aleyhtar zümresi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısına birdenbire korkunç bir heyula gibi dikilivermişti.

Avamın idraksiz güruhunun bu yeni fırka veyahut Cemiyete birdenbire temayül göstermesi çok tabiî idi. Çünkü, Hükûmeti filen idâre eden İttihatçıların keyfî ve hatalarla malâmal idâreleri halkı bıktırmış, bizar etmişti. Bilhassa Trablus işgalinin etrafında her gün başka bir şekil alan müessif şayialar, düşüncesi kıt olanların sinirlerinde büyük bir sarsıntı husûle gelmişti. Muhaliflerin, ittihatçılar aleyhinde iğrenç bir silâh gibi kullandıkları:

"Masonlar... Dinsizler..." gibi aklın ve mantığın kabul edemeyeceği manasız tavsifler, cahil ve mutaassıp halkın kalbine derin yaralar açıyordu. Hürriyet ve İtilâf'ın Piyerlermitleri, âdeta İttihatçılar aleyhine bir cihad-ı mukaddes ilân etmişlerdi. Propagandalarını yalnız masonluğa, dinsizliğe, İttihatçıların Bosna-Hersek'i, Rumeli-i Şarki'yi, Girit'i şimdi de Trablusgarb'ı sattıklarına halkı inandırmaya çalışmakla kalmıyorlar. Kulüplerin üzerine astıkları yeşil levhayı ileri sürerek millet-i millî rengi olan kırmızı-beyaz renkten uzaklaştırmak ve dinî temsil eden bu yeşil renk altında can vermeye dâvet ediyorlardı.

İstanbul, tam manası ile Bizans'ın son günlerine dönmüştü. Zehirli fikirler iki renge bürünmüştü. Trablus, Bingazi, Derne çöllerinde bir avuç Türk evlâtları, ecdat kanı ile kazanılan

bu toprakları açlıkla, susuzlukla, aklın ve hayalin almadığı mahrumiyetlere katlanmakla karış karış müdafaa ederlerken, Rumeli'deki zavallı Türk ve İslâm unsuru her gün biraz daha yabancı komitecilerin kanlı tehditleri altında inim inim inlerlerken; İstanbul'un en yüksek meclislerinden, en kokmuş mahalle kahvelerine kadar her tarafta zehr-i fesat kaynıyor, -tıpkı Bizans'ın son günlerinde olduğu gibi- bugünkü İstanbul'da da iki renk birbiriyle çarpışıyordu.

Miralay Sadık Bey

KÂMİL PAŞA'NIN LÂYİHASI

İstanbul'da bu çarpışmalar devam ederken, Mısır'da bulunan eski Sadrazam Kâmil Paşa'dan Beşinci Sultan Mehmed'e bir lâyiha gelmişti. Kâmil Paşa'nın büyük bir endişe-i vatanpervarane ile yazmış olduğu bu lâyiha, cidden ehemmiyeti haizdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni şiddetle alâkadar etmesi ve bahusus Cemiyetin hayatında bir dönüm noktası teşkil eylemesi lâzım gelen bu lâyiha epeyce uzun olduğu için buraya aynen dercedemeyeceğiz. Ancak bazı cümlelerini aynen nakletmekle iktifa eyleyeceğiz.

Kâmil Paşa bu lâyihasına,

"Şu bulunduğumuz tehlikeli hâlin tesiri altında olanların, cidden mustarip ve dilhûn olmamaları nakabildir (imkânsızdır). İdâre-i mülkiye ve siyasiyede bîvukuf olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nüfuz ve tahakkümüne tebaan Hükûmetin salik olduğu sakim mesleğin devleti inkisima ve hilâfeti de tehlikeye maruz bırakacağı nümayandır."

Cümleleri ile başlıyor ve fikrini şu suretle izaha çalışıyordu:

"Zamanımızda, düvel-i muazzama bile kendi kuvvetlerine istinaden yaşayamıyor. Diğer devletlerle ittifaka mecbur kalıyor. Halbuki Devlet-i Âliye yalnız başına kalmış kendisini diğer devlet ve milletlerin ihtirasat ve taarruzatına maruz bırakmıştır. Meşrutiyet ilân edildikten sonra memlekete birçok Avrupa ser-

mayesi geldi. İttihatçılar, bu hâli Meşrutiyet'in icabatından zannettiler. Hükûmetin idâresini ele alarak bu sermayelerden hem memleketi müstefid etmek, hem de kendileri istifade eylemek istediler. Kendi mensuplarından mürekkep bir Hükûmet heyeti teşkil eylediler. Sermayedarlar, hükûmetin ihtilâlciler eline düştüğünü görür görmez derhal paralarını çektiler. Bundan dolayı memlekette umur-u nafia geri kaldı. İhtilâlciler birbirlerini takip etti. Beyhude yere birçok kanların dökülmesine sebebiyet verdi. Cemiyet hükûmeti, hükûmet-i meşruta kaidesi üzerine infaz-ı ahkâm edemediğinden idâre-i örfiye ilânı ile müstebide usulünü iade etti.

Gerek merkezde, gerek vilâyatta umur aşina memurini açığa çıkararak yerlerine Cemiyete mensup adamlar nasp eyledi. Bunlar tecrübesiz oldukları için Hükûmet umurunu idâre edemediler. Ahaliyi dilgir ederek Suriye'de, Yemen'de, Arnavutluk'ta ihtilâller zuhuruna sebebiyet verdiler. Beyhude yere yeniden birçok kan döktürdüler. Cemiyet hakkında nefret-i umumiyeyi dâvet ettiler. Cemiyet tarafından âleme meydan okurcasına izhar olunan tavr-u hareket, düvel-i muazzamayı gücendirdi. İtalya devleti, harp ilânından evvel sefareti vasıtasıyla Babıali'ye verdiği notada bildirdiği vechile Devlet-i Aliye'ye değil, Cemiyet aleyhine olarak ilân-ı harp ile Trablusgarb ve Bingazi zapt ve istilâya kıyâm eylemişti[114]*. Muhilliahd olan bu taarruza karşı, İngiltere, Rusya, Fransa devletlerinin bîtaraf bulunmaları manidardır. Bu ders-i ibret bize kâfi olmazsa, diğer tecavüzata da intizar olunmalıdır (beklenmelidir). Bu gidişin sonu, mukassemedir (bölüşmedir). Bu baptaki hissiyat-ı acizanemin müstenid olduğu malûmatı tahriren takdim edemem*[115]*. Cemiyet erbabı, hakayık-ı ahvale vâkıf olsalar, hem devletin hem de kendi nefislerinin selâmeti için umur-u idâre-i hükûmete müdahaleden el çekerek umur-u hayriye (hayırlı işler) ile iştigal eylemeleri iktiza eder. Bu hâl devam ettiği takdirde, yine ordu-yu hümayunun iştirakiyle kariben (yakinen) vuku-u tabii olan ihtilâl, şimdiki istibdadı mahvedeceği şüphesizdir*[116]*. Avrupa'da dahi efkârıumumiye,*

114- Bu notayı ve bilhassa bu meseleye temas eden cümleyi aynen dercetmiştik. Z. Ş.
115- Kamil Paşa'nın burada açıkça söylemek istemediği mesele fevkalade haizi ehemniyettir. Bugüne kadar ifşa edilmemiş olan bu noktayı biraz sonra izah edeceğiz. Z. Ş.
116- Kamil Paşa'nın bu sözleri kısa bir müddet sonra tahakkuk etmiş ve ordunun

İtalya'nın Trablusgarb'a haksız yere tecavüzü aleyhinde ise de, Almanya kendi müttefikleri olan İtalya ve Avusturya'nın menafine müzaheretten ayrılamaz. İngiltere ile tarik-i itilâfa girmek için şu sırada buraca iyi bir zemin hazırlanmış ise de bu tarike girmek, ortada hail olan Cemiyet-i hafiyenin ref'ile, memalik-i Osmaniye'de hükûmet-i meşrutanın tesis ve müzaheretine mütevakkıf olup bu da idâre-i örfiyenin ref'ile Meclis-i Mebusan'ın ve heyet-i hükûmetin serbest olmalarından ibârettir. İngiltere ile meyanemizde hâsıl olacak itilâfa, Fransa ile Rusya'nın ittiba (uyacakları) edecekleri derkârdır (açıktır). Eğer Cemiyet erbabı bu izahata kani olmazlarsa kendileri ile biliçtima, teati-i efkâr mümkündür. Bakalım; evvela, dahilen ahalice, Cemiyet aleyhinde peyda olan nefret-i umumiyenin izalesi kabil midir? Saniyen, Cemiyetten dilgîr (gücenmiş) olan devlet ve milletlerin teveccühatını Cemiyet lehine çevirmek mümkün müdür? Eğer kabil ve mümkünse, bu bapta Cemiyetçe düşünülen çare nedir? İtalya'nın vaziyeti Balkan hükûmetlerinin de hırsını tahrik eder ve Rumeli kıt'ası da elden giderse, Mısırlıların, Yemenlilerin de – Bulgaristan gibi – istiklâllerini ilân edecekleri; Hicaz ile Hilâfet-i Seniye'yi de tehlikeye düşürecekleri şüphesizdir. Vahamet-i cariyenin hazırlanmakta olduğu ihtilâlin ilk hücumuna Cemiyet erbabı hedef olarak taraftarları dahi takipten tahlis-i giriban edemeyecekleri (yakayı kurtaramayacakları) istidlâl olunmaktadır. Hem Vatanın, hem de Cemiyetin öyle bir hâli hevlnâkten vikayesi (korkunç durumdan korunması) için Cemiyet-i İttihadiye, hükûmet-i icraiyenin mes'uliyetini kendi omuzlarına yüklenerek helâke maruz kalmaktansa, umur-u hükûmete cahilâne müdahaleden feragat ve cümleye ilân-ı keyfiyetle bademe umur-u hayriye ile meşgul olmalıdır. Elyevm, emaret-i zahireye göre mukasemeye maruz olan vatanın selâmeti ile beraber, hilâfet-i seniyelerinin dahi halelden sıyaneti için derhal mebuslardan, gerek Cemiyet mensuplarından ve gerek muhaliflerden mürekkep bir komisyonun akdiyle bu meselelerin müzakeresi taht-ı temine alınmalıdır." Diyordu.

bir kısmı da zuhura gelen hareket ile İttihat ve Terakki Hükûmeti sukut etmiştir. Halâskâran grubu tarafından vukua getirilen bu hareket İttihat ve Terakki tarihinin en eski bir sayfasıdır. Bu hususta vereceğimiz izahat fevkalâde dikkate şayandır. Z. Ş.

Padişah, bu lâyihayı okur okumaz, Sadrazam Said Paşa'yı saraya celb etti. Bu baptaki fikrini öğrenmek istedi. Fakat Said Paşa, kendisine daimî bir rakip addettiği Kâmil Paşa'nın bu haklı mütalaalarına karşı dudak bükerek:

— Kâmil Paşa, meseleyi lüzumundan fazla izam etmişler *(büyütmüşler)*. Gerçi umur-u dahiliye ve hariciyede bazı müvazenesizlikler var ise de, bu da saye-i şahanelerinde halledilecektir, dedi.

Kurnaz Sultan Reşad, üzerinden mes'uliyeti almak için lâyihayı suret-i hususiyede Ahmed Rıza ve Talât Beylere gönderdi. Bunlar da aynı şekilde mukabele etti. Ancak. lâyiha münderecatı Cemiyet muhalifinde şayi olur olmaz:

— İrtica. İhanet. Kâmil Paşa bizi Padişaha jurnal ediyor. Daha hâlâ, oğlu Amiral Said Paşa'nın çevirmek istediği fırıldaklara alet oluyor. Bizi İngilizlere satmak istiyor, diye bir vaveyla yükseldi.

Bîtaraflığımıza binaen en evvel şunu arz edelim ki; Bu lâyihayı yazan, vakıa Kâmil Paşa idi. Fakat bu şekilde yazdıran, hakikaten mahdumu Amiral Said Paşa idi. O Said Paşa ki, pederi Kâmil Paşa ya karşı İttihatçıların besledikleri menfi hisleri ve bilhassa kendi şahsı aleyhinde mebzulen sarf ettikleri hareketleri bir türlü hazmedemiyor; Cemiyeti devirebilmek için el altından her vasıtaya başvurmak fırsatlarını kaçırmıyordu. Şu da bir hakikattir ki, Kâmil Paşa'nın bu lâyihası, hiçbir zaman bir jurnal mahiyetinde değildi. Hatta bilakis o esnada Kâmil Paşa'nın Padişaha böyle bir ariza takdim etmesi, kendine tevdi olunan hususi bir vazifenin icabat-ı tabiîyesindendi. O vazife de şundan ibâretti. İngiliz kraliyeti tahtına henüz cülûs etmiş olan Kral Corç, aynı zamanda Hindistan İmparatoru tacını da giymek için Hindistan'a giderken Süveyş'den geçecekti. Mısır toprakları Ecza-yı Memalik-i Osmaniye'den sayıldığı cihetle, oradan geçecek olan kırala, taraf-ı Padişahîden arz-ı hoş amediye memur olarak en büyük şehzade Ziyaeddin Efendi'nin riyaseti altında bir heyet gönderilmiş; -o sırada Mısır'da bulunan- Kâmil Paşa da bu heyete ithal edilmişti. Kral Medine yatı

ile Port Said Limanı'na geldiği zaman bu heyetle kralın huzuruna çıkan Kâmil Paşa, hiç ümit edilmeyen ve şimdiye kadar emsali görülmemiş olan bir hürmet ve teveccühle karşılanmış. Koskoca İngiltere kıralı ve Hindistan İmparatoru, Kâmil Paşa'yı bir kanepeye oturtup, kendisi de onun arkasında durarak resim çıkartmış. Bu hareket, bütün dünyada büyük bir velvele uyandırmıştı. Yeryüzünde şevket ve azametin timsal-i mücessemi addedilen İngiliz hükümdarlarının, İngiltere teşrifat kanunlarını altüst edercesine aldığı bu vaziyet, tabiidir ki sebepsiz değildi. Çünkü Kâmil Paşa, bütün siyasî hayatında İngiltere politikası takip etmiş; kendisini şahsen İngiliz milletine sevdirmişti. Kral, büyük bir kadirşinaslık ifâde eden bu hareketi ile de kalmamış, Kâmil Paşa ile birkaç defa hususî mülâkatlar yapmıştı. Bu mülâkatlarda Osmanlı devletinin hal ve istikbali mevzuubahis edilmiş ve kral, Kâmil Paşa'ya:

— Hakan-ı sabık Abdülhamid'i İngiltere siyâsetine temayül ettirmeye çok çalıştınız. Fakat o Zat, yanlış bir siyâset takip etmek yüzünden korkunç bir akıbete uğradı. Bari şimdiki hükümdarlarınıza vaziyetin vahametini açıkça anlatınız. Zat-ı şahaneleri ile hükûmetlerini tehlikeden kurtarınız, demişti.

İşte bu mülâkatın mahsulü olan lâyihada, "Bu baptaki hissiyat-ı acizanemin müstenid olduğu malûmat-ı tahriren takdim edemem" sözleri Kâmil Paşa'nın burada kralın ismini zikretmek istememesinden ileri gelmişti.

Bu işe, Amiral Said Paşa'nın karışması meselesine gelince; evvelce de bilmünâsebet söylemiş olduğumuz vechîle Kâmil Paşa'nın bu mahdumuna karşı büyük bir zaafı vardı. Ondan hiçbir şeyi saklamadı. Padişaha bu lâyihayı yazacağı zaman da Said Paşa ile müdavele-i efkâr etmiş ve ancak ve müntakim oğlunun telkini iledir ki, İttihatçılar hakkında şiddetli bir mütalaa serdine *(söylemesine)* mecburiyet hisseylemişti.

Lâyihada İttihatçıların en çok nazar-ı dikkatlerini celbeden noktalar açık ve sarih tehditlerdi.

Kâmil Paşa'nın imzasını taşıyan bu satırlarda, yakında askerî bir ihtilâlin vuku bulacağı her türlü tevilden azade bir

lisanla yazılıyor; adeta İttihatçılara meydan okunuyordu. Bu, öyle bir tehlike idi ki, yalnız İttihatçıları değil, Sadrazam Said Paşa'yı bile titretmişti. Said Paşa İttihatçılardan nefret etmekle beraber, hırsını ve ikbal hislerini tatmin etmek için onlarla teşrik-i mesai ediyor. Tasarladığı intikamı alıp da bir tarafa çekilinceye kadar iktidar mevkiini elinden kaçırmamak istiyordu. Fakat Kâmil Paşa'nın bu lâyihası, onun pişirdiği aşa soğuk su katmış, gerek Padişah ve gerek efkârıumumiye nazarında müphem kalması arzu edilen hakikatleri, bir anda bütün üryanlığı ile meydana çıkarmıştı. Şu halde, yarın İttihatçılardan hesap isteyecek bir kuvvet ortaya çıktığı zaman onun da sakalından yapışacaklar:

— Gel bakalım Said Paşa. Bu kadar zekâ ve irfanınla, bu kadar tecrübe ve izanınla sen bu adamlara neye uydun? Diye kendisinden de hesap soracaklar.

Belki de daha ileri giderek -Cemiyet rüesası meyanındakendi kafasını da koparacaklardı. Abdülhamid'in yegâne evham ve vesvese ortağı olan Said Paşa, değil böyle en muazzam ve korkunç tehlikelere, hatta en küçük muhatara hissedilen şüpheli işlere bile gelemezdi. Onun için yeni bir manevra kullanmaya ve kendisini sigortalı bulundurmaya karar verdi.

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI YÜKSELİYOR

Gerek Said Paşa ve gerek İttihatçılar, bu suretle telâş etmekte haklı idiler. Çünkü Hürriyet ve İtilâf fırkası ümit edilmeyen bir sür'atle intişar ediyor; yalnız İstanbul'da ve Anadolu da değil, Cemiyetin yegâne istinadgâhı olan Rumeli'de bile korkunç bir şekil almak istidadını gösteriyordu. Evvelce muhalif mebuslardan teşekkül eden ahali ve Mutedil Hürriyetperver fırkalarıyla kısmen Arnavut, Rum, Bulgar, Arap mebusları derhal Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na iltihak etmişlerdi. İlk hamlede bu yeni fırkanın Meclisteki azası, 70'i bulmuştu. Birdenbire husûle gelen bu tahavvül karşısında, artık Cemiyetin zevale doğru yürüdüğüne hükmeden zayıf imanlı İttihatçı mebusların birer ikişer istifa ederek İtilafçıların tarafına geçmesi dolayısıyla bu adet her gün artıyordu. Gazetelerde şu ilânın görülmesi, moda oluvermişti.

"İstifâ

Her nasılsa intisap ettiğim İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bugüne kadar teşrik-i mesai eylemiş isem de bu defa hasıl olan kanaat-i vicdaniyeme binaen Cemiyet-i mezkûreden istifa ve cümlece malûm olmak üzere keyfiyeti ilâna lüzum görüyorum.

İmza"

Mebus, memur, tüccar, esnaf, hamal, camal adres ve imzalarını taşıyan bu sütun sütun istifanameler, halkın heyecanını arttırıyor; yeni fırkanın suret-i kat'iyede hükümran olacağına artık hiç kimsede şüphe bırakmıyordu. Ne kadar ibrete şayandır ki, birçok yerlerde bütün bir kulüp halkı birdenbire istifa ediyorlar; kulüp kapısının üstündeki Kırmızı - Beyaz İttihatçı levhasını çıkarıp atarak yeşil-beyazdan mürekkep olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na mahsus levhayı asıveriyorlardı. 33 sene mütemadiyen:

"Padişahım çok yaşa," diye bağıranlar, Meşrutiyet'in ilânından sonra:

"Yaşasın, İttihat ve Terakki Cemiyeti," diye bağırmışlardı.

Aynı adamlar şimdi de:

"Yaşasın Hürriyet ve İtilâf Fırkası," diye haykırıyorlardı.

10 Temmuz'da ve 31 Mart'ta olduğu gibi yine iğrenç bir ihtiras ve intikam fırtınası hükümferma olmaya başlamış, vatan ve iman duygularından mahrum birçok kimseler, yine menfaat müzayedesine hazırlanmıştı. Meşrutiyet'in bidayetinde, Cemiyetin efradını bir anda çoğaltmak için gafil İttihat rüesasının - bilhassa Doktor Nâzım Bey'in - yaptıkları gibi Hürriyet ve İtilâfçılar da kulüp kapılarını açmışlar; birçok vatansız seciyesiz adamları kulüplerine doldurarak adetlerini artırmak hatasına kapılmışlardı.

İttihatçılar, Cemiyetin safiyet-i asliyesini ihlâl eden birçok menfaat ve ihtiras düşkünlerini camialarına almakla beraber hiç olmazsa, içlerine aldıkları adamlarda az çok bir mefkûre aramışlar ve mevcudiyetlerini, mütecanis bir kitle hâlinde yaşatmaya çalışmışlardı. Halbuki Hürriyet ve İtilâf Fırkası, daha teşekkül ettiği anda tefessüh etmiş *(çürümüş)* ve bu suretle de ehliyetsiz ve menfaatperest ellere düşen fırkacılığın memlekete ne büyük felâketler getirebileceğini göstermişti. Hoca, papaz, en liberal bir dinsiz, en mutaassıp bir tekke şeyhi, Rum, Yahudi, Bulgar, Ermeni, ihtiyar, genç, muhafazakâr, avam, mütekaid, matrud; bütün bunların başbaşa vermesi. Dimağ ve mefkûreleri değil, hatta sokakta düz bir kaldırım üzerinde aynı

hatvelerle yürümeleri bile birbirine uyması imkânı olmayan bu zümrenin, bir programın etrafında bir fikir ittihadı vücuda getirebilmesi ihtimal haricinde idi. Onun için yeni fırkanın liderleri peşlerine taktıkları güruha yalnız bir tek hedef göstermişlerdi: Cemiyeti yıkmak.

***

Cemiyet, kendisine ilânıharp eden düşmanın bütün plânına vakıftı. İtilafçıların istinad ettiği kuvvetin en başında, halk vardı. O halk ki; İttihatçıların bu en büyük kuvveti, lüzumundan çok fazla tazyik ettiklerini. hoşnutsuzluğa sevk eylediklerini ancak şimdi acı acı anlamışlardı. 10 Temmuz'da olduğu gibi onu yeniden bir daha kazanmak imkân ve ihtimali azdı. Şu halde mücadeleyi kazanmak için şu iki çareye başvurmak lâzımdı: Evvelâ, kanunun hilelerine müracaat ederek sessiz sedasız partiyi kazanmak, olmadığı takdirde, fedailerle ortaya atılarak silâh kuvvetiyle galebe çalmak.

Lâkin efkârıumumiyenin bu kadar galeyanlı ve müteyakkız bir zamanda muhasımları mağlup edecek kanunî bir hile bulmak da kolay değildi. Yanlış bir hareket yalnız bütün plânları altüst etmekle kalmaz; korkulan akıbeti de tesri edebilirdi. Bereket versin ki, aynı telâş ve endişe ile çırpınan Sadrazam Said Paşa'nın zekâsı imdada yetişmişti. Said Paşa, birdenbire ortaya, şu zamanda akla ve hayale gelmeyen bir mesele atıvermişti. Babıâli'den Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne gönderdiği bir takrirde Kanun-u Esasî'nin 35'inci maddenin müstacilen tadilini talep ediyor, bu suretle kendisine emin bir istinadgah temin etmek istiyordu.

Meşrutiyet'in ilânını müteakip 93 senesi Kanun-u Esasîsi üzerinde tadilat icra olunurken Abdülhamid'in tekrar meclisi feshedivermesinden korkulmuş 35'inci maddede, meclisin feshine dair meselede hükümdarın hukuk ve salahiyeti tahdit olunmuştu Hakkı Paşa zamanında Balıkesir Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi tarafından teşkil edilen Hizb-i Cedid, tanzim ettiği on maddelik talepnamede bu meseleye ehemmiyet ver-

miş; Devlet ve Millet kuvvetlerinin tevazünü için bu maddenin de tadilini istemişti O zamanki vaziyetin hasebiyle zamanın şiddetli münakaşalara tahammülü olmadığını gören Cemiyet, derhal mülayim bir tavır almış. Bir suret-i muslihanede Mecdi Efendi'yi susturmak. Hizbin talep ve faaliyetlerini felce uğratmak için talepnameyi kongrede kabul etmekle beraber tatbikatında ağır davranmış ve Trablusgarb gailesi çıkar çıkmaz da, kaldırıp bir tarafa atmıştı. Şimdi, unutulan bu talepnameyi hatırlamak, bunun için de zamana en uygun olan 35'inci maddenin tadili meselesini kurcalamak. Bununla hem kendini sigortaya koymak ve hem de Cemiyeti yeni fırkanın tehdidinden kurtarmak, ancak Said Paşa'ya mahsus bir zekâ eseri idi.

Said Paşa'nın bu takriri meclise gelir gelmez, İttihat ve Terakki Fırkası'nda Said Paşa'ya karşı minnettarane hisler yükselmişti. İşte öyle kanunî bir hile idi ki; muhalifler hakkında Cemiyetin eline en kudretli bir silâh vermişti. 35'inci maddenin muhteviyatı; *"Meclis-i Mebusan'ın taraf-ı Padişahiden feshi için evvelâ Meclis-i Mebusan'ın Heyet-i Vükelâ arasında bir hususun dolayı musırrane (ısrarla) ihtilaf husulü hâlinde, Heyet-i Vükelâ istifa etmelidir. Sonra, yeni bir Heyet-i Vükelâ teşekkül eyler ve yine ihtilaf devam ederse, Heyet-i Âyanın muvafakatını istihsal ve üç ay zarfında yeniden intihap olunmak üzere Padişah meclisi feshedilebilir,"* şeklinde idi.

Şu halde İttihatçılar, Padişahla ve Sadrazam Said Paşa ile anlaşabildikten sonra, meclisi derhal dağıtabilecekler. Bugün mecliste kendilerine muhalefet yapan yetmiş mebusu bir tarafa atıverecekler ve bu defa tamamen kendilerine sadık Cemiyetçilerden yeni bir meclis vücuda getireceklerdi. Padişah, zaten şimdiye kadar İttihatçıların sözünden çıkmamıştı. 35'inci maddenin tadili suretiyle makamına verilecek kudret ve salahiyetten de tabii memnun olacaktı. Said Paşa ise, muhalifleri dağıtmak ve Kâmil Paşa gibi kuvvetli bir rakibinin padişaha karşı yapmak istediği tesirleri akim bırakmak için bu meseleyi bizzat ortaya atmıştı. Demek ki, bu üç kuvvetin birleşmesi neticesinde İtilâfçıların dağıtılıvermesi için hiç bir müşkülât

kalmayacaktı. İttihatçılar, bu düsturu kurar kurmaz derhal faaliyete geçmişler; daha birkaç ay evvel şiddetle reddettikleri bir meselenin derhal kabul ve icrası için mecliste müzakerata girişmişlerdi.

İtilâfçılar, bu dâhiyane manevra karşısında, şaşırıp kalmışlardı. Zira bu üç kuvvetin birleşmesi, bütün idâre manivelasının yine İttihatçıların elinde bulunması demekti. Mecliste ekseriyeti haiz olan İttihatçılar, istedikleri zaman Said Paşa ile danışıklı dövüş olmak üzere bir ihtilâf çıkarırlar. Onu muvakkaten istifa ettirirler. Sonra da tekrar sadaret mevkiine getirirler; ihtilafı sürüklerler. Bu defa da Padişahtan bir irâde istihsal ederek meclisi o anda dağıtıverirlerdi. Meclisin feshi ve yetmiş mebusun bir anda kaybedilmesi ise, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın imha ve iflâsı demekti. Buna binaen İtilâfçılar büyük bir telâşa kapıldılar ve başlarına çare aramaya başladılar. Lâkin bu gibi işlerde İttihatçıların topuklarına kadar bile yükselecek kudret ve kabiliyette olmadıkları için daha ilk başvurdukları tedbirde kendi çukurlarını kendi elleri ile kazdıklarını anladılar.

Hürriyet ve İtilâf rüesası; 1327 senesi Kânunuevvelinin 16'ıncı (29 Aralık 1911) günü mecliste ve Heyet-i Umumiye muvacehesinde tezekkür edilecek olan 35'inci maddenin tadili müzakeresine iştirak etmemeyi ve bu suretle müzakereyi tavik eylemeyi en âkilâne bir tedbir telâkki etmişler; o gün mebuslarını meclise göndermemişlerdi. Halbuki bu hareketleri ile farkında olmayarak hem Said Paşa'nın ve hem de İttihatçıların ekmeklerine tereyağı sürmüşlerdi. Plânlarını bir an evvel tatbike çalışan Said Paşa ile İttihatçılar; derhal kararlarını vermişler; meclisin feshini icap ettirecek zemini ihzar etmişlerdi. Sadrazam Said Paşa; devlet ile millet arasında vücudu elzem olan müvazenenin temini gibi mühim bir meselede kanunen vücudu lâzım olan ekseriyet hasıl olmadığından ve kabinenin mevkiine iras-ı zaaf eden bu hâl ile de tedviri umur-u memleket kabil olamayacağından bahsi ile derhal istifanamesini yazmış, padişaha göndermişti. Aynı zamanda Beşinci Sultan Mehmed'e de, ne suretle hareket etmesi lâzım geleceği hakkında icap eden direktif verilmişti.

Siyasi komedilerde saf adam rolünü büyük bir maharetle oynamayı bilen Beşinci Sultan Mehmed; derhal sun'î bir telâş göstermiş:

— Böyle nâzik ve tehlikeli bir zamanda, kendileri gibi âkilidâna bir vezirin istifasını kabul edemem. Filhakika istifalarını kabul ediyorum. Fakat kabine riyasetini yine kendilerine veriyorum. Yeniden bir kabine teşkil buyursunlar, diye Said Paşa'nın konağına adamlar göndermişti.

Gafil itilâfçılar çevrilen manevrayı daha hâlâ idrak edememişler; vaziyetlerini kurtarmak için, şimdi de Padişah üzerinde bir tesir yapmak istemişler; saraya bir heyet göndermişlerdi. Said Paşa'nın bu istifasının ertesi günü Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa, Bağdat mebusu Hacı Ali Efendi, Halep mebusu Nafi Paşa, Gümülcine mebusu meşhur Gümülcineli İsmail Bey, İstanbul mebusu Tahir Hayreddin Bey, Sivas mebusu Dağavaryan Efendi, Tokat mebusu Mustafa Sabri Efendi, Şam mebusu Şefikülmüeyyed Bey, İçel mebusu Hacı Bayram Efendi, Priştine mebusu Hasan Bey, Draç mebusu Toptani Esad Paşa, Serfiçe Mebusu Buşo Efendi, İstanbul mebusu Kostantinidi ve Üsküp mebusu Pavlof Efendilerden mürekkep olan bu heyet saraya gitmiş, huzur-u şahaneye kabul buyurulmalarına istirham etmişlerdi. Görülüyor ki, heyeti teşkil eden zevatın şahsiyet-i maddiye ve maneviyeleri, cidden garip ve nazar-ı dikkati calipti. Böyle olmakla beraber daha henüz Teşrinievvel 14'üncü günü Hürriyet ve İtilâf fırkasının teşekkülünü arz etmek için Damat Ferid Paşa'nın riyasetinde olarak saraya gelen heyeti kabul etmeyen Padişah, bu heyetin derhal huzuruna çıkarılmasını emretmişti.

İstitraden şunu da arz etmemiz icap eder ki; Beşinci Sultan Mehmed'in bu heyeti huzuruna kabul etmesi; İttihatçılarla İtilâfçıları uzlaştırmak siyâsetine matuf olmakla beraber -daha ziyade de, artık bocalamaya başlayan İttihatçılar mevkilerini kaybederlerse- bunları elde bulundurmak gibi gizli ve sinsi bir mülahazaya istinad etmekte idi. Nitekim biraz sonra cereyan eden hâdisat da bunu daha doğrusu, Beşinci Sultan Mehmed'in ikiyüzlülüğünü göstermişti.

Huzura çıkan Heyet azası hâkipayişahaneye yüz sürdükten sonra heyet namına Gümülcine mebusu İsmail Bey:

— Şevketmeâp efendimiz! Bazı mahrem maruzatta bulunmamıza müsaade buyurulmasını istirham ederiz, demiş ve heyetle beraber huzura giren Başkâtip Uşakîzade Halid Ziya ve Başmabeynci Lütfi Beylerin odadan dışarı çıkarılmasını ima etmek istemişti. Fakat Sultan Mehmed bu şekilde bir mülâkâtı kabul etmemiş:

— Yakınımda bulunan zevat, mutemet ve mahremlerimdir. Maruzatınıza devam edebilirsiniz. Cevabını vermişti.

Bu cevaptan ne dereceye kadar mahcup olduğunu bilmediğimiz Gümülcineli İsmail Bey, maruzatına devam etmiş; hülâsaten şu sözleri söylemişti:

— Fırkamız vakıa dün 35'inci maddenin müzakeresine iştirak etmemiştir. Fakat bu istinkâfımız, hukuk-u şahanelerinin tevsiini arzu etmediğimizden ileri gelmemiştir. Yegane maksadımız, Said Paşa ile çalışmamaktır. Bu zata emniyet ve itimadımız kalmamıştır. Kendilerinin tekrar kabine riyasetine getirilmemesini istirham ederiz.

Beşinci Sultan Mehmed, bu sözlere şu suretle mukabele etmiş:

— Meclisteki fırkaları teşkil eden zevatın cümlesi milletin vekili oldukları için nazarımda müsavidirler. Bunların hoş geçinmelerini arzu ederim. Sadrazam intihabına gelince; bu da benim hukuk-u şahanem cümlesindendir. Mamafih, maruzatınız nazar-ı dikkatten dûr tutulmayacaktır, diye sözü kısa kesmişti.

Heyet, suya sabuna dokunmayan ve kendilerinde müsbet veya menfi bir tesir uyandırmayan bu cevabı alıp da saraydan uzaklaştıktan sonra, Beşinci Mehmed Meclis Reisi Ahmed Rıza Bey'i saraya celbetmiş şu irâdeyi tebliğ eylemişti.

— Bugün Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan bazı zevat geldiler. 35'inci maddenin tadili lehinde bulunduklarını arz ettiler. Demek ki, bunlar da bu hususta İttihat ve Terakki Fırkası ile hemfikir bulunuyorlar. Müstakil mebuslara da tarafımdan söyleyi-

niz; onlar da fikren fırkalarla ittihat etsinler. Meclis-i Mebusan, vazifesini hüsnüifa ettikçe makam-ı saltanatta kendi hakkını suiistimal etmez ve meclisin feshi cihetine gitmez.

Görülüyor ki, İttihatçıların işi yolunda gidiyordu. Yalnız Âyan Reisi Gazi Ahmed Muhtar Paşa, pişmiş aşa soğuk su katmak istiyordu. Ertesi günü saraya gelmiş, huzura çıkarak:

— Memleketi bunca vartaya sevk eden bu adama Sadareti tekrar tevcih etmeyiniz[117], diye Said Paşa aleyhinde beyanı fikir etmiş ve hatta bu sözlerini dehşetli beyanatıyla tavzih eylemişti.

Halbuki Padişah, hâdisatın tabiî cereyanını bozmaya cür'et gösterememiş: gerek Hürriyet ve İtilâf fırkasının ve gerek Âyan reisinin aleyhtarlığına rağmen, Sadareti Said Paşa'ya ve Şeyhülislâmlığı da Mısır Kadısı Abdurrahman Nesip Efendi'ye vermişti.

Şimdi sıra, bu siyasî komedinin orta sahnelerine gelmişti. Tekrar kabinenin riyasetine geçen Said Paşa, tekrar Meclise müracaat etmiş; 35'inci maddenin tadili talebini tekrar eylemişti. İtilâfçılar bu vaziyet karşısında müzakereye girişip girişmemek hususunda tereddüt ediyorlardu

Nihayet bazı bîtaraf mebuslar araya girmişler, İki tarafı birleştirerek müzakereye başlamak istemişlerdi. Fakat o zaman da itilafçılar şu şartları ortaya sürmüşlerdi:

1 - Ekseriyet ve muhalefet fırkası mensuplarından müştereken ve yahut bîtaraf zevattan mürekkep olmak üzere yeni bir kabinenin teşekkülü.

2 - İdâre-i örfiyenin ilgası.

3 - Memurların Cemiyetlerle alâkalarının kesilmesi.

4 - Kâmil Paşa'nın kabine riyasetine getirilmesi.

İtilâfçılar, bu şartları dermeyan etmekle ne kadar basit ve iptidai fikirli adamlar olduklarını gösteriyorlardı ki bu şartları kabul etmek, bütün idâreyi olduğu gibi İtilafçıların ellerine teslim etmek demekti. Hâlbuki gerek Said Paşa ve gerek İtti-

117- Aynen Z. Ş.

hatçılar, henüz bütün kuvvetleriyle mücehhez bulunuyorlar, her ne bahasına olursa olsun, mevkilerini terk etmek istemiyorlardı. Mamafih bu teklif de İttihatçıların işine yaramıştı. Bu şartlar etrafında yeni bir müzakere başlamıştı. Bu müzakere esnasında ise güya itilâfçılara iltihak eden bir iki ittihatçı mebus vasıtasıyla bu safderun adamların bütün plânları tamamıyla anlaşılmıştı, itilâfçılar, şayet ortaya sürdükleri şartlar kabul edilmezse, 35'inci maddenin tadili müzakeresine iştirak etmemeye gizlice karar vermişlerdi. Bu ise, gerek Said Paşa ve gerek İttihatçıların, arayıp da bulamadıkları bir nimetti. Buna binaen 35'inci maddenin evrakı derhal encümenden çıkarılarak meclise getirildi.

Müzakerenin olacağı gün, meclisin en heyecanlı günlerinden birini teşkil ediyordu. Ekseriyet Fırkası'na mensup mebuslarla vükelâ kâmilen meclise geldikleri halde, muhalif fırkadan bir tek mebus bile ortada görünmüyordu. Müzakere usulen başlamıştı. Fakat riyaset tarafından yapılan yoklamada; Kanun-u Esasî'nin tadili için icâp eden sülüsan-ı ekseriyet değil, ekseriyet-i adiye bile hasıl olamadığı anlaşılmıştı, İtilâfçılar güya, obstrüksiyon *(iştirak etmemek suretiyle engelleme)* yapmak istemişler; bu suretle müzakerenin önüne geçeceklerini zannetmişlerdi. Fakat Said Paşa, bu gafilane hareketi derhal keskin bir silâh gibi kavramış:

— Kabine ile Meclis arasında ihtilâf devam ediyor, diye, bu siyasî komedinin son sahnesine atlamıştı.

Bundan sonrası, artık basit bir şekil meselesinden ibâretti. Nitekim 1327 senesi Kânunusaninin beşinci (18 Ocak 1912) günü Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey; kendisine tebliğ olunan şu irâde-i seniyeyi mecliste okutuvermişti:

"Meclisin feshi irâdesi

Kanun-u Esasi'nin yedinci maddesi ve Meclis-i Âyan'ın rey-i muvafakati mucibince heyet-i hazıra-i mebusanın feshi ve tarih-i feshinden itibaren üç ay zarfında heyet-i cedide-i mebusanın bilintihap içtimaını irâde ettim.

Mehmed Reşad"

Bu esnada memleket, en korkunç felâket tehditleri karşısında titriyordu. Fakat gerek muhaliflerden ve gerek muvafıklardan hiç kimse buna ehemmiyet vermiyordu. Fırkacılık, en iğrenç ve en çirkin sahalara kadar dökülmüştü. Fırka namına hareket eden ve karşısındaki kuvvete galebe etmek isteyen birçok çaçaron ve çığırtkanlar ortaya atılmışlar; birbirileri aleyhine ağır doluları küfürler, tulumbacı koğuşlarında bile söylenmesi istikrah *(tiksinme)* uyandıran şütum *(küfür)* ve lânetler yağdırmaya başlamışlardı. Her iki taraf da birbirini vatana ihânetle itham ediyor; her iki taraf da:

— Kanun tepeleniyor. Ayaklar altında çiğneniyor, diye feryat ediyordu.

Harp unutulmuştu. Trablus, Bingazi, Derne çöllerinde kırık tüfeklerle aç, susuz düşmanla pençeleşen kahramanlar unutulmuştu. Daha dün Çanakkale'de gürleyen düşman topları, adalarda düşman bayrağı altında diz çöken zavallı vatandaşlar unutulmuştu. Hatta Balkan devletlerinin akdettikleri mukaddes ittifaka konulan imzaların henüz mürekkeplerinin kurumadığı bile unutulmuştu. Vatanın bu inkıraz ve izmihlâl tehlikesi karşısında endişe ile titreyen hakiki vatanperverlerin kalbi hûn oluyor. Her türlü dünya hareketlerinden el çekerek ve inzivayı ihtiyar etmiş olan Şâir Tevfik Fikret bile, Aşiyan'ının sakin köşesinde sabredemiyor, o günlerin fecaatini en acı ve fakat en hakiki bir lisanla tasvir eden meşhur, Doksan beşe doğru isimli şaheser hitabesini söylüyordu.

Said Paşa, kanunu hakikaten çiğnemiş ve tepelemişti. Muhaliflerin üçüncü ve en büyük hata olarak yaptıkları, "obstrüksiyon" doğrudan doğruya kendi şahsına ait olduğu halde bunu meclis ile kabine arasında ihtilâf diye ilân etmek, Meşrutiyet'in bütün umdelerini pâyimal edivermişti. Şimdi sıra, İttihatçılara gelmişti.

Said Paşa bütün mazinin kin ve gayz ile malâmal hesaplarını bir kalemde görebilmek için artık ittihatçılara son kahir darbeyi indirecekti.

Said Paşa, keskin ve nafiz nazarlarıyla bütün müstakbel hâdisatı görüyor ve plânını ona göre tanzim ediyordu. Müstakbel hâdisat ise şimdilik uzaktan şu şekilde görülüyordu.

1 - Hükûmetin bütün vesaidi ellerinde bulunmasına rağmen İttihatçılar efkârıumumiyenin nefretini yenemeyecekler ve yakın zamanda mevkilerini terk etmek mecburiyetini hissedeceklerdir.

2 - Kâmil Paşa ve taraftarları, gizli ve aşikâr vaatlerle avamın ruhunu cezbetmişler; İttihatçı düşmanlığını, vatanın en ücra köşelerine kadar sokabilmişlerdir.

3 - İttihatçıların en büyük istinadgâhları olan orduda muhalefet artmış; zabitan arasında yeni bir fırka tebellür etmeye başlamıştır.

4 - Bu cereyanlar, şüphesizdir ki, ne kendisini ve ne de İttihatçıları rahat bırakmayacaktır.

Bu hakikatleri her cepheden gören ve tahlil eden Said Paşa, sadaret mevkiinde daha fazla kalamayacağını çok iyi biliyor; işte tam o anda İttihatçıları derin bir uçuruma yuvarlayarak intikamını almak istiyordu.

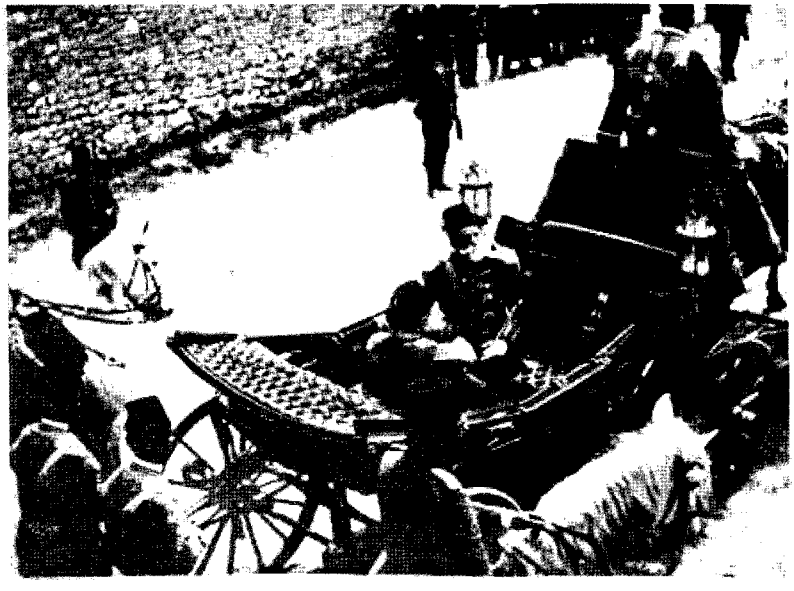

Padişah M.Reşat ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa

NİGÂHBÂN-I HÜRRİYET VE HÂLÂSKÂRÂN-I VATAN CEMİYETLERİ

Yeni intihaba girişen İttihatçılar bütün hükûmet vasıtalarını kullanmışlar; muhaliflerin bütün inat ve mücadelelerine hatta bazı yerlerde, intihabı kazanmak için ecnebi konsoloslarının gizlice yardımlarını temin etmelerine rağmen muhalif mebus çıkarmamışlardı. Meclis ve hükûmet kuvveti, yine bütün haşmet ve azametiyle İttihatçıların eline geçmişti, artık bütün kuvveti kulüplerdeki beş on azasıyla mahalle kahvelerindeki boşboğazlardan ibâret kalan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kandilindeki yağ azalmaya başlamış; bu fırkadan hayır ve menfaat bekleyenlerin kalbindeki ümit ışıkları kararmıştı. Şimdi de İtilafçıların kulüplerinin üzerindeki yeşil levhâlâr birer birer iniyor, şimdi de gazetelerde şu ilânlar birbirini takip ediyordu:

"İstifa

Bazı ihvanın delâlet ve icbarlarıyla Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na intisap eylemiş (bağlanmış) isem de, ahiren kanaat-i vicdaniyemi tebdil ile fırka-i mezkûreden istifa ve hâdi-i necat-ı vatan (vatanın selâmet yolu) olan İttihat ve Terakki fırka-i naciyesine iltihak eylediğimi ilân eylerim.

İmza

Elmalûm"

Fakat maalesef iş bununla bitmiyordu. İmanların zaafı, kanaat-ı vicdaniyelerin en sefil ve adi menfaatlere bağlanması şahsiyetlerdeki tereddîleri artırıyor; artık memlekette ciddi ve şuurlu bir fırkanın doğması, ümit ve imkânını baltalıyordu.

Vaziyette salâh ümidi göremeyenler, birer birer yakalarını mesuliyetten sıyırmayı düşünüyorlar; tantanalı mevkilerini, daha az dağdağalı vazifelere tercih etmek istiyorlardı. Meclisin ilk teşekkülü gününden beri bilâfasıla meclis riyasetini deruhte etmiş olan Ahmed Rıza Bey, yeni intihap olunan mecliste riyasetin ne kadar müşkül olacağını takdir ediyor; artık ilk emareleri görülmeye başlayan felâketten azade kalmak için saraya gidiyor; Padişahtan bir Âyan azalığı istiyordu. Beşinci Sultan Mehmed, Ahmed Rıza Bey'in bu talebine memnun olmuştu. Çünkü Ahmed Rıza Bey'i hiç sevmediği halde mahza onun komitadaki mevkiinin hatırı için yüzüne gülen Padişah; meclise ve dolayısıyla kendi makamına tahakküm edenlerden birinin eksileceğini nazar-ı dikkate almış, Ahmed Rıza Bey'in behemehâl Âyan azalığına tayininin arzı için Sadrazam Said Paşa'ya haber yollamıştı. Aynı hislerle mütehassis olan Said Paşa da padişahın irâdesini yerine getirmiş; Ahmed Rıza Bey bu suretle yakasını o velveleli işten sıyırabilmişti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin memleketteki kudret ve kuvvetini temsil eden yeni meclis, mutad olan merasim ve tantana ile küşat edilmiş; Meclis riyasetine de, Menteşe mebusu ve sabık Dâhiliye Nazırı Halil Bey[118] seçilmişti.

Sadrazam Said Paşa, İki aydan beri devam eden romatizmasını bahane etmiş, meclisin küşat resmine gelmemişti. Cemiyet, muhaliflere karşı olan tefevvuk ve galebesini bu suretle de göstermiş olmakla beraber, yine büyük bir endişe ve telâş içinde idi. Çünkü ordu zabıtanı arasında gizliden gizliye muhalif bir grubun teşekkülü, artık saklanamayacak hâle gelmişti.

Kâmil Paşa'nın padişaha gönderdiği lâyihada, *"Yakında 31 Mart vaziyetini andıracak bir hareket vücuda gelecektir"* diye ima etmek istediği vaziyet, nihayet baş göstermişti.

118- Şimdi Büyük Millet Meclisinde müstakil mebus Halil Bey. Z. Ş.

Ancak, bu grubun mahiyet ve kıymeti henüz malûm değildi. Malûm olan cihet, sadece Edirne ve İstanbul'da, iki gizli Cemiyetin teşekkül etmiş olmasından ibâretti. Gerek Mahmud Şevket Paşa ve gerek İttihatçılar, bu teşekkülleri - evvelâ - üç beş muhalif zabitin bir araya gelmesinden vücut bulan bir dedikodu membaı zannetmişler; meselenin mahiyetini tetkik ve tahkike basit bir cepheden yürümüşlerdi. Talât Bey o zaman Emniyet-i Umumiye Memurin Şubesi Müdürü Neş'et Bey'i gizlice Edirne'ye göndermiş; oradaki teşekkülün neden ibâret olduğunu öğrenmek istemişti. Neşet Bey, Edirne'ye gitmiş; Kumandan Ahmed Abuk Paşa ile gizlice temas etmiş; vaziyet hakkında malûmat istemişti. Ahmed Abuk Paşa Neş'et Bey'e şu cevabı vermiş:

— Talât Bey'e selâm söyleyiniz. Vakıa burada böyle bir Cemiyet teşekkül etmiştir. Fakat buna iştirak edenlerin adedi henüz otuz sekiz, kırk zabitten fazla değildir. Bunlar, şimdiye kadar kanuna muhalif bir harekette bulunmadıklarından haklarında bir şey yapılmamıştır. Ben, bunları düşünmüyorum ve böyle şeylerden korkmuyorum. Benim asıl ehemmiyet verdiğim şey; şu dağları görüyor musunuz; işte onların arkasında toplanacak kuvvettir, demişti[119].

İstanbul teşekkülünü tahkike memur olan Tolçalı Süleyman Bey de ciddî ve esaslı bir ipucu elde edememişti. Halbuki vaziyet, zannedildiğinden çok fazla ilerlemişti ve şekli de şundan ibâretti:

Edirne'de bulunan bazı salim düşünceli erkânıharpler; 31 Mart hâdisesinden alınan ders üzerine zabitanın siyâsetle alâkasını ve bunların ittihat ve Terakki kulüpleriyle olan rabıtasını kesmeye muvaffak olmuşlar:

— Ordunun hamiyetli zabitleri, sadece hâdisatın nigâhbanı olmalıdır. Vatanı ne zaman bir felâket tehdit ederse o zaman işe karışmalıdır, diye, ortaya makul bir nazariye koymuşlardı.

119- Abuk Paşa ile Neşet Bey'in bu mahrem mülakatı, akşamın karanlığından sonra, kışlada Ahmed Abuk Paşa'nın odasında vuku bulmuştu. Pencereden uzaktaki dağlar hayal meyal görünüyordu. Bu dağların arkasında da Bulgaristan hududu bulunuyordu.

Bu nazariyenin kıymetini takdir eden münevver zabıtan hakikaten uzun müddet siyâsetten ayrılmışlar, kışla ve talim hayatıyla iştigale başlamışlardı. Fakat İstanbul'da başına birçok zabitleri toplayarak Cemiyet aleyhinde tesir yapmak isteyen Sadık Bey harekete geçtikten sonra bu meselenin dedikoduları Edirne'ye kadar sirayet etmiş, orada da öteden beri Cemiyet aleyhindeki zabitan arasında bir kımıldanma husûle getirmişti. Bu zabitan arasında bulunan Binbaşı Çopur Hakkı Bey, vaziyeti ele almak istemiş; kendisiyle hemfikir birkaç zabitle birleşmiş:

"Biz zabitan, mademki memlekete gelecek her türlü fenalıklara karşı birer nigâhbanız. İşte Cemiyetin hataları yüzünden Meşrutiyet ve hürriyet de tehlikeye düşüyor. Şu halde her şeyden evvel hürriyeti kurtarmaya çalışmalıyız," nazariyesini ileri sürerek "Nigâhban-ı Hürriyet" isminde gizli bir Cemiyetin esasını vazetmişti. Bu hareket, zabıtanın tekrar tehlikeli bir işe girişmesine ve yeniden siyâsetle iştigaline sebebiyet vermişti.

Bu teşekkülden haberdar olan İstanbul'daki bazı zabitan da aynı fikre temayül etmişlerdi. Selimiye Kışlası'nda Fırka Erkânıharbi Kolağası Hilmi, Binbaşı Rasih, Kolağası Gelibolulu Kemal Beyler bu hareketin önüne geçmişler, "Hâlâskâran-ı Vatan" ismi altında yine gizli bir Cemiyetin esasını vazeylemişlerdi. Mesele nihayet Selânik'e sirayet etmiş; orada da Erkânıharp Kerim Bey'le arkadaşları arasında "Hıfz-ı Vatan" isminde bir Cemiyet teşekkül eylemişti.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın ortaya çıkması ve fırkacılığın iğrenç bir mahiyet alması; Said Paşa'nın manevraları ile Meclisin kapanması; pek çok dedikoduların artması; efkârıumumiyede büyük hoşnutsuzluklara sebebiyet vermekle kalmamış; bu zabitan teşekküllerini siyasî cereyanlara sürüklemeğe de başlamıştı.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın en büyük lideri Miralay Sadık Bey'in samimi dostu ve müsteşarı olan Yüzbaşı Şaban Bey[120] ile İttihat ve Terakki Fırkası'nın en büyük lideri Talât Bey'in en

120- Meşhur Şaban Ağa. Z. Ş.

hararetli düşmanı olan Yüzbaşı Çerkeş Kâzım Bey, İstanbul'da teşekkül eden Halâskâran Grubu'na girmişler, arkalarından da birçok genç zabitleri sürüklemişlerdi. Bu zabitlerin ekserisinin Fatih Ahz-ı Asker Şubesi'ne mensup oldukları İttihatçılarca haber alınmış; bu hâl Cemiyet mahfilinde derin bir taaccüp uyandırmıştı. Çünkü bu şubenin riyasetinde bulunan Miralay İsmail Hakkı Bey, gerek Mahmud Şevket Paşa ve gerek İttihatçılar nazarında müfrit bir İttihatçı olarak tanınıyor; onun riyaset ettiği bir mevkide, Cemiyet aleyhinde bir hareketin zuhur etmesi, hayretle karşılanıyordu.

Aldığı emir üzerine Tulçalı Süleyman Bey, İsmail Hakkı Bey'in karşısına dayanmıştı.

— Maiyetinizdeki zabitan böyle bir teşkilâta iltihak ediyorlar da sizin nasıl haberiniz olmuyor? Şüphesiz, siz de bu meselede alâkadarsınız. Fikriniz nedir, açıkça söyleyin, diye İsmail Hakkı Bey'den izahat istiyor, meseleden kat'iyen haberdar olmayan bu miralayı ölümle tehdit ediyordu.

İsmail Hakkı Bey, kâfi derecede kanaat verecek cevaplarla Tulçalı'yı başından savdıktan sonra, asıl hayrete şayan olan diğer bir vaziyet karşısında kalmıştı. İngiltere Sefareti Ataşemiliteri Binbaşı Tiril, İsmail Hakkı Bey'i ziyârete gelmiş; bir müddet afaki şeylerden bahsolunduktan sonra:

— Zabitan arasında muhalif bir fırka teşekkül ettiği söyleniyor. Bunlar, siyâsetten uzak kalmıyorlar mı? diye nazikâne bir surette İsmail Hakkı Bey'i iskandil etmişti.

İsmail Hakkı Bey bu ziyâreti ve bilhassa bu son suâli de suya sabuna dokunmayacak sözlerle geçiştirmişse de artık vaziyetten fenâ halde telâş etmiş. Mister Tiril avdet ettikten sonra, bazı işlerinin tesviyesi için, Nuruosmaniye Caddesi'nde bulunan Redif Müfettiş-i Umumiliği Karargâhına gitmişti. O tarihte Redif Müfettişi Topçu Feriklerinden Şükrü Paşa[121] idi. İsmail Hakkı Bey Şükrü Paşa'nın odasına girer girmez hayretler içinde kalmıştı. Çünkü Şükrü Paşa ile Selimiye Fırkası Erkânıharbi Kolağası Hilmi Bey; Binbaşı Mister Tiril ile hararetli bir bahse

121- Balkan Harbinde Edirne Müstahkem Mevkii Kumandanı olan Şükrü Paşa. Z. Ş.

dalmışlardı. İsmail Hakkı Bey'in odaya girmesiyle birdenbire inkıtaa ğrayan bu konuşma, İsmail Hakkı Bey'de derhal büyük bir şüphe canlandırmış. Mister Tiril'in bu mesele etrafında büyük bir alâka gösterdiğine, Şükrü Paşa'nın da Halâskârlarla alâka ve irtibat peyda ettiğine dair fikrinde bir zan ve zehap uyanmıştı.

İsmail Hakkı Bey'in bu zehabı, Cemiyet mahfiline ve bahusus Mahmud Şevket Paşa'ya akseder etmez; böyle büyük rütbeli zevatın da Halâskârlara iltihak ettiğine dair onlarda da bir kanaat husûle gelmiş; artık telâş ve heyecan, bir derece daha tezayüd etmişti.

Bu tereddüt ve şüphe devresi, pek o kadar uzun sürmemiş; birkaç gün zarfında vaziyet inkişaf edivermişti. Süleymaniye'de, Sultanahmed civarında bazı evlerde Halâskâr zabitan kesif kafileler hâlinde içtimalar yapıyorlar, gün geçtikçe kuvvet ve cür'etlerini artırıyorlardı.

Halbuki İttihatçılar henüz vaziyete hâkim idiler. Asker kanununun bahşettiği hak ve selâhiyetlere istinad ederek hareketin önüne geçebilirdiler. Fakat her nedense, bunların cüret ve atılganlıkları felce uğramış; hele Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, vaziyetten fenâ halde sarsılmış, âdeta donakalmıştı. Yalnız bir gece, beş on İttihatçı zabit, Halâskârların Bâyezîd'ta bir evde içtimalarını haber almışlar, o evi basmışlar, içtimaı dağıtmışlar, hatta Halâskâr Cemiyeti'nin mührüyle bazı evrakını da ele geçirmeye muvaffak olmuşlardı.

Ne zamandan beri Arnavutluk'ta için için yanan intikam ateşi -son intihaptaki bazı yolsuzluklar vesilesile- tekrar parlamış; bu sefer korkunç bir şekilde Cenubî Arnavutluk'u sarmıştı. Muharriklerin başında; bu intihapta kaybeden eski Arnavut mebuslarıyla, Berat mebusu İsmail Kemal Bey vardı, İtalya ile devam eden harbe ve zabitanın çıkardığı gaileye inzimam eden bu ihtilâl hükûmeti ve ittihatçıları çok müşkül bir vaziyete sürüklüyor, yine kan ve ateş siyâseti ortaya dökülüyordu. Evvelce Rumeli'de ve Arnavutluk'ta ıslahat yapılmak suretiyle ikide birde tehaddüs eden *(ortaya çıkan)* müşkülâttan devleti ebedi-

yen kurtarmak fikrine taraftar olan Sadrazam Said Paşa şimdi bu muazzam felâket karşısında derin ve müntakim bir sükûn gösteriyor, hatta Yunan Başvekili E. Venizelos'un, cidden takdire şayan bir teklifine cevap bile vermiyordu. O sırada Bulgar ve Sırp hükûmetleri Mukaddes ittifak'ı kuvvetlendirmek istemişler, Yunanistan'a da azami menfaat vaatleriyle Osmanlı Hükûmeti aleyhine harekete teşvik etmişlerdi. Fakat E. Venizelos, Atina'daki Osmanlı Maslahatgüzarıyla görüşmüş, Balkan ittifakından uzun uzadıya bahsettikten sonra:

— Yunan hükûmeti, henüz son sözünü söylememiştir. Ben, Yunan hükûmetinin menfaatini, Türklerle ittifak ve iştirakte buluyorum. Müşterek menfaat esaslarına müstenid olmak üzere Osmanlı Hükûmetiyle bir ittifak yapmaya hazırım. Babıâli'ye keyfiyeti bildiriniz. Eğer isterlerse, bu meselenin müzakeresi için İstanbul'a hareket edeyim.

Demişti. Halbuki maslahatgüzarın derhal Babıali'ye vuku bulan iş'aratı, hiçbir netice vermemişti. Çünkü İttihatçılar, bu şayan-ı hayret derecede makul ve faydalı teklifi ciddiyet ve ehemmiyetle telâkki etmemişler ve büyük bir hataya düşmüşlerdi. Siyâsetin en küçük cereyanlarından bile azami istifadeler teminine muktedir olan Sadrazam Said Paşa'ya gelince, devleti büyük bir felâketten kurtarması ihtimal dahilinde bulunan bu büyük fırsat karşısında taş gibi sükût etmiş cevap vermeye bile lüzum görmemişti. Bunun üzerine Yunan hükûmeti de, ister istemez, Osmanlı Hükûmetinden ümidini kesmiş; -Balkan Harbi'nin o emsalsiz facia ve felâketlerini hazırlayan- Balkan Mukaddes İttifakı'na dahil oluvermişti.

İttihatçılar, artık müşkülatın son haddine gelmişlerdi. İdâresini deruhte ettikleri köhne devlet binası, fenâ şerait altında idâre edilmek yüzünden büsbütün harap olmuş. Tavanından temeline kadar her tarafı çatırdıyor, bir anda göçüvermek istidadını gösteriyordu. Mes'uliyet korkusu yavaş yavaş baş göstermişti. Bu hâl karşısında hem vaziyeti kurtarmak, hem de mes'uliyetin ezici ağırlığından kurtulmak elzemdi. Bunun için de yapılacak yegâne hareket; efkârıumumiyenin ve

muhalif zabitan gruplarının gürültülerine pabuç bırakmamak Hükûmet idâresini elden çıkarmamaktan ibâretti.

Fakat bu düşünce, hangi kuvvetle tatbik edilecekti? 31 Mart isyanının bastırıldığı günden beri Cemiyet hesabına diktatörlüğü eline alan; muhaliflere karşı divan-ı harplerının gösterdiği şiddetle ittihat ve Terakki saltanatını yaşatan Mahmud Şevket Paşa, artık son zamanlarda bütün kudret ve şöhretini kaybetmişti. Bizzat İttihatçılar bile onu Trablus Harbi'ne karşı vazifesini ifa edememek, isyan hisleri besleyen muhitlerde kâfi derecede dirayet ve kudret gösterememekle itham ediyorlar; hele bu son dördüncü Arnavutluk isyanıyla muhalif zabitanın üç merkezde gizli Cemiyetler teşkiline muvaffak olmalarını münhasıran *(sadece)* Mahmud Şevket Paşa'nın betaet ve idâresizliğine atfeyliyorlardı. Bu sebeplere binaen artık Mahmud Şevket Paşa'ya karşı İttihatçıların emniyet ve itimatları azalmış, Harbiye Nezareti'nin kendi siyâsetlerine daha uygun bir zata tevdii hakkında gizli müzakereler başlamıştı.

Bu müzakereler devam ederken boş durulmuyordu. Bir taraftan kabinede bulunan müfrit İttihatçı azaların icbarıyla Arnavutluk isyanını bastırmak için Rumeli'de yeniden bir askerî harekete geçilirken diğer taraftan da İstanbul'da bulunan Halâskâran Grubu'nun karşısına en ateşli İttihatçı zabitandan mürekkep bir gurup çıkarılıyordu. Hâlbuki Rumeli'nin o günkü vaziyetine nazaran, artık şiddet siyâsetiyle isyanı bastırmaya teşebbüs etmek büyük bir basiretsizlikti. Muhalif zabitanın karşısına diğer zabitandan mürekkep bir grup çıkarmak. Milletin yegâne müdafaa kuvveti olan ordunun genç zabitlerini birbirinden ayırarak iki kardeşi birbiriyle çarpıştırmaya hazırlanmak ise, hiç şüphesiz ki feci bir cinayetti. Nitekim her iki hareket de, matlup olan sükûnu temin etmek şu tarafa dursun, akla ve hayâle gelmeyen en korkunç neticeyi vermişti.

Halâskâran Grubu'na mensup olan zabitler, Maltepe'de ve Bostancı'da içtima etmişler, fikirlerini açıkça söylemişlerdi. Bunlar bilâ kaydüşart Mahmud Şevket Paşa'nın Harbiye

Nezareti'nden çekilmesini, hükûmetin daha ehil ellere tevdi edilmesini istiyorlardı.

Fakat bu talepler öyle bir lisan tarzıyla söyleniyordu ki, her kelimesinde, Hürriyet ve İtilâf Fırkası liderlerinin hece ve ahengi tebellür ediyordu. Bundan da, bideyaten tam bir hürriyet-i vicdan ve istiklâli fikirle teşekkül eden grubun, yavaş yavaş Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın tesiri altına girmekte olduğu anlaşılıyordu.

Bu vaziyet, İttihatçıları fenâ halde telâşa sevk etmiş; ordunun İtilâfçılar tarafına geçmesi ihtimali hakkındaki zanları kuvvetlendirmişti. Bu zanla maneviyatları büsbütün sarsılan İttihatçılar, artık bu vaziyete gelen muhaliflere karşı cebir ve tazyikin büyük bir aksülâmel yapacağını tahmin etmişler; Mahmud Şevket Paşa'yı feda etmekle hem muhalifleri tatmin ve hem de kendilerini koruyabilecek bir Harbiye Nazırı getirmeye karar vermişlerdi. Ancak Mahmud Şevket Paşa'yı mevkiinden nasıl çekeceklerdi? Ve paşa, şayet çekilmeyecek olursa ne suretle hareket edeceklerdi? Merkez-i Umumî'ye mensup birçok zevat, Mahmud Şevket Paşa'nın mevkiini kolayca terk etmeyeceğini zannediyorlar; kanla neticelenmesi ihtimali olan bir hâdiseye sebep olmaktan çekiniyorlardı. Nihayet Merkez-i Umumî'de, yapılan gizli bir içtimada Mahmud Şevket Paşa'yı istifaya mecbur edecek bir plân tertip edilmiş ve derhal tatbikatına geçilmişti.

Bu plân mucibince, Dahiliye Nazırı Hacı Âdil ve mecliste İttihat ve Terakki Fırkası gurubu Reisi, İzmir mebusu Seyyid Beyler 25 Haziran 1328 (18 Haziran 1912) günü Mahmud Şevket Paşa'ya gitmişler; mühim ve mahrem bir mülâkat için geldiklerini söylemişler ve sonra da;

— Paşam! Bilirsiniz ki size hepimizin ayrı ayrı hürmeti vardır. Bugüne kadar lekelenmeden çalıştınız. Hizmet ettiniz, fakat bugün, büyük bir tehlike önündesiniz. Evvelâ Halâskâr zabitanın ve muhaliflerin size karşı aldıkları husumet vaziyeti malûm. Şimdi buna akla, fikre gelmeyen çirkin bir hâdise de inzimam ediyor.

Levâzımat-ı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşa, güya müzayede ve münâkasa işlerinde bir takım ihtilâslar *(hırsızlıklar)* yapmış. Bunlar bazı mebuslar tarafından haber alınmış. Fırka grubunda, aralarında hususî bir müzakere cereyan etti. "-Sizin, İsmail Hakkı Paşa'nın âmiri sıfatıyla meclise dâvetinize ve inceden inceye istizahtan geçirilmenize karar verildi. Böyle bir iddianın her ne kadar sıdka da, kizbe de *(doğruda yalanda)* ihtimali varsa da, sizin gibi yüksek ve muhterem bir şahsiyetin böyle çirkin meselelerden dolayı suâllere maruz kalmanıza arkadaşların gönlü razı olmuyor. Aynı zamanda muhaliflerin eline de mühim bir dedikodu silâhı geçmesinden korkuluyor. Onun için arkadaşlar bizi gönderdiler. Paşa'nın ellerinden öperiz; derhal istifa etsin, bu meselenin önüne geçsin; diye rica ediyorlar," dediler.

Mahmud Şevket Paşa bu sözleri dinlemiş ve rengi bembeyaz kesilmişti. O şimdiye kadar, gerek fertlere ve gerek Osmanlı camiasını teşkil eden milletlere lüzumsuz şiddetler göstermek; İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni muhaliflerin hücumlarından korumak ve kurtarmak için adeta gardiyanlık vazifesi ifa etmekle ittiham edilmişti. Fakat böyle paraya ve vicdana temas eder bir meseleden dolayı fenâ bir zan altında kalacağını aklından geçirmemişti. Onun için karşısında kendisine dostça söylenen bu sözler, Mahmud Şevket Paşa'nın maneviyatını sarsmış, dinlerken memleketin vaziyetini göz önüne getirmiş, kendi aleyhinde hasıl olan cereyanları derhal teferrüs etmiş. Dört seneden beri kılıcîle müdafaa ettiği arkadaşları tarafından şu dakikada nasıl aldatıldığına hüküm vermiş. Büyük bir soğukkanlılıkla derhal zile basmış. Merkez Kumandanını çağırtmış ve kumandan gelir gelmez de karşısında oturan Hacı Âdil ve Seyyid Beyleri göstererek:

— Evvelâ şu herifleri tevkif et. Sonra, derhal askere "silâh başına" emri ver. Sen de bir tabur asker al. Süngü taktır. Git; evvelâ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, sonra da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın merkezlerini kuşat. Her iki fırkaya mensup kimi bulursan yakala getir. Tık Bekirağa Bölüğü'ne. Ben de şimdi bir beyanname neşrediyorum. Şu dakikadan itibaren memlekette

fırka ve Cemiyet namına ne gibi tesisat varsa hepsini ilga ediyorum. Emrini vermiş olsaydı, vakıa Meşrutiyet kanununu çiğnemiş - fakat buna mukabil de vatan ve milleti, pek kanlı, pek feci bir felâketten halâs etmiş olurdu. Lâkin ne kadar teessüfe şayandır ki, o sırada devlet ve milletin mukadderatını saran talihsizlik, Mahmud Şevket Paşa'nın basiretini bağlamış. Ciddi, zeki ve görüşleri kuvvetli olan bu zat, arkadaşları tarafından çevrilen manevranın mahiyetini anlayamamış. Bir an gösterdiği zaafla:

— Pekâlâ, mademki arkadaşlar böyle münasip görüyorlar, ben de istifa ederim, demiş, hem kendisini, hem de vatan ve milleti tarihin en muazzam bir hailesi karşısına atıvermişti.

Hiç ümit etmedikleri halde Mahmud Şevket Paşa'yı bu kadar kolaylıkla başlarından savmaya muvaffak olan ittihatçılar, büyük bir memnuniyet hissetmişler, yalnız bir noktada biraz tereddüte düşmüşlerdi. O esnada sarayda ve büyük şehzadeler arasında da bir takım entrikalar çevriliyor; bilhassa Beşinci Sultan Mehmed, Mahmud Şevket Paşa'ya karşı zahiri bir temayül gösteriyordu[122]. Herhangi bir sebeple Paşa'nın istifasını kabul etmemek ihtimali vardı. Merkez-i Umumî'de gizlice bu müzakere cereyan ederken vakit gece yarısını geçmişti. O dakikaya kadar Mahmud Şevket Paşa resmen istifa etmemişti. Demek ki, istifanamesini ertesi günü verecekti. Şu halde bu istifanın derhal kabulü için Padişahı peşinen hazırlamak, bir tereddüt ve münakaşaya kapı açmamak elzemdi. Bu karar verilir verilmez, derhal Mabeyin Başkâtibi Uşakîzade Halid Ziya Bey'in Nişantaşı'ndaki konağına telefon edildi.

— Mühim bir meselenin müzakeresi için vükelâdan bazı zevat, zatıâlinizi şimdi ziyârete gelecekler. Mabeyinci Lütfi Bey'e de haber vermenizi rica ederiz, denildi.

Uykudan uyandırılan Halid Ziya Bey, gece yarısını iki saat geçe telefonla söylenen bu sözlerden fevkalâde bir hâl ve hâdise zuhur ettiğini anlamış. Hayret ve heyecan içinde kala-

122- Bu temayül hakikaten zahiri idi. Padişahlar, kendilerinden evvelki padişahı hal' edenleri sevmedikleri gibi beşinci Sultan Mehmed de, Abdülhamidi hal' eden Mahmud Şevket Paşa'yı bir türlü sevememişti. Z. Ş.

rak bitişik konakta oturan Başmabeyinci Lütfi Bey'e haber yollamıştı. Lütfi Bey, derhal Halid Ziya Bey'in nezdine gelmişti. Bu garip vaziyete karşı bu zat da taaccüp ve endişe göstermekte idi. Bereket versin, üzüntü devresi pek uzun sürmemiş; bir otomobil ile Dahiliye Nazırı Hacı Âdil, Posta ve Telgraf Nazırı Talât, Evkaf Nazırı Hayri Beyler; çıkagelmişlerdi.

Hacı Âdil Bey arkadaşları namına bu vakitsiz ziyâretteki maksadı izah etmiş, hülâsaten:

— Levazım reisi İsmail Hakkı Paşa'nın ihtisaslarından dolayı - onun amiri sıfatıyla- Mahmud Şevket Paşa mecliste istizaha çekilecek. Paçavraya çevrilecek. Biz, İttihat ve Terakki Fırkası namına gittik. Yirmi dört saat zarfında istifa etmesini tavsiye ettik, Şahsiyet-i malûmesi hasebiyle Zat-ı şahaneyi bu istifaya hazırlamak lâzım. Cemiyet, bu vazifeyi sizden bekliyor, demişti.

Bu sözler, Halid Ziya Bey'le Lütfi Bey'i derin bir hayret karşısında bırakmış; hele bilhassa, Mahmud Şevket Paşa gibi bir adam hakkında en candan bir arkadaşı tarafından "paçavraya çevrilecek" tabirinin nasıl kullanıldığına Lütfi Bey şaşakalmıştı. Halid Ziya ve Lütfi Beylerin ilk hayret ve şaşkınlığı zâil olduktan sonra makul ve şuurlu suâller başlamıştı. Bu iki zat, şu sırada Mahmud Şevket Paşa'nın istifasından tevellüd edecek mahzurları birer birer sayıyorlar; fakat Hacı Âdil Bey'le arkadaşlarından; fırkadaki cereyanları ortaya koyan cevaplar alıyorlardı.

Halid Ziya Bey'le Lütfi Bey artık kat'iyetle anlamışlardı; Cemiyet tarafından verilen karar, karardı. Muhataplarını bu tehlikeli karardan çevirmek mümkün olamayacaktı. Bu hususta ne manen ve ne de maddeten hiç bir mes'uliyet sahibi olmayan bu iki zat şu anda Hükûmet kuvvetini ve Hükûmete hâkim olan Cemiyet kudretini temsil eden bu üç Nazıra:

— Pekâla. Biz, Zat-ı şahane'ye böylece arz ederiz, demişler ve ertesi gün de vazifelerini ifa etmişlerdi.

Mahmud Şevket Paşa'nın bizzat yazdığı istifanamesini imza ettiği dakika, Devlet ve Millet için en meş'um bir felâketin baş-

langıç tarihi olmuştu. Fakat İttihatçılar mahfilinde geçirilen buhran o kadar şiddetli idi ki; hiç kimse bunun farkında olmuyordu. Hatta bilakis kanlı bir hâdiseye meydan verilmeden Paşa'nın kolayca baştan savuluvermesi dolayısıyla İttihat ve Terakki erkânının çehrelerinde bir memnuniyet seziliyordu.

Hele Said Paşa, Mahmud Şevket Paşa'nın istifanamesini alır almaz kalbinde hissettiği sevinci gizleyememiş, müstehzi bir lisanla:

— Vah vah. Paşa hazretleri böyle nâzik bir zamanda bizi yalnız bırakmamalıydılar, demiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı senelerden beri beslediği kin ve gayz ateşini artık ortaya dökerek, ezeli hasımlarına son ve kahir darbeyi vuracak zamanın geldiğini ihsas etmişti.

Şimdi meselenin asıl mühim ciheti, Harbiye Nezareti'ne kim getirilecekti? Uzun uzadıya müzakereler devam ettiği halde buna bir karar verilemiyor, üzerinde durulan şahısları efkârıumumiyenin hazmedip edemeyeceği bir türlü kestirilemiyordu. Fakat bu nezaret, uzun müddet açık kalamazdı. Buna binaen matluba muvafık bir Harbiye Nazırı buluncaya kadar, Nezaret umuru vekâleten Bahriye Nazırı Hurşit Paşa tarafından idâre olunacaktı.

Cemiyet erkânı daha hâlâ demir pençeli bir Harbiye Nazırı aramak ve bu suretle kuvvetlenecek bir kabine ile artık tamamen saçaklara saran yangını bastırmak meselesiyle meşgul olurlarken, Sadrazam Said Paşa için için gülüyor, bu tehlikeli zamanda sımsıkı bir kenet hâline gelen İttihatçıların başını bir darbede düşürebilmek maksadıyla elindeki intikam kılıcını Babıâli'deki Meclis-i Hass-ı Vükelâ Salonu'nun masası üzerinde biliyordu.

Said Paşa birdenbire hırçınlaşmış, her saat biraz daha alevlenen Arnavutluk isyanını ve asileri tedip için yapılan askerî hareketteki yolsuzlukları bahane ederek kabine arkadaşlarına çatmaya başlamıştı. Mahmud Şevket Paşa'nın istifasının ertesi günü başlayan bu hâl bir gün zarfında kabinede büyük bir ihtilâf hâlini almıştı. İttihatçı nazırlar o kadar şaşırmış bir vaziyette kalmışlardı ki, Said Paşa'nın maksadını birdenbire kavra-

yamamışlar; bu ihtilâfı teşdid edecek münakaşalara yol açmışlar. Sonra da kurnaz Said Paşa'nın tehditkâr bir lisanla ileriye sürdüğü mesuliyetten korkarak – başta Nafıa Nazırı Cavit Bey olduğu halde – istifaya hazırlanmışlardı.

İşte Said Paşa'nın beklediği gün, nihayet gelmişti. Zekâsının kudreti sayesinde, temellerini tamamen sarsıp harap ettiği İttihat ve Terakki Cemiyeti binasını, artık bir tekme ile yıkıp göçürüverecekti. Nitekim yıktı ve göçürüverdi.

Mahmud Şevket Paşa'nın istifasından yedi gün sonra 3 Temmuz 1328 (16 Temmuz 1912) kabinedeki ihtilâfı, Arnavutluk hareketinde ika edilen müşkülâtı, İtalya ile hâl-i harpte bulunmasına rağmen Halâskâran Zabitan Fırkası'nın vazife-i mukaddese-i askeriyelerini ve orduda vücudu elzem olan itaat ve intizamı unutarak serkeşane harekâta tasaddide *(yönelmelerinde)* devamı bahane eden Said Paşa istifanamesini yazarak padişaha göndermiş, kabineyi bu suretle sırtüstü yere devirmekle İttihat ve Terakki hâkimiyetine hitam vermişti.

İttihatçılar, bu elim sukut ve inhizam *(dağılma)* karşısında şaşırmış kalmışlardı. Buna binaendir ki, bu şaşkınlıkla Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya sarılmışlardı. Tevfik Paşa fırkacılık hislerinden uzak yaşayan halim selim bir zattı. Efkârıumumiyede de bir sempatisi vardı, Onu derhal Sadaret mevkiine getirmekle büyük bir şey kaybetmeyecekler, hatta Said Paşa'nın da alargaya çekilmesi hasebiyle kudret ve idâreyi hiçbir itiraz ve münakaşaya maruz kalmadan- yine ele geçireceklerdi. Fakat Tevfik Paşa, bütün bu zan ve tahminleri hercümerç etmiş; "Hâlihazırdaki mebusan, Cemiyetin ve Hükûmetin cebri ile teşekkül etmiştir. Buna binaen Cemiyetin körü körüne bir aletidir. Eğer bu meclisi feshederseniz, sadareti kabul ederim." Demişti. Tevfik Paşa'nın hiç umulmayan- bu celâdeti, İttihatçıların vaziyetini bir kat daha müşkülleştirmişti.

Tam bu sırada Halâskâran Grubu da harekete geçmişti. İttihat ve Terakki erkân ve mensuplarına tehditkâr haberler gönderiyorlar, İttihatçılardan mürekkep olan Hükûmet kuvvetinin dağılmasını kâfi görmeyerek Meclisin de aynı şekilde da-

ğılmasını istiyorlardı. Bunlara bir gözdağı vermek için İttihatçı zabitanın da bir mukabil nümayiş yapması takarrür etmiş; 1328 senesi Temmuzunun 4'üncü Cuma (17 Temmuz 1912) günü iki yüze yakın İttihatçı zabit, Hürriyet-i Ebediye tepesindeki gazinoda birleşmiş; hararetli nutuklar söylenmişti.

Fakat çok şayan-ı hayrettir ki, Halâskâran Grubu'nun nümayişlerine ve etrafa savurdukları kanlı tehditlere karşı sükût gösterenler, harekete gelmişlerdi. İttihatçı zabitan tarafından yapılan bu içtimaın ertesi günü, Şûray-ı Askerî Azasından Birinci Ferik Nâzım, Erkânıharbiye Reis Vekili Hâdi, Birinci Kolordu Kumandanı Vekili Osman Paşalar -üçü birlikte olarak- saraya gitmişler,

— Harp devam ediyor. Arnavutluk isyan ateşleri içinde yanıp tutuşuyor. Halbuki ordunun zabitanı birbiriyle uğraşıyor. İtaat ve askerlik intizamı kalmadı. Efendimiz bunun bir çaresine baksınlar, demişlerdi.

İttihatçı zabitan ve daha açıkçası İttihat Terakki Cemiyeti aleyhinde yolsuzca bir şikâyetten başka hiçbir mana istihdaf etmeyen bu sözler karşısında saray erkânı mütehayyir kalmışlar; aynı zamanda Manastır ve Selânik'ten gelen telgraflar üzerine büsbütün şaşırmışlardı. Bu hayret ve şaşkınlık derhal İttihatçılara da sirayet etmişti. Çünkü gelen telgraflar, artık Rumeli'de kopan kasırganın önüne geçilmeyecek derecede bir şiddetle hükümferma olmaya başladığını göstermekte idi.

Asi Arnavutları tedip için gönderilen taburlardaki Arnavut zabit ve efrad, tamamen asilere iltihak etmişlerdi. Başkım ve İşkiptar ismindeki Arnavut Kulüpleri harekete geçmişler, Hükûmetin vaziyetine hakim oluvermişlerdi. Gürice'de, bu kulüplerin şımarıkça icraatının önüne atılan Günce Tabur Kumandanı Poğan Recep Bey, kahvede otururken önünde diz çökerek mavzerle ateş eden iki Arnavut tarafından şehit edilmişti[123] ve nihayet 10 Temmuz inkılâbına takaddüm eden günlerde, Resne Merkez Kumandanı Kolağası Niyazi Bey'in

123- Poğan Recep Bey, en eski İttihatçılardandı. Meşrutiyet'in ilânı esnasında pek kıymetli hizmetleri görüldüğü halde, bunun en küçük mükâfatını bile görmekten çekinmiş, arkadaşlarının arasında temiz bir iz bırakarak hakkın rahmetine intikal etmiştir.

hareketini takliden şimdi de Manastır'da Yüzbaşı Tayyar Bey İsminde bir zabit, beş on arkadaşıyla dağa çıkmış, saray'a ve Harbiye Nezareti'ne tehdit telgrafları yağdırmaya ibtidar eylemişti *(başlamıştı)*. Tayyar Bey'in İttihatçılara karşı Manastır dağlarından yükselttiği terane; bu tarihten dört buçuk sene evvel İttihatçıların aynı dağlardan Abdülhamid'e karşı terennüm ettikleri teranenin aynı idi. Demek ki tarih, ezelî düsturunu takip etmiş, bir daha tekerrür eylemişti. Ancak hayrete seza olan bir nokta varsa, Osmanlı Ordusu'nun üniformasını taşıyan bir zabitin Osmanlı Hükûmetine karşı isyankâr bir vaziyete geçen Arnavut kulüpleriyle birleşmesi idi. Vakıa Tayyar Bey, Arnavut ırkına mensup ve evvelce İttihatçı iken sonraları Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na geçen İstanbul Polis Müdürü Tahsin Bey'in yeğeni idi. Bu itibar ile İttihatçılara karşı intikam hisleriyle meşbu *(dolu)* olabilirdi. Fakat elindeki silâh; masum bir milletin malı idi. O millet ki; senelerden beri idâresizliğin ıstırapları altında inim inim inliyor ve şimdi de korkunç bir felâketin ilk sadmeleri karşısında en âciz bir ferdinden bile kendisini kurtarmak vazifesi bekliyordu. Milletin beklediği bu vazifeyi ihmal etmek ve onun silâhını bir unsur ve fırka intikamına âlet eylemek şüphesiz ki tarihî bir cinayetti.

Meşrutiyet inkılâbının ertesi gününden beri:

— Orduyu, siyâsete karıştırmayın, diye feryat edenler, nihayet hak kazanmışlardı.

Bir zamanlar askerlik intizam ve azametinin en parlak timsali olan Selânik ve Manastır'da büyük bir anarşi başlamış; dün birbirine kardeşçe sarılmaktan zevk alan zabitanın elleri, bugün - fırkacılığın yarattığı bir kin ve gayz ile-birbirlerinin karşısında kılıç ve tabancalarının kabzelerine dayanmıştı. Sırası geldikçe isimlerini söyleyeceğimiz bazı zevat müstesna olmak üzere -İstanbul'da ve Edirne'de olduğu gibi- Selânik ve Manastır'da da büyük rütbeli kumandanlar birer tarafa çekilmişler; güya mesuliyetten içtinap için hiçbir şeye karışmamaya karar vermişlerdi. Beşinci Selânik Kolordu Kumandanı Tahsin, Altıncı Manastır Kolordu Kumandanı İbrahim Fethi, Yedinci Üsküp Kolordu Kumandanı Fazıl, Selânik'te Redif Müfettişi

Arif Paşazade Ahmed Fevzi Paşalarla İşkodra, Kozana, Yanya, müstakil liva kumandanları, muhalif zabitan gruplarının tesiri altına girmişlerdi. Erkânıharp binbaşılarından Abdülkerim Bey, merkezler arasında bir nâzım vazifesini ifa ediyordu. Yakın vakitlere kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en ateşli bir propagandacısı, en atılgan ve mütecaviz bir organı olan *Silâh* gazetesinin sahibi Mülâzım Tahsin Bey bile muhalif fırkaya geçmiş ve dirseğini Cemiyete çevirmişti. Bir zamanlar Cemiyetin muhaliflerine ve komşu millet ve hükûmetlere kullandığı o iğrenç ve küstah lisanını şimdi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı istimal ediyor; bilhassa Mahmud Şevket Paşa'ya yazdığı açık mektuplarda:

"Ah, paşam. Ben size kemal-i itminan ile söylerim ki: Şimdiye kadar çektiğiniz meşakkatler ve bugün başımıza gelen felâketler hep nafile işlerle iştigal etmenizden ve birtakım balkabaklarıyla teşrik-i mesai eylemenizden ileri gelmiştir. Bu suretle nereye gidiyoruz? Rica ederim, mevkiinizi daha ehliyetli ellere terk ediniz ve artık ordunun başından çekiliniz. Eğer siz çekilmezseniz, biz İstanbul'a kadar gelerek sizi zorla o mevkiden çekeceğiz," diyordu. Bir daha tekrar edelim, bu sözleri, vaktiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne perestiş eden ve herkesi de ettirmek isteyen Mülâzım Tahsin Efendi bir Harbiye Nazırı'na söylüyor: askerliğin en büyük şerefi olan inzibat ve müteselsil itaati ayaklar altında çiğniyordu[124].

Vaziyet bu merkezde de kalmamış, daha feci bir hâl almıştı, İstanbul'da, Selânik ve Manastır'da teşekkül eden bu askerî gruplar hiç farkında olmadıkları halde -çarçabuk- bir istihale geçirmişler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kanına ekmek doğrayan ezeli muhaliflerin tesirleri altına girivermişlerdi. İttihatçıların en azılı düşmanları, başlıca iki merkez etrafında toplanmışlardı. Bu merkezlerin biri, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, diğeri de Arnavut Kulüpleri idi. Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İstanbul'da-

124- Tahsin Bey, bu yolsuz hareketinin cezasını, bilâhare hayatile ödemiştir. Bu sıralarda sukut eden cemiyet, Babıâli vak'asından sonra tekrar kudreti ele aldıktan ve görülen lüzum üzerine teşkilâtı hafiye yapıldıktan sonra Tahsin Bey Nuruosmaniye kulübünün yanındaki fedailer karargâhında boğdurulmuş, cesedi bir çuval içine konularak Bakırköy civarında, şimendifer güzargâhına atılmıştır. Z. Ş.

ki Halâskâran Grubu'na; Arnavut kulüpleri de Selânik ve Manastır'daki Hıfzı Vatan mensuplarına tamamen hulûl etmişler; bu askerî teşekkülleri ilk maksatlarından uzaklaştırarak kendi gayelerine alet etmek maharetini göstermişlerdi. Yalnız Edirne'deki Nigâhban Grubu bir dereceye kadar bu sivillerin tesirinden azade kalmıştı.

Tıpkı 10 Temmuz inkılâbına takaddüm eden günlerde olduğu gibi Selânik ve Manastır'dan İstanbul'a tehdit telgrafları yağdırılıyor, - Said Paşa'nın son darbesiyle ezilen İttihat ve Terakki kabinesinden sonra, şimdi de- gayrimeşru addettikleri Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasını istiyorlardı. Talih, muhaliflere yardım etmiş, sadaret mevkiine Gazi Ahmed Muhtar Paşa geçmişti. Şunu da söylemek lâzımdır ki, Said Paşa İttihatçıların kalbine vurduğu hançerle iktifa etmemiş, o hançeri yaranın içinde kanırmak istemişti. Sadaretten istifa etmesine ve artık işten el çekmesi lâzım gelmesine -ve bahusus, romatizmadan şiddetle mustarip olmasına- rağmen saraya gitmiş; Sadaret mevkiine Ahmed Muhtar Paşa'nın getirilmesi için Beşinci Sultan Mehmed'i ikna etmişti. Said Paşa'nın bu hareketi, iki büyük sebebi ihtiva etmekte idi.

Bu sebeplerden biri, ezeli ve ebedî rakibi Kâmil Paşa'yı sadaret mevkiinde görmemek. Diğeri de Ahmed Muhtar Paşa'nın eskiden beri bir İttihatçı düşmanı olmasından ibâretti.

Ortada askerî bir kaynaşma varken Ahmed Muhtar Paşa gibi orduda sevilen ve hürmet gören bir zatı sadaret mevkiine getirmek, Padişahın da işine gelmişti. Ahmed Muhtar Paşa'ya gelince:

Kendisine sadaret teklif olunduğu zaman, aksakalının en kısa kıllarına kadar heyecanla titremiş:

— Kırk seneden beri beklediğim makam, meğer bugün müyesser olacakmış, diyerek hissiyatını izhar etmekten kendini men edememişti.

İttihatçıların uğradıkları hezimet dolayısıyla artık onlardan yüz çeviren Beşinci Sultan Mehmed, şimdi de muhalifleri memnun etmek istemiş; kabinenin o yolda teşekkülünü Muh-

tar Paşa'ya tavsiye etmişti. Buna binaen Muhtar Paşa kabinesi - gerek mutlakıyet ve gerek Meşrutiyet'in ilk devrinde makam-ı meşihatı büyük bir kudretle idâre eden - Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi ile şu zevattan teşekkül etmişti:

Kâmil Paşa - Şûrayı Devlet Reisi

Hüseyin Hilmi Paşa - Adliye Nazırı

Birinci Ferik Nâzım Paşa - Harbiye Nazırı

Mahmud Muhtar Paşa - Bahriye Nazırı

Gabriyel Noradonkyan efendi - Hariciye Nazırı

Bu gibi büyük ve mühim zevattan teşekkül ettiği için kabineye de Büyük Kabine namı verilmişti.

Bu büyük kabine, Babıâli'de ilk içtimaını akdettiği gün, rengini ve şeklini gösterivermişti. O gün, Temmuzun onuncu gününe tesadüf ediyordu. Her sene aynı günde hürriyetin sene-i devriyesini tesid için şenlikler yapan ittihatçıların kalbi, bugün kan ağlıyordu. Kabinenin birinci kararı, senelerden beri ittihatçıların idame ettiği idâre-i örfiyeyi kaldırmak olmuştu. Fakat buna mukabil -ittihatçıların bir hareketine meydan verilmemek için- zabıta amirliklerinde bulunan ittihatçılar derhal kaldırılmış: yerlerine Hâlâskâran grubuna mensup birer zabit oturtulmuştu.

Bu hareket, Büyük Kabine'den bîtarafane icraat bekleyenler üzerinde fenâ bir tesir husûle getirmişti. Aynı zamanda, -artık partiyi kazanan- itilâfçılarla Halâskârları da mütecavizane hâdiselere sevk etmişti. Sokaklarda, gazino ve kahvelerde tahkir edilmek için ittihatçılar aranıyor; imza yerlerinde kırmızı mürekkebe batırılmış parmak izleri, tabanca ve mermi resimleri mektuplar yazılarak ittihatçıların evlerine bırakılıyordu. 1328 senesi Temmuzunun ikinci (15 Temmuz 1912) günü Meclis-i Mebusan içtima ettiği zaman Reis Halil Bey heyecan içinde kürsüye gelmiş:

— Efendiler! Meclis-i âliye bir mesele arz edeceğim. Kemal-i dikkatle dinlemenizi rica ederim. Dün akşam meclisten evime avdet ettiğim zaman evimdekiler bana şu mektubu verdiler ve

bunun bir zabit tarafından bırakıldığını söylediler. Bu mektup, Mebusan Reisi namına yazılmış olduğu için vazife icabı olarak heyet-i celilenize arz ediyorum, demiş ve alenen okunmak üzere mektubu kâtibe vermişti.

Mektup, aynen ve harfiyyen şu satırları ihtiva etmekte idi:

"Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'e

Gerek İttihat ve Terakki muhitinde ve gerek Meclis-i Mebusan sahasında vatan için hiç de hayırlı olmaksızın vukua gelen bunca harekât-ı sakimenize (yanlış hareketinize) zamimeten (ilaveten) bu defa nezd-i şahanede sebkeden (karışan) teşebbüsat ve entrikalarınız, gurubumuzca malûm olmakla ve bu da mucib-i cezay-ı azim görülmekle beraber, pis kanlarla lekelenmek arzu etmediğimiz için ihtara lüzum görüyoruz ki: Milletle beraber bütün ordunun metalibatı muhikkasının (haklı talebinin) en mühimmini teşkil eden meclis-i hazır-ı mebusanın ve daha doğrusu Fındıklı kulüp ve tiyatrosunun feshi hususunda bir engel olmadığınızı ve hatta terviç-i matlabımız (isteklerimizin kabulü) yolunda bilfiil çalıştığınızı kırk sekiz saatte izhar ve ispat etmez iseniz, üzerimize terettüp eden vazife-i vataniyeyi tamamen ifa edeceğimizi ihbar ediyoruz.

Haşiye (dipnot) : — Şurası da malûm ola ki, kendilerinde hiçbir kıymet ve meziyet görmediğimiz eşhasa hitaptan kendimizi müstağni addediyoruz.

16 Temmuz 1328 (29 Temmuz 1912)

Halâskâr Zabitan Grubu"

Mektubun altındaki "Halâskâr Zabitan Gurubu" kelimelerinden mürekkep olan mühür, kan renginde kırmızı bir mürekkeple basılmıştı. Bunun Mecliste okunması, azalar arasında büyük bir velvele uyandırmıştı. İzmir mebusu Seyid, Kırkkilise mebusu merhum Ömer Naci Beylerle Erzurum mebusu Varteks Efendi hararetli birer nutuk söylemişler; bugün memleketin mukadderatına hâkim olmak isteyenlerin bu hareketlerini şiddetle tenkit eylemişlerdi. Yeni Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, derhal Meclise dâvet edilmiş, bu mektup ona gösterilerek izahat istenilmişti, Evvelce ve sırası geldikçe arz ettiğimiz sebep-

ler dolayısıyla İttihatçılara dargın olan Nâzım Paşa, - şimdiye kadar Cemiyete karşı vuku bulan her muhalefete taraftar olduğu gibi, bu son- zabitan guruplarının teşekkülüne ve bunların takip ettikleri hattı- harekete de lakayt değildi[125].

Çerkes zabitler, Nâzım Paşa ile gizli bir istişareden sonra Halâskâr gurubuyla teşrik-i mesai etmişler; ve bu zatı iktidar mevkiine getirmeyi istihdaf eylemişlerdi. Bu mağrur ve haris zat ise, genç zabıtanın bu hareketlerini tasvip etmiş; hem ittihatçılardan intikam almak ve hem de dört seneden beri gaye ittihaz ettiği Harbiye Nazırlığı'na kavuşmak için grupçulara istinad eylemişti

Buna binaen, Nâzım Paşa meclise dâvet olunarak Halâskâran gurubu tarafında Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'e gönderilen mektubu gördüğü zaman müstehzi bir tavır almış:

— Telâş etmeyiniz efendim; ihtimal ki bu bir blöftür. Çünkü malûm-u âliniz Meşrutiyet'in ilânından beri blöfle yaşıyoruz. Mamafih faillerin meydana çıkarılması için lâzım gelen şeyler yapılır, diye alaylı bir cevap vermekten çekinmemişti.

Halbuki Nâzım Paşa'nın böyle bir teşebbüse girişmesi, zabitan grupların askerlikle te'lif kabul etmeyen hareketlerini men etmesi şu tarafa dursun; bilâkis vaziyet büsbütün korkunç bir şekil iktisap etmişti. Temmuzun on altıncı günü sabahı, Sirkeci civarındaki otel kahvelerinin önünden geçenler garip bir manzara ile karşılaşmışlar; bu kahvelerin önünde oturan sert bakışlı, düşük bıyıklı, ceketlerinin göğüs düğmeleri tamamen açık, bellerinde nagant ve karadağ tabancaları sarkan, göğüslerinde boyundan atma kalın gümüş örgülü saat köstekleri sallanan, yaya kaldırımına attıkları sandalyelerde azametli bir tavırla nargilelerini içerlerken gelip geçenlere meydan okur gibi

125- Böyle olmakla beraber İttihatçılar Nazım Paşa'nın Bağdat vali ve kumandanlığındaki icraatını takdir etmişler; onu kazanmak istemişler; Mahmud Şevket Paşa'nın istifasından sonra Harbiye Nezareti'ni teklif eylemişlerdi.

Fakat Nazım Paşa İttihatçıların hoşuna gitmiyecek teklifler dermeyan etmiş ve ezcümle baş kumandanlığın da kendisine verilmesini istemişti. Bu teklifler üzerine İttihatçılar Nazım Paşa'dan ümitlerini kesmişler. Müşir İbrahim ve Tatar Osman Paşalara müracaat etmişlerdi. Halbuki birkaç gün sonra Said Paşa'nın da istifa etmesi ve kabinenin Ahmed Muhtar Paşa tarafından teşkil edilmesi üzerine Nazım Paşa İttihatçılara teklif ettiği şartlardan vazgeçmiş. Harbiye Nezareti'ni bilâkaydüşart kabul eylemişti. Z. Ş.

tehditkar nazarlarla bakan alaylı Arnavut zabitlerini görünce hayret ve dehşet içinde kalmışlardı. Herkesin nazarlarında:

— Bunlar da kim?

Manasını ifâde eden bir suâl canlanıyor; kulaktan kulağa:

— Bunlar, Manastır'da dağa çıkan Tayyar Bey'in adamları imiş. Dün geceki trenle Üsküp, Manastır, Selânik'ten gelmişler. Yeni kabinenin icraatını kontrol edeceklermiş. Sözleri dolaşıyordu.

Ortada, hiçbir suretle tevil edilemeyen bir hakikat vardı. 31 Mart hâdisesinde devletin mukadderatı nasıl ki çavuşlar ve onbaşıların elinde kaldı ise, 328 Temmuz ayının evasıtında da -fırkacılıktan başka hiçbir sermaye-i fikriyeleri olmayan- mülâzım ve yüzbaşıların ellerinde kalmıştı. Halbuki bir taraftan harp devam ediyordu. Diğer taraftan da dört devletin, bütün Rumeli hudutlarında azami mikyasta tahşidat yaptıkları işitiliyordu. Böyle zamanlarda ancak kışla ve karargâhlarında, talim ve tatbikat meydanlarında bulunmaları lâzım gelen bu zabitlerin, vazifelerini terk ederek fırka ve zümre siyâsetlerine alet olmaları vatan ve milletin ne büyük bir felâkete maruz bulunduğunu açıktan açığa gösteriyor; aklı başında olanlara, acı gözyaşları döktürüyordu.

Fırkacılığın bu iğrenç ihtirasatına –bîtaraf tanınan- en büyük devlet ricali de iştirak ediyordu. O güne kadar sadece büyük bir asker olarak tanınan Ahmed Muhtar Paşa'nın sadrazam olur olmaz üç gün zarfında tebellür eden siyâseti, bu gafil komitecilere cür'et veriyor; bir anda Rumeli'nin dört köşesini saracak olan ateş büyük bir kin ve gayz ile körükleniyordu.

Şümullü bir mana ile Büyük Kabine namını alan Ahmed Muhtar Paşa kabinesinden, -o isme yakışacak bir vakar ve temkin bekleniyordu. Halbuki Babıâli'den başlayan küçüklükler, her mevki ve makama sirayet ediyor; devleti buhrandan kurtaracak tedbirler alınmak bir tarafa bırakılsın; sadece ittihatçılara karşı geniş bir mücadele hüküm sürüyordu. Bizzat sadrazam Muhtar Paşa'nın ilk işi saraya gitmek, Mabeyin Başkâtibi Uşakîzade Halid Ziya Bey'i Padişaha çekiştirmek ve bu zatın

başkitabetten uzaklaştırılması lâzım geldiğini söylemek olmuştu. Garibi şurasıdır ki, Halid Ziya Bey hiç bir fırkanın tesiri altına girmemiş; kaleminin ve hislerinin yüksekliği sayesinde temayüz ederek edebiyat perestişkârlarının kalbine yerleşmiş olan tamamen bîtaraf bir zat idi. Muhtar Paşa'nın bu hareketi Başmabeyinci Lütfi Bey'i de müteessir etmişti. Bu iki zat, artık sarayın da bir entrika merkezi olmaya başladığını gördükleri için vazifelerinden müştereken çekilmişlerdi. İstanbul'daki dairelerde ve vilâyetlerde de aynı şekil hüküm sürmekte idi. Büyük ve küçük İttihatçı memurlar ya istifaya icbar olunuyor veyahut hiçbir fırka ile alâkası olmadığına dair ellerinden birer taahhüt senedi alınıyordu. Ancak Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na mensup olanlar bu muameleden hariç tutuluyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezi ile kulüplerinde, şiddetli bir teessüf ve münakaşa başlamıştı. Mahmud Şevket Paşa'nın istifasına taraftar olmayanlar hak kazanmışlardı. Bu istifayı tertip ve tatbik edenler de hatalarını ancak şimdi anlamışlardı. Fakat günden güne kuvvetlenen kabine ile İtilâfçılara karşı şu vaziyette hiçbir şey yapılamazdı. Buna binaen her zamandan daha kuvvetli bulunmak, muhtemel olan hücumlara karşı hazırlanmakta başka -İttihatçılar için- çare kalmamıştı.

Muhtar Paşa, kabinesini teşkil etmesinin üzerinden dokuz gün geçtikten sonra azametle Meclise gelmiş, kabinenin programını usulen meclise arz etmişti. Fakat bu bir kabine programı değil, adeta bir harp notası idi.

Çünkü bu programda, bundan sonra memurların bîtaraf olacağından, memleketin muhtaç olduğu sükûna kavuşacağından, matbuata serbestiyet verileceğinden, senelerden beri Hükûmete karşı halkta devam eden hoşnutsuzluğun izale edileceğinden bahseden Ahmed Muhtar Paşa; programının sonunda, -huzurunda bulunduğu- meclisin yolsuz ve kanunsuz olarak intihap edildiğine dair vuku bulan şikâyetleri Hükûmetin tahkik edeceğini söylüyordu.

Bu son sözlerde ne gibi bir tehdit manası olduğunu, İttihatçılar pekâlâ anlamışlardı. Böyle olmakla beraber memleketin

baştanbaşa bir dinamit sahası hâline geldiğini nazar-ı dikkate almışlar; sakin ve mutedil davranmışlardı. Vaziyet o kadar gergin idi ki eğer İttihatçılar, ellerindeki son kuvveti teşkil eden mebuslara bir adem-i itimat *(güvensizlik)* kararı verdirerek kabineyi düşürmeye kalkışsalar, derhal ortalık karışacak ve 31 Mart'tan daha korkunç bir felâkete sebep olacaklardı. Buna binaendir ki, meclisteki İttihat Terakki grubu Reisi Seyid Bey tarafından kabinenin lehinde bir nutuk irâd edilmiş, kabineye ekseriyetle itimat kararı verilmişti.

Şunu bir hakikat olarak kabul etmek lâzım gelir ki, İttihatçılar bu meselede büyük bir hüsnüniyet göstermişler; hasımlarını mağlûp etmek için mücadeleye girişmek şu tarafa dursun, bilâkis kabine ile uyuşmak cihetine bile temayül eylemişlerdi. Fakat Ahmed Muhtar Paşa Meclisten itimat kararı alır almaz İttihatçılara karşı husumetini artırmış aradan üç gün geçer geçmez İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mevcudiyetini ortadan kaldırmak için son tedbirleri almaya başlamıştı.

Muhtar Paşa, 22 Temmuz günü Âyan Meclisi'ne gitmiş hafî bir celse akdettirmiş. "Hâlihazırdaki meclis, devresini ikmal ettiği cihetle feshi lâzım gelir" şeklinde bir karar istihsal etmişti. Muhtar Paşa ile hemfikir olan Âyan azalarının büyük bir memnuniyetle verdikleri bu karara yalnız İttihatçı azadan Ahmed Rıza Bey, Besarya Efendi, Bulgar Tukof Efendi, Hüseyin Hüsnü Paşa[126], Musa Kâzım Efendi[127] muhalefet göstermişlerdi. Yine Âyan azasından Mahmud Şevket Paşa ise bu kararın ne lehinde ve ne de aleyhinde bir tek söz söylememiş; kendisine hile ve desise ile mevkiinden ıskat ederek vaziyeti böyle kördüğüm hâline getiren İttihatçılara karşı büyük bir ulüvvücenap göstermişti.

Muhtar Paşa âyandan aldığı bu kararı derhal Padişaha arz ile tasdik ettirdi. Ertesi günü öğleden sonra da Mecliste okuyarak mebusları dağıtmaya karar vermişti. İttihatçılar bu karardan haberdar olur olmaz büyük bir teessür ve asabiyet göstermişler ve hatta birçokları Meclis binasında Hükûmete karşı mukavemete karar vermişlerdi. Sabahleyin erkenden Meclis

126- 31 Mart Hareket Ordusu Kumandanı. Z. Ş.
127- Sabık şeyhülislam. Z. Ş.

salon ve koridorları İttihatçılarla dolmuştu. Hemen ekserisinin ceplerinde, çifte revolverler bulunuyordu. Koridorlarda içtima zilleri çalınmaya başladığı zaman herkes heyecan içinde kalmıştı. Bütün İttihatçı mebuslar derhal salonda toplanmışlardı. Hatipler birer birer söz alıyorlar, kürsüye çıkıyorlar; asabiyetten titriyen seslerle:

— Meclisi dağıtmaya karar veren hükûmet; Kanun-u Esasî'yi payimal ediyor. Nereye gidiyoruz? Diktatörlüğe mi, yoksa istibdada mı? diye bağırıyorlardı.

Nihayet Cavit Bey kürsüye gelmiş, selis ve pürüzsüz bir lisanla söylediği uzun bir nutuktan sonra, arkadaşları namına Hükûmeti protesto etmişti.

Fakat iş bununla kalmamıştı. Mecliste esen fırtınalı hava gittikçe artmış; Hükûmet tarafından gönderilen bir tabur asker, ihtiyat olmak üzere Meclis binasının etrafını kuşatmıştı. Artık Hükûmetin her şeyi göze alarak meclisi dağıtmaya karar verdiğine kani olan İttihatçılar beyhude olarak çarpışmaktansa, mevkilerini şerefli bir surette terk etmeyi daha muvafık görmüşler, meclisi feshetmeye teşebbüs eden kabineyi Meşrutiyet'in esasatını haleldar etmekle ittiham ederek kabinenin ıskatına ve meşru bir hükûmet teşekkül edinceye kadar bilâmüddet Meclisi kapamaya karar vermişler; neticeyi de hem Padişaha hem de Muhtar Paşa'ya bildirmişlerdi.

Muhtar Paşa, kendisine tebliğ edilen bu karara hiç ehemmiyet vermemiş ve derhal telefonu eline alarak Meclis Reisi Halil Bey'e:

— Mebusan-ı kiram dağılmasınlar. Şimdi irâde-i seniyeyi tebliğ etmek üzere Meclise geleceğim, demişti.

Muhtar Paşa'nın bu sözlerine de mebuslar aldırmamışlar; Muhtar Paşa Meclise gelmeden evvel hepsi birer tarafa dağılmışlardı. Mecliste artık yapılacak hiçbir şeyi kalmamıştı. Meclis Reisi Halil Bey de Meclis içtima salonu ile encümen odalarının kapılarını kilitlemiş; anahtarları Meclis Zabıt Başkâtibi'ne teslim etmiş o da bir tarafa çekilmişti.

Şu anda İstanbul'da iki şayia birbiriyle çarpışmaya başlamıştı. Bir kısım halk:

"Meclis, kabineyi ıskat ettikten sonra, kendi kendini tatil etti." diyor İttihatçıların muhalif ve hasımları ise:

"Aşk olsun Muhtar Paşa'ya... Meclisi çil yavrusu gibi dağıttı." diye, İttihatçıları efkârıumumiye karşısında büsbütün düşürmeye çalışıyorlardı.

Hakikate gelince: Mahmud Şevket Paşa'yı başlarından atmak isterken kendilerini tehlikeli bir uçurumun kenarına sürükleyen İttihatçılar, meclisi kapamak suretiyle yaptıkları ikinci ve daha büyük hata neticesinde, o derin uçuruma yuvarlanmışlardı. Yanlış hesapları yüzünden en mühim kuvvetlerini birer birer kaybeden İttihatçılar, şimdi de meclisteki son istinadgâhlarını kendi elleriyle devirdikten sonra acı bir nedamet karşısında kalmışlardı. Hükûmet ve Hükûmetin vaziyetinden şımararak Cemiyet aleyhine kıyam edenlerin kazandıkları bu galebe ortada dururken Meclisi aynı şahıslarla tekrar açmak imkân haricinde idi. Şu halde, yeniden bir intihaba girişilecekti. Fakat bu intihapta kazanmak ihtimali pek müsteb'attı. Çünkü intihapta galebeyi temin için Hükûmet kuvveti mevcut olmadığı gibi her kuvveti satın alabilecek derecede para da mevcut değildi. İşin en fenâ ciheti ise senelerden beri tevali *(devam)* eden hatalı hareketler yüzünden efkârıumumiye de Cemiyete karşı muğberdi.

Artık İttihatçılık, yalnız Merkez-i Umumî'ye ve kulüplere münhasır kalmıştı. İşte ancak o zamandır ki, İttihatçılar dostlarını ve düşmanlarını tanımışlardı. Cemiyete menfaatle merbut olanlar, derhal istifaları basmışlar, Cemiyetten ayrılmışlar, Hürriyet ve İtilâf zümresine iltihak ederek şimdi de Yeşil – Beyaz levhasının altında kemik yalamaya başlamışlardı. Fakat Cemiyete mefkûre ve iman ile bağlanmış olanlar, memleketi İtilâfçıların elinde büsbütün batırtmamak için her fedakârlığı göze almışlar; İttihat ve Terakki programına sadık kalmışlardı[128].

Meclis huzurunda okuduğu beyannamede, her şeyden ev-

128- Bunların içinde, vaktiyle Dâhiliye Nazırı Talat Bey'i pek haklı olarak tenkit etmek ve istifaya icbar eylemek yüzünden felakete uğrayanlar... Hatta o zaman Talat Bey'e hoş görünmek isteyen bir takım çanak yalayıcılar tarafından pek ağır tecavüzlere uğrayan, bu sebeple de en mukaddes varlıklarını bile kaybetmiş olanlar vardı. Z. Ş.

vel memlekete sükûn vereceğini vaat eden Muhtar Paşa kabinesi bilakis her tarafta büyük bir velvele uyandırmıştı. Gerek İstanbul'da ve gerek vilayetlerde büyük küçük memurlar arasında korkunç bir cidal başlamıştı. İttihatçılığa sadık kalan birçok valilerle memurlar, Hükûmetin istediği bîtaraflık beyannamesini vermiyorlar; hatta azlolunmayı bile göze alarak Hükûmet merkezinden gelen emirlere itaat etmiyorlardı. Dâhiliye Nazırı istifa etmiş, Muhtar Paşa tarafından bu nezarete en büyük ittihatçı düşmanlarından Daniş Bey getirilmişti. Daniş Bey, bu korkunç anarşinin önüne şiddetle geçmek istiyor; fakat hiç bir muvaffakıyet gösteremiyordu. İhtiras ve intikam çarpışmaları, son haddi bulmuştu. Matbuat, büsbütün çileden çıkmıştı. Bütün kirli çamaşırlar ortaya dökülüyor; devletin en mühim esrarı büyük bir gaflet ve saygısızlıkla münakaşalara zemin teşkil ediyor; Hükûmetin ve şahısların haysiyet ve şerefi, ayaklar altında çiğneniyordu.

Aynı zamanda kabinede de bir ihtilaf baş göstermişti. Büyük bir bîtaraflıkla iş görüleceğini zannederek Ahmed Muhtar Paşa'nın arkadaşlığını kabul edenler; şimdi dal budak salıveren bu ihtiras ve intikam cereyanları karşısında ruhen bir azap ve ıstırap duyuyorlar.

Millet ve memleketi felâkete sürükleyen bu sakim siyâsete iştirak etmemek için kabineden çekilmek istiyorlardı. Aynı zamanda kabinede müthiş bir ihtilaf baş göstermişti. Dik başlı ve mağrur Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, bedel-i nakdî meselesinden dolayı Maliye Nazırı Abdurrahman Bey'i kendi düşüncesi arkasından sürüklemek istemiş. Fakat senelerden beri Osmanlı maliyesinin nazırı ve tecrübeli bir mütehassısı olan Abdurrahman Bey hazinenin en küçük menfaatini bile kavrayamayan böyle sakat düşünceli arkadaşlarla iş görmenin mümkün olmayacağını hissetmiş, istifasını vererek çekilmişti. [129]

Kabine azaları arasında zuhur ve devam eden bu ihtilaf halkın heyecan ve asabiyetini arttırdıkça arttırıyor; daha bir ay

129- Tavzih — Dünkü nüshamızda Maliye Nazırı Abdurahman Bey'in istifa ederek çekildiğini yazmıştık. Bu zat her ne kadar istifa etmiş ve hattâ meclis odasının yanındaki odada istifanamesini yazmış ise de, Nâzım Paşa nedamet ederek noktainazarını kabul ettiğinden diğer kabine azâları tarafından istifanamesi geri aldırılmıştır.

evvel büyük ümitlerle alkışlanan Büyük kabine, şimdi en büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanıyordu. Ahmed Muhtar Paşa, mevkiini kuvvetlendirmek için Halâskâr zabitanın bütün tekliflerini kabul etmiş; Said Paşa hükûmeti tarafından asi unvanı verilen zabitan ile Arnavutluk'ta silâha sarılanlar hakkında aff-ı umumi ilân eylemişti.

Fakat bu esnada Arnavutluk'ta yeni bir cereyan baş göstermişti. Vaktiyle Yıldız Sarayı'nın ekmeğini yiyen bir takım Arnavut rüesası; saltanat makamında hiçbir mevcudiyet gösteremeyen Beşinci Sultan Mehmed'in hal'ini ve Selânik'te ordu köşkünde mahpus bulunan Abdülhamid'in tekrar tahta iclâsını ileri sürmek istemişlerdi. Ahmed Muhtar Paşa tarafından şımartılan Arnavutların bu mesele üzerinde fazlaca ısrar etmesi, bu düşüncenin tahakkuk edivermesi demekti. Çünkü Ahmed Muhtar Paşa, idâre hususundaki zaafını ve beceriksizliğini artık tamamıyla göstermiş; her kuvvetli cereyanın karşısında mukavemet kudretinden aciz bir hâle gelmişti. Hatta bunu bizzat kendisi de anlamış; acı bir sükût ve inhizama doğru kayan mevkiini kurtarmak için, kırk gün evvel ilga ettiği idâre-i örfiyeyi tekrar ilâna mecbur kalmıştı.

YENİ KABİNE VE BALKAN SAVAŞI

Ahmed Muhtar Paşa kabinesi iktidar mevkiine gelir gelmez, vakıa İtalya harbinin ateşlerini söndürmeye teşebbüs etmişti. Fakat buna mukabil Arnavutluk meselesinde, en küçük noktalara kadar zaaf göstermiş; nihayet Balkan felâketinin zuhuruna sebebiyet vermişti. Hükûmetin dâhili vaziyetini bütün teferruatıyla adım adım takip eden Balkan devletleri; kabinedeki ihtilafların, ordu ve devlet idâresindeki anarşi ve intizamsızlığın artık had bir devreye girdiğini hisseder etmez derhal harekete geçmişlerdi. Balkan devletlerinin askerî merkezlerinde hummalı bir faaliyet başlamıştı. Bulgarlar, hududun en yakın noktalarına külliyetli miktarda tahşidatta bulunuyorlar; müşterek Bulgar – Sırp çeteleri büyük müfrezeler halinde hudutları geçerek Türk ve Arnavut köylerine taarruz ediyorlar; birçok noktalarda köprüleri dinamitle tahrip ediyorlardı.

Arnavut asileri, şaşırmışlardı. Ellerindeki isyan silâhlarını, şimdi bu mütearrızlara çevirmek mecburiyetinde kalmışlardı. Hırpalanan ezilen yalnız Türk köyleri idi. Silâhtan ve Hükûmetin himayesinden mahrum kalan bu zavallılar, artık vaziyete hâkim olan çetelerin tedhişi ve imha ateşleri karşısında titreşmektelerdi. Hudut kulelerinin karşısında parıldayan

Bulgar, Sırp, Yunan, Karadağ süngülerinin adedi her gün göz kamaştıracak derecede artmakta iken, Hükûmet hayal ve havsalanın alamayacağı bir gaflet gösteriyor.

Arnavutluk isyanı dolayısıyla Rumeli'de tahşit edilen *(toplanan)* seksen tabur askerden bir kısmını terhis ediyordu. Fakat gafletin şekil ve derecesi bununla da kalmıyor, Sırbistan hükûmetinin Avrupa'dan mubayaa ettiği külliyetli miktarda top ile binlerce sandık top cephanesi -evvelce Said Paşa kabinesinden alınan müsaade üzerine- Selânik rıhtımına çıkarılıyor; oradan da şimendiferle Sırbistan'a naklonuyor, dört gün sonra bu topların, devlet ve milletin başına yıldırımlar yağdıracağı düşünülmüyordu.

Muhtar Paşa kabinesi gösterdiği zaaf ve idâresizliğin en acı cezasını Çanakkale'de çekiyordu, İtalyanların muhtemel bir taarruzlarına karşı burada üç fırka tahşit edilmişti.

Her tarafta -İttihatçı aleyhtarları tarafından- şımarıklıklar baş gösterdiği zaman burada da Hürriyet ve İtilâf fırkasına mensup Yağcı Mehmed isminde bir adam türemişti. Yağcı Mehmed, Çanakkale'nin müdafaasına memur olan Bursa fırkası efradından bir neferdi. Bu nefer, her gün asker çadırlarını dolaşıyor, fırkasının propagandasını yapıyor, her tarafa zehir ve fesat saçıyordu.

Üç beş gün zarfında bu suretle arkadaşları arasında sivrilen Yağcı Mehmed, günün birinde başına üç beş arkadaş toplamış; tabur kumandanının çadırını basmış: kumandanı çadırında hapsettikten sonra;

— Terhis isteriz.

Narasını basmıştı. İlk yapılacak hareket, düşman karşısında bu hâle kıyam eden alçakları -değil asmak veyahut kurşuna dizme - müessir bir ibret olmak üzere parça parça etmek lâzım gelirken bunlar da cezasız kalmış; güya isyanın olduğu yerde bastırılması için derhal bu fırkaların terhisine başlanmıştı.

Muhtar Paşa kabinesini bu kadar gaflete sevk eden sebep, Balkanlarda kat'iyyen bir harp olmayacağına dair Hariciye

Nazırı Gabriyel Noradonkyan Efendi'ye bir sefir tarafından verilen teminattan ibâretti. Fakat çok gariptir ki sefirin bu teminatını, hâdisat derhal tekzip edivermişti. Bir taraftan dört devletin orduları, Osmanlı hudutlarını derhal tecavüz edebilecek şekilde tahşit edilirken diğer taraftan da bu devletlerin payitahtlarında Osmanlı Hükûmeti ve Türk milleti aleyhinde nümayişler başlamış, vaziyet pek korkunç bir şekil almıştı. Balkan Darülfünunluları, büyük mitingler yapıyorlar;

— Harp isteriz.

Feryatlarını ayyuka çıkarıyorlar. Önlerinde bandolar olduğu halde şehirleri ve köyleri dolaşarak:

"Marş, marş

İstanbul'a yanaş"

Teraneleriyle kendi milletlerinin heyecanını arttırıyorlardı. Artık harp, nâkabili içtinaptı. Dört devletin matbuat ve halkı lisanından yağdırılan hakaretlere ise -pek tabiidir ki- tahammül olunamazdı. Türk gençliği; bu hakaretler altında ezilmektense, şerefli bir ölümü tercih etmişti. İstanbul Darülfünunu gençleri tarafından Kabine Reisi Muhtar Paşa'ya ve Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'ya bir heyet gönderildi. Balkan Darülfünunlularının tahkiratını reddetmek maksadile bir mukabil nümayiş yapılmasına müsaade istenildi.

O esnada zaten kabinede de artık harbin önüne geçilemeyeceği hissedilmişti. Senelerden beri, iki fırka askerle yirmi dört saatte Sofya'ya girivereceğini iddia eden Nâzım Paşa, artık bu kahramanlığı gösterecek zamanın geldiğine hükmetmiş; yapılacak nümayişi derhal tasvip eylemişti. Hatta bu nümayişin vilâyetlerde de yapılması için Babıâli'den valilere şifreler gönderilmişti. Geç vakitlere kadar Vükelâ Meclisi'nde müzakerat devam ediyor; gafletten gaflete düşen Hükûmet, felâketin azametini ancak şimdi görebiliyordu. Vükelâ'dan bir kısmı, harbe girişmek istemiyor; Hariciye Nazırı Gabriyel Efendi ise, daha hâlâ diplomasi tariki ile harbin önüne geçebileceğini ümit ediyordu,

1328 senesi Eylülünün 18'inci (1 Ekim 1912) Salı günü, intişar edeni gazeteler, Bulgaristan ve Sırbistan hükûmetlerinin umumi seferberlik ilân ettiklerini yazıyordu. O gün Erkânıharbiye-i Umumiye Dairesi'nde yüksek rütbeli bir takım ümera toplanmış, Bulgar, Sırp ve Yunanistan seferberliği üzerinde tetkikat yapmışlardı. Bunun üzerine Ordu Müfettişi Müşir Abdullah Paşa ile Erkânıharbiye-i Umumîye Reis vekili Hadi Paşa hemen bir otomobile binerek Babıâli'ye gelmişler ve müzakere halinde bulunan Heyet-i Vükelâ'ya, artık müzakerat ile geçirecek vakit kalmadığı cihetle –Osmanlı Ordusunun da seferber edilmesi lüzumunu bildirmişlerdi. Mesele derhal Padişaha arz ve irâdesi istihsal edilmişti. Ancak, Balkan devletleri orduları, 11 gün zarfında 600 bin asker ve 1. 320 top ile hududu geçebilecekleri cihetle Osmanlı ordusunun sür'atle seferberliğini ikmal etmesi elzemdi. O günden itibaren Harbiye Nezareti ve bütün asker daireleri hummalı bir faaliyete girmişti.

Balkan Savaşında Osmanlı Subayları

Hükûmet - ancak bu büyük mecburiyet karşısında - vazifesini ifaya başlamıştı. Birçokları tarafından Hükûmeti zorla harbe sürüklediği iddia olunan harp nümayişi ise, seferberlik emri verilmesinden tam altı gün sonra yapılmıştı. Darülfünun gençleri bu nümayişe hazırlanırlarken İttihat ve Terakki Merkez-i Umumîsi de bir beyanname neşretmiş; *"Meclis-i Mebusan'ın tatili gününden beri Hükûmetle aramızda olan ihtilafı bugünden itibaren unutuyoruz. Vatan tehlikesi karşısında bütün kuvvetimizle Hükûmete müzaherete karar veriyoruz"* demişti Aynı zamanda bütün ittihatçıların, harp nümayişine iştirak etmesine karar verilmişti.

Harp nümayişine karar verildiği gün Sultanahmed Meydanı bir mahşer hâlini almıştı. Darülfünun'un genç hatiplerinden sonra, İttihatçılardan Talât, Kara Kemal, Hatip Ömer Naci Beylerle, Übeydullah, Hâlâçyan, Âyan azasından Besarya Efendiler kürsüye gelmişler, halkı heyecandan heyecana düşüren nutuklar vermişlerdi.

Bu nümayişin gittikçe hararet kesbettiğini haber alan Vükelâ Heyeti Babıali'de toplanmışlar, telâşa başlamışlardı. İlân edilen seferberliğe rağmen daha hâlâ "Düvel-i muazzamaya müracaat edilerek ve Rumeli'de ıslahat yapılacağına dair teminat-ı kat'iye verilerek" hudutları aşmak üzere olan Balkan ordularını geri çevirmek ümidini taşıyan bu Vükelâ; Sultanahmed nümayişinden fenâ halde sinirlenmişler, nümayişçilerin dağıtılmasını istemişlerdi. Hâlbuki Eylülün 24'üncü Pazartesi günü akşamı zuhur eden bir hâdise, vükelâ heyetine daha korkulu dakikalar geçirtmişti. Darülfünun talebelerinden Abdülkadir Bey'in teşvikiyle daha müessir bir nümayişe karar veren gençler, o gün akşama doğru Darülfünun bayrağı altında toplanmışlar. Sultan Mahmud türbesinin önüne gelerek durmuşlar.

"Kahrolsun 23'üncü madde, yaşasın harp!" diye nümayişe başlamışlardı.

Halk derhal birikmiş ve Darülfünunlulara iştirak etmişti. Nümayişçiler Hükûmetin son bir ümit ile tatbikine kalkıştığı Kanun-u Esasî'nin 23'üncü maddesi mucibince ıslahat tedbirini tetkik ediyorlar:

— Artık vakit geçmiştir. Balkanlardan gelen tehdit ve hakaret sadalarını ancak silâh sesleri susturabilir. Hükûmet, ya milletin izzetinefsini muhafaza etmeli veyahut çekilmelidir. Gidelim, bunu Hükûmete arz edelim, diyorlardı.

Söylenen müessir sözlerden halkın da heyecanı artmış, bütün fikirler, derhal aynı nokta etrafında toplanmıştı.

— Hakarete tahammül edemeyiz. Onlar harp istiyorlarsa, biz de isteriz.

Feryatlarıyla bütün o civarı sarsan nümayişçiler, doğruca Babıâli'nin önüne gelmişler; verdikleri kararı Vükelâ Heyeti'ne arz etmek için Sadrazamı binek taşına istemişlerdi. Fakat bu esnada Hürriyet ve İtilâf fırkası tarafından Sadrazama bir jurnal verilmiş:

"Harp nümayişi, bir vesiledir. Bunu, İttihatçılar tertip ettiler. Maksatları halkı bir araya toplamak, ahalinin sinirlerini ayaklandırmak. Bu fırsattan istifade ederek Babıali'yi basıp bir taklib-i hükûmet yapmaktır," demişlerdi.

Bu jurnal karşısında maneviyatı sarsılan Ahmed Muhtar Paşa, Babıâli önünde toplanan nümayişçileri savmak için:

— Heyet-i Vükelâ, mesai-i mühimmenin müzakeresi ile meşguldür.

Sadrazam Paşa Hazretlerinin, bir saniye bile içtimaı terk etmelerine İmkân yoktur, dedirtmiş ise de bu söz hiçbir tesir göstermemişti.

Hatta gençlik bu soğuk muameleden büsbütün galeyana gelmişti. Bu sırada, Darülfünun talebesinden merhum Kâzım Şakir Bey[130] ile *Tanin* muharrirlerinden merhum Cemil Beylerin ellerinde bulunan bayrakların ucundaki tunç ay yıldızlar harekete gelmiş; o mütefessih Babıâli'nin birkaç camı şangır şungur kırılıvermişti. Muhtar Paşa, bu içtimaın lâfla dağıtılamayacağını anlayınca, derhal Harbiye Nezareti'nden asker istemiş ve asker gelinceye kadar nümayişçilerin daha büyük

130- *Milliyet* gazetesinin musahhih *(düzeltmen)* ve müdürü mesulü iken beş sene evvel pek genç yaşında vefat etmiştir. Z. Ş. (Kâzım Şakir Bey, Ziya Şakir'in kardeşidir. Y. N.)

harekâta geçmelerinin önünü almak için binek taşına çıkmak mecburiyetini hissetmişti. Ahmed Muhtar Paşa'nın refakatinde mahdumu ve Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa da bulunuyordu. O Muhtar Paşa ki; 31 Mart hâdisesinin bidayetinde âsileri sür'atle tedip edememek ve gösterdiği beceriksizlikle o kanlı hailenin günlerce devamına sebebiyet vermekle ittiham edilmiş, ittihatçılarla arasında oldukça geniş bir uçurum husûle gelmişti. Mahmud Şevket Paşa, vakıa bu zatı meşhur Çorlu manevrasında İttihatçılarla barıştırmış ise de, her halde Mahmud Muhtar Paşa'nın kalbindeki iğbirar ateşini henüz söndürmeye muvaffak olamamıştı.

Hatta bundan dolayıdır ki, sadaret mevkiini ihraz edinceye kadar bîtaraf tanınan Ahmed Muhtar Paşa'nın, iktidar mevkiine gelir gelmez İttihatçılara karşı gösterdiği şiddet ve husumet, mahdumu Mahmud Muhtar Paşa'nın telkin-i eseri olduğu iddia edilmekte idi.

Bu, baba ve oğul paşalar binek taşında görünür görünmez, -zan ve ümitleri hilâfına olarak- şiddetle alkışlanmış, yine nutuklar başlamıştı. Hatipler; Hükûmeti harici siyâsette zayıf davranmakla ittiham ediyorlar:

"Düşmanların tehditlerine boyun eğmeyiz. Mademki onlar harp istiyorlar, biz de harp isteriz. Zilletle yaşamaktansa, şerefle ölmek evlâdır," diyorlardı.

Ahmed Muhtar Paşa, bu nutuklara mukabele etmek istiyor; fakat oğlu Mahmud Muhtar Paşa babasının sözünü kesiyor. Bu, baba oğul Paşalar arasındaki:

— Dur baba. Ben söyleyeyim.

— Sen sus oğlum. Ben cevap vereyim.

Sözleri, bu facia arasında unutulmaz bir mudhike *(komiklik)* teşkil ediyordu.

Nümayişçileri bir an evvel dağıtmak ve korkulan taklib-i hükûmet rivâyetine meydan bırakmamak için Babıâli Karakolu'na mensup asker tarafından tertibat alınırken, Harbiye Nezareti'nden de Binbaşı Hüsnü Bey kumandasında bir tabur asker, marş-marşla gelmiş, nümayişçilerin etrafını ihata

etmişti. Fakat nümayişçiler, derhal askerlere maksatlarını anlatmışlar:

— Biz, sizin ve bütün milletin şerefini müdafaa etmek için buraya toplandık, diye bağırmışlardı.

Mahmud Muhtar Paşa, askerin halka iltihak etmek istidadını görür görmez kumandan Hüsnü Bey'e:

— Süngü tak, bunları dağıt, emrini vermiş, amirinden aldığı emri ifaya geçen askerlerin karşısında, bu ateşli nümayişçiler derhal dağılıvermişlerdi.

***

Bu hâdisenin üzerinden henüz dokuz saat geçer geçmez, 24-25 Eylül, gece saat 3 Karadağ hududundaki Seniçe Mutasarrıfı'ndan ve Brana Kaymakamlığından Babıâli'ye iki telgraf gelmiş; Karadağlıların Brana ve Moykovaç cihetlerinden hududu tecavüz ettikleri bildirilmişti. Bu telgraflar, Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili Nâzım Paşa'ya gönderilir gönderilmez Nâzım Paşa da Garp Ordusu Kumandanı ile İpek Müfrezesi Kumandanı'na:

— Karadağlılara karşı her türlü harekât-ı harbiyede muhtar ve serbestsiniz. Hal ve vaziyet müsait ise, taarruz ediniz. Emrini vermişti.

Gecenin bu vaktinde tabiidir ki bu vaziyetten - ancak alâkadar olanlardan başka - hiç kimse haberdar değildi. Fakat sabah olup da halk sokaklara dökülür dökülmez, harp havadisleri her tarafa intişar etmişti. Gündüz 25 Eylül 1328 (8 Ekim 1912) Salı saat tam bir buçukta da Karadağ hükûmetinin resmen ilânıharp ettiği Hariciye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne telefonla tebliğ edilmişti. Bu suretle başlayan Balkan Harbi'nin harekâtından bahsetmek sadedimizin haricinde olduğu için bu hususta tafsilât vermekten içtinap edeceğiz. Sadece mühim hâdisatı kaydetmekle iktifa eyleyeceğiz.

Harbin ilân-ı havadisi, bir anda koca İstanbul'un her tarafına dağılmıştı ve aynı dakikada, bu koca İstanbul'un en yüksek

mahfillerinden en ücra köşelerine kadar bin bir fikir ve mütalaa canlanmıştı.

Halkın saf ve cahil kısmı alelhusus itilâfçılar güruhu; Başkumandan vekili Nâzım Paşa'nın sık sık tekrar ettiği beyanatına güveniyorlar; bu hayalperver kumandanın hayalhanesinden sunduğu zafer şarabı ile şimdiden sermest oluyorlardı. Halbuki hakikate vâkıf olan münevver ve aklı eren zümre ise;

— Bu ordu ile harp olamaz. Allah encamını hayır eyleye, diyorlardı.

Çünkü son zamanlarda fırkacılığın, siyâsetçiliğin orduyu ne hâle getirdiğini biliyorlardı. Nitekim bu acı hakikat daha ilk saatinde Babıâli'de kendini göstermişti. Harbin ilânından yarım saat sonra Babıâli'de Sadrazam Ahmed Muhtar Paşa'nın riyasetinde Heyet-i Vükelâ fevkalâde olarak içtima etmiş, Mahmud Şevket Paşa ile Şark Ordusu Kumandanı Abdullah ve Erkânıharbiye-i Umumiye Reis Vekili Hâdi Paşalar da bu içtimaa dâvet edilmişti. Mecliste Hariciye Nazırı ahval-i siyasiyeden bahsetmiş, Maliye Nazırı Abdurrahman Bey para hususunda hiç bir müşkülata maruz kalınmayacağına dair teminat vermiş ve nihayet söz, askerî harekata intikal eylemişti. O zaman Abdullah Paşa, Mahmud Şevket Paşa'ya hitaben - kendi kumandasına verilen Şark Ordusunu ima ederek

— Paşa hazretleri! Ben bu ordunun başına geçeli henüz yirmi gün oldu. Hâlbuki bir orduyu, kim hazırlarsa, onun kumandasını o deruhte etmelidir. Bu orduyu, iki seneden beri siz yetiştirdiniz. Bunun için ordunun başına, siz geçmelisiniz, demişti.

Halbuki Mahmud Şevket Paşa bu haklı teklife karşı derhal:

— Hayır, Hayır, Ben, şimdilik hiçbir kumanda kabul etmeyeceğim, cevabını vermişti.

Mahmud Şevket Paşa'nın -acı bir mana ifada eden- bu cevabı, hiç şüphe yok ki ordunun bugünkü ruhunu, herkesten daha iyi bilmesinden ileri geliyordu. Bir taraftan ordunun kıymetini yükseltmek için var kuvvetiyle çalışan Mahmud Şevket Paşa,

diğer taraftan da şahısların tesiri altından silkinememiş, askerliğin en büyük amiri olan, "disiplinin demir pençesine" ordudaki siyasî cereyanları bir anda ezdirivermek vazifeperverliğini gösterememişti. Bunun içindir ki vaktiyle gösterdiği zaafın manevi ceza ve ıstırabını şimdi hem kendisi çekiyor, hem de koca bir millete çektiriyordu.

Sırp, Bulgar, Yunan hükûmetleri tarafından harp ilânları tevali ettikçe *(sürüp gittikçe)*, düşünceli zevat arasında endişeler artmaya başlamıştı. Yalnız Nâzım Paşa taraftarları ile itilâfçılar zümresi arasında şuursuz bir memnuniyet vardı. Bunlar Nâzım Paşa'nın iki fırka askerle Edirne üzerinden hududu geçivereceğine ve yirmi dört saat sonra da Sofya'ya girerek Çar Ferdinand'ın sarayı üzerine bayrak dikilivereceğine kati bir iman ve kanaat besliyorlardı. Bir resimli gazete, oldukça gülünç bir resim yapmıştı. Başkumandan vekili Nâzım paşa, bir Şimendifer bilet gişesi önünde kılıcına dayanmış duruyordu. Bu resmin altında da şu yazılar okunuyordu:

Biletçi — Ne emir buyuruyorsunuz, paşam?

Nâzım Paşa — Sofya'ya bir bilet ver.

Ve bu şuursuz iman ve kanaate bizzat Nâzım Paşa da iştirak ediyor; etrafındaki zabitlere - ve bilhassa kendisine yaver aldığı Selim Sırrı Bey'e:

— Alay elbiselerini manevra sandıklarına koymayı unutmayınız. Birkaç gün sonra Sofya'ya girdiğimiz zaman lâzım olacak, diyordu.

Vakıa itimad-ı nefs, bir kumandan için en güvenilecek bir silâh olabilirdi.

Fakat makul hududu tecavüz eden bu gurur-u nefis adeta hodpesentlik derecesine gelmiş ve hatta, vaktiyle ittihatçıların baş çığırtkanı olan Selânik'teki *Silâh* gazetesi sahibi Tahsin Bey'in tafrafuruşluklarını bile geçmişti. Daha fecii de şurasıdır ki; ilk hezimetler başlar başlamaz bütün bu tafrafuruşlar derhal afallamışlar:

— Harbe, İttihatçılar sebep oldular. Gitsinler, onlar harp etsinler, demeye başlamışlardı.

Uzun zamanlardan beri hazırlanan bu feci harbin zuhurundan dolayı İttihatçılara yükletilecek hiçbir mesuliyet mevcut değildi. Eğer bu sözden maksat Babıâli önünde yapılmış olan nümayiş ise, harp ilânına hiçbir tesiri olmadığı meydanda idi. Çünkü millî haysiyeti kurtarmak fikriyle yapılan bu nümayişin mürettipleri, Mahmud Muhtar Paşa'nın verdiği emir üzerine süngü uçları ile dağıtılırken, Karadağ askerleri, Osmanlı hududundan içeri girmişlerdi. Mamafih şu ciheti tam bir hakikat olarak kaydetmek lâzımdır ki, harp başlar başlamaz en ön safa atılanların ekseriyetini İttihatçıların temiz ve hakiki vatanperver zümresi teşkil etmekte idi.

Düşmanların taarruz ve hakaretlerine karşı atıl ananeperest Babıali'yi harekete getirmek için Babıâli'nin camlarını kıran gençlerin İttihatçılar tarafından Hükûmeti devirmek teşebbüsüne âlet oldukları hakkında hasıl olan zan ve zehap, İtilâfçıların doğurduğu bir mefsedet ve dedikodudan ibâretti. Ne Merkez-i Umumî'de ve ne de diğer bir İttihat kulübünde kat'iyyen böyle bir karar verilmemişti. Bu hâdise, doğrudan doğruya gençliğin kalbinden doğmuş olan bir hareketti. Hâdisede bazı ittihatçıların bulunması ise biraz tesadüften, biraz da ittihatçıların ekseriya o civardaki kahve ve kıraathanelerde ve bahusus Babıali'nin karşısında bulunan Resne fotoğrafhanesinde oturmak mutatları olduğundan ve gürültüyü duyar duymaz merak sevki ile nümayişçilerin aralarına karışmalarından başka bir şey değildi.

Böyle olmakla beraber Hükûmet -İttihatçılardan gelmesi muhtemel olan zararı tahdit etmek için- geniş mikyasta tevkifat yapmaya karar vermişti. Nümayişi bahane ederek İttihatçıların korkulu kısmı birer birer tevkif ediliyor, Bekirağa Bölüğü'ne gönderiliyor, bu suretle memlekette bir sükûn temin olunabileceği zannediliyordu. Yine bir hakikat olmak üzere şunu da kaydetmek lâzımdır ki, harp ihtimalleri tahakkuk eder etmez İttihatçılar ne suretle hareket etmek lâzım geldi-

ğini düşünmeye başlamışlar. Şu anda Hükûmete karşı kin ve gayz ile mütehassis bazı müfrit rüesanın:

— Biz, kat'iyyen iştirak etmeyelim. Lâkayt kalalım, demelerine rağmen, Talât, Bahaeddin Şakir, Rahmi, Eyüp Sabri, Halil Beylere diğer arkadaşları:

— Bilakis. Harbe iştirak edelim. Bu adamlarla beraber çalışalım. Hatta birçok arkadaşları, Alaylar arasına sokalım. Çünkü bu beceriksiz adamların eline geçen ordunun maneviyatı sarsılmıştır. Biz aralarında bulunursak efradın vatanperverane hislerini takviye ederiz. Birçok fenalıkların da önüne geçeriz, diye ısrar etmişler, -bu meselede- cidden takdire şayan bir düşünce ile, fırkacılık ihtirasatına karşı büyük bir feragat göstermişlerdi.

Muhtelif sebeplerle İttihatçılara muğber olan bazı kimselerin, İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde yazdıkları eserlerde Balkan Harbi'nden bahsederlerken:

"Orduda mevcut bulunan İttihatçı zabitan, muharebenin bidayetinden başlayarak hitamına kadar, sevgili vatanımızın düşman ellerine geçmesine hizmet ve gayret eylediler."

Şeklindeki neşriyatları, kat'iyyen hilâf-ı hakikattı. İstikbal tarihini yanlış bir mecraya sevketmek ihtimali olan böyle sakat neşriyattan hazer etmek icabeder.

***

Harp, felâketle başlamıştı ve her gün de yeni bir felâketle devam ediyordu. İki fırka askerle yirmi dört saat zarfında Sofya'ya girivereceğini iddia eden Başkumandan vekili Nâzım Paşa, bilâkis pek müşkül bir vaziyete girmişti. Harbiye Nezareti'nin idâre işlerinden ve Vükelâ Meclisleri'ndeki müzakerelerden baş alamayan Nâzım Paşa, henüz bir kere olsun büyük Karargâh-ı Umumî'ye gelememiş, muhtemel olan Harekât-ı Harbiye hakkında harita üzerinde ciddi bir tetebbü ve mütalaaya girişememişti. Buna binaendir ki, harbin ilânının üzerinden üç gün geçmiş olduğu halde Şark Ordusu'nun toplanma harekât-ı harbiyesi hakkında kat'i bir karar verilmemiş-

ti. Nihayet ayın 28'nci günü akşamına doğru Erkânıharbiye-i Umumiye Reis vekili Hâdi Paşa'nın ısrarıyla Nâzım Paşa Başkumandanlık Karargâhı'na getirilmiş. Fakat o anda da büyük bir ihtilaf baş göstermişti.

Hâdi Paşa'nın fikri, -tıpkı Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa'nın fikri gibi– orduyu Ergene hattında toplamak, icap eden kuvvetin temininden sonra taarruza kalkmaktı. Nâzım Paşa bu fikri şiddetle reddediyor; "serian hududu geçerek düşman üzerine atılmak" fikrinde ısrar eyliyordu. Daha harbin ilk gününde Başkumandan vekili ile Erkân-ı Harbiye Reisi ve Ordu Kumandanları arasında zuhur eden bu ihtilaf, koca Osmanlı ordusunun ne feci bir akıbete sürüklediğini gösteriyordu.

Harbiye Nazırlığını ve bilhassa Başkumandan vekâletini ihraz ettikten sonra Nâzım Paşa'ya büsbütün garip bir hâl gelmiş; -bir zamanlar Mahmud Şevket Paşa'nın da yaptığı gibi– adeta bir diktatör vaziyeti alıvermişti. Muhitine sokulan bazı kimseler, Paşa'nın her fikrini her sözünü alkışlıyorlar; zaten mağrur olan bu zatı büsbütün hodpesentliğe sevk ediyorlardı. Şark Orduları Kumandanı Abdullah Paşa, aradaki ihtilafı teşdit etmemek için hemen Ergene'ye çekilmekten sarfınazar etmiş, -Nâzım Paşa'nın fikrine bir dereceye kadar uygun olan– Edirne ve Kırkkilise civarlarında toplanmayı kabul etmişti. Fakat Bulgar ordusu, buna bile meydan vermeden, büyük bir kuvvetle hududu geçerek henüz toplanmasını ikmal etmemiş olan Şark Ordusu'nun üzerine yüklenmişti. İşte o günden itibaren vaziyet tamamen bir facia hâlini almış; ordu, perişan bir halde ricate başlamıştı.

10 Nisan 1328'de (23 Nisan 1912) Kırkkilise önlerinde mağlûp olan Şark Ordusu, 16 Nisan tarihinde talihini bir defa da Lüleburgaz önlerinde tecrübe etmek istemiş ise de bu teşebbüs daha acı bir hezimetle neticelenmiş; o muazzam kuvvet bir iki gün zarfında adeta inhilâl edivererek dökümtüleri Çatalca istihkâmlarına iltica etmişti.

Bu hezimet, hem Hükûmeti hem de Payitaht halkını hayretlere gark etmiş; heyecan ve asabiyetle titretmişti. Koca Şark

Ordusu'nu önüne katan kuvvetin bir anda İstanbul'a girivermesinden endişe edilmeye başlanmış; hatta Hükûmet tarafından Padişahın ve hazine-i humayun'un Bursa'ya nakli karar altına alınmıştı. Fakat bütün bu telâşlar beyhude idi. Çünkü ortada mağlûp bir Şark Ordusu olduğu halde galip meydanda görünmüyor. Orduyu hezimete uğratan kuvvetin, Bulgar ordusu değil ondan daha kuvvetli bir âmil olan idâresizlik olduğu tezahür ediyordu.

Mağlûbiyetle beraber münakaşalar da başlamıştı. Büyük rütbeli kumandanlar kabahati muhtelif sebeplere atfediyorlar, mesuliyeti omuzlarından atmaya çalışıyorlardı. Halbuki mesuliyeti mucip olacak sebepler, o kadar gizli kapalı değildi. Bunların en başında askerliğin en iptidai kaidelerinin bile ihmal edildiği gelmekte idi. İleri hareketlerde keşif vazifesi layıkıyla ifa edilmediği için ekseriya düşmanın kısmıküllisi üzerine uğranılarak büyük hezimetlere sebebiyet verilmişti. Harplerden sonra ise; düşmanın hangi mevkileri işgal ettiğini; düşman ordusunun ne vaziyet iktisap eylediğini öğrenmek hiç kimsenin aklından geçmemişti.

Yüz yirmi bin silâhlı Şark Ordusu'nun iki büyük mağlubiyetten sonra yüzlerce kilometre geri çekilmesi üzerine geride kalan sahanın düşman tarafından işgal edildiği ve ilk harp sahası olan Kırkkilise'nin de tabii olarak düşman eline geçtiği zannolunmuştu, Halbuki Şark Ordusu'na ilk darbeyi indirmekle beraber Bulgar Ordusu korkusundan yerinde kımıldanamamış; o koca sahayı günlerce boş bırakmıştı Aynı zamanda Kırkkilise'den gelen şu telgraf da bütün alâkadarları hayret içinde bırakmıştı:

-Aynen ve harfiyen-

"Harbiye Nezareti Celilesine Makine başında

Seyfioğlu tabyasında yüz kadar mustahfaz askeri ve piyade olarak dört yüz kadar mevcutla bir batarya top düşmana karşı bulunuyor. Şehrin içerisinde bozulup gelen askerleri alıp oraya sevk ve kuvveti takviye ediyorum. Kışla mahalleri kâmilen boş

bulunuyor. Sülü tarafından da yarım bölük topçu şimdi geldi.

Asker hep Babaeski tarafına firar ediyor. Şehirde ahaliden kimseler yoktur. Şehir tehlikeye terk ediliyor. Yarın düşman eline geçecektir.

İkinci Mustahfaz Taburundan Mülâzım Ali

Kırkkilise 10-11- Teşrinievvel 1328 gece saat 10"

Görülüyor ki; yüz yirmi bin silâha, yüzlerce topa mâlik olan koca Şark Ordusu'nun vazifesini bir avuç kahramanla bir tek Müstahfaz Mülâzımı Ali Efendi ifâ ediyor; bu üç-beş yüz Türk aslanı, etraflarını saran yüz altmış bin Bulgar süngüsünün karşısında, büyük bir şan-ü şerefle göğsünü geriyordu[131].

Hiçbir hesap ve kitaba müstenid olmayan ataklığının cezasını çekmeye başlayan Nâzım Paşa bu cidden mübârek Ali Efendi'nin telgrafını alır almaz, Babaeski'ye ricat eden Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'ya şu telgrafı göndermişti:

- Aynen ve harfiyen -

"Gayet müsta'celdir.

Kavaklı'da Şark Ordusu Kumandanlığı'na

Hatt-ı harbin bir kısmının muvakkaten sarsılması üzerine 120 bin kişilik tekmil bir ordunun kendini mağlûp ve perişan addetmesi ve bilâmukavemet hemen ric'ate geçmesi son derece mucib-i teessür oldu. Ordu sebatkârane ve cansiparane taarruzda devam etmeli ve bir kısmının uğradığı muvakkat mağlûbiyeti diğer taraflardan yapacağı şiddetli ve kanlı taarruzlarla muzafferiyete kalbetmeli idi. Bir gün evvel her taraftan püskürtülen ve bizden daha kuvvetli ve cesur olmayan bir ordunun önünden bütün Osmanlı ordusunun kaçarcasına ricat etmesi, Osmanlı namusuna ebedî bir lekedir. Şark Ordusu bu lekeyi temizlemek mecburiyet-i kat'iyesinde bulunuyor. Düşman, Kırkkilise'ye girememiştir. Kırkkilise'nin dört saat ilerisinde muharebe devam ettiği şimdi haber veriliyor. Karşınızdaki düşmanın hâli, sizin-

131- Bu kahraman Ali Efendi'nin resmini buldurmak ve Askerî Müze'mize koymak bir vazifedir. Bu vazifeyi bizzat biz deruhte etmek istiyoruz. Bu resmin buldurulması için karilerimizden muavenet istirham ediyoruz. Z. Ş.

kinden daha fenadır. Ordunun dün işgal ettiği hatta muannidane sebat etmesi ve bütün kuvvetlerini toplayarak beri taraftan cansiparane taarruza geçmesi matluptur. Vatanın selâmet veya izmihlâli, bugün Şark Ordusu'nun göstereceği kuvvetikalp ve sebattadır. Her ne suretle olursa olsun ric'at yok. Şu saatte azimkâr bir mülâzim, birkaç yüz müstahfaz ve redifle Kırkkiliseyi muhafaza ediyor. Ortada takip eden bir düşman yok. Ordu, neden ric'at ediyor ? Bu emri, bütün zabıtan ve efrada tamim ve tebliğ ediniz. 10-11 Teşrinievvel 1328 gece saat 11

Başkumandan vekili Nâzım"

Aynı zamanda Kırkkilise'ye de şu telgraf çekilmişti: Kırkkilise'de müstahfaz mülazımı Ali Efendi'ye *(makina başında)*

"Şark Ordusu dün işgal ettiği hatt-ı harbi tekrar işgal ve muannidane mukavemet için emr-i kat'i almıştır. Kırkkilise mevkiini behemehal muhafaza için her ne fedakârlık lâzımsa yapınız. Vatana en büyük hizmeti ifa etmiş olacaksınız.

10-11 Teşrinievvele 328 Gece saat 12:15

Başkumandan vekili Nâzım"

Nâzım paşa bunlarla da iktifa etmemiş gece saat 12'de Abdullah Paşa'ya çektiği bir telgrafla:

"En yakın mahallerden Kırkkilise'ye asker sevki ile istihkâmatın işgal ve tahkim edilmesini" emretmiş ve *"buradan -yani İstanbul'dan - imdat kuvveti gönderileceğini"* bildirmişti.

Nâzım Paşa o gece sabaha kadar telgrafhanede muhaberat île uğraşmış, bir dakika bile gözünü yummamış. Askerliğin ve bilhassa büyük kumandanlığın sadece bir tafrafuruşluktan ibâret olmadığını acı acı anlamıştı. Şunu da kaydetmek lâzım gelir ki şu anda Nâzım Paşa acınacak bir vaziyette idi. Nedamet ve ıstırap onu bir gün zarfında çökertmişti. Rakiplerinin tenkitlerinden ziyade tarihin kendisi hakkında vereceği hükümden korkuyor; hatasını tamir edebilmek için var kuvveti ile çalışıyordu.

Bir zamanlar ismini bile söylemek istemediği İttihatçılarla adeta bir mütareke akdetmiş gibi idi. Meşhur ittihatçı zabitle-

ri oldukça mühim yerlere tayin etmişti. Bunlarda bütün fırka ihtiraslarını unutmuşlar, vazifelerine bütün varlıkları ile sarılmışlardı.

Fakat bütün bunlar artık şirazeden çıkan vaziyeti ıslaha kafi gelmiyor; İstanbul halkı her yerden ve her saat gelen yeni bir felâket haberinin tesirleri altında eziliyordu.

Büyük Kabine, bütün manası ile halkın gözünden sukut etmişti Oğlu Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa'nın harp cephelerine gitmesine ve oralarda fedakârane kan dökmesine rağmen Sadrazam Ahmed Muhtar Paşa artık mevkiini muhafaza edemeyeceğini hisseylemişti. Kırk seneden beri beklediği sadaret mevkiine ancak ahir zamanında kavuşan ve ne çare ki bunda da talihi yaver olmayarak binbir müşkülât karşısında kalan Ahmed Muhtar Paşa, sarsılan mevkiini muhafaza edebilmek için bir zafer bekliyor; fakat bundan da en küçük bir ümit görünmüyordu.

Nâzım Paşa'nın Şark Ordusu kumandanına verdiği müteva-li emirlerin hiçbir tesiri görülmüyor; Ordu kumandanı Abdullah Paşa: "... *Ordunun taarruza değil, muharebe vuku bulan mahaller gerisinde bir hatt-ı müdafaa almasına muktezi kabiliyet-i harbiyesi kalmamıştır,*" diye cevabın en kestirmesini vermekten çekinmiyordu.

Hiçbir harbin idâresi bu kadar ehliyetsizlik karşısında kalmamış; hiç bir ordu, bu derece perişan olmamıştı. Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın şu telgrafı vaziyetin ne derecede elim bir safhaya döküldüğünü gösteriyor; bu hakikate vâkıf olanlara, kanlı gözyaşları döktürüyordu:

-Aynen ve harfiyen-

"Dersaadet'te Başkumandanlık Vekâletine

Bulgar ordusuna karşı şiddetle taarruz icrasını âmir, müteaddit telgrafnameler alındı. Şimdiye kadar yazılan, taarruzat neticesine ait telgrafnameler mefadından ordunun taarruza değil, muharebe vukubulan mahaller gerisinde bir hatt-ı müdafaa almasına muktezi kabiliyeti harbiyesi kalmamıştır. Filhakika

kıtaat muharebeden evvel ve muharebenin imtidadınca ağızlarına ancak biraz peksimet ile su koyabilmiş ve ekseri kıtaat, bundan da mahrum, kalmıştır. Çünkü orduda zahire mefkuttur. Dersaadet'ten son derekede gönderilen erzak ise Şimendifer vagonlarından kısmen ihraç edilmiş ve kısmen dahi vagonlarda mahmul kalmıştır. Kolordu ambarlarında mevcut olup ileri hatlarda bulunan erzak, öküz arabalarile sevkedildiği ve birkaç gün mütemadiyen yağan yağmur ortalığı hareket edilemez bir hale ifrağ etmiş olduğu cihetle bu aralar çamura saplanarak kıtaata erzakın yetiştirilmesi imkânı bulunamamıştır. Bu hâle munzam olan askerin adem-i terbiyesi ve kıtaat mevcudunun kısm-ı mühimmi terbiye-i askeriye görmemiş ikmal efradından mürekkep bulunması, ahval-i müessife-i hazırayı tevlid etmiştir. Ancak kıtaatın zayiatı mühim olmasına mebni kolordular ümit ve itizar eylediğim vechile muhafaza-i intizam ile Lüleburgaz hattına çekilebilirlerse, orada iade-i intizam ile badehu görülecek hâl ve ihtiyaca nazaran müdafaa veya taarruzu ihtiyar ile vazifei askeriyelerini ifa edebilirler. Eğer behemehal ordunun yine şu halîle taarruzî harekâtta bulunması emir buyuruluyorsa evvelemirde askerin kuvve-i maneviyesinin tezyidine ihtiyaç görüldüğünden ve başkumandanın vürudu, her halde kuvve-i maneviyenin iadesini temin edebileceğinden harekât-ı taarruziyeyi idâre etmek üzere zati devletlerinin teşriflerinin münasip olacağını arz ederim. Şark Ordusu'na bu sırada birçok taburlar sevk edilmektedir.

Şark Ordusu'nun kuvve-i mevcudesi taarruzata müsait[132] *bir halde değildir. Ancak iaşesinin hüsn-ü temini lâbüt (gerekli) ve lâzımdır. Çünkü vesaidin fikdanı (yokluğu) dolayısile eldeki mevcudun iaşe nokta-i nazarından idâreleri temin edilemez. Lâkin kuvvetin tezyidi, bu müşkülâtı tevsi, hatanın sakametini (zararına) mucip olacağı bîiştibahtır (şüphesizdir). Ona binaen işbu taburları herhale karşı bir ihtiyat teşkil etmiş olmak üzere Dersaadet kurbine tahşit (toplama) daha muvafik olur. Vize'ye âcilen erzak ve cephane yetiştirilmek daha muvafık olur. İhtiyacı bulunduğu buraya gelinceye kadar aldığım müteaddit telgrafnamelerde bildirilen birçok menzil müfettişleri, idâre memurları*

132- Galiba; "müsait bir haldedir." olacak. Z. Ş.

mevcut iken yine heyet-i kumandanın iştigalâtının (meşguliyetinin) kısm-ı mühimmini (önemli kısmını) temin-i idâreye hasretmesi hakikaten pek müşkül oluyor. Bu bapta icap edenlere evamir-i kat'iye itasını istirham eylerim. İkmal efradı namile hat boyunda çıplak, elbisesiz birçok efrada tesadüf edildi. Bir hayli de müinsiz efrad görüldü. Bunlardan orduca istifade imkânı olmadığı gibi memleketin sefâletinin tezyidinden başka bir fayda dahi memûl değildir. Ona binaen bunların Dersaadete iadelerini icabedenlere söyledim. Hizmet-i askeriye ile mükellef olanların oraca libasile Dersaadet cihetinde tahşit edilecek kıtaata ita ve talim terbiyelerile işgal edilmesi ve muinsizlerin de terhisi muvafik olur zannederim. Topkeşan ve süvarinin bazı hayvanatı, keşif hidematı dolayısile öteden beri arzettiğim vechile kâmilen kuvvetten düşmüştür. Bunlara icabında zuf tayın itaasına müsaade buyrulmasını istirham ederim.

Şark Ordusu Kumandanı Abdullah

Çorlu 11 Teşrinievvel 1328 (24 Ekim 1912)"

Şu uzun ve tarihî telgraf, bir ordu kumandanının raporu değil; henüz başlayan bir harpte ordunun ahval ve fecaatini gösteren bir destân-ı sefâletti. Demek ki geçen iki sene zarfında Mahmud Şevket Paşa'nın Meclis-i Mebusan'a gelerek:

— Veriniz efendiler, veriniz. Harbiye bütçesine verdiğiniz parayı çok görmeyiniz. Size emsalsiz bir ordu yetiştiriyorum, dediği ve iki senede de tam altmış dokuz milyon altın lira sarf ettiği ordunun kıymeti, dört beş gün zarfında hiçe inivermişti.

Bu acı telgraf, vaziyeti Hükûmete pek beliğ bir surette izaha kâfi gelmişti. Başkumandan vekili artık ordunun başına geçmek lüzumunu hissetmişti. Boşa geçirilecek bir dakika bile vakit yoktu. Muhtelif vasıtalarla ordunun maddi ve manevi kuvvetinin ne hâle geldiğini öğrenen Bulgarlar kendilerini toparlamışlardı. Bulgar süvarisi, adeta selâmlığa gider gibi aheste ve pervasız bir halde ilerliyor; Şark Ordusu'nun Çorlu'daki karargâhı da tehlikeye giriyordu.

Bundan sonra yapılacak işlerin İstanbul'da değil; ancak düşman safları karşısında yapılması lâzım gelirken, Sadrazam Ahmed Muhtar Paşa, hiçbir fayda temin etmesi mümkün ol-

mayan vasıtalara tevessül ediyor; Müşir Fuad, Müşir İbrahim, Müşir Ömer Rüşdü, Mahmud Şevket, Topçu Rıza, Hâdi, Salih Paşaları Babıâli'ye toplayarak ve - artık ordunun başına geçmesi lâzım gelen- Başkumandan vekili Nâzım Paşa'yı da bulundurarak harp meclisleri akdeyliyor:

— Ne buyrulur, Paşa Hazretleri?

Teraneleriyle boş yere vakit geçiriyordu.

Nihayet Teşrinievvelin 12'nci günü Nâzım Paşa, büyük Karargâh-ı Umumî'si ile İstanbul'dan hareket etmiş; merkezini Çorlu İstasyonu'nda tesis etmişti. Çerkez Köyü bir hercümerç içindeydi. Hadsiz ve hesapsız perakende efrad, serseri bir surette, aç ve sefil bir halde gezmekteydi. Nâzım Paşa buraya gelir gelmez ilk iş olarak faal bir merkez kumandanı tayin etmişti ve sonra da efrad-ı merkumenin bir çoğu toplatılıp Çerkez Köyü'ne geriden yeni gelmiş olan iki redif taburu muvacehesinde dövdürülmüş ve yüzlerine tükürtülmüştü. Halbuki bu hareket tarihte emsali görülmeyen acı bir fecaatti.

Değil Osmanlı ordusu gibi asil ve şerefli bir orduya, dünya tarihinde hiçbir kıymet ve mevkii olmayan Hotanto ordusu efradına bile reva görülemeyecek bir hakaretti. Eğer bu hezimetin acısını çıkartmak için mutlaka dövülecek ve yüzlerine tükürülecek kimselere lüzum görüldü ise bunlar; zavallı Türk evlâtları; zabitinin bir tek emri ile seve seve canını feda eden ve cihan tarihinde itaat, tahammül ve fedakârlıkla temayüz eden Türk neferleri değil; onları aç, çıplak, kumandadan mahrum bırakanlar olmak icap ederdi.

Bir taraftan bu tarihi facia devam ederken diğer taraftan da ordunun başkumandanı omuzlarındaki ağır yükü hafifletmek istiyor, İstanbul'a şu garip telgrafnameyi çekiyordu;

-Aynen ve harfiyen-

"Huzuru Sâmii Sadaretpenahiye

Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa Hazretleriyle görüşüldü. Ahval, lehülhamd zannolunduğu kadar fenâ olmadığı birçok tetkikat ve tezahürat ile anlaşıldı. Bir yanlışlık neticesi olarak evvelce kısmen dağılmış olan ordu, iki günden beri sarf

edilen mesai sayesinde epeyce iade-i intizama muvaffak olmuştur. Hâlâ bugüne kadar Kırkkilise'nin cihet-i cenubîyesinde düşmandan eser görülmemiştir. Düşmanın henüz ordumuzu takip etmemesi, beş gün evvel bulunduğu yerlerden ilerlemesi bunu teyid ediyor. Bu şerait dahilinde bir hâl cereyan ederse, orduy-u hümayunun Biavnilkerim birkaç güne kadar iade-i intizam ile ihraz-ı muzafferiyete muvaffak olacağı me'mulükavidir. Çatalca hattının tahkimi için evvelce iktiza edenlere emir verilmiş olması, her türlü ihtimale karşı bir tedbir-i ihtiyati olduğu maruzdur.

18 Teşrinievvel 1328 (26 Ekim 1912)

Başkumandan Vekili Nâzım"

Sadrazam Ahmed Muhtar Paşa'nın kalbine biraz ferahlık veren şu telgrafta, koca başkumandan vekilinin düşman vaziyeti hakkında söylediği sözler cidden şayan-ı hayretti. Beş gün evvel bulunduğu yerlerden hareket etmeyen ve Kırkkilise'den ileri geçemeyen düşman ordusu nasıl olmuştu da korkunç bir heyûla kesilmiş; Şark Ordusu erkânıharbiye reisi sanisi Miralay Ali Rıza Bey'e:

"Ahvalin gittikçe vehamet kesBey'lediğine düşmanın Vize'ye taarruzda bulunduğuna nazaran Karargâh-ı Umumî'nin Çorlu'ya gelmesinin tehlikeden hâli olmadığına" dair bir telgraf çektirmişti.

Sadarete çektiği telgrafta, *"Birkaç güne kadar ihraz-ı muzafferiyete muvaffak olacağını me'mulükavi"* addeden Nâzım Paşa'nın bu sözlerini, Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın kısa bir telgrafı tekzip edivermişti. Düşman yeniden bir taarruz icrasına kalkışmak şu tarafa dursun, orduyu geride daha emin mevzilere yerleştirmek için başkumandanlıktan çekilen telgrafa, Abdullah Paşa şu cevabı vermişti:

-Aynen ve harfiyen-

"Başkumandanlık Vekâletine

Dördüncü Kolordu'ya gönderilmiş olan haber zabitimizin verdiği malûmata nazaran 13 Teşrinievvel 328 akşamına kadar Pınarhisar - Kırkkilise - Yenice hattının cenubundaki mıntakada

düşmandan eser olmadığı ve Kolordular Kıtaatı'nın harekete kadir olmadıkları maruzdur.

Çorlu - 14 Teşrinievvel 1328 (27 Ekim 1912)

Şark Ordusu Kumandanı Abdullah"

Nâzım Paşa, bu telgraftan hiçbir şey anlamamış, Abdullah Paşa'yı makine başına çağırtarak muhabereye başlamıştı. Bu tarihî muhabereyi de aynen ve harfiyen naklediyoruz.

Nâzım Paşa soruyor:

"Kolordular Kıtaatı'nın harekete kadir olmadıkları tabiri ne demek olduğu anlaşılamadı. 'İleriye mi gidemezler? Yoksa geriye mi gelemezler?' demektir. Dün akşamki telgrafınızda harekete hazır bulunulduğundan bahsolunuyordu. Mademki düşman yok diyorsunuz; o halde ne yapmak istiyorsunuz? Mutasavver hatta da mı gelemezsiniz? Harekâta kadir olmadığınızın sebebi nedir? Serian cevabınıza muntazırım."

Abdullah Paşa cevap veriyor:

"Kolordular, uğradıkları metaib-i fevkalâde dolayısıyla maddeten ve geri yürüyüş sebebiyle manen mütezelzildirler. Bu hâlin tahfifini ve bir hayli müddet aç kalmış olan kıtaatın iaşesi için bir iki gün istirahate ihtiyaçları vardır. Bundan başka tekrar yürüyüşe devam, kuvve-i maneviyeleri henüz iade edilmekte olan kıtaatın tekrar elden çıkmasına bâdi olabilir.

Mütekaddim telgraf muhteviyatı, Lüleburgaz Taburu'ndan haber zabitimizin ifâdesine matuftur. Kolordu kumandanları da aynı fikirde bulunuyorlar. Harekete hazır olarak yalnız harbe iştirak etmeyen On yedinci Kolordu'dur. Diğerleri, henüz efrad ve saire döküntülerini toplamadıkları cihetle harekete hazır değildirler. Nevakısın itmamile harekete hazır olmalarına ihtimam eylemeleri kendilerine tebliğ edildiği arzedilmişti.

Saat 5. 30 - Öğleden sonra"

Aynı zamanda Birinci Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk, İkinci Kolordu Kumandanı Ömer Yaver, Dördüncü Kolordu kumandanı Şevket Turgut Paşa'dan da bu mealde telgraflar gelmişti.

Bunun üzerine zavallı Nâzım Paşa artık hakikate rücû' etmiş, şu hazin telgrafı çekmek mecburiyetini hisseylemişti:

"Çorlu'da, Şark Ordusu Kumandanlığına:

İşar-ı devletleri nazar-ı dikkate alınarak kolordıların harekete kadir olmadıkları anlaşıldığından, bulundukları mahallerde kalmaları ve düşman taarruz ederse, orada son dereceye kadar müdafaa eylemeleri tavsiye olunur.

Çerkeş Köyü Başkumandan vekili Nâzım

14 Teşrinievvel 1328 (27 Ekim 1912)"

Ordu, bu şekil ve şerait altında Lüleburgaz hattında tevakkuf etmişti. Burada zayiat telafi ve maneviyat tezyid edilecekti. Fakat Bulgar ordusu buna meydan vermedi. Altı gün kadar bir tereddüt devresi geçirdikten -ve hiç şüphesizdir ki, vaziyetin ruhuna nüfuz ettikten sonra- ordunun kendisini toparlamasına meydan vermeden tekrar Şark ordusunun üzerine yüklendi; bizzat Başkumandanın idâre ettiği bu harbi büyük bir mağlûbiyetle neticelendirdi.

Fakat bu galebeyi kazanan, hiçbir zaman Bulgar ordusu değildi. Zavallı Osmanlı ordusu ve ancak mesleki istikametten ayrılmak ve siyâset yüzünden zayıflamak dolayısıyla, bu faciaya kurban gitmiş ve nihayet Çatalca istihkâmlarının arkasına çekilmişti.

***

Selânik bir tek silâh patlamadan Yunanlıların eline geçmişti. Ordu kumandanı Tahsin Paşa, milletin dişinden tırnağından artırdığı paralarla, saçı bitmedik yetim haklarıyla alınmış olan binlerce silâhı, bir anda düşmana teslim etmişti.

O Tahsin Paşa ki: Erkânıharp Binbaşısı Mustafa Kemal Bey'in verdiği bir raporu tasdik etmek suretiyle kumandanlığa olan ehliyetsiz ve liyakatsızlığını bizzat tasdik ettiği için Mahmud Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı zamanında Ordu Kumandanlığı'ndan tekaüde sevk edilmiş, fakat Nâzım Paşa Harbiye Nazırı olduktan sonra tekrar rütbesi iade ve kuman-

danlık mevkiine geçirilmişti. Yine o Tahsin Paşa ki: Harbin zuhuru üzerine İstanbul'a nakledilen Abdülhamid, Selânik gibi mühim bir mevkide bu adamın kumandan olduğunu işitir işitmez:

— Eyvah. Ne felâket? Tahsin Paşa gibi bir adam böyle bir zamanda nasıl burada kumandan olarak bırakılır? Ben bu adamı şu, şu, şu sebeplere binaen sürmüştüm. Ona verdiğim paşalık, basit bir unvandan, Arnavutluk'a taalluk eden bir siyâsetten ibâretti. Bu adam değil ordu kumandanlığı keçi çobanlığı bile edemez. Allah, Selânik'in encamını hayır eyleye.

İşte, Sadrazam Muhtar ve Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'nın sayısız hataları arasında -mahzâ Mahmud Şevket Paşa'ya kontra gitmek üzere Tahsin Paşa'yı tekrar ordu kumandanlığına iade etmeleri bir felâket ve Selânik'in müdafaasız bir halde düşmana teslim edilmesi yalnız Tahsin Paşa'nın değil, onu bu makama getiren Muhtar ve Nâzım Paşaların da mes'uliyetini mucip olan unutulmaz bir cinayetti.

***

Harbin, birkaç gün zarfında böyle feci bir şekle girmesi ve artık zafer ümitlerinin kesilmesi halkta büyük bir yeis ve teessür husûle getirmiş ve ittihatçıları intibah ve harekete sevk eylemişti. Şu anda devletin mukadderatına hâkim olanların, acz içinde çırpındığı görülüyor; Devlet ve Milleti bu badireden kurtaramayacakları hissediliyordu. On gün zarfında, koca Rumeli kıt'ası, düşman ordularının istilâsı altına girivermişti. Yalnız üç noktada, İşkodra, Yanya, Edirne Kalelerinde Türk kahramanları milletin şeref ve namusunu kan ve canlarıyla müdafaa ediyor bu üç kalede boynu bükülmüş hilâl, top ve tüfek dumanları arasında mahzun ver mütevekkil yükseliyordu.

Başkumandan vekili Nâzım Paşa Çerkezköy İstasyonu'nda bir vagondan ibâret olan Karargâhı'nda bitap ve perişan bir halde çalışıyor, tafrafurûşane hatasını tazmin edebilmek için var kuvvetini sarf ediyordu. Bu zatın talihsizliği eseridir ki, onun bu mezbûhane hareketi bile nazarı merhametle görülmüyor bilakis

— Başkumandan, Çerkesköyü'ne vagonlardan mürekkep bir karargâh kurmuş, bu yüzden tirenler manevra yapamıyor: ileri hatlara asker gönderilemiyor.

Paşa, gece gündüz sarhoş. Hatta bu hareketinden utanıp sıkılmıyor, sanki herkesle alay eder gibi viski şişelerini vagon penceresinin önüne diziyor. Bu, ne hayasızlık.

Sözleri, dalga dalga yayılarak harp siperlerine ve İstanbul'un en ücra köşelerine kadar aksediyordu. Harbin feci havadislerine karışan bu dedikodular, Babıâli'de ve vükela meclisinde bile bir galeyan husûle getirmiş, Nâzım Paşa aleyhinde tahkikat icrasına lüzum gösterilmişti. Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, Nâzım Paşa'nın yaverlerinden olan Selim Sırrı Bey'i[133] celbetmiş, Nâzım Paşa aleyhindeki bu sözlerin doğru olup olmadığına dair isticvaptan geçirmiş. Fakat Selim Sırrı Bey'in:

Balkan Savaşına Giden Osmanlı Askerleri

133- Meşhur Terbiye-i bedeniye hocamız, Selim Sırrı Bey. Z. Ş.

— Paşa midesinden mustariptir. Mütemadiyen maden suyu içer ve garip bir itiyat ile de boş şişeleri vagon pencerelerinin önüne dizer. Ben, bir kadeh içki içtiğini görmedim, demesi ve bu sözlerini yemin ile de temin etmesi üzerine, Cemaleddin Efendi:

— Şu halde Paşa'ya selâm söyleyiniz. O şişeleri oradan kaldırsın. Dedikoduların önü alınsın, diye haber göndermişti.

Nâzım Paşa'yı milletin ve ordunun nazarından düşürmek için, bütün bu şayiaların İttihatçılar tarafından çıkarıldığı rivâyet olunuyor; Nâzım Paşa'ya hoş görünmek isteyenler tarafından gerek sivil ve gerek asker İttihatçılar aleyhinde şiddetli hareketler icrasından çekinilmiyordu. İstanbul'da zabıta amirliklerine yerleştirilmiş olan Hâlâskâr zabitler, İttihatçıları şiddetle takip ederek Arif Paşa divan-ı harbine sevk ediyorlardı. Divan-ı harbın riyasetinde bulunan Yanbolulu Arif Paşa bir zamanlar İttihat kulüplerinde Heyet-i İdâre azalığı etmiş, fakat hizip meselelerinin Cemiyeti sarstığı esnada İtilâfçılar cephesine geçmişti. Tab'an sakin bir zat olduğu için divan-ı harbe gönderilen İttihatçılar hakkında ağır kararlar verecek kadar cüret gösteremiyor; bu hareketi şiddet taraftarı olan İtilâfçıların hoşuna gitmiyordu. Nihayet bütün İstanbul muhitini günlerce işgal eden kanlı bir hâdise zuhur etmiş; İttihatçılara karşı beslenen kin ve husumetin gösterileceği zaman gelmişti.

Cemiyete mensup bütün zabitan gibi – Cemiyetin müessislerinden – Yüzbaşı İsmail Canbulat Bey de Çatalca harp mıntıkasında bir vazife deruhte etmişti. Bu sırada en yakın akrabasından genç bir kızın ağır surette hastalanması üzerine kısa bir mezuniyet almış, İstanbul'a gelmişti. Fakat hastanın hâli vahimdi. Celbedilen doktorlar; ümidi kesmişler ve son bir ameliyata lüzum göstermişlerdi. Bu vaziyet karşısında Canbulat Bey, Merkez Kumandanlığına haber göndermiş, mezuniyetinin bir iki gün temdidini rica etmişti. Fakat bu rica kabul edilmemiş, Canbulat Bey'in cebren vazifesine sevki için Kadıköy Askeri İnzibat Amirliğine emir verilmişti. İnzibat Amirleri, bu emrin usulen tebliğine bir Kanun Neferi memur etmişlerdi. Canbulat Bey'in refikası, hürriyetin ilânından birkaç sene ev-

vel Göztepe İstasyonu'nda Bedirhaniler tarafından öldürtülen Rıdvan Paşa'nın kerimesi idi. Bu katil meselesinden dolayı Bedirhanilerden bazıları ve ezcümle bu cinayeti tertip ve idâre eden Üsküdar ciheti kumandanı Ali Şamil Paşa, Abdülhamid tarafından Trablusgarb'a nefyedilmişti. İşte, bu kanun neferi Ali Şamil Paşa'nın en yakın akrabasındandı. O zamandan beri Rıdvan Paşa ailesine husumet besleyen bu adam, şimdi Rıdvan Paşa'nın damadı olan İsmail Canbulat Bey'i tazyik edecek bir vesile zuhur edip de bu vazife kendisine tevdi edilir edilmez azami şiddet göstermek suretiyle kalbindeki intikam hislerini teskine karar vermişti.

Kanun, İsmail Canbulat Bey'in kapısına geldiği zaman gece idi. Vazifesi, sadece bir tebliğden İbaret olduğu halde Canbulat Bey'i karakola götürmek istemişti.

Canbulat Bey:

— Şimdi gecedir. İnzibat merkezine gitsem bile İstanbul'a geçemeyeceğim. Sabahleyin erkenden kendim gider, müracaat ederim, diye haber göndermişti.

Bu cevabı vesile ittihaz eden kanun, derhal Mahalle Heyet-i İhtiyariyesini başına toplamış, uzun bir çamaşır ipi almış olduğu halde tekrar köşkün kapısına gelmiş, Canbulat Bey'in kapıya inmesi için bağırmaya başlamıştı. Bu bal Canbulat Bey'in asabiyetini tahrik etmişti. Diğer taraftan Kanun Neferi kapıyı kırmış, içeri girmiş; kendisine verilen emri cebir göstermek sureti ile yerine getirmek vaziyetinde kaldığını ileri sürmüş ve o surette hareket etmişti. O zaman İsmail Canbulat Bey kanunun karşısına atılmış; yapılan bu muamelenin haksız olduğu iddiası ile ve asabî bir vaziyette tabancasını çekerek Kanun Neferi'nin üzerine ateş etmiş ve neferi yaralamıştı. Kapının önünde duran mahalle heyet-i ihtiyariyesi dağılmıştı. Canbulat Bey doğruca Kadıköy İnzibat Merkezi'ne gitmiş, meseleyi anlattıktan sonra teslim olmuştu. Bu kanlı hâdise derhal İstanbul'un her tarafında çalkanmaya başlamış. İttihatçı düşmanlarına intikam için iyi bir fırsat hazırlamıştı. İnzibat karakolundaki vaziyete gelince; Karakol Amiri işin böyle kanlı ve korkunç bir

safhaya dökülecceğini hiç beklemiyordu. Esasen ortada böyle kanlı neticeye de sebep yoktu. Çünkü Kanun Neferi, Canbulat Bey'e, derhal vazifesi başına hareket etmesini tebliğ edecekti, bu sebeple Karakol Amiri bu cinayet karşısında derin bir hayrete uğramaktan kendini alamadı. Diğer taraftan Canbulat Bey çok ağır bir suç işlemişti. Hakkında yapılacak kanuni muamele kendisinin hemen tevkif dilmesini icap ettiriyordu ve nitekim de böyle oldu. Kendisine karşı yapılan muamele her ne olursa olsun işi cinayete kadar götürmek doğru olamazdı. Canbulat Bey İnzibat Karakolu'nda nezaret altına alındıktan sonra hakkında yapılacak muamele sordurtuldu ve neticede tevkif olunarak divan-ı harp emrine verildi.

Bu kanlı hâdiseye ittihatçıların muhalifleri tarafından derin bir siyasî mahiyet veriliyor ve her tarafta heyecanlı mütalaalar yürütülüyordu.

İsmail Canbulat Bey'in işlediği cinayeti, muhaliflerin İttihatçılar aleyhine istismar etmeye kalkışmaları İttihat ve Terakki Fırkası'nı hayli kızdırıp kuşkulandırdı. Esasen siyasî iktidarı ellerine almak isteyen İttihatçılar, muhaliflerin efkârıumumiyeyi kendi aleyhlerine çevirmek hususundaki gayretleri üzerine daha çabuk harekete geçmek kararını verdiler.

Diğer taraftan Balkan Harbi mağlûbiyeti netayicini yeni bir harp ile izale etmenin mümkün olduğu kanaatinde bulunan İttihat Terakki rüesası, iktidarı ele almak için evvelâ ordunun başına, yani Harbiye Nezareti'ne, hem ordu tarafından tutulan, hem de icabında kendi arzularını yerine getirecek olan bir zatı geçirmek istiyorlardı.

Nihayet, uzun düşüncelerden sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İzzet Paşa'ya müracaata karar verildi; bir gece Paşa'nın evine iki zat gönderildi. Bu iki zat, İttihatçıların maksatlarını kısaca söylediler; muvaffakiyet takdirinde Hükûmetin en yüksek makamına geçirileceğini vadettiler. Fakat İzzet Paşa bütün bu sözleri dinledikten sonra; ordunun o günkü vaziyetini tasvir etti:

— Londra Konferansı devam ederken burada bir karışıklık çıkarmak çok büyük bir musibet getirebilir. Bu fikirden kat'iyen vazgeçiniz, diye cevap verdi.

İzzet Paşa'dan bu menfi cevabı alan İttihatçılar, yine Mahmud Şevket Paşa'ya müracaat lüzumunu hissetmişlerdi. Mahmud Şevket Paşa, uzun müzakerelerden sonra -ancak sadrazamlığın kendisine tevdii şartıyla- teklifi kabul etmiş ve ittihatçılarla birleşmişti. Fakat hazırlanan darbenin muvaffakiyetle ikmali için bu da kâfi değildi. İstanbul'da bulunan asker kuvvetini felce uğratmamak iktiza etmekte idi. Buna binaen Tokatlıyan Oteli'nde bir ziyâfet tertip edildi. Bu ziyâfete dâvet olunan Nâzım Paşa'ya büyük bir hürmet gösterildi. Sonra Talât ve Enver Beyler tarafından paşa bir köşeye çekilerek:

— Harp vaziyeti fenâ bir şekilde cereyan etti. Nihayet bugünkü hâle geldi. Fakat bu hâl, kati bir mağlûbiyet sayılamaz. Harbe devam edildiği takdirde Edirne'nin kurtulması, zayiatın bir dereceye kadar tazmin olunması ihtimali muhakkaktır. Ancak Kâmil Paşa'nın bu mütarekeyi kabul etmesi bir felâkettir. Eğer bu adam bu şerait altında sulhu da kabul ederse bu felâket tezauf edecektir *(misliyle artacaktır)*. Bunun mes'uliyeti altında yalnız Kâmil Paşa değil; bütün arkadaşları da ezilecektir. Tarihte şerefli bir iz bırakması lâzım gelen sizin gibi bir kumandanın Kâmil Paşa gibi İngiliz siyâsetinin oyuncağı olan bir adama kurban olması doğru değildir. Siz, karışmayın. Biz bu bönü devirelim. Sizi Başkumandanlıkta ibka edelim. Elele verelim. Şu harbi ikmal edelim. Ahval sükûn kesbettikten sonra sadrazam olmanız da muhakkaktır, denildi.

Bu teklif Nâzım Paşa'ya cazip gelmişti. Hele, o aralık bazı hususi ihtiyacat için müessesattan akçe istikraz etmek istediği halde bu parayı bulamayan Paşa'ya Cemiyet kasasından üç bin lira kadar para dahi ikraz edilmesi; Nâzım Paşa'yı büsbütün İttihatçılar tarafına temayül ettirivermişti.

İttihatçılar bu mesele etrafında pek ketum davrandıkları halde Kâmil Paşa bunu haber almakta gecikmemişti. Bugünlerde divan-ı harpçe idamına hükmolunan yüzbaşı İsmail Canbulat Bey'in -muhafazasına memur olan zabitlerin hapishaneden

firar etmesi[134] İttihatçıların gizlice faaliyet sahasına geçtiklerini Kâmil Paşa'ya ihsas etmişti.

Tokatlıyan ziyâfeti, diğer kabine azaları tarafından da haber alınmış, bazılarında epeyce telâş uyandırmıştı. Dâhiliye Nazırı Reşid Bey'le Maliye Nazırı Abdurrahman Beyler Kâmil Paşa'ya müracaat etmişler; -bazı hadisat zikrederek- Hükûmet otoritesini ihlal eden Nâzım Paşa ile Hariciye Nazırı Gabriyel Efendi'nin tebdilini istemişler ve hatta bunlar tebdil edilmediği takdirde istifa edeceklerini söylemişlerdi. Kâmil Paşa bu iki zata hak vermiş:

— Ben de bu fikir ve kanaatteyim. Ancak Londra'da sulh müzarekatı cereyan ederken, kabinede bir tebeddül husûle getirmek caiz değildir. Biraz daha sabredelim. Sulhun imzasını bekleyelim. Sonra, kabinede istediğimiz tasfiyeyi yaparız, demiş ve bu iki zatı ikna ederek istifalarına meydan vermemişti.

134- Canbulat Bey kaçırıldıktan sonra, Babıali Baskını'na kadar ayan azasından Besarya Efendi'nin evinde saklanmıştır. Z. Ş.

BABIÂLİ BASKINI

Londra konferansında müzakerat devam ederken İttihatçıların hazırlıkları da ilerliyordu. 1328 senesi Kânunusanisinin ikinci gecesi Talat Bey bir içtima tertip etmiş, Cemiyetin mühim erkânından Enver, Hacı Adil, Mithad Şükrü, Doktor Nâzım, Kara Kemal, Kaymakam İsmail Hakkı, İbrahim Fethi, Kaymakam Cemal, Ziya Gökalp, Mustafa Necip, Şükrü Beyleri –Cemiyetin en sadık ve en fedakâr azalarından – Beşezade Emin Bey'in Vefa Meydanı'ndaki evine[135] dâvet eylemişti. Bu dâvete, Enver Bey'den maada diğer zevat kâmilen icabet etmişlerdi. Enver Bey o aralık vazifesi dolayısıyla İzmit'te bulunduğu için o gece bu içtimaa yetişememişti. Bu zevat, toplandıktan sonra Talât Bey ortaya bir suâl koymuştu:

— Hükûmeti devirmek... Ve iktidar mevkiine geçmek lâzım mıdır, değil midir?

Derhal bir münakaşa başlamıştı. Fethi Bey, vaziyetin nezaketinden bahsetmiş; böyle bir teşebbüse girişilmenin kat'iyen caiz olmadığını söylemişti. Diğer zevat ise; bugün bu derece fenâ bir mütarekeyi kabul eden, yarın da bundan daha fenâ bir sulhu kabul etmek istidadını gösteren Hükûmetin, memleketi derin bir felâket uçurumuna sürüklediğini ileri sürüyorlar. Fakat kaçamaklı ifâdelerden ileri geçemeyerek kati bir şey söyleyemiyorlardı. Fethi Bey'in:

135- Vefa Meydanı'nda, meşhur bozacının üst tarafındaki ev. Z. Ş.

— Artık komitecilikten ve ihtilalcilikten vazgeçelim. Sulhun neticelenmesini bekleyelim. Sonra yapılacak intihapta var kuvvetimizle çalışalım. İntihabatı kazanalım. O zaman Hükûmeti meşru bir surette ele alalım, diye ısrar etmesi, diğer zevatın fikirlerini tereddüde sevk etmiş, bu içtima, Talat Bey'in ümit ettiği şekilde neticelenmemişti.

Bu vaziyet karşısında sükûtu tercih eden Talat Bey, ancak ertesi günü Enver Bey'le mülâkat ettiği zaman, gerek Fethi Bey'in ve gerek –onun sözlerinin tesiri altında kalan– diğer arkadaşlarının gösterdiği tereddütten şikâyet etmiş:

— Birkaç gün sabredelim. Ahval herhalde bize daha müsait bir şekil alacaktır. O zaman bu içtimaı bir daha tekrar ederiz. Fakat behemehâl, sen de bulun, demişti.

Hadisat, Talat Bey'i tekzip etmemişti. Londra Konferansı'nda içtima eden devletlerin murahhasları, Osmanlı Hükûmetine verdikleri notada Midye – İnoz hattının kabulünü teklif etmişlerdi. Şimdi Hükûmet de buna cevap verecekti. Hükûmetin vereceği cevap, çarçabuk anlaşılmıştı. Yeniden harbe devam imkânını göremeyen Hükûmet, esas itibariyle bu teklifi kabul ediyor; ancak kendisini mesuliyetten kurtarmak için padişahın huzurunda büyük bir meclis akdedilerek verilecek cevabın bir kere de orada müzakeresine lüzum gösteriyordu.

Bu mesele duyulur duyulmaz Talat Bey beklenilen zamanın geldiğini hissetmiş ve derhal harekete geçmişti. Bir taraftan hükûmet aleyhinde sokaklara ve cami kapılarına yaftalar yapıştırılırken, diğer taraftan da yine Beşezade Emin Bey'in evinde ikinci bir içtima hazırlanmıştı. Bu içtimada, Fethi Bey bulunmamıştı. Buna mukabil, Talat Bey'le tamamen anlaşmış olan Enver Bey vardı. Enver Bey, Talat Bey'le verdikleri karar mucibince adeta münfail ve tehditkâr bir tavır almış:

— Arkadaşlar! Geçen içtimada konuşulan şeyleri haber aldım. Doğrusu, hayrette kaldım. Kâmil Paşa kabinesinin memleketi hangi uçuruma sürüklediği açıktan açığa görünürken, bu kabinenin daha hâlâ iktidar mevkiinde kalmasına taraftar iseniz, hiçbir şey konuşmadan derhal dağılalım, diye herkesten evvel söze başlamıştı.

Enver Bey'in bu sözleri derhal:

— Hayır...

— Hâşâ...

— Ne münâsebet?

Sözleriyle karşılanmıştı. Geçen içtimada tereddüt ve cebanet *(korkaklık)* gösteren İttihat rüesasının çehrelerinde ve tavırlarında, bu defa bir kat'iyet ve cüret vardı.

Enver Bey, muhiti müsait bulur bulmaz derhal sözüne devam etmiş:

— Şu halde, sür'atle hareket etmeli ve hükûmeti devirmeliyiz.

Teklif bilâkaydüşart kabul edilmişti. Şimdi sıra, şekle gelmişti:

— Fakat... Hükûmeti nasıl devireceğiz.

Enver Bey, bu suâle karşı yerinden kalkmış:

— Onu, bize bırakınız. Bu kadar müzakere kâfi. Haydi, şimdi dağılalım, cevabını vermekle iktifa etmişti.

***

Kâmil Paşa kabinesi, Londra Konferansı'na verilecek cevabı kararlaştırmış. Mazbatasını yapmış. Padişah'a yollamıştı. Padişah - Kâmil Paşa'dan aldığı ilham ile- memleketin hayatına taallûk eden bu son sözleri konferansa tebliğ etmeden evvel -Osmanlı Hükûmetinin eski bir ananesine tevfikan- kendi riyaseti altında bir Meclis-i Meşveret toplanmasını irâde etmiş. Bunun üzerine lâhik *(yeni tayin)* ve sabık vükelâya bilumum vüzeraya, Âyan azalarına, sabık mebusan reisine, teşrifata dahil olan erkân ve ümeray-ı askeriyeye acele dâvetnameler gönderilmiş. Nihayet, 1328 senesi Kânunusanisinin 9'uncu (22 Ocak 1913) Çarşamba günü bütün bu zevat, sarayda içtima etmişti.

Padişah, Meclisi açtıktan sonra sözü, vekil-i mutlakı olan Kâmil Paşa'ya terk ederek kapısı bir paravanla çevrilmiş olan yandaki odaya geçmişti. Kâmil Paşa, beliğ ve veciz bir surette maksadı izah ettikten sonra:

— Meşrutiyette, icraatın mes'uliyeti kabineye aittir. Biz, bu mes'uliyeti kimseye tahmil etmek niyetinde değiliz. Ancak, mesele memleketin büyük bir kısmının mukadderatına taallûk ediyor. Bu hususta Harbiye, Hariciye ve Maliye Nazırları bazı izahat vereceklerdir. Konferansa gönderilmek üzere hazırlanan cevap ta okunacaktır. Bu cevapta, kabinemizin göremediği, düşünemediği bir noktve hükûa varsa, hatıra gönüle bakılmayarak serbestçe söylenilmesini, memleketin yüksek menfaati namına rica ederim, dedi.

Bunun üzerine evvelâ, kabinenin hazırladığı cevabi nota ile esbabı mucibe lâyihası kıraat edildi. Sonra; Harbiye, Hariciye, Maliye Nazırları tarafından askerî, siyasî, malî vaziyet hakkında verilen izahat dinlenildi. Fakat, Maliye Nazırı Abdürrahman Bey'in sözleri, İttihatçılar aleyhinde şedit bir tenkidi ihtiva etmekte idi Abdürrahman Bey, elindeki vesikalara istinaden fikrini açıkça söylemiş, İttihatçıların, bütçede otuz milyon lira varidata karşı devlet masarifatını elli yedi milyon liraya çıkardıklarını, üç sene zarfında altmış milyon lirayı mütecaviz istikraz yaptıklarını, bu paraların israf edildiğini, devletin mali itibarının sıfıra indirildiğini, böyle bir hâlin, maliye tarihinde görülmediğini izah ederek İttihat-Terakki maliye siyâsetini yerin dibine geçirmişti.

Abdurrahman Bey'in bu sözleri, tabiidir ki o mecliste bulunan İttihatçıları pek müteessir etmişti.

Söz alan birçok zatlar, cevabî nota hakkında fikirlerini söyledikten sonra, Sadrazam Kâmil Paşa'nın dâvetiyle söz sırası Said Paşa'ya gelmişti. Kâmil Paşa, bu eski ve ebedi düşmanını dâvet ederken hâlinde biraz da telâş hissedilmişti. Çünkü zekâsı ve natıkası ile her meseleyi altüst etmeye muktedir olan Said Paşa'nın mahza kendisini müşkül mevkide bırakmak ve bu suretle Padişahın ve bu kadar zatın önünde intikam almak için, cevabî notayı şiddetli bir tenkide girişmesi pek muhtemeldi Orada bulunan zevatın ekserisi de bu fikre zahip oldukları için şimdi bütün gözler ve kulaklar Said Paşa'ya çevrilmişti. Halbuki Said Paşa, zayıf ve hasta bir sesle söze başlamış aynen şu sözleri söylemişti:

— Harbiye Nazırı Paşa Hazretlerinin ahval-i askeriye hakkında, Hariciye Nazırı Efendi Hazretinin ahval-i siyasiye hakkında ve bahusus Maliye Nazırı Beyefendi Hazretinin ahval-i maliye hakkında verdikleri izahata göre ehven-i şerri ihtiyar etmek zaruridir. Buna binaen bendeniz de hazırlanan cevabın tamamen muvafık olduğu mütalaasındayım.

Said Paşa'nın bu sözleri, hazirûn üzerinde az çok bir hayret tevlid etmişti. Uzun bir tenkit karşısında kalacağını zanneden Kâmil Paşa bile, bu kısacık tasvipkâr mütalaaya inanmak istememişti. Lâkin bazı zevat, Said Paşa'nın bu kurnazlığının derhal farkını varmışlar; birbirlerinin kulağın eğilerek:

— İttihatçıları batırmak için müşkülât çıkarmak istemedi. Yoksa Kâmil Paşa'yı epeyce terletirdi, diye fısıldamışlardı.

Bu suretle, Kâmil Paşa kabinesinin hazırladığı cevap kabul edilmiş ve Meclis-i Meşverete hitam verilmişti. Dâvetliler, derhal dağılmışlardı, kabine erkânı da Padişahın huzurundan çıkan diğer bir salonda toplanmışlar; Kısa bir müzakereden sonra, ertesi günü saat dokuzda Babıâli'de içtima etmeye, bugünkü mukareratı tespit ve imza etmeye cevabî notayı Londra Konferansına göndermeye karar verdikten sonra saraydan çıkmışlardı.

O gece, İstanbul'un muhtelif meclis ve mahfillerinde bugünkü Meclis-i Meşverete ait dedikodular devam ederken Vefa Meydanı'nda, Beşezade Emin Bey'in evinde de esrarengiz bir faaliyet cereyan eyliyordu. Talât, Enver, Kara Kemal, Doktor Nâzım, Şükrü Beyler[136] perdeleri sımsıkı kapalı bir odada baş başa vermişler. Bazan telâşlı ve bazan sakin ve dalgın bir halde konuşuyorlar. Önlerindeki kâğıtlara muhtelif notlar ve isimler kaydediyorlardı. Hava bozuk ve hafifçe yağmurlu olduğu için sokaklar tenha idi. Arasıra, duvar diplerini takip eden gölgeler peyda oluyor; bu gölgeler, Beşezade'nin kapısı önüne gelince, muayyen bir parola mucibince kapıya parmak uçlarıyla vuruyor ve sonra, ihtiyatla açılan kapının arasından bir hayal gibi içeri süzülüyordu. İçeriye girenler, çok kalmıyorlar; Talât

136- Sonraları Maarif Nazır olan maslup Şükrü Bey. Z. Ş.

ve Enver Bey'den kısa ve kat'i bir talimat aldıktan sonra geldikleri gibi sessizce avdet ediyorlardı. Vakit gece yarısına yaklaşmıştı. Bâyezîd tarafından gelen ufak tefek bir gölge, yine Beşezade'nin kapısından içeri kaymıştı. Talât Bey'le arkadaşları bu zatı görür görmez:

— Hah işte, Hayri Bey de[137] geldi, diye mırıldanmışlardı.

O sırada küçük bir masanın başında acele acele yazı yazan Şükrü Bey, Hayri Bey'i yanına çağırmış, önündeki yazılı kağıtları okumak için Hayri Bey'e uzatmıştı. Bu yazılar, İhtilâl Beyannamesi idi. Hayri bey bu yazıları okurken Şükrü Bey yazmakta devam ediyor; ara sıra durarak önündeki ekmekten bir lokma koparıyor, bir zeytin tanesiyle ağzına atarak dalgın dalgın çiğniyor; başını yine masanın üzerine eğerek kalemini heyecanla kâğıtlar üzerinde sürüklüyordu. Talât Bey, elleri pantolonunun cebinde olduğu halde her zamanki sükûn ve kayıtsızlığı ile Hayri Bey'in yanına gelmiş, ayakta duruyor:

— Hayri, bunları alıp matbaana götüreceksin. Bizzat kendin tertip ve tabedeceksin. Yetmiş bin tane basarsan kâfi. Sonra bunları tevzi için adam bulacaksın. Bizden haber gelir gelmez, İstanbul'un dört köşesine dağıtacaksın, diyordu.

Hayri Bey, beyanname bitinceye kadar beklemiş. Sonra, bunları koynuna sokarak geldiği gibi sessizce avdet eylemişti. Şafak sökerken, artık buradaki gizli içtimaya hitam verilmişti.

***

İttihat ve Terakki tarihinin en mühim bir dönüm noktası olan 1328 senesi Kânunusanisinin 10'ncu (23 Ocak 1913) Perşembe günü, kasvetli bir sükûn ile başlamıştı. Hafifçe yağmur; aylardan beri memleketi kaplayan şeametten müteessir olan kalplerdeki hüznü artırıyordu. Halk, birkaç saat sonra kopacak fırtınadan gafil ve bihaberdi. Cadde ve sokaklarda her günkü hayat ve faaliyetten fazla bir hareket görülmüyordu. Yalnız sabah gazeteleri, siyâset meraklılarının ellerinde asabiyetle dolaşıyor; dünkü Meclis-i Meşveretin dedikoduları, gittikçe geniş-

137- Matbaa-i Hayriye sahibi Hayri Bey. Z. Ş.

leyen dalgalar halinde İstanbul'un dört köşesine yayılıyordu.

Öğleye doğru Nuruosmaniye, Cağaloğlu, Babıâli Caddesi, Sirkeci civarlarında sinsi bir faaliyet başlamıştı. Buralarda birbirine rasgelen bazı kimseler, kısa bir kaş göz işaretinden veyahut kulaktan kulağa birer fısıltıdan sonra derhal birbirlerinden uzaklaşıyorlar. Meserret Oteli'nin kıraathanesine, Sirkeci'deki kahve ve gazinoların kuytu köşelerine sokuluyorlardı.

Nuruosmaniye'deki İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi umumî binası, aylardan beri devam eden sükûtu muhafaza ediyordu. Yalnız, bugün sessizce oraya gelenlerin adedi gittikçe artıyordu. Bu binanın karşısına tesadüf eden Ordu Menzil Müfettişliği Dairesi'nde de gittikçe artan bir hareket ve faaliyet başlamıştı.

Menzil Müfettiş-i Umumîsi Kaymakam Cemal Bey'in odasına bazı genç zabitler giriyorlar, kısaca emirler alıyorlar ve sonra muhtelif semtlere dağılıyorlardı. Öğleden sonra Talât ve Enver Beyler de ayrı ayrı Menzil Müfettişliği Dairesi'ne gelmişler; Müfettiş-i Umumî Cemal Bey'le kısaca görüştükten sonra, yandaki odaya çekilmişlerdi.

Bu gizli faaliyet, ne Hükûmetin ve ne de halkın nazar-ı dikkatini celbetmiyordu. Hükûmet kuvvetini yeniden elde etmek için bir iki gün zarfında bir ihtilâl tertip eden İttihatçılar bütün hazırlıklarında büyük bir sükûn ve itidal ile hareket ediyorlar; fiilen alâkadar olmayanlardan başka diğer İttihatçılara karşı bile büyük bir ketumiyet gösteriyorlardı.

İhtilâl tertibatının en dikkate şayan olan ciheti, mahdut ve fakat kuvvetli bir zümreye istinad etmesi idi. İhtilâlde fiilen âmil olacak kuvvet, iki kısımdan mürekkepti. Bunlardan bir kısmı, 10 Temmuz inkılâbından evvel Selânik'te teşekkül eden 99. Bölük'e mensup bazı zabitan başta olmak üzere kırk elli zabitten mürekkepti. Diğer kısım ise, Kara Kemal Bey'in teşkilâtına dahil-muhtelif zümreye mensup sivillerden ibâretti. Bunlardan başka, Babıâli'ye memur olan Muhafaza Kuvvetlerinin âmirleri de elde edilmişti. İhtilâl başlar başlamaz, Babıâli'yi Harbiye Nezareti'ne, Merkez Kumandanlığı'na rapteden ve

Babıâli'nin karşısındaki Resne Fotoğrafhanesinin duvarından geçen telefon telleri kesilecek ve Matbaa-i Hayriye sahibi Hayri Bey tarafından tabedilen ihtilâl beyannameleri derhal halka tevzi edilecekti. Hülâsa, her şey dikkatle hesaplanmış, vazifelerin iyi taksim olunmasına büyük bir ehemmiyet verilmişti.

***

Evvelce kararlaştırıldığı vechile, saat tam üçe gelir gelmez İhtilâlciler harekete geçmişlerdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mukaddes bir bayrağı gibi kullanılmak istenen Enver Bey, Menzil Müfettiş-i Umumiliği Dairesi'nin önüne indirilmiş ve orada bir kırata bindirilmişti. Bir kısmı Menzil Müfettiş-i Umumiliğinde ve diğer kısmı da, karşıdaki Merkez-i Umumî binasında bulunan İttihatçılar, derhal Enver Bey'in önünde ve arkasında birer saf teşkil etmişlerdi. Otuz kırk kişiden mürekkep olan bu ilk İhtilâl kafilesinin önüne, Cemiyetin hatibi, Ömer Naci Bey geçmişti. Babıâli'ye doğru sür'atle ilerleyen bu kafilenin arkasına caddeden geçen bazı mütecessis ve meraklılar da katılmış kalabalık epeyce artmıştı. Nafia Nezareti'nin[138] önüne gelindiği zaman Naci Bey derhal merdivenlere tırmanmış; o gür ve tatlı peltek sesiyle:

— Yaşasın millet. Yaşasın, İttihad-ı Terakki, diye bağırmıştı. O zaman, caddeden gelip geçenler durmuş; civardaki dükkânlarda bulunan halk merakla koşuşmuş; kalabalık bir anda caddeyi doldurmuştu. Naci Bey:

— Ey millet! Kabine, vatana ihânet ediyor. Kahramanca müdafaaya devam eden Edirne Kalesi'ni düşmanlara veriyor. Milletin şeref ve namusunu çiğniyor, Gidelim bu hain kabineyi ıskat edelim, demiş, nutkunu, kısa kesmişti.

Zaten vaziyet, uzun sözlere müsait değildi. Burada bu sahne cereyan ederken, Sirkeci ve Babıâli civarındaki kahvelerde bekleyen ihtilâlciler de ellerindeki ayarlı saatler tam üçe gelir gelmez harekete gelmişler. Babıâli'nin dış kapısının iki tarafı ile binek taşının altında üçer beşer içtima etmişler. Naci Bey'in

138- Şimdiki İstanbul Maarif Müdürlüğü. Z. Ş.

kısa nutkunu müteakip sür'atle yokuştan inen kafile ile birleşmişlerdi.

Enver Bey, Resne Fotoğrafhanesinin önünde atından atlamış; etrafını kuşatan Yakup Cemil, Çatalcalı Hakkı, Mümtaz, Hilmi Beylerle Babıâli'nin dış kapısından içeriye dalmıştı. Kapının iki tarafındaki nöbetçiler, bu ani hareket karşısında şaşırmışlar; önde resmi üniformasıyla bulunan Enver Bey'le, onu heyecanla takip eden sivil ve resmi elbiseli zabitlere ve diğer ihtilâlcilere ne yapacaklarını bilemeyerek tereddüt içinde kalmışlardı. Enver Bey'le arkadaşları, koşa koşa binek taşının merdivenlerini çıkmışlar; arkalarından gelen Talât, Mithat Şükrü Beylerle diğer İttihatçıların Sadaret sofasına girmelerine yol açmışlardı.

İhtilâlciler, bu saatte Vükelâ Heyeti'nin içtima halinde bulunacağını hesap etmişler ve Vükelâyı hep bir arada bastırmak istemişlerdi. Halbuki bir tercüme hatası, bu hesabı bozmuş; Vükelânın muhtelif yerlere dağılmasına sebep olmuştu. Filha-

Yakup Cemil Bey

kika Vükelâ Meclisi öğleden sonra içtima etmişti. Fakat Hariciye Nazırı henüz gelmemişti. Sadrazam Kâmil Paşa, Hariciye Nazırı'nın gecikmesini merak ederek evine telefon etmiş; Nazır Gabriyel Efendi:

— Avusturya sefiri beni görmeye geldi. Mühim bir şey görüşüyoruz. Telefonla arz edemem. Yarım saate kadar geliyorum. Cevabını vermişti.

Halbuki yarım saat geçmiş, Gabriyel Efendi gelmemişti Başta Kâmil Paşa olduğu halde bütün vükela Avusturya sefirinin bu ziyâretinden ve görüşülen meselenin bu kadar temadi etmesinden *(sürüp gitmesinden)* telâş içindelerdi. Nihayet bir saat sonra Gabriyel Efendi meclis salonuna girmiş; dün akşam Meclis-i Meşverette okunan cevabî notanın Fransızca tercümesi üzerinde, Avusturya sefirinin bazı tadilât icra ettiğini söylemişti.

Nazırlar, müttefikan bu tadilâta itiraz etmişler. Notayı meclis huzurunda yeniden kelime be kelime Fransızcaya tercüme ettirmişler. Bu şekilde yazılmak üzere Kaleme göndermişler ve boş zaman geçirmemek için başka işlere geçmişlerdi. Sadrazam Kâmil Paşa, bazı evrakı tetkik etmekle meşgul oluyordu. Maliye Nazırı Abdurrahman Bey, Süfera Salonu'nda, Haydarpaşa - Bağdat Şimendifer Hattı Müdür-i Umumîsi M. Hügnen, Türkiye Millî Bankası direktörü Mister Kingan, Mösyö Metcerve Mosoros Beylerle bir mukavelename müzakere ediyordu. İşte bu sırada, Sadaret Dairesi'nin geniş sofasında ihtilâlcilerin gürültüsü duyulmuştu.

Vükela heyetini içtima halinde zanneden Enver Bey'le arkadaşları, doğruca Meclis Salonuna hücum etmişler. Kapıdan girdikleri zaman, - gürültüyü duyarak merak ile kapıya doğru ilerleyen - Nâzım Paşa ile karşı karşıya gelmişlerdi. Tokatlıyan ziyâfetindeki mülâkat dolayısıyla böyle bir harekete intizar eden Nâzım Paşa, Talât ve Enver Beylerle karşılaşınca vaziyeti derhal kavramış, sakin ve mütebessim bir tavır almış. Ortada duran masanın kenarına dayanarak Talât, Enver, Mithat Şükrü Beylerle konuşmaya başlamıştı.

Nâzım Paşa, hâdiseye karşı mümaşatkâr *(uyumlu)* görünüyor. Müfrit hareketlerden içtinap edilmesini tavsiye ediyordu. Talât ve Enver Beyler de, suret-i kat'iyede mutedilâna davranılacağını söylüyorlar; yalnız Kâmil Paşa'yı istifaya icbar ile iktifa edeceklerini temin eyliyorlardı. Tam o anda bu sözleri tekzip eder gibi dört el silâh patlamış; Babıâli'nin geniş ve karanlık sofasında bu kanlı facianın ilk korkunç sahnesi başlamıştı.

Bu silâh sesleri aynı saniyede iki şahsı birden heyecan ve harekete getirmişti Bunların biri Nâzım Paşa, diğeri de ihtilâlcilerden Yakup Cemil Bey'di. Nâzım Paşa, İttihatçıların kendisini bir pusuya düşürdüklerini zannetmiş ve nefsini müdafaa etmek için silâhına davranmak istemişti. Nâzım Paşa'nın bir adım gerisinde duran Yakup Cemil Bey ise, Babıâli muhafızlarıyla ihtilâlci arkadaşları arasında müsademenin başladığına hükmeylemiş, Nâzım Paşa'nın da silâha davrandığını görür görmez, elindeki revolveri Paşa'nın böğrüne çevirerek ateş edivermişti. Bu hâdise o kadar âni bir surette husûle gelmişti ki, - dışardaki silâh seslerinden az çok şaşırmış olan- Talât, Enver, Mithat Şükrü Beyler bile Yakup Cemil Bey'in bu seri hareketini görememişler, hiçbir zaman hatır ve hayallerinden geçmemiş olan bu cinayetin önüne geçememişlerdi.

Nâzım Paşa'nın, kısa bir feryadı müteakip ellerini havaya kaldırarak birdenbire yere devrilmesi, orada bulunanlara büyük bir heyecan ve teessür vermişti.

Enver Bey — Ne yapıyorsun Yakup, deli misin?

Talât Bey — Eğer bu hareket devam ederse, ben derhal çekilir, giderim, diye bağırmışlardı.

Fakat gözlerinin önünde cereyan eden bu facianın büyüklüğüne rağmen bu meselenin üzerinde daha fazla duramamışlardı. Çünkü vakit dar, vaziyet nazikti. Ölen veyahut öldürenlerle meşgul olacak zaman değildi. Bir tek dakika bile, ihtilâlin maksat ve mecrasını başka bir tarafa çevirebilirdi. Buna binaen her şeyden evvel, bu ihtilâlden asıl matlup olan semereyi istihsal etmek ve kabineyi devirerek Hükûmet kuvvetini ele geçirmek elzemdi. Bu mülâhazaya mebni Talât ve Enver Beyler Nâzım Paşa'yı, mukadder olan kanlı akıbetine terk etmişler, sür'atle -salona bitişik olan- Sadaret odasına girmişlerdi.

Kâmil Paşa'nın küçük vücudu geniş ve müzeyyen Sadaret sandalyesinin üzerinde büsbütün küçülmüş gibiydi. Silâh seslerinin uyandırdığı ölüm korku ve endişesi, zaten sinirli olan bu ihtiyar vezirin asabını büsbütün gevşetmiş, onu adeta meflûç bir hâle getirmişti. Fakat hayatı birçok tecrübelerle malâmal olan bu yetmişlik vezir, odaya giren ve masasının karşısına dikilen Talât ve Enver Beylerin çehre hareketlerinde, hayatını tehdit eden bir mana göremeyince kendisini derhal toplamış, sandalyesinin koltuğuna dayanarak ayağa kalkmış, ne istediklerini istifsar eden bir nazarla onların yüzlerine bakmıştı,

Talât Bey, mutadı olan laubalilikle ellerini masaya dayayarak Kâmil Paşa'ya doğru eğilmiş, aralarında şu kısa muhavere geçmişti.

Talât Bey — Paşa Hazretleri! İstifa buyurmanızı ricaya geldik.

Kâmil Paşa, bir iki saniye dalgın gözlerini yere diktikten sonra:

— Mukateleyi derhal durdurmak şartıyla istifa ederim.

— Buna emin olabilirsiniz, Paşa Hazretleri olan şeyler, arzu haricinde olmuştur. Eğer bunun temadisini arzu buyurmuyorsanız, istifanamenizi derhal yazınız.

— Pekâlâ. Atideki mes'uliyeti size raci olmak üzere işte yazıyorum.

Kâmil Paşa bu sözleri müteakip masanın üstündeki kâğıtlıktan -köşesinde Sadaret makamının resmî damgası bulunan- bir kâğıt almış, şu kısa istifanameyi bizzat yazarak Talât ve Enver Beylere uzatmıştı:

"-İstifaname-

Huzur-u hümayun-u cenab-ı hilâfet penahiye

Hizmet-i sadaretten affımı istirham eylerim. Emrüferman, Padişah-ı celilüşşan efendimiz hazretlerinindir.

10 Kânunusani 1328-23 Ocak 1913

Sadrazam Kâmil"

Talât ve Enver Beyler, Kâmil Paşayı bu suretle istifa ettirmekle meşgul olurlarken Yakup Cemil Bey elinde revolver olduğu halde odadan odaya geziyor; başladığı kanlı faciayı ikmal etmek istiyordu! Nâzım Paşa ile Cemiyet arasındaki burûdet *(soğukluk)*, Tokatlıyan ziyâfetinden sonra bir itilâf ile neticelenmişti. Hâl böyle iken Nâzım Paşa, bir anlık şuursuzluğa kurban olup gitmişti. Program haricinde olarak Nâzım Paşa bu akıbete uğradıktan sonra, Cemiyetin açık ve sarih iki düşmanı olan Maliye nazırı Abdürrahman Bey'le Dahiliye Nazırı Reşid Bey'i yaşatmak, pek safderunane bir hareket teşkil edecekti.

Abdürrahman Bey, mütemadiyen İttihatçıların Maliye siyâsetini tenkit ediyor; İttihat ve Terakki ricalini, pervasızca çekiştiriyordu. Hatta dün bile, Meşveret Meclisinde ve Padişahın huzurunda aynı sözleri tekrar etmiş; Cemiyetin en muhterem şahsiyetlerini yerin dibine geçirmişti. Dahiliye Nazırı Reşid Bey'e gelince; o da iktidar mevkiine geldikten sonra mütemadiyen İttihaçıların kuyusunu kazmış. Hatta onları ağır bir cürümle idam sehpasına yollamak için, etek dolusu paralar vererek sahte teşkilâtlar yaptırmaya uğraşmıştı.

Gözlerini kan bürümüş olan Yakup Cemil Bey, odadan odaya gezerken tesadüf ettiği arkadaşlarına bu sözleri söylüyor; neticede de:

— Nâzım Paşa bedavaya gittikten sonra, Maliye Nazırıyla Dahiliye Nazırını yaşatmak budalalıktır, diyordu.

Fakat talih, Maliye Nazırı Abdurrahman Bey'le, Dahiliye Nazırı Reşid Bey'e yardım etmişti. Bu iki zatı arayan Yakup Cemil Bey, süfera salonunun kapısını açıp içeri göz gezdirdiği halde, oradaki frenklerin arasında bulunan Maliye Nazırını görememişti. Reşid Bey'e gelince; o da kolayca bulunamayacak bir yere gizlenmişti. Tam bu sırada Yakup Cemil Bey'e:

— Seni acele Enver Bey istiyor, diye haber gelmişti.

Yakup Cemil Bey, sadaret kapısı önünde Enver Bey'le, sadık birer muhafız gibi onun sağında ve solunda duran Mümtaz ve Hilmi Beylere iltihak etmişti. Arkadaşlarının ihbarı üzerine, bu zatın diğer bir takım müfrit hareketlere girişmesine mani olmak isteyen Enver Bey:

— Saraya gidiyorum. Sen de gel, demişti.

Enver Bey'in bu hareketi, Babıâli faciasının temadisine meydan vermemişti.

Enver Bey, elinde Kâmil Paşa'nın istifanamesi olduğu halde binek taşında göründüğü zaman kapının önündeki ihtilalciler ve halk tarafından şiddetle alkışlandı ve bu, onun heyecanını bir kat daha arttırmıştı. Açık renk kaputunun eteğinde, Nâzım Paşa'nın cesedinden sıçrayan kan lekeleri görünüyordu. 10 Temmuz inkılâbının kahramanı addedilen Enver Bey, nihayet 10 Kânunusani ihtilalinin de sahibi olmuştu. Bu muvaffakiyetin gururuyla sermest olan Enver Bey, yanındaki üç arkadaşıyla Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin otomobiline binerek, Kâmil Paşa'nın istifanamesini bizzat Padişaha götürürken Babıali'nin üç muhtelif yerinde beş kanlı ceset yatıyor; Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüyle neticelenen o muazzam hâdiseden sonra tarih sayfasına, kanlı bir haile daha kaydolunuyordu. Ölenlerin biri Nâzım Paşa idi. Diğer dördüne gelince, bunlardan biri, Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin maiyetine memur bir sivil komiserdi. Bu komiser, ihtilalciler sofaya girer girmez karşılarına atılmak istemiş fakat İttihatçılardan Hilmi Bey'in attığı bir kurşunla yere serilmişti. İkinci ölü İttihatçılardan ve Cemiyetin en eski erkânından Mustafa Necip Bey'di. O gün hasta yatağından kalkarak ihtilalci arkadaşlarına iltihak etmiş olan bu zat, Babıali sofası işgal edildiği zaman Sadaret yaverlerine mahsus olan odanın önünde gezinmeye başlamış ve sonra merak saikasıyla odanın kapısını açmış. Fakat o anda, elinde revolver bulunan sadaret yaveri Nafiz Bey'le karşılaşmıştı. Odasında arkadaşı Nâzım Paşa'nın yaveri Kıbrıslı Tevfik Bey ile tatlı tatlı konuşan Nafiz Bey, Babıâli'nin basıldığını hisseder etmez, masasının gözünden tabancasını alarak kapıdan çıkmak istemiş. Mustafa Necip Bey'le karşılaşır karşılaşmaz, tabancasını cidden necip ve faziletkâr bir zat olan Mustafa Necip Bey'in boynuna çevirerek ateş etmişti. Mustafa Necip, ağır bir yara almakla beraber itidal ve kuvvetini kaybetmemiş; o da tabancasını çıkararak Nafiz Bey'i bir kurşunla devirdikten sonra, odada bulunan ve bulunduğu yerden tabancasını çıkararak

kendisini nişan alan yaver Tevfik Bey'in üzerine de ateş etmiş. Onu da yere serdikten sonra kendisi de oraya düşerek son nefesini vermişti.

Babıâli'de bu beş ölünün vücudundan sızan kanlar, pıhtı pıhtı etrafa yayılırken Enver Bey son süratle saraya gitmiş; doğruca padişahın huzuruna çıkarak Kâmil Paşa'nın istifanamesini vermiş ve Beşinci Sultan Mehmed'e vaziyeti kısaca izah etmişti. Babıali Vakası'nı henüz haber alarak bu ateşin saraya da sirayet edip etmeyeceğini düşünmekle meşgul olan Padişah, Enver Bey'in sözlerini dikkatle dinlemiş. Bu sözlerden kendi hayat ve saltanatının masun kaldığını hisseder etmez:

— Çok memnun oldum, oğlum. Beni şu bunaktan kurtardınız. Cevabını vermişti.

Halbuki şimdi Enver Bey'in yüzüne karşı bu sözleri söyleyen Beşinci Sultan Mehmed, Mahmud Muhtar Paşa kabinesi zamanında -sırf İttihatçıları ezmek için- Edirne Valiliği'nden Dahiliye Nazırlığı'na getirilen Ali Daniş Bey'i huzuruna kabul ettiği zaman da:

— Bir sürü çılgın ve şımarıklar, memleketi bu hâle getirdiler. İnşâallah sizin gibi tecrübeli zatların himmetiyle yapılan hatalar tamir olunur, demişti.

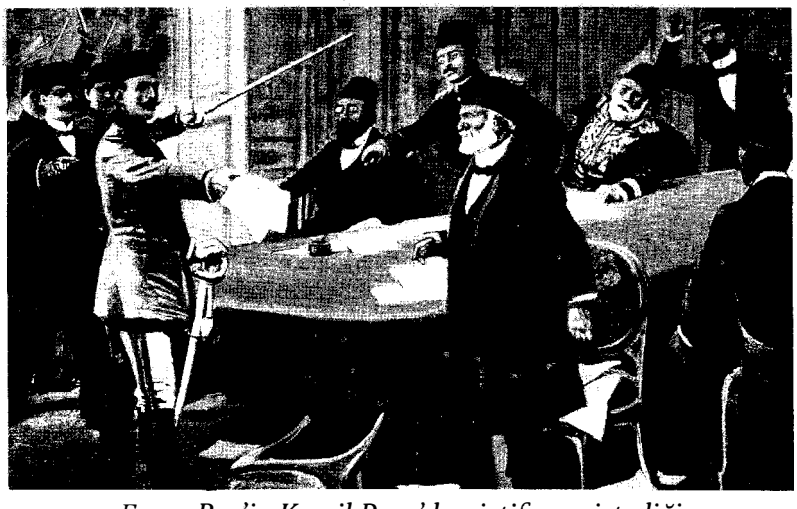

Enver Bey'in Kamil Paşa'dan istifasını istediği anı tasvir eden bir resim

İhtilâl, çarçabuk semeresini vermişti. Kâmil Paşa'nın büyük bir teslimiyetle istifanamesini verdiği dakikadan itibaren, Hükûmetin en yüksek bir makamı olan Babıâli'de, İttihatçılar hükümran oluvermişlerdi, Talât Bey, muvakkat diktatör makamına geçmişti. İlk iş olarak Polis Müdürlüğüne Azmi Bey tayin edilmişti. Azmi Bey, derhal inzibat umurunu ele alacak ve cebren ıskat edilen kabine taraftarlarının bir mukabil hareketlerine meydan bırakmayacaktı. İstanbul Muhafızı Memduh Paşa, baskını duyar duymaz yanına Erkânıharbiye Reisi Binbaşı Kâzım Bey'i[139] almış, Babıâli'ye gelmişti. Maksadı, Babıâli'nin alt katında bulunan muhafız Uşak taburunu silâhbaşı etmek ve ihtilâlcileri dağıtıvermekti. Fakat Memduh Paşa Babıâli'ye girer girmez etrafı ihtilâlciler tarafından ihata edilmiş, bir tek emir vermesine meydan verilmemişti. Kâzım Bey, Memduh Paşa'nın Erkânıharbi olmakla beraber eski bir İttihatçı olduğu için tabiidir ki derhal ihtilâlcilerle birleşmiş, o andan İtibaren Memduh Paşa'yı hüsnü idâre ederek kan dökülmesinin önüne geçmişti.

Uşak Taburu'na gelince; baskın başlar başlamaz, kumandan tarafından derhal silâhbaşı edilmişti. Ancak kumandan, kendi başına hareket edemeyerek emir beklemişti. Bu tereddüt devresinde, İttihatçıların en kuvvetli unsurlarından olan Binbaşı Nafiz Bey[140] cesurane bir hareketle askerin önüne atılmış; kuvvetli natıkası sayesinde derhal efrad ve zabıtanın kalbini kazanmış; bu koca taburu yerinden kımıldatmamak suretiyle 10 Kânunusani hareketinin muvaffakiyetle neticelenmesinde –ve bilhassa kan dökülmemesinde-pek haklı bir şeref kazanmıştı.

Babıali'nin önü, kısa bir zamanda mahşer hâlini almıştı. Dünkü Meşveret meclisinin kararını sabah gazetelerinde okuyarak Kâmil Paşa kabinesi hakkında nefret duyan halk, Matbaa-i Hayriye sahibi Hayri Bey'in dağıttığı beyannamelerle de heyecana gelmiş. Babıâli'nin basıldığı haberi duyulur duyulmaz, olan biten şeyleri görmek için herkes buraya hücum etmişti. Havanın soğuk ve yağmurlu olmasına rağmen kan ter

139- İzmir Valisi Kâzım Paşa. Z. Ş.
140- Mütekaid Miralay Nafiz Bey

içinde kalan İttihatçıların hatibi Ömer Naci Bey mütemadiyen nutuk veriyor; bu hareketin ne meşru esaslara istinad ettiğini halka izah ediyordu.

"Yaşasın, İttihat Terakki!" "Kahrolsun, muhalifler!" sadaları ayyuka çıkıyor, daha dün Kâmil Paşa'yı alkışlayan eller, bugün de İttihat ve Terakki'yi alkışlamak için parçalanırcasına şakırdıyordu.

Babıâli'de bu velvele devam ederken Erkânıharp Binbaşılarından İsmail Hakkı Bey[141] Üsküdar cihetine geçmiş, Mahmud Şevket Paşa'nın evine giderek vaziyetten kendisini haberdar etmişti. Mahmud Şevket Paşa, henüz İsmail Hakkı Bey'le bu mevzu etrafında görüşürken telefonla acele acele saraydan istenilmişti. Bu telefonun gelmesi; Enver Bey'in Padişah nezdinde teşebbüslerinin iyi neticeler verdiğini hissettirmişti. Bunun üzerine Mahmud Şevket Paşa büyük bir memnuniyet hissederek derhal karşı sahildeki saraya geçmiş; Padişah tarafından huzura kabul edilmiş. Sadrazamlığın uhdesine tevcihine ve kabinenin teşkiline dair olan irâdeyi istihsal ettikten sonra geç vakit Babıâli'ye gelmişti

Talât Bey'le Cemal Bey, Mahmud Şevket Paşa'yı Sadaret Dairesi'nin iç kapısında istikbal etmişlerdi. Mahmud Şevket Paşa, henüz beş cesedin kanlar içinde yattığı bu daireye girerken hissolunacak derecede bir memnuniyet ve cevvaliyet gösteriyor, sür'atle Sadaret odasına doğru ilerlerken, kendisini takip eden Cemal Bey'e şu emri veriyordu:

— Derhal İstanbul muhafızlığını deruhte et. Şehrin inzibatını muhafaza etmek için, dakika geçirmeden ne mümkünse yap.

Nâzım Paşa'nın vurulduğu ve Kâmil Paşa'nın da istifanamesine imza koyduğu andan itibaren vaziyete hâkim olan Talât Bey tarafından her türlü tedbir ittihaz edildiği için, şimdilik hâdisata intizar edilmekten başka yapılacak bir şey kalmamıştı. Ancak, şu anda İttihat ve Terakki rüesasının zihinlerini işgal eden bir mesele vardı. Bir iki saat evvel, millet muvacehesinde,

141- Bursa valiliğinde vefat etmiştir. Z. Ş.

vatana ihânetle itham ettikleri sabık Vükelâ Heyeti'ne karşı ne yapılacaktı. Bunları tevkif etmek, ihânet telâkki edilen fiillerinden dolayı isticvaptan geçirmek fikrini ileri sürenler arasında; bu mesele ile meşgul olmayı bir müddet tehir eylemeye taraftar olanlar da vardı. Bilhassa Talât Bey, daha az husumetkârane davranılmasını istiyor, bütün arkadaşlarına itidalden ayrılmamalannı tavsiye eyliyordu.

İhtilâlin buhranlı saati geçip de her taraf sükûnet kesbettiği zaman, sabık Vükelâ Heyeti, saklandıkları yerlerden birer birer çıkmışlar, Kâmil Paşa'nın bulunduğu odada toplanmışlardı. Babıâli'nin etrafı, henüz coşkun bir halk kitlesiyle muhat bulunuyordu.

Bunların arasından geçilirken tecavüze uğramak ihtimali vardı. Talât Bey'e en çok endişe veren, o sırada Babıâli'de bulunan ecnebilerdi. Filhakika evvelce tanzim edilen program mucibince ihtilâl başlar başlamaz Atina sabık sefiri Muhtar Bey[142] doğruca sefarethanelere gitmiş, yapılan hareketin mahiyeti hakkında malûmat vererek ecnebilerce telâşı mucip olacak hiçbir şey olmadığını bildirmiş ise de, o sırada İstanbul'da bulunan Fransız, İngiliz, İtalyan, Rus istasyonerlerindeki bütün efrada silâh başı emri vermiş ve hatta bunların bir anda Tophane rıhtımına çıkarak Beyoğlu cihetini işgal etmeleri için bütün sandalları denize indirilmişti. Bu tehlikeli vaziyette bir tek ecnebiye karşı yapılacak tecavüz, hiç şüphesizdir ki çok acı bir netice verecekti. Buna binaen hariçteki vaziyetin tamamen sükûn bulmasına intizaren bu ecnebilerin de bir müddet Babıâli'de kalmaları tensip edilmişti.

Mahmud Şevket Paşa'nın Babıâli'ye gelmesi ve vaziyetin nispeten sükûnet kesbetmesi üzerine en evvel bu ecnebiler Babıâli'den çıkarılmış, bunların selâmetle avdetleri tahtı temine alınmıştı. Sıra, sabık Vükelâ Heyeti'ne gelmişti, İhtilâlin hedefi, doğrudan doğruya bu zevat olduğu için aileleri büyük bir endişe geçirmekte idi. Kâmil Paşa'nın damadı Erkânıharp Kaymakamı Naci Bey Babıâli'ye gelmiş, yeni İstanbul Muha-

142- Ahiren Washington sefirliğinden tekaid edilerek Kastamonu mebusluğuna intihap edilen ve son günlerde vefat eden Muhtar bey. Z. Ş.

fızı Cemal Bey'den kayınpederinin hayatı hakkında malûmat istemişti.

Bundan haberdar olan Mahmud Şevket Paşa, sabık vükelânın derhal evlerine gönderilmesini emretmişti. Filhakika ihtilâl rüesası da buna karar vermişler, yalnız iki zatı serbest bırakmak istememişlerdi. Bu iki zattan birisi, Dahiliye Nazırı Reşid Bey diğeri de Maliye Nazırı Abdurrahman Bey'di.

Bu karara vakıf olan Mahmud Şevket Paşa, Reşid Bey hakkında hissiyatını müphem bir surette izhar etmekle beraber Abdurrahman Bey hakkında verilen karardan âdeta açıktan açığa bir memnuniyet izhar eylemişti. Bu da sebepsiz değildi. Bu iki zat arasında, Abdülhamid'in mutlakıyet devrinde başlayan burûdet senelerce devam etmiş, bundan dolayıdır ki Mahmud Şevket Paşa, fırsatlar düştükçe Abdurrahman Bey'i sarsmak hislerinin önüne geçememişti[143]. İşte bu suretle muhtelif hislerin ve arzuların birleşmesi, Reşid Bey'le Abdurrahman Bey'in tevkif edilmesini istilzam etmişti. Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret fermanı okunup da sabık vükelâ birer birer konaklarına avdet ettikten sonra Reşid Bey'le Abdurrahman Bey de süngülüler arasında Cemal Bey'in karargâhına sevk edilmiş, alt kattaki odaya hapsolunarak kapının önüne iki süngülü nefer dikilmiştir.

O dakikadan itibaren jurnalcilik yine harekete gelmişti. Tez elden Mahmud Şevket Paşa'ya verilen bir jurnalde, miralay mütekaidi mahut Sadık Bey'in evinde şu anda Halâskâr zabitandan bir grubun içtima ettiği ve bu gece bir mukabil ihtilâl vukua getirileceği bildirilmişti. O sırada Mahmud Şevket Paşa'nın yanında bulunan Enver Bey bu ihbar ve teşebbüsten fenâ halde sinirlenmiş; mütecasirleri bizzat derdest etmek için

143- 1320 senesinde Tophane Köşkü'nde Ziya Paşa'nın riyaseti altında sabık maliye nazırlarından ve askeri ricalden mürekkep bir maliye bütçe komisyonu teşekkül etmişti. Bu komisyonun talimatnamesini bizzat Abdülhamid hazırlamıştı. Mahmud Şevket Paşa ile Abdurrahman Bey bu komisyona memur idiler. Aralarında çıkan ihtilâf, Abdülhamid'e aksetti. Abdurrahman Bey'in bir vukuf ve ihtisas ile müdafaa ettiği şekil kabul olundu, Mahmud Şevket Paşa da bundan müteessir oldu. Mahmud Şevket Paşa bu teessürü unutmamıştı. Nitekim, 31 Mart hâdisesinde Hareket ordusile İstanbula girerken, Bakırköy'de Abdurrahman Bey'i – Mizancı Murad Bey'in ahpabı olduğu için tevkif ettirmişti. Z. Ş.

– bazı fedai zabitanı refakatine alarak– Şehzadebaşı'nda hem Sadık Bey'in evi, hem de Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Merkez-i Umumîsi olan binayı basmaya gitmişti. Fakat binanın her tarafı arandığı halde hiç kimse ele geçirilememişti. Çünkü bu ihbar yalan olduğu gibi, Nâzım Paşa'nın öldürüldüğünü duyan Sadık Bey de[144] derhal bir semt-i meçhule firar etmişti.

Mukabil ihtilâl sözü çıkar çıkmaz, İttihatçılar fevkalâde tedbirler ittihazına lüzum görmüşlerdi. Fakat bu esnada zekâsını cidden muvaffakiyetle göstermek fırsatına mâlik olan İstanbul Muhafızı Cemal Bey, büyük bir maharetle hareket ediyor, Hükûmeti ele geçiren kuvvetin pervasızlığını herkese anlatmak için Nâzım Paşa'ya muhteşem cenaze alayları tertip eyliyor. Hatta muhalifler hakkında affiumumi ilânını teklife kadar cür'eti ileri götürüyordu.

Cemal Bey, senelerden sonra yazdığı hatıratında[145] "Arkadaşlardan bazıları ile ve bilhassa Talât Bey'le cereyan eden müzakere neticesinde onlar aleyhinde şiddet politikası takip etmemeye ve bilâkis aramızda bir itilâf ve meveddet tesisine karar verdik." demekte ve Reşid Bey'le Abdürrahman Bey'in iki gün sonra serbest bırakılmalarını da bu cihetle atfetmekte ise de, hakikat bu merkezde değildir.

İhtilâlin ertesi günü sefirler Babıâli'ye gelmişler, Mahmud Şevket Paşa'nın Sadrazamlığını tebrik ettikten sonra, hemen hepsi de aynı kelime ve cümlelerle:

— Sabık Vükelâyı kâmilen serbest bırakmışsınız. Yalnız Dahiliye ve Maliye Nazırlarını tevkif etmişsiniz. Bunun sebebi nedir? Demişlerdi.

Mahmud Şevket Paşa bu suâllere şu cevabı vermişti:

— Halk arasında, her nedense bu iki zat aleyhinde bir cereyan var. İstanbul Muhafızı, muhtemel bir hâdisenin önüne geçmek için bu iki zatı muhafaza altına almaya mecbur kaldı. Mesele, bundan ibârettir.

144- Sadık Bey doğruca Mısır'a firar ve İngilizlere iltica etmişti. Z. Ş.
145- Sonraları Bahriye Nazırı ve Suriye Orduları Kumandanı olan Cemal Paşa'nın Almanya'da intişar eden hatıratı. Z. Ş.

Memleketin cereyanlarını, şüphesiz ki çok iyi bilen sefirler, bu cevaba inanmış gibi görünmek nezaketini göstermişler, fakat son sözlerine;

— O halde isabet olmuş. Çünkü Nâzım Paşa'nın katli üzerine bu iki nazır aleyhinde de şiddetli bir harekete teşebbüs edilirse, Londra Konferansı'nda pek çirkin bir tesir husûle gelir. Belki de, sulhün imzalanmamasına sebebiyet verir, gibi, tehditkârane bir tavsiye ilâvesinden çekinmemişlerdi.

Buna binaendir ki, Hükûmeti ele alır almaz, Hürriyet ve İtilâf fırkasına mensup bazı mühim şahsiyetlerle muhalefette temayüz edenleri taht-ı tevkife alan İttihatçılar, bunlar hakkında çok şiddetli kararlar vermeyi tasavvur ettikleri halde bu fikirlerinden ric'at etmişler; bunları şu suretle vatan haricine aşırmayı, vaktin nezaketine daha uygun görmüşlerdi.

Kâmil Paşa'nın damadı Naci Bey ile diğer bazı dostlarına vuku bulan tavsiyelerle Paşa'nın bir müddet İstanbul'u terk etmesi temin edilmişti. Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, kanlı hâdisat ile mahmul olan şu günlerde İstanbul'da bulunmaktan hoşlanmayacak kadar hassas olduğu için Avrupa'ya azimete karar vermişti. İstanbul muhafızlığında mevkuf bulunan iki nazıra gelince; Kendilerine mazuliyet *(azledilme)* maaşı tahsis edilmek ve biriken aylıkları da verilmek şartı ile Abdurrahman Bey'e, Paris'te tahsilde bulunan oğullarını görmek için Avrupa'ya, Reşid Bey'e de, ailesi erkânını ziyâret etmek üzere Mısır'a azimetleri -Mahmud Şevket Paşa namına, Muhafız Cemal Bey tarafından- teklif ve kabul ettirilmişti. Aynı zamanda Cemal Bey, Bekirağa Bölüğü'nde mahpus bulunan Ali Kemal, Doktor Rıza Nur, Gümülcineli İsmail Beylerle de pazarlığa girişmişti. Ali Kemal Bey, Avrupa'da bir memuriyet istemişti. Doktor Rıza Nur Bey, Paris'te tababet tahsili için kendisine kâfi miktarda aylık verilmesini rica etmiş ve bundan sonra İttihat - Terakki Cemiyetine suret-i kat'iyede muhalefet etmeyeceğine dair söz vermişti. Gümülcineli İsmail Bey ise, yukarıda isimlerini söylediğimiz iki muhalefet kahramanı gibi kendisini para ile kolayca satmak istememiş; bilâkis açık ve sarih bir lisan ile:

— Ben, muhalefetten vazgeçemem. Ancak, eğer beni burada serbest bırakırsanız, memlekette tabii hâlin avdetine kadar, Hükûmete karşı hiçbir muhalif vaziyet almayacağıma dair namusum üzerine söz veririm, demişti.

Hakikati itiraf etmek lâzımdır ki, muhaliflerle bu şekilde bir itilâf akdi, hiçbir zaman Cemiyet erkânının hüsnüniyet ibraz etmesinden ileri gelmemişti.

Muhtar Paşa kabinesinin iktidar makamına geçtiği günden beri Cemiyet hakkında ayrı ayrı ve muhtelif şekillerde kin ve husumetlerini ibraz eden muhaliflere karşı İttihatçılar en amansız bir intikam siyâseti takip edecekler ve memlekette istedikleri sükûnu ele geçirmek için muhalefet kuvvetini tamamen ezip mahvedeceklerdi. Fakat Babıâli Baskını'nın ertesi günü Babıâli'ye dayanan sefirlerin beyanatı, İttihatçıların akıllarını başlarına getirmiş; onları sükûn ve itidal ile harekete mecbur etmişti. Babıâli Baskını ile bir anda mevkilerini kaybeden muhtelif askerî grupların, Hürriyet ve İtilâfçıların, baskıncıların, -ve nihayet, bütün bu kuvvetlere istinad eden- kabinenin arasında, İngiltere hükûmetinin muhabbet ve dostluğunu kazanan bir Kâmil Paşa ile, Nâzım Paşa'nın feci ölümünden tevahhuş eden- sefirlerin bir hiss-i insanî ile hayatlarını kurtarmak istedikleri iki nazır olmasaydı; 31 Mart faciasında olduğu gibi yine İstanbul'un muhtelif meydanlarında darağaçları kurulacak. Bu darağaçlarının altında – kim bilir ne kadar - beyaz gömlekli ve sararmış çehreli insanlar sallanacaktı.

14 Temmuz 1934
Çemberlitaş

Nazım Paşa'nın Öldürülmesini Tasvir Eden Bir Resim

MEKTUPLAR

Açık muhabere - 1

Ziya *B*alcı *B*ey'e:

Münasip bir zamanda görüşmek daha münasip olur, efendim.

Açık muhabere - 2

Ziya *B*alcı *B*ey'e:

Salı günü saat ikiden üçe kadar matbaadayım teşrifinizi beklerim, efendim. Z. Ş.

Açık Muhabere - 3

*B*üyükada'da Maşuk Ziya beyefendiye:

Gönderilen mektup ve resmi aldık. Teşekkürler ederiz.

Açık Muhabere - 4

Muhterem karilerimize

*B*u tefrikamızın istinad ettiği bir çok vesaik var ki bunları eserin metni dahilinde neşredecek olursak hem karilerimiz yormuş ve hem de yazılarımızın esasını uzatmış olmaktan korkuyoruz. *B*una binaen bu vesikaların eserin hitamına müteakip aynen hatta klişe halinde neşre karar veriyoruz.

Muharebe - 5

Mütekait Süvari *B*inbaşısı Mehmed Nezir *B*eyefendiye: - Mektubunuzu aldım. Teşekkürler ederim efendim.

Giresun vilayeti baytar müdürü Vehbi *B*eyefendiye: 31 Mart ihtilali esnasında Harbiye Nazırı olan Müşir Ethem Paşa, tahmin buyurduğunuz gibi 313 Yunan harbi kahramanı olan Ethem Paşa'dır efendim.

Samsunda, Sadi Bey Zade Hami Bey'e: Atıf Bey, inhisarlar idaresinin Kadıköy şubesi müdürüdür. O devre ait mebusların resimlerini ayrı ayrı dercetmeyi hem fazla meşguliyet ve hem de lüzumsuz addediyoruz. Sadece mühim rol oynayanların resimlerini koymakla iktifa eyliyoruz efendim.

Z. Ş.

Muhabere - 6

Sarıyerde Sami Bey'e

Çok hakkınız var. Ancak o batarya 2. orduya mensuptur. Resim de hadiseden sonra temsili olarak çekilmiştir efendim.

Açık Muhabere - 7

Alay Kâtibi Süreyya Bey'e

Zatı alinizle nerede ve ne zaman görüşebileceğimizi lütfen bildiriniz, efendim. Z. Ş

Aleni Teşekkür

Bu kısmın yazıldığı esnada da gönderdikleri vesikalar, verdikleri kıymettar hatıralar ve malumatlarla bizi tenvir ve minnettar eden zevatı muhteremeye ve bilhassa tahriren ve şifahen takdir ve teşviklerine mazhar olduğum muhterem karilerime; bu kısmın hitamı vesilesiyle de minnet ve şükranlarımı teyid etmeyi en kıymetli bir borç addederim.

Z. Ş

Kâzım Karabekir Paşa'nın Mektubu

"*Son Posta* gazetesine:

Erenköy, 11-2-1934

Efendim;

"İttihat ve Terakki" tefrikanız büyük çalışmalar mahsulü olduğundan takdire şayandır. Bu işlerin başından nihayetine kadar içinde yaşamış olmaklığım dolayısile muntazamen takip

etmekteyim.

Cemiyetin teşekkülü, teazzuvu ve icraatında bazı vakalar tarih veya şahıs itibarile biribirlerine hayli karışmıştır. Hâdiseleri görüş ve tahlil hakkında dahi söylenecek mühim noktalar vardır. Bunlar hakkındaki sözümü eserinizin bitmesine bırakıyorum; ancak pek mühim olan askerî harekâttaki yanlış noktaların hemen tashihini lüzumlu gördüm. Mektubumu imza altında neşrettirmekten çekinirseniz "imza mahfuzdur" tarzında yazmak da mümkündür.

1- Hareket Ordusu'nun Şevket Turgut Paşa kumandasındaki, erkanıharbı bulunduğum mürettep İkinci Fırka Karargâhı *10* nisan *1325* günü hâdisesizce Rami Kışlası işgalinde bulunduktan sonra akşamı Silâhtarağa'ya gitti ve geceyi orada geçirdi. Ertesi gün erkenden Kabayot -şimdiki Hürriyet-i Ebediye tepesi civarındaki fırka ihtiyatını gözden geçirdikten sonra Harbiye Mektebi'ne gelerek esas karargâhını orada tesis etti ve evvela Maçka cihetinin işgalini idare ile mukavemet eden Topçu ve Taşkışlaların Yıldız'la rabıtasını kestirdikten sonra Taksim'e geldi ve devam eden müsademeleri yakında idare etti ve akşam üstü Pangaltı'daki Harbiye Mektebi'ne dönerek geceyi orada geçirdi.

Tefrikanızda, bu karargah akşam üstü Mahmud Şevket Paşa ile birlikte trenle Sirkeci İstasyonu'na indiriliyor. Bu yanlış neşriyatı doğru telakki edenler o zamanın kumanda ve erkanıharbiyesini haksız tenkide yeltenirler.

2-Bundan daha mühim bir mesele de Yıldız'ın Enver Bey kumandasındaki Bulgar çeteleri tarafından işgal olunması, Mahmud Şevket Paşa'nın Enver Bey'i istirkap etmesi keyfiyetidir. Bu bahis kâmilen yanlıştır. Hakikat şudur: 12 Nisan'da Yıldız'ın işgali hakkında mürettep İkinci Fırka'ya Hareket Ordusu Kumandanlığı'ndan emir verilmiştir. Fırka 13 sabahı harekete geçmiş iken -hareketin tehirile yeni emre intizar olunması *(beklenmesi)* - tebliğ olundu. Kıtaat harekete geçmiş olunduğundan durdurmak fena bir netice verebilirdi. Bunun için fırka mesuliyeti üzerine alarak işgal neticelendirildi ve saray kapılarına za-

bit kumandasında müfrezeler ikamet olundu. Müfrezeler fırka kıtaatından ve Mekteb-i Harbiye efendilerinden mürekkep idi. Saraydan yalnız telgrafhane işgal olundu ve buradan Harbiye Nezareti'ndeki Hareket Ordusu Kumandanlığı'na vaziyet bildirildi.

Yeni gelen emir 14 Nisanda Enver, Fethi ve Niyazi Beylere birer kol verilerek yine fırkamız kumandasında Yıldız'ın işgali idi. Bu emrin ifa olunmamasından dolayı Mahmud Şevket Paşa fırkaya teessürünü beyan etmiştir.

Enver Bey yalnız 11 Nisanda fırka emrinde bir kol kumandanı olarak bulunmuş fakat akşam üstü ayrılmıştır. Maiyetindeki Bulgar çetesi ihtarımız üzerine ateşe sokulmamış ve o gün bunlar da fırkamızdan ayrılmıştır.

Yıldız'ın işgali günü Enver Bey'in emrinde ne top ve ne de tüfek yoktu ve Yıldız hareketine ne Enver Bey ve ne de Bulgarlar iştirak etmemiştir. Yıldız etrafında ayrıca kıt'aatla sıkı kordon da teşkil olunarak ne çetelerin ve ne de halkın saraya girmesine meydan verilmemiştir. O zamanki Başkatip Cevat Bey Abdülhamid'le Sergi Dairesi karşısındaki fırka karargahı arasında iki kere gidip gelerek sarayın iaşe ve emniyet hususlarını görüşmüştür. Enver Bey'in gece saraya girdiği doğrudur. Fakat yalnız olarak gelmiştir ve bu Hareket Ordusu Kumandanı'nın da malûmatı altındadır. Fırkanın da müsaadesiledir.

Şu halde: 1- Yıldız'ı Enver Bey'in işgalinden dolayı Mahmud Şevket Paşa'nın istirkabı meselesi yoktur. Bilakis Mahmud Şevket Paşa Enver Bey'in de iştiraki için tahrirî emir bile vermiştir.

2- Abdülhamid'in istipdadını yıkmak için senelerce çalışan Türk evlatları Yıldız'ın işgalile başladıkları işi bizzat bitirmişlerdir. Bulgar çetelerini Enver Bey'in kumandasına verip Yıldız'ı bu kafile ile işgal ettirmek hakikatten başka bir şey olmakla beraber Türk milleti için de ağır bir ittihamdır. Millî hürriyet kahramanı olarak cihana tanıttırılan Enver Bey'in maiyetinin Bulgar çeteleri gösterilmesi ve istipdat mihrakının Türk hürriyetperverleri değil, ancak Bulgar çeteleriyle yıkılabilmesi ne elim bir şeydir.

İşbu hakikatler Erkan-ı Harbiyei Umumiye'de mevcut harp

ceridelerinden de tahkik olunabilir, efendim.

Kâzım Karabekir"

Kâzım Karabekir Paşa'ya Cevabımız

"Paşa Hazretleri;

İttihat ve Terakki tefrikası hakkındaki takdirinizi, teşekkürle karşılarım.

Tabii teslim buyurursunuz ki; eserlerinin bakiyesi mevcut olan bir devlet ve milletin tarihini hatasızca yazmak, bir dereceye kadar kolaydır. Çünkü, bu hususa dair mehazlere ve vesikalara müracaat edilir ve bir eser vücuda getirilebilir.

Fakat. İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi senelerce mevcudiyetini gizleyen aza ve efradından, üç kişiden maadası birbirini bilmeyen, harekat ve icraatı ekseriya ferdî bir surette cereyan eden bir komitenin tarihini yazmak, haylı müşkül bir iştir. Bahusus, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait olan evrak ve vesaikin pek mühim bir kısmı muhtelif sebeplerle imha edilmiştir. Bin müşkülat ile toplanan vesaik ise, ancak bazı karanlık noktaları tenvir edebilmekte; hatıralarına müracaat edilen - fi'len alâkadar zevatın verdikleri malumat ise, ancak yazdığımız şekli göstermektedir. Şimdiye kadar naklettiğimiz hadisat üzerinde yirmi beş, otuz sene geçmiş olmasına nazaran, hafızalarına müracaat ettiğimiz zevatın hatırlıyabildikleri hâdiseler hakkındaki görüş ve tahlillerinde fark bulunması da tabiidir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, komite hâlinde yaşadığı zaman, bazan her merkez kendi sahası dahiline kendi içtihadile çalıştığı için, o tarihte cereyan eden hadisatın heyet-i mecmuasını bir tek şahsın görmesi, bilmesi, bunun hakiki sebeplerini tahlil ve muhakeme etmesi mümkün değildir. Bunun içindir ki, bu yazılarımız hakkında malumat topladığımız en itimada şayan - zevat, yüzleri tecavüz etmiştir.

31 Mart hâdisesi ve Hareket Ordusu'nun harekat-ı askeriyesi hakkındaki yazılara gelince: bunların da memba ve me'hazleri; içlerinde iki müşir, birkaç liva ve ferik olmak üzere muhtelif makamlara ve muhtelif kıt'alara mensup –hemen pek büyük

kısmı harekâta iştirak etmiş olan- erkanıharp ve saff-ı harp zabitleridir. Bu zevatın hatıra ve hafızalarında ufak tefek ihtilaflar olsa da, netice itibarile hepsinin beyanatı, naklettiğimiz şekil ve neticeyi arzetmektedir. Buna binaen, bizim yazılarımızla zatialilerinin tashihlerinin bazı noktalarında pek büyük bir fark görülmemektedir.

İstanbul'un muhtelif yerleri işgal edildikten sonra, Bakırköy'den trenle Sirkeci İstasyonu'na gelen zevatın yüksek kumanda heyeti ile mahdut birkaç zattan ibaret olduğunu kaydetmiştik. Bu, herkesin malûmu olan bir hakikattir. Bunda; kollara filen nezaret ve kumanda vazifesile muvazzaf olan ve harekat esnasında vazifesi başında bulunan erkanıharpleri tenkide maruz bırakacak bir mana tasavvur edilemez.

Yıldız'ın suret-i işgali meselesine gelince; bu hususta yazdığımız yazılarla, zatialilerinin tashihleri arasında da büyük bir fark yoktur. Bizim bu hususdaki neşriyatımızın hulâsası da, Yıldız'ın "talimat hilafına" olarak işgal edildiği merkezinde idi. Nitekim zatialileri de: "Hareketin tehirile, yani emre intizar olunması tebliğ olundu. Kıtaat harekete geçmiş olduğundan durmak fena bir netice verebilirdi. Bunun için fırka mes'uliyeti üzerine alarak işgal neticelendirildi," buyuruyorsunuz.

İşaret buyrulan tashihlerde asıl dikkate şayan olan nokta, Enver Bey'in vaziyetidir. Zatialileri: "Enver Bey yalnız 11 Nisanda fırka emrinde bir kol kumandanı oalrak bulunmuş fakat akşam üstü ayrılmıştır. Maiyetindeki Bulgar çetesi, ihtarımızla ateşe sokulmamış ve o gün bunlar da fırkadan ayrılmıştır," diyorsunuz. Halbuki; Taşkışla ve Taksim müsademelerinde iş başında bulunan bir çok ümera ve zabitan, Enver Bey'in Taşkışla müsademesinde bulunduğunu ve Enver Bey'in kolunda bulunan Bulgar çetelerinin de ilk ateş hattına girerek bunlardan birkaçının vurulduğunu, Taşkışla'nın ve Maçka Kışlası'nın işgalinden sonra da bu kuvvet tarafından Yıldız Sarayı'nın ihata olunduğunu söylemektedirler. Bu sözlerde bir hatıra zaafı bulunduğu iddia edilse bile, bütün bu sözleri teyid eden kuvvetli bir vesika vardır ki, buna itimat etmek icap eder. Bu da, Hareket Ordusu'nda fiilen bulunan en yüksek rütbeli ve en

sahib-i salâhiyet bir zatın o günlerde yazdığı hatıra defterinden alınmış olan satırlardır. Henüz hayatta bulunan bu zatın ismini söylemeye salâhiyettar olmadığım için ancak, kendilerinin el yazısı ile yazılmış olan şu satırları, aynen nakle mecburiyet hissediyorum:

'13 Nisan - Pek çok meşguliyet. Sabahleyin araba ile Mekteb-i Harbiye'ye geldim. Liva Şevket Paşa ile yarın sabaha karşı Yıldız'a yapılacak hareket-i askeriye hakkında görüştüm ve döndüm. Yıldız'daki mütebaki kıtaat-ı askeriyeye teslim-i silâh ettirmek üzere yapılacak mezkûr harekete mahsus 5 numaralı ordu emrini yazdım. Fakat sonradan bu emrin irsal ve icrasına hacet kalmadı. Talimat hilafına Yıldız'ın dün akşam Enver Bey'in ileri atılmasile işgal olunduğunu haber aldık. Mahmud Şevket Paşa, buna bihakkın çok hiddetlendi'

Vazife ve mevkii icabatında olarak Mahmud Şevket Paşa ile daima hâl-i temasta olan ve şüphesiz ki, hakikate daha ziyade vakıf bulunan bu zatın hatıra defterine kaydettiği şu satırlar nazarı dikkate alınırsa; bizde hasıl olan kanaatin ne gibi esbaba müstenid olduğu tezahür eder. Bu satırların muhteviyatını red ve cerhedecek daha kuvvetli bir vesika buluncaya kadar biz bu yazıları bir hakikat olarak kabul etmek mecburiyetindeyiz.

Şimdi hallolunacak iki nokta kalıyor:

1- Yıldızı Enver Bey'in işgalinden dolayı Mahmud Şevket Paşa'nın istirkabı.

Zannederim ki, biz bu bahse temas ederken Mahmud Şevket Paşa'nın Enver Bey'e karşı olan istirkabından değil; bu zatın o esnadaki haletiruhiyesinin bazı tezahüratından bahsetmiş ve bunlara da vak'alarla misaller göstermiştik. Bu vak'alarda isimlerini tasrih ederek *(açık açık)* yazdığımız zevat, el'an berhayattır: Bu zevat, naklettiğimiz hadisatı sükût ile karşılamışlardır. Sükût ise ikrarı tezammun eder.

2- "Bulgar çetelerini Enver Bey'in kumandasına verip Yıldız'ı bu kafile ile işgal ettirmek hakikatten başka bir şey" dir; buyuruyorsunuz.

Biz, zatialilerinin bu beyanatında bir tek hakikat görüyoruz ki, o da yazmadığımız ve hatta aklımızdan bile geçirmediğimiz bir şeyin bize mal edilmek istenilmesidir. Biz, ne böyle bir şey söyledik; ve ne de Enver Bey'in maiyetinin Bulgar çetelerinden ibaret olduğunu iddia eyledik.

Biz; Enver Bey'in, Mirliva Şevket Paşa'nın fırkasında sol cenah kol kumandanlığına tayin edildiğini ve Harbiye Mektebi civarile Taşkışla'da harp ettiğini, tesadüfen Enver Bey'in kolunda bulunan Bulgar çetelerinin otuz kırk kişiyi geçmediğini, bunların da küçük mangalara ayrılarak her manganın başına 99'uncu Bölükden birer zabit verildiğini yazmıştık. Bunları yazan bir adamın, Enver Bey'in maiyetini Bulgar çetelerinden ibaret göstermesine ve bahusus -bir kısmı Taksim Meydanı'ndaki harpte ölen ve yaralanan ve bakiyesi de on beş yirmi kişiden ibaret kalan- bu kuvvetle Yıldız'ı işgal ettirmesine imkan ve ihtimal verilemez. Buna binaen bu meseleyi daha iyi tetkik edebilmek için, Yıldız'ın işgaline temas eden yazıları bir daha gözden geçiriyoruz.

Ve aynen şu satırları buluyoruz:

'Nisanın 12'inci pazar günü öğleden sonra Enver Bey'in topları Yıldız Sarayı üzerine çevrilmiş, Resne ve Manastır gönüllüleri de saray istikametine doğru ileri sürülmüştü'

'Çete elbisesiyle uzaktan görünen pişdarlar saray adamları arasındaki korkuyu arttırmış; bahusus bu çeteler arasında Sandanski ve Pançef'in kumandasında Bulgar komitecileri bulunduğu haber alınır alınmaz saray halkı dehşet içinde kalmıştı. '

Şu satırlar gayet vazıh bir surette gösteriyor ki, biz saraya doğru ilerleyenleri Bulgar çetelerinden ibaret göstermiyoruz; bilâkis Resne ve Manastır gönüllüleri olduklarını apaçık bir lisanla söyledikten sonra; çete elbisesiyle gelenler arasında Bulgar komitecilerinin de bulunduğuna dair saray halkına verilen bir haberin hasıl ettiği dehşetten bahsediyoruz. Şüphesiz hatırlamak lâzım gelir ki, o esnada asilerin elebaşıları tarafından çıkarılan şayianın mühim bir kısmını da, Hareket Ordusu'nun Bulgar, Rum, Musevilerden mürekkep olduğu hakkında yapı-

lan adi ve sefil propagandalar teşkil etmekte idi. Buna binaen Resne ve Manastır gönüllülerini görenler saraya koşmuşlar:

-Bulgar çeteleri geliyor, diye haber vermişlerdi.

Yine yazılarımıza devam edelim. Yıldız'a doğru ilerleyen kuvvetlerin durdurulması için Abdülhamid tarafından gönderilen yaver Mehmed Ali Bey'den bahsederken de:

'İlk tesadüf ettiği kıt'a kumandanına kendini tanıtmış. Gözleri bağlanarak götürüldüğü tabur kumandanına Abdülhamid'in ve Yıldız'ın vaziyetini anlatmış, ' diyoruz. Sonra,

'Hareket Ordusu kıt'aları artık saraya tamamen yaklaşmış. '

'Artık talimhane meydanının duvarlarını siper eden ve oradan tüfek namlularını saraya çeviren Hareket Ordusu efradını seyrediyorlardı. '

'Bu sırada arkadan gelen Harbiye Mektebi efendilerinden mürekkep bir müfreze, muntazam adımlarla saray kapılarına doğru ilerledi. Gayet sakin ve tabii bir vaziyette, sanki nöbet değiştirir gibi saray kapılarını işgal eyledi. Bu andan itibaren Yıldız Sarayı, Hareket Ordusu'nun emrine geçmişti. '

Görülüyor ki Paşa Hazretleri, şu satırlarda ne Enver Bey'in maiyetinin Bulgarlardan ibaret olduğuna ve ne de Yıldız Sarayı'nı zaptetmek şerefinin Bulgar komitecilerine ait bulunduğuna dair tek bir kelime dahi mevcut değildir.

Abdülhamid'in istipdadını yıkmak için senelerce çalışan Türk evlatlarının kimler olduğunu vaktiyle inceden inceye yazdığımız gibi, istibdat mihrakını yıkmak için hazırlanan Hareket Ordusu'nu da kimlerin meydana getirdiğini bütün tafsilatıyla anlatmıştık. Türkün hak ve şerefini muhafaza ve müdafaa etmekte, bizim de zatialileri kadar kıskanç olduğumuza en doğru şahit, şu yukarıya harfiyen naklettiğimiz satırlardır. Daima Hareket Ordusu efradından, kıt'alardan, tabur kumandanlarından, Resne ve Manastır gönüllülerinden bahseden bu satırlarda, yabancılara verilmiş zerre kadar bir şeref mevcut değildir. Adedi beş, onu geçmeyen Bulgar çetecilerinden bahsedişimizin sebebi ise, sarayın işgalinden sonra Büyük Mabeyn ve bendegan dairelerinde vukua gelen bazı münasebetsizlik-

lerden asker ve gönüllerimizi tenzih içindir. Zati devletleri de bu maddeyi böylece kabul buyurursanız, bizim yazılarımızla, tashih-i işaret buyurulan noktalar arasında büyük bir fark kalmıyor, demektir.

Yıldız'ı işgal şerefini ihraz eden zevat arasında ihtimalki, muttali olamadığımız başka isim sahipleri de vardır. Fakat biz, şahısların değil, münhasıran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarihini yazmaya uğraştığımız için, ancak bu Cemiyetin hayatına -müsbet ve yahut menfi surette - karışmış olan bariz şahsiyetlere temas ile iktifaya mecbur oluyoruz.

Hangi şekilde olursa olsun, naçiz yazılarımıza karşı gösterilen alâkaya büyük teşekkürler ederiz, Paşa Hazretleri.

Ziya Şakir

Cevabım tamamlanmıştır.

Açık Muhabere - 8

Kazım Karabekir Paşa'dan dün ikinci bir mektub aldık. Bu mektup lüzumsuz addettiğimiz bir münakaşa kapısının açılmasından başka bir hedef tutmamaktadır. Bu itibarla neşretmedik bizi mazur görsünler.

Açık Muhabere - 9

Ankara'da, Müfit Şemsi Beyefendiye

Mektubunuzu aldım. Bu mektubunuzu bitaraflığımıza kanaat buyurmanızın bir delili telakki ediyorum. Teşekkürler ederim, efendim. Z. Ş

Bir rica

Dün matbaamıza Trablusgarb harbindeki zevattan bazılarının gurup halinde bir resimleri bırakılmış fakat bu hususta izahat verilmemişti. Resim hakkında izahat alınmak üzere gönderen veya bırakan zatın süratle adresini lütfetmesini rica ederiz.

Bu kısımdaki yazılarımızı yazarken de malumatımızı genişleten ve kuvvetlendiren, vesika ve resim lutfeden naciz mesaimizi takdir ederek gerek şifahen ve gerek mektuplarla hakkımızda teveccüh gösteren zevatı muhteremeye alenen arzı teşekkür eder ve bundan sonraki kısım için de kıymetli yardımlarınızı diriğ buyurmamalarını istirham eylerim.

4. BÖLÜM SONU

2. CİLT SONU

DİZİN

Sembol

10 Temmuz 293, 412, 423, 424, 430, 443, 484, 485, 489, 490, 492, 503, 520, 525, 538, 568, 669, 714, 715, 739, 742, 789, 796

31 Mart 49, 151, 171, 178, 179, 198, 219, 232, 303, 320, 344, 379, 380, 389, 393, 397, 398, 403, 405, 408, 409, 410, 411, 422, 427, 429, 431, 440, 443, 454, 455, 463, 475, 476, 484, 489, 495, 500, 501, 509, 521, 525, 534, 535, 553, 566, 570, 573, 589, 590, 594, 597, 599, 604, 605, 714, 726, 727, 732, 746, 748, 759, 801, 804, 807, 811

A

Abdullah Zühdü Bey 166

Abdülhamid 24, 29, 31, 42, 44, 49, 55, 80, 81, 82, 89, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 123, 127, 128, 129, 140, 141, 144, 145, 147, 148, 155, 169, 186, 194, 195, 196, 204, 208, 209, 210, 211, 217, 223, 227, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 246, 248, 257, 269, 270, 271, 272, 276, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 289, 295, 296, 300, 301, 302, 320, 321, 325, 333, 338, 339, 340, 341, 343, 344, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 381, 382, 385, 386, 387, 388, 390, 394, 395, 403, 404, 405, 406, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 425, 432, 441, 448, 449, 471, 476, 477, 479, 481, 482, 483, 485, 487, 492, 495, 500, 501, 502, 507, 509, 520, 530, 538, 539, 540, 541, 546, 552, 554, 555, 556, 558, 560, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 579, 580, 588, 590, 595, 607, 636, 644, 698, 711, 712, 715, 740, 752, 776, 779, 801, 810, 815

Adana 188, 441, 443, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 468, 469, 470, 471, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 512, 513, 514, 515, 518, 539

Adliye Nazırı Nâzım Paşa 206, 395, 398

Ahmed Cevdet Bey 650

Ahmed Muhtar Paşa 350, 353, 354, 358, 720, 723, 742, 745, 746, 747, 748, 751, 752, 753, 758, 759, 761, 769, 771, 773

Ahmed Rıza 55, 56, 57, 63, 81, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 103, 106, 107, 137, 139, 140, 141, 143, 147, 160, 161, 168, 184, 185, 186, 192, 200, 201, 202, 204, 206, 275, 279, 280, 281, 301, 350, 351, 352,

356, 357, 358, 378, 379, 410, 420, 486, 487, 491, 504, 544, 545, 546, 565, 567, 578, 588, 632, 633, 710, 719, 721, 726, 748

Ahmed Samim Bey 589, 591, 595

Ahrar Fırkası 55, 113, 161, 164, 194, 207, 212, 216, 217, 233, 260, 429, 433, 435, 590

Alâtini Köşkü 365, 373, 374, 375, 376, 421

Ali Kabuli Bey 235, 236, 237, 238, 239, 240, 383, 395, 399, 405, 419

Ali Kemal Bey 26, 79, 159, 194, 294, 411, 803

Ali Rıza Paşa 25, 30, 31, 32, 106, 112, 113, 114, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 147, 188, 191, 192, 196, 199, 202, 204, 207, 208, 274, 277, 278, 298, 410, 411, 500

Amiral Said Paşa 84, 90, 115, 116, 118, 216, 327, 710, 711

Anadolu 21, 42, 52, 56, 63, 99, 205, 233, 260, 300, 301, 325, 348, 383, 392, 427, 429, 438, 441, 444, 445, 446, 447, 451, 485, 488, 525, 552, 554, 588, 601, 615, 636, 713

Arabistan 574, 575, 609, 627, 630

Aram Efendi 353, 360

Arif Hikmet Paşa 128, 129, 130, 353, 360, 361, 362, 375, 496

Aristidi Paşa 96, 97, 474, 497

Arnavutluk 99, 225, 391, 429, 488, 510, 529, 539, 558, 561, 563, 566, 568, 569, 571, 572, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 586, 599, 609, 630, 631, 633, 635, 657, 658, 661, 662, 663, 664, 683, 708, 730, 732, 737, 738, 739, 752, 753, 754, 776

Aslan Bey 206, 393, 395, 398, 455, 456

Atina 78, 522, 566, 612, 613, 731, 800

Avukat Baha Bey 70, 71, 75

Avusturya-Macaristan 40

Ayasofya 79, 80, 85, 96, 151, 152, 174, 185, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 199, 201, 204, 205, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 251, 303, 317, 333, 348, 385, 398, 407

Ayasofya Meydanı 79, 80, 96, 189, 190, 191, 193, 194, 196, 199, 201, 204, 205, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 317, 348, 385, 398

Ayastafanos 247, 248, 252, 260, 275, 276, 279, 281, 282, 283, 284, 294, 297, 298, 300, 319, 325, 332, 349, 513

B

Babanzade Hakkı Bey 183, 203, 385, 542

Babıâli 31, 44, 78, 79, 112, 115, 118, 126, 130, 181, 192, 194, 195, 196, 199, 200, 202, 204, 248, 261, 280, 296, 314, 315, 316, 324, 463, 471, 472, 490, 495, 506, 512, 515, 523, 525, 526, 532, 542, 547, 569, 574, 594, 602, 610, 612, 614, 616, 617, 627, 629, 630, 631, 636, 638, 658, 671, 672, 673, 674, 675, 683, 685, 697, 703, 715, 731, 737, 741, 743, 746, 755, 756, 758, 759, 760, 761, 763, 772, 777, 787, 789, 790, 791, 793, 796, 797, 798, 799, 800, 802, 804

Babikyan Efendi 200, 325, 472, 473, 513

Bahaeddin Şakir Bey 55, 56, 70, 83, 86, 170, 171, 295, 503, 534, 582

Başkâtip Cevat Bey 101, 102, 208, 209, 210, 211, 237, 339, 340, 366

Başmusahip Cevher Ağa 234, 271

Bekirağa Bölüğü 327, 385, 386, 388, 391, 392, 554, 602, 734, 763, 803

Belgrat 558

Berlin 163, 262, 273, 297, 557, 558, 560

Besarya Efendi 41, 582, 748, 782

Beşezade Emin Bey 200, 279, 783, 784, 787

Beyazkule Bahçesi 41

Beyoğlu 78, 80, 118, 149, 175, 180, 182, 215, 290, 297, 307, 317, 318, 327, 328, 444, 445, 486, 494, 501, 553, 599, 601, 800

Binbaşı Naki Bey 220, 222, 225, 259, 293, 298, 349

Bingazi 671, 674, 675, 680, 685, 686, 689, 693, 694, 697, 705, 708, 722

Bosna-Hersek 40, 51, 83, 165, 166, 511, 614, 705

Bulgaristan 39, 40, 41, 43, 44, 51, 52, 71, 74, 83, 125, 511, 523, 551, 557, 601, 640, 709, 727, 756

Buşo Efendi 326, 565, 621, 622, 718

C

Canbulat Bey 167, 168, 581, 778, 779, 780, 781, 782

Cavit Bey 41, 57, 117, 118, 140, 294, 379, 486, 531, 532, 533, 543, 545, 555, 556, 632, 738, 749

Cemal Bey 33, 34, 35, 36, 61, 73, 74, 77, 106, 168, 176, 177, 249, 250, 251, 252, 257, 258, 336, 337, 436, 501, 502, 514, 789, 799, 801, 802, 803

Cevat Bey 81, 100, 101, 102, 141, 143, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 237, 339, 340, 359, 360, 366, 367, 399, 405, 450, 454, 456, 470, 477, 810

Cevher Ağa 196, 209, 234, 271, 272, 385, 386, 390, 404, 416, 417, 418

Çanakkale 226, 368, 429, 476, 528, 620, 675, 700, 722, 754

Çatalca 230, 247, 261, 297, 335, 383, 439, 765, 773, 775, 778

Çerkes Ahmed 592, 593

Çürüksulu Mahmud Bey 249, 251

D

Dağavaryan Efendi 472, 718

Demokrat Fırkası 74, 75, 551, 616, 623

Derviş Vahdeti 148, 172, 173, 185, 186, 194, 205, 217, 233, 271, 304, 383, 409, 417

Divan-ı harp 386, 390, 515, 517, 602

Doktor Nâzım Bey 29, 32, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 139, 155, 430, 535, 580, 581, 582, 587, 714

Doktor Temo Bey 71, 73, 74, 200, 549, 550, 551, 552

Draç mebusu Esad Paşa 353, 360, 364

E

Edirne 40, 63, 91, 94, 126, 221, 223, 226, 230, 247, 252, 260, 264, 395, 510, 533, 534, 560, 565, 615, 620, 626, 665, 727, 728, 729, 740, 742, 762, 765, 776, 781, 790, 797

Emanuel Karasu 354, 486

Enver Bey 63, 68, 135, 136, 262, 266, 279, 297, 298, 307, 309, 313, 323, 334, 337, 339, 342, 343, 491, 494, 560, 647, 689, 692, 693, 696, 697, 783, 784, 785, 788, 790, 791, 792, 793, 795, 796, 797, 799, 801, 809, 810, 812, 813, 814, 815

Ermeni 443, 509

Ernest Cassel 116, 117, 118

Erzurum 395, 403, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 515, 744

Esad Bey 187, 188, 189, 190, 191, 235, 245, 313

Esad Rauf Bey 463

Ethem Paşa 212, 214, 215, 216, 218, 228, 248, 399, 410, 411, 419, 689, 693, 696, 807

Eyüp Sabri Bey 227, 267, 268, 293, 391, 392, 645, 661

F

Fazıl Ahmed Bey 591

Ferdinand 43, 44, 48, 557, 572, 762

Fitz Maurice 115, 117, 118, 154, 156, 164, 183, 216

G

Gabriyel Narodonkyan Efendi 486

Gabriyel Noradonkyan Efendi 496, 755

Gazi Ahmed Muhtar 125, 350, 353, 354, 358, 720, 723, 742

Gazi Ahmed Muhtar Paşa 125, 350, 353, 354, 358, 720, 723, 742

Genç Türk 532, 621, 623, 624, 625, 626

Girit 40, 46, 47, 51, 488, 510, 511, 512, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 539, 612, 613, 614, 649, 705

Gümülcine 157, 158, 160, 559, 718, 719

Gümülcineli İsmail Bey 158, 160, 218, 554, 566, 718, 719, 803

Gümülcüneli İsmail Hakkı Bey 563

H

Hacı Âdil 427, 733, 734, 736

Hadımköy 247, 251, 252, 278, 298

Hafız Hakkı Bey 57, 131, 163, 262, 297, 298, 315, 336, 356, 560

Hakkı Paşa 165, 542, 543, 544, 545, 547, 548, 561, 563, 564, 566, 568, 582, 588, 609, 612, 613, 614, 615, 616, 620, 625, 627, 629, 631, 632, 633, 637, 641, 642, 645, 659, 661, 662, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 677, 678, 679, 684, 698, 702, 703, 715, 718, 734, 736

Hamdi Çavuş 189, 191, 194, 211, 212, 285, 286, 308, 310, 313, 318, 383, 390

Hamparsom Boyacıyan 183

Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa 25, 30, 32, 106, 112, 113, 114, 124, 127, 129, 188, 191, 192, 196, 202, 204, 410

Hareket Ordusu 221, 231, 233, 235, 240, 246, 248, 249, 251, 252, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 266, 267, 268, 269, 270, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 300, 303, 306, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 341, 342, 343, 345, 347, 348, 349, 356, 357, 363, 365, 366, 370, 376, 377, 378, 379, 383, 384, 388, 392, 397, 400, 402, 411, 418, 422, 429, 432, 440, 441, 487, 489, 495, 499, 501, 504, 509, 520, 529, 566, 577, 748, 809, 810, 811, 812, 814, 815

Hazım Çavuş 383

Hınçak 444, 445, 451

Hizb-i Cedid 650, 652, 654, 655, 715

Hoca Sabri Efendi 598, 599, 601

Hürriyet ve İtilâf 703, 704, 705, 713, 714, 717, 718, 719, 720, 725, 728, 733, 740, 741, 747, 750, 754, 758, 802, 803

Hüseyin Cahit 26, 97, 104, 202, 206, 207, 252, 294, 358, 379, 380, 393, 486, 504

Hüseyin Hilmi Paşa 85, 89, 97, 114, 135, 141, 143, 144, 147, 168, 186, 199, 204, 208, 379, 410, 420, 486, 496, 516, 517, 518, 519, 529, 530, 531, 533, 534, 539, 540, 541, 542, 548, 573, 743

Hüsnü Paşa 127, 129, 219, 220, 221, 222, 228, 230, 231, 257, 258, 261, 263, 264, 265, 266, 290, 299, 323, 365, 366, 367, 368, 369, 372, 373, 642, 748

I

idâre-i örfiye 325, 489, 562, 565, 617, 708

İdâre-i örfiye 565

İkdam 123, 159, 234, 296, 345, 389, 650

İngiltere 44, 45, 49, 50, 51, 52, 116, 118, 148, 379, 468, 510, 539, 542, 544, 627, 635, 636, 655, 680, 708, 709, 711, 729, 804

İran 56, 315, 383, 440, 488, 505

İsmail Bey 99, 157, 158, 160, 218, 241, 293, 318, 554, 559, 563, 566, 718, 719, 803

İsmail Canbulat Bey 167, 581, 778, 779, 780, 781

İsmail Hakkı Bey 62, 68, 188, 500, 561, 562, 563, 584, 598, 599, 601, 729, 730, 799

İsmail Kemal Bey 98, 99, 100, 131, 157, 203, 204, 207, 209, 211, 217, 294, 566, 631, 632, 633, 730

İsmet Bey 63, 230, 237, 341, 349, 621, 622, 628, 629

İstanbul 2, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 49, 50, 52, 55, 56, 60, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 96, 99, 102, 112, 115, 116, 117, 118, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 134, 138, 142, 153, 154, 155, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 167, 168, 170, 171, 173, 176, 177, 179, 180, 181, 183, 185, 193, 199, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 231, 232, 235, 241, 242, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 267, 269, 270, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 283, 284, 287, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 297, 298, 300, 302, 303, 304, 312, 313, 315, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 325, 327, 328, 329, 333, 335, 336, 337, 345, 347, 350, 353, 358, 359, 365, 367, 368, 371, 375, 377, 378, 379, 380, 381, 383, 388, 392, 394, 395, 400, 401, 402, 403, 407, 408, 409, 422, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 437, 438, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 451, 452, 453, 454, 463, 464, 470, 475, 477, 478, 481, 485, 486, 487, 492, 495, 500, 505, 507, 513, 519, 521, 525, 528, 533, 534, 537, 542, 543, 547, 552, 555, 558, 560, 562, 563, 566, 569, 571, 573, 574, 575, 576, 579, 583, 587, 588, 589, 592, 594, 597, 598, 600, 601, 602, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 620, 625, 626, 631, 633, 637, 638, 644, 646, 652, 657, 658, 659, 661, 662, 665, 666, 670, 671, 674, 678, 680, 683, 684, 685, 688, 691, 695, 700, 701, 705, 706, 707, 713, 718, 727, 728, 729, 731, 732, 740, 741, 742, 747, 749, 751, 755, 760, 766, 768, 769, 771, 772, 776, 777, 778, 779, 781, 787, 788, 789, 790, 798, 799, 800, 802, 803, 804, 812

İştirak 619

İtalya 89, 470, 488, 510, 582, 630, 635, 636, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 658, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 677, 680, 681, 683, 684, 685, 686, 692, 699, 700, 701, 702, 708, 709, 730, 738, 753

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti 151, 173, 174, 175, 185, 186, 195, 249, 250, 383, 535

İttihat ve Terakki Cemiyeti 31, 37, 43, 49, 50, 63, 71, 90, 93, 121, 147, 162, 166, 192, 196, 200, 216, 249, 281, 302, 354, 356, 379, 380, 389, 399, 401, 409, 412, 421, 424, 433, 437, 438, 443, 463, 475, 479, 481, 484, 486, 487, 488, 495, 521, 527, 535, 536, 549, 550, 551, 573, 592, 595, 597, 643, 644, 648, 650, 654, 662, 671, 679, 684, 687, 696, 700, 701, 702, 705, 707, 713, 714, 726, 734, 737, 738, 741, 747,

748, 764, 789, 790, 811, 816

İzmir 63, 77, 78, 84, 96, 242, 270, 380, 430, 431, 432, 474, 476, 486, 495, 497, 515, 521, 525, 526, 528, 558, 627, 733, 744, 798

İzzet Paşa 199, 213, 214, 248, 249, 251, 253, 255, 257, 275, 323, 407, 408, 410, 573, 627, 628, 780, 781

J

Jön Türk 619

K

Kabasakal Çerkeş Mehmed Paşa 383

Kâmil Paşa 21, 22, 23, 25, 31, 44, 50, 51, 52, 53, 55, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 97, 98, 99, 105, 106, 112, 113, 114, 115, 117, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 143, 144, 147, 148, 159, 167, 168, 176, 210, 216, 217, 218, 327, 698, 707, 710, 711, 712, 716, 720, 723, 726, 742, 743, 781, 782, 784, 785, 786, 787, 792, 793, 794, 796, 797, 798, 799, 800, 803, 804

Kanun-u Esasî 24, 25, 46, 63, 81, 95, 131, 132, 135, 140, 145, 228, 246, 325, 347, 355, 358, 401, 403, 437, 652, 715, 721, 749, 757

Kara Kemal Bey 70, 83, 86, 87, 174, 279, 327, 598, 601, 789

Kaymakamı Sadık Bey 21

Kaymakam Sadık Bey 162, 502

Kıyıcı Mustafa 413, 415

Kolağası Halil 440, 505, 587, 687, 693

Kozmidi Efendi 134, 138, 139, 140, 589, 590

L

Londra 46, 71, 83, 89, 116, 163, 175, 453, 678, 687, 738, 781, 782, 783, 784, 785, 787, 803

Lord Harding 116

M

Maarif Nazırı Hakkı Bey 165

Mahmud Muhtar Paşa 107, 185, 191, 198, 199, 214, 215, 378, 396, 398, 407, 408, 409, 678, 743, 759, 760, 763, 769, 797

Mahmud Şevket Paşa 220, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 229, 230,

235, 240, 252, 257, 258, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 269, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 287, 290, 291, 293, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 306, 307, 323, 324, 325, 326, 328, 332, 335, 336, 337, 338, 339, 342, 343, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 357, 364, 365, 370, 371, 376, 377, 378, 383, 388, 389, 397, 411, 412, 417, 418, 420, 421, 424, 438, 463, 487, 494, 498, 500, 501, 502, 503, 504, 510, 529, 530, 531, 536, 537, 543, 553, 562, 564, 565, 566, 567, 568, 577, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 587, 599, 601, 602, 603, 609, 615, 616, 619, 627, 637, 640, 644, 645, 646, 647, 669, 670, 679, 680, 688, 689, 691, 695, 727, 729, 730, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 741, 745, 747, 748, 750, 759, 761, 765, 771, 775, 776, 781, 799, 800, 801, 802, 803, 809, 810, 813

Makedonya 40, 488, 627, 664, 697

Manastır 21, 38, 73, 84, 88, 161, 162, 163, 167, 168, 226, 227, 265, 266, 267, 268, 289, 291, 305, 306, 323, 330, 339, 343, 356, 377, 392, 428, 502, 504, 505, 560, 563, 569, 587, 643, 647, 660, 662, 663, 664, 665, 666, 739, 740, 741, 742, 746, 814, 815

Manuel Karasu Efendi 61

Manyasîzade Refik Bey 55, 56, 57, 58, 82, 97, 118, 135, 136, 155, 158, 159

Maraş 447, 454

Mason 59, 653, 702

Mecdi Efendi 646, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 715, 716

Mehmed Reşad 355, 357, 359, 374, 481, 721

Meşrutiyet 22, 23, 24, 28, 29, 30, 37, 39, 40, 46, 49, 59, 68, 71, 74, 79, 99, 102, 113, 124, 127, 130, 131, 142, 147, 148, 151, 153, 154, 155, 157, 161, 162, 163, 166, 168, 169, 183, 197, 198, 220, 225, 229, 230, 234, 235, 242, 244, 245, 246, 260, 262, 264, 265, 267, 270, 274, 279, 281, 300, 301, 367, 377, 386, 387, 388, 390, 399, 400, 403, 404, 409, 410, 411, 412, 414, 416, 417, 435, 437, 438, 440, 441, 443, 444, 445, 449, 482, 484, 493, 499, 502, 503, 509, 511, 520, 527, 529, 530, 531, 532, 550, 551, 558, 559, 565, 566, 569, 570, 572, 573, 576, 577, 580, 585, 590, 592, 605, 614, 622, 628, 636, 647, 650, 660, 669, 670, 698, 707, 708, 714, 715, 722, 728, 735, 739, 740, 743, 745, 749

Meşveret 433, 434, 435, 785, 795, 798

Mevlânzade Rıfat Bey 118, 148, 149, 175, 176, 181, 183, 418

Mısır 71, 117, 126, 127, 130, 223, 444, 445, 601, 607, 680, 683, 688,

689, 691, 692, 693, 694, 695, 707, 710, 720, 802, 803

Mizan gazetesi 22, 24, 25, 123, 159, 197, 201, 233, 337

Mizancı Murad 7, 21, 327, 380, 551, 552, 666, 801

Mustafa Kemal Bey 33, 34, 35, 36, 37, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 228, 229, 230, 231, 247, 257, 258, 259, 262, 263, 265, 274, 277, 278, 290, 299, 323, 583, 584, 585, 586, 682, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 775

Mülazım Şaban Bey 431

Müşir Ethem Paşa 212, 399, 410, 807

N

Naki Bey 56, 57, 93, 94, 220, 222, 225, 259, 293, 298, 349

Nâzım Paşa 125, 126, 127, 128, 129, 132, 147, 185, 206, 218, 241, 248, 249, 253, 261, 262, 276, 277, 278, 282, 283, 298, 323, 324, 395, 398, 409, 575, 743, 744, 745, 751, 755, 760, 761, 762, 764, 765, 767, 768, 769, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 781, 782, 792, 793, 795, 796, 799, 802, 803, 804

Necmeddin Molla Bey 25, 420, 497, 517, 543

Nesim Mazliyah Efendi 57, 242

Neyyiri Hakikat 84

Niyazi Bey 162, 227, 267, 291, 304, 305, 306, 356, 493, 660, 661, 665, 739

Nuri Efendi 350, 351, 352

O

Ohri 74, 226, 227, 267, 293, 330, 391

Ömer Naci Bey 56, 57, 691, 692, 790, 799

P

Pançe Doref Efendi 38

Paris 71, 89, 90, 164, 193, 216, 274, 291, 297, 486, 547, 598, 599, 600, 601, 687, 688, 693, 694, 803

Patrik Yagişe Toreyan Efendi 518

Pertev Paşa 275, 284, 290, 297, 298, 323

Pozantiyon gazetesi 471

Prens Sabahaddin 26, 55, 57, 78, 79, 99, 159, 327, 382

Priştine 562, 563, 568, 579, 662, 718

R

Rasim Efendi 197, 198, 207, 208, 385

Refet Bey 222

Resne 162, 226, 227, 267, 291, 305, 317, 339, 356, 739, 763, 790, 791, 814, 815

Reşad Efendi 110, 322, 353, 354, 482, 483, 486

Rıfat Bey 118, 142, 148, 149, 175, 176, 181, 182, 183, 418, 495, 530, 531, 532

Rıza Nur Bey 241, 294, 602, 606, 623, 803

Rıza Tevfik Bey 69, 565, 566

Rumeli 21, 37, 39, 45, 51, 56, 63, 71, 162, 169, 170, 176, 223, 227, 233, 242, 248, 260, 267, 300, 301, 329, 382, 392, 393, 415, 427, 428, 429, 485, 486, 488, 507, 509, 511, 512, 552, 554, 557, 571, 572, 574, 586, 587, 610, 613, 614, 643, 658, 670, 697, 699, 705, 706, 709, 713, 730, 732, 739, 746, 754, 757, 776

Rusya 89, 285, 445, 471, 488, 510, 630, 648, 655, 708, 709

S

Sabah 123, 194, 234, 376, 408, 444

Sabah Gülyan 444

Sadrazam Hilmi Paşa 165, 192, 196, 202, 204, 499, 507, 512, 519, 573

Sadrazam Kâmil Paşa 21, 25, 31, 44, 53, 79, 80, 81, 83, 88, 90, 97, 99, 105, 112, 114, 117, 125, 130, 140, 707, 786, 792

Sahip Molla 354, 411, 420, 496, 541

Said Paşa 81, 84, 90, 115, 116, 118, 217, 275, 279, 280, 281, 294, 300, 301, 325, 326, 327, 333, 348, 349, 350, 353, 356, 358, 361, 364, 375, 376, 377, 473, 555, 556, 588, 676, 679, 680, 681, 688, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 710, 711, 712, 713, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 726, 728, 731, 737, 738, 742, 745, 752, 754, 786, 787

Samim 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 597, 617, 624, 666

Sandanski 293, 308, 339, 343, 814

Selânik 21, 29, 33, 41, 42, 56, 57, 60, 61, 63, 69, 70, 73, 84, 85, 88, 110, 118, 123, 161, 162, 163, 167, 168, 176, 177, 200, 219, 220, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 233, 235, 237, 247, 248, 251, 252, 257, 259, 260, 262, 263, 265, 266, 267, 273, 274, 277, 281, 290, 292, 293, 294, 298, 300, 301, 307, 328, 330, 332, 336, 337, 347, 349, 354, 364, 365, 366, 367, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 377, 381, 392, 404, 407, 408, 421, 427, 428, 429, 432, 434, 437, 438, 440, 475, 481, 482, 485, 486, 504, 505, 520, 521, 522, 525, 526, 530, 536, 546, 560, 563, 569, 576, 583, 587, 615, 644, 645, 647, 648, 658, 659, 660, 662, 665, 670, 673, 679, 684, 685, 687, 689, 690, 691, 693, 700, 728, 739, 740, 741, 742, 746, 752, 754, 762, 775, 776, 789

Selimiye Kışlası 319, 328, 330, 332, 658, 728

Selim Sırrı Bey 69, 762, 777

Serbestî 118, 123, 148, 149, 150, 175, 181, 183, 197, 234, 327, 404

Serveti Fünun 345

Sofya 43, 45, 125, 128, 558, 755, 762, 764

Sporting Kulüp 60, 61

Sultan Reşad 575, 576, 710

Suriye 488, 539, 701, 708, 802

Süleyman Büstani Efendi 549

Şeref Sokağı 86, 107, 138, 421, 534, 536, 552, 554

Şerif Paşa 26, 27, 115, 116, 117, 118, 121, 149, 150, 157, 163, 164, 216, 218, 598, 599, 600, 601, 606, 607

Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi 140, 141, 144, 743, 777, 796, 803

Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi 201, 350, 352

Şuray-ı Ümmet 22, 70, 84, 107, 121, 123, 129, 167, 202, 254, 327

T

Tahir Paşa 270, 271, 339, 340, 343, 344, 390, 391

Taksim Kışlası 189, 191, 213, 216, 248, 273, 283, 295, 307, 313, 317, 318, 531

Talât Bey 56, 60, 61, 70, 81, 94, 95, 96, 97, 99, 129, 141, 142, 143, 158, 169, 171, 251, 252, 257, 259, 275, 279, 299, 301, 349, 350, 490, 491, 533, 534, 535, 536, 537, 539, 542, 543, 550, 551, 553, 554, 567, 568, 573, 574, 576, 580, 581, 582, 587, 590, 593, 594, 597, 600, 606,

616, 617, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 629, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 653, 654, 655, 727, 728, 783, 788, 793, 794, 798, 799, 800, 802

Tan 90, 91, 123

Tanin 22, 26, 84, 120, 129, 167, 234, 254, 327, 380, 556, 591, 639, 701, 758

Taşkışla 106, 110, 175, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 245, 288, 297, 307, 309, 313, 314, 318, 319, 320, 328, 339, 386, 398, 554, 812, 814

Taşkışla Vakası 106

Taşnak 444, 445

Tercümanı Hakikat 129

Tevfik Paşa 50, 212, 217, 227, 261, 432, 489, 495, 496, 497, 738

Trablusgarb 96, 99, 391, 488, 547, 635, 636, 639, 640, 641, 642, 669, 670, 671, 672, 674, 675, 680, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 693, 694, 695, 698, 699, 702, 703, 705, 708, 709, 716, 779, 816

Trabzon 93, 433, 434, 435, 436, 437

U

Üsküp 167, 168, 428, 429, 563, 566, 569, 583, 662, 718, 740, 746

V

Vali Cevat Bey 450, 454, 456, 470

Varteks Efendi 183, 184, 473, 515, 744

Venizelos 522, 523, 524, 528, 608, 612, 613, 614, 731

Vitalis Efendi 379, 486

Volkan 118, 123, 146, 148, 150, 151, 152, 173, 174, 175, 178, 185, 186, 194, 197, 233, 245, 246, 271, 272, 327, 390, 400, 404, 410, 417

Y

Yakup Cemil 440, 593, 693, 696, 791, 793, 795

Yemen 96, 441, 488, 509, 539, 572, 573, 574, 587, 627, 628, 630, 636, 685, 708

Yeni Gazete 123, 166

Yıldız Sarayı 79, 80, 94, 95, 96, 102, 128, 147, 148, 149, 156, 169, 190,

201, 208, 210, 211, 214, 235, 239, 240, 246, 273, 284, 301, 319, 320, 337, 339, 342, 343, 354, 359, 364, 366, 369, 379, 381, 399, 400, 405, 411, 417, 418, 419, 421, 471, 530, 546, 752, 812, 814, 815

Yorgiyadis Efendi 350, 559

Yunanistan 39, 51, 511, 521, 522, 523, 524, 537, 611, 612, 613, 614, 640, 731, 756

Yusuf İzzeddin Efendi 382, 389, 615

Yusuf Paşa 395, 439, 440, 441

Z

Ziya Gökalp Bey 423

Ziya Paşa 113, 114, 132, 136, 249, 453, 801

Zöhrap Efendi 183, 463, 477, 513, 516, 631